

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. VI

Partea I

Studiu bio-bibliografic şi traducere:

M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru

Note, identificări şi comentarii:

M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi N. Stoicescu

Confruntare text-traducere: Aurel Decei

Partea a II-a

Studiu bio-bibliografic şi traducere:

Mustafa Ali Mehmet

Note, identificări şi comentariu:

Mustafa Ali Mehmet şi N. Stoicescu

Confruntare text-traducere: Aurel Decei

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

CALĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. VI

PARTEA I

PAUL DE ALEP

Îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru

PARTEA A II-A

EVLIA CELEBI

Îngrijit de Mustafa Ali Mehmet

EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1976

Coperta și supracoperta
VAL MUNTEANU

CUVÎNT ÎNAINTE

•

În prestigioasa serie *Călători străini despre țările române* se îmbină acum, în volumul al VI-lea, amplele și valoroasele descrieri ale celor trei țări românești, Moldova, Țara Românească și Transilvania, consemnate de doi călători veniți din lumea Islamului, unul arab creștin, Paul din Alep, celălalt turc musulman, Evlia Celebi; una scrisă în limba arabă, cealalta în limba osmană.

Seria noastră, în afară de scurtele pasaje traduse după întinsa relatare a călătoriilor lui Ibn Battuta din secolul al XIV-lea (vol. I, pp. 1—12), tot un autor arab, nu mai cuprinde din literatura geografică orientală islamică decît notațiile incomplete ale „Calendarului" (*Ruznâme*) luate în cursul expediției sultanului Soliman Magnificul împotriva lui Petru Rareș, în anul 1538 (ibid., pp. 380—385).

De astă dată, țările noastre și viața românească, mirifică sub atîtea aspecte, de la mijlocul veacului al XVII-lea, se revarsă în două uriașe oglinzi

orientale, contemporane nu numai cu faptele însăilate, dar fiind *mu'āşır* (în turc. *muâsır*), „contemporane" şi între ele, căci privesc mai ales anii 1653—1670, cînd sirianul Paul din Alep şi istanbuliotul Evlia Celebi au trecut şi au hălăduit prin locurile şi printre oamenii care vor apărea mai apoi în marile lor lucrări publicate acum pentru prima dată în veşmînt românesc. Deşi au vizitat Moldova şi Ţara Românească, deoarece alepinul nu a intrat deloc în Transilvania, în aceiaşi ani, ei nu s-au cunoscut, căci obiectivele şi interesele lor erau divergente. Regretăm faptul că nu avem din condeiul amîndurora cîteva imagini autentice, ca tot ceea ce au scris ei, despre aceleaşi persoane, clădiri, peisaje, sau unele interpretări şi comentarii pe marginea aceloraşi evenimente, şi cine ştie prin cît de multe şi de tragice evenimente le-a fost dat amîndurora să treacă, la Iaşi, Tîrgovişte sau Bucureşti, în contact cu aceleaşi prefaceri sociale şi politice, sau să participe, în Transilvania, la pedepsirea unor rebeli faţă de Sublima Poartă. În schimb, din nenumăratele lor pagini, putem să revedem cum se dezvoltă în Transilvania, sub ochii noştri, o societate românească genuină şi complexă şi una alogenă, zugrăvite direct şi *de première main*.

Într-adevăr, ceea ce impune şi caracterizează la aceşti doi străini, veniţi la noi — unul parcă desprins din povestirea „O mie şi una de nopţi", (*Alf layla wa layla*), sublimată însă şi ordonată canonic de disciplina religioasă a ortodoxismului de colorit siriano-arab, iar celălalt din miezul Istanbulului în epoca sa de mare glorie şi încredere politică şi posesorul unei imaginaţii ce-l face adesea să depăşească ponderea înspre limitele extreme ale exagerării — nu este exclusivismul lor arabo-ortodox sau islamico-otoman, ci dorinţa şi tendinţa constantă de a cunoaşte autoptic lucrurile şi oamenii, de a întregi pe urmă analiza prin informaţii adause, împrumutate de la altă lume prezentă, cu cîte o intercalare de genul „se spune, se povesteşte", tipic orientală, axată pe aceeaşi dorinţă de a fi complet şi explicit şi pentru sine însuşi şi pentru cei ce vor lua cunoştinţă de cele povestite. Un arab, aşadar, care perpetuează marile tradiţii ale geografilor arabi, călători ei înşişi sau teoreticieni[1] şi un *seyyâh-ı-âlem*, „călător mondial" turc, coborîtor din nomazii neliniştiţi eurasiatici, învinşi deopotrivă de voluptatea explorărilor ce se îmbiau a fi făcute sub toate faţetele şi de dorinţa de a transmite cele încercate de ei în faţa lucrurilor şi a oamenilor.

Sub acest raport, şi unul şi altul, dar cu precădere Evlia Celebi, apar ca nişte adevăraţi furnizori de materiale informative asupra fluxului vieţii în cele trei ţări româneşti, înainte de toate de natură politică, social-eco-

[1] Asupra acestor puncte cf. *Introduction générale à la géographie des Orientaux*, în *Géographie d'Aboulféda, traduite de l'arabe en français par M. Reinaud*, Tome I, Paris, 1848, precum şi studiul sintetic *Djughrāfiyā* de A. F. Kramers, în *Encyclopédie de l'Islam*, Suplements.

nomică, instituţională, militară. Nu le lipseşte nici talentul unui romancier, cu toate că genul acesta literar nu înflorea încă nici în mediul arab, nici în cel turcesc.

Aşa se poate constata însuşirea de povestitor, în sens de *meddah* — în nopţile Ramazanului, la Evlia Celebi — şi de *rāwī* — „transmiţător" al celor văzute şi auzite, la Paul din Alep. Ei şi-au redactat operele fără idei preconcepute şi fără un plan prestabilit, conduşi doar de imperativul lăuntric de a nota tot ce se poate nota din fenomenologia românească prin care paşii propriilor lor interese sau ale altora i-au purtat la un moment dat.

Din ceea ce au înregistrat ei, în descrierile lor, la primul respiră geniul sirian creştin şi arab al teologizării mai presus de toate, găsind o prielnică atmosferă pentru aceasta în cunoscuta perioadă a lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, iar la al doilea se descifrează geniul otoman, distins printr-un sens administrativ, militar şi în genere de conducere-cîrmuire. Interferenţe între aceste trăsături generale există, fireşte, în opera lor, deoarece nici unul, nici altul din cei doi călători nu s-au limitat numai la principalele obiective ale vizitei lor în ţările noastre, ci au făcut investigaţii variate şi complexe şi în alte domenii, strîngînd şi ducînd astfel cu ei un vast material documentar, care ne este astăzi restituit spre a fi folosit cu profit.

Imediateţea însemnărilor acestor doi călători orientali se recunoaşte şi se constată de la primele măsuri. De aceea, chiar dacă unele pasaje ale voluminoaselor lor cărţi sînt supuse criticii — aşa cum s-a făcut pe parcursul acestor traduceri, desăvîrşite de către Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, după ediţia lui Vasile Radu, fotocopia ms 6016 din Paris şi traducerea engleză a lui Belfour, în cazul lui Paul din Alep, şi de către Mustafa A. Mehmet, direct din turceşte, în cazul lui Evlia Celebi, sau de alte persoane menţionate în introducerile respective şi mai cu seamă de Nicolae Stoicescu, excelent cunoscător al arhondologiei româneşti şi al monumentelor istorice ale acelei epoci — ele se cer şi pot să fie reintegrate în contextul veridic al istoriografiei sigure. În consecinţă, valoarea acestor descrieri de *visu et auditu* rămîne indubitabilă.

Fragmentar sau din a doua sau a treia mînă, unele pasaje din Paul din Alep şi din Evlia Celebi au fost utilizate şi pînă acum cu profit de mulţi istorici, istorici de artă, sociografi şi geografi români, şi nu este deloc un truism să afirmăm că fără aceste două tezaure de ştiri contemporane de pe la mijlocul secolului al XVII-lea nu se poate realiza, în zilele noastre, o lucrare istorică asupra acelei epoci, ca şi în general asupra civilizaţiei medievale româneşti.

Deosebirile şi similitudinile multiple, oferite de aceste două excepţionale opere produse în Orientul Apropiat, de pe poziţii ideologice diferite, se descoperă de la sine, pe măsură ce cititorul sau cercetătorul parcurge

paginile prezentului volum. Ele rezultă mai cu seamă din notele explicative, reduse la minimul necesar şi raportate la text şi care însoţesc pas cu pas şi în mod competent expunerile arabului creştin şi ale turcului musulman, disparaţi şi îngemănaţi într-o singură carte. Ecourile credinţei fiecăruia răsună la diferite ocazii, fie prin pură descriere, fie prin interpretarea celor descrise. Această amprentă a credinţei confesate nu poate fi nicidecum trecută cu vederea, deoarece atît Paul din Alep, arhidiacon ortodox, cît şi Evlia Celebi, müezzin de rit hanefit, sînt expresia climatului spiritual şi al stadiului evolutiv al societăţii în care vieţuiau.

Reflectarea societăţii româneşti, variatele aspecte concrete ale personalităţii istorice a poporului român şi ale personalităţilor istorice româneşti ale epocii sînt redate, în cazul nostru, de doi străini, unul fiind adus de tatăl său, patriarhul arabofon ortodox de Antiohia, ca şi de interesele bisericii lor locale aflate la mare strîmtorare, iar celălalt fiind împins în primul rînd de o clară şi lăudabilă curiozitate de a cunoaşte pînă la margini şi în structura lui intimă tricontinentalul Imperiu otoman, dar tîrît şi de unii demnitari turci, printre care excelează unchiul său, Melek („Îngerul") Ahmed paşa. Familia ortodoxă şi familia musulmană îşi fac simţite aşadar existenţa şi prerogativele, identice şi ele pînă la un anumit punct.

Nivelul cultural, concepţiile de viaţă şi calitatea stilistică ale însemnărilor acestor doi călători străini diferiţi confesional dar apropiaţi în operaţia lor de ştiricire şi de istorisire a pămînturilor şi a oamenilor de pe meleagurile noastre nu se ridică pînă la modelele respectate ale altor scriitori din mediul cărora făceau parte. În schimb, se poate spune că aceste două celebre „Călătorii" cuceresc prin originalitatea, ingenuitatea şi abundenţa lor. Aceste calităţi le fac să fie de neînlocuit. Cu ajutorul corecţiei critice, aşa cum am spus, ele constituie fără îndoială pentru istoriografia noastră, pentru literatura geografică şi istorică, sociologică şi folclorică, cît şi a artelor noastre, pînă şi pentru limba noastră, un izvor ce nu va seca nici de aici încolo şi care, pe lîngă utilitatea sa obiectivă, va încînta cititorul şi prin vibraţia specifică a viziunii şi a spiritului oriental.

AUREL DECEI

PAUL DE ALEP

(1637 — 1667)

*

Viața. Paul de Alep, după numele său arab Bulos ibn az-Za'im, se trăgea dintr-o familie de preoți din capitala Siriei de nord, care a dat în decurs de peste un veac patru generații de clerici ortodocși melchiți.

Seria începe cu tatăl preotului Bulos ibn az-Za'im și continuă cu preotul Yuhanna ibn az-Za'im ales episcop de Alep[1] și apoi patriarh al Antiohiei (12/22 noiembrie 1647)[2], sub numele de Macarie al III-lea ce avea să ajungă vestit datorită unei bogate activități de cărturar.

[1] V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche. Texte arabe et traduction française* (Patrologia Orientalis, tom. XXII, fasc. 1). Paris, 1930, p. 43—44. Asupra vieții și operei patriarhului Macarie al II-lea Za'im vezi C. Karalevski, articolul *Antioche*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, III, Paris, 1924, p. 642 și urm.; V. Grumel, *Macaire, patriarche grec d'Antioche (1647—1672)* în „Échos d'Orient", 1928, XXVII, pp. 68—77; L. Cheiko (Šaihol), S. J. *Catalogue des manuscrits de sauteurs arabes chrétiens depuis l'Islam*, Beiruth 1924, p. 191 și urm., 241 și urm.; G. Graf, Geschichte der christlichen arabischen Literatur, Citta del Vaticano 1940—1953, vol. III, pp. 94—97.

[2] Vezi relația lui Paul de Alep, ed. V. Radu, p. 34.

Paul de Alep, al patrulea din această serie de clerici sirieni, s-a născut din căsătoria contractată de Yuhanna ibn al-Za'im înainte de consacrarea lui ca episcop. Data naşterii poate fi fixată cu certitudine în anul 1627 întrucît el însuşi precizează în relaţia călătoriei părintelui său că avea vîrsta de 17 ani în cel de al nouălea an de păstorie ca episcop al acestuia[3].

După moartea timpurie a mamei sale, tînărul Paul a fost crescut cu deosebită grijă de părintele său la Alep, marele emporiu al Levantului, unde puternica înrîurire exercitată de călugării melchiţi din Libanul învecinat se împletea cu influenţa occidentală venită prin negustori şi misionari catolici.

Înaltele demnităţi eclesiastice la care a ajuns părintele său au înlesnit tînărului Paul să ia parte la evenimentele de seamă din capitala Siriei de nord. A păstrat o amintire de neşters despre vizita sultanului Murad al III-lea (1623—1640) care, pornind în fruntea oştilor otomane pentru a asedia Bagdadul, a poposit la Alep (12—18 iulie 1639) unde a fost întîmpinat de reprezentanţii comunităţii creştine în frunte cu episcopul Meletie[4].

În anul următor, Paul a fost de faţă la primirea (2 august 1640) patriarhului Antiochiei, Eftimie al III-lea de Chios (1634—1647)[5], pe care îl va însoţi la plecarea acestuia pînă la Hama.

În 1641—1642, Paul a urmat apoi pe părintele său într-un pelerinaj la Ierusalim, vizitînd cu acest prilej Damascul şi Locurile sfinte[6]. La întoarcere a fost făcut diacon[7]. Iar la îndemnul patriarhului Eftimie, care a vizitat pentru a doua oară Alepul în 1644, s-a căsătorit (17 februarie 1644) la vîrsta de numai 17 ani[8]. Din această căsătorie timpurie au rezultat doi fii, dintre care unul va ajunge şi el patriarh de Antiohia sub numele de Chiril al V-lea (1672, 1682—1720)[9].

Alegerea episcopului Meletie ca patriarh al Antiochiei în urma recomandărilor stăruitoare făcute de patriarhul Eftimie, care îi aprecia însuşirile de bun administrator[10], a adus promovarea tînărului diacon la rangul de arhidiacon de Damasc, Alep şi al tuturor ţărilor arabe[11].

În această calitate şi în aceea de secretar al noului patriarh, Paul l-a însoţit în călătoria de vizitaţie a diocezei Antiohia[12], unde se constatase o trecere în masă a populaţiei creştine la islam[13], provocată de asprele măsuri fiscale luate de sangeacbeiul de Damasc

---

[3] *Ibidem*, p. 51.
[4] *Ibidem*, p. 45.
[5] *Ibidem*, p. 46.
[6] *Ibidem*, p. 47 şi urm.
[7] *Ibidem*, p. 49.
[8] *Ibidem*, p. 51.
[9] P. Cyrille Charon (Karalevski), de l'éparchie de Lwów, *Histoire des Patriarcats Melkites (Alexandrie, Antioche, Jerusalem)*, III, Roma, 1911, p. 55.
[10] Ed. V. Radu, p. 52.
[11] *Ibidem*, p. 57.
[12] *Ibidem*, p. 57 şi urm.
[13] *Ibidem*, p. 65.

Ibşir paşa. Dar cheltuielile[14] făcute în cursul acestei călătorii pentru a uşura situaţia materială grea a creştinilor ortodocşi, constrînşi de turci să plătească haraciul[15] atît pentru locuitorii convertiţi la islam cît şi pentru cei fugiţi, peste sarcinile lor personale, au sporit datoriile lăsate de patriarhul Eftimie[16].

După sfatul clericilor şi credincioşilor din Damasc, Macarie a hotărît să întreprindă o călătorie în ţările ortodoxe din răsăritul şi nordul Europei spre a cere ajutor şi sprijin pentru biserica sa vrăjmăşită de turci. A dat astfel urmare invitaţiei domnului Moldovei, Vasile Lupu (1634—1653), care în calitate de ocrotitor al ortodoxiei făgăduia să-l ajute să-şi plătească datoriile[17], aşa cum sprijinise mai înainte pe patriarhii din Constantinopol[18], Alexandria[19] şi Ierusalim. Macarie nădăjduia şi în ajutorul domnului Ţării Româneşti, Matei Basarab (1632—1654), ctitorul unui mare număr de lăcaşuri bisericeşti din ţară şi binefăcător al unor mănăstiri de la muntele Athos. Spera de asemenea în sprijinul hatmanului Cazacilor, Bogdan Hmelniţki, şi al pravoslavnicului ţar al Rusiei, Alexei Mihailovici (1646—1676), cel de al doilea dintre Romanovi.

În îndoita sa calitate de arhidiacon şi de secretar patriarhal, Paul şi-a însoţit părintele în această lungă şi grea călătorie care a ţinut aproape şapte ani (9 iulie 1652 — 21 aprilie 1659).

Înaltele feţe bisericeşti au părăsit Alepul[20], însoţiţi de un dregător moldovean, Ioan sulgerul, îndreptîndu-se spre Antiohia, Alexandretta şi Adana. Prin defileurile abrupte ale munţilor Taurus au ajuns în Anatolia, la Konya, de unde au urmat drumul Constantinopolului ce trecea prin Bursa, îmbarcîndu-se la Mudanya. Siliţi de o furtună îngrozitoare să debarce la Buzburun, după un scurt popas au pornit pe mare spre Scutari şi Kadiköy. În dimineaţa zilei de 20 octombrie şi-au făcut intrarea în capitala Imperiului otoman, fiind găzduiţi la metohul Sf. Mormînt[21] de lîngă palatul patriarhului Paisie I (iulie 1652—aprilie 1653).

După o petrecere de două luni şi jumătate la Constantinopol unde au vizitat bisericile şi moscheele mai însemnate, înalţii clerici sirieni s-au îmbarcat în seara de 7 ianuarie, ajungînd la 9 ianuarie la amiază la Constanţa. După un scurt popas, au pornit spre Măcin unde au trecut Dunărea la Galaţi (17 ianuarie 1653). Au fost întîmpinaţi cu mare cinste de dregători, clerici şi locuitori care le-au urat bun sosit în ţara Moldovei. De aici şi-au urmat drumul spre Iaşi unde au rămas siliţi de împrejurări, fiind martorii evenimentelor ce au însîngerat ţara.

---

[14] Paul de Alep arată că patriarhul Macarie a cheltuit 7 000 de piaştri pentru a obţine ştergerea numelui unui mare număr de locuitori din Siria din defter (ed. V. Radu, pp. 66—67).

[15] Haraciul locuitorilor din Siria se ridica în 1650 la 13 piaştri de cap (*Ibidem*, p. 65).

[16] Totalul datoriilor patriarhiei Antiohiei se ridica la 13 000 piaştri (*Ibidem*, p. 56).

[17] *Ibidem*, p. 68.

[18] Vasile Lupu a plătit datoriile patriarhiei din Constantinopol care se ridicau la 2 048 000 aspri; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, Bucureşti, 1942, p. 102.

[19] Vezi ed. V. Radu, p. 68. Vezi şi N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 318.

[20] Vezi pentru detalii în legătură cu călătoria în Orient a patriarhului Macarie ed. V. Radu, p. 70 şi urm.

[21] *Ibidem*, p. 84.

Seria nenorocirilor a început cu complotul urzit de boieri în frunte cu marele logofăt Gheorghe Ştefan împotriva lui Vasile Lupu care, după o represiune sîngeroasă, s-a văzut totuşi silit să părăsească oraşul de scaun. Înalţii clerici sirieni au asistat la înscăunarea logofătului răzvrătit, la revenirea în scaun a fostului domn, iar după victoria lui Matei Basarab la Finta (17/27 iulie 1653), unde a căzut floarea cavaleriei moldovene, la victoria lui Gheorghe Ştefan de la Sîrca (15—16 iulie 1653) şi la fuga lui Vasile Lupu. Văzînd că Iaşii se golesc de locuitori, înspăimîntaţi de venirea cazacilor uniţi cu tătarii, patriarhul Macarie s-a hotărît să se îndrepte spre Ţara Românească (22 noiembrie) spre a aştepta acolo restabilirea liniştei în Moldova.

Dar şi în Ţara Românească împrejurările au fost potrivnice. Speranţele trezite de primirea evlaviosului Matei Basarab au fost spulberate de moartea bătrînului domn (9 aprilie 1654) ale cărui ultime zile fuseseră amărîte de tulburările pricinuite de răscoala dărăbanilor şi seimenilor. Obţinînd însă un ajutor bănesc de la noul domn Constantin Şerban, cu care se afla în relaţii bune, patriarhul s-a întors împreună cu fiul său în Moldova (27 mai 1654) pacificată acum de Gheorghe Ştefan.

După un scurt popas la Iaşi unde s-au întîlnit cu noul domn, înalţii clerici sirieni au pornit spre Kiev[22], unde au fost foarte bine primiţi de hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelniţki; şi-au urmat apoi drumul spre Moscova. Întîmpinaţi cu toată cinstea de ţarul Alexei şi de patriarhul Nikon, clericii sirieni au rămas doi ani în Rusia, tocmai în timpul războiului cu Polonia. În 1655 Macarie a prezidat sinodul care a aprobat reforma liturgică începută de Nikon[22bis].

La înapoiere au luat drumul obişnuit prin ţările române, străbătînd pentru a treia oară Moldova (1 septembrie — 29 octombrie 1656). Siliţi să-şi prelungească şederea în Ţara Românească în urma executării patriarhului Constantinopolului Partenie al III-lea (1656—1657), învinuit de marele vizir Köprülü Mehmed paşa de a fi uneltit cu ţarul Moscovei împotriva polonilor aliaţi ai Porţii, clericii sirieni au folosit acest răstimp pentru a vizita mănăstirile din Muntenia şi Oltenia.

Dar şederea lor pe meleagurile Ţării Româneşti a fost iarăşi tulburată de mazilirea lui Constantin Şerban acuzat de marele vizir de a fi sprijinit pe principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660) împotriva polonilor. Îngroziţi de jefuirea Tîrgoviştei de tătari, clericii sirieni au urmat pilda românilor care îşi căutau scăpare în ţinuturile muntoase din nordul ţării. Numai după retragerea turcilor din Bucureşti au dat urmare chemării domnului adus de aceştia, anume Mihnea al III-lea (1658—1659), pe care patriarhul Macarie a primit să-l înscăuneze, schimbîndu-i numele în cel de Mihail. Astfel şi-a cîştigat încrederea noului domn care i-a făgăduit să-i plătească datoriile înaintaşului său. Dar şi de data aceasta speranţele clericilor sirieni au fost spulberate.

---

[22] Vezi descrierea călătoriei în Ucraina, în ed. V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche* (suite), texte arabe et traduction française (= *Patrologia Orientalis*, tom. XXVI, fasc. 5), Paris, 1949, pp. 603—720.

[22bis] Blumenthal, *Geschichte der Kirche Russlands von Philaret ins Deutsche übersetzt*, II. Theil, Frankfurt a M., 1871, pp. 124—127.

Pregătirile militare ale turcilor pentru detronarea principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, au dezlănţuit exodul populaţiei spre Carpaţi şi bălţile Dunării. Hotărîţi să părăsească aceste meleaguri, înalţii clerici sirieni s-au îmbarcat la 13 octombrie 1658 la Galaţi, ajungînd după o lună la Sinop, pe coasta anatoliană a Mării Negre, iar după alte cinci luni la Alep (21 aprilie 1659). Vineri 1 iulie îşi făceau intrarea în Damasc, încheindu-şi lunga lor călătorie[23].

După şase ani, în 1665, la îndemnul ţarului Alexei care voia să pună capăt printr-o hotărîre sinodală diferendului său cu patriarhul Nikon, Makarie a întreprins o a doua călătorie în Rusia[24], însoţit tot de fiul său, acum vicar de Damasc. Dar de data aceasta înaltele feţe bisericeşti nu au mai luat drumul ţărilor române, temîndu-se de nesiguranţa provocată de instabilitatea domnilor şi de luptele dintre facţiunile boiereşti. Au preferat să străbată Georgia, unde, la înapoiere, Paul şi-a dat obştescul sfîrşit la Tiflis (22 iunie 1669)[25]. Moartea sa neaşteptată a provocat unele zvonuri în legătură cu o eventuală otrăvire. După înapoierea sa în Siria (1670) a murit şi patriarhul Macarie (12/22 iunie 1672)[26].

Analiza relaţiei lui Paul de Alep.

Paul de Alep a lăsat o amplă descriere a călătoriei întreprinse împreună cu patriarhul Macarie în ţările române şi în Rusia, scrisă după multe ezitări din îndemnul prietenului său, diaconul ibn Konstantin as-Sayegh. Fără să ţintească la realizarea unei opere de nivel literar, Paul de Alep s-a străduit să descrie pe măsura posibilităţilor ţinuturile străbătute, modul de viaţă al popoarelor din răsăritul şi nordul Europei, credinţele, obiceiurile şi mai ales practicile lor religioase pentru instruirea şi edificarea ctitorilor ortodocşi de limbă arabă.

În cursul călătoriilor sale prin Dobrogea, Moldova şi Ţara Românească, Paul de Alep a însemnat tot ceea ce l-a impresionat, tot ceea ce a socotit vrednic de a fi reţinut, fără a urmări vreun plan sistematic. Trece cu uşurinţă de la înşirarea localităţilor străbătute la descrieri, uneori foarte întinse, alteori sumare, de oraşe, palate domneşti, case boiereşti şi mai ales biserici şi mănăstiri în cadrul cărora se desfăşurau slujbele religioase şi ceremoniile de la curte cum sînt: încoronare, cununie, înmormîntare la care patriarhul Macarie a avut un rol de frunte. Călătorul sirian le descrie cu un deosebit simţ de observaţie notînd unele detalii sugestive, preţioase pentru reconstituirea acestor monumente la mijlocul veacului al XVII-lea.

Se întrerupe, pentru a descrie slujbele religioase la care a luat parte ca arhidiacon al patriarhului Macarie, dînd amănunte care prezintă şi astăzi interes pentru istoria cultului şi practica liturgică. Reia apoi firul descrierii oprindu-se asupra obiectelor de cult care i-au reţinut atenţia. Povesteşte —după informaţii preluate de la contemporani — legende în legătură cu unele lăcaşuri bisericeşti ca de pildă legenda ridicării mănăstirii Argeş de

---

[23] V. Radu, *op. cit.*, p. 11 (introducere).

[24] J. Ledit în *Dictionaire de Théologie catholique*, XI pp. 646—655 şi Bonwetsch în *Real-Encyclopedie*, XIV, pp. 86—89; J. Lippl în *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, p. 592.

[25] G. Graf, *op. cit.*, p. 96.

[26] *Ibidem.*

Neagoe Basarab cu marmură adusă din Imperiul otoman[27] şi legenda icoanei înjunghiate[28]; face unele incursiuni în trecutul îndepărtat, contopind de pildă tradiţia legată de persoana reală a contelui Laurenţiu de Longocampo — a cărui piatră funerară din 1300 se află în Bărăţia din Cîmpulung — cu tradiţia legendarului descălecător de ţară[29] de care i-au vorbit desigur egumenul şi călugării de la mănăstirea Negru-vodă, tălmăcindu-i pisania pusă de Matei Basarab în 1636 cu prilejul lucrărilor de refacere.

În dorinţa de a oferi compatrioţilor săi o imagine cît mai cuprinzătoare a modului de viaţă din Ţările Române, Paul de Alep descrie aspectul exterior al caselor ţărăneşti, clădite din bîrne şi scînduri şi prevăzute cu acoperişuri înalte[30], avînd înlăuntrul cuptoare de lut vopsite în verde sau roşu şi pereţii împodobiţi cu covoare, iar ca mobilă scaune şi o masă cu un singur picior.

Se interesează de portul femeilor dintre care unele purtau deasupra veşmintelor asemănătoare cu ale frîncelor şaluri albastre de Alep, iar altele mai înstărite, şaluri negre de Bursa şi pe cap marame albe[31].

Paul de Alep a cules informaţii şi asupra datinelor şi obiceiurilor românilor la diferite împrejurări din viaţa lor. Astfel descrie alaiul mirelui, înconjurat de nuntaşi călări şi precedat de colăcari, pe cînd mireasa, întovărăşită de un frate al ei şi de jupînese, venea în trăsură, urmată de carele pline cu zestre[32]. Călătorul sirian nu uită să arate că drumul urmat de miri de la conac şi pînă la biserică era împodobit cu ramuri de brad, ca urare de veşnică tinereţe.

Menţionează şi datinele observate la înmormîntări[33], praznicele şi pomenile împărţite la parastasuri şi darurile aduse de credincioşi la sărbători. Iar în calitatea sa de *rāwī*, „transmiţător" al celor văzute, descrie ospeţele de la curtea domnilor Vasile Lupu[34] şi Constantin Şerban[35] şi mesele cu libaţiuni bogate date la curtea marelui boier Preda din Brîncoveni[36].

Dar ceea ce l-a impresionat cel mai mult au fost datinele legate de sărbătorirea ajunului Crăciunului şi a primei zile de Crăciun, cînd colindătorii, purtînd icoane, cutreierau Tîrgoviştea, cîntînd colinde şi aducînd urări Domnului, mitropolitului şi marilor dregători, iar lăutarii cu făclii aprinse străbăteau oraşul bătînd din tobe şi sunînd din ţambale[36bis].

Paul de Alep a izbutit astfel să dea unele date preţioase pentru cunoaşterea etnografiei şi folclorului românesc din veacul al XVII-lea.

---

[27] Vezi fotocopiile manuscrisului lui Paul de Alep (Paris, Biblioteca Naţională, Ms. arab 6016) în Biblioteca Academiei Române, Secţia manuscris, ms. 68, fot. 265/I.
[28] *Ibidem*, fot. 265/II — 266/I.
[29] *Ibidem*, fot. 266/II.
[30] Ed. Vasile Radu, p. 151.
[31] *Ibidem*.
[32] Ms 68, fot. 276/II — 277/II.
[33] Ed. V. Radu, pp. 464—473, 556—559.
[34] Ed. V. Radu, pp. 177—179.
[35] Ms 68, fot. 264/I — 264/II.
[36] *Ibidem*, fot. 278/II.
[36bis] Ed. V. Radu, p. 533.

Relaţia lui Paul de Alep este presărată şi de unele informaţii cu privire la economia agrară din Ţările Române. Găsim astfel ştiri despre grîul moldovenesc caracterizat printr-un pai lung ce întrecea înălţimea omului[37], despre belşugul şi varietatea fructelor dintre care relevă prunele „inimă de porumbel" şi merele domneşti cultivate în grădinile domnului[37bis] şi mănăstirilor[38], legumele[39] ce constituiau hrana călugărilor şi boierilor şi modul lor de păstrare. Este uimit de mulţimea de boi, bivoli, cai, oi, porci — crescute pe întinsele moşii ale lui Preda Brîncoveanu[40]. Notează preţurile obţinute pentru boii, ceara şi mierea vîndute la Constantinopol. Descrie pescuitul sturionilor la gurile Dunării, cu ajutorul talienelor[41]. Călătorul sirian se interesează şi de bogăţiile subsolului, dînd amănunte unice asupra tehnicii extragerii cuprului din minele de la Baia de Aramă[42] şi a sării[43] din ocnele Ţării Româneşti. Nu-i scapă aproape nimic din ceea ce românii au durat cu grijă şi pricepere de-a lungul veacurilor frămîntatei lor istorii şi deplînge irosirea rodului muncii lor de cumplitele năvăliri ale tătarilor care pustiau oraşele şi satele, robind mii de suflete[44].

Paul de Alep îşi întrerupe pe alocuri expunerea pentru a povesti evenimentele istorice pe care le-a trăit în cursul şederii îndelungate pe meleagurile ţării noastre sau asupra cărora a obţinut informaţii.

Evenimentele relatate sînt dominate de luptele pentru domnie care s-au înăsprit la mijlocul veacului al XVII-lea.

În Moldova, lupta a pornit dintr-o răzmeriţă a boierilor împotriva lui Vasile Lupu. În schimb, în Ţara Românească mazilirea lui Constantin Şerban apare ca rezultatul intervenţiei marelui vizir Köprülü Mehmed paşa, hotărît să readucă ţara la supunerea dinaintea lui Matei Basarab şi să restabilească supremaţia otomană la nordul Dunării.

Astfel în relaţia călătorului sirian apar ca într-un caleidoscop diferitele aspecte ale vieţii statului şi societăţii româneşti de la mijlocul veacului al XVII-lea aşa cum au fost văzute şi înţelese de un oriental care nu acorda importanţă expunerii faptelor într-o formă logică şi sistematică, ci detaliilor vii şi pitoreşti care îi stimulau imaginaţia.

De aceea relaţia lui Paul de Alep lasă cititorului neprevenit impresia că a fost scrisă la faţa locului, uneori zi de zi, fără să fi fost revăzută. Dar o analiză mai atentă dovedeşte că a fost redactată după înapoierea autorului la Alep deci după un interval mare de timp. Dovada o găsim în două pasaje. În primul, arhidiaconul arată că a luat cu el, la înapoierea sa la Alep, pe un preot din Chios, Baba Yani, bun cunoscător al limbii greceşti. În al doilea pasaj, precizează, cu prilejul vizitei sale la mănăstirea Tismana, că a

---

[37] *Ibidem*, p. 504.
[37bis] *Ibidem*, p. 500.
[38] *Ibidem*, p. 495.
[39] *Ibidem*, p. 448.
[40] Ms 68, fot. 278/I.
[41] *Ibidem*, fot. 294/II.
[42] *Ibidem*, fot. 374/II.
[43] Ed. V. Radu, pp. 447—448; ms. 68, fot. 271/I.
[44] Ms. 68, fot. 271/I.

adus de acolo la Alep două butoaie din lemn de tisă, pe care le mai avea încă în timpul cînd își redacta descrierea de călătorie.

Se mai pot invoca în sprijinul acestei datări și unele comparații pe care Paul de Alep le face în cursul relatării sale privitoare la prima sa călătorie în Moldova cu stări asemănătoare din Țara Românească, Ucraina și Rusia pe care le vizitase ulterior. Relevăm astfel comparațiile cu privire la casele, portul[45] și unele obiceiuri[46] ale populației respective, precum și la aspectul bisericilor[47].

Din analiza textului rezultă însă că Paul de Alep și-a redactat relația pe baza unor note și însemnări luate în cursul călătoriei. Unele vor fi fost ample și precise ca cele referitoare la descrierile de mari monumente (Sf. Sava, Trei Ierarhi, Galata, Mănăstirea Argeș), pe care le-a vizitat în liniște. Altele au fost luate în grabă și nu întotdeauna clar, ceea ce a provocat greșeli în transcrierea numelor de localități — Sorgașt în loc Torgașt = Tîrgoviște, Mardj Nani în loc de Mărgineni și chiar unele confuzii — ca de pildă confundarea localităților Ivești și Tecuci contopite în toponimul Westa Takadju[48].

Aceste pasagii cuprinse în relația primelor sale călătorii în Moldova și Țara Românească, ca cele referitoare la băile din Iași[49] și din Tîrgoviște[50] sau la judecățile ținute zilnic de Vasile Lupu[51], lasă impresia că Paul de Alep s-a mărginit să-și transcrie însemnările, punîndu-le cap la cap în ordinea în care le notase, fără să le fi clasat și prelucrat într-o expunere sistematică. De aici provin unele digresiuni fără legătură cu tema tratată la care autorul se întoarce apoi, anunțînd continuarea expunerii prin cuvintele: „Să revenim...

Valoarea relației lui Paul de Alep.

Ca și la alte relații de călătorie, analizate în volumele precedente, problema cea mai importantă este stabilirea valorii informațiilor transmise de Paul de Alep.

De la bun început, trebuie să precizăm că spre deosebire de alți călători ca Giovan Andrea Gromo[52] și Antonio Possevino[53], arhidiaconul sirian nu a folosit nici o descriere anterioară. Dealtfel nici nu era posibil, întrucît nu cunoștea limbile europene în care acestea fuseseră redactate. În asemenea condiții, problema depistării împrumuturilor și influențelor, atît de importantă pentru stabilirea valorii relațiilor de călătorie, nu se pune.

Ca și la ceilalți călători străini, valoarea informațiilor cuprinse în relația arhidiaconului sirian atîrnă în primul rînd de proveniența lor și în al doilea rînd de înțelegerea sa pentru relațiile din țările noastre.

Exacte și deosebit de prețioase sînt informațiile întemeiate pe observațiile personale ale autorului. Din această categorie fac parte știrile referitoare la evenimentele la care a

---

[45] Ms 68, fot. 374/I.
[46] Ed. V. Radu, pp. 151—152, 158.
[47] *Ibidem*, p. 170.
[48] *Ibidem*, p. 149.
[49] *Ibidem*, p. 199.
[50] *Ibidem*, p. 594.
[51] *Ibidem*, p. 198.
[52] Vezi *Călători străini*, II, p. 314 și urm.
[53] *Ibidem*, p. 592.

asistat sau care s-au petrecut sub ochii săi la intrarea lui Timuş în Iaşi[54] după înfrîngerea lui Gheorghe Ştefan: măcelărirea turcilor de către cazaci[55], prigonirea negustorilor greci[56] la începutul domniei lui Gheorghe Ştefan, arderea Tîrgoviştei de către tătari[57], fuga locuitorilor din Ţara Românească de frica turcilor şi tătarilor[58] care aduceau în domnie pe Mihnea al III-lea sau scena zguduitoare a uciderii boierilor[59] Pîrvu Vlădescu, Eustatie Leurdeanu, Preda Bîrsănescu — din porunca acestui domn.

Tot în categoria informaţiilor directe trebuiesc incluse descrierile de monumente: mănăstiri şi biserici, palate domneşti şi case boiereşti, dintre care unele au suferit transformări în decursul veacurilor sau nu s-au mai păstrat ca mitropolia din Tîrgovişte. Lucrările de restaurare efectuate în vremea noastră au atestat temeinicia unor informaţii ale călătorului sirian care fuseseră anterior puse la îndoială. S-a dovedit astfel că impunătoarea mănăstire cu aspect de cetate de la Strehaia fusese împodobită cu fresce nu numai în interior ci şi în exterior cum afirmă Paul de Alep[60], că la Brîncoveni au fost două case boiereşti[61], a lui Preda Brîncoveanu şi cea a Craioveştilor refăcută de Matei Basarab, că la Arnota exista o biserică anterioară[62] lăcaşului de piatră ridicat de acest domn.

Alte afirmaţii ale călătorului sirian şi-au găsit confirmarea în documente, ca de pildă cea referitoare la înălţarea clopotniţei mănăstirii Argeş de către Matei Basarab[63].

Pe lîngă informaţii personale, Paul de Alep a folosit ştiri obţinute, atît de el cît şi de patriarhul Macarie[64], de la domnii şi dregătorii români cu care a întreţinut relaţii.

În Moldova a cunoscut pe Vasile Lupu, a cărei înfăţişare mîndră şi impunătoare l-a înspăimîntat la prima întrevedere şi pe care îl aseamănă cu primii regi ai grecilor[65]; pe Gheorghe Ştefan, boierul de ţară, ajuns domn, şi pe mitropolitul Varlaam care se retrăsese la Secu pentru ca să nu-i citească molitva de domnie.

În Ţara Românească a văzut de aproape pe Matei Basarab, bătrînul domn care arunca bani săracilor şi oştenilor din pridvorul curţii domneşti de la Tîrgovişte[66]; a cunoscut pe Constantin Şerban cel însemnat la nas pentru a nu ajunge domn[67] şi pe urmaşul acestuia, Mihnea al III-lea, crescut la Constantinopol lîngă sultan şi lîngă Kenan paşa, care l-a uimit prin cultura sa căci vorbea cu solii poloni şi maghiari în limba lor, fără tîlmaci, şi pe deasupra cunoştea şi limbile greacă, turcă şi persană[68].

---

[54] Ed. V. Radu, p. 487.
[55] *Ibidem*, p. 488.
[56] *Ibidem*, pp. 508—509.
[57] Ms 68, fot. 286/II.
[58] *Ibidem*, fot. 287/I.
[59] Ms 68, fot. 292/I.
[60] *Ibidem*, fot. 276/I.
[61] *Ibidem*, fot. 278/I.
[62] *Ibidem*, fot. 272/II.
[63] *Ibidem*, fot. 265/I.
[64] Vezi anexa p. 295, 304.
[65] Ed. V. Radu, p. 180.
[66] Ed. V. Radu, p. 537.
[67] *Ibidem*, p. 589.
[68] Ms 68, fot. 290/I.

Dintre dregători a întreţinut relaţii de prietenie cu postelnicul Constantin Cantacuzino, înzestrat cu o minte ageră şi cu o cultură temeinică dobîndită la Constantinopol, care strînsese manuscrise greceşti rare[68bis] în biblioteca sa de la Mărgineni; cu bogatul boier Preda Brîncoveanu[69], cel pasionat de istorie, purta discuţii îndelungate asupra Orientului Apropiat. Era prieten cu marele postelnic Eustatie Leurdeanu a cărui fugă şi ucidere o povesteşte în mod dramatic[70]. De la toţi aceşti mari dregători şi de la „alţi oameni vrednici de crezare"[71] printre care se aflau şi „oameni de casă" ai lui Vasile Lupu a căpătat informaţii asupra unor evenimente la care nu a asistat ca martor ocular, cum este, de pildă, asediul cetăţii Suceava[72], moartea lui Timuş[73] şi altele.

Cu ajutorul domnului şi al boierilor s-a documentat asupra regimului politic şi economic al dominaţiei otomane asupra ţărilor noastre.

A fost astfel în măsură să introducă în relaţia sa informaţii asupra sumelor cheltuite de Constantin Şerban pentru cumpărarea domniei[74], precum şi a contribuţiilor extraordinare în bani şi furnituri cerute de marele vizir Köprülü Mehmed paşa atît acestui domn cît şi lui Gheorghe Ştefan în timpul războiului purtat de turci cu veneţienii[75] — sau să descrie trimiterea haraciului sub pază pînă la Rusciuk, procedeu confirmat la începutul veacului al XVIII-lea de un alt călător Anton Maria del Chiaro[76]. Tot de la dregători şi boieri a obţinut unele date asupra organizării social-politice a ţărilor noastre într-o vreme în care marea boierime îşi asigurase atotputernicia, ridicînd în scaun pe reprezentanţii ei cei mai destoinici sau cei mai bogaţi.

Îmbinînd informaţiile obţinute de la protagoniştii istoriei noastre cu propriile sale observaţii, a izbutit să dea o lucrare de o mare bogăţie documentară pentru istoria politică, socială şi culturală a ţărilor noastre. Merită a fi relevate în special descrierea evenimentelor care au precedat mazilirea lui Constantin Şerban, măsurile luate de acest domn pentru a se împotrivi turcilor, fuga sa în urma expediţiei lui Fazli paşa şi a năvălirii tătarilor, bejenirea populaţiei şi jefuirea ţării. După cum a observat Nicolae Iorga, povestirea acestor evenimente tragice este „foarte bogată şi sigură"[77].

Dar alături de informaţiile consemnate în mod conştiincios, a căror exactitate este confirmată de cronicari (Miron Costin, Georg Kraus, Naima) sau de alţi călători străini ca: Bakšić, Bandini, Evlia Celebi şi de documente străine şi interne — relaţia călătorului sirian cuprinde şi unele inexactităţi cu privire la situaţia de fapt, ca de ex. atribuirea

---

[68bis] *Ibidem*, fot. 270/II.

[69] Vezi asupra bogăţiilor lui Preda Brîncoveanu, *ibidem*, fot. 278/I.

[70] *Ibidem*, fot. 292/I.

[71] Ed. V. Radu, p. 512.

[72] *Ibidem*, p. 509, 512.

[73] *Ibidem*, p. 514.

[74] *Ibidem*, pp. 589—590.

[75] Ms 68, fot. 284/I.

[76] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 136.

[77] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCLXXXVII.

naţionalităţii greceşti locuitorilor de la Argeş[78]. Unele inadvertenţe provin dintr-o înţelegere greşită a explicaţiilor primite despre instituţiile româneşti deosebite de cele din Imperiul otoman cu care era deprins. Un exemplu grăitor în acest sens este afirmaţia că haraciul era strîns de la toţi boierii ţării, de la dregători şi căpitani[79], făcînd probabil o confuzie cu „împrumuta" ce se percepea de către domn pentru plata grabnică a tributului faţă de Poartă. Alteori asimilează unele instituţii feudale româneşti cu instituţii otomane ce prezintă unele asemănări de suprafaţă. De pildă numeşte pe stăpînii de moşii din Ţara Românească „zaimi", fără să observe că aceştia din urmă erau deţinători de feude militare netransmisibile la urmaşii lor direcţi[80]. De asemenea, identifică unele dregătorii din Moldova cu dregătoriile din Imperiul otoman, şi anume pe hatman cu serdarul turc, pe marele vornic cu cadiul[81]. O eroare mai gravă este denumirea de „ţara maghiarilor" atribuită Transilvaniei şi titlul de „crai al maghiarilor sau ungurilor" dat principelui transilvan Gheorghe Rákóczy al II-lea. Acestea provin din necunoaşterea situaţiei din Transilvania unde călătorul sirian nu a fost niciodată.

Alte inexactităţi provin din graba în care şi-a luat însemnările în cursul călătoriei. Astfel, informaţiile pe care le dă cu prilejul trecerii sale în grabă la sosire prin Dobrogea sînt nesigure şi chiar contradictorii; de pildă afirmă că toţi locuitorii Dobrogei sînt tătari musulmani pentru a menţiona ulterior prezenţa unor creştini bulgari la Igliţa[82].

Relaţia lui Paul de Alep cuprinde şi exagerări în privinţa unor determinări cantitative şi numerice. Astfel apreciază oastea lui Vasile Lupu la 11 000 de ostaşi[83], pe cînd Miron Costin dă cifra mai veridică de 8 000 oameni[84]. Evaluează forţele armate ale lui Matei Basarab la 150 000 de oameni[85], pe cînd domnul însuşi declara lui Locadello că ar putea strînge 40 000 de oameni[86].

Imaginaţia sa bogată de oriental îl incită chiar să afirme împotriva oricărei verosimilităţi că în curtea domnească din Tîrgovişte încăpeau 100 000 de oameni. Din aceste exemple şi din altele — ca de pildă aprecierea populaţiei Ţării Româneşti la 400 000 de familii[87] — rezultă că nu se poate acorda încredere tuturor cifrelor indicate de călătorul sirian.

În unele cazuri, Paul de Alep se arată lipsit de obiectivitate. Astfel apreciază numai prin prisma intereselor materiale ale patriarhului Antiohiei[88] valoarea unui domn ca Gheorghe

[78] Ms 68, fot. 265/I.
[79] *Ibidem*, fot. 283/I.
[80] *Ibidem*.
[81] Ed. V. Radu, p. 482.
[82] *Ibidem*, p. 145.
[83] *Ibidem*, p. 502.
[84] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 149.
[85] ed. V. Radu, p. 543.
[86] Vezi raportul lui Aloisie Contarini în Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 501, doc. DCXXX, 12 febr. 1639.
[87] Ed. V. Radu, p. 581.
[88] *Ibidem*, p. 521.

Ştefan — caracterizat de Miron Costin care l-a cunoscut bine, „om deplin, cap întreg, hire adîncă", covîrşind chiar pe Vasile Lupu în tratativele diplomatice[89]. Decepţionat de modicitatea sprijinului material acordat patriarhului de Matei Basarab, susţine că acest domn, care la începutul domniei sale făcuse mult bine[90], devenise spre sfîrşitul vieţii sale foarte strîns, fiind darnic numai cu turcii şi tătarii[91].

Uitînd că lăudase dărnicia lui Constantin Şerban la începutul domniei acestuia[92], îl acuză după fuga lui din Transilvania că „era peste măsură de sgîrcit şi prea puţin cinstit"[93], pentru că, sub presiunea năvălirii turcilor şi tătarilor, nu apucase să plătească pe deplin blănurile de samur aduse de la Moscova de clericii sirieni.

Nemulţumit de atitudinea populaţiei din Moldova, care, în această vreme de mari frămîntări, de războaie şi de lupte interne, se arată mai puţin primitoare decît cea din Ţara Românească[94], Paul de Alep învinuieşte pe moldoveni de lipsă de ospitalitate[95], afirmaţie care este dezminţită de relaţiile contemporane ale călătorilor străini, Paul Beke[96] şi Robert Bargrave[97]. Acuză pe moldoveni şi de hoţii şi asasinate[98] şi afirmă că fetele şi femeile lor ar fi „lipsite de sfială"[99]. Uitînd însă mai apoi această învinuire, arată că în biserică se comportau „ca nişte regine, serioase şi cucernice" şi că tinerele fete nu treceau înaintea femeilor în vîrstă[100]. În schimb femeile şi fetele din Ţara Românească sînt considerate „caste, neprihănite şi virtuoase"[101].

În pofida unor inexactităţi, exagerări şi uneori a lipsei sale de obiectivitate, relaţia lui Paul de Alep reprezintă un izvor de cea mai mare însemnătate pentru cultura ţărilor române de la mijlocul secolului al XVII-lea. Prin varietatea informaţiilor din domeniul istoriei politice, sociale, economice şi a etnografiei, folclorului, istoriei artei şi culturii româneşti, ea constituie un izvor care ne poate ajuta pe de o parte să reconstituim imaginea unei lumi plasate în cadrul ei natural de o mare îmbelşugare ce explică înlesnirea locuitorilor, bogăţia boierilor, dărnicia domnilor şi eflorescenţa vieţii artistice şi culturale ce caracterizează epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu.

Pe de altă parte, Paul de Alep zugrăveşte un tablou impresionant al vremurilor tulburi care au urmat cînd Transilvania, polonii şi cazacii interveneau în luptele pentru domnia din Moldova, cînd Imperiul otoman, sub conducerea energicului Köprülü Mehmed paşa, îşi relua tradiţionala sa politică de intervenţii la nordul Dunării. Relaţia călătorului sirian

---

[89] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 180.
[90] Ed. V. Radu, p. 573.
[91] *Ibidem*, p. 570.
[92] *Ibidem*, p. 585.
[93] Ms 68, fot. 290/II.
[94] Ed. V. Radu, pp. 525–526.
[95] *Ibidem*, p. 526.
[96] *Călători străini*, V. p. 231.
[97] *Ibidem*, p. 485.
[98] Ed. V. Radu, p. 199.
[99] *Ibidem*.
[100] *Ibidem*, p. 450.
[101] *Ibidem*, p. 555.

oglindeşte perfect epoca aceasta de mari frămîntări, răscoale, de lupte interne şi de năvăliri ale turcilor şi tătarilor. Completează astfel informaţiile lăsate pentru Moldova de alt martor ocular, învăţatul cronicar Miron Costin.

Cu mijloace modeste, fără pretenţii literare şi dînd dovadă chiar de oarecare naivitate, Paul de Alep a izbutit să lase o operă unică în literatura creştină de limbă arabă ce fusese lipsită pînă la el de interes pentru lucrările cu caracter geografic, atît de numeroase în schimb la arabii musulmani.

Opera sa a contribuit la intensificarea legăturilor noastre culturale cu Orientul Apropiat, dînd melchiţilor informaţii variate şi veridice asupra românilor care i-au sprijinit în efortul lor de a-şi dovedi apartenenţa la civilizaţia bizantină.

Interesul pe care creştinii de limbă arabă îl nutreau pentru ţările noastre, singurele ţări creştine din cadrul Turcocraţiei, este atestat de traducerea efectuată de patriarhul Macarie a celei mai vechi versiuni cunoscute a Cronicii Ţării Româneşti care descrie perioada dintre anii 1292—1664, astăzi pierdute. A fost descoperită în Biblioteca mănăstirii Deir eš-Šir din Liban într-un manuscris al patriarhului Macarie (ms. arab 118) în care se găsesc unele informaţii relative la Vasile Lupu cuprinse într-o redactare inedită a vieţii Sf. Paraschiva şi cîteva date istorice privitoare la români[102]. A fost publicată de V. Cîndea într-o traducere românească efectuată cu ajutorul lui Salek Saad, Eduard Chemali şi Abd el-Rahman es Said Ismail în revista „Studii"[103].

Atît lucrările patriarhului Macarie cît şi relaţia călătoriei sale, redactată de fiul său, au fost scrise în dialectul arabo-sirian vorbit la Alep. Arhidiaconul sirian face unele greşeli de gramatică şi de sintaxă şi întrebuinţează cuvinte dialectale, rareori folosite. Introduce în relaţia sa termeni străini, greceşti în transcriere arabă sau scrişi în alfabetul grec, termeni turceşti şi chiar cuvinte româneşti al căror plural îl formează după sistemul quadrisilabic arab.

Ca şi patriarhul Macarie şi alţi scriitori melchiţi, Paul de Alep foloseşte un stil defectuos, anume stilul creştin numit *inšā'atanagil* (evanghelic) cu repetiţii, superfetaţii, abuzul conjuncţiei copulative *wa* (=şi) care îngreuiază mult traducerea.

Manuscrise şi ediţii. Lucrarea lui Paul de Alep intitulată *Rihlat al-Batrak al-Antaki Makarios al-Halabi* (Călătoria patriarhului Macarie din Alep) s-a păstrat în mai multe manuscrise dintre care se cunosc pînă acum:

1) manuscrisul arab 6016 de la Biblioteca Naţională din Paris scris de doi copişti[104], după care există o fotocopie la Biblioteca Academiei române (ms. 68).

---

[102] V. Cîndea, *Sources roumaines et grecques dans les bibliothèques du Proche Orient*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen", VIII, 1—2, Bucureşti, 1970, p. 71.

[103] V. Cîndea, *Letopiseţul Ţării Româneşti în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii", 23 (1970), pp. 690—692. Textul este precedat de un studiu (pp. 675—690).

[104] V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche. Étude préliminaire. Valeur des manuscripts et des traductions*, Paris, 1927, p. 3.

2) manuscrisul din Londra (British Museum, ms. arab 802—805, add. 18427—18430) care a stat la baza traducerii lui F.C. Belfour publicată de Comitetul Oriental de traduceri, 1828—1839;

3) manuscrisul din 1700, păstrat în Muzeul asiatic din Leningrad (ms. arab nr. 33), colecția patriarhului Grigorie al IV-lea al Antiohiei);

4) manuscrisul aflat în arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Moscova, copiat în 1859 după manuscrisul din 1700 de Ilie Djibara, pe care s-a întemeiat traducerea lui Murkos;

5) Manuscrisul de la Muzeul Asiatic din Leningrad copiat în 1847 după manuscrisul din 1700 de Ioan, fiul lui Gheorghe Saruf din Damasc;

6) manuscrisul copiat în 1849 după manuscrisul din 1700 și păstrat în Biblioteca Publică din Leningrad;

7) manuscrisul din Alep, aflat tot la Alep;

8) un manuscris incomplet aparținînd lui A.E. Krîmski, care l-a obținut de la mănăstirea Sednaya după indicațiile date de Murkos;

9) un manuscris văzut de Senkovski la Aintur în Liban, scris după cum menționează Vasile Radu cu litere siriene.

Manuscrisul original al lui Paul de Alep nu a fost încă descoperit, ceea ce explică probabil întîrzierea cu care a văzut lumina tiparului textul arab al relației sale.

Din cercetările întreprinse de Vasile Radu și prezentate în studiul său preliminar rezultă că cel mai bun manuscris din cele nouă cunoscute pînă acum este manuscrisul din Paris.

După acest manuscris, Vasile Radu arată că Constantin Bacha a publicat prima parte a călătoriei patriarhului Macarie, anume plecarea din Damasc (fol. 1—11) și întoarcerea din Rusia (fol. 303—311), confruntîndu-le cu manuscrisul din Alep, într-o lucrare intitulată *Extras din călătoria patriarhului Macarie* (în limba arabă). Textul este plin de îndreptări introduse de editor care urmărea să înlăture greșelile lingvistice ale lui Paul de Alep, să suprime termenii inutili și să adauge alții pentru a-l face mai clar.

Tot pe manuscrisul din Paris, confruntat cu manuscrisul din Londra și cu cel din 1700, și-a întemeiat Vasile Radu ediția critică, însoțită de o traducere în limba franceză, publicată sub titlul *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, în „Patrologia Orientalis", a lui R. Graffin și F. Nau[105]. Este prima ediție științifică a textului arab care corespunde cerințelor criticii moderne. Din nefericire, moartea a împiedicat pe Vasile Radu să publice textul integral, ediția sa încheindu-se cu descrierea orașului Kiev.

Traduceri. Relația lui Paul de Alep a fost tradusă de mai multe ori, integral sau parțial. F.C. Belfour a publicat o traducere în limba engleză intitulată *The Travels of*

---

[105] Vezi „*Patrologia Orientalis*", XXII, Paris, 1930, pp. 19—194; XXIV/5, Paris, 1933, pp. 443—604; XXVI/5, Paris, 1949, pp. 603—717 (720).

Macarius, Patriarh of Antioh, Londra, 1829—1836. Această traducere efectuată după manuscrisul din Londra are omisiuni rezultate din lacunele existente în manuscrisul cercetat precum şi unele greşeli de traducere (de ex. „colivă" tradus prin „boiled meat") şi identificări greşite de nume de persoane sau de localităţi.

O traducere mai bună decît a lui F.C. Belfour este cea făcută în limba rusă de Murkos şi intitulată: Путешествие анти-охийскаго патриарха Мкария вь Россию вь половинъ XVII вѣка, описанное его сыномь архидиакономь Павломь Алепскимь. Переводь сь арабского (Călătoria în Rusia a lui Macarie, patriarhul Antiohiei, la mijlocul veacului al XVII-lea, descrisă de fiul său arhidiaconul Paul de Alep. Traducere din limba arabă), Moscova, 1896. A fost elaborată după cele trei copii ale manuscrisului din 1700. Dar cum aceste manuscrise cuprindeau multe lacune, Murkos, care urmărea să dea o traducere integrală, a folosit şi traducerea lui Belfour ale cărui greşeli şi omisiuni se regăsesc în traducerea rusă.

L. Ridding a tradus unele părţi din relaţia lui Paul de Alep sub titlul „*Extracte from the diary of the Travels of Macarius, patriarh of Antioh, written in Arabie by his son Paul, 1652—1660*, Londra, 1939.

În literatura română s-au publicat cinci traduceri ale călătoriei patriarhului Macarie descrisă de Paul de Alep dar nici una nu este exactă. Iar cu excepţia traducerii fragmentare al lui Gh. Popescu-Ciocănel, nici una nu a fost efectuată după textul original.

În 1841, Mihail Kogălniceanu a publicat în „Arhiva Românească" din Iaşi prima traducere fragmentară a călătoriei patriarhului Macarie în Moldova, făcută de Const. Negruzzi după traducerea rusă a lui D.D. Saveliev, întemeiată pe textul englez al lui F.C. Belfour. Lucrarea a apărut sub titlul: *Călătoriile arabului patriarh Macarie de la Alep la Moscova şi Ţara Românească*[106].

În 1865, B.P. Haşdeu a publicat în „Arhiva Istorică a României" traducerea primelor călătorii ale patriarhului Macarie în Moldova şi în Ţara Românească[107], făcută de George T. Călinescu, tot după F.C. Belfour; este însoţită de unele fragmente privitoare la români, cuprinse în relaţia călătoriei prin ţara cazacilor şi Rusia[108].

În 1883, M. Gaster a publicat *Descrierea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi de Paul de Aleppo*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", I, 1883, vol. II, fasc. II. pp. 415—417.

În 1909 şi 1910, Gh. Popescu-Ciocănel a publicat în „Buletinul societăţii geografice" începutul relaţiei lui Paul de Alep pînă la plecarea patriarhului Macarie din Constantinopol, şi sfîrşitul călătoriei în Ţara Românească din momentul părăsirii oraşului Bucureşti (9

---

106 Vezi „Arhiva Românească", II, Iaşi, 1841, pp. 191—221.

107 Vezi „Arhiva Istorică a României", Bucureşti, 1865, I/2, pp. 58—110.

108 *Ibidem*, pp. 110—111.

septembrie 1659) pînă la încheierea lucrării care se termină cu data de 15 iulie 1661[109]. Restul a fost publicat sub formă de extrase. Această traducere făcută după manuscrisul arab din Biblioteca Națională din Paris cuprinde multe greșeli de traducere și de identificare, încît nu poate sluji ca instrument de lucru.

Emilia Cioran a tradus după Belfour relația lui Paul de Alep în lucrarea intitulată *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țările române 1653—1658*, București, 1900. Reproduce, cu unele îndreptări, traducerea lui B.P. Hașdeu a primei călătorii a patriarhului Macarie în Moldova și Țara Românească. A doua călătorie a patriarhului Antiohiei în țările române după înapoierea din Rusia a fost elaborată după traducerea engleză a lui Belfour. Ca atare prezintă aceleași omisiuni ca și opera traducătorului englez care a lăsat la o parte pasajele ce i se păreau inutile sau care prezentau greutăți serioase. Cu toate lacunele ei, traducerea Emiliei Cioran are meritul de a prezenta unele identificări de persoane, de localități și de instituții greșit transcrise de Belfour.

Întrucît aceste traduceri nu se bazează pe cercetarea mai multor manuscrise și în special a celui din Paris, cel mai complet, ele nu pot fi folosite cu încredere. Numai Vasile Radu, întemeindu-și cercetarea pe manuscrisele din Paris, Londra și pe acel din 1700, a izbutit să prezinte o traducere mai exactă, dar nu întotdeauna clară, și să rectifice unele transcrieri greșite de toponime românești. Cu mici excepții, a rezolvat chiar unele dificultăți rezultate atît din greșelile de gramatică ale autorului, cît și din folosirea unor termeni dialectali dispăruți din uz sau care și-au schimbat înțelesul în decursul timpului.

În traducerea noastră bazată pe ediția lui Vasile Radu, iar pentru textul inedit pe fotocopiile manuscrisului din Paris și pe traducerea lui Belfour a manuscriselor din Londra, am căutat să lămurim pasajele obscure, introducînd în paranteze unghiulare întregirile impuse de logica expunerii. Am păstrat însă repetițiile, superfetațiile și abuzul conjuncției copulative (*wa* = și) pentru a da o imagine fidelă a stilului lui Paul de Alep. Ne-am străduit să identificăm localitățile menționate într-o formă coruptă, arabizată, și să identificăm în note pe unii dregători, desemnați în text numai prin funcțiile lor sau indicați numai prin calitatea lor de stăpîni de moșii și sate.

Pentru stabilirea valorii relației lui Paul de Alep, afirmațiile sale au fost confruntate cu izvoarele vremii, relevîndu-se în note atît exactitatea lor cît și, după caz, deosebirile existente și mai ales inexactitățile și exagerările. Nădăjduim că procedînd astfel vom veni în ajutorul tuturor celor care vor folosi în viitor relația lui Paul de Alep.

Alte lucrări ale lui Paul de Alep. Relația călătoriei patriarhului Macarie nu este singura lucrare a lui Paul de Alep. În primii ani de activitate ca secretar al părintelui său l-a ajutat împreună cu Huri Yusuf al-Musavvar la traducerea părții a doua a cronicii mitropolitului Dorotei din Monembasia care se încheie în 1630, mergînd de la Constantin cel Mare pînă la sultanul Murad al IV-lea (1623—1640). Un manuscris autograf al lui Paul de Alep de prin 1660 intitulat *ad-Durr al-manẓum fi ahbar muluk ar-Rum* (Șirag de perle

[109] Gh. Popescu-Ciocănel, *Călătoriile patriarhului Macarie în Valahia, Moldova, Țara cazacilor și la Moscova între anii 1652—1659*, București, 1909, extras din „Buletinul Societății geografice", anul XXIX, nr. 2, pp. 33—103 și anul XXXII, București, 1912, pp. 30—95.

frumos orînduit; știri despre regii grecilor =romeilor) se păstrează la Leningrad în Muzeul Asiatic (ms. arab nr. 190). Este ilustrat de pictorul Yusuf (Huri Yusuf al-Musavvar).

Paul de Alep a scris și o istorie a patriarhilor Antiohiei ducînd mai departe lucrările patriarhului Macarie al III-lea. Este o operă de compilație, întemeiată în mare parte pe Analele (Kitab ad-Dail) lui Yahya al-Antaki și pe materialul documentar cules, cu ajutorul unui capucin și al unui misionar iezuit, în timpul vizitelor sale în Siria și în străinătate. A mai folosit și lucrările unor istorici occidentali. Lucrarea are însă o valoare istorică redusă.

În timpul călătoriei sale în Rusia, Paul de Alep a scris la Kolomna, unde se retrăsese în timpul unei epidemii de ciumă, *Istoria voievodului Vasile Lupu și a războaielor lui* (în limba arabă), care nu a văzut lumina tiparului. O copie manuscrisă se află în biblioteca lui Iskendar al Ma'luf din Zahle (Liban) care a semnalat-o încă din 1910 în revista „an-Ni'ma", I, 1910, p. 394. Întrucît nu am putut obține în timp util un microfilm după acest manuscris, nu am putut introduce în volumul de față această lucrare inedită a lui Paul de Alep.

J. Nasrallah, exarh al patriarhului Antiohiei, crede că Paul de Alep ar fi autorul unei *Descrieri a întemeierii marelui oraș al Antiohiei* (în arabă)[110] care fusese atribuită patriarhului Macarie al III-lea Za'im de cercetătorii L. Cheiko[111], P. Sbath[112] și G. Graf[113].

Bibliografie. Știri despre viața și activitatea lui Paul de Alep se află în relația călătoriei patriarhului Macarie. Unele date sporadice se găsesc și în articolul lui C. Karalevski despre patriarhul Antiohiei în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, III, pp. 644—647, în lucrarea lui Georg Graf, *Geschichte der christichen arabischen literatur*, Citta del Vaticano, 1940—1953, vol. III, pp. 106, 110—112 și în articolul lui V. Cîndea, *Sources roumaines et grecques dans les Bibliothèques du Proche Orient*, în „Bulletin de AIESEE", VIII, 1—2, 1970, p. 72.

O introducere generală a jurnalului călătoriei lui Paul de Alep a fost publicată în revista „Mașrik", 5, 1902, pp. 1009—1020 de Habib Zayat căruia îi datorăm și unele observații critice (*Ibidem*, nr. 30, 1932, pp. 561—574).

De particularitățile stilului lui Paul de Alep s-a ocupat H. Zayat în *Lettre ... à M. Barbier de Meynard (sur l'histoire des patriarches d'Antioche par Paul de Alep)* în „Journal Asiatique", X-e Série 3,1, 1884, pp. 350—356.

În încheierea acestei introduceri am dori să mulțumim tuturor celor care ne-au ajutat.

---

[110] J. Nasrallah, *L'oeuvre historique du patriarche d'Antioche Macaire III Za'im* „Bulletin d'Études Orientales de l'Institut français de Damas", XXV, 1972, p. 197.

[111] L. Cheiko, *Catalogue raisonné des Manuscrits de la Bibliothèque Orientale de l'Université Saint Joseph (Beyrouth)*, pp. 109—110 (in „Mélanges de l'Université Orientale" și apoi în „Mélanges de l'Université Saint Joseph", 1913—1929).

[112] P. Sbath, *al-Fihris (Catalogue de Manuscrits arabes)* II, Cairo, 1939, n° 1053.

[113] G. Graf, *op. cit.*, III, p. 100.

Mulţumim în primul rînd specialiştilor de la Institutul de Istoria Artei, Răzvan Teodorescu şi Pavel Chihaia, care ne-au venit în întîmpinare cu competenţa şi cu interesul lor.

Nu putem uita nici înţelegerea de care ne-am bucurat din partea părintelui Atanasie Negoiţă, membru al Societăţii de studii orientale, şi a colegului nostru, Alexandru Gonţa de la Institutul de Istorie N. Iorga, la care am apelat nu o dată pentru lămurirea unor termeni liturgici.

Ilustrarea volumului a fost înlesnită datorită sugestiilor unor cercetători de la alte institute: Corina Nicolescu de la Institutul de Arte Plastice N. Grigorescu, Maria Pilat de la Institutul de Istoria Artei, Octavian Iliescu şi Elena Isăcescu de la Cabinetul Numismatic al Academiei R.S.R., cărora le adresăm prin aceste rînduri cele mai călduroase mulţumiri.

MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU

ABREVIERILE FOLOSITE

— B e t h l e n, *Rerum Transylvanicarum* = *Rerum Transylvanicarum libri quator Continentes res gestas Principum ejusdem ab anno 1629 usque ad An. 1663. Auctore Ioanne Betlenio*, Cluj, 1789.

— D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei* = D. C a n t e m i r, *Descriptio Moldaviae. Descrierea Moldovei*, traducere de Gh. Guțu, comentariu istoric de N. Stoicescu, București, 1973.

— M. C o s t i n, *Opere* = M i r o n C o s t i n, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958.

— *Cronici turcești* = *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, *Sec. XV — mijlocul sec. XVII* și vol. II, *Sec. XVII — începutul sec. XVIII*. Volume întocmite de Mihail Guboglu, București, 1966, 1974.

— N. I o r g a, *Inscripții* = N. I o r g a, *Inscripții din bisericile României*, 2 fascicole, București, 1905—1908.

— G. K r a u s, *Cronica Transilvaniei* = G e o r g K r a u s, *Cronica Transilvaniei. 1608—1665*. Trad. de G. Duzinchievici și E. Reus—Mîrza, București, 1965.

— *Letopisețul Cantacuzinesc* = *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu—D. Simonescu, București, 1960.

— *Monumenta Comitialia* = *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, ed. Szilágyi S., Budapesta, 1875—1891.
— Nagy I., *Magyarország családai* = Nagy I., *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* [Familiile Ungariei cu blazoanele lor şi tabele genealogice], 12 vol., Budapesta.
— Radu Popescu, *Istoriile* = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963.
— *Quellen* = *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasó*, Braşov, 1886—1926.
— V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire* = V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire. Étude préliminaire*, Paris, 1927.
— Sebestyén, *Renaşterea* = Sebestyén G. şi Sebestyén V., *Arhitectura Renaşterii în Transilvania*, Bucureşti, 1965.
— N. Stoicescu, *Bibliografia Banat* = N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale din Banat*, Timişoara, 1973.
— N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova* = N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974.
— N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească* = N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România, I Ţara Românească*, 2 volume, Bucureşti, 1970.
— N. Stoicescu, *Dicţionar* = N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971.
— Tröster, *Dacia* = J. Tröster, *Das Alt und Neue Teutsche Dacia*, Nürenberg, 1666.
— A. Veress, *Documente* = A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, Bucureşti, 1938.

CĂLĂTORIA LUI PAUL DE ALEP

Dobrogea[1]

... Am pornit[2] cu pînzele întinse vineri seara ; pluteam duşi de un vînt prielnic din sud. Dar ⟨vîntul⟩ s-a înteţit într-atît că eram să ne scufundăm ; însă, cu ajutorul lui Dumnezeu, am ajuns duminică, după Bobotează[3], la amiază, în portul numit pe greceşte Kostanza[4] şi pe turceşte Köstendje[5]. p. 143

[1] Traducerea s-a făcut după ediţia lui V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, în *Patrologia Orientalis*, tom. XXII, fasc. I, Paris, 1930, p. 143 şi urm.

[2] Din cartierul Fanar al Constantinopolului.

[3] 9 ianuarie.

[4] Constanţa. Despre originea numelui vezi Radu Vulpe, *Note de istorie tomitană*, în „Pontice", II, 1969, pp. 149—167.

[5] *Köstendja*, în fotocopia ms. arab nr. 6061 de la Biblioteca Naţională din Paris, aflată la Biblioteca Acad. R. S. România (ms. 68) ; în ed. V. Radu, (*op. cit.*, p. 143) : *Kustendjè*.

Ne-am scos bagajele. Aici este un vameş. După ce avusesem mai întîi
p. 144 de gînd să mergem încă //trei sute de mile, să intrăm pe fluviul Dunărea şi să mergem în ţara Moldovei, ne-am coborît ⟨totuşi⟩ aici.

Distanţa pe care am străbătut-o de la Constantinopol pînă aici era de mai bine de trei sute de mile. Am rămas acolo două zile, ⟨fiind ameţiţi⟩ de spaima trezită de frămîntarea valurilor ⟨care erau⟩ atît de grozave încît pătrundeau pînă şi în corabie, iar noi ba coboram ca într-o vale, ba ne înălţam ca în vîrful unui munte.

Se spune că Marea Neagră măsoară de jur împrejur opt mii de mile, astfel că pînă în clipa în care vasele intră pe fluviul Dunărea ele străbat cinci mii de mile, cam distanţa de la Constantinopol pînă acolo şi chiar mai mult. Navigaţia este însă foarte grea, din pricina cotiturilor şi a ocolurilor, ⟨iar⟩ uneori din cauza lipsei de adîncime şi din pricina piraţilor. Şi toate acestea ⟨le-am îndurat⟩ pe vînt prielnic; şi ce ar fi fost, doamne fereşte, dacă ⟨vîntul⟩ ne-ar fi fost potrivnic?

Ni s-au arătat în vecinătatea acestui port aproape o sută douăzeci de vase naufragiate împreună cu echipajele şi cu încărcăturile lor ⟨cu tot⟩ în noaptea în care înfruntasem furtuna lîngă Bozburun[6], înainte de sărbătoarea Sf. Dumitru[7].

Iată descrierea acestei mări de la un capăt la celălalt. Ea se află într-o vale şi ţărmurile sale sînt dealuri înalte. Valurile sale nu se agită ci rămîn înlăuntru (!)[8], astfel că abia puteam să zărim ţărmurile de o parte şi de alta[9]. Nu este aşa de întinsă ca Marea Mediterană care are maluri joase de care se
p. 145 sparg valurile[10]. La dreapta noastră era Trapezuntul, Sinop, Kastamonu şi portul Mingreliei, adică al // ţării Georgiei. În faţa noastră ⟨se afla⟩ ţinutul Kaffei, ţara tătarilor şi a hanului[11]. Apoi la stînga noastră era Turcia europeană şi Silistra, apoi Dobrogea, adică ţara în care ieşisem acum.

Toţi locuitorii săi sînt tătari musulmani[12], căci sultanul Muhammad, după ce a cucerit această ţară[13], a scos din ea populaţia creştină şi a aşezat

---

[6] Sau „Capul Boz", promontoriu pe coasta asiatică a Mării de Marmara, la nord de Mudania. Vezi V. Radu, *op. cit.*, p. 83.

[7] 26 octombrie.

[8] Aşa în text.

[9] E vorba probabil de ţărmul de miazăzi şi cel de apus al Mării Negre, amintite împreună aici.

[10] În versiunea V. Radu fraza este obscură.

[11] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654).

[12] Afirmaţie exagerată; în Dobrogea se găsea o numeroasă populaţie românească, atestată de izvoarele epocii. Vezi C. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Muzeul regional de arheologie, Constanţa, 1966, 64 p. +2 planşe şi relaţia lui Evlia Celebi în acest volum, p. 357, 371—372, 382.

[13] Mehmed I (1413—1421) a cucerit Dobrogea transformînd-o în provincie a Imperiului otoman în 1417.

acolo pe tătari[14], popor care urăşte pe creştini. Mulţi dintre ei sînt din Karamania[15] şi din ţara noastră ; şi aceasta ⟨s-a făcut⟩ pentru a apăra malurile Dunării împotriva duşmanilor creştini, deoarece ⟨Dobrogea⟩ este o ţară de hotar care se află la capătul ţării Rumeliei, în faţa Dunării, a Moldovei şi a Ţării Româneşti. Toţi locuitorii de pe malul Dunării au casele clădite din stuf şi din lemn.

Noi am stat două zile în acel port şi am închiriat cinci căruţe[16] şi zece cămile cu două cocoaşe, cum sînt cămilele din această ţară[17] ; ele ⟨umblă⟩ neacoperite ⟨şi⟩ fără samar şi vara şi iarna. Apoi ⟨am închiriat⟩ o căruţă cu un cal pentru domnul nostru patriarh. Chiria fiecărei căruţe pînă la fluviul Dunărea era de patru sute de osmani[18].

Am părăsit Constanţa miercuri dimineaţa, 12 ianuarie [19] şi am străbătut terenuri joase, fără a vedea nici o piatră. Noaptea dormeam în căruţe lîngă un sat sau în cîmp deschis pînă sîmbătă dimineaţa. Am ajuns la un sat de creştini bulgari numit Igliţa [20], în mijlocul fluviului Dunărea [21] ; este un drum pe uscat pînă la el. Se află sub stăpînirea Islamului[22]. Însă noi am văzut acolo cruci de lemn ridicate pe marginea drumului şi deasupra mormintelor. Acolo este o biserică. Locuitorii cresc turme de porci. Apoi // p. 146
am plecat de acolo şi am ajuns într-un oraş numit Măcin[23], pe malul fluviului Dunărea, în care sînt 420 case de bulgari creştini[24]. Este ultima localitate de sub stăpînirea Islamului, ⟨aflată⟩ sub stăpînirea paşalei de Silistra[25]. Sînt acolo intendenţi[26] şi un cadiu[27]. Noi ne-am dus acolo în duminica

---

[14] Despre aşezarea tătarilor în Dobrogea vezi acest volum, p. 372.

[15] Provincie din centrul Asiei Mici: *Karaman*.

[16] *Karusa*.

[17] Informaţie confirmată de Bakšić la 1641 (vezi *Călători* V, p. 220).

[18] În jurnalul său de călătorie Tamas Borsos nota că, la 25 noiembrie 1619, s-a emis la Constantinopol o nouă monedă turcească de aur, numită *osmanin*, care înainte ar fi purtat numele de *şahin* (*Erdélyi történeti adatok*, II, p. 256). În 1618, aceasta valora 200 de aspri. Vezi Ismail Ghalib, *Takvim-i meskûlâat-i 'osmaniye* (Catalog de monede otomane), Istanbul, 1307 H. (= 1897), p. 504.

[19] *Kânun es-sani*.

[20] *Inglitsa*, astăzi contopit cu Turcoaia, sat, jud. Tulcea. La 1652 se susţinea că locuitorii de aici sînt greci! (*Călători*, v. p. 484). *Necunoscînd limba locuitorilor de aici, călătorii străini se înşelau adeseori asupra originii lor.*

[21] *Nahr al-Tuna*.

[22] *Min hukm al-islam*, adică sub stăpînire turcă.

[23] *Medjayna*.

[24] Mai sus, Paul de Alep afirma că în Dobrogea nu există populaţie creştină! Afirmaţiile sale despre această provincie, prin care a trecut repede, sînt destul de nesigure.

[25] *Silistra*.

[26] *Emin* adică *gümrük-eminleri*, vameşii de la hotarul Imperiului otoman, amintiţi de numeroşi călători (vezi *Călători*, IV, pp. 346, 359, 363 şi V, p. 484).

[27] Cf. şi *Cronici turceşti*, II, p. 120 şi *Călători*, V, p. 484.

Cananeenii. Luni dimineața am închiriat o corabie. Ne-am îmbarcat și am înaintat, lopătînd din greu împotriva curentului fluviului Dunărea, deoarece în această săptămînă gheața se topise, după ce trecuseră pe ea căruțele și alergaseră caii.

p. 147

CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA[1]

Intrarea în Moldova. Galați.

După amiază am ajuns la „Galanți" adică la Galați[2] unde începe stăpînirea Moldovei. Acolo fluviul Dunărea este foarte mare, foarte adînc și atît de larg încît în anumite locuri nu se poate vedea de pe un mal pe celălalt și săgeata nu-l ⟨poate⟩ străbate; ⟨de asemenea⟩ nu se poate auzi bine de la un mal la celălalt. Între Măcin și Galați[3], pe malul stîng, este un oraș și o cetate musulmană numite ⟨amîndouă⟩ Brăila[4] care odinioară se aflau sub stăpînirea Țării Românești[5] și care au fost cedate Islamului[6]. Ea se află de asemenea la granița pașalei de Silistra.

Noi ne-am îndreptat apoi spre Galați în după amiaza aceleiași zile luni, 17 ianuarie. De cum am sosit, s-a dat de știre domnului[7] printr-un călăraș sau olac[8]. Dregătorii, preoții și ceilalți locuitori ai orașului au venit
p. 148 în întîmpinarea // domnului nostru patriarh. L-au dus la biserica Sf. Dimitrie, ridicată de curînd[9] de Vasile, marele domn[10]. Apoi a dat-o lui Atanasie Patellarios[11], patriarh al Constantinopolului despre care am vorbit mai

---

[1] *Bogdan.*

[2] *Galantz* și *al-Galas*; forma turcă: *Kalas.*

[3] *Madjina wa al-Galas.*

[4] *Bragilo.*

[5] *Al-Falah.*

[6] În vremea domniei lui Radu Paisie (1535—1545).

[7] *Bey*-principe, titlu dat în documentele otomane domnilor români și folosit de regulă și de Paul de Alep pentru domn; uneori el utilizează și termenul de voievod, cu aceeași accepțiune.

[8] *Kalaras ay ulak.* Este vorba de călărașii de Galați sau curierii gălățeni (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 221), care transmiteau știrile în interiorul țării și în afara ei, folosind cai de olac.

[9] În 1645. Biserica este amintită însă și de Bakšić (vezi *Călători* V, p. 227).

[10] *Fasili al-beg al-mu'azzam* = Vasile Lupu (1634—1653).

[11] *Atanasios al-Batalaron.* Din hrisovul țarului Alexei Mihailovici rezultă că i s-a dat biserica sau mănăstirea Sf. Nicolae de lîngă Galați (S. Dragomir, *Relațiile bisericii române cu Rusia în veacul al XVII-lea*, pp. 112—115 și N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 317—318). Paul de Alep face deci o confuzie. Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii*

sus. Cînd a plecat a doua oară la Constantinopol şi a ajuns patriarh, domnul s-a supărat pe el şi a dăruit-o călugărilor de la muntele Athos. Acest Patellarios a plecat la Moscova îndată după sosirea noastră în Moldova, pentru că domnul era foarte supărat pe el[12]. A rămas acolo un an şi jumătate; a venit în ţara cazacilor şi a murit a treia zi de Paşti[13].

La intrarea domnului nostru patriarh în biserică şi la ieşirea lui s-au tras, ca de obicei, clopotele de bronz: erau primele ⟨clopote⟩ pe care le auzeam la ei; Dumnezeu să nu ne lipsească de frumosul lor sunet!

Am cîntat pentru el „Axion estin"[14]. Apoi preoţii l-au întîmpinat ⟨pe patriarh⟩, investmîntaţi în odăjdii, cu lumînări şi cu cădelniţe şi au spus//: „Doamne miluieşte" şi p. 149
următoarele. Au pomenit //numele său, apoi pe acela al domnului şi al soţiei sale[15]. Au isprăvit slujba şi au rostit *polychroniul*[16], pentru domn, pentru soţia acestuia şi pentru fiul lui[17], după obiceiul nelipsit la sfîrşitul fiecărei slujbe. Apoi domnul patriarh a ieşit cel dintîi, purtîndu-se lumînări înaintea lui. El s-a oprit la uşa bisericii şi a dat binecuvîntarea sa tuturor, pe măsură ce ieşeau, unul după altul, potrivit obiceiului lor.

Am stat cîtva timp în casa parohului acestei biserici; apoi ne-am întors seara la biserică după ce s-au tras toate clopotele pentru pomenirea sărbătorii Sf. Atanasie[18] şi Chiril[19], patriarhii Alexandriei. Am fost de faţă la vecernie şi a doua zi la utrenie[20]; am ieşit şi ne-am întors la liturghie. Am ieşit după patru ceasuri şi jumătate.

---

române, vol. I, Bucureşti, 1928, pp. 296, 314–315. Vezi şi Emilia Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările române (1653–1658)*, Bucureşti, 1900, p. 2, n. 1.

Asupra lui Atanasie Patellarios, fost mitropolit al Thesalonicului şi patriarh al Constantinopolului (25 februarie 1634 – aprilie 1634, 12–30 iunie 1652), care a stat în Moldova între 1642–1654 şi a murit în exil la Lubensk (5 aprilie 1654), vezi Papadopol Calimah, *Despre Athanasie Patelarie*, în „Convorbiri literare", XXIII, 1889, pp. 1015–1041; XXIV, 1890, pp. 30–42; F. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople envisagées surtout d'après les lettres de Ligarides*, în „Balcania", VIII, 1945, pp. 88–104 şi M. Branişte, *Patriarhii din Constantinopol prin ţările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Mitropolia Olteniei", X, 1958, nr. 142, pp. 46–61.

[12] V. Radu (*op. cit.*, p. 148 şi nota 3) observă că Atanasie Patellarios a plecat cu scrisori de recomandaţie de la Vasile Lupu (aprilie 1653); afirmaţia lui Paul de Alep pare a nu fi exactă.

[13] La 5 aprilie 1654 la mănăstirea Lubensk.

[14] „Ἄξιον ἐστιν", adică „vrednic este", deseori întîlnit în text.

[15] Ecaterina Cercheza, soţia lui Vasile Lupu.

[16] *Bollichronion*, formă coruptă de la Πολυχρόνιον, „mulţi ani", se foloseşte la unele festivităţi.

[17] *Ştefăniţă*, viitor domn al Moldovei (1659–1661).

[18] Atanasie I, patriarh al Alexandriei (328–373).

[19] Chiril I, patriarh al Alexandriei (412–444). Se serbează la 18 ianuarie.

[20] *Al-urtheren*, de la termenul grec ὄρθρον.

În acest oraş Galaţi sînt opt biserici, cele mai multe de piatră[21]: două închinate Maicii Domnului[22], două Sf. Nicolae [23], două Sf. Dimitrie[24], una Sf. Mihail [25], a opta Sf. Paraschiva[26] şi Sf. Gheorghe[27]. Cea mai mare dintre ele este închinată Maicii Domnului. Este toată din piatră făţuită, cu trei turle înalte, în vîrful cărora se afla cruci mari, aurite. Înlăuntrul curţii este o clopotniţă foarte mare şi toate sînt cu metereze de luptă. Biserica a fost zidită din temelie de un boier creştin grec, din cetatea Brăilei[28].

p. 150 Miercuri[29] am plecat din Galaţi în căruţe[30] cu cai, care ni se dăduseră. Bagajele noastre au fost aşezate în care cu boi, trimise mai înainte ⟨de plecarea noastră⟩. Pîrcălabul [31] Galaţiului, ⟨cum i se spune⟩ în limba română, sau subaşi[32] sau guvernator, a ieşit cu dregătorii şi cu ceilalţi fruntaşi ai oraşului, pentru a ne însoţi pînă departe; apoi s-au înapoiat. Pe urmă am mers timp de patru ceasuri împreună cu călăraşii sau conăcarii[33] care fuseseră desemnaţi pentru noi şi am poposit într-un sat mic[34].

A doua zi, joi, sărbătoarea Sf. Eftimie cel Mare[35], ne-am sculat în zorii zilei şi am ajuns seara într-un tîrg mare, adică într-un oraş numit Iveşti-Tecuci[36], pe un rîu mare[37]. Acolo se află trei biserici cu clopote la porţile lor[38]. Apoi pîrcălabul acestui oraş[39] ne-a făcut rost de căruţe şi de cai de

---

21 După părerea lui Bakšić (1641), cele 8 biserici erau de lemn (vezi *Călători* V, p. 227).

22 Biserica Precista, reclădită la 1647, şi, probabil, mănăstirea Mavromolu, avînd hramul Adormirii Maicii Domnului, existentă în secolul al XVIII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 316—317).

23 Este cunoscută o singură biserică cu acest hram (*ibidem*, p. 318—319).

24 Există o singură biserică cu acest hram, despre care a fost vorba mai sus.

25 Probabil biserică de lemn pe acea vreme (*ibidem*, p. 317).

26 La fel ca precedenta.

27 Construită de un anume hagi Mihalache în 1664, probabil pe locul unei biserici mai vechi cu acest hram (*ibidem*, p. 318).

28 Numele ctitorilor este Dia şi Şerbu, fiii lui Coman din Brăila (*ibidem*, p. 317).

29 19 ianuarie.

30 *Karusat.*

31 *Barkalam.* Pîrcălab de Galaţi sau de Covurlui. În această epocă erau doi pîrcălabi de Galaţi: Miera şi Toader Ungureanu (18 iulie 1654 — 18 iunie 1660), ultimul utilizat de G. Ştefan în diverse solii (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 50).

32 Comandant militar la turci, mai tîrziu şef de poliţie.

33 *Al-Kalaraş ay al-Konakdji.*

34 Foarte probabil Iveşti, aflat între Galaţi şi Tecuci şi amintit mai jos de Paul de Alep (printr-o confuzie) împreună cu Tecuci.

35 La 20 ianuarie.

36 *Al Bazar Westa Takudju*, citit greşit de Belfour: *Bazaar Wastatakodja.* Vezi V. Radu, *Voyage du patriarche Macaire*, pp. 33, 77.

37 Rîul Bîrlad.

38 Bisericile din Tecuci nu sînt amintite în alte izvoare din secolul al XVII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 850—851).

39 În vremea aceasta pîrcălab de Tecuci era Dumitraşco sluger (1644—1656) (după listele de dregători moldoveni întocmite de N. Stoicescu, în ms.).

beilic; ne-a dat şi un conăcar. Cel care venise cu noi s-a înapoiat cu căruţele şi cu caii, căci aşa e obiceiul lor: în fiecare tîrg este un menzil[40] de căruţe şi de cai.

Am plecat de acolo şi seara, destul de tîrziu, am ajuns într-un alt tîrg mare numit Bîrlad[41]. Acolo sînt trei biserici[42]: biserica Maicii Domnului, clădită de curînd din piatră de către domn[43], apoi a Sf. Dimitrie[44] şi ⟨cea a Sf.⟩ Chiriac[45].

II. CASELE ŞI PORTUL DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ

p. 151

Casele din această ţară, de la Măcin pînă în Moldova în întregime, Ţara Românească, ţara Cazacilor pînă la Moscova, sînt clădite din lemn, din bîrne şi din scînduri[46]. Acoperişul este în două ape şi înalt, pentru ca zăpada să nu rămînă pe el. Înlăuntrul caselor sînt scaune de jur împrejur şi o masă sprijinită la mijloc pe un picior ca în casele europenilor. În loc de mobilier sînt numai covoare şi covoraşe atîrnate pe pereţi. În fiecare casă este un cuptor[47] — care are pe dinafară un fel de horn din lut ⟨vopsit⟩ verde sau roşu, iar la cei bogaţi din faianţă, pentru a opri fumul, şi care se sprijină ⟨în partea anterioară⟩ pe doi stîlpi; deasupra este o bară de fier; numele lui în limba lor este *kubtor* ⟨ = cuptor⟩. Sînt multe cuptoare. În timpul iernii, casele sînt mai calde decît băile.

Femeile din Moldova şi din Ţara Românească se îmbracă cu veşminte asemănătoare cu cele ale europenelor. Ele poartă părul împletit, răsucit pe capul lor ca un colac şi acoperit cu un conci alb, iar la cele bogate cu un conci trandafiriu, şi pe deasupra cu maramă, tot albă. Toate poartă şaluri

---

[40] Menzil = locul unde se schimbau caii de poştă sau de menzil, termen apărut în secolul al XVII-lea şi în documentele interne (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, Bucureşti, 1946, pp. 615–616).

[41] *Berlat*.

[42] La 1636, un sol polon găsea aici o biserică de zid şi şase de lemn, toate pustii, iar după Bakšić, la 1641, erau cinci, dintre care una de zid şi două aproape distruse (*Călători* V, pp. 118 şi 228).

[43] Biserica lui Ştefan cel Mare, refăcută de Vasile Lupu (c. 1636) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 84).

[44] Probabil biserică de lemn pe acea vreme, amintită prima oară la 1692 (*ibidem*, p. 85).

[45] O biserică cu acest hram nu este cunoscută la Bîrlad şi nici în alte oraşe.

[46] Vezi şi *Călători* V, p. 487.

[47] *Furna*. Paul de Alep foloseşte mai jos şi termenul cuptor.

p. 152 albastre de Alep[48], iar cele bogate şaluri // de Bursa [49] din mătase neagră etc. Fetele lor poartă, de asemenea, părul împletit şi încolăcit pe cap, dar fără conci; şi aceasta pentru a face deosebire între fete şi femei[50]. Copiii lor sînt goi, nu sînt îmbrăcaţi cu nimic[51]; în fiecare dimineaţă şi seară îi spală cu apă caldă; în zilele cînd ninge îl freacă doar cu multă zăpadă. Toate femeile au faţa descoperită, chiar şi doamna[52].

La Constantinopol şi în împrejurimile sale, văduvele poartă pe cap o tichie galbenă portocalie. Văduvele din Moldova, din Ţara Românească şi acelea ale cazacilor au tichiile şi veşmîntele negre ca ale călugăriţelor. În ţara Moscovei ele poartă veşminte de lînă neagră foarte largi şi lungi, cu mîneci foarte largi.

Să ne întoarcem la spusa noastră. Stăpînirea domnului Moldovei cuprinde douăzeci şi patru de ţinuturi[53] şi fiecare reşedinţă a acelor 〈ţinuturi〉 pe care le-am pomenit este tîrgul ţinutului.

III. VASLUI

Am părăsit Bîrladul sîmbătă de dimineaţă, 22 ianuarie, după ce am primit din nou căruţe şi cai. Am ajuns seara într-un alt tîrg mare numit
p. 153 Vaslui[54], unde fusese mai înainte, // acum o sută şaizeci de ani şi mai bine, oraşul de scaun al ţării Moldovei, în timpul răposatului Ştefan voievod[55]. A fost un erou renumit în războaie 〈şi〉 temut de toţi. A făcut 44 de expediţii sau lupte împotriva turcilor, tătarilor, polonilor şi ungurilor. I-a

---

[48] Afirmaţie exagerată; este vorba probabil de boieroaice şi de tîrgoveţe; sătencele se acopereau cu năframe pe care şi le confecţionau singure. Pentru comparaţie vezi ştirile privind portul din *Călători*, V, pp. 331, 486, 595 etc.

[49] Şalurile de Bursa erau renumite în acea vreme (vezi V. B o g r e a, în „Anuarul Inst. de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 339).

[50] Fapt confirmat şi de D. Cantemir (*Descrierea Moldovei*, p. 311).

[51] După părerea lui Bandini, copiii erau îmbrăcaţi sumar, doar cu o cămaşă de pînză, pentru a fi obişnuiţi să poată îndura vremea rea (*Călători* V, p. 332).

[52] Spre deosebire de Imperiul otoman, unde femeile îşi acopereau faţa.

[53] Informaţia corespunde cu cea din *Cronica moldo-polonă* din 1564; după M. Costin şi D. Cantemir erau numai 19 ţinuturi (vezi *Descrierea Moldovei*, p. 92, nota 2).

[54] *Fasiludiy.*

[55] Vasluiul a fost capitală în vremea urmaşilor lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, cînd ţara a fost împărţită între cei doi domni, ultimul avîndu-şi reşedinţa la Vaslui (vezi amănunte la E m i l V î r t o s u, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, pp. 262—280). Paul de Alep se referă însă la Ştefan cel Mare (1457—1504), de a cărui domnie glorioasă îşi aminteau încă moldovenii (să nu uităm că de curînd scrisese despre el Grigore Ureche, mort cu cîţiva ani înainte de vizita lui Paul de Alep).

bătut de foarte multe ori, pe toți, astfel că numele lui a ajuns vestit și era temut de toți și aceasta datorită iscusinței și minții sale agere. Printre ctitoriile care i se datoresc și milosteniile sale se numără 44 de mănăstiri și biserici de piatră[56].

La Vaslui se află palatele sale[57], feredeul său, grădinile sale, apoi biserica[58] mare și înaltă cu turlele sale avîntate și foarte înalte. De jur împrejurul acestei biserici sînt bolți și arcuri semicirculare, înlăuntrul cărora se află picturi și icoane[59] de ale tuturor sfinților. De asemenea, la ușă, deasupra zidului de jos, este zugrăvită judecata de apoi în aur și lapis lazuli, apoi chipul lui Moise conducînd pe Ana și Caiafa și pe ceilalți evrei către Domnul nostru. Aceste picturi sînt urîte[60]. După ele sînt altele de alte feluri; sînt picturi înfățișînd turci purtînd pe cap turbane și tulpane albe, îmbrăcați cu caftane mari de diferite culori, cu mîneci lungi atîrnînd în spate și cu vălurile lor de lînă galbenă, apoi dervișii lor, iar în spatele lor
și printre ei draci care-i gonesc și care își bat joc de ei. // Satana este în față, p. 154
purtînd pe cap o căciulă [61]. Unul din draci își bate joc de el și-i trage căciula de pe cap. Și astfel, interiorul ei este zugrăvit în întregime.

Arhitectura este frumoasă. Pe calota turlei ⟨de pe navă⟩ se află chipul domnului nostru Isus Hristos; și ea este locul ⟨unde se află nevăzut⟩ scaunul Domnului. În afara porții ⟨bisericii⟩ se află un clopot mare.

Bisericile din această țară sînt alcătuite din trei părți: prima parte este în afara ușii ⟨ și este⟩ rezervată femeilor; a doua parte este despărțită de prima printr-un zid și o ușă ⟨fiind rezervată⟩ pentru credincioși; și partea a treia, de asemenea ⟨ despărțită⟩ printr-un zid și o ușă, este rezervată domnului și curții sale[61bis]. În absidele de la nordul și de la sudul

---

[56] Despre bisericile lui Ștefan cel Mare vezi G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925 și N. Stoicescu, *Bibliografia*, indice, Ștefan cel Mare.

[57] Curtea domnească din Vaslui, existentă la începutul secolului al XV-lea, a fost refăcută de Ștefan cel Mare. La 1636 curtea era în ruină (N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 162; V. Drăghiceanu, *Palatul lui Ștefan cel Mare din Vaslui*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice", VIII, 1915, pp. 93—94; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 237). Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 899—900.

[58] Sf. Ioan, clădită în 1490, potrivit pisaniei (T. T. Burada, *Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I, 1882, p. 420). Din vechea biserică nu s-au mai păstrat decît fundamentele și zidurile pînă la înălțimea soclului, fiind refăcută în 1820 (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 901—902).

[59] *Ikonat.*

[60] La 1636, un sol polon găsea biserica „foarte frumos zugrăvită", (*Călători* V, p. 117).

[61] *Kulah* (în turcă *külah*), un fel de căciulă în formă conică făcută din păr de căprioară.

[61bis] De fapt cele trei părți sînt: pronaos, naos și altar.

bisericii este chorosul cu stranele sale. Mai sînt şi alte biserici în acest ⟨oraş⟩. Armenii au ⟨şi ei⟩ una[62]. Am stat acolo în duminica lui Zacheu[63]. Apoi ni s-au dat căruţe şi cai de poştă[64]. Am plecat de acolo luni dimineaţa.

IV. SCÎNTEIA

Am ieşit de acolo luni dimineaţa şi am ajuns seara într-un alt tîrg, mic, numit Scînteia[65]. Mersul nostru fusese mai repede decît ⟨sborul⟩ păsărilor. Pe drum, am trecut cu harabalele[66] peste un rîu îngheţat care are un pod mare de piatră[67]. Acolo se află o biserică mare, nouă, construită de sus-numitul domn, făcător de fapte bune, iubitor de zi-
p. 155 diri // de biserici în lumea întreagă, şi închinată Sf. Paraschiva [68], cu două turle înalte, avîntate şi cu două cruci aurite. Înlăuntrul, iconostasul[69] şi crucifixul sînt mari. Apoi am plecat de acolo marţi dimineaţa ; şi în acea noapte s-a ridicat un vînt aprig cu un frig mare, de a îngheţat pămîntul ⟨din jur⟩ şi noroiul ⟨de pe drum⟩ şi tot lutul în care ne cufundam ⟨înainte⟩. Solul s-a întărît şi multă zăpadă a căzut pe noi.

Acest conac[70] era bine cunoscut pentru dificultăţile sale ⟨de acces⟩ căci nu există decît un singur drum ; iar pădurea prin care treceam era nesfîrşită şi înfricoşătoare[71]. După amiază, după ce ne cufundasem în zăpadă, s-a încălzit şi zăpada s-a topit. Ne înfundam în noroi pînă la pieptul cailor, într-un pămînt de sărătură şi galben. Acesta a fost conacul ⟨= popasul⟩ din urmă şi cel mai greu. Caii s-au oprit ; după o sforţare uriaşă, am ajuns după amiază lîngă un lac mare numit în limba lor *eleşteu*[72]. Fusese săpat de mîna oamenilor din porunca domnilor [73] pentru creşterea

---

[62] Biserica armeană din Vaslui este amintită la 1608 de Simeon Dbir Lehaţi (vezi *Călători* IV, p. 346). Vezi şi H. Dj. Siruni, *Bisericile armeneşti*, în „Ani", 1942–1943, p. 526.

[63] = 23 ianuarie.

[64] *Hayl konakdji.*

[65] *Skîntai.*

[66] *Karabat.* Cuvîntul haraba a pătruns în limba noastră în secolul al XVIII-lea.

[67] Podul de la Cănţălăreşti, reclădit la 1635–1636 de Gavriil Coci hatmanul, fratele lui Vasile Lupu (N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 17). Vezi şi V. Radu, *op. cit.*, p. 154, nota 1.

[68] Construită de Vasile Lupu, ante 1636 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 748). V. Radu o identifică cu biserica Sf. Arhangheli din Scînteia-Vaslui.

[69] *Konostas.*

[70] *Konak*, termen turc, utilizat şi în documentele din Moldova şi Ţara Românească.

[71] Cf. *Călători* V, pp. 117, 155.

[72] *Chalastau.*

[73] Domnul Moldovei Miron Barnovschi a pus să se facă un heleşteu care îi poartă numele „iazul lui Barnovschi" (Miron Costin, *Opere*, p. 86). Heleşteul este amintit şi de Bakšić (*Călători* V, p. 232).

peştelui. A fost dat ⟨apoi⟩ în danie mănăstirii Maicii Domnului [74], care este cunoscută sub numele de ⟨biserica⟩ Barnovschi[75].

Boierii au venit cu cai pentru domnul patriarh şi pentru noi. Ne-am urcat ⟨călare⟩ şi ei ne-au condus lîngă o moară // care este tot o danie făcută p. 156
acelei mănăstiri. De acolo l-am urcat pe domnul patriarh într-o trăsură domnească[76], cu şase cai albi, iar eu, smeritul cronicar, eram aşezat lîngă uşă, ţinînd sus cîrja de argint. Împuternicitul sus-numitului domn al Moldovei, Ion sulgerul[77], adică, în limba lor, casapbaşî-ul [78] domnului, a venit înaintea noastră, căci el ne însoţise de la Ierusalim, unde ne întîlniserăm, pe vremea cînd fusese trimis de domn pentru a socoti datoriile Sf. Mormînt şi pe cele ale mănăstirii Sf. Mihail. Pînă la urmă, el s-a întors la noi la Alep cu suma pomenită mai sus.

Măria sa învăţatul mitropolit[79], împreună cu ceilalţi boieri şi cu oştirea au venit în întîmpinarea domnului patriarh. Domnul nu era în oraşul său de scaun. El se dusese la Suceava [80] spre a face pace între ⟨Timuş⟩ Hmelniţki, cu cazacii săi, şi poloni[81].

Cînd a sosit de la Galaţi ştirea venirii noastre, ⟨domnul⟩ a trimis poruncă să fim primiţi cu mare alai şi toţi egumenii[82] au ieşit în întîmpinarea noastră cu trăsuri. De foarte departe, spre bucuria privitorilor, se pot vedea turlele bisericilor şi crucile strălucitoare ale mănăstirilor. Cînd am ajuns la vestita mănăstire Galata [83], care este foarte departe de oraş, s-au tras toate clopotele mici şi mari, // pînă ce ne-am depărtat de ele. La fel s-a făcut p. 157

---

[74] Nu este vorba de m-rea Bîrnova, cum credea E. Cioran (p. 8, nota 1), căci aceasta are hramul Tăierea Capului Sf. Ioan.

[75] *Barnovske*, Biserica Barnovschi din Iaşi, ctitoria lui Miron Barnovschi din 1626—1628, cu hramul Adormirea Maicii Domnului (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, pp. 436—437).

[76] *Kodjiya mulukiya*, adică o „cocie", cuvînt de origine germană, intrat şi în limba română, din acea vreme, prin filieră maghiară.

[77] *Ivani suldjarai*. Personaj greu de identificat.

[78] *Kasapbaşî*, cuvînt turc ce desemna pe „şeful măcelarilor". Sulgerul se ocupă de aprovizionarea cu carne a curţii domneşti.

[79] Mitropolitul Varlaam (1632—1655).

[80] *Sutdjawa*.

[81] La 7 ianuarie 1653 Vasile Lupu s-a întîlnit cu ginerele său Timuş la Hotin, spre a pune la cale încheierea păcii între cazaci şi poloni (H u r m u z a k i, V/1, p. 14 şi IX, p. 18). Pacea nu s-a putut încheia din cauza cererilor polonilor privitoare la ruperea alianţei dintre cazaci şi tătari şi la darea unui ostatic în persoana fiului mai mic al lui Bogdan Hmelniţki.

[82] *Ru'usa al-deyarihi*.

[83] Ridicată de Petru Şchiopul în 1582—1583 (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, pp. 447—450 şi N. G r i g o r a ş, *Un important monument de artă al Iaşului : Galata*, în „Cercetări istorice", II, 1971, pp. 349—364).

⟨cînd ne-am aflat⟩ înaintea mănăstirii Sf. Gheorghe[84], care se află în stăpînirea călugărilor de la muntele Sinai; apoi trupele s-au înşiruit la trecerea noastră ⟨spre oraş⟩.

V. IAŞI

Am intrat în oraşul Iaşi care este ⟨oraşul de scaun⟩' al Moldovei[85], marţi seara, 25 ianuarie. Toate mănăstirile şi toate bisericile au tras clopotele, făcînd un mare vuiet. Am fost conduşi în faţa uşii bisericii sfintei mănăstiri a Sf. Sava[86] şi a Sf. Mihai.

Domnul patriarh a fost ajutat să coboare din trăsură. L-am îmbrăcat cu mantia; preoţii au ieşit cu evanghelia, iar diaconul mergea înaintea lor cu cădelniţa şi cu luminări. Domnul patriarh a sărutat evanghelia, diaconul l-a tămîiat, cîntăreţii au cîntat „Axion estin"[87], pînă ce a ajuns în mijlocul bisericii, sub policandru[88], unde a făcut semnul crucii. Apoi a sărutat uşile altarului, icoanele Domnului şi Maicii Domnului şi ⟨toate⟩ celelalte sfinte icoane ⟨care sînt⟩ pe uşile altarului, apoi icoana Sf. Grigore Teologul, a cărei sărbătoare era; ea era aşezată pe un tetrapod înalt acoperit cu un covor, după cum am spus că se obişnuieşte în toate bisericile din ţările ⟨de rit⟩ ortodox. Apoi s-a urcat în jilţul său, iar diaconul a rostit: „Miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta" ... şi a
p. 158 pomenit // numele domnului patriarh, al marelui domnitor, voievodul Vasile[89], al doamnei Ecaterina şi al fiului său, voievodul Ştefan. Apoi s-a rostit polichroniu pentru domn, apoi „Doamne ⟨îl păzeşte întru mulţi ani⟩", şi el a binecuvîntat pe credincioşi. Am ieşit din biserică, el în mantie şi cu cîrjă. A coborît în chilia egumenului şi toţi boierii au venit să-l salute. Apoi s-au tras clopotele în ajunul ⟨zilei de⟩ joi din cauza sărbătoarei strămutării moaştelor Sf. Ioan Chrisostom. Noi am fost de faţă la vecernie, fără privighere. După ce a sunat ora 10 noaptea, s-au tras din nou clopotele; noi am intrat în biserică şi am isprăvit dimineaţa slujba utreniei[90].

Să se ştie că în toată ţara Moldovei, în Ţara Românească, apoi în ⟨ţara⟩ cazacilor pînă la Moscova, se stă în biserică de la începutul slujbei

---

[84] Probabil biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi, care însă nu era metoh la Sinai, unde au fost închinate Galata şi Sf. Vineri. Biserica Sf. Gheorghe a mitropoliei a fost construită în secolul al XVIII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 456, 462—463).

[85] În textul arab: *madina Iaş al-lati hiya al-Bogdan* lipseşte cuvîntul *kursi* „oraşul de scaun, reşedinţă" pe care însă V. Radu l-a tradus „Jassy, capitale de la Moldavie" (p. 157).

[86] Mănăstirea Sf. Sava din Iaşi a fos reclădită în 1625 de marele postelnic Ianachi Caragea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 471—473).

[87] Paul de Alep transcrie cu litere arabe cuvintele greceşti "Ἄξιον ἐστίν..„

[88] *Al- bolilaon* de la termenul grec Πολυελέος.

[89] *Fasili foyfoda wa al-domna Katerina wa waladihi Stafani foyvoda.*

[90] *Al-utrun* de la termenul grec ὄρθρον = dimineaţă.

pînă la sfîrşit, seara şi dimineaţa, în toate anotimpurile, cu capul gol, mai ales înaintea patriarhului, a unui prelat, a egumenului mănăstirii, a preotului, pentru că în toate aceste ţări se poartă calpace[91] de postav cu blană; tot astfel, domnii şi boierii lor. Soţiile boierilor din Moldova, de asemenea, poartă calpace de catifea roşie cu samur. Dar în Ţara Românească şi la cazaci ele nu poartă ⟨calpace⟩, ci un văl alb, iar ⟨vălurile⟩ celor bogate sînt acoperite cu mărgăritare//.

Înainte de a tămîia pe patriarh, preotul tămîiază jilţul arhieresc. În ajunul ⟨unei p. 159
sărbători⟩ şi a doua zi de sărbătoare, în timpul întregii slujbe, se ţine aprinsă o lumînare, ⟨pusă⟩ într-un sfeşnic frumos de lemn aurit, aşezat în faţa jilţului patriarhal, de la începutul şi pînă la sfîrşitul slujbei, de îndată ce se coboară la utrenie. După „Toată suflarea ⟨să laude pe domnul⟩", dacă era o zi de sărbătoare sau o duminică, el ⟨patriarhul⟩ sărută icoana sfîntului ⟨pomenit în acea⟩ sărbătoare sau icoanele sfinte pe care arhidiaconul le ducea înaintea lui. De asemenea, după slujbă, duceau ⟨această icoană⟩ înaintea lui pînă la ieşirea din biserică, pînă ce ieşea tot poporul, precum şi femeile, şi, de fiece dată cînd ieşea un credincios, el săruta ⟨icoana⟩, apoi o dădea eclesiarhului.

După ce bătea ora trei, credincioşii se întorceau la liturghie şi nu ieşeau decît spre ceasul al şaselea, fie că era sărbătoarea vreunui sfînt, fie ⟨pomenirea⟩ morţii ⟨acestui sfînt⟩ sau sărbătoarea Paştilor. Mai înainte de a se trage clopotele pentru liturghie, se trage pentru pomenirea de la proscomidie; ⟨aceasta⟩ este clipa potrivită pentru cei care fac vreun dar bisericii. //

VI. DESCRIEREA BISERICII SF. SAVA p. 160

Iată descrierea sus-numitei biserici a Sf. Sava. Ea este toată din piatră ⟨atît⟩ pe dinăuntru ⟨cît⟩ şi pe dinafară. Nu are decît o ⟨singură⟩ uşă spre miazăzi ⟨deasupra⟩ căreia este zugrăvit chipul Sf. Sava, potrivit obiceiului tuturor bisericilor din această ţară[92].

Este lungă şi „catolică"[93], zidurile şi temelia ei sînt masive, cu două turle mari turceşti[94], adică asemănătoare turlelor de la noi, foarte mari. Ele sînt unice în toată această ţară, căci răposatul care le-a clădit, pe nume

---

[91] *Kalabik*, pluralul arab al cuvîntului turc „*kalpak*", în limba arabă „*kalbak*".

[92] Este vorba de icoana hramului.

[93] *Katolikiia*, denumire dată bisericilor în care îşi are episcopul jilţul său (I. Pascaire, *L'église byzantine*, Paris, 1923, p. 83).

[94] Despre stilul bisericii, care aminteşte pe acela al unor biserici din Constantinopol, vezi N. Iorga şi G. Balş, *L'Art roumain ancien*, Paris, 1922, pp. 363–364; N. Grigoraş, *Stilul bisericilor lui Petru vodă Şchiopul*, în „Însemnări ieşene" III, 1938, vol. V, nr. 2, pp. 271–272.

Ianachi[95], era de fel din Constantinopol şi postelnic[96] al domnilor Moldovei. Fiecare turlă are de jur împrejur treisprezece ferestre cu arcuri rotunde. p. 161 Ele sînt foarte mari. Acoperişul de tablă care le înveleşte // străluceşte de departe la soare. Deasupra turlelor sînt două cruci mari şi înalte, aurite. Acoperişul bisericii este, de asemenea, învelit în întregime cu tablă. Una din aceste turle se află deasupra chorosului[97] şi a doua deasupra nartexului, numai cu doi pilaştri ; în partea dinăuntru se află iconostasul pe care sînt icoanele domnului ⟨Isus⟩ şi ale Maicii Domnului. Acest plan este reprodus în toate bisericile din ţară.

După ⟨primul⟩ pilastru din dreapta se află jilţul domnului, înalt, cu un baldachin şi cu stîlpi mici de lemn ; este îndreptat spre răsărit. În faţa celui de al doilea pilastru este un jilţ, mai scund, fie pentru fiul său, fie pentru doamnă. La dreapta este jilţul episcopal, lipit de perete, printre strane, căci de jur împrejurul zidului sînt strane. La dreapta jilţului episcopal stau în picioare cei doi egumeni şi preoţii, apoi clerul pînă lîngă uşile altarului ; la fel şi de partea cealaltă.

Policandrul[98], numit de ei tot „*choros*", este foarte mare. Este atîrnat de turla de deasupra chorosului. Este alcătuit din douăzeci şi patru de bucăţi aurite ; în interiorul lui se află un altul, mai mic, în formă de sferă. În toate bisericile din această ţară, tîmpla este împărţită în trei părţi : partea de deasupra uşilor altarului cuprinde toate sărbătorile Domnului nostru, cea de deasupra acesteia cuprinde chipul Domnului îmbrăcat cu *sakkos*[99] şi cu p. 162 coroana pe cap, aşezat pe un tron, // avînd la dreapta şi la stînga sa pe apostoli în picioare ; dar întotdeauna chipul Sf. Pavel ⟨e⟩ la stînga sa şi acela al Sf. Petru la dreapta sa, ⟨iar⟩ Maica Domnului şi Sf. Ioan sînt împrejurul lui ⟨Isus Christos⟩. Deasupra acestei părţi, la mijloc, se află chipul Sf. Treimi cu profeţii de fiecare parte şi cu crucifixul deasupra tuturor.

Altarul este foarte spaţios. Are trei ferestre cu arce rotunde şi cu gratii groase de fier. În partea dinspre miazănoapte a altarului urci pe ⟨nişte⟩ trepte în zid, către amvon, care este foarte înalt şi construit în întregime din piatră sculptată. Cupola îşi are, de asemenea, crucea ei. Dedesuptul ei se află stîlpi de piatră, cilindrici. Sînt multe tainiţe pentru vasele bisericeşti şi pentru celelalte obiecte de cult, pentru vremuri de restrişte.

---

[95] Ianachi Caragea, mare postelnic (1613—1615), nepotul lui Scarlatos din Constantinopol, cuscrul lui Radu Mihnea vodă (N. Iorga, *Inscripţii*, II, pp. 137—139 ; C. I. Caragea, *Ceva despre postelnicul Iane Caragea*, în „Revista istorică", VI, 1920, pp. 61—62 ; I. Filitti, *Postelnicul Ianache*, în „Revista Arhivelor", II, 1927—1929, nr. 4—5, pp. 234—253 şi N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 368).

[96] *Bostanikos*. Este termenul utilizat de Paul de Alep pentru postelnic.

[97] *Choros* de la grecescul χορός. Autorul foloseşte aici acest termen pentru a denumi centrul bisericii de la întretăierea navei cu naosul, deasupra căruia se ridică turla principală.

[98] *Al-bolialaon* de la termenul grec : Πολυέλαιος

[99] *Sako* de la termenul grec σάκκος (veşmînt arhieresc).

În peretele dinspre miazăzi al bisericii sînt trei ferestre mari cu gratii de fier și cu arce rotunde. Lîngă ușă, unde este mormîntul răposatului Ianachi, cel care a clădit-o cu iscusință, este o fereastră astupată cu icoane și o lumînare sfînțită care arde mereu.

În peretele de miazănoapte sînt cinci ferestre, de asemenea, cu arce rotunde.

Pardoseala este alcătuită din cărămidă, căci de la Brusa pînă la Moscova, cele mai multe biserici din țara aceasta sînt pardosite cu cărămizi.

Icoanele se află pe ușile altarului; în toate aceste țări amintite mai sus este obiceiul de a-l înfățișa pe Domnul nostru ⟨Isus⟩ la mijloc //, iar p. 163
pe un mare tablou, toate patimile sau apostolii în jurul lui; iar în jurul icoanei Maicii Domnului ⟨sînt înfățișate⟩ cele 24 strofe ale acatistului, sau profeții, întotdeauna icoana Sf. Nicolae și a minunilor sale, aceea a Sf. Sava și a Sf. Mihail, patronii bisericii, la stînga sa icoana Maicii Domnului și, de asemenea, icoana celor Trei Ierarhi.

Locul unde stau femeile — care se află în partea cea mai înaltă din fundul bisericii și este despărțit cu un grilaj de lemn, — are, de asemenea, un iconostas. Ieșirea ⟨femeilor⟩ se face pe o ușă din zidul bisericii.

Clopotnița este lipită de poarta bisericii. Are două uși: prima duce în afara bisericii, iar cealaltă la mănăstire. ⟨Clopotnița⟩ este un turn pătrat, foarte mare, foarte masiv, ⟨construit⟩ în întregime din piatră [100] ⟨și⟩ înalt. În mijloc sînt ⟨niște⟩ încăperi ⟨mici⟩ sau cămăruțe, tainițe pentru provizii în timp de primejdie; sînt multe trepte, iar sus de tot, arcade mari care le încununează. Clopotele, în număr de cinci, sînt atîrnate de tavan. Cel mai mare a fost turnat la Danțig [101]; toate au limbile de fier. Toate chiliile mănăstirii și toate cele ce o înconjură sînt făcute din lemn ca în toate mănăstirile din această țară[102].

Noi am cîntat vecernia în biserica mănăstirii în ajunul duminicii fariseului și vameșului — ce a căzut odată cu sărbătoarea celor Trei Ierarhi, destinată pentru sărbătorirea zilei onomastice a domnului care a clădit mănăstirea cu hramul lor[103]; de hramul lor se dă un praznic domnesc bogaților și săracilor adunați cu toții laolaltă. Am luat, de asemenea, parte la utrenie. // p. 164

Sărutarea evangheliei se întîrzie pînă la cîntarea a șaptea și, de asemenea, citirea sinaxarului. Apoi am ieșit de la utrenie, potrivit datinei, după ce am sărutat toate icoanele. Ne-am întors la liturghie. Pentru citirea evangheliei, pe care o face diaconul cu o intonație

---

[100] Acest turn-clopotniță a fost adăugat după terminarea bisericii. Vezi D. Năstase, *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1957, nr. 3—4, p. 88.

[101] *Al-Dansika.*

[102] Afirmație exagerată; mănăstirile mari erau clădite din zid, cum spune și Paul de Alep mai jos.

[103] Este vorba de mănăstirea Trei Ierarhi, clădită de Vasile Lupu. Vezi mai jos p. 47—50.

plăcută, se așază sub policandru un tetrapod, peste care se pune un acoperămînt cusut cu aur. Diaconul își pune orarul deasupra acoperămîntului, sub evanghelie, și face de trei ori semnul crucii. Tot el tămîiază ușile împărătești în timpul heruvicului. În țara Moldovei și în Țara Românească este obiceiul ca săracii să vină iarăși la biserică în seara de duminică și de sărbători, cînd aud clopotul cel mare.

Să se știe că atunci cînd se cîntă „Fericirile" se trage clopotul cel mare ca și la cîntarea a noua; apoi la „Cuvine-se cu adevărat" întotdeauna la liturghie, apoi la utrenie și la liturghie. Doamna, soția domnului, trimite în această zi tăvi de colivă domnească[104] la fiecare mănăstire, daruri, lumînări și vin pentru sărbătoare în cinstea Domnului.

După ce domnul patriarh a împărțit anafură, preotul și diaconul au coborît, au tămîiat darurile așezate în farfurii și în cănile de vin, colivele cu miere[105], apoi tăvile domnului, în sfîrșit pe domnul patriarh și pe cei care erau de față. Domnul patriarh a rostit rugăciunea colivei, după datină, și a pomenit numele domnului, al doamnei și al fiului lor,
p. 165 care oferiseră aceste daruri. //

Cît despre sărbătoarea celor „Trei Stele"[106], o serbează la mănăstirea Sf. Sava în cinstea unui om care este numit Vasile și care purta înainte numele de Mustafa, turc după tată și bunic[107]. El era de fel din Gümüșhane[108]. Am observat la el o adevărată evlavie și un zel fierbinte pentru credință, o dușmănie fățișă împotriva celor de o altă religie. El a dat precădere numelui patronului său Vasile[109], sfîntul sărbătoarei, asupra acelora ale lui Grigorie și Chrisostom, pentru că acesta se numește „cel Mare" și pentru că sînt mii de oameni cu acest nume în țara Moldovei și în Țara Românească.

După amiază, am văzut că sosea măria sa domnul și s-au tras în cinstea lui toate clopotele orașului, iar seara el a înștiințat pe domnul patriarh că îl va primi a doua zi.

VII. ÎNTREVEDEREA PATRIARHULUI CU DOMNUL MOLDOVEI

În această luni dimineața, care cădea la sfîrșitul lui ianuarie[110], boierul Ioan sulgerul[111], vechilul domnului, care venise înaintea noastră cu o escortă de cincizeci de dărăbani sau ieniceri[112] în haine roșii,

---

[104] *Salika mulukia.*

[105] *Al-salika bi'l-'asl.* Zahărul nu era încă cunoscut la noi.

[106] Adică sărbătoarea celor Trei Ierarhi, Grigore, Vasile și Ioan.

[107] Nota lui V. Radu (p. 165, nota 1) pare să stabilească o legătură — pe care de-altminteri n-o acceptă — între acest Mustafa, turc după tată și bunic, și Vasile Lupu, despre care se știe că era fiul lui aga Nicolae Coci.

[108] Localitate în Asia Mică, la sud de Trapezunt *(Trabzon)*.

[109] *Fasilios.*

[110] 30 ianuarie. În textul arab: *Kanun essani.*

[111] *Ioani boiara al-suldjari.*

[112] *Daraban ay yengičariya,* ostași pedeștri. Paul de Alep compară dărăbanii cu ienicerii turci.

sosise într-o // trăsură domnească trasă de şase cai suri. L-a poftit pe domnul patriarh să se suie, după ce l-am înveşmîntat cu mantia, potrivit datinii ; iar eu eram aşezat tot la uşă, ţinînd cîrja în sus. Dărăbanii, doi cîte doi, au mers înaintea noastră, pînă ce am intrat în palat[113] care în limba lor se numeşte „curte"[114]. Trupele erau înşiruite lîngă scara divanului. Domnul patriarh a fost ajutat să coboare ⟨din trăsură⟩ ; apoi s-a urcat sus, în timp ce i se ţineau poalele hainei ; şi eu mergeam înaintea sa, după datină. Toţi marii dregători i-au ieşit înainte pentru a-l primi în sala[115] dintîi, apoi în a doua. Domnul a ieşit dintr-o sală ⟨lăuntrică⟩, rezervată lui şi i-a sărutat ⟨mîna⟩ dreaptă. La rîndul său, domnul patriarh l-a sărutat pe frunte, după datină, i-a dat binecuvîntarea şi ⟨apoi⟩ ei s-au aşezat. Bucuria pe care o simţea ⟨domnul⟩, văzîndu-l, şi dragostea ⟨pe care o nutrea pentru el ⟩ i-a stors lacrimile în două rînduri. p. 166

Noi toţi i-am făcut mătănii[116], pînă la pămînt, i-am sărutat ⟨mîna⟩ dreaptă, apoi pe cealaltă ; şi tot aşa ⟨am făcut⟩ cînd am ieşit. ⟨Domnul⟩ a stat de vorbă aproape un ceas cu el şi i-a arătat multă dragoste. Apoi ⟨patriarhul⟩ l-a binecuvîntat, şi-a luat rămas bun şi a ieşit. A fost urcat din nou într-o trăsură pentru a fi dus înapoi la mănăstire. //

Marţi dimineaţa, 1 februarie[117], ne-am dus să-i înfăţişăm ⟨domnului⟩ darurile domnului patriarh. Toate erau puse pe tăvi acoperite cu şervete cusute, după obiceiul acestei ţări, chiar pîinea dăruită. Cînd am intrat în marele divan, a venit amintitul sulger, vechilul domnului, însoţit de un secretar. El a scris numele tuturor acestor daruri, unele după altele. p. 167

VIII. DARURILE FĂCUTE DOMNULUI MOLDOVEI, SOŢIEI SALE ŞI FIULUI SĂU

Iată lista darurilor făcute măriei sale domnului : o pereche de perne cusute în pătrăţele trandafirii, două cutii de zahăr candel, o cutie de săpun cu mosc, două cutii de săpun pentru spălat faţa, două săpunuri rotunde de Alep, un borcan de dulceaţă de gingimbru, un borcan de dulceaţă de „myro-

---

[113] *Al-saray.* Este termenul folosit în mod obişnuit pentru curtea domnească.

[114] *Al-kurta.* Este vorba de curtea domnească din Iaşi, refăcută la 1634—1636 de Vasile Lupu (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 407—413).

[115] *Al-divan.* În vremea aceasta o încăpere din palatul domnesc, unde se întrunea sfatul sau divanul domnesc, se numea divan.

[116] *Mataniya.*

[117] *Işabat.*

bolan"[118], o cutie de fructe zaharisite frînceşti, parfumuri, migdale, quassia[119], stafide, icre tescuite, curmale, caise, fisticuri sărate şi nesărate şi altele.

El ⟨patriarhul⟩ a intrat înfăţişîndu-le marelui logofăt[120] sau secreta-
rului[121], apoi am intrat ⟨şi noi⟩ la el. Domnul s-a ridicat din jilţul său din
respect pentru domnul patriarh, noi ne-am închinat adînc[122] ⟨în faţa lui⟩
p. 168 atît la intrare cît şi la ieşire. El ⟨patriarhul⟩ i-a înfăţişat // darurile pe tă-
vile lor, în timp ce secretarul spunea: „Patriarhul Antiohiei înfăţişează
măriei voastre[123] cutare sau cutare lucru; şi aşa pînă la sfîrşit, iar el i-a
mulţumit mult. Apoi am plecat şi am dus pentru fiul ⟨domnului⟩ Ştefan
voievod[124], care locuia singur, daruri asemănătoare: o pereche de perne
cusute cu pătrăţele trandafirii şi altele la fel.

Apoi, în al treilea rînd, am înfăţişat daruri doamnei, soţia lui. I-am făcut, de asemenea, mici plecăciuni la început şi la sfîrşit şi i-am sărutat ⟨mîna⟩ dreaptă, în timp ce ⟨doamna⟩ şedea pe un jilţ, purtînd pe cap un calpac de catifea roşie ⟨împodobit⟩ cu samur; chehaiaua ei a intrat întîi ⟨la ea⟩ şi i-a luat încuviinţarea, apoi am intrat ⟨şi⟩ noi. Ea, de asemenea, ne-a mulţumit şi s-a ridicat de pe jilţul ei în clipa intrării noastre. Iată darurile aduse doamnei: un văl cusut cu aur, tămîie de styrax [125], alifie de iasomie şi altele asemănătoare.

Am trimis tuturor boierilor daruri asemănătoare, dar totul a fost de-
geaba. Vai! cît de rău îmi pare de osteneala noastră! Darurile noastre
erau alcătuite din pînză cu pătrăţele trandafirii, din stofă pentru brîuri
şi turbane, covoare deosebit de alese, şervete persane, indiene, de Gaza,
împreună cu marame cusute cu aur, zahăr, săpun de ladanum[126], migdale,
fisticuri de mai multe feluri şi altele asemănătoare. La sfîrşit, totul s-a
irosit, cînd Vasile ⟨Lupu⟩ a fost învins şi au fost puşi pe goană. În ziua de
p. 169 joi //, 3 februarie, gazal efendi[127] sau popa Theodosi[128], egumen al mănăs-
tirii Golia, a venit să-l poftească pe domnul patriarh.

---

[118] De la gr. μυροβάλανοι (lat. Phyllantus emblica), fruct originar din India (fam. combretacee).

[119] *Kabuli* „din Kabul" capitala Afganistanului. Este o plantă folosită în medicină (quassia amara).

[120] *Megas Logati*. Mare logofăt era Gheorghe Ştefan (1648—1653), ajuns apoi domn al Moldovei (1653—1658) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 449).

[121] *Al-defterdar*.

[122] *'Amalna laha metaniiat*, adică „i-am făcut mătănii".

[123] În textul arab se foloseşte titlul „*malik*" care înseamnă „rege, monarh".

[124] *Stafani voivoda*.

[125] Styrax, plantă din a cărei scoarţă se extrage smirna.

[126] Un fel de răşină din Creta.

[127] În textul arab; menţinut şi în traducerea lui V. Radu: *Güzel Efendi*, lectură greşită pentru „gazal efendi", care înseamnă cîntăreţ la biserică (vezi ed. E. Cioran, p. 16, nota 1).

[128] *Baba Todosi*. Nu este amintit în documentele vremii.

IX. TAINURI HOTĂRÎTE DOMNULUI PATRIARH ÎN MOLDOVA

Mănăstirea Golia

Iată în amănunt tainul pe care ni l-a hotărît măria sa domnul ⟨şi⟩ care se numeşte în limba lor mertic[129]: patru pîini albe pentru domnul patriarh şi două ⟨pîini⟩ pentru băieţii lui, şase ocale[130] de vin ales şi alte patru ocale ⟨de vin obişnuit⟩ pentru băieţii lui, o oca de unt topit, o oca de pîine, şase ocale de carne pentru băieţii lui, o „okiye"[131] de lumînări de ceară galbenă, una de seu, două căruţe de lemne pe săptămînă, apoi bani[132] pentru cheltuielile zilnice; dacă am fi avut cai, ne-ar fi dat orz şi fîn //.

Mănăstirea Maicii Domnului[133] aparţine doamnei[134], soţia domnului, p. 170
care a clădit-o de curînd după modelul mănăstirii domnului[135]. Ne-am dus acolo cu trăsura şi ne-am închinat. De departe este foarte frumoasă. Turlele, care sînt foarte înalte, sînt acoperite cu tablă albă care străluceşte ca argintul, mai ales la soare. Crucile de deasupra sînt uriaşe şi foarte frumoase; ele strălucesc puternic datorită aurului cu care sînt acoperite. Sînt mai înalte decît două staturi de om.

Iată descrierea bisericii: ⟨este⟩ foarte înaltă pe dinafară şi pe dinăuntru, este toată din blocuri din piatră făţuită. Şi turla ei, de asemenea, căci am văzut în ţara Moldovei şi în Ţara Românească, pînă la Moscova, multe mănăstiri şi biserici mari, toate din piatră brută, mici şi spoite cu var pe dinafară şi de dinăuntru. Cu vremea ploaia şi zăpada le-a stricat. Cît priveşte stilul, este ⟨acela⟩ al unei clădiri din blocuri de piatră făţuită. Nimeni în lume n-a izbutit atît de bine în arta de a clădi biserici şi mănăstiri din blocuri de piatră făţuită şi sculptată ca voievodul Vasile, căci pentru construcţiile mănăstirilor sale şi pentru această mănăstire a adus meşteri învăţaţi din

---

[129] *Mertik*. Termenul se întîlneşte în numeroase documente româneşti din această vreme.

[130] Ocaua de capacitate avea în Moldova 1,520 l, iar ocaua de greutate măsura 1,291 kg. (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, pp. 185 şi 279).

[131] În textul arab se folosesc cuvintele *oka* şi *okiye*; în Moldova se utiliza ocaua ca măsură de greutate şi capacitate.

[132] *Darahin*, pluralul lui *dirhem* („dramă").

[133] Mănăstirea Golia, construită în 1564 de marele logofăt Ioan Golîi (Golia), a fost refăcută de Vasile Lupu şi de Ştefăniţă Lupu între anii 1652—1660. Vezi Radu Popa, *Mănăstirea Golia*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1966, p. 11 şi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 450—453. Hramul mănăstirii este însă Înălţarea Domnului.

[134] Ecaterina Cercheza sau Circaziana. Vezi Oltea I. Nistor, *O circaziană pe tronul Moldovei*, Cernăuţi, 1928.

[135] Mănăstirea Trei Ierarhi.

Polonia[136]. Toată cornişa acestei biserici este sculptată cu artă, iar sub
p. 171 streaşină sînt sculptate de jur împrejur stele mari // de piatră[137]. ⟨Biserica⟩
se aseamănă, prin construcţia ei, cu bisericile din Hanak[138] ⟨care au sculpturi⟩ pe dinafară. Şi ea ⟨=incinta⟩ are două porţi, una la miazăzi şi alta la miazănoapte. Se intră în ea ⟨biserică⟩ prin uşa de apus. ⟨Biserica⟩ este lungă, „catolică", alcătuită dintr-o singură navă, împărţită în două printr-un perete şi altă uşă. Locul unde stau femeile se află deasupra uşii[139] pridvorului[140] amintit. Are o scară foarte frumoasă ⟨ce vine⟩ din afară şi ⟨este⟩ luminată de mai multe ferestre cu arce rotunde. Deasupra naosului este o cupolă foarte înaltă şi mare, deasupra căreia mai este o alta de o înălţime neobişnuită[141]. Deasupra pronaosului se află ⟨încă⟩ o ⟨turlă⟩ asemănătoare; acestea sînt octogonale. Altarul este foarte înalt, cu trei ferestre lungi, strîmte, deasupra cărora sînt arcade rotunde. Deasupra ⟨altarului⟩ este o turlă foarte frumoasă, iar între turla chorosului şi turla nartexului se află o cupolă[142] minunată, în formă de navă răsturnată. Tot acoperişul este de tablă strălucitoare. Te urci pe trepte în spirală pentru a ajunge la cea de a patra turlă de deasupra locului unde stau femeile; acolo este camera orologiilor. Are cruci mari şi măreţe (!), ce nu au asemănare cu crucile din celelalte ţări şi pe care aurul le face să scînteieze mai mult decît soarele; sînt cinci la număr.

Deasupra turlei nartexului se află prima ⟨cruce⟩ şi deasupra turlei chorosului este a doua ⟨cruce⟩. Între ele şi bolta ⟨bisericii⟩ sînt aşezate două cruci, iar deasupra turlei altarului se găseşte a cincea. Chorosul are două abside, una la sud şi alta la nord.

Jilţurile sînt ⟨lucrate⟩ cu o artă minunată, făcute din chiparos, lucrate
la strung şi sculptate ca o dantelă[143]. ⟨Doamna⟩ le-a adus de la Constanti-
p. 172 nopol //, ca şi jilţul episcopului care se găseşte la capătul absidei de miazăzi
a chorosului. Jilţul domnului nu este gata; nici lespezile de marmură albă nu sînt gata; ⟨acestea⟩ au fost aduse de la Marmara[144], care este lîngă Constantinopol.

---

[136] T. Gostynski (*Cine a fost autorul bisericii Golia*, în „Revista istorică", XXX, 1944, pp. 55—60) crede că ar putea fi vorba de arhitecţii italieni Giovanni Maliverna şi Benedetto Molla, care au făcut biserica catolică din Olyka—Polonia.

[137] E vorba probabil de capitele. Despre arhitectura bisericii Golia vezi Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, pp. 39—44.

[138] Oraş din Siria centrală.

[139] *Fawk kabu.*

[140] *Dahliz.* Propoziţie neclară.

[141] Paul de Alep se referă la tamburul şi cilindrul turlei.

[142] *Djamalun*, adică bolta clădirii, cupola.

[143] Vezi O. Tafrali, *Jeţurile şi amvonul bisericii Golia din Iaşi*, în „Arta şi arheologia", 1927, fasc. I, pp. 12—16 + 2 pl.

[144] *Marmar.*

Marea navă este în întregime din marmură albă; ceea ce uimeşte pe privitor este că fiecare lespede este de două sau de trei ori mai mare ca acelea ⟨puse⟩ la mormintele europenilor din Alep; lespezile sînt mai subţiri. Cît despre colonete şi despre ancadramentul uşilor, se lucra ⟨încă⟩ la cioplirea şi la şlefuirea lor; cît de rău îmi pare că nu le-am văzut gata! Şi ce de grijă şi ce de greutăţi au avut de biruit ca să le aducă de la Galaţi, în care trase de boi, pe drumuri înguste şi grele!

Iconostasul şi simbolul[145] sînt lucruri minunate şi rar ⟨întîlnite⟩; n-am văzut niciodată asemenea lucru. Este realizarea incomparabilă a unui pictor îndemînatic[146]; n-am întîlnit încă un talent ca al său, căci lucrările sale sînt mai frumoase şi mai artistice decît cele cretane[147].

Sînt patru rînduri ⟨de picturi⟩ în arcaturi; cel care se află deasupra uşii altarului înfăţişează toate sărbătorile Mîntuitorului; al doilea, minunile Mîntuitorului; al treilea, apostolii cu Mîntuitorul la mijloc; al patrulea, cel mai înalt, profeţii şi înfăţişarea Sf. Treimi, ⟨iar⟩ la mijloc şi deasupra tuturor ⟨se află⟩ crucifixul. Cît despre icoana Mîntuitorului, ⟨îl înfăţişează⟩ aşezat pe un jilţ, înveşmîntat cu un sacos verde, minunat. În jurul său, pe // pervaz, sînt ⟨reprezentate⟩ sărbătorile Mîntuitorului.

Icoana Maicii Domnului este foarte veche; este o operă de artă; în p. 173
jurul ei sînt ⟨reprezentate⟩ cele douăzeci şi patru de icoane[148] ale acatistului; mîinile şi braţele ⟨Maicii Domnului⟩ sînt de aur curat. Doamna[149] a cheltuit mult în cinstea ⟨icoan⟩ei, căci fiul ei, voievodul Ştefan, căzînd bolnav de o boală grea, a fost adus înaintea acestei icoane şi pe dată s-a vindecat. În cinstea acestei icoane arde neîncetat o candelă de argint aurit.

În faţa uşilor altarului sînt patru sfeşnice de aramă galbenă, mai strălucitoare şi mai încîntătoare decît aurul, lucrate la Danţig; se spune că preţul lor ⟨în argint⟩ era cît greutatea lor; şi sînt acoperite cu postav roşu. Printre ele se află alte două sfeşnice mari de argint.

Altarul are de jos pînă sus zugrăveli minunate cu foiţe de aur. De la pridvorul bisericii pînă înăuntru şi în locul ⟨unde stau⟩ femeile totul este zugrăvit la fel, cu foi de aur: corurile îngerilor, toţi sfinţii şi minunile lor.

---

[145] *Al-thimbolon.*

[146] Despre zugravii care au lucrat la Golia vezi Şt. Meteş, *Zugravii bisericilor române*, în „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice", 1926–1927, p. 60; C. A. Stoide, *Ştiri despre cîţiva zugravi moldoveni din sec. XVII-XVIII*, în „Mitropolia Moldovei", XXXIV, 1959, nr. 7–8, pp. 423–424.

[147] Despre şcoala cretană vezi G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'évangile au XIV-e–XVI-e siècle*, Paris, p. 661 şi urm.

[148] *Icos.* Icoasele acatistului se împart în două grupe: cel istoric, cuprinzînd evenimente din viaţa lui Isus, şi cel mistic. Vezi O. Tafrali, *Iconografia imnului acatist*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice", VII, 1914, pp. 40, 127, 135, 170.

[149] Ecaterina Cercheza.

Se spune că pictorul a încasat trei mii cinci sute de piaştri. Sus, pe cupola chorosului, este chipul mare, aurit, al Mîntuitorului, iar sus, pe cupola nartexului, acela al Maicii Domnului. Şi varul este înlocuit prin lapis-lazuli, deoarece acesta se găseşte în cantităţi mari. //

p. 174 În spatele jilţului domnului, într-un colţ, este chipul lui Vasile voievod[150], în picioare. El poartă o haină cu blană de samur şi ţine în mîna sa ⟨chivotul⟩ acestei biserici; o înfăţişează Mîntuitorului, care îl binecuvîntează, avînd în jurul lui îngeri. În spatele său ⟨al domnului⟩ este soţia sa, care e Cercheza doamna[151], ⟨îmbrăcată cu o haină de⟩ brocart de aur şi de samur, cu giuvaierurile ei de aur, şi ⟨purtînd un⟩ calpac de samur. În spatele ei sînt fiicele sale, una care este în Polonia[152], ⟨iar⟩ cealaltă[153] care a fost măritată de puţină vreme cu fiul lui Hmelniţki cazacul. Mai jos de ele se află voievodul Ştefan şi cei trei fraţi ai lui[154], care au murit în Rusia[155], toţi bogat îmbrăcaţi; s-ar crede că chipurile lor sînt aievea.

După aceea am ieşit din biserică pentru ⟨a ne duce la⟩ masă. Apoi ne-am sculat şi ne-am urcat în clopotniţa măreaţă şi veche, cum nu se mai află alta nici în Moldova, nici aiurea, mai înaltă, mai largă şi mai mare; este foarte înaltă şi trainică. Apoi ne-am întors la mănăstire şi am luat parte la vecernie. În duminica fiului risipitor am ascultat slujba în mănăstirea noastră[156]. //

ÎNTÎLNIREA PATRIARHULUI ANTIOHIE CU VASILE, DOMNUL MOLDOVEI

p. 175 Marţi dimineaţa, 8 februarie, sărbătoarea Sf. Teodor Stratilat, măria sa domnul a trimis vorbă domnului nostru patriarh să se pregătească spre a veni să-l vadă. Către prînz, sulgerul[157] a venit la el cu o trăsură[158] fără roate, numită în limba lor „sanie", deoarece căzuse multă zăpadă şi îngheţase. În timp ce trăsurile cu roţi nu puteau să meargă, aceasta ne ducea repede şi fără zguduiri. Dărăbanii mergeau înaintea noastră. Am ajuns

---

[150] *Fasîli foyfoda.*

[151] Ecaterina Cercheza sau circaziana.

[152] Maria, fiica lui Vasile Lupu din căsătoria cu Tudosca Bucioc, căsătorită în 1645 cu Ianusz Radziwill, ducele Lituaniei. Vezi *Călători* V, pp. 135—138 şi 643—648.

[153] Ruxandra, căsătorită în 1652 cu Timuş, fiul lui Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor. Vezi descrierea solemnităţilor nunţii în *Călători* V, pp. 475—478.

[154] Ioan, fiul Tudoscăi Bucioc, mort de tînăr, în 1639, Ioan şi Alexandru, fiii Ecaterinei Cercheza.

[155] Nu ştim de unde a luat Paul de Alep această informaţie.

[156] Sf. Sava.

[157] Ioan sulgerul.

[158] *Araba.*

la curte şi am intrat la domn care era singur în odăile sale. ⟨Patriarhul⟩ i-a dat scrisorile ⟨sale⟩ de recomandare de la patriarhul Paisios[159] al Constantinopolului şi de la Ioanichie cel de sus[160], şi de la patriarhul Ierusalimului[161]. De cîte ori isprăvea marele logofăt[162] citirea unei scrisori, ⟨domnul⟩ se ridica de pe jilţul său şi îşi scotea calpacul.

Şi domnul nostru patriarh i-a dat un dar de preţ, adică falca de jos a Sf. Vasile cel Mare, care era galbenă, tare şi strălucea ca aurul şi avea o mireasmă mai îmbătătoare decît chihlimbarul; dinţii şi măselele rămăseseră prinse fără să se clatine. Noi am căpătat cu greu aceste moaşte la Constantinopol de la rudele lui Chir Grigorie, fost mitropolit al Cezareei. // Am cumpărat-o cu drahme şi cu aur, precum am cumpărat şi altele în diferite p. 176
locuri, împreună cu obiecte vrednice de cinstire, relicve ale Mîntuitorului nostru Isus Hristos, moaşte de ale sfinţilor şi de ale vestiţilor apostoli, căci se poate găsi orice în regina oraşelor.

Iată lista relicvelor pe care le-am cumpărat cu aur, la Constantinopol: puţin untdelemn, izvorît din trupul Sf. Dimitrie, puţin sînge al Sf. Gheorghe, o fărîmă din fruntea Sf. apostol Filip, vertebrele martirei Anastasia, care a scăpat pe oameni de vrăjitorie, o măsea a martirului Hermolaos, degetul Sf. Auxenţiu, unul din cei cinci însoţitori, falca Sf. Vasile cel Mare, o parte de untdelemn din trupul Sf. Antonie cel Mare şi din sîngele lui Anastasie persanul, ⟨o bucată⟩ din fruntea Sf. Chiprian şi a martirei Paraschiva, o coastă de la cei patruzeci de mucenici, relicve ale Sf. Severianus din Seidjar, din ţara noastră, un deget al arhidiaconului Ştefan, un deget al Sf. Teodor Stratilat, sînge al Sf. Blasiu, episcop de Sebastea[163] şi al ⟨Sf.⟩ Eustaţiu martirul, un deget al martirului Mamas, cîteva bucăţi de piatră de la Golgota cea sfîntă, înroşite cu sîngele lui Isus Hristos, cîteva ţăndări din lemnul adevăratei cruci, de culoare neagră ca abanosul. Le-am încercat băgîndu-le în foc şi s-au făcut aşa ca el; le-am scos, s-au răcit şi au revenit la starea lor ⟨dintîi⟩. Le-am încercat // în apă; au coborît la fund. Erau închise într-o cutie rotundă, o lucrătură p. 177
indiană, sculptată cu măiestrie — lucrare migăloasă — şi sub ea era bumbac şi peste ea era o stofă de brocart cu fir de aur; cutia ⟨era⟩ aşezată într-o pungă roşie trandafirie. Cînd a văzut-o, ⟨domnul⟩ Moldovei a rămas foarte mirat şi apoi s-a bucurat nespus de mult cînd i-a spus domnul nostru patriarh: „Aceasta este ⟨dată⟩ în numele tău şi ea să te aibă în pază". I-am mai dat şi o sticluţă cu mir.

⟨Domnul⟩ l-a îndrăgit foarte pe domnul nostru patriarh şi i-a vorbit despre alţi patriarhi greci dinaintea lui şi i-a dezvăluit amărăciunea pe care a resimţit-o în sufletul său din cauza purtării lor.

---

[159] Paisie, fost mitropolit al Larissei, patriarh de Constantinopol (iulie 1652 — aprilie 1653 şi aprilie 1654 — martie 1655).

[160] *Al-ma'zul.* Ioanichie al II-lea, fost mitropolit al Heracleei, patriarh al Constantinopolului (16 nov. 1646 — 29 oct. 1648, iunie 1651 — iunie 1652, 11 aprilie 1653 — martie 1654, martie 1655 — 26 iulie 1656).

[161] Paisie, patriarh al Ierusalimului (23 martie 1645 — 2 decembrie 1660). În 1650 Paisie a trecut prin Moldova spre Rusia (vezi *Călători* V, pp. 404—405).

[162] Gheorghe Ştefan.

[163] Sivas, oraş în Asia Mică.

Apoi au ieşit împreună pentru a se duce afară în sala unde era întinsă o masă domnească cu talere de argint şi de aur, cu linguriţe şi cu furculiţe. El ⟨domnul⟩ s-a aşezat în locul de cinste pe un jilţ de catifea roşie cu cuie de argint. La dreapta lui, a fost aşezat un alt jilţ pentru domnul nostru patriarh. Acesta ⟨din urmă⟩ a binecuvîntat masa şi pe domn, apoi a luat o bucată de pîine, a muiat-o în bucate şi s-a sculat. Toţi boierii care erau de faţă s-au sculat: el le-a făcut urarea „dai'man"[164], potrivit obiceiului, şi s-au aşezat[165]. Toate talerele erau acoperite cu ⟨alte⟩ talere asemănătoare, care nu se ridicau decît atunci cînd se mînca, deoa-
p. 178 rece ei au obiceiul, // cînd aduc talerele la masă, să le ţină acoperite.

Cînd „aşdji"-ul[166] sau „megas kellarios", adică primul bucătar[167] însoţit de ajutoarele sale, aducea un fel de bucate, îl înfăţişa domnului şi îşi scotea capacul. Dacă felul plăcea domnului, îl aşeza în faţa lui în tăcere; apoi ⟨domnul⟩ lua o furculiţă şi amesteca conţinutul pe taler, mînca din el; apoi ⟨bucătarul⟩ îi înfăţişa un altul. Dacă domnul nu-l voia şi ridica ochii[168], atunci bucătarul se ducea să-l pună sub masă. La stînga sa stătea un băiat ⟨sufragiu⟩ în picioare, bine îmbrăcat, care lua talerele[169] şi le punea înaintea măriei sale; un alt băiat ⟨sufragiu⟩ lua talerele de argint, apoi punea un altul în faţa lui, îl ştergea şi-l punea din nou înainte.

„Silihdarul", adică marele spătar[170], stătea întotdeauna la dreapta lui, în picioare, cu o coroană încrustată cu nestemate, încins cu o sabie şi cu sceptrul domnesc în mînă. Paharnicul[171] şi ajutorul său stăteau tot în picioare lîngă domn. În faţa acestuia ⟨=paharnicului⟩, se afla un vas de lemn cu trei picioare, înalt, în care era apă. Acolo se puneau sticlele de cleştar cu diferite feluri de vin, ţuică şi bere[172]. Lîngă el era o masă acoperită cu o faţă de masă albă, pe care se aflau pahare de cleştar, ceşti de argint şi de porţelan.

Se turna de băut domnului într-un pahar, iar domnului nostru patriarh în altul. De fiece dată cînd ⟨aceştia⟩ beau un pahar, toţi cei de faţă se
p. 179 ridicau. Însă ceilalţi beau || cu alte pahare şi din alt vin. Cînd paharnicul

---

164 Adică „cerul să vă îngăduie să oferiţi întotdeauna un astfel de ospăţ oaspeţilor voştri".

165 Asupra ospeţelor de la curtea domnului; vezi *D. Cantemir*, *Descrierea Moldovei*, p. 230 şi urm.

166 *Al-aşdji*, de la termenul turc *asci*, bucătar.

167 *Tabbak başi*. Megas kellarios înseamnă mai degrabă mare clucer.

168 În semn de „abnuitio". Cf. V. Radu, *op. cit.*, p. 178, nota 1.

169 *Talura*.

170 *Al-silihdar wa huwa megas sbatari*. Mare spătar era în această vreme Constantin Ciogolea (5 febr. 1651 — april. 1653) N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 375.

171 Mare paharnic era Alexandru Coci (dec. 1651 — april. 1653), nepotul lui Vasile Lupu (*ibidem*, p. 379).

172 *'Arak wa ma al-şa'ir*. Arak a dat în turcă *raki* (rachiu); *şa'ir* însemna „apă de orz", adică bere.

îi întindea un pahar, îl gusta mai întîi şi apoi îl dădea ⟨domnului⟩. Ceilalţi dregători în slujbă stăteau în picioare; şi postelnicii[173] ⟨stăteau⟩ lîngă el ⟨= domn⟩, cu toiegele de argint. De fiece dată după ce golise mai multe pahare de vin, el ⟨domnul mai⟩ bea un pocal de bere, căci aceasta era rece; iar după ce îl deşerta, se punea paharul în apă sau i se dădea un altul. În locul unde se aşază domnul sau fiul său sau doamna şi toţi boierii, marii dregători ai Moldovei, ai Ţării Româneşti sau cei din ţara cazacilor, se aflǎ întotdeauna o icoană deasupra capului, cu un ştergar şi cu o lumînare care arde mereu în faţa icoanei.

Eu ţineam cîrja şi stăteam în faţa lor cu însoţitorii mei şi cu preoţii şi diaconii curţii puţini la număr. Măria-sa domnul a făcut semn postelnicului[174], care ne-a condus în sala unde prînzisem; unul din copiii de casă ⟨ai domnului⟩ a ţinut cîrja, apoi m-am întors şi i-am luat-o eu. Se aduceau mereu ⟨alte⟩ talere pentru a înlocui pe cele care fuseseră puse ⟨pe masă⟩; şi aceasta a ţinut pînă seara. El ⟨domnul⟩ s-a sculat şi s-a rostit rugăciunea pentru ⟨sfîrşitul⟩ mesei, iar domnul nostru patriarh a binecuvîntat pe domn şi masa şi şi-a luat rămas bun. Am plecat cu trăsura la mănăstire[175].

Cît despre modestia domnului, cunoştinţele sale, desăvîrşirea sa, agerimea minţii sale, învăţătura sa culeasă din cărţi vechi şi noi şi turceşti, iscusinţa sa în discuţie nu ar putea fi întrunite de nici o minte omenească[176]. Într-adevăr, el ar putea fi asemuit cu primii regi ai Greciei şi chiar îi // p. 180
întrecea, căci cuvîntul lui era cu greutate în lumea întreagă din cauza mărinimiei şi binefacerilor sale, nu numai faţă de patriarhi, mitropoliţi, preoţi, călugări, mireni, biserici, mănăstiri, astfel că agalele, negustorii şi ceilalţi turci, dervişii şi neguţătorii nu rosteau jurămîntele lor decît pe ⟨numele⟩ lui. Dar cele mai adeseori ei îl urau. Nu-mi este cu putinţă să strîng laolaltă toate acestea, nici ⟨să reproduc⟩ tot ceea ce se spunea în această privinţă. El era cunoscut în toată lumea. Împăraţii[177] şi boierii de la Moscova primeau cu respect scrisorile lui şi tratau cu toată cinstea pe acel care le aducea; şi aceasta pentru că ei aflaseră cu cîtă rîvnă ridica el biserici şi mănăstiri şi ajuta pe toţi. Regele[178] şi nobilii din Polonia // p. 181
făceau la fel, Hmelniţki şi cazacii ⟨lui⟩ i-au luat fiica[179], hanul tătari-

---

173 *Al-bastanika*, pluralul de la *al-bostanik*.

174 Probabil Stamatie Hadîmbul amintit ca mare postelnic la sfîrşitul domniei lui Vasile Lupu (1652—1653) şi ucis apoi de Gheorghe Ştefan (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 442).

175 Mănăstirea Sf. Sava.

176 Cf. aprecierea lui Giovanni Tiepolo la E. Cioran, *op. cit.*, p. 28 ş.a.

177 *Muluk* adică „regii".

178 *Kral* = Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

179 Domniţa Ruxandra.

lor[180] îl cinstea încă şi mai mult, ca şi împăratul german[181], craiul Ungariei[182] şi veneţienii.

El a pus să se tipărească în Moldova multe cărţi[183] bisericeşti de învăţătură[184] şi comentarii în limba română[185], pentru că altădată supuşii citeau sîrbeşte[186], adică rusă[187], căci din ţara bulgărească şi sîrbească pînă în Ţara Românească şi în Moldova, apoi pînă la cazaci şi pînă la Moscova, toată lumea citea sîrbeşte; toate cărţile lor ⟨erau scrise⟩ astfel. Însă limba poporului din Moldova şi din Ţara Românească este limba română. Ei nu înţeleg ceea ce citesc[188]. De aceea el a clădit pentru ei lîngă mănăstirea sa un colegiu[189] mare, din piatră, şi a pus să se tipărească pentru ei cărţi în limba lor. Sîrbii, bulgarii, cazacii, ca şi moscoviţii, au o singură limbă, una şi aceeaşi, cu deosebiri după epocă, dar limba cărţilor lor este aceeaşi pentru toţi.

p. 182

XI. DESCRIEREA BISERICII TREI IERARHI

Miercuri dimineaţa, 9 februarie, domnul, care se interesa de tot ce făcea ⟨patriarhul⟩, i-a trimis prin sulgerul amintit o mantie de postav negru, ⟨căptuşită⟩ cu picioare de samur, şi un caftan de saten şi bani de cheltuială şi i-a făgăduit să-i plătească toate datoriile[190]. De la curte pînă la mănăstire i-au fost aduse ⟨aceste⟩ daruri pe braţe. În ajun, în seara sîmbetei din carnaval, nu s-a făcut deloc pomenirea morţilor în

---

180 Islam Ghirai al III-lea (1644—1653). Aceasta după prada din 1650.

181 *Malik al-Nemse* = Ferdinand al III-lea, împărat roman de naţiune germanică (1637—1657) şi rege al Ungariei (1625—1657).

182 *Kral al-Ungurus* = Gheorghe Rákóczy al II-lea, principele Transilvaniei (1648—1660).

183 Vezi P. P. Panaitescu, *L'Influence de l'oeuvre de Pierre Moghilă archevêque de Kiev*, în „Mélanges de l'école roumaine en France", I, 1926.

184 Paul de Alep se referă probabil la legiuirile scoase de Vasile Lupu sub titlul *Carte românească de învăţătură*, 1646.

185 *Bi-lisan al-falachi.*

186 Adică slavonă, limba oficială în stat şi biserică.

187 *Bi'l servi wa huwa al-rusi.*

188 Informaţia lui Paul de Alep concordă cu aceea a lui Bakšić' (*Călători* V, pp. 205 şi 225), dovadă că limba slavonă — limba de cult şi de cancelarie — nu era înţeleasă de popor, care a vorbit tot timpul româneşte.

189 *Madrasa* „şcoală secundară" sau „colegiu" cu caracter precumpănitor teologic. Întemeiat în 1640 (vezi *Călători*, V, pp. 225 şi 282—283). Bibliografia la N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 423—424.

190 Acesta era scopul, nerealizat, al vizitei în Moldova. Dealtfel, Vasile Lupu plătise şi datoriile patriarhiei de Constantinopol, cifrate la 2 048 000 aspri (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, ed. a II-a, p. 102 şi N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol şi a bisericii ortodoxe*, Bucureşti, 1914).

biserici. În ziua de sîmbătă, egumenul mănăstirii domnului, cu hramul celor Trei Ierarhi[191] a poftit pe domnul nostru patriarh. Ne-am dus acolo cu trăsura.

Această ⟨mănăstire⟩ este unică şi prea frumoasă[192]; seamănă cu o cetate şi este înconjurată cu ziduri de piatră. Deasupra porţii ⟨incintei⟩ se află clopotniţa[193] şi orologiul oraşului[194], cu totul de fier ⟨şi⟩ cu ⟨nişte⟩ roţi mari. Clopotele sînt atîrnate sus, pe o schelă de lemn, şi ea se găseşte în mijlocul unei chilii. Un odgon de sîrmă pătrunde prin tavan ⟨şi merge pînă⟩ sus, pînă la marginea clopotului celui mare; de acest odgon este atîrnat un ciocan greu de fier. Cînd e vremea să bată ⟨clopotul⟩, o bucată lungă de lemn iese din // fereastra turnului şi ⟨are un arc care⟩, la cea p. 183
mai mică atingere, pune în mişcare clopotul cel mic atîrnat la capătul ⟨arcu⟩lui. Este numit „vestitor", pentru că dă de veste ca oamenii să asculte şi apoi se opreşte. Odgonul este tras în jos de nişte roţi ⟨iar⟩ ciocanul se ridică şi se coboară de pe marginea clopotului; ⟨atunci⟩ el începe să bată şi este auzit de tot oraşul.

Sfînta biserică se află în mijlocul mănăstirii; ea este ⟨clădită⟩ în întregime din piatră făţuită, iar pe dinafară este toată // sculptată cu o p. 184
măiestrie artistică ce uimeşte mintea ⟨privitorului⟩. Nu este nici cît un deget care să nu fie acoperit cu sculpturi; şi sub streaşină cornişele de piatră neagră sînt de asemenea sculptate[195]. ⟨Biserica⟩ are două turle foarte înalte. După cum e obiceiul la bisericile lor se intră prin două uşi, una la miazăzi şi alta la miazănoapte. Deasupra fiecărei uşi este o fereastră foarte înaltă şi strîmtă, cu arce rotunde. În zidul dinspre apus, sînt alte două ferestre cu arce asemănătoare; în acest loc este o poartă[196] în formă de cruce. Sus ⟨pe boltă⟩ este înfăţişată Sf. Treime. Deasupra uşii dinspre apus a bisericii se află pictura judecăţii de apoi, mai frumoasă

---

[191] Celebra biserică Trei Ierarhi a fost începută în 1638—1639 şi terminată în 1641—1642. Vezi îndeosebi N. Grigoraş, *Biserica Trei Ierarhi din Iaşi*, Iaşi, 1962. Restul bibliografiei, foarte bogate, la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 480—485.

[192] Descrierea bisericii făcută de Paul de Alep a fost utilizată de numeroşi autori, fiind publicată şi separat. Vezi M. Gaster, *Descrierea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi de Paul de Aleppo*, în „Revista pt. istorie, arheologie şi filologie", I, 1883, vol. II, fasc. II, pp. 415—417.

[193] Clopotniţa a fost reconstruită în 1804—1806. Din vechea pisanie rezultă că a fost terminată în 1638 (N. Grigoraş, *Inscripţia turnului clopotniţă al mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi*, în „Anuarul Inst. de istorie", Iaşi, I, 1964, pp. 169—170).

[194] Orologiul este amintit în documente contemporane (N. Stoicescu, *loc. cit.*), de Bakšić, Bandini etc. (vezi *Călători* V, pp. 234, 328).

[195] Despre acest bogat decor de influenţă orientală, vezi Gr. Ionescu, *op. cit.*, II, pp. 32—39, Ion Bănăţeanu, *Aspecte ale influentei artei armeano-georgiene asupra artei religioase româneşti*, în „Glasul Bisericii", XXIV, 1965, nr. 7—8, pp. 705—706 etc.

[196] *Kapu*, în limba turcă înseamnă poartă, nu cupolă cum a tradus V. Radu.

p. 185 decît cea // pe care am văzut-o la Vaslui[197], ⟨înfăţişînd⟩ şi grupuri de turci cu veşmîntele lor felurite şi purtînd pe cap turbane şi cealmale înalte.

Pe celelalte ziduri sînt picturi reprezentînd „toată suflarea"[198] şi toate vietăţile din lumea întreagă, de la om pînă la animalele domestice, fiare, păsări, copaci şi toate plantele, ⟨picturi⟩ care uimesc pe privitori. Apoi „slăviţi pe Dumnezeu prin sfinţii săi cu surle şi trompete, băieţi tineri şi fete tinere şi tot neamul omenesc şi cîntăreţi", după rangul lor, şi „de tine se bucură", „tinerele fecioare şi regii şi judecătorii" după rangul lor; totul este în aur şi lapis-lazuli.

La intrare, deasupra uşii dinspre apus a bisericii, sînt înfăţişaţi cei trei ierarhi; uşa este ferecată cu fier, acoperită cu sculpturi şi cu opere de artă. Prin ea se ajunge în nartex. În zidurile sale sînt firide unde se află mormintele fiilor domnului şi al primei sale soţii, doamna[199], pe ⟨aceste morminte⟩ fiind acoperămînturi din stofă de mătase şi din brocart de aur[200], lucru îmbelşugat[201]. Deasupra ⟨lor⟩ se află candele de argint sfinţite, care ard zi şi noapte, precum şi sfeşnice şi lumînări.

Acolo sînt patru ferestre cu arce rotunde, ⟨cîte⟩ două în fiecare zid. Se găseşte şi portretul domnului şi al răposatei doamne amintite, care a fost pictată înainte de a muri[202]. Apoi ale celor trei fii[203], morţi în Rusia (?), îmbrăcaţi în veşminte bogate, iar pe cap ⟨purtînd⟩ calpacuri de samur cu surguciuri[204].

p. 186 La // stînga ieşirii prin uşa ⟨dintre tindă şi nartex⟩ este zugrăvit ⟨chivotul⟩ bisericii pe care îl susţine cu mîna domnul şi pe care sînt înfăţişati cei trei Ierarhi, oferind-o lui Isus Hristos, care, înconjurat de îngerii şi de apostolii lui, îl binecuvîntează.

---

[197] La biserică domnească.

[198] Επὶ σοὶ χαίρειν (Psalmul CXLVII, 1 şi urm.), transcris greşit de Belfour „obishore" de la care l-a preluat Emilia Cioran (*op. cit.*, p. 25). Vezi şi descrierea picturii făcută de Evlia Celebi în acest volum, p. 479—481.

[199] Doamna Tudosca Bucioc, moartă în 1639.

[200] *Al-sutura al-dibadj wa al-saras.* Vezi N. Iorga, *Tapiţeriile doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice" VIII, 1915, pp. 145—153; Dinu C. Giurescu, *Contribuţii la studiul broderiilor de la Trei Ierarhi*, în „Mitropolia Moldovei,", XXXVI, 1960, nr. 3—4, pp. 215—238.

[201] *Şayu kathiru.*

[202] În 1639.

[203] Ion, fiul Tudoscăi, Ioan şi Alexandru, fiii Ecaterinei. Portretele lui Vasile Lupu şi ale familiei sale au fost extrase din biserica Trei Ierarhi cu prilejul restaurării făcute de Lecomte de Noüy. Vezi descrierea lor la Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române. Secolele XIV—XVIII*, Bucureşti, 1970, pp. 246—248.

[204] *Surguciu*, de la termenul turc „sörgüç", ornament făcut din pene de struţ dispuse în formă de creastă, pe care îl purtau pe cap domnii ţărilor române şi dregătorii otomani.

Pe cupola înaltă a naosului este atîrnat un policadru de aramă, foarte mare, ⟨lucrat⟩ cu măiestrie. În acest loc sînt, de asemenea, chipuri rare, atît de ciudate încît nu mi-a fost cu putinţă să le păstrez în minte, în ciuda sforţărilor mele. Se intră spre naos (choros) printre două coloane octogonale sculptate şi vopsite în culoare verde deschis, care nu se deosebesc de piatra verde. Între ele sînt vrejuri de aur de sus pînă // jos. p. 187

Jilţul domnului se află în spatele unei coloane, cu faţa către răsărit, ca de obicei, cu trepte înalte şi cu un baldachin. E ⟨acoperit⟩ tot cu frunze aurite, de o lucrătură prea frumoasă; pe dinăuntru este de catifea roşie; treptele şi podeaua sînt acoperite cu postav roşu. În vîrful baldachinului este o cruce, ⟨iar⟩ deasupra doi vulturi minunaţi, care ar putea fi socotiţi ca o lucrare de giuvaergiu.

La dreapta jilţului amintit, în zidul dinspre miazăzi, se află un arc consoliv mare ale cărui colonete, acoperite cu sculptură artistică, sînt de marmură albă. Se urcă tot pe trepte de marmură. În mijloc se află racla,
care, pe dinăuntru şi pe dinafară, are catifea // roşie, împodobită cu ţinte p. 188
de argint; ⟨are şi⟩ o încuietoare minunată, care a fost deschisă în faţa noastră. Ne-am închinat şi am sărutat moaştele Sf. Paraschiva cea nouă din Bulgaria, care a fost adusă de la Constantinopol de la biserica patriarhiei, din cămara relicvelor sfintelor, ale cărei moaşte le-am sărutat, după cum am mai spus. S-a plătit la patriarhie peste două sau trei sute de mii ⟨de piaştri⟩ pentru ca moaştele să fie predate în bună stare[205], dar nu a fost cu putinţă. Ea este acoperită, ca în timpul vieţii, cu văluri şi cu ţesături de mătase brodate şi altele de felul acesta. Deasupra ei sînt atîrnate candele de argint şi de aur, care ard zi şi noapte.

Pe peretele arcului consoliv sînt reprezentate caznele ⟨= martiriul⟩ ei, locul unde a fost înmormîntată şi modul cum au transportat-o turcii pînă acolo. Este o lucrare de mare măiestrie. Cînd prelaţii i-au adus trupul[206], domnul a desemnat pe capugiii săi pentru a-l însoţi, spre ⟨a-i face⟩ mai multă cinste şi pentru a-şi spori, prin aceasta, faima.

Chorosul, ca ⟨şi⟩ acela al bisericii din mănăstirea doamnei[207], are înlăuntru două abside rotunde: la miazănoapte şi la miazăzi; jilţurile, sculp-

---

205 În afară de plata datoriilor patriarhiei — cifrate la peste 2 milioane de aspri (vezi nota 190) — Vasile Lupu a achitat pentru aceste moaşte suma de 468 000 de aspri (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 102).

206 Racla a fost însoţită de trei mitropoliţi: Ioanichie de Heracleea, Partenie de Adrianopol şi Teofan de Palaiopatras. La Galaţi şi la Ismail a fost întîmpinată de domn şi de episcopii Evloghie de Roman şi Gheorghe de Huşi (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 307; G. T. Kirileanu, *Contribuţie la istoricul raclei Sf. Paraschiva din Iaşi*, în „Anuarul Liceului Naţional din Iaşi" pe 1942—1945, Iaşi, 1946, pp. 83—93). Pentru comparaţie, vezi şi relaţia lui Bakšić în *Călători*, V, p. 235 şi relaţia lui Evlia Celebi în acest volum, p. 483.

207 Mănăstirea Golia.

tate din chiparos şi din abanos, au fost lucrate artistic la Constantinopol.
Mai întîi vine jilţul mitropolitului. În fiecare absidă se află cîte o strană
p. 189 a cîntăreţului, încrustată cu os şi cu abanos şi cu altele asemănătoare //,
o încîntare pentru privitor, şi ⟨este⟩ acoperită cu postav roşu.

Cupola chorosului este foarte înaltă, iar pe calotă este zugrăvit Hristos, care binecuvîntează. Turlele acestei biserici sînt zvelte şi înalte. De ⟨turlă⟩ este atîrnat policandrul cel mare, alcătuit din şaisprezece bucăţi, toate din argint aurit şi cizelat cu o artă surprinzătoare. Înăuntrul ei mai este un altul în formă de tambur stelat.

În zidurile fiecărei abside sînt două ferestre cu arce rotunde. În faţa
uşilor altarului sînt patru sfeşnice de aramă galbene, fără seamăn prin
desenul şi lucrătura lor, apoi alte două mari de argint. De asemenea
catapeteasma are patru serii minunate ⟨de picturi⟩ fără pereche. Icoana
Domnului nostru şi a Maicii Domnului, icoana celor Trei Ierarhi şi icoana
p. 190 Sf. Nicolae au fost lucrate la Moscova cu aur şi cu argint[208]//.

Altarul este foarte frumos şi armonios. Împrejurul absidei se găsesc arcuri deosebite ce se împletesc; printre ele unele sînt împodobite în întregime cu foi de aur. La mijlocul lui sînt trei ferestre mari cu arce rotunde şi coloane care le mărginesc; sînt ⟨împodobite⟩ tot cu foi de aur. În partea cea mai înaltă a boltei se află chipul Maicii Domnului. Pictura şi chipurile dinlăuntrul altarului şi din afara lui, de pe ziduri, sînt din foi de aur şi lapislazuli, iar frumuseţea lor nu poate fi asemuită cu nimic.

În faţa uşii altarului este o candelă foarte mare de argint[209].

Toată lumea spune într-un glas că nici în Moldova, nici în Ţara Românească şi nici la cazaci nu este vreo biserică comparabilă cu aceasta, nici prin podoabe, nici prin frumuseţe, căci ea minunează mintea celor ce o vizitează. Dumnezeu s-o păstreze pînă la sfîrşitul veacurilor!

p. 191 Sfeşnicile sale de argint, vălurile sale, brodate // toate cu aur şi mărgăritare, veşmintele, patrafirele, stiharele, potirele, candelele ⟨şi⟩ toate vasele sale sînt nepreţuite.

Pardoseala, ⟨atît⟩ pe dinăuntru ⟨cît⟩ şi pe dinafară, la fel ca şi în întreaga clădire a acestei mănăstiri, chiliile şi odăile, este de marmoră albă şi neagră.

Trapeza[210] are o boltă din piatră. Puţin mai departe, lîngă băi, se află

---

[208] Biserica a fost zugrăvită de pictorii ruşi Sidor Pospeev, Iacov Gavrilov, Deico Iacovlev şi Pronca Michitin (S. D r a g o m i r, *Contribuţii la relaţiile bisericii române cu Rusia în veacul XVII*, Bucureşti, 1912, pp. 95–98; Al. L a p e d a t u, *Icoanele lui Barnovski vodă de la Moscova şi zugravii Trei Erarhilor din Iaşi*, în „Buletinul Comisiunii Mon. Istorice", V, 1912, pp. 112–113).

[209] Dăruită de Vasile Lupu (N. G r i g o r a ş, *op. cit.*, pp. 55–56).

[210] Actuala sală gotică.

marele colegiu[211], construit de domn pe marginea marelui lac sau heleşteu[212], crescătorie de peşti.

În ajunul duminicii carnavalului am ascultat vecernia în mănăstirea noastră şi a doua zi, utrenia. Apoi egumenul vestitei mănăstiri Galata[213], care are hramul Înălţării, clădită de voievodul Petru[214], a venit să poftească acolo pe domnul nostru patriarh. Domnul nostru patriarh s-a urcat într-o sanie[215] trasă de patru cai negri, deoarece căzuse multă zăpadă şi era foarte frig, încît ni se părea că ne cad unghiile. Ea ⟨mănăstirea⟩ se află la un ceas şi jumătate depărtare de oraş. Cînd ne-am apropiat, s-au tras toate clopotele pînă la intrarea noastră în biserică. Am ascultat liturghia şi ⟨apoi⟩ ne-am suit la trapeză.

XII. MĂNĂSTIREA ⟨ŞI BISERICA⟩ GALATA

p. 192

Iată descrierea mănăstirii şi a bisericii. Este foarte mare şi înconjurată de o împrejmuire de lemn, ca şi toate chiliile şi odăile[216]; îţi bucură inima să o vezi atît e de luminoasă. De acolo privirea se întinde asupra curţii ⟨domneşti⟩ şi asupra lacului ⟨numit⟩ heleşteu; toate mănăstirile precum şi oraşul se află sub ochii noştri.

Biserica este clădită din cărămidă şi are două turle zvelte. Are două uşi, una la miazăzi şi alta la miazănoapte; deasupra fiecărei uşi este o fereastră înaltă. În zidul dinspre apus sînt alte două ⟨ferestre⟩, înalte. Intrînd prin uşa dinspre apus, în a doua ⟨parte a bisericii⟩ sînt patru ferestre mari; este nartexul, care are o singură cupolă. După ce intri printre cele patru coloane octogonale, clădirea este de piatră pînă la choros. Sus, de a doua turlă, se află atîrnat policandrul. În faţa coloanei din dreapta este jilţul aurit al răposatului domn[217], cu un baldachin cu o cruce sus şi doi vulturi de cele două părţi. Deasupra capetelor lor sînt două coroane aurite în întregime cu foi de aur. Jilţul episcopal este la dreapta lui.

---

[211] Clădirea şcolii, construită de Vasile Lupu pe Uliţa Ciubotărească (*Uricarul*, VII, p. 188; N. I o r g a, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, Bucureşti, 1902, pp. 449—451), a fost distrusă de incendiu în 1723, sub Mihai Racoviţă.

[212] *Al-chalesteu*, eleşteul format de rîul Bahlui. Vezi *Călători*, V, p. 328.

[213] Vezi mai sus nota 83.

[214] Petru Şchiopul, domn al Moldovei.

[215] *Saniye*.

[216] Refăcute probabil după 1618, cînd zidirile din jurul bisericii, inclusiv chiliile, erau „risipite" şi stricate (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, p. 514, nota 115).

[217] Petru Şchiopul.

În faţă, pe zid, este chipul voievodului Petru ⟨Şchiopul⟩ şi al doamnei,
soţia lui[218], şi al fiicei lui[219] cu coroane ⟨pe cap⟩. Ei susţin ⟨chivotul⟩ bisericii,
p. 193 oferindu-l lui Hristos care, înconjurat de legiunea // îngerilor, cu Maica
Domnului, îi binecuvîntează[220]. Chorosul este format de asemenea din două
abside, la miazănoapte şi la amiază.

Altarul este mare, cu trei ferestre, ⟨deasupra cărora se află⟩ arce rotunde, policrome. Cele două abside au şase arce rotunde. Deasupra altarului este un baldachin de lemn cu colonete; pe dinăuntrul şi pe dinafară sînt ornamente din Polonia, cu flori şi cu crini şi altele, care uimesc pe privitor ⟨şi sînt⟩ în întregime din foi de aur. Un policandru din lemn aurit este atîrnat acolo; este atît de bine făcut, încît nu se poate deosebi de un adevărat giuvaer.

Catapeteazma are numai două frize: prima cuprinde pe apostoli cu Domnul ⟨Isus Hristos⟩ în mijlocul lor; a doua, sărbătorile Dumnezeului nostru; deasupra lor se află crucifixul, iar mai sus ⟨sînt⟩ nimburi: unul de argint şi altul de aur.

În faţa uşilor altarului sînt patru sfeşnice de lemn aurit, minunat
lucrate[221]. În choros sînt de asemenea două strane ale cîntăreţilor, ajurate,
sculptate, aurite. Între coloanele din spatele jilţului domnului, sînt două
icoane mari şi minunate ⟨aduse⟩ din Moscova. Prima este aceea a Sf. Dimitrie
şi a calului care calcă în picioare calul din Lios[222]; sîngele îi ţîşneşte din
nări ca focul, lancea sfîntului este sfărîmată în bucăţi; el ţine o sabie în
mînă. Spatele icoanei ⟨este⟩ acoperit în întregime cu inscripţia: „O, cuvînt
al lui Dumnezeu, fiu, unic, nemuritor", lucruri prea subtile pentru ca mintea
p. 194 să le poată // cuprinde. Cealaltă icoană, care se află în faţă, este aceea a
Sf. Gheorghe şi în spatele ei este aceea a Naşterii ⟨Domnului⟩. Sus sînt
coruri de îngeri, sfinţii, iar Maica Domnului ţine pe genunchii săi un vas
alb şi lung, în mijlocul căruia este Domnul ⟨Isus⟩, înconjurat de multe
raze de soare.

Apoi am slujit vecernia.

Ne-am înapoiat la mănăstirea noastră şi clopotele n-au încetat să sune pînă ce nu ne-am îndepărtat. Clopotniţa este deasupra porţii mănăstirii.

---

[218] Maria Amirali, dintr-o familie de italieni grecizaţi, originară din Rodos. A fost înmormîntată la Galata. Vezi N. G r i g o r a ş, *Descoperiri arheologice la Galata*, în „Cronica", 14 sept. 1968, p. 11.

[219] Domniţa Maria, căsătorită cu Zotu Ţigara din Ianina (1587) şi apoi cu veneţianul Polo Minio (H u r m u z a k i, XI, pp. 563—564, 705—707).

[220] Despre aceste portrete vezi N. I o r g a, *Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul*, Bucureşti, 1932.

[221] Vezi descrierea sfeşnicelor de A. T a f r a l i, *Sculptura în lemn românească*, în „Arta şi arheologia" fasc. 11—12, 1935—1936, pp. 20—22.

[222] *Lohauş*.

XIII. MĂNĂSTIREA BARNOVSCHI[223]

În joia din săptămîna lăsatului de sec a brînzei, egumenul mănăstirii Adormirea Maicii Domnului, cunoscută sub numele de ⟨mănăstirea⟩ voievodului Barnovschi[224], a venit să poftească pe domnul nostru patriarh. Ne-am dus la el într-o sanie trasă de caii lui. Ca întotdeauna eu îl însoţeam
//pe domnul nostru patriarh, cînd călătorea cu trăsura şi cu sania, ţinînd p. 195
cîrja înaintea lui, iar egumenii mănăstirilor stăteau la dreapta şi la stînga lui. El binecuvînta norodul în pieţe şi pe uliţe, în timp ce turcii ne priveau. Am intrat în mănăstire.

Biserica are turle înalte, ⟨una⟩ octogonală, ⟨alta⟩ rotundă. Iată descrierea turlelor bisericii mănăstirii Doamnei[225]: are un acoperiş ce se ridică în formă de spinare de cămilă. Deasupra altarului este o turlă, armonioasă. Deasupra ei ⟨sînt⟩ cinci cruci mari, aurite. Cupolele, acoperişul şi coama ⟨acestuia⟩ sînt învelite cu tablă, care de asemenea strălucesc. Această lucrare este din timpul lui Vasile vodă, căci la început acoperişul era din lemn şi i s-a dat foc pe vremea tătarilor[226]. A fost schimbat ca să nu mai ardă şi nici să nu mai fie furat.

La Iaşi este o baie ridicată de Vasile vodă după modelul băilor tur-
ceşti[227], cu cupole, marmură // din belşug şi cu camere frumoase. Ne-am p. 196
îmbăiat acolo de mai multe ori. El a mai zidit în palatul său, lîngă casa doamnei, încă o baie cu plăci de faianţă şi o altă baie foarte îngrijită pentru folosinţa ei şi a lui, cu marmură din belşug şi cu bazine. Apa se aduce din lac cu harabalele. Cînd a fost învins pentru a treia oară de duşmanii lui ⟨şi⟩ cînd palatul era gol, această baie a fost încălzită pentru aga vistieriei. Noi ne-am îmbăiat acolo de mai multe ori. De la Istanbul încoace, baia se încălzeşte cu lemne.

---

223 *Barnovska*.

224 Ctitoria lui Miron Barnovschi, construită în 1626—1628 cu hramul Adormirii Maicii Domnului, într-un stil deosebit de stilul bisericilor moldoveneşti. Pentru amănunte vezi N. Iorga, G. Balş, *L'Art roumain, ancien*, Paris, 1922, p. 364, V. Radu, *op. cit.*, I, p. 194, nota 1, N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 436—437.

225 Doamna Elena, mama lui Miron Barnovschi, călugăriţă sub numele de Elisabeta.

226 Paul de Alep se referă la prada tătarilor şi cazacilor din 1650, cînd Galga sultan şi Bogdan Hmelniţki „au prădat şi au ars pămîntul nostru ⟨al Moldovei⟩ din apa Nistrului pînă în munte şi au ars tîrgul nostru Iaşi", inclusiv mănăstirea Barnovschi, după cum declară Vasile Lupu la 14 aprilie 1652 (Arh. St. Buc., m-rea Barnovschi, II/3, f. 4—5). După Miron Costin, „au ars tot oraşul", cu excepţia mănăstirilor (*Opere*, p. 133).

227 Baia veche, numită şi „feredeul" turcesc, clădită de Vasile Lupu lîngă biserica Trei Ierarhi (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 428). Paul de Alep aminteşte separat baia curţii domneşti.

Biserica ⟨Barnovschi⟩ are o ușă la apus. Se compune din trei părți. Este toată din piatră, văruită pe dinăuntru și pe dinafară. Prima parte este pentru morminte[228]. Nartexul are o altă ușă. Acolo sînt mormintele domnilor[229] și ale boierilor. Un policandru frumos este atîrnat acolo; de asemenea, mai sînt candele, sfeșnice, lumînări și icoane. În partea de sus ⟨a nartexului⟩ este locul unde stau femeile; apoi se intră în naos.

Deasupra este zugrăvit chipul voievodului Barnovschi, ctitorul acestei mănăstiri. El este ⟨înfățișat⟩ călare pe un cal alb. Cînd sultanul Murad[230] a pus să-l ucidă[231], ⟨chipul lui⟩ s-a crăpat deodată. Sub portretul lui se află jilțul aurit pe de-a întregul, unde stătea ⟨domnul⟩ în picioare.

Un policandru lucrat cu măiestrie este atîrnat de bolta chorosului
p. 197 și cuprinde un policandru prețios mai mic, din aramă. Chorosul // are, de asemenea, abside rotunde. Iconostasul este foarte mare, iar icoanele sînt toate de la Moscova[232] și ⟨sînt⟩ de mare preț. Colonetele frumoase ale ușilor altarului seamănă cu trunchiuri de viță sculptate, ale căror vrejuri sînt de aur, cu strugurii verzi.

Pardoseala ⟨altarului⟩ este roșie la fel cu cărămida. Ușa altarului este ajurată în întregime ⟨și⟩ aurită ca în celelalte biserici. Turla altarului este ca aceea a mănăstirii Galata. Pardoseala bisericii este făcută din lespezi negre. Clopotnița, deosebit de trainică, este foarte înaltă[233].

XIX. RÎNDUIALA RUGĂCIUNII CARE SE ROSTEȘTE PENTRU DOMN LA FIECE MASĂ

Ne-am urcat apoi la trapeză. La fiecare ospăț, musafirii începeau prin a bea în sănătatea domnului. Domnul nostru patriarh se scula, ținea cupa în mînă și rostea: „pentru rugăciunile preasfintei pururea Fecioarei Maria" și toți ⟨musafirii⟩ răspundeau: „prin mijlocirea sa, iartă-ne și mîntuiește-ne, Doamne", apoi „prin puterea crucii" și ei răspundeau tot așa. Și „pentru rugăciunile îngerilor și cetelor de sfinți și de martiri", după cum se arată în liturghier la slujba jertfei[234]. Cînd rostea una, ei ⟨musafirii⟩ răspundeau „pentru rugăciunile ⟨tuturor sfinților⟩" pînă la sfîrșit. Apoi ⟨patriarhul⟩ a rostit: „Dumnezeu să

---

[228] Gropnița.

[229] *Begavat*, pluralul cu final arab colectiv de la *beg*.

[230] Murad al IV-lea, sultan otoman (1623—1640).

[231] La 22 iunie 1633, la Constantinopol (M i r o n C o s t i n, *Opere*, pp. 102—103).

[232] Vezi A l. L a p e d a t u, *Icoanele lui Barnovschi Vodă de la Moscova*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", V, 1912, pp. 110—111.

[233] Vezi D. N ă s t a s e, *Tainițe și metereze la vechile biserici din Iași*, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1957, nr. 3—4, pp. 90—91.

[234] πρόθεσις, adică liturghia.

dăruiască domnului[235] iubitor de Hristos, Vasile // voievod, sănătate și mîntuire, împreună cu doamna și cu fiul lui". S-a rugat mult pentru el, apoi a băut cupa stînd în picioare și după aceea s-a așezat, iar noi am rămas în picioare. De cîte ori bea, se așeza jos; și așa ⟨a făcut⟩ pînă la sfîrșit. p. 198

Aceste mănăstiri, adică mănăstirea Sf. Sava, cea de la Galata, cea a lui Barnovschi, sînt închinate patriarhului de Ierusalim[236].

Ei au băut în sănătatea lui, așa cum am arătat, în timp ce domnul nostru patriarh a stat în picioare pînă ce a sfîrșit să se roage pentru el și apoi s-a așezat. La sfîrșit au rostit pentru el „polichronion", adică: „Dumnezeu să-i dea mulți ani prea sfîntului și fericitului nostru părinte, păstorul păstorilor" și ⟨„Doamne⟩, ține-l întru mulți ani". Apoi, „⟨Doamne ține întru mulți ani⟩ pe stăpînul și pontiful nostru", apoi ⟨au rostit⟩ „pentru chir Macarie al Antiohiei și al întregului Orient", ca și polichroniu pentru domn. Noi beam în sănătatea lui ⟨stînd⟩ în picioare. Seara ne-am coborît să celebrăm vecernia cu mătănii mari.

Ne-am întors la mănăstirea noastră în trăsură, căci patriarhul nu are obiceiul să iasă fără mantie și fără trăsură.

Vineri dimineața am văzut pe măria sa domnul cînd ieșea în procesiune și se ducea să vadă pe mitropolitul țării numit Varlaam[237], care era bolnav.

Să se știe că măria sa domnul Vasile ținea divan în fiecare zi[238], dar cel // de sîmbătă era pentru judecarea tîlharilor; el osîndea pe unii la moarte p. 199
și slobozie pe alții, căci Dumnezeu cel Prea-înalt n-a creat pe suprafața pămîntului un popor mai rău ca acela din Moldova; căci toți locuitorii sînt hoți și ucigași[239]. Se socotește că, în timpul lui Vasile ⟨Lupu⟩, aproape douăzeci și trei de ani[240], el a osîndit la moarte peste patrusprezece mii de hoți, ⟨aceasta⟩ după condicile ⟨de judecată⟩[241]. El nu osîndea la moarte pe un vinovat de la prima sa crimă: mai întîi punea să-l bată și să-l însemne cu fierul roșu, făcea cunoscut în mod public crima lui, apoi îl slobozea. Pentru a doua faptă punea să i se taie o ureche; a treia oară, cealaltă ⟨ureche⟩;

---

[235] *Al-malik.*

[236] Pe atunci Paisie (1645—1660).

[237] Mitropolit al Moldovei (1632—1653).

[238] Informație asemănătoare cu a lui Bakšić, după care V. Lupu ținea divan „aproape în fiecare zi", și Bandini, potrivit căruia se ținea divan zilnic, cu excepția sărbătorilor (*Călători*, V, pp. 233 și 342).

[239] Afirmație exagerată. D. Cantemir — care cunoștea bine situația — susține că „la ei ⟨la moldoveni⟩ furturile sînt puține sau nu sînt deloc" și arată că cei din preajma tătarilor făceau jafuri în ținuturile acestora, motivînd că-și luau înapoi bunurile jefuite de tătari (*Descrierea Moldovei*, p. 313).

[240] Adică 19 (1634—1653).

[241] Cifra este exagerată, dar afirmația concordă cu aceea a lui Bakšić, după care V. Lupu a stîrpit răufăcătorii din Moldova (*Călători*, V, p. 225).

a patra oară punea să-l execute[241bis]. Noi am văzut la ei un lucru de care să ne ferească Dumnezeu: preoţii lor erau şefi de bandă. Cu toate acestea, ⟨domnul⟩ tot n-o scotea la capăt.

Cît despre femeile şi fetele lor, ele sînt lipsite cu totul de sfială şi de cinste[242]. El ⟨domnul⟩ obosise tăindu-le nasul, făcînd cunoscut în mod public ⟨crimele lor⟩ şi înecîndu-le cu miile[243]; ⟨totuşi⟩ a rămas neputincios.

RITUL POSTULUI CELUI MARE ÎN MOLDOVA

p. 443 Să revenim ⟨la vorba noastră⟩.

În sîmbăta din săptămîna lăsatului de sec al brînzei este obiceiul ca să fie slobozişi toţi cei care se află în temniţe, după cum în prima săptămînă a postului ei închid divanele de judecată şi amînă judecăţile, iar domnul nu se mai arată deloc nimănui, ci numai în biserică, credincios postului, el şi toţi boierii lui şi copii lui de casă.

În duminica postului aceluia, după rugăciunea „Acum slobozeşte, ⟨Doamne⟩, pe robul tău", s-au făcut doar trei mătănii mari şi au terminat slujba. Apoi ⟨au făcut⟩ polichroniu pentru domn, dar la ei nu e obiceiul de a se face pavecerniţa cea mare[244] în biserică pînă în ultima seară a postului, dar o fac în chiliile lor. Apoi înaltul cler de faţă, preoţii şi toţi cei ce se aflau în biserică au făcut mătănii în faţa domnului patriarh, doi cîte doi, pînă la cel din urmă.

În dimineaţa de luni a spolocaniei[244bis] ne-am dus să vedem pe aga[245] (?) oraşului care îşi făcea inspecţia cu ⟨unealta de caznă⟩ „falak" şi cu beţe pentru pedepsirea acelora ale căror crîşme erau deschise şi a celor care
p. 444 făceau rachiu. Tot el e cel care hotărăşte preţul alimentelor //.

[241bis] Informaţia nu concordă întocmai realităţii; cei care furau din biserică sau făceau „furtuşag mare" erau ucişi pentru prima vină; ierarhizarea pedepselor de care vorbeşte Paul de Alep se aplica numai la furturile mici (*Carte românească de învăţătură*, Ed. Academiei, pp. 66—67).

[242] Vezi D. Cantemir, *op. cit.*, pp. 311 şi 313, care afirmă „adulterele sînt rare" (în Moldova).

[243] Informaţie inexactă; pentru călcarea moralei se plătea aşa-numita duşegubină sau „gloaba pîntecelui", care constituia un venit al marelui vornic şi al subalternilor săi (D. Cantemir, *op. cit.*, pp. 313 şi 317, nota 16). Nici *Cartea românească de învăţătură* nu prevede pedepse cu moartea pentru curvie (ed. cit., p. 110 şi urm.).

[244] Ultima parte a slujbei, după vecernie.

[244bis] În anul 1653 Paştele s-a serbat la 10 aprilie; deci lunea spolocaniei ⟨= spălarea vaselor⟩ a căzut la 21 februarie.

[245] *Muhtasib*, dregătorul însărcinat cu controlul măsurilor şi greutăţilor. Despre pedepsele aplicate celor ce foloseau măsuri false vezi *Cartea românească de învăţătură*, p. 60.

Să se ştie că în toate aceste ţări femeile vînd cu amănuntul toate alimentele.

În mănăstiri ei au făcut o toacă de lemn nouă[246]. Cînd a sunat ceasul al optulea, paracliserul a lovit-o de trei ori. Am intrat în biserică şi s-a citit ⟨rugăciunea⟩ ceasului al treilea[247]. La sfîrşit a ieşit, a lovit ⟨toaca⟩ de trei ori şi s-a oprit; apoi din nou ⟨a lovit⟩ de trei ori pentru a vesti ceasul al şaselea[248]; apoi a ieşit, a sunat de trei ori şi s-a oprit; apoi încă de trei ori şi s-a oprit; încă de trei ori, în total de nouă ori, pentru a vesti ceasul al nouălea[249].

Cînd a fost la „Fericiri", s-a urcat în clopotniţă, a lovit toaca de lemn cea obişnuită, apoi clopotul cel mic[250], pentru a vesti slujba vecerniei. Au făcut la fel în tot timpul postului.

Toţi negustorii greci[251] veneau cu sîrguinţă la slujba ceasurilor pînă la sfîrşitul vecerniei, în tot timpul postului. Apoi am ieşit din biserică şi ne-am întors după două ceasuri. Apoi au început slujba pavecerniţei celei mari. În timp ce rosteau canonul sfîntului Andrei Cretanul[252], cele două coruri îl cîntau psalmodiind. Cititorul slujbei pavecerniţei zicea: „O sfîntă Fecioară!" şi „Dă-ne, Doamne", deşi acest cititor era nevîrstnic.

Domnul nostru patriarh a citit rugăciunea: „O stăpîne, Doamne Isuse Hristoase, Dumnezeul nostru", după cum este obiceiul la ei, şi toţi s-au plecat la pămînt în timpul rostirii ⟨rugăciunii⟩, pînă ce s-a terminat, apoi s-au ridicat. După aceea toţi au venit // înaintea lui, s-au închinat doi cîte doi, chiar şi copiii, şi au plecat. La ieşirea lui ⟨a patriar- p. 445
hului⟩, toate femeile lor îngenunchiază, cît trece el; fac astfel în tot timpul postului. Şi marţi ne-am dus la biserică şi am făcut la fel; şi seara. Miercuri toate mănăstirile şi cei mai mulţi din negustorii greci[253], şi chiar şi domnul, soţia lui şi toţi cei de la curtea lui, de la boierii[254] pînă la copiii de casă[255], au postit în toate aceste trei zile şi nu au întrerupt postul decît miercuri seara după liturghia mai înainte sfinţită. Nu se bea vin deloc în această săptămînă, nici în tot timpul postului, afară doar de sîmbătă şi duminică. În această miercuri, seara, au tras clopotele ceasurilor, întîi la ora a şaptea[256]; paracliserul ieşea ca să sune de trei ori, de fiecare ceas pînă la sfîrşitul „fericirilor". El s-a urcat atunci în clopotniţă, a bătut toaca de lemn, apoi a tras ⟨clopotul⟩ cel mare, adică clopotul de bronz, pentru a vesti liturghia înainte sfinţită.

---

246 *Nakus al-chaşat.*

247 Ora 9 dimineaţa. Paul de Alep foloseşte orarul în vigoare în Orient, împrumutat din vechiul Testament, ziua fiind cuprinsă între orele 6 şi 18 ale noastre, iar noaptea între orele 18 şi 6 dimineaţa.

248 Ora 12.

249 Ora 15.

250 *Nakus al-saghir.*

251 *Bazargan al-rum.*

252 *Kanun-al Akritişi.* Canonul lui Andrei Cretanul se citeşte în prima săptămînă a postului mare.

253 *Tudjdjar al-rum.* Aici termenul arab „*tudjdjar*" înlocuieşte cuvîntul persan „bazargan".

254 *Al-boyovariye*, pluralul arab de la cuvîntul *boyar* = boier.

255 *Awlad al-chazana.*

256 Ora 13.

Au început apoi liturghia şi cînd s-a ajuns la „Să se îndrepteze rugăciunea mea înaintea ta, ⟨Doamne⟩"[257], preotul a cîntat-o mai întîi în altar, apoi cele două coruri au cîntat-o pe rînd de patru ori, după care preotul a reluat-o pentru a şasea oară pînă la mijloc, iar ei au sfîrşit-o afară ⟨în curte⟩.

Cititorul profeţilor nu face nici o metanie în faţa uşilor altarului, ci numai înaintea domnului nostru patriarh. Cînd preotul a ieşit cu epitrahilul, n-a ajuns pînă la choros, ci
p. 446 a ieşit prin // uşa dinspre miază-noapte şi a intrat ⟨trecînd⟩ printre sfeşnice şi icoane prin uşa domnească.

La „kinonikon"[258] domnul nostru patriarh a coborît, a sărutat icoana sfîntului Ioan Botezătorul care fusese aşezată pe un tetrapod[259], cu prilejul sărbătoarei lui, care cădea a doua zi. El le-a binecuvîntat, potrivit datinei. Ori de cîte ori cobora, săruta icoanele. Toţi au venit apoi să primească anafură[260] din mîna lui şi să sărute icoana, căci aşa este obiceiul la ei în fiecare seară a postului se ia anafură; chiar dacă nu s-a făcut liturghia mai înainte sfinţită, preotul păstra ⟨anafura⟩ de la liturghia de duminică şi le-o împărţea. Ei au stat în picioare pînă ce domnul nostru patriarh a trecut prin faţa lor, potrivit datinei; şi după obiceiul lor au ieşit doi cîte doi. Ridicînd atunci mîna, patriarhul îi binecuvîntează pînă ce ies femeile, iar ei rămîn pînă ce îi binecuvîntează pe toţi a doua oară şi apoi pleacă. Acest rit despre care am vorbit este cel care se urmează în tot timpul postului. Însă în ţara noastră nu se aşteaptă pînă la ridicarea perdelelor.

În săptămîna aceasta, negustorii veneau în fiecare seară la biserică în timpul slujbei; preotul ieşea cu epitrahilul pentru a le citi molitvele de dezlegare şi ei îi dădeau bani; căci în biserica mănăstirii sfîntului Sava — s-o păzească Domnul! — negustorii sînt singurii
p. 447 // care vin să se roage, iar printre ei sînt mulţi oameni însuraţi.

Cît despre oamenii ţării[261], ei nici nu postesc[262], nici nu se roagă, nu au nici ⟨un fel de⟩ religie; sînt creştini doar cu numele. Preoţii lor sînt cei dintîi care îşi încep ziua la crîşmă. E ceea ce am văzut în ţara Moldovei. Cît despre Ţara Românească, Domnul să dea viaţă locuitorilor ei pentru evlavia şi cumpătarea lor!

Ne-am aşezat apoi la masă. Nu era decît bob fiert în apă şi mazăre sau fasole fiartă, fără ulei, care semăna cu măzărichea, şi varză păstrată în saramură[263] pentru tot anul, şi nimic altceva. După cum am spus, ei nu întrebuinţează nici vin, nici ulei, afară de sîmbăta şi duminica, dar ei beau

---

[257] κατευθυνθήτω.

[258] *Al-kinonikon* de la termenul grec κοινωνικόν, verset din Psalmi, cîntat îndată după predică, cînd se sună clopoţelul în altar.

[259] *Procynitar.*

[260] *Andidara* de la termenul grec Ἀντίδωρον = dar în schimb.

[261] *Ahl al-balad*, moldovenii.

[262] Opinia lui Paul de Alep — om al bisericii — este contrazisă de alţi călători (Bandini, Weismantel), ca şi de D. Cantemir, care consideră că moldovenii posteau cu destulă asprime (*Descrierea Moldovei*, pp. 341 şi 347, nota 11).

[263] *Bi-ma wa milh*, „în apă şi sare", adică murată.

must de mere[264]. Iar pentru noi domnul a pus să ni se dea, ⟨în zilele de⟩ miercuri şi vineri din post şi în timpul acestei prime săptămîni, bere şi mied[265], căci în toată această ţară nimeni nu bea apă goală, afară doar de cîţiva.

Sesamonul[265 bis] măcinat, uleiul de sesamon şi sesamonul boabe le sînt cu totul necunoscute ; negustorii greci sînt cei care aduc din Turcia europeană untdelemnul, măslinele, icrele tescuite, caracatiţa, zeama de lămîie, năutul, orezul şi fideaua şi altele de acest fel. Plăteau ocaua de ulei o jumătate de piastru, cea de măsline un sfert de piastru, ocaua de icre tescuite un piastru şi jumătate, ocaua de caracatiţă uscată un piastru riyal, iar ocaua de năut un sfert ⟨de piastru⟩, căci locuitorii din toată această ţară, în afară de cei bogaţi, nu le cultivă şi nu le cunosc. // p. 448

XV. LEGUMELE ŞI PRODUSELE ⟨MOLDOVEI⟩

Cît despre legume, ca sfecla, pătrunjelul, ceapa albă şi usturoiul, ⟨acestea⟩ nu cresc decît după Paşte, căci în tot timpul postului ninge mereu ziua şi noaptea, iar dimineaţa pămîntul este tare ca piatra ; mai ales rîurile sînt îngheţate. Cînd răsare soarele şi ziua se mai încălzeşte, zăpada se topeşte şi se schimbă într-un noroi gros care ajunge pînă la genunchi. În mănăstirile şi în casele celor bogaţi sînt adîncituri[266] mari boltite, din piatră, numite în limba lor pivniţe[267], unde pun butoaiele cu vin ; acolo sînt şi locuri pentru păstrarea legumelor. Înainte de iarnă şi de căderea zăpezii ei smulg din pămînt pătrunjelul şi ceapa pentru a le pune ⟨în pivniţe⟩. Prazul se găseşte din belşug şi ⟨e⟩ foarte dulce. Ei păstrează legumele în adînciturile de care am vorbit şi, mulţumită răcoarei care domneşte acolo, ele ţin. Cînd e nevoie, ridică de acolo după voinţă şi le mănîncă, mai ales în timpul postului. În mănăstiri, după cina de miercuri seara, se posteşte pînă vineri seara.

Am intrat apoi în biserică după ceasul al şaptelea, iar în timpul „kinonikonului" domnul nostru patriarh a coborît şi a sărutat icoana sfîntului Teodor martirul, cît şi un deget al acestui sfînt, care fusese expus şi lăsat mănăstirii. De asemenea, la împărţirea anafurei, au sărutat cu toţii ⟨acest deget⟩//. p. 449

---

264 *Ma tuffah*, „apă de mere".

265 *Ma şi'r wa ma 'asl*, „apă de orez şi apă de miere".

265bis Sesamon, plantă tropicală originară din Africa, din ale cărei seminţe se extrage un ulei gălbui, fără miros.

266 *Maghair*, pluralul de la *al-maghara*, peşteră.

267 *Binimdja wa binisa*.

După ceasul al zecelea nu a mai sunat decît clopotul mic.

Am intrat în biserică și ei au așezat tetrapodul acoperit cu o broderie, ⟨precum⟩ și lumînări înaintea icoanei sfintei Fecioare. Egumenul mănăstirii a rostit cele șase strofe ale acatistului; după datina lor, în fiece ajun al sîmbetei din postul Paștelui, rostesc șase ⟨icoase⟩.

În prima sîmbătă, de dimineață, am ieșit de la utrenie, apoi s-a tras clopotul cel mare după ceasul al treilea[268]; nu s-a ieșit de la liturghie decît aproape de ceasul al cincilea[269]. În ziua aceea au adus multe farfurii cu colivă, cu miere și cu mirodenii în cinstea Sf. Teodor martirul. După liturghie, preotul a ieșit ⟨din altar⟩ ca să tămîieze; după aceea s-au cîntat troparele sfîntului, apoi ⟨s-au rostit rugăciunile⟩ pentru morți, iar domnul nostru patriarh a citit rugăciunea pentru colivă și s-a rugat pentru cei care o aduseseră în cinstea mucenicului, cît și pentru odihna morților lor.

După ce le-a împărțit anafură și după ce au sărutat icoana martirului, ⟨credincioșii⟩ s-au întors la stranele lor pentru ca toți acei care aduseseră farfuriile ⟨cu colivă⟩ să se poată înfățișa înaintea domnului nostru patriarh care lua pe rînd puțină colivă cu o linguriță de argint sau de fildeș. ⟨Aceștia⟩ mergeau apoi pe rînd la cei de față, pînă la cel din urmă. Apoi domnul nostru patriarh a ieșit înaintea lor, la ușa bisericii, ca de obicei; a binecuvîntat pe credincioși în timp ce aceștia ieșeau în tăcere, doi cîte doi, pînă ce au ieșit toate femeile.

p. 450 Erau toate ca niște regine, serioase // și cucernice; tinerele fete nu treceau înaintea femeilor în vîrstă[270]; acestea mergeau întotdeauna înainte, dar cu cîtă răbdare și cu cîtă credință! Nimeni nu era nerăbdător, nici nu cîrtea. În ciuda frigului și a înghețului, toți stăteau în picioare, cu capul gol, fără căciulă, într-o liniște și o tăcere deplină, de la începutul pînă la sfîrșitul slujbei: toți, copii sau femei, ca și cei săraci, mergeau cumpătat și în tăcere în biserică, făcînd multe mătănii.

Sîmbetele, fie în timpul postului, fie în timpul anului, ei ⟨credincioșii⟩ nu se îmbulzesc să ia anafură, nici să sărute icoanele, nici să iasă grăbiți, ci ies doi cîte doi.

Dar, fără îndoială, dacă Dumnezeu, în dreptatea și echitatea lui, l-a lăsat ⟨pe Vasile voievod⟩ în domnie pînă acum, este pentru că ⟨a vrut să-l răsplătească⟩. Și în această zi, după liturghie, am sărutat fruntea sfîntului Iacob Intercis, care este îmbrăcat în argint și care e închis într-o raclă din același metal. Aceste moaște sînt ale acestei mănăstiri, ca și degetul sfîntului martir Teodor. Am plecat la masă și am băut vin.

---

[268] Ora 9 dimineața.
[269] Ora 11.
[270] Contradicție cu cele spuse cu cîteva pagini mai înainte, unde femeile erau acuzate de lipsă de sfială.

<XVI. SLUJBA ÎN MĂNĂSTIREA GALATA>

Seara, după vecernie, măria sa domnul şi-a trimis vechilul[271] său, sulgerul amintit[272], să salute // pe domnul nostru patriarh şi să-l roage să-i p. 451
dea voie să petreacă noaptea la mănăstirea Galata pentru ca să asculte liturghia. Totodată, şi-a trimis bucătarul şi merinde pentru post, adică: un butoi de untdelemn, un butoi de limonadă, un sac de caracatiţe uscate, un sac de orez, un sac de fidea, un sac de linte, un sac de năut, un sac de bob, un sac de fasole, un sac de mazăre boabe, totul purtat pe umeri de dărăbani.

Apoi s-au tras clopotele şi în dimineaţa primei duminici a postului ne-am dus la biserică. Nu s-a făcut procesiunea icoanelor în timpul cîntării „Sfinte Dumnezeule", cum e datina la noi, ci s-a pus icoana pe tetrapodul acoperit cu o broderie şi în tot timpul rugăciunii sau cîntării „Toată suflarea <să laude pe Domnul>", domnul nostru patriarh a coborît să sărute icoanele şi mai ales cele puse la iconostas. Toţi cei de faţă au făcut la fel şi am ieşit.

După două ceasuri sulgerul amintit a sosit cu trăsura domnului, căptuşită cu postav roşu, împodobită cu galoane de argint şi trasă de şase cai roibi. În acest echipaj am sosit cu odăjdiile noastre la această mănăstire Galata.

Intrînd în biserică ne-am înveşmîntat în odăjdiile noastre, noi şi toţi egumenii mănăstirilor, căci aceştia sînt ţinuţi să slujească liturghia pretutindeni unde se duce domnul să asculte sfînta slujbă. Apoi au venit să ne spună să înveşmîntăm pe domnul nostru patriarh, căci măriei sale domnului nu-i place ca slujba să ţină prea mult. Şi noi am ieşit din altar.

Iată ordinea urmată la slujbă. Cînd ies, toţi egumenii şi preoţii poartă pe mîinile lor unele odăjdii ale domnului nostru patriarh, de la stihar pînă la mitră, // şi toţi se aşează p. 452
în jurul lui. La dreapta domnului nostru patriarh stătea „gazal effendi"[273], egumenul mănăstirii Doamnei[274] şi la stînga lui egumenul mănăstirii Sf. Sava. Ei primeau odăjdiile, una după alta, şi ne ajutau să-l înveşmîntăm pe domnul nostru patriarh. Făceau tot astfel ori de cîte ori domnul nostru patriarh slujea liturghia. Noi acoperisem mitra cu un văl de aur[275] şi nu am descoperit-o decît în clipa cînd a pus-o. După ce domnul nostru patriarh a fost înveşmîntat cu odăjdiile sale, s-a aşezat în jilţul lui şi îndată s-au tras toate clopotele pentru a vesti sosirea domnului.

---

271 *Wakilahu.*
272 Ioan sulgerul.
273 În textul arab: *Güzel Efendi.*
274 *Dayr al-Domna,* adică Golia.
275 *Bi mahrama altin.*

Pe cînd intra pe uşa mănăstirii, doi din arhiereii care slujeau au ieşit cu lumînări, iar ceilalţi diaconi şi preoţi cu cădelniţele mergeau înaintea domnului nostru patriarh. Ei s-au aşezat în rînduri în afara porţii bisericii. La stînga domnului nostru patriarh stătea un preot cu un vas de porţelan în care era agheazmă şi ⟨un fiştoc⟩ de busuioc; la dreapta lui stătea un alt preot purtînd evanghelia, iar domnul nostru patriarh ţinea crucea în mînă, aşteptînd venirea fiului domnului, voievodul Ştefan.

Acesta a coborît din trăsură şi a aşteptat în picioare, pînă a intrat tatăl său. ⟨Aceasta⟩ era acoperită cu brocart, ⟨iar⟩ pe dinăuntru ⟨căptuşită⟩ cu catifea roşie, cu galoane de argint aurit. Domnul a coborît şi şase şetrari[276] mergeau înaintea lui, purtînd toţi aceeaşi uniformă; pe cap
p. 453 aveau căciuli trandafirii, iar în mîini // topoare împodobite cu cruci.

Toţi boierii, dregătorii şi alaiul au descălecat şi au mers în jurul lui; seimenii şi ostaşii s-au înşirat atît în afara cît şi înlăuntrul mănăstirii. A fost o zi memorabilă în viaţa noastră! Noi eram plini de sfială şi de respect faţă de el, pentru că era prima liturghie pe care o slujeam înaintea lui şi pentru că noi nu ştiam care erau regulele practicate în prezenţa domnilor[277]. Apoi domnul a înaintat.

Domnul nostru patriarh a ieşit înaintea lui, i-a dat evanghelia apoi crucea să le sărute, l-a aghezmuit pe el şi pe fiul lui. El i-a binecuvîntat o dată şi a doua oară şi diaconii i-au tămîiat. Apoi noi am intrat în biserică înaintea domnului; el a intrat la rîndul său şi s-a dus să se aşeze în faţa jilţului său; a făcut semnul crucii, s-a întors la dreapta, înclinîndu-şi capul înspre cei de faţă, care s-au plecat cu toţii în faţa lui. S-a urcat apoi şi a stat în picioare lîngă jilţul acoperit în întregime cu catifea roşie. Tot astfel a făcut şi fiul său. Domnul nostru patriarh i-a binecuvîntat a treia oară şi a stat şi el în picioare lîngă jilţul său.

Dregătorii şi alaiul, la rîndul lor, au intrat şi s-au aşezat în absida de miazănoapte. Postelnicul stătea cu toiagul de argint în faţa domnului, în timp ce silihdarul[278], purtînd o coroană pe cap, încins cu o sabie şi ⟨înarmat⟩ cu un buzdugan, stătea la stînga lui[279]. Restul alaiului s-a oprit în nartex, toţi cu capul descoperit, căci nimeni nu stă cu capul acoperit în
p. 454 faţa ⟨domnului⟩, // nici chiar la masă. Diaconul a tămîiat apoi uşile altarului şi icoanele, după care s-a dus să-l tămîieze ⟨pe domn⟩ în jilţul lui; a tămîiat apoi pe fiul lui şi pe domnul nostru patriarh; apoi a tămîiat suita.

Înapoindu-se la locul său, diaconul a rămas în picioare, după datină, şi a rostit „Miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta" şi de asemenea „Te mai rugăm, auzi-ne şi ne miluieşte". Încă ne rugăm pentru înaltul domn, de Hristos iubitorul, binepăzitul

---

[276] *Şatirbaşiya* de la cuvîntul turc *çadirbaşi* = şeful cortului domnesc.

[277] *Al-muluk* = regi, domni.

[278] = Spătarul.

[279] Cf. M. Costin, *Opere*, pp. 238, 388.

de Dumnezeu, domnul Ioan Vasile voievod şi pentru regina sa, soţia sa, doamna Ecaterina, şi pentru principele, fiul său, Ştefan voievod[280]; pentru ei îţi cerem pace, sănătate şi mîntuire ⟨veşnică⟩ şi ca domnul Dumnezeul nostru să sprijine întru totul pe domn şi să-l ajute în toate treburile lui şi să zdrobească sub picioarele lui pe tot duşmanul şi pe tot potrivnicul!"

Întotdeauna cînd domnul intra în biserică, diaconul îl tămîia, rostind aceleaşi rugăciuni, potrivit datinei lor. Copii de casă de la curte erau toţi în haine de postav roşu şi stăteau întotdeauna în picioare în cele două abside. În absida din dreapta, ei cîntau greceşte[281], şi în cea din stînga, pe româneşte[282], cîntînd împreună şi pe un ton care mişca inimile şi răscolea sufletele. După litania rostită de diacon, ei au psalmodiat de mai multe ori alternativ: „Doamne miluieşte"[283]; apoi preotul a rostit încheierea şi a sfîrşit slujba. Copiii de casă de la curte // au rostit polichroniu pentru domn, pentru soţia şi fiul lui, potrivit p. 455
datinei. Diaconul a făcut apoi o uşoară plecăciune în faţa domnului, în faţa fiului lui, în faţa domnului nostru patriarh, înainte şi după litanie, potrivit obiceiului său. Apoi diaconul a stat în picioare, cu faţa aplecată către patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne"[284].

Preotul a început liturghia şi la fiecare „Doamne miluieşte" tinerii cîntau: „Doamne miluieşte"; de o parte cîntau în greceşte, de cealaltă cîntau în româneşte; diaconul s-a aplecat spre ei pentru a-i saluta şi a intrat deandăratelea în altar; şi noi am făcut tot astfel, dar tremuram de emoţie.

După cîntarea „fericiţi cei ...[285]", am ieşit pentru „vohod" ⟨intrare⟩ şi un diacon mergea înaintea noastră purtînd un sfeşnic cu trei braţe, după datină; un altul purta o cădelniţă, iar eu duceam evanghelia. Domnul nostru patriarh a coborît atunci din jilţul său şi, aşezîndu-se sub policandru, a binecuvîntat „vohodul" (intrarea). Potrivit obiceiului, eu m-am îndreptat spre domn, i-am dat să sărute evanghelia şi i-am sărutat mîna dreaptă, ca şi pe aceea a fiului său; apoi ⟨am sărutat⟩ mîna domnului nostru patriarh şi am intrat înapoi în altar. Cînd domnul nostru patriarh a rostit: „Miluieşte-ne", el s-a întors către el ⟨către domn⟩, l-a binecuvîntat mai întîi pe el, apoi a binecuvîntat pe fiul său, ca şi pe silihdarul ⟨spătarul⟩ lui, şi suita lui, apoi a sărutat icoanele potrivit datinei şi a intrat pentru a tămîia în jurul altarului. El nu a tămîiat // uşile împărăteşti, căci nu e obiceiul p. 456
la sfîrşitul ⟨cîntării⟩ „Şi în vecii vecilor", ci a ieşit pentru a le binecuvînta cu sfeşnicul cu trei braţe ⟨= tricherul⟩, iar tinerii de la curtea domnească au cîntat: „sfinte Dumnezeule" pe o melodie foarte dulce, pînă ce au rostit: „putere". Dar nici domnul nostru patriarh, nici preoţii dinlăuntrul ⟨altarului⟩ nu au rostit acest cuvînt; ei nu au rostit nici „Întru mulţi ani". Diaconul a ieşit purtînd evanghelia; de departe a făcut o plecăciune uşoară pentru a saluta pe cei de faţă şi a citit pericopa evangheliei stînd sub policandru. După

---

[280] *Natalib min adjallu'l malik, al-muhibbu'l-Masih, al-mahfuz min Allah, el-Efendi Yoanu Fasili foyfoda, wa'l-malakihi harematihi al-Domna Katerina wa'l-malik ibnuhi Stafanos voyvoda* ...

[281] *Bi'l-rumi.*

[282] *Bi'l-falachi.*

[283] *Kirieleison*, scris cu litere arabe.

[284] *Ablodjison despota*, de la Εὐλόρμσον Δέσποτα.

[285] *Al-makarezmi.*

ce au sfîrşit, s-a îndreptat către domn şi către fiul lui şi le-a dat ⟨evanghelia⟩ să o sărute, apoi le-a sărutat mîna.

În timpul tămîierii, la cîntarea heruvicului, domnul nostru patriarh a ieşit din altar cu cădelniţa; s-a aşezat între sfeşnice, a tămîiat pe domn şi pe cei de faţă, apoi s-a întors ca să tămîieze uşile altarului şi icoanele şi a intrat ⟨din nou în altar⟩. Eu am ieşit cu sfintele daruri[286]. S-a întins atunci în faţa jilţului domnului un covor de mătase cusut cu aur, avînd în mijloc un motiv de catifea roşie; s-a întins şi un alt covor de aceeaşi formă, dar mai mic, în faţa jilţului fiului său. Ei ⟨amîndoi⟩ au coborît şi s-au închinat pînă la pămînt pe ele. Cînd am ajuns lîngă ei, m-am întors spre ei, potrivit datinei, spunînd: „pomeneşte întotdeauna, Doamne Dumnezeule, în împărăţia ta cerească pe domnul Io Vasile voievod, pe soţia sa, doamna Ecaterina, şi pe fiul său, Ştefan voievod"[287]. Preotul care ducea potirul a făcut tot astfel. Domnul nostru patriarh îşi scosese mitra pe care unul
p. 457 din preoţi // o ducea în faţa ⟨sfîntului⟩ trup, potrivit datinei lor: fiecare ducea cîte ceva în mînă, chiar şi numai un liturghier.

Domnul ⟨ţării⟩ fiind de faţă — după cum am spus — ⟨preotul⟩ a fost silit să scurteze slujba. La „kinonikon" domnul a coborît să sărute icoanele după obicei şi fiul său după el; s-a urcat apoi din nou în jilţul său.

Să se ştie că atunci cînd preotul rosteşte rugăciunea: „binecuvîntează, doamne, pe cei ce te binecuvîntează"[288], el pomeneşte întotdeauna pe domn, pe soţia lui şi pe fiul lui, cum se face în toată această ţară, din Ţara Românească şi de la cazaci pînă la Moscova. Apoi a ieşit domnul nostru patriarh, preotul şi diaconul ca să tămîieze tava cu coliva domnească, care fusese adusă de domn, împreună cu un vas de argint cu vin. Era obiceiul lui ca, atunci cînd asculta liturghia, să dea el totul, ca şi ospăţul de la masa lui.

Domnul nostru patriarh a rostit o rugăciune după obicei asupra acestor daruri şi s-a rugat pentru el, pentru soţia lui şi pentru fiul lui. Apoi domnul a coborît din jilţul său, a primit din mîna lui anafura, ca şi fiul său, apoi s-au aşezat în jilţurile lor; apoi ceilalţi boieri[289] şi dregători de frunte au venit, unii după alţii, să primească de asemenea ⟨anafura⟩ şi au sărutat icoanele, după obicei. Preotul a ieşit atunci cu o altă tavă şi a împărţit anafură celor care erau afară. Apoi s-a adus tava cu colivă înaintea domnului.

p. 458 Domnul nostru patriarh, arhiereii şi ceilalţi preoţi au pus mîinile pe // colivă, apoi patriarhul s-a rugat îndelung pentru domn care dăduse aceste daruri. Domnul nostru patriarh a luat apoi primul din ele, pe urmă domnul şi fiul lui, ca şi cei care erau de faţă. Au băut apoi din vasul cu vin.

Apoi domnul nostru patriarh, în picioare sub policandru, s-a rugat mult pentru domn şi a terminat slujba. A intrat în altar, şi-a scos odăjdiile şi copiii ⟨de casă⟩ ai curţii domneşti au spus polichroniu pentru domn pînă ce domnul nostru patriarh a isprăvit să-şi pună mantia, pe cînd domnul stătea în picioare la jilţul lui. Apoi a ieşit, însoţit de noi,

---

286 *Bi'l-sinniya wa'l-djasad.*

287 *Yadhkar al-Rabbi al-Ilahu al-malik Ivanu Fasili Foy'oda wa harematahu al-Domna Katerina wa waladahu Stafani Foyfoda fi malkutahu al-samawiyya kullu hin.*

288 *Baraka al-ladzina yabarakunaka yarabbi.*

289 *Al-boyoraye.*

pînă la uşa bisericii. A rămas acolo pînă ce a ieşit domnul; atunci l-a binecuvîntat potrivit datinei, ca şi pe toţi cei care se aflau în biserică.

Apoi ⟨patriarhul⟩ s-a urcat cu domnul mai întîi într-o sală retrasă, unde au vorbit pînă s-a pus masa; după aceea s-au îndreptat spre trapeză. După cum am spus, ori de cîte ori domnul asculta liturghia, bucatele şi vinul ⟨pe care le dăruia⟩ ar fi fost îndestulătoare pentru cîteva mii de ostaşi şi de oameni.

După amiază au coborît în biserică, au ascultat vecernia, iar domnul nostru patriarh, mergînd tot înaintea lui, l-a binecuvîntat la ieşire. ⟨Domnul⟩ a plecat cu trăsura sa şi clopotele au sunat pînă ce nu s-a mai văzut. Cu adevărat această zi a fost demnă de a fi amintită în viaţă, aşa cum am spus mai sus.

Nimic nu mi-a plăcut mai mult ca rugăciunea şi cîntarea // tinerilor p. 459
de la Curtea domnească şi sîrguinţa lor în a se întrece unii pe alţii.

Ne-am întors apoi la mănăstirea noastră. Pe drum am băgat de seamă o baltă mare numită „heleşteu", aşezat în dosul palatului domnului[289bis]. Este o crescătorie de peşti foarte rari, numiţi „domneşti"[290], foarte preţuiţi, care au icre în burtă. În ziua aceea, balta îngheţase şi călăreţii treceau cu caii pentru a merge de la Curte la mănăstirea Galata. Cînd vor să scoată apă sau să adape caii, sparg gheaţa cu hîrleţele în chip de puţ pînă se ridică apa; adapă caii, apoi apa îngheaţă din nou. Pescarii fac la fel cînd vor să prindă peşte pentru el ⟨domn⟩.

În ziua aceea ni s-a dăruit mere mari, cu miros plăcut, şi culoare frumoasă, minunate la gust, numite „domneşti"[291] adică „regeşti"[292]. În această ţară, ele se ţin în pivniţe pe paie şi se păstrează pînă în vremea merelor noi. De asemenea, ne-au dăruit piersici, prune, cireşe păstrate în sirop, care păreau atît de proaspete şi de gustoase încît ai fi crezut că sînt culese de curînd.

⟨XVII. SLUJBA ÎN CELELALTE SĂPTĂMÎNI ALE POSTULUI⟩

În a doua luni a postului, după ceasul al şaselea[293] s-a tras clopotul ⟨care arată⟩ ceasul şi am ieşit înainte de ceasul al optulea. În tot timpul postului slujba s-a făcut potrivit acestei reguli.

[289bis] Despre acest mare iaz, format din stăvilirea Bahluiului, iaz ce se întindea pînă sub zidurile curţii domneşti, vezi amănunte la C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România*, I, Bucureşti, 1964, pp. 151—152.

[290] *Efendiko.*

[291] Vasiliko, termen grec.

[292] *Muluki.*

[293] Ora 2 după amiază.

Lîngă mănăstirea Sf. Sava se găsește și aceea a Sf. Paraschiva[294],
p. 460 cu o biserică frumoasă. Aceasta // este ocupată de călugări de la muntele Sinai. Fiecare iconostas are icoana Sf. Ecaterina și celelalte icoane. Ușile altarului și ⟨chipurile⟩ apostolilor au fost făcute în Rusia. Pe zidul ușii bisericii se văd picturi înfățișînd muntele lui Dumnezeu, muntele Sinai, mănăstirea, muntele lui Moise, unde acesta a vorbit cu Creatorul, muntele Sf. Ecaterina și celelalte mănăstiri din acest ținut, cu beduini și altele de acest fel. Ai crede că vezi aceste locuri aievea; așa este într-adevăr.

Mănăstirea Sf. Mihail[295] este așezată în fața mănăstirii Galata. Iar mănăstirea Sf. Nicolae, care este lîngă palat[296], seamănă cu aceea de la Vaslui, care a fost clădită de voievodul Ștefan[297]. Este mare și maiestoasă, cu turle înalte, iar în afară se află o clădire alipită; se spune că ar fi o construcție a turcilor[298].

Ni s-a spus că în acest oraș Iași sînt treizeci de biserici și mănăstiri[299]. Orașul are o înfățișare plăcută, aerul este curat, apa e dulce și sănătoasă, mai bună decît cea din celelalte orașe ale acestei țări.

În a doua sîmbătă din post, am slujit liturghia, iar seara am cîntat vecernia. În dimineața celei de a doua duminici am slujit liturghia în biserica mănăstirii. Miercuri, în cea de a treia săptămînă a postului, adică la 9 martie, sărbătoarea celor patruzeci de mucenici, am ieșit de la liturghia mai înainte sfințită după ceasul șapte și jumătate, adică
p. 461 numai cu o jumătate de ceas mai puțin decît de obicei. //

În ziua aceasta, lumea a adus la biserică o mulțime de pîini mici, rotunde, pîine obișnuită, turte și colaci de toate formele; și multe lumînări, precum și colivă. S-au împărțit, ca binecuvîntare celor de față, ca de obicei.

În dimineața celei de a treia duminici din post, în timpul cîntării: „toată suflarea", la sfîrșitul lui „Sfinte Dumnezeule", preotul a ieșit din altar ținînd deasupra capului o tavă pe care se pusese crucea, iar diaconul mergea înaintea lui cu cădelnița și cu lumînarea. El înainta încet pînă ce a ajuns înaintea tetrapodului pe care era evanghelia, așezat sub policandru; tetrapodul era acoperit cu un covor de catifea bordată cu tiv de catifea verde și cu ciucuri pe margine. Preotul a pus acolo tava, a luat cădelnița din mîinile diaconului,

---

[294] Biserica Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri, ctitoria marelui vornic Nestor Ureche, ante 1610 (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 477).

[295] Mănăstirea Sf. Arhangheli, construită de Isac Balica hatmanul (1586—1587), cunoscută din secolul al XVIII-lea sub numele de Frumoasa (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 446—447).

[296] Biserica Sf. Nicolae Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare (1491—1492), (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 467—470). Vezi și descrierea lui Trifon Korobeinikov în vol. III al colecției de față, p. 352.

[297] La 1490.

[298] Turcii nu aveau voie să-și ridice construcții pe teritoriul românesc (D. Cantemir, Descrierea Moldovei, p. 297).

[299] La 1646 se indicau la Iași 60 de biserici și 11 mănăstiri (Călători, V, p. 327).

a tămîiat de jur împrejur, cîntînd: „Crucii tale ne închinăm..."[300] pînă ce a sfîrşit ocolul; el a cîntat-o a doua oară pînă ce s-a sfîrşit al doilea ocol, apoi a cîntat a treia oară, pînă ce a ocolit a treia oară. Atunci domnul nostru patriarh a coborît, a făcut trei mătănii mari înaintea crucii, a sărutat-o, apoi a binecuvîntat credincioşii cu crucea, potrivit datinei. După el, au intrat egumenii, preoţii şi lumea cealaltă, doi cîte doi, şi au făcut la fel.

Am ieşit din biserică. Ca de obicei, în seara de ajun, domnul a dat de ştire patriarhului să se pregătească // să slujească liturghia a doua zi la mănăstirea doamnei, mănăstire p. 462
despre care am vorbit mai sus. El i-a trimis apoi o trăsură cu şase cai murgi şi am plecat. Intrînd în biserică ne-am îmbrăcat în odăjdii, după obicei, şi l-am înveşmîntat ⟨pe patriarh⟩, am sărutat crucea mare aurită înăuntrul căreia este o bucată neagră din crucea cea adevărată a Domnului nostru Isus Hristos. Această relicvă este a Sf. Munte ⟨Athos⟩[301], iar documentul care constată autenticitatea lemnului ⟨adevăratei cruci⟩ se află în această mănăstire[302], căci cele două mănăstiri ale domnului au fost închinate Sf. Munte. Egumenii şi călugării acestor ⟨mănăstiri⟩ vin de acolo.

La sosirea domnului, s-au tras toate clopotele în cinstea lui; el a venit cu un alai măreţ, ca şi data trecută. Ca de obicei, am ieşit în întîmpinarea lui, iar patriarhul l-a stropit cu agheazmă. Am sfîrşit Sf. liturghie şi am mîncat şi coliva. Domnul nostru patriarh a ieşit înaintea lui ca să-l binecuvînteze; domnul s-a suit în trăsură şi a aşteptat ca domnul nostru patriarh să se urce în trăsura lui şi au plecat împreună la Curte.

În ziua aceea domnul l-a ospătat la masa lui cu toată dragostea şi prietenia. I-a făgăduit că va pune să i se facă o mitră de aur şi odăjdii arhiereşti complete. Seara ne-am întors înapoi.

Seara, în ajunul celei de a patra duminici din post, domnul i-a trimis vorbă domnului nostru patriarh să se pregătească să slujească liturghia // la mănăstirea Barnovschi. Dimi- p. 463
neaţa, după utrenie, i-a trimis trăsura, iar el ⟨patriarhul⟩ s-a dus la această mănăstire; noi l-am înveşmîntat cu Sfintele odăjdii. Apoi s-au tras clopotele şi domnul a sosit cu un alai şi mai măreţ şi mai frumos decît înainte; călărea pe un cal turcesc sur, acoperit cu brocart de fir de aur împodobit cu nestemate.

I-am ieşit în întîmpinare, după obicei, şi, intrînd ⟨înapoi în biserică⟩, am terminat liturghia. În ziua aceea am citit evanghelia, după aceea i-am dat cartea să o sărute, i-am sărutat mîna dreaptă, ca şi pe cea a fiului lui.

În toate aceste ţări, oamenii se mirau mult de felul nostru de a citi greceşte, căci la ei numele nostru nu e ţinut în mare cinste. După ce domnul nostru patriarh a împărţit anafură şi după ce am mîncat colivă, el a ieşit înaintea domnului, înveşmîntat cu mantia, şi l-a binecuvîntat.

---

[300] „Τὸν σταυρόν τοῦ προσκυναώμενοι."

[301] *Djabal al-mukaddas.*

[302] Un asemenea document nu există.

În ziua aceea, patru mitropoliţi fuseseră de faţă la slujbă ⟨şi anume⟩: episcopul[303] care stă întotdeauna la curte, şi mitropolitul Sofiei, şi Velasie[304],
p. 464 mitropolit de Naupactos în // Moreea, şi episcopul de Georgia; acesta venise de curînd de la Moscova cu milostenii bogate. El pretindea că este episcopul unei biserici din ţara lui Dadian[305], unde se păstrează cămaşa Sf. Fecioare, Maica Domnului. Din această cauză ţarul[306] ⟨Moscovei⟩ i-a dat, în afară de milostenii bogate, o mitră frumoasă şi toate veşmintele sacerdotale. El era încins cu un ciliciu. Împreună cu aceşti prelaţi, domnul nostru patriarh a fost dus în trăsură la Curte, la ospăţul domnesc; seara ne-am întors la mănăstire.

În ajunul joii canonului mare s-a slujit utrenia cea mare; s-au tras clopotele la ora
p. 465 două // din noapte. Paracliserul a bătut mai întîi toaca de lemn de trei sute de ori; şi după fiecare sută de bătăi el se oprea. Apoi au tras de mai multe ori toate clopotele de aramă; apoi am intrat în biserică. Preotul a început să tămîieze în tăcere, fără să înceapă slujba; el s-a oprit sub cupolă şi a rostit: „Binecuvîntează, stăpîne"[307]. Apoi, a sfîrşit tămîierea domnului nostru patriarh, a intrat în altar prin uşile împărăteşti şi a rostit: „Slavă Sf. ... ⟨Treimi⟩"[308], după datină. Domnul nostru patriarh a rostit şase psalmi fără să spună „Sf. Dumnezeule", la început trei topare, apoi „aleluia" şi „trisagion"[309]. S-a rostit o „cathismă"[310] a psalmilor şi „Miluieşte-mă, Dumnezeule"[311], apoi au început canonul, ⟨care era⟩ în întregime pe o melodie armonioasă.

Este obiceiul în această ţară ca proestosul să rostească psalmii de dimineaţă, apoi „Slavă ţie celui care ne-ai arătat nouă lumină" şi „Slavă întru cel de sus lui Dumnezeu" şi „O Hristoase, lumina cea adevărată", apoi psalmii vecerniei şi „Lumină lină", apoi „Învredniceşte-ne ⟨Doamne⟩" şi „Acum slobozeşte pe robul tău" şi luminîndele. Slujba a început la primul ceas, după datină; şi am ieşit de la slujbă după ceasul al şaselea din noapte[312].

După amiază ei au slujit liturghia mai înainte sfinţită şi au pus pe tetrapod icoana Bunei Vestiri, care trebuia să se serbeze a doua zi. Domnul nostru patriarh a coborît, a
p. 466 sărutat-o, după obicei, ca şi toţi cei de faţă. După ce // am primit anafura, ne-am dus să ne aşezăm la masă şi am băut vin.

---

[303] Mitropolitul Varlaam.

[304] Flasios, Vlasios, Blasius.

[305] Este „τοῦ Δαδιάννου αὐθεντεία" (sic) menţionată de cronicarul bizantin Laonic Chalkokondylas (ed. Bonn, p. 467, trad. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 267), aflată în Georgia sau Iviria.

[306] *Al-malik*, termen arab ce înseamnă rege.

[307] *Kirie eblodjison* (κύριε εὐλόγισον). În realitate: „Binecuvîntează, prea fericite părinte".

[308] În textul arab Δόζα τῇ ἁγίᾳ [τριάδα]. În realitate: „Slavă sfintei celei de o fiinţă şi făcătoare de viaţă şi nedespărţită Treime".

[309] τρισάγιον, adică de trei ori „Sfinte Dumnezeule".

[310] De la termenul grec κάθισμα, citirea unui grup de psalmi.

[311] *Arhamni, ya Allah!*

[312] La miezul nopţii.

În timpul serii nu s-a făcut slujba vecerniei şi nu s-au tras clopotele, dar vineri, la miezul nopţii, au sunat clopotele. Am intrat în biserică şi a început slujba vecerniei celei mari şi după „Miluieşte-ne pre noi, Dumnezeule, după mare mila ta" au început „litia". Au aşezat cinci pîini, un vas cu untdelemn, un vas cu vin şi unul cu grîu şi două sfeşnice pe masa aşezată dedesuptul cupolei.

După ce a tămîiat, diaconul a rostit rugăciunea de la vecernie: „Mîntuieşte, Doamne, poporul tău..." etc. şi a tămîiat de jur împrejurul pîinilor; a luat una şi domnul nostru patriarh a binecuvîntat-o. La utrenie, au început cei şase psalmi fără să mai rostească: „Sfinte Dumnezeule" şi celelalte trei tropare, apoi au rostit „Dumnezeu este domnul ...", psalmii şi canonul. Ei nu au rostit cîntecele de slavă, ci în locul lor au rostit: „O sfîntă Fecioară, maica lui Dumnezeu, miluieşte-ne pre noi". După „Toată suflarea ⟨să laude pre Domnul⟩", domnul nostru patriarh a coborît, a sărutat icoana Bunei Vestiri, ca şi toţi cei de faţă. Am ieşit devreme de la utrenie[313].

Domnul a trimis din nou vorbă patriarhului să se pregătească ca să slujească liturghia în biserica sfîntului Nicolae de lîngă Curte, cunoscută sub numele de biserica domnească[314]. I-a trimis trăsura sa şi am plecat. // Ne-am înveşmîntat cu odăjdiile noastre, am înveş- p. 467
mîntat şi pe domnul nostru patriarh şi am început slujba potrivit dorinţei domnului. Am rostit: „Binecuvîntează, stăpîne" şi preotul a spus: „Binecuvîntată este ⟨împărăţia⟩..." Au început psalmul vecerniei: „Binecuvîntează, suflete al meu, pe Domnul", ectenia şi stihurile cunoscute cu „Doamne miluieşte!"; apoi domnul, care venea pe jos de la curte, a intrat în această clipă. Nu ne-am dus în întîmpinarea lui, ca de obicei, pentru că începusem liturghia, dar cînd s-a aşezat în jilţul lui, patriarhul l-a binecuvîntat, ca şi pe fiul lui, de două, trei ori, apoi am sfîrşit liturghia. Am mîncat colivă domnească şi după ce s-a sfîrşit, patriarhul s-a rugat pentru domn şi am băut vin. Domnul a stat în picioare lîngă jilţul său aşteptînd ca domnul nostru patriarh să-şi scoată odăjdiile şi să-l înveşmîntăm cu mantia, potrivit datinei. Patriarhul a ieşit înaintea lui ca să-l binecuvînteze şi ei au mers împreună pînă la curte.

În ziua aceea a fost un ospăţ şi o serbare mai mare ca de obicei, pentru că era o sărbătoare a Domnului nostru ⟨Isus Hristos⟩. Cînd se aduceau talerele de la bucătărie sus, ⟨în sufragerie⟩, băteau toba, sunau din trîmbiţă şi cîntau din fluier. În această zi a fost multă veselie; muzica împărătească[315] şi cîntecele turceşti nu au încetat pînă seara.

Ne-am întors la mănăstire cu trăsura.

Să se ştie că la mijlocul lunii martie ei sădesc piersici şi altele, apoi trandafiri şi se seamănă bob, ceapă, usturoi şi altele asemenea. În acest anotimp ei aduc lămîi din Rumelia şi le pun // în pivniţe, învelite în hîrtie. p. 468
O oca de rodii aduse costa o jumătate de groş, căci nu se găsesc deloc în acest ţinut.

---

[313] *Al-utrum.*
[314] *Kanisa al-begat.*
[315] *Al-sultaniyya.*

În ajunul sîmbetei Acatistului, nu s-au tras clopotele şi nu s-a slujit vecernia; dar după ce a sunat ceasul al şaptelea al serii, au slujit vecernia cea mare şi au bătut toaca de trei sute de ori, după cum am spus, apoi s-a tras clopotul cel mare de o sută de ori.

După ce a tămîiat preotul, s-au citit psalmii dimineţii şi după ce s-a rostit: „Dumnezeu este Domnul!" şi cathisma psalmilor, au aşezat tetrapodul acoperit cu un covor în faţa icoanei sfintei Fecioare şi după ce s-au aprins lumînările din sfeşnice, domnul nostru patriarh a coborît din jilţul său şi-a pus epitrahilul şi omoforul[316] şi a rostit şase icoase din acatist, după care s-a urcat din nou în jilţul său. S-a rostit apoi a doua cathismă a psalmilor, apoi episcopul a rostit alte şase icoase — ei repetau irmosul — egumenul a rostit şase icoase, preotul care slujea a rostit după el alte şase icoase. Ei au cîntat şi canonul, fără cîntarea de slavă, şi invocaţia: „O, Maică a Domnului, miluieşte-ne". Apoi am ieşit de la utrenie dis-de-dimineaţă.

În ziua aceea, sîmbăta acatistului, domnul nostru patriarh a slujit liturghia în biserica Sf. Sava, pentru negustori. A fost o liturghie solemnă şi am făcut slujba în întregime.

După ce am ieşit de la liturghie, era aproape de amiază; l-am înveşmîntat ⟨pe
p. 469 patriarh⟩ cu mantia, după obicei, şi am ieşit din biserică. Au mers înaintea // lui cu lumînări pînă la cimitirul din afara bisericii, căci un om l-a rugat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „Tatăl meu, înainte de a muri, a lăsat cu limbă de moarte: „la trei ani după moartea mea, să deschizi mormîntul meu şi să priveşti de faţă cu un mare dregător şi, dacă este un patriarh, să citească asupra mea molitva de dezlegare". Noi i-am pus atunci epitrahirul şi omoforul şi el ⟨patriarhul⟩ a început slujba.

XVIII. ÎNMORMÎNTAREA ÎN MOLDOVA

S-au cîntat rugăciunile obişnuite pentru morţi; patriarhul a rostit apoi molitva de dezlegare şi „syghoreite"[317], adică rugăciunea pentru iertarea păcatelor, după care el a stropit trupul cu agheazmă. Apoi ne-am dus la trapeza mănăstirii, unde familia a făcut pentru el un „mnimosynon"[318] sau un parastas. În trapeză s-a pus o masă mare cu tot felul de bucate, apoi colivă şi vin şi am împărţit lumînări mari la toţi cei de faţă. Apoi domnul nostru patriarh s-a sculat în picioare împreună cu toţi cei de faţă a şi rostit: „binecuvîntat e Dumnezeul nostru", apoi „sfinte Dumnezeule" şi au cîntat troparele morţilor.

Diaconul, îmbrăcat în stihar, a tămîiat pe toţi cei de faţă cu o cădelniţă de argint şi a rostit: „Miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta", apoi „pentru odihna sufletului robului lui Dumnezeu cutare, care s-a mutat de la noi", pînă la sfîrşit. Domnul
p. 470 nostru patriarh a rostit // rugăciunea morţilor: „Dumnezeul duhurilor ..." Apoi s-a sfîrşit slujba şi am stins lumînările. Toţi au luat colivă şi noi ne-am rugat pentru răposat.

---

316 *Al-batraşil wa al-omoforon.*
317 *Al-sichorochati*, de la συγχώρενω = a ierta.
318 De la termenul grec μνημώσυνον = parastas.

După praznic, fiul răposatului a împărţit o pomană celor de faţă pentru că acesta e obiceiul în ţara Moldovei şi în Ţara Românească şi aceasta este datina parastasului pe care noi îl numim „sabahiye" şi slujba din ziua a treia şi a noua.

Cînd ne-am sculat de la masă, s-a tras clopotul cel mare; la ei este semnalul că a murit cineva. Dacă familia doreşte ca el să fie înmormîntat în mănăstire, porunceşte paracliserului să tragă clopotele pentru ca să adune toţi preoţii din oraş la înmormîntare. Aceasta se întîmplă cînd ⟨răposatul⟩ e bogat sau înstărit; dacă e sărac îl îngroapă fără să tragă clopotele ca să nu afle nimeni. După aceea şase preoţi ai mănăstirii în feloane se duc la casa răposatului, împreună cu doi diaconi cu cădelniţa, pentru ca să-l ia.

La ei e obiceiul că dacă moare cineva să nu-l îngroape decît după două sau trei zile şi încă fără giulgiu, cu faţa descoperită, aprinzînd lumînări zi şi noapte în jurul mortului. Orice preot care doreşte să vină la el, poate să o facă, pentru ca să citească ⟨pericopele⟩ evangheliei, de la început pînă la sfîrşit, nu o singură dată, ci de mai multe ori, din clipa morţii pînă în aceea a înmormîntării, chiar dacă ar fi acolo cincizeci de preoţi sau diaconi; şi aceasta se face de dragul pomenilor bogate ⟨care li se dau⟩ //. p. 471

Cît despre răposatul acesta, era un om în vîrstă şi fusese prietenul nostru; se trăgea din Konya[319], din tată şi bunic de ieniceri. Fusese şi el ienicer. Venise aici, se botezase şi se însurase. Hatmanul[320], fratele Domnului şi vizirul[321] lui îi fusese naş. Credinţa şi rîvna sa la rugăciuni nu se întîlneau la nici unul dintre noi.

Cînd a murit, datora bani unor negustori turci. Hatmanul a trimis îndată să se pună peceţi pe bunurile sale. Mai întîi au luat din oficiu vreo douăzeci de galbeni pentru cheltuielile de înmormîntare şi pentru îngroparea lui; după aceea creditorii şi-au împărţit moştenirea lui. El lăsase cu limbă de moarte ca toţi negustorii să ia parte la alaiul şi la înmormîntarea sa din cauza învinuirii pe care turcii i-o aduceau.

Cînd s-a adus năsălia, preoţii mergeau înaintea ei, purtînd lumînări. Cînd ajungeau lîngă o casă turcească, o puneau pe pămînt, iar preoţii se rugau cu voce tare, pînă ce au băgat-o în biserică şi au pus-o în mijloc, în timp ce sunau clopotele. Apoi s-a făcut tăcere. Am îmbrăcat pe domnul nostru patriarh cu mantia şi am intrat în biserică, i-am pus epitrahilul şi omoforul. El a stat în picioare la căpătîiul mortului, a cărei faţă era descoperită şi care avea o icoană pe piept; şi, după datină, diaconul a întins cădelniţa patriarhului şi acesta a tămîiat în jurul mortului în formă de cruce, apoi a tămîiat uşile altarului, rostind: „Binecuvîntat este Dumnezeul..."; apoi au început slujba dezlegării. El a tămîiat absida din dreapta şi pe cea din stînga şi pe toţi preoţii // care se aflau acolo, ca p. 472
şi pe mireni, apoi a tămîiat în jurul năsăliei a doua oară şi s-a întors spre răsărit şi a făcut semnul crucii de trei ori pe faţă; apoi s-a urcat în jilţul său, pe cînd se cînta „fericiţi cei fără prihană..." şi „miluieşte-mă pre mine, Doamne", cîntecul alternînd, ca şi canonul.

---

319 Oraş în centrul Asiei Mici.
320 Gheorghe Coci, fratele lui Vasile Lupu, mare paharnic (1634—1651) şi apoi hatman (1651—1652) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 378).
321 Sfetnicul lui.

Domnul nostru patriarh a rostit prima încheiere. Apoi episcopul care era de față a luat cădelnița după domnul nostru patriarh și a tămîiat de jur împrejurul mortului prima oară și a doua oară, apoi a tămîiat ușile altarului și pe cei care erau de față și și-a făcut semnul crucii pe față; apoi s-a aplecat de două ori către domnul nostru patriarh și s-a oprit la locul său și în clipa potrivită a rostit a doua încheiere. Apoi ceilalți preoți au făcut la fel pînă în clipa cînd se dă sărutarea ⟨mortului⟩. După ei, diaconul care slujea s-a dus cu cădelnița înaintea fiecărui preot, după rangul lui, l-a tămîiat de două ori, de trei ori, pînă ce fiecare preot, ieșind la rîndul său, lua cădelnița, îl tămîia pe diacon de două ori, de trei ori, și îi dădea înapoi cădelnița. Fiecare preot care tămîia rostea încheierea ce urma, la timpul cuvenit, pînă la sfîrșit, fără să uite niciodată să tămîieze jilțul domnului.

Apoi domnul nostru patriarh a coborît la căpătîiul mortului și a citit evanghelia. Este obiceiul ca soția, copiii și rudele mortului să stea în genunchi sub evanghelie în timpul
p. 473 citirii ⟨pericopei⟩. Apoi a citit dezlegarea de păcate și, înaintînd // spre icoana care era pe pieptul răposatului, a făcut trei mătănii spre răsărit și a sărutat icoana; apoi a făcut alte trei ⟨mătănii⟩ și s-a urcat în jilțul său.

Apoi episcopul și egumenul mănăstirii au venit fiecare din altă parte; au făcut mătănii spre răsărit și au sărutat de asemenea icoana. Au venit și preoții, ca și diaconii și călugării, doi cîte doi. Două rude sau prieteni ai mortului stăteau în picioare, de amîndouă părțile, împărțind adunării întregi cîte o pomană ⟨ca⟩ pentru săraci, învelită în foi de hîrtie sau în basmale cusute. Apoi au intrat dregătorii și au mers după rangul lor, doi cîte doi, după mulțime. Apoi l-au scos și l-au îngropat în afara bisericii, dar noi nu am ieșit cu el, căci nu este obiceiul.

Cînd răposatul este foarte bogat, toți cei de față sînt poftiți la masă în casa celui răposat. Se aduce o tavă cu colivă și se împart lumînări, iar preotul rostește: „binecuvîntat este Dumnezeul..." și troparele morților. După ce a tămîiat, diaconul rostește: „miluiește-ne pre noi, Dumnezeule" pînă la capăt, apoi pomenește ⟨numele⟩ celui răposat. Arhiereul rostește rugăciunea, ⟨cei prezenți⟩ iau colivă și se roagă pentru cel răposat.

XIX. CRONICA ÎNTÎMPLĂRILOR TRECUTE

În a cincea duminică a postului am făcut rugăciuni în biserica mănăs-
p. 474 tirii, iar măria-sa domnul a pus // pe domnul nostru patriarh să făgăduiască că va sluji liturghia la mănăstirea lui Aron Vodă, în afara orașului.

Dar în dimineața acelei zile el[322] era tare supărat și noi nu știam de ce.

Trebuia să se știe că orologiul de fier al mănăstirii domnești[323] suna de la 1 martie[324] pînă la 10 ale acestei luni, douăsprezece ceasuri în timpul

[322] Vasile Lupu.
[323] *Deyr el-Efendike*, nume dat mănăstirii Trei Ierarhi.
[324] *Adar*.

nopţii şi douăsprezece ceasuri în timpul zilei, iar în următoarele zece zile suna paisprezece ceasuri în timpul zilei şi zece ceasuri în timpul nopţii. // p. 475

După aceste întîmplări, s-a ivit un fapt care a împiedicat pe domn să iasă în ziua aceea. I se trimisese o scrisoare[325] printr-un preot duhovnicesc[326], vestindu-l că boierii ţării sale l-au trădat[327]; ⟨aceştia⟩ se înţeleseseră cu marele logofăt[328] ca să-l omoare. Acesta, folosindu-se de un vicleşug, se dusese cu zece zile înainte la craiul maghiarilor sau ungurilor[329] şi la Matei, domnul Ţării Româneşti, ca să se refugieze la ei.

A învinuit pe Vasile de dorinţa de a cuceri cu sabia şi cu sprijinul cazacilor ţara maghiarilor[330] şi Ţara Românească[331]. Ei s-au mîniat foarte împotriva

---

[325] Scrisoarea, alcătuită de spătarul Constantin Ciogolea, este reprodusă de Miron Costin, *Opere*, p. 137.

[326] Ioasaf, egumenul mănăstirii Aron Vodă (*ibidem*, p. 137). Vezi şi G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 154.

[327] Din conspiraţie făceau parte, în afară de Gheorghe Ştefan: Pătraşco Ciogolea mare stolnic (1650—1653), Constantin Ciogolea mare spătar (1651—1653) şi Ştefan serdarul (1651—1653) (Miron Costin, *Opere*, pp. 135—136).

[328] *Megas Loghotetis*. Gheorghe Ştefan, fiind trimis la Gheorghe Rákóczi al II-lea şi la Matei Basarab, „mai multe adăogea spre vrajbă şi în locul trebilor stăpînu-său, în solii au aşedzat treaba sa spre domnie" (*ibidem*, p. 135).

[329] *Kiral al-Madjar ay al-Ungurus* = Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei (1648—1660). Gheorghe Ştefan fusese trimis în repetate rînduri cu solii la Gheorghe Rákóczi: în 1648 (Miron Costin, *Opere*, p. 135), în 1650 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 143) şi într-o a treia solie cînd a început să uneltească împotriva lui Vasile Lupu cu sprijinul lui G. Rákóczi (*ibidem*, p. 153).

[330] Aşa se spunea uneori Transilvaniei, după conducerea politică din acea vreme. Precum se ştie, deşi alcătuiau majoritatea populaţiei, românii din Transilvania erau lipsiţi de drepturi politice, din care cauză ţara pe care o locuiau era numită uneori impropriu după numele stăpînitorilor maghiari. Există numeroase dovezi despre preponderenţa elementului românesc în Transilvania în această epocă; pe la mijlocul sec. XVI, umanistul Verancsics afirma, de pildă: „românii, deşi îi ajung uşor la număr (pe secui, unguri şi saşi, pomeniţi mai înainte —N.S.), totuşi nu au nici o libertate, nici o nobilime, nici un drept al lor" (*Călători străini*, I, p. 410). În a doua jumătate a sec. XVII, Miron Costin remarca şi el că *românii „şi pînă azi sînt mult mai numeroşi ca ungurii*, începînd din Bacica sîrbilor temişoreni, peste tot Mureşul, în Haţeg, în jurul Bălgradului (Alba Iulia — N.S.), unde locuiesc principii, în Ţara Oltului şi în tot Maramureşul" (*Opere*, ed. P.P. Panaitescu, p. 229).

Date mai precise cu privire la numărul populaţiei avem din sec. XVIII, cînd încep să se alcătuiască recensăminte. La 1720—1721, *românii formau „majoritatea absolută (50,92%—93,75%) în toate 8 comitate"*, fiind ceva mai puţini în scaunele săseşti şi secuieşti (D. Onciul, *Populaţia Ungariei şi Ardealului în 1720—1721*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, pp. 429—437). Mai tîrziu, la 1760—1762, *românii constituiau 2/3 (66,46%) din totalitatea populaţiei principatului*, ceea ce o determina pe împărăteasa Maria Tereza să numească Transilvania *„principatul nostru românesc"* (*Istoria României*, III, p. 420).

[331] Despre motivele care l-au determinat pe G. Rákóczi al II-lea să-l schimbe pe Vasile Lupu din domnie vezi scrisorile principelui Transilvaniei adresate regelui Poloniei, lui Ianusz Radziwil, seimului polon, palatinului Cracoviei etc. la Szilágyi Sándor, *Okmanytar II. Rákóczy György*, Budapesta, 1874, pp. 674—689.

După Kraus, Vasile Lupu — refuzat de principele Transilvaniei în oferta sa de încuscrire

lui ⟨Vasile vodă⟩ şi au dat marelui logofăt amintit o armată mare de aproape treizeci de mii de ostaşi[332], ca să meargă împotriva lui Vasile şi să-l ucidă. ⟨Marele logofăt⟩ îngenunchiase înaintea lor şi se înţelesese cu ei ca să lucreze laolaltă, uniţi.

Marele logofăt amintit şi căpeteniile ostaşilor[333] din Moldova se înţeleseseră să-l prindă pe neaşteptate pe Vasile, în duminica Floriilor, cînd se serba liturghia la mănăstirea lui; căci avea obiceiul să serbeze Floriile cu veselie şi voioşie; ei voiau apoi să pună mîna pe comorile lui şi să-l ucidă.
p. 476 Dar Creatorul nu a îngăduit-o ; // el a descoperit adevărul prin scrisoarea de care a fost vorba, pentru că binefacerile şi pomenile pe care le făcea el ⟨Vasile Lupu⟩ în lumea întreagă l-au apărat. După ce a aflat aceasta, el şi-a părăsit îndată palatul şi şi-a trimis soţia şi toate avuţiile sale împreună cu provizii în cetatea Hotinului[334], la hotarul Poloniei[335], şi ⟨a pornit⟩ cu toate oştile sale, dar toate l-au trădat. A plecat atunci spre această cetate şi de acolo în sîmbăta sfîntă a trecut fluviul[336] şi a intrat în Polonia în cetatea numită Cameniţa[337]. A trimis scrisori la Constantinopol pentru a face cunoscut ceea ce i se întîmplase[338], apoi a cerut ajutor lui Hmelniţki[339],

— s-a gîndit să cucerească Ţara Românească pentru a pune domn pe Gavriil Coci hatmanul, să dea lui Timuş Moldova, iar el să domnească asupra Transilvaniei. Planurile lui V. Lupu ar fi fost date în vileag de paşa din Buda (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 152—153). Vezi şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pp. 207, 216).

Asemenea planuri ale lui Vasile Lupu sînt mai vechi. Într-un raport din 1640 către Ferdinand al III-lea se spunea că sultanul era hotărît să-l facă domn peste cele trei ţări române *(tres Provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam, sibi suisque dari postulavit)* (Hurmuzaki, IV/1, p. 656). La 14 ian. 1643, Vasile Lupu a reînnoit propunerea sa marelui vizir, cerîndu-i să dea domnia Ţării Româneşti fratelui său, Gavril, sau ginerelui său, I. Radziwil, el urmînd să treacă în Transilvania, unde populaţia — în majoritate românească — se va ridica împotriva maghiarilor (*ibidem*, p. 663).

332 Cifra este exagerată; Kraus indică doar „cîteva mii de oameni" (*op. cit.*, p. 154).

333 Constantin Ciogolea spătarul şi Ştefan serdarul.

334 *Hotini*. Fapt confirmat şi de Miron Costin (*Opere*, p. 140). Din Hotin, la 16 april. 1653, Vasile Lupu scria voievodului Podoliei: „am fost atacat pe neaşteptate de unii dintre boierii mei trădători" (*Istoria României*, III, p. 175).

335 *Al-Leh*.

336 Nistru. Aici Vasile Lupu a fost ajuns de oastea lui I. Kemény, dar a reuşit să scape pentru că nu mergea pe drum, ci pe alături (G. Kraus, *op. cit.*, p. 155). Vezi şi Hurmuzaki, V/1, p. 15 (28 april. 1653).

337 Despre fuga şi şederea lui V. Lupu la Cameniţa vezi Miron Costin, *Opere*, pp. 143 şi 145 şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 155.

338 Oferind 20 000 lei pentru a fi restabilit în domnie (Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III, p. 178).

339 *Akmil* = Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor (1649—1657). Despre solia trimisă vezi M. Costin, *Opere*, pp. 141 şi 142.

hatmanul cazacilor, şi noului său ginere, Timuş[340], fiul hatmanului ; a cerut şi ajutorul hanului[341] şi al tătarilor.

Înainte de a ieşi din Iaşi, a osîndit la moarte pe trei dintre căpeteniile oştirii sale: primul era serdarul[342] oştirii şi alţi doi[343].

Vasile vodă fusese naşul ⟨marelui logofăt⟩[344] şi doamna îi fusese naşă ; îl iubea nespus de mult şi nu-i ascundea nici una din tainele sale, căci îi era foarte apropiat. Odată l-a trimis la Rákóczi, craiul maghiarilor, ca sol[345], el s-a dus şi a uneltit cu acesta pentru a înlătura pe Vasile din scaun, sub cuvînt că ⟨domnul⟩ ar fi trimis ⟨un sol⟩ la turci pentru a le oferi bani ca să numească pe fratele său crai al maghiarilor ; şi l-a făcut ⟨pe Rákóczi⟩ să creadă[346]. De asemenea, domnul îl trimisese în solie la voievodul Matei al Ţării Româneşti şi ⟨Gheorghe Ştefan⟩ l-a minţit în acelaşi chip, // spunînd p. 477
că el trimisese la turci ca să-l răstoarne, pentru a lua scaunul Ţării Româneşti pentru fiul său, voievodul Ştefăniţă[347]. Acela l-a crezut de asemenea.

⟨Muntenii⟩ au scris craiului ungurilor[347bis] şi ei s-au înţeles cu logofătul mai sus pomenit ca acesta să ajungă domn al Moldovei cu sprijinul lor şi cu ajutorul oştilor lor. El nu a încetat să trimită ⟨răvaşe⟩ şi să uneltească pînă ce a cîştigat pe boierii din Moldova[348], datorită urei clocotitoare pe care o nutreau împotriva lui Vasile, a boierilor lui şi mai ales împotriva neamului lui grecesc[349] ; ⟨în plus⟩, pentru că ⟨domnul⟩ avea un nepot

---

[340] *Timoteos.*

[341] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654).

[342] *Serdar al-asker* = Ştefan serdarul, comandantul trupelor ce păzeau marginea de răsărit a Moldovei.

[343] Constantin Ciogolea mare spătar (1651—1653) şi Pătraşco Ciogolea mare stolnic (1650—1653)(M. Costin, *Opere*, p. 140). După G. Kraus (*op. cit.*, p. 155), fraţii Ciogolea au fost ucişi chiar de Vasile Lupu. Vezi şi A. Veress, *Documente*, X, pp. 259—260.

[344] De aceea Vasile Lupu afirma că Gheorghe Ştefan îi este rudă (*ibidem*, X, pp. 270—271).

[345] Aluzie la solia a treia a lui Gheorghe Ştefan în Transilvania.

[346] Informaţia lui Paul de Alep diferă de ştirile cunoscute lui Kraus (vezi mai sus nota 331).

[347] *Stefanisa.* Asemenea planuri erau mai vechi; se ştie că, la 1639, Vasile Lupu se intitula domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti.

[347bis] Adică al Transilvaniei.

[348] Rezidentul imperial la Constantinopol arată că: „boierii din Moldova, care de mulţi ani sufereau asupriri nedrepte, s-au ridicat împotriva lui Vasile ⟨Lupu⟩ pe care-l urau" (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 182—185).

Despre cauzele şi împrejurările căderii lui Vasile Lupu vezi amănunte la I. Tanoviceanu, *Din luptele pentru neam. Răsturnarea lui Vasile Lupu. Studiu istoric*, Bucureşti, 1902 şi C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii A. I. Cuza", Iaşi, istorie, XIV, 1968, pp. 103—109.

[349] *Djinsihi al-Rum.* În ultima parte a domniei Vasile Lupu se înconjurase de dregători greci, ceea ce a nemulţumit boierimea autohtonă.

numit . . .[350] care stricase patru mii de fete, iar cînd părinţii lor se plîngeau împotriva acestuia, nu puteau să-l dovedească vinovat pentru că el pătrundea pe neaşteptate noaptea prin case, lua fetele cu sila şi altele la fel. Timp de trei ani, el a folosit numai vicleşuguri tainice pentru a-şi atinge ţelul prin uneltiri chiar la Istanbul şi turcilor le-a plăcut aceasta.

Apoi Vasile l-a chemat ⟨pe Gheorghe Ştefan⟩ şi i-a dat zece mii de dinari[351] ca să-i pună în siguranţă. S-a folosit de şiretlicuri şi şi-a trimis soţia în satul său Bogdana[352]; după aceea, într-o zi anumită, i-a arătat ⟨domnului⟩ o scrisoare că ea e bolnavă, dar era un vicleşug. Atunci domnul i-a dat voie să se ducă la ea[353]. După ce îşi bătuse astfel joc de domn, el slobozise pe faimoşii seimeni, ostaşi viteji care erau în slujba domnului ani de zile şi al căror corp era alcătuit din greci, sîrbi, bulgari şi alţii. Pentru ca să scape de ei, folosise vicleşugul, spunînd ⟨domnului⟩: „Nu ai duşmani,
p. 478 de ce să faci toate aceste cheltuieli"? //

În fiece sîmbătă dimineaţa din post[354], el slobozea un număr oarecare de steaguri ⟨de seimeni⟩, pînă ce le-a dat drumul tuturor[355]. Vicleşugul său a izbutit pe de-a-întregul, căci oastea ţării a trădat pe domn.

Vasile ⟨Lupu⟩ a ieşit din Iaşi în joia mare[356] şi dacă nu şi-ar fi trimis nepotul[357] cu oastea să strice un pod mare care era în calea duşmanilor săi, aceştia l-ar fi prins în oraş. Într-adevăr, au întîrziat două zile ca să dreagă podul. El a plecat, dar ei nu l-au ajuns.

Îndată după plecarea leului (adică a domnului), groaza şi înfiorarea au cuprins populaţia oraşului, căci locuitorii ţării s-au schimbat toţi în tîlhari răzvrătiţi[358]. Toţi negustorii şi orăşenii s-au adunat şi şi-au dus

---

[350] Lacună în text. Este vorba de unul dintre fiii fraţilor lui Vasile Lupu, ucişi apoi de Gheorghe Ştefan (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 378—379).

[351] După cum declara mai tîrziu Ştefăniţă Lupu, tatăl său, Vasile Lupu, îi dăduse fostului mare logofăt 40 000 de taleri ca să-i folosească pentru apărarea ţării, dar logofătul îi utilizase ca să-l scoată din domnie pe fostul său stăpîn; pentru aceasta i se confiscă „moşiile toate şi blăni de sobol" (*Uricariul*, XI, p. 210).

Vezi şi cronica lui Ioachim Jerlicz, unde se spune că G. Ştefan a strîns oaste „chiar cu banii lui Vasile vodă, de la care împrumutase 20 000 de galbeni" („Arhiva istorică", II, 1865, p. 15).

[352] La Bogdana avea case Gheorghe Ştefan, după cum arăta el însuşi la 16 nov. 1653 (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 276). Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 93.

[353] Fapt confirmat şi de Miron Costin, *Opere*, pp. 136—137 şi de G. Kraus, *op. cit.*, p. 154.

[354] Postul Paştelui.

[355] Faptul nu este confirmat de Miron Costin, care vorbeşte de seimenii rămaşi credincioşi lui Vasile Lupu (*Opere*, p. 143).

[356] *Yawm al-chamis djum'atan al-Şa'anin* = în ziua de joi a săptămînii Floriilor, adică la 7 aprilie 1653.

[357] Este vorba de Ştefăniţă paharnicul (M. Costin, *Opere*, p. 140).

[358] *Haramiya djalaliya*. Erau „zorbalele" obişnuite la schimbarea domnilor.

lucrurile în mănăstiri; s-au întărit acolo, făcînd baricade de trăsuri în jurul fiecărei mănăstiri. O mare spaimă domnea printre ei şi noi o împărtăşeam, căci în toată viaţa noastră nu fusesem martori la astfel de întîmplări. Şi în timpul acesta au încetat rugăciunile şi liturghiile pentru că bisericile şi altarele erau pline de mărfuri şi de provizii, ⟨fiind⟩ ticsite pînă la bolţi.

XX. INTRAREA NOULUI DOMN ÎN MOLDOVA p. 479

În ajunul duminicii Floriilor[359] am slujit vecernia[360] în trapeza mănăstirii şi duminică dimineaţa am rostit utrenia, fără liturghie.

În după-amiaza acestei zile, marele logofăt menţionat ⟨mai sus⟩ a intrat în Iaşi cu o oaste mare şi a tras la casa lui. În lunea sfîntă, de dimineaţă, a intrat în curtea ⟨domnească⟩; în cinstea lui s-au tras clopotele şi el a luat în stăpînire scaunul de domnie[361]. De trei ani pregătea el această lovitură şi a sfîrşit prin a-şi aduce la îndeplinire ţelul. Şi-a luat numele de Ioan Ghiorghiţă Ştefan voievod[362] căci domnii Moldovei şi Ţării Româneşti au obiceiul de a pune numele de Ioan înaintea numelui lor; este prenumele ⟨lor⟩[363] în aceste ţări. Peceţile lor au întotdeauna un cap de viţel[364]. Noul domn numit mai sus purta numele de Gheorghe[365]; tatăl şi strămoşul său fuseseră odinioară domni[366]; ei se numeau Ştefan[367].

Boierii, armata şi tot poporul au îngenunchiat înaintea lui şi i s-au supus pentru că era din neamul lor; dimpotrivă, ei îl urau pe Vasile ⟨Lupu⟩ din cauză că era fiu de grec[368] şi pentru că îşi alcătuise întreaga suită

---

[359] *Al-Şa'anin*, adică la 2 aprilie 1653.

[360] *Al-asbarinon*.

[361] S-a oprit mai înainte la biserica Sf. Niculae Domnesc unde a fost uns ca domn de episcopul de Huşi, Ghedeon (M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 141).

[362] *Ioanu Djeordjitsa Stefanos foyfoda*. Despre titlul domnului vezi observaţiile lui V. B o g r e a în „Anuarul Inst. de istorie naţională", Cluj, II, 1923, pp. 340—341.

[363] *Kunya*. Vezi B a r b i e r d e M e y n a r d, *Dictionnaire*, II, p. 650.

[364] În realitate cap de bour.

[365] În arabă siriană: *Djirdjis*.

[366] Afirmaţie inexactă; tatăl şi bunicul lui Gheorghe Ştefan au fost dregători.

[367] După bunicul lui Gheorghe Ştefan, Ştefan mare logofăt (1594, 1595, 1700) (N. S t o i c e s c u, *Dicţionar*, pp. 329—330).

[368] Vasile Lupu (Lupu Coci) era albanez sau arbănaş, fiul lui Nicolae Coci din Arnăut-Chioi. Vezi F r a n z B a b i n g e r, *Originea şi sfîrşitul lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1937 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. istorie"). După alte opinii, Vasile Lupu ar fi fost de origine română. Vezi D. G ă z d a r u, *La lengua y al origen de Vasile Lupu*, în „Romanica", 1971, nr. 4, pp. 71—79.

din greci. Aceştia asupriseră, umiliseră şi înjosiseră peste măsură pe moldoveni[369], aducîndu-i în sapă de lemn. Din această pricină, ei ⟨moldovenii⟩
p. 480 îi urau peste măsură. //

Cît despre noi, iată ce ni s-a întîmplat: domnul nostru patriarh începuse să pregătească Sf. mir. Adusesem tot ce ne trebuia de la Constantinopol şi el făgăduise domnului Vasile să-l pregătească în săptămîna sfîntă. ⟨Domnul⟩ se bucurase foarte mult. Am pisat toate ingredientele chiar de la începutul postului şi în zilele următoare, iar cînd s-a întîmplat ce s-a întîmplat, am început să le fierbem de cu noaptea, pentru ca să nu se strice.

Am început chiar din lunea sfîntă şi în fiecare zi am fiert o parte, pînă la fiertura a cincea, adică pînă în joia mare. Cu toate acestea domnul nostru patriarh, arhiereii de faţă şi cu ceilalţi preoţi stăteau în picioare în jurul căminului, citind sfintele evanghelii de la începutul fierturii pînă la sfîrşit. Cînd am isprăvit, în joia mare, după ce pusesem balsam, mosc, ambră, tămîie şi alte ingrediente de preţ şi după ce am umplut vasele, le-am dus la biserica mănăstirii Doamnei şi domnul nostru patriarh a slujit acolo liturghia „Cinei celei de taină". În timpul procesiunii imnului heruvimilor, fiecare din preoţii care slujeau a luat în mînă unul din aceste vase, a făcut ocolul de la intrarea din faţa Sf. Trup, pînă ce le-am aşezat în dosul altarului. La sfîrşitul dipticelor patriarhale, le-a sfinţit potrivit ritului.

În ajunul vinerii mari s-au tras clopotele la ceasul al doilea din noapte[369bis] pentru
p. 481 ajun. Apoi am făcut slujba // în timpul acesta în trapeză şi tot astfel, în vinerea mare, seara, s-a făcut slujba înmormîntării ⟨lui Isus Hristos⟩ după datină.

În ajunul Paştilor s-au tras toate clopotele de seară pînă dimineaţa. Ne-am sculat şi am cîntat, tot în trapeză, utrenia Paştilor şi „Hristos a înviat"[370]. A fost o sărbătoare celebrată cu teamă şi groază.

Cît despre cei care erau de neam grec, toţi preoţi şi mireni, se aşteptau, din clipă în clipă, să moară de sabie. Cît despre noi, îndată ce noul domn s-a aşezat în scaun, el a trimis domnului nostru patriarh bani de cheltuială şi i-a cerut să se roage pentru el. I-a făgăduit tot binele cu putinţă şi i-a arătat prietenie, căci el ne cunoştea de mai înainte. Atunci noi îi făcusem daruri, pe care le-am reînnoit cînd s-a aşezat în scaun. M-am dus la biserica Sf. Nicolae, lîngă curtea ⟨domnească⟩ şi am fost de faţă la slujba Învierii[371], pe care au slujit-o episcopii ţării şi egumenii mănăstirilor în faţa noului domn, după datină. În acest scop i se pusese un jilţ în afara bisericii, iar după ce au sfîrşit rugăciunile au intrat în biserică şi au terminat slujba.

---

[369] *Al-Bogdanliyya.*

[369bis] = 8 seara.

[370] În textul arab pe greceşte: „*Christos anesti*" (χριστὸς ἀνέστη).

[371] *Al-Anastasis* de la termenul grec: Ἀνάστασις.

XXI. NUMELE BOIERILOR DIN MOLDOVA DUPĂ RANGURILE LOR[372].

Iată lista dregătoriilor boierilor de la curtea domnului Moldovei. // p. 482

Marele logofăt care este marele cancelar[373]; el are sub el pe al doilea logofăt[374] şi al treilea logofăt[375].

Marele vistier[376] este cel care verifică socotelile ⟨vistieriei⟩[377]; are sub el pe al doilea şi al treilea vistier.

Vornicul sau judecătorul[378] are sub el pe toţi judecătorii ca el.

Paharnicul[379], adică cel care toarnă domnului băutură la sărbători; are sub el pe cei care toarnă de băut[380] domnului în tot timpul anului, adică pe păhărnicei.

Marele postelnic[381], adică cel care poartă întotdeauna toiagul de argint înaintea domnului; are sub el pe al doilea şi al treilea postelnic care stau întotdeauna în picioare cu toiagele lor ⟨lîngă domn⟩.

Tot astfel, marele spătar sau serdarul oastei[382]; el poartă mereu sabia şi buzduganul[383], stînd lîngă domn. Are sub el pe primul spătar sau „silihdar" şi pe un al doilea ⟨spătar⟩.

Apoi grămăticul sau secretarul domnului; apoi armaşul, adică subaşi-ul[384]; este cel care face să se execute ⟨pedepsele capitale⟩ şi caznele.

Sulgerul[385] este cel care are în seamă carnea.

⟨Domnul⟩ a ieşit apoi din biserică ⟨după slujba Învierii⟩ şi s-a dus pe jos la curte cu mare alai. Apoi s-a întors la liturghie. // După ceasul p. 483

---

372 Vezi şi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, cap. VI, p. 199 şi urm. şi relaţia lui Evlia Celebi în acest volum, pp. 719—721.

373 *Megas logoteti huwa defterdar al-Kabir*. În realitate termenul turcesc „defterdar" corespunde ministrului de finanţe. L-am tradus aici prin „cancelar" care corespunde logofătului.

374 *Logoteti thani*.

375 *Logoteti thalith*.

376 *Bistiyar*.

377 *Ruzmandji muhase-bedji*; corect: „ruznamedji-muhasebedji".

378 *Al-Fornik huwa al-kadi*. Termenul de „kadi" = cadiu desemna pe judecătorul musulmanilor. În Moldova erau doi mari vornici: al ţării de sus şi al ţării de jos care îndeplineau funcţii în primul rînd judecătoreşti.

379 *Al-Baharnikos*.

380 *Şarabdariyya* = „vărsători de vin".

381 *Bostenik*.

382 Serdarul (= comandantul) oastei moldovene era în realitate hatmanul, omis în mod inexplicabil de Paul de Alep.

383 *Al-dobus* = topuz.

384 *Subaşi*, în sensul de şef al poliţiei.

385 *Al-sludjari*.

al treilea din zi au tras clopotele şi noi am plecat cu domnul nostru patriarh ca să ascultăm liturghia de Paşte la biserica mănăstirii Doamnei.

În timpul cetirii ⟨pericopei⟩ evangheliei, preotul a citit-o mai întîi înlăuntrul ⟨altarului⟩ şi diaconul a citit-o pe greceşte afară, pe rînd, cu pauze foarte mici. În această zi s-au adus în biserică multe tăvi pline cu ouă vopsite şi încondeiate şi de culori felurite; s-a adus şi carne de porc[385 bis], pîine cu unt topit[386] şi busuioc, după datina lor. Domnul nostru patriarh a rostit rugăciunea ⟨pentru sfinţirea⟩ ouălor şi brînzei, apoi ⟨a rostit⟩ rugăciunea pentru binecuvîntarea cărnii; şi ⟨acestea⟩ au fost împărţite celor de faţă.

Tot în această zi, am sărutat epitaful, adică o bucată de brocart de aur înfăţişînd punerea în mormînt a Domnului nostru, care era aşezat pe altarul bisericii; este o danie a împăratului Ioan Cantacuzinul[387] către Muntele Athos. Am ieşit din biserică la ora la care ieşeam în mod obişnuit de la liturghia de duminică.

XXII. VESTEA ÎNFRÎNGERII OASTEI MOLDOVENE DE CĂTRE CAZACI.

În zilele ⟨de⟩ Paşti, luni şi marţi, nu a fost nici o liturghie din cauza spaimei şi groazei. Noul domn trimisese veste domnului nostru patriarh
p. 484 să-i sfinţească pasca, căci el era foarte prins // cu plata trupelor şi cu pregătirea expediţiei. Nici în prima duminică după Paşte[388] nu a fost liturghie; chiar în această zi a sosit vestea că Timuş, fiul lui Hmelniţki[389], ginerele domnului ⟨Moldovei⟩, Vasile, trecuse cu o armată de cazaci[390] Nistrul[391], care slujea de hotar între ţara Moldovei şi ţara cazacilor, pentru a se război cu noul domn, şi că el învinsese trupele acestuia, care păzeau hotarele acestui fluviu.

---

385 bis Aşa în text; este vorba probabil de carne de miel.

386 Cozonac.

387 *Al-malik Yuhanna al-Katacuzinos.* E împăratul bizantin Ioan al VI-lea Cantacuzinul (1341—1344).

388 Duminica Tomii care a căzut la 17 aprilie.

389 *Timoteos ibn Ichmil* = Timuş Hmelniţki, fiul lui Bogdan Hmelniţki, hatmanul Ucrainei.

390 Armata lui Timuş a ajuns la Nistru la 18 aprilie. După unele izvoare, ea avea 16 000 de osteni (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, pp. 216—217); G. Kraus, *op. cit.*, p. 156); după M. Costin numai 8 000 (*Opere*, p. 145). Vezi şi Hurmuzaki, IX/1, pp. 21—22.

391 *Nistros.*

La vestea aceasta, domnul a pregătit oastea pentru a porni în întîmpinarea lor; şi, după ce lăsase pe ostaşii unguri şi munteni să plece, le-a cerut din nou să se întoarcă. Atunci avangarda cazacilor, care număra doar trei sute ⟨de oameni⟩, numită în limba lor „strajă"[392], a înaintat şi a înfrînt oastea pe care domnul o pregătise împotriva lor. În vremea aceea domnul pomenit adunase cam patruzeci de mii de ostaşi[393] după condici; erau moldoveni, unguri, nemţi, munteni, sîrbi şi alte neamuri. Dar să ne păzească Dumnezeu! Toată lumea tremura; de spaimă şi de groază nu mai vorbim aici.

Domnul amintit a ieşit apoi cu toate aceste forţe, // miercurea care p. 485
a urmat primei duminici după Paşte[394]; toţi negustorii şi grecii au fost tîrîţi cu ei la luptă. Ei au întîlnit oastea cazacilor şi bătălia a ţinut din acea miercuri la prînz pînă joi la amiază. Cazacii au învins oastea domnului şi au făcut mare măcel.

Iată cum au purtat războiul[395]

Cazacii erau în tabăra lor, la adăpostul meterezelor şi şanţurilor lor, înconjuraţi de carele şi de caii lor. Ei stăteau baricadaţi în tranşeele lor, astfel că nici unul din ei nu se zărea. Moldovenii credeau că nu vor ieşi şi au trimis ⟨împotriva lor⟩ un număr oarecare de dărăbani, îmbrăcaţi în haine roşii, cam opt sute de oameni. Cînd voievodul Ştefan a pus să se descarce asupra lor şase lovituri de tun iar dărăbanii să-şi descarce asupra lor toate puştile, cazacii s-au ridicat şi au descărcat cele unsprezece tunuri ⟨ale lor⟩ şi au ieşit ⟨şi⟩ ei înşişi; descărcîndu-şi puştile şi trăgîndu-şi săbiile, ei au ucis pe aceşti dărăbani. Tunurile cazacilor au împrăştiat grosul oastei celei mari, căreia nu i-a mai rămas decît fuga şi înfrîngerea.

În această clipă a apărut Timuş şi i-a pus pe goană, căci cazacii se ţin tari pe cîmpul de luptă, ei nu dau înapoi, nici nu fug. Au o mare îndemînare, dobîndită în anii de dinainte, în timpul războiului // cu polonii[396], p. 486
cînd au învăţat cum să-şi întărească tabăra sau taberile cu şanţuri săpate în

---

[392] *Stradja*, termen întîlnit adesea în cronici şi documente.

[393] Cifrele sînt exagerate; Gheorghe Ştefan avea 12 000 de oameni „oaste de ţară", iar Kemény Ianos cam tot pe atît (Miron Costin, *Opere*, p. 145 şi 146).

[394] 20 aprilie.

[395] Vezi şi M. Costin, *Opere*, pp. 145—146; Hurmuzaki, IX/1, pp. 21—22. Despre luptele pentru cucerirea tronului din anul 1653 vezi pe larg Al. Papadopol—Calimah, *Despre Gheorghie Ştefan voevod, domnul Moldovei (1653—1668)*, Bucureşti, 1886, p. 54 şi urm.

[396] Războiul de eliberare condus de Bogdan Hmelniţki, încheiat prin pacea de la Belaia Ţerkov.

pămînt în jurul oştirii, numite în limba turcă „meteris"[397] şi care le apără taberile împotriva oricărui atac neaşteptat. Fiecare din ei îşi are tranşeea lui, adică o gaură săpată în pămînt. Cînd se ridică ⟨în picioare⟩ ei îşi descarcă puştile şi cînd duşmanii trag asupra lor, ei se culcă în găurile lor, unde ⟨nimeni⟩ nu-i poate ajunge; ei îşi ating duşmanii, dar ei nu pot fi loviţi.

Ei ⟨cazacii⟩ sînt foarte sobri în felul lor de trai. În expediţiile lor se mulţumesc cu foarte puţină ⟨hrană⟩, neavînd nimic în afară de pîine neagră uscată şi apă; ei nu au nici corturi, nici veşminte frumoase, nici altceva de acest fel. Şi, cu toate acestea, sînt foarte rezistenţi.

Să ne întoarcem ⟨la vorba noastră⟩.

Îndată ce domnul scos din scaun a primit întăriri, ei ⟨cazacii⟩ s-au apropiat de Iaşi şi au început ⟨să dea⟩ lupta[398]. Noi îi priveam de sus, din clopotniţă. Cînd s-au auzit ⟨răsunînd⟩ tobele şi trîmbiţele, s-a aflat că Timuş, fiul lui Hmelniţki, se apropia, căci îşi trimisese avangarda înaintea sa, ca de obicei. În acelaşi timp au primit întăriri şi îndată ⟨duşmanii⟩ au fost înfrînţi şi nu a mai rămas nici unul din ei.

Cît despre domn şi însoţitorii săi, ei au fugit la unguri[399], părăsind curtea cu tot ce se afla într-însa şi cu tot ce jefuiseră în timpul acestor
p. 487 zile din urmă, adică bunurile boierilor şi negustorilor //, pe care el le lăsase ⟨acolo⟩, astfel că, la rîndul său, fiul lui Hmelniţki a pus mîna pe ele. Oh! să fi văzut ostaşii fugind ⟨în neorînduială⟩[400], aruncîndu-şi steagurile, fugind în cete de cîte douăzeci şi de cîte cincizeci pentru a ajunge în munţi şi în păduri; cazacii ⟨mergînd⟩ pe urmele lor, au sfîrşit prin a-i ajunge în munţi, măcelărind cît au putut şi jefuind o cantitate uriaşă din proviziile lor.

(XXIII. INTRAREA TRIUMFALĂ A ÎNVINGĂTORULUI)

Atunci Timuş, fiul lui ⟨Hmelniţki⟩, a intrat în Iaşi, cu ajutorul cazacilor, a trecut prin faţa mănăstirii Sf. Sava şi s-a îndreptat spre Curte. Domnul nostru patriarh i-a ieşit în întîmpinare în faţa porţii mănăs-

---

[397] Meterez.

[398] Lupta s-a dat la Popricani, pe partea dreaptă a Jijiei, la 1 iunie; vezi M i r o n C o s t i n, *op. cit.*, pp. 145—147; H u r m u z a k i, IX/1, pp. 21—22).

[399] Gheorghe Ştefan s-a îndreptat împreună cu Kemény János spre Trotuş, unde s-au despărţit, primul pentru a căuta adăpost în Ţara Românească, la Matei Basarab, iar cel din urmă pentru a se întoarce în Transilvania (M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 148; Hurmuzaki, IX/1, p. 21 şi G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 156—157). Despre relaţiile dintre cei doi vezi A l e x. L a p e d a t u, *Din grijile şi greutăţile unei domnii ... .Opt scrisori ale lui Gheorghe Ştefan-vodă către Ioan Kémény*, Bucureşti, 1932 (din „Analele Acad. Rom., Mem. secţ. ist.", s. III, t. XII, 1932).

[400] Despre luptele care au urmat vezi M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 149 şi urm.

tirii, îmbrăcat cu mantia, cu omoforul, cu patrafirul şi cu crucea. Timuş era însoţit de mai multe mii de oameni, care se grăbeau să-i ceară binecuvîntarea şi care, îngenunchind în faţa domnului nostru patriarh, sărutau crucea.

Apoi cazacii s-au împrăştiat în munţi şi păduri şi au prădat pe locuitorii ţării care fugiseră[401]. Au despuiat chiar şi pe femeile acestora, au prădat bisericile şi mănăstirile[402], pentru că acolo îşi căutaseră scăparea şi fiindcă ⟨locuitorii⟩ îşi trădaseră domnul şi stăpînul lor, Vasile voievod[403].

Îndată ⟨domnul⟩ a trimis // un sotnic[404] sau iuzbaşă[405] cu compania p. 488
lui ca să ne apere mănăstirea ⟨Sf. Sava⟩. A pus la poarta ei un steag împodobit cu o cruce.

În acest timp, turcii şi evreii au început să tremure în faţa cazacilor, care îi jefuiau şi care i-au supus la cazne şi violenţe neînchipuite. Dacă nu ar fi fost de faţă domnul nostru patriarh, ei ar fi fost nimiciţi. Cum ar fi fost altfel, căci le sînt duşmani? Cît despre moldoveni, a fost şi mai rău; iar evreii erau puşi în lanţuri şi schingiuiţi în toate nopţile pentru ca să se boteze şi să-şi mărturisească averile. Sufletele noastre erau copleşite de mîhnire auzind plînsetele copiilor şi pruncilor lor.

Cît despre turci, ei şi-au căutat scăparea lîngă domnul nostru patriarh şi noi i-am adăpostit în chiliile noastre, noi înşine stînd afară; astfel au scăpat cu tot avutul lor. Printre ei se afla un ienicer care fugise; el avea ca rob un tînăr cazac care de la bun început a avut o purtare de necrezut cu lucrurile şi bunurile stăpînului său. El le-a arătat unul după altul cazacilor, care le-au jefuit toate, ca şi pe altele ale tovarăşilor lui. Am văzut fapte uimitoare.

În noaptea aceea s-au tras clopotele la toate mănăstirile şi s-au slujit vecernii mari, la care am fost şi noi de faţă, pentru hatmanul Hmelniţki şi pentru fiul său, hatmanul Timuş. Diaconul a spus: „Îndură-te de noi, Doamne, după mare mila ta" şi următoarele; apoi „Iarăşi ne rugăm pentru domnul[406] nostru Vasile voievod, pentru hatmanul Zenobie[407],

---

[401] Fapt confirmat şi de Miron Costin (p. 146).

[402] Fapt confirmat şi de documente. De pildă, m-rea Dragomirna a fost „bătută şi stricată" de cazaci, care au luat „toate avuţiile şi veştmintele şi vasăle... şi odoară de mare preţ" (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 281, nota 57).

[403] *Begihim wa Efendihim Fasili Foyfoda.*

[404] *Sotnikos*, de la „sotnic" = comandant a o sută de ostaşi la cazaci. În Moldova se folosea termenul de iuzbaşă.

[405] De la *„yüz"* = sută şi *başî* = căpetenie, comandant a o sută de ostaşi la turci; termen folosit atît în Moldova cît şi în Ţara Românească.

[406] *Al-malik* = domn, rege, titlu dat mai jos şi lui Timuş.

[407] *Zenobios* = Bogdan Hmelniţki, era numit şi Zenobie. Vezi Engel, *Geschichte der Kosaken*, Halle, 1796, pp. 116, 157, 211, citat de Vasile Radu, *op. cit.*, p. 489, nota 1.

p. 489 // pentru principele Timuş şi pentru soţia lui". Aceasta fusese ostatecă la Constantinopol[408]. El a cheltuit comori pînă ce a putut să o aducă[409] şi să se cunune ⟨cu ea⟩. Era fiica lui Vasile vodă, domniţa Ruxandra. „Să aibă parte în veci de pace, de sănătate şi de mîntuire şi pe deasupra tuturor, domnul nostru Dumnezeu să le dea izbîndă în toate şi să umilească sub picioarele lor pe toţi duşmanii şi pe toţi potrivnicii". Apoi au cîntat urmarea canonului de Paşte şi „parachisis" şi am ieşit din biserică înainte de miezul nopţii.

În sîmbăta care cade odată cu sărbătoarea Sf. Gheorghe şi a doua zi duminică, nu a fost liturghie. Luni seara, hatmanul Timuş a trimis vorbă domnului nostru patriarh să se pregătească pentru liturghia care trebuia să aibă loc a doua zi la mănăstirea domnului[410]. Marţi dimineaţa am pornit şi am luat parte la utrenie. Dimineaţa, hatmanul a venit la biserică, s-a urcat şi a stat în picioare lîngă jilţul domnului, socrul său; era încins cu sabia sa de care nu se despărţea niciodată. Domnul nostru patriarh l-a binecuvîntat şi am isprăvit liturghia.

A fost o zi mare! Apoi domnul nostru patriarh a ieşit din biserică; hatmanul, care venea în urma lui, îl ţinea de subsuori pentru a-l ajuta
p. 490 să se suie pe cal şi i-a ţinut // scara pînă afară din mănăstire. Ei şi-au luat rămas bun unul de la altul şi au plecat.

După înfrîngerea ⟨noului⟩ domn au dat de ştire la Cameniţa lui Vasile vodă[411], care a încălecat îndată. Vestea despre sosirea sa se răspîndise ⟨în toată ţara⟩ şi poporul se bucura. A intrat în Iaşi joi 28 aprilie. Domnul nostru patriarh şi noi ceilalţi ne dusesem la mănăstirea lui ca să-i aşteptăm sosirea. Cînd a venit, noi l-am primit în afara porţii mănăstirii, înconjuraţi de egumeni şi de preoţi înveşmîntaţi cu odăjdiile lor şi de diaconi cu cădelniţele, doi cîte doi.

După ce a descălecat, el s-a îmbrăţişat cu domnul nostru patriarh ⟨şi⟩ au intrat în biserică.

Diaconul a venit şi, după ce şi-a luat în stăpînire jilţul, l-a tămîiat şi a rostit apoi: „Miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta" şi celelalte; a pomenit pe domn şi pe hatmanul Zenobie[412], pe Timuş şi pe domniţa Ruxandra „pentru pacea şi mîntuirea lor, în vecii vecilor". S-au coborît să sărute icoanele şi domnul nostru patriarh i-a binecuvîntat.

---

[408] Vasile Lupu trimisese pe domniţa Ruxandra ca ostatecă la Poartă după căsătoria domniţei Maria cu principele Radziwill (Gh. Şincai, *Chronica românilor şi a mai multor neamuri*, III, Iaşi, 1853–54, pp. 76 şi 17, n. 4).

[409] Cronicarul turc Mustafa Naima scrie că Vasile Lupu a dat mulţi bani mai ales astrologului (münedjimbaşi) Porţii (*Tarih*, Istanbul, IV, 1281–1283 ⟨1864–1866⟩, p. 349).

[410] Mănăstirea Trei Ierarhi.

[411] Vasile Lupu se adăpostise la Cameniţa, aşteptînd rezultatul negocierilor de pace dintre cazaci şi poloni. Vezi corespondenţa lui cu regele şi dregătorii poloni la Acad. R.S. România, Foto, pachet XXIII.

[412] *Zinobios* = Bogdan Hmelniţki.

⟨Domnul⟩ l-a îmbrăţişat a doua oară plîngînd şi spunînd: „Ceea ce mi s-a întîmplat este o pedeapsă pentru păcatele mele"[413]. Apoi am ieşit cu el din mănăstire. El a încălecat şi s-a îndreptat spre curte pe cînd se trăgeau clopotele ca de obicei. Cînd a intrat ⟨în palat⟩, s-a aşezat pe scaunul său; în acea clipă, toţi oştenii cazaci şi-au descărcat muschetele, apoi cele unsprezece tunuri pe care le aduseseră cu ei, împreună cu celelalte şase ⟨tunuri⟩ pe care le cuceriseră de la noul domn, astfel că oraşul era cu susul în jos. //

(XXIV. SLUJBELE) p. 491

În „duminica slăbănogului" am văzut la curtea ⟨domnească⟩ pe fiul lui Hmelniţki cînd a venit la domn pentru a-şi lua rămas bun căci ei se înţeleseseră să meargă cu toţii împotriva domnului Ţării Româneşti[414]. Apoi ⟨domnul⟩ i-a dat ⟨în dar⟩ o blană de samur; apoi a încălecat, urmat de un toboşar şi de un trîmbiţaş, şi-a făcut semnul crucii şi a pornit.

Luni dimineaţa, domnul nostru patriarh s-a dus // să-şi ia rămas bun p. 492
de la domn, i-a cerut voie să ne facem pregătirile de plecare în interiorul ⟨ţării⟩. ⟨Domnul⟩ nu s-a învoit, spunîndu-i: „Ai răbdare pînă îţi trimit răspunsul ⟨meu⟩". A spus aceasta deoarece se temea pentru noi, căci toată ţara cazacilor era tulburată de mişcările trupelor căzăceşti şi tătăreşti, deoarece în anul acesta hanul[415] încheiase o înţelegere cu Hmelniţki ca să pornească război împotriva polonilor. Din această pricină ne-a întîrziat (plecarea) pînă ce drumurile urmau să fie sigure.

Marţi s-a dus să se întîlnească cu ginerele său, împreună cu oastea sa moldovenească, care mai trădase şi înainte pe domnii ei.

În miercurea dinaintea joii Înălţării, stareţul mănăstirii Galata a poftit pe domnul nostru patriarh // să slujească liturghia din joia Înălţării, al cărui hram îl purta mănăstirea. p. 493
Ne-am dus acolo şi am fost de faţă la vecernie şi a doua zi dimineaţa la utrenie; era tîrziu; s-au tras clopotele. Domnul nostru patriarh a făcut liturghia şi a hirotonit un preot, de faţă fiind toţi egumenii mănăstirilor şi cei care veneau în vizită. După liturghie s-a adus colivă, ca de obicei, şi şi-au întins cu toţii mîinile deasupra ei, după obicei. Domnul nostru patriarh a citit asupra ei o rugăciune, pentru sufletul ctitorului bisericii, Petru vodă[416], care clădise mănăstirea.

---

[413] Exact acelaşi lucru îl spune V. Lupu despre căderea sa în introducerea unei scrisori din oct. 1653 (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 270).
[414] *Beg al-Flah*. Vezi şi G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 157.
[415] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654).
[416] Petru Şchiopul.

Am ieşit de la liturghie spre amiază şi ne-au luat să ne ducă la masă. Ne-au dat un praznic domnesc care a săturat pe cei mari şi pe cei de rînd. La sfîrşitul praznicului s-a băut în sănătatea domnului, apoi în (sănătatea) lui Hmelniţki şi a fiului lui, în sănătatea patriarhului Ierusalimului[417] căruia îi era închinată mănăstirea.

Seara am fost de faţă şi la vecernie. S-a adus o tavă cu colivă şi un vas cu vin; preotul şi domnul nostru patriarh au citit rugăciuni pentru pomenirea ctitorilor mănăstirii, căci aşa este obiceiul la ei să slujească o liturghie şi să facă un praznic pentru pomenirea sărbătoarei, iar o a doua liturghie şi un alt praznic pentru pomenirea ctitorilor mănăstirii, potrivit cu condiţiile daniilor.

Vineri dimineaţa am fost de faţă, aşadar, la utrenie; apoi s-au tras clopotele pentru
p. 494 liturghie. La intrarea noastră în biserică s-a pus o tavă cu // colivă şi cu vin, împreună cu două sfeşnice mari de argint, pe un tetrapod acoperit cu o faţă de masă scumpă. Domnul nostru patriarh a luat cădelniţa, a tămîiat de jur împrejur, apoi a tămîiat uşile altarului, jilţul domnului, apoi pe egumenii şi pe preoţii şi pe toţi cei care mai erau de faţă. Diaconul a spus: „binecuvîntează, stăpîne" şi domnul nostru patriarh 〈a zis〉: „binecuvîntez" şi cîntăreţii au început să cînte: „miluieşte-mă, Dumnezeule...", apoi „Fericiţi cei fără prihană..."; apoi 〈s-a cîntat〉 canonul morţilor pe o melodie dulce. La fiecare „slavă"[418] diaconul spunea: „miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule", pomenind numele ctitorilor mănăstirii. Au tămîiat, de asemenea, pe egumenii de faţă, după obicei, cum tămîiase domnul nostru patriarh. Şi fiecare din cei care tămîiau spuneau în continuare, pînă ce domnul nostru patriarh a rostit rugăciunea pentru colivă. Apoi, toţi şi-au întins mîinile deasupra ei; apoi au pus-o de o parte pe masa aşezată în mijlocul bisericii şi s-a început liturghia. S-a rostit: „încă ne rugăm pentru binecredinciosul de Dumnezeu iubitorul domnul nostru Ion Vasile voievod şi pentru dreptcredinciosul şi prealuminatul marele hatman Zenobie Hmelniţki şi pentru binefăcătorul său fiu Timuş şi pentru toată curtea lui". Şi astfel au fost pomeniţi
p. 495 la polichroniu după slujbă. Şi astfel am ieşit de la liturghie către amiază //. Am mai fost de faţă la liturghia de sîmbătă, la ei, şi m-am întors apoi la mănăstirea noastră.

Am văzut în grădinile mănăstirii Galata caişi din ale căror fructe am mîncat şi migdali, toţi plantaţi de curînd[419]; cît despre cireşi, pruni zişi „inimă de porumbel", gutui şi peri, sînt foarte mulţi în această ţară şi sînt de soi bun. De asemenea, în grădini sînt şi multe garoafe şi crini obişnuiţi. Crinul galben numit frîncesc creşte în toate aceste ţinuturi, pînă la Moscova, ca buruienile şi nu este preţuit. În Moldova, în Ţara Românească, pînă la Moscova, iarba cea mai răspîndită pe cîmpii este pelinul.

---

[417] Paisie (1645—1660).

[418] *Doxa* de la termenul grec δόξα, cuvînt ce revine adesea în slujbele religioase.

[419] Este posibil ca asemenea plante să fi existat într-adevăr deoarece, la 1746, mitropolitul Neofit al Ţării Româneşti vedea în grădina curţii boiereşti din Frunzăneşti—Ilfov „năramzi, lămîi, chiparoşi şi alţii" (ms. la Inst. de istorie „N. Iorga").

⟨XXV. ÎNFRÎNGEREA LUI VASILE LUPU ŞI A CAZACILOR ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ⟩

În această zi am primit vestea că domnul |⟨ţării⟩ Vasile ⟨şi⟩ ginerele său cu oastea cazacilor au fost înfrînţi şi că o luaseră la fugă. Pe cînd ne aflam în siguranţă şi auzeam în fiecare zi că ei învinseseră în patru rînduri pe unguri şi pe munteni, pe care îi măcelăriseră grozav, iată că dintr-o dată ştirile au ajuns înfiorătoare; oamenii s-au întors în mănăstiri. Atunci au sosit pe rînd oştile căzăceşti, învinse şi fugărite; pe de altă parte a venit ştirea că domnul şi ginerele lui au dispărut; dar marţi înainte de Rusalii[419 bis], au sosit pe neaşteptate şi au intrat în curte într-o stare jalnică. Ei au înştiinţat îndată pe Hmelniţki despre cele întîmplate.

S-a confirmat atunci ştirea că învinseseră de patru ori pe unguri, armata // muntenească şi pe sîrbi[420] şi că nimeni nu li s-a putut împotrivi p. 496
pînă ce s-au apropiat cale de o zi de drum de Tîrgovişte[421], ⟨oraşul de⟩ scaun al domnului Ţării Româneşti. Matei voievod a ieşit ⟨din oraş⟩ şi a pornit împotriva lor cu o oaste mare, alcătuită din munteni, unguri, sîrbi, greci, albanezi, bulgari şi turci[422]. Atunci seimenii lui Vasile „Grecul"[423] s-au năpustit asupra lor[424] şi cînd au ajuns la cortul domnului l-au prădat şi au împuşcat pe Matei voievod în picior[425] cu un glonţ care a doborît calul pe care călărea. Însă el a rezistat pînă seara ⟨cînd⟩ şi-a scos cisma plină de sînge. Îndată a încălecat pe alt cal pentru a continua lupta.

Întreaga sa oştire se învoise să se închine şi să se supună lui Vasile şi cazacilor, dar în clipa aceea Domnul nostru, care schimbă vremurile, a trimis tunete, fulgere, trăznete, ploaie şi grindină mare ca pietrele, asupra oastei lui Vasile şi a cazacilor, căci vîntul le era potrivnic[426]. Însă moldovenii

---

419bis = 19 mai 1653.

420 Este vorba de mercenarii sîrbi din armata lui Matei Basarab, aşa-numiţii seimeni.

421 *Dorgoşt*.

422 Despre oastea lui Matei — în care predominau curtenii — vezi M. Costin, *Opere*, p. 153.

423 *Fasili al-Rum*.

424 Este vorba de lupta de la Finta (17/27 mai 1653). Vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 153; *Letopiseţul Cantacuzinesc*, pp. 110—112; G. Kraus, *op. cit.*, pp. 157—159; Hurmuzaki, V/1, pp. 19—20 etc.

425 Fapt confirmat de M. Costin: „au nemerit şi pre Matei vodă un glonţ de sineţu aproape de încheietura genunchiului" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 154).

426 De o asemenea furtună vorbeşte şi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 111 şi M. Costin, *Opere*, p. 154. După o altă informaţie, în timpul luptei „s-a pornit o ploaie mare şi le-a udat (cazacilor) iarba de puşcă", ceea ce a uşurat victoria lui Matei Basarab (*Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV—începutul celui de al XVIII-lea*, II, 1633—1673, Moscova, 1968, p. 240).

au trădat şi ei şi au fost învinşi, iar cazacii nu-şi mai puteau slobozi puştile din cauza ploii mari. Atunci oastea munteană a descărcat asupra lor lovituri de tun şi de puşti şi i-a atacat. Moldovenii au fost primii care au luat-o la fugă, urmaţi de cazaci, care s-au întors învinşi, pe cînd muntenii, urmărindu-i cu sabia la şold, i-au măcelărit cumplit. A fost // un ceas de jale. Muntenii n-au încetat să-i nimicească timp de trei zile,
p. 497 luînd pe mulţi în prinsoare. Cît despre cei care au scăpat cu fuga şi au venit la Iaşi, aceştia şi-au aruncat toate armele pentru a se ascunde.

Domnul Vasile şi ginerele său şi cîţiva oameni au scăpat apucînd drumul Galaţilor, apoi acela al Moldovei, ⟨mergînd⟩ pe căi neumblate, de teama urmăririi. Înfrîngerea lor s-a întîmplat în după amiaza ⟨zilei⟩ de marţi, înaintea joii Înălţării[427]. Vestea a sosit la Iaşi în trei zile, deşi din Moldova pînă în Ţara Românească este o distanţă de zece zile de marş.

Intrarea domnului, după cum am spus mai înainte, a avut loc într-o marţi, cu opt zile înaintea Rusaliilor. Ostaşii cazaci care au supravieţuit au rămas trei zile, apoi s-au întors în ţara lor din cauza marii ridicări a preţurilor care a avut loc în zilele acelea, căci li se vindea o pîine mare rotundă cu un piastru. Timuş, fiul lui Hmelniţki, a rămas cîtva timp acolo, apoi a plecat pentru a se duce la tatăl său, căci se aştepta să-i trimită ajutoare. Dar nu i le-a trimis, pentru că ⟨tatăl său⟩ era supărat pe el.

Vasile ⟨Lupu⟩ a rămas singur, fără nimeni lîngă el. În fiecare clipă se spunea că duşmanii săi veneau cu o armată ca să-l ia pe neaşteptate într-o noapte; şi a doua rătăcire era mai rea decît cea dintîi. ⟨Şi⟩ el şi noi eram într-o spaimă necurmată, tot timpul, noaptea şi ziua. Cît despre doamna, fiul său, averea sa şi toate bunurile sale[428], el trimisese să i le
p. 498 ducă prin Polonia şi Cameniţa // şi le aşezase într-o cetate întărită de piatră, care atîrna de el, numită Suceava[429]; el a strîns acolo alimente şi băuturi multe de teama unui fapt care, de altfel, s-a şi întîmplat.

---

[427] 17 mai 1653.

[428] Tezaurul lui Vasile Lupu, depus mai întîi la cetatea Neamţului (Miron Costin, *Opere*, p. 143) şi apoi la Suceava, era apreciat la două milioane de galbeni (Hurmuzaki, V/1, p. 6; vezi şi G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 155).

[429] *Istidjava*.

⟨XXVI. — SĂRBĂTOAREA RUSALIILOR LA IAŞI ÎN TIMPUL ŞEDERII NOASTRE⟩

În ce ne priveşte, am fost de faţă la liturghia cea mare de la Rusalii în mănăstirea noastră. După slujbă, s-a întins un covor pentru domnul nostru patriarh înlăuntrul altarului, în faţa pristolului. Noi l-am înveşmîntat cu epitrahilul şi cu omoforul şi el a citit rugăciunea îngenunchierii cu faţa întoarsă către credincioşi.

În duminica tuturor sfinţilor[429 bis], egumenul mănăstirii Sf. Ioan cel Nou[430], cunoscută sub numele de „Mănăstirea Fecioarei", care se afla la capătul oraşului Iaşi[431] şi care era metoh şi danie ţinînd de mănăstirea Sf. Sava, a venit să poftească pe domnul nostru patriarh.

Ne-am dus la această mănăstire şi am fost de faţă la liturghie, după care am prînzit, iar seara ne-am întors la mănăstirea noastră ⟨Sf. Sava⟩. ⟨Mănăstirea Sf. Ioan⟩ e frumoasă; pe dinafară are foişoare care domină tot oraşul, căci este aşezată într-un loc ridicat. Biserica este frumoasă şi clopotniţa se găseşte deasupra pridvorului.

Cît despre mucenicul Sf. Ioan cel Nou, ni s-a spus că a îndurat cazne (martiriul) p. 499
la Trapezunt[432], acum mai bine de un veac[433]. // Domnii Moldovei au trimis soli şi au folosit tot felul de şiretlicuri pînă ce au putut să aducă ⟨moaştele sfîntului⟩ în ţara lor. ⟨Moaştele⟩ au fost lăsate la locaşul acestei mănăstirii pentru a vedea unde voia ⟨sfîntul⟩ să fie aşezat. Dar trăsura domnului[434] în care erau aduse aceste moaşte ale sfîntului şi care era urmată de ei s-a oprit la Suceava[435]. Acolo i s-a clădit o mănăstire[436] şi o biserică în cetate, iar sfîntul a fost pus acolo pentru a fi păstrat în veci. Poporul din această ţară are deplină încredere în acest sfînt; cu prilejul hramului său, care se sărbătoreşte în joia de după Rusalii, ⟨locuitorii⟩ vin în pelerinaj la el din părţile cele mai îndepărtate ale ţării. Fiica

---

429bis 5 iunie 1653.

430 Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou (Nicoriţa) este ctitoria hatmanului Nicoară şi a soţiei sale Teodosia (1626—1629) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 465).

431 Pe culmea dealului Tătăraşi.

432 Sf. Ioan cel Nou s-a născut la începutul veacului al XIV-lea la Trapezunt, dintr-o familie de creştini. N-a îndurat martiriul la Trapezunt, ci la Cetatea Albă. Alexandru cel Bun i-a adus moaştele în anul 1402 şi le-a aşezat în biserica Mirăuţi din Suceava. Vezi S. Fl. Marian, *Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava*, Bucureşti, 1895; V. Drăghiceanu, *O icoană din sicriul Sfîntului Ioan-cel-Nou din Suceava*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", VIII, 1916, p. 21—24); T. Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", II, 1964, pp. 265—289.

433 În realitate mai bine de două secole.

434 Alexandru cel Bun (1400—1432).

435 *Istadjava.*

436 Despre m-rea Mirăuţi, construită probabil de Petru Muşat, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 798—800.

unui mare boier a clădit această frumoasă biserică[437], ce-i este închinată şi care poartă numele lui[438].

În ajunul sărbătoarei Sf. Apostoli, au tras îndelung clopotul cel mare şi s-au împodobit bisericile potrivit datinei lor cu flori şi cu mănunchiuri de busuioc, puse la icoane.

Să se ştie că de la 1 aprilie[439] ceasornicul de fier suna cincisprezece ceasuri în timpul zilei şi nouă ceasuri noaptea. În luna iunie şi iulie[440] suna şaisprezece ceasuri în timpul zilei şi opt ceasuri în timpul nopţii.

Să se ştie că în această ţară fetele au obiceiul să împletească cununi de flori şi de busuioc pentru a şi le pune pe cap; iar femeile se împodobesc în acelaşi fel şi aceasta ⟨se întîlneşte⟩ pînă în ţara Moscovei.

Să se ştie că în această ţară primii castraveţi se coc de sărbătoarea Sf. Apostoli[441]; sînt mici şi fără zeamă.

p. 500 Iar prunii zişi „inimă de porumbel" ⟨sînt atît de mulţi⟩ încît seamănă cu o mare care se revarsă; ⟨prunele⟩ sînt de culori şi de soiuri variate: albe, galbene, roşii, ruginii şi sînt foarte gustoase; cireşii ⟨cu fructe⟩ roşii sînt atît de mulţi încît par ca nişte păduri; sînt şi soiuri minunate de pere[442].

În palatul domnului am vizitat biserica domnului[443] care e foarte frumoasă şi e închinată Sf. Gheorghe şi de asemenea biserica doamnei[444], închinată ⟨tot⟩ Sf. Gheorghe[445]. Locuinţele unde stau sînt acoperite în întregime cu plăci de faianţă, iar Vasile ⟨Lupu⟩ a pus să se împodobească minunat tavanele[446]. Sînt acolo băi prea frumoase pe care Vasile ⟨Lupu⟩

---

[437] Este vorba de Teodosia, sora lui Miron Barnovschi şi soţia hatmantului Nicoară sau Nicoriţă, care, împreună cu soţul ei, este pomenită ca ctitoră a mănăstirii Sf. Ioan cel Nou într-un hrisov al lui Miron Barnovschi din 1629 (N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, p. 219).

[438] Adică al Sf. Ioan cel Nou.

[439] *Nisan.*

[440] *Haziran va tammuz.*

[441] Petru şi Pavel (29 iunie).

[442] Bogăţia de fructe a Moldovei a fost remarcată de D. Cantemir (*op. cit.*, p. 109) şi de numeroşi străini (*ibidem*, p. 112, nota 6).

[443] Biserica sau paraclisul domnului se afla deasupra porţii principale a curţii domneşti; a fost clădită de Ştefan Tomşa la 1613—1614 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 413). Vezi şi *Călători*, V, p. 334.

[444] Hramul ei este Sf. Treime.

[445] Biserica sau paraclisul doamnei (numită „biserica din spre doamna") se afla în palatul ei numit şi haremul doamnei (N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 189). Vezi şi *Călători*, V, p. 490 (1652), N. Grigoraş, *Bisericile curţii domneşti din Iaşi*, în „Mitropolia Moldovei", XLV, 1969, nr. 5—6, pp. 312—320 şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 414.

[446] Vezi Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de la Iznik din sec. XVI—XVII găsită în Moldova*, în „Arheologia Moldovei", V, 1967, pp. 287—308); Al. Andronic, *Ceramica otomană descoperită la Iaşi*, în SCIV, XIX, 1968, nr. 1, pp. 159—168; Eugenia Neamţu, *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la curtea domnească din Iaşi*, în SCIV, XXI, 1970, nr. 4, pp. 697—703 etc.

le-a clădit în întregime din marmură; şi apa este adusă din altă parte.

În grădina domnului am văzut şi duzi ⟨cu fructe⟩ dulci şi mulţi caişi, ca şi migdali; am mai văzut un pom mic cu rodii, plantat într-un butoi, şi lămîi dulci, cultivaţi tot în hîrdaie.

(XXVII. — LUPTA HOTĂRÎTOARE DINTRE VASILE LUPU ŞI NOUL DOMN).

Să ne întoarcem (la vorba noastră).

S-a adeverit ştirea că noul domn, duşmanul lui Vasile, sosise în satele[447] aşezate lîngă hotarul Ungariei[448], în locuri greu de pătruns, pe vîrful munţilor,
în mijlocul codrului; // avea cu el ostaşi unguri şi români[449]. El înrola oameni, p. 501
iar locuitorii din aceste ţinuturi erau legaţi de el. A reînceput teroarea şi noi eram încurcaţi în toate privinţele. Vasile ⟨Lupu⟩ nu avea armată şi toţi moldovenii îl trădaseră[450]. El ceruse ajutorul tătarilor; dar aceştia nu l-au sprijinit[451]. Furios, a început să recruteze trupe dintre locuitorii ţării, căpitani şi izubaşi, dîndu-le tainuri şi leafă[452]. În timpul acesta a sosit vestea că Hmelniţki îi trimisese cîteva mii de ostaşi cazaci[453] şi că aceştia sosiseră. El le-a împărţit bani şi daruri în veşminte, le-a rînduit tainuri şi băutură şi le-a făcut o tabără în jurul oraşului şi ei s-au aşezat acolo. Între timp, Vasile vodă a primit trei caftane şi o scrisoare de întărire[454] ⟨în domnie⟩, aduse de agale[455]. După aceea a venit la el Kadir-Aga, aga vistieriei, cu un caftan adus chiar cu mîinile sale şi de asemenea şi o scrisoare de întărire. Domnul a ieşit în întîmpinare cu cazacii şi ei au intrat

---

[447] La Răcăciuni „un sat al său" (M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 155).

[448] Adică al Transilvaniei.

[449] *Ain al-Ungurus wa al-Flach*. Erau români („valahi") din Ţara Românească. Despre ajutorul primit de la G. Rákóczi al II-lea şi Matei Basarab vezi M. C o s t i n, *Opere*, pp. 155—156.

[450] După izbînda lui Gheorghe Ştefan de la Valea Seacă (jud. Bacău), mulţi moldoveni au trecut de partea noului domn, „adăogîndu-i den dzi în dzi oameni de ţara de sus toată şi den gioseni mulţi" (*ibidem*, p. 156). Despre cauzele prăbuşirii lui Vasile Lupu vezi *Istoria României*, III, p. 175.

[451] Vezi şi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 163.

[452] Fapt confirmat şi de M. C o s t i n, *Opere*, p. 156.

[453] După M. Costin au fost numai 400 (*ibidem*, p. 157).

[454] *Mukarrer-name.*

[455] Marele vizir Köprülü Mehmed paşa, care sprijinea pe Vasile Lupu, i-a trimis un ceauş cu daruri (M a i o l i n o B i s a c c i o n i, *Historia delle guerre civili di questi ultimi tempi* ..., Bologna, 1653, p. 417; H u r m u z a k i, *Fragmente*, III, p. 185).

⟨în Iaşi⟩ cu mare alai. Apoi domnul s-a pregătit să pornească împotriva duşmanului său.

În acest timp, ⟨atît⟩ noi ⟨cît⟩ şi mănăstirile sale facem „paraclisul" şi vecernii de seara pînă dimineaţa, potrivit rînduielii vecerniei joiei pocăinţei şi sîmbetei celor şase icoase ale acatistului, dar toate acestea nu au folosit la nimic. //

p. 502 În sfîrşit, domnul a purces din Iaşi, marţi 5 iulie, însoţit de toţi negustorii şi de grecii, partizanii lui. Aceştia împreună cu cazacii erau aproape de vreo patru mii; li s-au adăugat şi vreo unsprezece mii de moldoveni[456]. El a pornit împotriva duşmanului său despre care iscoadele sale îi aduseseră ştirea că nu avea decît două sau trei mii de oameni[457]. În timpul acestei nopţi au fost multe tunete, fulgere şi trăznete, ⟨a căzut⟩ o ploaie torenţială, astfel că ne spuneam: „A venit ceasul". Trăznetul a căzut pe turla mare de lemn a bisericii mănăstirii Sf. Paraschiva, care este a călugărilor de la muntele Sinai, şi a înfipt adînc în pămînt vîrful şi crucea. A căzut şi pe grajdurile marelui palat ⟨domnesc⟩ şi a ars multe case. Fulgerele străluceau ca săbiile şi se vedeau pe cer întruchipări făcute din nori alburii asemenea unor cetăţi şi unor lănci. Toate acestea vesteau, de asemenea, înfrîngerea lui Vasile ⟨Lupu⟩.

Cînd cele două oşti s-au rînduit pentru luptă, trupele lui Vasile ⟨Lupu⟩ ar fi putut să nimicească trupele duşmanului său cu beţe, nu cu săbii, din cauza numărului lor mic, dar aceştia ⟨din urmă⟩ se ţineau tare pentru că ei aveau cunoştinţă de trădarea moldovenilor, care şi-au plecat steagurile şi au trecut la noul domn şi l-au părăsit pe Vasile ⟨Lupu⟩ şi l-au trădat
p. 503 şi s-au unit cu oştenii domnului celui nou, ⟨care erau⟩ unguri //, valahi şi moldoveni[458]. Ei s-au luptat corp la corp cu rămăşiţele trupelor lui Vasile, cazaci şi greci, şi cum aceştia erau puţini, i-au învins şi i-au tăiat în bucăţi cu săbiile lor.

Avangarda trupelor amintite ⟨ale lui Vasile⟩, ⟨alcătuită⟩ din negustori şi din ostaşi greci, era sub comanda hatmanului, fratele domnului[459] şi a fiilor lui[460]. Cînd a văzut că, după ce fusese biruitoare, era înfrîntă şi pe punctul de a fi nimicită de sabia duşmanilor, şi-a rupt rîndurile şi a luat-o la fugă. Înfrîngerea a avut loc miercuri 6 iulie, la amiază[461].

---

[456] M. Costin apreciază oastea lui V. Lupu la 3 600 de oameni; el nu vorbeşte de cei 11 000 de moldoveni (*Opere*, p. 157).

[457] După M. Costin ar fi fost 2 500, în afară de „altă strînsură" (*ibidem*).

[458] După opinia aceluiaşi cronicar, moldovenii din oastea lui V. Lupu au fugit „fără nici o nevoie" din luptă (*ibidem*).

[459] Gheorghe Coci hatmanul (22 sept. 1651—16 oct. 1652), prins după înfrîngerea de la Sirca (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 378).

[460] Gligoraşcu paharnic al doilea şi Ştefan paharnicul, ultimul ucis de G. Ştefan (*ibidem*).

[461] Asupra cauzei acestei înfrîngeri vezi raportul ambasadorului Dell' Haye, în Hurmuzaki, V/2, pp. 4—5 (16 iulie, 5 septembrie 1653) şi vol. V/1, pp. 19—20.

Toate acestea au fost spre nenorocirea noastră, căci nădejdea pe care o pusesem în Vasile ⟨Lupu⟩ şi în boierii lui a fost spulberată. Darurile pe care le adusesem pentru el şi care se ridicau la sute de piaştri erau irosite. Cît despre Vasile ⟨Lupu⟩, după ce făgăduise domnului nostru patriarh să-i plătească datoriile şi cheltuielile, el se vedea silit să ne ia înapoi toate cele care ne erau de trebuinţă pentru călătoria în interiorul ⟨ţării⟩, ca trăsuri, cai şi altele, după ce ne dăduse ⟨ca însoţitor⟩ pe solul ţarului Moscovei[462]. Şi vorbele sale erau vădit sincere. Cît despre boieri, ei ne făcuseră să nădăjduim la o sumă mare de bani; acum totul era pierdut cu desăvîrşire.

Domnul Vasile a luat-o îndată la fugă, cu puţini oameni //, călare pe calul său, părăsindu-şi cortul, adăposturile, caii, bogăţiile în seama duşmanului său, aşa cum le părăsise ⟨mai înainte⟩ după înfrîngerea sa din Ţara Românească. El s-a dus la cazaci şi a găsit adăpost sigur în ţara lor, unde nu avea nici duşmani nici potrivnici[463]. A trimis îndată vorbă la cetatea Sucevei unde îşi pusese în siguranţă soţia şi fiul, bunurile şi comorile, pentru ca să-i liniştească, cerîndu-le să reziste şi să lupte pînă ce el va putea veni în ajutorul lor cu forţe mari. p. 504

Nenorociţii de negustori şi ceilalţi ostaşi greci şi cazaci o luaseră la fugă acolo unde nu au găsit adăpost şi unde şi-au întîlnit duşmanii. Vederea li se întunecase şi ei se aruncaseră într-o cîmpie cu grîu, care în această ţară întrece de obicei în înălţime statura unui om. Picioarele cailor lor s-au împotmolit iar duşmanii lor, ajungîndu-i ⟨din urmă⟩, i-au măcelărit cu lovituri de săbii şi de lănci.

Aceşti negustori îşi încărcaseră avuţiile lor în dăsagi de aur şi argint, ⟨puşi⟩ pe caii lor, spunîndu-şi: „Dacă vom fi învinşi, o vom lua la fugă cu acestea". Dar nu le-a slujit la nimic căci au căzut pradă pistoalelor şi lăncilor, iar duşmanii lor le-au luat avutul[463bis]. Aceşti nenorociţi au ajuns într-o stare jalnică. Străbătuţi de gloanţele pistoalelor şi pe moarte, ei strigau: „Oh, cine va avea milă de noi şi // va veni să ne taie capul p. 505
pentru a ne curma ⟨zilele⟩ şi pentru a pune capăt suferinţelor şi caznelor noastre şi să ia în schimb aurul din chimirele noastre!" Dar nu le-a venit nimeni în ajutor şi sprijin.

Hatmanul, fratele domnului[464], care era în vîrstă, s-a împotmolit cu calul său, ca şi ceilalţi, în ogorul cultivat. Atunci duşmanii lui, ungurii,

---

[462] De la Vasile Lupu ni s-a păstrat o bogată corespondenţă cu ţarii Mihail Feodorovici şi Aleksei Mihailovici, privind îndeosebi transmiteri de ştiri din Imperiul otoman, achiziţionări de blănuri, solicitări de meşteri etc. (*Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România*, p. 26 şi urm.). În aceste scrisori nu se vorbeşte de prezenţa unui sol în Moldova la 1653.

[463] Vezi şi M. Costin, *Opere*, p. 158.

[463bis] Vezi *ibidem* p. 180.

[464] Gheorghe Coci. Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 158.

l-au ajuns şi l-au rănit şi cînd i s-a prăbuşit calul la pămînt, ei l-au luat în prinsoare şi l-au trimis în ţara lor. După ce fusese principe, a ajuns în prinsoare[465], ca şi ceilalţi boieri greci ai lui Vasile ⟨Lupu⟩.

Fiii hatmanului, Ştefăniţă[466] şi tovarăşii săi, aceştia scăpaseră din mîinile lor datorită calilor lor; s-au aruncat din vîrful muntelui şi au căzut în rîu. După această cădere, s-au ridicat din nou la suprafaţa ⟨apei⟩ şi au fugit şi ei spre ţara cazacilor. A fost pentru ei o clipă de durere, de jale şi de amărăciune.

Acei dintre cazaci care erau buni călăreţi şi care aveau cai buni au fugit, au ajuns în ţara lor şi şi-au scăpat viaţa. Cît despre pedestraşi şi alţii, aceştia au fost măcelăriţi şi au pierit sub loviturile duşmanilor lor, ungurii. Şi cum ar fi putut fi altfel? Căci aceştia sînt duşmanii religiei, dispreţuitori ai crucii şi ai evangheliei. Numele pe care îl poartă li se potriveşte: calvinişti[467], iar în limba greacă „calvinos", şi luterani[468]. Moldovenii ajunseseră
p. 506 duşmanii lor înverşunaţi, au ucis mulţi dintre ei //, mai întîi cînd au fost înfrînţi în Ţara Românească, unde veniseră cu miile din ţara lor; tot aşa ⟨au făcut⟩ şi acum, şi aceasta pentru că veniseră în ajutorul duşmanului lor, Vasile[469].

Toţi cei care fuseseră partizanii acestuia se despărţiseră de el de la prima înfrîngere, şi acum el era încercat ca Iov şi ca Eustaţiu şi ca alţi asemenea acestora. Şi-a pierdut atunci toate rudele şi prietenii şi chiar soţia şi copiii şi toată averea sa, după cum voi arăta. În sfîrşit, şi-a pierdut ginerele, fiul lui Hmelniţki, acest viteaz cavaler[470]. Unde este acum iscusinţa ta în afaceri, Vasile, şi unde este înţelepciunea ta? Unde sînt nenumăratele tale bogăţii? Tu eşti lipsit astăzi de toate aceste bunuri! Cîtă dreptate are cel care a spus: „Cînd se împlineşte soarta, mintea se întunecă!" Dacă nu ar fi fost un bun călăreţ, nu şi-ar fi mîntuit viaţa din mîinile duşmanilor săi.

---

[465] La Oradea Mare, unde a şi murit (N. Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 31 şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 164).

[466] Ştefăniţă paharnic al doilea, văr cu Ştefăniţă Lupu.

[467] *Al-kalbiyin.* Paul de Alep face un joc de cuvinte cînd scrie că termenul de Καλβύνος (calvinos) vine de la cuvîntul arab „*Kalb*" care înseamnă *cîine.* Vezi V. Radu, *op. cit.*, p. 505, nota 1. Era încă vie amintirea sinodului de la Iaşi din 1642.

[468] *Kalbinos wa luteran.*

[469] Din text ar rezulta că este vorba de maghiari; cum însă cei care au venit în ajutorul lui Vasile Lupu au fost cazacii, nu maghiarii, Paul de Alep — după obiceiul lui — a schimbat subiectul. Despre uciderea unor mercenari maghiari de către şangăii de la Tg. Ocna vezi M. Costin, *Opere*, pp. 147—148.

[470] Ucis la Suceava (*ibidem*, p. 163).

S-a dus la cazaci şi a stat în primul oraş din ţara lor numit Raşkov[471] şi a înştiinţat pe Hmelniţki, apoi pe ginerele său de ceea ce i se întîmplase.

⟨XXVIII. INTRAREA NOULUI DOMN ÎN IAŞI⟩ p. 507

S-a reînnoit pentru noi mîhnirea şi spaima, căci ungurii au venit îndată la Iaşi şi au jefuit tot ce au găsit în afara mănăstirilor[472]. Ne-a cuprins o mare spaimă, astfel că nu puteam dormi noaptea, iar în timpul zilei ne adăposteam în clopotniţe.

După ce duşmanul lui Vasile ⟨Lupu⟩, adică noul domn, a ajuns la Iaşi, el s-a îndreptat îndată spre cetatea Suceava, a înconjurat-o şi a asediat-o. A trimis îndată scrisori domnului nostru patriarh pentru a ne linişti; el ne-a hotărît un „mertic", adică tainuri în alimente şi băuturi mai mare decît cel pe care-l primisem în timpul lui Vasile ⟨Lupu⟩ şi s-a purtat tot astfel cu aga vistieriei[472bis].

La alegerea sa, a trimis dregători pentru a menţine ordinea la Iaşi şi în celelalte oraşe. Au venit atunci şi s-au răzbunat împotriva duşmanilor lor, grecii, care au ajuns în stare jalnică, căci li s-au luat toate bunurile. Zilnic îi supuneau la tot soiul de umilinţe; au ajuns să-i înjunghie cu săbiile pe străzi, să le taie urechile şi să-i bată în văzul tuturor. Groaza cumplită îi cuprinsese pe toţi şi mulţi dintre ei au scăpat de măcelărire datorită domnului nostru patriarh. Musulmanii şi evreii ieşeau în văzul tuturor fără teamă, dar grecii nu mai ieşeau din casele lor din pricina marii duşmănii care era împotriva lor, căci boierii lui Vasile ⟨Lupu⟩ // subjugaseră pe moldoveni[473] — p. 508
— după cum am spus — şi îi nenorociseră, astfel că am văzut pe cei mai de seamă dintre ei îmbrăcaţi sărăcăcios. Ei munceau zi şi noapte şi li se dădea atît cît se înţeleseseră cu turcii. Dar ce crimă făptuiseră oare nenorociţii negustori? Căci fără negustori această ţară n-ar fi putut exista. Aga

---

471 Raşkov, cetate pe Nistru. De aici Vasile Lupu s-a dus apoi la Volodijin (*ibidem*, p. 158). La 24 oct. 1653 — fiind încă la Raşkov — Vasile Lupu îşi cerea fiul şi soţia aflaţi în mîinile lui Gheorghe Ştefan (A. V e r e s s, *Documente*, X, pp. 270—271).

472 Fapt recunoscut şi de Gheorghe Ştefan, care arăta lui I. Kemény că mercenarii maghiari prădau „ca şi nişte tătari" (A. V e r e s s, *op. cit.*, X, p. 275).

472bis Informaţia lui Paul de Alep despre largheţea noului domn al Moldovei este şi ea confirmată de Miron Costin, după opinia căruia „mesele şi petrecăniile cestii domnii de-abiia la vreo domnie să să hie prilejit ... Slujitorii mila şi cinstea care au avut la această domnie n-au avut nice la o domnie" (*Opere*, p. 180).

473 În sfatul domnesc al lui Vasile Lupu erau, în 1652, şapte boieri greci şi numai trei moldoveni: Gheorghe Ştefan mare logofăt, Constantin Ciogolea mare spătar şi Pătraşco Ciogolea mare stolnic (*Istoria României*, III, p. 159). Vezi şi *ibidem*, p. 175.

vistieriei s-a înspăimîntat şi a dat de ştire la Constantinopol de ceea ce se întîmplase.

În ajunul sărbătoarei Sf. Ilie, s-a tras clopotul cel mare. Am fost de faţă la liturghie. Biserica a fost împodobită, după cum am spus, cu flori şi cu busuioc. S-au adus tăvi încărcate cu fructe proaspete, pepeni, castraveţi, prune, mere, pere şi cireşe (!). Au fost împărţite celor de faţă, potrivit datinei ţării, la vremea poamelor; iar sărbătoarea cădea în postul Sf. Fecioare, a opta duminică după Rusalii[474]. După vecernie, dascălul s-a mai urcat în clopotniţă ca să tragă clopotul cel mare, pentru „paraclis". Aşa se făcea în fiecare seară în tot timpul postului, de la căderea nopţii.

XXIX. ASEDIUL CETĂŢII SUCEAVA[475].

În dimineaţa de luni a postului Maicii Domnului, cazacii şi Timuş,
p 509 fiul lui Hmelniţki, au trecut Nistrul care este hotarul dintre // cazaci şi Moldova. Ei au măcelărit pe ungurii şi pe moldovenii care păzeau graniţele; s-au dus apoi în ajutorul cetăţii Suceava. Ei şi-au aşezat tabăra în jurul zidurilor cetăţii şi au abătut cursul unei ape care curgea în apropiere. Aveau douăzeci de tunuri.

Cînd noul domn a auzit de venirea lor, a părăsit cetatea şi i-a lăsat să intre; apoi noul domn şi oştile sale s-au întors şi au împresurat cetatea. Ei aveau atunci peste patruzeci de mii de oameni, pe cînd cazacii nu aveau decît patrusprezece mii[476].

În seara celei de a zecea duminici de după Rusalii, adică în seara spre luni, ajunul Adormirii Maicii Domnului[477], s-a tras clopotul cel mare şi noi am intrat în biserică. În timpul cîntării „Slavă" amîndouă corurile cîntau cu rîndul fiecare stih după modulaţiunea cuvenită în melodia corului. În a doua zi s-au adus tăvi cu fructe şi struguri, piersici,

---

[474] Nu este vorba de sărbătoarea Sf. Ilie (care nici nu cade în postul Sf. Marii), ci de cea a „Schimbării la faţă" (6 august), cînd se binecuvîntează pîrga din struguri.

[475] Asediul este povestit pe larg de M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 158 şi urm. şi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 163 şi urm.

[476] Efectivele sînt exagerate; după Miron Costin, Timuş ar fi avut 9 000 de cazaci, iar G. Ştefan cîteva mii de moldoveni, la care se adăugau 5 000 de secui şi poloni (*Opere*, p. 158); G. K r a u s (*op. cit.*, p. 163 şi urm.) susţine că erau 12 000 de cazaci contra 10 000 de oşteni ardeleni (de moldoveni nu vorbeşte) şi 6 000 de poloni şi suedezi. Despre strîngerea oastei moldo-maghiare în tabăra de la Cotnari înainte de asediu vezi A. V e r e s s, *op. cit.*, pp. 266—267.

[477] 14 august 1653. Cu două zile înainte un capugi başî adusese însemnele domniei lui G. Ştefan, aflat la Roman (A. V e r e s s, *op. cit.*, p. 268). Vezi şi H u r m u z a k i, IX/1, pp. 29, 31.

prune zise „inimă de porumbel", // cireşi (!) şi altele. Au fost binecuvîntate şi împărţite celor de faţă, ca şi busuiocul şi florile aşezate deasupra tăvilor, fără să mai punem la socoteală cele cu care fuseseră împodobite icoanele. p. 510

În cea de a douăsprezecea duminică după Rusalii[478], domnul nostru patriarh s-a dus să slujească liturghia în biserica Mănăstirea Doamnei[479], în urma invitaţiei primite de la postelnicul noului domn[480]. Acesta l-a luat în casa sa şi i-a dat un ospăţ măreţ, căci ne iubea foarte mult.

Cîţi greci au fost scăpaţi de la moarte de domnul nostru patriarh în timpul şederii sale, după ce li se dăduse împărtăşania şi după ce fuseseră duşi la spînzurătoare şi după ce fuseseră dezbrăcaţi şi li se pusese ştreangul de gît pentru a fi spînzuraţi! În toate ţările creştine, cînd trebuie să fie executat un criminal, îl aduc la armaş sau la subaşi[481] şi o ceată de oameni îl duce mai întîi la o biserică unde un preot iese şi îl spovedeşte şi îi dă împărtăşania, apoi este dus şi executat în locul hotărît. Aşa i-am văzut făcînd şi astfel le este obiceiul!

În ajunul 〈zilei de〉 joi, care a căzut la 1 septembrie, începutul anului 7162[482] de la facerea lumii, s-a tras clopotul cel mare pentru a vesti sărbătoarea Sf. Simeon Stîlpnicul din Alep. A doua zi am ieşit de la liturghie la amiază, după datina marilor sărbători pentru care se trag clopotele cele mari //. În Moldova şi în Ţara Românească, la fiecare sărbătoare p. 511
cînd este „dezlegare"[483], se trag clopotele cele mari, se începe liturghia în a doua jumătate a dimineţii[484]. S-a făcut tot astfel cu sărbătorirea naşterii Maicii Domnului la 8 septembrie şi în ziua următoare, de sărbătorirea părinţilor ei. S-au făcut slujbe mari şi s-au adu tăvi încărcate cu multe poame.

În ajunul sărbătoririi Înălţării sfintei cruci, s-a tras şi clopotul cel mare. La utrenie nu s-a făcut, ca la noi, o procesiune în jurul crucii, ci preotul o purta pe o tăviţă şi a pus-o pe un tetrapod[485] şi toţi au îngenunchiat în faţa crucii potrivit ritualului duminicii ortodoxiei.

În ce ne priveşte, am fost reţinuţi în tot acel timp în Moldova şi eram copleşiţi de mîhnire şi de durere. Frica de grozăviile care s-au abătut asupra noastră ar fi albit părul pruncilor; nouă ne-au pricinuit boli grele care constau din friguri alternînd cu fierbinţeli, astfel că eu, biet povestitor, am pătimit de la sfîrşitul lunii iulie pînă în zilele Rusaliilor 〈următoare〉,

---

478 28 august.
479 Golia.
480 Probabil Ilie Şeptilici, rudă cu Gheorghe Ştefan (menţionat de la 6 mart. 1654—25 mart. 1658) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 447).
481 *Ila al-'armaş ay al-subaşi.*
482 1653.
483 Κατάλυσις = deslegare, cînd este voie să mănînci untdelemn şi să bei vin în post.
484 După ora 10.
485 τετράποδον = o măsuţă cu patru picioare pe care se pune Evanghelia şi alte cărţi de cult.

îndurînd chinuri aprige în zilele în care frigul era cumplit şi de neîndurat. Nu aveam putere nici să mergem în ţara cazacilor, nici să ne întoarcem, căci toţi locuitorii ţării sînt hoţi şi tîlhari[486] şi toţi fugarii erau ucişi pe drumurile mari, astfel că pînă şi caravanele de negustori greci care fugeau
p. 512 // erau atacate, măcelărite şi jefuite. Nu ştiam într-adevăr ce să facem, întrebîndu-ne cît vor mai ţine această spaimă şi groază de zi şi noapte. În timpul domniei lui Vasile ⟨Lupu⟩, ca urmare a asprimei cîrmuirii sale, femeile purtau ⟨ca podoabă⟩ salbe de galbeni şi puteau merge ori unde voiau fără nici o teamă; dar pe vremea noului domn, groaza domnea chiar în mijlocul oraşelor.

XXX. — LUPTELE DIN JURUL CETĂŢII SUCEAVA[487]

În jurul cetăţii cazacii se luptau necontenit cu oastea noului domn. În fiecare zi, Timuş, fiul lui ⟨Bogdan⟩ Hmelniţki, ieşea din cetate şi ucidea mii din cei care o asediau. Nimeni nu putea să i se împotrivească din pricina marii sale vitejii şi îndrăzneli cavalereşti. Era un erou nemaipomenit şi istoria nu mai arată vreun războinic care să fi avut puterea şi vitejia lui. În fiecare zi el ieşea din tabăra sa călare pe un cal sur pe care-l iubea foarte mult, urmat numai de cîţiva oameni; ucidea pe duşmani, îi rănea şi îi împrăştia pe mulţi. Într-o singură zi, a ucis cu mîna lui o mie trei sute de germani[488], după spusele unor oameni vrednici de crezare, şi ei zăceau morman în faţa lui, unii peste alţii. Ba trăgea din arcul său cu mîna dreaptă,
p. 513 ba îl schimba în cea stîngă, apoi lovea cu sabia //; apoi slobozea muschetul, astfel că mînuia armele cu amîndouă mîinile sub burta calului şi îşi ucidea duşmanii.

Cînd a sosit aga visteriei şi capugibaşiul care venise de la Istanbul, din partea sultanului, pentru a pune rînduială în ţară, ei s-au dus la noul domn care asedia cetatea; au fost uimiţi de vitejia lui Timuş şi de virtuţile sale de călăreţ şi s-au rugat lui Dumnezeu pentru el şi pentru tinereţile lui. Nimeni nu-l putea nimeri cu vreo lovitură de muschetă sau cu orice altă armă căci era un călăreţ încercat şi se întorcea ca fulgerul pe spatele calului său. Ce groază a insuflat el printre polonii mari şi mici! A ucis cu mîna

---

[486] *Haramiya wa djalalija.* Afirmaţie exagerată. Vezi mai sus nota 239.

[487] Despre luptele din lunile aug.—oct. vezi şi A. Veress, *op. cit.*, pp. 268—269, Hurmuzaki, V/1, p. 21, Supl. II/3, pp. 44—53.

[488—490] Cifre evident exagerate.

lui cîteva mii de duşmani[489], cum am aflat de la oamenii lui; tot după spusele lor, ar fi ucis cu sabia şi cu mîna lui şapte mii de evrei[490]. În fiecare zi se aduceau la noi la Iaşi numeroase căruţe ⟨încărcate⟩ cu mii de răniţi; din cauza mulţimii de morţi, pămîntul se ridicase de mulţimea lor. În afară de acestea, tunurile de sus ale cetăţii şi cele de jos ale cazacilor ucideau numeroşi ostaşi sau îi puneau pe goană.

XXXI. — SUCEAVA. TIMUŞ. p. 514

În sfîrşit, într-o zi, pe cînd Timuş şedea în cortul său în cuprinsul taberei şi bea, el a fost lovit la picior [491] de o ghiulea de tun trasă de duşmanii săi, polonii, care veniseră în ajutorul lui Ştefan, noul domn, din ură pentru duşmanii lor, ⟨Bogdan⟩, fiul său şi cazacii. Ei ţintiseră şi l-au nimerit. A fost rău rănit şi după cîteva zile a murit[492]. După moartea prinţului lor, ce spun? a leului care îi păzea, situaţia cazacilor, atît din afară cît şi a acelora dinlăuntrul cetăţii, s-a înrăutăţit tot mai mult, iar cea a lui Vasile ⟨Lupu⟩ a ajuns fără putinţă de îndreptare. În acea vreme, doamna şi toţi cei din jurul ei erau covîrşiţi de necazuri pentru că nu mai aveau nici ajutor, nici sprijin.

După ce i-au scos măruntaiele lui Timuş, // l-au îmbălsămat şi i-au p. 515
aşezat trupul într-un sicriu împodobit cu catifea, atît pe dinăuntru cît şi pe dinafară, şi l-au îngropat. Jalnica veste a fost dusă tatălui şi socrului său Vasile ⟨Lupu⟩. Înainte de a-şi da sufletul, el primise vestea îmbucurătoare că soţia sa dăduse naştere la doi gemeni, dar el nu s-a bucurat, căci nu se împlinise încă nici un an de la căsătoria sa.

La Suceava dărîmase mănăstirea armenească[493] şi ucisese pe „vartabed"[494], pe preoţi, pe călugări şi pe toţi armenii care se adăpostiseră acolo.

---

[491] După opinia lui G. Kraus, Timuş ar fi fost lovit în spate de o ghiulea care i-a smuls „partea din spate a trupului" (*op. cit.*, p. 166). Despre rănirea lui Timuş vezi şi H u r m u z a k i, IX/1, pp. 40, 41.

[492] La 15 septembrie 1653 (N. I o r g a, *Acte şi fragmente*, I, p. 254). Vezi şi M. C o s t i n, *Opere*, p. 163.

[493] Probabil Zamca (vezi N. S t o i c e s c u, *Bibliografia*, pp. 811—812). G. K r a u s (*op. cit.*, p. 167) arată că au prădat bisericile şi mănăstirile din Suceava; într-o însemnare din 18 mai 1653 se spune „venit-au atunci Timuş Hmelniţki şi cu o mulţime de cazaci şi a aprins mănăstirea" (Humorului) (Ş t. B e r e c h e t, *Picături mărunte*, Chişinău, 1924, p. 125); tot astfel fusese prădată şi mănăstirea Dragomirna (T. B ă l a n, *Documente bucovinene*, II, p. 146).

[494] Termen armean probabil pentru a desemna pe egumen.

Cum ei erau peste măsură de bogaţi, el a pus mîna pe toate averile lor, pe lucrurile lor de preţ, pe aurul lor, pe mărgăritarele lor şi pe nenumăratele lor giuvaeruri fine; cît despre monetele de aur, erau două butii pline. Moartea lui a fost un dezastru. Vai cît de rău îmi pare de el şi de vitejia lui! Cînd venise pentru prima oară în Moldova, el spusese domnului nostru patriarh: „Eu nu am venit numai ca să cuceresc scaunul socrului meu, ci pentru a mîntui marea biserică din mîinile duşmanilor". Cititorul va înţelege acest grai.

O foamete mare i-a copleşit atunci pe cazaci şi pe toţi cei care se aflau înlăuntrul cetăţii; negustorii şi ceilalţi au ajuns să mănînce carnea cailor lor. Au ajuns în starea cea mai grea căci nu le sosea nici un ajutor nici de la Vasile ⟨Lupu⟩, nici de la ⟨Bogdan⟩ Hmelniţki. În sfîrşit, ⟨cazacii⟩, copleşiţi de foamete, au cerut aman[495] lui Ştefan, care l-a dat sub prestare de jurămînt[496]. El le-a dat tot ce le trebuia pentru ca să se întoarcă în ţara lor în deplină siguranţă şi fără să le facă cea mai mică împotrivire. Şi au
p. 516 luat cu ei sicriul prinţului lor //, comorile lor, tunurile lor şi au plecat. În ţara cazacilor i s-a făcut ⟨lui Timuş⟩ o înmormîntare măreaţă. Oameni demni de crezare ne-au spus că pieriseră de ascuţişul săbiilor, de la începutul acestei răscoale pînă acum, vreo sută de mii de oameni, atît moldoveni cît şi munteni, greci, unguri, sîrbi, arabi şi turci[497].

Slavă Domnului! După aceea noul domn a intrat, prin predare, în
p. 517 stăpînirea // cetăţii, cu tot ce se afla înăuntru, adică cu toate bogăţiile lui Vasile ⟨Lupu⟩ şi cu nenumăratele lui comori în aur şi argint, arme, veşminte, argintărie, blănuri de samur, mărgăritare şi altele asemenea lucruri pe care nu le aveau nici regii[498]. Cînd Vasile ⟨Lupu⟩ şi-a dus întîia oară avuţiile din cetatea Hotin[499] în cetatea Cameniţa, cum avea în straja sa ostaşi din ţara noastră, aceştia ne-au spus că trecuseră fluviul Nistru cu o sută de care şi că fiecare car era tras de doisprezece, zece sau opt cai; în toate erau aur, argint şi alte lucruri de preţ. El mai avea numeroase comori îngropate sub pămînt de douăzeci de ani, dar le-a scos pe toate; printre acestea erau treizeci şi cinci de cabaniţe de samur[500]. Oamenii lui de casă ne-au spus

---

495 Iertare.

496 Jurămîntul a fost prestat la 9 octombrie 1655, odată cu predarea Sucevei (N. I o r g a, *Acte şi fragmente*, I, p. 22). Vezi formula jurămîntului la V. R a d u (*op. cit.*, p. 576), care reproduce condiţiile impuse cazacilor de regele Poloniei şi de generalul lui Gheorghe Rákóczi după documentul din 9 octombrie 1653 publicat în *Hurmuzaki*, Supl. II/3, pp. 53—54 (doc. din 9 octombrie 1653). Vezi şi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 167, care arată cum au capitulat cazacii datorită înfometării. De o „tocmală" ştie şi M. C o s t i n (*Opere*, p. 164).

497 Cifră exagerată, ca şi altele indicate de Paul de Alep; în realitate, totalul participanţilor la luptă nu a depăşit cifra de 30 000.

498 Despre comorile găsite la Suceava vezi raportul ambasadorului Dell'Haye în H u r m u z a k i, V/2, pp. 6—7.

499 *Min kal'a Hotini.*

500 *Kābānisā samūr.*

că una din ele, pe care pusese să i-o facă pentru a o îmbrăca de Paşti, era de brocart de aur, împodobită cu mărgăritare şi cu nestemate; ea singură costase treizeci şi cinci de mii de dinari; fără să mai socotim ce storsese din averile boierilor. Nu este de mirare, căci toate aceste comori uriaşe fuseseră adunate în decurs de douăzeci şi patru de ani de cînd ajunsese Vasile ⟨Lupu⟩ domn[501]. Nu voi pomeni de comorile pe care le mai are în Polonia, în Austria, la Veneţia şi aiurea.

Apoi ⟨noul domn⟩ a scos din cetate pe doamna şi pe fiii ei[502] şi pe toţi boierii şi dregătorii. După ce a jurat ⟨că îi va lăsa în viaţă⟩[503], ⟨noul domn⟩ şi-a călcat jurămîntul; a ucis pe cei mai mulţi din ei[504] şi a ţinut
pe doamnă // şi pe copiii ei închişi într-un sat[505], pe care l-a înconjurat cu p. 518
strajă ca nimeni să nu poată intra nici ieşi. Tot ce era în cetate a dus în Ţara Ungurească unde cumpărase un castel bine întărit[506]. A împărţit solde ostaşilor şi le-a dat drumul. Iată cele ce s-au petrecut.

⟨XXXII. VASILE LUPU ŞI TĂTARII.⟩

Iată ce s-a întîmplat cu Vasile ⟨Lupu⟩ şi Hmelniţki.

Cînd ⟨tătarii⟩ au aflat ce s-a întîmplat cu Timuş, de strîmtoarea cazaci-
lor şi a celor aflaţi în cetate, au înarmat patruzeci de mii de cazaci // şi p. 519
douăzeci şi opt de mii de tătari pentru a merge în ajutorul lui, căci „sultanul" tătarilor, adică vizirul hanului[507], numit Şerif-bei, era cumnatul lui Vasile ⟨Lupu⟩, căci doamna lui Vasile ⟨Lupu⟩ era circasiană şi Şerif-

---

[501] Doar 19 în realitate (1634–1653).

[502] De fapt, în cetate se găsea împreună cu doamna Ecaterina numai Ştefăniţă Lupu (M. Costin, *Opere*, p. 163).

[503] Jurămîntul a fost prestat la 9 octombrie 1653, cînd s-a predat Suceava (N. Iorga, *op. cit.*, pp. 236–237; vezi şi *Hurmuzaki*, V/1, p. 22).

[504] A tăiat capul lui Ştefăniţă paharnicul, fiul lui Gheorghe hatmanul, la Suceava, iar la Buciuleşti a ucis pe Alexandru paharnicul şi pe Enache comisul, fiii lui Gavril hatmanul, nepoţii lui Vasile Lupu (M. Costin, *Opere*, p. 168). Fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino, doi dintre dregătorii apropiaţi ai lui Vasile Lupu, au fost salvaţi de la moarte de intervenţia lui Constantin Şerban, ruda lor (*ibidem*, pp. 158, 168).

[505] Buciuleşti, pe Bistriţa (*ibidem*, pp. 164–165). Domnul recunoştea el însuşi într-o scrisoare către I. Kemény că ameninţase şi înfricoşase pe soţia lui V. Lupu (A. Veress, *op. cit.*, p. 275). Poarta şi hanul tătarilor au cerut apoi pe doamnă şi pe Ştefăniţă (E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 205), dar G. Ştefan a răspuns că muriseră (*Hurmuzaki*, V/1, p. 11).

[506] Este vorba de Şinteu. Vezi Ştefan Meteş, *Domni din principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, pp. 25–26. Aici, în Transilvania, la Topliţa, doamna Safta, soţia lui Gheorghe Ştefan, a construit un schit.

[507] Islam Ghirai al III-lea.

bei se însurase cu sora acesteia. El însuşi a venit în ajutorul lui, căci tătarii în anul acela erau aliaţi cu Hmelniţki.

Cînd au străbătut ţara Moldovei cu oştile lor şi au ajuns la rîul Prut, la patru ceasuri de Iaşi[508], s-au întîlnit cu oastea cazacilor care se înapoia din cetate şi l-au înştiinţat despre predarea acesteia. Vitejia lor s-a înmuiat atunci şi oştile lor s-au întors, spunînd: „Vasile ne făgăduise leafă şi acum, cînd i s-au luat avuţiile, cum ne-ar putea oare plăti"? Îndată s-au întors
p. 520 din cale[509]. Iată ce se întîmplase //.

Vestea sosirii lor ⟨în Moldova⟩ s-a răspîndit înainte de a-şi fi început ei retragerea. De teama lor toţi locuitorii ţării s-au împrăştiat prin păduri şi munţi. La Iaşi nu a mai rămas nimeni căci toţi se pregătiseră să se retragă la Galaţi. Groaza care domnea şi creştea tot mai mult atunci nu se poate descrie, căci pînă şi mănăstirile au fost părăsite şi noi înşine a trebuit să plecăm cu ei, spunîndu-ne: „Pînă cînd va ţine oare aceasta"? Domnul nostru patriarh ceruse mai întîi domnului să-i dea mijloace pentru a pleca în interiorul Rusiei. Acesta nu l-a lăsat să plece, de teama oştilor ungureşti care păzeau hotarele Moldovei şi a turburărilor care izbucniseră la cazaci şi la tătari. Apoi l-a întrebat a doua oară asupra posibilităţilor de a merge în Ţara Românească. ⟨Domnul⟩ i-a spus: „Aşteptaţi ca sfinţia voastră să slujească o liturghie pentru mine, după care voi avea o convorbire cu ea şi o voi pregăti de călătorie într-un chip demn de rangul ei şi tot ceea ce
p. 521 nădăjduise de la Vasile ⟨Lupu⟩, dacă va vroi Dumnezeu, eu vi le voi da"//.
Domnul nu înceta să scrie sfinţiei sale.

Toate proviziile care se găseau prin mănăstiri fuseseră jefuite, în afară de cele de la Sf. Sava, mănăstirea noastră, din pricină că acolo şedea domnul nostru patriarh, care nu a avut nici o pagubă. Aceasta a făcut ca toţi negustorii să părăsească celelalte mănăstiri şi să vină la noi. Cînd au fugit toţi locuitorii, am fost siliţi să plecăm cu ei.

⟨Domnul nostru patriarh⟩ l-a întrebat încă o dată pe domn, care, în faţa stăruinţelor sale, i-a trimis o scrisoare prin care îi dădea slobozire de plecare. De asemenea a trimis o altă scrisoare şi lui Matei, domnul Ţării Româneşti, pe care-l numea „tatăl său". A mai pus să i se dea ⟨bani patriarhului⟩ pentru cheltuielile călătoriei, dar el era foarte zgîrcit.

Atunci chiria unui car cu boi pînă la Focşani, la jumătatea drumului între Moldova şi Ţara Românească, era de douăzeci şi cinci de piaştri, după ce fusese de trei pînă la patru piaştri. Am găsit cu greutate trei sau

---

[508] La Popricani, pe malul drept al Jijiei.

[509] Vestea căderii Sucevei i-a ajuns la Ştefăneşti pe Prut, unde s-a ţinut sfat mare. Şerif-bei a părăsit pe Vasile Lupu, fiind chemat de han (Miron Costin, *Opere*, p. 164), iar fostul domn s-a refugiat la hanul tătarilor care l-a trimis la Constantinopol, unde a ajuns la 5 iunie 1654 (Hurmuzaki, V/2, p. 9).

patru care de închiriat. Am părăsit Moldova joi, treisprezece octombrie[510]. Am trecut prin Scînteia[511], Vaslui[512], Bîrlad[513] şi acolo am părăsit drumul Galaţilor. Am trecut prin spaime pe care numai Dumnezeu le ştie. Am sosit într-un tîrg numit Tecuci[514] şi acolo am trecut cu pluta[515] largul rîu al Siretului[516].

⟨XXXIII. SOSIREA PATRIARHULUI LA ROMAN.⟩ p. 522

Joi 21 octombrie am sosit la Focşani. Toate aceste tîrguri şi sate erau părăsite, căci locuitorii fugiseră în munţi şi în păduri. Drumurile nu erau sigure. Focşani este un oraş mare prin mijlocul căruia curge un rîu mic[517] care este ultimul punct al hotarului Moldovei.

Pe malul acestui rîu începe graniţa Ţării Româneşti. Am stat acolo treizeci şi una de zile şi am petrecut acolo postul Crăciunului, pentru că domnul aflase că Iaşii fuseseră părăsiţi chiar şi de călugări şi de egumeni. A fost atît de indignat de această purtare, şi mai ales de aceea a egumenilor, încît a trimis următoarele ordine la graniţa de la Galaţi şi de la Focşani: ,,Cînd va veni la voi patriarhul Antiohiei, să vă purtaţi cu toată cinstea şi să-i daţi tot ce îi va trebui lui şi suitei sale, dar nu şi străinilor care îl însoţesc".

Din această pricină domnul nostru patriarh s-a dus îndată la Roman[518] care este reşedinţa domnilor[519], căci nu se întîlnise încă cu el ⟨domnul⟩ şi nici nu-l văzuse[520] şi aceasta o făcea pentru a fi pe placul străinilor care ne însoţeau. Ne-am întîlnit cu el ⟨= domnul⟩ şi i-am dat patru daruri, anume: o pereche de perne brodate, o sticluţă cu mir, un covor şi două feluri de săpun. După liturghia de Sf. Mihai[521], ⟨domnul⟩ // a dat domnului p. 523
nostru patriarh un ospăţ.

---

510 *Tişrin elaul.*
511 *Skintey.*
512 *Fasiludi.*
513 *Berlat.*
514 *Tikudj.*
515 Paul de Alep confundă bărcile cu plutele. Cf. V. Radu, *op. cit.*, p. 521, nota 1.
516 *Serhet.*
517 Milcovul.
518 *Romanos.*
519 *Kursiyu al-Begat,* adică ,,tronul begilor". Paul de Alep se referă probabil la faptul că Gheorghe Ştefan îşi stabilise reşedinţa temporar la Roman (M. Costin, *Opere*, p. 164).
520 De cînd era domn.
521 18 noiembrie.

Am fost de față și la sărbătoarea ⟨Sf. Ioan⟩ Gură de Aur[522]; a fost o mare solemnitate.

Episcopul titular[523] s-a îmbrăcat cu felonul[524] sfîntului Ioan Gură de Aur zis „polistavrion"[525], așa cum îl îmbrăca în fiecare an la slujba din ziua sărbătoririi sfîntului. Patriarhii de la Constantinopol trimiseseră acest felon în dar lui Ștefan voievod cel vechi și acesta l-a făcut danie episcopului amintit în mănăstirea cea mare a Sf. Paraschiva[526].

În Moldova este un mitropolit care are trei episcopi sub jurisdicția sa, nu mai mulți. Primul este episcopul de Roman, al doilea episcopul ținutului Hușilor[527] și al treilea, episcopul de Orhei[528] și dioceza lui. Mai are sub el alți doi episcopi în Țara ungurească, adică maghiară[529], cu opt sute de preoți. În Austria[530] este un oraș mare numit „Ivanopolis"[531], sau orașul ⟨sfîntului⟩ Ioan, pentru că se află acolo însuși trupul Sf. Ioan milostivul[532].

Perimetrul Țării Moldovei este de opt sute de mile[533], fiind deopotrivă
p. 524 cu acela al insulei Cipru. Nu se poate evalua mulțimea locuitorilor ei //. Cu toate acestea, tătarii fac neîncetat năvăliri și jefuiesc această țară. Sub domnia lui Vasile ⟨Lupu⟩, acum cinci ani, au venit pe neașteptate și au luat cam șaptezeci și cinci de mii de suflete[534].

Apoi ne-am întors de la Roman și ne-am dus la Focșani pe un drum foarte greu și am plecat din nou luni, 22 noiembrie[535] și am intrat în Țara Românească.

---

522 *Id Fam al-Dahab.* Sărbătoarea Sf. Ioan Gură de Aur cade la 13 noiembrie.

523 Anastasie al III-lea (1651—1657).

524 *Afloniya.* Asupra acestei tradiții vezi Melchisedec, *Cronica Romanului*, Roman, 1874—1875, p. 269 și urm.

525 *Boli stafri*, de la termenul grec πολισταυρός = cu multe cruci, înflorat, ornat.

526 Acest felon nu se găsește printre obiectele de artă rămase din vremea lui Ștefan cel Mare, cuprinse în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.

527 *Bilad-al Huș.*

528 *Orheni*, lectură stabilită de V. Radu (*op. cit.*, pp. 89, 523), care consideră că acolo se afla un protopop cu putere quasi-episcopală. În realitate, sediul celui de al treilea episcopat era la Rădăuți (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 351 și M. Costin, *Opere*, p. 386).

529 *Bilad al Ungurus ay al-Madjar.* Este vorba de Transilvania, unde mitropolitul Varlaam trimisese episcopi la Vad și în Maramureș (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, pp. 327 și 330).

530 *Bilad al-Nemseh.*

531 *Ivanobolis = Ienopolis, Ineul*; în limba turcă *Yanova.*

532 La V. Radu: *St. Jean l'Aumonier.*

533 După opinia lui D. Cantemir, era de 711 mile italiene sau 237 ceasuri de mers (*Descrierea Moldovei*, p. 61).

534 Este vorba de marea pradă din 1650 (M. Costin, *Opere*, pp. 131—133).

535 *Tișrin es-sani.*

1 Patriarhul Macarie al III-lea Za'im

2 Pagină din manuscrisul lui Paul din Alep (Paris, Biblioteca, Națională ms. arab 6016)

3 Pagină din manuscrisul lui Paul din Alep (Londra, British Museum, ms. arab 802—803 add. 18427)

4 Pomelnic în faianță de Iznik cu numele donatorilor: Vasile Lupu și familia sa

5 Vasile Lupu, Ştefăniţă şi doamna Ecaterina

6 Gheorghe Ştefan

7 Sigiliul lui Gheorghe Ştefan

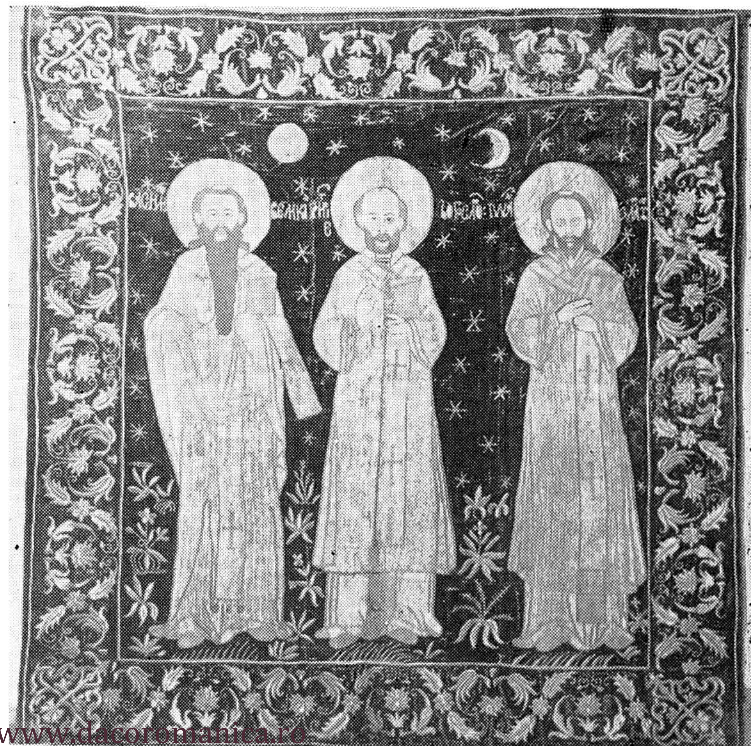

8 Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor zaporojeni

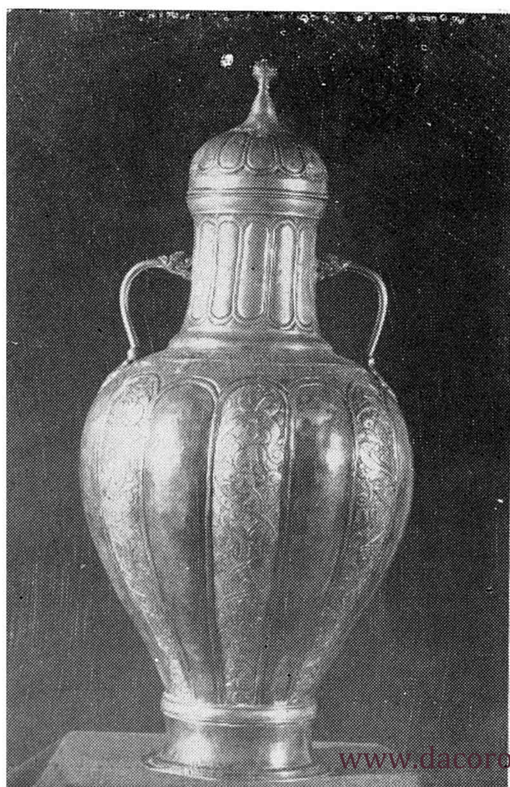
9 Semnătura lui Bogdan Hmelnițki

10 Mănăstirea Trei Ierarhi

11 Văl de tîmplă brodat reprezentînd pe cei trei sfinţi Ierarhi

12 Ferecătură dăruită de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi

13 Vasul cu mir dăruit de patriarhul Partenie lui Vasile Lupu

14 Scene din viaţa cuvioasei Paraschiva

15 Sf. Ioan cel Nou de la Suceava

18 Matei Basarab și Danciu Pîrîianu

↖16 Racla Sf. Ioan cel Nou de la Suceava

17 Tîrgoviște. Curtea Domnească și Turnul Chindiei

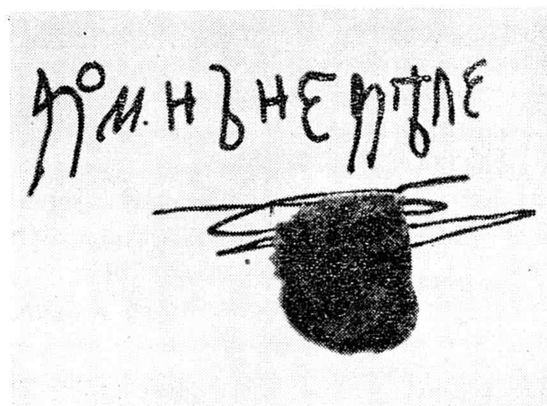
19 Sigiliul lui Matei Basarab

20 Piatra de mormînt a lui Matei Basarab la Biserica Domnească din Tîrgoviște

← 21 Constantin Şerban

23 Semnătura şi sigiliul doamnei Nedelea

22 Doamna Bălașa și Constantin Șerban

24 Constantin Cantacuzino, mare postelnic

25 Preda Brîncoveanu

26 Pocal din mănăstirea Negru Vodă, Cîmpulung

27 Racla Sf. Grigore Decapolitul din mănăstirea Bistrița

28 Ferecătura evangheliarului lui Nicodim (1404—1405)

29 Evangheliarul lui Nicodim. Frontispiciul evangheliei după Matei

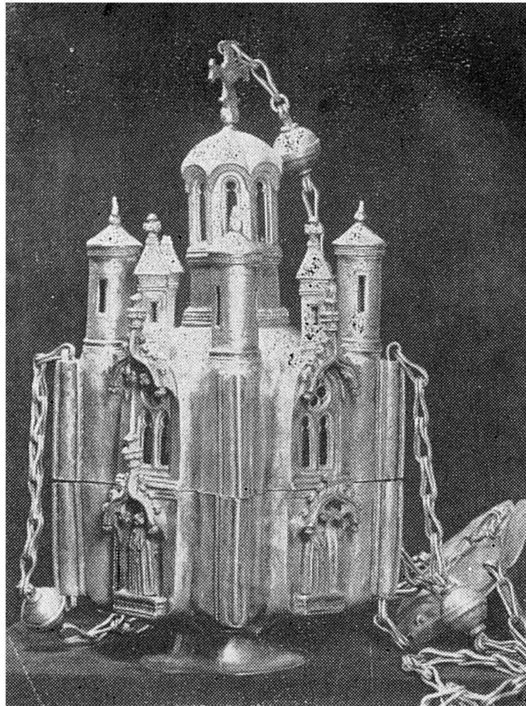
30 Portretul lui Nicodim

31 Racla de moaște a lui Nicodim cu scene din viața sa

32 Racla de moaște a lui Nicodim cu scene din viața sa

33 Cădelniță din mănăstirea Tismana

34 Potir dăruit de Matei Basarab și Doamna Elina mănăstirii Brîncoveni

⟨PARTEA A TREIA⟩

⟨CARTEA ÎNTÎIA⟩

INTRAREA NOASTRĂ ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ p. 525

⟨1. — RÎMNIC, BUZĂU⟩

Am ajuns într-un tîrg mare[1] numit Rîmnic[2] şi de acolo ne-am dus la un oraş mare numit Buzău[3], reşedinţa unui episcop şi a unei episcopii. Acolo se află o mănăstire mare de piatră a cărei biserică[4], mare şi foarte înaltă, este de piatră cu o scară înaltă şi cu turle foarte înalte, iar deasupra este o cruce foarte mare. Biserica era hramul Adormirii Maicii Domnului. Am fost de faţă la vecernie, apoi la liturghia slujită de sărbătoarea Sf. Ecaterina[5].

---

[1] *Bazar-kabir.*

[2] *Rîmnicu.*

[3] *Botza* sau *Butza.*

[4] Întemeiată de Radu cel Mare (1496) şi refăcută din temelie de Matei Basarab (1649). Era reşedinţa episcopului Serafim (1648—1668) (N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, I, pp. 113—115).

[5] 25 noiembrie 1653.

Slujbele şi cîntecele liturgice sînt minunate căci creştinii[6] din Ţara Românească sînt foarte evlavioşi şi foarte darnici. Ori de cîte ori intram
p. 526 într-un sat sau într-un tîrg, preoţii, boierii şi norodul veneau // înaintea
domnului nostru patriarh pentru a primi binecuvîntarea lui, apoi ne duceau la ospăţ şi ne făceau vizită. Stăteam puţin timp şi plecam din nou.

Ţara este populată şi îmbelşugată şi fiecare sat este mare cît un tîrg. ⟨Oamenii⟩ îi iubesc pe străini nu ca în ţara Moldovei ; atunci cînd patriarhul intra la aceştia din urmă, nimeni nu se oprea înaintea sa şi nu-i dădea nici măcar o bucată de pîine[7]. Tătarii sînt mai credincioşi decît ei ! De aceea au fost ucişi mii ⟨de oameni dintre ei⟩, iar cazacii, tătarii şi ungurii le-au jefuit bunurile şi turmele. Ce tiranie au răbdat ⟨ei⟩ sub domnia lui Vasile ⟨Lupu⟩ şi de cîte ori nu l-au trădat pentru a trece de partea ⟨domnului⟩ celui nou ! Căci acesta îşi bătuse joc de ei, făgăduindu-le să-i scutească timp de trei ani de bir[8] şi de toate angaralele, ⟨dar⟩, după ce a pus mîna pe putere şi după ce a cucerit cetatea ⟨Suceava⟩, şi-a împietrit inima şi le-a trimis îndată birari şi ispravnici şi le-a luat de trei ori mai mult[9], astfel că au început să ofteze după Vasile ⟨Lupu⟩ şi după domnia lui.

⟨II. TÎRGOVIŞTE⟩

Să ne întoarcem ⟨la vorba noastră⟩.

Pe urmă, am ajuns în apropiere de oraşul Tîrgovişte[10], reşedinţa de iarnă a domnului Ţării Româneşti. Chir Ignatie[11], mitropolitul oraşului,
p. 527 a ieşit în întîmpinarea domnului nostru patriarh. Era un bătrîn // venerabil
care cunoştea limbile turcă, persană, greacă şi română. A poftit pe domnul nostru patriarh în prea frumoasa lui trăsură şi au intrat împreună în oraş. Acesta este înconjurat de o palancă de lemn[12] ridicată de Matei ⟨Basarab⟩,

---

[6] *Masihiyin*, de la *Masih* = Mesia.

[7] Afirmaţie inexactă, infirmată de numeroşi călători străini (vezi *Călători străini*, V, pp. 279, 331, 485), ca şi de D. Cantemir, care laudă ospitalitatea moldovenilor (*Descrierea Moldovei*, pp. 313 şi 317, nota 17). După opinia lui Vasile Radu, această afirmaţie a lui Paul de Alep s-ar datora faptului că domnul Moldovei nu-i dăduse lui Macarie suma de bani pe care acesta o aştepta (*Etude préliminaire*, p. 34).

[8] *Min al-charadj* = de haraci.

[9] Afirmaţie exagerată. Totuşi, M. Costin recunoaşte şi el că „era la noi în ţară amu mai greu de dări pentru mulţimea lefeciilor ce ţinea Ştefan vodă" (*Opere*, p. 169).

[10] *Madina Torgaşt*.

[11] Ignatie, fost episcop de Rîmnic, a înlocuit din noiembrie 1653 pînă în 1655 pe mitropolitul Ştefan (1648–1653, 1655–1668) (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 373; II, p. 330).

[12] Este vorba de aşa-zisa „cetate" a Tîrgoviştei, constînd dintr-un şanţ întărit, făcut la 1645. Vezi şi mai jos p. 118.

noul domn[13]. Orașul este foarte mare și în împrejurimi sînt mai multe dealuri.

Apoi boierii i-au ieșit în întîmpinare și ne-au dus la mănăstirea pe care o ridicase Vasile voievod, din piatră[14], cînd încheiase un tratat de prietenie cu Matei cel amintit, domnul Țării Românești. Această mănăstire, cu hramul Schimbării la Față a domnului nostru, este numită în limba lor mănăstirea Stelea. Este mare și înconjurată cu ziduri de piatră. Cînd ne-am oprit, s-au tras clopotele; am intrat în biserică cu mare alai și am tras la mănăstire.

Biserica amintită este foarte mare și înaltă, are două turle zvelte ⟨deasupra cărora se ridică⟩ multe cruci. Se spune că s-a cheltuit suma de șapte sute de galbeni venețieni numai pentru poleire. Tîmpla este o lucrare rusească. ⟨Biserica⟩ este foarte bine luminată și are trei uși.

Intrarea noastră la Tîrgoviște s-a făcut ⟨în ziua⟩ de marți, 29 noiembrie. Seara s-au tras clopotele pentru sărbătorirea Sf. apostol Andrei. În această Țară Românească liturghia ține mai mult ca în țara Moldovei //. p. 528

Să se știe că în ajunul fiecărei sărbători însemnate sau înainte de „dezlegare"[15] trag clopotele și slujesc liturghia cu multă solemnitate.

Matei vodă avea întotdeauna obiceiul să pregătească un praznic[16] mare pentru preoți, călugări, săraci, tîrgoveți și pentru străini. După praznic li se împărțea tuturora o pomană. Sărbătoarea Sf. Nicolae a fost prăznuită cu mare solemnitate. Domnul și-a trimis trăsura ca să-l ia pe domnul nostru patriarh și ne-am dus la biserica Curții[17]. Domnul nostru patriarh a slujit liturghia împreună cu chir Gavril[18], arhiepiscopul sîrb, și cu mitropolitul Țării Românești[19], adică au fost trei mitre și trei sfeșnice cu cîte trei brațe și cu toții au dat binecuvîntarea. După „Axion"[20], domnul a coborît și a stat în picioare lîngă jilțul său. După ce i-a dat anafură[21], ca și celorlalți boieri, potrivit datinei ⟨și⟩ apoi coliva domnească, ne-am urcat la trapeză, ⟨unde am rămas⟩ pînă seara. Ne-a împărțit tuturor veșminte de cinste. Ne-am întors la mănăstire cu trăsura.

---

[13] Matei Basarab nu era domn „nou" la 1653.

[14] Mănăstirea Stelea, ctitoria lui Stelea spătarul din 1582, a fost reclădită în 1645 de Vasile Lupu, al cărui tată, Nicolae vel aga, se găsește îngropat în vechea biserică. Hramul bisericii este însă Învierea, nu Schimbarea la Față (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 648–649).

[15] *Katalisis*, de la termenul grec κατάλυσις.

[16] *Trabeza* de la termenul grec τράπεζα.

[17] *Al-Kurta*. Este vorba de Biserica Domnească din Tîrgoviște, ctitoria lui Petru Cercel (1583), reparată de Constantin Brîncoveanu în 1697–1698 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 640–642).

[18] *Kir Gafriil*.

[19] Mitropolitul Ignatie (1653–1655).

[20] Ἄξιον ἐστίν transcris cu litere arabe.

[21] *Al-buruti, al-boroti*, poate de la termenul grec πρότι.

Tot astfel s-a făcut şi în ajunul Sf. Ignatie dinaintea sărbătorii Crăciunului. În ziua acestei sărbători este obiceiul în această Ţară Românească să se taie porci şi să-i atîrne pentru sărbătoare sau pentru pastramă[22]. Ţipetele ⟨porci⟩lor răsunau neîntrerupt pînă la cer.
p. 529 Domnul nostru patriarh a avut atunci o convorbire cu Matei voievod //
care îl adusese la el cu trăsura sa şi l-a primit foarte bine. Noi i-am înfăţişat
darurile noastre; domnul nostru patriarh i-a dăruit o parte din fruntea
Sf. apostol Filip, ⟨făcătoarea de⟩ minuni, apoi un vas cu noul mir. Dar
el era supărat pe noi pentru că ne dusesem mai întîi la duşmanul său, Vasile
p. 530 voievod //.
Să se ştie că domnul ne-a pus la îndemînă doi dărăbani care erau din
p. 531 categoria ⟨ostaşilor⟩ saragea, deoarece sînt îmbrăcaţi // în uniformă roşie[23].
Duminică dimineaţa ei veniră să ne slujească: tăiau lemne, aprindeau focul, curăţau peştele de solzi, spălau vasele, ne aduceau tainul de hrană şi de băutură, pînă sîmbătă seara; plecau atunci şi domnul nostru patriarh le dădea un bacşiş; apoi veneau alţii şi făceau la fel.

Domnul ţinea foarte mult la domnul nostru patriarh. În ajunul Crăciunului a pus să se bată toba pentru a înştiinţa pe ostaşii care se aflau în oraş: era semnul lor de adunare. Ei s-au strîns la el cu steagurile lor. El ⟨domnul⟩ a ieşit şi s-a urcat în trăsură, iar ei au alcătuit un alai mare ⟨care mergea⟩ înaintea lui, în timp ce tobele, trîmbiţele şi goarnele îl urmau, potrivit datinei domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, datină împrumutată de la turci. Au plecat la vînătoare, căci în toate aceste ţări, pînă la cazaci şi la moscoviţi, în fiecare casă de episcop sau de boier sînt întotdeauna urşi şi alte animale, pentru petrecerea lor.

Căci este un obicei străvechi ⟨al domnilor⟩ să dea cu prilejul ajunului
Crăciunului şi al sîmbetei luminate un ospăţ domnesc din vînatul lor,
p. 532 în a doua zi de sărbătoare //. Erau peste zece mii de oşteni aleşi dintre cei
mai viteji şi mai neînfricaţi: sîrbi, bulgari, albanezi, greci, unguri, turci, munteni.

Seara s-au întors cu mare pompă. În spatele trăsurii domneşti veneau care încărcate cu vînat: mistreţi, iepuri, vulpi şi urşi pentru petrecere, apoi păsări sălbatice, ⟨cum ar fi⟩: cocori, găini sălbatice, porumbei şi altele[24].

---

[22] *Wa ta'llakuha li-adjl al-'id aw bastirma. Bastirma* este forma arabă a cuvîntului turc *pastirma* care a dat în limba română pastramă.

[23] *Daraban ithnayn wa hum min kism al-saradja li-innahum bi-yalbisu djuh ahmar.* După alte informaţii, uniformele dorobanţilor erau de culoare albastră (N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, p. 121). Este greu de spus de ce încadrează Paul de Alep pe dorobanţi în categoria saragelelor, al căror nume vine de la sarı = galben, după culoarea galbenă a uniformelor sau steagurilor (*ibidem*, p. 134).

[24] Pentru comparaţie, vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, pp. 237—238 (cap. *Vînătorile domneşti*) şi *Călători*, III, p. 15.

Cît despre boierii din ţara Moldovei şi din Ţara Românească, ei au obiceiul să aducă domnului, cu trei zile înainte de sărbătoare, daruri, fiecare după rangul său[25].

Cît despre domn, în dimineaţa zilei de sărbătoare ⟨mare⟩, el le dăruia veşminte de onoare.

Iar ritul slujbei ajunului[26] Crăciunului se făcea după ritul de la Constantinopol: s-au tras clopotele şi s-a intrat în biserică dis-de-dimineaţă, ieşindu-se abia după amiază. Toate citirile şi rugăciunile au fost cîntate pe o psalmodie duioasă.

Să se ştie că, în această ţară, este obiceiul ca în ajunul sărbătoarei Crăciunului preoţii din oraşe şi străinii, apoi copiii, şcolarii, cît şi dascălii, adunaţi în cete, cete, să poarte icoana şi să cutreiere prin // oraş în tot timpul p. 533
nopţii, trecînd pe la casele dregătorilor şi făcîndu-le urări de sărbătoare. Ei au zis mai întîi un polihroniu pentru domn, apoi un al doilea pentru domnul nostru patriarh şi au făcut urări pentru ei.

După aceea, se duc să-i felicite, mergînd mai întîi la mitropolit, apoi la domn; aceasta ⟨o fac⟩ pentru a primi răsplată. Ei au venit şi la domnul nostru patriarh în timpul nopţii şi au cîntat: „Fecioara astăzi"[27] şi alte cîntece de Crăciun. El săruta icoanele şi le dădea daruri. Ei plecau, dar veneau alţii şi aceasta ⟨a ţinut⟩ de seara pînă dimineaţa. Lăutarii cei care cîntau din tobe, fluiere, trîmbiţe, au făcut tot aşa; ei au cutreierat în cete toată noaptea din ajunul Crăciunului şi în noaptea următoare cu făclii, mergînd la casele boierilor, la casa mitropolitului şi, de asemenea, la patriarh. Cei mai mulţi cîntăreţi erau de fel din ţara turcului(!)[28].

În dimineaţa sîmbetei Crăciunului, am fost de faţă la utrenie în biserica mănăstirii ⟨Stelea⟩ şi domnul ne-a trimis trăsura ca să mergem la liturghie şi ne-am dus la biserică.

Am fost uimiţi de mulţimea ostaşilor din Ţara Românească, de diferite neamuri. Deşi în Ţara Românească sînt mii de cîrciumi unde se vinde vin, rachiu[29], bragă[30] şi alte băuturi şi deşi toţi beau, totuşi // noi nu am văzut p. 534
în nici una din aceste zile pe nimeni care să fi fost beat, nici un rănit sau ucis, nici care să fi făcut vreo faptă rea; ci toţi erau liniştiţi, tăcuţi şi în

---

[25] Cf. şi relaţia lui Franco Sivori în *Călători*, III, p. 11.

[26] În textul arab termenul grec: παραμονή care înseamnă ajun de sărbătoare, cînd se citesc anumite slujbe bisericeşti, este transcris cu litere arabe.

[27] În textul arab cuvintele greceşti ἡ παρθένος σήμερον, condacul de Crăciun, imn ce sintetizează ideile religioase legate de această sărbătoare.

[28] *Bilad al-Turc*. Este greu de crezut că locuitorii din „ţara turcului" cîntau cîntece religioase ortodoxe!

[29] *Arak* adică rachiu făcut din struguri sau din bucate cu anason. Termenul arab *'arak* a dat în limba turcă *raki*.

[30] *Boza* = „bragă" în limbile siriană, persană şi turcă. V. Radu traduce prin „bere" (bière).

toate minţile. Cum se poate spune în ţara noastră[31] că creştinii nu ştiu să cîrmuiască, că se îmbată, se poartă ca nişte descreieraţi şi că nu ştiu să facă să domnească nişte rînduieli bune în ţara lor?

⟨III. CURTEA DOMNEASCĂ⟩

Să se ştie că Curtea[32] domnului Ţării Româneşti este mare şi înconjurată cu un zid de piatră; un rîu curge la capătul ei[33]. Biserica, la care ajungi pe o scară, este foarte mare[34]; este aşezată la mijlocul ⟨curţii⟩. Este împărţită în trei părţi: partea exterioară cuprinde arcadele nartexului, apoi ajungi printr-o a doua uşă în partea a doua a bisericii, unde se află mormintele domnilor; apoi se intră printr-o a treia uşă în naosul bisericii, care este o încăpere foarte veche. Deasupra ei sînt cupole înalte şi este înconjurată cu strane.

În mijlocul acestei Curţi este un turn de piatră, mare şi înalt[35], care ne-a uimit prin înălţimea lui; acolo se află orologiul oraşului şi acolo stau de strajă mulţi paznici. În timpul cinei aceştia bat dintr-o tobă asemenea unei „khalilie"[36] de la noi, pentru a opri circulaţia în timpul nopţii; după aceea aprind o lumină mare şi atîta timp cît rămîne aprinsă lumina, nimeni
p. 535 nu îndrăzneşte să umble ⟨pe uliţe⟩//.

În zori de zi bat iarăşi din tobă, sting luminile şi se trag lovituri de tun pentru a vesti pe toţi locuitorii din oraş că pot să umble pe străzi; acesta este obiceiul lor.

Cînd găsesc pe cineva umblînd noaptea — ferească-ne Dumnezeu! — — straja îl ucide.

Ce să mai credem despre zvonurile care umblă prin ţara noastră şi potrivit căruia creştinii nu pot păstra rînduiala şi nu pot cîrmui?

---

[31] Siria.

[32] *Kurta.* Despre curtea domnească din Tîrgovişte, construită de Mircea cel Bătrîn, mărită de Petru Cercel şi reparată de Matei Basarab, vezi mai nou N. Constantinescu şi Cristian Moisescu, *Curtea domnească din Tîrgovişte*, Bucureşti, 1965. Restul bibliografiei la N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 637—638.

[33] Ialomiţa.

[34] Despre Biserica Domnească a lui Petru Cercel vezi Mircea Georgescu, *Biserica Curţii Domneşti din Tîrgovişte*, în „Glasul Bisericii", 1960, nr. 1—2, pp. 118—128, Rodica Mănciulescu, *Date noi referitoare la aspectul iniţial al bisericii domneşti din Tîrgovişte apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961—1962)*, în volumul *Sesiunea ştiinţifică a Direcţiei monumentelor istorice*, Bucureşti, 1963, pp. 34—39 şi N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 640—642.

[35] Turnul Chindia.

[36] Un fel de tamburin.

Jilţul domnului ⟨din biserică⟩ este înalt şi aurit. În dosul lui sînt trepte care îngăduie să urci spre un loc retras[37], unde stă doamna şi suita ei ; ⟨această galerie este prevăzută⟩ cu zăbrele de lemn ; de acolo poţi merge în camera de consiliu a domnului[38], căci pe acolo se urcă şi se coboară ⟨el⟩ cel mai adeseori. Există şi o altă scară care duce pînă la el prin locul unde sînt mormintele domnilor. În partea de sus este o fereastră ; acolo stă ⟨domnul⟩ în zilele de sărbătoare ale Domnului nostru ⟨Isus⟩ şi duminicile; de acolo el priveşte jos unde stau oştenii şi săracii şi ⟨tot⟩ de acolo le aruncă bani în mai multe rînduri. Aceştia se aruncă grămadă asupra banilor şi el se distrează uitîndu-se la ei. Acesta este obiceiul lui de totdeauna.

Cînd domnul coboară în biserică să se roage, paznicii stau mereu de strajă la uşi cu halebardele lor ; nimeni nu poate fi de faţă în afară de boierii lui şi ei nu lasă pe nimeni altul să se apropie //. p. 536

Să se ştie că în ţara Moldovei şi în Ţara Românească este obiceiul ca numai domnul să utilizeze ceara roşie pentru a-şi pecetlui scrisorile[39] ; toţi ceilalţi trebuie să folosească ⟨ceară⟩ verde.

Cînd domnul nostru patriarh stătea în picioare la jilţul[40] său înaintea citirii epistolei, el pomenea, după datină, numele domnului, apoi cel al mitropolitului[41] şi cîntăreţii ⟨dascălii⟩ îl repetau în afara ⟨altarului⟩, apoi eu, arhidiaconul[42] ⟨patriarhului⟩ Antiohiei rosteam dipticurile[43] domnului nostru patriarh, preoţii le cîntau înăuntrul altarului, iar cîntăreţii ⟨=dascălii⟩ cîntau în afara ⟨altarului⟩, unul din coruri ⟨cîntînd⟩ în limba română şi celălalt în limba greacă. Arhidiaconul[44] arhiepiscopului sîrb[45] făcea tot astfel ca şi arhidiaconul mitropolitului Ţării Româneşti ; ei ⟨le⟩ rosteau fiecare pentru mitropolitul lor. Atunci domnul nostru patriarh a slujit liturghia cu foarte mare solemnitate.

Din pricina vîrstei foarte înaintate, domnul nu putea sta în picioare de la începutul pînă la sfîrşitul liturghiei, dar la „axion"[46] el cobora şi postelnicul[47] cu toiagul său de argint stătea în faţa sa, spătarul[48] încins

---

[37] Această tribună, numită în vechime „cafas", comunica cu palatul domnesc printr-o uşă aflată în partea de nord a bisericii.

[38] *Madjlis al-Beg.*

[39] Cf. E m i l V î r t o s u, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în DIR, *Introducere*, II, p. 374 : „roşul este culoarea rezervată exclusiv domnului în Moldova şi în Ţara Românească".

[40] *Al-kathedra.*

[41] *Al-brotopapas*, adică „primul preot" sau „protopopul". Aici este vorba de mitropolit.

[42] *Arşidiakon.*

[43] *Dibticha.*

[44] *Ra'is şamamise.*

[45] Ignatie.

[46] *Al-aksion estin*, de la "Αχιος ἐστίν = vrednic este.

[47] Constantin Cantacuzino, mare postelnic (1632—1654) (N. S t o i c e s c u, *Dicţionar*, p. 135).

[48] Diicu Buicescu, mare spătar (1645—1654) (*ibidem*, p. 129).

cu sabia şi cu buzduganul în mînă stătea în picioare în spatele jilţului lui, ţinînd calpacul[49] domnului, căci domnii Ţării Româneşti au obiceiul să stea cu capul descoperit de la începutul slujbei pînă la sfîrşit, în faţa mitropolitului sau a patriarhului; dar domnul ⟨Moldovei⟩ Vasile ⟨Lupu⟩ nu-şi scotea decît rareori calpacul.

La „chinonic", el ⟨domnul⟩ s-a coborît pentru a săruta icoanele şi
p. 537 după liturghie // domnul nostru patriarh i-a prezentat anafură[50] lui şi boierilor. Apoi am ieşit şi am făcut rugăciuni la mormîntul doamnei, soţia lui, care murise de curînd[51] şi fusese înmormîntată în gropniţa domnilor, după cum am spus. Apoi ne-am întors. S-au rostit rugăciuni asupra tăvii de colivă domnească, toţi cei de faţă au luat din ea împreună cu colaci frumoşi, care li s-au împărţit. Apoi domnul nostru patriarh l-a binecuvîntat ⟨pe domn⟩ şi s-a suit pe scară; apoi a ieşit îmbrăcat în mantia ⟨sa⟩, cu mitropolitul ţării, cu ceilalţi preoţi şi boieri de faţă; apoi l-au aşteptat pe domn sub fereastra cea înaltă.

După ce domnul a aruncat bani, după datină, oştenilor şi săracilor, domnul nostru patriarh l-a mai binecuvîntat odată după obicei. Ne-am urcat pe scara amintită ⟨care ducea⟩ din biserică pînă la el ⟨la palat⟩ în sala de mîncare.

⟨IV.⟩ OSPĂŢURILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

Atunci ⟨domnul⟩ a îmbrăcat pe boierii ţării sale cu veşminte de cinste
p. 538 după obiceiul regilor la marile sărbători //. În ziua aceea ei au slujit la masă de la început pînă la sfîrşit, căci ⟨acesta⟩ este obiceiul lor de sărbătoarea Crăciunului[52], Anului Nou, Bobotezei şi Paştilor. Dar a doua zi după sărbătoare, boierii stau la masă cu el ⟨domnul⟩ şi alţii îi slujesc, aşa cum se face în celelalte zile ale anului.

Cînd se aduceau farfuriile ⟨cu bucate⟩ de la bucătărie ⟨în sala de mîncare aşezată⟩ sus, se băteau tobele, tamburinele, se cînta din fluiere, se sunau trîmbiţele, iar muzica le întovărăşea. Se făcea tot astfel ori de

---

[49] *Kalbak.*

[50] *Al-andidara* de la 'Αντίδωρον.

[51] Doamna Elina a murit în august 1653, în vîrstă de 54 de ani şi a fost înmormîntată în Biserica Domnească din Tîrgovişte, în pronaos, în dreapta locului unde se afla odinioară scara (N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 107; Idem, *Doamna Elina a Ţării Româneşti, ca patroană literară*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.", III, t. XIII, 1932, p. 67; N. Constantinescu, C. Moisescu, D. Nicolăescu-Plopşor, *Considérations sur les tombes princières de Tîrgovişte*, în „Dacia", XI, 1967, pp. 301—319.

[52] Cf. relaţia lui Franco Sivori în vol. III al colecţiei, p. 11.

cîte ori bea domnul. După ce cînta muzica, se trăgeau trei lovituri de tun de se cutremura pămîntul. Această petrecere a ţinut pînă seara. ⟨Domnul⟩ stătea cu capul descoperit. S-au băut la ⟨acest⟩ mare ospăţ cu cupe mari de o oca de vin, mai întîi fiecare cîte trei cupe în cinstea sărbătorii, în al doilea rînd alte trei ⟨cupe⟩ în sănătatea domnului nostru patriarh, în al treilea rînd[53] mai multe ⟨cupe⟩ în cinstea numelui domnului. Nimeni nu putea să refuze să bea, căci datina cerea ca oricine stă cu el la masă să bea în felul acesta[54] pînă în clipa cînd se aduceau lumînările, acesta fiind semnul plecării[55].

⟨Domnul⟩ dădea atunci veşminte de cinste arhiereilor şi egumenilor din suita sa, care erau întotdeauna primiţi la masa sa. Mai întîi patriarhului prezent i-a dat un veşmînt de postav; tot astfel mitropolitului ţării care este primit // în tot cursul anului la masa sa, pentru că afară de acesta p. 539
nimeni altul nu-i binecuvînta masa. Celorlalţi egumeni de faţă le dădea veşminte de satin de o calitate superioară sau inferioară; pentru preoţi şi pentru noi, diaconii, erau veşminte de bumbac în dungi de culoarea răşinei.

Pentru ceilalţi preoţi, călugări şi pentru mulţimea de săraci, li se aşeza o masă mare, deosebită şi la sfîrşitul ⟨praznicului⟩ li se împărţeau bani şi basmale. Aceasta era rînduiala obişnuită la fiecare sărbătoare a domnului nostru.

Să se ştie că mitropolitul Ţării Româneşti are doi episcopi sufragrani: unul este episcopul de Buzău[56], de care am vorbit, şi celălalt de Rîmnicul Mare[57].

În Ţara Românească sînt patru sute de mănăstiri mari clădite în piatră[58]. Toţi egumenii şi episcopii au obiceiul de a veni ⟨la curte⟩ înainte de sărbătoarea Crăciunului şi fiecare din ei aduceau daruri domnului şi prinosurile alcătuite din pîine pentru agneţ, vin, fructe şi alte daruri; ei îi făceau urări cu prilejul sărbătoarei şi rămîneau oaspeţii lui de la care primeau daruri pînă după Bobotează, apoi plecau. Veneau şi de Paşti şi de joia înălţării, pentru că biserica Mitropoliei are acest hram, după cum vom arăta.

---

[53] În varianta arabă acceptată de Vasile Radu, este trecut *rabi'an* adică „a patra oară", pe cînd în alt manuscris este indicat corect „*thalitha*", adică a treia oară.

[54] Despre ordinea în care se închinau paharele vezi şi relaţia din 1657 în *Călători*, V, p. 611 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 233.

[55] Acelaşi era semnalul terminării ospăţului şi plecării şi în Moldova: cînd se aduceau sfeşnicele la masă, „oaspeţii toţi se ridică de la masă şi salută pe domnul lor" (D. Cantemir, *loc. cit.*).

[56] *Butza*. Episcop era Serafim (1649—1668).

[57] *Rimnik al-Kubra* (Rîmnicul Vîlcea). Episcop era Dionisie de Cozia (1653—1658).

[58] Cifra este exagerat de mare. Referindu-se la Moldova, Paul de Alep spunea că mănăstirile sînt de lemn!

⟨Dar⟩ să ne întoarcem ⟨la subiectul nostru⟩.

Seara ne-am reîntors cu trăsura la mănăstire. Seimenii şi dărăbanii
p. 540 mergeau înaintea noastră şi ne urmau cu lăncile şi cu armele lor //. Paicii domnului alergau în jurul trăsurii şi cîntăreţii domnului împreună cu elevii lor, copii de casă de la curtea domnească, cîntau şi îngînau cîntece de la palat pînă la mănăstire. Toţi au primit bacşişul obişnuit şi au plecat după ce seimenii şi-au descărcat muschetele.

Să se ştie că este obiceiul domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, ca, în ajunul sărbătoarei Anului Nou, toţi boierii ţării, ispravnicii, pîrcălabii[59] sau subaşii[60] şi toţi dregătorii divanului să petreacă noaptea la domn şi să depună înaintea sa insignele dregătoriilor lor: unul o sabie, altul un buzdugan, altul un toiag de argint, altul un lanţ de argint sau un alt lucru de acest fel; apoi ei pleacă. Atunci, ⟨chiar⟩ în noaptea aceea, domnul trimite numirile şi face destituirile; aceluia care a fost înălţat în rang îi trimite insigna cu un veşmînt de cinste, aceluia care rămîne pe locul lui îi trimite un veşmînt cu insigna lui iar celui pe care vrea să-l destituie nu-i trimite nimic şi acesta este semnul destituirii[61].

În cursul anului nu se face nici înaintare nici destituire[62], decît în ziua sărbătoarei Anului Nou care cade în prima zi a anului. Toţi vin atunci la biserică, dimineaţa, potrivit obiceiului lor, pentru că în fiecare zi ei sînt de faţă la utrenie dis-de-dimineaţă. Ei ies ca să se ducă la domn, îi fac urări
p. 541 cu prilejul // sărbătorii şi îi sărută mîna dreaptă. În acea zi, după liturghie, ei slujesc la masă pînă seara, îmbrăcaţi în veşmintele lor de cinste.

A doua zi, ei prînzesc la masa domnului, pe cînd alţii servesc, potrivit obiceiului (casei) ca în tot cursul anului. Atunci ei îi trimit daruri ⟨domnului⟩, fiecare după rangul lui. Doamna, soţia domnului, dă veşminte de cinste soţiilor şi fiicelor ⟨dregătorilor⟩, iar ele în schimb îi dau daruri.

Cu prilejul Anului Nou, domnul nostru patriarh a slujit liturghia Sf. Vasile la domn. Apoi ei s-au urcat la sala de mîncare şi s-a făcut o serbare mai mare decît de sărbătoarea Crăciunului, bînd în sănătatea musafirilor, slobozind lovituri de tun şi punînd să cînte muzica. Seara domnul a împărţit veşminte şi ne-am întors cu trăsura la mănăstire, însoţiţi de seimeni, de dărăbani, de paici, de cîntăreţi, care şi-au luat bacşişul, ca de obicei, şi s-au întors acasă.

---

[59] *Al-Barkalam.*
[60] *Al-sawabişa*, pluralul de la *subasi*.
[61] Vezi M. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători*, pp. 92—93.
[62] Afirmaţie inexactă; numeroase schimbări de dregători se efectuau şi în cursul anului.

⟨V. SĂRBĂTOAREA BOBOTEZEI⟩

În ziua ajunului[63] Bobotezei, slujba s-a desfăşurat după acelaşi ritual ca pentru ajunul Crăciunului, cu binecuvîntarea apei în toate bisericile, potrivit datinei.

Să se ştie că în toate ţările creştine, la începutul fiecărei luni, preoţii
slujesc la biserică // leturghia apei sfinţite şi se duc apoi să stropească cu p. 542
ea casele, de dragul unei miluiri, şi mai ales în Ţara Românească ei îndeplinesc această datină cu mare rîvnă.

Să se ştie că în Ţara Românească, cu prilejul acestei sărbători a Bobotezei, mii de egumeni, preoţi, călugări, diaconi din Ţara Românească şi de aiurea au obiceiul să se strîngă laolaltă cu mitropolitul Tîrnovei[64], şi nimeni nu lipseşte dintre mitropoliţi, şi aceasta din cauza darurilor ⟨pe care le primesc⟩. Ei se pregătesc în acest scop de la un an la altul.

Seara, după slujba ⟨sfinţirei⟩ apei, ei îşi umplu vasele şi găleţile, se îmbracă cu feloanele şi poartă crucile în mînă şi se duc singuri, mai întîi la domn, pe care îl aghezmuiesc. Acesta dă fiecăruia o miluire bogată; apoi se duc la mitropolitul ţării, apoi se duc în casele înalţilor dregători ai ţării şi în acelea ale bogătaşilor, pe care îi aghezmuiesc. Veneau de asemenea la domnul nostru patriarh în acea noapte, cîntînd: „În Iordan"[65]. El a luat ⟨un mănunchi de⟩ busuioc, apoi a stropit casa cu semnul crucii, s-a aghezmuit singur şi pe toţi cei de faţă, apoi a sărutat crucea şi a aruncat o miluire în vasele lor. În toată acea noapte şi în noaptea care a urmat Bobotezii, cîntăreţii cu tobele, cu fluierele, cu trîmbiţele mergeau şi ei
cu făclii pentru a face urări boierilor ţării. Au venit şi la noi şi // au făcut p. 543
urări domnului nostru patriarh cu prilejul sărbătorii: toţi ⟨cîntăreţii⟩[66] erau turci; el le-a dat o miluire.

Măreţia, solemnitatea şi bucuria publică pe care le-am văzut manifestîndu-se de Bobotează la români nu le-am văzut nici auzit nicăieri, nici chiar la regii creştini.

În dimineaţa Bobotezei am fost de faţă la utrenie în biserica mănăstirii. La ora liturghiei, domnul i-a trimis o trăsură ⟨patriarhului⟩ şi am plecat cu mare alai. Oştirea era rînduită pe dreapta şi pe stînga, de la mănăstire pînă la palat; steagurile împodobite cu cruci erau desfăşurate pe drumul

---

[63] 5 ianuarie 1654.

[64] *Ma'amitran Tirnof.* Asemenea adunări largi ale reprezentanţilor bisericii, adunări numite soboare, la care nu era prezent totdeauna mitropolitul Tîrnovei, aveau loc cu prilejul marilor sărbători religioase: Bobotează, Înviere, Înălţare (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 22).

[65] Începutul troparului introdus în textul arab cu litere greceşti Ἐν Ιορδάνῃ. Despre modul cum se sărbătorea Boboteaza în Moldova la 1646, vezi *Călători*, V, pp. 335—340.

[66] Greu de crezut că turcii musulmani sărbătoreau Boboteaza!

nostru. Înăuntru ⟨curţii⟩ palatului, dacă ai fi aruncat un bob de mei nu ar fi căzut pe pămînt, ci pe oameni, toţi oşteni, al căror număr — după cum am aflat — atingea vreo sută de mii[67]. Domnul Ţării Româneşti are vreo sută cincizeci de mii de oşteni în solda sa[68], căci ţara sa — domnul s-o ţie în belşug! — este foarte populată şi orice fugar din ţara turcului vine să locuiască aici, pentru că găseşte aici mare cîştig. Întotdeauna adună toată această oaste cu prilejul sărbătorilor Bobotezii şi Paştilor.

Am intrat apoi în biserică unde domnul nostru patriarh s-a înveşmîntat în odăjdii, cu mitropolitul, apoi cu chir Gavril, arhiepiscopul sîrbilor, cu ceilalţi egumeni de seamă ai mănăstirilor; fiecare din ei ţinea în mînă o
p. 544 cruce de preţ //. Au venit apoi să se aşeze înaintea jilţurilor lor. S-au adus atunci legături mari de lumînări, pe care le-au împărţit celor de faţă, apoi au aşezat un fel de masă mare în mijlocul bisericii; au acoperit masa cu covoare şi au aşezat vase mari şi lighene de argint pline cu apă. Au aşezat şi o raclă mare plină cu moaşte de sfinţi; au scos din ea mîna dreaptă a Sf. Mihai, episcopul Synnadelor, mîna dreaptă a Sf. Marina, îmbrăcată numai în aur curat.

În această clipă, domnul a coborît şi a stat în picioare lîngă jilţul său, iar spătarul ţinea în mînă lumînarea cea mare, aurită a domnului; altele asemănătoare le-au pus în sfeşnice. Domnul nostru patriarh a coborît atunci şi a rostit rugăciunea asupra apei.

După slujbă am ieşit din biserică pentru ca domnul nostru patriarh să cufunde, de asemenea, crucea în rîu. Steagurile şi prapurile, ale căror prăjini aveau cîte o cruce în vîrf[69], erau rînduite două cîte două; erau purtate în fruntea ⟨alaiului⟩; apoi veneau lumînările, apoi preoţii doi cîte doi, şi în spatele lor domnul nostru patriarh cu mitropoliţii; au mers astfel pînă la rîu[70]. Cînd domnul nostru patriarh a ajuns la malul rîului, avînd crucea în mînă, apa mai era încă îngheţată, căci în ziua aceea fusese un ger de crăpau pietrele. Datina era să se slujească ritul sfinţirii apei în mijlocul curţii ⟨pala-
p. 545 tului⟩, dar din cauza // vîrstei înaintate a domnului cît şi din pricina frigului cumplit, s-a făcut slujba înlăuntru. S-a spart atunci gheaţa pentru ca

---

[67] Paul de Alep are un mod foarte curios de a aprecia cifrele; în curtea domnească din Tîrgovişte nu puteau încăpea mai mult de 2 000—3 000 de ostaşi. Vezi şi nota următoare.

[68] Cifra este mult exagerată. Matei Basarab declara el însuşi că putea ridica pînă la 40 000 de ostaşi (H u r m u z a k i, IV/2, p. 501). Din aceştia circa 7 000 erau curteni, circa 8 000 mercenari, circa 10 000 slujitori, scutiţi de dări, iar restul oaste de ţărani (N. S t o i c e s c u, *Curteni şi slujitori*, pp. 42 şi 179). Vezi şi C. R e z a c h e v i c i, *Efectivele oştilor din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", 1973, pp. 105—106.

[69] La 1664 se spunea că pe steagurile trupelor Ţării Româneşti erau desenate cruci roşii sau albe şi figuri de sfinţi (N. I o r g a, *Acte şi fragmente*, I, p. 260).

[70] Ialomiţa.

⟨patriarhul să poată⟩ cufunda crucea în apă de trei ori, pe cînd se cînta: „În Iordan". În clipa aceasta tot poporul şi-a umplut vasele cu apa din rîu. Preoţii au botezat mulţi copii în rîu; ei spărgeau puţin gheaţa, care se făcea ⟨apoi⟩ la loc. Ne înduioşau suferinţele acestor micuţi, care plîngeau din pricina apei îngheţate. Ochii noştri erau ca şi orbiţi, pentru că eram cu capetele descoperite; am rămas zile întregi cu dureri şi asurziţi.

Toată lumea s-a întors şi am intrat în biserică. Domnul nostru patriarh a aghezmuit toate cele patru laturi ⟨ale clădirii⟩, apoi altarul; după aceea a venit lîngă domn şi l-a aghezmuit; pe cînd acesta săruta crucea, s-a dat un semnal trupelor, care şi-au descărcat muschetele, astfel că aerul se cutremura ca şi cum ar fi tunat şi ne temeam să nu se năruie biserica asupra noastră. Urechile noastre erau ca asurzite. Apoi ⟨el⟩ a aghezmuit pe boierii de faţă; i-ai fi luat drept flori de primăvară, văzîndu-i în veşmintele lor de postav fin de felurite culori şi toate ⟨îmblănite⟩ cu samur, căci nu le place un alt soi de blană.

Am ieşit apoi din biserică şi au aşezat două jilţuri în faţa uşii, pe un loc ridicat: pe unul s-a aşezat domnul, iar pe celălalt domnul nostru patriarh. Preoţii s-au rînduit la dreapta şi la stînga. Apoi s-au adus cai de rasă şi de
preţ, acoperiţi cu mîndre valtrapuri de mătase // cusute cu aur, cu mărgări- p. 546
tare şi cu nestemate, de un efect încîntător. Domnul nostru patriarh i-a binecuvîntat şi i-a aghezmuit cu apă, unul după altul, cam douăzeci dintre cei mai frumoşi, care preţuiau fiecare mii de dinari. La sfîrşit au venit un servitor negru călare pe un catîr mic şi un alt rob călărind un măgar; aceasta pentru a stîrni rîsul şi glumele celor de faţă, şi ⟨patriarhul⟩ i-a aghezmuit cu apă.

Am intrat la liturghie şi apoi ne-am urcat ⟨sus⟩ să ne aşezăm la masă. În ziua aceea praznicul a fost şi mai măreţ decît la sărbătorile dinainte, cu închinare de pahare, muzică, tobe şi timpane, cu descărcare de muschete şi tunuri multe; a fost mare veselie. Seara ni s-au împărţit veşminte de cinste, ca de obicei, şi ne-am întors cu trăsura, însoţiţi de paici, de seimeni[71] şi de dărăbani[72], care îşi slobozeau necontenit muschetele; şi cîntăreţii au cîntat pînă la sosirea noastră la mănăstire. Şi-au primit bacşişurile şi au plecat. Şi noi eram foarte veseli la întoarcere.

Sîmbătă dimineaţa, a doua zi de Bobotează, toţi măscăricii şi scamatorii, cu tobele, fluierele, timpanele şi trompetele, cîntăreţi turci şi români, se duceau prin toate casele celor bogaţi, îi înveseleau cu jocurile şi cu instru-
mentele lor şi felicitau pe domnul nostru patriarh cu prilejul sărbătoarei // şi p. 547
făceau urări mari pentru el. Noi le dădeam un bacşiş şi ei plecau. Tot astfel am făcut cu seimenii şi cu căpeteniile oastei, care veneau în cete, îşi descăr-

---

[71] *Sakman.*
[72] *Daraban.*

cau muschetele şi ne făceau urări, iar noi le dădeam daruri şi ei plecau. Aşa a ţinut pînă seara.

Să se ştie că toţi dregătorii Ţării Româneşti sînt foarte evlavioşi. În fiecare dimineaţă, în toate zilele anului, se duc la biserica curţii ca să fie de faţă la utrenie. Se urcă apoi la domn şi deschid divanul de judecată. Apoi coboară ⟨în biserică⟩ pentru a asculta liturghia şi aceasta cam pînă către amiază; ei ies apoi în prezenţa domnului, pentru ca să se ducă să prînzească. Astfel îşi întrebuinţează ei timpul în toate zilele anului.

⟨VI. BISERICILE ŞI PALATELE⟩

Să se ştie că în acest oraş, Tîrgovişte, sînt peste optzeci de biserici şi mănăstiri[73]; cele mai multe ⟨sînt clădite din⟩ piatră.

Tîrgovişte este un oraş mare, cam cît Alepul sau Damascul. Cu mare trudă Matei Voievod îl înconjurase cu o palancă de lemn şi cu un şanţ[74]. Ni s-a spus că în principatul Ţării Româneşti sînt douăzeci şi şase de oraşe // ca acesta[75], dar ⟨dintre mănăstiri⟩[76], mănăstirea domnului ⟨Moldovei⟩
p. 548 Vasile ⟨Lupu⟩[77] este cea mai frumoasă.

Locuinţa mitropolitului Ţării Româneşti se află la capătul oraşului, înlăuntrul pălăncii; este foarte mare, cu trei îngrădituri de lemn şi cu trei curţi. Curtea din afară slujeşte pentru crescutul gîştelor, raţelor şi găinilor; cea de a doua cuprinde grajdurile cailor şi bucătăriile; cea de a treia este închisă cu clădiri măreţe de piatră la care se intră prin porţi mari.

În faţă se află o biserică mare[78], care nu-şi are pereche în toată ţara, afară doar de biserica mitropolitană a cazacilor, care seamănă cu ⟨biserica⟩ Sf. Sofia. Această biserică este tot atît de mare, spaţioasă, încăpătoare şi înaltă, sprijinită de numeroşi stîlpi; ea este impunătoare şi în stilul Sf. Sofia. Este împărţită în trei părţi: prima este pronaosul, foarte spaţios

---

[73] Şi aici cifra este exagerată; la Tîrgovişte existau în acea vreme circa 25 de biserici.

[74] Lucrările au fost făcute în anul 1645.

[75] La 1585 Franco Sivori susţinea că există „21 de tîrguri mari negustoreşti" (*Călători*, III, p. 14); în realitate, erau şi mai puţine oraşe mari.

[76] Întregirea aceasta, cerută de claritatea textului, apare în versiunea tradusă de Belfour.

[77] *Vasil Big*. Este vorba de biserica Stelea.

[78] Descrierea ce urmează, a mitropoliei şi a palatului mitropolitan din Tîrgovişte — ambele dispărute — este una din cele mai amănunţite ce ne-a lăsat Paul de Alep. Ea a fost utilizată de numeroşi autori, începînd cu Virgil Drăghiceanu, *Mitropolia Tîrgoviştei. Note istorice şi arheologice*, Bucureşti, 1933. Pentru restul bibliografiei privind vechea mitropolie, ctitorită de Neagoe Basarab şi reparată de Matei Basarab, vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 643—644.

şi cu multe cupole; de aici se intră printr-o a doua uşă în nartex, de asemenea spaţios şi frumos; apoi se intră printr-o a treia uşă chiar în mijlocul ⟨bisericii⟩ care este foarte mare. Turla // este măreaţă prin înălţimea p. 549
şi deschiderea ei. Se vede atîrnat un policandru[79] foarte mare. ⟨Biserica⟩ are trei altare înalte şi mari; cel din mijloc este foarte mare, cu strane[80] mari de jur împrejur. Iconostasul, crucea răstignirii şi crucea cea mică sînt minunate; sfeşnicele de lemn aurit sînt ⟨de⟩ o lucrătură aleasă. De jur împrejur se găsesc multe ferestre, iar în turle ⟨sînt⟩ ferestre mici ⟨şi⟩ rotunde.

Jilţul domnului se află la dreapta intrării în ieşindul zidului bisericii. Lîngă jilţul lui se află acela al episcopului, unde stătea domnul nostru patriarh; în faţa lui, în celălalt perete, este un alt jilţ, unde stătea mitropolitul ţării.

De jur împrejur sînt strane[81], iar pereţii sînt acoperiţi în întregime cu picturi vechi. Doamna şi suita ei stau în stranele celui de al doilea nartex.

Biserica este ⟨înconjurată⟩ de o grădină de trandafiri şi de alte ⟨flori⟩ frumoase; dar nu prea întinsă, ⟨înconjurată⟩ cu balustrade. Lîngă altarul de la miazănoapte mai este un chiparos[82], a cărui frumuseţe, înălţime, măreţie şi coroană te fac să binecuvîntezi pe creator.

Turlele mari şi mici ale acestei biserici sînt în număr de douăsprezece, cu douăsprezece cruci aurite. În faţa uşii se află o fîntînă[83] frumoasă cu apă curgătoare, minunat ⟨de bună⟩. De asemenea în faţa porţii curţii se află o altă fîntînă[84].

Chiliile din locuinţa mitropolitului se află în partea dinspre răsărit; ele sînt foarte înalte; te poţi sui pe o scară lungă şi ajungi // într-un pridvor p. 550
mare cu arcade care dă spre biserică, spre curte şi spre grădina cea mare. Toţi pereţii sînt acoperiţi cu picturi minunate ⟨reprezentînd⟩ animale de uscat şi de mare, cu o vedere a Ierusalimului[85] şi a mănăstirilor lui, a muntelui lui Dumnezeu, muntele Sinai[86] în întregime, a muntelui Athos[87] cu cele douăzeci şi patru de mănăstiri ale lui, şi a mării; toate acestea sînt înfăţişate clar.

---

[79] *Choros*, de la termenul grec χορός, folosit în loc de πολυέλεος pentru a desemna policandrul, atîrnat deasupra chorosului.

[80] *Katedra*.

[81] *Karasi*, pluralul de la *kursi*, jilţ, tron.

[82] Vezi observaţia lui V. Radu, *op. cit.*, I, p. 93.

[83] *Kastelma*. Fîntîna mitropoliei este amintită în documente la ⟨1664—1669⟩, cînd se spune că se alimenta cu apă de la fîntîna domnească, amintită mai jos şi de Paul de Alep (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 671, nota 46).

[84] Construită de Petru Cercel (1583—1585) (*ibidem*, p. 639).

[85] *Urşalim*. Arabii îl numesc *Kuds*.

[86] *Tur Sina*.

[87] *Djabal al-mukaddas*, adică „Sfîntul Munte”.

Apoi intri în prima sală de primire a mitropolitului, ⟨care⟩ este încăpătoare şi lungă, cu o masă mare, o sobă şi un cuptor[88] mare, toate în plăci de faianţă ; ⟨odaia are⟩ multe ferestre cu arce rotunde care dădeau spre grădina cea mare. Intri apoi în altă odaie elegantă şi mult mai frumoasă, care are, de asemenea, o sobă în plăci de faianţă, un loc pentru atîrnat blănurile de samur şi altele. Pe dinăuntru, odaia a fost împodobită de curînd cu picturi care înfăţişează chipuri felurite de sfinţi. Din locul acesta intri în cămări unde se găsesc veşmintele ⟨mitropolitului⟩, cununile lui care se numesc mitre, cîrjele lui, argintăria lui şi altele. Găseşti apoi locul unde sînt şeile împodobite cu aur şi argint, cusute bogat, brîie, săbii, pistoale şi armuri. Într-adevăr atunci cînd ⟨mitropolitul⟩ iese în întîmpinarea unui patriarh sau cînd călătoreşte, are iataganul lîngă el. Servitorii lui, îmbrăcaţi în haine frumoase şi acoperiţi cu ⟨blănuri de⟩ samur şi cu altele, merg călare înaintea şi în spatele lui. Tot astfel ⟨se face⟩ şi pentru mitropoli-
p. 551 tul ţării cazacilor //.

Să se ştie că veşmintele femeilor, de la Constantinopol pînă în ţara Moldovei şi în Ţara Românească, sînt alcătuite dintr-o haină[89] cu trenă lungă, care ajunge pînă la pămînt şi este împodobită cu blană, potrivit mijloacelor lor[90].

Să ne întoarcem ⟨la subiectul nostru⟩.

Din cămară intri apoi într-o sală ⟨de primire⟩ care are un pridvor ⟨= loggie⟩ cu arcade deschise spre grădină, unde este o fîntînă cu apă curgătoare. Acolo se află o masă pentru a prînzi vara. De acolo cobori într-o grădină mare pe care nu o poţi vedea în toată lungimea ei şi care este înconjurată de nuci mari. Jumătate este plantată cu viţă de vie şi trandafiri, iar cealaltă jumătate cu meri, peri, gutui, cireşi, pruni numiţi „inimă de porumbel" şi altele, ⟨precum⟩ şi zarzavaturi semănate, ca : bob, varză, pătrunjel / şi altele de acest fel.

Clopotniţa se află în afara uşii bisericii. Se spune că zidul care înconjură această locuinţă precum şi grădina sînt deopotrivă cu acelea ale unui oraş mare.

În această ţară, mitropolitul şi egumenii mănăstirilor trăiesc în bună înţelegere. Mitropolitul acestei ţări obişnuieşte să meargă zilnic cu trăsura la domn pentru a lua parte la sfaturile divanului[90bis] ; se aduce acolo crucea şi evanghelia. Cînd sfatul se sfîrşeşte, se coboară în biserică pentru a asculta

---

[88] *Kubtor wa furun*. Termenul de *kubtor* este cuvîntul românesc „cuptor", iar termenul de *furun*, împrumutat din limba greacă (φοῦρνος), are acelaşi sens.

[89] *Feredje*. De aici feregea.

[90] Paul de Alep revine la îmbrăcămintea femeilor de care a fost vorba şi la începutul călătoriei în Moldova (vezi mai sus pp. 27—28) ; compară cu *Călători*, III, p. 17.

[90bis] Informaţie neconfirmată de alte izvoare narative.

liturghia, apoi se urcă la domn pentru a rosti binecuvîntarea asupra prînzului. Totul stă în puterea lui, mai ales cînd este mărinimos.

Să se știe că atunci cînd bărbații sau femeile din această țară vin spre a fi judecați la domn sau la episcopi //, ei îngenunchează pentru a-și rosti p. 552
plîngerea și rămîn în această poziție pînă la sfîrșit[91].

Darurile cele mai bogate ⟨pe care le aduc⟩ domnului constau din tăvi cu pîine.

Mitropoliții acestei țări nu strîng dări de la credincioși, ci fiecare dintre preoții care se află sub ascultarea lor trebuie să le plătească o anumită sumă de galbeni pe an[92]. Aceasta în afara veniturilor provenite din danii evlavioase din stăpînirea asupra unor sate, vii, livezi și din alte bunuri lăsate ca danie arhiepiscopiei. Am constatat aceasta aici și pînă în țara moscoviților.

De la intrarea și pînă la ieșirea noastră din Țara Românească, toți boierii veneau la domnul nostru patriarh pentru a-i primi binecuvîntarea, întotdeauna cu daruri potrivite anotimpului, ca: lămîi, portocale, mere, pere, stafide, smochine, alune și mai ales pîine, așezate pe talere acoperite cu ștergare, apoi pește, și întotdeauna vin. Toate femeile, chiar tinerele căsătorite și fetele, veneau la el cu trăsura, cu fețele descoperite, însoțite de mulțime de slugi și slujnice și de rîndași călări; și ele îi aduceau daruri, cum am spus, cerîndu-i binecuvîntarea și iertarea păcatelor. Ele purtau multe mărgăritare, blănuri, samur, haine foarte scumpe și multe altele. //

Să se știe că toți locuitorii din Țara Românească sînt foarte evlavioși p. 553
și supuși; ei se tem foarte mult de afurisenie, mai ales marii dregători. Ei veneau la domnul nostru patriarh ca să-și pună semnătura și pecetea pe scrisorile pe care le aveau de la domn cu privire la slujbele și la daniile lor. Ei obțineau de la el scrisori de afurisenie pentru ca ⟨în viitor⟩ judecățile să fie pronunțate cu nepărtinire de către toți[93]. Cînd aduceau vreun criminal

---

[91] Cf. și relația lui Franco Sivori în *Călători*, III, p. 19.

[92] Este așa-numitul „plocon al cîrjei". După Sivori, acesta dădea un venit de 4 000 de scuzi pe an (*ibidem*, p. 13).

[93] Este vorba de așa-numitele „cărți de blestem". De la patriarhul Macarie ne-au rămas numeroase documente din timpul șederii sale în Țara Românească. De pildă, la 12 mai 1654, acesta întărește lui Neagu mare portar satul Băcălești-Olt (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CXLII/7); la 1 ian. 1657, întărește așezămîntul dat de voievozii țării mănăstirii Cîmpulung (Acad. R. S. România, DCXXV/13); la 6 aprilie același an întărește părintelui Gheorghe de la biserica domnească din București niște vii (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCLXV/1). Toate aceste cărți erau prevăzute cu blesteme cumplite, menite să înspăimînte pe cei care nu le-ar fi respectat. Vezi și mai jos p. 200, nota 235.

la domnul nostru patriarh ca să-l afurisească, oamenii din popor ieşeau şi o luau la fugă pentru ca să nu fie de faţă, căci ei cred că afurisenia este un foc. Mulţi negustori[94] luau de la el scrisori de iertare[94bis].

⟨VII. CLIMA, MORAVURILE⟩

In anul acela, de la începutul lui ianuarie, pînă la sfîrşitul lui martie, a căzut foarte multă zăpadă, care nu a încetat să cadă pînă la Paşte, şi a fost un vînt îngheţat, un ger şi un frig cum nu mai văzusem niciodată; vinul îngheţa în vase, tot astfel măslinele în apa lor, ca şi murăturile. Cît despre lămîi şi ouă, ele s-au întărit ca piatra şi s-au stricat cu desăvîrşire. Vedeai ţurţuri lungi de cleştar, adică de ghiaţă, atîrnînd de-a lungul pridvoarelor caselor de jur împrejur. Aceasta se întîmpla cînd se aprindea focul
p. 554 înlăuntru, iar afară îngheţa. // De fiecare dată cînd cădeau picăturile, îngheţau şi alcătuiau ţurţuri lungi de gheaţă, ceea ce minuna pe aceia din ţara noastră care vedeau aceasta.

Să se ştie că cei mai mulţi din slujitorii domnilor şi ai dregătorilor ţării sînt din ţara noastră şi din Egipt; sînt musulmani şi creştini. Ei au mulţi robi negri şi sînt numiţi „arapides"[95] adică arabi[96]. Şi românii cred că toţii locuitorii ţării noastre seamănă cu aceşti robi negri sau cu aceşti slujitori. Din această cauză noi sîntem dispreţuiţi de ei.

Cînd am sosit la ei şi cînd l-au văzut pe domnul nostru patriarh s-au mirat foarte tare de ritualul nostru ⟨şi⟩ de felul nostru de a citi limba greacă literară.

În timpul carnavalului, ne duceam să vedem nunţile lor, pentru că în aceste zile foarte mulţi se căsătoresc. În ajunul nunţii, mirele cu prietenii săi străbat călare străzile oraşului în tot timpul nopţii, ⟨însoţiţi de oameni⟩, care bat din tobă, cîntă din fluier şi duc lumînări.

Mireasa, cu alte fete, se urcă în trăsuri şi, urmate de lăutari, se plimbă prin feluritele mahalale ale oraşului, cu faţa descoperită, după obiceiul
p. 555 fetelor de aici. În ziua aceea tinerele fete // joacă hora în curtea casei, ţinîndu-se de mîini, împodobite cu hainele lor cele mai frumoase. Pe păr ele poartă

---

[94] *Al-bazerdjiye*, pluralul arab de la cuvîntul persan *bazar*, *bazer* „tîrg, negoţ", la care s-a adăugat finalul turcesc *dji* (în limba română *„giu"*).

[94bis] Ni s-a păstrat o asemenea carte de iertare a păcatelor dată de patriarhul Macarie în timpul şederii sale în Ţara Românească, la ⟨1657—1658⟩ (Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, nr. 26902).

[95] De la termenul grec ἀράπιδες, introdus în textul arab; vezi V. Radu, *op. cit.*, I, p. 93.

[96] *Arab.* Este vorba de ţigani.

coronițe de piele aurită sau de cositor galben, trandafiri artificiali lucrați la Veneția sau în Țara nemțească[97], flori roșii, iasomie și altele. Ele sar și joacă învîrtindu-se.

Îndată ce slujba nunții s-a sfîrșit la biserică, se acoperă capul miresei cu un văl alb; este semnul femeilor măritate. Noaptea, mirele cu tovarășii lui și cu lăutarii urmează în trăsuri mireasa, ⟨însoțită de⟩ alte femei măritate, și se plimbă cu veselie; și aceasta se prelungește, zi și noapte, două sau trei zile. Aceasta este datina lor și nu este nici un ochi mînios, nici cineva să-i invidieze.

Să se știe că noi am băgat de seamă că în Țara Românească în timpul marilor posturi[98], locuitorii se opresc de la mîncarea cărnii și aleargă grămadă să cumpere pește înghețat tare ca lemnul în acest anotimp și foarte scump; eram tare uimiți văzînd că îl poartă pe brațe. Se procedează la fel în toate țările creștine.

Să se știe că femeile și tinerele fete din Țara Românească sînt caste, neprihănite și virtuoase[99]. Dacă vreo faptă de rușine ajunge să fie cunoscută, bărbații sînt condamnați la închisoare pe veci, în ocne, de unde nu este scăpare, iar femeile sînt condamnate să fie înecate[100].

⟨VIII. ÎNMORMÎNTAREA.⟩ p. 556

Slujba înmormîntării morților lor este asemănătoare cu aceea pe care am pomenit-o la înmormîntarea moldovenilor, cu deosebirea că fac la toate înmormîntările cheltuieli mari.

Duceau pe domnul nostru patriarh la casa celui răposat, se trăgea clopotul bisericii unde voiau să-l îngroape, de dimineață pînă în clipa înmormîntării. Mulți preoți, diaconi, călugări și săraci se adunau acolo, pentru că în această Țară Românească locuiesc nenumărat de mulți preoți străini și diaconi care se dedau unor îndeletniciri ca aceasta. Fiecare își aduce epitrahilul și cartea iar diaconul, stiharul său. Toți diaconii de față își îmbrăcau stiharele lor. Se împărțeau apoi lumînări mari tuturor celor de față, de la preoți pînă la săraci. Atunci arhidiaconul lua cădelnița în mînă și tămîia pe patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne".

---

[97] *Bilad al-Nemsah.*

[98] Despre posturi vezi și *Călători*, III, p. 18.

[99] Curioasă deosebire față de cele din Moldova!

[100] Afirmația lui Paul de Alep nu este confirmată de documente; la 1695, „dupe cum iaste vechiu obiceiu al vornicii", vorniceii de județe încasau gloabe pentru „curvii" („Studii și mat. de istorie medie", V, 1962, p. 432). Cînd o boieroaică era prinsă „în curvie" cu o slugă, ea putea fi ucisă (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, pp. 117 și 346–347).

Patriarhul lua cădelniţa în mîinile sale şi tămîia în jurul mortului, spunînd „binecuvîntat este ..."[101] şi cîntăreţii începeau să cînte în întregime, pe rînd, „miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule"[102], apoi „Fericiţi cei fără prihană care ..."[103], cîntînd pe o melodie
p. 557 duioasă //. După ce tămîia pe preoţi, pe cei de faţă, apoi din nou în jurul năsăliei mortului, domnul nostru patriarh tămîia pe diacon, îi dădea cădelniţa şi, făcînd de trei ori semnul crucii, întorcîndu-se spre răsărit, lîngă mort, se întorcea la locul său.

În timpul primei „slavă", după „fericiţi cei fără prihană care ...", arhidiaconul, ţinînd în mînă a doua cădelniţă, spune: „miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule" şi următoarele, şi „încă ne rugăm pentru răposatul cutare, pentru ca Domnul Dumnezeul nostru să-i aşeze sufletul". Apoi domnul nostru patriarh rostea prima litanie[104]. Apoi începeau a doua „Slavă" după „Fericiţi cei fără prihană care ...", „Mîinile tale m-au făcut şi m-au zidit ...".

Dacă este de faţă vreun episcop sau vreun arhiereu, el tămîiază în jurul mortului, apoi pe domnul nostru patriarh şi pe ceilalţi de faţă, iar la sfîrşit el tămîiază pe diacon, îi dă cădelniţa şi se duce, făcîndu-şi semnul crucii, să-şi reia locul, rostind a doua litanie, înainte de „Caută spre mine şi mă miluieşte ..." după ce cel de al doilea diacon a rostit: „Miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule ..." şi următoarele.

Fiecare diacon rostea pe rînd cîte o dată „miluieşte-ne pre noi, Dumnezeule ..." şi următoarele şi dădea cădelniţa preotului următor, fiecăruia potrivit rangului său, şi acesta rostea litanie după litanie, iar la sfîrşit tămîia pe diaconi. În clipa sărutului, domnul nostru patriarh se ducea să sărute icoana şi îşi făcea de două ori semnul crucii, binecuvînta pe credincioşi, se întorcea la locul său, după ce citea ⟨pericopa⟩ evangheliei deasupra capetelor
p. 558 membrilor familiei ⟨celui răposat⟩ //. Apoi veneau preoţii, după rangul lor, doi cîte doi, unul pe partea dreaptă iar celălalt pe partea stîngă. În acelaşi timp se plecau odată şi a doua oară, pînă la ultimul, apoi intrau pe rînd diaconii, călugării şi săracii. Rudele mortului stăteau în picioare pe amîndouă părţile şi de fiecare dată cînd un preot săruta icoana, îi împărţeau o pomană dintr-o năframă brodată, fiecăruia după rangul lui, ca şi diaconilor, călugărilor şi săracilor. După aceea intrau dregătorii şi cei care fuseseră de faţă.

Ne-am dus la biserică mergînd înaintea năsăliei. În faţă ⟨erau⟩ preoţii doi cîte doi, apoi ⟨venea⟩ domnul nostru patriarh, urmat de năsălie şi de mireni, pe cînd cîntăreţii psalmodiau. De fiecare dată, după ce străbăteau o bucată mică de drum, puneau năsălia jos şi ⟨însoţitorii⟩ se înşirau în jurul ei, iar diaconul cu cădelniţa în mînă rostea: „miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule" şi celelalte, şi domnul nostru patriarh spunea rugăciune pentru morţi; apoi luau mortul şi plecau mai departe.

Au făcut astfel pînă ce au băgat mortul în curtea bisericii, lîngă mormîntul lui. L-au luat de pe năsălie; l-au pus într-un sicriu îmbrăcat pe dinăuntru în roşu şi l-au îngropat, iar noi am plecat.

---

101 *Eflodjitos*, de la termenul grec Εὐλόγητος.
102 *Arhamina ya Allah*!
103 *Tawbahun*.
104 Rugăciunea „Dumnezeul duhurilor ...".

Să se ştie că, în această ţară, bărbaţii, rude ale răposatului, au obiceiul să rămînă cu capul descoperit timp de cincisprezece zile. Cît despre femei şi fete, ele îşi despletesc părul fără să plîngă, nici să bocească zgomotos şi păstrează o ţinută demnă şi cumpătată.

Cînd episcopul sau preotul se pregăteşte să citească ⟨pericopa⟩ evangheliei deasupra mortului // care se află pe năsălie, femeile şi fetele tinere p. 559
vin să îngenunche sub evanghelie pînă la sfîrşitul ⟨cititului⟩. După ce cei de faţă sărută pe mort, vin şi ele ca să-l sărute şi plîng cu respect.

În ziua a treia, a noua şi a patruzecea, în timpul anului, se slujeşte parastasul[105] pentru el ⟨= răposat⟩, împărţindu-se atunci în biserică lumînări preoţilor înveşmîntaţi în odăjdii şi celor care sînt de faţă şi încep să cînte „miluieşte-ne pe noi, Dumnezeule..." şi „fericiţi cei ⟨fără prihană⟩ care ..." pe rînd; apoi canonul. Domnul nostru patriarh tămîiază cel dintîi, apoi ceilalţi preoţi de faţă, apoi el citea evanghelia şi se împărţea o pomană tuturor celor de faţă, după care noi plecam.

O înmormîntare ca aceasta costa de la o sută pînă la două sute de ducaţi, mai mult sau mai puţin. După înmormîntare sau după slujba parastasului unii poftesc pe cei de faţă la ei acasă, la masă.

În ajunul sîmbetei lăsatului de brînză, nu se face nici o liturghie de pomenire a morţilor, ca la noi, şi aceasta din cauza mulţimii bisericilor(!)

În dimineaţa duminicii lăsatului de brînză[106], cele mai multe dintre soţiile marilor dregători ai ţării au venit la domnul nostru patriarh să-l roage să le citească rugăciunea de iertare a păcatelor. Ele au îngenunchiat înaintea lui, în bogatele lor vesminte, pînă ce a sfîrşit cititul; soţii lor au făcut tot astfel pînă seara.

După vecernie, în ajunul postului // nu au fost rugăciuni înainte de a merge la culcare, p. 560
căci nu este obiceiul în această ţară, nici chiar duminica seară, ci toţi veneau la biserică, de la boieri, dregători pînă la negustorii bogaţi şi ceilalţi cu soţiile şi copiii lor. Domnul nostru patriarh a coborît din jilţul lui şi a stat în picioare între sfeşnice, îmbrăcat cu epitrahilul şi cu omoforul. Toţi au îngenunchiat la pămînt şi el le-a citit rugăciunea iertării păcatelor, apoi a binecuvîntat pe toată lumea, mai întîi pe episcopii de faţă, pe arhierei, pe egumeni şi pe preoţi, pe boieri şi pe cei care mai erau de faţă. La rîndul său măria sa domnul a trimis pe mitropolitul ţării să ceară iertarea păcatelor sale, pentru că avea o încredere nemărginită în domnul nostru patriarh, ceea ce era vădit.

În timpul acestui mare post, a venit să-l vadă pe domnul nostru patriarh un egumen care zicea că este stareţul unei mănăstiri ortodoxe din insulele

---

[105] *Mnimosinon*, de la termenul grec μνημόσυνον.
[106] Cf. V. Radu, *op. cit.*, p. 94.

Brutania[107] pomenit de Sf. Ioan Gură de Aur[108], din orașul numit Hervat[109]. El spunea că în această ţară erau vreo douăzeci şi cinci de mii de familii ortodoxe, iar cîrmuitorii lor erau sîrbi, ca şi limba lor. Arhiepiscopul sîrbilor spunea că ei fugiseră din ţara lor şi se așezaseră în ţara nemţească[110] puţin mai la nord de ţara Veneţiei. A cerut să fie hirotonisit ca să le fie episcop.
p. 561 El avea semnăturile lor //, dar s-a dovedit că era un mincinos. Îndată domnul Matei l-a trimis la ocnele de sare. Se spunea că ei credeau în predicile patriarhilor Antiohiei şi că aveau deplină încredere în aceştia.

⟨IX. POSTUL. SĂPTĂMÎNA SFÎNTĂ⟩

În această săptămînă s-a postit şi s-a făcut slujba după ritul urmat în Moldova şi chiar mai bine; în sîmbetele postului nu se ieşea de la liturghie decît spre amiază. În prima şi în a patra duminică a postului, domnul nostru patriarh a slujit liturghia în biserica mănăstirii ⟨Stelea⟩. În ajunul joiei pocăinţei[111], care a căzut odată cu sărbătoarea celor patruzeci de mucenici[112], s-au tras clopotele şi s-a slujit vecernie în timpul nopţii[113], după datina vecerniei din Moldova; de asemenea şi în ajunul sîmbetei celor şase icoane ale acatistului[114]. În sîmbăta lui Lazăr s-a slujit o mare ceremonie.

În dimineaţa duminicii Floriilor, domnul nostru patriarh a împărţit celor de faţă ramuri de pom, ale căror frunze crescuseră, cît şi flori albe aduse de la cîmp. Domnul nostru patriarh a slujit ⟨acolo⟩ şi liturghia. În miercurea sfîntă[115], mitropolitul ţării, cu egumenii, au pregătit o făclie pentru domn, potrivit datinei.

Descrierea spălării picioarelor

În joia mare, dis-de-dimineaţă, domnul a trimis o trăsură şi ne-am dus
p. 562 la biserica Curţii pentru // a face slujba spălării picioarelor şi liturghia. Ne-am

---

[107] Murkos aşază Brutania în partea de apus a Dalmaţiei, identificînd-o cu Brattia lui Plinius, astăzi Brazza. Numirea de Vretania se regăseşte în hrisovul dat de Vasile Lupu către „sfînta mănăstire de la Lepovina, din pămîntul Vretaniei, în ţinutul ţării Croaţiei". Vezi „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", IX/2, 1903, pp. 86—87 (doc. din 15 august 1650).

[108] *Yuhanna Fumon al-Dzahab.*

[109] În Croaţia (vezi B. P. Hasdeu, „Arhiva istorică" I/2, p. 97, nota şi V. Bogrea, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj I, 1922, p. 408). De aici numele Harvat dat unor locuitori croaţi stabiliţi în Ţara Românească.

[110] *Bilad al-Nemsa.* E vorba de Austria.

[111] Joia Canonului Mare.

[112] 9 martie.

[113] Miercurea la orele 6 p.m. se citeşte canonul Sf. Andrei Cretanul (V. Radu, *op. cit.*, p. 561).

[114] Sîmbăta acatistului.

[115] Din săptămîna patimilor.

învesmîntat, noi și domnul nostru patriarh, potrivit datinei. S-a tras clopotul cel mare. El s-a dus să șadă în jilțul său, avînd în fața lui pe mitropolitul țării. Au început prin a curăți vasul pentru spălarea ⟨picioarelor⟩ apoi au așezat o laviță foarte mare și lungă în fața absidei dinspre miazănoapte, pentru ca să șadă preoții, și au așezat un alt scaun mai mic pentru Iuda, în fața sfeșnicului cel mare din partea de miazănoapte.

În acest scop au adus un călugăr, preot bătrîn foarte sărac, care, din cauza sărăciei, se învoise să joace acest rol, căci după aceea domnul a pus să i se dea o răsplată. Statura lui, înfățișarea lui, barba lui, gluga lui murdară, trasă pe ochi, stîrneau rîsul privitorilor, cu atît mai mult cu cît fusese îmbrăcat cu un felon zdrențăros. L-au așezat pe scaunul amintit, apoi au pus la mijloc în loc de tetrapod o masă mare și pe deasupra un covor pe care au pus un lighean mare de argint și un ibric de argint cu capacul lui în formă de caliciu, într-o parte, iar un altul, la fel, de partea cealaltă, ⟨și aceste vase erau⟩ pline cu apă pentru spălare.

Apoi mitropolitul țării și doi parohi slujitori ai bisericii au primit binecuvîntarea domnului nostru patriarh pentru ca să se ducă să pregătească pe preoții cărora trebuia să li se spele picioarele. Toți preoții s-au învesmîntat în odăjdiile lor. Mitropolitul s-a dus să stea în picioare la jilțul său în absida de miazănoapte //. p. 563

Apoi cei doi parohi au adus din altar, între ei, doi preoți îmbrăcați în odăjdiile lor, toți la fel; s-au dus într-un singur șir către domnul nostru patriarh căruia i-au făcut o plecăciune; tot astfel au făcut și în fața mitropolitului. După aceea i-au pus să șadă pe lavița cea lungă lîngă ⟨așa-zisul⟩ Iuda. Apoi au intrat în altar, au adus de acolo pe alți doi și i-au pus să șadă acolo, pînă ce au împlinit cele cinci perechi, adică zece ⟨preoți⟩. Egumenii mai de seamă s-au așezat la urmă. Apoi au adus pe episcopul de Buzău și i-au dat rolul lui Petru, l-au așezat la capătul întregului șir; apoi cîntăreții au început să cînte imnurile spălării picioarelor, după rînduiala slujbei, pînă la sfîrșit.

Să se știe că în biserica domnească, sau la el, cîntăreții domnului cîntau mereu, pe grecește, în absida din dreapta, și pe românește, în absida din stînga.

Apoi eu am început citirea evangheliei în fața ușii altarului unde se pusese un trepied înaintea sfeșnicelor, pînă ce am sfîrșit. Patriarhul și-a scos atunci veșmîntele, sacos-ul și s-a învesmîntat cu „savanon"[116]; a fost îmbrăcat cu un veșmînt de in și a coborît din jilțul său. El a început să spele mai întîi picioarele lui Iuda, pînă ce a ajuns la Petru, iar după ce a

[116] „Savanon" de la τὸ σάβανον = acoperămînt, halat, linţoliu; este pînza cu care își acoperă episcopul odăjdiile înaintea spălării picioarelor. Vezi A. Couturier, *Cours de liturghie*, Paris, 1912, fasc. I, p. 7.

p. 564 sfîrşit i-a spus ce scrie // în evanghelie. S-a isprăvit ⟨această parte a slujbei⟩. S-a adus apoi ligheanul care a fost aşezat pe tetrapod la locul lui. După ce şi-a pus sacosul, domnul nostru patriarh a coborît din jilţ, s-a apropiat de lighean a făcut trei mătănii după obicei, şi-a înmuiat degetul în apă şi şi-a făcut semnul crucii între ochi. Apoi a venit mitropolitul ţării şi a făcut acelaşi lucru, apoi ceilalţi preoţi de faţă şi toţi boierii, doi cîte doi, pînă ce au sfîrşit. Iar eu am luat ligheanul şi am urcat cu preotul pe scară pînă la domn pentru a-l binecuvînta, pentru că era foarte bătrîn şi nu mai avea putere să stea în picioare, nici să fie de faţă ⟨la slujbă⟩. L-a binecuvîntat ; după aceea a dat o milostenie preotului. Toţi cei care erau lîngă el au primit, de asemenea, binecuvîntarea. Ne-am coborît şi a început liturghia.

Toţi boierii care erau de faţă în biserică au cerut domnului nostru patriarh să rostească deasupra capetelor lor rugăciunea de iertare a păcatelor ; ei au îngenuncheat şi el le-a citit-o.

Să se ştie că nimeni nu venea la biserică mai înainte de a merge să îngenunche înaintea domnului nostru patriarh şi să-i sărute mîna dreaptă, după care se ducea la locul său.

În clipa „Axionului", domnul s-a dat jos şi a stat în picioare lîngă jilţul său. La înfăţişarea potirului, el s-a coborît să sărute icoanele, apoi a intrat în altar şi a fost sprijinit de subsiori pînă ce s-a apropiat de domnul nostru patriarh ; apoi s-a dus la jilţul
p. 565 său. În timpul acesta toţi boierii au venit să sărute icoanele // şi s-au apropiat de asemenea de domnul nostru patriarh, care le-a împărţit anafură. Noi am luat din colivă şi slujba s-a încheiat. Domnul şi ei ⟨=boierii⟩ stăteau în picioare lîngă stranele lor, pînă ce domnul nostru patriarh a intrat în altar să-şi scoată odăjdiile şi a îmbrăcat mantia, ca de obicei. A ieşit apoi înaintea domnului şi l-a binecuvîntat ⟨pe el⟩ şi pe credincioşi. Ne-am întors la mănăstire după-amiază.

În ajunul vinerei mari s-a făcut slujba vecerniei celei mari, de cu seară pînă la ceasurile şase din noapte[117], cu cîntece prelungite. Tot astfel a fost în sîmbăta mare, care, în acest an, a căzut odată cu sărbătoarea Bunei Vestiri. S-au sculat în toiul unei nopţi adînci şi la ivirea zorilor au ieşit la slujba înmormîntării ⟨lui Hristos⟩, făcînd înconjurul mănăstirii pe străzi[118].

X. ⟨SĂRBĂTOAREA PAŞTILOR ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ⟩

După ieşirea de la liturghia din ziua aceea[118bis], copiii nu au încetat toată noaptea să bată toaca de lemn şi de aramă, după obiceiul lor, pentru că oamenii nu dorm deloc în timpul acestei nopţi de Paşte. Copiii din fiecare

[117] Este vorba de denia din joia mare, cînd se citesc cele douăsprezece Evanghelii.
[118] Este vorba de slujbele din vinerea mare cînd se scoate epitaful, iar seara se cîntă prohodul şi se ocoleşte biserica.
[118 bis] = 12 noaptea.

mahala şi din fiecare uliţă se adunau la mănăstirea sau la biserica din mahalaua lor, // aprindeau focuri în curte, se veseleau zgomotos şi trăgeau clopotele pînă la al şaselea ceas din noapte[119]. p. 566

S-au tras toate clopotele în biserici şi în mănăstiri şi lumea s-a dus la slujba ⟨de Paşti⟩, afară doar de biserica curţii. Au săvîrşit slujba învierii ca de obicei şi au ieşit dimineaţa[120], apoi s-au întors curînd să slujească liturghia. După aceea am fost de faţă dimineaţa la înviere, domnul a trimis o trăsură care ne-a dus la curte, unde l-am înveşmîntat pe patriarh cu odăjdiile sale. Domnul ⟨a venit⟩ în biserică şi a stat în dreptul jilţului său unde i s-a dat binecuvîntarea. Apoi ⟨mulţimea⟩ a ieşit înaintea noastră în curtea palatului din faţa bisericii. La mijloc au aşezat un jilţ, pentru domn, apoi la stînga lui au pus un altul pentru domnul nostru patriarh şi lîngă el au aşezat un altul pentru mitropolit.

Toţi preoţii şi călugării stăteau în partea stîngă; boierii ţării ⟨s-au aşezat⟩ de jur împrejur, alcătuind un cerc mare. Puteai vedea la ora aceea mii de veşminte de postav scump şi fin, de culori felurite, împodobite cu blănuri de samur. Apoi au pus la mijloc un tetrapod mare, acoperit cu un covor deasupra căruia se afla evanghelia. Apoi au împărţit lumînări mari celor de faţă; mai întîi domnului o lumînare aurită, ţinută de un silihdar[121], apoi patriarhului şi mitropolitului. În timpul acesta curtea era ticsită de ostaşi, toţi înarmaţi cu lănci ⟨avînd mînerul⟩ în formă de cruce şi cu muschete algeriene //. p. 567

Am luat atunci cădelniţa şi am tămîiat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne".[122] El a început să tămîieze în jurul acestui tetrapod şi al evangheliei, spunînd de trei ori: „Hristos a înviat"[123], apoi el a tămîiat pe domn, pe mitropolit, pe preoţi şi pe ceilalţi de faţă şi a venit să stea în picioare în dreptul jilţului său. Au început atunci cîntăreţii potrivit ritualului, apoi a urmat canonul, un cor pe greceşte şi ⟨celălalt⟩ cor pe româneşte. Domnul nostru patriarh a rostit prima încheiere[124], apoi mitropolitul a tămîiat ⟨întocmai⟩ ca şi el şi s-a întors la locul său spunînd a doua încheiere. Episcopii şi marii egumeni au tămîiat în acelaşi fel pînă la sfîrşitul canonului şi fiecare rostea o încheiere. Nu s-a deschis uşa ⟨bisericii⟩ cum este obiceiul la noi, căci biserica nu poate cuprinde atîta lume; de aceea au săvîrşit slujba afară.

La sfîrşitul canonului, domnul nostru patriarh a venit, a sărutat evanghelia şi a dus-o domnului, care, venind în mijloc, a îngenunchiat, a sărutat evanghelia şi mîna dreaptă a patriarhului care i-a spus: „Hristos a înviat"

---

[119] Sîmbăta mare = 25 martie 1654.

[120] Slujba învierii şi utrenia încep la ora 12 noaptea, liturghia începe la mănăstiri la ora 9 dimineaţa.

[121] Spătar.

[122] În text transcris cu litere arabe: *Efloghison, desbota.*

[123] *Christos anesti* (χριστὸς ἀνέστη).

[124] Primul ekforis (ἐκφώρως).

şi l-a sărutat de trei ori pe cap. În această clipă trupele şi-au slobozit muschetele de s-a cutremurat pămîntul şi ne-au asurzit urechile. După ce s-a sfîrşit slujba au adus jilţul patriarhului şi l-au aşezat la dreapta jilţului domnului, lîngă el. Patriarhul s-a aşezat ţinînd evanghelia în mîna lui
p. 568 dreaptă, spunîndu-i: „Hristos a înviat", apoi a înaintat spre domn, a sărutat crucea de aur bătută cu mărgăritare, cu nestemate, pe care o ţinea în mîna sa dreaptă, şi a spus acelaşi lucru; domnul l-a sărutat pe cap; după aceea s-a dus să se aşeze în jilţul său la stînga domnului. Apoi au venit mai întîi episcopii, pe urmă egumenii şi ceilalţi preoţi şi călugări şi au sărutat evanghelia domnului nostru patriarh şi mîna lui dreaptă, spunînd: „Hristos a înviat", apoi s-au apropiat de domn, i-au sărutat crucea şi pieptul, spunînd acelaşi lucru. Ei s-au dus apoi lîngă mitropolit şi s-au aşezat alături de el. Atunci toţi boierii au înaintat, fiecare după rangul său, ca şi ceilalţi de faţă, şi au făcut la fel. Am isprăvit dimineaţa tîrziu, şi domnul s-a urcat în palatul său.

Noi am intrat în biserică spre a sluji liturghia. Am rostit trei evanghelii ⟨în trei limbi⟩. Domnul nostru patriarh ⟨a citit-o⟩ în limba greacă înlăuntrul altarului, mitropolitul în limba română şi eu în limba arabă. Cînd am isprăvit am fost cuprins de un tremur puternic care a ţinut pînă seara ⟨şi⟩ care a fost pricinuit de frigul cumplit ce domnea. Am intrat în altar, mi-am scos stiharul[125] şi am adormit[125 bis]. Apoi am ieşit ⟨pentru a merge⟩ la masă; dar eu eram într-o stare proastă, pe cînd toată lumea se veselea, eu eram abătut şi tremuram. În ziua aceea a fost o mare serbare. Vremea era minunată; primăvara era strălucitoare şi răsărea iarba.

Atunci s-a tras de mai multe ori cu tunul, s-au slobozit muschetele şi
p. 569 s-au deşertat pahare mari în sunetele muzicii, tobelor // fluierelor, trompetelor, cîntecelor, cu glume şi altele de acest fel. S-au împărţit apoi veşminte. Am plecat cu trăsura spre mănăstire înconjuraţi de seimeni şi dărăbani care slobozeau muschetele, de paici şi de cîntăreţi, care au plecat după ce şi-au primit bacşişul.

În timpul acestei săptămîni se slujea liturghia cu utrenia, se trăgeau clopotele cele mari în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară; negoţul lîncezea, dughenele nu se deschideau, afară de acelea ale vînzătorilor de unt, ale măcelarilor şi ale negustorilor de alimente.

Să se ştie că în această ţară este obiceiul ca în fiecare joi după Paşte să se săvîrşească o „litanie", adică o mare procesiune afară din oraş, cu prapure şi icoane şi cu preoţi înveşmîntaţi în odăjdiile lor; apoi ⟨vine⟩ domnul cu oastea sa. Se face atunci o sărbătoare măreaţă, în cinstea joiei mari, de la care îşi iau rămas bun aşteptînd joia Înălţării.

---

125 *Istiharti.*
125 bis Aşa este în text.

⟨XI. ULTIMELE ZILE ALE LUI MATEI, DOMNUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI⟩

În aceşti doi ani ⟨din urmă⟩ Matei, domnul Ţării Româneşti, a desfiinţat acest obicei[126], pentru că era bătrîn şi nu avea de loc putere să iasă. În această joie a Paştilor a trimis o trăsură după domnul nostru patriarh //. p. 570
Am intrat în biserică, ne-am pus odăjdiile şi l-am înveşmîntat pe domnul nostru patriarh. S-au pregătit apoi vase pentru agheazmă, adică cupe de argint aşezate pe ilit. Domnul nostru patriarh a făcut slujba agheazmei şi ne-am urcat cu ea la domn şi l-am aghezmuit.

Apoi ne-am scos odăjdiile şi ne-am urcat la trapeză. După aceea ne-am luat rămas bun de la el, căci plănuisem să plecăm pentru a merge prin ţară. Am venit la mănăstire şi ne-am început pregătirile de călătorie.

Domnul i-a trimis milostenia obişnuită, căci se făcuse foarte zgîrcit spre sfîrşitul vieţii sale şi iubea foarte mult pe turci şi pe tătari şi le dădea toată averea sa. Dacă vreunul din ei venea să-l vadă, îl îmbrăca cu veşminte cu blană de samur. El ura pe preoţii, pe călugării sau pe egumenii care veneau să-i ceară vreo milostenie, aşa cum mai făcuseră odată, şi îi lăsa să plece dezamăgiţi.

În săptămîna aceea a primit vestea că ţarul moscoviţilor[127] îi trimite un sol cu mari daruri. El ⟨domnul⟩ a trimis îndată porunca să-l întoarcă din drum spunînd: „Să nu mă faceţi să-l văd la faţă", căci într-adevăr el ura nespus de mult neamul cazacilor şi al moscoviţilor.

La înfrîngerea lui Vasile ⟨Lupu⟩ şi Timuş, fiul lui Hmelniţki ⟨domnul⟩
a făcut mare măcel de cazaci // şi a luat pe foarte mulţi în prinsoare. Cînd p. 571
aga visteriei a venit la el, ⟨domnul⟩ a ieşit în întîmpinarea lui şi a pus să se taie capul multor cazaci înaintea acestuia spunînd: „Eu îi urăsc pe cazaci şi îi iubesc pe refugiaţi" şi a trimis vizirului mulţi prizonieri în fiare, ca vîslaşi. Cînd vizirul i-a întrebat: „Cine sînteţi voi?", ei au răspuns: „Noi sîntem cazaci din oastea lui Hmelniţki şi am fost înfrînţi în Ţara Românească". El ⟨vizirul⟩ le-a dat îndată haine din stofă roşie şi bani şi i-a trimis în ţara lor, la Hmelniţki, căci între acesta şi ei, ⟨= turcii⟩ era o mare prietenie şi legături diplomatice strînse. Hmelniţki şi cazacii nutreau o mare duşmănie faţă de Matei, domnul Ţării Româneşti; şi cînd acesta a trimis înapoi pe solul Moscovei[128], această ură a crescut şi mai mult.

---

[126] Este vorba de procesiunea din joia de după Paşti.

[127] *Malik-al Moscov;* era Aleksei Mihailovici Romanov (1645—1676).

[128] Solia trimisă în aprilie 1654 în Ţara Românească şi în Moldova urmărea încheierea unei alianţe comune împotriva turcilor (H u r m u z a k i, *Fragmente*, III, p. 229; N. I o r g a, *Acte şi fragmente*, I, pp. 242—243).

Din pricina aceasta toţi locuitorii Ţării Româneşti trăiau într-o frică necurmată de Hmelniţki şi de cazaci. În fiecare zi umbla acest zvon: „Vin cazacii, au intrat în ţară"! Noaptea nu se mai dormea astfel că supuşii
p. 572 săi, pe care îi asuprise cumplit, au părăsit ţara, cu oştirea sa // şi cu toţi boierii săi. Ei au conspirat ca să-l omoare[129], spunînd: „Cum, din timpurile străvechi şi pînă acum n-a venit la noi încă un sol din partea ţarului nostru, şi acum vine unul, ⟨iar⟩ tu îl trimiţi înapoi pe sol?" Atunci Dumnezeu[130] a îndreptat această situaţie, chemîndu-l la el ⟨pe domn⟩, căci chiar în acea săptămînă a căzut grav bolnav de o boală fără leac; el nu mai ştia ce-i cu dînsul deoarece dăduse în mintea copiilor.

XII. MOARTEA LUI MATEI, DOMNUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI

În duminica Sf. Toma, domnul nostru patriarh a slujit liturghia în biserica mănăstirii negustorilor[131]. În dimineaţa duminicii mironosiţelor[132],
p. 573 Matei, domnul Ţării Româneşti, a murit, după o domnie de 23 de ani[133]//.

La început făcea mult bine şi era foarte milostiv. Printre facerile de bine şi ctitoriile sale se numără, numai în ţara sa, o sută cincizeci de mănăstiri şi biserici de piatră[134], dar mai ales biserica episcopală de la Buzău.

Înainte de a-şi da sufletul, chir Ignatie, mitropolitul ţării, a sosit, şi îndată toţi boierii ţării s-au adunat şi au ţinut sfat[135]; pe loc au ales domn pe un boier numit Constantin[136], dintr-o familie domnească[137]. El era fiul lui Şerban[138], fostul domn al Ţării Româneşti.

---

[129] Este vorba de mişcarea seimenilor din Ţara Românească, începută înainte de moartea lui Matei Basarab, căruia ostaşii răsculaţi îi cereau să plece din ţară sau să se călugărească. Pentru amănunte vezi Lidia Demeny, L. Demeny şi N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655 Ţara Românească*, Bucureşti, 1968.

[130] *Rabbina.*

[131] Este vorba de biserica Tîrgului, reclădită de Udrişte Năsturel.

[132] La 9 april 1654, a doua duminică după Paşte.

[133] De fapt, „ani 21, fără 5 luni şi zile 11" (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 117).

[134] Cifra este mult exagerată. Vezi lista ctitoriilor în *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 106. Despre ctitoriile lui Matei Basarab vezi C. C. Giurescu, *Matei Basarab cel mai mare ctitor bisericesc. Ştiri noi despre lăcaşurile lui*, în *I.P.S. Arh. şi Mitrop. Nicodim, patriarhul României, prinos la sărbătoarea de 80 de ani*, Bucureşti, 1946, pp. 167—176.

[135] După *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 117, la acest sfat au luat parte boierii, mitropolitul, „toată curtea şi toţi slujitorii".

[136] Constantin Şerban, fost serdar al lui Matei Basarab, care-l însemnase la nas pentru ca să nu poată ajunge domn (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 158).

[137] *Konstantin Efendikobulu ayyunin nasli al- efendiya al-bakat*, adică Constantin fiu de domn, adică din neamul domnesc al begilor.

[138] *Ibn Şraban.* Constantin Şerban a fost fiu natural al fostului domn al Ţării Româneşti Radu Şerban (1602—1611).

Apoi ei au ieşit din biserică în afara palatului şi mitropolitul s-a urcat pe un loc înalt şi a spus poporului; „Domnul vostru a murit; pe cine doriţi să alegem drept cîrmuitor în locul lui?". Boierii, oştirea şi tot norodul au strigat într-un singur glas: „Noi nu vrem decît pe Constantin, fiul lui Şerban vodă!" Ei au arătat ⟨o mare⟩ însufleţire căci alegerea lui la rangul de domn venea de la Dumnezeu şi mai mulţi boieri ai ţării îl văzuseră în picioare în biserică, în jilţul domnilor. Pe vremea lui Matei voievod el fusese mai întîi al doilea serdar al oştirii[139].

Matei voievod avea un nepot, pe care îl făcuse mare spătar[140], adică // p. 574
comandantul suprem al oştirii. El era de o mîndrie şi de o îngîmfare nemaipomenită şi aceasta în tot timpul vieţii sale. Noi îl vedeam întotdeauna, ori de cîte ori se ducea din casa lui la curte, însoţit de peste cinci sau şase sute de ostaşi care mergeau înaintea lui şi în urma lui, şi tot astfel la întoarcere. El venise mai înainte de sărbătoarea Paştilor, cu oşti munteneşti şi ungureşti, să însoţească pe ⟨Gheorghe⟩ Ştefan, domnul Moldovei, cînd voiau să ia pe neaşteptate pe Vasile vodă[141]. Unchiul său, Matei voievod, îl trimesese în taină, fără ştirea boierilor săi, căci dacă aceştia ar fi ştiut, i-ar fi ucis pe amîndoi şi nu i-ar fi lăsat să atragă asupra lor o nenorocire veşnică. În mai multe rînduri Matei voievod a vrut să-l aşeze domn în locul său şi a folosit ⟨în acest scop⟩ fel de fel de şiretlicuri, dar din cauza trufiei lui nimeni nu l-a vrut, nici dintre boierii ţării, nici dintre supuşi.

Constantin, fiul lui Şerban vodă, era sub ordinele lui, ca al doilea serdar. Dar aici, la boieri, este obiceiul ca atunci cînd doi dintre ei au acelaşi rang şi se întîlnesc, să nu-şi scoată calpacele, iar dacă unul din cei doi este de rang mai mare decît celălalt, acesta ⟨din urmă⟩ să-şi scoată calpacul. Dar Constantin stătea întotdeauna cu capul acoperit în faţa ⟨comandantului⟩ său marele serdar. Într-o zi acesta l-a dojenit, spunîndu-i: „De ce stai tu în faţa mea cu capul acoperit?" El i-a răspuns: „Eu sînt de neam domnesc, iar tu eşti fiu de ţăran[142]; de aceea nu mă voi descoperi înaintea ta!" p. 575
Auzind aceste cuvinte, celălalt s-a mîniat //, s-a dus la unchiul său şi şi-a aruncat armele înaintea lui. Aflînd aceasta, domnul l-a scos pe Constantin din slujbă. Acesta s-a retras în palatele şi în casele pe care tatăl său le clădise pentru el, pe cînd trăia, în diferite locuri din Ţara Românească şi a locuit acolo[143], pînă în această clipă. Cînd Matei voievod a căzut bolnav,

---

139 În anii 1646—1648.

140 *Meghas sbataris*. Diicu Buicescu, înrudit prin mamă cu Matei Basarab. În calitate de mare spătar (8 ianuarie 1645—10 aprilie 1654), a comandat oştile lui Matei Basarab în luptele din 1653. A fost ucis de Mihnea al III-lea. (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 129—130).

141 Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 137.

142 *Ibn fellah*.

143 La Dobreni, jud. Ilfov.

a venit în oraşul Tîrgovişte pentru treburile sale fără să fie înştiinţat de ceea ce se petrecea. S-a întîmplat atunci ceea ce se ştia şi a fost ales domn.

Cît despre marele serdar pomenit mai sus[144], în timpul săptămînii Paştilor el a aflat vestea că fiul său trăgea să moară într-un sat[145] depărtat de oraş. S-a dus să-l vadă şi unchiul său a murit în timpul lipsei sale. Aşa s-au petrecut lucrurile.

XIII. CEREMONIA UNGERII NOULUI DOMN

Cînd crainicul a făcut cunoscut în tot oraşul ⟨vestea alegerii⟩, toţi supuşii au venit la curte şi s-au învoit cu toţii într-un glas. Cînd a aflat vestea,
p. 576 Constantin s-a speriat şi s-a ascuns; dar ei l-au căutat şi, găsindu-l, // l-au
adus cu toată frica sa.

Apoi l-au dus în biserică. Mitropolitul şi-a pus toate odăjdiile sale preoţeşti. L-au adus pe Constantin în altarul divin, spunînd de trei ori: „porunceşte, porunceşte, porunceşte, stăpîne!"[146] ⟨Domnul⟩ a îngenuncheat şi mitropolitul a citit asupra sa rugăciunea ungerii după formula ritualului: „mila Domnului, care vindecă întotdeauna bolile şi îndreaptă pe cei nedesăvîrşiţi, a chemat pe fratele chir Constantin de la rangul de serdar la înaltul rang de domn; să cerem acum pentru el ca harul duhului sfînt să se pogoare asupra lui". Iar noi am cîntat de trei ori „vrednic este"[147]. După care aceeaşi strigare a fost cîntată înlăuntrul şi în afara altarului.

I-au scos apoi veşmintele şi a fost îmbrăcat cu straie domneşti, alcătuite dintr-o haină subţire, dedesupt cămaşă de brocart de aur[148] şi pe deasupra o haină asemănătoare de blană de samur şi un calpac de samur foarte scump, care avea deasupra surguciu de aur şi de nestemate de mare preţ şi vrednice de un rege. Apoi l-au dus la jilţul domnesc şi l-au aşezat ⟨pe tron⟩. Toţi au venit să-i sărute mîna dreaptă; mai întîi mitropolitul, apoi preoţii şi egumenii ce erau de faţă, apoi dregătorii ţării, unul după altul, apoi mai marii oştilor cu toţii. Era cu adevărat minunat că atîtea mii de oameni l-au vrut ⟨domn⟩ într-un singur glas şi că nimeni nu s-a opus alegerii lui.

---

144 Diicu Buicescu.

145 La Buiceşti, jud. Olt. Aici se afla spătarul Diicu cînd a fost ales domn Constantin Şerban (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 111).

146 În text sînt transcrise cuvintele greceşti: κέλευσον, κελεύσατε, κέλευσον, cu litere arabe.

147 ἄξιος

148 Despre veşmintele lui Constantin Şerban vezi Al. Lapedatu, *Portretele murale de la Hurezi*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", 1908, pp. 77—78.

Înscăunarea sa a avut loc // în dimineaţa duminicii mironosiţelor, adică la 9 ale lunii aprilie. Domnul a trimis îndată peşte şi alte <alimente> domnului nostru patriarh, cerîndu-i să se roage pentru el, căci era prietenul nostru de multă vreme. p. 577

Toţi oamenii bogaţi şi negustorii erau cuprinşi de spaimă în urma morţii domnului Matei; ei se temeau ca oştirea să nu jefuiască oraşul, dar Domnul <Dumnezeu> le-a liniştit îndată minţile şi toţi au spus într-un glas că: „această pace se datora numai prezenţei patriarhului Antiohiei printre noi", căci <Dumnezeu> îi întîrziase plecarea pînă în această clipă. Noi hotărîsem, într-adevăr, să pornim la drum chiar în lunea de după duminica Tomii şi întîrziasem din voinţa lui Dumnezeu, astfel că am fost martori la aceste întîmplări.

În dimineaţa de luni după duminica mironosiţelor, noul domn, chir Constantin, a trimis o trăsură şi l-a poftit la el pe domnul nostru patriarh cu cea mai mare cinste şi cu mulţi ostaşi înarmaţi, care mergeau în faţa şi în spatele lui. Am intrat în curte. Toate drumurile, uliţele şi toate pieţele curţii <domneşti> erau ticsite de mulţimea de norod. Am intrat apoi în biserică şi ne-am schimbat şi l-am înveşmîntat pe domnul nostru patriarh cu odăjdiile sale, ca şi pe mitropolit, şi ei au stat în picioare în dreptul jilţurilor lor. Domnul a sosit şi s-a aşezat în jilţul său. Domnul nostru patriarh l-a binecuvîntat şi el s-a sculat în picioare, s-a aplecat şi i-a sărutat mîna dreaptă.

Matei voievod nu cunoştea decît limba sa, cea românească, pe cînd acesta // cunoştea limbile română, greacă şi turca literară[149] cît şi limba p. 578
maghiară[150], astfel că domnul nostru patriarh nu avea nevoie de tîlmaci pentru a vorbi cu el. Într-adevăr, în timpul şederii noastre, noi toţi învăţasem limba greacă, datorită legăturilor noastre cu poporul, căci cea mai mare parte din locuitorii Ţării Româneşti şi Moldovei şi toţi negustorii sînt greci[151].

XIV. JURĂMÎNTUL <PRESTAT> DE POPORUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI CA SĂ NU-L TRĂDEZE PE DOMN.

Toţi boierii s-au adunat apoi în biserică, apoi mai marii oştirii, căpitanii, negustorii, zaimii[152] şi iuzbaşii şi alţi dregători ai oastei s-au întrunit

---

149 *Al-turkiya al-fasiha.*

150 *Lisan al-ungurus.*

151 Afirmaţie inexactă. Numai unii boieri de la curtea lui Vasile Lupu şi unii negustori erau greci.

152 Termen arabo-turc, desemnînd pe feudalii cu un venit anual între 20 000 şi 100 000 de aspri; aici are sensul de mică boierime.

la curte. În biserică au așezat două tetrapoduri, unul în fața sfeșnicului din dreapta și celălalt în fața celui din stînga și le-au acoperit cu văluri; pe fiecare au așezat o evanghelie aurită, bogată și o cruce de aur. Domnul nostru patriarh a stat în fața celui din dreapta, iar mitropolitul s-a așezat lîngă cel din stînga.

Atunci toți boierii și toți slujitorii curții au prestat jurămîntul. Grămăticii sau pisarii[153] s-au așezat fiecare lîngă un tetrapod, ținînd în mînă o foaie scrisă. Îndată ce au intrat boierii din alaiul domnesc, și-au pus cu toții
p. 579 mîinile pe evanghelie și pe cruce, iar diacul a citit foaia // pe care scria astfel: „jurați voi pe această sfîntă evanghelie și pe sfînta cruce să fiți într-un cuget și într-un gînd cu chir Constantin voievod, fiul lui Șerban voievod, să-l ascultați și să-i fiți credincioși, pe față și în taină, fără să-i ascundeți vreo taină, atîta timp cît va trăi el și veți trăi și voi și să nu-l trădați nici să uneltiți împotriva lui. La fiecare frază ei răspundeau: „Da"[154]. „Dacă îl trădați, dacă uneltiți împotriva lui, dacă nu-i sînteți credincioși, veți fi afurisiți și respinși de Sf. Treime și de cele șapte sfinte sinoade și prin gura domnului patriarh al Antiohiei, chir Macarie; și ceea ce s-a întîmplat zidurilor Ierihonului, Sodomei și Gomorei, lui Iuda și lui Arie vi se va întîmpla și vouă; și veți avea soarta lui Ana și a lui Caiafa și a celor care au răstignit pe Hristos"[155]. La fiecare frază ei răspundeau: „amin, amin, amin".

Apoi toți au sărutat mîna dreaptă a domnului nostru patriarh și s-au dus spre domn, care stătea în picioare la jilțul său, i-au sărutat mîna dreaptă, poala veșmîntului și au plecat. Mitropolitul a făcut la fel. Și ceilalți boieri au intrat unii după alții; apoi a fost rîndul dregătorilor domnului și ai curții, al copiilor de casă, toți după rangul lor, și toți au jurat din toată inima într-un singur glas.

Apoi au venit mai marii oastei; mai întîi marele serdar[156], apoi agalele,
p. 580 adică aga seimenilor[157], apoi căpitanii, apoi ceilalți căpitani și iuzbași // și ostașii după rangurile lor; fiecare căpitan cu steagul lui și fiecare iuzbași cu bulucul lui. La sfîrșit toți au sărutat mîna dreaptă a domnului nostru patriarh, apoi pe cea a domnului și poala hainei lui și au plecat. Au urmat astfel pînă către amiază, dar unii dintre ostași nu intraseră încă (Dumnezeu să-i binecuvînteze!) că noi ne plictisisem și ostenisem să stăm în picioare.

---

[153] *Gramatikos ayyu al-kataba.*

[154] *Na'am*, adică „da".

[155] O ceremonie asemănătoare este descrisă în *Letopisețul Cantacuzinesc*, pp. 160—161, la urcarea pe tron a lui Antonie din Popești (1669). La 1653 se spunea că boierii jurau credință domnului pe Evanghelie „după obiceiul lor" (Hurmuzaki, IV/2, p. 169).

[156] Este, foarte probabil, vorba de marele spătar, care era comandantul (serdarul) armatei; așa îi spune Paul de Alep și lui Diicu Buicescu ca mare spătar.

[157] În această vreme aga comanda pe pedestrași (dărăbani și seimeni); separat, existau căpitani de seimeni și mari căpitani de dărăbani.

În sfîrşit, Dumnezeu ne-a scăpat, căci cei care rămăseseră au fost amînaţi pe a doua zi şi pe zilele următoare.

După înscăunarea noului domn au trimis călăraşi, adică curieri[158], pentru a vesti în toată ţară ridicarea sa în scaun. Puteai să vezi alergînd în fiecare zi, timp de patruzeci de zile, mii de oameni. Toţi egumenii, preoţii, călugării şi chiar doi episcopi au adus daruri noului domn, împreună cu urările lor.

Multă vreme ostaşii au continuat să vină să presteze jurămîntul. La sfîrşit toată lumea se plictisise. Domnul a trimis pe noul serdar[159] împreună cu trupele sale în toată ţara pentru a primi jurămîntul întregului norod, căci (Dumnezeu să binecuvînteze principatul Ţării Româneşti!) ea cuprinde mai bine de patru sute de mii de familii[160].

XV. ÎNMORMÎNTAREA LUI MATEI VOIEVOD.

Am ieşit apoi din biserică pentru înmormîntarea lui Matei. Au ridicat un cort mare în mijlocul curţii // palatului, au aşezat un jilţ pentru domn p. 582
şi au pus un altul lîngă el, la stînga sa, pentru domnul nostru patriarh, apoi un altul pentru mitropolit. Pe acest rînd din stînga, ceilalţi episcopi de faţă stăteau în picioare împreună cu egumenii, preoţii, diaconii şi călugării. Erau aproape o mie de oameni. Boierii formaseră un cerc mare, pe cînd ostaşii înarmaţi şi supuşii umpleau curtea. Apoi ne-au luat, pe domnul nostru patriarh şi pe noi, şi ne-au urcat sus să rostim rugăciunile de înmormîntare ale răposatului în prezenţa noului domn.

Am găsit trupul în sala cea mare, unde în timpul vieţii sale dăduse ospeţe vesele; el era întins pe masă ⟨cu⟩ faţa descoperită, după datina locului. Era îmbrăcat cu veşmintele sale domneşti, cu o haină subţire de brocart de aur, împodobită cu blană de samur de mare preţ, cu ceaprazuri, cu nasturi de argint aurit şi cu calpacul de samur pe cap. Era acoperit în întregime pînă la picioare cu un giulgiu de saten alb cu o cruce în foi de aur, iar în jurul său ardeau lumînări. Soţiile tuturor boierilor plîngeau şi îl boceau. Domnul nostru patriarh l-a tămîiat, a rostit rugăciunea de înmormîntare, apoi ⟨celelalte⟩ rugăciuni, şi noi am coborît înaintea lui. L-au

---

158 *Al-kalarasiya ayyu al-ulak.*

159 Este vorba de marele spătar, comandantul armatei, Hrizea din Bogdănei (25 aprilie—29 decembrie 1654), viitorul domn al slujitorilor răsculaţi din 1655 (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 196). Vezi şi V. Radu, *op. cit.*, I, p. 96.

160 Cifra este exagerată; după Paul de Alep, ar însemna că Ţara Românească avea circa două milioane de locuitori! După calcule mai recente ale Liei Lehr, populaţia ţării ar fi fost de circa 550 000 de locuitori („Studii şi mat. de istorie medie", VII, 1974, p. 204).

așezat pe năsălie în curte, în mijlocul cortului[161]. Domnul stătea în picioare
p. 582 la jilțul său; s-au împărțit // luminări mai întîi domnului, apoi domnului nostru patriarh, mitropolitului, egumenilor, preoților, călugărilor și săracilor, apoi boierilor și tuturor celor de față; într-atîta încît fumul supăra pe toată lumea.

Apoi eu, arhidiacon al ⟨patriarhului⟩ Antiohiei[162], luînd cădelnița, am tămîiat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „binecuvîntează, stăpîne"[163], apoi el însuși a tămîiat în jurul năsăliei, spunînd „fii binecuvîntat"[164] și cîntăreții au început să cînte „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule[165] ..." și „fericiți cei fără prihană care[166]...", apoi canonul Paștelui; un cor cînta (în limba) greacă și celălalt ⟨cînta în limba⟩ română. Apoi patriarhul a tămîiat pe domn, pe mitropolit și pe preoți, pe boieri și pe ceilalți ⟨care erau⟩ de față, ⟨precum⟩ și năsălia, pentru a doua oară. Apoi el a făcut semnul crucii, ca de obicei, și s-a așezat în jilțul său. După prima „slavă" și „fericiți cei fără prihană care...", eu am rostit „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila ta; ție ne rugăm, auzi-ne, ascultă-ne și ne miluiește" și „încă ne rugăm pentru odihna sufletului robului lui Dumnezeu, de Hristos iubitorul Matei voievod, pentru iertarea păcatelor lui, cele de voie și fără de voie" în întregime. Apoi domnul nostru patriarh a rostit prima încheiere. Mitropolitul apoi, episcopii și egumenii au tămîiat, ca de obicei, ori de cîte ori diaconul spunea: „miluiește-ne pe noi, Dumnezeule"[167]. Cel care tămîia spunea în continuare aceasta pînă la citirea pericopei
p. 583 evangheliei. Apoi, cînd domnul nostru patriarh s-a apropiat // și a citit-o, toate soțiile boierilor au îngenuncheat; apoi el a citit rugăciunea de dezlegare.

A urmat apoi sărutarea ⟨răposatului⟩; Domnul nostru patriarh i-a dat sărutarea, apoi mitropolitul, pe urmă domnul. Au fost plînsete și ⟨de asemenea⟩ și bucurie; și episcopii și preoții au urmat apoi doi cîte doi. S-au împărțit tuturora pomeni bogate, în basmale.

Dregătorii au intrat apoi plîngînd; și ceilalți boieri, doi cîte doi. Apoi preoții, perechi, perechi, după rangul lor, au purtat năsălia în jurul bisericii[168], apoi au dus-o în cel de al doilea nartex și l-au înmormîntat, în fața ⟨mormîntului⟩ soției sale, doamnei[169], și al fiului său[170]. Domnul nostru

---

[161] Vezi și *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 118.

[162] *Ana arșidiyakon al-Antaki.*

[163] În textul arab, pe grecește: *Ablodjisan, desbota.*

[164] *Ablodjitos* (Εὐλόγητος).

[165] În limba arabă: „arhamna, ya allah!"

[166] *Wa tawbahum.*

[167] *Mukabil haramatihi al-Domna.*

[168] Biserica Domnească.

[169] Mormîntul doamnei Elina (†august 1653) se află la dreapta, lîngă scara pe unde se urcă spre tribuna corului unde stătea în timpul slujbei (V. Drăghiceanu, *Morminte domnești, Matei Basarab, doamna Elena și fiul lor Mateiaș*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice", VIII, 1915, p. 172 și N. Constantinescu, Cr. Moisescu, D. Nicolaescu-Plopșor, *op. cit.*, pp. 308—311, 314).

[170] Mateiaș postelnicul. S-a păstrat inscripția de pe mormîntul său (V. Drăghiceanu, *op. cit.*, pp. 170—175).

patriarh a citit rugăciunea de dezlegare a doua oară. L-au pus ⟨pe Matei⟩ într-un sicriu bogat împodobit, demn de un prinț.

Noi am plecat după-amiază, istoviți de oboseală, pentru că stătusem mult în picioare. Apoi domnul ne-a poftit la masa lui; a stat jos vorbind mult cu voie bună cu el ⟨= patriarhul⟩ pînă seara. El ne-a împărțit veșminte de ceremonie. Ne-am întors // cu trăsura la mănăstire înconjurați p. 584
de mai multă cinste decît prima oară, însoțiți fiind de trupe, de paici și de cîntăreți.

După ce ne-am hotărît să plecăm, noul domn a rugat pe domnul nostru patriarh să mai rămînă la el încă o lună; el i-a făgăduit și daruri, căci ținea foarte mult la el, pentru că ajunsese domn în timpul șederii lui ⟨în țară⟩. În toate zilele ne făcea daruri din lucruri de ale mîncării, pe deasupra tainurilor care ne fuseseră hărăzite pe timpul răposatului domn.

XVI. ⟨SLUJBA RELIGIOASĂ CU PRILEJUL ÎNSCĂUNĂRII NOULUI DOMN⟩

În dimineața primei joi de la înscăunarea sa, domnul a poruncit să se facă o „litanie", adică o procesiune afară din oraș, potrivit datinei domnilor[171]. El a trimis să ne ia o trăsură cu o numeroasă escortă de oșteni.

Am intrat în biserică, ne-am înveșmîntat și am îmbrăcat pe domnul nostru patriarh cu odăjdiile sale. El a intrat în altar, a tămîiat de jur împrejurul sfintei mese, spunînd „Hristos a înviat"[172] și a început slujba după rînduiala Paștilor; din afara ⟨altarului⟩, cîntăreții dădeau răspunsurile ca de obicei. După ce a tămîiat pe domn și pe cei de față, a urmat cîntarea „Ziua învierii" pînă la marea ectenie, pe care am spus-o eu, pomenind numele noului domn. Apoi cîntăreții au început canonul, cîntînd pe o melodie dulce, după muzica orientală[173].

La ieșirea din biserică oștirea a făcut o mare // paradă. p. 585

Domnul și domnul nostru patriarh mergeau împreună în frunte cu toți preoții orașului, înveșmîntați cu odăjdiile lor și cu crucile lor. Ei mergeau doi cîte doi, în timp ce clopotul cel mare nu încetase să sune de cu seara pînă în această clipă pentru a aduna cu acest prilej preoții și norodul. Două cîte două, prapurile și crucile bisericilor erau purtate în fruntea tuturor. Steagurile ostășești, împodobite cu cruci, erau nenumărate, ca și oște-

---

[171] *Al-bakavat*, dublul plural de la *al-bak*, beiul, care are și pluralul *al-bakat*.
[172] În textul arab *Christos anesti*, de la formula greacă χριστός ἀνέστη.
[173] ψαλτικῶς.

nii înarmaţi; se numărau cu miile şi cu zecile de mii. Satîrbaşii[174] şi boierii ţării mergeau înaintea domnului şi a domnului nostru patriarh; şi eu mergeam lîngă ei, ţinînd sfeşnicul cu trei braţe[175].

Am ieşit apoi din curtea ⟨domnească⟩ şi ne-am îndreptat către un curs de apă pe care l-am trecut pe un pod de lemn foarte lung. Am străbătut o distanţă cam ca cea de la Alep pînă la Ayn al-Tall[176] sau de la Damasc pînă la Kabun[177]. Mergeam foarte încet, în timp ce cîntăreţii cîntau canonul în limba greacă şi în limba română, după muzica orientală.

Am ajuns într-o pajişte întinsă, înverzită, căci în această săptămînă soarele strălucise, zăpada se topise şi iarba crescuse. Am aşezat un jilţ pentru domn şi el s-a aşezat pe acesta, un ⟨altul⟩ pentru domnul nostru patriarh şi în mijloc am aşezat o masă mare, pe care am acoperit-o cu un covor şi am aşezat pe cupe, un lighean şi un ibric de argint pline cu apă.

Pe urmă eu am tămîiat pe domnul nostru patriarh, spunînd: „binecuvintează, stă-
p. 586 pîne". El a tămîiat în jurul apei, spunînd: // „binecuvîntat este ..."; apoi ⟨el a tămîiat⟩ pe domn, pe ceilalţi boieri care formaseră un cerc mare; în spatele lor au aşezat steagurile şi prapurele, iar preoţii stăteau în cerc în faţa lor.

Cîntăreţii au început apoi canonul slujbei celei mici a agheazmei. Patriarhul a citit pericopa evangheliei şi eu am spus ectenia. Apoi au întins în faţa apei un covor pentru domnul nostru patriarh şi un altul în faţa jilţului domnului. Domnul nostru patriarh a îngenuncheat, apoi tot norodul şi domnul, cel dintîi, s-a închinat pînă la pămînt. El a rostit rugăciunea pentru ploaie după obiceiul lor, apoi rugăciunea pentru agheazmă. La cuvintele „păzeşte, Doamne, pe binecredincioşii regii noştri", el adăuga: „şi păzeşte, Doamne, pe robul tău iubitor de Hristos, domnul Ioan Constantin voievod"[178].

Apoi s-au ridicat cu toţii; ⟨patriarhul⟩ a cufundat crucea în apă şi cîntăreţii au psalmodiat de trei ori. „În Iordan"[179]..., apoi el a stropit cele patru puncte cardinale. Cînd l-a stropit pe domn, pe cînd acesta săruta crucea, toate trupele şi-au slobozit puştile. Apoi el a stropit pe preoţi, pe boieri şi pe cei din suită care erau de faţă.

Ne-am întors în mijlocul cîntărilor şi al salvelor de muschete pînă ce am intrat în curtea ⟨domnească⟩ şi în biserică, unde ne-am scos odăjdiile. Domnul ⟨ţării⟩ a poftit pe domnul nostru patriarh la masa lui. În această
p. 587 zi a plouat tare. //

În aceeaşi zi, atît la dus cît şi la întors, domnul a împărţit bani de argint[180] ostaşilor, săracilor şi celor care îi aduceau daruri, căci de la ieşirea

---

174 *Al-şaterbaşiyya*. Este vorba probabil de şetrari.

175 În textul arab se foloseşte termenul grec: *al-trikari* = tricher în româneşte.

176 *Halab wa'Ayn al-Tall*.

177 *Dimaşk wa al-Kabun*.

178 Amîndouă invocaţiile sînt în limba arabă.

179 În textul arab cuvintele greceşti: ἐν Ἰορδάνῃ.

180 *Darahim banat*. *Darahim* este pluralul „interior" arab de la termenul *dirham*, drahmă; iar *banat* este pluralul feminin de la cuvîntul românesc *ban*.

noastră de la curtea ⟨domnească⟩ pînă la întoarcere, femeile veneau să-i întindă în fața domnului pînze de in pe care aruncau boabe de grîu, de orz și alte grîne, potrivit datinei lor, pentru că era anul nou(?) și un domn nou. Cămărașul sau vistierul[181] stătea lîngă el și arunca bani de argint pe aceste pînze și ⟨femeile⟩ îi adunau și plecau. Altele îi ofereau spice vechi, altele mere, altele pere, altele flori albe, altele ramuri de copac înverzite, altele lămîi și portocale[182], altele ouă, altele pește, altele găini, gîște, rațe, altele miei, altele iezi, altele împingeau înaintea lui o oaie.

Cămărașul[183] dădea pumni de bani tuturora. Seara domnul a împărțit haine de cinste preoților; nouă ⟨ne-a dăruit⟩ haine de satin; dregătorilor țării le-a împărțit stofe de brocat de aur, de catifea, de mătase brodată cu aur și alte daruri. Ne-am întors la mănăstire cu trăsura și cu mare pompă.//

XVII. MINELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ p. 588

Observație. În Țara Românească și în Moldova sînt ocne în munți și mine pe sub pămînt de unde se taie ⟨sarea⟩ în bolovani mari. Sarea este ca piatra neagră de Alep, dar zdrobită se face ca zăpada; femeile o vînd întotdeauna în pulbere la tîrguri. Însă tăierea ei este foarte grea. Cei care cad sub urgia domnilor sînt trimiși ⟨la ocne⟩ la tăierea sării[184]. Acesta este un lucru cunoscut.

În Țara Românească minele de aramă sînt minunate; se extrage minereul sub formă de pietre negre, care sînt scoase din puțuri subterane foarte adînci; acestea sînt ⟨apoi⟩ preschimbate în aramă foarte frumoasă. Sînt aici și multe mine de argint și de aur, dar ei le țin ascunse de frica turcilor[185] și pentru a nu le spori bogățiile. Doamna, soția domnului, primește obișnuit o mie de galbeni ca arendă pe an de la cei care scot minereul de aur din rîurile de la Tîrgoviște[186]; acesta este un lucru cunoscut.

---

[181] *al-kamaraş ayyu al-chazinedar*. *Chazinedar*, termen de origine persană intrat în limba turcă cu sensul de „păstrător" al tezaurului. De fapt, în Țara Românească existau doi dregători diferiți, primul avînd în grijă cămara domnească, cel de al doilea vistieria (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 220).

[182] Afirmație inexactă; femeile nu aveau de unde să arunce lămîi și portocale.

[183] Cămăraș era în această vreme Pană Părdescu, căsătorit cu nepoata lui Mihai Viteazul (3 mai 1648—28 oct. 1654) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 223).

[184] Vezi relația lui Franco Sivori, *Călători*, III, p. 16. Tăierea sării o făceau așa-numiții ciocănași.

[185] Această idee revine la numeroși călători (vol. III, p. 15, vol. V, pp. 275, 612 etc.) și la D. Cantemir (*op. cit.*, p. 103).

[186] De fapt, nu din această regiune, ci din jud. Vîlcea. Vezi p. 187. Despre exploatarea aurului din nisipul rîurilor vezi C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească; țiganii rudari în sec. XVII—XVIII*, în „Studii", 1969, nr. 2, pp. 131—147.

Să ne întoarcem ⟨la vorba noastră⟩.

p. 589 Mitropolitul ţării[187] lipsea căci domnul îl trimisese în // solie la paşa de Silistra, Siavuş, fostul vizir[188] care omorîse pe ⟨sultana⟩ Valide[189], pe Bektaş aga şi pe alţii[190]. De aceea a fost destituit[191] şi i s-a dat paşalîcul Silistrei care este un guvernămînt foarte mare. El supraveghează pe domnii Moldovei şi Ţării Româneşti şi nici o slujbă nu ajunge ⟨de aici⟩ la Istanbul decît prin el şi cu încuviinţarea lui.

Domnul trimisese la Istanbul cîţiva boieri ai ţării pentru a-i aduce întărirea ⟨în domnie⟩ şi steag ⟨de domnie⟩[192], după obiceiul domnilor. Au plecat apoi cu un arz semnat şi pecetluit mai întîi de mitropolit, apoi de episcopi şi de toţi egumenii, apoi de boieri şi de ceilalţi supuşi. Era astfel ticluit: „Ne place Constantin, fiul lui Şerban vodă, şi l-am recunoscut drept domnul nostru".

Cînd au ajuns la Istanbul, înălţimea sa sultanul (să-l ţină Dumnezeu!) şi-a dat încuviinţarea; şi Derviş Muhamed paşa vizirul şi celelalte persoane de seamă din casa împărătească şi-au dat încuviinţarea lor cu privire la succesiunea răposatului domn Matei şi la înscăunarea noului domn[193] şi la noul tribut[194], şi aceasta în schimbul a o mie cinci sute de pungi sau şapte sute cinci zeci de mii de piaştri[195]. Ei i-au dat scaunul domnesc ⟨şi⟩ steagul, iar un capugiu[196] i-a însoţit pe trimişii domnului ca să încaseze suma ⟨de bani⟩.

⟨Împuterniciţii⟩ au adus la cunoştinţă domnului vestea cea bună. Îndată s-a tras cu tunul şi s-au făcut mari petreceri. Domnul a mai trebuit
p. 590 să plătească pe deasupra paşalei // de Silistra şi suitei lui, apoi hanului
tătarilor şi suitei lui vreo două sute cincizeci de mii de alţi ⟨piaştri⟩; cu totul un milion întreg sau de zece ori ⟨cîte o sută de mii⟩[197]. A plătit trei

---

[187] *Ignatie Sîrbul* (1653; retras 1655).

[188] Siavuş paşa, mare vizir (1651 IX—XII şi 1656 III 5—IV.30); a fost destituit în noiembrie 1651 şi înlocuit cu Gurdji Mehmed (1651 IX—1652 VII).

[189] Mama sultanului Mehmed al IV-lea, Kösem sultan.

[190] Anume pe Kizlar agasî Ibrahim.

[191] H a m m e r, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. III, pp. 62—64.

[192] *Al-kursiyyu wa al-bayrak*. „Gătiră boiari, egumeni, popi, căpitani, slujitori, de-i trimiseră la Ţarigrad, cu cărţi de la ţară, fiind împărat sultan Mehmet şi vizir Derviş-paşa; şi spuseră că le-au murit domnul, şi se roagă să le dea domn pe Costantin-vodă, că iaste fecior de domn, şi toată ţara îl pofteşte". (R a d u P o p e s c u, *Istoriile*, p. 111).

[193] Cu privire la împăcarea dintre noul domn şi sultan, vezi H u r m u z a k i, *Fragmente*, III, p. 211.

[194] *Al-chazina al-djadida*.

[195] *Guruş*, termen turc pentru piaştri.

[196] Terzi Mustafa aga Tahalgiul a adus steagul şi caftanul de domnie, fiind însărcinat să primească haraciul (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 118).

[197] În textul arab lipseşte: *mi'at alf* = o sută de mii.

lefuri odată trupelor şi a scutit pe toţi supuşii săi de dări şi de bir[198] pe şase luni[199]. Comorile pe care răposatul ⟨domn⟩ le lăsase cînd murise erau foarte mari[200]; multe case de piatră erau pline pînă la acoperiş.

Dar haraciul românilor era foarte ridicat, cum spusese domnul pe cînd trăia, domnului nostru patriarh: „În fiecare an ne trebuie un venit egal cu suma care se scoate din Egipt, adică şase sute de mii de galbeni, pentru turci şi pentru tătari, pentru lefile ostaşilor, daruri, pomeni şi altele la fel".

În duminica Samaritencii, care cade odată cu sărbătoarea Sf. Gheorghe, domnul se ducea la biserica Sf. Gheorghe[201], aşezată afară din oraş, pentru a fi de faţă la litania sau procesiunea obişnuită. Cînd a primit vestea întoarcerii mitropolitului ţării însoţit de un mare agă al paşii de Silistra[202], el a grăbit slujba pentru ca să se ducă cu mare alai în întîmpinarea lor.

În duminica orbului, domnul nostru patriarh a mers cu trăsura la domn pentru a-şi lua rămas bun, dar el nu i-a dat voie să plece. Am coborît apoi cu el ca să ascultăm liturghia în biserică. După ce s-a sfîrşit slujba, el a poruncit patriarhului să citească // rugăciunea de iertare pentru boieri şi p. 591
popor, pentru cei de faţă şi pentru ceilalţi locuitori din alte părţi ale Ţării Româneşti, ceea ce a ⟨şi⟩ făcut. Apoi ne-a poftit la masă. Seara ne-am întors la mănăstire.

În noaptea de marţi 25 aprilie a murit preotul Suleiman Ibn Az-Zahr, tovarăşul nostru din Damasc; moartea sa i-a fost pricinuită de boala de care pătimea din timpul şederii noastre în Moldova, adică friguri şi fierbinţeală; avea cîte două sau trei accese pe zi; nu se putea vindeca, mai ales în zilele de frig şi îngheţ şi în timpul nopţii. Nu erau nici doctori, nici siropuri, nici magiunuri. Nu aveam decît ajutorul lui Dumnezeu cu atît mai mult cu cît în aceste ţări apa este foarte rea şi nesănătoasă. Nu mai mîncăm nimic, nu beam decît apă în dimineaţa acestor zile pline de amărăciune, din cauza scaunelor noastre, care ne ardeau. Aveam o poftă mare de rodii; am sfîrşit prin a găsi unele aduse din ţinutul Rumeliei. Două rodii costau un sfert de scud. Plăteam ocaua de migdale un piastru şi un sfert, ocaua de zahăr doi scuzi. Aceasta ne-a făcut să suportăm suferinţe greu de îndurat.

---

198 *Haradj.*

199 În *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 119, se spune că domnul „au plătit pre slujitori cu un haraci deplin şi au ertat ţara de bir 3 luni", nu şease, cum susţine Paul din Alep.

200 Fapt confirmat şi de Miron Costin, *op. cit.*, p. 179. La 6 sept. 1654 se spunea că fuseseră trimişi la Poartă 450 000 de reali din comorile lui Matei Basarab (Hurmuzaki, V/2, p. 11; vezi şi p. 16).

201 Ctitoria lui Neagoe Basarab (N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 645–646).

202 Siavuş, paşă de Silistra (1653–1656). Mustafa Naima, *Tarih*, et. IV, Istanbul, 1281–83 (1865–67) V, p. 264; VI, p. 138.

Cînd a murit răposatul Suleiman, frica şi groaza a început pentru cel care scrie aceste rînduri. L-am îngropat în mănăstirea mai sus amintită şi i-am făcut o înmormîntare frumoasă, mai frumoasă ca ale lor şi am împărţit bani.

În ajunul joii înălţării, mitropolitul ţării a poftit pe domnul nostru
p. 592 patriarh să slujească liturghia // în biserica cu hramul Înălţării[203], cum am spus mai sus. Dimineaţa el i-a trimis trăsura şi ne-am dus acolo. Ne-am înveşmîntat cu toţii în odăjdii. Cînd domnul a sosit, domnul nostru patriarh i-a ieşit în întîmpinare în afara uşii bisericii şi l-a stropit cu aghiazmă. Doamna[204] a sosit şi ea.

După liturghie ne-am dus să ne aşezăm la masă în sufrageria de vară care dă spre grădină. Domnul a luat loc şi domnul nostru patriarh s-a aşezat lîngă el, ca şi toţi boierii. Doamna şi soţiile boierilor care erau cu ea s-au aşezat în sufrageria din interiorul ⟨palatului⟩, iar ostaşii şi norodul, în cete, s-au aşezat în grădină sub nuci şi li se aducea vin în butoaie. Cîntăreţii, toboşarii, fluieraşii, cei care cîntau din goarne ⟨şi⟩ din cobze, măscăricii, cîntăreţii turci cu măşti, stăteau sub cerdacul sufrageriei, în grădină, pentru a fi văzuţi de domn. A fost o zi măreaţă, care poate să rămînă însemnată în toată viaţa.

Către seară s-au sculat de la masă şi au coborît în biserică pentru a fi de faţă la vecernie. Domnul nostru patriarh a plecat înaintea domnului pentru ca să-l binecuvînteze la ieşirea lui ; a binecuvîntat şi pe boieri, pe doamna şi pe soţiile boierilor care o însoţeau în şase trăsuri ticsite. Ne-am luat rămas bun de la mitropolit şi am sosit cu trăsura la mănăstirea noastră. Nici în ziua aceea domnul nu i-a dat încuviinţarea să plece domnului nostru patriarh.

A doua zi după joia Înălţării, domnul a dat un mare ospăţ în cinstea
p. 593 episcopilor şi a egumenilor români //. Cît despre vechiul spătar[205], adică serdarul ⟨= comandantul⟩ oştirii de care am vorbit, la întoarcerea lui din satele sale, ⟨domnul⟩ s-a purtat faţă de el cu multă cinste, l-a întărit cu dregătoria lui şi i-a dat veşminte. Dar după aceea, aflînd că rostise cuvinte ⟨nepotrivite⟩, după obiceiul lui, din îngîmfare şi trufie, el l-a chemat şi l-a scos din dregătorie ; a numit în locul lui un nou spătar[206]. A vrut chiar să-l osîndească la moarte, dar unii au pus o vorbă bună pentru el şi a poruncit să i se taie vîrful nasului ; prin această însemnare i-a înfrînt îngîmfarea.

---

[203] Mitropolia din Tîrgovişte.

[204] Doamna Bălaşa, fiica lui Nicolache Ralli, prima soţie a lui Constantin Şerban.

[205] Diicu Buicescu.

[206] Hrizea din Bogdănei, mare spătar (25 aprilie—29 decembrie 1654) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 196—197).

„Cu ce măsură vei măsura, cu aceea ţi se va măsura şi încă mai mult", potrivit cuvîntului Sf. Evanghelii, căci unchiul său, Matei voievod, însemnase la nas pe Constantin voievod, cînd acesta era tînăr, pentru că era fiu de domn.

Este obiceiul în această ţară ca cel care este însemnat la nas să fie dispreţuit şi să nu mai poată domni. Acest Constantin, al cărui nas s-a vindecat după o bucată de vreme, a ajuns ⟨totuşi⟩ domn. Ştefan, noul domn al Moldovei[207], a făcut la fel cînd a luat în prinsoare pe fiul lui Vasile voievod[208]; şi pe mama lui; îndată i-a tăiat nasul ca să nu mai poată ajunge domn[209]. Dar cine poate şti ⟨ce va mai fi⟩?

BĂILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

p. 594

La Tîrgovişte, pe malul rîului, sînt şi feredeie turceşti cu cupole frumoase; aceste feredeie sînt alimentate cu apă cu ajutorul unei mici roţi care mînă apa; înlăuntru sînt două săli: una pentru bărbaţi, unde este un bazin de înot, şi o alta pentru femei. Într-o sală din mijloc, bărbaţii şi femeile se dezbracă, bărbaţii intră în sala lor şi femeile în a lor, căci toate aceste săli au uşi. De la Istanbul şi pînă aici toate aceste băi se încălzesc cu lemne, nu cu bălegar. Acest feredeu este o danie făcută mănăstirii închinate Sf. Niculae[210].

Să ne întoarcem ⟨la subiectul nostru⟩.

În duminica Rusaliilor[211], domnul avea treabă. Am fost de faţă la liturghia din mănăstirea noastră. După slujbă s-a făcut pe deasupra slujba îngenunchierii şi domnul nostru patriarh a citit, după datină, rugăciunile în limba arabă şi în limba greacă.

---

[207] Gheorghe Ştefan.

[208] Ştefăniţă Lupu.

[209] După opinia lui Miron Costin, deşi boierii l-au îndemnat „să-l semnedze la nas" pe Ştefăniţă Lupu, G. Ştefan a refuzat să o facă, deoarece fiul lui Vasile Lupu „era copilaş mic" (*Opere*, pp. 193—194).

[210] De fapt m-rea Căldăruşani — căreia i se dăduse baia din Tîrgovişte — avea hramul Sf. Dumitru (vezi doc. din 20 april. 1642 la G. Potra, *Tezaurul documentar al jud. Dîmboviţa*, pp. 212—213).

[211] 14 mai 1654. Din ziua de 12 mai 1654 ni s-a păstrat o carte de judecată dată de patriarhul Macarie la Tîrgovişte (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXLII/7).

⟨XIX. PLECAREA DE LA TÎRGOVIŞTE.⟩

Vineri după Rusalii, domnul nostru patriarh s-a dus să-şi ia rămas bun de la domn. A rămas singur cu el şi cu doamna şi le-a dat dezlegarea de păcate, înveşmîntat cu epitrahilul şi cu omoforul, iar ei stăteau în
p. 595 genunchi // în timpul citirii. Domnul i-a trimis darul pe care i-l făgăduise. Cît despre noi, ne continuasem pregătirile de plecare de la Paşti pînă în ziua aceasta, după cum se cuvine în această ţară pentru o călătorie de patriarh, nu ca pentru un episcop. Am cheltuit vreo şase sute de piaştri pentru douăzeci şi unu de cai şi cinci trăsuri; fiecare trăsură era trasă de patru cai cu hamurile ⟨şi cu tot⟩ tacîmul ⟨lor⟩ cu şeile şi cu tot ce era de trebuinţă pentru trăsuri. Cît despre trăsura domnului nostru patriarh, aceasta a costat şaptezeci de piaştri, în care se cuprindea preţul trăsurii, al fierăriei şi al pielei, al poclitului de postav şi altele de acest fel. În vremea aceea noi aveam vreo cincisprezece slugi, cei mai mulţi cazaci şi moscoviţi, prinşi de război, care fugiseră şi erau dintre aceia care fuseseră luaţi în prinsoare de către Matei voievod, după înfrîngerea lor[212] şi pe care îi scăpase domnul nostru patriarh.

În duminica tuturor sfinţilor ne-am luat rămas bun de la biserica mănăstirii, iar luni, la începutul postului apostolilor, dis-de-dimineaţă, am văzut pe măria sa domnul plecînd cu mare alai, în oraşul Bucureşti[213], reşedinţa de vară a domnilor[214], cu toţi boierii şi cu soţiile acestora pentru
p. 596 ca să primească acolo // întărirea în domnie şi steagul trimis de sultanul său[215].

În aceeaşi zi, 22 mai, la amiază, noi am părăsit Tîrgoviştea, după ce ne-am luat rămas bun de la biserică şi ⟨după ce patriarhul⟩ a citit rugăciunea de dezlegare pentru toţi călugării mănăstirii şi pentru negustori. Ei ne-au însoţit pînă afară din oraş. Aveam cu noi şapte egumeni din Ţara Românească care se duceau la Moscova.

Am ajuns la un munte şi la o pădure care se trecea cu anevoie din cauza numeroaselor şi puternicelor ploi şi averse care căzuseră în aceste zile şi care făcuseră să crească mult rîurile.

---

[212] În lupta de la Finta din 1653.

[213] *Bukureşt.*

[214] De fapt, aici era capitala ţării, dar Matei Basarab se mutase la Tîrgovişte în timpul refacerii curţii domneşti din Bucureşti şi — cum nu dorea să fie prea aproape de turci — preferase apoi Tîrgoviştea.

[215] Despre aceasta vezi Radu Popescu, *Istoriile*, p. 111.

XX. MĂNĂSTIREA DE LA MĂRGINENI

Marți dimineața[216] am ajuns la mănăstirea Sf. Nicolae, cunoscută sub numele de mănăstirea postelnicului[217] chir Constantin[218], prietenul nostru. Se spune că este scoborîtor din dinastia Cantacuzinilor[219], împărați greci, iubind binefacerile și milosteniile, pe cei din neamul nostru // și limba noastră p. 597
arabă; el se amuza foarte de felul nostru de a citi ⟨pe grecește⟩. Domnul, chir Constantin, era rudă cu acest postelnic. Îndată ce noul domn, ruda sa[220], a numit pe singurul său fiu[221] cămăraș, adică mare vistier, el ⟨=postelnicul⟩ și-a părăsit dregătoria și s-a retras acasă[222], aceasta din pricina marei sale înțelepciuni, pentru că postelnicul este un fost mare dregător. El a ajuns administratorul principatului, rînduindu-i toate treburile[223]; toți boierii veneau la casa lui pentru a-i cere sfaturi. El se ducea la domn în fiecare zi de dimineață și nu se petrecea nimic fără sfatul lui. Îi plăcea foarte mult să facă bine și avea față de noi o deosebită aplecare.

El clădise de curînd această mănăstire, clădire care minunează pe vizitatori. Biserica are o turlă înaltă, acoperită cu tablă, și trei altare, fiecare avînd deasupra o cupolă elegantă. În fața porții se află o cupolă rotundă și largă cu mai multe arcade; în mijlocul acesteia este un bazin cu mare joc de ape, alimentate de la un canal ce aduce apa de departe. Nimeni în această țară nu a pus să se clădească bazine, afară de postelnic.

De jur împrejurul acestei cupole sînt picturi în serie după acest text: „De voi se bucură"[224] și de asemenea „Slăviți pe Dumnezeu[225] din // ceruri p. 598

[216] 23 mai.

[217] *Al-Bostanik*. Constantin Cantacuzino postelnicul a fost ctitorul mănăstirii Mărgineni, pe care a refăcut-o la 1646 împreună cu ginerele său, Pană Filipescu, precum și al bisericii din Filipești-Tîrg, unde avea și case. Nici una din aceste biserici nu are însă hramul Sf. Nicolae, de care vorbește Paul de Alep (vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 304—305 și II, pp. 419—420). Din text rezultă că este vorba de mănăstirea Mărgineni, nu Filipești, cum s-a crezut.

[218] Constantin Cantacuzino, fost mare postelnic al lui Matei Basarab (21 nov. 1632—25 april. 1654) (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 135—137).

[219] *Min sulale al Katakuzinos*. Despre originea familiei vezi Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902.

[220] Cei doi erau cumnați: soția postelnicului, Elina, era soră după tată (Radu Șerban) cu Constantin Șerban, făcut „cu o posadnică" (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 136).

[221] Informație inexactă; postelnicul a avut 6 fii: Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Matei și Iordache. Este posibil ca Paul de Alep să se refere la Drăghici, fiul cel mai mare al postelnicului, care a fost unul din apropiații lui C. Șerban; nici unul din fiii postelnicului nu a fost însă mare vistier în perioada 1654—1658, cînd dregătoria a fost deținută de Bunea Vîlcu Grădișteanu (1653—1655) și de Pîrvu Vlădescu (1655—1658).

[222] Despre aceasta vezi N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 32.

[223] Afirmație exagerată; în atribuțiile marelui postelnic nu intra administrarea țării.

[224] În grecește: ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτομένη.

[225] *Sabhu al-Rabb*.

și toate neamurile de dobitoace și de fiare din lume, din mare și de pe uscat" și „Lăudați pe Domnul întru sfinții săi, fecioarele dănțuitoare, judecătorii, bătrînii, tinerii, tobele și flautele" etc. Este un lucru care minunează mintea ⟨și⟩ lucrarea unui meșter artist, care a făcut ⟨și⟩ picturile de la mănăstirile lui Vasile, domnul Moldovei. Toate frescele de pe ziduri sînt aurite. Cît privește această lucrare, ⟨făcută⟩ pe lemnăria ⟨de pe tîmplă⟩, te uimește frumusețea picturilor sale ; dar este și mai frumoasă cea de pe ziduri. Pe calota acestei cupole se vede Domnul nostru Isus Hristos înconjurat de nouă cete de îngeri[226]. Pe ușa bisericii, de o parte se află icoana Domnului nostru Isus Hristos și de cealaltă ⟨parte⟩ cea a Maicii Domnului, în foițe de aur curat. Te urci pe o scară înaltă. Ușa bisericii este aurită în întregime. Întregul interior ⟨al bisericii⟩ este proaspăt zugrăvit pînă în partea de sus a cupolelor, ca și tavanele. Se văd în zugrăveală cele șapte sfinte soboare în întregime, Domnul nostru Isus Hristos ducînd călare omul care a căzut în mijlocul unei bande de tîlhari, ducîndu-l rănit la un han, vorbind hangiului și vărsînd untdelemn și vin pe rănile lui.

Iconostasul[227] acestei biserici, crucea răstignirii[228] și icoanele nu pot fi asemuite cu cele de la mănăstirile lui Vasile ⟨Lupu⟩. Clopotnița te uimește prin arta picturilor care se află pe dinafară, pe tencuială. Ai crede că sînt
p. 599 înseși culorile marmurei albe, a marmurei și a mozaicului de toate // felurile. Este de formă rotundă și octogonală în partea sa de sus, ⟨unde⟩ are opt arcade în care sînt atîrnate clopotele.

Mai este încă o biserică nouă, frumoasă ; apoi pe rîndul pridvorului chiliilor mănăstirii, se află o a treia biserică. Locul trapezei se găsește lîngă biserică, la catul de sus ; ea dă spre mănăstire și spre pădure. Este lungă, spațioasă și cu multe ferestre cu arce rotunde. Este împodobită toată cu picturi și cu tablouri reprezentînd subiecte bine alese. La capătul ei, pe perete, sînt picturi înfățișînd înfricoșata judecată de apoi ; pe ceilalți trei pereți se vede plăsmuirea cerului și a pămîntului și Creatorul (slăvit să fie numele său !) plăsmuind pe Adam și pe Eva, ieșind din coasta lui în timpul somnului lui ; toate animalele, fiarele, păsările, copacii, poamele, plantele pămîntului și altele toate ; Eva luînd o poamă și dînd-o lui Adam și amîndoi acoperindu-se cu frunze de smochin ; apoi îi vezi alungați pe pămînt ; heruvimul înarmat cu sabia strălucitoare și îngerul învățînd pe Adam să sape pămîntul cu o sapă de fier și altele de acest fel.

---

[226] *Tagmat*, de la termenul grec τάγματα ; vezi și V. Radu, *op. cit.*, I, p. 98.
[227] *Konostas*.
[228] *Al-thimbolon*, de la termenul grec σύμβολον, desemnează aici crucea răstignirii ca simbol și semn de izbîndă al creștinismului. (V. Mitrofanovici și T. Tarnavschi, *Liturgica bisericii ortodoxe*, ed. N.N. Cotlarciuc, Cernăuți, 1929, p. 225).

Pe celelalte două ziduri au înfăţişat: 1 Fiul risipitor, care, primindu-şi partea sa de avere, a plecat în călătorie //; 2 acelaşi, îndrăgostit de femei p. 600
pierdute; 3 păscînd porcii şi bînd apă de ploaie luată dintr-o baltă; 4 întoarcerea sa la tatăl său, în straie sărăcăcioase, cum l-a sărutat cu bucurie ⟨tatăl său⟩ care îl îmbracă în straie domneşti, îi pune un inel în mîna dreaptă şi pune să se taie viţelul cel gras, pe cînd fratele său mai mare se opreşte afară în faţa uşii şi se întreabă ce se petrece ⟨înăuntru⟩. Mai este încă o pictură a mesei omului bogat şi a lui Lazăr; acela mănîncă şi bea în veselie şi încîntare, în timp ce Lazăr zace ⟨pe pămînt⟩, unde cîinii îi ling rănile; se vede de asemenea bogatul în fundul iadului ţinîndu-şi degetul în gură; Lazăr în sînul raiului vorbind lui Abraham. Mai dînd şi alte reprezentări de ospeţe.

Mănăstirea aceasta este clădită în vîrful muntelui şi în pădure. În heleşteele din jur se pescuieşte mult peşte. Noi ne-am oprit ⟨acolo⟩ un ceas şi ne-am îndreptat ⟨apoi⟩ către un sat mare, bine populat şi stăpînit tot de sus-pomenitul postelnic şi numit Filipeşti[229]. Se văd acolo multe pîraie şi grădini.

Apoi am intrat în biserica acestui sat care este închinată Adormirii Maicii Domnului, clădită de curînd de pomenitul postelnic[230]. Ea are un exonartex ⟨pridvor⟩ cu porticuri exterioare şi cu picturi pe toţi pereţii. // p. 601
Ele sînt opera aceluiaşi meşter; toate patimile Sf. Gheorghe, cei şapte fraţi dormind în peşteră, un taur de aramă în care au închis cîţiva mucenici şi călăii aprinzînd focul dedesupt; se vede chipul Sf. Ignatie aruncat leilor şi alţi mucenici pe care, cu ajutorul unor căngi de fier, îi încalţă cu cisme de fier înroşite în foc; mai sînt şi alte picturi a căror descriere ar cere prea mult timp.

Ieşind din biserică ne-am coborît în palatul[231] acelui postelnic. Sînt clădiri domneşti ce uimesc mintea, fiind mai frumoase decît clădirile din oraşe[232]. Acolo se află o baie elegantă a cărui marmură e minunată; apa care o alimentează este adusă de roţi cu găleţi aşezate pe rîu; aceste roţi stropesc şi grădinile de zarzavat şi livezile frumoase; ele pun în mişcare şi multe mori. Acolo se află case clădite ca la Istanbul, căci toţi boierii din Ţara Românească au clădiri minunate în satele lor. Fiecare are întotdeauna lîngă casa lui o mănăstire mare înzestrată cu danii[233] şi fiecare boier se întrece cu

---

[229] *Filabaşt*, sat in jud. Prahova. acum Filipeşti-Tirg.

[230] La 1641—1642.

[231] *Sarai*. Paul de Alep îi dă aceeaşi denumire ca şi curţii domneşti.

[232] Acest frumos palat al postelnicului s-a ruinat (N. Iorga, *Palatul de la Filipeştii de Tîrg*, in „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", VIII, 1915, pp. 1—5).

[233] Este vorba probabil de bisericile-paraclis ale curţilor boiereşti, existente în numeroase sate (Băjeşti, Coiani, Dobreni, Dragomireşti, Filipeşti-Tîrg etc.).

cei de o seamă cu el în ceea ce priveşte frumuseţea clădirii şi a lucrăturii. Ei îşi pun toată mîndria în aceste lucruri. Cînd vreunul din ei este scos din slujbă, el se retrage pentru tot restul vieţii sale în satele sale şi în palatele sale şi îşi are mănăstirea lui alături.

Am plecat miercuri[234] şi am ajuns la amiază într-un tîrg mare numit Ploieşti[235], iar joi seara am intrat în Buzău[236], unde se află episcopia şi vineri seara am sosit la Rîmnic[237].

[234] 24 mai 1654.
[235] *Ploiașt.*
[236] *Bukzu.*
[237] *Remnicu.*

〈XXI. MOLDOVA. TRECEREA PRUTULUI ŞI A NISTRULUI〉 p. 602

În ajunul celei de a doua duminici de după Rusalii[1] am sosit la Focşani[2] şi am trecut în partea Moldovei. În acea duminică după-amiază am trecut rîul Siret[3], cu corăbiile[4], şi am dormit în apropiere într-un sat mare. Luni la amiază am sosit la Tecuci[5], de unde am plecat îndată. Am petrecut noaptea într-un sat de greci, pe care Vasile 〈Lupu〉 îi adusese din ţara Rumeliei. În timpul întîmplărilor din urmă moldovenii[6], duşmanii lor, i-au jefuit şi i-au nimicit.

[1] 27 mai 1654.

[2] *Al-Fokşan.*

[3] *Serhat.*

[4] *Bi'l marakib* de la *morkab* = barcă, corabie.

[5] *Tikudj.*

[6] *Al-Bogdanliyya.*

Marți la amiază am sosit la Bîrlad[7] și miercuri la amiază am sosit la Vaslui[8]. Dormeam pe cîmp pentru a lăsa caii să pască în voie căci în toate aceste țări — binecuvîntat să fie ziditorul <cerului și al pămîntului>! — primăvara <natura> este înverzită din cauza mulțimii ploilor.

Joi dimineața am ajuns la Scînteia[9], și am trecut cu mare greutate dealul și <apoi> pădurea. Seara am dormit lîngă heleșteul[10] și mănăstirea lui Barnovschi[11], adică marele iaz care se află lîngă Iași. Vineri dimineața am intrat în Iași și am tras tot la mănăstirea Sf. Sava.

În a treia duminică de după Rusalii, domnul <Moldovei>, Ștefan, a poftit după obicei pe domnul nostru patriarh la prînz și ne-am dus la el
p. 603 cu trăsura. I-am oferit un al treilea dar, ca și doamnei, soția lui. Apoi // domnul și-a luat rămas bun <de la patriarh> și el a hotărît ca unsprezece călărași să ne însoțească pînă la hotar pe drumuri pline de primejdii.

Marți dimineața, 6 iunie[12], am plecat avînd în frunte o escortă de ostași și după două ceasuri de mers am trecut rîul lat Jijia[13], pe un pod lung de lemn. După alte două ceasuri am trecut cu barca marele rîu Prut[14], foarte adînc și cu malurile înalte. Pe amîndouă malurile acestui curs de apă se află un sat ai căror locuitori sînt însărcinați cu trecerea rîului; se numește Țuțora[15].

I-am slobozit pe călărașii din escorta noastră; au fost înlocuiți de o altă escortă, care a mers înaintea noastră. Am străbătut un șes nesfîrșit, lat, fără locuitori și fără apă. Către seară ne-am culcat lîngă un puț. Ne-am sculat în zori și am ajuns dimineața în vîrful unui deal înalt și acoperit cu o pădure mare, de unde am văzut orașul Iași. Am coborît într-un sat numit Hoginești[16]. Acolo alți călărași au înlocuit escorta de dinainte și ei au mers înaintea noastră. Seara am ajuns într-un sat lîngă o pădure mare numită Bravicea[17]; este o feudă de spahii[18]; aerul este minunat. Am dormit acolo.

---

[7] *Burlat.*

[8] *Fasiludiy.*

[9] *Skintei.*

[10] *Chalistav halestav.* Este iazul Bîrnovii, făcut de Miron Barnovschi. Vezi mai sus p. 65, nota 289 bis.

[11] *Barnovska.* Este vorba de mănăstirea Bîrnova începută de Miron Barnovschi în 1626—1629 și terminată de Dabija vodă (1664—1666) (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, p. 438).

[12] *Haziran.*

[13] *Ziza.*

[14] *Brut.*

[15] *Ttzora*, Țutora, sat, jud. Iași.

[16] *Iegest*, identificat de *V. Radu*, (*op. cit.*, I, p. 98), cu Hoginești, R. S. S. Moldovenească.

[17] *Braidja*, Bravicea — Orhei (R.S.S. Moldovenească).

[18] Nu este vorba de spahii turci; în această regiune de margine a Moldovei erau colonizați așa-numiții călărași de margine, însărcinați cu paza hotarelor (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, pp. 86—87).

Am plecat în zori şi am trecut prin apropierea unui iaz mare numit heleşteu[19], lung şi lat. Am mers pe malul lui cale de patru ceasuri şi am ajuns la amiază într-un tîrg mare de pe acel iaz, numit Orhei, reşedinţa unui episcop, după cum am mai spus. La capătul oraşului am trecut iazul pe un pod de plute[20]. Podelele sînt făcute din trunchiuri de copac decojite, p. 604
sub care curg canalurile care duc apa la morile ce se învîrtesc; sînt lucruri minunate printre care trebuie pomenite ⟨şi⟩ podurile clădite odinioară de Vasile voievod, pe cele zece lacuri din Ţara Moldovei. În fiece an se scoate din acest lac peşte care se vinde cu trei mii de ducaţi. Aici se află şi o mănăstire clădită tot de el[21].

Vineri dimineaţa am plecat din nou şi am ajuns în satul numit Trifeşti[22]. Am străbătut acest ţinut cu groază şi în mare grabă căci locuitorii spuneau: „Cazacii vin să ne jefuiască" şi ei trăiesc într-o spaimă necurmată. De acolo am ajuns într-un alt sat numit Soroca[23], unde am petrecut noaptea. Toţi locuitorii din acest ţinut, din Moldova pînă aici, au fost luaţi în prinsoare de către tătari, care au dat foc satelor lor, cînd au venit pe neaşteptate, în timpul lui Vasile ⟨Lupu⟩, după cum am mai spus[24], pentru că hotarul ţării tătăreşti — (Dumnezeu s-o nimicească!) — este aproape de aici.

A doua zi, sîmbătă dimineaţa, 10 iunie, am ajuns pe malurile marelui fluviu Nistru[25], ultima graniţă a ţării Moldovei şi în marginea ţării cazacilor. L-am trecut cu bărcile.

⟨Urmează descrierea călătoriei în Rusia⟩.

---

[19] *Chalastav.* Este vorba de lacul Orhei, mărit de Vasile Lupu (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 69; C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, pp. 154—155).

[20] *Sakat.*

[21] Biserica domnească din Orhei.

[22] *Trifast*, Trifeşti (sat R.S.S. Moldovenească), pe drumul de la Orhei la Rezina.

[23] *Soroku.* De fapt, era oraş cu cetate (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79, *Călători*, V, p. 600 şi N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 772).

[24] Este vorba de marea pradă din 1650.

[25] *Istros.* Confuzie cu numele grecesc al Dunării. Nistrul se mai numea şi Tyras sau Turla (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 61).

1656 septembrie 1.

[DESCRIEREA INTRĂRII PATRIARHULUI MACARIE ÎN MOLDOVA[1]

BUNA PRIMIRE A PATRIARHULUI DE CĂTRE DOMNUL MOLDOVEI. DESCRIEREA ROMANULUI, BACĂULUI ŞI FOCŞANILOR. RELAŢIE DESPRE SAŞII DE LA GRANIŢA MAGHIARĂ. TÎRGUL ŞI MĂNĂSTIREA BOGDANA]

262/II p. 317 Luni era prima zi a lunii septembrie[2] şi începutul anului 7165 de la facerea lumii[3].

La 8 septembrie domnul[4] a rugat pe domnul nostru patriarh şi acesta a slujit liturghia pentru el în biserica curţii. De sărbătoarea Crucii[5], doamna[6], la rîndul ei, a poftit pe sfinţia sa şi a slujit o liturghie pentru ea în biserica

---

[1] Pentru cea de a doua călătorie a patriarhului Macarie în ţările române s-a folosit fotocopia manuscrisului nr. 6061 de la Biblioteca Naţională din Paris aflată la Biblioteca Academiei R.S.R. (Arh. 638, condica de achiziţii pe 1952) şi traducerea engleză a lui Belfour, II, p. 317 şi urm.

[2] În arabă: *Eylul.*

[3] 1656.

[4] Gheorghe Ştefan.

[5] 14 octombrie.

[6] *Al-Domna,* doamna Safta, fiica vistierului Toader Boul.

⟨aflată⟩ în reşedinţa ei[7]. În duminica după sărbătoarea Crucii, doamna, care se dusese la mănăstirea numită „Mănăstirea Doamnei”[8], a trimis din nou să-l roage pe domnul nostru patriarh şi el a slujit o liturghie pentru ea.

Mare a fost dărnicia şi însemnate şi bogate au fost dovezile de bunăvoinţă arătate patriarhului nostru de către domn care i-a dat un ajutor zilnic de mai bine de un dinar împreună cu un tain zilnic de douăzeci de ocale de vin şi de cincizeci de pîini, un car încărcat cu fîn şi orz pentru treizeci şi cinci de cai şi o căruţă de lemne, împreună cu o alta de apă pentru îndestularea animalelor, pe lîngă lumînări de mai multe feluri şi alte lucruri de uz casnic.

Pe pămîntul Moldovei am început să respirăm aerul propriei noastre ţări şi m-am înbăiat, obicei de care fusesem lipsiţi timp de // douăzeci şi p. 318
şapte de luni; în tot acest timp noi nici nu ne-am băgat în scăldătoare, nici nu ne-am spălat cu apă; şi acum ne-am primenit hainele care ajunseseră ca nişte zdrenţe. Mai eram şi foarte îngrijoraţi din cauza lipsei noastre îndelungate de acasă.

La sfîrşitul ⟨lunii⟩ septembrie domnul[9] a plecat într-o călătorie la Huşi[10] şi de acolo la Galaţi[11] ca să cerceteze o mănăstire pe care o clădise de curînd[12] în vecinătatea acelui oraş. Şi el i-a făgăduit domnului nostru patriarh că va veni la el, la mănăstirea sa.

Aşadar, îndată ce a ajuns la Galaţi, i-a trimis vorbă patriarhului, iar vechilul[13] său şi boierii[14] săi ne-au făcut rost de trăsuri şi de o ceată de însoţitori.

Am plecat din Iaşi miercuri 8 octombrie[15], fiind petrecuţi la poarta din afara ⟨oraşului⟩ cu ceremonialul obişnuit şi am ajuns la Tîrgul Frumos[16], unde se află un palat de piatră[17]. Mai înainte de a ajunge la acest ⟨palat⟩, treci de un pod de piatră unde a avut loc ultima bătălie dintre Vasile

---

7 Biserica „din spre doamna” din curtea domnească.
8 Mănăstirea Golia.
9 Gheorghe Ştefan.
10 *Al-Hūş.*
11 *Al- Galas.*
12 Mănăstirea Caşin, ctitoria lui Gheorghe Ştefan (N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 157—159). Într-adevăr, la 4 oct. 1656, domnul Moldovei se afla lîngă Galaţi, de unde se ducea la mănăstirea Caşin (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 50).
13 *Wakil*, adică locţiitor, termen folosit şi în documentele moldovene.
14 *Arakhin*, pluralul de la *arkhon* = nobil.
15 *Tesrin al- Avowal.*
16 *Tel-al-Frumos.*
17 Curtea domnească a lui Ştefan cel Mare, ruinată în secolul al XVIII-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 858).

⟨Lupu⟩ şi domnul de acum[18]; cel dintîi a fost învins aici şi silit să-şi caute adăpost în ţara cazacilor. Pe locul unde s-a dat lupta mai pot fi văzute ţestele celor ucişi.

A doua zi am ajuns la oraşul numit Roman[19], unde se află mai multe
biserici de piatră şi o mănăstire minunată cu numele Sf. Paraschiva[20],
263/I o clădire foarte frumoasă, ridicată de răposatul Alexandru voievod[21], şi
reşedinţa episcopilor. În acest oraş se află multe hanuri frumoase ce aparţin
oamenilor care fac rost de trăsuri şi de toate cele de trebuinţă călătorilor.

De aici ⟨am mers pe⟩ drumuri foarte rele şi am trecut peste un rîu larg care se trece cu bărcile; am ajuns la un alt oraş al cărui nume este Bacău[22] şi are mai multe biserici de piatră[22bis]. Din acest loc, ⟨trecînd⟩ prin păduri şi peste munţi, pe drumuri anevoioase, asemănătoare drumurilor Moscovei şi chiar şi mai sălbatice, am ajuns la satele acestui domn[23] pe care le-a primit moştenire de la tatăl său[24] şi de la străbunii săi şi care sînt unele dintre ⟨satele⟩ cele mai frumoase şi mai populate, iar fiecare tîrg are şi un palat şi o biserică[25].

Fiecare ungher al acestei ţări, de la Roman pînă la Focşani, este împînzit de sate şi oraşe şi sînt în ele locuri atît de minunate, udate de izvoare şi rîuleţe, încît întrec orice descriere. Din toată Moldova, acesta este ţinutul cel mai frumos şi cel mai locuit.

De la Roman pînă la Focşani este o cale de cinci zile şi aceasta este o
regiune vecină cu ţinuturile ungureşti[26] locuită de o numeroasă populaţie
de saşi; şi saşii frînci, supuşi papei, îşi au bisericile lor[27]. După cum ni s-a
p. 319 spus, în Ungaria sînt // nesfîrşit de multe secte şi comunităţi, astfel încît

---

[18] Podul din apropierea satului Sîrca, pe valea Fundoaia, lîngă iazul Sîrca. Aici a avut loc, la 6/16 iulie 1653, bătălia dintre oştile lui Vasile Lupu şi Timuş Hmelniţki împotriva lui Gheorghe Ştefan (M i r o n C o s t i n, *Opere*, pp. 156—157).

[19] *Romanos*.

[20] *Baraskafi*. Este vorba de biserica episcopală.

[21] Alexandru cel Bun. Biserica este amintită la 16 sept. 1408 (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, pp. 721—723).

[22] În ms. arab *Bukafi*.

[22bis] Vezi N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, pp. 40—42.

[23] Gheorghe Ştefan stăpînea satele: Roznov—Neamţ, Rădeana, Valea Seacă—Bacău, Paşcani—Bacău, Fîntînele—Bacău, Buciuleşti pe Bistriţa—Neamţ etc., foste ale tatălui său (vezi catastihul de sate din D.R.H. XIX, pp. 241—248).

[24] Marele logofăt Dumitraşco Ştefan, unul din cei mai bogaţi boieri din Moldova (N. S t o i c e s c u, *Dicţionar*, pp. 448—449).

[25] M. Costin susţinea că nici o familie boierească din Moldova nu avea atîtea sate şi curţi (*Opere*, p. 135); dintre aceste curţi cu biserici s-au păstrat bisericile din Buciuleşti şi Rădeana (N. S t o i c e s c u, *Bibliografia Moldova*, pp. 128 şi 702—703).

[26] *Bilad al Ungurus* = Transilvania.

[27] *Wa bi-ha ra'aya Şaş Kathir. Wa a-Şaş hum Afrandj tabi'al-Baba*. Despre aceste biserici vezi relaţiile lui P. Bakšić în vol. V al colecţiei, pp. 242—250.

într-una şi aceeaşi familie se găsesc mai multe legi, tatăl fiind de o lege, soţia de alta şi copiii urmînd fiecare credinţa care îi convine. Craiul şi guvernatorii sînt calvini[28], iar mai marii oraşelor sînt saşi reformaţi[29].

Să ne întoarcem ⟨la subiect⟩. Pornind mai departe, am găsit drumuri foarte rele şi am intrat în păduri mai mărețe şi mai sălbatice decît ori unde şi, după ce s-a lăsat noaptea, am dormit în mijlocul lor căci nu eram în stare să ajungem la conac. Deocamdată, am dat drumul cailor noştri să pască în voie; şi am aprins focuri pe care le-am ţinut pînă dimineaţa.

Apoi, adunîndu-ne animalele, am pornit iar la drum; şi luni am ajuns la unul din tîrgurile domnului, ce poartă numele de Bogdana[30], care este şi numele dat mănăstirii clădite aici[31]. Acest loc este aşezat între munţi, într-o vale cu o pajişte frumoasă şi este apărată din cele patru părţi de munţi. Prin ea curge un rîu mare numit Trotuş[32]. Ascultînd de poruncile domnului, ne-am lăsat aici lucrurile şi am pornit fără nici o povară spre mănăstirea domnului care se afla într-o margine a tîrgului. Pentru ca să pătrunzi pînă aici o iei pe o vale îngustă care — fie din spate sau din faţă, fie din orice ⟨altă⟩ parte, din jur sau din apropiere — este singura trecere spre mănăstire, căci ⟨aceasta⟩ este aşezată într-un colţ al tîrgului, în fundul unei văi înspăimîntătoare... şi este înconjurată de munţii Ungariei[33] şi de păduri ⟨şi⟩ de un rîu mare în partea din faţă; în el sînt peşti frumoşi şi gustoşi.

De cum am trecut de vale şi ne-am apropiat de mănăstire, am ajuns într-un cîmp verde şi neted, cu şanţuri de jur împrejur, în fundul căruia se afla mănăstirea, înconjurată de numeroase fîntîni cu apă dulce. Domnul ajunsese aici înaintea noastră, cu doamna sa şi cu boierii, însoţiţi de soţiile lor. Cu acest prilej s-a ţinut acolo un mare panaghiric[34] mai ales întru pomenirea Sf. Paraschiva, fecioară bulgară al cărei trup se află în mănăstirea lui Vasile voievod[35].

În ziua care a urmat sosirii noastre, am slujit liturghia în faţa domnului, într-o biserică de lemn pe care ei o ridicaseră lîngă mănăstire, împreună

---

[28] *Kalbiniyin.*

[29] *Şaş nu'awid* (de la verbul *'ada* = a întoarce, a schimba, a reveni) deci „saşi întorşi", adică reformaţi.

[30] *Bogdana,* sat lîngă Tg. Ocna, jud. Bacău. Aici avea curţi Gheorghe Ştefan (A. V e r e s s, *op. cit.*, X, p. 276) şi apoi Vasile Ştefan-Ceaurul hatmanul, fratele lui Gheorghe Ştefan, curţi pe care Gheorghe Ghica le-a dat, la 1659, lui Andronic postelnic (Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, XXII/1).

[31] Este foarte probabil că Paul de Alep se referă la biserica curţii boiereşti, deoarece mănăstirea Bogdana a fost construită mai tîrziu, la 1670 de marele logofăt Solomon Bîrlădeanu (N. S t o i c e s c u, *Bibliografia Moldova,* p. 93).

[32] *Totrus.*

[33] Carpaţii Transilvaniei.

[34] *Panair.*

[35] Trei Ierarhi din Iaşi. Vezi mai sus p. 49.

cu chiliile, adăugate spre a fi folosite pînă la desăvîrşirea apropiată a clădirii[36]. După liturghie, am fost ospătaţi la praznicul care a ţinut pînă seara.

Descrierea mănăstirii Caşin. Este înconjurată de un zid foarte înalt, cu patru turnuri, cîte unul la fiecare colţ[37], în afară de clopotniţă, care este deasupra porţii. Tot ce s-a clădit s-a ridicat numai în vara aceasta[38] şi se spune că ar fi lucrat peste opt sute de lucrători dintre ţiganii[39] robi ai aces-
p. 320 tei ţări; dar construirea bisericii încă nu s-a terminat.// Este închinată celor două căpetenii ale cetelor îngereşti, Sf. Mihail şi Gavril, şi celorlalte oşti
263/II cereşti.//

Domnul a trimis şi a luat pentru această mănăstire un „istatikon"[40] de la patriarhul Constantinopolului[41], declarînd că este stavropighie[42] şi că ţine în primul rînd de patriarhie şi că nimeni altul nu poate avea niciodată vreo autoritate asupra ei. Ei i-a cerut şi patriarhului nostru un act asemănător; şi sfinţia sa i-a scris un „istatikon" în acelaşi sens, cu blestem şi afurisenie etc. Domnul a dăruit mănăstirii pentru întreţinerea ei mai multe sate şi multe alte avuţii[43].

Miercuri domnul s-a întors; şi noi l-am urmat de aproape pînă în micul sat Bogdana.

Joi dis-de-dimineaţă, domnul a trimis după domnul nostru patriarh ca să aibă o întrevedere de despărţire cu sfinţia sa; şi patriarhul a făcut o rugăciune pentru el şi pentru doamna sa. După aceea, domnul a pornit spre Iaşi, dîndu-ne un căpitan cu ceata lui ca să ne însoţească pînă la Focşani.

---

[36] Gheorghe Ştefan nu a apucat să termine mănăstirea, fiind mazilit (vezi *Hurmuzaki*, XIV/1, p. 363).

[37] Acest zid ca de cetate a fost dărîmat din porunca lui Mihai Racoviţă la 1717, deoarece mănăstirea servise ca loc de refugiu cătanelor austriace.

[38] După Paul de Alep, mănăstirea s-ar fi clădit în vara anului 1656; Miron Costin susţine însă că domnul Moldovei a ales loc de mănăstire la Caşin în vara anului următor, 1657, cînd au început lucrările (*Opere*, p. 179 şi 180). Întrucît domnul face primele danii de sate (Rădiul de la Trotuş, Beneşti şi Pleşeşti) noii sale ctitorii la 22 mart. 1656 (Al. Băleanu şi C. Stoide, *Documente moldoveneşti privitoare la familia de boieri Neaniul*, Iaşi, 1938, pp. 49—50), mănăstirea a fost construită în acest an. Mai tîrziu domnul i-a adăugat satele Poieni şi Stăneşti pe Caşin (doc. din 20 ian. 1657, Arh. St. Buc., ms. 628, f. 378), Buciuleşti şi Roznov, ambele din ţinutul Neamţ, Răcăciuni şi Cărbuneşti, ţinutul Adjud etc. (doc. din 1657, *ibidem*, f. 345—346).

[39] *Al-Djenghena*, de la „cinghene" (turc *cingene*), denumire dată ţiganilor de popoarele orientale. Ţinînd seamă de cuvintele „robi ai acestei ţări" (*abid-hadihi al-bilad*) ce urmează după „djenghena", nu rămîne nici o îndoială că e vorba de ţigani.

[40] *Istatikon*, de la termenul grec 'ιστατικόν.

[41] Ioanichie al II-lea (martie 1655—26 iulie 1656).

[42] În ms. arab: *Stafrobidji*, adică mănăstire ce ţine nemijlocit de patriarhie. În realitate, m-rea Caşin a fost metoh al patriarhiei de Ierusalim, care a terminat lucrările de construcţie (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 157).

[43] Vezi nota 38.

Seara am ajuns într-un sat aparţinînd marelui vornic[44] al cărui nume este Dabija[45]; aici, potrivit poruncilor domnului, ni s-a arătat mare cinste după cum ni s-a arătat şi în ziua următoare, într-un alt mic sat aparţinînd aceluiaşi ⟨boier⟩, unde se află un palat mare[46], aşezat pe malul unui rîu lat, pe un loc înalt şi vesel, lîngă Iaşi unde a fugit Gheorghe Ştefan Vodă după ce a fost înfrînt prima oară de către Timuş şi cazacii lui; şi el s-a aşezat aici pentru că este foarte aproape de Ungaria şi de Ţara Românească. A fost un lucru de mirare pentru noi că trebuia să trecem pe acest drum pe care nimeni nu călătorise pînă acum, nici măcar călugării.

Acest vornic avea cu el pe soţia serdarului pe care Vasile Vodă îl osîndise odinioară la moarte[47]. Ea este din rudenia noastră şi din neamul nostru fiind o urmaşă a lui Petru voievod care a trăit în surghiun la Alep[48].

Duminică am ajuns la Focşani, unde l-am slobozit pe căpitan, trimiţînd prin el scrisori de mulţumire domnului. Aici am fost întîmpinaţi de un corp asemănător de oaste din partea domnului Ţării Româneşti[49], care ne-a însoţit luni la Rîmnic[50], marţi la Buzău[51], şi miercuri am făcut o călătorie lungă din primele ore ale dimineţii pînă tîrziu seara, cînd am ajuns la Ploieşti[52]. Joi am sosit la mănăstirea postelnicului[53]. Vineri, potrivit poruncii domnului, mitropolitul Ţării Româneşti[54], împreună cu ceilalţi mitropoliţi care se aflau în trecere spre capitală şi un grup numeros de boieri[55] au ieşit să ne întîmpine, împreună cu negustorii oraşului şi ne-au condus cu mare alai pînă la Tîrgovişte.

---

[44] În ms. arab: *li-l-Fornik-al-Kābir*.

[45] Eustratie Dabija, mare vornic al ţării de sus (1655—1659), viitorul domn al Moldovei (1661—1665) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 393).

[46] Probabil Domneşti, unde avea case Eustratie Dabija şi unde există şi astăzi biserica clădită de el la 1661—1664 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 259) sau Răcăciuni, pe rîul Răcăciuni, aproape de confluenţa cu Siretul (*ibidem*, p. 695).

[47] Dafina-Ecaterina, fiica lui Ionaşco Jora, a fost mai întîi soţia marelui vistier Dumitru Buhuş, apoi a lui Ştefan serdarul, cel ridicat „din obiele" de Vasile Lupu, din al cărui ordin a fost executat în 1653 datorită participării la complotul condus de Gheorghe Ştefan. Dafina s-a căsătorit apoi cu Eustratie Dabija, ajungînd doamnă (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 355—356, 393 şi 448).

[48] În realitate, urmaşă a doamnei Maria Amirali, fosta soţie a lui Petru Şchiopul, domnul Moldovei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 356). Paul de Alep îl confundă cu Petru cel Tînăr, domnul Ţării Româneşti (1559—1568), care fusese surghiunit în 1568 la Alep, în Siria.

[49] Constantin Şerban (1654—1658).

[50] *Rimnikū*.

[51] *Buza*.

[52] *Bloiaşiti*.

[53] În ms. arab: *Bostanik*. Este mănăstirea Mărgineni, ctitoria postelnicului Constantin Cantacuzino, de care a fost vorba mai sus.

[54] Ştefan (1648—1668).

[55] În ms. arab: *arakhan*.

[SOSIREA LA TÎRGOVIŞTE.

PRIMIREA PATRIARHULUI DE CĂTRE CONSTANTIN ŞERBAN. OSPĂŢUL DOMNESC, GOLEŞTI, PITEŞTI. ORAŞUL ŞI MĂNĂSTIREA ARGEŞ]

p. 327 Ne-am coborît la mănăstirea Stelea[1], locuinţa noastră de mai înainte, în sunetul clopotelor, ca de obicei.

Duminică, de sărbătoarea Sf. Dumitru[2], Constantin voievod a trimis după noi careta sa ca să mergem la el; şi el ne-a tratat cu cea mai mare bună voie, cinste şi mărinimie. Tot astfel şi de sărbătoarea Sf. Mihail, la 8 noiembrie[3], domnul a trimis după noi şi noi am slujit pentru el liturghia în biserica curţii; după aceea el ne-a ospătat la masa sa pînă seara, umplînd orele de răgaz cu ⟨închinarea unor⟩ cupe de vin, şi cu împărţirea unor caftane pe cinste; apoi ne-am întors la mănăstirea noastră.

Acelaşi lucru s-a petrecut de sărbătoarea Sf. Nicolaie şi la aceea a

---

[1] *Stelia.*

[2] 26 octombrie 1656.

[3] *Taşrin eth-thani.*

Naşterii Domnului care cuprinde şi ajunul, în timpul cărora s-au observat aceleaşi rituri de înveselire.

Tot astfel, de sărbătoarea Bobotezei[4], cînd ne-am dus la curte şi ne-am înveşmîntat cu odăjdiile noastre; iar cînd s-a coborît domnul l-a binecuvîntat învăţătorul nostru[5], ca de obicei; şi toate căpeteniile clerului şi preoţii în odăjdiile lor şi cu crucile au venit în curtea palatului unde au format un cerc mare; apoi învăţătorul nostru şi domnul au mers împreună; şi înaintea domnului venea postelnicul[6] cu toiagul său de argint, în timp ce eu mergeam înaintea patriarhului cu tricheriul, pînă ce domnul a trecut spre scaunul său şi apoi cînd stătea în picioare l-a binecuvîntat ⟨domnul nostru patriarh⟩ şi apoi s-a dus să stea lîngă scaunul său, la miazănoapte. Lîngă sfinţia sa stătea mitropolitul ţării şi apoi urma un şir de căpetenii ale clerului şi egumenii mănăstirilor, de preoţi şi de călugări, înşiraţi la miazăzi.

În faţa lor stăteau boierii ţării iar curtea era plină cu ostaşi, purtînd puşti şi arme.// Doamna[7] şi toate soţiile boierilor stăteau în nişte cerdace 264/I
înalte care ne dominau. După ce s-au împărţit lumînări întregului popor, învăţătorul nostru ⟨patriarhul⟩ s-a coborît să tămîieze de jur împrejurul tetrapodului pe care era aşezată icoana botezului ⟨Domnului Isus⟩, şi deasupra mesei, pe care erau aşezate vase de argint umplute cu apă, crucea şi busuiocul. Eu am mers înaintea lui cu tricherul şi însoţitorul meu ⟨venea⟩ cu crucea.

După evanghelie şi predică, urmate de rugăciuni şi de afundarea crucii, au trecut pe dinaintea noastră cu steaguri şi cu prapuri, îndreptîndu-se către rîul care se afla la oarecare depărtare; şi aici învăţătorul nostru a cufundat crucea şi icoana în rîul care curgea la vale, potrivit datinei lor; şi ⟨ei⟩ // înfăşurîndu-şi prapurii, i-au cufundat, de asemenea, în apă şi au p. 322
umplut cu apa aceea un număr nesfîrşit de vase. Totodată, au botezat mulţi copii. Apoi, înapoindu-ne, am găsit pe domn şi pe boieri stînd încă în biserică, unde învăţătorul nostru patriarh a intrat cel dintîi, aghezmuind-o ş.a.m.d. În clipa cînd domnul a intrat să sărute crucea, s-a făcut un semn şi muzicanţii au sunat din tobe, fluiere, cornuri, surle şi din tot felul de alte instrumente; şi toţi ostaşii au slobozit de trei ori puştile, pînă ce ne-au asurzit şi ni s-au turburat inimile de spaimă, căci ne aflam chiar în mijlocul tuturor ⟨acestora⟩.

---

[4] 6 ianuarie 1657.

[5] *Mu'allim.*

[6] *Bostanic.* Mare postelnic era Neagoe Săcuianu (11 august 1656—4 april. 1658, (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 240—241).

[7] Doamna Bălaşa (+ martie 1657).

Ar fi trebuit să pomenesc că la întoarcerea învăţătorului nostru în biserică el s-a urcat, după dorinţa domnului, la doamnă, în cerdac, şi a aghezmuit-o, împreună cu celelalte fiice şi cu toate soţiile boierilor. După rugăciunea asupra colivei[8] şi împărţirea anafurei[9] ca de obicei, ne-am dus sus la ospăţ care a fost măreţ.

Aici este totdeauna obiceiul ca, atunci cînd servitorii încep să aducă farfuriile de la bucătărie, să fie de faţă lăutarii şi să tragă o cîntare din fluierele şi din tobele lor. Ospăţul, într-o zi atît de solemnă, nu se sfîrşeşte niciodată fără nenumărate rînduri de închinări cu pahare. Mai întîi se aprinde o lumînare la icoana care se află deasupra capului domnului şi se aduce o cădelniţă pe care, sculîndu-mă de la masă, am luat-o şi am tămîiat icoana, pe domn şi întreaga adunare, aşa cum se afla la masă, dar toţi stăteam în picioare, în timp ce patriarhul spunea o rugăciune pentru domn.

Primul pahar l-a închinat domnul pentru Dumnezeu şi el a pus să se toarne de două şi de trei ori pentru toţi cei de faţă. În al doilea rînd el a închinat în cinstea sărbătoarei ; în al treilea, în sănătatea sultanilor turcilor[10], de trei ori, iar în clipa cînd domnul nostru începea să golească paharul, se slobozeau îndată trei tunuri şi se suna de trei ori din tobe, fluiere, cornuri şi trîmbiţe. Tot astfel s-a făcut cînd a închinat, în rîndul al patrulea, pentru craiul ungurilor[11], apoi în al cincilea, pentru fiul acestuia[12], de trei ori ; în al şaselea ⟨rînd⟩ pentru Ştefan, domnul Moldovei, de trei ori ; în al şaptelea ⟨rînd⟩ pentru Hmelniţki, de trei ori ; şi în al optulea şi ultimul rînd s-a băut în sănătatea chiar a domnului, de trei ori sau de patru ori.

La pomenirea numelor tuturor acestor măriri, s-au slobozit tunurile, s-au bătut din tobe şi s-a scos un concert de sunete din cornuri, trîmbiţe şi din toate celelalte instrumente muzicale, ca dintr-un ⟨singur⟩ glas. Tot astfel au închinat în sănătatea domnului nostru patriarh, de trei ori ; într-a
264/II mitropolitului, de trei ori şi de ⟨alte⟩ trei ori în sănătatea marilor dregători ai ţării, care şedeau la masă. Pentru a cuprinde totul într-un cuvînt, mi-a fost cu neputinţă să ţin socoteala cupelor care mi-au fost întinse spre a
p. 323 fi sorbite şi golite, căci paharnicii nu voiau cu nici un preţ să accepte // vreun refuz de la vreunul şi nici nu era cu putinţă cuiva să obţină ca paharul să i se umple mai puţin sau să-l înapoieze fără a-l fi golit pe deplin. Căci acestea erau straşnice porunci ale domnului şi aşa este datina lor şi ospitalitatea lor. Şi noi ne aflam aşadar în mare pătimire în mijlocul lor.

La urmă de tot, au întins un covor în faţa domnului şi marii dregători ai ţării, ridicîndu-se de la locurile lor, doi cîte doi, au venit şi au îngenun-

8 *Al-selika.*

9 *Al-ra'k.*

10 Mehmed al IV-lea (1648—1687).

11 Gheorghe Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei (1648—1657).

12 Francisc Rákóczi I, ales principe în 1652, n-a domnit efectiv.

cheat, şi apoi fiecare a golit în sănătatea domnului o cupă mare care avea de bună seamă o oca sau poate chiar şi două ocale de vin pe care le-au deşertat în aşa fel că ne-au făcut să ne cutremurăm la această privelişte[13].

După aceea s-au sculat şi i-au sărutat mîna dreaptă şi el i-a sărutat pe frunte. Apoi ei şi-au reluat locurile. Pentru a spune adevărul, nici chiar la Moscova nu sînt păzite cu atîta străşnicie rînduielile unei asemenea serbări ca în Ţara Românească. Adunarea nu s-a sculat de la masă pînă la ora două după căderea nopţii şi s-au împărţit caftane, ca de obicei.

Acest domn ne iubea mult şi glumea întotdeauna cu mine şi arăta că mă compătimeşte din cauza îndelungatei mele lipse din mijlocul a lor mei. Dumnezeu să-l ţie! A doua zi, de dimineaţă, au venit toţi lăutarii cu instrumentele lor să sărbătorească şi să capete un dar bogat, fiind întovărăşiţi de cîntăreţii bisericeşti, dieci, slujbaşii bisericii şi alţii.

Auzisem de la mai multă lume că în acest ţinut al Ţării Româneşti se află o mare mănăstire domnească care, după cum se crede, nu are pereche în ce priveşte măreţia clădirii; şi ni s-a spus de către nişte negustori greci, care făceau negoţ cu ţara frîncilor şi cu Veneţia, că acolo nu este nimic asemănător. Se numeşte mănăstirea Argeş[14]. M-am dus, aşadar, să aştept pe domn, ca să-i cer voie să merg eu însumi să cercetez mînăstirea aceasta. El mi-a spus „nu, nu te vei duce singur, te vei duce cu domnul patriarh". Dar sfinţia sa nu nutrea o dorinţă pentru aceasta, din cauza nerăbdării sale de a se înapoia fără nici o întîrziere în ţara noastră. Totuşi domnul trimise după egumenul mînăstirii care se afla, întîmplător, în oraş, împreună cu toţi stareţii mănăstirilor din toate unghiurile ţării şi l-a pus să se ducă şi să-l poftească pe domnul nostru patriarh la mănăstirea sa; şi după aceea i-a poruncit să se ducă mai înainte şi să-i pregătească un loc de găzduire.

Domnul era aşa de hotărît pentru că acea mănăstire face parte dintre cele numite domneşti[15] şi cîrmuirea ei se află în mîinile domnului. Egumenul a plecat, ca să ajungă înaintea noastră; şi noi, după ce ne-am făcut pregătirile de drum şi am primit sănii domneşti şi cai din grija domnească şi un capugiu sau portar[16] care să meargă înaintea noastră, am ieşit din Tîrgovişte luni 12 ianuarie[17] şi am ajuns seara într-un sat al marelui logofăt[18] numit Goleşti[19], care are o //biserică mare şi frumoasă cu un acoperiş în două ⟨ape⟩, p. 324

[13] Pentru comparaţie vezi D. Cantemir, *op. cit.*, pp. 233—234.

[14] *Awji Monastir.*

[15] *Efendika.*

[16] Dregător care avea în sarcina sa primirea şi găzduirea solilor.

[17] *Kanun eth-thani.*

[18] Stroe Leurdeanu (13 octombrie 1655—30 ianuarie 1658) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204).

[19] *Golaşiti*, jud. Argeş.

pe care el o clădise cu hramul Sf. Treimi[20]. Deasupra se ridica o clopotniță, construcție bine întărită și bine păzită. Palatul logofătului este o clădire armonioasă, măreață, apărată de multe turnuri. Am dormit acolo, fiind primiți cu mare cinste și ospătați cu o masă domnească.

În dimineața următoare am ajuns la un tîrg numit Pitești[21] unde se află zece biserici de piatră și de cărămidă[22]. Locuitorii, cu tot clerul lor, au ieșit în întîmpinarea noastră. Aici se face un vin dulce, bun, care are un mare renume și este cel mai bun din toate vinurile făcute în Țara Românească. Ne-am oprit acolo cam un ceas și apoi am plecat în grabă mai departe.

Am găsit aceste drumuri foarte rele și primejdioase, căci se revărsaseră apele unor izvoare și rîuri și erau acoperite cu gheață ca sticla, care rănea picioarele cailor și îi făcea să alunece și să se poticnească; și, pe deasupra, urcușurile și coborîșurile erau foarte dese.

III. ORAȘUL ȘI MĂNĂSTIREA ARGEȘ

Urmîndu-ne drumul pînă seara, ne-am apropiat de orașul numit Argeș. La oarecare depărtare de acesta, ne-a ieșit în întîmpinare poporul, purtînd făclii. Această localitate are nouă biserici: patru închinate Sf. Nicolae[23]; a cincea cu hramul Intrarea în biserică a Maicii Domnului[24];
365/I a șasea închinată Sf. Petru apostolul; a șaptea celor doi sfinți Petru și Pavel; a opta cu hramul Adormirii Maicii Domnului[25] și a noua, Sf. Gheorghe.

Casele din acest oraș sînt frumoase și se aseamănă cu acelea din țara cazacilor. Aici sînt locuitori greci[26] și egumenul mănăstirii a venit împreună cu ei să ne întîmpine. Am trecut înainte spre mănăstire, care se află la un ceas și jumătate de oraș[27] iar de-a lungul drumului este un șir de case una lîngă alta, care sînt ale mănăstirii; ⟨acolo⟩ sînt locuințele țiganilor care sînt robii mănăstirii.

---

[20] Construită în 1646 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 343).

[21] În ms. arab: *Bitașiti*.

[22] Numărul este exagerat; la acea dată orașul Pitești avea doar 4—5 biserici.

[23] În realitate, doar două biserici aveau acest hram: biserica domnească și biserica Sf. Nicolae din Tîrg (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 236 și urm.).

[24] Biserica Intrarea în Biserică — Bătușari, construită de Petru vodă Cercel la 1583 (*ibidem*, p. 242).

[25] Sînt două biserici cu acest hram: Adormirea—Olari, care datează din sec. XVII și Adormirea—Căprești din sec. XVI, plus mănăstirea lui Neagoe Basarab, care are același hram (*ibidem*, p. 238 și 249).

[26] Afirmație inexactă; locuitorii erau în marea majoritate români.

[27] Este vorba de celebra mănăstire construită de Neagoe Basarab, sfințită cu mare fast la 1517 și zugrăvită de Radu de la Afumați la 1526 (*ibidem*, pp. 243—250). Din foarte bogata bibliografie relativă la această celebră mănăstire a se vedea în special Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeșului*, București, Ed. Meridiane, 1967.

Am ajuns aici noaptea ; şi după ce am fost primiţi, ne-am închinat în biserică, de unde am fost duşi la trapeză.

A doua zi ne-am sculat devreme ca să ascultăm slujba bisericească.

Iată descrierea mănăstirii : deasupra porţii se află clopotniţa, clădită acum cîţiva ani de răposatul Matei voievod[28]. Chiliile în formă de patrulater sînt clădite frumos din piatră cu un cerdac mai sus şi unul mai jos. În mijloc se înalţă biserica. Ea este într-adevăr, aşa cum se spune, un prilej de uimire pentru minte şi este fără pereche printre mănăstirile din această ţară[29]. A fost clădită de răposatul Neagoe voievod[30] acum o sută treizeci şi şapte de ani[31] precum am aflat, făcînd cercetări pentru ⟨a-i descoperi⟩ data.

Se spune că, neputîndu-se găsi nici un fel de marmură în această ţară, spre a-şi face rost din belşug de acest material, voievodul a folosit următorul // p. 325 meşteşug. El a dobîndit un hatişerif de la sultanul turcilor pentru a clădi o moschee în oraşul Vidin[32]. Şi cu această viclenie a adus marmură şi piatră din ţara turcească pe rîul Dunărea[33], în corăbii, pînă în această localitate. În acelaşi timp el a tocmit, ca pentru clădirea unei moschei, arhitecţi şi alţi meşteri pietrari şi cioplitori de marmură şi i-a pus să lucreze la această biserică, pentru a cărei înălţare era mînat de inspiraţia divină ; căci pe locul pe care stă biserica fusese odinioară o baltă formată din izvoare şi în mijlocul ei s-a descoperit o icoană a Maicii Domnului, pe care unul din preoţi a venit să o ducă la biserica din oraş, o biserică închinată Sf. Nicolae, despre care se spune că ar fi prima biserică ridicată acolo[34] şi cuprindea moaştele unei sfinte, care a fost o tînără fecioară martiră numită Filofteia[35].

Se spune că tatăl ei era un mare zgîrcit ; şi în vremea aceea era lipsă cumplită de bucate, iar această tînără fată le împărţea la săraci, ⟨luîndu-le⟩, fără ştirea lui, din magaziile lui. Într-o zi el a venit pe neaşteptate şi a găsit-o făcînd aceasta şi i-a tăiat îndată capul. Trupul ei se mai păstrează încă ; ea are un sinaxar şi o slujbă deosebită ⟨care se face⟩ în cinstea ei ; şi săvîrşeşte neîncetat multe minuni. Noi am avut fericirea de a ne închina la moaştele ei.

---

[28] Fapt confirmat de un document din decembrie 1643 din care rezultă că Matei Basarab a înnoit mănăstirea din Argeş (Bibl. Academiei, Peceţi nr. 362). Vezi şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 134.

[29] Opinia lui Paul din Alep este asemănătoare cu a cronicarilor noştri (vezi Radu Popescu, *Istoriile*, p. 33 şi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, pp. 35—36).

[30] *Nagoy Foyfoda.*

[31] De fapt trecuseră 140 de ani de la 1517.

[32] *Fi madina Bodon.*

[33] *Fi nahr al-Tuna.*

[34] Informaţia este exactă ; este vorba de biserica domnească Sf. Nicolae, construită în secolul al XIV-lea.

[35] *Filota.* Vezi D. Mazilu, *Sfînta Filofteia de la Argeş. Lămurirea unor probleme istorico-literare. Monografie hagiografică*, Bucureşti, 1934.

După aceea, icoana de care am vorbit mai sus s-a reîntors la locul său de altă dată; şi Dumnezeu l-a luminat după aceea pe pomenitul Neagoe voievod, care a venit atunci în acest loc şi a început zidirea acestei mănăstiri aici; dar mai probabil pentru că, după cum se spune, scaunul domniei Ţării Româneşti fusese în vremurile străvechi în acest oraş Argeş[36]. Cum locul hotărît pentru biserică era o baltă[37], după cum am arătat mai sus, el a umplut-o cu pietre şi cărbuni; şi cînd s-a isprăvit biserica, ea a rămas fără pereche, cel puţin în ceea ce priveşte frumuseţea ei pe dinafară, după cum am văzut, căci pe dinafară este mult mai frumoasă decît pe dinăuntru. Este închinată hramului ⟨Adormirii⟩ Maicii Domnului.

În jurul ei este un drum de trecere împrejmuit cu stîlpi ⟨scunzi⟩ de piatră, în număr de 318, spre a corespunde, după cum se crede, numărului capilor de familie însărcinaţi, din porunca voievodului, cu strîngerea şi supravegherea banilor pentru clădirea bisericii. Temelia este aşezată pe blocuri uriaşe de piatră, şănţuită cu un jgheab de jur împrejur, prin care să se scurgă şi să se verse apa. Cît despre arhitectură, nu este cu putinţă nimănui să dea o descriere potrivită, atît de felurite sînt sculpturile şi ferestrele bogat împodobite, dintre care unele sînt lungi şi înguste, altele rotunde şi cu chenare asemenea scuturilor. Deasupra lor sînt arcade mici,
p. 326 la împreunarea cărora // sînt ⟨nişte⟩ cercuri mici, făcute din piatră, asemenea
265/II unor discuri sculptate. // Sînt în număr de 84 şi deasupra fiecăruia se spune
că voievodul a aşezat o pasăre de bronz, cu aripile întinse, ca şi cînd ar zbura. Cînd vîntul bate tare, aceste păsări şuieră la suflarea sa şi se clatină clopoţeii atîrnaţi sub aripile lor. Numai două sau trei din ele se mai află încă în fiinţă.

Această biserică are patru turle, dintre care două, deasupra porţii, sînt înalte şi rotunde cu chenarele care încadrează ⟨ferestrele⟩ răsucite în spirale şi care îi par privitorului ca şi cînd ar fi gata să cadă, căci el nu poate vedea pe ce parte anume sînt sprijinite. Turla cea mare de deasupra „chorosului" este prevăzută de jur împrejur cu şaptezeci de arcade ca să corespundă, după cum se zice, cu numărul celor şaptezeci de discipoli[38].

Deasupra fiecărei turle este o cruce; şi pe laturile bisericii, la fiecare din cele patru colţuri se află ⟨cîte⟩ o cruce, astfel că sînt, cu totul, douăzeci de cruci. La cei doi pereţi principali ai bisericii, cel de miazăzi şi cel de miazănoapte, se află, la fiecare, între ferestre, cîte şase stîlpi de marmură albă; şi jumătate din ei se văd pe dinafară. Se socoteşte că aceşti stîlpi corespund

---

[36] În realitate, aici se găsea mitropolia ţării încă de pe vremea cînd la Argeş era capitala Ţării Româneşti.

[37] Afirmaţie inexactă: pe acel loc se afla biserica mitropoliei ţării, pe care Neagoe Basarab a „spart-o" şi a înlocuit-o cu noua sa ctitorie (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 35).

[38] *Resul.*

numărului celor doisprezece apostoli şi că sînt, ca reprezentanţi ai acestora, susţinătorii clădirii[39].

În faţa noii biserici este o cupolă frumoasă ⟨sprijinită⟩ pe patru stîlpi de marmură[40], cu soclurile de bronz aurit[41].

În jurul bolţii fiecăreia din cele patru turle este o balustradă mare.

Toate sculpturile şi ornamentele de pe pereţi şi de pe turlele acestei biserici sînt acoperite cu aur, lapislazuli etc. şi cu tot felul de culori. Pereţii sînt încinşi de jur împrejur cu un brîu răsucit.

Urcarea spre biserică se face pe 64 de trepte de marmură[42] chenarul uşii este, de asemenea, în întregime din marmură. Uşa însăşi este în două canaturi, de proporţii mari, lucrată cu măiestrie fiind opera unor artişti din Constantinopol; pe ea este înscrisă data clădirii, în limba greacă[43]. După ce intri pe această uşă, urci trei trepte pentru a ajunge la podeaua bisericii; ⟨aceasta⟩ este pardosită în întregime cu marmură albă.

Biserica este alcătuită din două părţi. Prima parte, care este pronaosul sau tinda are doisprezece stîlpi mari de piatră, în spirală, fiecare pereche fiind de aceeaşi formă.

Toţi cei care intră în biserică trec printre cei doi ⟨stîlpi⟩ din faţa uşii din afară; ceilalţi doi, corespunzători, se află înaintea uşii a doua, adică a „chorosului", apoi alţi patru, de partea dreaptă, şi patru de cea stîngă împlinesc numărul de doisprezece, care e acela al apostolilor, ca mai înainte. Între fiecare pereche de stîlpi este cîte o icoană mare, opera unor artişti cretani, de o frumuseţe uimitoare, pictată pe amîndouă feţele. Pe partea din faţă sînt nişte martiri călări, ⟨iar⟩ pe spate sînt chipurile unor cuvioşi vestiţi[44]. În dosul stîlpilor, la dreapta, sînt mormintele domnilor Ţării Româneşti, ale ctitorilor mănăstirii şi ale soţiilor lor şi pe peretele acela sînt zugrăvite chipurile lor, al fiecăruia în parte[45]. //

---

[39] Cf. *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 36.

[40] Este agheazmatarul care, după spusele lui Petre Verussi (N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, Bucureşti, 1906, pp. 32—33 şi *idem*, *Istoria bisericii*, I, p. 130), nu a adăpostit o fîntînă pentru abluţiunile zilnice, ci a servit pentru aşezarea toacei.

[41] În *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 36, se spune că este vorba de un „cerdăcel", pe patru stîlpi de marmură, învelit însă cu plumb, nu cu bronz.

[42] În *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 36, se spune că scara bisericii are 12 trepte „semnînd 12 semenţii ale lui Israil".

[43] Pisaniile sînt în limba slavonă (Remus Ilie, *Înscripţiile de la mănăstirea lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş*, în „Glasul Bisericii", XII, 1953, nr. 9—10, pp. 587—597).

[44] Vezi Emil Lăzărescu, *O icoană puţin cunoscută din sec. XVI şi problema pronaosului m-rii Argeşului*, în „Studii şi cerc. de istoria artei", 1967, nr. 2, pp. 187—199).

[45] Despre aceste portrete vezi Pavel Chihaia, *Cîteva date în legătură cu portretele votive din „biserica lui Neagoe" din Curtea de Argeş* în „Mitropolia Olteniei", 1962, nr. 7—9, pp. 451—472 şi *idem*, *Semnificaţia portretelor din biserica m-rii Argeş*, în „Glasul Bisericii", 1967, nr. 7—8, pp. 788—799).

327 Uşa chorosului este mare şi frumoasă, fiind de marmură albă. Este acoperită cu o ţesătură ⟨de fir⟩ de aur, brodată peste tot, înfăţişînd Adormirea Maicii Domnului. Acest înveliş sau perdea este o lucrare foarte frumoasă şi cu adevărat minunată şi se spune că a fost cusută de mîna doamnei[46] pomenitului voievod. Chipurile soţului ei şi ale fiilor ei[47] sînt desenate, în aceeaşi stofă, pe partea dreaptă şi chipul ei precum şi al fiicelor ei[48], pe partea stîngă, în josul vălului. Chorosul este alcătuit din două abside.

În partea cea mai de sus a turlei este chipul Domnului nostru, Mesia, şi coroana sa este din aur curat. Cît despre chipul lui Christos, care se află lîngă uşa altarului, el este alcătuit din mozaic aşezat pe o placă de o foarte mare vechime; şi ⟨icoana⟩ este aceeaşi despre care se spune în cronicile greceşti că a fost mai întîi aşezată la fîntîna Samaritencei din Sf. Sofia şi a venit un evreu şi a lovit-o cu sabia şi îndată a curs sînge din ea şi i-a stropit hainele. Evreul a aruncat atunci icoana în fîntînă; îndată apele s-au revărsat
266/1/ şi s-au preschimbat în sînge.// De cum a aflat poporul de această întîmplare a înşfăcat pe evreu ⟨care a fost recunoscut⟩ după sîngele pe care îl avea pe hainele sale. Toată această poveste este descrisă pe marginile icoanei: cum că a fost atîrnată ⟨acolo⟩, cum evreul a lovit-o şi a aruncat-o în fîntînă, cum l-au prins şi cum mărturia ⟨despre aceste fapte⟩ a fost înscrisă în toate cronicile greceşti din acel timp. Locul loviturii era sub mîna stîngă, unde tot mai rămăseseră urmele cele mai vădite de sînge[49]. Partea cea mai mare din mozaic a căzut şi a lăsat placa goală; pe spatele ei este zugrăvită răstignirea. Aceasta este o comoară ⟨de artă⟩ cu adevărat vrednică de admiraţie, după cum este de asemenea icoana Maicii Domnului, care a fost descoperită în baltă şi care este încă şi mai veche. Aceasta din urmă face neîncetat minuni şi se spune că la o năvălire neaşteptată a ungurilor în această ţară[50], cînd au ocupat mănăstirea şi au scos ochii ⟨sfinţilor⟩ de pe toate icoanele din această biserică, ei au aruncat această sfîntă icoană în foc; dar ea a rămas nevătămată. Printre nepreţuitele moaşte ale sfinţilor, păstrate în această biserică, ne-am închinat la capul ⟨Sf.⟩ Serghie şi de asemenea la ⟨acela⟩ al lui Vacho, precum şi la capul lui Nifon, patriarhul Constantinopolului[51], care a murit la Sfîntul Munte; şi pe lîngă acestea şi la multe alte

[46] Doamna Despina.

[47] Teodosie, viitorul domn, şi fraţii săi, Petru şi Ioan.

[48] Domniţele Stana, Ruxandra şi Anghelina.

[49] Vezi legenda acestei icoane în *Letopiseţul Cantacuzinesc*, pp. 34—35 şi la Radu Popescu, *Istoriile*, p. 35. Vezi şi Tit Simedrea, *Icoana junghiată de la Argeş. Glosă pe marginea vieţii Sf. Nifon*, Sibiu, 1940.

[50] Probabil cea din iarna anului 1610—1611.

[51] Nifon, fost mitropolit al Tesalonicului şi apoi patriarh al Constantinopolului (1486—1488, 1497—1498), a venit în Ţara Românească în timpul domniei lui Radu cel Mare. A murit la Athos în anul 1508. Trupul său a fost adus în ţară de Neagoe Basarab (vezi Gavril Protul, *Viaţa şi traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, trad. Tit Simedrea, Bucureşti, 1937).

moaşte. Într-un colţ al clădirii este o capelă măreaţă, cu două cupole, închinată <sfinţilor> Petru şi Pavel[52].

Pentru a cuprinde totul într-un singur cuvînt, această biserică este un giuvaer. Răposatul ei ctitor şi-a stors şi sîngele din inimă pentru a o clădi şi nu a cruţat nici o cheltuială pentru măreţia şi împodobirea ei. El este acela care a adus de la // Constantinopol vestita icoană de care am pome- p. 328
nit şi alte moaşte minunate, plătind pentru ele un preţ mare. Pentru a săvîrşi tîrnosirea[53] acestei biserici, el a adus pe Nifon patriarhul[54], pomenit mai sus şi pe toţi egumenii mănăstirilor de la sfîntul Munte.

Trapeza sau sala de ospeţe a mănăstirii este foarte încăpătoare; şi turnul ei nu are pereche, afară doar de acela al castelului din ţara noastră numit „Hisn", fiind octogonal pe dinafară şi ajurat peste tot în felul peceţii lui Solomon[55].

Construcţia chiliilor acestei mănăstiri este foarte frumoasă şi ele au cerdacuri care fac legătura de la una la alta. De jur împrejurul îngrădirii sînt heleşteie cu apă unde se găseşte peşte; şi rîul Argeş, de la care şi oraşul şi mănăstirea îşi capătă numele şi care este un rîu foarte mare, curge în apropierea mănăstirii.

Hramul bisericii se ţine în ziua de Adormirea Maicii Domnului, la 15 August, şi vine <aici> aproape întreaga populaţie din ţară[56]. A doua zi de sărbătoare, după liturghie, se face o pomenire[57] şi un praznic în cinstea ctitorilor—Dumnezeu să aibă milă de sufletele lor! A treia zi este a slujitorilor care şi-au prestat serviciile lor în celelalte două zile.

Am slujit liturghia în frumoasa biserică a sus-numitei mănăstiri, joi 15 ianuarie[58], şi prea sfinţia sa a hirotonisit pentru ei un diacon anagnost[59], un diacon evanghelist[60] şi un preot şi el a încins pe egumen cu un brîu peste trisaghion — căci este obiceiul lor de a nu lua acest dar de la nimeni altul decît de la patriarh. Totodată, prea sfinţia sa a citit asupra lor <cuvenita> rugăciune şi l-a numit arhimandrit. La sfîrşitul liturghiei, ei ne-au dus la mormintele domnilor, ctitorii mănăstirii, şi la ale altora, iar după ce au făcut o slujbă de pomenire pentru răposaţi, patriarhul a citit asupra lor rugăciunile de dezlegare

---

[52] Pentru modul cum erau dispuse vechile clădiri ale mănăstirii Argeş, vezi Pavel Chihaia, *Mănăstirea Argeşului (Încercare de reconstituire)*, în vol. *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 166.

[53] *Al-ankaniya*, de la termenul grecesc Ἐγκαίνια.

[54] Tîrnosirea a fost săvîrşită, într-adevăr, de patriarhul de Constantinopol, dar acesta era Teolip (1513—1522), nu Nifon, care murise în 1508 (vezi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, pp. 37—40).

[55] Pecetea lui Solomon se mai numeşte şi planta „Polygonatum officinale" sau „coada cocoşului" (V. Bogrea în „Anuarul Inst. de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 408).

[56] Exagerat; probabil din regiunea înconjurătoare.

[57] *Tadakkar*, adică parastas.

[58] 1657.

[59] *Şamaş anagnost*, diaconul care citeşte psalmii şi alte imnuri, ajutînd pe cîntăreţi (psalt.).

[60] *Şamaş indjili*, diaconul propriu-zis care ajută pe preot.

și de iertare. După ce ne-am ridicat de la masă, egumenul a dăruit domnului nostru patriarh un covor și o sumă de bani din tezaurul mănăstirii și fiecăruia dintre noi ne-a făcut un dar asemănător.

Vineri ne-am luat rămas bun de la el și am pornit la drum, după ce ne-am făcut a doua oară rugăciunile în biserică. Domnul nostru patriarh a fost ajutat să se urce în sania lui și am sosit seara într-un sat al mănăstirii, unde am dormit. Sîmbătă dimineața cînd ne-am sculat spre a porni, am dat de un frig cumplit și aproape de nesuportat; dar cum rîurile[61] mari din această țară sînt foarte repezi, mijlocul rîului nu era înghețat, astfel că atunci cînd săniile treceau peste ele, apa pătrundea înăuntru; martor îmi
p. 329 este Domnul, rogojinele și covoarele s-au lipit unele de altele // și de sanie ca un strat de gheață, formînd o singură masă solidă. Deși în continuă mișcare, caii înșiși au pătimit din cauza gerului aspru.

226/II

IV. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII CÎMPULUNG[62]

Trecînd pe drumuri grele, prin păduri și peste dealuri și văi, cu dese urcușuri și coborîșuri, am ajuns seara în orașul numit Cîmpulung[63], care este un oraș mare, cu gîndul de a vizita o mare mănăstire de acolo cu hramul Adormirii Maicii Domnului.

Înțelesul numelui Cîmpulung în românește este „cîmpie lungă"[64] și chiar așa este însușirea acestui loc, căci este un oraș foarte lung și prin mijlocul lui curge un rîu[65]. Se spune că din timpurile vechi în acest oraș era scaunul domnilor Țării Românești. Lucrurile stau astfel: românii[66] aceștia locuiau în orașele maghiarilor sub cîrmuirea craiului, avînd un „comes"[67] dintre ei. Acest „comes" a venit să-și pască odată caii pe acest pămînt, care era pe vremea aceea în întregime în mîinile tătarilor și lipsit de locuitori. Cerînd, așadar, voie craiului, el a venit și, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izgonit pe tătari din acest ținut și, crescîndu-i puterea, a ajuns domn peste acest ținut. Îl numeau ⟨pe acel comite⟩ Negru voievod, adică domnul

---

[61] Rîurile ce au trebuit trecute sînt : Vîlsanul, Rîul Doamnei, Bratia și Rîul Tîrgului.

[62] În notă marginală.

[63] *Konbulunghi.*

[64] *Al-mawdj al-ṭawil.* Explicarea este exactă. Vezi Dragoș Moldovan, *Principii ale lexicografiei toponimice,* în „Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, XXIII, 1972, pp. 84–100.

[65] Rîul Tîrgului.

[66] *Al -Falahiyun.*

[67] *Ḳomes.*

cel Negru[68] şi el a clădit această mănăstire[69]. Din timpul acela pînă în vremea răposatului Matei voievod, clădirea se părăginise; dar ⟨acel voievod⟩ s-a îngrijit de ea şi a reînnoit-o; aşadar acum este mare şi frumoasă, iar construcţia ei e cu totul nouă[70].

Biserica ei se înalţă măreţ pe patru stîlpi frumoşi. Clopotniţa este mare şi foarte înaltă. Această mănăstire a fost ocupată din timpurile cele mai vechi de chinovnici[71]. Populaţia oraşului, împreună cu preoţii şi cu călugării, ne-a întîmpinat în afara porţilor; şi îndată ce am intrat în biserică, a început vecernia pentru ajunul Duminicii fariseului şi a vameşului[72].

În ziua următoare, care a fost duminică dimineaţa, noi am slujit liturghia; şi sfinţia sa a hirotonisit un ⟨diacon⟩ anagnost, un subdiacon, un diacon evanghelist şi un preot. După liturghie, el a ieşit în odăjdii să facă rugăciuni la mormintele ctitorilor mănăstirii şi să rostească rugăciunile de dezlegare pentru întregul norod.

Am observat cu mirare marea evlavie a populaţiei din acest oraş, asemănătoare aceleia a cazacilor; căci nici unul dintre ei, fie femeie, fie copil, nu a pregetat, ci cu toţii au venit să se spovedească şi să primească binecuvîntarea de la domnul nostru patriarh.

V. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII[73] ⟨VIEROŞ⟩

Noi voiam să-l părăsim luni, dar nu ne-a fost cu putinţă, atît de stăruitor s-au îmbulzit în jurul nostru. Dar marţi, dis-de-dimineaţă, ne-am reluat călătoria şi am ajuns în seara următoare la o mănăstire cu hramul // Naşterii p. 330
Maicii Domnului, care este tot a marelui logofăt[74] şi ⟨este⟩ aşezată în mij-

[68] *Nagru Foyfoda ayyu al-Beg al-Aswad.* În araba siriană a lung (ā) are valoarea de *e*. Este aici un amestec a două vechi tradiţii: aceea a comitelui Laurenţiu, îngropat la Cîmpulung în anul 1300, şi aceea a descălecatului lui Negru Vodă din Transilvania.

[69] Biserica exista în anul 1351—1352, cînd este amintită într-un hrisov al lui Nicolae Alexandru voievod (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 163).

[70] Matei Basarab a reconstruit mănăstirea Cîmpulung în anii 1635—1636 (*ibidem*, pp. 163 şi 255, nota 99). Pentru comparaţie vezi şi descrierea făcută de patriarhul Macarie cu prilejul vizitei din ianuarie 1657, cînd afirmă că mănăstirea avea o aşezare foarte frumoasă şi o vatră foarte sigură, fiind a doua dintre mănăstirile Valahiei (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXI/113).

[71] *Kinubeyun*, de la termenul grecesc κοινόβιοι.

[72] Duminica a zecea înainte de Paşti.

[73] În nota marginală, ultimul cuvînt s-a tăiat împreună cu marginea hîrtiei.

[74] Mănăstirea Vieroş, ctitoria lui Ivaşco Golescu vornicul (1571—1573), biserica refăcută în parte şi zugrăvită de Stroe Leurdeanu mare vistier, la 1645. Vezi Stoica Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroş din judeţul Muscel, ctitoria marilor şi vitejilor boieri din Goleşti*, Bucureşti, 1936 şi N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 708—710. În vremea vizitării mănăstirii, ctitorul, Stroe Leurdeanu, era mare logofăt (1655—1658).

locul unor dealuri şi a unei păduri mari. Nu este decît un singur drum pînă la ea ⟨care poate fi străbătut⟩ fie călare, fie cu trăsura ; şi cînd se dă vreo alarmă în ţinutul înconjurător, locuitorii fug cu familiile lor în locul acesta şi stau ascunşi aici.

Este o mănăstire foarte frumoasă şi are două havuzuri sau fîntîni îndestulate cu apă ⟨ce vine⟩ dintr-un izvor din vîrful muntelui. Această localitate produce un vin cu „efsiten"[75] pe care ei îl numesc pelin[76] ; este foarte ameţitor şi este de diferite feluri şi calităţi.

A doua zi am mers mai repede, întrucît drumul se făcuse mai lesnicios datorită ninsorii îmbelşugate ; şi seara am ajuns la Tîrgovişte.

În anul acesta, iarna a fost cumplită şi grea pentru ţărani şi pentru vite. Zăpada nu a încetat să cadă pînă în prima zi din postul cel mare, care era la 9 februarie şi multe vite au pierit din lipsă de nutreţ ; şi rîul Dunărea a îngheţat de trei ori prima dată ⟨gheaţa avînd o⟩ grosime de trei palme. După aceea a urmat o moină şi s-a topit puţin din ea ; apoi a îngheţat a doua oară şi după aceea, din pricina zăpezii, a treia oară, pînă ce a ajuns gheaţa la o grosime de două palme. Ca să poată lua apă din rîu, ⟨locuitorii⟩ ei trebuiau să sape un fel de puţuri prin stratul de gheaţă. Se spunea că aşa ceva nu se mai întîmplase de treizeci de ani.

VI. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII ⟨DEALU⟩[77]

În marţea din săptămîna brînzii sau marţea brînzii, 3 februarie, ne-am dus să vizităm o mănăstire din vecinătatea Tîrgoviştei închinată Sf. Nicolae
267/I şi cunoscută sub numele de Dealu[78]. Se află cale de numai o oră depărtare de oraş ; dar este pe vîrful unui deal, greu de urcat atît vara cît şi iarna ; căci vara drumul este împotmolit cu noroi şi clisă, datorită numeroaselor şuvoaie de apă care curg din vîrful dealului ; şi iarna este alunecuş din cauza gheţii şi zăpezii.

Mănăstirea este aşezată într-un loc deschis, dominînd întregul ţinut, iar biserica seamănă cu aceea a mănăstirii Argeş. Se spune că tot ce a rămas din pietrele şi materialele de la clădirea bisericii din urmă a fost transportat

---

[75] Astfel în mss. arab.

[76] În mss. arab: *bellinu*.

[77] În nota marginală.

[78] *Dalu*. Mănăstirea Dealu, ridicată înainte de 1431, a fost reconstruită de Radu cel Mare între 1499—1501, fiind terminată de Vlăduţ voievod în 1510—1512, iar biserica a fost zugrăvită de Neagoe Basarab în 1514 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 269—272). Dintre lucrările mai noi vezi C. Bălan, *Mănăstirea Dealu*, ed. a II-a, Bucureşti, 1968.

pentru clădirea acesteia, de către ginerele voievodului, care i-a urmat[79]. Dar aici turlele sînt toate acoperite cu mozaic; pe dinafară, pereţii sînt acoperiţi şi împodobiţi cu piatră tare şi frumoasă[80], iar ferestrele au chenare de marmură albă.

Toate terenurile // care înconjură această mănăstire sînt sădite cu vii şi livezi şi sînt ale sale. p. 331

Am luat parte aici la liturghie şi la cină şi seara ne-am întors în oraş unde, de vineri pînă în Duminica ⟨lăsatului de sec al brînzei⟩, mai ales de pe la unu sau două după-amiază pînă aproape de miezul nopţii, boierii, soţiile lor, negustorii şi poporul de rînd s-au strîns la domnul nostru patriarh, cerîndu-i dezlegare de păcate şi rostirea asupra lor a molitvelor de iertare pentru care le ascultau cu cea mai adîncă smerenie, respect şi veneraţie.

Cît despre domnul însuşi, el a poftit pe domnul nostru patriarh după-amiază la biserica din palatul său; şi, după vecernie, el s-a prosternat la pămînt împreună cu marii săi dregători şi cu toţi cei care erau de faţă, în timp ce patriarhul rostea asupra ⟨domnului⟩ şi asupra lor sus-pomenitele rugăciuni de dezlegarea păcatelor.

După aceea ne-am suit la marele divan al palatului, împreună cu mitropolitul ţării, celelalte căpetenii ale clerului, toţi marii dregători ai ţării şi toţi slujitorii curţii; cînd unul din logofeţi a păşit înainte şi a citit dintr-o hîrtie cu glas tare, un fel de preamărire[81] pentru domn şi un polihronion, şi la sfîrşit el a cerut iertare potrivit cu cuvintele domnului nostru Mesia în evanghelia zilei: „Dacă veţi ierta greşelile fraţilor voştri împotriva voastră şi ziditorul vă va ierta păcatele voastre". După aceea domnul nostru patriarh s-a sculat şi l-a binecuvîntat ⟨pe domn⟩ dorindu-i sănătate în postul cel mare; şi toţi cei de faţă au păşit înainte şi au făcut la fel, mai întîi plecîndu-se în faţa domnului şi apoi sărutîndu-i mîna; ei au săvîrşit aceeaşi ceremonie de asemenea faţă de domnul nostru patriarh şi faţă de toţi mitropoliţii.

Apoi, domnul s-a sculat şi a luat pe domnul nostru patriarh într-o încăpere dinăuntru şi a vorbit multă vreme cu el în taină. Sfinţia sa s-a dus apoi să o vadă pe doamnă.

Şi ne-am întors la mănăstire, unde toţi marii dregători şi alţii s-au înfăţişat cu duiumul la biserică pentru ca patriarhul să citească asupra lor molitvele de iertarea păcatelor, în timp ce stăteau îngenunchiaţi la pămînt. La sculare, îi sărutau cu toţii mîna sa dreaptă, făcînd plecăciuni şi închinări; şi astfel, au tot venit unul după altul pînă aproape de miezul nopţii, după cum am pomenit mai înainte.

---

[79] Radu de la Afumaţi (1522—1529) a fost ginerele lui Neagoe Basarab; el a urmat la tron după scurta domnie a lui Teodosie (1521—1522), dar nu este amintit în alte izvoare ca ctitor la Dealu, care fusese terminată de Neagoe.

[80] Este vorba de faţadele bisericii îmbrăcate în placaje de piatră de talie.

[81] εὐλόγιον.

În prima duminică a postului, din porunca domnului, domnul nostru patriarh s-a dus la mitropolie și acolo a slujit liturghia împreună cu episcopul[82]. La „trisaghiu" li s-a pus înainte un tetrapod după obicei și s-au împărțit lumînări tuturor celor de față în altar; și după ce domnul nostru patriarh s-a așezat pe un scaun, unul din preoți a înaintat pînă în mijlocul bisericii și a citit în întregime sinaxarul zilei[83]. La pomenirea părinților ortodocși
p. 332 și a sfinților, cînd // se răspunde de trei ori „veșnica pomenire", învățătorul nostru s-a sculat și toți cei de față în altar au cîntat de trei ori „veșnica lor pomenire". Iar cînd s-au amintit ereticii și schismaticii, ei și-au stins lumînările, intonînd de trei ori o întreită anatemă; apoi, aprinzîndu-și din nou lumînările, ei au urmat tot astfel pînă la sfîrșitul slujbei.

A fost ⟨apoi⟩ o hirotonire de preoți și după aceea un mare ospăț în sala de deasupra, cu multe închinări de pahare, mai întîi în cinstea lui Dumnezeu, apoi într-a Sfintei Fecioare și a tuturor sfinților, trei cupe; apoi, într-a domnului trei cupe; apoi pentru domnul nostru patriarh și slujitorii săi, trei; pentru marii dregători, trei; și pentru mitropolit și sluji-
367/II torii lui, trei.// Așadar, nu ne-am sculat de la masă pînă ce nu am fost amețiți și prăpădiți și ne-am retras la mănăstirea noastră într-o stare groaznică.

VII. DESCRIEREA MORȚII DOAMNEI ȘI FELUL CUM A DECURS ÎNMORMÎNTAREA EI[84]

În joia pocăinței a murit doamna Bălașa[85], soția lui Constantin Vodă și am expus-o cu mare pompă sub un baldachin în curtea palatului. După aceea a fost purtată de jur împrejurul bisericii; și înmormîntarea ei a fost slujită de un mare sobor de preoți și călugări, în afară de căpeteniile clerului, cărora li s-a împărțit tuturora ⟨cîte o⟩ răsplată bogată în bani. După ce au îngropat-o în tinda bisericii din afara curții[86], s-a dat un mare praznic celor de față mari și mici și ni s-a spus că s-au împărțit săracilor și lucrătorilor care erau de față mai bine de zece pîini bune, tuturor săracilor pîine bună[87] și blide cu mîncare și pahare cu vin. La a noua zi, la pomenire, s-au păstrat aceleași rînduieli.

---

[82] Mitropolitul.

[83] Adică viața sfîntului sărbătorit în ziua aceea.

[84] În nota marginală.

[85] *Balașa.* Doamna Bălașa, fiica stolnicului Nicolae Rali, a murit la 12/22 martie 1657, după cum rezultă din inscripția de pe piatra funerară de la biserica Sf. Vineri din Tîrgoviște (N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 110).

[86] Este vorba de biserica domnească mică sau biserica Sf. Vineri, situată în afara zidului de incintă al curții domnești, unde doamna Bălașa a fost ctitoră (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 647—648). Constantin Șerban nu o putea îngropa alături de Matei Basarab, fostul său dușman.

[87] În textul arab există această a doua mențiune despre împărțirea pîinii la toți săracii.

VIII. DESCRIEREA CEREMONIALULUI ÎN DIMINEAȚA DUMINICII FLORIILOR[88]

Devreme, în dimineața Duminicii Floriilor, domnul l-a poftit pe domnul nostru patriarh să ia parte la utrenie și la polieleu și i-a adus ramuri de copac[89] asupra cărora s-au rostit rugăciuni. Apoi, domnul a venit spre el și i-a dat o ramură și tot astfel toți boierii au venit înainte și au primit ramuri, în timp ce dascălii le împărțeau lumînări de ceară. S-a urmat aceeași rînduială pentru fiecare din cei de față în biserică; și după ce am terminat liturghia, ne-am dus la un mare praznic la masa domnului.

IX. DESCRIEREA CEREMONIEI ⟨JOII⟩ MARI

Miercuri, în săptămîna mare, domnul ne-a poftit, potrivit datinei, și noi i-am pregătit în palatul său untdelemn sfințit[90]. În joia mare am mers cu trăsura și ne-am înveșmîntat în odăjdii în biserica curții, împreună cu mitropolitul țării; și de cum a coborît domnul, amîndoi i-au și dat binecuvîntarea lor, apoi au purces afară, învățătorul nostru mergînd alături de domn spre curtea palatului, unde fuseseră pregătite bănci lungi de jur împrejur, cu covoare și trei scaune la mijloc, îndreptate spre răsărit, pentru domnul, pentru învățătorul nostru și pentru mitropolitul țării. // La stînga stătea mitropolitul și egumenii mănăstirilor; la dreapta, boierii. p. 333

Pe tetrapoduri erau așezate cărțile cuprinzînd slujba spălării[91] și ligheanul și ibricul de argint. Apoi s-au împărțit lumînări de ceară celor de față și domnul nostru patriarhul a înaintat, pe cînd eu mergeam înaintea lui cu cîrja lui iar el tămîia. Apoi a tămîiat în jurul tetrapodului, după aceea a tămîiat pe domn și pe mitropolit și a terminat rîndul din stînga. Apoi a tămîiat pe boieri și a terminat cu rîndul din dreapta. După aceea s-a întors și a tămîiat pe postelnic și pe toți cei din jurul domnului. A urmat a doua citire, cînd ⟨patriarhul⟩ s-a dus și la domn.

Eu am rostit „binecuvîntează, stăpîne"[92] iar el ⟨a zis⟩ „binecuvîntat"[93]. Apoi ei au început să cînte „slujba spălării". În timpul citirii Evangheliei, m-am dus și am tămîiat, după cum este obiceiul, așa cum tămîiase el. Unul din preoți a citit evanghelia, cu fața îndreptată spre apus: și cînd a ajuns la locul unde spune: „ și și-a lepădat veșmintele sale", noi am dezbrăcat pe învățătorul nostru de sacosul său și de alte veștminte, potrivit obi-

[88] În nota marginală.
[89] De salcie.
[90] Adică sfîntul mir cu care se ung noii botezați.
[91] În amintirea spălării picioarelor apostolilor de către Isus.
[92] εὐλόγησον Δέσποτα.
[93] εὐλόγητος.

ceiului, şi l-am încins cu un ştergar din pînză de in. Apoi el s-a dus şi, turnînd apă din ibric ⟨în lighean⟩, a venit mai întîi la cel care îl înfăţişa pe Iuda şi care fusese înveştmîntat la fel ca anul trecut şi i-a spălat mai întîi picioarele lui. Sub ele întinsese un covor. După el a trecut la ceilalţi pînă ce a terminat cu toţii. Mitropolitul ţării era acolo, înfăţişîndu-l pe Petru. După ce patriarhul a îndeplinit ceremonia şi după ce l-au învestmîntat din nou cu sacosul său, el a înaintat către vasul cu apă aşezat pe tetrapod şi, înmuindu-şi vîrful degetelor, a însemnat cu ele semnul crucii între ochii săi şi i-a dat binecuvîntarea domnului, de departe. Tot astfel şi mitropolitul a venit şi a făcut la fel, şi după aceea şi domnul. Apoi au trecut după el arhiereii, stareţii şi boierii. Apoi au trecut călugării şi ceilalţi.

Am intrat în biserică şi am terminat liturghia fără „spălatul mesei", după care a avut loc hirotonirea a cîtorva diaconi. Şi domnul, la înfăţişarea potirului, a intrat în altar şi a primit împărtăşania.

268/I În dimineaţa sîmbetei sfinte, după ce am făcut slujba prohodului în biserica din mănăstirea ⟨Stelea⟩, ne-am dus spre amiază cu trăsura la biserica curţii; şi, după ce ne-am înveşmîntat, domnul a coborît şi ⟨preoţii⟩ s-au dus să aşeze epitaful pe ⟨o⟩ masă potrivit datinei, împărţind lumînări tuturor celor de faţă.

Apoi domnul nostru patriarh a tămîiat după cum este obiceiul, iar eu am spus „binecuvîntează stăpîne" şi el a spus „binecuvîntat" etc.

Ei au început să cînte canonul psaltic[94] şi toate cîntările[95]. Noi ne-am dus să cîntăm împreună cu ei irmasul[96] lîngă epitaf, pînă s-a făcut de nouă ori. A trecut întîi domnul nostru patriarh şi a dat binecuvîntarea, după aceea ⟨au trecut⟩ şi mitropolitul şi domnul, precum şi toţi cei de faţă. După aceea ei l-au purtat o dată în procesiune solemnă de jur împrejurul bisericii, afară; şi intrînd din nou, au isprăvit liturghia şi au hirotonit cîţiva preoţi.

În dimineaţa duminicii Paştelor, după ce am săvîrşit slujba învierii[97] în biserica mănăstirii, am fost aduşi cu trăsura la curte unde am repetat întocmai acelaşi ritual şi slujbe, precum făcuserăm în anul de dinainte. După liturghie, care s-a slujit în prima oră a zilei[98], am fost ospătaţi sus, la masa domnului.

În prima marţi după Paşte după cum făcuserăm şi în anul de dinainte, ne-am dus cu domnul în procesiune pînă afară din oraş, după obicei.

În sîmbăta a doua după Paşte am slujit liturghia în biserica mitropoliei pentru văduva unui boier, întru pomenirea morţii acestuia. În Joia Înălţării am slujit din nou liturghia
p. 334 în biserica mitropoliei în faţa domnului şi // potrivit datinei anuale a urmat un praznic care s-a prelungit pînă seara. În ziua Rusaliilor, după liturghie, domnul nostru patriarh s-a închinat pînă la pămînt în biserica mănăstirii, după cum se face de obicei.

---

[94] *Al-Bşaltika.*
[95] *Odiya* de la ὠδη = cîntare.
[96] *Al-armis*, imnul prim al fiecăreia din cele nouă cîntări ce compun un canon.
[97] *Al-Anastasis* de la termenul grec: 'Αναστασίς.
[98] La ora 6 dimineaţa.

X. [Urmează povestirea luptelor dintre ruşi şi suedezi, asediul Rigăi
şi încheierea tratatului dintre Carol al X-lea Gustav şi ţar]. 268/II
Şi pentru că acel crai[99] făcuse bine şi dăduse ajutor domnilor Ţării p. 335
Româneşti şi Moldovei în vremea strîmtorării lor, el a trimis acum să le
ceară un ajutor de cîteva mii de ostaşi, pe care i-au dat, deşi fără voia
lor[100]. Cu ⟨această⟩ oaste, astfel adunată, el a pornit în toiul iernii[101], pe
vreme de mare viscol // şi de îngheţ; din această cauză mulţi oameni s-au p. 336
înecat în valuri sau au pierit de frig[102]; şi înaintînd spre acele oraşe, le-au
luat în stăpînire. Aici el s-a întîlnit cu regele Suediei[103] şi s-au unit cu for-
ţele lui ... Toate acestea s-au întîmplat după sfatul şi îndemnul lui Hmelniţ-
ki care dăduse regelui un corp auxiliar, ce se urca la treizeci de mii de
oameni[104], încît, văzîndu-l astfel întărit, nimeni dintre poloni n-a îndrăznit
să-l întîmpine. În timpul plecării sale din ţara sa, el nu avea peste şase mii
de oameni cu el[105], căci întreaga forţă ⟨armată⟩ a ţării maghiarilor[105bis]
este numai de patruzeci pînă la cincizeci de mii de ostaşi.

Dar tirania sa era mare ⟨iar⟩ cruzimea sa nemăsurată şi el, distrugînd biserici şi mănăstiri, a făcut în ţara polonilor atîtea rele ce nu se pot descrie. A început să răspîndească calomnii împotriva lui Hmelniţki şi să-l înşele, spunînd: „Acum am izbutit să-mi întind puterea asupra celor două principate, Ţara Românească şi Moldova, care sînt întru totul în mîinile mele; şi ţara maghiarilor a fost, înaintea mea, a tatălui meu şi a strămoşilor mei. În afară de aceasta, eu mi-am întins puterea şi asupra ţării polonilor şi le-am luat în stăpînire capitala; şi acum nu-mi mai rămîne alt rival decît acest mujic sau ţăran Hmelniţki"[106]. Şi s-a pus acum să ucidă în taină atîţia ostaşi cazaci ⟨cîţi a putut⟩ ca să-i slăbească puterea.

Acest ⟨fapt⟩ s-a descoperit curînd şi, ajungînd la urechile lui Hmelniţki, i-a stîrnit cea mai mare indignare împotriva regelui. El a trimis îndată să-l poftească pe han[107] ca să pornească împotriva lui, ⟨făgăduindu-i⟩ să i-l

---

[99] Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648–1660).

[100] Este vorba de corpurile de cîte 2 000 de oşteni trimise în sprijinul lui G. Rákóczi al II-lea în Polonia, de Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan (M. Costin, *Opere*, p. 176 şi A. Veress, *Documente*, X, p. 313).

[101] Expediţia a început în ianuarie 1657 (*Istoria României*, III, p. 188).

[102] Fapt confirmat şi de M. Costin, *Opere*, p. 175.

[103] Carol al X-lea Gustav (1622–1660).

[104] După M. Costin erau doar 20 000 (*Opere*, p. 176).

[105] După alte informaţii, G. Rákóczi ar fi avut cu sine 20 000 de oameni (Hurmuzaki, V/2, p. 34). Cronicile turceşti dau efectivul de 60 000 (*Cronici turceşti*, II, pp. 172–173).

[105bis] Vezi nota 330, p. 73.

[106] *Al-mudjik ayyu al-Falah Hmil. Falah* are aici sensul de *fellah*, ţăran. Despre relaţiile dintre cei doi vezi şi M. Costin, *Opere*, p. 177.

[107] Mehmed Ghirai al IV-lea în a doua domnie (1654–1665).

predea ; şi aşa s-a şi întîmplat aievea ; căci, atunci cînd sultanul turcilor[108] şi hanul tătarilor au auzit de năvălirea regelui în Polonia fără să-l fi întrebat ⟨pe sultan⟩ şi că cei doi domni îi dăduseră ajutor, s-au mîniat foarte tare împotriva lui ⟨Rákóczi⟩.

Astfel că s-a răspîndit printre tătari şi printre turci zvonul că şapte regi se înţeleseseră şi hotărîseră să facă o expediţie în această ţară în timpul postului celui mare ; prin urmare era o mare nelinişte ⟨în nord⟩ după cum am arătat mai înainte, nelinişte care s-a prelungit şi a ţinut pînă la Rusalii, cînd au sosit veşti că hanul pornise şi că era în drum către această ţară[109]. A urmat o mare frămîntare şi toţi se pregăteau de fugă. Totodată pe toată graniţa ţării turceşti, de la gurile Dunării pînă la Vidin[110], s-a răspîndit
p. 337 zvonul că turcii au pornit împotriva maghiarilor[111], // împreună cu tătarii şi că ei, în drumul lor, vor trebui să cucerească Ţara Românească şi Moldova căci acestea dăduseră ajutor maghiarilor. Aşadar domnul a adunat oştile
/269/I/ acestei ţări care s-au pregătit de apărare şi au aşezat cîteva tabere. În acest timp au sosit scrisori de la Hmelniţki, îndemnîndu-l să se apropie; şi îndată ce a venit Hmelniţki, i-a dat liberă trecere prin ţara lui.

Cînd aceste fapte au ajuns la urechile lui Rákóczi, adică lui Gheorghe, craiul maghiarilor, el a fost cuprins de o mare teamă şi a pornit în întîmpinarea năvălitorilor. Cazacii s-au retras şi l-au lăsat să lupte cu tătarii trei zile. La sfîrşit ⟨tătarii⟩ l-au amăgit cu propuneri de pace şi de împăcare ; dar el, aflînd de perfidia lor, a fugit singur în ţara sa. Tătarii au luat în primire peste douăzeci şi cinci de mii de oameni din oastea lui — după cum ni s-a spus — în cap cu conducătorul[112] lor Ioan Kemény[113], cel mai mare dintre generalii[114] principelui, fără a se socoti pe acei care fuseseră ucişi în luptă. Cu aceşti prinşi, hanul s-a întors în ţara sa în mare triumf şi cu bucurie nespusă ; şi aceasta s-a întîmplat la sfîrşitul lunii iulie.

Această răzbunare care a căzut peste maghiari a fost fără îndoială urmarea năvălirii ⟨lor⟩ în sfintele locaşuri ale lui Dumnezeu, în biserici şi mănăstiri cît şi a uciderii, fără milă sau îndurare, a călugărilor, preoţilor şi creştinilor din Moldova.

---

[108] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[109] La 1 iulie 1657 C. Şerban ceruse printr-o solie trecere liberă pe la Braşov în caz de primejdie (*Quellen*, VI, p. 57). De fapt, hanul a trecut prin Moldova după retragerea sa din Polonia „după ce au luat toată oastea lui Racoţii în robie" (M. C o s t i n, *Opere*, p. 178).

[110] *Bodom*.

[111] *Madjar*. Vezi amănunte la Evlia Celebi, în vol. de faţă, p. 452.

[112] *Zaim*. De fapt general.

[113] *Kimianos*. Kemény a ajuns robul tătarilor, căci aceştia nu au recunoscut pacea încheiată de Rákóczi cu polonii (24 iulie 1657). Vezi M. C o s t i n, *Opere*, p. 177.

[114] *Arhoni*.

Vreau chiar să-ţi pomenesc, frate cititor, cîteva din faptele lor necurate pe care noi i-am văzut că le-au săvîrşit cînd au fost cu noi, în Ţara Românească. Iată una din acestea; în ţara mai sus-pomenită a venit un episcop din Rumelia, om sărac şi foarte lipsit, aducînd cu el singura lui avere, o iapă pe care s-a dus să o vîndă la tîrgul de vite. Unii din aceşti unguri s-au oprit să se uite la ea; şi unul din ei, păşind înainte şi luînd-o de frîu, a spus: „Această iapă este a mea". La acestea, şapte din tovarăşii lui au depus mărturie că era a lui şi ei au luat-o. Căci acesta este un obicei curent.... că dacă unul din ei spune: „Acest lucru este al meu" şi îl ia din bunul său plac, şi dacă şapte din compatrioţii săi dau mărturie că este al lui, devine al lui. Acesta este obiceiul lor.

Blestemul lui Dumnezeu să cadă asupra lor pentru ⟨că sînt⟩ duşmanii religiei lui Hristos şi ai icoanelor şi ai slăvitei cruci. Că sînt astfel, am văzut cînd ei intrau în biserici şi distrugeau icoanele sau le scoteau ochii cu săbiile
lor şi cînd au săvîrşit // alte fapte urîte din ură împotriva călugărilor şi a p. 338
clerului, ucigînd pe mulţi dintre aceştia, după cum am spus mai înainte, în vremea ⟨domniei⟩ lui Vasile ⟨Lupu⟩.

Să ne întoarcem la povestirea noastră; acest sărman episcop a început să plîngă şi să se vaiete din pricina ⟨pierderii⟩ iepei sale, dar nu era nimeni să-l ajute, pînă ce a fost sfătuit de nişte creştini să meargă la căpitanul lor şi să se plîngă împotriva maghiarilor. El s-a dus aşadar şi şi-a înaintat plîngerea. Dar căpitanul l-a dojenit şi l-a dat afară.

Mergînd la domn, el a arătat cum stau lucrurile. Domnul, care era supus despotismului maghiarilor, neavînd puterea să li se împotrivească[115], a făcut tot ce a putut pentru ca să mîngîie inima episcopului. Şi cînd a venit căpitanul să-l vadă ca de obicei, el i-a vorbit despre aceasta. Căpitanul a răspuns: „După ce şapte martori au depus mărturie că iapa era a lui, adică a maghiarului, cum pot să i-o iau înapoi, cînd astfel este legea noastră?" Domnul a răspuns: „Acest sărman episcop are peste patruzeci de martori că iapa este a lui şi că el a adus-o cu el din ţara lui". „Martorii noştri, a răspuns căpitanul, sînt primii care şi-au făcut depoziţia şi această afacere nu mai poate fi cercetată din nou".

Domnul, fără altă nădejde de a putea îndrepta ⟨nelegiuirea⟩, nu a avut alt mijloc decît să dea episcopului un cal din propriul său grajd şi i-a dat drumul să plece cu această mîngîiere.

---

[115] După lupta de la Şoplea din vara anului 1655 — cîştigată de C. Şerban cu sprijinul principelui Transilvaniei — acesta din urmă şi-a întărit influenţa asupra domnului Ţării Româneşti.

Maghiarii fac multe nelegiuiri asemănătoare şi timpul mi-ar lipsi ca să le enumăr. Dintre acestea ei îngăduie omorul, adulterul, incestul, furtul[116].

[Se află de uciderea patriarhului de Constantinopol[117] de către marele vizir][118].

XI. ⟨PLECAREA SPRE MĂNĂSTIRI. RÎMNIC⟩

269/II Aşadar domnul nu a vrut să ne lase să mergem nici nu ne-a dat voie să plecăm în ţara noastră, nici el ⟨şi⟩ nici unul din boierii lui, de teamă pentru siguranţa noastră.

Cum ni se urîse să tot stăm, învăţătorul nostru patriarh a cerut voie domnului să plece şi să cerceteze mănăstirile ţării. Şi domnul a fost mulţumit să poată încuviinţa aceasta, orînduindu-i în acelaşi timp un portar adică
p. 339 un capugiu. //

Am plecat din Tîrgovişte joi 18 iunie[119] cu toate lucrurile noastre; căci ne temeam să nu izbucnească vreo tulburare; şi motivul de căpetenie al plecării noastre era să ne facem nevăzuţi şi să ne retragem în ţară, în vecinătatea munţilor Ungariei[119bis], unde fug cei mai mulţi locuitori ai ţării pentru ⟨a-şi căuta⟩ un adăpost în timpuri de restrişte... căci în orice colţ ne întorceam privirile acolo era turburare mare.

Am ajuns mai întîi la Piteşti[120] şi de aci am trecut la mănăstirea Argeş[121]; de aci am ajuns la Rîmnic[122] care e scaun episcopal, mergînd de-a lungul marelui şi vestitului rîu Olt care curge la vale ⟨venind⟩ din ţara maghiarilor[122bis]. Peste el este un pod foarte mare, una din binefacerile răposatului Matei voievod.

În acest oraş am întîlnit pe mitropolitul mazilit Ignatie[123]. Palatul episcopal de aici seamănă cu acela al mitropolitului din Tîrgovişte, atît

---

[116] Exagerări evidente.

[117] Partenie al III-lea (26 iulie 1656—24 martie 1657), spînzurat din cauza legăturilor întreţinute cu ţarul Moscovei (Le Quien, *Oriens Christianus*, I, col. 340; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 232).

[118] Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661).

[119] *Haziran*.

[119bis] Este vorba de munţii Carpaţi. Vezi nota 330 de la p. 73.

[120] *Bitast*.

[121] *Ardji*.

[122] *Rimniku* = Rîmnicul Vîlcii.

[122bis] Vezi nota 330, p. 73.

[123] Ignatie, episcop de Rîmnic (1637—1653), a fost scurt timp mitropolit al Ţării Româneşti (1653—1655) după depunerea mitropolitului Ştefan, care a revenit după înlăturarea potrivnicului său.

prin clădirile şi grădinile sale, cît prin livezile şi heleşteiele sale, numai că este mai mic. Biserica are hramul Învierii Domnului[124].

Apoi capugiul ⟨=portarul⟩ ne-a dus la marea şi renumita mănăstire numită Cozia care este aşezată spre răsărit, la trei sau patru ceasuri de călătorie de rîul amintit mai sus, pe dreapta acestuia. Drumul este nemaipomenit ⟨de rău⟩ din pricina locurilor accidentate şi a greutăţilor ⟨întîmpinate⟩. Este o potecă îngustă, pe marginea rîului, de-a lungul căruia nu poate merge, deodată, decît un singur cal, şi aceasta cu mare anevoinţă, grijă şi teamă. Căci rîul curge jos într-o vale înspăimîntător de adîncă, plină de stînci şi de curenţi ce saltă valuri ca ale mării şi, cînd mugeşte, vuietul său este îngrozitor, tulburîndu-ţi inima de spaimă.

Rîul este foarte mare şi larg, mai mare decît Orontele[125] la Hamah[126] şi dincolo de el, pe partea cealaltă, sînt munţi foarte mari, cu neputinţă de trecut, acoperiţi cu păduri şi cu totul de nestrăbătut. Pe stînga drumului, adică la stînga noastră cînd urcam, se află un munte foarte înalt, prăpăstios şi stîncos, acoperit cu copaci uriaşi; şi poteca noastră a urmat înainte tot astfel, pînă ce am ajuns la un pod de lemn, sprijinit în chip meşteşugit peste prăpastia înspăimîntătoare pe malul şubred şi nesigur — după cît se pare — al rîului; cînd ne-am uitat la el, ni s-au înfiorat inimile.

La ivirea vreunui atac sau vreunei nenorociri care ar fi ameninţat mănăstirea, călugării veneau şi ridicau acest pod, care, fiind făcut din lemn, este fixat în cuie la un capăt de doi copaci înalţi care se ridică din albia rîului, în timp ce celălalt capăt rămîne pe malul prăpăstios al muntelui. Prin ridicarea podului, în locul lui rămîne o prăpastie imensă de care nici nu te poţi apropia ⟨şi⟩ nici nu poţi trece peste ea, căci nu este nici o putinţă
de a o trece printr-un mijloc oarecare. Nimeni nu este în stare să coboare// p. 340
pînă la rîu din cauza adîncimii sale şi a malurilor sale abrupte, drepte ca peretele; nici nu poate trece mai sus, căci în tot drumul său, încă din Ţara Ungurească, el curge păstrînd această însuşire de barieră şi de hotar. Totuşi, după cum ni s-a spus, atunci cînd nevoia îi constrînge, ei aduc din Ungaria pe acest rîu cele de trebuinţă, ca vin şi altele; dar aceasta se face cu înfruntarea unor nesfîrşite spaime şi primejdii. După cum am arătat mai înainte, muntele nu poate fi străbătut niciodată; după spusele lor, nu există vreun drum nici în dosul său, nici în vreo altă parte din jurul său; el poate fi străbătut numai prin această rîpă nemaipomenită care este opera Creatorului (slăvit fie numele său!). Şi cînd ne-am uitat, am fost cuprinşi

---

[124] Biserica episcopală din Rm. Vîlcea avea hramul Sf. Nicolae; ea exista la sfîrşitul secolului al XIV-lea, cînd aici a fost probabil sediu episcopal; a fost refăcută de Matei Basarab şi apoi din nou în sec. XVIII—XIX (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 540—542).

[125] *'Aşi*.

[126] Hamah, oraş în Siria.

de uimire privindu-l, căci odată ridicat podul, dacă ar fi aşezată aici chiar numai o trupă mică, înarmată cu puşti, ea ar fi în stare să respingă mai multe mii de duşmani. Tăria şi siguranţa acestei mănăstiri binecuvîntate, atît de vestită în lume, se datoreşte în întregime numai locului şi aşezării pe care am descris-o.

XII. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII COZIA CEA FRUMOASĂ ŞI A DRUMULUI EI ABRUPT[127]

Eram înspăimîntaţi de îngustimea drumului şi de apropierea sa de marginea prăpastiei ; şi, coborîndu-ne de pe caii noştri, am mers pe jos pînă ce am trecut podul.

270/I Aici am ieşit într-o cîmpie mare, deschisă, împărţită în ogoare, acoperite cu semănături şi cu grădini şi vii pe care a trebuit să le străbatem pînă ce ne-am apropiat de mănăstire ; ⟨aceasta⟩ este o clădire întărită şi măreaţă, înălţată pe marginea acelui rîu, dar înconjurată de piscuri înalte şi impunătoare, iar golurile dintre ele erau închise de păduri de nepătruns, astfel că prin nici o parte a acestui loc nu este vreo altă intrare, căci acest loc binecuvîntat se află ⟨ca⟩ într-o covată[128] la marginea ţării şi la marginea Ţării Ungureşti[129], atît la miazănoapte cît la apus, cale de două zile de călătorie. Drumul către aceasta din urmă este prin spatele munţilor de miazăzi[130]; este extrem de greu şi cu neputinţă de străbătut ⟨cu carul⟩ cu boi.

În limba lor înţelesul numelui acestei mănăstiri, Cozia, este „fortăreaţa de pămînt"[131] din pricina nenumăraţilor munţi din această ţară. În această mănăstire nu pătrunde nici o femeie şi nici chiar partea femeiască a vreunui animal ; dealtfel este regula stabilită de răposatul Mircea voievod[132] care a clădit-o împreună cu bisericile sale, închinînd-o Sf. Treimi[133]. Se spune că i-au dat numele de Treime numai din cauza celor trei munţi care o înconjoară dinspre sud-vest, nord şi nord-est.

---

[127] Notă marginală.

[128] *ta'ghrud.*

[129] *Bilad al-Madjar.*

[130] Astfel în text.

[131] *Ma'zi barriya.* Numele de Cozia este în realitate sinonimul turc al vechiului Nucet. Vezi V. Bogrea în „Anuarul Inst. de istorie naţională." Cluj, II, 1923, pp. 242—243.

[132] *Mirtča Foyfoda,* transcris din limba română căci litera *č* nu există în limba arabă.

[133] În 1387—1388. Vezi E. Lăzărescu, *Data zidirii Coziei,* în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1962, nr. 1, pp. 107—137. Restul bibliografiei la N. Stoicescu, *op. cit.,* I, pp. 205—209.

În faţa sfintei biserici este o fîntînă[134] îndestulată de un mîndru izvor de apă care curge de la munte şi încîntă simţurile. În jurul bazinului sînt patru // chipuri din a căror gură curge apă: unul este chipul unui maghiar, p. 341
celălalt este capul unui turc, cu turbanul său, al treilea este chipul unui domn şi al patrulea cel al unui rob. În bazin se păstrează totdeauna peşti.

Chiliile acestei mănăstiri sînt mari şi solid construite, cu două caturi, de jur împrejurul unei galerii înalte: şi în partea dinspre răsărit sînt cîteva săli minunate unde se serveşte masa, cu ceardacuri sau galerii ce domină cu privirea rîul, a cărui adîncime, adică distanţă, aci, de la vîrful clădirilor pînă la albia sa, este între patruzeci sau cincizeci de ori statura sau înălţimea unui bărbat. Acestea sînt încăperi care îndepărtează grijile plicticoase, alungă melancolia şi luminează mintea. Un om bolnav este alinat aci de murmurul vesel al apelor şi nu numai de curentul spumegînd al rîului, ci şi de şuvoaiele izvorului care se prăvălesc de pe rîpi. Şi omul reînvie la privirea acestor munţi cu verdeaţa înconjurătoare şi de gustul nespus de bun al acelor peşti frumoşi numiţi păstrăvi[135], care nu se află decît în asemenea locuri. Ei trăiesc numai în ape curgătoare de munte, hrănindu-se printre stînci şi nu le plac adîncimile noroioase şi ⟨cu apă⟩ stătătoare. Seamănă cu peştele „Sultan Ibrahim" de la Tripoli[136] şi este frumos însemnat cu pete roşii. Are un gust ales, întrecînd ca aromă orice pasăre friptă etc. Este foarte preţuit în această ţară şi cînd este sărat îl duc în dar domnului şi marilor dregători.

Grădina acestei mănăstiri este frumoasă şi în ea se mai află, de asemenea, un chioşc unde obişnuiam să ne luăm prînzul la amiază, cina luînd-o la o oră mai tîrzie în galeria pe care am descris-o şi în arhondaricul unde eram găzduiţi. Am găsit aci un vin minunat de o bunătate deosebită şi cu o culoare aprinsă[137].

În afara porţii mănăstirii, pe povîrnişul muntelui se află un izvor de apă spumegîndă; şi deasupra lui este clădită o biserică măreaţă, spre slava sfîntului Petru şi a sfîntului Pavel. Ei numesc acest loc bolniţă[138]; aci, în acest ajun al sărbătoarei Apostolilor, am fost de faţă la privegherea care a ţinut toată noaptea.

În faţa acestui lăcaş este un drum pe care am mers o jumătate de ceas pînă la poalele dealului, unde este o biserică prea frumos clădită cu hramul

---

[134] Fîntîna lui Neagoe Basarab (?).
[135] În textul arab: *bastrofos*, transcris apoi şi cu litere greceşti: πέστρουβες.
[136] *Tarabulus*. Este *Tarabulus aş-Şam*, Tripoli din Siria.
[137] Renumitul vin de Drăgăşani.
[138] *Bimaristan*, cuvînt iranian folosit şi de turci cu sensul de „spital". Bolniţa Coziei este ctitoria lui Radu Paisie (1542—1543) (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 209—210).

Naşterii Sfîntului Ioan Botezătorul[139]. Aici locuieşte un cucernic pustnic, a cărui chilie este lipită de biserică, unde el slujeşte şi face liturghia.

Această faţă cuvioasă a cerut dezlegare de păcate de la domnul nostru patriarh şi l-a rugat să sădească pentru el un vlăstar de nuc ca să-i rămînă o amintire de la el şi ca pe viitor toţi să poată şti că este un pom sădit drept
p. 342 binecuvîntare de către patriarhul Macarie al Antiohiei. // Prea sfinţia sa i-a încuviinţat ⟨cererea⟩ şi, luînd un cuţit, a tăiat toate mlădiţele care creşteau pe răsad, lăsînd numai o tulpină; după ce a sădit-o şi a binecuvîntat-o, am plecat. La fel a făcut în grădinile fiecărei mănăstiri în care am intrat, aceasta fiind obiceiul lor; şi este un obicei foarte bun, căci astfel se păstrează amintirea unei astfel de vizite; de asemenea, cunoscînd data, eşti în stare să recunoşti vîrsta pomului sădit în acel timp. Ni s-a arătat printre ei un număr de pomi denumiţi cu numele patriarhilor precedenţi care au vizitat aceste locuri.

Revenim. Luni dimineaţa, sărbătoarea sfinţilor Apostoli[140], prea sfinţia sa a făcut liturghia în biserica cea mare, în timpul căreia a fost o hirotonire de preoţi şi diaconi, atît anagnoşti cît şi evanghelişti; şi el a încins pe egumenul mănăstirii cu un brîu, dîndu-i titlul de arhimandrit.

După slujbă am făcut o pomenire pentru ctitori. Apoi ne-am lăsat, după porunca domnului, toate lucrurile şi bunurile noastre într-un loc sigur din mănăstire.

270/II XIII [COMENTARII ASUPRA PSALMILOR ŞI CARTEA ORACOLELOR. COPII FĂCUTE DE BABA YANI]

Auzisem că o mare şi foarte preţioasă carte din colecţia împărătească a sfintei Sofii[141] se afla în stăpînirea dumnealui Constantin Cantacuzino[142], postelnicul răposatului Matei ⟨Basarab⟩, domn al Ţării Româneşti; era o carte a psalmilor profetului David pe care sfîntul Nicetas, mitropolitul Siriei, le adunase cu mare osteneală din toate scrierile sfinţilor doctori ai bisericii, extrăgînd tîlcuirea dată de fiecare din ei şi strîngînd totul într-un volum mare în greceşte, de 300 de pagini in folio, de formatul cel mai mare.

Ni s-a spus de prea învăţatul bărbat chir Paisie din Chios (care venise de la Ierusalim la Alep şi ţinuse o predică în biserica de acolo), după cum ne-a arătat mai tîrziu, că el călătorise în toate ţările din Europa şi stătuse mai mult timp în marea cetate a Romei; el se dusese în biblioteca papei unde numărul cărţilor bisericeşti se ridică la şapte-

139 Este vorba de aşa-numita „Cozia Veche", situată la un km de mănăstire, clădită în sec. XVI–XVII (N. Constantinescu, *Cercetările arheologice de la Cozia*, în „Mitropolia Olteniei", 1965, nr. 7–8, pp. 587–601).

140 29 iunie 1657.

141 Sfînta Sofia din Constantinopol.

142 *Kostantin al-Katakuzinos.*

zeci şi două de mii de exemplare şi este un lucru bine cunoscut că printre toate ⟨acestea⟩ i-a fost cu neputinţă să găsească un al doilea exemplar al acestei cărţi[143bis]. // Cartea psalmilor este deci unică în lume, după cum ni s-a spus de mulţi ⟨alţii⟩. Se pot găsi, într-adevăr, lucrări mici şi deosebite pentru explicarea psalmilor ⟨alcătuite⟩ de Teodor, episcop de Cyr, şi de alţi doctori; dar acest sfînt Nicetas a făcut o colecţie din toate expunerile şi le-a adunat într-un volum, după cum am spus mai înainte. p. 343

Sînt patruzeci de învăţaţi, în afară de alţii, care au interpretat „Cartea Psalmilor". De pildă, comentatorul primului psalm care începe ⟨astfel⟩: „Ferice de omul care nu se duce la sfatul celor răi, nu se opreşte pe calea celor păcătoşi, şi nu se aşază pe scaunul celor batjocoritori!"[143]. Acesta este textul original ce este continuat de autor, care spune: „În explicarea acestui text, cutare sfînt sau cutare doctor a spus astfel, cuvînt cu cuvînt iar altul a spus astfel şi astfel" şi pomenindu-le numele lor pe marginea cărţii, a făcut tot astfel pînă la sfîrşit.

Mulţi au dorit să copieze această compilaţie care, de bună seamă, nu poate fi găsită în nici o altă bibliotecă, ci numai în această bibliotecă împărătească de unde a fost luată; dar nu au putut-o copia din două cauze: mai întîi, pentru că stăpînul şi posesorul ei nu a vrut să le-o încredinţeze, căci nu voia să mai existe o a doua copie; în al doilea rînd pentru că ⟨lucrarea⟩ avea un format atît de mare şi un subiect atît de întins încît cei care au început să o transcrie, au obosit după ce au făcut ⟨abia⟩ o parte ⟨din ea⟩; şi am văzut multe dovezi despre aceasta.

Îndată ce eu, sărmanul scriitor al acestor memorii, am auzit laudele aduse acestei cărţi nepreţuite, mi-am dat toată silinţa şi, cu puterea Domnului nostru Mesia, cu ajutorul părintelui meu[144] şi cu binecuvîntarea rugăciunilor sale, am căpătat-o acasă, la locuinţa noastră. Prin călăuzirea Atotputernicului, am găsit un preot, numit Baba Yani din Chios, — un bun scriitor grec, cunoscător al tuturor tainelor limbii, cu o cultură nemărginită — pe care l-am însărcinat să facă un izvod[144bis].

Cum dragostea de vin este o aplecare înnăscută a adevăratului grec, nu am încetat, în împrejurarea de faţă, să-l scot din minţi[145], pînă ce l-am adus cu noi în această mănăstire[146] // unde l-am silit să stea şi să scrie. În fiecare zi îi dădeam două ocale de vin 271/I
pentru prînzul şi cina sa şi simţurile sale erau liniştite şi puterile minţii sale scăpărau mai

---

[143bis] Este vorba de manuscrisul cuprinzînd *Expunerea psalmilor profetului David*, de sfîntul Niceta de Remesiana, manuscris grec, unic în Europa, adus de postelnic din biblioteca imperială de la Constantinopol (C o r n e l i u D i m a-D r ă g a n, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino stolnicul*, Bucureşti, 1967, p. 201).

[143] Psalmul I, 1.

[144] Patriarhul Macarie al Antiohiei.

[144bis] Menţionăm că un anume Ianache din Egipt a alcătuit, la 1644—1646, o copie de pe versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios, la cererea lui Istratie Leurdeanu, al doilea vistier (vezi A. D e c e i, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios ...*, Sibiu, 1940, p. 21).

[145] Adică să-l îmbăt.

[146] Mănăstirea Cozia.

departe cu toată strălucirea lor; și ⟨astfel⟩, cu puterea lui Dumnezeu, el a isprăvit cartea, la începutul și la sfîrșitul căreia sus pomenitul mitropolit de Gaza a pus o pagină de titlu, dînd această relație și explicație, adică ⟨arătînd⟩ împrejurările în care această neprețuită comoară era ascunsă etc. „Creatorul a trimis pe părintele și pe domnul nostru patriarh, chir Macarie al Antiohiei, cu fiul său, ca să o descopere și să o scoată la lumină pentru dobîndi-
344 rea propriei lor răsplate în ceruri și spre folosul întregii biserici creștine" etc. // Cheltuiala pe care am avut-o cu această carte pînă la terminarea izvodirii a fost de peste o sută de reali.

Mai tîrziu, cînd ne-am înapoiat în țara noastră, la Alep, unde am luat cu noi pe sus-numitul Baba Yani, l-am pus să scrie un al doilea izvod mai frumos decît primul căci era gîndul nostru ca odată și odată, cu voia lui Dumnezeu, să trimitem în timpul vieții noastre, cartea spre a fi tipărită în țara frîncilor[147], atît pentru folosul nostru cît și pentru acela al bisericii lui Hristos. După împlinirea acestora — dee Dumnezeu! — aveam de gînd să începem să traducem cartea în limba arabă; și în acest scop, noi rugăm fierbinte pe Atotputernicul să ne dea pacea și liniștea *minții*.

O altă cauză ⟨care ne făcea⟩ să o copiem a doua oară era teama de a o pierde pe mare sau de a i se întîmpla vreun accident în timpul tipăririi și astfel să se piardă un giuvaer atît de prețios. Ferească Dumnezeu! Nu era mai bine, în acest caz, să rămînă o a doua copie în siguranță, în stăpînirea noastră?

Am mai primit încă de la sus-pomenitul mitropolit de Gaza o altă carte în limba greacă al cărui cuprins l-a adunat din toate țările și de la mai mulți autori. El a numit-o „oracol"[148] sau „Cartea Profeților"[149], și era cu totul unică, nemaiexistînd nici un fel de copie a sa. Cuprindea profeții ale proorocilor, înțelepților și sfinților cu lucruri care s-au prezis cu privire la evenimentele din răsărit, îndeplinite de copiii lui Agar[150], și privitoare la Constantinopol și la cucerirea acestei cetăți[151]; vești minunate privind trecutul; și de asemenea, profețiile lor despre cele mai dinainte hotărîte cu privire la viitor.

Am avut două copii ale acestei cărți, făcute de același scriitor, dar acestea le-am realizat după ce am întîmpinat mari greutăți pentru a determina pe proprietarul ei să ne-o dea ca să o copiem; căci acela, adică mitropolitul de Gaza, era cu totul împotrivă, pînă ce i-am cîștigat consimțămîntul prin daruri felurite și l-am rușinat prin mărinimia ⟨noastră⟩, ca să ne îngăduie să facem astfel. Oricine se uită în această carte prețioasă este cuprins de admirație pentru profețiile, zicătorile și altele cuprinse ⟨în ea⟩. După aceea, acel prelat ne-a trimis din această țară o scrisoare spre a ne da de știre că a fost jefuit cînd i-a dus în țara ungurească[152] și că i s-a luat tot ce a avut și, printre alte lucruri, i

---

147 Italia.
148 χρησμὸς.
149 *Al-Chrizmos ayyu kitab al-Rumuz.*
150 Agar, personaj biblic, sclava egipteană a lui Abraham cu care a avut un fiu, Ismail, strămoșul poporului arab.
151 Aluzie la cucerirea Constantinopolului de Mehmed al II-lea (30 mai 1453).
152 *Fi bilad al-Madjar* = Transilvania.

s-a furat şi această carte. Slăvit să fie Domnul care, din mila sa, a binevoit să ne dăm silinţa pentru a face o copie de pe ea, căci, altminteri, lumea ar fi fost lipsită de ea şi strădania mitropolitului ar fi fost zadarnică. El[153] a trimis să ne roage să-i dăm şi lui o copie scrisă spre a-i înlocui pierderea. Domnul să fie binecuvîntat în vecii vecilor. Amin!

XIV. [MĂNĂSTIREA DIN OSTROV]

Să revenim. Apoi ne-am luat ziua bună de la arhimandritul mănăstirii Cozia şi de la // ceilalţi călugări, dîndu-le cu străşnicie în seama grijei lor p. 345
pe sus-numitul Baba Yani şi, după ce am ieşit de pe poteca îngustă care duce la mănăstire, am văzut că rîul însuşi se desparte în două braţe în mijlocul cărora se afla un ostrov, unde am trecut cu o corabie. În acel ostrov este o mănăstire frumoasă de călugăriţe, clădită din piatră într-un loc mai retras şi închinată Naşterii Maicii Domnului. Este numită obişnuit Ostrov[154]. După ce ne-am închinat aci, am părăsit-o şi am ajuns la Rîmnic.

Întreaga regiune dintre Rîmnic şi mănăstirea Cozia este împînzită de stăvilare mari, ce opresc apa, 〈făcute〉 din rădăcinile unui copac asemănător cu salcia. La deschiderea stăvilarelor, se dă la o parte mîlul şi se ia nisipul de aur din fund şi aceasta este renumita baie de aur din Ţara Românească ce aparţine doamnei sau soţiei domnului în scaun. Produsele sale sînt luate în arendă de ţiganii sau aurarii acestei ţări şi de alţi meşteri zlătari, după cum se spune, pentru o mie de dinari pe an[155].

XV. OCNELE DE SARE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[156]

Joi dimineaţa am plecat din Rîmnic şi după vreo două ceasuri de drum am ajuns într-un tîrg unde este o ocnă de sare[157]. În Ţara Românească

[153] Mitropolitul de Gaza.

[154] *Ostrob*. Schitul Ostrov—Călimăneşti, existent în veacul al XV-lea; biserica a fost rezidită de Neagoe Basarab în 1520—1521 (I.B. Georgescu, *Biserica Ostrovului*, în „Arhivele Olteniei", 1940, pp. 25—31; D. Bălaşa, *Complexul Călimăneşti: Mănăstirea Călimăneşti—Ostrov, mănăstirea Cozia cu bolniţa, schitul Piatra şi biserica de mir din Călimăneşti*, în „Mitropolia Olteniei", 1968, nr. 1—2, pp. 38—61 şi N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 465—466).

[155] Vezi C. Şerban, *Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Ţara Românească: ţiganii rudari în sec. XVII—XVIII*, în „Studii", 1959, nr. 2, pp. 131—147.

[156] Notă marginală.

[157] *Ma'-den al-milḥ*. Este vorba de Ocnele Mari.

sînt cu totul patru localităţi unde se află ocne de sare[158], a căror arendă
271/II este de o sută şi cincizeci de mii de reali//.

Această ocnă este cea mai mare dintre ele şi este cercetată de toţi negustorii din Ţara Turcească ⟨care vin⟩ să cumpere sare şi să o încarce pentru Constantinopol, căci toată sarea întrebuinţată în Rumelia şi la Constantinopol este adusă din această ţară. Tăierea sării este foarte anevoioasă. ⟨Tăietorii⟩ sapă fiecare puţ de mînă la o adîncime de vreo nouăzeci „ḳāme"[159] pînă ce dau de sare; şi toţi cei care au fost prinşi ca hoţi sau care se află sub osîndă sînt trimişi în lanţuri de către domn în acest loc, unde ei taie sarea în timpul nopţii şi apoi o scot afară în timpul zilei. Fiecare bucată este un bolovan mare, cîntărind între două şi trei sute de ocale. Aceşti bolovani mari sînt ridicaţi de lucrători cu funii lungi, cu ajutorul unor maşini învîrtite de cai.

Aici am văzut o privelişte care îţi rupe inima, căci atunci cînd aceşti sărmani nenorociţi au ieşit din ocnă, noi nu-i puteam privi în nici o altă lumină decît doar ca nişte strigoi care se scoală din mormînt, dintre morţi. Dumnezeu să-i ajute în nenorocirea lor! Unii dintre ei ⟨locuitori⟩ le exploatează, ⟨luîndu-le⟩ cu chirie[160]. Tot pămîntul acestui ţinut este sărat, căci, de pildă, după cum apa unor puţuri din Alep este sărată, aici apa este solidificată şi alcătuieşte un bloc solid de sare.

Această localitate ⟨Ocnele Mari⟩ este un tîrg ce cuprinde un număr de biserici. Locuitorii au ieşit în întîmpinarea noastră. Dar cum ne dusesem
p. 346 acolo numai ⟨ca să vedem⟩ ceea ce era // de văzut, am dormit aici numai o noapte ⟨şi⟩ ne-am reîntors pe urmele noastre, — căci nu era nici un drum pentru trăsuri — pînă ce am ajuns la drumul mare cu greu şi prin păduri. Şi pe acest ⟨drum⟩ am ajuns, după amiază, la o mănăstire peste rîul Bistriţa[161] numită ⟨Mănăstirea⟩ Dintr-un Lemn[162].

XVI. MĂNĂSTIREA DINTR-UN LEMN

Motivul ⟨pentru care i s-a dat⟩ această denumire este că, în vremurile vechi, locuia aproape de aici un pustnic care, deşteptîndu-se din somn, a găsit o icoană a Maicii Domnului atîrnînd de un copac şi ⟨aceasta⟩ i-a

---

[158] Este vorba de ocnele de la Ocnele Mari, Ocna Mică de lîngă Tîrgovişte, Telega—Prahova şi Ghitioara—Saac (A u r o r a I l i e ş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii şi mat. de istorie medie", I, 1956, pp. 157—159).

[159] Astfel în textul arab.

[160] *Wa ba'dihim biyaştaghiluna bi-kirahim.* Aci e vorba de arendaşi.

[161] *Bistrisa.*

[162] *Yusammunaha Kit-at Chasab.*

spus: „Dorinţa mea este ca tu să-mi clădeşti aici o biserică din acest copac".

Aşadar pustnicul s-a sculat şi a tăiat copacul şi a început să clădească din el o biserică frumoasă pe care a acoperit-o şi a ridicat-o din lemnul acestui singur copac[163]. Din această cauză ei au numit-o mănăstirea Dintr-un Lemn, iar în limba greacă „Μονόξυλος"[164], şi aici s-au întîmplat multe minuni. Acum douăzeci de ani unuia dintre marii dregători ai ţării i-a plăcut acest locaş şi, lăsînd biserica ⟨de lemn⟩ în vîrful unui deal unde se afla, a clădit mai jos de ea o mănăstire mare de piatră[165], cu o biserică minunată cu hramul Adormirii Maicii Domnului[166]; este locuită de călugăriţe.

A doua zi am slujit aici liturghia şi ne-am închinat în faţa sus-pomenitei icoane a Maicii Domnului care este mare şi face mereu minuni. ⟨Tot⟩ a doua zi ne-am urcat şi am slujit liturghia în vechea mănăstire de lemn şi ne-am închinat din nou icoanei binecuvîntate.

Lîngă biserică se află doi copaci uriaşi, care, după cum se spune, sînt tovarăşii celui de al treilea, care a slujit la clădirea ⟨bisericii⟩.

XVII. MĂNĂSTIREA BISTRIŢA

După prînz, am părăsit mănăstirea şi, mergînd pe un drum foarte greu, am trecut peste rîul Bistriţa, de mai bine de patruzeci de ori.

Scoborînd povîrnişul unui deal rîpos, am ajuns seara la o mănăstire mare cu oarecare renume în ţara aceasta şi cu unele întărituri pentru apărare, numită mănăstirea Bistriţa. ⟨E⟩ aşezată într-o vale singuratecă fără nici un drum, într-o poziţie întru totul asemănătoare cu aceea a mănăstirii Cozia, şi e clădită întocmai ca o fortăreaţă. Are o biserică închinată Adormirii Maicii Domnului[167], înzestrată cu un mare tezaur, unde trupul însuşi al

---

[163] E vorba de fosta biserică de lemn care pare să fi existat încă din secolul al XVI-lea, căci în 1578—1579 şi apoi în 1581—1582 Mihnea Turcitul îi întăreşte unele privilegii (I. D o n a t, *Fundaţiile religioase ale Olteniei*, în „Arhivele Olteniei", XV, 1936, pp. 60—61).

La 1746, mitropolitul Neofit înregistra o legendă asemănătoare despre construirea mănăstirii D. Lemn (ms. la Inst. de istorie „N. Iorga").

[164] Astfel în textul arab.

[165] Este vorba de Preda Brîncoveanu mare vornic care a clădit mănăstirea în 1634—1635. Vezi R a d u C r e ţ e a n u, *Preda Brîncoveanu, ctitor al bisericii de zid al mănăstirii Dintr-un lemn*, în „Mitropolia Olteniei", 1966, nr. 7—8, pp. 645—651; I d e m, *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, Bucureşti, 1966 şi N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, I, pp. 276—278.

[166] În realitate hramul este Naşterea Sf. Fecioare.

[167] Mănăstirea Bistriţa, ctitoria boierilor Craioveşti, ridicată înainte de 16 martie 1494, stricată din temelie de Mihnea cel Rău (1509) şi refăcută de Craioveşti (1519), care au înzestrat-o (Şt. Ş t e f ă n e s c u, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, pp. 120—130). Vezi şi N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, I, pp. 71—74.

sfîntului Grigorie din Cesarea[168] — pe care ⟨localnicii⟩ îl numesc Grigorie Decapolitul[169] — şi care a fost adus cu cheltuieli foarte mari[170] din Serbia de ctitorul mănăstirii. Este aşezat într-o raclă de argint, poleită şi sculptată în relief pe partea convexă a capacului cu chipurile întocmai ale sfinţilor.
/272/1/ De jur împrejurul raclei sînt chipurile altor sfinţi şi îngeri.// Această raclă este o danie a răposatei Bălaşa, doamna lui Constantin voievod[171], care a trimis şi a pus să fie făcută în ţara ungurească, unde se găseau meşteri iscusiţi[171bis]. Se spune că a dat giuvaergiului numai ca leafă o mie cinci sute de reali. Dacă te uiţi la ea, îţi ia ochii. La deschiderea ei, cînd stăteau ⟨toţi⟩
p. 347 de jur împrejur cu lumînări şi cu cădelniţe, cîntînd troparele cu capetele descoperite, noi am fost minunaţi de înfăţişarea ei şi de mireasma ei plăcută şi am sărutat-o şi am luat o binecuvîntare de la mîna sfîntului. Am slujit liturghia în biserică luni, 6 iulie; şi liturghia a fost însoţită de hirotonirea unui călugăr şi a unui diacon, după care ne-am dus la ospăţ.

Această mănăstire este şi ea vestită în toată ţara pentru poziţia ei întărită. Originea întemeierii sale este aceasta: un vechi pustnic, deosebit prin virtuţile sale, a găsit în vîrful acestui munte, care se ridica dinspre miază-noapte, deasupra mănăstirii, gura unei peşteri şi cu îndemînare şi stăruinţă el a deschis în sfîrşit poteci care duceau acolo şi a făcut în ⟨peşteră⟩ o biserică spre slava sfîntului Mihail[172].

Cînd ne-am urcat să vedem această peşteră, ne-am suit pe o singură potecă, unul cîte unul, pe un urcuş greu, avînd în dreapta noastră o prăpastie înspăimîntătoare pînă jos la albia rîului. Din această cauză pe cea mai mare parte a drumului ei pun balustrade prinse din copac în copac. Am ajuns la acel loc cu mare greutate şi cu multă osteneală. De la povîrnişul dealului pînă la peşteră, cam cît o aruncătură de piatră, sînt nişte scînduri lungi şi înguste ca de podeţ ⟨slujind⟩ drept balustrade; cînd se tem de vreo primejdie, le ridică. Şi aici stau în siguranţă căci nici chiar dracii

---

[168] *Grigoryos al-Banyaşiy*, adică din Banias, vechea Cesareea, oraş sirian supranumit Paneas din cauza cultului lui Pan. Vezi V. Bogrea, în „Anuarul Inst. de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 343 şi Dragoş Petroşanu, *Sf. Grigorie Decapolitul din mănăstirea Bistriţa*, în „Biserica ortodoxă română", LIX, 1941, pp. 682—703.

[169] În textul arab *Grigoriyos* (cu litere arabe) apoi imediat Γριγορίος Δεκαπολίτης.

[170] Vezi I.C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, Craiova, 1932, p. 46.

[171] Cf. *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 119. Vezi inscripţia raclei la N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 198.

[171bis] Racla a fost executată de meşterul argintar Martinus Weiss cel bătrîn din Braşov. Vezi descrierea ei la Teodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale Ţării Româneşti cu Transilvania. (Meşteri argintari)*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1956, nr. 1—2, p. 85.

[172] Schitul Sf. Arhanghel Mihail exista în iunie 1642, cînd este amintit în documente (Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, LXVI/58). Vezi şi D. Bălaşa, *Sihăstriile Ovidenia şi Sfinţii Îngeri*, în „Mitropolia Olteniei", IX, 1957, pp. 662—664.

nu-şi pot face drum spre ei. Aşadar, cînd domnii erau ameninţaţi de vreo primejdie, îşi trimiteau comorile, împreună cu soţiile, în aceste peşteri. Ele sînt aşezate în mijlocul dealului; de la ele pînă la vîrful văii sînt patruzeci şi patru de fatomi[173]; ⟨pînă⟩ sus, către vîrful muntelui, pare ⟨să fie⟩ o cale nesfîrşită.

La poartă sînt două ferăstruie de fier prin care am pătruns ca animalele, ⟨mergînd⟩ în patru labe; şi am continuat să înaintîm de-a lungul tunelului, unul cîte unul, la lumina torţelor, pînă ce eram aproape morţi de oboseală. În sfîrşit, am ieşit într-un loc întins şi neted, unde am cercetat cu evlavie biserica clădită într-o mare înfundătură ce comunică cu exteriorul şi alături de ea este o chilie curată, locuită întotdeauna de un călugăr. Lîngă biserică, la răsărit, este o altă înfundătură mare care comunică cu exteriorul şi cu valea, unde, după cum se spune, numai în zori pătrunde o rază de soare.

Aici este un copac mare de care atîrnă o frînghie lungă pe care o pun în mişcare cu o roată şi scot cu ea apa din rîu sau ⟨ridică⟩ alte lucruri grele pe care obişnuiesc să le pună la păstrare aici, aşa cum am pomenit mai înainte. Acestea ⟨lucrurile⟩ nu puteau trece prin tunelul prin care am răzbit noi; dar, fiind tîrîte pe un drum tainic, de la mănăstire la o deschidere ⟨aflată⟩ sub locul unde atîrnă frînghia, erau ridicate în sus acolo şi trase prin deschizătură.

În peşteră este un izvor curat cu apă limpede // care curge mereu din p. 348
plin. Acest loc nu are nimic de jur împrejur, ci numai un munte înalt şi rîpos care se ridică dincolo de rîu. Cu toate acestea, acei care folosesc peştera ca loc de refugiu pentru ei sau pentru avuţiile lor stau cît se poate de puţin ⟨aici⟩, căci sănătatea lor este vătămată şi lucrurile lor sînt distruse din cauza poziţiei locului, expus vînturilor, şi din cauza umezelei întreţinută de apele din cuprinsul ei. Nu ne venea să dăm crezare simţurilor noastre cînd am ieşit la lumina zilei şi ne-am coborît din nou cu bine la mănăstire.

Pentru a descrie ⟨mănăstirea⟩ ar trebui amintit că, în partea dinspre răsărit, chiliile dau spre sus-numitul rîu[174] care, coborînd din culmile cele mai înalte ale munţilor, se sfărîmă, spumegînd, de stînci. În spatele acestora se prind mulţi peşti frumoşi, numiţi păstrăvi[175].

Zgomotul rîului este un vuiet neîncetat căci, după cum am spus mai înainte, se prăvale din crestele cele mai înalte ale munţilor cu iuţeala cea mai năvalnică, iar în fundul rîului şi, înconjurîndu-l de jur împrejur, sînt stînci; aşadar nu încetează de a mugi ca o furtună cu trăznete.

---

[173] *Fatom*, unitate de măsură de 1,62 m, asemănătoare stînjenului.
[174] Bistriţa.
[175] *Al-b astrofos.*

În mijlocul acestor chilii este o biserică frumoasă şi curată, închinată
272/II sfîntului Nicolae, iar în afara // mănăstirii este o a treia biserică ‹pentru cei bolnavi› cu hramul Schimbării la faţă[176]. Apoi ne-am luat rămas bun şi am plecat.

XVIII. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII ARNOTA[177]

Marţi ne-am urcat la o mănăstire ‹aşezată› sus pe partea cea mai înaltă a munţilor, în faţa aceleia pe care tocmai am descris-o şi închinată sfîntului Mihai, dar este numită mănăstirea Arnota.

Drumul către ea este foarte greu şi nu poate fi străbătut decît cu piciorul, ‹mănăstirea› fiind aşezată pe munte. Noi am încercat totuşi să urcăm călare şi am ‹constatat› că se află la o oră de drum de la mănăstirea Bistriţa, faţă de care este aşezată spre răsărit.

Este o mănăstire frumoasă şi se spune că, în vremea sa, răposatul părinte al lui Matei voievod[178] a clădit ‹aici› o biserică de lemn[179] şi că murind în Ungaria, fiul său Matei, care a ajuns domn a trimis după rămăşiţele sale pămînteşti şi le-a adus aici. Apoi îndată a început să ridice toată clădirea din piatră, cu ziduri înconjurătoare, cu chilii frumoase şi cu o biserică înzestrată cu multe avuţii şi comori[180].

Cu cîtva timp înainte de moartea sa, ‹a dăruit o› raclă cu moaşte de ale sfinţilor.
p. 349 Ne-am închinat unul cîte unul fiecăreia din ele. Acestea sînt, // mai întîi, mîna dreaptă a sfîntului Mihail, episcop de Synnade, al cărui cap este păstrat într-una din mănăstirile de la Sfîntul Munte[181], şi a fost adus de acolo, după cum ni s-a spus, de judeţele unde îşi fac apariţia lăcustele. Preoţii pregătesc o agheazmă pe care o sfinţesc cu aceste cinstite moaşte. Şi apoi, cu această apă sfîntă, stropesc cîmpurile şi ogoarele şi o împart locuitorilor din oraşe şi din sate. Şi cu puterea Atotputernicului şi prin mijlocirea sfinţilor,

---

176 Bolniţa mănăstirii, construită de boierii Craioveşti la 1520—1521 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 71).

177 *Arnota.*

178 *Abu Matey Foyfoda.* Este vorba de Danciul vornicul din Brîncoveni, mort în Transilvania la 1595 (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 49—50).

179 Existenţa unei biserici mai vechi la Arnota este mărturisită şi de patriarhul Partenie, în decembrie 1643, cînd spune că aceasta „fiind învechită, din vremuri neştiute şi ruinată", Matei Basarab „a ridicat-o din temelii" (Arh. St. Buc., Peceţi 62).

180 Matei Basarab a construit mănăstirea Arnota înainte de 1637, potrivit unui document din 17 aprilie 1637 (Arh. St. Buc., ms. 717, f. 1199 v.), iar după pisania unui clopot, în 1634—1635 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 41, nota 45). Vezi şi lucrările indicate la pp. 36—38.

181 În 978 împăratul Ioan Tzimiskes dăruise mănăstirei Lavra de la Muntele Athos capul sf. Mihail, episcop de Synnade, mort în Frigia (T. Bodogae, *Ajutoarele româneşti din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 89).

lăcustele sînt izgonite de aci în mare. Şi în acest an roadele ⟨pămîntului⟩ sînt ieftine la ei, datorită recoltelor îmbelşugate. Acesta este un lucru bine cunoscut în ţările acestea.

Ni s-a spus că acum cîţiva ani a fost o mare foamete în insula Cipru, din pricina unei invazii a lăcustelor care a ţinut neîntrerupt timp de şapte ani. Aşadar ei au arătat situaţia lor sultanului şi i-au cerut în hatişerif, adică un ordin împărătesc care să poruncească ⟨călugărilor⟩ din acea mănăstire să le dea capul sfîntului. În urma acestui arz, a fost trimis un agă din partea sultanului cu hatişerif. Şi el s-a dus la mănăstire să ceară capul ⟨sfîntului⟩. Dar era obiceiul mănăstirei şi o regulă aşezată din vechime să nu se îngăduie transportarea acelor moaşte sfinte în afara domeniilor lor decît cu chezăşie, astfel că ciprioţii le-au dat ca ostateci patruzeci de „arhoni" dintre cei mai de neam din insulă, pînă ce au transportat capul ⟨sfîntului⟩ în Cipru; acolo au făcut agheazmă şi au stropit cu ea tot ţinutul lor. Şi ⟨este⟩ minunat de povestit! Lăcustele au fost gonite îndată din insulă şi s-au înecat în mare. Iar ca dar de mulţumire, cînd insularii s-au întors cu capul ⟨sfîntului⟩ au dat mănăstirii cinci mii de piaştri şi au plecat după ce au mulţumit lui Dumnezeu. Se spune că tot aşa fac şi locuitorii din Rumelia, atît musulmani cît şi creştini căci acest sfînt, la moartea sa, printre alte cereri, a făcut anume aceasta ⟨îndreptînd-o⟩ către Dumnezeul cel Atotputernic. Şi acesta este un lucru minunat, ⟨demn⟩ de a fi cunoscut.

Să ne întoarcem ⟨la subiectul nostru⟩. Am luat şi o binecuvîntare de la mîna sfîntului Filip apostolul, care, // ca şi mîna sfîntului Mihail, amintit mai sus, era îmbrăcată toată 272/II
în aur[182]; de asemenea, de la ramura de palmier a sfintei Marina mucenica, cu care ea a lovit pe diavol în închisoare. Şi de la moaştele sfîntului Ioan Gură de Aur şi de la cele ale lui Anastasie, patriarhul Alexandriei şi de la mucenicul Pantelimon[183] şi de la ⟨moaştele⟩ lui Chiricos şi de la Iolita, mama lui, de la sf. Gheorghe, de la sf. Dumitru, de la sf. Mercurios[184] şi de la cei patruzeci de mucenici, precum şi de la moaştele sf. Nicolae şi ale celorlalţi martiri şi sfinţi, care toţi au fost pomeniţi. Aceste sfinte moaşte tămăduiesc de friguri //. Egumenul mănăstirii ţine un catastif cu acestea şi cu altele, toate pecetluite cu 273/I
sigilii şi însoţite de o descriere scrisă.

Apoi am slujit liturghia în biserică şi am făcut agheazmă la fîntîna din partea opusă a bisericii[185]; se spune că apa vine din vîrful muntelui, de la o depărtare de o sută şi patruzeci şi patru de stînjeni.

În locul cel mai înalt, care domină întreaga regiune, au // ridicat o cruce p. 350
mare de piatră[186], după cum am mai văzut din mila lui Dumnezeu multe ⟨altele⟩ aşezate şi în alte locuri dar mai ales pe drumuri.

---

[182] La 5 noiembrie 1641 Matei Basarab arată că moaştele cumpărate pentru mănăstirea Arnota „le-am plătit cu mult preţ şi le-am împodobit cu aur şi cu argint şi cu pietre şi le-am pus în mănăstirea Arnota, să ne fie nouă şi părinţilor noştri spre veşnică pomenire" (N. Iorga, *Inscripţii*, II, p. 364).

[183] *Wa min al-şahid.*

[184] *Wa min Mar Markuriyos.*

[185] Fîntîna a fost făcută de Matei Basarab odată cu mănăstirea, fiind refăcută „de iznoavă" de Constantin Brîncoveanu la 1693—1694.

[186] Crucea a dispărut.

Din cauza prăpăstiilor şi a greutăţilor drumului, noi nu am fost în stare să mergem pînă la locul de unde izvorăşte apa din fîntîna care curge jos în bazin. Dincolo de zidurile mănăstirii se deschide o priveliște foarte largă asupra unor locuri îndepărtate, deoarece această clădire se află pe un loc foarte deschis şi ridicat. De aici ne-am coborît cu piciorul la mănăstirea din vale.

XIX. [RÎMNIC]

Joi ne-am luat rămas bun ⟨de la călugări⟩ şi, plecînd de la mănăstire, am trecut de-a lungul unor drumuri foarte grele şi vălurite; în drumul nostru am trecut printr-un sat numit Rîmeşti[187], locul de naştere al lui Ştefan, mitropolitul Ţării Româneşti[188], care acum clădeşte aici o biserică de piatră[189]. Se spune că, la început, el a fost pisar la mănăstirea Bistriţa; după aceea a ajuns călugăr şi apoi egumen al vestitei mănăstiri Tismana, despre care vom da acum pe scurt o descriere, apoi mitropolit al Ţării Româneşti[190] în timpul ⟨domniei⟩ lui Matei voievod, care mai tîrziu l-a mazilit[191] şi l-a înlocuit cu Ignatie, episcop de Rîmnic[192], un prelat pe care l-am pomenit mai înainte la prima noastră intrare în Ţara Românească. Mai tîrziu el a fost repus în demnitatea sa de către Constantin voievod.

⟨MĂNĂSTIREA POLOVRAGI⟩

După-amiază am ajuns într-un sat din apropierea munţilor şi lîngă rîul Olteţ[193]; este proprietatea unuia din boierii care fusese altădată postelnic, dar care acum este destituit[194]. Se numeşte Polovragi[195]; boierul

---

[187] *Rimast*, jud. Vîlcea.
[188] Între 1648–1653 şi 1654–1668.
[189] Biserica Toţi Sfinţii, construită de mitropolitul Ştefan în 1658–1659 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 535).
[190] Despre viaţa lui Ştefan mitropolitul vezi G. Negulescu, *Ştefan I mitropolitul Ungrovlahiei (1647–1668)*, Bucureşti, 1890 şi C. Erbiceanu, *Testamentul şi data morţii mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei*, în „Bis. ort. rom.," XXVI, 1902, pp. 296–297).
[191] Sub acuzaţia că „a ţesut uneltiri împotriva domnului ţării", făcîndu-se „părtaş cu cei ce au stricat orînduiala şi s-au ridicat împotriva domniei" (*Hurmuzaki*, XIV/1, pp. 195–197).
[192] Ignatie (1653–1655).
[193] *Oltast*.
[194] Danciu Pîrlianu fost mare postelnic între 8 ianuarie 1655–30 iulie 1656 (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 224).
[195] În textul arab *Bolfradj*, de la *Bolofradj* = Polovragi, sat, jud. Gorj.

a ridicat aici o mănăstire mare cu întărituri, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, pentru a face din ea un loc de înmormîntare pentru el şi pentru urmaşii săi[196]. A chemat la el călugări şi preoţi şi i-a aşezat în mai multe chilii, pînă ce a sfîrşit mănăstirea şi a dăruit acestei mănăstiri tot satul cu acareturile sale, cu mori şi grădini ş.a. potrivit obiceiului — pe care l-am amintit de mai multe ori — al tuturor boierilor din aceste ţări.

Am slujit liturghia pentru el într-o biserică mare de lemn, lîngă zidirea cea nouă.

〈MĂNĂSTIREA CRASNA〉

Şi, plecînd după-amiază, am ajuns seara la o altă mănăstire, numită Crasna, închinată sfîntului Nicolae[197]; este tot o clădire de piatră. În drumul nostru am trecut peste multe rîuri. A doua zi am făcut aici o liturghie şi după prînz am plecat, rătăcind pe drumuri grele, păduri şi ape, pînă seara, cînd am ajuns într-un tîrg mic, numit Tîrgul Jiu[198], pentru că se afla lîngă un rîu mare numit Jiu[199]; cuvîntul „tîrg"[200] înseamnă „bazar"[200bis], iar Jiu este numele rîului.

În acest judeţ se află o mină de fier din care s-a scos mult minereu în timpul 〈domniei〉 lui Matei voievod[201].

De la Tîrgovişte pînă în acest loc, tot drumul a fost pe sub // munţii p. 351
care despart această ţară de ţara maghiarilor[202] prin 〈locuri〉 sterpe şi nelucrate, timp de o zi de drum. Partea dinspre Ţara Românească este rotundă ca o strachină şi mănăstirile pe care le-am descris sînt toate aşezate în acest chip.

---

[196] Mănăstirea Polovragi, ridicată pe la începutul veacului al XVI-lea, reclădită de zid în 1647—1648 de Danciu Piriianu logofăt din Mileşti, care a închinat-o la Sf. Mormînt. Vezi Al. Ştefulescu, *Polovragi*, Tg. Jiu, 1906; V. Brătulescu, *Mănăstirea Polovragi*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", 1940, pp. 5—34; Şt. Andreescu, *Data zidirii Polovragilor*, în „Mitropolia Olteniei", XV, 1963, nr. 11—12, pp. 922—925; Idem, *Ctitorii de la Polovragi*, în „Mitropolia Olteniei" 1964, nr. 3—4, pp. 231—235 şi N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 507—508.

[197] Ctitoria lui Dumitru Filişanu mare sluger al lui Matei Basarab (1636) (Al. Ştefulescu, *Schitul Crasna*, Buc., 1910 şi N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 228—229).

[198] *Turgudjiu.*

[199] *Dji.*

[200] *Turgu.*

[200] bis Termen întîlnit şi în documentele româneşti.

[201] Baia de Fier (Nicolae Maghiar — Ştefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970, p. 153).

[202] Transilvania.

XXII ⟨MĂNĂSTIREA TISMANA⟩

Duminică dimineaţa, după ce am ascultat liturghia în acel tîrg, am plecat mai departe şi am trecut peste nenumărate rîuri; desigur peste treizeci. Toate curg din dealurile Ungariei[202bis] şi se varsă în Dunăre. Ni s-a spus că douăzeci şi şapte de rîuri, ca marele rîu Olt, pe care l-am trecut cu plutele, străbat Ţara Românească, venind din ţara maghiarilor şi se varsă în Dunăre; nu mai pomenim de altele, nenumărate. Binecuvîntat să fie Dumnezeu! Toate aceste rîuri au apă limpede şi curată; şi pămîntul pe care curg este poros, înlesnind absorbirea ⟨apei⟩.

Drumul nostru în această zi, pînă tîrziu după-amiază, a fost foarte obositor, din cauza dealurilor şi a pădurilor pe care trebuia să le străbatem.

La sfîrşitul călătoriei noastre, egumenul[203] vestitei mănăstiri Tismana[204] a venit să ne întîmpine şi ne-am coborît pe rîul cu acelaşi nume, pe malurile căruia, de fiecare parte, este cîte un tîrg mare care ţine de mănăstire.

Din clipa în care ne-am apropiat de acest loc, am putut vedea mănăstirea care este aşezată în mijlocul unei văi, pe marginea unui deal, înconjurată de munţi foarte înalţi şi de păduri. În această mănăstire se pătrunde pe o potecă la fel cu cea de la mănăstirea Cozia sau de la mănăstirea Bistriţa. Nu este nici un alt fel de drum decît această ⟨potecă⟩, ce se întinde chiar de-a lungul rîului, pe care l-am trecut de mai multe ori ⟨şi⟩ am pătruns într-o vale foarte întinsă spre a ne sui la locul unde este aşezată mănăstirea. De pe muntele din jurul ei curg izvoare de apă formînd rîuleţe, şi apoi împreună, marele rîu din vale, peste care trece drumul către
273/II mănăstire.

Înainte de a ajunge sus, la prima poartă, se găseşte sus, pe munte, chilia unui pustnic, lîngă care se află o biserică mică, curată, închinată sfîntului Antonie cel Mare[205]. Şi aici este un heleşteu sau iaz pentru peşti; în el se varsă un curs de apă ⟨ce coboară⟩ din înălţime.

Ne-am urcat la mănăstire cu mare strădanie, din cauza repeziciunii cu care curge rîul şi a mulţimii copacilor şi pietrelor pe care le tîrăşte şi le prăvale mereu din vîrful muntelui pînă jos, cînd cad ploile. Am mers pe o potecă îngustă, de jur împrejurul clădirii, înainte de a ajunge la prima

---

202 bis Vezi nota 330, p. 73.

203 Nicodim (Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. a III-a, Bucureşti, 1919, pp. 331, 333).

204 *Tetsimana*.

205 Schitul Sf. Antonie de la Scăunele (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 571).

poartă, ferecată cu fier. În acest loc este o fîntînă de apă țîșnitoare și deasupra unui turn mare, care slujește de poartă, sînt numeroase creneluri.

După ce am trecut prin această poartă, am ajuns la o a doua, tot de fier, // deasupra căreia este clopotnița și am intrat în biserica cea mare, p. 352
care are hramul Adormirii Maicii Domnului[206]. Este o clădire frumoasă și trainică, cu două turle înalte, una deasupra nartexului, cealaltă deasupra corului și amîndouă sînt octogonale. Vistieria sau veșmîntarul este în partea din apus, la dreapta altarului.

În fața ușii bisericii se află un puț ⟨alimentat⟩ cu apă curată care curge dintr-o peșteră de sub munte, unde sînt magaziile sau cămările cu provizii ale mănăstirii. Pe drumul ⟨care duce⟩ spre ele se află un bazin zidit în pămînt pentru a ține peștii, de cînd sînt prinși pînă ce sînt folosiți ⟨la mîncare⟩. De aici treci prin fața ușii bucătăriei, și ⟨mai⟩ la o parte treci prin pivnițele mănăstirii, folosite pentru răcirea vaselor cu vin și pentru a ține proaspete toate zarzavaturile de care au nevoie. O parte din apă curge prin umblătoare, ⟨iar⟩ cealaltă curge spre o moară mică, curată, care se învîrtește mereu și care macină pentru ei[207] toate grăunțele de care au nevoie, fără osteneală și fără greutate.

Datorită acestor înlesniri, mănăstirea este bine pregătită pentru o rezistență înverșunată[208]. În adevăr, ea nu mai are seamăn nici în această țară, nici în alta, prin frumusețea locului și a așezării, prin mulțimea apelor sale și întărirea naturală pe care o are, ajutată și de ocrotirea zidurilor sale înconjurătoare.

Această mănăstire a fost și ea clădită din nou de răposatul Matei voievod[209]. La început fusese schitul unui bărbat credincios, numit Nicodim[210], al cărui tată era grec, de fel din orașul Castoria, și a cărui mamă era sîrboaică. El a fugit de la părinții săi și a ⟨venit⟩ în acest loc din îndemnul unui înger care i l-a arătat, sub creștetul muntelui, ca un loc ce poate fi ales pentru mulțimea apelor sale curgătoare. Aici, săpînd stînca, el și-a făcut o chilie la care te urci acum cu ajutorul frînghii, și a făcut mari minuni. El s-a dus în orașul Buda[211], lîngă craiul Ungariei și a predicat acolo credința

---

[206] Biserica a fost începută la 1377—1378, prin strădania călugărului Nicodim, de Radu I, fiind terminată de Dan I, la 1385; a fost refăcută de Radu cel Mare și Neagoe Basarab, biserica fiind zugrăvită la 1563 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 653—658).

[207] Pentru călugări. Aceștia aveau — încă din 1406 — dreptul exclusiv de a pescui în rîul Tismana „începînd de la sat în sus pînă în munți" (DRH, I, pp. 70—71).

[208] Datorită poziției sale, mănăstirea a și fost folosită ca loc de refugiu de Matei Basarab și de Tudor Vladimirescu ca bază fortificată la 1821.

[209] Matei Basarab a refăcut clădirile și incinta mănăstirii la 1646—1651 și a construit un paraclis la 1650 (N. Stoicescu, *loc. cit.*).

[210] Vezi E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească I (pînă la 1385)*, în „Romanoslavica", XI, 1965, pp. 237—284.

[211] În textul arab: *Budum*, ce corespunde la denumirea de Bodon, adică Vidin.

lui Hristos. Craiul i-a răspuns: „Eu voi aprinde un foc mare şi dacă vei
274/I trece prin el nevătămat cu veşmîntele tale şi cu evanghelia, eu te voi crede"[212]. Sfîntul a făcut astfel: el a trecut prin foc, împreună cu diaconul său, care tămîia tot timpul. Şi, din cauza aceasta, credinţa lor în el era mare.

Craiul i-a dat daruri de mare preţ, printre care erau ⟨şi⟩ treizeci de sate; şi i-a mai dat mari ajutoare pentru ridicarea acestei mănăstiri, la care a lucrat el cel dintîi şi pe care a înălţat-o[213]. Cneazul Lazăr[214], pe vremea aceea despotul Serbiei, i-a dat un tîrg mare cu şaizeci de sate în jurul lui[215]; şi domnul Ţării Româneşti[216] i-a dăruit toate veniturile vămii din regiunea mănăstirii şi, în afară de aceasta, a miluit-o cu multe alte daruri[217]. Craiul pomenit mai sus i-a dat şi o cădelniţă masivă de argint în
p. 353 forma cetăţii de la // Buda, cu turnurile sale, care ne-a fost arătată.

Dar clădirea acestei mănăstiri era mai puţin arătoasă cînd răposatul Matei voievod, fugind de Leon voievod, a venit aici ca să se apere. Duşmanii săi l-au urmărit şi au asediat mănăstirea, dar ei n-au fost în stare să facă ⟨nimic⟩ împotriva lui[218]. După aceea domnul a scăpat din surghiun şi, mergînd în oraşul Constantinopol[219], a fost făcut domn prin puterea şi trecerea vizirului Abaza paşa[220] şi s-a întors în Ţara Românească.

Primul lucru către care şi-a îndreptat grija ⟨domnul⟩ a fost neîntîrziata reclădire a acestei mănăstiri, străduindu-se să-i sporească întăriturile cît mai mult, deoarece datorită ei scăpase ⟨din mîinile duşmanilor⟩ săi şi el făcuse jurămînt în acest sens. Aşadar mănăstirea a fost înconjurată de jur împrejur cu ziduri şi, fiind aşezată la marginea muntelui, înspăimîntă pe cel care o priveşte de jos, mai ales din pricina căderii de apă care se

---

[212] Aşa-numitele ordalii. În catagrafia mănăstirii Tismana din anul 1735 (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCVI/3), se arată că în vistieria mănăstirii s-ar fi aflat sfita cu care Nicodim ar fi trecut prin foc.

[213] Afirmaţie inexactă. În realitate, regele Sigismund de Luxemburg a dat un act la ⟨1419⟩ prin care a întărit mănăstirii satele şi averea acesteia, asigurîndu-o de protecţia sa (DRH, I, pp. 93—95).

[214] *Kinaz 'Azar-oghlu, Malik Bilad al-Sirb*, cneazul Lazăr (1372—1389).

[215] În 1406 despotul Ştefan Lazarevici (1389—1427), amintind de ajutorul dat la zidirea mănăstirilor Tismana şi Vodiţa de către tatăl său, cneazul Lazăr, le întăreşte stăpînirea peste 10 sate în Serbia (DRH, I, p. 69).

[216] *Foyfoda al-Falach*; Vlaicu-Vladislav voievod (1364—1377).

[217] În realitate, Vlaicu-Vladislav a făcut unele danii mănăstirii Vodiţa, ctitoria sa, aflată un timp sub aceeaşi conducere cu mănăstirea Tismana (DRH, I, pp. 17—19).

[218] Paul de Alep se referă la evenimentele din august—septembrie 1631, povestite într-un mod asemănător de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 98.

[219] În realitate, Matei aga a fugit în Transilvania, la Gheorghe Rákóczi, şi nu la Constantinopol (*ibidem*, pp. 98—99).

[220] Boierii răzvrătiţi împotriva lui Leon Tomşa au cumpărat pe Abaza paşa de Silistra, pentru a susţine candidatura la tron a lui Matei Basarab (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 460 şi 464).

prăvale de sus pînă în fundul văii. Pînă în ziua de astăzi nu am văzut un loc atît de bogat în astfel de văi.

Între crenelele zidurilor sînt așezate cinci tunuri mici[221], care domină drumul la o depărtare foarte mare. În această parte a mănăstirii, acolo unde este un fel de galerie sau pridvor deasupra văii rîului, ni s-a pregătit locuința noastră.

În pivnița mănăstirii se află un butoi de mărime uriașă, a cărui lungime este de douăzeci și șase de palme[222] și lată de nouă palme[223]. El cuprinde trei mii de vedre[224] de vin, fiecare vadră avînd 12 ocale[225]; așadar conține treizeci și șase de mii de ocale. ⟨Călugării⟩ îl umplu cu vin, cu ajutorul unor pîlnii lungi, legate sus și care ajung pînă afară. Și vinul se păstrează tot anul, pentru cauze binecuvîntate, butoiul fiind făcut de un sfînt, cu propriile sale mîini, dintr-un lemn care nu crește nicăieri decît în împrejurimile mănăstirii și este numit tisa. Seamănă cu abanosul, numai culoarea se apropie de roșu închis[226]. Din această cauză, numele rîului și al mănăstirii este Tismana; aceasta înseamnă că sînt numite după acest copac. Lemnul este foarte tare și frumos și din el se fac mii de butoaie mici, legate cu cercuri de fier care nu se desfac niciodată în bucăți. Am adus cu mine două ⟨butoaie⟩ la Alep și le mai am încă acasă.

Reiau firul descrierii. Ne-am binecuvîntat acolo cu felonul sfîntului[227], același cu care a intrat în foc după cum am amintit mai înainte ⟨și care⟩ este din pînză roșie, împodobită cu galben; ⟨apoi⟩ cu omoforul sfîntului și cu un evangheliar vechi pe care l-a scris cu mîna sa în Ungaria[228], în limba rusească[229], cu slove de o finețe minunată, pe // un pergament frumos. p. 354
Este împodobit cu argint iar la sfîrșitul cărții se află data 6912[230], astfel că are acum 253 de ani.

---

[221] Mănăstirea Tismana a avut 7 tunuri mari, dintre care 3 dăruite de Radu Șerban la 1 iulie 1605 (DIR, XVII, vol. I, p. 175).

[222] *Șabr*, măsură de o palmă.

[223] *Așbar*, pluralul de la *șabr*.

[224] *Fadire*.

[225] Este vorba de vadra mare, oltenească, de 12 ocale; în restul Țării Românești vadra avea 10 ocale (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 172).

[226] *Fana*.

[227] Nicodim.

[228] Adică în Transilvania. Evangheliarul a fost scris la mănăstirea Prislop, în 1404—1405 (Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, pp. 56—57).

[229] Adică slavă, medio-bulgară.

[230] Adică 1404—1405. Vezi descrierea ferecăturii evangheliarului la Corina Nicolescu, *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1973, pp. 30—31.

Trupul sfîntului este ascuns sub pardoseala bisericii, de frică să nu-l fure maghiarii[231], deoarece ei au mare credință în puterea lui ⟨miraculoasă⟩ și sînt vecini atît de apropiați. Acum ei ⟨călugării⟩ îi clădesc totuși un mormînt în afara bisericii într-un portic prevăzut cu chenar, balustri ș.a. Se arată numai un deget al sfîntului ca un obiect de evlavie și am luat o binecuvîntare de la el. Am făcut tot astfel cu moaștele altor sfinți patriarhi ai Antiohiei, care sînt în posesiunea ⟨călugărilor⟩. Unul dintre ei era sfîntul Ignatie, cel încins de Dumnezeu. Era, de asemenea, sfîntul ⟨Ioan⟩ Hrisostom, împreună cu alții. Sfîntul mănăs-
374/II tirii[232], în timpul vieții sale, a sădit pe muntele opus satului // vii și castani care mai sînt încă în ființă[233].

Pe dealurile care înconjoară această mănăstire sînt mulți credincioși și pustnici care vin la biserică în toate anotimpurile potrivite ca să primească sfintele taine. Cu prilejul de față, îndată ce li s-a dat de veste de sosirea domnului nostru patriarh, ei au alergat la ei ca să-i ceară dezlegare de păcate și ei ne-au binecuvîntat.

XXIII. DESPRE BAIA ⟨DE ARAMĂ⟩] DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ[234]

După aceea am slujit liturghia în biserica lor joi 14 iulie[235]. Și patriarhul le-a hirotonisit un preot și un diacon. Și a înveșmîntat pe stareț cu brîul, dîndu-i dreptul de a purta titlul de arhimandrit și de a spovedi și de a împărtăși.

A doua zi ne-am luat rămas bun de la ei și am purces la o călătorie de trei-patru ceasuri către vestita Baie de Aramă[236] așezată la marginea țării. Am observat, după cum ni s-a spus, că Țara Românească are forma

---

[231] În documentele din secolul al XVII-lea se spune că mănăstirea Tismana, fiind situată la marginea țării, „de multe ori au venit tîlharii și pandurii la sfînta mînăstire de au prădat-o și au jefuit-o"; din această pricină era păzită „zi și noapte" de locuitorii satelor din jur și primise și arme de apărare („Studii și mat. de istorie medie", IV, 1960, pp. 205—206).

[232] Nicodim.

[233] Paul de Alep înregistra aici o tradiție pe care o întîlnim și în unele documente din timpul domniei lui Constantin Șerban (Arh. St. Buc., Peceți, nr. 69).

[234] În notă marginală la textul arab: *'an șifat Ma'den fi al-Falach.*

[235] În ajun, la 13 iulie 1657, patriarhul Macarie a emis o carte de blestem împotriva celor care s-ar atinge de moșiile și averile mănăstirii Tismana (Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 332). O altă carte de blestem a patriarhului Macarie, tot în folosul mănăstirii Tismana, poartă data de 3 iunie 1658 (*ibidem*, p. 333).

[236] *Ma'den al-Nuhas.*

unui arc. Focşani[237] este lîngă Dunăre[238]. De acolo ⟨mergi⟩ în direcţia munţilor către mănăstirea Cozia, cale de patru zile de la Dunăre. De la Cozia pînă la această Baie de Aramă este o distanţă de jumătate zi ⟨de călătorie⟩ şi de la Tîrgovişte pînă aici sînt, într-adevăr, patru zile. Din acest loc este încă o zi de călătorie pînă în oraşul numit „bazar"[239] care este graniţa Ţării Româneşti, // a maghiarilor ⟨şi⟩ a turcilor[240]. p. 355

Dunărea curge pe teritoriul stăpînit de maghiari unde cetatea Timişoarei[241] care a fost cucerită de la maghiari de către răposatul sultan Suleiman[242] şi acolo este reşedinţa unui paşă de margine. Lungimea Ţării Româneşti de la Focşani la „bazar"-ul mai sus arătat este de circa zece zile de călătorie, iar în lăţime se întinde pînă aproape de Dunăre, aşa cum am arătat.

Această mină de aramă a fost descoperită în timpul răposatului Matei voievod[243] şi anume: un sîrb, mergînd la vînătoare prin păduri şi ajungînd în acest loc, care era atunci cu totul necunoscut tuturora, a găsit o grămadă de pietre negre, puse laolaltă de multă vreme, şi care se prefăcuseră într-o masă solidă. Pietrele fuseseră aşezate acolo încă din vremea grecilor[244] şi după înfăţişarea lor s-a bănuit că trebuie să fie o mină în apropiere. Sîrbul s-a dus la domn să-l înştiinţeze despre aceasta şi a luat terenul ⟨cu arendă⟩ de la el şi, din porunca domnului, au exploatat-o şi au extras minereul[245].

Mina este aşezată în vîrful unui munte. Tot locul din împrejurimi, cuprinzînd culmile dealurilor învecinate, este acoperit cu piatră albă, dedesuptul căreia pămîntul este roşu întocmai ca pămîntul de la Alep. Ape sînt din belşug, iar stratul ⟨de minereu⟩ este ca acela al unei ocne, acoperit cu verdeaţă şi adînc. Lucrătorii cărau materialul în sus şi în jos cu ajutorul unor scripeţi[246] şi frînghii trase de cai, ce merg de jur împrejur. În fund, ei sapă şi noaptea la lumina torţelor şi cu mare trudă scot minereul negru. Acei care nu au puterea să-l taie, din cauza durităţii ⟨lui⟩, pun împrejur cărbuni aprinşi şi apoi ies din mină. Îndată ce s-a stins focul şi locul s-a răcit, ei se coboară ⟨în mină⟩ şi, găsind piatra crăpată, scot afară bucăţile

---

[237] *Fiksan.*

[238] Desigur o confuzie a autorului, care se referă probabil la Siret.

[239] Tîrgul Jiu.

[240] *Al-Madjar wa al-Turk.*

[241] *Temeşvar.*

[242] Suleiman cel Măreţ (1520—1566). Timişoara a fost asediată şi cucerită în 1552.

[243] După alte ştiri, exploatarea aramei ar fi mai veche; în timpul domniei lui Matei Basarab, mina de la Baia de Aramă a fost luată „pe seama domnească" (N. Maghiar şi Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 156).

[244] *Yunansi.*

[245] Meşterii care au exploatat mina pe vremea lui Matei Basarab se numeau Poznan, Stoian şi Ghiura (N. Maghiar şi Şt. Olteanu, *op. cit.*, p. 156).

[246] *Mandjilik.*

şi le ridică prin gura puţului. O parte din minereul din vînă este de un verde ca rugina, o parte este strălucitor şi galben ; aceasta este arama curată. Ei amestecă totuşi totul la un loc şi îl duc la topitorie.

Descrierea unei topitorii este următoarea: ⟨topitoriile⟩ sînt mari şi înalte şi acoperişurile lor sînt povîrnite. În mijlocul fiecăreia din ele sînt cinci sau şase cuptoare, aşezate pe căzi sau pe zăcători şi în dosul fiecărui cuptor se află o pereche de foale foarte mari, ca acelea folosite de fierari, puse în mişcare de apă. Căci sînt astfel alcătuite, încît la spatele fiecărui atelier se află un scoc cu apă curgătoare, care cade pe o roată exterioară. Această roată învîrteşte o oişte lungă şi groasă şi cu ajutorul ei pîrghiile foalelor sînt ridicate şi lăsate astfel încît suflă cu mare forţă în foc, în timp ce lucrătorii stau necontenit lîngă cuptoare pentru a pune
275/I cărbuni şi minereu. // Aceste focuri sînt întreţinute cu cea mai mare grijă
p. 356 şi trudă, // atît ziua cît şi noaptea pînă ce arama este bine încălzită şi topită şi datorită greutăţii sale cade într-o groapă, sub pămînt. Îndată ce s-a răcit, o scot în grămezi mari pe care le crapă în bucăţi mici şi le scot afară din topitorie. Aici aduc cantităţi mari de lemn de salcie şi de plop. Şi punînd, alternativ, straturi de lemn de acesta şi straturi de bucăţi de metal, pînă la înălţimea unui stat de om, dau foc grămezii din cele patru laturi şi o lasă să ardă zi şi noapte pînă ce arde tot. Apoi strîng metalul şi îl pun pentru a doua oară în foc, într-un alt loc. Şi urmează tot aşa de şase ori. Apoi aduc din nou arama în acelaşi cuptor în care fusese topită mai întîi şi o topesc din nou. Ea curge într-o groapă ca şi mai înainte, dar este încă brută. Şi după ce s-a răcit, o pun din nou în cuptor. De data aceasta amestecul este desăvîrşit şi curge acum întocmai ca apa. O scurg în tipare şi o scot ca pe bucăţile de ceară ; ⟨este⟩ o aramă curată şi frumoasă. Se spune că este mai bună şi mai curată decît cea de Kastamonu[247], fiind tot atît de moale ca (şi) argintul. Şi este dusă de negustori în Turcia, la Trapezunt[248], la Kastamonu şi în Persia. Ocaua se vinde cu o jumătate de „rial" şi se spune că, într-un an cînd se găsea încă din belşug la suprafaţa pămîntului s-au scos şase sute de mii de ocale. Dar acum o scot de la o mare adîncime.

În ultimii ani producţia anuală a fost de două sute de mii de ocale, dar e nevoie de o mare cheltuială pentru cumpărarea cărbunilor, plata lucrătorilor, a meşterilor, ş.a. Cărbunele nu poate fi decît cel făcut din salcie şi plop şi, tot astfel, lemnul pe care ei îl folosesc ca să ardă arama trebuie să fie din aceiaşi copaci. Şi acum ei trebuie să-şi aducă lemnul lor de departe.

---

[247] Oraş din Anatolia, capitala vilaietului cu acelaşi nume.

[248] Trapezunt, astăzi Trabzon, oraş din Anatolia, pe coasta Mării Negre.

De mult nutream dorinţa de a vedea aşa ceva şi, pînă la sfîrşit, mi s-a împlinit. Noi i-am întrebat de ce pietrele din acest ţinut sînt albe ca zăpada; ne-au răspuns că din cauza căldurii mari şi a fumului ce se ridica în urma arderii minereului de aramă, în felul în care l-am descris.

Rîul[249] care curge pe lîngă cherhanale şi care le învîrteşte roţile izvorăşte de la poalele muntelui unde se află mina. Şi din această cauză nu trăiesc în el nici peşti, nici broaşte, nici viermi sau alte insecte[250] de nici un fel, deşi în vechime mişunau în el vieţuitoarele. Dar îndată ce au început să sape muntele şi cînd s-a deschis mina, apa s-a otrăvit, iar peştii şi celelalte vieţuitoare au fost izgonite, căci minereul de cupru este însoţit de pucioasă şi se crede chiar că toată temelia muntelui este 〈alcătuită〉 din // p. 357
acest minereu.

Într-un an se aprinsese focul în diferite părţi, în fundul minei, după cum am amintit mai sus, 〈cînd am arătat〉 că ei slăbesc partea cea mai tare a rocii prin foc; şi acest foc mai arsese înainte, timp de zece ani, nefiind în stare nimeni să-l stingă. Totuşi, este de mirare că aerul din această localitate este atît de blînd şi sănătos.

Revin. Apoi domnul nostru patriarh a făcut agheazmă la gura minei şi a aghezmuit tot locul 〈din jur〉. El a rostit de asemenea litanii în ateliere, deasupra cuptoarelor. Toţi lucrătorii şi meşterii sînt sîrbi.

Ni s-a spus că peste Dunăre, de partea cealaltă, se află un oraş mare al cărui nume era în vremurile vechi, Claudiopolis[251], adică cetatea împăratului Claudiu[252], dar acum ei îl numesc Cladova[253].

Cînd au cucerit-o, turcii i-au dat numele de Fethislâm[254]. Aproape în aceeaşi direcţie se află oraşul Belgrad. Belgrad este un cuvînt rusesc; la drept vorbind 〈se numeşte〉 Bielogorod[255], adică „oraşul alb"[256] şi este la o depărtare de cinci zile de călătorie de mina aceasta.

Oraşul Buda[257] este la o distanţă de opt zile 〈de mers〉. Cea mai mare 275/II
parte din locuitorii săi sînt maghiari sau unguri, de sub stăpînirea cezarului, adică al împăratului otomanilor[258] care este numit de asemenea şi împărat

---

[249] Rîul Baia de Aramă, afluent al Motrului.
[250] *Dodol.*
[251] *Klafdiyoboli.*
[252] *Klafdiyus.*
[253] *Kladofa.*
[254] *Fath Islam*, în limba turcă: *Feth-i Islâm*, contras *Fethislam*.
[255] *Balogorod a'na.*
[256] *Madinatu al-Bayda.*
[257] *Budum.*
[258] *Malik Alaman.*

al nemţilor[259] şi a cărui reşedinţă este oraşul numit „Badj"[260], la cinci zile depărtare ⟨de Buda⟩.

Se spune că Dunărea izvorăşte din posesiunile sale şi, curgînd cale de o lună de călătorie prin ţinutul său, se uneşte la Belgrad cu un alt rîu, tot aşa de mare ca şi ea însăşi, al cărui nume este Sava[261]. După aceea, datorită mulţimii de rîuri ce se varsă în ea, ajunge un fluviu uriaş; şi curgînd din împărăţia nemţilor în Marea Neagră, se varsă în această ⟨mare⟩ după o altă cale lungă cît o lună de călătorie.

Pe malul rîului Dunărea, care formează graniţa Împărăţiei turceşti, sînt cinci paşalîcuri. Cel mai mare dintre aceste paşale este beglerbegul de Buda, care are rangul de beglerbeg al Egiptului. Al doilea este beglerbegul de Bosnia, ⟨provincie⟩ care formează graniţa stăpînirii veneţiene în faţa Zarei[262]. El cîrmuieşte şi sangeacul de Ipek[263], care este scaunul arhiepiscopului Serbiei. Al treilea este paşa de Belgrad; al patrulea, paşa cetăţii Sofia şi al cincilea, paşa de Silistra.

Vineri am părăsit pe băiaşi şi ne-am întors paşii spre cîmpia Ţării Româneşti, isprăvind cu munţii. Am intrat mai întîi în ocîrmuirea cadiului de Vidin[264]. Apoi am intrat în aceea a Craiovei, unde cîrmuieşte în chip independent banul, care îşi întinde autoritatea sa asupra a cinci judeţe[265].
p. 358 Am înaintat // cale de trei ceasuri de-a lungul malului sus-pomenitului rîu al minelor şi am ajuns într-un sat mic, stăpînit de unul din boieri, unde am fost primiţi cu mare cinste. Am stat cu ei pînă duminică, deoarece nu au vrut să ne lase să plecăm pînă ce nu am făcut o slujbă pentru ei şi nu le-am pregătit agheazma. După ospăţ am plecat şi seara am ajuns într-un alt sat mic, unde am dormit[266].

Ne-am sculat luni, dis-de-dimineaţă, ⟨în ziua⟩ sărbătoarei Sf. Ilie, tocmai cînd se împlineau cinci ani de la plecarea noastră din Alep.

---

259. *Nemsah.* De fapt Ungaria nu fusese încă cucerită de austrieci.

260 Viena, numită de turci Beç, după denumirea ungurească Bécs.

261 *Saba.*

262 *Zadra.*

263 *Ibakiu.*

264 *Eyddin.* După opinia lui Radu Creţeanu („Mitropolia Olteniei", 1967, p. 919) este vorba probabil de Severin, cucerit de turci.

265 *Kaza,* circumscripţie de sub jurisdicţia unui cadiu. E ceva mai mică decît un judeţ. Este vorba de cele cinci judeţe ale Olteniei.

266 După opinia lui Radu Creţeanu — care a studiat cu atenţie călătoria lui Paul de Alep prin Oltenia — ar fi vorba de satele Glogova, proprietatea lui Necula Glogoveanu mare pitar (1656—1657) şi de Corcova, aflat în apropiere („Mitropolia Olteniei", 1967, p. 919).

XXIV. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII ⟨STREHAIA⟩[267]

Am călătorit timp de trei ceasuri şi am ajuns la egumenul marii mănăstiri numită Strehaia[268], închinată Sf. Treimi.

Am intrat în această mănăstire cu adevărat măreaţă, aşezată într-o cîmpie şi clădită de răposatul Matei Voievod[269]. Seamănă cu o cetate mare şi are ziduri puternice de incintă, cu multe creneluri. Înlăuntru este o fîntînă frumoasă cu apă curgătoare, deasupra căreia s-a ridicat un turn puternic şi înalt. Deasupra porţii mănăstirii se află clopotniţa, foarte înaltă, clădită ⟨într-un stil⟩ măreţ, avîntat. Porţile sînt de fier şi ⟨sînt⟩ noi; chiliile sînt frumos clădite, iar bucătăria şi grajdurile sînt toate boltite cu piatră.

Se spune că, mai întîi, ⟨domnul⟩ a început să construiască biserica în apropierea acelui sat, apoi a înfrumuseţat locul de acolo şi a început să construiască curtea, adică palatul său personal. După ce acesta a fost terminat, mai mulţi i-au spus: „Dar ceea ce se cere este să o prefaci într-o mănăstire". El a răspuns: „Este pe cale de a fi prefăcută într-o mănăstire"; şi a terminat ⟨clădirea⟩ în acest fel. Din această cauză, construcţia mănăstirii este de o mare frumuseţe, trainică şi bine întărită. În centrul curţii este aşezată pivniţa sau încăperile boltite pentru ⟨păstrarea⟩ vinului, iar deasupra acestora sînt camere măreţe şi un divan mare, cu un pridvor în jur, folosit ca loc de ospăţ.

Toate aceste clădiri sînt spoite cu var şi pe dinăuntru şi pe dinafară. În partea de răsărit a mănăstirii nu sînt chilii pentru călugări, ci numai ziduri puternice de incintă, deasupra cărora se află o clădire mîndră, care cuprinde o sală frumoasă şi o sală de mîncare unde sufletul este uşurat de griji datorită veseliei priveliştei. De jur împrejur sînt grădini şi o apă curgătoare care curge dintr-un izvor şi se varsă într-un heleşteu din apropiere.

Biserica este foarte frumoasă // şi este împodobită cu tot felul de 376/I
ornamente, fiind zugrăvită atît pe dinăuntru, cît şi pe dinafară[270]. Într-un cuvînt, este o mănăstire domnească şi este foarte preţuită în această ţară

[267] În notă marginală, în textul arab.

[268] *Strehaya.*

[269] Mănăstirea Strehaia (jud. Mehedinţi) a fost construită de Matei Basarab în 1645 (P. S. Năsturel, *Ştiri istorice noi despre două monumente vechi*, în vol. *Sesiunea ştiinţifică a Direcţiei monumentelor istorice*, Bucureşti, 1963, pp. 26—32; N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 601—603).

[270] Informaţie preţioasă, adeverită în cursul lucrărilor de restaurare, cînd s-a descoperit această pictură exterioară constînd din linii ce imită cărămida şi din motive geometrice („Mitropolia Olteniei", 1967, p. 920).

pentru frumuseţea sa şi pentru întăriturile sale. Noi n-am întîlnit, desigur, nici ⟨o altă mănăstire⟩ deopotrivă cu aceasta[271]. Priveliştea larg deschisă asupra locurilor din jur este deosebit de înveselitoare pentru suflet. //

p. 359

XXV. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII GURA MOTRULUI SAU GURA RÎULUI[272]

După ce am slujit aici liturghia şi am prînzit, am părăsit mănăstirea. Şi călătorind vreo trei, patru ceasuri, am ajuns la o veche mănăstire închinată Sf. Paraschiva, dar numită obişnuit Gura Motrului[273], adică „Gura Rîului"[274], căci rîul minelor, al cărui nume este Motru[275], curge aproape de mănăstire şi o îndestulează cu apă.

Se ştie că această mănăstire este mai veche decît cea a Tismanei, căci Sf. Nicodim a fost primul om care a venit să locuiască aici, într-o cuvioasă sihăstrie, şi care a început ridicarea bisericii[276]. Mult timp după aceea s-a dus să clădească mănăstirea Tismana.

Biserica de aici, în vechea sa formă, era mică şi simplă şi a fost dărîmată de unul din dregătorii din această ţară, care era ⟨mare⟩ vornic[277] sau mare „cadiu" şi al cărui nume era Preda[278], rudă a răposatului Matei Voievod[279]. De la tatăl său şi de la strămoşii săi el avea multe moşii, mănăstiri, biserici şi sate. Şi printre ele se află această mănăstire despre care se va da mai departe o descriere anume. El a zidit-o din nou a doua oară[280] şi a făcut o clădire măreaţă şi aleasă cu trei turle. Întregul acoperiş, fiind făcut din plăci încheiate ⟨de plumb⟩, se spune că ar avea o greutate de şaisprezece mii de ocale[281]. Din nenorocire, această mănăstire era aşezată ⟨într-un loc⟩ foarte neplăcut, bîntuit de muşte şi de ţînţari.

---

271 Afirmaţie făcută, totuşi, şi despre alte mănăstiri.

272 *Sifat dayr Guru Motru ayyu Famm al-Nahr.*

273 *Guru Motru.*

274 *Famm al-Nahr.*

275 Autorul confundă rîul Baia de Aramă cu Motrul în care se varsă acest rîu. Mănăstirea este chiar în dreptul vărsării Motrului în Jiu.

276 În realitate mănăstirea Gura Motrului a fost construită mult mai tîrziu, de Harvat, mare logofăt, pe la începutul veacului al XVI-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 355—356).

277 *Fornik.*

278 *Brada* = Preda Brîncoveanu, mare vornic (21 mai 1652 — 11 februarie 1655) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 125; cu bibliografie).

279 Vezi *ibidem*, pp. 125—126.

280 La 1653 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 355—356).

281 Cifră exagerată (circa 20 000 kg!).

XXVI. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII ȚÎNȚĂRENI SAU REGATUL ȚÎNȚARILOR[282]

Am făcut aici o sfințire de agheazmă și o pomenire a ctitorilor și după amiază am ajuns, după o călătorie de un ceas spre miazăzi, la o mănăstire închinată Sf. Mihail. Ea este cunoscută de obicei sub numele de mănăstirea Țînțăreni[283], adică mănăstirea regatului țînțarilor, și această denumire este într-adevăr întemeiată. Este închinată Sf. Învieri și este cîrmuită de un egumen de fel din Grecia și locuită de călugări care sînt discipolii patriarhului de la Ierusalim. Se află așezată pe malul rîului Jiu care curge la poalele muntelui și din cauza mulțimii de iarbă și verdeață, care crește în neștire, și a desimii pădurilor din jurul ei, întregul ținut roiește de muște și țînțari într-un chip de nedescris.

Am petrecut aici două nopți; în prima ⟨noapte⟩ nu am putut închide ochii, în a doua ne-am urcat, în speranța de a ne odihni, sus, în vîrful unui deal din vecinătatea mănăstirii, unde fusese sădită o vie și acolo se afla un foișor înalt[284]. Dar n-am putut scăpa de gîngănii nici ziua, nici noaptea, și am pătimit din cauza lor un chin cumplit care nu poate fi descris în cuvinte. Dumnezeu să apere pe vizitatorii mănăstirii! Deși am aprins focuri de jur împrejurul nostru și s-a ridicat fum de baligă de vacă, nici una din toate aceste măsuri nu ne-a folosit. Dimpotrivă, // dușmanul nostru se p. 360
lupta cu noi în chipul cel mai neîmblînzit, astfel că — Dumnezeu ne este martor! — în timpul celor mai multe din nopțile din timpul lunilor de vară și a celor mai mari călduri din această țară eram siliți să ne culcăm cu ciobotele în picioare, să ne tragem pe mîini mănuși de piele și să ne acoperim fața; nici măcar așa tot n-am scăpat ⟨de țînțari⟩.

XXVII. ⟨SATUL ȘI PALATUL DE LA POIANA. SLUJBA ÎNMORMÎNTĂRII ȘI A NUNȚII⟩

Am călătorit un ceas și jumătate spre apus[285] și am ajuns într-un sat stăpînit de unul din marii dregători ai țării, numit Poiana[286]. Acolo se afla un palat mare, ridicat pentru stăpîni, cu clădiri de o frumusețe uimitoare.

---

[282] În notă marginală: *Sifat dayr Tintsarani ayyu Mulk al-Bak.*

[283] Mănăstirea Țînțăreni, cu hramul Sf. Arhangheli, datează de la sfîrșitul sec. XVI sau începutul secolului al XVII-lea, fiind amintită la 1610 (*ibidem*, II, pp. 678—679).

[284] După Radu Crețeanu, o culă („Mitropolia Olteniei", 1967, p. 920).

[285] În realitate Poiana de Gilort e la nord-est de Țînțăreni.

[286] Lîngă Filiași (jud. Dolj).

În clipa în care acest boier[287] a fost înştiinţat de trecerea domnului nostru patriarh, se întîmplase tocmai că familia sa se afla în preajma cununiei nepotului său[287bis]; şi el a trimis cu mare însufleţire şi bucurie să poftească pe învăţătorul nostru să-l viziteze.

Cînd am ajuns la el acasă, i-am găsit pe toţi robotind la pregătirile de nuntă. Dar să vezi ce a voit Atotputernicul să se întîmple! Chiar atunci a murit pe neaşteptate fratele cel mai mare al logodnicului. Şi bucuria lor împreună cu veselia lor s-au preschimbat într-un doliu amar şi în bocete şi jeluiri ce nu pot fi descrise.

Este obiceiul, în această ţară, să nu se logodească sau să nu se cunune fiul sau fiica cea mai tînără înaintea celei mai mari[288]. Dar ei au fost mult uşuraţi şi mîngîiaţi de faptul aflării printre ei a domnului nostru patriarh. Căci le-a ţinut predici şi i-a mîngîiat şi, după o lungă cuvîntare, // i-a îndu-
276/II plecat să ducă pînă la capăt cununia. Vezi deci cum, ascultînd de el şi înlăturînd orice împotrivire la sfatul său părintesc, au săvîrşit în acelaşi timp două ceremonii atît de opuse, ca cea de nuntă şi cea de îngropăciune.

Bărbaţii şi femeile se pregătiseră încă de mai înainte spre a merge să aducă logodnica dintr-un loc îndepărtat. Dar întîmplîndu-se această moarte năprasnică, ei fuseseră opriţi ⟨de a mai merge⟩. Patriarhul însă a silit părţile să ducă la capăt săvîrşirea lucrului început. Şi ei au trimis acum, în chipul obişnuit la ei, pe mire cu rudele lui şi cu mulţi boieri şi
p. 361 jupînese, în trăsuri, cu însoţitori, ca // să aducă mireasa. Pînă atunci au început slujba pentru mort. Şi cu mari strădanii i-a silit patriarhul să-l aşeze în coşciug şi să-l îngroape în după amiaza zilei următoare, căci ei nu erau datori să facă astfel.

În ziua următoare, care era duminică, au făcut un parastas pentru el şi au făcut un praznic strălucit, pentru care au tăiat patru boi şi cincizeci de oi. S-au copt pîini nenumărate şi au întins pînze de in, care păreau valuri întregi ⟨scoase⟩ din război, pe mesele care ajungeau din mijlocul casei pînă afară în curte. Pe aceste mese ei au aşezat pîinea în jimble mari întregi şi pe fiecare jimblă au pus o bucată de carne. Noi ne-am dus anume pentru a vedea ce se petrece. Şi am socotit că numărul celor aşezaţi unii lîngă alţii trecea de o mie cinci sute. Căci este obiceiul în toate ţările acestea ca, atunci cînd se răspîndeşte zvonul despre o veselie sau o întristare, adică despre o nuntă sau o înmormîntare, lumea din satele vecine să vină la praznic.

---

[287] *Arhon.* Probabil Barbu Poenaru (din Poiana), mare ban, mare stolnic, mare clucer şi mare vornic între 1644 şi 1659 (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 227—228).

[287bis] Este vorba probabil de Dumitraşco, pe care, la 4 februarie 1660, Barbu, fost mare vornic din Poiana, îl numeşte nepot (G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 81).

[288] În notă marginală în textul arab.

Pe lîngă fiecare ceată stătea cineva cu un toiag, avînd rostul de a se îngriji ca ei să mănînce şi să se îndestuleze şi ca fiecăruia să i se dea cele trei pahare de vin. Fiecăruia i se împărţeau, de asemenea, trei jimble[289] şi oaspeţii stăteau la masă pînă ce sfîrşeau să se ospăteze. Apoi puneau resturile dinaintea lor pe şervete, pe care şi le aduseseră în scopul de a lua cu ei ce le prisosea şi, după ce se rugau pentru iertarea răposatului, plecau.

Înaintea ospăţului, patriarhul rostise rugăciuni asupra tuturor acestor mese şi le binecuvîntase cu rugăciunea: „Miluieşte-ne pre noi Dumnezeule ..." 〈precum〉 şi cu tămîie, făcînd pomenirea răposatului. Cînd ne-am aşezat la masă, ni s-au înfăţişat numeroase blide; şi cînd ne-am ridicat, s-au făcut din nou rugăciuni, potrivit datinei.

Nu numai cei bogaţi fac pomeni în chipul arătat, ci şi săracii; cînd le moare cineva din familia oricăruia dintre ei, îl însoţesc la mormînt cu colivă şi pîine. Şi după ce îl îngroapă, le împart celor de faţă ca să se roage pentru iertarea lui. Şi acest obicei este foarte demn de laudă!

Să reiau descrierea nunţilor din această ţară (deşi am mai pomenit cîte ceva mai înainte în această privinţă); este după cum urmează. Trimiţîndu-şi slugile şi rumînii[290] cu carele sus la munte, aceştia le aduseseră o mare mulţime de ramuri de copaci[291] şi ascuţindu-le tulpina, i-au înfipt în ziduri, de jur împrejur, în faţa porţilor, la dreapta şi la stînga, de o parte şi de alta a drumului şi de la biserică pînă acasă. Acesta este la ei semnul unei nunţi în preajma celebrării ei. Şi noi am întrebat ce rost are şi ce înseamnă. Ei ne-au spus // că, aşa după cum frunzele acestui copac nu cad p. 362
niciodată, ci sînt întotdeauna verzi 〈înconjurînd〉 fructul din mijlocul lor, tot aşa să dea Domnul mirelui şi miresii.

Să reiau 〈şirul povestirii〉. Luni au venit, cu vestea îmbucurătoare despre sosirea apropiată a mirelui, colăcarii care luaseră înaintea cetei de nuntaşi, călări, precedînd pe mire. Şi după ce au dat această veste bună părinţilor acestuia, li s-au împărţit daruri de preţ[292]. Îndată a sosit şi mirele cu alaiul său de prieteni, călări, care-l întovărăşeau, el însuşi călărind un cal ce-i fusese dăruit de socru, după cum este obiceiul aici, cu şeaua, cu harnaşament[293], cu frîul şi cu tot tacîmul. Şi purta pe cap un surguciu alb, după cum se obişnuieşte la gineri.

Mireasa era într-o trăsură, urmată de alte trăsuri pline cu jupînesele boierilor; fratele ei o însoţea. În urma ei erau două care pline cu lucruri

[289] *Banat.*

[290] *'Abidahum wa fallahiy-yahum.*

[291] În textul arab: *ghaşun şadjar.* E vorba aici de ramuri de copaci, probabil de brad, după cum reiese şi din context.

[292] *Meharim.*

[293] *Rahta.* De aici termenul „rafturi" pentru harnaşament.

constînd din haine, mobile, ş.a.m.d., pentru că mireasa e cea care înzestrează pe ginere, acesta nedîndu-i nimic. Tatăl miresei îi trece în scris o zestre cu moşii, ţărani, slugi, vii etc., după puterile sale.[294] Dacă ea va avea copii, aceste bunuri vor reveni soţului ei; dar dacă ar muri fără urmaşi, // atunci
277/I întreaga zestre se întoarce la tatăl ei[295].

De îndată ce mirele intră în curtea conacului, tatăl şi mama îi ies înainte, aşa cum fac şi cînd vine împreună cu mireasa[296]. Şi, după ce le-au dat să bea vin din cupe mari de argint, s-au îndreptat spre biserică, noi mergînd înaintea lor.

Aici, potrivit obiceiului lor statornic, au întins un covor sub picioarele tinerei perechi. Şi naşul[297] a luat loc lîngă mire, în timp ce naşa[298] stătea lîngă mireasă, a cărei faţă era acoperită cu un văl. Iar eu, smeritul arhidiacon, înveşmîntîndu-l pe învăţător în epitrahil, omofor şi mantie, am tămîiat de jur împrejurul mesei pe care o aşezaserăm în faţa corului şi pe care pusesem evanghelia şi crucea.

În timpul slujbei, cînd mirele şi mireasa ocoleau masa, s-au aruncat zaharicale cu migdale şi stafide şi cofeturi şi jimblă şi ⟨acestea⟩ au fost adunate cu lăcomie de cei de faţă. După sfîrşitul rugăciunii, perechea nou căsătorită a înaintat spre a îngenunchea în faţa evangheliei pe care au sărutat-o; de asemenea ⟨au sărutat⟩ şi mîna dreaptă a învăţătorului nostru şi apoi au ieşit ⟨din biserică⟩. Acum nu mai era plînset, nici tînguire, ca în ajun. Fie ei binecuvîntaţi pentru firea lor, care alungă atît de repede întristările lor ⟨şi-i lasă⟩ să se dedea bucuriei şi mulţumirii!

Seara am fost poftiţi la ospăţ care a fost măreţ, numărînd peste cinci
p. 363 sau şase // sute de tacîmuri; şi ori de cîte ori mai aduceau cîte un fel, îl adăugau la cele aflate acolo.

Este obiceiul ca mirele să nu-şi scoată niciodată calpacul[299] de pe cap, după cum am văzut la Tîrgovişte, la toţi tinerii boieri cărora domnul le era nun, el însuşi stînd cu capul descoperit în biserică şi în faţa înaltelor feţe bisericeşti, dar mirele îşi păstrează calpacul.

În ţara aceasta este obiceiul ca ginerele însuşi să servească la masă şi să întindă farfuriile şi băutura. Şi mireasa, la fel, se îngrijeşte de toţi oaspeţii, de la primul la ultimul, împreună cu soţiile lor.

După cîtva timp au adus pe o tavă nişte marame, după datină, ⟨aducătorii⟩ fiind însoţiţi de un diac care fusese mai înainte înăuntru şi care

---

294 Este aşa-numita foaie de zestre.

295 Informaţie exactă.

296 E vorba aici de două momente deosebite: anume primirea ginerelui la venirea lui acasă şi primirea miresei pe care mirele o înfăţişează părinţilor.

297 *Esbin.*

298 *Esbine.*

299 *Kalpak.*

scrisese numele tuturor mesenilor. Pe fiecare maramă era cusută o bucată de hîrtie pe care era scris numele persoanei căreia urma să i se dea, după rangul fiecăreia, ca să nu dea prilej de încurcături. Ei au împărţit acum aceste marame tuturor oaspeţilor, în timp ce diacul scria toate numele lor într-un catastif, pînă a ajuns la capăt. Apoi au adus o tavă mare, şi primul căruia i-au înfăţişat-o a fost domnul nostru patriarh care a pus în ea un număr de piaştri pentru a cinsti pe noii căsătoriţi şi după el ceilalţi oaspeţi şi-au înfăţişat darurile.

Cei care aveau bani la ei au svîrlit ⟨pe tavă⟩ bani sau dinari, potrivit cu starea lor. Iar alţii au spus diacului: „Scrie că ai primit de la casa mea cutare cal sau cutare bou sau cutare număr de oi sau de porci sau cutare slugă sau ţigani robi. Pînă s-a făcut ocolul ⟨mesei⟩, sahanul[300] s-a umplut cu bani. Acelaşi lucru se face printre femei în încăperile lor. Apoi bunicul ginerelui i-a întins o sabie argintată şi o teacă de brocard şi catifea iar tatăl i-a dat o pacea[301] de blană de samur. Toţi banii care fuseseră adunaţi au fost puşi într-un şervet şi pecetluiţi.

După ce mireasa, urmată de femei, s-a apropiat de domnul nostru patriarh şi, îngenunchind înaintea lui, i-a primit binecuvîntarea, i s-a dat şervetul cu bani împreună cu toate cheile sipetelor soţului ei şi ale caselor şi ale pivniţelor unde se păstrează murăturile şi vinurile, toate ⟨cheile⟩ fiind atîrnate de un lanţ de argint. Căci în această ţară soţia este păstrătoarea avuţiilor soţului său şi cheile îi atîrnă întotdeauna de cingătoare. Ea stă întotdeauna în fruntea mesei şi bărbatul său la dreapta ei, după cum am văzut adesea în multe împrejurări.

Apoi au golit numeroase cupe ⟨de vin⟩, mai întîi ⟨întru slava lui⟩
Dumnezeu; în rîndul al doilea pentru // domn, apoi pentru ban, adică pen- p. 364
tru „cadiul" acestui ţinut pe care l-am pomenit mai înainte aici; ⟨apoi⟩ pentru tatăl miresei, pentru bunicul mirelui, pentru tatăl şi pentru mama lui, pentru el şi pentru oaspeţi. Astfel ei au continuat să bea pînă după miezul nopţii, cînd ne-am sculat şi ne-am dus în corturile noastre, căci ei
ridicaseră pentru noi un mare pavilion şi corturi // pe pajiştea care se 277/II
află între biserică şi conac şi am fost uimiţi cît erau de curate şi de ferite de praf. Dimineaţa, toţi au plecat la casele lor şi n-a mai rămas pînă la urmă nici un oaspete.

În noaptea de 27 a lunii iulie şi în cea care a urmat, a fost o furtună îngrozitoare, cu tunete şi fulgere care au zguduit pămîntul şi am spus: „A venit Învierea ⟨morţilor⟩"!

---

[300] Vas rotund din aramă cositorită.
[301] *Bace.*

XXVIII. FILIAȘI

După oarecare tocmeală, miercuri am căpătat învoirea de a pleca; și după ce am primit cu toții daruri, după prînz, ne-au copleșit cu mulțumirile lor și ne-au însoțit pînă destul de departe.

După ce am mers cale de două ceasuri, am intrat într-un oraș al cărui nume este Filiași[302], unde am petrecut noaptea de dinaintea postului Adormirii[303] ⟨Maicii Domnului⟩. Iar dimineața, după o gustare matinală, ne-am luat rămas bun de la locuitori. Și după ce am călătorit vreo două ceasuri, am ajuns într-un alt tîrgușor stăpînit de un boier[304], unde am dormit în acea noapte.

XXIX. [CRAIOVA]

Vineri dimineața am călătorit două ceasuri și am ajuns într-un oraș numit Craiova[305] care este al doilea scaun episcopal din principatul Țării Românești[306]. Mai înainte, în timpul lui Matei voievod și al domnilor de dinaintea lui, în acest oraș își avea reședința un guvernator, cu titlul de ban; ca un al doilea domn, el avea puterea de a confisca ⟨bunuri⟩ și de a osîndi la moarte și dădea porunci și punea oprelişti fără a-l întreba pe domn, pînă mai în urmă, cînd Constantin voievod a desființat atît rangul cît și exercitarea autorității respective[307] pentru ca să nu se ivească de aici stricăciune și corupție.

În împrejurarea de față, așa-numitul ban, care își mai păstrează doar denumirea, a venit să ne întîmpine afară din oraș, însoțit de boieri și de popor; și ne-a dus în biserica cea mare de piatră, zidită de răposatul

---

302 *Filișan* (jud. Dolj).

303 *Siyam al-Sajyida.*

304 Probabil Brădești sau Coțofeni.

305 *Krayofa.*

306 La Craiova nu era scaun episcopal; episcopia se afla la Rîmnicul Vîlcea, după cum spune chiar Paul de Alep.

307 În realitate, funcția de mare ban a continuat să existe, cu aceleași atribuții, și după domnia lui Constantin Șerban (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 160 și urm.). Între 18 iunie 1656 — cînd mare ban era Chircă Rudeanu — și 26 mai 1658 — cînd dregătoria a fost ocupată de Preda Brîncoveanu — documentele nu amintesc un alt mare ban. Este foarte probabil că Paul de Alep se referă la această lipsă temporară a banului.

Matei voievod, cu hramul Sf. Dumitru[308]. Seamănă întocmai cu biserica curţii ⟨domneşti⟩[309], fiind ridicată pe patru stîlpi înalţi şi avînd un aspect luminos şi încîntător.

XXX. MĂNĂSTIREA BUCOVĂŢ

Sîmbătă dimineaţa, 1 a lunii august, am sfinţit pentru ei agheazmă[310] în biserică. Şi după-amiază, după ce ne-am despărţit de ei, am ajuns în partea de apus a oraşului într-o vale sau vîlcea din mijlocul unei păduri, la o mănăstire cu hramul Sf. Nicolae, numită în limba lor // mănăstirea p. 365
Bucovăţ[311]. Se află în stăpînirea unor călugări greci, fiind închinată vestitei mănăstiri Sf. Varlaam din Rumelia, care, după cum ni s-a spus, este zidită în vîrful unui deal şi este inaccesibilă oricărui drum care ar urca, întrucît dealul stă ca o stîncă dintr-o singură bucată, ⟨ridicată⟩ sus în aer, cu cele patru laturi ale sale perfect drepte.

Cînd vine cineva la poalele stîncii pentru a fi primit în mănăstire, acesta trage de o frînghie care atîrnă jos, cu un clopot în vîrf, iar călugării, auzindu-l — dacă este cineva pe care vor să-l aducă la ei sus — lasă jos pînă la el o ladă cu ajutorul unor scripeţi şi frînghii şi, după ce se aşază în ea, o trag în sus.

Este o mănăstire măreaţă şi foarte frumoasă. Apa pe care o folosesc provine numai din ploaie şi ⟨călugării⟩ au holde de grîu şi vii, acolo sus. Dar acestea nu sînt îndestulătoare pentru traiul lor şi restul recoltei lor este în cîmpia de jos. Aşadar, din această pricină, ei depind de ispravnicii ţinutului faţă de care, altfel, ar fi fost neatîrnaţi. Nu dau atenţie nici unei persoane pe care nu vor să o primească şi nu-i oferă, bineînţeles, nici un mijloc de a se urca, chiar dacă ar fi un dregător de cel mai înalt rang şi stare; şi acela nu are nici o putere să-i constrîngă.

Să revin. Aceşti călugări care sînt în sus-pomenitul metoh sînt schimbaţi la fiecare trei ani şi se trimite de la lavră un alt egumen cu alţi călugări pentru a-l înlocui.

---

308 Biserica Sf. Dumitru, ridicată de boierii Craioveşti, în secolul al XV-lea sau la începutul secolului al XVI-lea, a fost rezidită de Matei Basarab la 1651 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 224—225).

309 *Al-kanisa al-kurţa*. Este vorba de Biserica Domnească din Tîrgovişte.

310 *Adjiazmos*.

311 *Monastir Bukofatis*. Mănăstirea Bucovăţ (satul Mofleni, com. Bucovăţ, jud. Dolj), numită şi Coşuna, a fost clădită de Ştefan clucerul în timpul domniei lui Alexandru Mircea, 1571—1572. (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 103—105).

Biserica este o clădire mîndră şi este frumos zugrăvită peste tot. În faţa uşii este un izvor adînc ca un puţ, din care izvorăşte apa şi deasupra ⟨uşii⟩ este un pridvor cu o turlă înaltă.

Am sfinţit agheazmă într-o duminică dimineaţa, în ziua a doua din ⟨luna⟩ august.

XXXI. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII JITIANU[312]

De la această mănăstire pînă la oraşul Vidin[313] este cale de două zile. În limba greacă numele acestuia este „Finidinis". Şi în el şade un mitropolit
378/I care îşi întinde jurisdicţia asupra a cinci sute de oraşe şi sate, toate bulgăreşti.

Seara ne-am luat rămas bun de la ei şi după ce am mers timp de două ore prin pădure, am ajuns la o mănăstire închinată Sf. Dumitru şi numită Jitianu[314], după rîul Jiu[315] care curge în apropierea sa. De jur împrejurul ei este un lac mare care nu poate fi trecut nicăieri, ci trebuie să ocoleşti vreo două ceasuri pentru a ajunge la mănăstire care este aşezată în mijlocul pădurilor. Răposata doamnă[316] a lăsat, prin diată, o sumă de bani pentru ridicarea unei noi biserici, şi ei o clădesc acum cu cinci turle. Mai apoi, domnul nostru patriarh a aghezmuit biserica şi a sfinţit-o prin rostirea rugăciunilor obişnuite. Am găsit în această mănăstire un vier de fel din „Stirlatis" (?) din Damasc (Siria), al cărui nume este acum Dimitrie; şi ni s-a spus că era unul din cei liberaţi de sultanul Selim[317]. //

XXXII. BRĂTĂŞANI

p. 366 Am plecat de la mănăstire după amiaza şi am ajuns seara într-un tîrguşor unde am dormit. Sculîndu-ne dis-de-dimineaţă, am mers timp de patru ceasuri; am trecut rîul Olteţ[318] şi am ajuns la satul numit Brătă-

---

[312] În nota marginală: *Şifat dayr Djitiyani.*

[313] *Budum.*

[314] *Djitiyani.* Mănăstirea Jitianu (jud. Dolj), datînd din secolul al XVI-lea, a fost refăcută în anii 1654—1658 de Ghinea Brătăşanu vistier şi de Udrişte vistier, biserica fiind construită cu ajutorul doamnei Bălaşa (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 391—392).

[315] Numele mănăstirii nu are nici o legătură cu rîul Jiu.

[316] Doamna Bălaşa, soţia lui Constantin Şerban.

[317] Confuzie evidentă; sultanul Selim al II-lea a domnit între anii 1566—1574.

[318] *Oltats.*

şani[319], stăpînit de marele vornic Preda[320], rudă a răposatului Matei voievod, pe care l-am pomenit mai înainte. El este primul dintre boierii din această ţară datorită moştenirii ⟨primite⟩ de la strămoşii săi şi moşiile sale sînt imense, după cum vom arăta lămurit mai jos.

XXXIII. DESCRIEREA MĂNĂSTIRII BRÎNCOVENI[321]

În după amiaza zilei următoare am ajuns într-un tîrg al cărui nume este Brîncoveni[322] în care se află palatele sus-numitului boier. De asemenea aici mai sînt case care au aparţinut răposatului Matei voievod[323], care era de fel de aici.

Am mers de asemenea, la o mănăstire din apropiere, aşezată în mijlocul unei păduri şi închinată Adormirii Maicii Domnului, pe care ei o numesc mănăstirea Brâncoveni[324] în legătură cu tîrguşorul; aceasta este tot o ctitorie a răposatului Matei Voievod. Am slujit după aceea liturghia acolo de sărbătoarea Schimbării la faţă şi am botezat cu mare bucurie un tînăr evreu.

Acest boier[325] este foarte bogat şi fără pereche atît în această ⟨ţară⟩, cît şi în orice altă ţară. Se spune că are pe moşiile sale douăsprezece mii de iepe de prăsilă şi în fiecare din cele două sute de sate care îi aparţin[326], se află cîte o herghelie[327]. El are treizeci de mii de capete de oi dintre care se spune că au murit cinci mii în anul acesta de molimă iar unsprezece mii i s-au furat de nişte tîlhari împreună cu 70 de funzi de grîu, în timpul tulburărilor care au avut loc în rîndul trupelor la urcarea în scaun a lui Constantin voievod[328]. El are patru mii de capete de boi,

---

[319] *Braţuşani.*

[320] Preda Brîncoveanu mare vornic. La Brătăşani, pe Olteţ, avea case şi moşie şi Ghinea Ţucala-Brătăşanu, marele vistier al lui Matei Basarab (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 153).

[321] În notă marginală: *Şifat dayr Brankofani.*

[322] *Brankofani*, sat, acum în jud Olt.

[323] Curtea din Brîncoveni a boierilor Craioveşti din secolul al XVI-lea a fost refăcută de Matei Basarab la 1634—1635; separat de această curte — după cum rezultă din textul lui Paul de Alep, ca şi din planurile austriace din secolul al XVIII-lea — existau aici şi curţile lui Preda Brîncoveanu, ruda lui Matei (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 101).

[324] Mănăstirea Brîncoveni, ridicată de boierii Craioveşti înainte de 1582—1583, a fost refăcută parţial de Matei Basarab la 1640 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 98—100).

[325] *Arhon.* E vorba de Preda Brîncoveanu.

[326] Cifra este exagerată.

[327] *Herghele.*

[328] Este vorba de marea răscoală din 1655, cînd, într-adevăr, casa lui Preda Brîncoveanu a fost jefuită şi i s-au ars actele de proprietate (Lidia Demeny, L. Demeny şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 80).

o mie de bivoli, patru mii de porci şi trei sute de şiruri de stupi, cu roiuri ⟨de albine⟩, fiecare şir aducînd mai mult de un butoi mare[329] de ceară şi vreo sută de vedre[330] de miere; fiecare vadră valorează un piastru şi această ⟨ceară⟩ este cumpărată şi transportată de negustori în ţara Turcului[331]. În fiecare an acest boier trimite cîte o mie de capete de boi la Istanbul cu slujitorii săi, spre a fi vîndută cu zece mii de piaştri.

El are o mie cinci sute de familii de ţigani robi şi se spune că nimeni nu are avuţii ca el, afară de mănăstirea Cozia care are o mie de ţigani. Ni s-a spus că ia de la fiecare familie, la sărbătoarea Sf. Gheorghe, cîte 6 dinari şi la sărbătoarea Sf. Dumitru încă pe atîta, ca haraci. Cei mai mulţi din aceşti ţigani sînt meseriaşi şi se spune că această sumă de
p. 367 douăzeci // de mii de dinari se varsă în toţi anii în vistieria sa. Şi cu toate acestea, traiul său este foarte simplu, mai ales în ceea ce priveşte masa la care nu obişnuieşte să bea altceva decît apă.

Dar este foarte milostiv cu călugării şi cu săracii şi e bucuros să clădească biserici şi mănăstiri şi să contribuie la întreţinerea clerului. Lui îi place să construiască biserici[322], făcîndu-le cele mai bogate danii în boi, oi, cai, albine, gospodării, mori şi robi[333]; pe altele le-a moştenit de la strămoşii săi[334], dintre care cea dintîi este mănăstirea Bistriţa, o veche ctitorie a lor; celelalte sînt: mănăstirea de maici Dintr-un Lemn, mănăstirea Arnota, Strehaia, Sadova, Gura Motrului şi mănăstirea de la Brîncoveni.

El clădeşte acum o mănăstire în Ungaria[335], căci craiul[336] îl iubeşte mult şi îl numeşte tată şi se crede că stăpîneşte multe moşii în această ţară. El a luat pe seama lui toate mănăstirile care au fost clădite de răposatul Matei voievod fiind — după cum am spus — ruda domnului cea mai de aproape şi acum el le administrează[337]. Nimeni altul nu se amestecă în treburile călugărilor sau în posesiunile lor. Şi el este acela care depune pe egumenii lor cînd se abat din drumul lor şi ridică pe alţii şi în aceasta el nu întîmpină nici cea mai mică împotrivire din partea domnului. Pentru a rezuma totul într-un cuvînt, binefacerile lui sînt nume-

---

329 *Fudja.*

330 *Fadra.*

331 *Ila Bilad al-Turk.* Aceste informaţii despre averea unui mare boier din secolul al XVII-lea, unice în felul lor, au fost utilizate în numeroase lucrări.

332 *'Imaret.*

333 *'Abid.*

334 Boierii Craioveşti.

335 În Transilvania; este vorba probabil de biserica din Sîmbăta—Făgăraş, unde Preda avea moşie.

336 Gheorghe Rákóczi al II-lea.

337 Fapt confirmat de un document din 18 oct. 1659 (Arh. St. Buc., ms. 295, f. 271 v.).

roase, clădirile sale strălucite şi multe şi el este un creştin foarte evlavios, temîndu-se de Dumnezeu cel preamărit[338]. 278/II

Îl vedeam cum se scula obişnuit la vremea citirii rugăciunilor de la miezul nopţii, citind neîncetat psalmii profetului David şi restul ritualului stabilit, de la începutul slujbei pînă la sfîrşit, stînd într-unul din colţurile bisericii, fără să privească nici la dreapta, nici la stînga şi sîrguindu-se cu toată inima, cînd se ivea prilejul, să aprindă şi să stingă lumînările şi ⟨să facă⟩ şi alte slujbe bisericeşti, ca şi cînd ar fi fost un paracliser[339] sau chiar şi cu mai multă însufleţire, astfel încît tare se minunau de el. Fără îndoială, Creatorul — binecuvîntat să fie numele său! — i-a dat toate aceste bogăţii pentru că e vrednic de ele.

Cînd ne aşezăm la masă, dimineaţa şi seara, el stătea necontenit în picioare ca să ne servească şi bea neîncetat şi ne întindea cupe şi tot timpul cît închinam aceste cupe întru slava lui Dumnezeu, în a domnului nostru Mesia, în a prea Sfintei Treimi şi în a ⟨Sfintei⟩ Fecioare şi a sfîntului ce se prăznuia în ziua aceea ⟨apoi⟩ pentru biserică, pentru sultan, pentru domn, pentru patriarhul nostru şi pentru sănătatea tuturor oaspeţilor; şi cînd // spuneam: „Slăvit să fie domnul Dumnezeu, am scăpat!", tocmai atunci boierul îşi pusese în gînd să ne ducă cu binişorul, golind p. 368
la pahare care le întreceau pe ale celorlalţi. ⟨Închină la sănătăţi⟩ de care nimeni altul nu avea ştire, bînd în sănătatea noastră, unul cîte unul, şi mai ales în sănătatea acestui umil scriitor. Apoi, întrebîndu-mă de numele copiilor mei Anania şi Constantin, el a băut şi ne-a întins un pahar ⟨ca să închinăm⟩ în sănătatea fiecăruia. Tot astfel, el a băut în sănătatea poporului nostru. După aceea, noi am spus: „Slăvit să fie Dumnezeu, am scăpat şi sîntem acum liberi!" Dar boierul sculîndu-se în picioare, a luat o cupă şi a spus: „Aceasta este, să ştiţi, în sănătatea economilor de la scaunul domnului nostru patriarh". Şi bînd el însuşi, ne-a turnat şi nouă ⟨vin⟩. Iarăşi am spus: „Am scăpat!". Dar n-am apucat să privim ⟨în jurul nostru şi⟩ el a şi pus mîna din nou pe o cupă, zicînd: „Aceasta este în sănătatea căpeteniilor clerului din eparhia Antiohiei, aceasta este în sănătatea preoţilor săi, aceasta este în sănătatea diaconilor săi, aceasta este în sănătatea tuturor ţăranilor săi!"

Şi nici unul nu a îndrăznit să se dea în lături de a bea, căci nouă tuturor ne era ruşine să respingem cupa pe care ne-o întindea cu mîna sa; dar eram cu totul amărîţi de această băutură fără măsură. Dar aşa este felul lor de ospitalitate la ospeţe şi aşa îşi arată ei marea lor prietenie. Am făcut socoteala că am băut la masa boierului de la 70 pînă la 80 de cupe de vin!

---

[338] *Allahu Ta'ala.*
[339] *Ḳandilaft* de la termenul grec: χανδιλάφτης.

Să revenim. Apoi vineri boierul şi-a luat rămas bun de la noi pentru a pleca la o mare depărtare, iar noi ne-am întors aproape de Uria (?)[340] şi am ajuns la o mănăstire numită Hotărani[341], închinată Soborului îngerilor. Este ocupată de călugări greci şi este închinată mănăstirii Sf. Dionisie de la Sfîntul Munte.

Cea mai mare parte din drumul nostru se întinde pe un drum pardosit ⟨cu pietre care⟩ după cum se spune a rămas încă din timpul închinării
279/I la idoli[342]. Această mănăstire este săracă.

Adaos pentru înşirarea numărului mănăstirilor de la Sf. Munte şi pentru descrierea lor. Sînt douăzeci şi patru de mănăstiri mari, patru sînt distruse şi douăzeci au rămas în fiinţă după cum ne-au spus unii călugări şi stareţi demni de încredere... ⟨Urmează lista acestor mănăstiri cu unele explicaţii⟩.

XXXIV. CREŞTINAREA UNUI EVREU[343]

Portarul[344] pe care domnul îl orînduise ca să ne însoţească era un evreu de neam, ⟨ce fusese⟩ haham[345] şi fusese botezat în timpul domniei răposatului Matei voievod, ajungînd un creştin dintre cei mai habotnici. Şi noi înşine am fost martori la astfel de fapte şi merite ale sale ⟨şi⟩ la astfel de relatări, vorbe de duh şi însuşiri rare, încît întrec orice descriere. Dintre acestea, vom spune în treacăt că el ne-a făcut istoricul originii sale, spunîndu-ne că tatăl său era de fel din Alep, un evreu din casa lui 'Abud, că el a plecat de acolo pentru a se aşeza la Istanbul, de unde cestălalt, fiul, s-a îndreptat spre această ţară pentru
p. 369 a face negoţ, // pînă ce Dumnezeu a binevoit să-l călăuzească spre adevăr. El poartă discuţii numai cu evreii şi a călăuzit pe mulţi din ei spre credinţa ⟨adevărată⟩, după cum am fost noi înşine martori.

Într-o zi un negustor evreu a venit la Tîrgovişte şi, îndată ce l-am văzut, am spus în glumă portarului nostru: „Poţi oare să-l converteşti pe acest om?" El a răspuns: „Da, pot". Şi îndată, a doua zi, el a adus pe evreu la domnul nostru patriarh ca să îngenunche înaintea lui şi să mărturisească cu propria sa gură pocăinţa sa, spunînd: „Nădăjduiesc

---

[340] În textul arab: *all-Uri*, poate Uria (?) (sat, jud. Olt).

[341] Hotărani (jud. Olt), ctitoria marelui vornic Mitrea (1587—1588) (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 375).

[342] Adică din vremea romanilor. Este vorba de şoseaua de pe valea Oltului, lată de 10 m,, care se păstrează încă bine între Slăveni şi Hotărani unde se confundă uneori cu şoseaua modernă. (D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 46). În hărţile din sec. XVIII acest drum apare sub numele de „Via Traiana".

[343] Notă marginală în textul arab, tăiată parţial în fotocopia manuscrisului.

[344] *Al-Bortari.*

[345] *Haham.*

că sfinţia voastră mă va boteza, căci trebuie să mulţumesc lui Dumnezeu că m-a călăuzit spre credinţa cea adevărată prin mijlocirea acestui creştin", arătînd pe sus-numitul Atanasie. 279/II
Am rămas foarte surprinşi de aceasta şi domnul nostru patriarh a trimis un om împreună cu mine la domn care, după aceea, a dat poruncă şi noi l-am botezat. După aceea domnul i-a făcut mari miluiri, înrolîndu-l ca lefegiu în oastea sa şi însurîndu-l.

De asemenea, Atanasie a spus evreilor: „Cînd intraţi în sinagogile voastre, îmbrăcaţi cu talesurile[346] voastre, fiecare din voi îşi întoarce capul spre răsărit şi, plecîndu-se, repetă din psalmii profetului David: „Eu intru în casa ta", apoi, întorcîndu-se către apus, spune: „Şi eu mă închin în casa sfinţeniei tale"; apoi întorcîndu-se către miazăzi, spune: „De frica ta, o Doamne" şi ⟨apoi⟩, către miazănoapte, ⟨zicînd⟩ „Călăuzeşte-mă spre dreptatea ta". Dar acesta — spune el — este chiar semnul crucii".

Tînărul evreu pe care l-am botezat la Craiova fusese învăţat şi convertit de el.

El ne-a povestit, spunîndu-ne: „Într-o zi am pus această întrebare unei adunări de evrei: „Voi spuneţi că Mesia va ieşi din neamul lui David; dar triburile voastre s-au sfărîmat. Spuneţi-mi atunci, de unde urmează să mai vină?".

Într-altă zi, vorbind despre anafură[347], mi-a spus că evreii i-au obiectat: „Voi, creştinii, spuneţi că fiecare agneţ este însuşi trupul lui Mesia; acum din miile de inşi care se împărtăşesc în bisericile voastre, fiecare mănîncă însuşi trupul ⟨lui Hristos⟩?". Atanasie le-a răspuns că trupul lui Hristos era ca o oglindă în care, dacă este întreagă, un om îşi vede chipul, iar dacă este spartă în mii de bucăţi, el tot îşi poate vedea făptura în fiecare bucată. 280/I
Ei au rămas ruşinaţi de acest răspuns; şi, într-adevăr, este ⟨un răspuns⟩ pe placul lor.

El mi-a spus, pe lîngă aceasta, că în scrierile evreilor se spune că, atunci cînd va veni Mesia, le va fi îngăduit prin lege să mănînce carne de porc. De aceea el îi dojenea mereu şi le spunea: „Noi creştinii mîncăm porc pentru că credem că Domnul nostru Isus Hristos a venit pe lume şi că // prezicerile profeţilor au fost împlinite, dar voi nu credeţi p. 370
în venirea sa; aşadar mîncaţi în supărare şi în amărăciune".

El a mai spus iarăşi că legea lui Kaşidiari[348] şi a tovarăşilor săi se numeşte în limba ebraică Habil; aceasta înseamnă „vanitate". Acum „Ha", printre numere, este „cinci", „Ba" „doi" şi „Lam" „treizeci". „Ha" sînt cele cinci rugăciuni pe care le spun evreii în fiecare zi; „Ba" adică „două" sînt cele două sărbători care sînt celebrate în timpul anului şi „Lam" care ⟨înseamnă⟩ „treizeci" este a treizecea zi a lunii postului. Prin urmare este în întregime „Basamata" şi „Basafestis" şi în limba ebraică: „Habil Habâlim" adică „deşertăciunea deşertăciunilor"[349].

Vorbindu-se despre Efiraysa care era cu el, a spus că a luat-o împotriva voinţei ei şi că, prin urmare, ea îl otrăvise. Apropiindu-se moartea lui, ea s-a dus îndată şi a chemat pe oameni[350], spunînd: „Veniţi repede ca să-l prindeţi, căci el are de gînd să vă lase

---

[346] *Tales*, şal pe care şi-l pun mozaicii cînd fac rugăciuni.
[347] *Al-andidara.*
[348] *Al-Kaşidyari.*
[349] Paul din Alep citează cîteva expresii din gematria utilizată în cabala iudaică.
[350] *Antrobito.*

moştenire o lege". Aşadar ei s-au grăbit şi au venit îndată la el; şi el a început să le facă semne care sînt bine cunoscute de evrei, dar pe care nu le putem scrie....

În ebraică, a spus el, numerele erau ca acele din arabă; astfel, atunci cînd vreunul îşi vede din nou prietenul şi îl salută, spune: „As-salamu'alaykum"; în limba ebraică, salutul este „'Alaikum selam"[351].

El ne-a spus multe lucruri de acestea; şi noi eram încîntaţi de familiaritatea sa faţă de noi, căci ne distra foarte mult cu spusele sale şi cu tovărăşia sa.

Să revenim ⟨la vorba noastră⟩. La toate aceste mănăstiri şi biserici dracul şi trepăduşii săi sînt zugrăviţi într-un rîu de foc care curge şi numele lor sînt însemnate pe ei. La mănăstirea Jitianu l-am văzut zugrăvit sub chipul unui urs negru mătăhălos.

XXXV. [CARACAL]

Acum ne întoarcem la călătoria noastră. Plecînd de la mănăstirea Hotărani, am călătorit vreun ceas şi am ajuns într-un sat[352] stăpînit de marele stolnic[353] numit Fărcaş, unde acesta are un palat mare[354].

Sîmbătă dimineaţa, biv-vel-comisul[355] ne-a poftit să vizităm noua sa biserică de lemn pe care o clădise drept schit în apropiere, închinată Sfinţilor Petru şi Pavel[356].

Învăţătorul nostru a aghezmuit-o şi ne-am întors. Şi după-amiază plecînd din nou, am ajuns într-un tîrg mare numit Caracal[357], unde se află un palat mare, clădit de răposatul Matei voievod[358] puţin înainte de a muri şi înconjurat cu ziduri de lemn, cuprinzînd o vie întinsă şi o biserică din piatră[359], la care duce o cărare deschisă, ⟨ce porneşte⟩ de la case.

---

[351] Corect: „alehem şalom".

[352] *Farkaş* = Fărcaşa, astăzi Fărcaşele (jud. Olt).

[353] Radu Fărcăşanu (din Fărcaşa) mare stolnic (11 august 1655—22 decembrie 1657), ucis apoi de Mihnea al III-lea (1659) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 176).

[354] „Palatul" a dispărut; ruinele lui au fost văzute în secolul trecut de Al. Odobescu (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 302).

[355] Probabil Badea Comăneanu fost mare comis între 12 martie şi 11 mai 1655 (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 155).

[356] La Comani—Olt, unde familia Comăneanu avea şi case (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 190).

[357] *Kirakil*.

[358] Casa domnească a lui Mihai Viteazul, reclădită de Matei Basarab (N. Stoicescu, *op cit.*, I, p. 139).

[359] Biserica domnească cu hramul Intrarea în biserică, construită probabil de Mihai Viteazul şi refăcută de Matei Basarab (*ibidem*, pp. 139—140).

În această biserică am fost la slujba de seară // şi la utrenie. Liturghia am ascultat-o în altă biserică de piatră, clădită de marele stolnic[360]. p. 371

După-amiază am pornit înainte şi am ajuns seara într-un sat unde am dormit. Toată această cale este în văzul Dunării, la o apropiere de trei sau patru ceasuri de ea. Şi cum acolo e un loc de margine, satele sînt puţine. Cea mai mare parte din locuitorii acestui ţinut sînt ostaşi şi ⟨sînt numiţi⟩ roşii[361], adică călăreţi[362], purtînd uniforme roşii şi ⟨făcînd de⟩ strajă.

XXXVI. MĂNĂSTIREA SADOVA[363]

Luni la amiază am ajuns la o altă mănăstire, clădită de curînd, care seamănă cu mănăstirea Strehaia şi care e numită Sadova[364], după numele Sf. Nicolae, şi care e clădită din nou de către răposatul Matei voievod[365], cu ziduri şi întărituri[366] şi o biserică mare care seamănă cu aceea a mănăstirii Bucovăţ. Este zidită cu asemenea întărituri // pentru 280/II
că Dunărea se află în preajmă, la o oră şi jumătate de drum. De la Craiova este o cale de o zi întreagă de mers. Această mănăstire aparţine şi ea tot vornicului Preda, pe care l-am pomenit aici mai înainte.

Am slujit în ea liturghia marţi 11 august şi în dimineaţa de miercuri am trecut rîul Jiu[367] într-o luntre şi am ajuns seara într-un tîrg dăruit patriarhului de Alexandria încă din timpul lui Radu voievod[368] şi numit Segarcea[369], aşezat într-un loc frumos cu pămînt întins şi proprietăţi

---

[360] Este vorba probabil de biserica Sf. Treime, ctitoria lui Radu Fărcăşanu mare stolnic (1655—1657), sau de biserica Sf. Ioan, reclădită la 1768, după cum crede Radu Creţeanu („Mitropolia Olteniei", 1967, p. 922).

[361] *Ros* = roşii sau curteni de ţară. De fapt cei care făceau de strajă la hotarul dinspre Dunăre se numeau călăraşi de margine. În această regiune se aflau însă şi mulţi roşii sau curteni.

[362] *Sibahiyya.* Aici termenul de *sipahi* (*sibahiyya*) e folosit în sensul primordial iranian de „călăreţi" sau ostaşi; roşii erau ostaşi călări.

[363] Notă marginală în manuscrisul arab.

[364] *Sadofa*, ctitoria Craioveştilor, de la sfîrşitul secolului al XV-lea—începutul celui de al XVI-lea.

[365] Reclădită din temelie ante 1640 (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 564 şi 611).

[366] *Merami.*

[367] *Dji.*

[368] *Radu Voyvoda:* la Belfour, *Radzivil Voivoda*, lectură împrumutată şi de Emilia Cioran (*op. cit.*, p. 201). Aici e vorba în mod sigur de Radu Mihnea, care, la 28 oct. 1622, întărea satul ca slobozie patriarhiei de Alexandria (DIR, XVII, vol. IV, pp. 200—201; vezi şi p. 579). Vezi şi D. G. Ionescu, *Relaţiile ţărilor române cu patriarhia de Alexandria*, Bucureşti, 1935.

[369] *Seghardja.*

numeroase şi cu un venit anual de cinci sau şase sute de piaştri. Aici locuieşte un călugăr trimis de patriarh care şade totdeauna acolo şi este schimbat la fiecare trei ani; aici e un loc cu climă plăcută.

XXXVII. DESPRE MĂNĂSTIREA CĂLUI CEA MINUNATĂ[370]

Dimineaţa am ajuns la mănăstirea Jitianu[371]. Apoi am trecut la Craiova şi am dat de nişte drumuri foarte grele, prăpăstioase, printre dealuri şi văi şi păduri; le-am străbătut foarte anevoie pînă seara, cînd am ajuns la o mănăstire cu hramul Sf. Nicolai, numită Călui[372], mare şi frumoasă şi bine întărită. Clădirea este ridicată de nemţi[373]; şi chiliile sale se întind de jur împrejurul clădirii, prin galerii exterioare. Biserica este foarte frumoasă, cu clopotniţă deasupra uşii; este frumoasa operă a unui frînc[374] priceput, astfel că nu am mai văzut ceva asemănător cu ea
p. 372 în tot timpul şederii noastre; şi totul se află într-o vale, închisă // de munţi înconjurători, astfel că este o mănăstire ascunsă; şi drumul ⟨ce duce⟩ spre ea este tainic, căci am ajuns pînă la ea fără să o vedem o singură dată pînă ce am intrat pe poarta ei. Este o mănăstire tare vestită în această ţară.

Dimineaţa, devreme, în ziua sărbătoarei Adormirii Maicii Domnului[375], am sfinţit agheazma şi am primit o binecuvîntare de la mîna dreaptă a Sf. Nicolae care are toate degetele întregi şi aceste degete — oricît de minunat poate să pară ⟨aceasta⟩ — sînt unele întinse, altele îndoite în forma unei mîini de episcop cînd dă binecuvîntarea. Este împodobită cu aur şi este socotită ca un lucru de mare preţ. Am primit, de asemenea, o binecuvîntare de la o bucată din capul Sf. Ioan Botezătorul, care este împodobită cu nestemate de mare preţ; acestea strălucesc ca soarele în jurul său.

Apoi am primit o binecuvîntare de la o cruce făcută din unsprezece smaragde verzi, cel mai mic valorînd o sută cincizeci de dinari; este de aur masiv, lucrată în întregime de nemţi. Pietrele amintite sînt aşezate

---

[370] Notă marginală la textul arab: *'an dayr Kaluy al-'adjib.*

[371] *Djitiyani.*

[372] *Kaluy.* Mănăstirea Căluiul, numită şi mănăstirea de la Cepturoaia (jud. Olt), ridicată în timpul domniei lui Neagoe Basarab, prin 1516—1521, a fost terminată şi înfrumuseţată de fraţii Buzeşti, la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea (V. Drăghiceanu, *Lămuriri asupra Buzeştilor*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor istorice", IV, 1911, p. 119; C. Bălan, *Mănăstirea Căluiul*, Bucureşti, 1967). Pentru alte lucrări vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, I, pp. 134—136.

[373] *Şughl al-Nemsah* — lucru nemţesc

[374] *Efrendji*, în sens de european.

[375] 15 august.

pe amîndouă feţele şi crucea este preţuită la trei mii de dinari. Ele aparţin tezaurului domnesc. N-am mai văzut pînă acum alta deopotrivă cu ea. Aveau un epitrahir cu ţesătură de aur, împodobit tot cu nestemate, valorînd cel puţin o mie de dinari. Căci ctitorii care au clădit şi au înzestrat această mănăstire, făcîndu-i aceste danii şi binefaceri, erau mari boieri care cîrmuiau peste jumătate din Ţara Românească[376]. Ei sînt aceia care l-au ridicat pe tron pe răposatul Mihai voievod[377] şi după aceea au uneltit împotriva lui şi l-au ucis[378].

Am fi dorit să luăm această mănăstire şi să o legăm de patriarhia din Antiohia, aşa cum mai sînt mănăstiri închinate altor patriarhii, dar nu am găsit pe nimeni, afară de egumen şi de cîţiva călugări, care să vrea să intre în această învoială[379].

Duminică, după liturghie, ne-am luat rămas bun şi am ajuns din nou la drumul cel rău şi din nou am trecut rîul Olteţ şi după-amiază am ajuns într-un tîrguşor stăpînit de ctitorii mănăstirii din urmă[380]. Cuprinde o mănăstire din piatră cu hramul Sf. Procopiu, unde am slujit liturghia.

XXVIII. [MĂNĂSTIREA STĂNEŞTI]

Am mers apoi la altă mănăstire, ridicată de aceiaşi boieri, avînd hramul Adormirii Maicii Domnului şi numită Stăneşti[381]; ⟨se află⟩ la o depărtare de două zile de călătorie şi este aşezată într-o vale în mijlocul unor păduri întinse. Arhitectura sa seamănă cu aceea a mănăstirii Călui, îndeosebi clopotniţa, căci meşterii care au clădit mănăstirea aceea au fost folosiţi şi la cealaltă. // 280/II

Rîvna de a clădi mănăstiri este foarte mare în această ţară şi ei ⟨românii⟩ le înzestrează cu minunate danii // de moşii, ţarine, vii, grădini, p. 373

[376] Fraţii Buzeşti, Radu, Preda şi Stroe.

[377] *Al-marhum Michal Foyfoḍa al-maṣhur*. E vorba de Mihai Viteazul.

[378] Autorul atribuie din greşeală Buzeştilor uciderea lui Mihai Viteazul care a fost omorît din ordinul lui Basta.

[379] În 1594 fraţii Buzeşti au închinat mănăstirea Căluiul Sfîntului Mormînt (Gh. S. Buzescu, *Reconstituiri istorice privind neamul Buzeştilor*, partea a II-a, Sibiu, 1936, p. 76).

[380] Poate fi vorba de Cepturoaia (cum crede R. Creţeanu) — unde există o veche biserică din secolul al XVI-lea cu hramul Sf. Paraschiva şi o casă a familiei Buzescu (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 147).

[381] *Ṣaṭianisitii*, transcrie iniţial corect: *Ştaneşti*. Mănăstirea Stăneşti (jud. Vîlcea) a fost ridicată în 1536 de Giura logofătul, fiind refăcută şi completată cu chilii de boierii Buzeşti (N. Stoicescu, *op. cit.*, II, pp. 594—595). Dintre lucrările mai noi vezi D. Pleşia, *Contribuţii la istoricul mănăstirii Stăneşti şi a ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei", 1966, nr. 5—6, pp. 407—417.

mori, ţigani robi şi altele. Fiecare mănăstire este locul de îngropare al ctitorilor săi şi pe peretele dinlăuntru, de o parte ⟨şi de alta⟩ a uşii bisericii cînd intri pe dreapta, sînt zugrăvite chipurile acelora care au clădit-o, adică al boierului însuşi, ale fiilor săi, al tatălui şi ale fraţilor, unul după altul; la stînga se află soţia şi fiicele sale şi soţiile şi fiicele rudelor sale. Numele lor sînt scrise deasupra capetelor ⟨lor⟩ şi toată dorinţa este ca, în timpurile viitoare, copiii copiilor lor să se poată uita la chipurile lor şi să spună: „Acesta este chipul bunicului nostru, acesta este acela al bunicii noastre ş.a.". Chipul domnului nostru Mesia se află deasupra uşii şi ⟨ctitorii⟩, care sînt cu toţii pe amîndouă laturile, sînt înfăţişaţi cu mîinile întinse către el, spunînd: „Primeşte de la noi, o binecuvîntate Mesia, această sfîntă biserică, pe care am clădit-o întru slava numelui tău, şi răsplăteşte-ne pe noi pentru osteneala noastră cu cereasca ta împărăţie!"

Să revenim ⟨la descrierea noastră⟩. În această mănăstire este un izvor de apă curgătoare, dar întregul locaş este acum pustiit, căci ctitorii săi, puţin timp după clădirea ei, au supus cîrmuirea ei lui Nichifor, patriarhul Alexandriei[382]; şi după moartea acestuia nimeni nu a luat-o în seamă.

Noi am săvîrşit o pomenire pentru ctitorii mănăstirii şi apoi ne-am întors în sat.

XXXIX. MĂNĂSTIREA LUI DRĂGUŞIN[383]

Marţi am trecut Oltul cu o luntre şi ieşind de sub jurisdicţia episcopului de Rîmnic, am intrat în aceea a mitropolitului capitalei. Am trecut peste dealuri şi văi foarte abrupte, unde drumurile erau stricate de ⟨trecerea⟩ carelor grele şi am ajuns la amiază la o mănăstire închinată Sf. Treimi, numită mănăstirea ⟨lui⟩ Drăguşin, după numele celui care a zidit-o acum de curînd lîngă rîul Olt. Se află în vecinătatea apropiată a mănăstirii Stăneşti. Dar cum nu este nici un drum de-a dreptul, bun pentru care, ne-am dus pe drumuri lăturalnice ⟨şi am făcut⟩ un mare ocol de o jumătate de zi. Biserica este mîndră şi lîngă ea este o fîntînă şi o clopotniţă mare.

382 Nichifor, patriarh al Alexandriei (înainte de 30 mai 1639—aprilie 1645). Mănăstirea era metoh al patriarhiei din 1615.

383 *'An dayr Draghoşin*. Nu este vorba de Drăgăşani — cum s-a crezut pînă acum — ci de mănăstirea Deleni, cu hramul Sf. Treime, clădită pe la mijlocul sec. XVII de Drăguşin Deleanu mare paharnic (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 274). Paul de Alep arată el însuşi că mănăstirea purta denumirea de Draghoşin după numele ctitorului.

Întorcîndu-ne, de aici am ajuns seara într-un sat Curtișoara[384]; și în dimineața următoare am trecut de tîrgul Slatina[385] și peste rîul Olt care este lîngă el și care se trece cu luntrile.

XL. MĂNĂSTIREA CLOCOCIOV[386]

Am ajuns la o mănăstire cu hramul Sf. Mihail, dar numită de obicei Clocociov[387]. Seamănă cu o mănăstire pe care o vizitasem mai înainte și are, ca și ea, o fîntînă cu apă. Este locuită de un egumen și de călugări greci de la mănăstirea Cutlumuz[388] de la Sfîntul Munte, întrucît ctitorii săi au închinat-o acesteia din urmă.

Joi dimineața am plecat și am urmat drumul Bucureștilor[389], căci ajunsesem foarte aproape de acesta. Și drumul nostru era tot spre răsărit și miazănoapte, dar foarte greu din cauza pădurilor dese.

XLI. MĂNĂSTIREA GLAVACIOC[390]

Sîmbătă am ajuns // la o mănăstire închinată Bunei Vestiri și cu numele de Glavacioc[391], ctitorie a unuia din vechii domni al cărui nume era Neagoe voievod[392], împreună cu Petru voievod[393]. A fost întemeiată p. 374

---

[384] *Banukirkes*, compus din Banu și Kirkes. Este vorba, fără îndoială, de banul Chircă Rudeanu, care la această dată era fost mare ban (1657—1659) (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 238) și care avea case și biserică la Curtișoara (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 250 și 265, nota 346).

[385] *Bazar Slatina (Șalațina).*

[386] Notă marginală: *'an dayr Klokocok.*

[387] Mănăstirea Clocociov, ridicată pe la începutul secolului al XVI-lea, a fost refăcută de Mihai Viteazul (1593—1601) și apoi de Diicu Buicescu mare agă la 1645 (N. Stoicescu, *op. cit.* II, pp. 583—584).

[388] *Kurtulmiș.* Era metoh la Cutlumuz din 1626.

[389] *Bukarest.*

[390] Notă marginală: *'an dayr Ghlafačok.*

[391] Mănăstirea Glavacioc (jud. Argeș), existentă încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, a fost reclădită din zid de Vlad Călugărul, fiind isprăvită în 1496 în timpul domniei lui Radu cel Mare. Biserica a fost zugrăvită de Neagoe Basarab (1512—1521) și Petru Cercel (1583—1585) (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 338—339).

[392] *Nyaghoy Voyvoda* = Neagoe Basarab (1512—1521).

[393] *Petros Voyvoda* = Petru Cercel (1583—1585). Este asociat cu Neagoe în calitate de ctitor.

acum o sută şaptezeci de ani. Biserica este mare şi cu o arhitectură frumoasă, avînd două turle, una deasupra navei, cealaltă deasupra corului. Pe cele patru coloane sînt patru arcuri pe care este rezemată turla. Nu am mai văzut în această ţară nici o altă biserică care să poată fi asemuită acesteia; seamănă cu biserica Adda din ţinutul Tripoli[394]. Chiliile mănăstirii sînt toate de piatră şi în partea de miazăzi se află un lac mare. Este aşezată în fundul unei păduri mari şi drumul care duce spre ea este tainic.

Duminică am făcut slujba în mănăstire şi am cinstit cu brîu pe egumen; şi slujba s-a încheiat printr-o hirotonire de preoţi şi de diaconi //.

XLII. MĂNĂSTIREA CĂSCIOARELE

281/II După masă ne-am luat rămas bun de la ei. Am făcut o vizită la curtea unui boier[395]. Iar de aici, trecînd printr-un sat al soţiei sale numit Petreşti[396], am ajuns apoi la mănăstirea numită Căscioarele[397] sau „Casa săracilor", cu hramul Intrării în biserică a Maicii Domnului, aşezată pe malul rîului Argeş, pe care l-am trecut.

XLIII. MĂNĂSTIREA SF. NICOLAE

Apoi am mers la o altă mănăstire cu hramul Sf. Nicolae[398] şi am ajuns după-amiază în oraşul Bucureşti, vestita reşedinţă a domnilor din timpurile cele mai vechi[399].

---

[394] *Kanisa Adda fi bilad Ţarabulus.*

[395] *Arhon.*

[396] *Betraşiti* = Petreştii de la Neajlov, sat dispărut (jud. Ilfov).

[397] *Kasişore.* Mănăstirea Căscioarele (jud. Ilfov), ridicată în veacul al XV-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 142—143).

[398] Este vorba de mănăstirea Găiseni sau Strîmbul, cu hramul Sf. Nicolae, situată în apropiere de Căscioarele; mănăstirea a fost construită de Drăghici mare vornic la 1512—1521 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 325).

[399] În traducerea noastră am restabilit succesiunea vizitelor care, în textul arab corupt, se înfăţişează astfel: „Am ajuns la mănăstirea Căscioarele. Şi am mers la o altă mănăstire cu hramul Sf. Nicolae şi am ajuns după-amiază în oraşul Bucureşti cel vestit şi am mers la Căscioarele, adică „Casa săracilor", cu hramul Intrarea Maicii Domnului în biserică, aşezată pe malul rîului Argeş pe care l-am trecut. Şi am mers la altă mănăstire cu hramul Sf. Nicolae" etc.

Ne-am hotărît să tragem la mănăstirea Sf. Gheorghe[401] care este bine cunoscută ca un metoh al Învierii, locuită de un egumen şi de călugării de sub ascultarea patriarhului Ierusalimului[402].

XLV. LA BUCUREŞTI

Acest oraş Bucureşti este foarte mare şi se spune că, acum mulţi ani, cuprindea cam şase mii de case. Are patruzeci de biserici şi mănăstiri şi vestitul rîu Dîmboviţa[403] care curge prin mijlocul său. Noi ne-am dus apoi la Curte[404], care este o clădire de mari proporţii şi este înconjurată de ziduri înalte de lemn. Era odinioară o clădire veche, dar a fost dărîmată de răposatul Matei voievod şi refăcută din nou de-a întregul[405]. Este o clădire uimitor de armonioasă şi care încîntă privirile şi este mai mîndră şi mai veselă decît curtea de la Tîrgovişte. Biserica sa are hramul Adormirea Maicii Domnului[406] şi în ea am săvîrşit o slujbă de sfinţire a agheazmei.

Apoi am mers la o margine a oraşului, pe un deal înalt, care îmbrăţişează cu privirea ţinutul înconjurător, unde domnul de acum s-a sîrguit să clădească o biserică măreaţă[407] şi prea strălucită, semănînd pe dinăuntru cu biserica de la Argeş. Dar aceasta este de cărămidă, şi în navă are doisprezece stîlpi, fiecare dintr-o singură bucată rotundă de piatră, ca să împlinească numărul celor doisprezece apostoli. Deasupra ei se înalţă patru turle mari şi pe dinafară un pridvor larg. Acoperişul e învelit cu plumb; se spune că greutatea lui se ridică la patruzeci de mii de ocale.

---

400 În notă marginală.

401 Mănăstirea Sf. Gheorghe Nou, construită în secolul al XVI-lea, fost metoh al patriarhiei de Ierusalim, unde locuiau patriarhii cînd veneau la Bucureşti (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor din Bucureşti*, pp. 281—286).

402 Paisie (1645—1660).

403 *nahr Dinbofitsa al-maşhur*.

404 *Al-Kurṭa* = Curtea Veche, începută în secolul al XIV-lea pe malul stîng al Dîmboviţei, reconstruită la mijlocul secolului al XVI-lea de Mircea Ciobanul (N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 29 şi urm.).

405 După anul 1640 (*ibidem*, p. 29).

406 Biserica Curţii Vechi, cu hramul Buna Vestire, a fost construită de Mircea Ciobanul pe la mijlocul secolului al XVI-lea (*ibidem* p. 195—198).

407 Biserica mitropoliei, ctitorită de Constantin Şerban (1654—1658) şi terminată de urmaşul său, Mihnea al III-lea (1658—1659) (*ibidem*, p. 241).

Am făcut în ea o slujbă de sfinţirea agheazmei şi sfinţia sa a aghezmuit-o, potrivit datinei, căci pînă acum nu fusese încă terminată[408] şi
p. 376 prin urmare rămăsese netîrnosită. Este închinată ⟨sfîntu⟩lui // Constantin (care este şi numele ctitorului) şi ⟨sfintei⟩ Elena.

Apoi am trecut la o mănăstire cu hramul Sf. Ecaterina[409] în care se află un egumen şi călugării de la muntele Sinai; apoi la o alta, care poartă numele Sf.Ioan Botezătorul[410], ⟨apoi⟩ la alta cu hramul celor patruzeci de mucenici şi numită ⟨Cei⟩ Patruzeci[411] care este un metoh al mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din cetatea Ianina; ⟨apoi⟩ la una, închinată celor doi apostoli, Petru şi Pavel, ctitoria lui Matei Voievod[412] şi care ţine de una din mănăstirile de la Sfîntul Munte[413]; apoi o mică mănăstire cu hramul Sf. Sava[414], pe care ctitorii săi au închinat-o la început mănăstirii cu acelaşi nume din Ierusalim şi este cîrmuită de un egumen împuternicit de patriarhul de la Ierusalim.

Sîmbătă ne-am dus să slujim liturghia într-o mănăstire care poartă numele Sf. Nicolae, ctitoria răposatului Mihai voievod[415], aşezată tot pe o înălţime la marginea oraşului, de mari proporţii şi măreaţă, cu trei turle. Aici a fost hirotonit, tot atunci, un preot.

Duminică dimineaţa am sfinţit agheazma în mănăstirea Sf. Gheorghe.

Luni, cea din urmă ⟨zi⟩ a ⟨lunii⟩ august, am vizitat o mănăstire care poartă numele ⟨Sfînta⟩ Troiţă[416], una din clădirile răposatului Ra-

---

408 Biserica a fost pictată în timpul domniei lui Radu Leon (1664—1668) (*ibidem*, p. 241).

409 Mănăstirea Sf. Ecaterina, situată pe malul drept al Dîmboviţei, la est de actuala mitropolie, construită în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, de Ivaşco Golescu vornicul, refăcută din piatră după anul 1595 de Pană mare vistier (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 278—279).

410 Mănăstirea Sf. Ioan cel Mare sau Grecesc, aşezată pe Calea Victoriei, pe locul unde se ridică astăzi palatul C.E.C., întemeiată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*ibidem*, pp. 287—289).

411 Mănăstirea Sărindar, situată pe locul unde se află astăzi Casa Centrală a Armatei, existentă la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi refăcută în vremea domniei lui Matei Basarab (*ibidem*, pp. 266—268).

412 Mănăstirea Sf. Apostoli, zisă şi mănăstirea Tîrnovului sau a Arhimandritului, pe malul drept al Dîmboviţei, existentă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, refăcută de zid de Matei Basarab (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 271—274).

413 De fapt, era metoh la mănăstirea Tîrnova din Bulgaria.

414 Mănăstirea Sf. Sava, situată pe locul din faţa Universităţii, construită de Andronache pîrcălab în secolul al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea ante 1619, reclădită de Constantin Brîncoveanu (*ibidem*, pp. 295—296).

415 *Mikhal Voyvoda* = Mihai Viteazul. Mănăstirea Mihai Vodă, cu hramul Sf. Nicolae, construită la 1591, unde în veacul din urmă au fost instalate Arhivele Statului (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 27—35, 230—234).

416 *Al-Thaluth „Treimea"*. Mănăstirea Sf. Troiţă, ridicată între anii 1568—1586 de Alexandru al II-lea Mircea şi de fiul său, Mihnea Turcitul, la marginea „den jos" a oraşului, dărîmată de turci la 1595 şi reclădită de Radu Mihnea în anul 1613, luînd apoi numele acestuia din urmă (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 259—265).

du voievod[417] care a domnit în vremea sa asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. Această mănăstire este şi ea la o margine a oraşului, pe un loc mai ridicat înconjurat de un rîu şi de o apă stătătoare; şi cînd sînt apele mari, nu se poate ajunge la ea decît trecînd pe un pod de lemn. Este o clădire frumoasă şi preţuită iar biserica sa este măreaţă şi spaţioasă, foarte împodobită, plăcută şi acoperită cu picturi. În partea de miazăzi ⟨a bisericii⟩ este locul mormintelor domnilor, cu pietrele lor de marmură albă[418], împodobite cu acoperăminte ⟨de mormînt⟩ din ţesătură de fir; sînt făcute în chip de cupolă, rezemată // de patru stîlpi de fier şi chipurile 282/I
răposaţilor sînt zugrăvite pe perete.

Aici am slujit liturghia şi am hirotonit preoţi şi diaconi. Această mănăstire atîrnă de mănăstirea Ivir[419], adică de mănăstirea Georgienilor de la Sfîntul Munte şi este locuită de un egumen grec şi de călugări greci care sînt schimbaţi la cîte trei ani.

Afară din oraş este o altă mănăstire ridicată de Matei voievod[420].

În dimineaţa primei sîmbete greceşti[421], prima din luna septembrie[422] şi aniversarea Sf. Simeon Stîlpnicul din Alep şi începutul anului 7166 de la facerea lumii[423], am plecat din Bucureşti la amiază; şi am ajuns într-un sat în care locuise mai înainte domnul de acum, pe vremea cînd era boier fără dregătorie. El a ajuns după aceea serdarul armatei.

XLVI. ⟨SATUL DOBRENI⟩

Satul se numeşte Dobreni[424], ceea ce înseamnă „cel frumos"[425]. Acolo e // o curte mare, înconjurată de un gard de scînduri lămbuite, înăuntrul p. 377
cărora sînt clădiri mari şi spaţioase[426] cu firide şi bolte acoperite în întregime

---

[417] *Radu Voyvoda* = Radu Mihnea.

[418] Aici au fost îngropaţi: Alexandru Mircea (1577), Elena, fiica acestuia (1589), Vlad, fiul lui Mihnea Turcitul (1590) şi Radu Mihnea (1626).

[419] *Ifarisko* (Iverisko). Era metoh la Ivir din 1614.

[420] Mănăstirea Plumbuita, ctitoria lui Petru cel Tînăr, Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul între 1559–1585, refăcută de Matei Basarab (1647) (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 251–254).

[421] După „calendarul grecesc" sau ortodox, prima zi a anului bisericesc, ce începe la 1 septembrie, a căzut în anul 1657 chiar într-o sîmbătă, care a fost cea dintîi sîmbătă din acel an.

[422] *Eylul.*

[423] 1657 Paul de Alep foloseşte era constantinopolitană care începe la 1 septembrie şi care era în vigoare şi în Antiohia.

[424] *Dobrani ayvu al-Maliḥa* = Dobreni, sat, com. Vărăşti, jud. Ilfov.

[425] De la termenul ДОБРЬ, care înseamnă în limba slavă „bun".

[426] Palatul Cantacuzinilor de la mijlocul secolului al XVII-lea (N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, I, p. 280).

cu chipuri de sfinţi şi cu altele asemănătoare etc. Odăile dau spre o grădină foarte mare, împărţită în straturi, ca grădinile frîncilor[427], cu jgheaburi de olane. În partea de afară este un bazin mare cu apă cu un pod peste el, de la un capăt la celălalt[428]. În mijlocul grădinii este un chioşc frumos şi lîngă el este o biserică foarte mare de piatră purtînd hramul Adormirii Maicii Domnului[429].

XLVII. [MOARA DOMNEASCĂ]

În ziua următoare, îndată după slujba ⟨sfinţirii⟩ agheazmei, am plecat pe un drum anevoios, printr-o pădure deasă, de-a lungul malului unui lac de care nu s-a depărtat niciodată poteca noastră pînă în apropiere de rîul Argeş.

Aici este o moară mare şi frumoasă, aparţinînd domnului, fără seamăn cu tot ce am văzut pînă acum. Are şase roate pe dinafară şi şase pietre de moară dinăuntru. Fiecare piatră este închisă într-o cutie ca un teasc de vin şi cînd cade făina, ea este prinsă în saci, care atîrnă de fundul cutiei, fără să scape nici pulberea cea mai măruntă, pietrele fiind aşezate sus, deasupra podelii morii. Ea aduce în fiecare an, după contract, o sumă de o mie de scuzi veneţieni, afară de făina cu care îndestulează casa. Dar lucrul cel mai minunat este că, înăuntru, se află o născocire iscusită datorită căreia toată făina cade de o parte şi tărîţele de alta.

Am fi dorit să ne dăm bine pe lîngă domn ca să dea această moară scaunului Antiohiei, căci venitul ei consta din bani siguri[430]. Şi cum noi puteam trimite în fiecare an pe cineva ca să ia în primire cei o mie de scuzi fără nici un fel de altă bătaie de cap, găseam că această ⟨moară⟩ ar fi mult mai nimerită decît oricît de multe mănăstiri, căci acestea constituie un fel de proprietate care cere multă muncă, spre a putea scoate cîştig, şi multă priveghere îndreptată asupra călugărilor şi slugilor. Dar, din nenorocire, ⟨moara⟩ a ars după aceea, împreună cu satul şi cu palatul, după cum vom avea prilejul să arătăm.

---

[427] Adică într-un fel de desen geometric ca al grădinilor din Italia, adoptat apoi şi de francezi şi ajuns la perfecţie în celebrele grădini desenate de Le Nôtre.

[428] Este vorba de un heleşteu în care Constantin Şerban se spune „că au avut avuţie înecată în burie" (butoaie) (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 121).

[429] Biserica Adormirea, construită de Constantin Şerban vel serdar la 1646 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 280).

[430] Adică liberi de orice datorie sau sarcină.

Revin ⟨la subiect⟩. Apoi am trecut pe un pod și am ajuns într-un sat, stăpînit de unul din marii vistieri care nu mai e în slujbă[431], și al cărui nume este Grădiștea[432]. Stăpînul său a clădit de curînd aici o biserică falnică și măreață de piatră cu hramul Adormirii Maicii Domnului[433].

XLVIII. MĂNĂSTIREA EPISCOPULUI NICOLAE, NUMITĂ COMANA[434]

În dimineața următoare am plecat și, trecînd pe ⟨niște⟩ drumuri cu
hîrtoape și printr-o strîmtoare mare, am ajuns la o mănăstire închinată
Sf. Nicolae, numită Comana, ctitoria răposatului Șerban[435] voievod, tatăl
domnului de acum. Ea este o mănăstire mare, trainică, înconjurată de
ziduri de piatră. Și la cele patru colțuri sînt patru turnuri cu galerii boltite,
în jurul lor, pentru plimbare. Unul din ele seamănă cu unul din turnurile
mănăstirii ⟨sfintei⟩ Treimi din Moscova. Clopotnița este deasupra porții.
Ce // m-a încîntat cel mai mult a fost privirea asupra pajiștei de iarbă p. 378
verde care se întinde în întreaga curte a mănăstirii cu fîntîna sa de apă
dulce și cu chiliile călugărilor așezate în jurul ei.

Această mănăstire este așezată ca într-o insulă, fiind înconjurată de
lacuri și de bălți, de apă și de mocirlă de nepătruns. // Și nu este nici un 282/II
drum ⟨care să ducă⟩ spre ea. Am trecut cu barca într-acolo. Și rîul Dunărea
este foarte aproape de ea. Ei spun: „Dacă împăratul[436] ar veni să poarte
război împotriva ei cu întreaga lui armată, el nu ar fi în stare să ⟨o⟩
biruie" ceea ce pare adevărat, căci poziția este foarte puternică, între lacuri
care nu îngheață niciodată, chiar în iarna cea mai aspră, și nisipuri pe sub
apă și noroaie.

Spre seară am plecat și, întorcîndu-ne pe drumul pe care venisem, am ajuns, pe întuneric, într-un sat stăpînit de marele postelnic Constantin[437], așezat pe un loc ridicat ce domină rîul Argeș ⟨și⟩ numit Coiani[438], unde acesta

---

[431] Bunea-Vîlcu Grădișteanu sau Bunea din Grădiște, mare vistier (11 iunie 1653–15 februarie 1655) care își avea casele și „temeiul" la Grădiștea (N. Stoicescu, *Dicționar*, pp. 188–189).

[432] *Gradiști* = Grădiștea, sat, jud. Ilfov.

[433] Construită la 1657 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 348–349).

[434] Notă marginală: *an dayr Mar Nikola Komana.*

[435] *Șeherban* = Radu Șerban (1602–1610) a reclădit mănăstirea Comana prin anii 1588 sau 1590, înainte de a ajunge domn, zugrăvind-o în 1609 (N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 187–189).

[436] Adică sultanul.

[437] Constantin Cantacuzino mare postelnic (1632–1654).

[438] *Ḳoyani* = Coiani, sat, com. Mironești, jud. Ilfov.

are un mare palat după felul palatelor de la Constantinopol. Este într-adevăr ceva vrednic de admirat în arhitectura celor două clădiri principale aşezate una în faţa celeilalte şi care nu se deosebesc cîtuşi de puţin una de alta, cu cupolele lor, şi sînt zugrăvite în întregime spre a imita liniile vălurite ale marmurei colorate. ‹În vîrful› fiecărei cupole, încununînd-o, este un cerc, întocmai ca o bucată solidă din porfir foarte tare, şi resteul este ‹făcut› în felurite feţe, asemenea cu cele ale marmurei. Lemnăria este de o frumuseţe rară şi firidele şi ferestrele sînt minunate. Înăuntrul incintei este o biserică mare cu hramul Sf. Nicolae[439].

[BISERICA ŞI PALATUL DIN FIERĂŞTI]

În dimineaţa următoare am plecat şi, trecînd rîul[440] într-o barcă, am ajuns înainte de amiază într-un sat numit Fierăşti[441] unde se află conacurile şi palatele fraţilor doamnei lui Matei voievod[442]. Cînd s-a început clădirea se spunea că nu se mai află în lume palat asemănător, afară numai poate în ţara frîncilor, căci ‹aceştia›[443] au adus meşteri arhitecţi din ţara ungurească[444] şi piatră din ţara turcească[445] şi au început să o clădească pe dinlăuntru şi pe dinafară cu piatră făţuită. Pînă şi bolţile şi pivniţele de dedesubt, gangurile ş.a. erau toate din piatră, lucrate cu îngrijire şi clădite cu atîta trăinicie încît stîrnea admiraţia privitorului[446].

Clădirea are trei caturi, unul deasupra celuilalt şi este atît de veselă încît îndepărtează orice grijă din sufletul celor întristaţi.

p. 379 Ar fi zadarnic // să încerc să descriu minunata sa împărţire interioară în cămări şi săli de primire. În mijlocul spaţiului dintre clădiri sînt tainiţe

---

439 Biserica Sf. Nicolae din Coiani a fost construită de Neagoe mare ban şi soţia sa Anca din Coiani înainte de 1563; actuala biserică a fost reclădită lîngă cea veche la 1669 de postelniceasa Ilinca Cantacuzino împreună cu fiii ei Constantin mare stolnic şi Mihai mare spătar (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 185—186).

440 Argeşul.

441 *Fiareşiti* = Herăşti, sat, jud. Ilfov.

442 Este vorba de Şerban, Cazan şi Udrişte Năsturel, fraţii doamnei Elina, toţi fii ai marelui logofăt Radu Năsturel din Fierăşti (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 214—215).

443 Adică fraţii Năsturel.

444 *Bilad al-Madjar*, adică Transilvania.

445 *Bilad al-Turk*.

446 Asupra casei familiei Năsturel-Herescu, ridicată pe la mijlocul secolului al XVII-lea, vezi R. Greceanu, *Casa de piatră din Herăşti*, în „Monumente şi muzee", I, 1958, pp. 119—129; Eugenia Greceanu, *Casa de piatră din Herăşti, Studiu arhitectonic, ibidem*, pp. 131—148 şi lucrările citate de N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească*, I, p. 366.

bine întocmite pentru ⟨păstrarea⟩ proviziilor, ⟨iar⟩ uşile lor sînt aşezate în pardoseală sub acoperişurile lor care sînt toate învelite cu olane roşii.

În acest chip sînt plănuite — după cum ni s-a spus — toate clădirile din Ţara Ungurească spre marea înlesnire a stăpînilor şi deţinătorilor lor. Dar aşezarea acestui sat este tare nesănătoasă şi regiunea din jurul său este în veşnică alarmă şi spaimă, îndeosebi din cauza vecinătăţii cu ţara turcilor. În ce mă priveşte, eu nu aş dori ca o clădire ca aceasta să fie ridicată în vreo altă parte ci ⟨numai⟩ spre mănăstirea Cozia şi spre munte, în pace şi linişte, unde este o siguranţă aproape deplină împotriva spaimei şi primejdiilor.

L. MĂNĂSTIREA NEGOEŞTI[447]

Revin ⟨la subiect⟩. Din acest sat am plecat după-amiază şi am ajuns seara la o mănăstire aşezată într-o localitate numită Negoeşti, cu hramul Sf. Mihail şi al oştilor îngereşti, clădită de răposata Elena, doamna lui Matei voievod[448]. Este o clădire cu totul nouă şi foarte aproape de rîurile Argeş şi Dîmboviţa care se unesc aici.

LI. MĂNĂSTIREA PLĂTĂRĂŞTI[449]

Am plecat sîmbătă dimineaţa şi am ajuns la amiază într-o mănăstire măreaţă, cu hramul Sf. Mercurie martirul, dintr-o localitate numită Plătărăşti[450], refăcută din temelie de răposatul Matei voievod.

Ni s-a spus că într-unul din războaiele sale cu Vasile voievod, purtat în acest loc, el a chemat în sprijinul său rugăciunile martirului care i-a apărut în vis şi l-a însoţit cu bărbăţie şi tărie. În ziua următoare, cînd s-a trezit din somn, a pus pe goană pe duşmanii săi, cu mare ruşine şi cu înfrîngere,
// şi drept aceea el a ridicat această mănăstire. Arhitectura mănăstirilor 283/I
sale, ca aproape a tuturor ⟨celor din ţară⟩, este uniformă[451].

---

[447] În notă marginală tăiat în fotocopie: *'an dayr Nighoyasiti.*

[448] Mănăstirea Negoeşti (com. Şoldanu, jud. Ilfov), ctitoria lui Matei Basarab şi a doamnei Elina (1648—1649) (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, II, p. 445).

[449] În notă marginală tăiată: *'an dayr Blaţaraşt.*

[450] *Balaţarasiti* = Plătăreşti (jud. Ilfov). Mănăstirea e ctitoria lui Matei Basarab şi a doamnei Elina din 1646 (*ibidem*, p. 491).

[451] În descrierile sale Paul de Alep a remarcat totuşi unele deosebiri.

Apoi fratele domnului[452] m-a poftit într-un sat care îi aparţine şi care este aşezat într-o insulă în mijlocul unui lac mare nemărginit şi fără nici un drum ca să ajungi acolo; numele acestei localităţi este Frunzăneşti[453]. El a făcut totuşi un drum pentru noi; şi a fost mare greutate şi trudă pînă ce, în sfîrşit, am trecut. El s-a apucat să-şi reclădească un palat mare pe insulă şi acolo am sfinţit agheazma.

LII. MĂNĂSTIREA TÎNGANU[454]

După masă am plecat şi, călătorind timp de două ceasuri, am ajuns la o mănăstire veche într-o insulă înconjurată tot de un lac mare. Am trecut acolo într-o barcă. Este o mănăstire veche, numită Tînganu[455], închinată Sf. Simeon, noul teolog.

LIII. MĂNĂSTIREA BALAMUCI[456]

După o agheazmă, o pomenire a ctitorilor şi ospăţul care a urmat,
p. 380 am părăsit această localitate şi nu ne-am oprit pînă seara, cînd // am ajuns la o mănăstire cu hramul Sf. Nicolae, numită mănăstirea Balamuci. Este aşezată pe malul unui rîu[457]. Doresc sănătate şi fericire locuitorilor şi tuturor celor ce trăiesc în preajma sa, căci ai crede că ar fi chiar rîul Alep, atît de argintii şi de dulci sînt apele sale şi atît de dese sînt rîndurile de sălcii care cresc pe malurile sale. Aici am dormit în acea noapte. Dimineaţa am sfinţit o agheazmă, am făcut o pomenire a ctitorilor şi rugăciuni de dezlegarea păcatelor şi, părăsind mănăstirea, ne-am întors la locuinţa şi la palatul ctitorilor[458] tot pe drumul pe care venisem.

---

452 Radu-Mihail Tîntăveanu, frate după mamă cu Constantin Şerban şi marele său paharnic (1655—1658) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 234).

453 *Frodjonaşit*, com. Fundeni, jud. Ilfov.

454 În notă marginală: *'an dayr Tingan.*

455 *Tingan* = Tînganu, cu hramul Întîmpinarea Domnului, ctitoria lui Radu cel Frumos (1462—1474), jefuită de tătari în 1659. Biserica menţionată de Paul de Alep a dispărut în secolul al XIX-lea (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 634).

456 *Balamudj.* Schitul Balamuci a fost ridicat de Papa Greceanu mare logofăt, la 1631 (*ibidem*, I, p. 50).

457 Prahova.

458 Este vorba de casele familiei Greceanu din Greci—Ilfov.

LIV. MĂNĂSTIREA CĂLDĂRUŞANI[459]

Apoi am trecut la o mănăstire măreaţă la care duce un drum care trece printr-un loc îngust. Este înconjurată de o apă fără sfîrşit şi fără fund[460], are hramul Sf. Dumitru şi se numeşte Căldăruşani. Este vestită în această ţară, fiind una din mănăstirile cele mai mari; este clădită tot de răposatul Matei voievod[461]. Clădirea este întinsă şi cu totul nouă din temelie, cu o biserică de o nespusă frumuseţe, cu chilii şi încăperi de o măreţie domnească.

// Lacul imens o înconjură şi, în afară de un drum nenorocit pînă la 283/II
ţărm, nu există nici un mijloc de nici un fel de a ajunge la ea. Aici se află într-o raclă Sf. Mitrofan, patriarhul Alexandriei, şi noi am primit binecuvîntarea de la preacinstita sa ţeastă.

LV. MĂNĂSTIREA SNAGOV[462]

În dimineaţa următoare am plecat şi am ajuns la o altă mănăstire, ultima dintre mănăstirile pe care le-am vizitat. Este o ctitorie veche, cu hramul „Intrarea Maicii Domnului în biserică" şi este numită mănăstirea Snagov[463]. Construcţia sa trebuie atribuită în parte răposaţilor Mircea[464] voievod, Radu[465] voievod, Matei Basarab voievod şi Petru[466] voievod. Pe lîngă biserica principală, mai are şi alte două biserici[467], pe laturile ce cuprind chiliile, cu hramurile Bunei Vestiri şi Adormirii ⟨Maicii Domnului⟩.

---

[459] Notă marginală tăiată: *'an dayr Kaldaruşani.*

[460] Lacul Căldăruşani.

[461] La 1637—1638 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, pp. 129—131). Vezi, mai nou, Veniamin Nicolae, *Mănăstirea Căldăruşani. Monografie*, Bucureşti, 1973, 158 p.

[462] Notă marginală tăiată: *'an dayr Sinaghoghu.*

[463] A fost ridicată la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea. Biserica mare a fost refăcută de Neagoe Basarab (1512—1521) şi Mircea Ciobanul, fiind zugrăvită de Petru cel Tînăr la 1563 (N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, pp. 589—592). Vezi îndeosebi N. Şerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, Bucureşti, 1944.

[464] Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559), zugrăvit ca ctitor în fresca din pronaosul bisericii mănăstirii Snagov, precum şi în naos, ţinînd chivotul bisericii (Şt. Andreescu, *Portretele murale de la Snagov şi Tismana*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXXVIII, 1970, p. 164).

[465] Probabil Radu, fratele lui Petru cel Tînăr.

[466] Petru cel Tînăr (1559—1568) este reprezentat ca ctitor în pronaos împreună cu fraţii săi, Radu şi Mircea, şi cu mama lor, doamna Chiajna.

[467] Este vorba de două paraclise, primul din secolul al XV-lea, al doilea din secolul al XVI-lea (1588), ambele dispărute (N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 156).

Această mănăstire este aşezată tot într-o insulă, cu un lac imens în jurul său, peste care se află un mare pod care duce acolo. După ce am sfinţit aici o agheazmă şi <am făcut> o pomenire pentru ctitori, am plecat în dimineaţa de joi, în zece ale lunii septembrie[468] şi, gonind repede cu trăsura, am intrat seara în Tîrgovişte, după o lipsă de optzeci şi două de zile din acea capitală.

Mănăstirile Ţării Româneşti[469] pe care le-am descris sînt toate aşezate în eparhia sau jurisdicţia mitropolitului său şi în aceea a episcopului de Rîmnic. — Nu ne-am dus la mănăstirile care se află sub jurisdicţia episcopului de Buzău şi care sînt în părţile acelea ale principatului. Să le păzească Atotputernicul în vecii vecilor! Amin.

p. 381 Revin. La sfîrşitul lui octombrie[470] vremea a devenit foarte friguroasă, însoţită de multă zăpadă şi de un ger mare, care a ţinut zece zile; apoi a încetat şi a urmat o a doua primăvară, cu soare, căldură, flori şi verdeaţă proaspătă, după ce totul fusese ars de ger. Cei ce-şi păşteau caii şi alte vite s-au înapoiat îndată cu ele la păşune, pentru a doua oară, după ce le băgaseră mai înainte în staulele lor spre a le pune la adăpost. În timpul acestui ger, au pierit o mulţime de oi, boi şi vite, atît de neaşteptată şi de cruntă a fost năvala <gerului>, iar acum, după ce a ars focul ziua şi noaptea, am simţit din nou zăpuşeala unei călduri apăsătoare.

Învăţătură. Am văzut la români un mijloc foarte bun de a prevesti,
283/II după anumite semne, asprimea sau blîndeţea vremii. Şi // anume: la optsprezece ale lunii noiembrie[471] se face o pomenire a Sf. Platon[472], a cărui sărbătoare ei o cinstesc cu toţii cu prinosuri, daruri şi liturghii. Din an în an ei aşteaptă această zi; şi orice se întîmplă în timpul acestei zile este un semn pentru ei şi o indicaţie lămurită şi hotărîtă: dacă este zăpadă sau frig în acea zi, ei spun că asprimea frigului în acel an va fi mare; dacă este ploaie şi soare, ei prevăd că iarna ce urmează nu va fi prea friguroasă, ci mai blîndă. Astfel s-a întîmplat anul acesta; ploile, însoţite în parte de soare, au ţinut într-una pînă la 9 decembrie[473] şi apoi a început frigul şi zăpada.

---

[468] *Aylul.*
[469] *Bilad al-Falach.*
[470] *Teşrin al-awwal.*
[471] *Teşrin eth-thani.*
[472] *Blaţonos.*
[473] *Kanun al-awwal.*

LVI. CĂSĂTORIA LUI CONSTANTIN ŞERBAN[474]

La 8 noiembrie ⟨1657⟩ domnul nostru patriarh a cununat pe Constantin voievod cu o roabă circasiană[475] pe care au numit-o la botezul ei Nedelea[476] adică Kiriaki[477]. Încoronarea sau cununia s-a oficiat înăuntrul palatului, în harem sau apartamentul de sus al femeilor. Patriarhul a stat lîngă mire ca naş şi mitropolitul a rostit rugăciunile asupra perechii; dar cînd s-a ajuns la binecuvîntare, sfinţia sa patriarhul a fost acela care i-a binecuvîntat de fiecare dată. Li se pregătise cununi de aur şi cînd au trebuit să ocolească masa cu icoana, evanghelia şi crucea, s-au împrăştiat deasupra capetelor lor nuci, cofeturi, dirhemi şi dinari, acesta fiind obiceiul.

La sfîrşitul slujbei, mirele şi mireasa au fost duşi să şadă pe două jilţuri, în veşmîntele lor domneşti, doamna împodobită cu o mulţime de lanţuri de aur şi mărgăritare, stele de diamante ş.a. şi boierii au venit să le facă urări, în frunte cu domnul nostru patriarh şi cu mitropolitul oraşului şi urmaţi de ceilalţi oaspeţi, printre care ne aflam şi noi. După p. 382
aceea au intrat, în acelaşi fel, soţiile boierilor, // ca să li se înfăţişeze.

Apoi mireasa şi mirele au fost duşi ⟨solemn⟩ în încăperile lăuntrice şi noi am purces să luăm loc la marele ospăţ dat în acea zi, la care s-au închinat pînă seara multe rînduri de sănătăţi, slobozindu-se, cum e obiceiul, multe tunuri. A fost şi o reprezentaţie de acrobaţie făcută de o femeie indiană[478], de o dibăcie de-a dreptul drăcească, căci nu am văzut nimic care să-i stea alături pînă acum: mergea pe frînghie cu capul ⟨în jos⟩ şi cu picioarele aruncate în aer; ⟨apoi⟩ înfigea cîteva săbii cu ascuţişul gol într-o tobă rotundă şi, băgîndu-şi capul între ele, stătea în cap şi începea să se încovoaie de jur împrejur; şi toba, fiind prevăzută cu un arc, se învîrtea datorită jocului ei uimitor de dibaci.

---

474 Notă marginală: *aklil Ḳosṭanṭin voyvoḍa.*

475 *Djariyya Djarkasiyya.*

476 *Nedele⟨a⟩ayyu Kiriyaki.* Ea a însoţit pe Constantin Şerban în exilul său în Transilvania (martie 1658) şi a rămas alături de soţul ei pînă ce acesta a murit.

477 Nedelea în limba slavă înseamnă „duminică" e deci echivalentul numelui de Domnica (= Doamna), redat de autor pe greceşte κυριακή. Într-un act de la mănăstirea Hilandar din Athos se găseşte echivalenţa „Nedaquae aliia Dominica" („Revista pentru arheologie, istorie şi filologie", X, p. 85), aici fiind vorba de fiica lui Ştefan Uroş, sora lui Ştefan Craiul (Nicefor Gregoras, ed. Bonn, II, p. 135). Vezi V. Bogrea, *Doamnele lui Constantin Şerban*, în „Rev. istorică", VI, 1920, pp. 183—184 şi acelaşi în „Anuarul Inst. de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 339.

478 *Imrat Hindiyya.*

LVII. MĂNĂSTIREA COBIA[479]

În ziua sărbătoarei Sf. Nicolae, domnul s-a dus să prăznuiască ⟨acea⟩ sărbătoare într-o mănăstire cu hramul acelui sfînt; o are prin moştenire de la strămoşii săi şi e numită în mod obişnuit mănăstirea Cobia[480] din vecinătatea Tîrgoviştii. În acelaşi chip a fost ţinută şi prăznuită din plin sărbătoarea Crăciunului, potrivit obiceiului din anii ceilalţi, ca şi sărbătoarea Bobotezei.

Dar, în ajunul acesteia din urmă, au sosit veşti de la Constantinopol că domnul fusese mazilit[481], fapt care nu se mai întîmplase din vremea lui Matei voievod (!). Această mazilire a dat prilej pentru secătuirea Ţării Româneşti, luarea în prinsoare şi în robie a locuitorilor şi pentru devastarea ei desăvîrşită. Pentru noi a fost începutul unor spaime şi grozăvii nemăsurate şi de nedescris.

MENŢIUNEA... ŞI RUINA ⟨ŢĂRII ROMÂNEŞTI⟩[482]

Cauza ruinării Ţării Româneşti a fost aceasta: în anul din urmă, cînd înălţimea sa sultanul Mehmed[483] — pe care să-l păzească Dumnezeu! — şi marele vizir Mehmed paşa, cunoscut sub numele de Köprülü[484], arnăut de neam, purtaseră război cu corăbiile frînce[485] la gura canalului[486] Mării
284/I Mediterane[487] //, acel vizir a cerut domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti cîte o mie de pungi[488] de la fiecare, spunînd că el socoteşte că este de datoria

---

[479] În notă marginală tăiată parţial: *Dayr Kobiya*.

[480] Mănăstirea Cobia, pe pîrîul Cobia (jud. Dîmboviţa), ctitoria lui Badea Boloşin stolnicul, ridicată în 1571—1572 (N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 182).

[481] Aceeaşi dată a mazilirii — 5 ian. 1658 — o indică şi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 130.

[482] Notă marginală tăiată din care se poate citi *dhikr* ... *wa charab* (menţiunea ... şi ruina).

Pentru evenimentele ce urmează, povestirea lui Paul de Alep este „foarte bogată şi sigură", după cum spunea N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXXVIII, nota 1.

[483] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[484] Köprülü Mehmed paşa mare vizir, 1656—1661.

[485] Războiul purtat de turci cu veneţienii pentru insulele Tenedos, Lemnos etc. (J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VI, p. 16 şi urm. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 942 şi urm.).

[486] E vorba de Dardanele.

[487] *Baḥr al- Abyaḍ* = Marea Albă.

[488] În notă marginală: „Punga fiind o sumă de 500 guruşi *(kuruş)* şi totalul fiind de 500 000 guruşi". Paul de Alep traduce de obicei cuvîntul turc guruş (în text: *kurus*) cu termenul grecesc de piastru.

lor ca, ori de cîte ori sultanul pleacă la război, să-i facă un dar de bani pentru slujba ⟨ce i-o datorau⟩[489]. El mai cerea încă de la fiecare cinci sute de mii de capete de oi şi trei // sute de cai de trupă[490]. p. 383

Auzind aceste cereri, domnii au fost foarte tulburaţi şi, după sfatul întregului popor, adunat la curte[491], ei au trimis amîndoi împreună un arz înălţimii sale sultanului — pe care Dumnezeu să-l ocrotească! — şi el a primit dezvinovăţirile lor. În acelaşi timp a dojenit pe vizirul său şi i-a zis: „Noi n-am scăpat încă din războiul nostru cu frîncii şi totuşi tu doreşti să mai stîrneşti împotriva noastră un al doilea război". Vizirul, înfricoşat, nu a mai stăruit în a mai cere ceva domnilor; şi fiecare din ei a scăpat cu aproape cinci mii de piaştri, care au fost folosiţi în taină de fiecare din capuchehaiele lor pentru atingerea scopului dorit, făcînd ca arzurile lor să ajungă în mîinile împăratului.

În timpul acesta băştinaşii credeau că vizirul îşi va pierde curînd locul ca şi înaintaşii lui; şi aceşti sărmani oameni nu bănuiau că — după cum vom avea prilejul să amintim mai jos — el îşi va păstra neclintit dregătoria pe o lungă perioadă de cinci ani[492].

Păstrînd, aşadar, în sufletul său, ca o comoară, ura adunată împotriva lor, pentru a o cheltui împotriva lor de îndată ce se va ivi vreun prilej, el şi-a împlinit în cele din urmă răzbunarea atît împotriva domnilor cît şi împotriva celor două principate, după cum vom arăta mai la vale cît mai lămurit, cu ajutorul lui Dumnezeu.

⟨Sosirea unui⟩ agă al vistieriei ⟨în⟩ Ţara Românească şi trimiterea ⟨haraciului la Poartă⟩[493].

Potrivit obiceiului, a venit la domn pentru a primi haraciul anual un agă al vistieriei, însoţit de şaptezeci sau optzeci de însoţitori. Acestui agă şi însoţitorilor lui li se dă tainul şi leafa stabilită prin practica obişnuită după condici (căci aici nimic nu se face decît potrivit unor reguli stabilite); şi aga stă de obicei cam douăzeci de zile sau mai mult.

---

[489] Despre aceste contribuţii extraordinare, cerute pentru nevoile militare ale Imperiului otoman, vezi *Istoria României*, III, p. 16.

[490] Despre aceste cereri posedăm o scrisoare a lui Gh. Ştefan către C. Şerban, prin care îl îndeamnă pe acesta să nu dea nimic pînă ce nu va interveni hanul tătarilor la Poartă în favoarea lor. Domnul Moldovei îl acuza pe „cîinele de vizir" că face „atîtea fealuri de amestecături" asupra domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti şi afirma: „mai bine să ne mănînce cîinii pămîntului nostru decît pre alte locuri străine să izidim" (N. Iorga, *Acte româneşti din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, Bucureşti, 1916, pp. 221–222).

[491] Este vorba de adunarea ţării, convocată în împrejurări speciale. După opinia cronicarilor, Constantin Şerban — auzind că a fost mazilit — a fugit în Transilvania (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 130–131, R. Popescu, *Istoriile*, p. 120).

[492] Exact cinci ani şi două luni.

[493] Notă marginală tăiată: ... *mdji agha al-chazina...al Fallach wa duhubihi.*

Acest tribut sau haraci[494] este strîns de la toţi boierii ţării şi de la dregători şi căpitani, potrivit cu posesiunile şi veniturile lor. Raialele[494bis] nu au nimic de-a face cu acesta; afară doar de arendaşii unor moşii ale statului, care îşi plătesc arenda sporită cu acest tribut[495].

Îndată ce banii se strîng este obiceiul să se trimită după agă o trăsură îmbrăcată cu postav ales de culoare roşie, trasă de patru cai, toţi la fel, şi însoţită de un cal povodnic, purtînd nouă pungi, adică 4 500 de piaştri, şi o bucată de postav ales ⟨sau⟩ de saten pentru el; iar pentru ofiţerii lui cîte o pungă de cinci sute de piaştri de fiecare şi o bucată de postav, potrivit rangului lor, de la cel mai ales pînă la cel mai grosolan. Toate acestea li se împart întotdeauna după această regulă şi cu mare grijă, ca să nu se ivească cea mai mică creştere sau scădere a darurilor. În ⟨acest⟩ răstimp, domnul face agăi mai multe vizite de curtoazie.

Joi, de dimineaţă, în ziua hotărîtă pentru predarea tributului, am fost poftiţi la curte unde a venit şi aga cu toţi însoţitorii, // în trăsurile care
p. 384 li se trimiseseră ca să-l aducă. Aga s-a aşezat împreună cu domnul pe un loc mai înalt ce domina curtea palatului, ca să poată privi cu ochii lui mînuirea tezaurului. Atunci lefegiii tocmiţi anume au adus înaintea ⟨lor⟩ nouă care cu coviltire, la fiecare ⟨car⟩ fiind înhămaţi cel puţin cîte opt cai ⟨iar⟩ la unele cîte zece sau doisprezece ⟨cai⟩, iar muzicanţii au început să cînte din tobe, fluiere şi trompete, în timp ce poporul se strînsese de jur împrejur să privească. Primul car pe care l-a tras în faţă avea înlăuntru o ladă mare; pentru a o umple, ostaşii au început să mute pungile ⟨cu bani⟩ din cămara cămăraşului adică a trezorierului[496], fiecare ducînd pe umeri o pereche, iar marele vistier[497], care lua seama ca aşezarea sacilor de bani în ladă să se facă în regulă, venea înaintea lor. În prima ladă s-au pus treizeci şi trei de pungi; iar în celelalte lăzi din celelalte care numai cîte treizeci şi două[498]. Peste ele vistierul a pus o învelitoare de postav fin de

---

[494] *Hadhihi al-chazina ayyu al-charadj.* Despre evoluţia haraciului în Ţara Românească, vezi studiul lui M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV-XIX*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II, 1957, p. 27 şi urm.

[494bis] Termenul de raia, rayyet, are aci sensul de supuşi. În Imperiul otoman desemna pe supuşii musulmani şi nemusulmani care se îndeletniceau cu agricultura sau cu comerţul.

[495] Pasajul nu este prea clar şi, în plus, este în contradicţie cu cele ce se spun mai jos despre plata dărilor pentru haraci. Este probabil că Paul de Alep se referă aici la aşa-numita „împrumută", pe care domnul o lua de la boieri pentru plata grabnică a obligaţiilor către Poartă. Nu existau arendaşi ai moşiilor statului, ca în Imperiul otoman.

[496] *Min Kamara al-Kamaras ayyu al -chazinadari.*

[497] *Al-fistiyar al-kabir.* Mare vistier era Pîrvu Vlădescu (1655—1658), despre care Paul de Alep va mai vorbi (N. Stoicescu, *Dicţionar*, pp. 255—256).

[498] Punga avea 500 de reali; haraciul se ridica deci la 144 500 reali, cifră apropiată de cea indicată de De la Croix: 140 000 de scuzi (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 756), precum şi de un raport veneţian din 22 febr. 1672: 150 000 de reali (*Hurmuzaki*, V/2, p. 126; cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 39).

lînă şi mătase, pînă ce s-a umplut lada pe care a închis-o apoi şi a pecetluit-o cu pecetea sa. În chipul acesta au fost trase în faţă pe rînd toate carele şi odată încărcate cu postavuri de lînă, cu mătăsurile şi cu celelalte daruri, au fost înşirate în ordine; şi toate acestea au fost îndeplinite după regula cea mai strictă şi după condici. // 284/II

Este obiceiul ca marele vistier să însoţească tezaurul şi să-l predea dregătorilor sultanului[498bis]. Şi acest tribut în bani este păstrat în întregime pentru plata soldei ienicerilor de la Istanbul, în mîinile cărora ajunge cu două zile înainte de sărbătoarea Ramazanului.

În aceste care nu se află nimic altceva în afară de lăzile de care am pomenit. Dar se obişnuieşte ca, după aceea, să se închirieze locul ⟨rămas⟩ liber negustorilor care umplu carele cu tot felul de lucruri pînă la împlinirea greutăţii pe care o pot duce. Căci ei nu sînt niciodată opriţi ⟨la vamă⟩ sau stînjeniţi în trecerea lor nici la Dunăre, nici aiurea; şi aceasta este un izvor de cîştig.

Noi am trimis un balot întreg de lucruri la Istanbul sub îngrijirea lui al-Churi Saba[499], egumenul mănăstirii Deir-Belment[500]. Dar nu a ajuns la destinaţie, deşi noi îi oferisem atît cîştiguri acestui călugăr în timpul ultimilor cinci ani, iar în ziua cînd s-a despărţit de noi i-am dat o sută de piaştri ca bani de drum. Dar lucrurile s-au întors astfel încît el ne-a jefuit. Dumnezeu, care este judecător între el şi noi, să-l răsplătească potrivit cu faptele sale!

Să revenim. Convoiul de care a pornit apoi la drum şi domnul a purces împreună cu aga, petrecîndu-l pînă foarte departe, cu tobe şi trompete, în mijlocul veseliei oştenilor.

Este obiceiul ca, atunci cînd tezaurul ajunge la Rusciuk[501], vistierul să se ducă împreună cu aga la tribunal // ca să-l predea cu dovada legală, p. 385
de teamă că, dacă s-ar întîmpla vreo pierdere în Turcia, aga să nu ridice vreo pretenţie pentru acea lipsă; aşa era obiceiul[502].

Vizirul se afla în castelul de pe canalul[503] Mării Mediterane; şi ei s-au dus la el cu tezaurul, iar el, de cum a văzut pe vistier şi pe ceilalţi trimişi

---

[498bis] Informaţie neconfirmată de alte izvoare.

[499] Eclesiarhul Sava, egumenul mănăstirii Deir Belmend din Tripoli în Siria (V. B o g r e a, *Călătoriile patriarhului Macarie. Îndreptări, întregiri şi lămuriri la traducerea românească*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 344).

[500] *Deir al-Falamand.*

[501] *Urusdjuk.*

[502] Faptul este confirmat mai tîrziu de Del Chiaro, care spune că haraciul era păzit de ostaşi pînă la graniţa ţării, unde aceştia „ricevono un attestato o vogliam dire quietanta, che vien fatta loro da quei Turchi" (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, p. 136).

[503] *Çanakkale* = Dardanele.

ai domnului, a lăsat îndată să-i izbucnească mînia şi, descărcîndu-şi focul urei pe care o nutrise în sufletul său, a cerut vistierului oile pe care le pretinsese mai înainte. Delegaţii au trimis îndată să dea de ştire domnului despre aceasta. Şi domnul a adunat pe boierii ţării la sfat.

După multe discuţii, s-a hotărît, în sfîrşit, să se trimită vizirului douăzeci de pungi ca preţ al 〈oi〉lor. De cum i-au sosit aceşti bani, el a şi repetat cererea sa privind caii. Şi toate acestea erau numai ca să poată ridica pretenţii împotriva lor. Cu mare durere au fost siliţi să se învoiască să strîngă pentru el, de la boierii mazili, trei sute de cai, care i-au fost trimişi[504].

Atunci vizirul[505] a trimis vorbă la înălţimea sa sultanul[506] la Istanbul, spunîndu-i: „Scoală-te şi mergi la Adrianopol şi stai acolo pînă ce voi veni la tine şi îţi voi umple pungile şi lăzile cu aur şi cu piaştri". Aşadar, sultanul a plecat la Adrianopol unde a rămas.

Îndată ce aceste întîmplări au ajuns la cunoştinţa aliaţilor, adică a celor doi domni şi a craiului maghiarilor[507], ei au fost cuprinşi de o mare spaimă. După aceea vizirul a venit el însuşi la Adrianopol, la sultan, şi s-au învoit între ei să trimită să ceară de la fiecare domn cîte o mie cinci sute de pungi, şi de la craiul maghiarilor aceeaşi sumă. Aceasta era numai ca să stîrnească un prilej de ceartă cu ei, căci vizirul ştia bine că ei nu vor da bani, nici măcar cinci sute de pungi[508] şi că nu se vor conforma cererii, chiar şi numai pentru ca să se ferească de aşezarea unui asemenea obicei. Li s-a pus în vedere 〈domnilor〉 că, chiar dacă s-ar abţine 〈de a trimite〉 darul, ei tot trebuie să se înfăţişeze înaintea sultanului ca să-i sărute mîna potrivit datinei domnilor de dinainte[509].

Întrucît aceştia doi se ridicaseră la 〈această〉 demnitate prin ascuţişul sabiei lor şi prin puterea bogăţiei lor— aşa după cum am lăsat să se înţeleagă mai înainte — nu se duseseră 〈atunci〉 la Istanbul[510]; cum ar fi fost 〈oare〉 cu putinţă ca ei să aibă acum destulă încredere pentru a se încumeta să se înfăţişeze la curtea sultanului, după întîmplarea de care tocmai am

---

[504] Despre cei 350 de cai ceruţi celor doi domni în martie 1657 vezi *Hurmuzaki*, V/2, p. 33.

[505] Köprülü Mehmed paşa.

[506] Mehmed al IV-lea.

[507] Gheorghe Rákóczi al II-lea.

[508] La 2 dec. 1657 C. Şerban declara că nu poate da 500 de pungi sau mai mult (*Monumenta Hungarica Historica*, XXIII, p. 590).

[509] Vezi şi *Hurmuzaki*, V/2, p. 39.

[510] Lui Constantin Şerban sultanul i-a trimis steagul de domnie prin Mustafa aga Tahalgiul (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 118), iar lui Gheorghe Ştefan i l-a adus „un agă mare" (M. Costin, *Opere*, p. 167). Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 172.

pomenit?[511] Cum ar fi putut ei să nu simtă o teamă îndreptăţită de o cursă a turcilor împotriva lor?[512] Dar vizirul stărui asupra tuturor acestor cereri ca să stîrnească prilejuri de duşmănie. Şi dorinţa sa era să le ia oricum domnia[513], pentru a-şi satisface propria lui răzbunare[514]. //

În acelaşi timp, vizirul trimisese un capugiu în Ţara Ungurească cu un hatişerif îndreptat către nobilii ţării şi către saşi, care sînt puternici în ţară, şi care ţin în mîinile lor cele şapte mari cetăţi ce alcătuiesc reazimul Ţării Maghiarilor, după cum am arătat mai sus. Scopul acestei porunci era 〈următorul〉: // Mai întîi, dacă ei doresc linişte şi pace şi dacă nu vor ca turcii să năvălească împotriva lor, să-l dea jos mai întîi pe craiul lor Rákóczi şi să ridice în scaun pe oricare altul pe care vor voi să şi-l aleagă, şi în al doilea rînd, să predea comisarilor sultanului cele două cetăţi, aşezate pe canalul de lîngă cetatea Buda[515], ca să se deschidă drum liber armatelor turceşti pentru a merge pe uscat, oricînd, împotriva Zarei[516] sau a Veneţiei. Dacă ei primesc de bunăvoie aceste condiţii, vor preîntîmpina — aşa li s-a spus — toate urmările unui război foarte greu. p. 386 285/I

Zguduiţi de această înştiinţare, căpeteniile maghiare au ţinut sfat[517] adică adunare şi divan[518] şi, ajungînd la o hotărîre unanimă, au depus pe craiul lor şi au numit un altul[519] potrivit indicaţiilor turcilor. Totuşi

---

[511] Constantin Şerban — care ştia ce înseamnă o asemenea chemare, deoarece era încă vie în amintirea contemporanilor tăierea capului lui Miron Barnovschi — a refuzat să se ducă la Poartă, adăugînd că va veni „cu sabia în mînă". Gheorghe Ştefan refuză şi el din acelaşi motiv (*Hurmuzaki*, V/2, p. 38; X, p. V; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 237; J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, pp. 485—486).

[512] La Constantinopol se ştia că chemarea la Poartă a celor doi domni era o cursă (*Hurmuzaki*, V/2, p. 40).

[513] Intenţia aceasta era cunoscută încă din 18 oct. 1657 (*ibidem*, p. 37). Despre pregătirile pentru mazilire şi ordinele date paşei de Silistra şi hanului tătarilor vezi *Cronici turceşti*, II, pp. 174, 294. Despre relaţiile celor doi domni cu vizirul vezi mai sus scrisoarea citată la nota 490.

[514] În realitate, turcii voiau să mazilească pe Constantin Şerban şi pe Gheorghe Ştefan din cauză că susţinuseră în 1656—1657 pe Gheorghe Rákóczi al II-lea împotriva polonilor, aliaţi ai Porţii. Întronarea acestuia ca rege al Poloniei ar fi întărit frontul antiotoman şi ar fi dus la eliberarea ţărilor române de sub dominaţia otomană. De aceea, după înfrîngerea lui Rákóczi, turcii au hotărît să distrugă alianţa celor trei ţări (*Istoria României*, III, p. 188). Despre pricinile schimbării celor doi domni vezi scrisoarea marelui vizir din 8 mai 1658 (*Hurmuzaki*, V/1, p. 49—50).

[515] *Budum*; în limba turcă *Budin* sau *Budim*.

[516] *Zadra*.

[517] În manuscrisul arab: *Şifaţu*, transcriere greşită a termenului românesc sfat.

[518] *Ayyu madjma 'wa diwan*. Termenul de divan se utilizează paralel cu cel de sfat şi în documentele interne ale epocii.

[519] La 1 noiembrie 1657, la porunca Porţii, stările Transilvaniei, întrunite la Alba-Iulia, au determinat pe Gheorghe Rákóczi al II-lea să abdice şi au ales ca principe pe Francisc Rhédey. Potrivit însă deliberărilor dietei (*Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores*, III, p. 319

noul crai nu a putut să-şi păstreze multă vreme onorurile de curînd dobîndite, căci fostul crai a mers ⟨împotriva lui⟩ şi s-a războit cu el şi, punîndu-l pe fugă, şi-a reluat scaunul în ciuda tuturor.

Cînd vizirul a fost înştiinţat despre aceasta, a turbat de mînie şi, mai întîi, a trimis să-l mazilească pe Constantin, domnul Ţării Româneşti, după cum am arătat mai înainte. Ştirea despre mazilirea lui a sosit în ajunul Bobotezei odată cu vestea că s-a dăruit domnia unui om de casă al sultanului, numit Mihnea[520], adică Mihail, fiul lui Radu voievod[521]. Îndată ce românii au aflat, în mod sigur, despre acest lucru, ei au protestat cu tărie, iar domnul s-a supărat rău. În acelaşi timp, se mai dădea ca sigură ştirea că vizirul ar fi trimis un hatişerif hanului[522] şi tătarilor, poruncindu-le să pornească asupra Moldovei şi Ţării Româneşti[523].

Aşadar primul lucru pe care l-a făcut domnul a fost să trimită îndată călăraşi[524] în toată ţara ca să dea de ştire populaţiei să-şi părăsească îndeletnicirile şi să fugă în munţi, ⟨retrăgîndu-se⟩ din faţa tătarilor. Aceste porunci fiind urmate, întreaga ţară a fost, aşadar, aruncată în cea mai mare tulburare; gospodăriile şi satele s-au golit de nenorociţii lor de locuitori în toiul gerului cumplit ce domnea atunci şi a unor zăpezi mari aşternute pretutindeni pe pămînt, iar starea nenorociţilor ţărani era atît ⟨de grea⟩ încît storcea lacrimi şi tînguiri celui care îi vedea. //

p. 387 Apoi domnul a întrunit divanul boierilor ⟨şi⟩ aceştia, sfătuindu-se, au ajuns la hotărîrea de a trimite un arz vizirului, rugîndu-l să aibă milă de ei să nu înfiinţeze un nou obicei spre paguba lor, nici să nu-i împovăreze cu o sarcină care să întreacă puterea lor, ci să se ţină de cele hotărîte de sultanii de dinainte, cu care ei au avut atîtea înţelegeri şi tocmeli[525].

Dar acest umil arz al lor nu le-a folosit la nimic; dimpotrivă, vizirul a stăruit cu mai mare înfocare în înverşunarea şi în duşmănia lui şi le trimitea un capugiu după altul ca să iscodească împrejurările din ţară şi faptele lor. Îndată ce unul din aceşti capugii se arăta în divan, boierii singuri, fără domn, se apropiau rugători de el, ⟨îndemnîndu-l⟩ prin stăruin-

---

şi urm.), Rákóczi îşi putea recăpăta tronul în cazul în care s-ar fi împăcat cu turcii (*Hurmuzaki*, V/2, p. 38). Vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 244 şi urm.

[520] Mihnea al III-lea (1658—1659). Vezi scrisoarea vizirului în „Rev. istorică", 1934, p. 383. Cronica ţării îl numeşte „grec cămătariu", fiul lui Iane Surdul. Noul domn se dădea drept fiul lui Radu Mihnea. Despre originea noului domn vezi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659*, Bucureşti, 1936, pp. 40—43.

[521] Radu Mihnea, domn al Ţării Româneşti (1601—1602, 1611—1616, 1620—1623) şi al Moldovei (1616—1619, 1623—1626). Vezi şi relaţia lui Evlia, p. 220.

[522] Mehmed Ghirai al IV-lea în a doua domnie (1654—1665).

[523] La 7 ian. 1658 se ştia că 20 000 de tătari se găseau la hotarele Moldovei (*Hurmuzaki*, V/2, p. 39). Vezi şi *Cronici turceşti*, p. 174, 294.

[524] *Al-kalaraşiyya*.

[525] Vezi Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 238.

țele lor să se ducă și să pună vorbă pentru ei ca să nu fie mazilit domnul lor, deoarece tot poporul era mulțumit de el; și chiar poporul pe ulițe ridica glasul și striga capugiului în față că dorința sa era să nu aibă alt domn decît pe Constantin; căci domnul trimisese mai dinainte să înștiințeze pe locuitori despre cele ce se puneau la cale ca să-i învețe ce să facă.

Dar nici acest fel de rugăminți nu au folosit la nimic. Și boierii, fiind convinși că vorbele goale nu duceau la nici un sfîrșit bun, au ajuns la hotărîrea să înceapă mai degrabă un război cu turcii decît să-și părăsească domnul[526]. Această hotărîre a lor s-a arătat îndată prin înrolarea unor lefegii cu soldă regulată, căci ei nu-și mai puteau ascunde clocotul nemulțumirii lor față de tirania turcilor și față de călcarea sfruntată a legilor bine stabilite din vechime.

Ori de cîte ori era pus în slujbă un nou vizir, prima lui grijă era să le ceară un tribut peste regula ⟨stabilită⟩ și să se silească să introducă printre ei noi obiceiuri.

Primul lucru pe care l-a făcut după aceea domnul a fost că a iertat de haraci întreaga țară, căci era obiceiul ca această dare să se plătească în fiecare lună[527]; domnul ia de la omul sărac numai trei dinari pe an, ⟨iar⟩ de la cel bogat șase[528], cu condiția ca să fie totdeauna pregătiți să meargă cu el ⟨la război⟩, oricînd ar fi voia lui.

În împrejurarea de față, poporul s-a strîns în mare număr în jurul lui și el a împărțit steaguri și flamuri pentru căpitanii[529] și iuzbașii lor; și toți slujitorii țării nu pridideau să le scrie numele, ca și numărul. Mitropolitul țării[530] stătea de dimineața pînă seara în biserică, luîndu-le jurămîntul pe sfînta evanghelie și pe cruce, că nu vor fi haini față de domnul lor[531], ci vor fi toți cu toată inima pentru cauza lui[532].

După ce au rostit acest jurămînt, li s-au împărțit muschete, arme și muniții. Și au fost înrolați // peste zece mii de ostași cu plată. S-a făcut, 285/II
de asemenea, o nouă înrolare de dărăbani și de seimeni, asupra cărora p. 388
căzuse mai înainte mînia domnului[533]; și această treabă a urmat pînă ce s-a

---

[526] Despre jurămîntul de credință al boierilor față de C. Șerban vezi *Quellen*, VI, p. 114.

[527] Este așa-numitul „bir de lună".

[528] Mai sus (p. 240) Paul de Alep susținea că haraciul se strîngea de la boieri și dregători și că „raialele nu au nimic de a face cu aceasta"!

[529] *Al-ḳabaṭaniyye*. Interesantă știre despre împărțirea steagurilor.

[530] *Muṭran al bilad*. Ignatie.

[531] Despre acest jurămînt al soldaților vezi scrisoarea lui C. Șerban către G. Rákóczi al II-lea din 15 dec. 1657 în *Monumenta Hungarica Historica*, XXIII, p. 587.

[532] După *Letopisețul Cantacuzinesc* (p. 142), trecerea dărăbanilor, seimenilor și roșilor de partea lui Constantin Șerban s-ar fi petrecut mai tîrziu, în mai 1660, cînd acesta s-a întors în Țara Românească.

[533] După lupta de la Șoplea din 1655, cînd mulți slujitori au fost uciși.

completat tot numărul. Potrivit spuselor unor oameni vrednici de crezare numărul lor se ridica la peste o sută zece mii de oșteni[534].

Pe lîngă aceștia, craiul maghiarilor i-a trimis în ajutor o însemnată oaste cu tunurile ei[535], socotind că orice i s-ar întîmpla domnului i se întîmplă din cauza lui[536]. S-a trimis o cerere de ajutor lui Hmelnițki și cazacilor; și domnul aștepta din clipă în clipă sosirea lor. Apoi el și-a trimis căpitanii la granița de la Dunăre pentru a face de pază în acea parte.

Și acum s-a adeverit zvonul sosirii la Rusciuk a lui Kadri Aga[537] — care a ajuns în urmă pașă de Damasc — în chip de iskemle ceauș[538] sau agă de înscăunare[539] a noului domn. Și aga a trimis pe cîțiva din suita lui la domn să-i pună în vedere să se ridice și să plece, să nu mai întîrzie, căci în timpul acesta noul domn se temea să-și facă intrarea în ⟨țară⟩.

La auzul acestora, domnul și țara întreagă și-au arătat mulțumirea, dar totuși au stat liniștiți și chiar au trimis să propună numărul cerut de pungi sultanului, vizirului și pașei de Silistra, Fazîl[540] pașa, care se însurase cu fiica sultanului Ibrahim[541], cît și mai sus-pomenitul agă al înscăunării. Căci ei aveau întotdeauna o foarte mare groază de orice război cu turcii deoarece știau că un atac din partea acestora nu poate fi oprit sau întrerupt pe mai mult timp după cum li s-a vădit cu 18 ani în urmă din expediția turcilor împotriva Bagdadului[542] pe care l-au asediat turcii cu îndărătnicie pînă ce l-au cucerit; și, de asemenea, din expediția lor mai recentă împotriva Cretei[543], o insulă mare, cu vreo 13 ani în urmă.

---

534 Această cifră este exagerată — ca aproape toate cele indicate de Paul de Alep. Armata lui Constantin Șerban se ridica la circa 25 000 de ostași, la care se adaugă cei 7 000 de ostași trimiși de Gh. Rákóczi (*Hurmuzaki*, V/2, p. 41 și E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 241).

535 7 000 de ostași sub conducerea căpitanilor Mihail, Coloman și Gheorghe Mikes (*Monumenta Comitialia*, XI, p. 380; *Quellen*, VI, p. 114 și 131).

536 În plus, Gh. Rákóczi urmărea să oprească în Țara Românească trecerea turcilor și tătarilor spre Transilvania (*Quellen*, VI, p. 115).

537 *Kadiri.*

538 În textul arab: *skimni djaviș*, care nu transcrie corect titlul turc: *iskemle çavuși*, ci un intermediar greco-român *skimni (schimni)* urmat de arabizantinul *djaviș*. Titlul exact al ceaușului care însoțea în țară pe noul domn era: *iskemle agasî* (vezi și D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 171).

539 *Ayyu kursi agha al-kursi*, adică agă al înscăunării. Primul *kursi* a fost apoi șters, ca incorect.

540 Fazîl pașa, fost pașă al Strîmtorilor, numit sangeac de Silistra și Nicopol și serdar în expediția împotriva Țării Românești (Mustafa Naima, *Tarih*, IV, p. 308—309).

541 Ibrahim I (1640—1648).

542 În 1638 Bagdadul a fost recucerit de Mehmed al IV-lea.

543 Războiul turcilor împotriva Cretei, aflată sub stăpînirea Veneției, a început în 1644 prin ocuparea Caneei. După cucerirea localităților Rethymno (1646), Sfakia, Sitia (1647) și La Suda (1648) turcii au asediat Candia care a rezistat douăzeci de ani la 69 de asedii, capitulînd abia la 6 septembrie 1669.

Şi acum o mare nenorocire, însoţită de o mare panică, s-a manifestat printre locuitorii ţării şi starea multora a ajuns ⟨tare⟩ grea, mai ales datorită frigului care creştea neîntrerupt, căci îngheţul şi zăpada nu mai conteneau. Într-adevăr, unde puteau să-şi găsească un adăpost sărmanii nenorociţi ? Între timp, în fiecare zi turcii treceau Dunărea în partea aceasta[544] dar se retrăgeau noaptea, atît erau de cuprinşi de mare frică ; şi amîndouă taberele se pregăteau de război.

Ţăranii fugeau în vîrful munţilor spre a se adăposti, iar negustorii şi îndeosebi stăpînii de pămînt se retrăgeau în ţinutul muntos al Cîmpulungului, la mănăstirea Argeş sau la mănăstirea Cozia // care sînt aşezate spre p. 389
munţii maghiarilor[545], căci cea mai mare parte a locuitorilor din munţii Cîmpulungului, Argeşului şi Coziei sînt oameni care se îndeletnicesc cu cărăuşia de mărfuri, cu carele şi căruţele lor în schimbul unei plăţi[546] etc. ; şi cînd este alarmă şi se dă prin toată ţara semnalul de fugă, ei vin îndată în capitală şi, încărcînd lucrurile oamenilor în carele lor, le iau şi le depun în locuri sigure, ştiute numai de ei. Aceşti cărăuşi sînt oameni bine cunoscuţi negustorilor. Chiria pe care o iau pentru transportul lucrurilor este foarte mare şi, cu adevărat, întrece măsura. Şi în aceste împrejurări se dovedeşte pe deplin adevărul proverbului care spune : „Nenorocirea unei clase de oameni este norocul alteia".

Cît despre noi, am rămas mai departe la Tîrgovişte, pînă la sfîrşitul lunii ianuarie[547] ⟨1658⟩.

[PLECAREA PATRIARHULUI LA CÎMPULUNG. RĂZBOIUL CU TURCII ŞI TĂTARII]

La începutul lunii februarie[548], ne-am luat rămas bun de la domn şi am plecat la Cîmpulung. Trimisesem mai dinainte acolo toate lucrurile noastre, cu de-ale mîncării şi, de asemenea, şi zaherelele noastre, căci şi ceilalţi refugiaţi nu făcuseră numai aceasta, ci luaseră cu ei, oriunde mergeau, provizii pentru ei şi orz pentru vitele lor.

Abia ne aşezasem în chiliile noastre de la vestita mănăstire din Cîmpulung, cînd s-a răspîndit zvonul despre sosirea tătarilor împreună cu „sul-

---

544 *Li hada al-djanib*, adică pe ţărmul românesc al Dunării.
545 Adică ai Transilvaniei = Carpaţii.
546 De frica tătarilor, boierii şi-au trimis avuţiile la Braşov. (*Quellen*, VI, p. 131).
547 *Kanun es-sani*, 1658.
548 *Işbat*.

tanii"[549] lor, de la Brăila. Şi se obţinuseră cîteva ştiri de la ei, prinzînd un om sau doi pentru a afla de la ei cam cît de mulţi ar fi. La început ni s-a spus că tătarii ajungeau la 60 000[550]; dar după aceea cei mai mulţi aducători de veşti se uneau în a spune că numărul lor era doar de numai 16 000 ⟨de oameni⟩[551].

Cu aceste forţe „sultanii" au pornit asupra ţării şi au intrat în ea şi au liniştit pe toţi cei care nu fugiseră ⟨încă⟩ dinaintea lor, încredinţîndu-i că pot rămîne la casele lor fără frică sau neajunsuri din partea lor ca fiind supuşi ascultători ai suveranului lor[552]. Dar aceasta nu era decît înşelăciune şi gînd rău din partea lor, căci întotdeauna obiceiul ca, ⟨atunci⟩ cînd
286/I intră pentru prima oară // în ţara duşmanului, să nu jefuiască şi să nu robească pe nimeni[552bis], ci numai să ridice caii şi proviziile de care ar avea nevoie.

p. 390 Pe de altă parte, turcii, sub Fazîl paşa // după ce au înaintat şi au trecut Dunărea, au mers spre Giurgiu[553] prin teritoriul românesc.

În timpul acesta domnul a început să sape un şanţ pe drumul spre Cîmpulung pentru ca, la vreo nenorocire şi înfrîngere, să se poată retrage într-acolo spre a se apăra, iar de acolo să-şi găsească adăpost în ţara maghiarilor. Pe doamna sa, împreună cu celelalte soţii ale marilor boieri, cu toată averea sa mişcătoare, cu tezaurul, cu caii săi şi cu tot bagajul său greu, le trimisese într-un tîrg mic, numit Rucăr[554], ⟨aflat⟩ mai sus de Cîmpulung, pe drumul spre Ungaria. Aici doamna s-a oprit şi dorinţa ei era ca domnul să ne trimită cu ea şi cu însoţitoarele ei; dar noi nu am vrut să o supunem ⟨nici⟩ pe ea şi ⟨nici⟩ pe ele la spaima şi primejdiile care s-ar fi putut ivi, dacă s-ar fi aflat că sîntem cu ele.

După aceea, domnul s-a hotărît să nu iasă din Tîrgovişte, ci să dea lupta cu duşmanii săi acolo, ceea ce nu era o hotărîre vrednică de laudă. Şi cînd i-a sosit vestea că turcii se apropiau de Bucureşti, a poruncit trupelor staţionate acolo să dea foc întregului oraş şi curţii ⟨domneşti⟩; şi au fost arse mănăstirile, împreună cu bisericile, ceea ce a fost, de ase-

---

549 Titlu purtat de principii tătarilor.

550 Vezi şi scrisoarea lui Gheorghe Ştefan, din 24 febr. 1658, prin care anunţă intrarea în Ţara Românească a unei oştiri puternice de turci şi tătari (*Relaţiile istorice*, II, p. 304).

551 După alte izvoare, ar fi fost 20 000 (*Hurmuzaki*, V/2, p. 39).

552 Hanul Mehmed Ghirai al IV-lea l-a sfătuit pe Constantin Şerban să se închidă într-un loc întărit, asigurîndu-l că va lupta doar de formă împotriva lui pentru a asculta de porunca sultanului (*Monumenta Comitialia*, XI, pp. 364—365; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (Mihnea III)*, în „Bul. Com. Ist.", XIII, 1934, pp. 95—100).

552bis Informaţie suspectă; tătarii jefuiau ţările creştine şi ridicau bărbaţi, femei şi copii pe care îi vindeau ca robi.

553 *Djerdjobo*. După unele ştiri, paşa de Silistra venea cu 15 000 de oameni (*Hurmuzaki*, V/1, p. 44, 46—48).

554 *Rukalu*.

menea, o hotărîre grăbită. Gîndul său era ca, atunci cînd va veni noul domn, ⟨acesta⟩ să nu fie în stare să găsească vreun loc unde să-şi aşeze scaunul său, unde să se poată strînge în jurul lui poporul şi trupele ca să i se închine şi să-l recunoască de domn; căci ⟨domnul⟩ se temea mult ca norodul să nu-şi calce credinţa faţă de el, aşa cum s-a şi întîmplat mai tîrziu.

Apoi şi-a mutat gîndul şi, mergînd înapoi spre Bucureşti ca să dea lupta cu turcii, a ajuns în apropiere de heleşteul[555] sau iazul cu crescătorie de peşte pe care-l făcuse el însuşi; şi acolo s-a oprit pentru a sta la masă. În acest loc i s-a adus vestea că spătarul[556], pe care îl trimisese să poarte lupta cu turcii la Bucureşti, fugise[557] şi se înapoiase fără să fi tras un foc de puşcă deoarece căpitanii nu au luptat[558].

El a primit apoi o a doua veste, anume că seimenii şi dărăbanii care dezertaseră şi fugiseră pe teritoriul turcesc o luaseră înaintea tătarilor, ⟨pornind⟩ dinspre părţile Buzăului[559] spre munţii din vecinătatea Tîrgoviştei, pe drumul dinspre mănăstirea Mărgineni[560], care era mănăstirea postelnicului[561] şi satul acestuia[562] şi că s-au apropiat de Tîrgovişte cu gîndul de a da atacul şi de a tăia trecerea ariergardei domnului în timp ce turcii îl loveau din faţă[563]. Era limpede că aceasta a fost hotărîrea proniei cereşti.

Şi domnul, cuprins de teamă, s-a înapoiat la Tîrgovişte unde a săpat un şanţ în afara zidurilor[564] ca să-şi întărească apărarea. Apoi, din cauze cunoscute ⟨doar⟩ Atotputernicului şi în urma faptului că ocrotirea sa dumnezeiască a fost // retrasă domnului şi ţării, domnul s-a tras înapoi fără p. 391
să fi încercat ⟨să dea⟩ măcar o singură bătălie, îndreptîndu-se spre un fel de şanţ, numit în limba lor „şanţ"[565] pe care îl făcuse pe drumul spre Cîmpulung. Aici s-a oprit, după ce l-a postat la Tîrgovişte pe spătar, în fruntea

---

[555] *'Inda al-chalaştaau al-ladi 'amalahu.* E vorba de heleşteul de la Dobreni.

[556] *Al-sbatar* = Pană Filipescu, mare spătar (5 ianuarie 1655—30 ianuarie 1658).

[557] Despre această fugă vezi raportul olandez din 27 ian. 1658 la N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 247—248 şi cronica lui Husein Vegihi în traducere italiană la N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine, relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, extras din „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.", s. II, tom. XXII, 1894, p. 57.

[558] *Li-anna al-ḳabaṭaniyya lam yuḥaribu.* Pentru refuzul lefegiilor lui C. Şerban de a lupta împotriva tătarilor cf. Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail vodă (Mihnea III)*, în „Bul. Com. Ist.", XIII, 1934, p. 127.

[559] *Buza.*

[560] *Mardj Nani*, în două cuvinte nelegate. Mănăstirea Mărgineni este ctitoria familiei Cantacuzinilor.

[561] Constantin Cantacuzino postelnicul.

[562] Filipeşti, de care a fost vorba mai sus.

[563] După opinia autorului *Letopiseţului Cantacuzinesc*, p. 131, seimenii şi dărăbanii conduceau pe turci şi pe tătari să prade ţara.

[564] Este vorba de zidurile curţii domneşti.

[565] *Al chandaḳ al-musamma bi lisanihim şansu.*

unei trupe regulate de mai bine de 12 000 de oameni, cu ordinul de a nu părăsi acest post; aceasta s-a petrecut în ziua de duminica lăsatului de brînză. Şi să vezi şi poruncile nesăbuite care s-au dat, ⟨şi anume⟩: domnul a dat voie trupelor din Tîrgovişte să prade tot ce fusese lăsat acolo în magazii spre păstrare, ca provizii de mîncare, vin şi alte băuturi, cu gîndul ca, orice s-ar întîmpla, să nu rămînă nimic de care să se folosească duşmanul.

Şi chiar în clipa cînd erau ocupaţi cu prada şi ⟨erau⟩ răpuşi de beţie, au apărut pe neaşteptate în faţa oraşului vreo trei sute de tătari, care porniseră înaintea grosului armatei, spre a culege informaţii asupra împrejurărilor şi asupra poziţiilor lui Constantin. Îndată ce aceştia au început hărţuiala, trupele lui Constantin şi-au pierdut cumpătul şi spătarul a fugit din faţa tătarilor cu întreaga armată ce era cu el.

Tătarii nu au încetat urmărirea pînă ce nu i-au împins pe români pînă la şanţul domnului; şi dacă s-ar fi grăbit ceva mai mult, l-ar fi prins de viu chiar pe spătarul însuşi. Ei ar fi luat desigur şanţul cu asalt dacă nu li s-ar fi împotrivit cu dîrzenie seimenii cu puştile lor. Şi totuşi, este ciudat să te gîndeşti că tătarii, în tot timpul acestei acţiuni, se temeau de români, socotind că ei s-au retras astfel printr-un şiretlic şi că au lăsat oraşul liber în faţa năvălitorilor pentru ca, după aceea, cînd duşmanii se vor fi împrăştiat în locurile din interiorul oraşului, să se poată întoarce împotriva lor şi să-i atace din spate şi din faţă. Dar fuga românilor, cu tot numărul
286/II lor mare, era adevărată şi neprefăcută //.

Tătarii s-au înapoiat la Tîrgovişte, tăind cu sabia pe toţi pedestraşii pe care i-au găsit în drumul lor şi în oraş. Cei mai mulţi erau beţi şi purtau pe umerii lor prada pe care o putuseră aduna. Toţi aceştia au fost ucişi fără milă, pînă la mai bine de o mie trei sute de oameni. Apoi ei au prădat oraşul şi i-au dat foc[566]. Nenorocirea a fost îngrozitoare căci cei mai mulţi dintre locuitori se zăvorîseră în diferitele lor locuinţe; şi nimeni nu credea în fuga lui Constantin, ci toţi socoteau că era biruitor. Mulţi au fost duşi de acolo în robie.

Îndată ce veştile despre această treabă au ajuns la urechile paşei şi ale
p. 392 turcilor săi, ei şi-au grăbit // marşul înspre capitală, însoţiţi de noul domn. Pîrjolirea oraşului Tîrgovişte a început în prima noapte din postul cel mare[567]. Iar mănăstirea Stelea[568] a ţinut piept unui asediu puternic; ea era ocupată de o trupă de cazaci[569], cu soţiile lor, care s-au luptat pînă la moarte cu o ceată de turci şi tătari, împreună, pînă s-a înnoptat. Văzînd atunci că asediatorii au dat foc unui colţ al clădirii şi temîndu-se de vîlvă-

[566] Pentru arderea Tîrgoviştei vezi *Monumenta Comitialia*, XI, pp. 364—365.
[567] Al Paştelui.
[568] *Staliya*.
[569] Mercenari cazaci din armata domnului.

taie, cei care aveau putința de a scăpa au fugit spre munți, profitînd de întunecimea nopții, și s-au împrăștiat. Dușmanul, izbutind să pătrundă în mănăstire, a trecut prin tăișul sabiei peste o sută șaizeci de inși, printre care călugări, oameni mai bătrîni și sărmani, care erau prea istoviți ca să poată fugi. Și au trimis în robie o mare mulțime dintre cei tineri și zdraveni. Iar năvălitorii au dat foc bisericii — care era plină cu lăzi și cu lucruri aparținînd populației — și au ars-o cu totul atît pe dinăuntru cît și pe dinafară, cu zidurile și cu acoperișul ei cu tot; și împreună cu ea a pierit — vai! — și acel iconostas de o frumusețe atît de rară. În focul acesta, în bolțile de sus ale acestei biserici, noi am pierdut două lăzi cu ulcioare de cositor, pline cu mirul pe care-l pregătisem cu puțin timp mai înainte în Moldova și, printre altele, o cantitate de argint viu, o pendulă mare de argint, ceva bagaje și lucruri pe care nu le putusem lua cu noi; au ars toate împreună cu tot felul de obiecte care ne fuseseră încredințate de diferite persoane.

Apoi năvălitorii au profanat mormintele răposaților și le-au jefuit. Au dat foc palatului mitropolitului și mitropoliei ⟨precum⟩ și bisericii curții. Au profanat mormîntul lui Matei voievod care ceruse cu limbă de moarte să-l ia și să-l îngroape la mănăstirea Arnota, de care am pomenit mai înainte; dar Constantin vodă n-a vrut să dea încuviințarea. Ei au profanat, de asemenea, și mormîntul soției lui Matei[570] și pe cel al fiului său[571] și pe acela al doamnei lui Constantin[572]; și, despuindu-le trupurile și luîndu-le veșmintele, le-au aruncat afară goale, după ce au sfărîmat în bucăți toate pietrele de mormînt[573]. Au săvîrșit în cetate blestemății care întrec puterea noastră de a le descrie. Nici focul nu și-a încetat distrugerile în acest oraș nenorocit pînă ce nu a mistuit cea mai mare parte din el.

Și acum tătarii au alergat în goană spre munți ca să-i prindă pe acei care fugiseră acolo și au tîrît după ei mari mulțimi, mai ales din orașele așezate pe vestitul rîu Ialomița, care curge din sus de Tîrgoviște către Orașul de Floci[574], lîngă fluviul Dunărea. Aceste orașe și sate erau ca un rai și semănau cu al-Ghuta[575] de la Damasc, în ceea ce privește grădinile și ⟨instituțiile⟩ de binefacere. Dar acum tătarii le-au pustiit rău, // căci p. 393
locuitorii fuseseră luați pe neașteptate, ⟨fiind plini de o⟩ încredere oarbă, sporită de asigurarea ce li se dăduse la începutul invaziei că, dacă se vor arăta supuși credincioși ai sultanului, nu vor avea de ce să se teamă.

---

570 Doamna Elina.

571 Mateiaș postelnicul, fiul adoptiv al lui Matei Basarab.

572 Doamna Bălașa. Despre îngroparea ei vezi mai sus p. 174.

573 Faptul acesta a fost confirmat de săpăturile arheologice. Vezi „Dacia", 1967, p. 314.

574 *Falodj*.

575 Cîmpia al-Ghuta, de circa 240 km², este o oază foarte roditoare datorită fluviului Barada. În mijlocul ei se află Damascul.

Paşa, însoţit de domn, a intrat la Tîrgovişte în ziua de marţi, în prima săptămînă din post[576]. Şi se spunea că din cauza lipsei de hrană, ei ⟨adică noul domn şi restul trupelor sale⟩ ar fi mîncat numai carne, neputînd găsi nici pîine şi nici ţipenie de om care să le facă pîine. După aceea ei au plecat de acolo, înapoindu-se la Bucureşti. Şi paşa a poruncit ca Tîrgoviştea, cu ziduri cu tot, să fie dată pradă focului, pentru ca să se răzbune împotriva lui Constantin care dăduse foc Bucureştilor, vechea capitală[577].

287/I Cît despre Constantin ⟨Şerban⟩, el a plecat doar de frică // din acel şanţ, pe care-l adăugase taberei sale, căci nişte duşmani ai săi îi înştiinţaseră pe tătari şi-i duseseră pînă în vîrful munţilor, de unde aceştia puteau coborî spre a-i tăia retragerea[578] pe drumul de la Tîrgovişte la Rucăr care este un defileu îngust ce duce pînă în ţara maghiarilor.

Deci a fugit şi a ajuns la un pod[579] numit al lui Socol[580] care se află pe renumitul rîu Dîmboviţa, un rîu care curge din Ungaria spre Rucăr. Aici stătea doamna. Şi aici, intrînd pe drumul Rucărului, care este un drum cu adevărat foarte greu, căci se află între doi munţi, cu loc de trecere numai pentru un singur cal, el a pus pe oamenii săi să tragă cu multă muncă şi trudă carele de artilerie. Şi, oprindu-se cîteva zile la Rucăr, a făcut un alt şanţ în afara acelei localităţi, construit în întregime din ⟨trunchiuri de⟩ copaci, pentru a o putea apăra pînă ce va trimite pe doamnă în Ungaria, împreună cu toate soţiile boierilor. Şi apoi, ascultînd de porunca craiului, a plecat ca să pătrundă în Ţara Ungurească şi a trecut în cetatea dinlăuntrul oraşului Braşov[581] şi în Făgăraş, care aparţine craiului ; aici s-a oprit cu toţi parti-

[576] Vezi şi Hurmuzaki, V/2, p. 41 (14 mart. 1658) şi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, p. 38.

[577] Mutarea capitalei de la Bucureşti la Tîrgovişte a avut loc între 22 octombrie 1639, data ultimului document dat de Matei Basarab din Bucureşti (Acad. R.S. România, DCXLI/172) şi 10 decembrie 1639, data primului document emis din Tîrgovişte (Arh. St. Buc., m-rea Nucet, X/9).

[578] Prin lefegii străini ai lui Constantin Şerban care trecuseră de partea lui Mihnea, tătarii au aflat de existenţa unui drum care ajungea, peste munţi, în spatele taberei fostului domn şi au încercat să-i taie retragerea în Transilvania (G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 268).

[579] Podul lui Socol Cornăţeanu se afla în apropiere de satul Laicăi (jud. Argeş), după cum rezultă din inscripţia de pe crucea ridicată de el şi de soţia sa, Marula, pe malul stîng al Dîmboviţei („Buletinul Comisiei monumentelor istorice", III, 1910, p. 144).

[580] Socol Cornăţeanu din Cornăţeni şi Razvad, mare clucer (18 august 1641—20 decembrie 1644) şi mare sluger (26 ianuarie—10 mai 1653), ucis de seimeni (1653) sub învinuirea de trădare.

[581] În textul arab : *wa madiya ila kal'a dachil madina Braşob li'l-kiral ismuha Fagharaş*, frază în care cei care l-au informat pe Paul din Alep nu i-au lămurit clar poziţia celor două localităţi : „şi a trecut la cetatea dinlăuntrul oraşului Braşov a craiului, al cărei nume e Făgăraş". Ordinea e restabilită în traducerea românească.

După informaţii sigure, C. Şerban a trecut în Transilvania la 10 martie 1658 (*Quellen*, VI, p. 132). După ce a rămas o zi la Rîşnov, s-a îndreptat, prin Codlea (14 martie), spre Iernut, pe Mureş, reşedinţa lui Gh. Rákóczi al II-lea (*ibidem*), de unde s-a întors apoi la Făgăraş spre a înrola mercenari. Vezi şi *Quellen*, VI, pp. 245—246 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 277.

zanii săi. Aici situaţia lui era cît se poate de înjositoare şi de ruşinoasă (Dumnezeu să nu-i îngăduie să aibă parte de linişte pentru faptele pe care le-a săvîrşit!). Şi craiul a fost foarte mîniat pe el pentru că fugise fără să lupte[582].

După aceea şi-a cumpărat un castel în vecinătatea ţării nemţilor cu preţul de douăzeci de mii de dinari[583] şi domnul s-a dus acolo să se aşeze cu locuinţa. Dar craiul nu i-a dat nici lui, nici vreunuia din ei, nici o linişte pînă ce nu a luat cu desăvîrşire şi de la el şi de la partizanii lui toţi caii, toate animalele, toţi banii şi toată averea pe care o moştenise de la Matei voievod, spunîndu-le: „Ceea ce ni s-a întîmplat sau ceea ce ni se va întîmpla trebuie în întregime pus pe seama retragerii voastre la noi".

În acest timp tătarii au ajuns lîngă Cîmpulung şi apoi s-au retras // jefuind, arzînd şi luînd prizonieri. Cea mai mare parte din trupe se despărţise de Constantin ⟨Şerban⟩ pe cînd acesta se afla la Rucăr şi se împărtăşiseră; şi pe mulţi i-a luat cu el împotriva voinţei lor. Dar acum toţi se căiesc, căci plecarea lor din acel loc a fost spre mîhnirea şi nenorocirea lor, după cum voi arăta mai tîrziu. p. 394

În ce ne priveşte, stareţul[584] mănăstirii avea o ceată de slugi apropiate şi devotate care supravegheau de departe drumurile. Aceştia, aflînd de apropierea tătarilor, ne-au dat de veste. Noi trimiseserăm încă de mai înainte toate lucrurile noastre în munţi, prin mijlocirea şi încredinţarea acelui stareţ. El dăduse tuturor cetelor de ţărani care locuiau în acei munţi cîte o boccea, două sau trei, cu lucruri de ale noastre, împreună cu chiria pentru ca să le păstreze sau să le ascundă în peşteri şi tainiţe în vîrfurile munţilor, ştiute şi cunoscute doar de ei. În această privinţă, ni se spusese că ele sînt adînci ca puţurile, de o adîncime care nu poate fi măsurată, către mijlocul cărora se află un fel de peşteri şi ⟨locuitorii⟩ coboară boccelele jos cu ajutorul unor funii şi un om se coboară în ele pentru a le băga şi ascunde în peşteri.

Fiecare familie de la munte are ascunzători de acest fel, pe care numai ea le cunoaşte. Şi pentru fiecare boccea se plăteşte un dinar românesc[585] care este cît un piastru şi jumătate şi o jumătate de real. Nici bocceaua nu trebuie să fie prea mare, căci altfel nu poate intra pe gura acelei adîncituri.

---

582 Cf. Hurmuzaki, V/1, p. 47.

583 Ni s-au păstrat chitanţele din 10 şi 21 mai 1658 cu care C. Şerban a plătit 5 962 galbeni şi 17 232 taleri pentru moşia şi cetatea Şinteu (Solyomkö) (A. Veress, *Documente*, X, pp. 328—330). Vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 262 şi Ştefan Meteş, *Domni din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934, p. 18, unde se publică un alt act privind cumpărarea moşiei şi cetăţii, în valoare de 33 000 de taleri. Cetatea fusese înainte în stăpînirea lui Gavriil Movilă, fost şi el domn al Ţării Româneşti.

584 *Uskuf*. Stareţ era Melchisedec.

585 *Dinar falachi*; probabil zlot.

La primirea lucrurilor, ei dau garanţie că le vor înapoia în aceeaşi stare în care le-au primit şi, după cum ni s-a spus, aceşti sărmani oameni cară boccelele cu spinarea pînă în locul unde sînt acele tainiţe deoarece carele nu pot merge printre aceşti munţi stîncoşi şi rîpoşi.

Şi acum ne-am mai liniştit, căci nu am păstrat la noi decît ce ne era necesar pentru trebuinţele noastre zilnice, ca haine şi velinţe[586]; ne-am despărţit chiar şi de lada cu schimburi[587] şi de alte veşminte preoţeşti, de mitra patriarhului şi de toate acestea. Stareţul a făcut la fel cu lucrurile mănăstirii, ca şi negustorii care fugiseră după noi cu ale lor.

[PLECAREA PATRIARHULUI LA CORBII DE PIATRĂ]

Îndată ce ne-am convins că ştirea despre înfrîngerea lui Constantin ⟨Şerban⟩ la şanţul de pe drumul Cîmpulungului ⟨era adevărată⟩, am
p. 395 plecat în grabă // în duminica brînzei[588] şi am ajuns seara într-un sat numit
287/II Corbii de Piatră[589] // pentru că deasupra lui se află o stîncă foarte înaltă care stă către răsărit ca un zid. În mijlocul ⟨stîncii⟩ este o biserică veche, mică dar frumoasă[590], despre care se spune că stătea închisă iar apoi a fost descoperită de un sfînt pustnic, căruia i s-a arătat locul ei într-un vis; venind, aşadar, la ea, el a deschis-o. Şi vechile icoane se mai pot vedea înăuntru. În această biserică se slujeşte regulat liturghia. Un rîu[591] mare curge prin sat.

Cît eram încă acolo, a venit la noi mitropolitul oraşului de scaun, care fugise şi el, şi am plecat devreme, în dimineaţa de marţi, cu scopul de a sui un munte, lucru pe care l-am făcut cu mare greutate.

[MĂNĂSTIREA BRĂDET]

Pe munte se afla o mănăstire mică şi veche numită Brădet[592] unde ne-am aşezat acum. Totodată, sub garanţia stareţului, am încredinţat toate lucrurile de oarecare greutate sau mărime care mai rămăseseră la

---

[586] *Faraştana.*

[587] *Al-badalat.*

[588] *Yawm aḥad marfa'al-djaban* = 21 februarie 1658.

[589] În textul arab *Kori Bayatra*, tradus în limba arabă: *Ḳaḳ al-Ḥadjar*, azi satul Corbi, jud. Argeş.

[590] Este vorba de biserica schitului Corbii de Piatră, biserică săpată în stîncă, construită la începutul sec. XVI (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 194).

[591] Rîul Doamnei.

[592] În textul arab *Uradath*. Nu poate fi vorba de mănăstirea Nucet, cum credea V. Bogrea („Anuarul Inst. de istorie naţională", I, 1922, p. 408), deoarece această mănăstire se află

noi ca: scule de metal şi aşternut de pat, în mîinile ţăranilor aparţinînd acestei mănăstiri, în urma sfatului ce-mi dăduse ⟨egumenul⟩ să facem aşa ca să putem fi gata ⟨oricînd⟩ de fugă mai departe, căci ar fi vai de noi dacă am fi prinşi. Trăsurile le-am dat, de asemenea, ca să le îngroape în crînguri, temîndu-ne ca nu cumva să poată fi descoperite urmele lor, dacă s-ar întîmpla — ceea ce s-a şi întîmplat — să se poată afla cumva că fusesem aici.

Ţineam zi şi noapte caii înşeuaţi şi eram în orice clipă gata de fugă în părţile cele mai neumblate ale munţilor, temîndu-ne nespus de mult să nu fim prinşi de tătari, tocmai pentru că numele nostru era atît de vestit. Unele persoane s-au dus să ne pregătească o ascunzătoare în pădure, într-un loc greu de ajuns, cunoscut doar de ei, pentru ca, atunci cînd s-ar întîmpla năvălirea, să ne putem retrage acolo singuri.

În acelaşi timp, la fel cu toţi ceilalţi fugari, eram apăsaţi de cea mai cumplită mizerie şi chinuiţi de cea mai grozavă spaimă. Deşi căzuse zăpadă din belşug şi era un ger aprig, nimeni nu îndrăznea să aprindă un foc, nici chiar acei dintre fugari care se retrăseseră în mijlocul pădurilor, de frică — după cum spuneam — ca tătarii să nu zărească fumul din depărtare şi să-i urmărească direcţia. Închipuiţi-vă starea acestor nenorociţi, lipsiţi şi săraci, care nu îndrăzneau nici măcar să aibă vreun cîine cu ei, de teamă să nu latre! În timpul nopţii nu puteam dormi de spaimă şi toţi locuitorii din ţară fugiseră în creierii munţilor. Desigur, cînd au ajuns tătarii la Cîmpulung, Atotputernicul — slăvit să fie numele său! — i-a orbit şi ei s-au întors înapoi.

Mănăstirea pe care am pomenit-o în urmă se afla la capătul lanţului // p. 396
de munţi, în apropierea Ungariei, şi mai departe de ea nu era nici un drum şi nici o locuinţă. Lîngă ⟨ea⟩ se află un alt sat numit Nucşoara[593] adică Satul Nucilor[594], acolo fiind foarte mulţi nuci. Acest sat este în vîrful unui munte şi, prin urmare, domină cea mai mare parte din cîmpia Ţării Româneşti şi aproape toate oraşele şi satele aşezate pe malul Dunării. Aici se aflau cele mai multe soţii de boieri. Şi mila lui Dumnezeu să fie asupra celui care a clădit această mănăstire pe cea mai înaltă din aceste culmi căci noi am profitat mult de pe urma ei, aflîndu-ne la adăpost, în chilii mici, una deasupra alteia, în timp ce tot poporul, împreună cu boierii, stăteau afară sub cerul liber. Slavă lui Dumnezeu pentru toate aceste încercări şi spaime pe

în jud. Dîmboviţa, de unde plecase Paul de Alep. De aceea credem că este bună identificarea făcută de Radu Creţeanu, care a arătat că e vorba de mănăstirea Brădet, ctitoria lui Mircea cel Bătrîn, mănăstire situată în apropiere de Nucşoara şi unde se ajungea de la Corbi trecînd peste dealurile înalte ce despart valea Rîului Doamnei de aceea a Vîlsanului („Mitropolia Olteniei", 1967, p. 923).

593 În textul arab: *Nikşora* = Nucşoara, sat, jud. Argeş.

594 *Ayyu Karya al-Djawz.*

care le-am îndurat pînă acum, căci ne-a fost dat să venim şi să vizităm această mănăstire şi să cuprindem cu ochii aceşti munţi binecuvîntaţi şi aceste plaiuri care sînt totdeauna în pace şi în siguranţă! Dă-le, Doamne, sănătate locuitorilor lor! Ei nu au — ce e drept — un pămînt bun de cultură, care să producă bucatele trebuitoare pentru hrană, ci merg pînă în şesurile de lîngă Dunăre cu carele lor, încărcate cu poame care cresc în fiecare an în anotimpul potrivit pe aceste vîrfuri de munţi, şi schimbă aceste poame pe grîu pentru a se îndestula cu hrană pe un an.

NOTĂ ÎNTOCMITĂ DE SCRIITORUL ŞI ALCĂTUITORUL ACESTOR MEMORII

Eram într-o zi în casa marelui vornic[595] al acestor ţinuturi, care era un iubitor înfocat al istoriei; el m-a întrebat despre ţara noastră. I-am
288/I povestit despre ea şi despre clădirile sale de piatră // şi despre castelele sale întărite şi că nu ştim ce e spaima, nici pîrjolul şi nimic de felul acesta. El mi-a răspuns: „Ai grăit adevărul. Dar noi, cu toate acestea, mulţumim lui Dumnezeu cel Atotputernic că nu avem castele în ţara noastră. În loc de castele şi de cetăţi, avem aceşti munţi şi ⟨aceste⟩ păduri, împotriva cărora nici un duşman nu poate birui. Dacă ar fi altfel şi dacă am fi avut castele pe pămîntul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele". Desigur de aceea turcii n-au avut niciodată puterea de a cuceri Ţara Românească sau de a rămîne în ea; şi vornicul avea fără îndoială dreptate în ceea ce spunea.

LXII. [MIHNEA VOIEVOD LA BUCUREŞTI]

Să ne întoarcem la cele spuse despre Constantin ⟨Şerban⟩. La intrarea sa în Ungaria[596], el luase — după cum am mai pomenit — pe cei mai mulţi din boierii şi dregătorii ţării sale[597], ⟨precum⟩ şi o mare parte

---

[595] Preda Brîncoveanu.

[596] 10 martie 1658. Vezi mai sus nota 581.

[597] După G. Kraus (*op. cit.*, p. 262), C. Şerban a fugit cu circa 2 000 de oameni, din care cei mai mulţi s-au întors apoi. Dintre dregătorii fugiţi cu fostul domn amintim pe: Stroe Leurdeanu mare logofăt, Pană Filipescu spătarul, Radu Fărcăşanu stolnicul, Radu Mihalcea comisul, Badea comisul, Chircă Rudeanu clucerul, Ivaşcu armaşul etc. care au rămas în Transilvania pînă la 1659 (N. Iorga, *Studii* şi *doc.*, IV, pp. 56—57, *Quellen*, VI, p. 57).

din oştile sale, în ciuda faptului că ei nu voiau şi nu erau bucuroşi să-l însoţească în interiorul acestei ţări de unde au fugit apoi în taină, pe căi neumblate, şi mulţi au fost ucişi de maghiari.

În vreme ce Mihnea voievod, noul domn, şi-a luat reşedinţa la mănăs-
tirea tatălui său, adică // mănăstirea ⟨sfînta⟩ Troiţă[598] din Bucureşti. Şi, p. 397
întărind-o, a început mai întîi să clădească în jurul ei o palancă de lemn cu două rînduri, umplute cu pămînt, ca să se poată apăra acolo[599].

Şi poporul şi ostaşii au început să vină la el şi să i se închine şi să se dezvinovăţească, rugîndu-l să primească încredinţarea că tot ceea ce se întîmplase nu se făcuse cu voia lor, ci de frica lui Constantin ⟨Şerban⟩. Şi el i-a iertat bucuros.

Apoi el a dat drumul lui Fazîl paşa[600] şi, după ce a plecat acesta, i-a dat lui iskemle ceauş peste patruzeci de pungi pentru slujba sa şi lui capugibaşî peste douăzeci şi le-a dat drumul ⟨să plece⟩. După aceea el a trimis în numele său scrisori în toată ţara, vestind pace şi iertare şi poftind pe toţi băjenarii să se reîntoarcă la casele lor[601].

Ne soseau regulat ştiri despre cele ce se petreceau; eu însumi mă duceam călare împreună cu cîţiva negustori din ceata noastră ca să aflăm şi să culegem ştiri la Nucşoara şi la Corbii de Piatră şi, după ce mergeam pînă la Cîmpulung, ne întorceam înapoi.

La sosirea scrisorilor noului domn vestind ⟨tuturor⟩ pacea şi siguranţa, populaţia din toate părţile a căpătat încredere, mai ales după ce s-a încredinţat că zvonurile despre linişte şi pace erau adevărate şi că tătarii plecaseră cu mulţi robi, care, după spusele unora, ajungeau la 70 000 ⟨şi chiar⟩ pînă la 80 000, iar după alţii treceau la 150 000[602]. Mulţi din ei au fost răscumpăraţi din mîinile ⟨tătari⟩lor de către noul domn care nu le-a îngăduit turcilor să ia nici măcar un singur rob. Şi dacă aceştia din urmă duseseră pe vreunii în robie, aceasta s-a făcut în taină, hoţeşte, fără ştirea domnului.

După aceasta ne-am întors împreună cu alţi băjenari la Cîmpulung şi ne-am aşezat la mănăstire, luni, în a treia săptămînă din post. Dar am

---

[598] Mănăstirea Radu Vodă.

[599] Fapt confirmat şi de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 132.

[600] Asupra raporturilor dintre Mihnea şi Fazîl paşa vezi A. V e r e s s, *Documente*, X, pp. 327—328, doc. nr. 215; Husein Vegihi la N. I o r g a, *Manuscripte*, p. 57.

[601] Cf. *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 133, care spune: „trimis-au la boiari preste munte cărţi cu jurămînt".

[602] Cifrele sînt evident exagerate, dar ele arată gravitatea situaţiei. Despre jafurile săvîrşite de tătari, care au prefăcut totul în ruină, au trecut prin sabie pe cei care s-au opus şi au luat în robie pe cei care au cerut iertare, vezi *Cronici turceşti*, II, p. 174, 295, *Quellen*, VI, p. 116, *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 131. Această pradă şi robire din 1658 au fost unele din cele mai mari suferite de Ţara Românească. Vezi studiul Liei Lehr, în „Studii şi mat. de istorie medie", VII, 1974, p. 188.

lăsat cea mai mare parte din lucrurile noastre în mîinile ţăranilor pînă aproape de Paşti, cînd le-am cerut înapoi; şi ni s-au dus toţi banii care ne mai rămăseseră pentru plata chiriei, căci în tot acest timp noi mîncaserăm şi băuserăm din punga noastră. Şi ⟨să dăm⟩ laudă şi mulţumire lui Dumnezeu, care nu a îngăduit să ne lăsăm ademeniţi şi să mergem cu doamna lui Constantin[603] în Ungaria, de unde nu am fi putut scăpa niciodată! Căci mulţi negustori bogaţi şi alţii au fugit împreună cu Constantin ⟨Şerban⟩ la Braşov [604] şi nu au mai fost lăsaţi, după aceea, de hoţi şi de tîlhari să părăsească acea ţară şi să se întoarcă în Ţara Românească, fiind împiedicaţi şi opriţi de blestematele lor viclenii şi ticăloşii. Şi amar trebuie să se fi căit acei care nu-şi lăsaseră avutul în Ţara Românească. În cele din urmă, cu mare greutate şi jertfind tot ce aveau, aceşti negustori amăgiţi au izbu-
p. 398 tit să plece. Şi Dumnezeu să mai fie lăudat şi pentru că // nu am trimis la Braşov nimic din lucrurile noastre, cum au făcut alţii, căci unii ca aceştia au avut multe necazuri pînă ce şi-au recăpătat lucrurile.

Sărmanii locuitori ai Braşovului ca şi acei din toată ţara maghiarilor doreau mult — potrivit ştirilor pe care le-am primit — ca domnul nostru patriarh să se ducă la ei; dar acest lucru era greu de îndeplinit. Aproape toată ţărănimea din jurul Braşovului era ortodoxă şi au pentru Ungaria doi episcopi sub jurisdicţia mitropolitului Ţării Româneşti. Sînt mai bine de 1500 de preoţi după cum am arătat cînd am vorbit mai înainte, cu alt prilej, despre toate aceste amănunte.

Apoi noul domn a trimis să-i ameninţe pe maghiari şi a stăruit cu tărie ca aceştia să lase slobodă plecarea boierilor pe care îi luase Constantin ⟨Şerban⟩, împotriva voinţei lor, cît şi a soţiilor lor, şi să lase pe toţi
288/II românii care fugiseră împreună cu el să se întoarcă la casele lor[605]; căci maghiarii le închiseseră intrările trecătorilor din munţi şi se împotriveau cu forţa plecării lor[606]. Toate căile spre Ungaria — după cîte ni s-au spus — sînt nişte văi înguste, deasupra cărora s-au ridicat castele şi turnuri spre a străjui atît intrarea cît şi ieşirea ⟨din ele⟩.

---

603 Doamna Nedelea. O scrisoare a ei din exilul său din Ungaria e publicată de A. Veress, *Documente*, XI, pp. 29—30 doc. nr. 24 (facsimil).

604 *Braşob*.

605 La 20 martie 1658 Mihnea al III-lea cere lui Gh. Rákóczi să îngăduie întoarcerea boierilor pribegi, promiţînd că nu le va face nici un rău (A. Veress, *Documente*, X, pp. 327—328). O scrisoare asemănătoare i-au trimis principelui Transilvaniei sfatul ţării şi mitropolitul, asigurîndu-i şi ei pe pribegi că nu li se va întîmpla nimic (*Monumenta Hungarica Historica, Diplomataria*, XXIII, pp. 610—613).

Vezi şi scrisoarea vizirului către Gh. Rákóczi al II-lea, din mai 1658, prin care, printre altele, îi cere restituirea fugarilor din Ţara Românească (Szilágyi S., *Okmánytár II. Rákóczy György*, pp. 624—626).

606 Cf. scrisoarea lui Gh. Rákóczi al II-lea din 25 april. 1658 („Buletinul Com. istorice", XIII, 1934, pp. 159—160).

Îndată ce maghiarii au auzit amenințările domnului și-au schimbat treptat felul lor de a se purta. Doar am fost eu atît de des la Rucăr[607] și am văzut acolo cete întregi de ostași[608] și de alți bejenari care fugiseră din Ungaria pe poteci neumblate; și între aceștia și soldățimea maghiară se iscase război crîncen și luptă. Toți aceștia se întorceau ca să se pună bine pe lîngă noul domn care îi primea pe toți foarte bine și așeza din nou pe fiecare în locul său de mai înainte[609].

Domnul oprise pe lîngă el trei sau patru cete de tătari; și acum el i-a trimis să stea de pază la Rucăr din două pricini: mai întîi ca să-i poată ține în frîu pe maghiari și apoi ca să nu se întîmple vreo trădare din partea străjii românești care i-ar îngădui lui Constantin ⟨Șerban⟩ să descalece din Ungaria în Țara Românească și să încerce să-l prindă chiar pe el; căci se șoptise ceva despre asemenea planuri.

Am încălecat din nou și m-am dus împreună cu alți cîțiva la Tîrgoviște, unde am văzut pe bieții oameni ce fuseseră uciși zăcînd aruncați pe ulițe. După aceea, din porunca domnului s-a săpat o groapă mare pentru ei și au fost aruncați înăuntru; deasupra lor s-a ridicat un dîmb sau o movilă în semn de veșnică aducere aminte.

Noi nu ne puteam împiedeca de a plînge, văzînd ce se petrecuse la Tîrgoviște și în ce stare este ⟨orașul⟩ acum. Nu am putut găsi nici un loc de dormit; afară doar în pivnița mănăstirii și de alte pivnițe, nu mai rămăsese la suprafața pămîntului nici o urmă de clădire. // Fără îndoială, p. 399
aceasta a fost o mare urgie lăsată de Dumnezeul cel atotputernic.

Apoi domnul nostru patriarh a trimis noului domn o scrisoare de firitisire, iar el, primind-o cu foarte mare bunăvoință, a trimis răspuns, arătînd că este foarte dornic și că voia cu tot dinadinsul să-l întîlnească pe sfinția sa. Doar totuși îl ruga să rămînă unde se afla, ⟨adică⟩ la mănăstirea ⟨din⟩ Cîmpulung, pînă ce vor pleca turcii care erau lîngă el și va sosi timpul prielnic pentru a se întîlni cu el.

Ia seama la întîmplările care au avut loc în timpul ⟨călătoriei⟩ noastre: mai întîi, cînd eram în Moldova, toate acele lucruri ciudate care i s-au întîmplat lui Vasile vodă din acea țară și mazilirea lui; apoi, după el, mazilirea

---

[607] La 14 aprilie 1658 Vasile căpitan din Rucăr scria lui Mihai, fost jude al Brașovului, că patriarhul Macarie se găsea acolo (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 102).

[608] Ostașii lui Constantin Șerban ceruseră voie să se întoarcă și el a fost nevoit să le dea drumul, în schimbul făgăduielii că se vor reîntoarce la prima chemare (*Monumenta Comitialia*, XI, p. 365; *Quellen*, VI, p. 115).

[609] Cf. Radu Popescu, *Istoriile*, p. 119, care arată că toți boierii fugiți în Transilvania au venit „pe la casele lor în țară". Preda Brîncoveanu s-a întors cel dintîi. Au urmat Istratie Leurdeanu, care a intrat în sfatul domnesc, ca și Udriște Năsturel, Radu Mihalcea, Pîrvu Vlădescu și Barbu Poenaru. Vezi lista boierilor rămași în Transilvania la N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 57 (29 april. 1659).

lui Ştefan voievod[610] al Moldovei, după cum se va povesti mai apoi; după aceea moartea lui Matei voievod, mazilirea lui Constantin ⟨Şerban⟩ care s-a întîmplat chiar acum şi înălţarea noului domn, căci acest eveniment a fost ultimul.

Să revenim ⟨la subiectul nostru⟩. De sărbătoarea Duminicii Floriilor este obiceiul ca populaţia din Cîmpulung să meargă în procesiune de jur împrejurul localităţii; tot astfel fac şi de sărbătoarea Bunei Vestiri, de Joia Mare, de Duminica, Lunea şi Marţea Paştelui; şi ei vin împreună cu toţii laolaltă la mănăstire unde se slujeşte un parastas şi se sfinţeşte agheazma; şi apoi se întorc acasă.

În prima zi[611] pomenită ⟨mai sus⟩, domnul nostru patriarh nu a slujit liturghia, dar în ziua de Paşti el a sfinţit — potrivit datinei — agheazma[612] pentru liturghie. Cu acest prilej am aflat că, în Duminica Floriilor, întocmai noul domn îndeplinea cu mare grijă şi cucernicie aceeaşi ceremonie care se face la Moscova, fiind îndemnat de marea sa credinţă, evlavie şi rîvnă pentru religie.

El a stat mai bine de douăzeci şi cinci de ani în seraiul sultanului[613], printre turci, şi totuşi nimeni nu l-a putut ademeni ca să-l abată de la legea sa. Ni s-a spus că la începutul fiecărei luni el avea obiceiul să cheme clerul ca să-i facă o agheazmă, să-l spovedească şi să-i dea sfintele taine. Pe lîngă acestea, mergea obişnuit la biserici şi niciodată nu trecea cu vederea timpul de rugăciune, nici dimineaţa, nici seara. Aşadar, printr-o practică îndelungată, devenise un înfocat apărător al religiei şi era, prin urmare, în vrajbă cu năvălitorii duşmani. Cum s-a întîmplat ca sărbătoarea Floriilor să cadă ⟨tocmai⟩ în aceste clipe grele, s-a gîndit cît este de potrivit rolul
289/I pe care îl îndeplineşte în această ceremonie ţarul // Moscovei; şi el a făcut la fel, deşi nici unul din domnii de pînă la el nu mai făcuseră vreodată ceva asemănător. Aşadar, adunîndu-şi oştile creştine şi înveşmîntîndu-se în hainele
p. 400 sale cele mai bogate, el a ieşit cu mare alai. Mitropolitul cetăţii, // înveşmîntat în odăjdii şi purtînd evanghelia şi crucea în mînă dreaptă, mergea călare pe un catîr. Şi domnul, mergînd pe jos, ţinea căpăstrul, însoţit pe dreapta şi pe stînga de paicii săi; caii săi de călărie erau duşi înaintea sa, iar el ⟨era⟩ urmat de marii dregători ai ţării, fiecare ducînd cîte un cal. Astfel au intrat ei, în ciuda unei ploi repezi şi a unor noroaie adînci, şi au făcut ocolul întregului oraş al Bucureştilor şi s-au întors la mănăstire, unde mitropolitul a încheiat slujba.

---

[610] Gheorghe Ştefan (1653—1658).

[611] Duminica Floriilor.

[612] *Haghiama.*

[613] După *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 131, Mihnea al III-lea „au petrecut viaţa lui la turci ca la 40 de ani".

LXIII. [ÎNTOARCEREA PATRIARHULUI LA BUCUREŞTI]

De sărbătoarea Sf. Gheorghe[614] a avut loc o procesiune la Cîmpulung, potrivit datinei. Şi domnul nostru patriarh s-a dus cu ei la o veche biserică închinată sfîntului Gheorghe[615], de la marginea oraşului, unde le-a sfinţit agheazma şi apoi s-au întors cu toţii la liturghie; apoi am început să ne pregătim ca să pornim la drum. Şi două zile mai tîrziu, am plecat de la Cîmpulung şi am ajuns la Piteşti.

La Bucureşti am ajuns la 28 aprilie şi am fost găzduiţi la mănăstirea Sf. Sava. După Paşti, domnul a poftit pe domnul nostru patriarh; şi ne-am dus împreună şi am avut o întrevedere cu ⟨domnul⟩. I-am adus în dar o icoană moscovită, un candelabru mare, o oglindă şi cîteva lucruri mai rare, care rămăseseră în stăpînirea noastră, iar domnul a rînduit un tain pentru sfinţia sa. Toate spusele domnului şi toate întrebările sale erau scoase din scrieri teologice şi erau privitoare la chestiuni religioase, astfel că am rămas uimiţi de vorbele sale. Mulţumirea lui de a se întîlni cu sfinţia sa şi de a sta de vorbă cu el în orice clipă a crescut într-adevăr foarte mult şi pentru mai marea sa înlesnire a mutat pe patriarh de la mănăstirea Sf. Sava şi l-a adus să locuiască în propria sa mănăstire, lîngă el. Aceasta a fost o îndurare din partea lui Dumnezeu, căci am fost duşi să ocupăm chiliile din chiar centrul mănăstirii ⟨Radu vodă⟩.

După focul care pustiise acest oraş, nu mai rămăsese nimic în picioare, nimic nu scăpase, doar bisericile, pentru că erau boltite şi clădite din piatră; în aceste clădiri locuiau acum boierii. Ni s-a povestit că s-ar fi petrecut acolo multe fapte vrednice de plîns şi de grea mînie, căci turcii şi tătarii s-au aşezat cu robii şi cu prada lor chiar în sfintele locaşuri şi nu s-au oprit de la nici un fel de spurcăciune şi blestemăţie...

[PROCESIUNEA RELIGIOASĂ LA BUCUREŞTI] p. 401

Să revenim ⟨la subiectul nostru⟩. În a patra joi după Paşti, ridicîndu-ne chiar după porunca domnului, ne-am schimbat veşmîntele[616] ⟨şi⟩ am ieşit împreună cu el în mare procesiune pînă afară din oraş, cu făclii aprinse ca de obicei, căci el n-a întrerupt procesiunile din nici o joi. Am făcut tot astfel şi în a cincea şi în a şasea joi după Paşti. În fiecare joi ⟨procesiunea⟩ se îndrepta către o anumită parte a oraşului, unde era un loc deschis;

---

[614] 23 aprilie 1658.

[615] Biserica Sf. Gheorghe—Olari, datînd probabil din sec. XVI (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 166—167).

[616] *Abadalna*.

şi în drumul lor într-acolo, meterhaneaua paraclisului[617](!) cînta tot felul de cîntece. Odată ajunşi în acel loc, ei formau un cerc mare, în care aşezau două scaune, unul pentru domn, celălalt pentru învăţătorul nostru. Apoi întindeau un covor pentru sfinţia sa care se scula să citească rugăciunile anumite ⟨rînduite⟩ pentru ploaie[618] şi pentru recoltă îmbelşugată[619]. După aceea se întorceau. Înaintea domnului mergeau şatîrii[620] şi în urma lui pedestraşii[621] şi potrivit obiceiului ⟨erau⟩ doisprezece la număr; şase pe partea dreaptă şi şase pe partea stîngă, şase turci cu căşti[622] aurite şi şase români cu cuşme împodobite cu roşu. Atît la ducere cît şi la întoarcere, domnul mergea pe jos, iar învăţătorul nostru ⟨era⟩ mereu la dreapta sa; şi în timp ce mergeau alături, ei vorbeau între ei. Cînd se întorcea procesiunea, cîntăreţii intonau cîntări de Paşti, pînă ce ajungeau la biserica mănăstirii, unde slujeau liturghia.

În Joia Înălţării[623] am slujit liturghia, la cererea domnului, şi sărbătoarea a fost rînduită cu mare solemnitate. În Duminica următoare am făcut din nou slujba. Şi a fost de faţă marele sol venit din partea regelui
289/II Poloniei[624] şi care mergea la sultan[625] la Adrianopol //. El a ascultat slujba cu evlavia cea mai însufleţită şi între noi s-a legat o prietenie desăvîrşită.

DESCRIEREA ÎNCORONĂRII LUI MIHAIL, VOIEVODUL CEL NOU AL ŢĂRII ROMÂNEŞTI[626]

La Rusalii[627] s-a făcut o solemnitate foarte mare şi a fost atîta bucurie cum rar mai fusese; căci domnul a cerut domnului nostru patriarh să-l încoroneze în această zi, cu coroana domniei, potrivit ritualului prescris

[617] *Matarghon al-baraklisi.*
[618] *Maţar.*
[619] *Wa rachas al-ghulat al-mu'anida.*
[620] *Al-sutar.* Şatîri, membrii gărzii de onoare a domnului. Cf. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, pp. 101, 169.
[621] *Biade* de la *piade.*
[622] *Ţasat.*
[623] 20 mai 1658.
[624] *Kiral al-Lahi.* Rege era Ioan al III-lea Cazimir (1648—1668). Este vorba de Ioan Cazimir Jaroszewski, trimisul regelui Ioan Cazimir la Poarta otomană, cu care Macarie a dezbătut „o controversă despre anumite puncte ale credinţei, mai cu seamă despre primatul bisericii". Pînă la urmă, Macarie şi domnul Ţării Româneşti s-au arătat dispuşi „să se preocupe de grija unirii bisericii răsăritene cu cea romană" (Francisc Pall, *Mărturie inedită despre călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei în ţările romîne*, în curs de editare în „Revista de istorie", 1976).
[625] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[626] În notă marginală tăiată: *Şifat tatwidj Michal Foyfoda al Falach al-djadid.* Despre încoronare vezi şi Al. Ciorănescu, *op. cit.*, pp. 59—61.
[627] 30 mai 1658.

în marele şi împărătescul Evhologiu[628] şi cu binecuvîntarea ce se obişnuieşte pentru suverani. Ciohodarul a venit şi a întins covoare în biserică, de la tronul domnului pînă la uşile împărăteşti şi, după ce domnul nostru patriarh s-a înveşmîntat în odăjdii, împreună cu mitropolitul oraşului[629], a venit postelnicul[630] împreună cu cămăraşul şi, cerînd voie, au intrat şi au pus pe scaun un fel de coroană[631] pentru domn, care fusese făcută la Istanbul şi era înaltă cum se obişnuieşte la solaci[632]. Fundul era brodat cu fir de aur // şi ⟨coroana⟩ era împodobită cu un surguci, care semăna p. 402
cu nişte crenguţe de flori din cleştar, şi cu diferite feluri de nestemate. Domnul o cumpărase de curînd cu două mii de dinari. De asemenea, o cingătoare împodobită, un hanger împodobit şi un sceptru aurit.

Cînd a intrat domnul la trisaghiu[633] am ieşit din altar însoţit de arhidiaconul mitropolitului cu tricherul ⟨sfeşnicul cu trei luminări⟩ ⟨şi am mers⟩ pînă în faţa scaunului sau tronului domnului şi ne-am plecat înaintea sa. Şi atunci marele ban[634] împreună cu ⟨marele⟩ logofăt[635] au venit şi l-au luat pe domn de subţiori şi, ajutîndu-l să coboare[636], au înaintat împreună cu el, pas cu pas, în timp ce noi mergeam înaintea lor; şi, privind mai întîi către domnul nostru patriarh, am rostit: „Porunceşte"[637] şi apoi însoţitorul meu a spus: „Porunciţi"[638] şi eu am repetat „Porunceşte, sfinţite doamne"[639], pînă ce am ajuns la o scurtă distanţă de uşile împărăteşti de unde au ieşit doi episcopi care, luîndu-l pe domn de subţiori, l-au dus în altar. Aici, în faţa sfîntului altar ei ⟨i⟩ s-au închinat de trei ori, pe cînd el stătea îngenuncheat, cu capul descoperit, în timp ce eu spuneam: „Domnului să ne rugăm"[640]... Învăţătorul nostru a aşezat apoi un capăt al omoforului său pe capul domnului, spunînd: „Harul lui Dumnezeu care pe cei slabi îi întăreşte şi pe cei neputincioşi îi fortifică, iar pe cei păcătoşi îi mîntuieşte, te înalţă pe tine principe, iubitor de Dumnezeu,

---

628 *Al-afcholodjiyon.*

629 Probabil Ignatie Sîrbul.

630 Iordache Trufanda (Pîrşcoveanu), zis Iordache din Pîrşcoveni, mare postelnic (22 aprilie — 22 iunie 1658). Era în bune relaţii cu Mihnea al III-lea care-l numeşte „boiar bun şi înţelept" (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 226).

631 În realitate Mihnea copiase pălăria imperială bizantină; contemporanii au confundat-o însă cu turbanul (*toskiu*, probabil de la tozkulla = acoperămînt împotriva prafului) de ciorbagiu (Hurmuzaki, *Supl.* I/1, p. 245).

632 În textul arab *al-Solakiyya.*

633 *Al-trişadjiyon* de la termenul grec: τρισάγιον, moment din slujbă cînd se rosteşte de trei ori rugăciunea Sfinte Dumnezeule.

634 *Banu al-Kabir* = Preda Brîncoveanu (din Brîncoveni), mare ban (26 mai — 25 iulie 1658) (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 125).

635 *Al-loghotati* de la termenul grec λογοθέτις. Mare logofăt era Constantin Cantacuzino (3 iunie — 8 iulie 1658), fostul mare postelnic al lui Matei Basarab (*ibidem*, p. 135).

636 De pe treptele pe care se afla jilţul domnesc.

637 *Kalifson*, de la imperativul grec: κέλευσον.

638 *Kalifsate*, de la termenul grec: κελέυσατε.

639 *Kalifson, desbota adjie*, transcriere din grecescul κέλευσον. Δέσποτα ἅγιε.

640 *Brosechomen*, transcriere după grecescul προσέυχωμεν.

Mihail, fiul lui Radu voievod (domnul rugase pe sfinția sa să-i schimbe numele Mihnea în Mihail)[641], la rangul de domn[642]; acum noi ne rugăm, așadar, pentru el ca binecuvîntarea Duhului Sfînt să se coboare asupra lui". Și am strigat de trei ori „Doamne miluiește!"[643].

Apoi patriarhul l-a ridicat și, ajutat de căpeteniile clerului, l-a investit mai întîi cu cingătoarea; apoi i-a atîrnat hangerul și apoi l-a încins cu sabia. După aceea l-a înveșmîntat cu mantia de domn, care era o hlamidă de brocart superb[644], împodobită cu blană de samur. Și în locul cușmei de samur[645], folosită de domnii dinainte, el i-a pus pe cap coroana[646] de la Istanbul despre care am pomenit, și a prins de ea surguciul. Pe măsură ce îl înveșmînta cu fiecare parte din veșminte, spunea de fiece dată: „Înveșmîntăm pe robul lui Dumnezeu ... cu ... etc." și noi răspundeam de cîte trei ori „Sfînt"[647]. Apoi l-a binecuvîntat și l-a sărutat; și ⟨apoi⟩ doi episcopi l-au luat și l-au dat în seama celor doi dregători[648] care stăteau la ușa altarului și ei l-au dus la scaunul domnesc. După aceasta a ieșit mai întîi învățătorul nostru ca să-l firitisească, să-l binecuvînteze și să se roage pentru el. După sfinția sa au urmat căpeteniile clerului; după aceștia, cei doisprezece mari dregători, preoții, călugării și diaconii; și după ei ceilalți dregători ai țării, pînă ce au isprăvit cu toții. Slujba s-a încheiat cu hirotonire de preoți și mulțimea celor ce se îndesau la sărbătoarea din ziua aceea a fost foarte mare.

În afară de cele două corturi pe care le avea cu el, domnul trimisese
p. 403 să i se aducă de la Istanbul un // cort foarte mare care costase douăzeci
de pungi și era foarte frumos, cu trei cercuri de aur. Pe acestea le-a înconjurat cu un fel de perete, întocmai ca un zid de cetate.

Locul ⟨unde erau așezate corturile⟩ era un cîmp deschis în fața porții mănăstirii, înconjurat de un rîu ale cărui ape le-a sporit și le-a îmbogățit, închizînd cu stavile rîul care curgea prin șanțul zidurilor mănăstirii, pe latura a treia, și croindu-i o albie mai scurtă, astfel că de fiecare
290/I parte a cîmpului era un canal de apă curgătoare //. Cîmpul însuși era frumos
vîrstat cu nisip și verdeață și în jurul marelui său cort el ⟨domnul⟩ a așezat — după moda turcească — vreo șaptezeci de corturi noi pentru cei din jurul său, atît boieri cît și slugi. Căci el primise un hatișerif de la vizir și de la sultan, poruncindu-i să se pregătească și să meargă cu ei împotriva maghiarilor.

---

641 După numele lui Mihai Viteazul.
642 *Efendi.*
643 *Kiriyaleyson*, transcriere a expresiei grecești: κύριε ἐλεήσον.
644 *Fawkaniyya.*
645 *Kușme al-sammur.*
646 *Tadj.*
647 *Aksiyos* de la termenul grec ἄξιος.
648 Marele ban și marele logofăt, amintiți mai sus.

După liturghie, îndată ce s-a golit biserica, am venit cu toţii împreună în acest loc. Toate trupele de diferite ranguri şi grade erau aşezate cu puştile lor, unele ca să meargă înaintea domnului de la biserică pînă în afara mănăstirii, iar altele ca să se înşire de-a lungul drumului său şi să facă de strajă în jurul cortului.

În această zi s-a întîmplat din nou să vină un sol al maghiarilor, aducînd cu el tunurile pe care Constantin voievod le luase cînd fugise în ţara lor[649], căci domnul trimisese să le ceară ca proprietatea şi materialul de război al ţării, şi maghiarii, de frică, i le-au înapoiat îndată.

De cum am ajuns la cort şi domnul s-a aşezat la un capăt, au intrat cu toţii ca să-i facă urări pentru a doua oară; şi acum au început să slobozească tunurile în trei rînduri. Tunurile erau cincizeci şi trei la număr[650], căci paşa[651] lăsase domnului toate tunurile sale pentru apărarea şi sprijinul lui[652]. Şi printre ele se aflau trei tunuri de fier, fiecare cu şapte guri. Toate trupele şi-au descărcat puştile în trei rînduri, făcînd să se zguduie pămîntul din cauza zgomotului şi întunecînd cerul cu fumul lor, astfel că nu ne mai puteam vedea nici auzi unul pe celălalt; şi nu s-a pus masa pînă după amiază.

Noi eram foarte miraţi văzînd însuşirile acestui domn: căci el vorbea cu solii poloni şi maghiari în limba lor, fără ajutorul nici unui tîlmaci. El cunoştea limba română, limba lui de baştină, şi putea să vorbească, pe deasupra, în limbile greacă, turcă şi persană[653].

LXVI. TÎRNOSIREA MĂNĂSTIRII LUI CONSTANTIN VOIEVOD DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[654]

El s-a apucat acum să termine clădirea mănăstirii lui Constantin voievod[655], aşezată în acest oraş[656], care nu fusese isprăvită; şi a însărcinat

[649] Mihnea intervenise la Poartă, plîngîndu-se că, la plecarea lui în Transilvania, domnul cel vechi, Constantin Şerban, luase trei tunuri ale ţării, împreună cu vistieria lui Matei Basarab. La cererea sa, Poarta a trimis la dieta de la Alba-Iulia (3 iunie 1658) soli spre a le cere înapoi. Rákóczi le-a înapoiat, dar nu a pomenit nimic despre vistierie (G. Kraus, *op. cit.*, p. 262 şi Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659)*, în „Buletinul Comisiei Istorice", XIII, 1934, p. 112).

[650] Solul lui Mihnea în apus dă cifra de 20 de tunuri (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 28).

[651] Fazîl paşa.

[652] De teama unei noi năvăliri a lui Constantin Şerban (G. Kraus, *op. cit.*, p. 182).

[653] Evlia Celebi spune că era „cunoscător al limbilor persană şi elină, caligraf, poet, erudit" (vezi vol. de faţă, p. 467).

[654] În notă marginală tăiată parţial: *dayr Ḳosṭanṭin Foyfoḍa fi-Aflach.*

[655] Mitropolia începută de Constantin Şerban.

[656] Bucureşti.

pe marele postelnic[657] cu pregătirea tuturor celor de trebuinţă pentru tîr-
p. 404 nosire. // El a făcut o rugăciune în acelaşi scop domnului nostru patriarh. Şi pregătindu-ne pentru ceremonie, ne-am dus la mănăstire în Duminica tuturor sfinţilor[657bis]. Ne-am înveşmîntat în odăjdii. Şi domnul a venit cu mare pompă.

La intrarea sa s-a început liturghia şi procesiunea moaştelor sfinţilor de la biserica din jos; erau aşezate în raclele lor şi purtate pe capul domnului nostru patriarh, iar în spatele lor mergea domnul, pînă ce ne-am întors la biserica cea nouă. După ce am înconjurat-o mai întîi, am intrat în biserică şi am terminat slujba obişnuită a tîrnosirii.

În clipa sfinţirii altarului, s-au adus chipurile celor patru evanghelişti, zugrăviţi pe patru foi de hîrtie. Şi sub fiecare din aceste chipuri, la fiecare colţ al altarului, au pus o cantitate oarecare dintr-un amestec de mastic, ceară şi marmură, fierte într-o tingire. Iar domnul, punînd cu mîinile sale un dinar pe foaia de hîrtie, l-a lipit acolo, făcînd acelaşi lucru la toate cele patru colţuri. Dinarii îi erau înmînaţi de protopopi[658]. Întîmplîndu-se ca primul să fie o monedă egipteană, domnul a dispreţuit-o şi a aruncat-o la o parte; şi certînd pe vistier[659], a stăruit să i se aducă o alta, care era maghiară şi deci creştină[660].

Cînd domnul nostru patriarh s-a dus să miruiască zidurile şi stîlpii bisericii cu mir[661], domnul l-a urmat cu o pensulă cu coadă lungă, în mînă, zugrăvind pe urmele învăţătorului nostru cruci frumos formate din amestecul fiert. Am rămas uimiţi de dibăcia şi iscusinţa sa, căci s-ar fi părut că ar fi condus, în vremea sa, tîrnosirea mai multor mii de biserici, atît de bine cunoştea şi înţelegea cele ce trebuiau îndeplinite şi atît de bine cunoştea cărţile bisericeşti şi cîntările bisericeşti.

După ce am ieşit de la liturghie, domnul s-a aşezat într-un cort în afara bisericii, pînă ce însoţitorii săi s-au cinstit cu băuturi tari sau dulci. Şi apoi ne-am întors în sală la ospăţ. Domnul era întotdeauna nedespărţit de domnul nostru patriarh, atît dimineaţa cît şi seara; şi era de cele mai multe ori împreună cu el la prînz şi la cină, punîndu-i întrebări şi intrînd
290/II în discuţii despre cele bisericeşti, pe lîngă multe alte lucruri. //

p. 405
LXVII. ⟨NĂVĂLIREA TURCILOR ÎN UNGARIA⟩

De sărbătoarea apostolilor, am slujit liturghia cu aceeaşi solemnitate ca şi mai înainte; şi domnul a primit sfintele taine, căci fusese chemat să ia parte la o expediţie militară ca să poarte război împotriva maghiarilor,

---

[657] Probabil Iordache Trufanda (Pîrşcoveanu).
[657bis] = 6 iunie 1658.
[658] *Al-braţababas* de la termenul grec πρωτοπαπᾶς.
[659] Pîrvu Vlădescu (din Vlădeşti), mare vistier (12 martie 1655 — 25 iulie 1658).
[660] Probabil ca simbol al direcţiei în care voia să privească.
[661] *Miron*, de la μῦρον.

împreună cu hanul tătarilor[662], cu vizirul[663], cu paşa de Silistra Kadri paşa care fusese iskemle ceauş, cu domnul Moldovei Ghica voievod[664].

Căci după fuga lui Constantin, vizirul l-a mazilit şi pe Ştefan, domnul Moldovei[665], şi a ridicat în locul lui pe acest Ghica care fusese capuchehaiaua lui Ştefan la Istanbul[666]. Acest domn ⟨Ghica⟩ a adus cu el o armată de cazaci care porneau la luptă din ură împotriva maghiarilor, din cauza faptelor pe care le-am pomenit, ca fiind săvîrşite de ei cînd au năvălit în ţara polonilor[667]. Toată această mişcare era o urmare a faptului că ajunsese la cunoştinţa domnului că Constantin ⟨Şerban⟩ nu era mulţumit că scăpase cu fuga, că aduna acum trupe şi că strînsese chiar peste zece mii de oameni[668], cu care avea de gînd să vină şi să cutreiere întreaga Ţară Românească, ⟨pornind⟩ din judeţul Cîmpulung[669] mai departe şi să săvîrşească nelegiuiri care nu se mai puteau îndrepta. El a împărtăşit acum lămurit această ştire vizirului care, drept urmare, a încălecat şi, pornindu-şi trupele la luptă împotriva domnului mazilit şi a maghiarilor, a plecat mai întîi din oraşul Adrianopol în oraşul Sofia. Împreună cu el era — după cum se spunea — o armată de 80 000 de oameni[670].

Paşa de Silistra a trecut Dunărea cu trupele lui din Dobrogea, alcătuite mai ales din tătari, şi a pătruns pe pămîntul Ţării Româneşti care era în drumul lor[671]. A ajuns într-un oraş numit Giurgiu şi s-a oprit acolo mai bine de patruzeci de zile, în timp ce i se adunau din ţară provizii de carne, unt, pesmeţi, orz etc. El nu a îngăduit nimănui din armată să vatăme sau să asuprească pe cineva. Dar, cu toate acestea, domnul şi boierii ţării au

---

662 Mehmed Ghirai al IV-lea (1654—1665).

663 Köprülü Mehmed paşa (1656—1661).

664 *Giḳa Foyfoḍa* = Gheorghe Ghica, numit domn în martie 1658 (Hurmuzaki, V/2, p. 43), a venit în Moldova abia în aprilie 1658 (M. Costin, *Opere*, p. 182, E. V. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, p. 345). Rákóczi a încercat zadarnic să-l atragă de partea sa (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 55—56). La 24 mai Ghica a primit porunca de a călăuzi pe tătari spre Transilvania.

665 Gheorghe Ştefan (1653—1658). La 3 aprilie 1658 acesta părăsea Moldova, plecînd în Transilvania (G. Kraus, *op. cit.*, p. 255). Despre pribegia sa vezi N. Iorga, *Din pribegia lui Gheorghe Ştefan vodă*, în „Rev. istorică", IX, 1923, pp. 97—103.

666 Vezi amănunte la M. Costin, *Opere*, p. 179 şi urm.

667 Aluzie la expediţia lui Gheorghe Rákóczi în Polonia. Vezi *Cronici turceşti*, II, pp. 175 şi urm., 297 şi urm., *Quellen*, VI, pp. 109—110, 134 etc.

668 Numărul trupelor trimise de Rákóczi a fost considerabil exagerat, astfel că în anumite cercuri se vorbea de 70 000.

669 De fapt judeţul se numea Muscel.

670 Despre această expediţie vezi relaţia lui Evlia Celebi în acest volum, pp. 463—466, 469. *Cronici turceşti*, II, pp. 175 şi urm., 297 şi urm., *Quellen*, VI, pp. 109—110, 134 etc.

671 Kadri paşa şi-a aşezat tabăra la Dridov, aşteptînd pe Mihnea (*Letopiseţul Ţării Româneşti*, ed. St. Nicolaescu, p. 66; Gergely Samuel, *Teleki Mihály. Levelezése*, I, Budapesta, 1905, pp. 226—227).

ajuns să se căiască mai tîrziu de năvălirea turcilor în Ungaria, căci deşi — ce e drept — românii nu iubesc pe maghiari care le sînt duşmani nespus de îndîrjiţi, totuşi nu doresc ca nici turcii să aibă vreo aşezare stabilă la ei, de frică să nu prefacă Ţara Românească şi Moldova în paşalîcuri, după planul lor mai vechi.

Şi au început, aşadar, să trimită arzuri sultanului, rugîndu-l stăruitor
p. 406 să pună // capăt acestui război, ca ţările lor să nu fie pustiite prin trecerea trupelor şi prin nimicirea desăvîrşită a proviziilor şi recoltelor lor.

Maghiarii au trimis, de asemenea, multe solii spre a cere pace. Dar turcii au respins rugămintea lor[672], căci saşii, stăpîni pe cele şapte cetăţi[673], se răsculaseră împotriva craiului pe care îl urau tare; dar, nefiind destul de puternici spre a-l învinge, doreau mult sosirea turcilor spre a se uni cu ei ca să poată numi un nou crai[674] şi să înlăture pe cel de dinainte. Aceasta s-a întîmplat mai tîrziu.

Apoi vizirul a plecat de la Belgrad şi trupele sale din avangardă au dezlănţuit un atac împotriva maghiarilor ca să-i alunge din împrejurimile Budei, dar nu au putut să-i învingă.

Din cauza acestei mişcări de trupe, întreaga Ţară Românească a ajuns într-o mare învălmăşeală şi, pentru a se spori confuzia, s-au răspîndit zvonuri despre grabnica sosire a tătarilor care, sub hanul lor, aveau să treacă în cursul expediţiei lor prin Ţara Românească. Maghiarii şi-au întărit întreaga linie de hotar şi au făcut pregătiri straşnice de război.

Toate acestea s-au întîmplat spre nenorocul nostru. Constantin voievod nu ne plătise niciodată pe deplin blănurile de samur pe care le adusesem cu noi de la Moscova şi pe care i le predasem; şi el ne-a rămas dator 9 pungi de reali pe care ne făgăduise mereu că ni-i va plăti. Cînd a fugit, ne rămăsese încă ⟨dator⟩ şi el ne-a amînat de pe o zi pe alta şi dintr-o vreme în alta, pînă ce i s-a întîmplat ceea ce s-a întîmplat, căci era peste măsură de zgîrcit şi prea puţin cinstit[675]. După retragerea sa definitivă şi după fuga sa din ţară, am fi rămas cu totul în lipsă dacă acest nou domn nu ar fi luat asupra lui plata tuturor datoriilor lăsate de Constantin ⟨Şerban⟩, potrivit obiceiului domnilor, la care este o regulă ca cel care urmează la domnie să plătească datoriile lăsate de înaintaşul său. Potrivit cu această regulă, el a făgăduit domnului nostru patriarh şi i-a cerut să se roage Atot-

---

672 Gheorghe Rákóczi considera războiul inevitabil, după cum rezultă din scrisoarea sa din 13 iunie 1658: „Chiar dacă ţara ar alege alt principe, n-am avea pace fără o mare sumă de bani şi fără a preda pe cei doi voievozi Constantin şi Ştefan" (Szilágyi S., *II. Rákóczi György levelei Rhédei Ferenczhez*, in „Történélmi Tár", 1892, p. 97).

673 Din Transilvania.

674 Acaţiu Barcsai (1658—1660).

675 Afirmaţie exagerată.

puternicului ca să binevoiască a-i călăuzi mintea ca să nu se întîmple nici un război, nici răscoală, care să împiedice ⟨această⟩ plată //. 291/I

Aşadar noi eram tare îngrijoraţi, aşteptînd şi îndreptîndu-ne privirile şi către alte treburi. Pricina era că atît Constantin ⟨Şerban⟩ cît şi toţi boierii Ţării Româneşti nu voiseră să ne lase să plecăm în acel timp din ţara lor, dorind să aşteptăm pînă ce starea de lucruri şi norocul s-ar schimba, mai ales în ce-l priveşte pe paşa de Silistra care era ⟨atunci⟩ Melek Ahmed paşa[676]. După el a venit Fazîl paşa care a fost pe urmă trimis la moarte de către vizir, fiindcă refuzase să poarte război împotriva lui Constantin ⟨Şerban⟩ care îi făgăduise o mare sumă de bani[677], cît şi pentru că ridica în mod samavolnic pe unii şi cobora pe alţii. Vizirul // a dăruit apoi paşa- p. 407
lîcul lui Kadri paşa[678], după cum s-a mai pomenit.

Tot gîndul acestui sărman domn era să ne plătească şi să ne pornească la drum după ce ne-ar fi împlinit toate nevoile spre mulţumirea noastră deplină; dar vremurile nu s-au potrivit cu dorinţele sale şi el a fost adus în cea mai mare strîmtoare[679] din cauza stăruinţei şi presiunilor turcilor pentru tribut, pe de o parte, şi din cauza împuţinării veniturilor, pe de alta, în urma secătuirii şi pustiirii ţării.

Noi am oftat pentru el şi l-am compătimit, mai ales văzînd cum capugii trimişi de vizir veneau să-l zorească zi şi noapte ca să se pregătească pentru războiul apropiat. Şi luau întotdeauna drumul pe aci, fie la venire, fie la plecare, uneori trimişi de vizir la paşa de Silistra, alteori trimişi de acesta

---

[676] Melek Ahmed paşa, unchiul lui Evlia Celebi, mare vizir (1650—1651) apoi paşă de Silistra (1651—1658). Vezi asupra lui relaţia lui Evlia Celebi în volumul de faţă, p. 330 n. 84.

[677] Fazîl paşa, fiind numit serdar, a întîrziat la Rusciuk pînă ce Constantin Şerban a fugit în Transilvania, după ce a ars toate oraşele pînă la Tîrgovişte. Se spune că ar fi primit de la Constantin suma de 20 000 de galbeni (vezi N a i m a, *Tarih*, IV, p. 324; J. v o n H a m m e r, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VI, p. 33; Z i n k e i s e n, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 878). Fiind reclamat lui Haseki aga de zaimii şi timarioţii otomani (N a i m a, *Tarih*, IV, p. 325) şi la Poartă de Kalgai sultan Gazi Ghirai, a fost surghiunit la Cerdac şi apoi ucis din ordinul sultanului (*ibidem*, pp. 326, 330). Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 175, 271, 296.

[678] Kadri aga, chehaia de capugii (*kapugular kethudasi*), în timpul expediţiei împotriva lui Constantin Şerban, trimis la Giurgiu pentru a duce daruri lui Kalgai sultan şi serdarului Fazîl paşa a fost numit paşă de Silistra (20 decembrie 1658) „fiind un bărbat destoinic..., care dăduse dovadă de devotament" (N a i m a, *op. cit.*, IV, p. 330).

[679] După unele socoteli, cheltuielile lui Mihnea al III-lea la urcarea pe tron s-ar fi ridicat la 400 000 de taleri, dintre care 30 000 numai pentru daruri şi giuvaeruri, mătăsuri şi nestemate pentru sultan (N. I o r g a, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 229). Prietena sa Atikè sultan, fiica sultanului Ibrahim I şi soţia protectorului său Kenan paşa, i-a împrumutat 50 000 de taleri (D o s o f t e i, patriarh al Ierusalimului 'Ιστορία τῶν ἐν 'Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, p. 1205).

Doi evrei slujitori ai sultanei, Muceacin şi Ibrahim Celebi, au împrumutat 30 de pungi, urmînd să se despăgubească din veniturile ocnelor (N. I o r g a, *op. cit.*, V, p. 123; Al. C i o r ă n e s c u, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659*, p. 49).

la domnul Moldovei şi la hanul tătarilor ca să-i aţîţe la război şi să-i pornească în grabă.

Cei mai mulţi dintre locuitorii Ţării Româneşti şi-au părăsit din nou casele pentru a se ascunde în vîrfurile munţilor sau în mijlocul bălţilor[680] de pe malurile Dunării care le alimentează cu apă. Treceau cu bărcile şi mergeau să se aşeze în ostroavele din mijlocul lor de teama tătarilor care sînt adevărata pacoste a acestei ţări. Încurcătura în care ne găseam în urma acestor întîmplări era foarte mare şi noi ne socoteam cu totul prăpădiţi.

LXVIII. ⟨PLECAREA ARHIDIACONULUI LA GALAŢI ŞI ÎNAPOIEREA LUI LA BUCUREŞTI⟩

Neavînd nici o nădejde pentru siguranţa noastră aici[681], noi nu puteam descoperi nici un loc de scăpare, nici un mijloc de mîntuire decît să părăsim pentru totdeauna Ţara Românească, chiar dacă am fi fost nevoiţi să ne lăsăm avutul spre a scăpa cu viaţă, căci treburile ţării se scufundau într-un abis de tulburări şi se împleteau cu războaie nesfîrşite.

Frica noastră cea mai mare se întemeia pe spusele înţelepţilor cum că oraşele maghiarilor sînt cetăţi care nu pot fi cucerite şi că ţinuturile lor sînt un şir de locuri greu de străbătut. Aşadar, dacă turcii şi tătarii n-ar fi în stare să le supună ţara repede, ei îşi vor aşeza taberele de iarnă atît acolo cît şi în Ţara Românească; şi astfel ni se închidea şi speranţa noastră mai îndepărtată şi ne-am zis: „Este mai bine să ne încredinţăm viaţa şi avutul cumpenelor soartei decît să avem de înfruntat iarna chinurile sfîşietoare ale unor bejenii cît şi cazna de a ne tîrî lucrurile din munte în munte şi din loc în loc".

Ne-am hotărît să ne trimitem întîi toate cuferele şi lucrurile noastre grele cu toptanul la Galaţi şi apoi să le trimitem cu corăbiile pe Marea Neagră la Sinope[682], împreună cu cîţiva din însoţitorii noştri, ca să scăpăm de grijă şi de greutate şi să putem rămîne ascunşi pînă ce va fi timpul să ne rînduim treburile mulţumitor. Şi aşa am şi făcut. La început, ce e drept, nu am găsit trăsuri pentru transportul nostru, nici cu chirie, nici cu pod-
p. 408 voadă, căci atunci cînd domnul a plecat pe neaşteptate, vineri // 18 iulie la tabără, toţi negustorii au fost aruncaţi într-o mare încurcătură şi nu puteau

[680] *Al-balţat*, pluralul arab de la *balta*.
[681] La Bucureşti.
[682] Port în Anatolia, pe ţărmul Mării Negre.

să facă rost nimănui de trăsuri nici cu împrumut, nici cu chirie, întrucît chirigiii se sustrăgeau de la îndatorirea silită de a căra bagajele domnului, ascunzîndu-se şi fugind. Iar acele trăsuri ale domnului pe care le avea cu el, dorea să le folosească pentru transportul soţiei[683] şi copiilor săi. Eram, aşadar, nedumeriţi şi încurcaţi şi nu puteam găsi nici un mijloc şi, în această privinţă, deznădejdea noastră era cumplită. Bucureştii se goliseră de locuitori şi rămăsesem singuri. Toată grija noastră se îndrepta spre bagajele noastre, dar nu era nimeni care să se tocmească pentru a ne duce la Galaţi, nici să ne dea vreun sfat în această privinţă, atît era de mare frica de venirea tătarilor, a căror cale era tocmai pe acolo şi care ar fi putut să ne întîlnească pe drum şi dacă s-ar întîmpla aşa, Dumnezeu cu mila! Şi aceasta era în adevăr o spaimă bine întemeiată. Nu puteam dormi nopţile de spaimă şi de frică şi din cauza lătratului neîncetat al cîinilor.

În sfîrşit a binevoit Dumnezeu să ne scape, trimiţînd domnului gîndul de a ne da în grija însărcinatului său, marele vornic[684], care a găsit pentru noi două trăsuri pe care le-am încărcat, în ciuda relei voinţe a stăpînului lor. Am găsit mulţi tovarăşi de fugă în aceeaşi direcţie şi eu, bietul scriitor al acestor memorii, am fost trimis împreună cu ei de la Bucureşti //, marţi 291/II
13 iulie [684bis], după amiază. Am călătorit prin locuri pustii, singuratice şi retrase şi prin cîmpii devastate şi părăsite, pînă ce am încărunţit de spaimă. În afară de Dumnezeu atotputernic şi de pronia sa, nu era nimeni care să ne ajute în călătoria noastră. Cît despre tătari, hotărîsem — dacă i-am întîlni — să le spunem că domnul a trimis în dar hanului cele două care, căci tocmai se întîmplase ca domnul să rînduiască drept însoţitor al nostru pe unul din servitorii săi al cărui rost era să ducă şi să aducă răspunsuri de la tătari. Un alt plan pe care l-am făurit era următorul: dacă am fi strîmtoraţi şi tulburaţi, să ne ţinem de malurile Dunării, ducîndu-ne fie în schela Oraşul de Floci[685] sau la Cornăţel[686] în faţa Silistrei[687] sau la Brăila[688].

Cu voia lui Dumnezeu, am trecut rîul Siret[689], care este la hotar, şi am ajuns la Galaţi în 7 zile, călătorind cu cea mai groaznică spaimă; dar — slavă şi mulţumire lui Dumnezeu! — fără a da de o singură căutătură duşmănoasă şi m-am bucurat nespus de mult la sosirea noastră acolo.

---

683 Despre această „soţie" tătăroaică vezi Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 85, n. 2.

684 Grecul Mano, mare vornic (22 aprilie — 25 octombrie 1658) (N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 208).

684bis Mai sus era vorba de 18 iulie!

685 *Ya ila mina Flodj.*

686 *Ya ila Kornitsalu.*

687 *Mukabil Silistri.*

688 *Ya ila Brayila.*

689 *Sirat.*

Am găsit o corabie din Trapezunt, încărcată cu grîu şi care se ducea în acel loc. Şi ne-am învoit cu căpitanul şi, închiriind-o, ne-am îngrămădit lucrurile în ea. Ne-am lăsat însoţitorii pe bord, cu o parte din merinde şi s-au întins pînzele, cu binecuvîntarea Atotputernicului. Apoi am angajat
p. 409 cîţiva oameni înarmaţi cu puşti şi, cumpărînd merinde // pentru drum, ne-am pregătit de înapoiere.

Toţi prietenii noştri erau foarte îngrijoraţi pentru siguranţa noastră şi noi ne temeam mai ales din pricina turcilor care erau în marş spre a se întîlni cu paşa, căci aceştia jefuiau şi ucideau în drumul lor pe toţi cei pe care îi puteau doborî.

Dar teama noastră cea mai mare era pricinuită de bejenia întregii populaţii din ţară, de-a lungul drumului nostru, căci nu am întîlnit nici ţipenie de om şi nici măcar un cîine sau orice alt animal, de la Galaţi la Bucureşti. Ne-am poticnit în drumul nostru de leşuri şi lumea întreagă era ca o pată ⟨de întuneric⟩. În afară de Dumnezeul cel atotputernic, nu am avut nici un tovarăş de călătorie, în timpul căreia ochii noştri se roteau mereu în jurul orizontului. Şi seara nu puteam dormi decît în chip liber, departe de drum, de frică să nu ni se ia urma şi să nu fim ajunşi şi ridicaţi pe sus.

Am sosit la Bucureşti în sîmbăta dinaintea postului sfintei Marii şi ultima zi din iulie, în patruzeci de zile cu totul, cu inimile sfîşiate de temeri şi de pierderea cailor noştri pe care i-am prăpădit cu oboseala unei alergări aproape necurmate ziua şi noaptea. Şi lăudat fie Domnul, care a făcut să ne ajungă merindele!, altfel am fi pierit de foame, întrucît nu aveam nici un mijloc de a ne îndestula.

LXIX. [PLECAREA PATRIARHULUI LA PITEŞTI ŞI CĂLĂTORIA ARHIDIACONULUI PRIN ŢARĂ PENTRU A STRÎNGE BANI]

Nu l-am găsit pe domnul nostru patriarh la Bucureşti, căci din cauza deselor tulburări şi spaime care se iveau în oraş şi a desăvîrşitei lipse de locuitori, el plecase de acolo şi se dusese la Piteşti unde şi-a stabilit reşedinţa; şi eu m-am dus la el. S-a bucurat mult că scăpasem cu viaţă, fapt în care nimeni nu mai nădăjduia. Şi noi am scăpat cu adevărat de la pieire numai prin mila lui Dumnezeu şi bunecuvîntarea rugăciunilor sfinţiei sale şi a mijlocirei sale.

Apoi m-am pregătit împreună cu o ceată de slujitori călări şi înarmaţi ca să mergem să ne încheiem socotelile, oriunde aveam bani lăsaţi în păstrare

sau datorați nouă, sau unde aveam de luat sau de dat bani de pe urma schimbului de bani de la locuitori. Aceştia, din pricina învălmăşelii de acum, se împrăştiaseră prin munți şi am început să-i cercetez pe rînd.

Dar mai întîi m-am dus la Tîrgovişte şi am avut o înțelegere cu domnul în tabăra de la Ploieşti[690]. În acea zi, pe cînd eram în drum spre domn, am văzut sosirea hanului şi a tătarilor, însoțit de Ghica, domnul Moldovei[691] şi de cazaci. Domnul i-a dat mai multe daruri hanului.

În timpul vizitei mele din această după-amiază la domn, i-am dat o scrisoare de la domnul nostru patriarh. După ce a citit-o, l-a chemat pe vornic[692] şi i-a spus: „Vezi unde sînt banii patriarhului şi socotiți cu arhidiaconul diferitele sume ce i se cuvin, ca să-i poți face plata".

Era // cineva care ne datora cinci sute de reali; fusese vameş[693] sau încasator al vămilor şi rămăsese mofluz, iar Constantin voievod voia să-l spînzure ca pe un vinovat. Acesta venise la noi împreună cu prietenii săi şi ne rugase mult şi, dîndu-ne chezăşie, îi împrumutasem două pungi. Pe una din ele am recăpătat-o dar după aceea vameşul a murit, lăsînd o fată şi un ginere. Aceştia s-au apărat împotriva cererii noastre, adusă înaintea marelui vistier[694] // care le cam ținea parte. Şi el şi eu am purtat discuții înfocate în această privință. El îmi tot spunea: „Lasă-mă să-ți scriu un ordin ca să te duci să-ți primeşti datoria dumitale de la prietenii şi tovarăşii răposatului, căci ei au devenit garanți şi chezaşi pentru bani". Dar eu i-am răspuns: „Nu, eu voi lua banii numai de la moştenitorul răposatului şi lasă-l pe el să-şi bată capul şi să se înțeleagă cu ⟨tovarăşii⟩ răposatului". p. 410 292/I

În timp ce noi ne sfădeam şi ne ciorovăiam astfel, toți dregătorii mi-au luat partea şi mi-au dat tot sprijinul împotriva vistierului care era mare tiran; şi era cel care uneltise cu viclenie împotriva lui Constantin voievod în vremea cînd fusese trimis cu haraciul la marele vizir la strîmtoarea de la Marea Mediterană[695], după cum am pomenit mai înainte, măcar că cel care îl ridicase în această slujbă şi în această dregătorie fusese Constantin ⟨Şerban⟩.

În nemăsurata sa trufie s-a ridicat acum şi împotriva acestui domn; împreună cu cîțiva boieri a pus la cale ca aceştia să se ducă — şi ei s-au şi dus — să depună o plîngere împotriva domnului la Kadri paşa, spunîndu-i: „Domnul a uneltit o trădare împotriva sultanului şi a încheiat o înțelegere cu maghiarii, cu care a purtat un schimb de scrisori în vremea din urmă". Era adevărat, căci domnul se supărase împotriva vizirului care îi cerea

[690] *Ployiaşti.*
[691] Gheorghe Ghica, domn al Moldovei (1658—1659).
[692] Mano mare vornic.
[693] *Gümrükci*, termen turc; de aici giumruc.
[694] Pîrvu Vlădescu.
[695] Dardanele.

mereu prin solii nenumărate să-i trimită pungi de bani, oi, cai etc., pînă ce, în cele din urmă, îl împovărase cu nu ştiu ce cheltuieli şi plăţi pentru oştile turceşti şi nu-i dăduse nici o clipă de răgaz, de cînd îl trimisese să-şi ia în primire domnia. Domnul, după cum spun, mîniindu-se de această purtare neomenoasă, încheiase de curînd o înţelegere cu craiul şi cu maghiarii şi se unise cu ei cu gîndul de a-i ataca pe turci şi pe tătari pe la spate şi de a-i trece pe toţi sub ascuţişul sabiei[696], astfel că era aliat în taină cu maghiarii, deşi pe faţă apărea ca duşman al lor.

Îndată ce paşa a auzit aceasta, s-a mîniat foarte tare pe domn şi a hotărît să trimită ştiri despre aceasta vizirului.

Domnul, speriat peste măsură, a alergat la paşă şi l-a mituit cu şaizeci de pungi, după cum mi-a spus unul din curtenii săi, ca să-i ierte şi să-l
p. 411 împace // cu pîrîţii lui. Dar domnul a păstrat şi şi-a ascuns în cuget ciuda sa împotriva tuturor pînă acum, cînd eu mă certam cu vistierul; şi toţi cei care erau de faţă se mirau de îndrăzneala cu care îi ţineam piept, căci nimeni nu avea puterea de a i se împotrivi, şi nici chiar domnul care, fără să vrea, se temea de el[697]; căci vizirul era prietenul lui de aproape şi se învoise cu acela ca să nu-l piardă din ochi pe domn şi să-i scrie mereu dări de seamă despre toate faptele acestuia. Cînd a auzit domnul discuţia noastră, a trimis după vistier, chemîndu-l să vină la el, în cămăruţa sa din cort şi au început să vorbească împreună. Dintr-o dată a apărut, cu totul pe neaşteptate, o ceată de tătari înarmaţi, care au intrat, pe o uşă mică din spatele cortului. Şi aşezîndu-se lîngă cămăruţa unde vorbeau domnul şi vistierul, ei stăteau într-o aşteptare încordată.

În această clipă, unul din prietenii mei care cunoştea tainele domnului, s-a apropiat de mine şi mi-a spus prin semne: „Ieşi afară, căci aceşti oşteni au fost chemaţi de domn ca să-l ucidă pe loc pe vistier şi să nu te sperii". Nici nu am apucat bine să ies pe uşă şi s-a auzit un strigăt şi a urmat învălmăşeala prevăzută, căci tătarii, tîrîndu-l pe vistier din faţa domnului, l-au tăiat în bucăţi[698]. Cei care erau de faţă s-au îngrozit şi grăbindu-se

---

[696] Planul prevedea uciderea turcilor din Ţara Românească înainte de a trece în Transilvania. Boierii au refuzat pe motiv că „noi sîntem o ţară neputincioasă şi fără de ajutor din nici o parte, iar turcii sînt puternici şi biruiesc toată lumea" (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 133).

[697] Pîrvu Vlădescu era un *muteferikka* al Porţii.

[698] Pîrvu Vlădescu era acuzat de a fi administrat prost vistieria. În realitate a fost ucis pentru că, împreună cu postelnicul Eustratie Leurdeanu, destăinuise lui Kadri paşa planurile lui Mihnea, cerînd înlocuirea acestuia cu marele ban Preda Brîncoveanu (N. M. Vlădescu, *Din trecutul boierimii româneşti, Vel Comisul Şerban Pîrvu Vlădescu*, în „Revista Arhivelor", I, 1924—1926, pp. 230—234). Inscripţia de pe mormîntul său, publicată de I. Vlădescu, arată însă că „l-a sfîrşit Mihnea voievod pe grea nedreptate". Vezi şi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, pp. 87—89.

să fugă, cădeau unul peste altul. Dumnezeu să răsplătească pe prietenul binevoitor care mi-a dat de ştire prin sfatul lui despre ceea ce avea să se întîmple!

Apoi au ucis pe agă[699] adică pe aga seimenilor şi pe armaş sau „subaşi"[700] şi le-au aruncat trupurile afară. În timpul acela stăteam de vorbă cu cel mai bun prieten al nostru, postelnicul Istratie[701], şi îmi luasem tocmai ziua bună de la el. Îi ajunsese ceva la ureche despre această treabă înainte de moartea vistierului, şi-şi chemase în taină slujitorul să-i aducă ⟨îndată⟩ calul. Dar cum acesta nu venea destul de iute, postelnicul a încălecat îndată pe unul din cei aflaţi la uşa cortului şi a luat-o la goană. Abia m-am întors, cînd, deodată, am auzit o larmă şi întrebînd care era pricina, ni s-a spus că postelnicul fugise şi că garda călare se dusese să-l urmărească. Dar s-a lăsat noaptea, despărţindu-i, şi bietul fugar, sărind de pe cal, s-a ascuns în pădure. Ţăranii[702] l-au descoperit foarte curînd şi, jefuindu-l, l-au adus dimineaţa în grabă. A venit porunca domnului ca ei să-i taie capul fără a-l mai aduce înaintea lui şi i-au tăiat deci capul[703].

De asemenea, domnul a mai trimis şi la Tîrgovişte şi a pus să fie sugrumat prietenul nostru, vornicul Preda[704] — Dumnezeu să aibă milă de sufletele acestor două victime ucise // de domn — pentru că trimiseseră // un p. 412 292/II
raport, spunînd că el pusese la cale o trădare împotriva suzeranului său. ⟨Îndată⟩ fără să întîrzie o clipă, el a pus stăpînire pe toţi banii şi pe toate moşiile lor şi de acolo a dat paşei ceea ce îi făgăduise. În timpul acestei nopţi a domnit o mare spaimă în oştire, şi eu, mai ales, eram grozav de înspăimîntat!

După aceea domnul mi-a dat un teanc de scrisori ⟨scrise⟩ de mîna sa, adresate oriunde mi se datorau bani, stăruind pentru redobîndirea lor. Şi eu m-am întors la Tîrgovişte. De acolo m-am dus la Piteşti şi după aceea

---

699 Vlad Bîrsescu agă (12—15 iulie 1658), trecut greşit în cronică Preda Bîrsescul (N. S t o i c e s c u, *Dicţionar*, p. 119).

700 Cronica ţării nu-l aminteşte printre cei ucişi de Mihnea al III-lea. Este posibil ca Paul de Alep să se refere la Badea vătaf de puşcărie (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 134). Despre uciderea boierilor vezi şi *Monumenta Comitialia*, XII, p. 68 şi N. I o r g a, *Mihnea vodă (cel Rău) şi uciderea boierilor munteni*, în „Rev. istorică", V, 1919, pp. 162—170.

701 Eustratie Leurdeanu a urmat lui Iordache Trufanda în dregătoria de mare postelnic (30 iunie — 25 iulie 1658) (N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, pp. 206—207).

702 *Felahin*.

703 N. S t o i c e s c u, *op. cit.*, p. 207, nota 7.

704 *Brada* = Preda Brîncoveanu. „Şi au trimis pe Dincă vel armaş, sîrbul, de olac, de au omorît pă Preda Brîncoveanu vel ban în casele domneşti în Tîrgovişte, nefiind vinovaţi de nimic" (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 134). Mai tîrziu, Mihnea justifica uciderea lui Preda prin faptul că acesta — ca mare ban — ar fi risipit oştile şi afirma că-l judecase „cu dreptate" (A l. C i o r ă n e s c u, *Documente privitoare la domnia lui Mihai Radu*, în „Bul. Com. istorice", XIII, 1934, p. 170).

la Rîmnic, unde am recăpătat toţi banii ce ni se datorau, pînă la o mie de dinari şi mai bine.

Din nou m-am înapoiat la Piteşti în prima zi a lunii septembrie, la începutul anului 7167[705] de la ‹facerea› lumii. Şi l-am dus pe domnul nostru patriarhul cu toate lucrurile noastre şi cu suita la Bucureşti, de unde m-am întors din nou la Tîrgovişte. Reîntorcîndu-mă în sfîrşit la Bucureşti, l-am regăsit pe patriarh. Nu am cruţat nici o stăruinţă ca să grăbesc plecarea noastră din această ţară a relelor şi eu eram întocmai ca un curier, călărind încoace şi în colo, zi şi noapte, aproape două luni, în timpul cărora am scăpat tot ce am putut apuca din bunurile noastre.

DESCRIEREA PLECĂRII ‹PATRIARHULUI› DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[706]

La Bucureşti am trăit mulţumită ospitalităţii împuternicitului domnului. În sfîrşit, terminîndu-se toate pregătirile pentru călătoria la Galaţi, am plecat din locul arătat mai sus la 9 ale lunii septembrie şi am ajuns la Fîntîna Rece[707], o localitate aşezată în mijlocul unei cîmpii întinse. De aci am ajuns seara într-un tîrg mic numit Suliman[708], care dă făină întregului ţinut înconjurător. În ziua următoare am descins în cîteva sate, aşezate pe rîul Ialomiţa[709], pe care le-am pomenit mai înainte ca semănînd cu al-Ghuta de la Damasc. Aceste sate fuseseră pustiite de tătari.

LXXI. DE LA MĂNĂSTIREA SF. MIHAIL LA SLOBOZIA

De aci am purces la vale de-a lungul rîului spre o mănăstire închinată sfîntului Mihail şi oştilor îngereşti, numită Slobozia lui Ianachi[710] sau *vakuf*-ul scutit al lui Ianachi[711].

---

705 1658.

706 Notă marginală tăiată.

707 *Finţinaradj*. Poate Puţul Dimii de pe valea Colentinei, în drum spre Suliman sau un topic local.

708 *Sulaymani* = Suliman, sat, com. Săruleşti, jud. Ilfov.

709 *Ialomisi*.

710 Slobozia, astăzi oraş, jud. Ialomiţa.

711 *Slobodjiya Yanaki ayyu wakf Yanaki al-mu'af. Vakuf (wakf)* este, la musulmani, o donaţie pioasă scutită de dări.

Acest Ianachi este cel care // a ridicat mănăstirea sfîntului Sava de la Iaşi în Moldova[712]. Se spune că el a trimis să se cumpere din banii lui o seamă de robi cazaci, bărbaţi şi femei, din ţara tătarilor şi, slobozindu-i de robie, i-a aşezat ca slugi pe lîngă această mănăstire. p. 413

Din această cauză ei o numesc Slobozia lui Ianachi ; în limba românească aceasta înseamnă *slobozie*[713]. Este aşezată de partea cealaltă a rîului Ialomiţa care, în acel loc, ajunge ca o mare sau ca un lac întins datorită multelor rîuri care se varsă în el. Peste el se află un pod făcut din lemn pe care se trece. Dar noi am trecut cu luntrea. Mănăstirea[714] este înconjurată cu ziduri mari de piatră, ca un castel[715], fiind numai la o zi depărtare de Silistra. Noi am stat aici pînă la sărbătoarea ⟨sfintei⟩ cruci din cauza ploilor puternice care nu au încetat şi care cad în timpul acestei luni septembrie, însoţite de furtuni mari, de tunete, fulgere şi grindină.

Apoi am purces mai departe, străbătînd o cîmpie întinsă, înconjurată de toată desfătarea şi frumuseţile primăverii, umblînd prin locuri care sînt renumite pentru prăsirea şi creşterea cailor, mult preţuiţi pentru frumuseţea şi rasa lor aleasă ; şi a doua zi am ajuns la rîul Siret şi am trecut de oraşul Brăila. Lîngă aceasta se află un alt oraş mare, pe lîngă care am trecut. Şi la o mică depărtare, am trecut un pod peste rîul care este la hotarul dintre Moldova şi Ţara Românească, lăsînd Brăila la dreapta noastră. De la pod pînă la Galaţi este o cale de două ceasuri.

Ajungînd în această localitate în seara de vineri, 17 septembrie, am tras la mănăstirea sfîntului Dumitru. Apoi eu am plecat la Iaşi pentru nişte treburi ce nu răbdau amînare şi care mai rămăseseră de rînduit şi apoi m-am reîntors aci.

La Galaţi am stat timp de 22 de zile, căutînd o corabie care să ne ducă pe Marea Neagră la Sinop, dar nu am găsit nici una. Cauza era că vizirul[716], avînd a-şi echipa şi porni armata la război împotriva maghiarilor, îşi trimisese toate alimentele şi proviziile de grîu, orz, pesmeţi şi alte merinde şi tunurile mari şi alte muniţii şi arme în corăbii de la Constantinopol, pe Marea Neagră, pînă la Dunăre, ca să fie apoi duse pe acest rîu în sus, la cartierul său general, la Belgrad. 293/I

Abia îşi începuse vizirul operaţiile împotriva craiului maghiarilor cînd însuşi oştile craiului l-au părăsit, pe de o parte, din îndemnul necre-

---

[712] *Yaş al-Boghdan*. Este vorba de Ianachi Caragea postelnicul, despre care vezi mai sus pp. 33–35.

[713] Despre Slobozia lui Ianache sau Vaideei, unde postelnicul Ianachi a aşezat moldoveni şi ruşi (cazaci), vezi M a t e i V l a d, *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XV–XVIII)*, Bucureşti, 1973, pp. 123, 136 passim.

[714] Vezi N. S t o i c e s c u, *Bibliografia Ţara Românească*, II, pp. 587–588.

[715] Cf. H u r m u z a k i, Supl. I/3, p. 142.

[716] Köprülü Mehmed paşa.

dinței lor față de el și pe de alta, a mîniei lor, mai ales pentru că predase pe cei mai mulți dintre soldații săi ca robi în mîinile tătarilor[717] după cum am pomenit mai înainte. Și aceștia erau, cei mai mulți, chiar dintre rudele și neamurile lor.

LXXII. [NĂVĂLIREA TĂTARILOR ÎN TRANSILVANIA]

p. 414 Și apoi, cînd s-a pornit zvonul despre trădarea lui Mihnea // voievod și despre înțelegerea sa cu maghiarii împotriva turcilor și a tătarilor, acesta[718] a fost silit, fără voie, să facă o ispravă care să-i dovedească zelul față de han, cucerind prin viclenie una din trecătorile renumite spre țara maghiarilor, numită Teleajen[719], căci maghiarii se încredeau în el.

Tătarii, pătrunzînd astfel în țară cu toată oastea laolaltă, s-au revărsat ca un potop și au cucerit un număr de castele și de cetăți. Se spune că tătarii au dat foc fără rost orașelor și satelor din acele părți care erau toate de lemn. Și pîrjolul n-a încetat să bîntuie în tot ținutul o bună bucată de vreme, putîndu-se vedea la o depărtare de cîteva zile de drum și întunecînd văzduhul cu fumul său ⟨timp de⟩ o lună întreagă[720]. Prin aceste mijloace a fost sfărîmată puterea maghiarilor și nu a mai scăpat nimic de al lor, decît cetățile și castelele cele mai mari.

Din Brașov au trimis hanului, cazacilor, lui Mihnea și lui Ghica[721], fiecăruia în parte, daruri bogate constînd din sume însemnate de ⟨monede de⟩ argint și de aur, ca să-i înduplece să înceteze războiul și să nu devasteze împrejurimile cetății lor; li s-au trimis în același chip solii și din partea celorlalte șapte cetăți ale sașilor[722].

În vremea aceasta, tătarii au ajuns înaintea cetății Făgăraș[723], unde, după cum am amintit, fugise Constantin voievod. Și ne-a spus o persoană care fusese în cetate că oastea cea mare a ⟨tătarilor⟩ n-a fost niciodată

---

[717] E vorba de capturarea întregului corp de trupe al lui Ioan Kemény, împreună cu acesta, de către tătari.

[718] În traducerea Emiliei Cioran (p. 256) se face o confuzie, atribuindu-se introducerea tătarilor pe la Teleajen principelui Transilvaniei, în loc de a se lămuri că e vorba de Mihnea.

[719] *Teladjinu.*

[720] După G. K r a u s (*op. cit.*, p. 268), tătarii au intrat prin pasul Buzău la 5 august 1658 „au pustiit prin prădăciuni, pîrjol și omoruri cele Trei Scaune și Țara Bîrsei, astfel încît nici un sat n-a rămas nevătămat, ci toate au fost făcute scrum". La 25 august tătarii erau în fața Brașovului.

[721] Trupele lui Gheorghe Ghica cuceriseră cîteva fortificații înspre Brașov.

[722] De fapt încă șase, fără Brașov.

[723] *Fagharaș.*

în stare să se apropie de el pentru că tunurile băteau pînă foarte departe[724]. Şi se spune că s-au tras asupra lor peste o sută şi optzeci de lovituri, omorînd mulţi tătari.

Dar totuşi au luat în robie pe mulţi dintre locuitorii satelor, pînă ce maghiarii s-au năpustit asupra lor şi i-au învins; iar ţăranii au ocupat munţii şi defileurile din satele lor şi i-au ucis cu sutele.

Între tătari şi cazaci şi români s-a iscat o mare dihonie datorită faptului că, în timp ce aceştia din urmă porneau înainte la luptă şi-şi croiau drumul cu forţa înăuntrul castelelor şi a oraşelor, tătarii veneau de-a gata şi le smulgeau prăzile din mîini. De aceea ei au făcut mare măcel 〈între tătari〉, a cărui veste a ajuns pînă la vizir şi l-a bucurat foarte mult, căci turcii începuseră şi ei să nutrească duşmănie împotriva tătarilor.

Dar cu toate acestea ţara maghiarilor era plină de oşti şi s-au aprins focuri care nu au încetat să umple văzduhul de fum, cel puţin timp de o lună întreagă. Noi am văzut de la Galaţi incendiul şi am ştiut limpede ce era, pentru că ţara maghiarilor este toată numai munţi înalţi care se văd din depărtare.

Îndată ce a aflat craiul[725] de trădarea ţării, a fugit împreună cu Constantin 〈Şerban〉 şi cu Ştefan voievod dinaintea // vizirului, 〈retrăgîn- p. 415
du-se〉 într-o cetate foarte puternică, renumită pentru puterea sa, numită Patak[726] şi acolo s-a întărit. Ca urmare, multe cetăţi care fuseseră în mîinile turcilor pe vremea sultanului Suleiman şi fuseseră apoi recucerite de către maghiari, s-au predat[727] acum vizirului.

După aceea principele acelei părţi a ţării, un mare ban, s-a supus împreună cu 5 000 de oameni şi a fost tratat cu îndurare de vizir care l-a făcut crai peste maghiari[728] cu voia lor, dar cu condiţia că va sta trei ani şi că se va duce cu domnii Moldovei şi Ţării Româneşti la încheierea fiecărei 〈perioade〉 de trei ani să sărute mîna sultanului, potrivit legii şi obiceiului; şi dacă sultanul îl confirmă în demnitate pentru o a doua perioadă este bine; dacă nu, ei vor rămîne la curtea lui pînă ce le va veni iar rîndul 〈la domnie〉.

---

[724] Faptul este confirmat de G. K r a u s, care spune că, „din pricina tragerilor lungi", tătarii nu s-au putut apropia de cetate (*op. cit.*, p. 270).

[725] Gheorghe Rákóczi al II-lea.

[726] *Baţa.* G. Kraus susţine că, după luptele din 26 iunie, Gh. Rákóczi a venit la Patak la castelul mamei sale (*op. cit.*, p. 263).

[727] E vorba de cetatea Ineu, numită de cronicarul M u s t a f a N a i m a (*Tarih*, IV, p. 353) „cheia ţărilor ghiaure"; fiind asediată de turci şi de tătari din toate părţile (*ibidem*), s-a supus (1 zilkade 1068/31 august 1658). După trei, patru zile de luptă, şi cetatea Alba Iulia a fost ocupată şi prădată (*ibidem*).

[728] Acaţiu Barcsai (23 august 1658 — 31 decembrie 1660).

Obligaţia impusă maghiarilor consta odinioară dintr-un dar de 12 000 de dinari pentru sultan, pe care un trimis îl ducea în fiecare an, de sărbătoarea creştinească[729] la curtea sultanului. Aici, la încheierea celor douăsprezece luni, ⟨trimisul⟩ avea de urmaş pe un altul, după ce stătea la Constantinopol pînă la încheierea unui an întreg. El avea un tain îmbelşugat de provizii şi altele în numele şi pe socoteala sultanului, iar la împlinirea termenului, venea un altul şi îi urma. //

293/II Acest crai[730] întrerupsese plata tributului către turci pe mulţi ani, cu de la sine putere şi pripire, dar vizirul l-a aşezat acum din nou la 40 000 de galbeni pe an[731].

În timpul acesta hanul şi domnii care nu încetau de a supune cetăţi şi de a cîştiga bătălii, au ajuns să se unească cu vizirul, în locul unde se afla ⟨acesta⟩ şi cînd vizirul se străduia din tot cugetul şi din toate puterile să meargă să-l asedieze pe crai deodată au apărut în faţa sa, în cursul unei singure zi — după cum se spune — nu mai puţin de şase olaci, unul după altul, cu hatişerifuri de la sultan, poruncindu-i să se scoale repede şi să vină înaintea lui, fără nici o întrebare sau scuză, fie chiar pentru o întîrziere cît de mică, căci aceasta nu-i va aduce iertarea chiar dacă ar fi să-i aducă prinşi şapte crai în viaţă.

LXXIII. [RĂSCOALA LUI ABAZA HASAN PAŞA]

Cauza era următoarea: Abaza Hasan paşa, care fusese agă al turcomanilor şi fusese numit de către vizir paşă de Alep, se arătase pe faţă duşmanul acestuia şi, ridicîndu-se el însuşi şi plecînd cu trupele sale la Bursa, făcuse multă pagubă în acel oraş. Se spune că peste douăzeci şi cinci de paşale se aflau în tovărăşia lui. El a trimis la înălţimea sa sultanul cerînd să fie judecat în faţa lui, împreună cu vizirul, în privinţa neorînduielilor ivite ⟨ca⟩ şi a luptelor stîrnite şi purtate, cum nu mai purtase niciodată vreunul din sultanii de dinainte. //

p. 416 Sultanul, primind această cerere, s-a mîniat foarte tare împotriva vizirului său; mai ales că duşmanii vizirului i-au adus la cunoştinţă că „vizirul singur trimisese cererea amintitului Hasan paşa ca să te ajute pe tine

---

729 E vorba de sărbătoarea Crăciunului.

730 Gheorghe Rákóczi al II-lea.

731 Mustafa Naima (*Tarih*, IV, pp. 354–355) arată că „la haraciul de 15 000 de galbeni pe care (ardelenii) îl datorau la Înalta Împărăţie, s-au adăugat încă 25 000 de galbeni, făcîndu-se laolaltă suma de 40 000 de galbeni. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 177 şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 271.

şi vizirul a adunat oştile tale, însă atunci, lipsindu-te de ele, nu s-a prezentat nici unul"[732]; şi această spusă era adevărată.

Vizirul, dumirindu-se asupra adevărului şi zorului acestei chemări, s-a sculat împotriva voinţei sale şi s-a întors la sultan. Şi întreaga armată, după ce ocupase prin capitulare vestita cetate ce o numesc Ineu[733], s-a întors şi s-a adunat în jurul suveranului care şi-a mutat tabăra de la Adrianopol la Istanbul.

Acolo a început să sape şanţuri în faţa Scutariului şi a întărit acea localitate cu tunuri, de teamă să nu vie Abaza paşa şi să o jefuiască. A înrolat oşteni la Istanbul şi i-a trimis la Bursa să lupte împotriva paşei. Paşa i-a învins şi, arătîndu-se împăciuitor faţă de toţi cei care nu fuseseră ucişi în bătălie, şi-a aşezat stăpînirea pe o bază sigură, pînă ce a trimis sultanul împotriva sa pe Murtaza paşa de Diyar Bekir cu alte paşale şi i s-a întîmplat ceea ce se va povesti mai tîrziu.

LXXIV. [FUGA LOCUITORILOR DIN GALAŢI ŞI PLECAREA PATRIARHULUI]

La plecarea sa, vizirul a dat ordin să fie transportate înapoi la Constantinopol toate proviziile, muniţiile, tunurile şi celelalte bagaje grele, prea numeroase pentru a fi descrise, ⟨tot⟩ în corăbii, aşa cum fuseseră aduse. Gîndul său fusese la început să ierneze în ţara maghiarilor dar întoarcerea sa a fost spre folosul lor cel mai bun şi spre fericirea lor. Fără nici o clipă de întîrziere, s-au numit capugii pentru a duce la îndeplinire această treabă şi, luînd-o înapoi pe drumul de întoarcere, cu proviziile şi cu bagajul greu, au venit cu iuţeala focului şi au înscris pe listele lor toate vasele care se aflau pe fluviul Dunărea, de la gura ei pînă la cetatea Belgradului, cele mai multe staţionînd în micile schele ale Moldovei şi Ţării Româneşti în legătură cu cumpărările de grîu pentru Constantinopol şi în număr de vreo patru sute. Au pus oprelişti pe toate acestea ⟨reţinîndu-le⟩ pentru capitală.

Şi noi, aşadar, am fost aruncaţi în cea mai mare încurcătură şi în cea mai cumplită deznădejde, // văzînd mai ales că se apropie iarna. Numai p. 417
de frica de a traversa Marea Neagră, chiar şi în anotimpul cel mai prielnic, am aşteptat aceşti doi ani, căutînd motive şi sperînd că Dumnezeu ne va înlesni călătoria pe drumul Rumeliei.

---

[732] Adică nici un ostaş. Vezi şi relaţia lui Evlia Celebi, pp. 280—281, 453, 512.
[733] În textul arab: *Ḳal'at al-maşhura al-musammaha bi Yanofa.*

Aveam o mare dorinţă de a vizita Sfîntul Munte, ai căror locuitori poftiseră la ei pe domnul nostru patriarh şi erau foarte nerăbdători ca să vină la ei. Sfinţia sa ar fi putut cîştiga foarte mult de la ei, spovedindu-i şi dîndu-le patalamale de dezlegare de păcate. Şi de acolo ne-am fi putut îmbarca direct spre ţara noastră în vreo corabie aparţinînd creştinilor din Marea Albă[734]. Dar pînă în vremea aceea fusese cu neputinţă să aflăm vreo înlesnire pentru călătoria noastră pe drumul acela.

Cînd locuitorii din Galaţi ne-au văzut neliniştea şi nenorocirea, s-au strîns laolaltă şi ne-au sfătuit, într-o adunare, să nu plecăm acum în acest anotimp de iarnă, cînd primejdia unei călătorii pe mare era atît de mare. Totuşi noi nu am încetat de a face cercetări, pînă ce am găsit o corabie
294/I încărcată cu orz a unui creştin din Sinope //. Şi ne-am înţeles să-i dăm două sute de piaştri ca să ne ducă în acel port. Această înţelegere a fost adusă la îndeplinire.

În acest timp, locuitorii din Galaţi au început şi ei să fugă şi, trecînd Dunărea, şi-au făcut pentru ei înşişi colibe[735] în ţara turcilor[736], unde s-au aşezat. Unii s-au mutat în corăbiile care erau ancorate în portul lor.

Cauza acestui fapt era ⟨următoarea⟩: atunci cînd s-a retras vizirul, maghiarii s-au opintit tare împotriva hanului şi a tătarilor lui şi a celor doi domni şi aceştia au fost siliţi să se retragă şi ei. Îndată ce acest fapt a ajuns la cunoştinţa locuitorilor ţării, aceştia s-au tras înapoi în grabă din calea lor. Iar noi, din partea noastră, eram atît de îngrijoraţi de aceasta încît abia puteam da crezare simţurilor noastre cînd am văzut că ne-am depus în sfîrşit lucrurile în corabie şi că ne aflăm îmbarcaţi, feriţi de acea primejdie imediată. Iar Dumnezeu a binevoit să ne ajute şi să ne călăuzească.

LXXV. [TRECEREA PATRIARHULUI PRIN ISACCEA, IZMAIL ŞI CHILIA]

Am plecat din Galaţi în dimineaţa de miercuri, 13 a lunii octombrie[737] şi am trecut prin Tomorova[738] care este oraşul renumit pe care grecii îl numesc Reni[739]. Între acesta şi Galaţi se află cursul rîului numit

734 Aici în sensul de Marea Egee. De obicei denumirea de „Akdeniz" se dă Mării Mediterane.
735 *Akwaḥ*.
736 Dobrogea.
737 *Teşrin al-awwal.*
738 *Timarobo.*
739 *Al-Rina.*

Balkofi[740]. Aici am avut de întîmpinat o furtună cumplită şi un vîrtej al vîntului; este un loc întotdeauna foarte primejdios. Circulă o poveste că, de curînd, un pescar a săpat o bortă în mal ca să-şi ţină şi să-şi ascundă ⟨acolo⟩ caicul şi că valurile, rostogolindu-se în el fără încetare, au format cu timpul o insulă mare. // p. 418

Apoi am ajuns la cetatea Isaccea[741] pe dreapta noastră, căci pe dreapta noastră se află provincia Rumelia; şi aceasta este cetatea clădită de sultanul Osman[742] cînd a venit să poarte război împotriva polonilor. De aici a trecut rîul, făcînd un pod peste Dunăre, care în această parte este mai îngustă. Ni s-a arătat un loc, ca un golf sau un canal, între două dealuri, unde se văd încă urmele unei construcţii despre care se spune că a fost un pod de piatră. Dunărea, cîteodată, are o mare lăţime, poate patru sau cinci mile.

Apoi am ajuns la vestitul oraş al lui Smil[743], numit de turci Ismail, în amintirea acestui ⟨Ismail⟩. Se spune că în acest oraş sînt peste 12 000 de familii de români şi bulgari[744], fugite de tirania turcilor şi venite să locuiască aici, unde viaţa este plăcută, unde se bucură de dreptate şi de linişte şi unde cheltuielile sînt mici, în afară de haraci. Singurul dregător al stăpînirii este intendentul de vakuf. Acest oraş cît şi Reni sînt *vakuf*-ul hasekiului[745] şi mai înainte făceau parte din teritoriul Moldovei; dar unul din domni le-a dat turcilor[746]. Între acesta şi Galaţi este o distanţă de două zile de drum.

Înainte de a ajunge în aceste părţi, am trecut printr-un loc numit Ceatal[747], unde ⟨începe⟩ despărţirea; aici Dunărea se împarte în trei braţe, fiecare din acestea fiind fără nici o legătură cu celelalte. Unul este numit strîmtoarea[748] sau canalul Sulina, al doilea, canalul sfîntului Gheorghe şi cel de al treilea este acesta, prin care am trecut spre Ismail.

De la locul pomenit în urmă, am plecat către cetatea Chilia, unde am auzit ,,ezanul" sau chemarea mahomedanilor la rugăciune, fiind aproape şase ani de cînd nu o mai auzisem, ci numai clopotele.

---

740 Poate că aci e vorba de terenul inundabil care se numeşte ,,Balta".

741 *Sakči*, care redă denumirea turcă *Sakci*.

742 Osman al II-lea (1618—1622).

743 *Smil*, de la Şmil.

744 Alte izvoare dau 8 000 de case (*Cronici turceşti*, II, pp. 112, 119, *Călători străini*, V, p. 411, etc.). Vezi şi relaţia lui Evlia Celebi, pp. 406—407.

745 *Haseki*, termen turcesc; are sensul de sfetnic al sultanului.

746 Bugeacul a fost anexat după expediţia lui Soliman cel Măreţ din 1538.

747 *Ceatal* (în limba turcă *çatal*: bifurcare); fort aşezat la punctul de despărţire al braţului Chiliei (V. B o g r e a, în ,,Analele Dobrogei", II, 1921, p. 35).

748 *Boghaz*.

p. 419 ## LXXVI. [TERMINAREA CĂLĂTORIEI]

Curînd după plecarea noastră, am ajuns la nişte cîmpii întinse, nişte mlaştini pustii, despre care se spune că sînt de netrecut vara din cauza marii mulţimi de ţînţari şi de muşte ⟨ca⟩ şi din pricina piraţilor care bîntuie cu bărcile lor. Este, desigur, un loc însemnat ⟨cu pecetea⟩ mîniei lui Dumnezeu.

Am trecut pe lîngă nişte zăgazuri de prins peşte îndeosebi pentru moruni, numite „talianuri"[749]; aici se prinde peşte pentru împărăţie.

În a doua zi am ajuns la vestita cetate Chilia care este un castel mare şi falnic, foarte vechi şi bine apărat, fiind foarte trainic. Se spune că a fost clădit de genovezi, pe care i-au chemat grecii în ajutorul lor, dîndu-le această cetate, împreună cu cetatea Caffa; amîndouă aceste cetăţi au rămas în stăpînirea lor multă vreme. Aici se cercetează corăbiile şi echipajele lor şi încărcătura lor. Aici este marginea Rumeliei şi Dobrogei şi gura canalului ⟨spre⟩ Marea Neagră. Locuitorii săi ⟨trăiesc⟩ mereu cu teamă de cazacii de pe Don, de corăbiile lor de care, potrivit spuselor
294/II lor, au fost atît de des jefuiţi. //

Toate satele din împrejurimi sînt locuite de tătari, şi se spune că, în apropiere, se află paisprezece taliane de // prins peşte şi în special mo-
p. 420 runi[750]. Acestea sînt refăcute în fiecare an de populaţia din aceste locuri, căci la dezgheţul Dunării, prin violenţa revărsării sale, duce cu ea parii. De aceea lucrătorii se duc şi taie de pe munţii cetăţii Isaccea vreo 12 000 de căpriori de lemn ca să-i reconstruiască în fiecare an, fiecare căprior costînd o mie de osmanini. Odată ce le aduc la Dunăre, le ascut capetele în vîrfuri de suliţă şi le înfig în pămînt într-un şir, de la un capăt la celălalt, lăsînd numai de o parte o deschizătură destul de mare pentru trecerea unei încărcături; iar la capătul celălalt este un canal îngust care înconjoară un fel de căsuţă, toată din pari de lemn înfipţi în pămînt. Cînd morunul sau alt peşte se apropie de această îngrăditură, e atras printr-o iscusită născocire şi cade înăuntru; şi cei care se îndeletnicesc cu aceasta, îi lovesc cu suliţe lungi, pînă ce îi omoară, căci peştele n-are nici un mijloc de scăpare. Apoi îi scot cu mîna şi, încărcîndu-i în caicele lor, îi aduc slujbaşului vameş însărcinat în acest district cu strîngerea venitului provenit de la moruni şi icre. Multe corăbii vin fără încetare aci

---

[749] De la termenul turc *dalyan*.

[750] Despre importanţa informaţiilor date de Paul de Alep cu privire la pescuit în regiunea Dunării de Jos vezi C. C. G i u r e s c u, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România*, I, Bucureşti, 1964, p. 91 şi urm., care consideră aceste informaţii „exacte şi de mare preţ" şi le compară cu acelea rămase de la Evlia Celebi privitoare la „stăvilarele de pescuit" (vezi şi vol. de faţă, pp. 442—443).

de la Constantinopol şi din insule, pentru a cumpăra moruni pe care îi sărează şi îi bagă în butoaie; la fel fac şi cu icrele, separat.

Ni s-a spus că perioada de pescuit îmbelşugat a fost acum mai bine de 5 sau 6 ani; în dimineaţa fiecărei zile de la începutul lui septembrie pînă la începutul postului Crăciunului, adică înaintea începerii gerului, se prindeau în mod obişnuit, în acest port, între trei-patru pînă la şapte sute de moruni. Era obiceiul intendentului să trimită căpitanului fiecărei corăbii, staţionînd în port, cîte un peşte şi totodată cîte o porţie pentru fiecare membru al echipajului. Dar, de curînd, a venit un intendent afurisit care a pus capăt acestui obicei. Şi astfel, dat fiind că a scăzut producţia de peşte, am aşteptat trei zile pînă ce am putut căpăta unul de aproape optzeci de ocale, pe care l-am cumpărat cu patru guruşi[751] şi jumătate. Icrele sînt luate de intendent şi costă mai puţin la Galaţi. Cel care mi-a vîndut peştele ne-a spus că mai înainte, un asemenea peşte n-ar fi preţuit peste un singur guruş, cel mult. Cel mai mare morun cîntăreşte două sute de ocale şi mai bine.

Am adus un măcelar pentru a-l curăţa pe al nostru şi l-a desfăcut pe tot în bucăţi. Şi binecuvîntat să fie Ziditorul cerului şi al pămîntului că nu s-a pierdut nimic din peşte, căci toate măruntaiele şi intestinele sale erau numai icre pe care ei le iau şi le pun separat pe o scîndură şi, adăugîndu-le o cantitate de sare, aşază deasupra lor o altă // scîndură p. 421
sau blană, cu pietroaie mari ca să se scurgă sîngele şi zeama.

Cît despre oase, le-am sărat şi le-am presat cu pietre, pînă le-a pierit umezeala, şi apoi am umplut cu ele două butoaie mari, neazvîrlind ca nefolositoare nici cea mai mică parte. Pielea şi zgîrciurile sînt chiar mai bune decît carnea; iar savoarea acestui peşte este de nedescris. Cînd voiam să pregătim o parte din el, puneam apă cu ceapă şi şofran într-o oală şi cînd fierbea apa, puneam peştele înăuntru. Şi minunat de spus! Îndată ce fierbea peştele găseam o mare cantitate de grăsime plutind la suprafaţă, căci carnea de morun este plină de ulei curat.

Ni s-a spus de către un creştin din Chios, stabilit aici, şi care pregăteşte icre şi le vinde, că acum şapte sau opt ani s-au prins foarte mulţi peşti şi printre aceşti peşti se afla regele morunilor, scurt şi gros, în greutate de 120 de ocale. Pe burta lui erau trei crestături ca trei coarne, ieşite în afară, foarte aproape unele de altele, şi pe spatele lui, adaugă el, s-a găsit scrise într-o limbă arabă curată şi aleasă, următoarele cuvinte: „Dumnezeu este regele veacurilor, treimea personificată". După aceea l-au jupuit. Şi unul dintre dregători ducîndu-l în casa sa, nu mai vrea să-l arate acum nimănui. // Dar faptul n-a putut fi ascuns. Acesta era 295/I

---

[751] După reforma monetară din 1050 H. (1640—41) guruşul valora 80 de aspri în loc de 120 (H a d j i K a l i f a, *Djihannuma*, II, p. 222).

un semn din partea lui Dumnezeu spre a face pe arabi să amuţească în propria lor limbă; căci dacă scrisul ar fi fost în oricare ⟨altă⟩ limbă, nici unul dintre noi nu i-ar fi dat crezare, şi aceasta este într-adevăr o mare minune.

Apoi noi am plecat din acel loc, şi plutind cam 18 mile, am ajuns la binecunoscutul canal sau ieşire în Marea Neagră. Acolo, 60 pînă la 70 de corăbii stăteau de mai bine de două luni şi aşteptau un vînt prielnic pentru a porni, avînd ca destinaţie Nilul şi Damieta şi alte porturi ale Mării Mediterane.

Corăbiile cele mici, de îndată ce vremea devine prielnică, purced la drum nefiind reţinute de nici o piedică sau zăbavă. Dar corăbiile cele mari închiriază pentru ele cîte un tombaz, care sînt vase ⟨mici⟩ de Dunăre, bărci cu faţa îndreptată spre Moscova[752]. Aceste bărci sînt aduse de la Chilia şi se deşartă în ele o parte din încărcătura corăbiilor pentru a le uşura trecerea prin strîmtoare. De îndată ce corabia a ieşit în larg, ei o încarcă din nou cu grînele din tombaz.

Această strîmtoare sau canal se numeşte Boghaz în toate limbile[753] şi are o lărgime considerabilă. Acolo unde apele sale curg în mare, devine ea însăşi asemănătoare unei mări şi pînă departe, afară, apa sa rămîne
p. 422 dulce. Mai ales cînd vîntul suflă în sensul curentului, // apele sale precumpănesc curentul asupra valurilor sărate; dar dacă vîntul bate dinspre mare, precumpănesc valurile mării.

Multe corăbii aşteptau vîntul şi o vreme ⟨prielnică⟩ pentru a porni. Şi multe îşi isprăveau proviziile şi trimeteau acum după altele noi.

LXXVII. ÎMBARCAREA PE VAS ÎN MAREA NEAGRĂ[754]

Pe cînd ne distram privind corăbiile care se tot duceau şi tot veneau, Dumnezeu a binevoit să ne ajute. Deodată duminică, dis-de-dimineaţă, s-a ridicat un vînt prielnic, bine cunoscut marinarilor, şi îndată corăbiile cele mici şi-au întins pînzele şi ne-au depăşit.

Căpitanul corăbiei noastre, văzînd acestea, a prins curaj şi le-a urmat spre larg, pînă ce am ajuns lîngă doi buşteni de lemn folosiţi ca semne şi aşezaţi în fiecare an în locurile lor, pe partea dreaptă a trecerii pentru a feri corăbiile de primejdie. Căci acolo partea de sub apă este plină de

---

[752] Adică spre nord-est.
[753] Adică în limbile turcă şi arabă, de la care l-au preluat şi alte popoare.
[754] În nota marginală, tăiat: *al-markab ila Bahr al-Aswad.*

stînci, şi dacă vîntul ar duce corăbiile dincolo de limită, acestea s-ar face cu siguranţă bucăţi sau cel puţin s-ar răsturna, din lipsă de adîncime.

La sosirea noastră la aceste semne s-a constatat că ⟨această⟩ corabie a noastră era supraîncărcată, iar căpitanul nu se îngrijise să închirieze un tombaz pentru a-i uşura povara. Urmarea a fost că, fiind ridicată deasupra apei de puterea vîntului, a atins fundul cînd s-a scufundat din nou şi a fost lovită şi zguduită. Toţi cei de pe vas, într-un singur glas, l-au chemat pe Dumnezeu în ajutor, dar vîntul a continuat totuşi să salte corabia şi aceasta s-a izbit de trei, patru ori. Dacă nu ar fi fost construită de curînd, s-ar fi făcut fărîme, dar dat fiind că era aşa, a scăpat doar printr-o minune şi prin îndurarea lui Dumnezeu, căci santina[755] era plină cu apă iar bieţii marinari erau ocupaţi ziua şi noaptea pentru a o scoate cu găleţile, una după alta. Cît despre noi, ne-am pierdut cum- 295/II
pătul şi inimile noastre erau zdrobite. Şi domnul nostru patriarh se afla în cabina căpitanului, făcînd agheazmă cu paraclis.

Dar îndată ce am ieşit în larg, inimile noastre s-au liniştit. Vîntul de sud-est a închis trecerea, curentul dinspre mare a biruit curentul Dunării şi s-a dezlănţuit o mare furtună. Toate corăbiile care izbutiseră să treacă şi-au urmat călătoria; dar cele care nu au putut face astfel s-au întors spre a aştepta un alt prilej. //

Vîntul, din fericire, ne era prielnic; şi în două zile şi o noapte, stră- p. 423
bătînd o distanţă de 250 mile, am ajuns la o schelă al cărui nume este Cavarna. şi am fost pe ⟨aceeaşi⟩ coastă cu Mangalia, Constanţa şi Caliacra. Aici, în urma umilelor noastre rugăminţi şi apeluri, adresate căpitanului corăbiei, acesta a lăsat ancora şi am petrecut pe mare o noapte din cele mai neplăcute căci sufla un vînt puternic şi toată noaptea n-am fost în stare să gustăm plăcerea somnului din cauza vîntului. Într-adevăr, ne sfîrşeam datorită răului de mare şi nimic n-a mai rămas în intestinele noastre.

De cum am văzut mijind ziua, am înfăţişat cererea noastră căpitanului care, cedînd rugăminţilor noastre, ne-a lăsat pe ţărm. Şi ne-am urcat pînă la sus-numitul oraş care se află în vîrful unui deal. Coborîndu-ne în casa unui preot, am stat acolo pînă vineri la amiază, căci vîntul se schimbase. Şi aici ne-am revenit în fire şi ne-am bucurat de a respira aerul curat. Îndată ce vîntul a devenit iar prielnic, cei de pe vas au venit să ne ia şi am plecat cu ei ca şi cum ne-ar fi dus la tăiere.

---

755 Fundul corăbiei.

ANEXĂ

EXTRASE DIN CĂLĂTORIA ÎN TURCIA, ÎN UCRAINA ŞI RUSIA A PATRIARHULUI MACARIE DESCRISĂ DE PAUL DE ALEP

⟨CHEMAREA PATRIARHULUI MACARIE DE CĂTRE VASILE LUPU⟩[1]

Cînd domnul patriarh a văzut că dato-
(p. 68) riile scaunului Antiohiei cresc şi că se adună şi dobînzile, el a întrunit la Damasc pe toţi creştinii precum şi pe preoţi şi pe clerici şi s-a sfătuit ⟨cu ei⟩; toţi au fost de părere să se îndrepte spre ţările creştine[2], pentru a-şi atinge ţelul: aceasta chiar în clipa în care Vasile voievod, domn al Moldovei, i-a trimis vorbă chemîndu-l la el; i-a făgăduit să-l ajute şi să-i plătească datoriile pentru că era întotdeauna aplecat să facă fapte

---

[1] Traducerea s-a făcut după ediţia lui Vasile Radu din *Patrologia orientalis*, tomul XXII, fasc. I, Paris, 1939, p. 68 şi urm.

[2] Este vorba de ţările ortodoxe: ţările române, ţara cazacilor şi Rusia.

bune de felul acestora. El plătise datoria Sf. Mormînt[3], pe aceea a patriarhiei Constantinopolului[4] şi pe aceea a patriarhului Alexandriei[5].

⟨Pomenirea domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti în biserica patriarhiei din Constantinopol⟩. (p. 85)

⟨La slujba la care a fost de faţă patriarhul Macarie în biserica patriarhiei au fost pomeniţi⟩: „Alexei împăratul moscoviţilor[6], împărăteasa Maria[7], Vasile ⟨Lupu⟩ domn[8] al Moldovei, soţia lui Ecaterina[9], Matei ⟨Basarab⟩ domn al Ţării Româneşti şi soţia lui Elina, apoi chir Paisie[10], patriarh al Constantinopolului şi chir Macarie, patriarh al Antiohiei. Cîntăreţii au cîntat pentru fiecare din ei „doamne miluieşte-ne pe noi"[11] de trei ori.

⟨Capuchehaielele domnilor români⟩. (p. 86)

⟨După slujbă⟩ domnul patriarh s-a dus la metoh[12], cu mitropoliţii şi cu preoţii ⟨care mergeau⟩ înaintea şi în urma sa, împreună cu capuchehaielele Moldovei şi Ţării Româneşti, pînă ce ⟨patriarhul⟩ i-a binecuvîntat. Atunci s-au înapoiat.

⟨Cucernicia românilor⟩ (p. 88)

În toate ţările de rit grecesc ⟨ortodox⟩, ca Moldova ⟨şi⟩ Ţara Românească, nu este nimeni care să nu sărute icoanele dimineaţa.

---

[3] În raportul rezidentului Rudolf Schmidt se arată că Vasile Lupu a trimis la Ierusalim 40 000 de taleri (H u r m u z a k i, IV/1, p. 674, doc. DXCVIII, 20 august 1643). Athanasie Patellarios scrie că: „acest cucernic domn a plătit datorii fără număr ale Sfîntului dătătorului de viaţă Mormînt şi cugeta la o eleimosină şi mai mare" (N. I o r g a, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit...*, în An. Acad. Rom. Mem. secţ. ist., II, t. XXXVI, 1913, p. 228.)

[4] În valoare de 20 poveri de bani sau 2 048 000 aspri; vezi C. C. G i u r e s c u, *Istoria românilor*, III, p. 102.

[5] Asupra relaţiilor lui Vasile Lupu cu patriarhul Ioanichie (1645—1657), vezi Dimitrie Ionescu, *Relaţiile Ţărilor române cu patriarhia de Alexandria*, Bucureşti, 1915, pp. 17—22.

[6] Alexei Mihailovici (1645—1676).

[7] Maria Ilinişna Miloslavski (1648—1669), prima soţie a ţarului Alexei Mihailovici.

[8] *Fasili foyfode.*

[9] *Katerina* = Ecaterina Cercheza.

[10] Paisie I, patriarh al Constantinopolului (iulie 1652 — aprilie 1653, aprilie 1654 — martie 1655).

[11] *Kiri eleison.*

[12] Metohul Sf. Mormînt, la intrarea prin poarta Kobra, lîngă palatul patriarhului în care era găzduit; vezi P a u l d e A l e p, *ed. cit.*, p. 84.

⟨Mormîntul lui Pavlaki şi Bogdan Serai⟩.

Am vizitat biserica cu hramul Sf. Paraschiva. Domnul nostru patriarh a fost poftit să se roage pe mormîntul lui Pavlachi[13] care a fost capuchehaia lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei. Cînd l-a trădat, domnul a pus să-l ucidă. Ne-am dus ⟨apoi⟩ în locuinţa sa, dar, ce spun, în minunatul său palat[14], aşezat în mijlocul mării, clădit pe pilaştri mari, potrivit sistemului ⟨folosit la⟩ clădirile din Istanbul. Înăuntru sînt locuri şi castele ce încîntă mintea, o baie toată din marmură, grădini plăcute la vedere, o conductă de apă din mozaic de felurite culori şi deasemeni o biserică; şi toate acestea se înalţă deasupra mării.

⟨Cereale din regiunile Dunării⟩

114 Ne-am îmbarcat ⟨lucrurile⟩ într-o corabie pe cînd sufla un vînt prielnic dinspre sud ⟨nothos⟩ aşteptat de toate navele din Marea Neagră care se îndreptau spre Dunăre pentru a încărca cereale.

(p. 116) *⟨Hramul şi icoanele din bisericile Ţărilor Române⟩*

În bisericile din Moldova, din Ţara Românească şi în cele ale cazacilor se zugrăveşte pe uşa dinspre miazăzi chipul arhidiaconului Ştefan cu cădelniţa; în al doilea rînd se recunoaşte hramul bisericii numai după icoana de pe uşă, deasupra zidului; în al treilea rînd, icoana sa e zugrăvită înăuntrul bisericii la dreapta Sf. Fecioare; în al patrulea rînd, icoana sărbătorii domnului nostru sau cea a sfîntului care cade în acelaşi timp cu hramul ⟨bisericii⟩ este aşezată pe iconostas pînă la sfîrşitul săptămînii ⟨respective⟩ şi fiecare ⟨credincios⟩ se închină şi o sărută; în al cincilea rînd, candele de argint sînt atîrnate în faţa iconostasului şi a uşii altarului şi sînt mereu aprinse; în al şaselea rînd iconostasul ...; în al şaptelea rînd în loc de anafură sfinţită se aduceau seara tăvi cu colivă în fel de fel de culori şi desenuri şi flori frumoase ⟨şi chiar⟩ minunate. La sfîrşitul liturghiei, preoţii slujesc această ⟨colivă⟩ pentru sufletul răposatului şi este împărţită împreună cu vin, pîine şi sare.

---

[13] Pavlachi, capuchehaia lui Vasile Lupu (1646—1651) aspirînd la domnia Moldovei, rugase în 1650 pe marele vizir să ucidă pe Vasile Lupu pentru a-i confisca averea. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 190—191; N. Iorga, *Studii şi documente*, II, p. 234; IV, pp. 239—241; idem, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol*, p. 23; A. Golimas, *Despre capuchehaielele Moldovei*, Iaşi, 1943, pp. 77—78.

[14] Bogdan serai, reşedinţa capuchehaielelor Moldovei, se afla în cartierul Duraman din Constantinopol, lîngă palatul împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul. Vezi G. Balş, *Bogdan-serai*, în „Buletinul comisiei monumentelor istorice", 1916, pp. 10—18, şi Marcel Romanescu, *Monumente româneşti la Stanbul*, în „Boabe de grîu", 1932, nr. 6, pp. 226—238.

⟨*Slujba Botezului*⟩

Se observă că naşul noului născut aduce untdelemn cu prilejul slujbei (p. 117)
celei mari a botezului, pentru că fraţii noştri grecii fac o slujbă mare pentru botez, cu mare cheltuială de bani ⟨dînd⟩ lumînări mari bisericii şi ⟨împărţind şi⟩ celor de faţă. În Moldova şi în Ţara Românească se face şi mai mult, se stă cu capul descoperit de la începutul slujbei pînă la sfîrşit. Se face de asemenea o slujbă mare pentru înmormîntarea morţilor lor.

⟨*Pomenirea domnilor români*⟩

⟨La slujba făcută de patriarhia Constantinopolului şi a Antiohiei, a (p. 124)
fost⟩ pomenit numele ţarului Moscovei, Alexei şi al ţarinei Maria, al lui Vasile ⟨Lupu⟩ domnul Moldovei şi al lui Matei ⟨Basarab⟩ domnul Ţării Româneşti.

⟨*Cucernicia românilor*⟩

⟨În timpul slujbei⟩ liniştea desăvîrşită şi credinţa care se vede în (p. 130)
aceste ţări ortodoxe, în Ţara Românească, la cazaci şi la Moscova nu se pot descrie ⟨în cuvinte⟩.

⟨*Athanasie Patellarios în Moldova*⟩

⟨După depunerea sa, Athanasie Patellarios⟩[15] s-au dus la Vasile ⟨Lu- (p. 135)
pu⟩, domnul Moldovei, care i-a dat o biserică şi o mănăstire la Galaţi cu toate daniile făcute ⟨de domni⟩, apoi pe toţi supuşii din oraşul Brăila şi Ismail cu dijmele lor, socotite pentru 6 000 de case; a rămas acolo în tot timpul acesta. Apoi a plecat la Istanbul fără voia domnului şi a revenit patriarh împotriva lui Chiril Kuse[16] cum am arătat. Cînd nu a mai avut cu ce să mulţumească pe guvernator[17], a rămas numai 15 zile, apoi a fost depus. S-a refugiat din nou în Moldova.

⟨*Patriarhul Teofan părăseşte Moldova*⟩

Cînd răposatul patriarh al Ierusalimului, Teofan[18], a vrut să vină în 615
această ţară ⟨a cazacilor⟩ aceştia i-au trimis vreo cinci mii de cazaci pentru ca să-l aducă din Moldova în ţara lor ...

---

15 Athanasie al III-lea Patellarios, patriarh de Constantinopol (25 februarie — 5 aprilie 1634, 13 iunie — 30 iunie 1652) a stat în Moldova din 1642 pînă în 1654 cu o scurtă întrerupere în 1652. Vasile Lupu i-a fixat ca reşedinţă mănăstirea Sf. Nicolae din Galaţi. Vezi mai sus pp. 24—25 n. 11 şi articolul din revista „Bessarione", III, nr. 29—32.

16 Chiril al III-lea, patriarh de Constantinopol, a păstorit numai 8 zile în iunie 1652.

17 Marele vizir Mehmed paşa (septembrie 1651 — iulie 1652).

18 Teofan al II-lea (1608 — 15 decembrie 1644).

Extrase din călătoria în Rusia ⟨Bătălia de la Hotin⟩

p. 616 ... Apoi sultanul Osman[19] a venit cu peste şapte sute de mii de oşteni[20] pentru a se lupta cu polonii la cetatea Hotin[21], care se află în Moldova şi la vestita cetăţuie Cameniţa, aşezată în faţa ei. Atunci polonii, umilindu-se faţă de cazaci, i-au chemat în ajutor făgăduind ⟨să le dea⟩ leafă pentru a-i apăra împotriva lui ⟨a sultanului⟩. Cazacii s-au luptat cu dîrzenia lor obişnuită[22] şi din toată inima ⟨şi⟩ l-au respins, după cum sînt povestite faptele acestea în cîteva culegeri de istorie[23]. Apoi oştile l-au ucis ⟨pe sultan⟩[24] şi ⟨polonii⟩[25] au ajuns prieteni buni cu turcii. ⟨Polonii⟩ le-au predat ⟨turcilor⟩ cetatea Hotin, ocupată ⟨apoi⟩ de domnul Moldovei[26]; ei ⟨turcii⟩ i-au supus ⟨pe poloni⟩ la ⟨plata⟩ unui tribut

---

[19] Osman al II-lea (1618–1622).

[20] Cifră evident exagerată.

[21] Bătălia de la Hotin este descrisă foarte amănunţit de cronicarii otomani Kiatip Celebi şi Hagi Khalifa în *Fezleke-i Tarih* (Cronica sinoptică), Istanbul, 1286–1287 H (= 1869 – 1870), I, pp. 410–412; II, p. 3; vezi traducerea lui M. Guboglu, *Cronici turceşti*, II, Bucureşti, 1974, p. 81 şi urm., şi Mustafa Naima, *Tarih* (Cronica), ed. IV, Istanbul, 1283 H (= 1866), pp. 199–204.

[22] Asupra luptelor dintre turci şi cazaci vezi: Kiatip Celebi, *op. cit.*, I, pp. 409, 410; Mustafa Naima, *op. cit.*, ed. cit., p. 197 şi urm. M. Guboglu, *Cronici*, II, pp. 80–81.

[23] Este probabil că Paul de Alep se referă la cronicile turceşti menţionate mai sus.

[24] Politica de independenţă dusă de Osman al II-lea sub influenţa marelui vizir Dilaver-zade Husein paşa i-a atras duşmănia armatei şi ulemalelor. În urma răscoalei ienicerilor (18–20 mai 1622) provocată de pregătirea unei expediţii împotriva emirului Druzilor Fakhr al-Din, Osman al II-lea, detronat şi închis la Yedikule, a fost ucis în seara de 20 mai 1622. Vezi Mustafa Naima, *op. cit.*, p. 206.

[25] Mustafa Naima (*op. cit.*, p. 205) arată că „cetatea Hotin, fiind o cetate puternică, fusese cuprinsă încă din ⟨vremurile⟩ trecut⟨e⟩ în graniţele Moldovei. ⟨Cu prilejul⟩ răzvrătirii sale, Gaspar ⟨Graţiani⟩ o cedase regelui polon şi polonii aşezaseră aici ⟨o garnizoană de⟩ cîteva sute de ostaşi. Cetatea aceasta a fost înapoiată Moldovei pentru ca răsculaţii cazaci să nu mai prade ţinuturile din Imperiul otoman". Prin pacea încheiată cu mijlocirea domnului Ţării Româneşti, Radu Mihnea (20 august 1620 – august 1623), la 9 octombrie 1621, în schimbul restituirii cetăţii Hotin, Osman al II-lea a anexat Reni împreună cu cîteva sate la teritoriul cetăţii Ismail. Pentru retrocedarea Hotinului vezi textul polon al tratatului din 9 octombrie 1621 (Arh. St. Bucureşti, microfilm Polonia, rola 69/15 c. 163–166. Vezi şi Tahsin Cemil, *La Moldavie dans les traités de paix turco-polonais du XVII-e siècle (1621–1672)*. în „Revue roumaine d'histoire", XII, nr. 4, 1973, p. 696).

[26] Ştefan al II-lea Tomşa (octombrie 1621 – august 1623), întrucît Alexandru Iliaş (10 septembrie 1620 – octombrie 1621) ca pedeapsă că nu făcuse pregătiri pentru campania de la Hotin, „au fost legatu la puşci în obedzi şi în toată vremea aceia, cît au fost împărăţiia la Hotin, tot au fostu la închisoare" ... (Miron Costin, *Opere*, p. 85).

anual de 70 000 piaştri[27] şi de 30 000 boi şi oi. Şi ei ⟨polonii⟩ nu l-au plătit . . .[28].

⟨Atitudinea lui Vasile Lupu şi Matei Basarab faţă de Bogdan Hmelniţki⟩ p. 617

Cînd Zenobie, numit Hmelniţki de către regele lor[29] ⟨al polonilor⟩ a apărut şi s-a arătat plin de rîvnă pentru credinţă, el nu era puternic şi nu avea aliaţi; a început prin a cere sprijinul lui Vasile ⟨Lupu⟩[30] domnul Moldovei şi al lui Matei ⟨Basarab⟩[31], domnul Ţării Româneşti, pentru a-l ajuta să mîntuiască pe cazacii ortodocşi de sclavia evreilor, a armenilor şi a polonilor. Dar în loc de a-l ajuta şi de a lupta împreună cu el pentru credinţă, Vasile ⟨Lupu⟩ şi Matei ⟨Basarab⟩ l-au răsplătit ⟨făcîndu-i⟩ rău, căci Vasile ⟨Lupu⟩ a trimis scrisoarea lui prietenilor săi poloni pentru a-i informa de demersul lui Hmelniţki, duşmanul lor şi a-i asigura de propria sa credinţă. Cît despre Matei ⟨Basarab⟩, el a trimis un sol la turci, aliaţii săi, pentru a le da veste despre zvonul supunerii cazacilor sau ruşilor mici faţă de ţarul ruşilor.

Dezamăgit de aceşti doi principi în care îşi pusese nădejdea, Hmelniţki a cerut ajutor lui Alexei, ţarul moscoviţilor[32], şi aceasta în mai multe rînduri . . .

⟨Drumurile din Ţara Românească şi din Moldova⟩

Să se ştie că în Ţara Românească şi Moldova, la cazaci şi pînă la p. 627
Moscova, toate drumurile trec prin mijlocul oraşelor şi satelor; călătorul

---

[27] Cronicarii otomani Kiatib Celebi (*Fezleke-i Tarih*, II, p. 4, 8), Naima (*Tarih*, II, pp. 754—756) şi istoricii turci Uzunçarşilî (*Osmanlî Tarihi*, III, partea a II-a, Turk Tarih Kurumu Basîmevi, Ankara, 1954, pp. 176—177) susţin că prin tratatul din 9 octombrie 1621 Polonia era obligată să trimită daruri (*peşcheş*) şi să plătească tribut (*kharadj*) Porţii.

[28] În 1624 Cantemir paşa făcea presiuni pentru ca polonii să plătească tributul stabilit prin tratatul de la Hotin (Zygmunt Abrahamowicz, *Katalog dokumentow Tureckich*, I, Panstwowe Wydaw, nicrwo Naukowe, Varşovia, 1959, pp. 255—256), iar Miron Costin (*Opere*, p. 84) arată că polonii n-au vrut să plătească tribut.

[29] Sigismund al III-lea Wasa (1597—1632).

[30] Încă din 1648 Bogdan Hmelniţki a trimis soli la Iaşi pentru a negocia cu Vasile Lupu o alianţă militară împotriva Poloniei, dar domnul s-a mărginit să ia măsuri pentru a opri trecerea fugarilor poloni din Ucraina în Moldova, urmînd să ceară aprobarea Porţii în privinţa colaborării militare cu cazacii. Vezi *Istoria României*, III, p. 173.

[31] Asupra soliei trimise de Bogdan Hmelniţki lui Matei Basarab vezi I. Sîrbu, *Matei vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899, pp. 276—277.

[32] Într-o scrisoare adresată lui Matei Basarab, ţarul Alexei Mihailovici arată că, „de răul prigonirii credinţei pravoslavnice creştine şi al asupririlor", Bogdan Hmelniţki, hatmanul oştirii zaporojene, şi toată oştirea zaporojană i s-au supus împreună cu cetăţile şi ţinuturile care ţin în Rusia Mică, de cnezatul Kievului şi al Cernigovului şi toată Rusia Mică". Vezi Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-началe XVIII B. sub redacţia lui V. A. Costăchel, L. N. Ruşkarev, E. M. Russev, vol. II (1633—1673), Moscova, 1968, pp. 241, 242—243.

p. 628 intră printr-o poartă şi iese pe alta. Cît despre drumuri tainice în afara oraşelor, ele nu există. Este o dovadă de bună administraţie.

⟨Vasile Lupu răscumpără polonii luaţi în prinsoare de tătari⟩

p. 643 ⟨La Krasnopol[33], patriarhul Antiohiei împreună cu Paul de Alep au vizitat palatul guvernatorului polon Kalimovski[34], care fusese învins de tătari şi luat în prinsoare împreună cu Potocki⟩[35].

„Atunci Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, i-a răscumpărat plătind pentru fiecare cîte douăzeci de mii de galbeni.

Al patrulea guvernator se numea Wisniowiecki[36], unul dintre cei trei guvernatori de pe malul Niprului. Vasile ⟨Lupu⟩, salvîndu-le viaţa, avusese de gînd să-i ajute pentru ca ei să-l răsplătească într-o zi; şi polonii l-au răsplătit într-adevăr[37], căci au trimis ajutoare duşmanului său ⟨Gheorghe⟩ Ştefan voievod care asedia cetatea Suceava[38] şi au ucis pe Timuş, fiul lui Hmelniţki, ginerele lui, printr-o lovitură de tun cum am povestit[39]. Atunci Hmelniţki s-a supărat foarte tare împotriva lui ⟨Gheorghe⟩ Ştefan din
p. 644 pricina acestei purtări căci amîndoi se duseseră în ţara lor şi purtară apoi război împotriva lui Hmelniţki şi a cazacilor; dar Timuş[40], vestit prin vitejia lui, a venit întru întîmpinarea lor, i-a ucis cu sabia şi le-a şters numele de pe ⟨faţa⟩ pămîntului ...

În tot drumul din Ţara Românească pînă în capitala Rusiei nu am
p. 651 văzut decît un ⟨şarpe⟩ pe care l-am omorît.

p. 653 *⟨Comparaţia între domnii români şi polcovnicii cazaci⟩*

⟨Povestind întîlnirea patriarhului Anatoliei cu hatmanul Bogdan Hmelniţki, Paul de Alep exclamă:⟩

33 Krasnopol, orăşel în Ucraina, în regiunea Jitomir.

34 Martin (Marcin) Kalinowski (m. 1652), hatman al Coroanei polone, a fost luat în prinsoare de tătari în bătălia de la Korsum (1648) şi eliberat în 1650.

35 Nicolae (Micolay) Potocki (m. 1651), soţul Anei Movilă, fiica lui Ieremia Movilă, castelan al Cracoviei, prins de tătari în bătălia de la Korsun, a fost răscumpărat de Vasile Lupu împreună cu hatmanul Martin Kalinowski de la hanul tătarilor. Vezi Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII в., pp. 225, 227, doc. 71, 7 noiembrie 1650.

36 Michal-Jeremiasz (Yarema) Wisniowiecki (1612—1651), voievod al Rusiei, stăpînea domenii întinse pe malul stîng al Nistrului, ce cuprindeau şi regiunea Jitomir, cu orăşelul Krasnopol.

37 Miron Costin (*Opere*, p. 158) afirmă că regelui Poloniei Ioan al II-lea Cazimir „îi era urît Vasile vodă pentru legătura cu cazacii". Asupra ajutorului dat de poloni lui Gheorghe Ştefan, *ibidem*, p. 162.

38 Asupra asediului Sucevei vezi: M i r o n C o s t i n (*Opere*, pp. 158—164) şi relaţia lui Paul de Alep, pp. 96, 98—99.

39 M i r o n C o s t i n, *op. cit.*, p. 163.

40 M i r o n C o s t i n (*op. cit.*, p. 175) arată că Gheorghe Ştefan a dat ajutor polonilor în expediţia condusă de Wojczeckowski împotriva lui Bogdan Hmelniţki.

„Unde vă sînt ochii, domni ai Moldovei şi ai Țării Româneşti? Unde vă este măreția şi mîndria? Nici unul din voi nu prețuieşte cît un polcovnic[41] din cei care sînt în slujba lui ...".

⟨Relațiile lui Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan cu Bogdan Hmelnițki⟩

În cursul convorbirilor dintre Hmelnițki şi patriarh, hatmanul a răs- p. 656
puns întrebărilor cu privire la Constantin ⟨Şerban⟩, domnul Țării Româneşti, care se temea foarte tare de el ⟨Hmelnițki⟩ ca şi boierii lui; şi cum se aşteptau să năvălească pe neaşteptate armatele lui ⟨Hmelnițki⟩ din pricina purtării domnului Matei ⟨Basarab⟩, ale cărui oşti au înfrînt pe cazaci[42] şi au măcelărit o parte ⟨din ei⟩ şi au dus altă parte în robie şi ⟨a făcut⟩ altele de acest fel.

Constantin ⟨Şerban⟩ şi boierii săi au cerut domnului nostru patriarh să intervină pe lîngă el ⟨Hmelnițki⟩ pentru ca să-i ierte ⟨şi să-i trimită⟩ o scrisoare din partea lui pentru a le linişti sufletele. Hatmanul a mulțumit pe patriarh şi le-a trimis ceea ce ceruse ⟨acesta⟩. De asemenea ⟨Gheorghe⟩ Ştefan, noul domn al Moldovei, se temea mult de el ⟨Hmelnițki⟩ pentru că ucisese pe Timuş[43], şi din cauza altor fărădelegi făptuite de moldoveni, împotriva cazacilor, măcelărindu-i; şi el ⟨Hmelnițki⟩ i-a iertat de asemenea[44]. El le-a trimis şi o scrisoare ca răspuns la scrisorile lor ...

⟨Portretul lui Vasile Lupu⟩ p. 657

Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, era înalt la stat, avea o înfățişare severă, semeață, un aer impunător; cuvîntul său era ascultat şi vestit
pretutindeni, din pricina bogățiilor sale şi a nesfîrşitelor prăzi. Dar toate p. 658

[41] *Bolkovnik.*

[42] La Finta (17/27 martie 1653), Bogdan Hmelnițki precizează că oastea cazacă fiind împresurată de munteni, numai 500 de oameni au putut scăpa împreună cu Timuş şi cu Vasile Lupu. Vezi raportul voievozilor din Putivl (F. A. Hilkov—Starodubski şi P. D. Protasiev în Исторические связи..., II, pp. 239, 240, doc. 77, 15 iunie 1653).

[43] Asupra morții lui Timuş vezi mai sus p. 90. Într-o scrisoare către țarul Alexei, Gheorghe Ştefan afirmă că „am avut vrajbă şi ură".

[44] Pacea între Gheorghe Ştefan şi Bogdan Hmelnițki a fost încheiată prin mijlocirea țarului Alexei Mihailovici (*Ibidem*, pp. 257—259, doc. 84, 6 august 1654) în urma soliei lui Miron Ciogolea la hatmanul cazacilor (*ibidem*, p. 256, dos. 84, 19 iulie 1654) care a trimis în Moldova pe esaulul oastei, Demko Mihailov, pentru a primi jurămîntul de credință al domnului şi boierilor (*Ibidem*, II, pp. 260, 263, doc. 85, 25 septembrie 1654). Vezi şi Tr. Ionescu-Nişcov şi A. Constantinescu, *300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova şi Rusia*, în „Studii", IX/1956, p. 211. În septembrie 1654, Gheorghe Ştefan a trimis țarului o scrisoare prin Ivan Nichiforov, din care reiese că domnul era mulțumit de restabilirea bunelor relații cu cazacii (Bibl. Acad. R. S. R., ms. nr. 173, f. 53), la care a trimis solul Troiascul Lupul (Исторические связи... II, p. 260, 263, doc. 85, 25 septembrie 1654).

acestea nu i-au fost de folos, căci a fost înfrînt şi silit să fugă în prima, a doua şi a treia luptă, ca şi în cele următoare.

La masă el ⟨Hmelniţki⟩ dădea primul loc domnului patriarh şi se aşeza el însuşi lîngă patriarh, potrivit onorurilor care trebuiau urmate într-o ceremonie. El nu se purta ca domnii Moldovei şi Ţării Româneşti care se
p. 677 aşezau în locul de frunte şi aşezau pe marele preot mai prejos de ei.

⟨Rînduiala mesei în ţările române⟩

La ospeţele ⟨cazacilor⟩ se serveau mai multe feluri ⟨de bucate⟩; apoi le ridicau şi aduceau altele pînă la sfîrşitul ospăţului după obiceiul turcesc, iar nu după ⟨cel⟩ din Moldova şi Ţara Românească, ⟨unde⟩ bucatele erau puse unele lîngă altele.

⟨Petru Movilă⟩

⟨Biserica Sf. Sofia de la Kiev⟩ a rămas în ruină timp de aproape şaptezeci de ani, pînă în vremea răposatului Petru Movilă[45], fratele lui Moise[46] domnul Moldovei, care a ajuns mitropolit al ruşilor şi care s-a străduit să o restaureze pe cît a fost cu putinţă, aşa cum există încă acum.

f. 89 r. *⟨Mănăstirea clădită de Vasile Lupu⟩*[47]

p. 244 Am mers aproape două ceasuri pentru a trece rîul acesta ⟨Nipru⟩ care este mai larg decît Dunărea şi cînd, în sfîrşit, am ajuns ⟨la malul celălalt⟩ şi am debarcat pe celălalt ţărm, am văzut pe dreapta noastră sfintele mănăstiri şi biserici care se află în vîrful dealului, adică mănăstirea Sf. Mihail, mănăstirea Sf. Nicolae şi mănăstirea ⟨=Lavra⟩ Pecerska cu bisericile din jurul ei; şi altă mănăstire clădită aici de Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei ...

⟨Moldoveni în oastea cazacilor⟩

Acest dregător cîrmuia de la rîul Nipru pînă la rîul Putil care se
p. 246 afla la graniţa Moldovei. Sub ordinele sale erau trupe care se ridicau la 60 000 de oşteni, toţi aduşi din Moldova şi din Rumelia şi din Albania şi din Germania şi din diferite triburi ale ţării acesteia.

---

[45] Petru Movilă, mitropolit de Kiev, fiul lui Simion Movilă, domnul Moldovei.

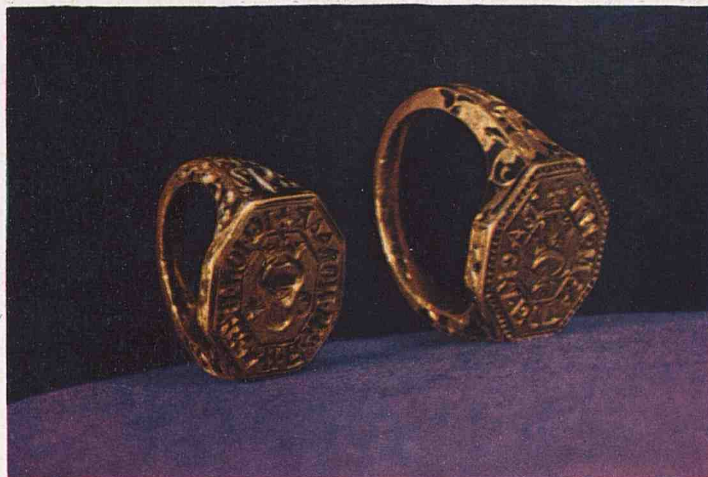
[46] Moise Movilă, domn al Moldovei (1630–1631, 1633–1634).

[47] Traducerea s-a făcut după fotocopiile ms. 6016 din Paris (Bibl. Acad. rom. fotocopie 68), confruntat cu traducerea lui Belfour.

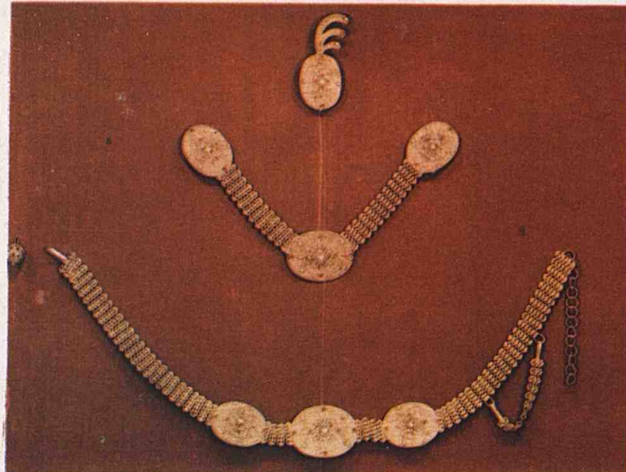
Matei Basarab și doamna Elena, miniatură din liturghierul grămăticului Radu Sîrbu de la mănăstirea Brîncoveni (1653—1654). Bibl. Acad. sc. manuscrise și cărți vechi, mss slav, 651

Sacosul mitropolitului Varlaam. Muzeul de artă

Inelul doamnei Tudosca și al fiului ei Ivan. Muzeul de istorie. „Tezaur“

Colier și centură din Transilvania sec. XVII (?). Muzeul de istorie „Tezaur“

Broderie dăruită de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi. Muzeul de artă

Beglerbey cu garda sa. Karl Teply, *Kaiserliche Gesandschaften aus Goldene Horn*, Stuttgart, 1968, p. 97

Gheorghe Rákoczi al II-lea. *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, Bibl. Acad. R.S. România, Cabinetul de Stampe

Ioan Kemény, *Trachten Kabinet von Siebenbürgen,* Bibl. Acad. R.S. România

Mihail Apafi I. *Trachten Kabinet*

Steagul lui Mihail Apafi I. Muzeul de istorie

Bumbi din Transilvania (sec. XVII) (?)

⟨Mănăstirea Sf. Treime, ctitoria lui Vasile Lupu⟩ f.90 v.

Apoi am plecat să vizităm o mănăstire numită „Mănăstirea Troiță" p. 248
sau mănăstirea cu hramul Sf. Treimi[48], ridicată de Vasile ⟨Lupu⟩ voievod al Moldovei; casa în care locuiam era un metoh care ținea de acea mănăstire.

⟨Atanasie Patellarios refugiat în Moldova⟩ p. 249

Şi Atanasie Patellarios, ⟨patriarhul⟩ Constantinopolului care a fost depus şi despre care am arătat că venise în Moldova după ce fugise de la Istanbul, a plecat de acolo, înaintea noastră, la Moscova. În această călătorie a trecut pe la mănăstire ⟨Sf. Treime⟩. Apoi a murit în oraşul de scaun al lui Hmelnițki numit Cehrin, în ziua a treia a Paştilor din anul acesta.

⟨Faima lui Vasile Lupu ca ctitor⟩

Cînd această mănăstire a fost mistuită de foc în vremurile trecute, p. 249
în timpul acela se preamărea dragostea lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, pentru zidirea de biserici şi mănăstiri ⟨precum⟩ şi pentru darurile sale bogate. Şi stareţul şi călugării acestui ⟨sfînt⟩ lăcaş s-au grăbit să i se înfățişeze pentru a-i cere milostenie şi a-l ruga să binevoiască a-i lua sub ocrotirea sa şi să le clădească mănăstirea prin daniile sale. El nu le-a dezamăgit aşteptările ci le-a dat aur, potrivit dorinţei lor, pentru reclădirea sfîntului lor lăcaş. Şi ei au venit aşadar aici şi au ridicat această mănăstire din lemn, fiind convinşi că situația aceasta era mai bună pentru ei decît ⟨fusese⟩ cea dinainte. Cînd însă vestea despre această chestiune a ajuns la urechile țarului Alexei, țarul Moscovei (să-l ocrotească Dumnezeu) şi cînd acesta a aflat despre ceea ce făcuse Vasile voievod, le-a trimis şi el, din partea sa, 1 500 de galbeni pentru iconostasul lor şi pentru auritul şi zugrăvirea icoanelor ...

⟨Tragerea clopotelor⟩ f. 93 r.

Iar în această sfîntă şi îngerească mănăstire ei ⟨călugării⟩ au un p. 254
obicei foarte bun, căci trag îndelung primul clopot pentru a trezi pe credincioşi din somn şi sună mai departe pînă ce aceştia se scoală şi se îmbracă pe îndelete; nu se aseamănă deloc cu obiceiul din Moldova şi din Țara Românească unde credincioşii încep să se adune de îndată ce se trag clopotele.

[48] Este vorba probabil de mănăstirea ortodoxă Świetej Trojcy (Sf. Treime) din Stuck, la nord de Nipru, pe rîul Stucza.

f. 94 v. *⟨Orfanii din țările române⟩*

p. 257 În Moldova și în Țara Românească, orfanii rătăcesc ⟨de colo pînă colo⟩ cu cărțile lor și răpesc din timpul oamenilor prin milogelile lor.

f. 94 v. *⟨Abaterea patriarhului în Țara Românească⟩*

p. 258 Și pe cînd ne aflam în Moldova, au venit din această țară ⟨a cazacilor⟩ cîțiva înalți clerici, stareți de mănăstiri, însoțiți de mulți călugări și negustori și toți vorbeau în același grai. Apoi, cînd din cauza celor întîmplate lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, drumurile spre această parte au fost închise, noi am fost nevoiți să trecem în Țara Românească. Iar după aceea, cînd ne-am întors, urmîndu-ne călătoria, ori de cîte ori am întîlnit în această țară ⟨a cazacilor⟩ vreun călugăr sau vreun negustor, acesta ne-a spus: „Din ce cauză ați întîrziat pînă acum? Țarul, Dumnezeu să-l ocrotească, a întrebat de nenumărate ori de sfinția voastră și vă așteaptă cu nerăbdare. A aflat de cele întîmplate sfinției sale în Moldova ..."

f. 95 v. *⟨Tîlmaciu din Moldova⟩*

⟨Patriarhul Macarie se folosea de⟩ tîlmaciul pe care îl tocmise în Moldova.

f. 98 v. *⟨Tragerea clopotelor⟩*

Clopotele care se află în bisericile lor ⟨din Putivl⟩ sînt în întregime din bronz, dacă sînt mari; iar dacă sînt mici, din argint, și sunetul lor se aude la mare depărtare. Dar ele nu sînt trase cu frînghiile, așa cum este ⟨obiceiul⟩ la români și la cazaci.

f. 100 v. *⟨Tainuri⟩*

p. 280 Aici ⟨în Rusia⟩ nu este ca în Moldova și în Țara Românească unde se dă zilnic tain de carne și de băutură.

p. 281 *⟨Mitropolitul de Ohrida în Moldova⟩*

Cînd am ajuns în Moldova am fost întîmpinați de căpetenia episcopilor din Ohrida[49], cetate întemeiată de împăratul Iustinian[50], al cărui steag era verde.

[49] Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 374.
[50] Justinian, împărat bizantin (527—565).

⟨Episcop sîrb în Ţara Românească⟩ p. 282

Cînd mă aflam în Ţara Românească a venit acolo un anume chir Gabriel[51], mai mare peste episcopii din provincia Serbia, al cărui scaun se afla într-un oraş care este reşedinţa unui paşă şi se numeşte Ipek[52]. Acest prelat a pornit înaintea noastră din Ţara Românească şi a călătorit înspre Moscova.

⟨Aratul pămîntului în ţările române⟩ f. 104 v.

În Moldova şi în Ţara Românească i-am văzut ⟨pe băştinaşi⟩ arînd p. 289
cu cinci sau şase perechi de boi însoţiţi de cinci sau şase oameni ⟨care mergeau⟩ pe jos; şi chiar cu această forţă, ei erau tare istoviţi, cînd îşi îndeplineau munca, căci nu te poţi lipsi de roţi.

⟨Tei în ţările române⟩

Voi observa că aici în toate pădurile de la marginea Ţării Româneşti, p. 292
prin Moldova şi ţara cazacilor pînă în ţara moscovită se găsesc multe soiuri de copaci, asemănători la formă şi la frunze cu „mais", numai că acest copac este mai înalt. De obicei înfloreşte în lunile iunie şi iulie, ⟨acoperindu-se⟩ cu flori cu miros plăcut care se răspîndeşte pînă la mari depărtări; este alb şi ei ⟨localnicii⟩ numesc acest copac tei. Din acest copac, taie scoarţa şi fac din ea coviltire pentru căruţele şi ⟨acoperişuri⟩ pentru casele lor spre a le feri de ploaie şi ninsoare; este lată de peste trei coţi. Ei mai fac din ⟨tei⟩ obezi pentru roţile de la căruţele lor, doniţe, cofe pentru lapte, măsuri ⟨de capacitate⟩ site (?) şi roţi pentru căruţe şi din curmei de ⟨tei⟩ împletesc hamuri pentru cai, frînghii pentru căruţe şi altele.

⟨Semnalizarea primejdiei de război⟩

În Ţara Românească şi în Moldova, în caz de război, un om trage p. 293
clopotul cel mare, scoţînd un sunet foarte strident şi înfricoşător. Şi acesta era un semnal pentru ca toţi locuitorii să se strîngă ⟨laolaltă⟩, să stingă focurile sau să se mîntuiască prin fugă.

---

[51] Mitropolitul sîrb Gabriel a trecut prin Ţara Românească şi prin Moldova în drum spre Moscova. Vezi scrisoarea ţarului Alexei Mihailovici către Gheorghe Ştefan scrisă între 1—4 aprilie 1654 în Исторические связи..., II, pp. 251, 254, doc. 82. Le Quien, *Oriens christianus*, Paris, 1740, II, pp. 322—323.

[52] *Ibakio* = Ipek sau Pécs.

⟨Casele din țările române⟩

p. 294 Toate casele din aceste țări nordice, din Țara Românească pînă la Moscova, au acoperișuri în povîrniș, făcute din șindrilă și aceasta s-a născocit din pricina ninsorilor ⟨mari⟩ pentru ca ⟨zăpada⟩ să nu se poată așeza pe ele. Toate casele au coșuri și sobe.

⟨Tunderea părului⟩

p. 295 De la marginea cea mai îndepărtată a Țării Românești pînă la hotarul cel mai depărtat al țării cazacilor, locuitorii au obiceiul să-și radă părul de pe cap, lăsînd un smoc de păr, care ⟨le⟩ cade pe frunte.

⟨Sănii folosite în țările române⟩

Săniile sînt căruțe fără roți; ele alunecă ⟨pe zăpadă⟩ cu mare iuțeală. ⟨Localnicii⟩ nu se opresc pentru a schimba ⟨caii⟩ pe drum...

p. 302 Anul trecut, cînd ne aflam în Moldova, au venit în douăzeci și patru de zile niște călugări cu săniile de la Moscova pînă la Iași, alunecînd pe zăpadă după cum am arătat ⟨mai sus⟩. Dar cine știe ce ți se poate întîmpla cu degetele de la mîini și picioare sau cu încheieturile din pricina groaznicei asprimi a gerului. Mulți și-au pierdut picioarele și mîinile și foarte mulți degetele și nasul. Cît despre noi, nu am avut îndrăzneala de a ⟨face⟩ o asemenea expediție și nici nu eram pregătiți ⟨neavînd⟩ cele de trebuință pentru o astfel de împrejurare. Anul trecut, ⟨cînd ne aflam⟩ în Țara Românească, încercările noastre de a călători ⟨pe timp de⟩ iarnă au dat greș, căci deși ne-am făcut haine de blană, mănuși și veșminte călduroase de tot felul, și ghete căptușite cu lînă, n-am izbutit să scăpăm de frig.

⟨Tragerea clopotelor⟩

p. 222 În Moldova și în Țara Românească ⟨precum⟩ și în țara cazacilor ⟨clopotele⟩ se trag numai în ajunul duminicilor sau a unor sărbători mari.

⟨Înmormîntarea⟩

p. 330 În Moldova și în Țara Românească și în țara cazacilor, toți creștinii înmormîntează pe cei răposați în coșciuge făcute din scînduri.

⟨Boli⟩

p. 332 Anul trecut, ⟨cînd ne aflam⟩ în Moldova, am auzit zvonuri de război. După aceea oamenii noștri și noi înșine am zăcut bolnavi de friguri; iar anul acesta, în țara Moscovei am dat peste flagelul ⟨ciumei⟩.

⟨Căsătoria domniței Maria cu Ianusz Radziwill⟩

Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, se socotea fericit să-și mărite pe p. 337
fiica sa Maria cu acest calvin ⟨Radziwill⟩[53], sperînd că va fi pentru el un sprijin și un ajutor. Dar numai acest blestemat tiran a pricinuit moartea lui Timuș, fiul lui Hmelnițki. [Amintind de expediția lui Ianusz Radziwill peste Nipru, Paul de Alep arată că Vasile ⟨Lupu⟩ s-a străduit să mijlocească pacea între poloni și cazaci dar sforțările sale au fost zadarnice „din pricina răutății acestui mizerabil".]

⟨Alaiul țarului comparat cu acela al domnilor români⟩[54]

În fața și în urma ⟨țarului Alexei⟩ erau ⟨purtate⟩ icoane și steaguri; p. 368
⟨dar nu era⟩ nici o gardă, nici tobe, nici surle sau alte instrumente muzicale cum este obiceiul la ⟨alaiurile⟩ domnilor Moldovei și Țării Românești.

⟨Teama inspirată de Vasile Lupu⟩

Mai înainte, cînd ne-am înfățișat înaintea lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul p. 379
Moldovei, am simțit mare teamă și spaimă, iar acum trebuie să dăm ochii cu puternicul țar a cărui faimă se întinde asupra lumii întregi iar robii robilor săi au un rang mai înalt decît Vasile ⟨Lupu⟩ și impun mai mult respect.

⟨Prizonieri români luați de tătari⟩

⟨După cucerirea cetății Mohilev de cneazul Ianusz Radziwill[55], Paul de Alep a II p. 53
văzut pe prizonierii⟩ luați de Hmelnițki de la tătari și trimiși ⟨țarului Alexei⟩: poloni, unguri, moldoveni și germani.

Noi am rostit rugăciuni din străfundul sufletelor noastre împotriva lui Radziwill, acel dușman al lui Dumnezeu și al bisericii creștine, așa cum blestemasem mai înainte pe ⟨Gheorghe⟩ Ștefan, domnul Moldovei căci fără îndoială ziditorul ⟨lumii⟩ a ridicat pe acești doi pentru pedeapsa creștinilor.

---

[53] Ianusz al IX-lea Radziwill, cneazul Lituaniei, magnat polon. Pentru a obține învoirea marelui vizir Kara Mustafa pașa (1634—1644) în vederea încheierii acestei căsătorii, Vasile Lupu i-a trimis un dar de 20 000 de galbeni. Vezi Исторические связи, II, pp. 127, 130, doc. 33, 26 noiembrie 1643. Vezi descrierea nunții în *Călători străini*, V, pp. 643—648.

[54] Asupra alaiurilor domnești vezi relațiile lui Niccolò Barsi (*Călători străini*, V, pp. 77—78), Marco Bandini (*ibidem*, pp. 340—341) și D i m i t r i e C a n t e m i r (*Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 227). Cf. și N. G r i g o r a ș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la începutul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, p. 159 și N. S t o i c e s c u, *Curteni și slujitori*, pp. 365—367.

[55] În iarna 1654—1655.

⟨Cruzimile lui Vasile Lupu şi darurile făgăduite patriarhului Macarie⟩

S-ar fi putut crede că aceşti duşmani ai lui Dumnezeu au apărut în
vremea ⟨călătoriei⟩ noastre pentru a ne spori mîhnirea, teama şi greutăţile
ce ne izgoniseră din ţara noastră şi care nu ne-au mai părăsit. Am bănuit
că răzbunarea divină s-a îndreptat împotriva bisericii sale din pricina
celor întîmplate în vremea înscăunării lui Vasile ⟨Lupu⟩ prin mîinile
căruia au fost ucişi peste o sută de mii de creştini[55bis] ⟨dintre⟩ moldoveni,
munteni, unguri, greci, sîrbi, bulgari, albanezi, turci, arabi, tătari, poloni,
p. 54 cazaci şi alte neamuri. Totuşi // noi nu ne-am plîns din cauza aceasta
ci pentru că Atotputernicul n-a avut răbdare faţă de noi ⟨amînîndu-şi
răzbunarea⟩ numai cu 15 zile ⟨anume⟩ din joia dinaintea Floriilor pînă
în joia de după Paşti. Căci Vasile ⟨Lupu⟩ făgăduise să ne facă tocmai în
aceea vreme tot felul de daruri, să ne plătească datoriile, să ne înzestreze
cu veşminte sacerdotale, cu o mitră de mare preţ şi altele. Dacă am fi
petrecut sărbătorile Paştilor împreună cu el am fi primit toate aceste daruri.
Apoi el ne-ar fi trimis aici ⟨în ţara moscoviţilor⟩ fără vreo oboseală sau
tulburare şi am fi fost siguri că ne întoarcem la timp în ţara noastră
şi nu am fi fost ţinuţi ⟨să rămînem⟩ aici pînă acum ...

Iar cînd am scăpat de tulburările din Moldova, noi am crezut că nenorocirile noastre se sfîrşiseră, dar nu au încetat niciodată, nici chiar acum.

⟨Statutul ţărilor române luat ca model de poloni⟩

p. 65 ⟨În cursul negocierilor cu turcii, polonii au primit⟩ să le plătească
⟨turcilor⟩ un tribut anual de 30 000 de dinari, să le recunoască suprema-
ţia şi să se ducă la război în calitate de auxiliari ori de cîte ori îi va
chema, întocmai ca provinciile Ungariei, Ţării Româneşti şi Moldovei...

p. 66 ⟨Turcii le-au răspuns⟩ „dacă vreţi să vă ajutăm şi să trimitem
poruncă hanului tătarilor, regelui Ungariei, domnului Moldovei, domnului
Ţării Româneşti şi paşalei de Silistra să vină cu toate trupele lor călări
în ajutorul vostru, împotriva duşmanilor voştri[56], să ne plătiţi tributul
pe care l-aţi stabilit prin tratatul vostru de pace cu răposatul sultan
Osman[57] în număr de 70 000 de piaştri pe an şi 30 000 de capete de
boi şi oi".

[55bis] Afirmaţie evident exagerată.

[56] Polonia era ameninţată să fie dezmembrată, în urma ocupării Voliniei, Ucrainei, Ruteniei Albe şi a unei părţi din Lituania de către ţarul Alexei Mihailovici (1654) şi mai ales a războiului cu suedezii lui Carol-Gustav care a intrat în Varşovia (1655) silind pe Ioan Cazimir să fugă în Silezia, pe cînd electorul de Brandenburg ocupa Prusia regală, iar o parte din Lituania recunoştea suzeranitatea Suediei.

[57] În depoziţiile sale, trimisul mitropolitului Varlaam, Piotr Iuriev, arată că în februarie 1638 sosise în Lituania un sol trimis de Murad al IV-lea pentru a cere tribut în contul celor 18 ani trecuţi de la înţelegerea încheiată de Sigismund al III-lea Wasa cu Osman

⟨Răscoale în Moldova şi în Ţara Românească⟩ p. 71

La sosirea noastră în Moldova poporul s-a răsculat împotriva lui Vasile ⟨Lupu⟩[58], iar în Ţara Românească s-a întîmplat ceva asemănător[59].

⟨Domniţa Maria sprijină pe călugăriţele cazace⟩

Se spune că Radziwill se purta faţă de ⟨călugăriţele cazace⟩ cu mare bunătate şi dărnicie. Căci soţia lui, Maria, fiica lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, fiind de religie ortodoxă, le iubea foarte mult şi se ruga mereu împreună cu ele ... p. 67

⟨Depărtarea Moscovei de Iaşi⟩

Am fost încredinţaţi de negustori că distanţa de la Moscova pînă la Iaşi este de o mie de verste[60]. p. 184

⟨Negocierile lui Gheorghe Ştefan cu ţarul Alexei Mihailovici⟩

În timpul asediului Cameniţei, ⟨Gheorghe⟩ Ştefan, domnul Moldovei, a trimis boierului Buturlin[61], stolnicul (ţarului), multe daruri în dinari, butoaie de vin, boi, oi, pîine. p. 235

⟨Expediţie tătară în Moldova⟩

Apoi hanul[62] i-a cerut lui Hmelniţki 1 500 de cazaci pentru a-l însoţi pînă la graniţele Moldovei şi i-a încredinţat ca ostateci mai mulţi mîrzaci sau tineri nobili pînă ce va fi trecut pe teritoriul Moldovei. Apoi a plecat în ţinutul său. p. 236

---

al II-lea. Regele Poloniei, Vladislav al VII-lea, ar fi refuzat, cerînd sultanului să-i dea Ţara Românească şi Moldova pînă la Dunăre. Vezi Исторические связи..., II, p. 22, 25, doc. 4 din 7 mai 1638, reluînd pretenţiile formulate în 1568 de Sigismund al II-lea August asupra Moldovei.

[58] Asupra răscoalei izbucnite la Iaşi în 1655 vezi Miron Costin, *Opere*, p. 170 şi *Istoria României*, III, p. 181.

[59] Asupra marii mişcări populare din 1655 vezi P. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor şi dorobanţilor din Bucureşti la 1655*, Bucureşti, 1962; L. Demény, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 din Ţara Românească*, în „Studii", nr. 9/2, 1963, pp. 307–337; Lidia Demény, L. Demény şi N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655*, Bucureşti, 1968.

[60] Verstă, unitate de lungime de 1067 m.

[61] Vasile Vasilievici Buturlin, urmaşul prinţului A. M. Lwov în dregătoria de stolnic.

[62] Hanul tătarilor din Crimeea, Mehmed Ghirai al IV-lea (1654–1665).

⟨Stema Moldovei⟩

p. 265 Sigiliul (pecetea) domnilor Moldovei și Țării Românești de pe hrisoavele și scrisorile lor și stemele așezate deasupra porților palatelor, bisericilor și mănăstirile lor reprezintă mereu un cap de bour despre care se spune că ar fi pus din considerație pentru evanghelistul Marcu[63].

⟨Samur cumpărat pentru Constantin Șerban⟩

p. 280 Constantin ⟨Șerban⟩, domnul Țării Românești, trimisese o scrisoare domnului nostru patriarh rugîndu-l cu smerenie să capete pentru el din tezaurul imperial ⟨al țarului Alexei⟩ un „sorok" de samur[64], de primă calitate, cel mai scump și cel mai frumos și cel mai închis ⟨la culoare⟩ adică un sorok cum nu s-a mai găsit niciodată. Așadar domnul nostru patriarh a scris o cerere către țar înfățișînd această întîmplare și țarul a poruncit să i se dea un „sorok" de samur din vistierie la prețul plătit atunci cînd a fost adus din Siberia. După ce au căutat ⟨bine⟩ au găsit două „soroace" dintre care am ales pe cel mai bun pe care l-a plătit la prețul fixat ⟨la locul de⟩ origine, în Siberia, adică 480 de dinari. Pentru urmărirea acestei chestiuni, am fost nevoit să mă duc la depozitul de ⟨blănuri de⟩ samur și m-am bucurat de privilegiul de a mă uita la ele.

⟨Tăierea vitelor de Paște⟩

Din Țara Românească, din Moldova și din țara cazacilor pînă la
p. 291 marginea Rusiei, ei ⟨băștinașii⟩ nu taie vitele în felul prescris de lege[65], ci prin strangulare după sistemul europenilor.

⟨Tratatul lui Gheorghe Ștefan cu țarul⟩

p. 292 Cam în vremea aceasta a venit la patriarh[66], ca trimis al lui ⟨Gheorghe⟩ Ștefan voievod, mitropolitul Moldovei[67], însoțit de un logofăt[68] și de o suită numeroasă pentru ca în numele voievodului să supună țarului întreaga țară, fiind în realitate sub ascultarea sa. Actul acesta a fost primit de toți boierii și de toată țara ⟨Moldovei⟩ ca urmare a disperării

---

[63] Afirmație inexactă. Simbolul Sf. Marcu este un vultur înaripat.

[64] Și Matei Basarab cumpărase din Rusia blănuri de samur prin solul său Pavel Kondratiev. Vezi Исторические связи..., II, pp. 217, 218, doc. 68, 13 iunie 1649; p. 228, doc. 72, 1 martie 1651; pp. 233, 234, doc. 75, 3 octombrie 1652.

[65] Νόμος.

[66] Macarie al III-lea Zā'im.

[67] Ghedeon, episcop de Huși, mitropolit al Moldovei (1653—1659). Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ștefan către țar în Исторические связи..., II, pp. 270—272. doc. 88, 15 martie 1656.

[68] Grigorie Neaniul, viitor logofăt (*ibidem*). Vezi și *Uricariul*, VIII, p. 13, ianuarie 1667.

lor şi a neputinţei lor de a rezista tiranicilor lor vecini şi mai ales tătarilor care căutau să-i robească. În vremea aceea ţarul era tare mîniat împotriva lui ⟨Gheorghe⟩ Ştefan pentru că acesta trimisese de mai multe ori ajutor polonilor[69] împotriva cazacilor. Şi ca urmare ⟨a acestui fapt⟩ se ivise o mare duşmănie între aceşti ⟨cazaci⟩ şi moldoveni. Dar ⟨Gheorghe⟩ Ştefan nu a încetat de a făuri planuri prin tot felul de vicleşuguri pînă ce, în sfîrşit, s-a împăcat şi s-a împrietenit cu ei prin daruri, ⟨trimiteri⟩ de solii[70] şi intervenţii, astfel că s-au reîntors la vechea prietenie[71]. El a uneltit să se prezinte ţarului o scrisoare de la patriarhul Ierusalimului[72], ca mărturie că el ⟨Gheorghe Ştefan⟩ i se închină ⟨făcînd act de supunere⟩ din tot sufletul şi cu deplină sinceritate. Dar ţarul a refuzat să-l creadă, răspunzînd că toate acestea erau ⟨numai⟩ trădare şi viclenie. Măria sa nu a vrut să primească nici o mărturie în sprijinul ⟨domnului⟩, ci numai pe aceea a domnului nostru patriarh care a intervenit mereu pentru el ⟨Gheorghe Ştefan⟩, ca ţarul să-i primească ⟨actul de⟩ supunere. În cele din urmă ţarul i-a redat încrederea sa.

Solia adusese un memoriu ce răspundea voinţei ţării întregi, prin care atît poporul cît şi domnul cereau ţarului zece hatîruri[73]. Unul dintre acestea era să-l apere cu trupele sale la vreme de nevoie, un altul să le dea tribut potrivit cu regulile din vechile registre ale împăraţilor Bizanţului; un altul ca domnul să nu fie mazilit în timpul vieţii sale iar la moartea sa să-i urmeze un domn din neamul său şi din familia sa. Ţarul le-a încuviinţat scutire de tribut pe timp de zece ani cu condiţia ca domnul să nu primească la curtea sa, fără voia ţarului, pe nici un boier moscovit.

---

[69] Într-o scrisoare trimisă stolnicului Vasile Buturlin se arată că moldovenii împreună cu polonii au trecut Nistru şi au atacat polcul de la Braţlav (Исторические связи..., II, 256—257, doc. 83, 19 iulie 1654). Şi Bogdan Hmelniţki denunţa ţarului pregătirile începute în legătură cu o expediţie a polonilor, tătarilor, ungurilor şi moldovenilor împotriva Rusiei (*ibidem*, pp. 266—267, doc. 86, 10 noiembrie 1654). În timpul războiului polono-rus Gheorghe Ştefan a trimis, la cererea turcilor, 2 000 oşteni cu plată pentru a sprijini pe poloni. Tr. Ionescu-Nişcov şi A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 111.

[70] Este vorba de soliile lui Ioan Grigorie care a stat la Moscova între 18 martie şi 13 aprilie 1654 (Bibl. Acad. R.S. România, ms. 5151, f. 336 şi ms. 5244, f. 100; vezi şi Исторические связи..., II, pp. 249, 250, doc. 81, 3—4 aprilie 1654) şi a lui Ivan Nichifor (*ibidem*, pp. 259, 262, doc. 85, 25 septembrie 1654). Asupra politicii nesincere a lui Gheorghe Ştefan vezi Tr. Ionescu-Nişcov şi A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 111.

[71] Asupra păcii încheiate de hatmanul Bogdan Hmelniţki cu Gheorghe Ştefan şi a jurămîntului depus de domn în faţa esaulului cazac Demco Mihailov vezi scrisoarea ţarului Alexei Mihailovici, Исторические связи..., II, pp. 262—263, doc. 85, 25 septembrie 1654.

[72] Paisie (1645—1660).

[73] Cele zece articole erau intitulate „punctele domnului şi ale ţării întregi pe care le cer de la credinciosul şi autocratul ţar". Vezi şi D. G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu ruşii în 1656*, în „Revista istorică română", III, 1933, nr. 2—3, pp. 234—247; Tr. Ionescu-Nişcov şi A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 114.

După aceste ⟨negocieri⟩ preliminare, ţarul a poftit la ei pe soli ca să-i sărute mîna; cu prilejul acesta, ei ⟨solii⟩ i-au înfăţişat un cal turcesc foarte frumos cu hamuri domneşti împodobite numai cu aur, mărgăritare şi pietre nestemate şi i-au ⟨mai⟩ dăruit piciorul unuia din cei patruzeci de mucenici, numit Ioan. Ei ⟨solii⟩ i-au dăruit patriarhului[74] catifea şi brocart şi moaştele unui sfînt. În schimb au primit de la ţar numeroase binefaceri, danii şi altele.

⟨Reţinerea patriarhului Macarie la Moscova⟩

p. 297 Abia acum am descoperit cauza reţinerii noastre ⟨la Moscova⟩. Au fost trei motive. Primul era să discutăm chestiunea botezării polonilor; al doilea să dăm mărturie despre mitropolitul Moldovei[75], al treilea, să condamnăm o nouă erezie[76] a unui al doilea Arie, care apăruse între moscoviţi.

⟨Vizita domniţei Ruxandra la patriarhul Macarie⟩]

p. 314 Am ajuns în sfîrşit într-un oraş numit Subotov[77] unde locuia în mod obişnuit Timuş, fiul hatmanului ⟨cazacilor⟩. Locuitorii au venit cu mare ⟨alai⟩ să ne întîmpine şi ne-au dus într-o biserică nouă, mare, cu hramul Sf. Mihail în care sînt adunate tezaurele bisericilor armeneşti, jefuite şi ruinate de răposatul Timuş ⟨în timpul şederii lui⟩ la Suceava, oraş din Moldova pe care l-am pomenit mai înainte. Şi mormîntul lui ⟨Timuş⟩ se află în această biserică. Soţia lui[78], fiica lui Vasile ⟨Lupu⟩, domnul Moldovei, a venit de mai multe ori să vadă pe domnul nostru patriarh, îmbrăcată ca o roabă circaziană, cu un calpac de postav îmblănit; şi ⟨era⟩ însoţită de fete circaziene şi moldovence îmbrăcate ca şi ea, întocmai ca roabele.

Duminică dimineaţa, după utrenie, am slujit în faţa ei un parastas pentru soţul ei. Potrivit datinei, am atîrnat deasupra mormîntului lui un steag mare pe care era zugrăvit eroul călare cu sabia sa în mîna dreaptă

[74] Patriarhul Moscovei Nikon (1652–1658).

[75] Mitropolitul Varlaam care se retrăsese la mănăstirea Secul pentru a nu sfinţi domn pe Gheorghe Ştefan.

[76] Aluzie la schisma *(raskol)* provocată de anatema lansată împotriva arhipreotului Ivan Nenorov, şeful opoziţiei religioase dezlănţuită de reforma patriarhului Nikon (corectarea cărţilor liturgice) întreprinsă sub influenţa curentului latin de la Kiev.

[77] *Sobota* = Subotov, slobozie şi oraş în Ucraina la o milă de Cehrin. Miron Costin (*Opere*, p. 127) scrie că Bogdan Hmelniţki primind în „danie de la craiul (Poloniei) ... un loc de odaie ... îşi făcuse şi biserică".

[78] Domniţa Ruxandra.

si cu un buzdugan în cea stîngă şi cu ţara Moldovei în primul plan, ca fiind ţara pe care se ducea s-o cucerească. Era un tablou care făcea să lăcrimeze pe cel care îl privea. Biata lui soţie care ştie patru limbi, româna, greaca, turca şi rusa ⟨şi⟩ pentru care tatăl ei cheltuise un tezaur de bani ca să o aducă de la Istanbul[79], este acum departe de tatăl ei, de mama ei, de fraţii ei, şi de poporul şi ţara ei, trăind printre străini, în palatul soţului ei, în jurul căruia construise o cetate cu şanţuri.

Drumurile sînt mereu pline de primejdii înspăimîntătoare mai ales în ziua călătoriei ⟨noastre⟩ dinainte de a ajunge la rîul Nistru, căci fiind ⟨aici⟩ graniţa, se întîlnesc în părţile acestea numeroase cete de moldoveni şi alţi tîlhari. p. 316

Vineri 15 august am ajuns cu bine la Raşkov şi am adus slavă domnului. Aici ne-am bucurat că vom mînca struguri din viile Moldovei, că vom gusta din „*hais*" moldovenesc şi din alte fructe de care uitasem de cînd părăsisem Moldova şi de dorul cărora suspinam mereu.

---

[79] În lipsa unui frate mai vîrstnic, domniţa Ruxandra a stat ca ostatecă la Istanbul (1645–1649), sub paza sultanei mame Kösem. Pentru a o readuce în Moldova, Vasile Lupu s-a învoit să plătească 100 000 de taleri sultanului Ibrahim I şi 200 000 de taleri marelui vizir Ahmed paşa. Vezi raportul olandez publicat de N. Iorga în *Studii şi documente*, IV, pp. 234–235, doc. 71, 8 iunie 1648. Pentru greutăţile întîmpinate de Vasile Lupu după detronarea sultanului şi numirea altor viziri vezi Hurmuzaki, IV/2, p. 571, doc. DCLXV, 19 august 1649 şi Hurmuzaki, V/1, p. 4, doc. IV, 16 ianuarie 1651.

PARTEA A II-A

Notă: Au mai tradus din Evlia Celebi, în prima formă: Seit-Abdullah Muratcea (din turcă) şi Ion Totoiu (după traducere în limba maghiară).

Particularităţile alfabetului turc modern:

â — a (lung)
c — dj (internaţional)
ç — č "
g — (muiat) avînd deasupra semnul ca la ă rom.; nu s-a putut confecţiona

ı — î (rom.)
î — i (lung)
ö — ca în *schön* (germ.)
ü — ca în *über* (germ.)

EVLIA CELEBI

(1611—1684?)

*

Despre viaţa marelui călător turc Evlia Celebi se cunosc date relativ puţine, informaţiile în această privinţă rezumîndu-se doar la propriile relatări, cuprinse în vasta sa operă intitulată *Seyahatname* (Carte de călătorii). Potrivit afirmaţiei lui Evlia Celebi însuşi, el s-a născut la 25 martie 1611 *(10 muharrem 1020 H.)* la Istanbul[1]. După opinia unor specialişti, numele său adevărat era Mehmed, şi a fost fiul lui Derviş Mehmed Zilli[2]. Se pare că el a primit numele de Evlia *(Evliya)* după Evlia-Mehmed Efendi, un prieten al familiei şi dascăl în Serai[3]. El îşi spunea uneori Evlia, alteori Evlia Celebi sau Evlia Efendi.

Mama sa se înrudea cu marele vizir Melek Ahmed paşa, de al cărui sprijin s-a şi bucurat mult călătorul. Evlia Celebi vorbeşte despre gradele sale de rudenie şi cu alţi demnitari otomani[4]. În alte părţi ale operei sale, Evlia Celebi încearcă să reconstituie genea-

---

[1] Evlia Celebi, *Seyahatname*, I, Istanbul, 1896 *(1314 H.)*, p. 212 (Pentru ediţiile întregii opere vezi mai departe).
[2] *Ibidem*, III, p. 442.
[3] Meşküre Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları üzerinde bir Araştırma* (O cercetare asupra izvoarelor volumului întîi din *Cartea de călătorii* a lui Evlia Celebi), Istanbul, 1960, pp. 2—3.
[4] *Seyahatname*, II, pp. 370, 453.

logia familiei, mergînd pînă în secolul al XII-lea, din dorința de a face o legătură cu numele unor cărturari de seamă din vremea aceea, cum a fost Ahmed Yesevi[5], dar această încercare, ca și alte povestiri ale călătorului, conține o doză de exagerare, pentru a-și preamări originea[6].

După ce a studiat un timp la diverse școli elementare și ecleziastice *(medrese)*, tînărul care avea să devină cunoscut sub numele de Evlia Celebi, și-a început cariera prin anul 1636 ca *hafız*, adică recitator al Coranului, la moscheia Sf. Sofia *(Aya Sofya)* din Istanbul[7]. În calitatea sa de cîntăreț *(müezzin)* la moscheie, atrage atenția sultanului Murad al IV-lea (1623—1640) și, astfel, reușește să facă parte din anturajul acestuia (cca 1635) în calitate de sfetnic *(musahib)*, fiind mai apoi primit în Serai[8]. Aici el a avut prilejul să facă cunoștință cu o serie de oameni politici și cărturari ai Imperiului. Dar peste cîțiva ani Evlia Celebi avea să părăsească Seraiul, dobîndind slujba de spahiu *(sipahi)* cu soldă. Acum începe și perioada numeroaselor sale călătorii, fie însoțind pe unul sau pe altul dintre demnitari, fie din proprie inițiativă, pentru satisfacerea dorinței de cunoaștere.

Crescut în atmosfera povestirilor despre călătoriile întreprinse de tatăl său, ca și de prietenii familiei, Evlia Celebi cercetează încă din 1630 împrejurimile Istanbulului din dorința de a cunoaște mereu alte locuri și de a trăi el însuși cele auzite de la alții. Mai tîrziu, după cum el însuși povestește, îl însoțește pe sultanul Murad al IV-lea în expedițiile acestuia în Orient (1633—1635). Prin anii 1640—1644, Evlia Celebi reușește să viziteze o serie de orașe importante ca: Bursa, Izmit, Batum, Trabzon, precum și alte localități și ținuturi din Asia Mică. De asemenea, după ce a luat parte, în 1645, la expediția împotriva insulei Creta, călătorește un timp prin Azerbaidjan și Georgia, în suita unor viziri. În septembrie 1648 va porni iarăși într-o călătorie de doi ani în Orient, vizitînd Armenia, Siria, Palestina etc. în compania beilerbeiului de Damasc, Murtaza pașa.

Pînă la mijlocul veacului al XVII-lea trecerea lui Evlia Celebi în partea europeană a Imperiului otoman a fost mai mult întîmplătoare și de scurtă durată. După aceea începe seria călătoriilor sale de lungă durată și în Rumelia, alternînd cu unele reîntoarceri în partea asiatică a imperiului, mai ales în funcție de schimbarea principalului său protector, vizirul Melek-Ahmed pașa. Astfel, începînd din septembrie 1651, Evlia Celebi a vizitat în mod deosebit ținuturile Bulgariei și Dobrogea, însoțind oștile otomane conduse de Melek-Ahmed pașa, desemnat beilerbei de Oceacov (= Silistra). Mai tîrziu, împreună cu același vizir, îl găsim pe călătorul nostru fie la Basora *(Basra)*, fie la Tebriz sau la Bagdad (1655). Dar o nouă schimbare survenită în funcția lui Melek-Ahmed pașa, care trece iarăși în partea rumeliană a Imperiului otoman, ca valiu de Oceacov îl readuce și pe Evlia Celebi pe meleagurile europene, începînd cu iulie 1656. Cu scurte întreruperi sau cu unele reîntoarceri la Istanbul, în cadrul unor misiuni speciale, călătoriile de astă dată ale lui Evlia Celebi

---

[5] *Ibidem*, VI, p. 226; IX, p. 915.

[6] M. Fuad, *Köprülüzade Türk edebiyatında ilk mutasavvuflar* (Primii mistici în literatura turcă), Istanbul, 1918, pp. 69, 86.

[7] *Seyahatname*, I, pp. 243—244.

[8] *Ibidem*, I, pp. 244—252.

în partea europeană durează o perioadă mai îndelungată, datorită şi participării sale la diverse campanii ale armatelor turceşti.

Astfel, Evlia Celebi a luat parte la campania militară otomană din 1657 împotriva lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, la expediţiile întreprinse în 1659 împotriva lui Constantin Şerban, care ocupase scaunul Moldovei în noiembrie 1659, precum şi împotriva domnului Ţării Româneşti, Mihnea al III-lea Radu, care se aliase cu principele Transilvaniei în lupta de eliberare de sub dominaţia otomană. În anii 1660—1661 îl vedem pe Evlia Celebi participînd la campaniile conduse de vizirul Köse-Ali paşa pentru supunerea Oradiei, pînă la instalarea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei (septembrie 1661). În timpul desfăşurării acestor expediţii otomane Evlia a avut prilejul să străbată în lung şi în lat Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, chiar şi Bosnia şi o parte din Polonia, lăsîndu-ne însemnări deosebit de preţioase despre tot ceea ce a văzut, a auzit sau a trăit el însuşi. Evlia Celebi a mai fost prezent şi la expediţia marelui vizir Köprülüzade Fazîl Ahmed paşa împotriva Austriei, în 1664, soldată cu luptele nedecise de la St. Gothard, iar în urma armistiţiului intervenit între turci şi imperiali, spre sfîrşitul aceluiaşi an, călătorul nostru l-a însoţit, după cum ne relatează el însuşi, pe vizirul Kara-Mehmed paşa în solia acestuia la Viena pentru definitivarea păcii turco-austriece[9].

Evlia Celebi susţine că de la Viena a călătorit timp de „doi ani şi jumătate"[10] sau „trei ani şi jumătate"[11] prin Europa, vizitînd, cu învoirea scrisă a împăratului Leopold I, „Cele şapte crăii" ale Austriei, precum şi Danemarca, ajungînd apoi în Franţa, pînă la portul Dunkerque *(Dunkarkiz)*. Dar unii specialişti socot că el nu a trecut dincolo de Viena sau nici nu a făcut parte din această solie[12]. Totuşi se pare că Evlia Celebi a vizitat o serie de ţinuturi din Europa centrală, deoarece el spune că, plecînd în toamna anului 1664, în Austria, la întoarcere îl găseşte la Buda pe vizirul Gürdjü-Mehmed paşa[13], care, după cum se ştie, a funcţionat acolo ca beilerbei începînd din octombrie 1664 şi pînă în martie 1666. Afirmaţia că s-a întors „în al treilea an"[14] coincide tocmai cu primăvara anului 1666, cînd vizirul Gürdjü-Mehmed paşa era încă valiu de Buda. Ajuns la Alba Iulia, Evlia Celebi a plecat de aici, cu o scrisoare de recomandare a principelui Mihail Apafi, la domnul Ţării Româneşti, Radu Leon (1664—1669), iar de acolo a trecut în Moldova. După aceea îl găsim pe călător în Crimeea, de unde va ajunge pînă în Caucaz şi chiar la Kazan, aşa cum afirmă el însuşi.

Mai tîrziu, Evlia Celebi a avut prilejul să viziteze şi regiunile Greciei, luînd parte şi la ocuparea cetăţii Candia, din insula Creta (1669). El a cercetat şi coastele Adriaticii, mergînd pînă în interiorul Albaniei, după care s-a înapoiat din nou la Istanbul în 1670. În anul următor va porni în ultima călătorie, de astă dată spre Orient, din dorinţa de a

---

[9] Despre lucrările referitoare la Evlia Celebi şi la opera sa a fost întocmită o *Bibliografie*, care va fi publicată separat.

[10] *Seyahatname*, VII, p. 390.

[11] *Ibidem*, I, p. 300.

[12] Gyula Szekfü, *Török Történetirok*, vol. III, Budapest, 1916 (Introducere).

[13] *Seyahatname*, VII, p. 390.

[14] *Ibidem*.

merge în pelerinaj la Mecca și Medina, ca și din setea de a vedea mereu alte meleaguri, necunoscute pînă atunci de el. Din Arabia, Evlia Celebi se întoarce în Egipt, de unde pleacă apoi spre Sudan și Abisinia, încheindu-și astfel șirul peregrinărilor sale după aproape jumătate de secol de călătorii și la o vîrstă destul de înaintată.

*

Dacă ar fi să facem o sumară listă a locurilor pe unde a trecut Evlia Celebi am vedea că el a cutreierat toată Anatolia, ajungînd pînă în Caucaz, Siria, Irak, Iran și Arabia. Apoi, din Egipt a trecut în Sudan și Abisinia, în timp ce din Europa a vizitat întreaga Peninsulă Balcanică, trecînd prin Bulgaria, Grecia, Albania, Serbia, Herțegovina, Croația, Bosnia. În unele regiuni a revenit în mai multe rînduri, cum a fost Dobrogea, a cunoscut aproape pas cu pas cele trei țări românești, de la Dunăre și pînă în nordul Transilvaniei sau Moldovei, de unde a trecut mai departe, în Polonia, Ucraina sau Crimeea, pînă în Caucaz, ocolind de astă dată nordul Mării Negre. În Occident a ajuns pînă la Viena, iar dacă ar fi să dăm crezare relatărilor sale, ar trebui să prelungim aria acestor peregrinări pînă la Oceanul Atlantic și la Peninsula Scandinaviei. Chiar dacă se exceptează ultimele zone amintite mai sus, asupra cărora mai există încă îndoieli, celelalte teritorii rămase alcătuiesc și ele un spațiu uriaș pentru ca Evlia Celebi să se numere printre cei mai cunoscuți călători din istoria universală. Pînă nu de mult, specialiștii dispuneau de foarte puține date despre ultimii ani ai vieții lui Evlia Celebi, dar treptat s-au făcut unele progrese pe această linie aducîndu-se unele clarificări[15].

Astfel, se credea că ultimul an menționat în *Seyahatname* se referă la anul Hegirei 1089 (1678/79)[16]. Cercetarea mai atentă a operei lui Evlia Celebi arată însă că, de fapt, relatarea evenimentelor continuă pînă la asediul Vienei de către turci în 1683, și chiar după aceea. De pildă, spre sfîrșitul volumului X, Evlia vorbește de unele fapte petrecute în Orient, menționate și în alte izvoare. Aflîndu-se în Egipt, el descrie întreg ceremonialul care a avut loc cu ocazia sosirii vizirului Osman pașa și a plecării predecesorului său. „Abdurrahman pașa, — spune călătorul — luîndu-și rămas bun de la Osman pașa, a plecat cu mare alai în a zecea zi a lunii șevval din anul 1091 (3 noiembrie 1680)"[17]. De asemenea, el a fost în Egipt cînd Osman pașa a primit și „actul de rămînere în post *(mukarrer)* pentru anul ⟨10⟩92"[18].

Tot în același an s-au întîmplat și moartea șerifului Berekiat și inundațiile de la Mecca, iar pentru înlăturarea pierderilor „au venit, cu hatișerif, marele imbrohor Suleiman aga, Gürdjü-Siavuș aga și Kürd-Ahmed aga"[19].

---

[15] M. Cavit Baysun, *Evliya Çelebiye ait notlar* (Note despre Evlia Celebi), în „Türkiyat Mecmuası", XII, 1955, pp. 257—274.

[16] *Seyahatname*, I, p. 301; M. Guboglu, *Evliya Celebi : De la situation sociale-economique des Pays Roumains vers le milieu du XVII-e siècle*, în „Studia et Acta Orientalia", IV, Bucarest, 1962, pp. 156—157.

[17] *Seyahatname*, X, p. 1048.

[18] *Ibidem*.

[19] *Ibidem*.

Aceste informații ale călătorului sînt confirmate de cronicarul oficial *(vak'anüvis)* al Imperiului otoman, Mehmed Rașid (m. 1736). De pildă, acesta amintește de înlocuirea vizirului Abdurrahman pașa prin Osman pașa, în Egipt, în cadrul evenimentelor anului Hegirei 1091 (2 februarie 1680—20 ianuarie 1681)[20], pentru repararea stricăciunilor provocate la Mecca de ploile din 14 ianuarie 1681 *(23 zilhicce 1091)* a fost trimis „marele imbrohor Suleiman aga", care pleacă din Constantinopol la 2 iulie 1681 *(15 cemazi ul-ahır 1092)*[21].

Surprinzător este însă faptul că, după relatarea evenimentelor menționate mai sus, Evlia Celebi trece dintr-o dată la anul *1683 (1093 H.)*, referindu-se la potolirea unor răscoale din Orient de sub conducerea lui Beni Vefayi Magribi[22].

Toate aceste relatări învederează faptul că la acea dată Evlia Celebi se afla încă în Egipt și era în stare să consemneze cele văzute și trăite de el pe meleaguri îndepărtate de Istanbul, unde se crede că s-a stins din viață.

În această ordine de idei, se cuvine să ne oprim puțin și asupra însemnărilor, fie și indirecte, ale lui Evlia Celebi cu privire la asediul Vienei de către turci în anul 1683, ceea ce, de asemenea, ne sugerează elemente importante în legătură cu ultima parte a vieții acestui mare călător otoman. În acest context, ne asociem convingerii unor specialiști cum că Evlia Celebi a trăit și evenimentele din perioada asediului Vienei[23].

Într-adevăr, Evlia Celebi relatează că, în timpul călătoriei sale în capitala Austriei, în suita soliei lui Kara-Mehmed pașa, el ar fi întîlnit acolo un „oracol" care i-ar fi declarat: „Dumnezeu nu va sorti ca în anul 1683 *(1094 H.)* Viena să fie predată în mîinile musulmanilor"[24]. Această mențiune a fost considerată drept dovadă că Evlia Celebi a murit abia după asediul Vienei, deși nu se referă direct la desfășurarea evenimentelor de atunci[25]. Călătorul ne oferă și alte indicii în sensul concluziilor de mai sus.

Astfel, referindu-se la faptul că persoana care îi relatase cele menționate despre Viena făcea parte dintre „oracoli", Evlia Celebi adaugă: „Dar în scurt timp, prin sosirea oastei islamice, Allah va sorti ca ea să pună piciorul pe pămîntul acestui oraș"[26]. Nu rămîne nici o îndoială că Evlia Celebi avea în vedere tocmai pornirea armatelor otomane spre Viena în 1683.

Și alte relatări ale călătorului reprezintă referiri la evenimentele petrecute atît în timpul desfășurării asediului capitalei imperiale, cît și după aceea. De pildă, vorbind tot despre trecut, Evlia Celebi afirmă că, la Viena, creștinii de acolo i-ar fi declarat astfel: „Oastea turcă poate să vină, dar, ajutîndu-ne tătarii, noi îi vom dezorganiza pe turci, îi vom nimici pe vizirii turci și îi vom lua prizonieri și, datorită acestui oraș, devenind învingători, vom lua multe cetăți de la turci"[27]. Aceste relatări ale lui Evlia Celebi sînt consi-

---

[20] Mehmed Rașid, *Tarih* (Istorie), vol. I, 1282 H. (1865/66), Istanbul, p. 361.
[21] *Ibidem*, pp. 365—366, 369.
[22] *Seyahatname*, X, p. 1049.
[23] M. C. Baysun, *op. cit.*, p. 259.
[24] *Seyahatname*, VII, p. 239.
[25] Meșküre Eren, *op. cit.*, pp. 10—12.
[26] *Seyahatname*, VII, p. 239.
[27] *Seyahatname*, VII, p. 250.

derate ca referindu-se la refuzul hanului Crimeii de a opri armatele lui Sobieski la trecerea Dunării, în fața Vienei[28], ceea ce marcase începutul dezastrului otoman din 1683, urmînd înaintarea imperialilor în direcția Ungariei și Transilvaniei. Cronicarii otomani, ca și izvoarele europene, aduc o serie de precizări în legătură cu aceste evenimente. Se știe, de asemenea, că și vizirul Kara-Mustafa pașa a fost ucis, fiind socotit autorul principal al înfrîngerii otomanilor în fața Vienei.

După părerea noastră, Evlia Celebi nu a relatat toate evenimentele legate de asediul Vienei și urmările sale în felul menționat mai sus (el nu amintește nici de uciderea lui Kara-Mustafa pașa) poate dintr-un sentiment de dezamăgire și pentru că faptele veneau în conflict cu întreaga sa operă, în care el preamărise succesele militare otomane de pînă atunci. De aceea s-a limitat doar la formulări evazive, vorbind de niște evenimente pe care le considera că aveau să se petreacă în viitor. Dar pare verosimilă convingerea potrivit căreia ,,toate aceste însemnări învederează cu claritate că în 1683 *(1094 H.)* Evlia Celebi era încă în viață. De asemenea, dat fiind faptul că cele mai multe cetăți turcești din Ungaria au căzut în anul următor, ele ne dau posibilitatea să apreciem că marele călător trăia și în anul 1684 *(1095 H.)*[29].

Nici despre locul unde a fost înmormîntat Evlia Celebi nu se cunosc prea multe lucruri. După părerea unora, se află la Istanbul într-un mic cimitir din cartierul Pera *(Beyoglu)*[30], dar piatra de mormînt a dispărut[31].

S-a emis și ipoteza că Evlia Celebi ar fi murit în Egipt, unde călătorise în ultima parte a vieții sale[32]. La un moment dat, s-a crezut că mormîntul acestui călător se găsește în orașul Adana[33] unde se descoperise următoarea inscripție: *Melek-Ahmed paşalı, seyyah-ı âlem Evliya ruhiçun Allah rizasına, Fatiha! Sene 1083.* Traducere: ,,Rugă *(Fatiha)*, întru voia lui Allah, pentru sufletul călătorului lumii Evlia, ruda lui Melek-Ahmed pașa! Anul 1083(1672/73)"[34].

În studiul amintit mai sus, M. C. Baysun a demonstrat însă că, de fapt, era vorba de o inscripție redactată de însuși Evlia Celebi cu prilejul trecerii sale prin acel oraș[35]. El obișnuia să lase asemenea urme prin localitățile pe unde trecea, texte similare fiind găsite și în alte părți[36]. Unele au fost reproduse și în *Seyahatname*, cum este de pildă o inscripție identică din lăcașul de cult Osman Baba Tekkesi de lîngă Edirne, rămasă de la Evlia Celebi, după cum ne mărturisește călătorul însuși[37].

---

[28] M. C. Baysun, *op. cit.*, p. 260.

[29] *Ibidem*, p. 261.

[30] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Scriitorii otomani), vol. III, 1343 H. (1924/25), Istanbul, pp. 15—16.

[31] F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* (G.O.W.), Leipzig, 1927, p. 220.

[32] M. C. Baysun, *Evliya Çelebi*, în *Islam Ansiklopedisi* (loc. cit.).

[33] Arar Hikmet, *Evliya Çelebi'nin mezarı Adana'da mı?* (Mormîntul lui Evlia Celebi se află la Adana?), în ,,Yeşil Mersin", 30 Kasım — 1 Aralık, 1949.

[34] M. C. Baysun, *Evliya Çelebiye ait notlar ...*, p. 262.

[35] *Ibidem*.

[36] *Ibidem*.

[37] *Seyahatname*, VIII, p. 771. Pentru alte inscripții, vezi vol. IX, pp. 217, 336.

Dealtfel, vorbind despre însemnările sale din moscheia construită de sultanul Mehmed al II-lea (1451—1481) la Elbasan, din Albania, Evlia Celebi afirmă că a făcut acest lucru „deoarece — notează el — am un vechi obicei de a lăsa urme scrise prin toate satele şi oraşele pe unde mă duc, precum şi prin locurile unde se adună multă lume"[38]. Această afirmaţie nu pare întîmplătoare, întrucît Evlia Celebi confirmă din nou, într-o altă parte a operei sale, acest obicei al său: „În Anatolia *(Rum)* şi în Arabia, în Iran, la Belh şi la Buhara — ne mărturiseşte el — în fiecare geamie şi han, casă de binefacere *(imaret)* sau lăcaş de cult *(tekke)*, pe scurt, în cei cincizeci şi unu de ani de cînd călătoresc prin cele optsprezece împărăţii, am scris şi m-am rugat, în orice împrejurare, pentru cîte o slujbă de *Fatiha*, cu scrisul meu nu tocmai urît. Acest lucru nu este o taină pentru poeţii-cîntăreţi *(âşık)* care îl văd"[39].

Din considerentele mai sus amintite, chiar şi mormîntul lui Evlia Celebi rămîne încă în atenţia oamenilor de ştiinţă care se ocupă de viaţa şi de opera acestui călător otoman.

Opera lui Evlia Celebi, cunoscută sub denumirea sugestivă de Carte de călătorii *(Seyahatname)*, însumează aproape 7 000 pagini, tipărite în 10 volume masive. În ceea ce priveşte realizarea acestei vaste lucrări se poate spune că, în bună parte, ea are la bază însemnările făcute de autor în timpul călătoriilor sale, despre desfăşurarea diferitelor evenimente la care a fost martor. De asemenea, Evlia Celebi a cules impresii şi date despre satele, oraşele sau cetăţile vizitate, despre popoarele întîlnite în timpul peregrinărilor sale etc. Ulterior, aceste însemnări au fost întregite, căpătînd forma şi dimensiunile sub care le cunoaştem astăzi.

Este tot atît de adevărat însă şi faptul că *Seyahatname* cuprinde şi amintirile neconsemnate ale autorului, în călătorii, ca şi o serie de informaţii extrase din cele mai variate lucrări consultate de el. Un studiu întreprins, doar asupra primului volum din *Seyahatname*[40], a dovedit cu prisosinţă bogăţia surselor folosite de Evlia. S-a stabilit că printre izvoarele folosite în acest volum se numără opere ca: Dicţionarul lui Şahidi (m. 1550—1551), o istorie despre Alexandru cel Mare *(Iskendername)*, o cronică numită *Tuhfe Tarihi* (Istoria evenimentelor ciudate), legislaţii *(Kanunname)*, Istoria lui Tabari ş.a.[41]. De asemenea, Evlia Celebi a folosit aici şi unele opere fără să le fi menţionat în mod special. Printre ele se află cronica lui Mustafa Ali (m. 1599), intitulată *Künh-ül-ahbar* (Esenţa informaţiilor), o anexă la *Şakaik-ı Nu'maniyye* (Biografii de cărturari) a lui Taşköprüzade (m. 1561), cronica lui Ibrahim Pecevi (m. cca 1650), diferite biografii în versuri despre poeţi, cronica lui Djevri *(Cevri)* Celebi ş.a[42]. Sînt însă şi lucrări menţionate, dar neutilizate de Evlia Celebi la întocmirea volumului amintit[43]. Toate acestea adeveresc diversitatea mijloacelor de informare de care s-a folosit călătorul Evlia Celebi chiar şi atunci cînd este vorba de un singur volum din vasta sa operă.

---

[38] *Ibidem*, VIII, pp. 720—721.
[39] *Ibidem*, VIII, p. 771.
[40] Meşküre Eren, *op. cit.*, 133 p.
[41] *Ibidem*, pp. 37—74.
[42] Meşküre Eren, *op. cit.*, pp. 75—126.
[43] *Ibidem*, pp. 127—128.

Lui Evlia Celebi nu i-au rămas străine nici unele opere scrise în limbi neislamice. Mulţi specialişti apreciază că, în afară de limbile turcă, arabă şi persană, el cunoştea greaca şi latina[44]. Călătorul însuşi ne sugerează acest lucru atunci cînd povesteşte că „am ascultat cu urechile mele cînd, în cetatea numită Făgăraş, se citea din istoriile maghiare despre înfăţişarea cetăţii Akkerman"[45]. Din analiza operei lui Evlia Celebi rezultă că el s-a străduit să înveţe cîte ceva din limbile popoarelor cu care a venit în contact. El explica această strădanie astfel: „Persoanele care sînt obligate, ca mine, să călătorească prin lume trebuie să cunoască cîte ceva din fiecare limbă, ca să fie atent, înţelegînd cele ce se rostesc împotriva sa, în cazul cînd nu va fi pe plac"[46]. În continuare el adaugă: „Călătorii trebuie să cunoască cîteva cuvinte despre băutură şi mîncare, spre a-şi putea astîmpăra nevoile stomacului şi chiar să se salveze, la nevoie. Dar e mai bine să nu spună aceasta"[47]. Dealtfel, Evlia Celebi ne oferă numeroase exemple din limbile mai multor popoare, printre care şi din română, rusă, maghiară, germană, georgiană, tătară ş.a., deoarece a transcris cu caractere arabe liste întregi de cuvinte sau expresii din cele mai variate domenii.

Deşi, datorită unor împrejurări nefavorabile, Evlia Celebi nu a putut atinge, cu toată cultura sa, vîrful ierarhiei cărturăreşti otomane de la mijlocul veacului al XVII-lea, totuşi datorită cunoştinţelor sale de literatură turcă, arabă şi persană el a avut posibilitatea să-şi îmbogăţească relatările sale de călătorie cu mijloace de exprimare deosebit de variate şi cu o retorică specific orientală. De aceea stilul povestirilor sale nu numai că este bogat şi variat, dar şi captivant. Această trăsătură a lui Evlia Celebi se poate aprecia şi după o altă lucrare a acestui călător, intitulată *Şakaname* (Carte de glume), amintită de el în primul volum din *Seyahatname*[48], dar care nu a putut fi descoperită pînă în prezent. Alternînd proza cu versurile, adeseori creaţii personale, şi folosind un limbaj relativ simplu, în comparaţie cu alte opere din vremea aceea, pline de arabisme şi persanisme, *Seyahatname* se prezintă ca o lucrare atractivă, unde se găsesc presărate multe anecdote, dialoguri etc. Dar, după cum vom vedea mai departe, această operă îşi păstrează toată valoarea ei mai ales datorită bogăţiei şi diversităţii informaţiilor pe care le cuprinde despre viaţa a numeroase popoare din Europa, Asia şi Africa, văzute de Evlia Celebi şi descrise sub cele mai variate aspecte: social-economic, politic sau militar, administrativ-instituţional, ca şi sub raportul tradiţiilor de artă, limbă, folclor etc. Dacă la toate acestea adăugăm şi interesul deosebit acordat de Evlia Celebi satelor şi oraşelor prin care a trecut, o dată sau de mai multe ori, descriindu-le pînă la cele mai mici detalii, ca şi efortul său de a pătrunde în intimitatea întregii naturi înconjurătoare, putem afirma că Evlia Celebi este acel „globtrotter" vrednic a fi pomenit alături de cei mai vestiţi călători ai istoriei universale, cum ar fi:

---

[44] Bursalı Mehmed Tahir, *op. cit.*, p. 15.
[45] *Seyahatname*, VI, p. 111.
[46] *Seyahatname*, VII, p. 483.
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem*, I, p. 385.

Ibn-Fadlan (sec. X), Al-Mas'udi (sec. X), Marco Polo, Ibn-Batutta ş.a. Dealtfel, el a şi fost denumit „Ibn-Batutta al otomanilor"[49].

Evlia Celebi se distinge de mulţi alţi călători şi prin maniera de a-şi prezenta mărturiile, în timp ce opera sa rămîne un izvor de informaţii de tot felul. În ea se îmbină trecutul cu prezentul, din vremea autorului, realitatea istorică cu fantezia lui Evlia Celebi care, pornind de la fapte şi evenimente concrete, s-a străduit să amplifice unele situaţii, din dorinţa de a le prezenta cititorului ca întîmplări deosebite, ceea ce a determinat pe unii specialişti să-l compare de astă dată pe Evlia Celebi cu celebrul Dante[50]. De aceea multe din informaţiile sale prezintă o valoare istorică de netăgăduit, ele pornind de la fapte reale, de la evenimente sau întîmplări trăite sau văzute de călător, după cum unele au fost culese din alte opere demne de luat în seamă. Pe toate le descrie cu multe detalii şi, mai ales, cu mult simţ al umorului. Problema se pune de a discerne, din noianul de informaţii, adevărul de exagerările vădite ale autorului, de erorile în descrierea faptelor sau de intervertirile cronologiei evenimentelor etc. O serie de relatări ale lui Evlia Celebi, ca de exemplu cele în legătură cu trecutul mai îndepărtat al unor popoare sau localităţi, sînt adeseori eronate. De asemenea, numărul oştilor indicate de el în descrierea unor bătălii sau cu alte prilejuri diferă de alte izvoare. Ele se cer confruntate cu lucrările care tratează aceleaşi evenimente, ceea ce s-a şi făcut, dealtfel, deşi în parte, şi în notele din volumul de faţă. Dar relaţiile de călătorie ale lui Evlia Celebi prezintă importanţă pentru încercarea sa de a ne înfăţişa un tablou cît mai cuprinzător al societăţii în care pătrundea la un moment dat călătorul, observînd-o şi studiind-o sub cele mai variate aspecte ale vieţii materiale şi spirituale. Trebuie subliniat totodată şi faptul că, fiind un produs al perioadei de reviriment al Imperiului otoman, sub guvernarea marilor viziri din familia Köprülüilor, ca Mehmed paşa (1656—1661) şi Fazîl-Ahmed paşa (1661—1676), opera lui Evlia Celebi se caracterizează prin preamărirea puterii armate otomane, în luptele duse în această perioadă îndeosebi cu lumea creştină. Din acest punct de vedere, *Seyahatname* păstrează într-o măsură oarecare trăsăturile specifice izvoarelor narative medievale. Înclinaţiile multiple ale lui Evlia Celebi, dar mai cu seamă spre muzică şi pictură, explică în mare măsură şi interesul său pentru creaţiile artistice ale popoarelor. De aceea el admiră frumuseţile artei creştine cu o însufleţire nu mai puţin entuziastă decît creaţiile artei musulmane. Aceasta rezultă şi din descrierile ample rezervate bisericilor şi mănăstirilor, iar în ceea ce priveşte folclorul popoarelor, pasiunea lui Evlia Celebi se manifestă cu aceeaşi tărie atît faţă de mulsulmani, cît şi faţă de creştini.

În principiu, pe el îl interesează orice domeniu. El scrie, de exemplu, în legătură cu învăţarea limbilor sau cunoaşterea altor aspecte ale vieţii popoarelor, următoarele: „cunoaşterea lor este mai bună decît ignorarea lor"[51]. Ţinînd seama de caracterul complex al relatărilor lui Evlia Celebi, toţi cei care au apelat la *Seyahatname* nu au uitat să menţioneze

---

[49] Bursalı Mehmed Tahir, *op. cit.*, p. 15.
[50] M. Lütfü Ikiz, *Evliya Çelebi ve Dante* (Evlia Celebi şi Dante), în „Hilal", Ankara, nr. 1/1958, pp. 14—15.
[51] *Seyahatname*, VII, p. 483.

rezervele lor în privința anumitor informații, dar nici nu au ezitat să folosească această operă, luînd-o adeseori drept una din sursele importante fie sub raport istoric, militar sau politic, fie sub aspect instituțional, folcloric etc. Bibliografia anexată la această notă învederează cu prisosință interesul trezit de opera lui Evlia Celebi în lumea specialiștilor de tot felul.

Seyahatname a lui Evlia Celebi fusese semnalată, pentru prima oară, încă pe la începutul veacului al XIX-lea de istoricul Imperiului otoman, Joseph von Hammer[52]. De atunci, s-au întocmit nenumărate studii asupra acestui călător turc, ca și asupra operei sale. De asemenea, s-au efectuat și foarte multe traduceri din *Seyahatname*, în cele mai diferite limbi, despre o localitate, un ținut sau un popor descris de Evlia Celebi. Ținem să precizăm totuși faptul că, în ultima vreme, preocupările referitoare la mărturiile lui Evlia Celebi au fost reluate în mai multe țări, dar pe o scară mult mai amplă, valorificîndu-se, de astă dată, sub forma unor traduceri aproape complete relatările din *Seyahatname* despre o țară sau alta. Astfel s-a procedat, de pildă, în U.R.S.S., în R.P. Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia ș.a., punîndu-se din nou în circuitul științific, sub o formă mult mai completă și mai unitară, mărturiile acestui călător despre țările și popoarele respective. *Seyahatname* prezintă o deosebită importanță și pentru istoriografia română, deoarece ea cuprinde un impresionant volum de informații referitoare la istoria poporului român sub cele mai diverse aspecte, autorul îmbinînd relatările politico-militare cu descrieri de sate, tîrguri și orașe, de cetăți și palate domnești sau monumente de artă etc. De remarcat este și faptul că Evlia Celebi a consemnat în opera sa aspecte din viața economică a celor trei țări române, limba sau portul, obiceiurile și îndeletnicirile poporului român. De asemenea, s-a preocupat îndeaproape să înțeleagă modul cum sînt cîrmuite țările române și cum funcționează diferitele instituții politico-sociale și militare. Date interesante ne oferă el și despre regiunile care fuseseră transformate, timp de mai multe secole, în provincii turcești sub denumirea de r a i a l e, ca Dobrogea, Banatul, o parte din Transilvania, cu centrul la Oradea, zonele din jurul cetăților Turnu, Giurgiu, Brăila, Chilia, Bender, Hotin ș.a. Evlia Celebi întocmește adeseori adevărate statistici în legătură cu numărul străzilor sau al caselor, al monumentelor de artă și cultură din sate sau orașe, referindu-se uneori și la trecutul lor, ca și la starea lor din vremea aceea.

Bogăția informațiilor lui Evlia Celebi despre țările române se datorește și faptului că el a avut prilejul să cutreiere, o dată sau de mai multe ori, Țara Românească, Moldova și Transilvania, ca și Dobrogea, Banatul și celelalte r a i a l e, vizitînd un număr impresionant de regiuni, sate și orașe de pe aceste meleaguri fie ca participant direct la diverse campanii ale oștilor turco-tătare, fie îndeplinind unele misiuni speciale, din însărcinarea protectorilor săi, în ale căror suite se afla. De aceea, pe lîngă descrierea istorico-geografică a satelor și orașelor vizitate, pe lîngă relatările despre viața cotidiană sau despre manifestările de altă natură din țările române, mărturiile lui Evlia Celebi prezintă o importanță

[52] *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien, vol. II, 1815, pp. 455—469.

deosebită şi sub raportul înfăţişării evenimentelor politico-militare din vremea aceea, mai ales că multe din ele au fost trăite şi văzute de el însuşi. El insistă îndeosebi asupra răscoalelor antiotomane din timpul lui Constantin Şerban în Moldova (1659), al lui Radu al III-lea Mihnea, domnul Ţării Româneşti (1658—1659), ca şi asupra acţiunilor de reprimare duse de oştile otomane şi tătare împotriva principelui Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea între anii 1657—1660, sau împotriva lui Ioan Kemény, pînă la dispariţia acestuia în ianuarie 1662. Evlia Celebi asistase mai înainte (în 1659) la instalarea lui Ştefăniţă Lupu la tronul Moldovei, iar în urma unor campanii îndelungate duse împotriva Transilvaniei, pentru înlăturarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea şi a urmaşului său Ioan Kemény, el asistă şi la înscăunarea lui Mihail Apafi ca principe al Transilvaniei (sept. 1661), descriindu-le cu multe detalii, ca martor ocular. În timpul acestor campanii ţările române deveniseră teatrul unor operaţiuni pustiitoare, după cum se poate desprinde şi din mărturisirile lui Evlia Celebi însuşi. El se referă la o serie de obligaţii ale ţărilor române şi în legătură cu războiul turco-austriac din anii 1663—1664, la care, după cum am mai menţionat, Evlia Celebi a fost prezent. Este greu de stabilit numărul călătoriilor lui Evlia Celebi în diverse direcţii, avînd ca centru capitala otomană, *Istanbul*. Aceeaşi dificultate prezintă şi determinarea trecerilor sale în partea europeană a Imperiului, aceasta necesitînd cercetări speciale, ceea ce nu este în intenţia noastră în nota de faţă. Precizăm însă faptul că şi călătoriile sale în Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, ca şi în celelalte provincii (Dobrogea, Banat etc.) au rămas oarecum nedefinite, studiile în această privinţă pornind de obicei de la călătoriile sale mai importante, cum au fost cele din 1651, 1657, 1659 ş.a. Ducerile şi întoarcerile lui Evlia Celebi s-au repetat şi în cadrul acestor călătorii mai mari, pînă în anul 1666, după care el nu mai revine pe aceste meleaguri[58]. Călătoriile lui Evlia Celebi în ţările române au fost prilejuite, de cele mai multe ori, de trimiterea unor armate turceşti pentru paza Dunării sau a ţărmurilor Mării Negre, mai ales împotriva atacurilor căzăceşti, sau pentru reprimarea răscoalelor antiotomane din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, ca şi de expediţiile întreprinse în direcţia Austriei. Dealtfel, autorul însuşi menţionează adeseori circumstanţele care i-au prilejuit o călătorie sau alta fie spre ţările române, fie în alte părţi.

Toate cele analizate mai sus explică interesul unui mare număr de specialişti din cele mai diferite ţări faţă de *Seyahatname* a lui Evlia Celebi. De aceea această operă nu a scăpat nici atenţiei istoricilor, geografilor, cercetătorilor în domeniul artei sau altor specialişti din România. Mulţi au apelat la acest izvor fie prin mijlocirea traducerilor făcute în alte limbi europene, mai cu seamă în limba maghiară şi bulgară, fie consultînd direct originalul turcesc. Unele materiale puse astfel în circuitul istoriografiei române reprezintă studii cu caracter mai mult sau mai puţin general, de informare, iar altele constituie traduceri din *Seyahatname*, dar, aşa cum am mai amintit, după alte tălmăciri. Aceste procedee duceau adeseori

---

[58] Pentru o încercare de stabilire a călătoriilor lui Evlia Celebi în Dobrogea vezi: Mustafa A. Mehmed, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană, în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii", Revista de istorie, Bucureşti, 1965, nr. 5, pp. 1097—1116.

la oarecare îndepărtare de original, dacă nu din punctul de vedere al informației, cel puțin al prezentării mărturiilor respective, multe fiind traduceri prescurtate. Astfel, începînd încă din primele decenii ale secolului al XX-lea, au fost prezentate cititorilor din România o serie de pasaje din călătoriile lui Evlia Celebi privind Dobrogea (1651), Moldova (1659), Țara Românească, Banatul, sau Transilvania, ca și informațiile acestui călător despre unele monumente de artă, cum ar fi Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași sau cucerirea unor cetăți, ca vestitul asediu al Oradiei de către turci în 1660—1661 etc. În această privință, sînt demne de relevat eforturile unor turcologi străini care au valorificat mărturiile lui Evlia Celebi despre țările române. Dar trebuie să precizăm totodată și faptul că, pe lîngă caracterul lor fragmentar și neunitar, aceste materiale sînt dispersate în diverse publicații, dintre care unele au devenit rarități. De asemenea, unele fragmente fiind traduceri comentate, ele își pierd în mare parte valoarea lor științifică. Ca atare, pe baza materialelor publicate pînă acuma nu se putea forma o idee completă asupra mărturiilor lui Evlia Celebi în legătură cu trecutul țărilor române și al poporului român. De aceea se simțea nevoia de a se pune la îndemîna specialiștilor și a unui public larg de cititori *traducerea integrală și unitară* a relatărilor din *Seyahatname* despre Moldova, Țara Românească, Transilvania, Dobrogea și Banat, unele fragmente selectate extinzîndu-se și asupra ținuturilor învecinate, datorită însăși naturii și condițiilor istorice din perioada în care a trăit și a scris Evlia Celebi relațiile sale de călătorie. Din aceste considerente, pentru prima oară informațiile din *Seyahatname* privind țările române sînt prezentate integral în limba română în volumul de față a seriei: *Călători străini despre țările române*. Acest fapt va determina ca știrile date de Evlia Celebi să fie cunoscute pe o scară mai largă, în aceeași proporție amplificîndu-se și posibilitățile de folosire critică a acestui izvor, pentru a deosebi adevărul istoric de exagerările sau de fantezia autorului, prin confruntarea mai sistematică a mărturiilor sale cu alte izvoare narative sau documentare. În această privință, socotim că aparatul critic, uneori explicativ, care însoțește traducerea, va înlesni într-o oarecare măsură orientarea cititorului, deși cercetarea mai atentă a mărturiilor lui Evlia Celebi despre trecutul poporului român necesită confruntarea lor și cu alte surse decît cele indicate în notele din volumul de față. De precizat este și faptul că au rămas încă unele semne de întrebare fie în text, fie în note, mai cu seamă la denumirile de persoane sau geografice (sate, orașe, rîuri ș.a.), ele fiind deformate fie de autor, fie de editori, sau, pur și simplu, nu corespund realităților istorice, fiind creații ale imaginației autorului.

Dealtfel, edițiile de pînă acuma privind *Seyahatname* prezintă o serie de deficiențe nu numai de lectură sau tipografice, dar și prin faptul că, în genere, s-a luat ca bază un număr restrîns de manuscrise, și chiar unul singur. Cu toate acestea, ediția cea mai completă și, totodată, cea mai răspîndită este, cel puțin pînă în prezent, cea apărută la Istanbul între anii 1896—1938, în 10 volume. În anii din urmă s-au depus eforturi pentru reeditarea operei *Seyahatname* în caractere turcești moderne, dar nerespectarea textului, prin rezumarea și adaptarea unor expresii la turca contemporană, în comparație cu ediția amintită, face ca aceste ediții noi să nu corespundă cerințelor științifice, cu toate că și aceasta fusese adaptată, în unele locuri, la limbajul epocii, dar mai puțin evidentă în raport cu

originalul. Exceptînd unele cercetări, care s-au bazat pe manuscrise, cea mai mare parte a studiilor efectuate asupra călătoriilor lui Evlia Celebi, ca şi majoritatea traducerilor de pînă acuma au fost făcute pe baza ediţiei vechi, în 10 volume. În această privinţă menţionăm şi traducerile în limbile rusă, maghiară şi bulgară, care cuprind fragmente bogate şi despre ţările române, aşa cum s-a arătat şi în paginile anterioare. Tot după această ediţie au fost valorificate mărturiile lui Evlia Celebi despre ţinuturile Iugoslaviei, Albaniei sau Greciei, ca şi despre restul Europei, ceea ce interesează într-o măsură şi trecutul ţărilor române, ele situîndu-se în aceeaşi parte a lumii cu ţările europene.

Cît priveşte biografia propriu-zisă a călătorului Evlia Celebi, un studiu cuprinzător în această privinţă a fost publicat de M. Cavit Baysun în *Islam Ansiklopedisi*, autorul făcînd totodată o serie de consideraţii şi asupra operei *Seyahatname*. Asupra vieţii şi peregrinărilor lui Evlia Celebi se mai găsesc unele date şi în studiile care au folosit *Seyahatname* într-un fel sau altul, multe din ele avînd un caracter general, pentru a-l informa pe cititor. O contribuţie importantă o constituie şi efortul de a se stabili totalitatea izvoarelor folosite de Evlia Celebi în alcătuirea operei sale *Seyahatname*, aşa cum s-a procedat de pildă cu primul volum[54]. O operaţie dificilă, dar extrem de utilă, o reprezintă şi iniţiativa alcătuirii de *Indici* pentru diverse probleme la care se referă Evlia Celebi în *Seyahatname*. În acest scop, au fost luate ca bază fie unele volume, izolate, scoţîndu-se din ele toate problemele, fie anumite aspecte, selectîndu-le din toate volumele, cum este, de pildă, *Indexul de folclor din Seyahatname a lui Evlia Celebi*[55].

După cum se poate deduce şi din cele expuse pînă aici, opera lui Evlia Celebi nu este scutită de o serie de deficienţe, datorate fie autorului, fie editorilor sau împrejurărilor în care a fost redactată *Seyahatname*. Se presupune că această operă a fost completată pe etape, în a doua parte a vieţii călătorului, avînd la bază însemnările anterioare. Ele au fost definitivate prin comentariile lui Evlia Celebi sau prin adaosuri de elemente noi, obţinute pe parcurs, iar acolo unde nu a avut la dispoziţie toate datele, Evlia Celebi a preferat să lase un spaţiu liber spre a efectua mai tîrziu completările necesare. Dar multe din ele au rămas ca atare, ceea ce îngreuează şi mai mult identificarea lor.

În primele şase volume, datorită cenzurii de pe vremea sultanului Abdu-Hamid al II-lea (1876—1909), se întîlnesc unele omisiuni sau eliminări care afectează ansamblul operei lui Evlia Celebi. Unii specialişti apreciază că „eliminările datorate fie cenzurii, fie altor motive sînt destul de numeroase, încît pot influenţa într-o măsură importantă conţinutul operei”[56]. În această privinţă ei conchid că: „cercetările şi culegerile bazate doar pe textul tipărit reprezintă eforturi departe de a fi serioase şi veridice”[57].

Ţinem să precizăm faptul că, nedispunînd de alte posibilităţi, culegerea de faţă a fost întocmită pe baza aceleiaşi ediţii în 10 volume, de care am amintit mai sus şi care pre-

---

[54] Meşküre Eren, *op. cit.*

[55] Tan Nail, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Folklorik Dizin Denemesi*, Ankara, 1974, 115 p. (după ediţia nouă a lui Zahuri Danışman).

[56] Gözay din Nevzat, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi üzerine* (Despre Seyahatname a lui Evlia Celebi), în „Türk Kültürü”, nr. 119, Eylül 1972, Ankara, pp. 1188—1189 (28—29).

[57] *Ibidem*.

zintă deficienţele semnalate. Pentru aceasta s-a pornit de la considerentul că extragerea informaţiilor privitoare la ţările române prin compararea mai multor manuscrise nu numai că ar fi necesitat eforturi îndelungate dar nici nu se poate realiza prin iniţiative unilaterale, manuscrisele operei lui Evlia Celebi aflîndu-se în alte ţări. Regretabil este însă faptul că nu ne-a fost accesibil nici volumul editat în anii din urmă cuprinzînd tocmai omisiunile şi eliminările de care am amintit mai sus[58]. Aici se cuvin totuşi precizate două lucruri şi anume faptul că ediţia amintită a rămas, cel puţin pînă în prezent, cea mai completă, deşi se bazează în general pe un singur manuscris, cu excepţia ultimelor volume, iar în ceea ce priveşte părţile cenzurate, ele nu afectează, în principiu, informaţiile referitoare la lumea creştină, inclusiv ţările române.

Aşa cum s-a menţionat mai înainte, asupra operei lui Evlia Celebi planează şi îndoiala unor specialişti privind veridicitatea mărturiilor acestui călător care fie că tinde să exagereze faptele relatate, mai ales datele cifrice, fie că îşi dă uneori frîu liber imaginaţiei sale din dorinţa de a-şi prezenta opera mai interesant şi mai captivant. Totuşi, apreciem că îndoielile nu pot fi generalizate, *Seyahatname* păstrîndu-şi, în ansamblul ei, importanţa sa deosebită ca izvor de informaţie ştiinţifică. În această privinţă s-au făcut deja unele confruntări ale relatărilor lui Evlia Celebi cu alte izvoare pe care le avem la îndemînă[59]. Editarea unitară şi integrală a informaţiilor referitoare la trecutul poporului român va lărgi, fără îndoială, această posibilitate pînă la cele mai mici detalii, supunînd opera *Seyahatname* unui adevărat examen.

Pentru a sugera unele elemente în legătură cu raportul dintre fantezie şi adevăr la Evlia Celebi ne vom referi doar la cîteva exemple, comparîndu-le cu relatări similare din alte surse competente.

Astfel, vorbind de dificultăţile întîmpinate de vizirul Ali paşa, în 1661, pentru cucerirea cetăţii Oradea, datorită apei care umplea şanţul din jurul cetăţii, Evlia Celebi relatează următorul episod: „Într-o noapte — scrie el — a venit la serdarul Ali paşa o unguroaică şi i-a vorbit astfel: Stăpîne, dacă îmi eliberezi feciorul căzut în mîinile tătarilor, îţi arăt locul de scurgere a apei din şanţul cetăţii, iar dacă laşi să se scurgă apa din şanţ şi cetatea rămîne pe uscat, o cucereşti fără vreo piedică; altfel, această cetate nu se teme de loviturile de tunuri"[60]. După scurgerea apei, potrivit indicaţiilor femeii, „i s-a dat feciorul, iar femeia, luîndu-l cu ea, a plecat la Ineu", adaugă Evlia Celebi[61]. La prima vedere, această relatare pare neverosimilă, putînd fi considerată produsul imaginaţiei călătorului Evlia Celebi. Dar iată ce spune despre aceeaşi întîmplare un alt izvor, demn de încredere şi contemporan, provenind, de astă dată, chiar din tabăra ardeleană, unde se desfăşurau evenimentele.

---

[58] Özön Mustafa Nihad, *Evliya Çelebi. Seyahatname. Onyedinci asır hayatından levhalar* (Evlia Celebi. Seyahatname. Tablouri din viaţa secolului al XVII-lea), vol. III.
[59] Mustafa A. Mehmed, *Aspecte din istoria Dobrogei* ..., pp. 1097—1116.
[60] *Seyahatname*, V, p. 412.
[61] *Ibidem*.

„Aici mai trebuie arătat — notează cronicarul Georg Kraus (1607—1679) — că în acest timp o unguroaică arestată, femeie destrăbălată, a dat de ştire că, dacă va fi slobozită, ea va arăta locul unde apa poate fi secată pînă la fund...”[62]. Autorul continuă apoi relatarea sa în spiritul mărturiilor lui Evlia Celebi. Compararea celor două categorii de mărturii duce la convingerea că, punînd drept mobil sentimentul matern, relatarea lui Evlia Celebi pare mai veridică decît motivarea cronicarului ardelean Georg Kraus. Asemenea exemple sînt destul de numeroase în cele două opere amintite, autorii completîndu-se unul pe altul în înfăţişarea evenimentelor. Faptul în sine devine cu atît mai semnificativ cu cît unul vine din tabăra otomană iar celălalt aparţine taberei ardelene, amîndoi fiind contemporani evenimentelor relatate, dar unul călător, altul cronicar.

Tot în sensul celor afirmate mai sus, ne-am putea referi şi la un alt exemplu, care învederează pătrunderea autorilor chiar şi în intimitatea faptelor descrise. Astfel, Evlia Celebi relatează că, în timpul expediţiilor din Transilvania (1660—1661), turcii, pornind în căutarea unui nou principe, cu ajutorul căruia să-l înlăture pe Ioan Kemény, îl ceruseră pe *Zolyomi-oglu*[63], aflat în mîinile căpitanului cetăţii Hust. Potrivit afirmaţiilor lui Evlia Celebi, care participase personal la aceste evenimente, aducîndu-l pe Nicolae Zolyomi cu lanţurile de gît, căpitanul cetăţii ar fi declarat solilor otomani următoarele: „Cîţi bani va putea oare strînge împărăţia otomană punînd crai pe un nebun ca acesta? Cum va putea el să stăpînească şi să apere Ardealul? Dar ce are craiul nostru Ioan Kemény?”[64]

Despre aceeaşi întîmplare Georg Kraus spune că Nicolae Zolyomi „se găsea tocmai atunci închis la Hust pentru trădarea dovedită şi scrisori de uneltire cu turcii”, iar „maestrul curţii, Mihail Kálnoki”, ar fi răspuns turcilor că „ei ar avea un principe bun[65], care a fost ales, şi n-au nevoie de un altul”[66]. Mai mult, ambii autori vorbesc aproape în termeni identici de aducerea şi scoaterea solilor turci din cetate cu ochii legaţi, pentru a nu putea observa pe unde anume erau duşi sau întorşi.

Desigur, spre deosebire de prezentările fragmentare de pînă acuma, punerea, în traducere, în circuitul istoriografiei a ansamblului mărturiilor lui Evlia Celebi despre ţările române asigură în mai mare măsură atît folosirea lor cît şi verificarea lor cu alte izvoare narative sau documentare, interne sau externe.

Mustafa Ali Mehmet

---

[62] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 367.
[63] „Fiul lui Zolyomi”. Este vorba de Nicolae Zolyomi.
[64] *Seyahatname*, VI, p. 45.
[65] Este vorba de Ioan Kemény.
[66] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 412.

EVLIA CELEBI[1]

VOL. I

43 ... Cu voia lui Allah cel preaînalt, fluviul Dunărea, întorcîndu-şi îndată cursul[2], a stricat drumurile pe unde a trecut şi a format un braţ mare, cotind mai întîi în locul numit Morile Dunării[3], din apropierea Varnei şi Provadiei. Acum, se află pe ea[4] nişte mori mari şi toată populaţia Dobrogei acolo îşi macină făina, încît locul cunoscut sub numele de Morile Dunării e vestit pînă în ceruri.

---

[1] Traducerea s-a făcut după: Evlia Celebi, *Seyahatname* [Cartea de călătorii], Vol. I—X, Istanbul, 1896—1938.

[2] Evlia Celebi povesteşte că, potrivit informaţiilor unor istorici de altădată, trecînd odinioară prin Porţile de Fier *(Demir Kapu)*, Dunărea se vărsa în Marea Mediterană pe la Constantinopol.

[3] *Tuna Degirmenleri*. Evlia revine la aceste mori în vol. III, p. 352 şi în vol. V, p. 83.

[4] Pe apa de la „Morile Dunării". În realitate nu este vorba de Dunăre, ci de unele rîuri dintre Varna şi Provadia, care, după părerea autorului, ar fi rămăşiţele unui braţ al Dunării (vezi şi p. 399).

... Măria sa şeihul Zendani şi Kara-Şemseddin au prevestit, în anul 889[5], sultanului Baiazid Veli[6], cucerirea cetăţilor Chilia[7] şi Cetatea Albă[8], care sînt porturi importante... 44

Descrierea cuceririlor de pe vremea domniei sultanului Mehmed al II-lea[9] 141
...În anul 880[10] a fost cucerită Cetatea Albă..., iar în anul 881[11] a fost cucerit vilaietul[12] Moldovei[13]...

Cuceririle din timpul domniei sale fericite[14] 145
...În anul 889[15] au fost cucerite cetăţile Chilia şi Cetatea Albă... În anul 918[16], răsculîndu-se moldoveanul[17], el a fost supus la haraci[18]...

Despre beilerbeii[19] *hanului Suleiman*[20] 168
...Gazi Hasan paşa, mergînd în Iemen şi în Abisinia, a ajuns apoi valiu[21] la Timişoara. 169

Ulama paşa... Dîndu-i-se în dar sangeacul[22] Lipova, a îndurat acolo patruzeci de zile de asediu; şi tocmai cînd ieşea din cetate, predînd-o, de nevoie, în mîinile ghiaurilor[23], cu iertare (*aman*) a fost făcut martir

---

[5] 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485.
[6] Baiazid al II-lea Veli, sultan otoman (1481—1512), amintit adeseori de Evlia Celebi.
[7] *Kili.* Evlia Celebi revine asupra acestor evenimente în vol. V, pp. 108—109.
[8] *Akkerman.* Despre echivalenţa Akkerman-Cetatea Albă vezi vol. V, p. 109.
[9] *Ebulfeth* „Părintele cuceririlor" (*Fatih* = Cuceritorul), poreclă dată de turci sultanului Mehmed al II-lea (1451—1481).
[10] 7 mai 1475 — 25 aprilie 1476. De fapt cetatea a fost cucerită în 1484 (vezi mai jos nota 15).
[11] 26 aprilie 1476 — 14 aprilie 1477; este vorba de bătălia de la Valea Albă din 1476, care nu a dus însă la cucerirea Moldovei. Alte cronici turceşti vorbesc doar de pustiirea ţării (*Cronici turceşti*, I, pp. 95—98 ş.a.).
[12] *Vilâyet*, provincie otomană, denumită şi eyalet. Aici cu sens de ţară.
[13] *Kara-Bogdan* (Bogdania Neagră), denumire dată de turci Moldovei. Cu acest nume Evlia se referă cînd la ţara Moldovei, cînd la domnii ei.
[14] Este vorba de Baiazid al II-lea, amintit mai sus.
[15] 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485; cele două cetăţi au fost cucerite în iunie 1484.
[16] 19 martie 1512— 8 martie 1513.
[17] Este vorba de Bogdan al III-lea (1504—1517); cel care s-a „răsculat" a fost de fapt Petru Rareş (*Cronici turceşti*, I, pp. 221—232).
[18] Despre aceasta vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, pp. 271 şi 276—277, notele 3—4.
[19] *Beylerbey*, guvernator al unui vilaiet, şeful sangeacbeilor.
[20] Suleiman Magnificul (1520—1566), amintit adeseori de Evlia Celebi.
[21] *Vali*, guvernator, conducătorul militar al unui vilaiet.
[22] *Sancak*, steag, drapel; are şi sensul de subdiviziune a unei provincii numite vilaiet.
[23] *Ghiauri*, forma populară din kiafir (*kâfir*, pl. *küffar*), necredincioşi; creştini; nume dat de turci nemusulmanilor.

de către ghiauri, pentru că s-a luptat cu ei timp de patruzeci de zile[24]. Este înmormîntat la Lipova...

174 ...Eialetul Oceakov[25] are 6 sangeacuri, 188 zeamete[26] şi 1 286 timaruri[27]...

Eialetul Timişoarei[28] are 6 sangeacuri, 1090 zeamete...

Eialetul Oradea[29] are 5 sangeacuri; zeamete şi timaruri nu sînt.

Eialetul Ardeal-Moldova[30] avînd bei[31] ghiauri, dă trei mii de pungi ⟨de aspri⟩[32].

⟨Autorul enumeră şi celelalte eialete din partea europeană a Imperiului otoman⟩.

176 *Despre mărimea hassurilor[33] fiecărui beilerbei*

...Hassul Timişoarei este de opt sute şase mii şapte sute nouăzeci de aspri[34] ⟨venit⟩.

...Hassul Oceakov este de nouă sute optzeci şi opt mii de aspri...

178 Mai întîi, eialetul Rumelia[35] are douăzeci şi patru de sangeacuri... ⟨Urmează enumerarea sangeacurilor din Rumelia⟩. Dar sangeacurile Silistra, Nicopol, Kîrkkilise[36], Tighina[37], Cetatea Albă, Oceakov, Kîlburun[38] au fost despărţite de Rumelia, iar pentru a se asigura paza satelor şi oraşelor de pe Malul Mării Negre, Silistra a fost transformată în eialet şi vizirat independent...

---

[24] Este vorba de luptele din 1551. Vezi *Cronici turceşti*, I, pp. 413–418, 483–485 ş.a.

[25] *Özü*, înfiinţat ca provincie *(eyalet)* la începutul secolului al XVII-lea; s-a numit şi eialetul Silistra. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, pp. 110–112.

[26] *Zeamet*, feudă cu un venit anual între 20 000 şi 100 0000 aspri.

[27] *Timar*, feudă cu un venit anual pînă la 20 000 aspri.

[28] *Tamaşvar* sau *Temeşvar*, cucerită la 1552. Vezi mai jos.

[29] *Varat*, cucerirea ei la 1660 este povestită pe larg de Evlia (vezi mai departe).

[30] *Erdel-Bogdan*; de fapt ar trebui Ardealul şi Moldova sau Kara-Bogdan.

[31] *Bey*, în sens de domn, voievod; aşa spun turcii şi domnilor români.

[32] Despre haraci vezi mai jos vol. III, nota 128.

[33] *Hass*, domeniu viziral sau imperial cu un venit anual de peste 100 000 de aspri.

[34] *Akçe* (rom. acce), monedă otomană. Despre scăderea cursului acestei monede în a doua jumătate a secolului al XVII-lea vezi articolul lui H. Bowen în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. II-a, vol. I, pp. 228–229.

[35] *Rumeli*, partea europeană a Imperiului otoman.

[36] *Kïrkkilise*, oraş în Turcia europeană; azi Kırklareli.

[37] *Bender*, cucerită la 1538.

[38] *Kılburun*, cunoscut şi sub numele de Kîn-Burun sau Kinburn, cetate pe malul Mării Negre, în apropiere de Nipru (raionul Oceakov, reg. Nikolaev, R.S.S. Ucraineană). A fost dărîmată în 1860.

35 Mihnea al III-lea

36 București, gravură fantezistă din sec. XVII

BUCHORES

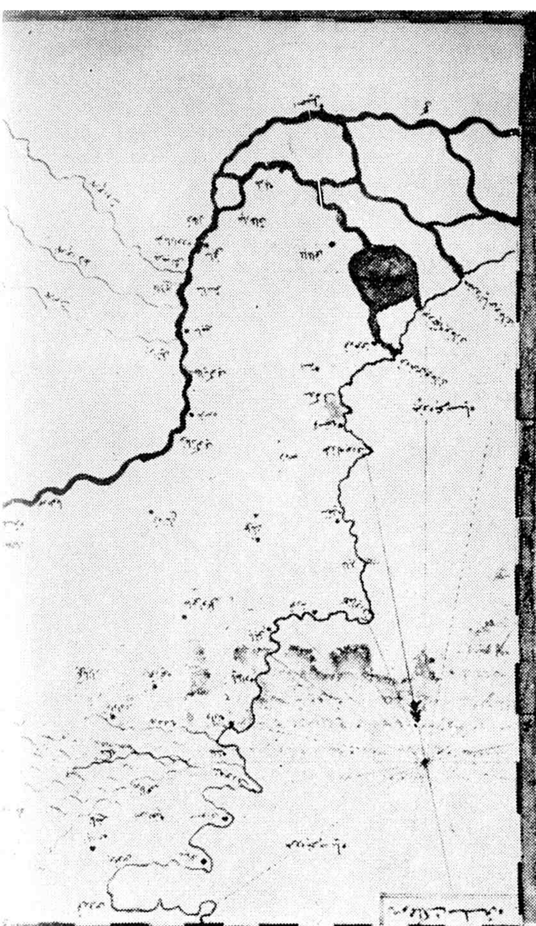
BUCHOREST

37 Evlia Celebi

38 Pagină din manuscrişul lui Evlia Celebi

39 Harta Dobrogei de Kiatip Celebi

MAHOMET 4e Empereur de Constantinople, apres la deposition de son pere Ibrahim, qui mourut en prison quelques iours apres le 18. Aoust 1648. La Sultane sa grande mere, et quelques principaux officiers de sa Cour, Gouvernent tout ce grand Estat pendant sa minorite.

... chez Baltazar Moncornet Avec privilege du Roy

40 Mehmed al IV-lea

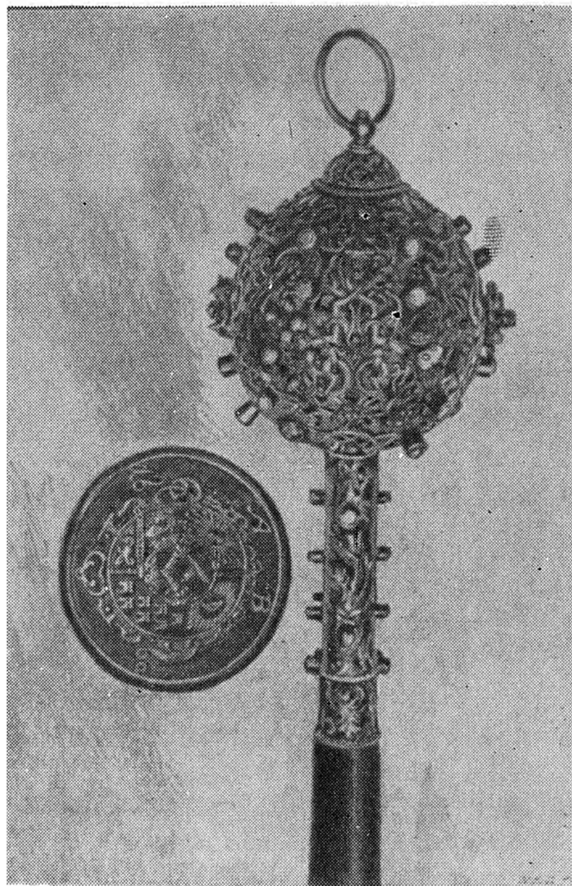
41 Han tătar

42 Francisc Rhedey

43 Acaţiu Barcsay

44 Scutul şi buzduganul lui Acaţiu Barcsay

45 Cluj (1617)

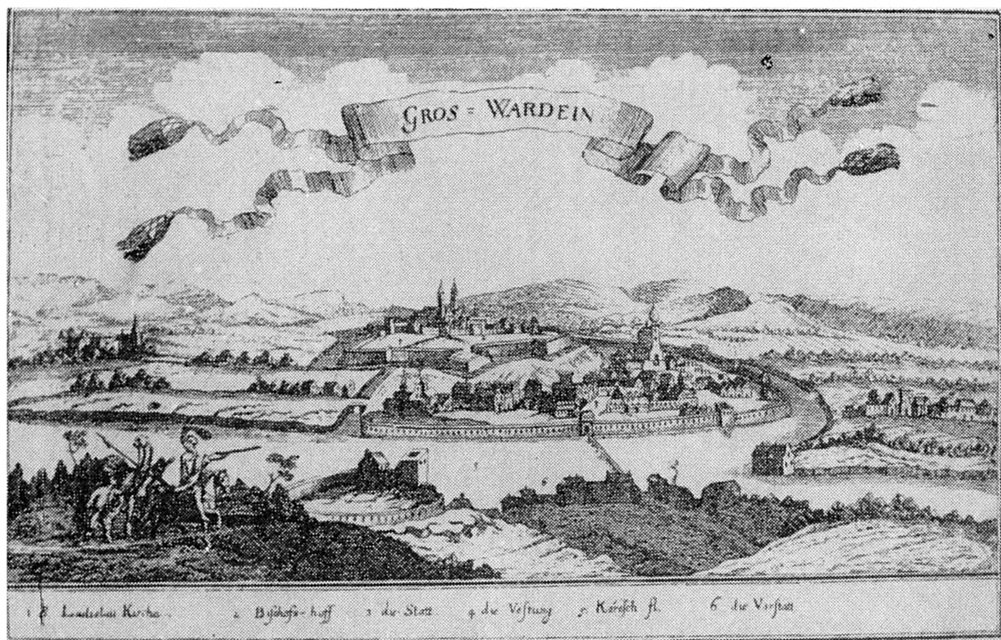
46 Scenă de luptă între Ioan Kémény şi turci

47 Ali pașa

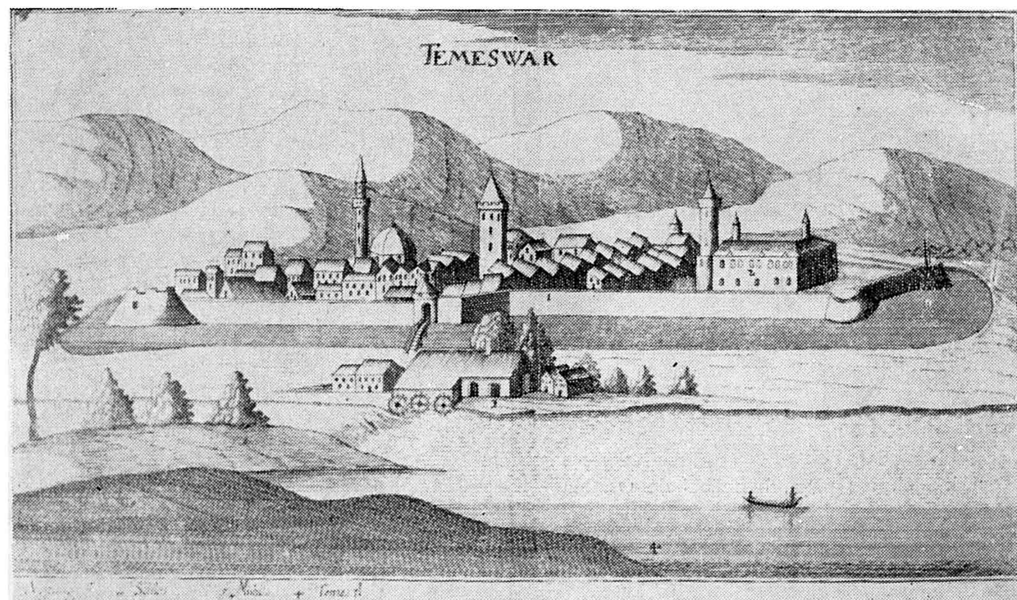

48 Kuciuk Mehmed pașa, beilerbei de Oradea

49 Oradea

50 Timișoara

51 Brașov

52 Sibiu

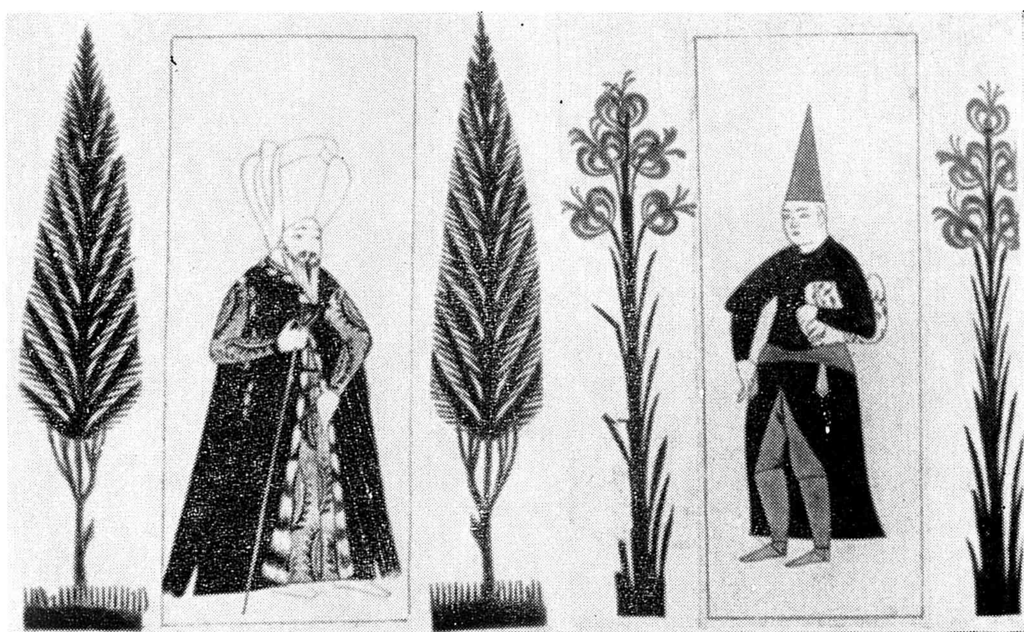
Her= man stad.

53 Aga ienicerilor

54 Timariot

55 Beglerbeg și Agemoglan

56 Ostași turci de la graniță

57 Kadiasker

58 Azab şi sipahiu

59 Tüfendji

60 Negustori în tabăra otomană

61 Popas într-un karavanserai

62 Femei turce dansînd

63—67 Monede care circulau în Ţările Române în sec. XVII

Eialetul Timişoarei. Cuprinde şase sangeacuri. Are un defterdar de 180
vistierie[39], un intendent al condicilor[40] //, un defterdar de timar[41], un defter- 181
dar pentru avuţia padişahului[42], un chehaia de ceauşi[43] şi un intendent de ceauşi[44], precum şi douăzeci şi două de agale[45] cu tuiuri[46] pentru paza cetăţii, dizdar[47], ceribaşi[48] şi alaibei[49]. Fiind cucerită pe vremea domniei sultanului Mehmed han al IV-lea[50], de către Köprülü Mehmed paşa[51], cetatea Ineu a devenit acum reşedinţă de sangeac pentru paşa de Timişoara. Celelalte sangeacuri sînt: Timişoara, Lipova, Cenad[52], Gyula[53], Moldova[54], Caransebeş[55], cucerit de curînd, Lugoj, cucerit de curînd[56], sangeacul Făget[57] şi sangeacul[58] Arad şi sangeacul Becicherec[59]. Mai tîrziu ⟨oraşul⟩ a devenit vacuful[60] lui Sokollu Mehmed paşa[61], însă sangeacul este vacuf.

Eialetul Oradea[62] a fost cucerit în timpul domniei sultanului Mehmed han al IV-lea — locul să-i fie în rai[63] — de către marele serdar Köse-Ali

---

39 *Hazine defterdarı*, corespunzînd logofătului de vistierie de la noi.

40 *Defter kethudası*, un gen de şef al arhivarilor.

41 *Timar defterdarı*, cel care se îngrijeşte de problemele financiare ale feudelor denumite timar.

42 *Mal-ı-padişahi defterdarı.*

43 *Çavuşlar kethudası.*

44 *Çavuşlar emini.*

45 *Aga*, căpetenie de oaste. Are şi alte sensuri (vezi glosar).

46 *Tui (tug)*, semn distinctiv în ierarhia militară otomană, format dintr-o coadă de cal pusă pe un par.

47 Comandant al cetăţii; am utilizat denumirea turcească a dregătoriei.

48 *Çeribaşı*, căpetenia unui corp de oaste.

49 *Alaybey*, beiul(şeful) unui alai (regiment).

50 Mehmed al IV-lea, sultan otoman (1648—1687). Cucerirea a avut loc în 1658; vezi mai jos vol. V, p. 241.

51 Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661), amintit adeseori în timpul evenimentelor povestite de Evlia Celebi.

52 *Cenad*, jud. Timiş.

53 Cetate în R. P. Ungară.

54 *Morova*. Moldova-Veche, jud. Caraş-Severin.

55 *Sebeş*. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, pp. 114—115.

56 Ambele cucerite în 1658 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 271).

57 *Kacinat*, transcris greşit pentru *Façiyat*, jud. Timiş.

58 *Liva*, steag, drapel; denumire persană a unităţii administrative-militare otomane numită *sandjak*.

59 *Beş kelek* (cinci pepeni galbeni), Becicherecul Mic, jud. Timiş, sau Becicherecul Mare (R. S. F. Iugoslavia). Vezi *Cronici turceşti*, II, p. 116.

60 *Vakuf (vakf)*, fundaţie religioasă care nu avea voie să-şi înstrăineze bunurile.

61 Sokollu Mehmed paşa, mare vizir (1565—1579); în realitate, Köprülü Mehmed paşa. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 115.

62 *Varat*. Despre situaţia celor două eialete, Timişoara şi Oradea, vezi I. Totoiu, *Contribuţii la problema stăpînirii turceşti în Banat şi Crişana*, în „Studii", XIII, 1960, nr. 1, pp. 5—35.

63 Mehmed al IV-lea a murit în 1687, pe cînd Evlia Celebi, se presupune, a decedat în jurul anului 1683 sau 1684.

pașa[64] și a fost transformat în eialet. Are un defterdar pentru dări[65], un intendent al condicilor[66] și un chehaia de ceauși și intendent de ceauși[67], agale pentru zece odale[68] de ieniceri[69], dizdar, un vizir stăpîn, un alaibei și ceribași.

Sangeacul de reședință a pașei este Oradea. Sangeacurile sînt următoarele: sangeacul Salonta[70], sangeacul Debrețin[71], sangeacul Hălmagiu[72], sangeacul Sîniob[73] și sangeacul Pomezeu[74]. Aceste sangeacuri fiind locuite în întregime de creștini, conducătorii lor sînt tot dintre ei, urmașii dinastiilor maghiare[75], care, încasînd avuțiile eialetului, își trimit haraciurile[76] emirilor[77] lor. Acesta a devenit eialet, făcîndu-se acolo rînduieli minunate.

Eialetul Ardeal[78]. Și această regiune a fost cucerită prin loviturile distrugătoare de sabie ale sultanului Mehmed al IV-lea cel ce se odihnește[79] în rai — de către marele serdar[80], gaziul[81] și martirul cel fericit, efendiul[82] nostru Seidi-Ahmed pașa[83]. În urma propunerii lui Melek-Ahmed pașa[84], răposatul și milostivul nostru stăpîn, în acest eialet a fost numit crai Mihail Apafi[85], cel lipsit de glorie și renume[86], cu condiția de a plăti

---

[64] Köse-Ali pașa, desemnat serdar, în locul lui Seidi-Ahmed pașa, împotriva Transilvaniei, în anul 1660.

[65] *Mal defterdarı.*

[66] *Defter emini.*

[67] *Çavuşlar emini.*

[68] *Oda*, unitate militară echivalentă cu o companie. Are și alte sensuri.

[69] *Yeniçeri* (ostaș nou), oaste permanentă formată din elemente creștine islamizate.

[70] Salonta, oraș în Crișana, jud. Bihor.

[71] Debreczen, R. P. Ungară.

[72] *Hălmaș*, Hălmagiu, localitate în Crișana, azi județul Arad.

[73] *Senkiovi*, Sîniob, jud. Bihor; aici era și o cetate.

[74] *Papeșmez*, Pomezeu, jud. Bihor.

[75] Informație eronată; e vorba de comiți, vice-comiți, etc. (*Istoria României*, III, p. 36).

[76] *Irsaliye.*

[77] *Emir*, principe, stăpîn, guvernator; aici se referă la principele Transilvaniei. Locuitorii din teritoriile ocupate de turci la nord de Mureș plăteau dări atît turcilor cît și principelui Transilvaniei sau vechilor stăpîni de moșii.

[78] *Erdelistan*, *Erdel*, din maghiarul Erdély plus *istan* din persană, formativ pentru state: Türkistan, Bulgaristan etc.

[79] Vezi nota 63.

[80] *Serdar*, comandant, de la *ser* = cap și *dar* = care ține, dregătorie existentă și în Țara Românească și Moldova din secolul al XVII-lea.

[81] *Gazi*, luptător pentru religia musulmană, viteaz, erou.

[82] *Efendi*, domn, stăpîn.

[83] *Seidi-Ahmed pașa.* A fost capudan-pașa și apoi vizir în eialetul Bosniei. Despre campaniile lui în Transilvania vezi mai departe p. 339—340.

[84] *Melek-Ahmed pașa*, mare vizir (1650—1651); a fost vizir și în vilaietele: Silistra, Rumelia, Bosnia ș.a. Evlia vorbește mult despre el în însemnările sale.

[85] *Apopi Mihai*, Mihail Apafi I, principele Transilvaniei (1661—1690).

[86] Numit astfel datorită împrejurărilor în care a primit domnia.

în fiecare an cîte o mie de pungi de bani[87] şi de a da o mie de pungi drept daruri[88]. Astfel s-a supus eialetul Ardeal Casei otomane. Eialetul acesta cuprindea patru sangeacuri. Populaţia de aici este alcătuită în parte din haiducime[89], în parte din ardeleni[89bis], în parte din secui[90] şi în parte din saşi-maghiari[91]. Saşii-maghiari nu s-au răsculat niciodată împotriva osmanlîilor[92]. De patru ori au încăput în mîinile noastre prăzi şi prizonieri din această regiune a Ardealului[93].

Eialetul Ţării Româneşti[94] *şi eialetul Moldovei*[95] sînt, de asemenea, locuite numai de creştini, iar beii lor sînt mazilіţi şi numiţi de dinastia otomană //. Ei cîrmuiesc de-sine-stătători[96]. Plătesc statului[97] otoman 182
cîte două mii de pungi ⟨de aspri⟩ pe an ca tribut[98]; şi ei atîrnă de eialetul Silistrei[99].

Eialetul Oceakov adică Silistra nu are nici defterdar de vistierie, nici ceauşi de divan[100], nici defterdar de timar şi nici slujbaşi ca intendent de condici[101]. Acesta a devenit eialet şi a fost declarat vizirat numai după separarea lui de eialetul Rumeliei. Acest eialet cuprindea unsprezece sangeacuri: Nicopol, Cirmen, Vize, Kîrkkilise, tătarii din Bugeac, Tighina[102], Cetatea Albă, Oceakov, Kîlburun şi noul sangeac Dogan[103]. Sangeacul Silistrei este reşedinţa paşei ...

---

[87] *Mal*, în sens de bani, tribut. Punga *(kise)* conţinea 500 de guruşi. După alte izvoare, cel care şi-a asumat această obligaţie a fost Acaţiu Barcsai pentru acoperirea cheltuielilor făcute cu expediţia turcă (*Cronici turceşti*, II, p. 177).

[88] *Hediye*. Despre aceste obligaţii vezi *Istoria României*, III, pp. 30—31.

[89] *Hayduşak*, teritoriu colonizat cu ostaşii denumiţi haiduci (în sens de viteji) la începutul secolului al XVII-lea; cuprindea părţi din comitatele Bihor şi Szabolcs; o parte se afla sub jurisdicţia principelui Transilvaniei, iar o altă parte sub stăpînirea Habsburgilor. Vezi bibliografia la N. S t o i c e s c u, *Curteni şi slujitori*, p. 171, nota 150.

[89bis] Este probabil că prin „ardeleni" Evlia înţelege pe români, pe care nu-i pomeneşte separat. În vol. X, p. 77, arată că *„toată raiaua* ⟨Transilvaniei⟩ *o formează valahii"*.

[90] *Seykel*.

[91] *Saz-Madjarı*, astfel îi numeşte Evlia Celebi pe saşii ardeleni.

[92] Informaţie inexactă.

[93] Evlia se referă la anii 1658—1661.

[94] *Eflak*.

[95] *Bogdan*.

[96] *Başlu başına*, „de capul lor, singuri"; cu un rînd mai jos se spune însă: *Silistre eyaletine tâbi'dir*, adică „sînt supuşi eialetului Silistra".

[97] *Devlet*, stat, împărăţie. Are şi sens de „noroc", „fericire", „putere".

[98] Despre aceasta vezi mai jos, vol. III, nota 128 *(seyahatname)*.

[99] Despre regimul politic al ţărilor române în timpul dominaţiei otomane, vezi paragrafele cu acest titlu din vol. II şi III din *Istoria României*.

[100] Dregători însărcinaţi cu ducerea ştirilor de la divan.

[101] *Kethuda-i defter*.

[102] *Nider*, grafiat greşit în loc de Bender.

[103] Este D o h a n - G h e c e t; cetatea a fost construită de oştile muntene şi moldovene la 1680 (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 177).

190 În eialetul Timişoara emirii au hassurile următoare: sangeacul Lipova, care aduce ⟨un venit⟩ de 210 000 ⟨aspri⟩, Cenad, 20 892, Gyula, 298 945, Moldova-Veche[104], 26 008, Ineu, 92 420 şi Caransebeş[105], 619 155 ⟨de aspri⟩. Hassul defterdarului de Timişoara este de 110 000 ⟨aspri⟩, iar zeametul intendentului de condici din Timişoara este de 60 000 ⟨de aspri⟩...

204 Expediţia împărătească în ţara Moldovei[106] şi cucerirea oraşului Iaşi. .. au avut loc în anul 945[107] ...

205 ... Cucerirea cetăţilor Pécs[108], Becicherec şi Arad[109] şi Cenad şi Timişoara, precum şi lupta lui Hadîm-Ali paşa în cîmpia Seghedinului, au avut loc în anul 958[110]. Dar Timişoara a fost cucerită în anul 959[111] de către al doilea vizir Ahmed paşa...

Făcîndu-se expediţie împărătească şi în 973[112], Sigetvarul[113] a fost împresurat, iar în timp ce se dădea o mare bătălie, serdarul Pertev paşa a cucerit, în părţile Ardealului, cetăţile Gyula, Ineu şi Lugoj[114], în anul 974[115]...

211 *Cuceririle din timpul domniei sale*[116]

Hanul tătar[117] venind în Moldova, raialele[118] i s-au supus în 1004[119]. Djafer paşa a salvat Timişoara de atacul ghiaurilor în 1004[120].

214 *Cuceririle de pe vremea domniei sultanului Ahmed han*[121]

...Craiul Ardealului, Ştefan Bocskai[122], s-a ivit în anul 1013[123]. Cucerirea cetăţii Estergon, cea demnă de pildă, devastarea cetăţii Vi-

---

104 *Modova* sau *Mudova*, Moldova-Veche. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 115.

105 *Eşbeş*, Caransebeş. Despre aceste raiale şi paşalîcuri vezi *Istoria României*, II, pp. 806–817 şi III, pp. 35–38.

106 Expediţia a fost condusă de sultanul Suleiman Magnificul în 1538.

107 1538.

108 *Iahia*, în loc de *Beç* (Pécs).

109 *Ararat* (greşit).

110 1551. De fapt 1552.

111 1552. Vezi *Cronici turceşti*, I, pp. 485–487, II, pp. 152–154 ş.a. Evlia revine el însuşi la cucerirea cetăţii (vezi mai departe).

112 1566.

113 R. P. Ungară.

114 *Gûla*, *Yanova*, *Lagoş*.

115 19 iulie 1566– 7 iulie 1567. Evenimentele au avut loc în 1566.

116 E vorba de Murad al III-lea (1574–1595).

117 Gazi Ghirai (1595–1608).

118 Raia *(re'aya)*, populaţie, locuitori, supuşi (musulmani şi creştini).

119 6 sept. 1595 — 24 aug. 1596. Este vorba de luptele din octombrie 1595, cînd tătarii au fost respinşi.

120 Este vorba de asediul trupelor transilvănene din iulie 1596.

121 Ahmed I (1603–1617).

122 *Boçkay Işvan* (1604–1606).

123 30 mai 1604 — 18 mai 1605. Domnia lui Bocskai a început în februarie 1604.

ena[124], reşedinţa împăratului Austriei[125], de către craiul Ardealului, Bocskai, împreună cu Sarhoş-Ibrahim paşa, precum şi pustiirea împrejurimilor cetăţii Ujvar de către armata osmană, tot cu Bocskai, au avut loc în anul 1014[126]...

⟨În anul 1021⟩[127] Gabriel Bethlen[128] ajungînd crai al Ardealului[129], 215
cu acest prilej Ardealul a fost devastat de către oştile islamice[130], care, luînd două sute de mii de robi[131] şi prăzi numeroase, s-au întors apoi cu noroc şi cu victorie...

Rezumatul domniei sultanului Osman[132], fiul lui Ahmed han, mormîntul 220
să-i fie binecuvîntat

Iskender paşa[133] a înfrînt, în Moldova, oastea lui Gaspar voievod[134] ... în anul 1030[135]...

Relatarea expediţiei împărăteşti din părţile Hotinului 221

A avut loc la 7 djemazi-ul-ahîr, anul 1030[136], dar, neputînd cuceri Hotinul, el (sultanul) s-a întors cu mare alai la binepăzitul Constantinopol[137]. Pe scurt, hanul Osman[138] s-a necăjit mult, zicînd că „nu m-aţi lăsat să cuceresc Hotinul care e o cetate cît un serai".

---

[124] *Beh*, în loc de *Bedj*. De fapt, Viena a fost asediată de Gabriel Bethlen la 1620 (*Istoria României*, III, p. 152).

[125] *Nemse Çasarı*.

[126] 19 mai 1605 — 8 mai 1606. 19 mai 1605 este chiar data încheierii tratatului dintre Bocskai şi Imperiul otoman.

[127] 4 mart. 1612 — 20 febr. 1613.

[128] *Betlen Gabor*.

[129] La 23 oct. 1613.

[130] Gabriel Bethlen a fost înscăunat cu sprijinul trupelor turceşti conduse de Iskender paşa (*Cronici turceşti*, I, pp. 518 şi urm. şi II, pp. 69—70).

[131] *Esir* are sens de prizonier şi de rob; prizonierii luaţi deveneau robi. Cifra este exagerat de mare.

[132] Osman al II-lea (1618—1622).

[133] Adesea pomenit de cronicile româneşti din secolul al XVII-lea sub forma: Schinder sau Schender-paşa.

[134] În text, grafiat greşit: „*Asar Vobvoada*" în loc de *Gaşpar Voyvoda*; Gaşpar Graţiani, domn al Moldovei (febr. 1619 — 10 sept. 1620).

[135] 26 nov. 1620 — 15 nov. 1621. Este vorba de lupta de la Ţuţora, din septembrie 1620 (vezi *Cronici turceşti*, I, pp. 521—523, II, pp. 75—76; M. Costin, *Opere*, pp. 68—71).

[136] 28 aprilie 1621. Asupra acestei expediţii Evlia revin (vezi mai departe).

[137] *Kostantiniyye*.

[138] Osman al II-lea.

222 *Rezumatul domniei lui Murad han al IV-lea*[139], *fiul sultanului Ahmed han*

224 ... Mehmed paşa[140] fiind mazilit de la păstrarea sigiliului[141] i s-a acordat eialetul Silistrei[142]...

232 Abaza paşa[143] cerînd învoirea padişahului Murad al IV-lea, acesta i-a îngăduit să-şi spună păsul. Abaza a grăit astfel:

„Padişahul meu, cînd fratele tău, sultanul Osman han gaziul, să-i fie mormîntul binecuvîntat, a pornit cu măreţie la expediţie împotriva Hotinului, pentru a se răzbuna pe duşman, în numele legii drepte, şi cînd a văzut că oştile de ieniceri sînt puţine la număr, dar că primesc solde mari, a spus: „Să-i controlăm pe aceştia"; dar ei, răsculîndu-se, n-au îngăduit să fie controlaţi. Padişahul s-a mîhnit din această cauză, iar ei intrînd în meterezele cetăţii Hotin, cu o sută de mii de greutăţi şi oboseli, dureri şi chinuri, au tras fără să ochească asupra ghiaurilor cei hărăziţi iadului, pentru a-i feri. Pe sub mînă, ei au intrat în legătură cu ghiaurii şi era mai clar ca lumina zilei că au trădat legea dreaptă. Ghiaurii din cetate le trimiteau vin, iar aceştia, la rîndul lor, trimiteau ghiaurilor chebapuri şi, în felul acesta, mîncau şi beau. În această situaţie, vizirul de la Buda, Karakaş[144] ⟨Mehmed⟩ paşa, a căzut martir, fiind împuşcat în sprînceana sa neagră[145] şi toţi ostaşii, rămînînd descoperiţi, au murit şi ei. Nimeni nu le-a venit în ajutor. Hanului tătar i s-au trimis vorbe ca acestea: „Să nu vii în grabă[146] asupra taberei ghiaure, iar la oastea islamică să vii tîrziu; să nu vii repede". Unii dintre viziri îi apucau pe unii dintre ieniceri şi, ducîndu-i în faţa fratelui tău, Osman han, îi omorau. Din pricina aceasta, ei au trădat aşa de mult legea cea adevărată şi, fără să cucerească o cetate mică cît un serai, cum era Hotinul, au ieşit cu toţii într-o zi din metereze şi au fugit. Astfel, au fost risipite şapte mii de pungi din vistieria islamică, iar multe sute de mii de raiale şi beraiale[147] s-au împrăştiat şi nu s-a făcut nici o ispravă...".

236 ...Fiind mazilit din Bosnia, Abaza paşa a primit eialetul Silistrei. Întorcîndu-se cu o armată numeroasă din părţile Cameniţei şi din ţara leşească, el a venit, cu multe prăzi, la Silistra fără să fi făcut cuceriri.

---

139 Murad al IV-lea (1623—1640).

140 Tabanî-Yassî Mehmed paşa, mare vizir (1632—1637).

141 Din postul de mare vizir.

142 1635—1636; de fapt 1637.

143 Abaza Hasan paşa.

144 *Karakaş* înseamnă „sprînceană neagră".

145 Figură de stil la Evlia Celebi. După alte izvoare a fost împuşcat în piept (*Cronici turceşti*, II, p. 83).

146 *Geç gelme!*, „să nu vii tîrziu"; greşit grafiat în loc de *geç gel!* „să vii tîrziu".

147 *Beraya*, categorie de supuşi otomani care se bucurau de anumite scutiri de dări şi de alte privilegii.

Relatarea întronării sultanului Ibrahim han[148]... 269

⟨Se descrie asediul cetăţii Azov de către oştile otomane⟩.

Astfel, mulţumită lui Allah, cetatea Azovului[149] a trecut fără luptă în stăpînirea casei otomane[150]... Îndată după aceea, serdarul Mehmed paşa, alăturînd trupele valahe, moldoveneşti, tătare, cercheze şi osmane, a zidit din temelie, în şapte luni, cetatea // Azovului, încît în prezent 270
este o cetate întărită, servind ca loc de pedepsire ⟨a duşmanilor⟩. Cu ajutorul lui Allah, a patra bătălie sfîntă *(gaza)* la care am participat sărmanul de mine a fost aceasta de la Azov şi am rămas, în anul acela, în ţinutul Crimeii, iar toate oştile islamice, împreună cu gazii hanului tătar, au iernat la Azov...

Cuceririle hanului tătar în Ţara Românească şi în Moldova, cu ajutorul celor din Cetatea Albă, în timpul ⟨domniei⟩ lui Ibrahim han

Voievodul Matei[151], beiul Ţării Româneşti, şi voievodul Lupu[152], beiul Moldovei, domnind cîte douăzeci de ani, au strîns averi fabuloase[153] şi, pînă la urmă, cei doi ghiauri au ajuns duşmani înverşunaţi. Beiul Moldovei, Lupul, dîndu-şi una din fiicele sale hatmanului Hmelniţki[154] al cazacilor[155], i-au venit în ajutor douăzeci de mii de ghiauri, puşcaşi. Beiul Ţării Româneşti, voievodul Matei, la rîndul său, a pornit şi el din capitala sa, numită Tîrgovişte[156], cu o sută de mii de oameni[157]. Cînd cei doi ghiauri veneau unul împotriva celuilalt, faptul acesta a fost adus la cunoştinţa Înaltei împărăţii[158]. Atunci oştile din eialetul Oceakov şi oastea hanului tătar

---

[148] Ibrahim (1640—1648).

[149] *Azak.*

[150] Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 112 şi 118; *Cronici turceşti*, II, p. 94.

[151] Matei Basarab.

[152] Vasile Lupu. În text: *Lupbul* (grafiat greşit).

[153] *Mal-ı-Karun*, „averea lui Karun". Numele unui personaj legendar din Orient (corespunzînd lui *Kore* din Biblie), ale cărui averi nu puteau fi cuprinse în 40 de case. Echivalent cu „bogăţia lui Cresus". Despre averile uriaşe ale celor doi domni vorbeşte şi Paul de Alep (vezi acest volum: Partea I).

[154] *Ihmelindj* (grafiat greşit); de fapt lui Timuş, fiul hatmanului Bogdan Hmelniţki.

[155] În text, obişnuitul epitet: *Kazak-ı âk*, „cazacii rebeli".

[156] *Berkovişte.*

[157] Efectivele armatei au fost mult mai mici; după martori contemporani şi cercetări recente, Matei Basarab a avut la Finta o oaste de circa 30 000 de oameni, în timp ce Vasile Lupu dispunea de un efectiv de circa 20 000 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 159; Hurmuzaki, IX/1, p. 25 şi C. Rezachevici, *Efectivele oştilor din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", 6, 1973, p. 106).

[158] Vezi Aurel Decei, *Relaţiile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turceşti inedite*, în „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, XV, 1972, pp. 49—84; Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Bucureşti, 1976, p. 162—187.

au fost însărcinate să împiedice lupta dintre acești ghiauri; dar, pînă să se adune trupele islamice, oștile celor doi ghiauri s-au războit crîncen pe malul fluviului Fohșa[159], de lîngă orașul Focșani[160] de la granița dintre Țara Românească și Moldova. Beiul Țării Românești, Matei, a ieșit învingător, iar beiul Moldovei, Lupul, a fost învins și zdrobit[161]. De amîndouă părțile, șaptezeci de mii de ghiauri au fost trecuți prin ascuțișul săbiilor.

Făcînd incursiuni și dînd atacuri de noapte în Țara Românească și în Moldova, oștile tătare și osmane au pus mîna pe mai bine de o sută de mii de robi și pe mai multe sute de mii de capete de vite, precum și pe multe avuții și prăzi[162]. Hanul Islam Ghirai[163] l-a prins pe ⟨Vasile⟩ Lupul[164], beiul Moldovei, și l-a trimis la Înaltul Devlet cel măreț. El a fost închis la Iedikule[165]. De la Matei, beiul Țării Românești, s-au luat două mii de pungi și i s-a iertat vina, lăsîndu-i-se astfel domnia[166]. Mulțumită lui Allah, am luat și eu parte la această mare luptă sfîntă, împreună cu ostașii tătari iuți ca vîntul și vînători de dușmani. Apoi, săturîndu-ne de prăzi, ne-am întors în ținutul Crimeii...

274 *Pe scurt despre domnia lui Mehmed han al IV-lea ...*

289 *Atacarea Moldovei de către calgai-sultanul[167] hanului Mehmed Ghirai[168]*

Tot vilaietul Moldovei a fost cucerit și ocupat, pînă la orașul Iași, capitala nenorocită a țării Moldovei, și pînă la Focșani, Hotin și pînă la Suceava[169]. Au fost luați, ca pradă, cincizeci de mii de robi și de zece ori o sută mii de cai și vaci[170], precum și nenumărate oi și capre. Numai Allah știe socoteala stofelor frumoase și a altor obiecte luate ca pradă...

⟨Urmează știri sumare despre înfrîngerea cazacilor la Varna și despre salvarea cetății Oceakov de către Melek-Ahmed pașa; aceste știri sînt dezvoltate de Evlia Celebi în vol. V al operei sale⟩.

---

159 *Fohșa*; ar fi Milcovul; de fapt lupta s-a dat pe rîul Ialomița.
160 *Fohșan.*
161 Este vorba de lupta de la Finta (17 mai 1653).
162 În realitate, tătarii au prădat numai Moldova, în anul 1650, nu și Țara Românească.
163 Islam Ghirai al III-lea, hanul Crimeii (1644—1654).
164 În realitate, după căderea Sucevei, Vasile Lupu a trecut la cazaci și apoi s-a dus la hanul Crimeii care, potrivit firmanului sultanului, l-a trimis la Constantinopol.
165 Iedicule *(Yedikule)*, „Cele șapte Turnuri"; închisoare faimoasă de la Constantinopol.
166 Informație neconfirmată de alte izvoare.
167 Prințul moștenitor al hanului Crimeii.
168 Mehmed Ghirai al IV-lea (1641—1644 și 1654—1666).
169 *Sedjova (Secova).* Evlia Celebi se referă la evenimentele din 1650.
170 Cifrele sînt exagerat de mari. Vezi M. Costin, *Opere*, pp. 131—133.

Zdrobirea oastei blestematului crai Rákóczi[171], *în țara leșească, de către hanul Mehmed Ghirai*[172] *și de Melek-Ahmed pașa* 291

Prin mijlocirea lui Boinu-Egri[173], craiul Ardealului, Rákóczi, căpătase firman de la padișah pentru a fi crai în țara leșească. Dar Boinu-Egri a fost mazilit din postul de vizir și cînd Köprülü[174] a trecut mare vizir, el nu i-a îngăduit lui Rákóczi să devină crai în țara leșească[175]. Dar Rákóczi, fără să țină seama de împotrivirea lui Köprülü, a pornit asupra țării leșești cu două sute de mii de ghiauri[176]. Atunci craiul leșilor s-a plîns Casei osmane și a trimis daruri printr-un sol mic, zicînd: „Să devin tributarul vostru; numai să-l opriți pe acest Rákóczi de a veni asupra mea". De aceea măria sa hanul tătar, Mehmed Ghirai, și Melek-Ahmed pașa au fost numiți mari serdari. Hanul Mehmed Ghirai nu a dat pace oastei lui Rákóczi și, șaptesprezece prinți[177] venind ca ostateci la han, pe cînd oștile ghiaure se întorceau în vilaietul Ardealului, toată armata tătară, vînătoare de dușmani, a zdrobit tabăra aceea într-o clipă și într-un ceas, zicînd „Ciulu-Ciulu"[178].

Blestematul de Rákóczi a fugit în munții secuilor cu trei sute de ghiauri nenorociți. Patruzeci de mii de ghiauri au fost săgetați și trecuți prin tăișul săbiilor[179]. Pînă la urmă, au căzut în prinsoare șaptezeci de mii de ghiauri[180] și zece prinți, printre care se afla și Ioan Kemény[181], vizirul lui Rákóczi[182]. După aceasta, oastea tătară s-a întîlnit lîngă Orhei[183]

---

171 *Rakofci*, Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660).

172 Este vorba de Mehmed Ghirai al IV-lea în a doua domnie.

173 Boinu-Egri Mehmed pașa, mare vizir (mai—septembrie 1656).

174 Este vorba de Küprülü Mehmed Pașa, amintit adesea de Evlia în cursul povestirii sale.

175 Vezi și scrisoarea sultanului către cele trei „națiuni" din Transilvania, prin care reproșează lui Rákóczi că nu a ținut seama de poruncile sale (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 239—240).

176 După alte izvoare doar cu 60 000 (*Cronici turcești*, II, p. 172).

177 *Kral-zade* fiu de crai, titlu dat prinților creștini. Aici este vorba de magnați, nobili.

178 *Çulu-Çulu*! Asupra acestor lupte Evlia revine în vol. V al operei sale, p. 132 și urm.

179 Cifra celor uciși în luptă nu este prea sigură nici la cronicarii turci; Hasan Vegihi indică 15 000 de morți, iar Silahdar Fîndîklîlî Mehmed aga „cel puțin 80 000"! (*Cronici turcești*, II, pp. 173, 293).

180 Autorul exagerează în mod evident (în vol. V al operei sale, p. 142, susține că au fost luați 48 000 de robi!). Se pare că numărul robilor a fost și mai mic; după I. Kemény (*Önéletirása*, Budapesta, 1856, Anexa), au fost luați 5 000 — 6 000 de robi, iar G. Kraus (*op. cit.*, p. 243) indică 28 000. Silahdar Fîndîklîlî Mehmed aga indică doar numărul „ostașilor renumiți" făcuți prizonieri: 700 (*Cronici turcești*, II, p. 293), în timp ce Hasan Vegihi susține că au fost luați robi, pe lîngă cei 700 de căpitani renumiți, și 20 000 de oșteni (*ibidem*, p. 173). În realitate numărul robilor nu se cunoaște cu exactitate, dar se consideră că ar fi fost în jur de 10 000. Vezi mai jos p. 432 și urm.

181 În textul turcesc: *Kimanoș*.

182 De fapt generalul armatei expediționare.

183 *Orhay*.

cu ordia[184] lui Melek paşa. Astfel, cele două oşti nenumărate, asemenea unui ocean, au venit, cu bine şi pline de prăzi, lîngă Cetatea Albă... Mulţumită lui Allah, această luptă sfîntă a avut loc în anul o mie şaizeci şi şapte[185]...

... Mulţumesc lui Allah, în această luptă au căzut în mîinile umilului de mine şaptesprezece prizonieri, douăzeci de cai, zece ⟨blănuri de⟩ samur, o pereche de hăţuri argintate, precum şi obiecte neargintate. Anul căderii lui Ioan Kemény în captivitate... 1085[186].

292 După ce au văzut această înfrîngere, ghiaurii, mergînd în Ardeal, au scos comorile îngropate, preţuite la patruzeci de milioane, şi, strîngînd o sută de mii de ostaşi[187] din ţara secuilor[188] şi dintre ungurii-blonzi[189] şi din haiducime[190], precum şi de la cehi şi leşi, de la suedezi[191], de la slavi[192], de la cazaci[193] (?) şi ruşi, de la austrieci[194] şi de la slovaci[195] şi de la croaţi şi de la cei din Ungaria de Mijloc[196], s-au dus şi au devastat cetăţile numite: Lipova, Cenad, Făget[197] şi Fenlac din eialetul Timişoarei. Cînd aducătorii acestei ştiri au sosit la Poarta Devletului, atunci vizirul Budei, Kenan papa, a fost numit serdar în aceste părţi.

Înfrîngerea serdarului Sofu-Kenan paşa, vizirul de Buda

Serdarul mai sus numit, avînd optzeci de mii de oameni, s-a întîlnit cu oastea duşmană între cetăţile numite Arad şi Lipova, de pe malul rîului Mureş[198]. Cu voia lui Allah, oastea islamică a fost zdrobită, iar ghiaurii au ieşit învingători[199]. Serdarul Kenan paşa a scăpat, fugind pe cîn-

---

[184] *Ordie (ordu)*, oaste; de aici şi hoardă. Despre această expediţie vezi pe larg în *Călători*, V, p. 104 şi urm.

[185] 20 octombrie 1656 — 8 octombrie 1657.

[186] 7 aprilie 1674 — 27 martie 1675; de fapt, în 1657.

[187] Şi aceste efective sînt exagerate; vezi mai jos nota 205.

[188] *Seykelistan.*

[189] *Sarî-Madjar (Sarı Macar).* De fapt *Sazmadjar*, saşi.

[190] *Djayduşak* în loc de *hayduşak*. Vezi mai sus nota 89. După cum mărturiseşte şi G. Kraus, haiducimea „ţine foarte mult la Rákóczi şi este sprijinul său cel mai mare" (*op. cit.*, p. 284).

[191] *Isfadj (Isvec).*

[192] *Islovi (Islav).*

[193] *Krol* sau *Korol.*

[194] *Nemçe.*

[195] *Dodoşka*, probabil o deformare a cuvîntului *Tót*, care în limba maghiară înseamnă *slovac.*

[196] *Orta-Madjar* se referă la Ungaria Centrală.

[197] *Kaçad.*

[198] Evlia foloseşte forma românească *Mureş*, nu magh. Maroş.

[199] Despre lupta din 26 iunie/6 iulie 1658 de lîngă Păuliş (între Arad şi Lipova) vezi: scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea din 15 iulie 1658, în care arată pierderile turcilor (Szilágyi S., *Transsylvania et bellum boreo-orientale*, II, p. 506; G. Kraus, *op. cit.*, p. 263;

pia Salontei[200] cu multe mii de călăreţi pe cai arăbeşti. Elçi-Husein paşa, la rîndul său, aruncîndu-se în rîul Mureş, a dispărut. În sfîrşit, în această înfrîngere au pierit zece mii de oameni. După aceea, Kenan paşa, cel învins, fiind mazilit de la Buda, serdariatul Budei a fost dăruit, fără tugra[201] împărătească, lui Seidi-Ahmed paşa din Bosnia[202].

Ajungînd mare serdar, Seidi-Ahmed paşa a fost trimis împotriva Ardealului, iar eialetul Bosniei a fost dăruit lui Melek-Ahmed paşa.

Fără să ţină seama de asprimea iernii din anul acela[203], gaziul Seidi-Ahmed paşa a pătruns prin Porţile de Fier ale Ardealului[204], cu o oaste de douăsprezece mii de oameni, echipaţi uşor, şi, întîlnindu-se cu cei o sută de mii de oameni[205] ai blestematului de Rákóczi, care stătea în cîmpia Haţegului[206], cu spatele la cetatea Kolţvar[207], a pornit la luptă[208]. Atunci Husein paşa, fratele vizirului de Timişoara, Siavuş paşa, atacîndu-i pe ghiauri prin mijloc, aşa cum lupul flămînd atacă oile, i-a măcelărit într-o clipă pe ghiaurii cu faţa albă, pe zăpada albă, încît de sîngele lor s-a topit şi zăpada.

Deşi capetele tuturor şi căpeteniile[209] şi carele cu zaherea şi muniţiile lor au fost trimise cu mare alai la Poarta Devletului, totuşi această luptă sfîntă a lui Seidi ⟨Ahmed paşa⟩ n-a fost luată deloc în seamă şi nu au zis nici măcar //: „Bogdaproste!” De fapt, aceasta a fost o bătălie asemenea
293 cu aceea a sultanului Mehmed han, cuceritorul Agriei[210]. Deşi

---

M á r k i S., *Arad vármegye és Arad város története* [Istoria comitatului Arad şi a oraşului Arad] II, Budapesta, 1892, pp. 106–108. Vezi şi prezentarea luptelor din această vreme făcută de A. B a r c s a i în *Monumenta Comitialia*, XI, pp. 80–83.

200 *Salanta.*

201 *Tugra*, monograma sultanilor otomani care se punea în fruntea firmanelor (popular: tura).

202 Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 312.

203 Iarna anului 1659–1660. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 311, unde se arată că paşa a plecat spre Poarta de Fier la 7 noiembrie 1659; I. B e t h l e n, *Rerum transilvanicarum*, p. 109 şi urm.

204 *Erdel Demir Kapusu*. Vezi şi mai jos p. 344.

205 Efectivele sînt mult exagerate. La 1659, G. Rákóczi dispunea de o armată de 12 000 – 13 000 de oşteni mercenari, putînd să ridice la arme pînă la 30 000 – 40 000 de oşteni de ţară (H u r m u z a k i, IX/1, p. 149).

206 *Hacek.*

207 *Kolçvar*; este vorba de Cetatea Colţ a familiei Cîndea-Kendeffy (I. B e t h l e n, *op. cit.*, p. 113; G. K r a u s, *op. cit.*, p. 273).

208 Lupta s-a dat la 21 noiembrie 1659 între satele Zeicani şi Grădişte, aproape de Haţeg, jud. Hunedoara. Vezi Silahdar Fîndıklılî Mehmed Aga, *Tarih* (Cronică), vol. I, Istanbul, 1928, pp. 191–203 şi G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 308–311. Ultimul susţine că din oastea lui Rákóczi au fost ucişi 3 000 de oameni, pe cînd turcii au pierdut doar 125 de ostaşi!

209 *Kapudan*, din ital. „capitano”.

210 *Egri* (Eger, Erlau). Evlia Celebi se referă la expediţia din 1596 a sultanului Mehmed al III-lea, cînd ostile austriece au fost înfrînte la Mezőkeresztes.

oastea lui Seidi paşa nu trecea de douăsprezece mii de oameni, armata ghiaură era aproape de o sută şaizeci de mii[211].

Blestematul de Rákóczi, scăpînd şi din această încăierare, a fugit în cetatea Cluj[212] şi a început să strîngă iarăşi oaste. Cînd a ajuns la urechile împăratului devastarea eialetului Bosniei de către veneţieni[213], atunci Melek-Ahmed paşa a fost numit în eialetul Bosniei, fiind în acelaşi timp desemnat mare serdar împotriva cetăţii Sadra[214]... Anul 1081[215].

Numirea lui Seidi-Ahmed paşa ca serdar pentru a doua oară

Răsculîndu-se din nou în Ardeal, ghiaurul Rákóczi nu a trimis la Poarta Devletului haraciul său, după cum era legea. Pe de altă parte, strîngînd o mulţime de oşti nenorocite, el s-a aşezat lîngă cetatea Cluj cu două sute de mii de ghiauri[216]. Din partea aceasta, Seidi paşa a întîmpinat, în primăvară, oastea duşmană din cîmpia Clujului, cu trupele alese de la Buda, Agria, Kanizsa şi Timişoara, avînd patruzeci de mii de călăreţi înarmaţi, viteji şi renumiţi.

Făcîndu-se un mare măcel[217], cu voia lui Allah, două sute de mii de ostaşi de ai ghiaurilor au fost trecuţi prin sabie şi toţi vitejii musulmani s-au umplut de prăzi. Rákóczi, la rîndul său, fugind din această bătălie,
294 rănit, s-a dus la Oradea[218], dar, neputînd să rămînă nici acolo, // a plecat la cetatea Kálló[219]. Pe cînd căuta acolo pe profetul Isus[220], el a căzut în ghiarele lui Azrail[221] şi a murit [222]. Deşi Seidi paşa a adus tezaurele şi avuţiile şi obiectele capturate, pentru a îndestula vistieria padişahului şi a ajuns la Poarta fericirii cîntînd din tobe şi din surle, totuşi, din pricina unora care erau împotriva sa, el nu a putut fi pe placul padişahului.

---

[211] Mai sus erau 100 000!

[212] *Kolojvar*; în alte părţi *Kolozvar*. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 312, Rákóczi a fugit la Iernut.

[213] *Venedik*.

[214] *Sadra*, Iadra, în Dalmaţia.

[215] 1670—1671; în realitate este vorba de 1071 H. = 1660—1661.

[216] După alte izvoare erau numai 40 000 (*Cronici turceşti*, II, p. 313). Vezi şi nota 205.

[217] La 22 mai 1660 în localitatea numită Feneşul Săsesc (azi Floreşti) de lîngă Cluj. Pentru detalii vezi Farmai F., *II Rákóczi György Szászfenesi csatája* [Lupta de la Feneşul Săsesc], în „Erdélyi Muzeum", 1902, p. 221 şi urm. Vezi şi mai jos p. 435.

[218] *Varat*.

[219] *Kalva*, Nagy Kalló, cetate în comitatul Szabolcs (R. P. Ungară). La p. 314 se spune cetatea Tamin. De fapt Rákóczi a murit la Oradea (G. Kraus, *op. cit.*, p. 345).

[220] *Isa*.

[221] *Azrail*, îngerul morţii la musulmani.

[222] La 7 iunie 1660. Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 345; I. Bethlen, *op. cit.*, pp. 148—155.

Despre înmormîntarea lui G. Rákóczi al II-lea vezi Szabo Frigyes, *II. Rákóczy György temetése* [Înmormîntarea lui G.R. II], în „Történelmi Tár", 1880, pp. 582—584.

Ultima dată, cetăţile Ineu[223], Caransebeş[224] şi Lugoj fuseseră cucerite de către marele serdar şi marele vizir Köprülü Mehmed paşa, şi, afară de acestea, fiind cucerite încă alte şapte oraşe, cetatea Arad fusese refăcută, iar cetatea Ineu reparată şi întărită[225], devenind un oraş frumos ca o grădină de rai; aceasta a fost desemnată ca reşedinţă de guvernare pentru vizirii de Timişoara. Tocmai cînd se hotărîse şi cucerirea cetăţilor denumite Saroşpatak[226], Săcueni[227] şi Ecsedvár[228], din ţinutul Ardeal[229], i-au sosit lui Köprülü, de la Pragul fericirii, din partea măriei-sale padişahului, stăpînitor peste lume, hattişerifuri drastice în care se arăta: „Chiar dacă vei aduce legaţi, în faţa împărăţiei mele, pe craiul Ardealului şi pe împăratul austriecilor, tot nu mă voi mulţumi, fiindcă în vilaieturile din Anatolia s-au răsculat împotriva mea: Kara-Hasan paşa, Sarî-Kenan paşa, Tayyaroglu Ahmed paşa, precum şi patruzeci de beilerbei[230] şi nenumăraţi alţi sangeacbei, fără de credinţă, care, cu o oaste cît marea, vin asupra capitalei noastre vechi, Bursa. De aceea să vii neapărat şi numaidecît la Poarta Devletului meu[231]".

Sosind hattihumaiunul la Köprülü, acesta s-a speriat ca de moarte şi a spus: „Bravo, Kara-Hasan paşa, bravo! I-ai dat bun ajutor ghiaurului maghiar! Dar nu va fi deloc bine!". Zicînd astfel, el a plecat de lîngă Ineu[232], invocînd ajutorul lui Allah şi zicînd: „Se porneşte mare război sfînt împotriva lui Kara-Hasan, abjectul sprijinitor al ghiaurului". El şi-a legat din două locuri sabia la cingătoare şi apoi a pus strigătorii să anunţe că cine vrea bani de pîine şi cinste să vină la Poarta împărăţiei. Astfel, lăsîndu-l pe Sinan paşa serdar la Ineu, iar pe Seidi <Ahmed> paşa numindu-l ajutor al său, Köprülü a sosit, în mare grabă, în cîmpia de la Kiagît-Hane[233] . . . .

---

[223] *Yanova*. Vezi descrierea ei în vol. VI al operei lui Evlia, pp. 405—408.

[224] *Şebes*.

[225] La 1658.

[226] *Şarbatak*, oraş în nord-estul R. P. Ungare.

[227] *Sekel-Hit*, „Podul Secuilor"; Săcueni, jud. Bihor.

[228] *Ecetvar*, Nagy-Ecsed, în R. P. Ungară.

[229] *Erdek*, greşit grafiat în loc de *Erdel*.

[230] *Mir-i-miran*, denumire persană pentru *beilerbei*.

[231] Evenimentele s-au petrecut în anul 1658. Evlia nu respectă cronologia evenimentelor. Vestea răscoalei lui Hasan paşa s-a aflat la 20 sept. 1658, în timp ce Köprülü se afla, într-adevăr, în Transilvania (N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 232). Pentru comparaţie, vezi textul (schimbat) al aceluiaşi hatişerif în vol. V al operei lui Evlia, p. 241.

[232] Pentru aceste împrejurări vezi şi Silahdar, *Tarih* [Cronică], vol. I, pp. 119—129.

[233] *Kâgıt-Hane*, „Moara de hîrtie", cartier la Istanbul, în partea europeană, în capătul Cornului de aur.

296 ... Capudanul ⟨Kőse⟩ Ali paşa de la Dardanele[234] a cucerit cetăţile Oradea şi Sîniob, precum şi alte cetăţi. Evenimentele acestea vor fi descrise la locul lor.

Data cuceririi Oradiei: „Viteazul Ali paşa a cucerit Oradea de la duşmani"[235]. Pe cînd Ali paşa, după cucerirea cetăţii Oradea, era ocupat cu repararea şi întărirea ei, a început în Ţara Românească[236] răscoala beiului Mihnea[237].

Răscoala beiului Mihnea în Ţara Românească

Cînd beiul Mihnea i-a nimicit pe cei aproape zece mii de negustori musulmani aflaţi în Ţara Românească, răscoala lui s-a dat pe faţă. De aceea au fost desemnaţi Fazlî paşa şi Djan-Arslan paşa, precum şi mulţi beilerbei[238] şi emiri, care s-au războit crîncen la cetatea numită Giurgiu[239]. Pe cînd oastea islamică, înfrîntă, se aşezase în tabără lîngă cetatea Giurgiu, cu spatele la fluviul Dunărea, luptîndu-se zi şi noapte, a izbucnit răscoala şi în Moldova[240].

Răscoala din Moldova

Afurisitul, numit Constantin Cîrnul[241], ocupînd cu cincizeci de mii de ghiauri oraşul Iaşi, capitala Moldovei, începu să-l atace pe beiul de acolo, Dolta[242], luînd sub stăpînirea sa Moldova. Cînd aceste triste evenimente au fost anunţate la Poarta Devletului, s-au trimis porunci împărăteşti către hanul tătar şi către vizirul din eialetul Oceakov, precum şi tătarilor din Bugeac, fiind însărcinaţi să pornească expediţie împotriva Moldovei. Totodată, a fost numit bei în Moldova feciorul numit Ştefan cel Tînăr[243], fiul voievodului Lupul[244], fostul bei al Moldovei, care era închis

---

234 *Bogaz-Hisar*, „cetatea de la Strîmtoare", denumire dată Dardanelelor.

235 Calculîndu-se valoarea numerică a literelor arabe cuprinse în acest vers, rezultă anul 1173 H. = 25 aug. 1759 — 12 aug. 1760; în realitate ar trebui 1072 H. = 1660.

236 *Eflak.*

237 *Mihne Bey*, Mihnea al III-lea Radu (1658—1659). De fapt răscoala a început înainte de cucerirea Oradiei; cronologie greşită la Evlia Celebi.

238 *Mirimiran.*

239 *Yerkökü.* În urma înţelegerii de la Rucăr (15 oct. 1658), dintre Rákóczi şi Mihnea, acesta din urmă încearcă să cucerească, prin asediu, cetatea Giurgiu (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 278 şi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea al III-lea (Mihail Radu)*, Bucureşti, 1936, p. 20). Vezi şi relaţia lui Evlia, vol. V, p. 341 şi urm.

240 *Bogdan.* Evlia revine la aceste evenimente în vol. V, p. 329 şi urm.

241 *Burunsuz*, „fără nas". Este vorba de Constantin Şerban, numit astfel deoarece fusese însemnat la nas de Matei Basarab. El s-a răsculat împreună cu Gh. Rákóczi al II-lea şi Mihnea al III-lea Radu.

242 *Dolta;* este vorba de Gheorghe Ghica (1658—1659).

243 *Djivan-Istefan*, „Ştefan cel Tînăr"; *djivan (civan)*, „tînăr".

244 Vasile Lupu, domnul Moldovei (1634—1653).

la Iedicule. Kemankeş Ahmed aga, omul lui Fazlî paşa, a fost numit agă de înscăunare[245], iar Gazzaz-oglu Silahşor-Ahmed aga a fost desemnat ca agă de steag[246]. Străbătînd locurile de popas, toată oastea şi emirii au sosit lîngă Iaşi, capitala Moldovei. Acolo, pe zăpada albă, s-a dat o mare luptă[247]. Ghiaurii au fost înfrînţi şi blestematul numit Constantin Cîrnul a fugit, iar oastea sa s-a împrăştiat.

Atunci, vreo zece mii de ghiauri, albi ca zăpada, l-au aşezat la domnie pe Ştefan cel Tînăr, ducîndu-l la Curte[248]. După aceasta, tătarii dinspre ţărmul mării[249], împreună cu calgai-sultanul şi cu tătarii din Crimeea, au plecat în ceambul[250] //pe urmele ghiaurilor înfrînţi, care scăpaseră de săbii. 297
Ocupînd ţara Moldovei şi măcelărindu-i pe ghiaurii fugari, i-au gonit în Ţara Românească.

Cu voia lui Allah, la început, cînd Fazlî paşa şi Djan-Arslan paşa fuseseră înfrînţi şi erau asediaţi la Giurgiu, gîndindu-se să se înece în Dunăre, tocmai atunci ghiaurii, ieşind afară din şanţuri, au strigat „Bre, Constantin Cîrnul din Moldova a fost bătut şi o mare oaste tătară vine peste noi"[251]. Atunci, renunţînd la asedierea armatei osmane care era împresurată în cetatea Giurgiu, ei au fugit spre Tîrgovişte[252]. Astfel, ostaşii musulmani au început numaidecît urmărirea ghiaurilor şi tot fugărindu-i şi nimicindu-i, au luat atîtea avuţii şi vistierii şi robi şi comori, că nu pot fi arătate cu graiul şi nu pot fi descrise cu pana. Apoi, venind şi ostaşii tătari, i-au găsit pe ghiauri, prin dealuri şi văi, mergînd pînă în munţii lor şi pînă în ţinuturile Braşovului[253]. Astfel, s-a scris că au fost luaţi în robie peste douăzeci de mii de ghiauri valahi şi şaizeci de mii de moldoveni[254].

Mulţumită lui Allah, vilaietele Moldovei şi Ţării Româneşti fiind cucerite astfel, în douăzeci de zile, sărmanul de mine am luat preţul a

---

245 *Iskemle-agası.*

246 *Sandjak-agası*, şeful stegarilor. Aceste evenimente sînt povestite pe larg în vol. V, pp. 330—337. Aici se spune că agă de steag a fost numit Izzizade Ahmed aga.

247 Bătălia s-a dat lîngă Iaşi, la 21 nov. 1659. Vezi mai jos.

248 *Kurt*, în loc de *Kurta*.

249 *Yalı tatarı*, adică tătarii din partea Bugeacului.

250 *Çapul* (citeşte *ceapul*); la cronicarii români „ceambul" = incursiune, năvală de pradă.

251 După G. Kraus (*op. cit.*, p. 307), Mihnea al III-lea a fost înfrînt de turci la 19 nov. 1659, iar C. Şerban a fost alungat la 21 nov., astfel încît este greu de crezut că asediatorii de la Giurgiu puteau afla despre înfrîngerea lui C. Şerban (vezi şi A. Ciorănescu, *Mihnea III*, p. 160).

252 *Terkovişte.*

253 *Varsava.* Nu poate fi vorba de Varşovia, unde nu aveau cum să ajungă locuitorii din Ţara Românească. Braşovul era numit uneori de străini şi Versovia (*Călători*, II, indice).

254 Cifre greu de controlat.

douăzeci de robi. Apoi, venind iarăşi la beiul Ştefăniţă Lupu[255], aflat pe tronul Moldovei, am primit de la el o pungă de bani, şase cai trăpaşi, o blană şi cîte o scrisoare[256]. De asemenea, luînd şi de la Gazzaz-zade Ahmed aga o pungă de bani, un cal trăpaş şi un rob de preţ, ca daruri, în a patruzeci şi doua zi am ajuns la Adrianopol[257].

Aflîndu-mă la această bătălie sfîntă, precum şi la lupta de la Oradea[258], m-am dus apoi lîngă efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, aflat în Bosnia . . .

Descrierea serdariatului lui ⟨Köse⟩ Ali paşa împotriva lui Ioan Kemény[259]*, din ţara Ardealului*

În anul o mie şaptezeci şi doi[260], Melek-Ahmed paşa, cu oastea Rumeliei, şi Çavuş-zade Ahmed paşa, cu oastea Anatoliei, şi douăzeci de beilerbei,
298 stăpîni de eialete, şi şaptezeci de sangeac ⟨bei⟩ // şi douăzeci de odale de ieniceri şi gebegii[261] şi tunari şi cei din cele patru bulucuri[262], în total optzeci şi şapte de mii de ostaşi, s-au strîns cu toţii pe şesul Timişoarei. Serdarul Ali paşa, făcîndu-l martir pe gaziul Seidi-Ahmed paşa[263], ordia islamică devenise un fel de trup fără suflet; totuşi, de nevoie, intrînd prin Poarta de Fier a Ardealului[264], s-a poposit pe şesul Haţeg[265]. În a douăzecea zi, venind aga de ţărmuri[266], Şah-Polad, cu patruzeci de mii de tătari, oştile islamice s-au mai înviorat. Oastei tătare i s-a dat firman să facă incursiuni de pradă. Cînd au fost trimişi oameni să aducă veşti despre ghiaurul Ioan Kemény, aceştia au adus multe mii de ghiauri.

După aceea, pornindu-se asupra lui Ioan Kemény, Ismail paşa, vizirul de Buda, a fost desemnat ca cerhagi[267] şi a trecut cu tuiurile în avangarda oastei. Pe scurt, răspîndindu-se prin Ardeal vestea şi faima noastră, am ocupat, în opt luni, ţara Ardealului.

Înaintînd pînă pe malul fluviului Tisa[268], Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, a fost desemnat, cu oşti alese, să treacă peste fluviul Tisa. Mergînd

---

[255] *Djivan Istefan.*
[256] În vol. V, p. 358, este vorba de o teşcherea pentru alimente.
[257] *Edirne.*
[258] *Varat.*
[259] *Kimnianoş* sau *Keminyanos* (scris împreună).
[260] 27 aug. 1661 — 15 aug. 1662.
[261] *Gebegi.* cuirasier, ostaş în zale, chesonar.
[262] *Aşagı-bölük*, categorie de oaste otomană (cavaleri).
[263] Acesta fusese decapitat din porunca marelui vizir Köprülü Mehmed paşa.
[264] *Erdel Demir Kapusu.* Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 403 şi urm.
[265] *Hacik.*
[266] *Yalı-agası*, „aga de ţărm", comandant tătar pe malurile Mării Negre, în partea Bugeacului.
[267] *Cerhagi (çerhacı)*, hărţuitor, avangardă.
[268] *Bensa* (grafiat greşit).

la cetăţile Nakşa[269] şi Hust[270], el a cerut la crăiie pe ghiaurul numit Zólyomi-oglu[271], dar ghiaurii au răspuns: „Noi sîntem mulţumiţi de craiul nostru Ioan Kemény; nu vrem alt crai". Ei nu au primit ca Zólyomi-oglu să devină crai. Husein paşa a trecut din nou fluviul şi s-a întors în partea ceastălaltă. La rîndul său, serdarul Ali paşa, întorcîndu-se şi el de pe malurile fluviului Tisa, l-a numit pe Ismail paşa serdar împotriva vilaietului secuiesc[272].

Dîndu-se o mare bătălie la intrarea în secuime[273], au fost ucişi multe mii de oameni, iar serdarul Ismail paşa a intrat victorios în ordia islamică, cu şaptezeci de mii de prizonieri şi cu multe avuţii drept pradă[274]. Pornindu-se de acolo, lîngă cetatea Odorhei[275] a fost numit crai necredinciosul cu numele de Apafi Mihail[276], din spiţa lui Gabriel Bethlen[277] şi adunînd 2 000 de pungi *(kise)* din restanţele pe trei ani ale tributului supuşilor[277bis], tocmai cînd stăteam lîngă cetatea maghiarilor-saşi[278], numită cetatea Sibiu[279], a sosit, prin chehaiaua capugiilor[280], ştire despre moartea lui Köprülü Mehmed paşa[281] şi trecerea fiului său, Fazîl Ahmed paşa, ca mare vizir. La localitatea numită Făgăraş[282], lîngă cetate, s-a dat o mare bătălie[283]. În această vreme a căzut şi zăpadă. În cele din urmă, // în luna aceea 299
au fost luate, ca pradă, patruzeci de mii de harabale de avuţii şi s-au capturat o sută de mii de robi. Întrucît oastea s-a retras la iernare, efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, la rîndul său, şi-a petrecut iarna la Belgrad...

---

269 *Nakşa* (?) Poate Nyaláb (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 410).

270 *Husvar.*

271 *Zolomi-oglu*, „fiul lui Zólyomi" este vorba de Nicolae Zólyomi, ultimul descendent al unei vechi familii nobile, originară din Bihor. Era stăpînul cetăţii Hunedoara şi comite de Zarand. Ca partizan al lui Acaţiu Barcsai, fuge de teama lui Ioan Kemény în cetatea Hust. După 1661 a fugit din ţară, fiind bănuit de Mihail Apafi că umblă după domnie; moare în Turcia. Vezi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 412.

272 *Seykel vilâyeti.*

273 *Seykel Bogazı*, „Strimtoarea secuilor". Vezi B e n e d e k F i d e l, *Tatár betöres Csikba 1661-ben* [Năvălirea tătarilor în Ciuc la 1661], Cluj, 1945.

274 După G. Kraus, ar fi fost luaţi 15 000 de robi din scaunele Mureş şi Odorhei (*op. cit.*, p. 427).

275 *Udvarhei.* De fapt la Tg. Mureş (G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 425—429). Ali paşa a ajuns lîngă Odorhei la o lună după numirea lui M. Apafi ca principe (*ibidem*, p. 441). Despre numirea lui M. Apafi vezi pe larg vol. V al operei lui Evlia Celebi, p. 56 şi urm.

276 *Apoyi Mihal.* Numirea s-a făcut la 20 sept. 1661 (G. K r a u s, *op. cit.*, pp. 427—429).

277 *Tebles Gabor*; confuzie la autor, cei doi nu erau rude.

277bis Despre trimiterea banilor datoraţi Porţii vezi *Monumenta Comitialia*, XIII, p. 103 şi urm. Despre stringerea lor din ţară vezi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 390 şi urm.

278 *Saz-Madjarî (Saz-Macareı).*

279 *Sibin Kalesi.*

280 Reprezentantul (intendentul) capugiilor.

281 6 oct. 1661.

282 *Fograş, Fogaraş.*

283 Vezi şi G. K r a u s, *op. cit.*, p. 445 şi urm.

⟨Urmează descrierea campaniei noului mare vizir în Ungaria şi Austria, care s-a terminat prin încheierea unei păci între turci şi austrieci⟩.

301 ...După supunerea craiului leşesc la haraci[284], padişahul[285] a iernat în orăşelul Bazargic[286], din vecinătatea Adrianopolei, iar vizirul[287] şi-a petrecut iarna la Babadag. Anul 1083[288]...

Apoi, padişahul însuşi stînd în oraşul Iaşi, capitala Moldovei, l-a numit serdar pe marele vizir Fazîl Ahmed paşa, care a cucerit Zvancea[289] şi alte cetăţi mari. Apoi, tot din îndemnul padişahului, marele vizir Mustafa paşa[290], în urma unei mari bătălii, a cucerit cetatea Cehrin[291], după care padişahul s-a întors la Adrianopol, iar marele vizir la Babadag.

Anul 1089[292]. Iată că atîtea cetăţi, cucerite toate pe vremea sultanului Mehmed han al IV-lea, au devenit ţări islamice...

339 ...El[293] a ocupat Ţara Românească şi Moldova şi, în unire cu Mengli Ghirai[294], a luat în stăpînire cetăţile: Chilia, Cetatea Albă, Ismail, Brăila[295], Isaccea[296], Galaţi [297] şi Reni[298]. De asemenea, el a impus la haraci părţile Silistrei, Rusciukului, Nicopolei, Vidinului şi Cladovei[299], aflate dincoace de Dunăre...

408 Mausoleul lui Pertev paşa. În ziua cînd Suleiman[300] hanul a răposat lîngă cetatea Szigetvar[301], afară de faptul că Szigetvarul a fost cucerit pe cînd hanul Suleiman murise, tot în ceasul morţii lui Suleiman han şi acest Pertev paşa, la rîndul său, cucerind şi el, cu optzeci şi şapte de mii de ostaşi, cetatea Gyula, care făcea parte din cetăţile ţinutului Ardeal, a trimis vestea acestei cuceriri lui Sokollu Mehmed paşa, aflat sub zidurile Szgetvarului...

---

284 Este vorba de expediţia împotriva Cameniţei (1672), la care au participat şi oştiri din Ţara Românească şi Moldova.

285 Mehmed al IV-lea.

286 *Hadjioglu Bazari*, azi Tolbuhin, oraş în R. P. Bulgaria.

287 Köprülüzade Fazîl Ahmed paşa (1661—1676).

288 29 aprilie 1672 — 17 aprilie 1673.

289 *Omança* (deformat), Zwaniec.

290 Kara-Mustafa paşa, mare vizir (1676—1683).

291 *Çehrelençe*.

292 23 febr. 1678 — 11 febr. 1679. La aceste lupte au luat parte şi oştile ţărilor române (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, pp. 173—174 şi Radu Popescu, *Istoriile*, p. 169).

293 Vezi p. 327, nota 6.

294 Mengli Ghirai, hanul Crimeii (1478—1514).

295 *Ibrail*. A fost ocupată mai tîrziu (1535—1545).

296 *Ishakdja* şi *Isakdji*.

297 *Kalas*. Nu s-a aflat niciodată sub stăpînire turcească.

298 *Tumarova*, adică Reni. După Miron Costin a fost anexată de turci abia la 1621 (*Opere*, p. 85).

299 *Feth-ül-Islam*.

300 Suleiman Magnificul.

301 *Sigetvar*, Szigetvár, cetate în Ungaria, cucerită de turci în 1566.

Breasla[302] *negustorilor de oi*[303] *⟨din Istanbul⟩* 561

Aceştia sînt negustori mari. În Ţara Românească, Moldova, Kavala, Salonic, Tîrhala, Moreea, Anatolia, ei au ortacii[304] lor, care posedă multe mii de turme. Sînt 2 000 de oameni...

Breasla pastramagiilor de vite ⟨din Istanbul⟩. 562

Şi aceştia sînt negustori vestiţi; cei mai mulţi dintre ei sînt ghiauri valahi şi moldoveni. Pentru a-i îndestula pe locuitorii din Istanbul, ei aduc, de Sf. Dumitru[305], de trei ori cîte o sută de mii de vite şi fac pastramă în afara Porţii Turnului, pe marginea şanţului, între două cetăţi. Intendentul pastramagiilor, Ali aga, le ia dările, iar naibul[306] de pastramă, Husein efendi, le ascultă pricinile. Ei trec înarmaţi[307]. Sînt şase sute de oameni.

Intendentul[308] *breslei ⟨negustorilor⟩ de grîu ⟨din Istanbul⟩* 568

Intendent e unul, iar oameni sînt 300. De asemenea, au supraveghetori şi scribi. Hambarul se află în afara locului zis Bahçe Kapusu[309], iar hambarul de grîu este magazia din Galata, cu minaret şi acoperită cu plumb, pe care a construit-o Omer, fiul lui Abdulaziz. Deşi Murad han al IV-lea[310] a vrut s-o transforme în geamie, totuşi nu a reuşit. Aducîndu-se grîu, ca dintele de cămilă, din vilaietele Kesendire, Kolon[311], Beş-Tepe[312] şi Dobrogea, se înmagazinează în hambarul acesta şi, potrivit condicii, se consumă zilnic pentru tainuri.

Breslele ⟨negustorilor⟩ de mercur ⟨din Istanbul⟩ 577

Sînt 5 dughene şi 10 oameni. Conducătorul[313] lor nu se cunoaşte. ⟨Mercurul⟩ este un metal care, cu voia lui Allah, se aduce din schela Danţig[314] din vilaietul leşesc. Dar în anul 1071[315] cînd, împreună cu răposa-

---

302 *Esnaf*; de aici denumirea de isnaf dată breslelor în sec. XVIII în ţările române.
303 *Halibkeşan*, în loc de *gelebkeşan (celebkeşan)*, negustori de oi, vite etc.
304 Este vorba de aşa-numiţii gelepi.
305 *Kasım*.
306 *Naib*, ajutor de cadiu (judecător musulman).
307 Este vorba de manifestările publice de la Istanbul.
308 *Emin*.
309 *Bahçe Kapusu*, loc la Istanbul, pe Cornul de Aur.
310 *Kesendire*, Kasandria, în Grecia (Pen. Calcidica)
311 *Kolon*, neidentificat.
312 *Beş-Tepe*, localitate în nordul Dobrogei; tot aici se află şi colinele „Beş-Tepe" („Cinci Coline").
313 *Pir* (turc. *Pîr*), bătrîn, sfînt, stareţ, conducător spiritual al unei corporaţii.
314 *Danska;* este Gdansk, Danzig, în R. P. Polonă.
315 6 sept. 1660 – 26 aug. 1661.

tul Seidi-Ahmed paşa, am supus la haraci *Ardealul unguresc* şi cînd, omorîndu-l pe Rákóczi[316], sărmanul de mine m-am dus cu o ceată după potere, cînd stăteam pentru ambuscadă, am văzut lîngă cetatea Baia Mare[317] o vărărie. I-am întrebat atunci pe robii noştri în limba maghiară; cînd colo, în locul acela erau un fel de sfărîmături albe, pietre de moară
578 sfărîmate, aşezate unele peste altele ca nişte munţi. Cînd le dădeau foc, curgea mercur // şi se umpleau gropile, iar de acolo îl puneau în burdufe de cîine, căci nu era chip să fie ţinut în altceva... ⟨Mai departe, se arată cum se prelucra şi la ce se folosea mercurul⟩.

658 *Breslele bragagiilor ⟨din Istanbul⟩*

Sînt 300 de dughene, 1005 oameni. Primul descoperitor al brăgii[318] a fost Salsal[319] Tatar. După aceea, stăpînul dragonilor, ucigîndu-l pe Salsal
659 în Cetatea Albă // cu o săgeată, a venit în insula (sic!) Crimeea. A murit în locul numit Eski Burd[320]; mormîntul lui se află la Yeni-Saladjak[321].

Dar, deşi bragagiii spun: „Stareţul nostru este Sarî-Saltuk"[322], nu este adevărat, deoarece acest mărit Sarî-Saltuk, care era un mare sultan[323], este urmaşul măritului Hodja-Ahmed Yesevi[324], strămoşul sărmanului de mine, şi a fost turc din turci şi o persoană însemnată şi nobilă, ce se trăgea dintr-un neam curat, sfîntul său nume fiind Mehmed Buhari[325].

⟨Urmează apoi o lungă poveste despre uciderea unui balaur numit Buhali din Dobrogea, la Caliacra, după care 40 000 de ghiauri, precum şi craiul Dobrogei, ar fi devenit mahomedani. Se arată că Saltuk Mehmed Buhari nu putea fi sfîntul bragagiilor⟩.

---

316 *Rakodji.*

317 *Nek Bayna-Ezder*, în loc de *Nek Banya-Ejder*, cum apare de obicei la Evlia Celebi denumirea acestei localităţi, Nagy-Bánya; *Ejder* înseamnă „dragon"; ar fi adică cel ce păzeşte minele.

318 *Bragă*, cuvînt albanez; în turceşte: *boza.*

319 *Salsal*, cuvînt arab: „lut, argilă". În legendele turceşti, *Salsal* ar fi fost un colos cu picioare de lut, care ar fi stăpînit sudul Rusiei.

320 „Vechiul Burd (sau Bord)"; poate un slav „Brod" = vad sau poate *Eski Yurd* (Vatră Veche).

321 „Noul Saladjak" (turc. *Salacak*).

322 *Sarî-Saltuk*, căpetenie a turcilor imigraţi din Anatolia în Dobrogea, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Mormîntul lui se află în Babadag. Asupra lui Sarî-Saltuk vezi şi relaţia lui Ibn Battuta, în *Călători străini*, I, p. 10.

323 *Sultan* nu înseamnă numai împărat al turcilor osmanlii; are şi un sens general: „domn, domnitor, suveran, princeps, stăpîn".

324 Hodja-Ahmed Yesevi, poet, gînditor *sufi* („mistic") turc din secolul al XII-lea, în Asia (*Islâm Ansiklopedisi*, vol. I, Istanbul, 1950, pp. 210—215).

325 *Buhari*, originar din oraşul Buhara din Horasan (astăzi în U.R.S.S.).

VOLUMUL II

DESPRE ÎNTRONAREA LUI ILDÎRÎM BAIAZID[1] HAN, FIUL LUI MURAD HAN[2] ÎMPĂRATUL[3] 40

...Sultanul Ildîrîm Baiazid, cucerind țările ghiaure[4] din cele patru părți, l-a răzbunat pe tatăl său și a purtat lupte sfinte. Cuceririle sale sînt... Vidin, Varna... Ianboli, Silistra, Rusciuk[5], Giurgiu[6], Nicopol...

Cînd el a trecut odată în Țara Românească și Moldova, cucerind orașe[7], i s-a dat lui Ildîrîm porecla de „Emir sultan Yıldırım"[8]. În anul acela,

[1] Baiazid Yıldırım (Fulgerul), sultan otoman (1389—1402).
[2] Murad I, sultan otoman (1360—1389).
[3] *Hudavendigâr* (cit. Hudavendighiar), împărat, monarh, suveran; supranume dat sultanului Murad I și, după el, altor sultani otomani. Se spune și *Hünkâr* (cit. *Hünkiar*).
[4] *Kiafiristan (Kâfiristan).*
[5] *Urusçuk.*
[6] *Yerköki.* De fapt Giurgiul a fost cucerit la 1417.
[7] Autorul se referă la bătălia de la Rovine; Baiazid nu a ajuns în Moldova.
[8] *Yıldırım*, fulger.

el a asediat Istanbulul cu o oaste întinsă ca marea şi a impus numirea unui cadiu pentru aplicarea Şeriatului[9] islamic...

⟨Urmează descrierea bătăliei de la Ankara din 1402 cu Timurlenk şi a luptelor dintre fiii lui Baiazid: Isa, Suleiman, Musa şi Mehmed, fără a se aminti de Ţara Românească⟩.

Relatarea în rezumat a domniei lui Celebi sultan Mehmed[10] *han, fiul lui Ildîrîm Baiazid han*

43 ... După ce a cucerit, în Rumelia, Provadia, Ahioli[11], Köprülü, el a obligat din nou Ţara Românească şi Moldova să plătească haraci. El a zidit cetatea Çöl[12], adică Giurgiu, de pe malul Dunării, de la graniţa Ţării Româneşti, din faţa Rusciukului, şi a aşezat aici trupe. ⟨Urmează descrierea cuceririlor din Anatolia⟩.

100 ... Aceştia ⟨maghiarii⟩ alcătuiesc vreo cincisprezece neamuri[13]: maghiarii din Ungaria centrală[14], maghiarii ardeleni[15], secuii[16], saşii[17], haiducimea[18], polonii, cehii[19], korol[20], slovacii[21], polonezii cracovieni[22] şi alţii.

...Ruşii alcătuiesc douăsprezece neamuri şi acestora li se zic slavi[23], valahi[24], moldoveni[25], sîrbi[26], suedezi[27] ...

---

[9] *Şeriat*, legea canonică musulmană.

[10] Mehmed I Celebi (1413—1421).

[11] *Ofçavoli*, Ahioli, localitate în R. P. Bulgaria, pe malul Mării Negre, în apropiere de Burgaz.

[12] *Çöl*, cîmp, stepă, sau *Çuval*, sac. Mai departe, descriind cetatea Turnu, din faţa Nicopolului, autorul relatează că aceasta era cetatea numită „Çuval", fiind construită din pămîntul cărat de locuitori cu saci. Este adevărat că şi Giurgiu a fost cucerit şi refăcut de Mehmed I Celebi. Vezi şi *Seyahatname*, vol. III, p. 312.

[13] *Kavm*, neam, spiţă, trib, gintă, popor.

[14] *Orta Madjar (Orta Macar)*.

[15] *Erdel Madjarı (Macarı)*.

[16] *Seke*.

[17] *Saz*. Saşii — ca şi alte popoare înşirate mai sus de Evlia — nu sînt de origină maghiară.

[18] *Haiduşak (Hayduşak)*.

[19] *Leh, Çeh*.

[20] *Korol*, cuvînt polon sau rusesc, neidentificat *(cazaci?)*.

[21] *Tot*, de unde rom. „tăut", slovaci.

[22] *Krakov*, Cracovia, polonezii cracovieni.

[23] *Islav*.

[24] *Eflak*. Evlia nu cunoştea originea latină a românilor, despre care vorbesc numeroşi alţi călători străini.

[25] *Bogdan*.

[26] *Sırça*, probabil deformare în loc de sîrbi.

[27] *Isvedj*; aceştia sînt un popor germanic.

Plecarea de la limanul Anapa[28] *la expediţia sfîntă de la Azov*[29] 113

...Mai întîi, au mers şi au asediat cetatea Azov: valiul eialetului 114
Oceakov, Kodja-Gürdji Kenan paşa, împreună cu paşa de Rumelia, vreo douăzeci şi opt de sangeacbei, patruzeci de mii de tătari din Bugeac, patruzeci de mii de oameni din oastea valahă şi moldoveană[30], douăzeci de mii de oameni din trupele craiului de Ardeal şi optzeci de mii de tătari din Crimeea, iuţi ca vîntul. În flota imperială, aflată cu noi, se găseau o sută cincizeci de galere, de catarge şi kalite şi baştarde[31], o sută cincizeci de fregate, două sute de şăici şi karamursel[32]; într-un cuvînt, am pornit din portul Anapa cu patru sute de nave şi patruzeci de mii de ostaşi înarmaţi. ⟨Urmează descrierea asediului Azovului de către turci⟩.

Plecarea, fără cucerire, din lupta sfîntă de la Azov în ţara Crimeii 122

Ridicîndu-ne de sub zidurile cetăţii Azov, cu oastea hanului Bahadîr Ghirai[33] şi cu oştile valahe, moldovene şi ardelene, ne-am grăbit să trecem fluviul Don[34] care se varsă în mare chiar lîngă cetate... ⟨Urmează trecerea peste apă şi plecarea spre Crimeea. Sfatul ghiaurilor din Azov şi hotărîrea lor de a preda cetatea, deoarece o nouă armată turco-tătară venea asupra lor⟩[35].

.. În a treisprezecea zi a sosit, cu mare alai, marele serdar, vizirul 126
djivan-capugibaşi Mehmed paşa, şi a găsit Azovul evacuat. S-a aşteptat însă timp de trei zile, zicîndu-se: „poate ghiaurii au făcut o viclenie şi o drăcovenie". În a patra zi s-au citit chemări la rugăciune[36] pe pămîntul cetăţii. Tot atunci, dîndu-se firmane oastei valahe şi moldovene, s-a început, cu numele lui Allah, săparea temeliei cetăţii Azovului. În trei zile a apărut apă în adîncuri... ⟨Urmează descrierea construirii cetăţii de către turci⟩.

---

[28] *Anapa*, localitate în nord-estul Mării Negre, spre Caucaz.
[29] Expediţia din 1639 de care a mai fost vorba.
[30] *Ulak-Bogdan*. Cronicile interne nu amintesc de această participare, dar există documente turceşti care confirmă participarea oştilor române.
[31] *Baştarda*, *kadırga* şi *kalita*, sînt diverse feluri de corăbii mari de război. Numele de catargă se întîlneşte şi în documentele româneşti.
[32] *Karamürsel*, un gen de corabie cu pînze.
[33] *Bahadır Gemray* (greşit), hanul Crimeii (1638—1642).
[34] *Ten* sau *Ton*.
[35] După cronicile româneşti, predarea cetăţii s-ar fi făcut prin intermediul Moldovei.
[36] *Ezan*.

127 *Peripețiile lui Evlia*[37] *cel neînfricat*

132 ...Umilul de mine am întrebat ce locuri sînt acestea[38]. Cînd colo, ne găseam în fața munților, stîncilor și viilor de la Keligra-Sultan[39], de pe malul Mării Negre, din eialatul Silistra, care se înălțau pînă la cer. De la începutul călătoriei noastre și pînă acum, am umblat cu barca[40] trei zile și trei nopți flămînzi ⟨trecînd prin⟩ peripeții și prin nevoi...

133 *Istoria și motivul construirii lăcașului*[41] *Keligra-Sultan, adică Sarî-Saltuk*

⟨Urmează a doua oară — cu unele deosebiri — povestea uciderii balaurului care pricinuia multe răutăți în Dobrogea, „minune" realizată de Sárî Saltuk, în urma căreia „craiul Dobrogei" împreună cu 7 000 de supuși ai săi ar fi trecut la mahomedanism⟩.

...Craiul Dobrogei, trimițînd soli la Orhan[42] gaziul, i s-a supus și i-a arătat ascultare. De asemenea, și de la Orhan venindu-i craiului cadiu și tug și steag, i s-a dat acestuia numele de *Ali Muhtar*[43].

⟨După relatarea lui Evlia Celebi, Sarî-Saltuk ar fi cerut să i se pregătească șapte coșciuge la moartea sa, știind că va fi cerut de șapte regi⟩.

137 ...Al șaselea a venit craiul Moldovei, numit Irvan[44], care a sosit personal și, luînd un coșciug, l-a înmormîntat ⟨pe Saltuk⟩ într-o mănăstire veche aflată într-un loc păduros și umbros din apropierea cetății Buzău[45]. După cucerirea Cetății Albe, pe locul acestei mănăstiri au fost construite: o moscheie, un imaret[46], o medrese[47] și un han de către Baiazid Veli[48]. De asemenea, a fost construită și o boltă strălucitoare peste mormîntul lui Saltuk Mehmed Buhari. Pe poarta ei fericită se află această inscripție: „Veniți și vizitați poarta cea înaltă". În prezent, acelui oraș i se zice Baba-

---

[37] Evlia Celebi, autorul operei de față.

[38] Evlia Celebi relatează că, plecind din Crimeea cu o corabie pe Marea Neagră, aceasta a fost sfărîmată de valuri, iar el a reușit să ajungă pe pămintul Dobrogei.

[39] *Keligra Sultan*; este vorba de Sarî-Saltuk, al cărui mormint se află la Babadag. Dar *Keligra* se referă la Caliacra (Capul Caliacra), unde, de asemenea, se presupune că ar fi mormîntul lui Sarî-Saltuk, ca și în alte părți, după relatarea lui Evlia Celebi (vezi mai departe).

[40] *Sandal.*

[41] *Tekke.*

[42] Orhan, emir otoman (1326—1359).

[43] *Muthar*, „ales, independent, autonom". Este o legendă despre supunerea Dobrogei de către Imperiul otoman.

[44] *Irvan*, personaj legendar.

[45] *Buzeva*, probabil greșeală în loc de Babadag, cum apare mai departe.

[46] *Imaret*, instituție de binefacere, cu bucătărie pentru săraci.

[47] *Medrese*, lăcaș de cultură islamică, seminar.

[48] Vezi p. 327, nota 6.

dag[49] şi este un oraş plăcut. Aici toate sînt vacufuri pentru Mehmed Buhari Sarî-Saltuk-Sultan. Timp de douăzeci şi unu de ani, Saltuk, arătîndu-se ca un călugăr din neamul lui Mesia, i-a invitat pe mulţi ghiauri la credinţa ⟨islamică⟩ şi a devenit un luptător pe calea lui Allah.

Al şaptelea coşciug a fost luat de către Ali Muhtar, care trecuse la islamism pe cînd era craiul Dobrogei şi, ducîndu-l, l-a îngropat în peştera balaurului din stîncile de la Caliacra[50] despre care vorbim. El este amintit acum sub numele de Keligra-Sultan. În limba latină, Keligra înseamnă „balaur cu şapte capete"[51]. De aceea, fiind îngropat pe pămîntul a şapte crai, el are lăcaşuri de fericire la fiecare din ei. Trei dintre acestea se găsesc pe pămîntul otoman. ⟨Se arată că în ţările creştine Saltuk e numit Sf. Nicolae, iar în ţările islamice: Baba-Sultan, Sarî-Saltuk, Keligra-Sultan⟩.

...Lăcaşul[52] Keligra Sultan, în a cărui clădire am fost găzduiţi după 138
scăparea noastră de furia mării, este aşezat pe malul Mării Negre, ca un cap cu vîrful înălţat spre cer şi ca o trompă de elefant ce se întinde în mare. Corăbiile care vin din Istanbul şi se îndreaptă spre Kara-Harman[53], Constanţa[54] şi spre părţile Chiliei[55] se orientează după stîncile de la Caliacra. Ele se înfăţişează ca nişte munţi înalţi ce se ridică spre cer şi se văd de la o distanţă de o sută cincizeci de mile.

Capul Sinop, de pe ţărmul Anatoliei, din partea de răsărit şi de dincolo de mare, se află în dreptul stîncilor de la Caliacra. Pe vreme senină, de la Caliacra se pot distinge munţii de la Sinop, iar de la Sinop se pot vedea munţii de la Caliacra; dar pentru aceasta se cere o vreme foarte senină.

Keligra-Saltuk-Sultan este înmormîntat în interiorul unei peşteri tocmai la capătul stîncilor de la Caliacra, care era grota balaurului. Primul ctitor de aici a fost Ali Muhtar[56]... În dreapta şi în stînga acestei mănăstiri, pe stînci, se găsesc multe sute de găuri adînci... Corăbiile care sosesc aici, cu catargele lor de o sută de braţe, vin şi-şi aruncă ancorele sub aceste stînci. Reisii[57] lor, luînd orz şi grîu de la raiale, îl transportă cu carele şi îl varsă în găurile aflate deasupra stîncilor. Corăbiile se aşază sub aceste găuri şi se deschid uşile hambarelor, care se umplu pînă la gură cu grîu şi cu orz...

---

[49] *Babadagi*. Mai sus a fost vorba de Buzău *(Buzeva)*.

[50] *Keligra* — Caliacra, în R. P. Bulgaria.

[51] *Keligra* nu este cuvînt latin; Caliacra înseamnă în limba greacă „capul sau stinca cea bună", deoarece golful său constituie un adăpost sigur pentru corăbii (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. V-a, vol. I, Bucureşti, 1946, p. 50).

[52] *Tekke*.

[53] *Kara-Harman* (Aria Neagră), azi Vadu, jud. Constanţa.

[54] *Köstendje (Köstence)*.

[55] *Kili*.

[56] După Evlia Celebi, acesta este numele craiului Dobrogei după islamizarea sa.

[57] *Reis*, preşedinte, căpetenie; aici în sens de căpitan sau stăpîn de corabie.

⟨Se vorbeşte, mai departe, de primii ziditori ai cetăţii[58] şi de repararea ei de către Nasuh paşazade Husein paşa, vizir de Oceakov⟩.

140 *Priveliştea Mării Negre de-a lungul şi de-a latul ei*

141 ...Din Anatolia şi din Rumelia, în Marea Neagră se varsă o mie opt sute de rîuri mari şi nici. Cel mai mare dintre toate este fluviul Dunărea, din Rumelia, în care se varsă, de-a lungul cursului, pînă la vărsarea sa în Marea Neagră, şapte sute de rîuri. El se varsă în Marea Neagră în faţa cetăţii Chilia, sub cetatea Tulcea, prin gurile Sulina, Kara-Harman, Sf. Gheorghe[59], adică prin cinci guri...

472 *Despre situaţia lui Murtaza paşa*

...Apoi, pe vremea şederii paşei[60] la Silistra, el s-a aflat în căimăcămia acestuia şi i se spunea Sarîkcibaşî[61] Murtaza aga; iar cînd Tabanî-Yassî ⟨Mehmed paşa⟩ a fost ucis, din pricina amestecului său în treburile Ţării Româneşti şi ale Moldovei[62], şi toţi curtenii săi au fost luaţi în haremul împărătesc, a fost luat atunci cu ei şi acesta. Pe vremea aceea i se spunea Destari[63] Murtaza paşa...

---

[58] *Keligra*; aici autorul se referă la Babadag, confundînd această localitate cu Capul Caliacra.

[59] *Hızır-Ilyas*. Despre aceste cinci guri ale Dunării vezi mai jos p. 360, 446—447.

[60] Tabanî-Yassî Mehmed paşa, mare vizir (1632—1637).

[61] *Sarıkçıbaşı*; *sarık*, „turban"; Sarîkçibaşi era starostele celor care se ocupau de turbanele sultanilor.

[62] Vezi C. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohammed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, Vălenii de Munte, 1926.

[63] *Destar*, cuvînt persan: vălul sau muselina cu care se înfăşoară capul; turban.

VOLUMUL III

CĂLĂTORIA NOASTRĂ ÎN EIALETUL OCEAKOV ŞI ÎNCEPUTUL CĂLĂTORIEI NOASTRE ÎN RUMELIA ÎMPREUNĂ CU MELEK AHMED PAŞA CARE A FOST MAZILIT DIN POSTUL DE MARE VIZIR

⟨Se dau o serie de informaţii despre ceta- 303
tea Cenghe sau Hemus din Bulgaria; se afirmă că şanţul cel mare „a fost construit de craiul Dobrogei" împotriva tătarilor⟩.

Cetatea şi oraşul vechi Provadia. Primul ei întemeietor a fost Heluni[1], 304
⟨unul⟩ dintre craii Dobrogei // şi este vechiul loc de reşedinţă a stăpînito- 305
rilor Dobrogei. Întreaga Bulgarie şi Grecie[2] se aflau sub stăpînirea acestui Helune. Hotarele ei se întindeau de la cetatea şi de la şanţul mai sus arătate, din munţii Cenghe, pînă la Cruşavăţ. Tot în cronica grecească[3] scrie că o

[1] *Heluni*, mai jos *Helune*, personaj legendar.
[2] *Bulgaristan ve Yunanistan. Yunan*, termen folosit şi de arabi; este „ionian", termen prin care sînt desemnaţi grecii antici şi grecii din Grecia, spre deosebire de *Rum* (din: roman), care sînt grecii bizantini.
[3] *Yunvan.*

graniță începea de la cetatea Tulcea, de pe malul Dunării, și mergea pînă la teritoriile Semendriei, iar rîul Iskra[4], ce curge pe cîmpia Sofiei, forma hotarul dintre ele.

Craiul Dobrogei, purtînd totdeauna lupte mari cu Ginghis-Han și cu Tothamîș-Han, în cîmpia Kamerul-Kamer[5] de la Cetatea Albă, nu-i lăsa pe tătari să treacă împotriva împăratului ⟨bizantin⟩ de la Istanbul[6]. Formînd astfel o stavilă, i s-a dat numele de „Dobre", adică „craiul cel bun"[7]. Mai tîrziu, la 814[8], Musa Celebi a cucerit acest loc cu ajutorul gaziului Mihalzade Mehmed bei[9]...

306 ⟨Sub titlul „Vedere uimitoare", se arată că, în vechime, înainte de Alexandru cel Mare, pe aceste locuri se întindea Marea Neagră⟩. ...Aceasta este adevărat, deoarece umilul de mine am găsit în nisipurile din cîmpia Heyhat și din cîmpia Salonta, dinspre Buda, scoici și midii, stridii, dintre viețățile marine, precum și insecte carbonizate...

312 *Vechea trecătoare și marele port Rusciuk*[10]

A fost întemeiat prin anii 70—80 ai Hegirei[11], de craiul Nicopolului și al Țării Românești, numit Urusciuc[12]. Acest crai pornise asupra craiului Dobrogei. În cele din urmă, făcînd o petrecere pe ghiață, lîngă cetate, se spărsese ghiața, iar craiul se înecase în fluviul Dunărea. În istoria greacă se află amănunte despre aceasta. Mai apoi, cetatea Rusciuk a fost luată în stăpînire de craiul Dobrogei.

Mai tîrziu, cînd Baiazid Ildîrîm hanul a cucerit aceste locuri și le-a ocupat, cei din Țara Românească[13], urcîndu-se în bărcile lor[14], au fugit pe Dunăre în partea cealaltă, dar cei mai mulți dintre ei s-au înecat.

Pe vremea întîmplărilor cu Timur⟨lenk⟩[15], craii Țării Românești și Moldovei, găsind prilej, au ocupat toate cetățile puternice de dincoace

---

[4] *Iskar, Iskăr*, în R. P. Bulgaria.

[5] *Kamer* înseamnă lună; deci ar fi „luna lunilor", adică „cetate strălucitoare" sau „fortificată".

[6] *Istanbul tekfurı.*

[7] Este o încercare de a explica originea numelui Dobrogea, de la acest Dobre (probabil Dobrotici).

[8] 25 apr. 1411 — 12 apr. 1412.

[9] Mihalzade Mehmed bei sau Mihaloglu Mehmed bei, vestit comandant de oști din Rumelia.

[10] *Urusdjuk (Uruscuk).*

[11] 689—700.

[12] Este aici o amintire a imperiului vlaho-bulgar ce-și întindea stăpînirea pe ambele maluri ale Dunării.

[13] *Eflaklılar.*

[14] *Kayıklar*, caice, bărci.

[15] *Timur*; autorul se referă la bătălia de la Ankara dintre Baiazid Ildirim și Timurlenk (1402).

de Dunăre[16]. Iar cînd Celebi Mehmed hanul[17] a ajuns padişah independent în Anatolia[18], venind cu o armată numeroasă, pe care nu o putea ţine nici pămîntul, el a luat din nou Rusciukul. Apoi, trecînd Dunărea în partea cealaltă, pe la cetatea aceasta, Rusciuk, cu două mii de caiace şi cu flotă, a poposit acolo şi, săpînd şanţuri mari, a construit cetatea Giurgiu. Nimicind toate căpeteniile de răufăcători[19] din Ţara Românească şi din Moldova, a numit acolo din nou crai. Potrivit recensămîntului de pe vremea lui Suleiman han[20], acesta este un subaşîlîk[21], dependent de sangeacul Nicopol din eialetul Silistrei...

Toţi locuitorii de acolo vorbesc corect limba valahă, moldoveană[21bis] 313
şi bulgară. Sînt oameni foarte darnici, prietenoşi şi veseli. Au pîine din belşug, atît pentru bogaţi, cît şi pentru sărmani. Fiind un loc foarte îmbelşugat, zece pepeni galbeni costă un ban[22]. Banul este o monedă valahă[23], bătută din aramă şi argint; circulă prin schelele şi oraşele de pe malul Dunării //.
Nu are valoare în alte oraşe. Zece pepeni verzi, o oca de pîine, o oca de 314
carne fac cîte un ban, iar o oca de miere costă patru bani şi o oca de unt zece bani...

---

[16] Este vorba de perioada de după 1402, cînd oastea lui Mircea cel Bătrîn a înaintat în Peninsula Balcanică, sprijinind pe Musa, unul din fiii lui Baiazid (*Istoria României*, II, p. 380).

[17] Mehmed I Celebi, sultan otoman (1413—1421).

[18] *Rum*.

[19] Aşa numeau turcii pe adversarii Imperiului otoman.

[20] Suleiman Magnificul.

[21] *Subaşılık*, teritoriu aflat sub autoritatea unui *subaşı* (căpetenie de oaste).

[21 bis] Este vorba de graiuri, nu de limbi diferite. După cum se ştie, *limba română este o limbă unitară*, spre deosebire de alte limbi romanice. Unitatea limbii române a fost remarcată încă din sec. XVII de Miron Costin, care — după ce arăta latinitatea limbii vorbită de români — afirma că un român cind întreabă pe un altul „despre limbă, zice pînă în ziua de azi: şti rumâneşte?, ceea ce este aproape *scis romanice*?, nu zice moldoveneşte" (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 229).

Ţinînd seama de această unitate, toţi cărturarii din această epocă vorbesc *numai* de limba românească, nu de o limbă moldoveană, munteană etc., care sînt invenţia unor pseudosavanţi din vremea noastră. De pildă, la 1643, mitropolitul Varlaam al Moldovei îi spune cărţii sale *Carte românească* (nu moldovenească — N. S.) *de învăţătură*, aşa cum celălalt Varlaam, mitropolitul Ţării Româneşti, dedică la 1678 cartea sa *Cheia înţelesului* „tuturor pravoslavnicilor creştini carii sînt născuţi întru limba noastră rumâniască" (I. Bianu, *Bibliografia românească veche*, I, p. 218). În această problemă vezi mai nou: D. Macrea, *Unitatea limbii române* („România literară", 22 oct. 1970, p. 10); Gh. Bulgăr, *De la unitatea de limbă şi cultură la unitatea politică a românilor* („Analele Univ. Bucureşti", Limbă şi literatură română, 18, 1969, nr. 1, p. 7—12); Petru Neiescu, *Cu privire la repartiţia dialectală a dacoromânei*, în *Actele celui de al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, II, Buc., 1971, p. 297—302 etc.

[22] *Penez, pineaz*, înseamnă „monedă, ban".

[23] *Eflak sikkesi*.

Descrierea cetății Çöl[24], *adică Giurgiu*[25]

Este ridicată de sultanul Mehmed han Celebi în anul 816[26]. Giurgiu este un hass dependent de eialetul Oceakov și formează un cadiat[27] separat, cu rang de 150 aspri. Nu are comune[28], chehaia[29] și serdar.

Cetatea propriu-zisă este pătrată și așezată lîngă Dunăre, pe un șeș verde, fiind zidită din blocuri mici de piatră albă. De jur împrejur are o mie de pași. În ea se află geamia sultanului Celebi Mehmed han, un dizdar, trei sute de ostași și meterhanea[30], un depozit de muniții, precum și cincizeci de tunuri împărătești, mici și mari. În partea de răsărit se află o poartă de fier. Șanțul din jurul ei este plin cu apă de Dunăre, iar în fața porții se găsește un pod cu arcuri, ce se lasă în jos și se ridică. În jurul orașului[31] din afara ⟨cetății⟩ se află un șanț pentru tabără. În fața porții, mai are un chioșc[32] de scîndură care servește ca loc de popas pentru cei care vin sau pleacă. Pe malul Dunării e un port mare. În prezent, ostașii[33] și capudanul[34] își primesc soldele de la defterdarul de Dunăre.

În partea de răsărit a cetății, tot pe malul Dunării, există un oraș înfloritor, cu grădini, cu vii și cu șase sute de case frumoase, acoperite cu șindrilă[35]. Are o baie publică[36], precum și șaptezeci-optzeci de dughene mici. Toată raiaua o formează valahii. Este margine de țară[37]. Pe vremea noastră ghiaurii valahi, răsculîndu-se, au asediat mai întîi acest oraș de zece ori[38].

---

[24] *Çöl*, „șes", „deșert", „cîmpie", *Çuval* „sac".

[25] *Yerköků.*

[26] 3 aprilie 1413 — 22 martie 1414. În realitate, cetatea a fost construită de Mircea cel Bătrîn înainte de 1417, cînd a fost cucerită de turci. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 337 și Paul Cernovodeanu, *Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*, în „Studii și mat. de muzeografie și istorie militară", nr. 2—3, 1969—1970, pp. 76—107.

[27] *Kaza.*

[28] *Nevahi*, în sensul de subdiviziuni administrative.

[29] *Kethuda yeri.*

[30] *Mehterhane.*

[31] *Varoș.*
Pentru cadrul general al organizării social-economice a orașelor vezi Ömer. L. Barkan, *Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVI-e et XVII-e siècles*, în „Recueils de la Societé Jean Bodin", VII, 1955, pp. 289—311.

[32] *Kasr*, palat, chioșc.

[33] *Nefer*, ostaș, om, persoană.

[34] *Kapudan*, aici în sens de comandant al unei cetăți portuare.

[35] Evlia spune: *tahta șindire örtülü* = acoperite cu șindrile de scînduri. Am tradus doar prin șindrilă.

[36] *Hamam.*

[37] *Serhat*, graniță, hotar, margine de țară.

[38] Este vorba de luptele din vremea lui Mihnea al III-lea. Vezi p. 342 ș.a.

// Locul acesta fiind deosebit de prielnic pentru afaceri şi cîştig, locuitorii de aici sînt foarte înstăriţi. Printre alţii, Hasan aga din Giurgiu[39] posedă o avere de o mie de pungi. ⟨Melek-Ahmed⟩ paşa fiind oaspete în casa acestuia, el a pregătit zaiafete mari timp de trei zile, dăruindu-i în fiecare zi cîte un cal şi cîte trei pungi ⟨de bani⟩, drept peşcheş. Nu pot fi descrise îndeosebi cantităţile mari de miere şi de unt pe care i le-a dat. De asemenea, şi din partea lui Matei[40], beiul Ţării Româneşti, i s-au trimis, ca daruri, şapte harabale de ţesături fine, o sută de harabale de zaharea şi o trăsură[41] zugrăvită şi aurită, avînd în ea optzeci de pungi valahe ⟨de bani⟩. De asemenea i s-a trimis ca peşcheş un cal neastîmpărat pentru grajd şi unul care merge în buiestru[42]. Şi celorlalte agale le-a trimis, în dar, o sută de cai, iar umilului de mine, de asemenea, un cal buiestraş. 315

Locurile de pelerinaj ⟨din Giurgiu⟩

Şeihul sărman[43] Mehmed Dede a fost un călător în lume, care a apărut la Giurgiu, fiind meşter în mesnevi[44].

Scribul Amani Celebi din Rusciuk a arătat data morţii sale cu versul: „A murit steaua polară a Giurgiului"[45]. El este înmormîntat în interiorul cetăţii Giurgiu...

Descrierea cetăţii Şiştov[46]

Cînd gaziul Hudavendighiar[47] a început să cucerească Rumelia, hatmanul valah numit Ziştova[48], temîndu-se, a zidit această cetate. Apoi, sultanul Baiazid Veli[49] a cucerit-o. Ea este un voievodat pe teritoriul sangeacului Nicopol[50]... Raialele sale sînt în majoritate valahi şi bulgari... 316

...Dizdarul locuieşte în această cetate; în fiecare noapte se cîntă 317
din tobe, iar paznicii strigă: „Allah este unul!" deoarece aici se află serhatul Ţării Româneşti. Mai ales cînd fluviul Dunărea îngheaţă, toţi musulmanii din oraşul de jos îşi aduc obiectele lor de valoare şi le depun în această cetate. Aşa de mare e grija lor! Între ei şi duşmani se află numai

---

[39] *Pirkökülü*, în loc de *Yerkökülü*.
[40] Matei Basarab.
[41] *Koçi*, trăsură, cocie, termen existent şi în documentele româneşti ale vremii.
[42] *Yorga at*.
[43] *Uryan*, gol, nud, îmbrăcat sărăcăcios, sărman.
[44] *Mesnevi*, sistem de versificaţie în literatura turco-islamică, în care rimele sînt perechi.
[45] După calculul zis *„ebdjed"* rezultă anul Hegirei 927 H. = 12 dec. 1520 — 30 noiembrie 1521.
[46] *Ziştova*, azi Sviştov, în R. P. Bulgaria.
[47] Sultanul Murad I (1360—1389).
[48] Personaj legendar, creat pentru a explica numele de Şiştov.
[49] Baiazid Veli al II-lea (1481—1512).
[50] *Ineboli*, în loc de *Nigbolu*, Nicopol, în R. P. Bulgaria.

319 fluviul Dunărea. ... ⟨Urmează descrierea tîrgului Şiştov, care ar fi avut „vreo mie de dughene"(!). Apoi se arată⟩: Raiaua sa este formată din citaki[51], valahi, moldoveni şi bulgari. Locuitorii de aici vorbesc bine limbile valahă şi bulgară...

321 *Descrierea marelui fluviu Dunărea (Tuna)*

Dunărea, şi cînd se revarsă şi cînd nu se revarsă, trece prin faţa Rusciu-
322 kului, Silistrei şi a Isaccei, fără a se bifurca. Aceasta este // Dunărea mare[52]. Ea are o lăţime de două mile şi o adîncime de treizeci-patruzeci de braţe. Izvorăşte din munţii Germaniei[53], dintr-un loc ce se află la o distanţă de unsprezece popasuri în partea de vest a cetăţii Viena[54], capitala Austriei. Începînd de acolo, curge spre apus[55] şi străbate două sute şi cinci cetăţi şi oraşe.

Curgînd spre răsărit pe o distanţă de o sută şaptesprezece popasuri, se varsă în Marea Neagră prin cinci braţe. Primul dintre acestea se varsă în Marea Neagră prin braţul cetăţii Chilia, ce se află în Ţara Românească[56], la locul de confluenţă a Dunării cu marea. De aici, mii de şăici şi corăbii de tranzit navighează încolo şi încoace, la Ismail, Brăila[57], Galaţi[58], Isaccea[59], Hîrşova, Silistra, Rusciuk[60] şi pînă la Buda[61]. Al doilea braţ se varsă în mare pe la Sulina[62], de lîngă cetatea Tulcea[63]. Al treilea braţ, ce se formează de la Silistra, se varsă în Marea Neagră prin strîmtoarea Sf. Gheorghe[64]. Braţul al patrulea se varsă în Marea Neagră lîngă Beş-Tepe[65], iar braţul al cincilea se amestecă cu Marea Neagră lîngă cetatea Kara-Harman[66].

---

[51] *Çitak*, nume dat de autor locuitorilor din Dobrogea în general; termenul se întîlneşte adesea cînd este vorba despre aceşti locuitori.

[52] *Ana-Tuna:* „Dunărea-Mamă". Pentru comparaţie vezi şi descrierea Dunării făcută la 1648 în *Cronici turceşti*, II, pp. 109–110.

[53] *Alman*.

[54] *Bedj (Bec)*.

[55] *Garb*; de fapt spre răsărit *(Şark)*.

[56] *Ulak*. Chilia nu se mai afla la acea dată în stăpînirea Ţării Româneşti, care o pierduse la 1465.

[57] *Ibrail*.

[58] *Kalas*.

[59] *Ishakdji (Ishakcı)*.

[60] *Rusdjuk*.

[61] *Budin*.

[62] *Sülüne*.

[63] *Tulça*.

[64] *Hızır-Ilyas*.

[65] *Beş Tepe*, „Cinci Coline", localitate şi coline în nordul Dobrogei.

[66] *Kara-Harman*, azi Vadu, jud. Constanţa. Vezi mai jos p. 354 şi 446–447. Două din aceste braţe ale Dunării, de care vorbeşte Evlia, Dunavăţul (Laspera) şi Cerneţul (Stravichio) sînt acum nişte gîrle care nu mai ajung la mare; Dunavăţul aduce apa din Dunăre în lacul Razelm (vezi: Gr. Antipa, *Cîteva probleme ştiinţifice şi economice privitoare la Delta Dunării*,

Corăbiile mari se leagă şi iernează aici ; cînd sînt prea multe, corăbiile încărcate nu pot intra şi ieşi. Iată aşa se varsă Dunărea în Marea Neagră!

Rîurile mici ce se varsă în Dunăre pînă în Germania 325

... Pînă aici am arătat, unul cîte unul, rîurile din dreapta Dunării şi pe cele din ţinuturile Budei şi Austriei. Acum să arătăm şi rîurile ce se varsă în stînga Dunării şi anume din ţara ungurească, dinspre Agria[67] şi din părţile Timişoarei:

... Rîul Tisa. Din partea de răsărit a podişului Sahan Samur[68], din apropierea graniţei dintre ţara leşească şi ţinutul secuiesc[69], din ţara Ardealului, izvorăşte fluviul Nistru[70] şi se varsă în Marea Neagră lîngă Cetatea Albă. Din partea de apus a aceluiaşi podiş Sahan Samur, iese fluviul Tisa, care, trecînd prin mijlocul ţinutului dintre Ardeal şi Ungaria, străbate cîmpia cetăţilor Hust[71] şi Caşovia[72] şi ajunge apoi la cetăţile Solnoc şi Seghedin[73] din ţinutul Agriei şi se varsă în Dunăre lîngă cetatea Titel[74]. Aici, Dunărea devine ca marea, fiindcă rîurile Tisa, Sava, Drava[75] şi Mureş sînt rîuri tot aşa de mari ca şi Dunărea. Rîul Bega[76] vine din munţii Făget[77] şi, trecînd pe lîngă cetatea Becicherec[78], se varsă în Dunăre.

Mureşul, Timişul, Sebeşul sînt, de asemenea, rîuri care se varsă toate în Dunăre[79], mai jos de Timişoara, în apropiere de Panciova. Rîul Olt[80] vine din podişul cetăţii Colţ[81] din Ardeal şi se varsă în Dunăre, în Ţara

---

în „Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. ştiinţifice", t. XXXVI, 1913—1914, pp. 86—87; Al. P. Arbore, *Cotul Bugeacului. O încercare de reconstituire istorică a unui ţinut de hotar dobrogean*, în „Analele Dobrogei", II, 1921, nr. 3, pp. 334—336; M. Ionescu-Dobrogeanu, *Formarea Deltei Dunării şi configuraţia ei veche*, Bucureşti, 1927; A. C. Banu, L. Rudescu, *Delta Dunării*, Bucureşti, 1965.

[67] *Egri*, Eger, Erlau.

[68] *Çil Sahan Samur*; expresia nu are sens; çil înseamnă „pestriţ"; sahan „farfurie", „platou", iar samur are altă grafie pentru a însemna zibelină.

[69] *Seykel*. Acest ţinut nu se învecinează cu Polonia.

[70] *Turla*. Despre el vezi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

[71] *Huşvar*, pentru Husvar; ung. *Husztvár*.

[72] *Kaşa*, ung. *Kassa*; slovac: *Kosiče*.

[73] Prin apropiere de acest oraş.

[74] *Potinel*; desigur slavul *po*, „pe la" Titel. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 110.

[75] *Dirava*.

[76] *Begi* sau forma locală *Beghei*.

[77] *Façat*.

[78] *Beş Kelek*, etimologie turcească: „Cinci pepeni galbeni".

[79] De fapt, în Tisa.

[80] *Olti* sau *Olti*.

[81] *Kolçvar*. „Cetatea Colţ", ung. *Kolczvár*.

Noţiunile geografice ale lui Evlia nu sînt prea precise; cetatea Colţului, de care vorbeşte, este în Haţeg, iar Oltul izvorăşte din regiunea Mureş.

326 Românească, în faţa Nicopolului. El poate fi trecut cu corabia. // Apa lui este foarte curată. Rîul Palosuz[82] vine din munţii Iaraşa[83] ai Ardealului şi se varsă în Dunăre în apropiere de Orşova[84] în Ţara Românească. Rîul Ormancea[85] vine, de asemenea, din Ardeal şi se varsă în Dunăre.

Rîurile Glavacioc[86], Sloren[87], Rajovai[88] şi Argeş[89] sînt cinci[90] rîuri ce pot fi trecute într-o singură zi, fiind aproape unul de altul. Toate acestea vin din ţinutul Ardealului şi se varsă în Dunăre la graniţa Ţării Româneşti. Ele sînt nişte ape mlăştinoase şi ramificate, care împiedică trecerea.

Rîul Prahova este o apă de la hotarele Ţării Româneşti, care, de asemenea, nu poate fi trecută uşor ; el vine din Ardeal şi se varsă în Dunăre. Rîul Ialomiţa[91] se varsă în Dunăre, venind din Ardeal în Ţara Românească ; poate fi trecut călare.

Rîul Buzău[92] vine tot din Ardeal şi, trecînd prin oraşul Buzău, se varsă în Dunăre la graniţa Ţării Româneşti. Rîul Rîmnic[93] vine din Ardeal şi, trecînd prin oraşul Rîmnic, se varsă în Dunăre[94]. Rîul Focşani[95] vine din Ardeal şi trece prin mijlocul oraşului Focşani; ⟨în⟩ partea cealaltă a acestuia este Moldova. Acest rîu mic formează hotarul şi apoi se varsă în Dunăre[96]. Rîul Putna[97], venind din munţii Besahova[98], curge spre sud şi se varsă în Dunăre[99].

Rîul Siret se formează în Ardeal şi în ţara leşească, iar în ţinutul Moldovei poate fi trecut cu corabia ; se varsă în Dunăre, în apropierea cetăţii Galaţi. Rîul Bîrlad se varsă în Siret, iar rîul Scînteia[100], la rîndul lui, se

---

[82] Greu de identificat ; rîul care se varsă lîngă Orşova este Cerna, care izvorăşte de sub munţii Retezat, de unde izvorăşte şi Jiul, care, însă, nu ajunge la Orşova.
[83] *Iaraşa (Yaraşa)*, poate munţii Făgăraşului sau poate *Braşa*, Braşov.
[84] *Orşat.*
[85] *Ormança*, probabil Teleorman, dar acesta nu vine din Transilvania.
[86] *Lavaho.*
[87] *Sloren* (?) neidentificat.
[88] *Rajovay*, poate Neajlov.
[89] *Erçiş* ; se poate citi şi *Arciş.*
[90] De fapt 4, după numele rîurilor indicate mai sus.
[91] *Balvaniçsa.*
[92] *Buzada*, în loc de *Buzava*, Buzău.
[93] *Rimlik.*
[94] Atît Buzăul cît şi Rîmnicul se varsă în Siret, nu direct în Dunăre.
[95] *Fohşan* ; probabil Milcovul, care forma hotarul dintre cele două ţări surori.
[96] De fapt, în Siret.
[97] *Yukna*, în loc de Putna.
[98] *Besahova, Beshova* (?), probabil Vrancea.
[99] În loc de Siret.
[100] *Iskıntey.* D. Cantemir nu-l aminteşte printre cei 17 afluenţi ai Bîrladului (*Descrierea Moldovei*, p. 67).

varsă în Bîrlad. Rîul Trotuş[101] e despărţit de rîul Bîrlad. Marele rîu Prut vine din vilaietul căzăcesc şi poate fi trecut cu corabia în faţa Tuţorei[102].

Cînd se varsă în Dunăre, la graniţa Moldovei, Dunărea devine un fluviu cît marea. Aici se ajunge la hotarul Moldovei şi se sfîrşesc rîurile ce se varsă în Dunăre. În felul acesta, în Dunăre se varsă vreo şaizeci şi şase de rîuri, din dreapta şi din stînga[103]. Cu voia lui Allah, aceste rîuri vor fi descrise unul cîte unul la locul potrivit, împreună cu cetăţile şi oraşele pe care le întîlnesc, arătîndu-se totodată în mod amănunţit şi locul de unde izvorăşte fiecare şi unde se varsă, precum şi gustul apelor lor.

⟨Evlia Celebi aminteşte că de două ori a călătorit de-a lungul Dunării. El mai arată că a fost trimis de Melek-Ahmed paşa la Istanbul ca să ducă scrisori soţiei sale Kaya-Sultan.⟩

Cînd i-am povestit că paşa, trecînd în părţile Ţării Româneşti şi Moldo- 327
vei, a luat plocoane şi cînd i-am explicat felul cum face dreptate, ea a fost din cale afară de mulţumită...

... Apoi, umilul de mine, primind de la Kaya-Sultan două sute de 328
monezi[104], drept cheltuială de drum, am plecat iarăşi de la Istanbul şi, trecînd prin Burgaz şi de acolo prin Aidos şi prin Provadia, am sosit la Rusciuk, la paşa, într-o zi şi o noapte. Cînd i-am adus vestea despre mazilirea lui Siavuş paşa[105], atunci Melek-Ahmed paşa a spus: „Cu siguranţă Siavuş paşa ne va scoate din nou din postul nostru de la Silistra"[106]. Într-adevăr, aşa s-a şi întîmplat, fiindcă Siavuş paşa ne scotea din toate posturile. Pentru serviciul acesta ⟨fostul⟩ mare vizir[107] mi-a dăruit umilului
de mine voievodalîcul[108] Babadagului // şi contravaloarea zaherelei. ... În 329
ziua aceea am plecat de la Rusciuk la Silistra.

Plecarea noastră de la Rusciuk la Silistra

Mai întîi, mergînd de-a lungul Dunării, spre răsărit,ʳam ajuns în satul Ilhanlar[109], care se află în ţinutul Rusciukului. Ţinuturile acestea, denumite

---

101 *Trota.*

102 *Çuçora* (cu *ç*, rom. *ciu* sau *cio*), căci limba turcă nu are sunetul şi litera *ţ*. Despre Prut vezi *ibidem*, p. 65.

103 Mai sus Evlia spunea că Dunărea primeşte 700 de afluenţi! Poate fi şi greşeala editorului.

104 *Sikke*, „monedă, ban".

105 Siavuş paşa a fost prima oară mare vizir în sept.-noiembrie 1651.

106 Aceasta înseamnă că Melek-Ahmed paşa se temea de răzbunarea lui Siavuş paşa.

107 *Sahib-i Devlet.* Este vorba de Melek-Ahmed paşa.

108 *Voyvodalık*, unitate administrativă otomană în cadrul provinciilor numite sangeacuri.

109 *Ilhanlar*, neidentificat; poate *Yılanlar.*

Deliorman[110], sînt înfloritoare. Ele sînt voievodate ce formează hassuri ale pașalelor. Deși circulă vorbe de ocară în privința locuitorilor de aici, zicîndu-se că „ei sting lumînarea și-l fac pe șah să se bucure”[111], acestea sînt pure calomnii. Ei formează doar o ceată de agricultori[112] sărmani și sînt niște oameni cu însușiri cavalerești[113].

De acolo am ajuns în satul Küçük-Ilhanlar[114]. De aici, mergînd tot spre răsărit, am ajuns la Mustafa-Baba Tekkesi...[115]

Apoi ne-am dus în satul Arabadjilar, în ținutul Silistrei. Este un sat de musulmani cu o sută de case și cu o geamie.

〈Descrierea întîmpinării lui Melek-Ahmed pașa de către locuitorii
330 orașului Silistra, în luna zilka'de 1061〉[116].

Descrierea orașului Dar-i-Gazinyan[117]*, adică a cetății Silistra, zidul credinței*

Primul ei cuceritor a fost Baiazid Ildîrîm, în anul 794[118]. Printre locuitorii ținuturilor de acolo, această cetate puternică este denumită „Poarta Țării Românești”[119], însă toți învățații îi spun „Dar-i-Gaziyan” și „Zidul credinței”[120]. Într-adevăr, dacă cetățile Silistra și Rusciuk nu ar forma un zid puternic pe malul Dunării, atunci, cînd Dunărea îngheață, ghiaurii valahi și moldoveni ar fi putut să atace, 〈ajungînd〉 în două zile pînă la Adrianopol. Preaînaltul Allah să ferească și să păzească secole întregi aceste cetăți de nenorociri!

Potrivit legilor lui Suleiman han[121], Silistra este orașul de reședință al eialetului Oceakov. N-are însă defterdar de vistierie[122], defterdar de timaruri, intendent de condici, chehaia de condici, chehaia de ceauși, intendent de ceauși și nici diac de ceauși, deoarece a fost despărțit mai tîrziu de Rumelia și transformat în eialet.

[110] Despre această regiune vezi S. Mehedinți, *Deliormanul, o verigă între Carpați și țărmul Mării Negre*, în „Analele Dobrogei”, XIX, 1938, vol. II, pp. 226—239 și T. Kovalski, *Deliorman*, în *Islam Ansiklopedisi*, vol. III, 1945.

[111] *Mum söndürür, șah sevindirir.*

[112] *Rendjber (rencber).*

[113] *Levend meșreb.* Termenul levent a fost utilizat și în cronicile românești din sec. XVIII, cu sensul de sprinten, viteaz (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 231).

[114] *Küçük-Ilhanlar*, neidentificat.

[115] *Mustafa-Baba Tekkesi*, lingă Silistra, acum în R. P. Bulgaria.

[116] 16 oct. — 14 nov. 1651.

[117] *Dar-ı-Gaziyan*, „Poarta (sau reședința) luptătorilor pentru credință” (a „gaziilor”).

[118] 29 nov. 1391 — 16 nov. 1392. Vezi *Istoria României*, II, pp. 365, 367.

[119] *Dar-ı-Eflak.*

[120] Denumire rimată: *Dar-ı-Gaziyan, sedd-i iman.*

[121] Este vorba de Suleiman Magnificul, faimosul sultan.

[122] *Hazine defterdarı.*

Eialetul acesta are opt sangeacuri: mai întîi sangeacul[123] Nicopol, sangeacul Kîrkkilise, sangeacul Vize, sangeacul Tighina[123bis], sangeacul Cetatea Albă, sangeacul Oceakov, sangeacul Kîlburun[124] şi sangeacul Silistra, care este sangeacul de reşedinţă a paşei.

Mai sînt încă două sangeacuri care erau[125] stăpînite prin arendare[126]: unul este Ţara Românească şi celălalt Moldova. Fiind ţări ghiaure[127], beii lor plătesc în fiecare an Înaltului Devlet cîte o mie de pungi Rumi[128], ca huzmet[129]; în fiecare an ei îşi menţin mai departe posturile lor. Dacă se răscoală, atunci ţinuturile şi vilaieturile lor sînt devastate şi ruinate şi se face măcel general. Deoarece Ţara Românească şi Moldova sînt date cu arendă, acolo nu există timaruri şi zeamete[130]. Dar, în timpul expediţiilor, Ţara Românească şi Moldova participă împreună cu paşa de Silistra şi aduc cîte trei mii de soldaţi. Aceştia sînt însărcinaţi cu repararea cetăţilor, curăţirea şanţurilor şi transportul pămîntului la cetăţi, cu aranjarea locurilor de tragere a tunurilor[131]...

Reşedinţa paşei este sangeacul Silistra. Hassurile sale // au douăsprezece 331
voievodalîcuri. Hassul împărătesc provine din aceste voievodalîcuri. Mai întîi, hassul din Babadag produce şase pungi, iar hassurile din Karasu[132], Dobrogea, Deliorman, Bazargic[133], Eski-Djuma, Provadia, Aidos, Karînabad,[134] Silistra, potrivit legislaţiei privitoare la Silistra, sînt cazale preţioase cu ranguri de cîte trei sute de aspri.

Cetatea Silistra[135]. Ea este o fortăreaţă trainică, fiind zidită pe malul Dunării din pietre cioplite şi avînd o formă curbată; e făcută asemenea

[123] *Liva*, cu sens de sangeac, provincie.

[123bis] *Bender*.

[124] *Kılbudan* (greşit grafiat).

[125] În continuare autorul vorbeşte la prezent.

[126] *Iltizam*. Evlia se referă aici la modul cum erau numiţi domnii ţărilor române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd ei se considerau nişte „ispravnici" ai împăratului (*Istoria României*, III, p. 25).

[127] *Kâfiristan*.

[128] *Rumi*, „de Rumelia" sau „greceşti". Cifrele date de Evlia nu sînt prea exacte; Ţara Românească plătea 130 000 de taleri, iar Moldova 75 000 (*ibidem*, pp. 14—15).

[129] *Hıdmet* sau *hızmet*, slujbă, serviciu, obligaţie; aici în sens de haraci sau tribut.

[130] Adică feude date în posesiunea unor slujbaşi otomani.

[131] Despre această obligaţie de a da salahori pentru oastea otomană vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, pp. 309—310.

[132] Azi Medgidia, jud. Constanţa.

[133] *Hadjioglu Pazarı*, azi Tolbuhin, oraş în R. P. Bulgaria.

[134] *Karınat*, azi Karnobat, în R. P. Bulgaria.

[135] Despre cetatea Silistra, fostă Durostorum, vezi Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Dristorul-Silistra*, Bucureşti, 1913, care cuprinde puţine ştiri pentru secolul al XVII-lea.

unui arc[136]. Capetele curbate sînt îndreptate spre malul Dunării. La aceste capete se află două cetăţi trainice îndreptate spre Dunăre; o parte din ele sînt chiar în Dunăre, unde e loc de gherdap[137]. Aici se află şaptezeci-optzeci de mori de făină, aşezate pe corăbii mari, încît ele sînt nişte minuni şi merită să fie văzute. Cu voia lui Allah, le vom descrie la locul lor[138].

332 Partea de pe uscat a cetăţii, // care este partea de mijloc a arcului, este zidită din pietre mari şi rezistente, avînd totodată un şanţ, tot curbat, larg, vast şi adînc. Apa Dunării curge mereu prin şanţ, intrînd prin partea de apus şi ieşind prin partea de răsărit. Are unsprezece turnuri trainice, cu cinci sute de creneluri şi cu găuri aşezate pe două nivele. De asemenea, are două porţi, dintre care una se află spre apus, pe malul Dunării, şi este mică fiindcă este poarta dinspre apă; stă mai mult închisă. De aici se coboară la fluviul Dunărea pe o scară de piatră cu zece trepte. O altă poartă se găseşte spre sud-est[138bis], în partea oraşului; este construită cu două etaje şi este o poartă de fier rezistentă şi trainică. Această poartă se află la mijlocul curburii zidului, acolo unde curbura e cea mai mare. Peste şanţul larg se trece pe un pod de scînduri. În fiecare noapte, ostaşii din cetate trag podul cu ajutorul lanţurilor şi al unor macarale, aşezate pe nişte parapete, şi astfel închid poarta cetăţii. Cetatea rămîne în Dunăre ca o insulă...

De jur împrejur cetatea măsoară 770 de paşi de marinar, ceea ce, după paşii obişnuiţi, fac o mie de paşi. Este o cetate plăcută...

Aici există un turn central, un turn de muniţii, un hambar pentru
333 provizii şi douăzeci de case pentru ostaşi. Are şi dizdar // şi mulţi ostaşi şi tunari. Mari şi mici, sînt încă patruzeci de tunuri şahi şi darbzenuri[139] şi colomborne[140], precum şi tunuri de şăici şi tunuri de împrăştiere; nu are însă tunuri balimeze[141]. Majoritatea acestor tunuri sînt îndreptate spre Dunăre. Cîteva din tunurile şahi, aşezate pe marginea şanţului, pe uscat, sînt îndreptate spre seraiul paşei, fiindcă seraiul vizirilor este aşezat în faţa cetăţii, pe malul Dunării.

Păzitorii cetăţii fac aici de gardă în fiecare noapte, strigînd „Allah e unic, Allah e unic!”, fiindcă, atunci cînd vine iarna cumplită şi apa Dunării

---

136 La 1636 se spunea că Silistra „nu are întărituri, numai dinspre rîu palatul are un zid, dar nici acesta nu este întărit" (*Călători străini*, V, p. 123). În alte izvoare se arată că Silistra „are o cetate mică de piatră" (*Cronici turceşti*, II, p. 112).

137 *Girdab mahalli.*

138 Vezi mai jos p. 375—376.

138bis *Kıble*, direcţia spre Mecca; în cazul acesta sud-est.

139 *Darbzen*, tun greu, de asediu şi de apărare.

140 *Colomborna*, tun mare cu ţeavă lungă pentru trageri la distanţe mari.

141 *Balyemez* (din ital. *balimezzo*), tun de cel mai mare calibru pentru spargerea zidurilor cetăţilor la asediu; turcii îl numesc *balyemez* „nu mănîncă miere"; cronicarii moldoveni îi spun: balimez.

îngheaţă, îi cuprinde teama, întrucît aici este serhat, iar în partea cealaltă a Dunării se află ţara ghiaurilor valahi[142].

Gheţurile Dunării. După ce se rupe ghiaţa Dunării, se lasă linişte şi siguranţă ; cînd însă Dunărea, tîrînd sloiurile de ghiaţă tocmai din Germania, le îngrămădeşte lîngă zidurile cetăţii, deşi ele sînt înalte de optzeci de braţe, s-a întîmplat totuşi de multe ori ca sloiurile de ghiaţă, îngrămădindu-se unele peste altele, să treacă pe deasupra zidurilor, în interiorul cetăţii, şi să distrugă multe case. Cînd blocurile de ghiaţă se ciocnesc pe Dunăre, se produc bubuituri ca de tun.

Datorită Dunării, acest oraş este foarte îndestulat, fiindcă din părţile valahe şi moldovene de lîngă Dunăre, precum şi din alte sate şi ţinuturi, se aduc lemne, stîlpi mari, alimente şi băuturi, cu mii de sănii trase de bivoli, pe ghiaţă. Aşezîndu-şi corturile pe Dunărea îngheţată, multe mii de oameni destoinici din Silistra petrec în ele cu mîncăruri şi cu băuturi. Meterhanelele sînt puse să cînte, iar toţi tinerii se dau pe ghiaţă, oferind un spectacol uimitor. Unii se dau cu papucii, alţii au în picioare galenţi iar în mîini bastoane şi merg astfel de la un oraş la altul cu iuţeala fulgerului. În cazul cînd în acest anotimp cade şi sărbătoarea Bairamului, atunci se aşază şi leagăne mari, în care se dau toţi îndrăgostiţii şi petrec, deoarece Dunărea îngheaţă de şase-şapte palme. Ştim, de asemenea, că în anii cînd gerul a fost mai cumplit, a îngheţat şi de zece palme, iar fluviul a devenit un fel de zid. Este o minune a înţelepciunii lui Allah.

Mulţi pescari, găurind ghiaţa Dunării, pescuiesc moruni şi nisetri, care cîntăresc pînă la o sută de ocale. Numărul varietăţilor celorlalţi peşti numai Allah îl ştie. Locuitorii din Silistra păstrează bucăţi din aceste gheţuri şi le întrebuinţează în luna iulie, cînd le pun în compoturi // de vişine 334
cristaline ca oglinda de Murano şi, bînd aceste compoturi, se răcoresc.

Allah cel înţelept a vrut ca şi animalele de apă să se bucure de viaţă şi, de aceea, în unele locuri a creat în apa Dunării multe mii de copci unde Dunărea nu îngheaţă deloc. Am văzut cu ochii mei cum, la copcile acestea, veneau de multe ori sute de mii de peşti mari ce-şi scoteau capul afară din ghiaţă şi respirau şi sorbeau aerul aşa cum oamenii beau apa ; este o minune! Potrivit vorbei „peştii care stau în mare nu ştiu ce e marea"[143], aceste locuri, denumite răsuflători[144], sînt locuri minunate ce merită să fie privite, dar nu este cu putinţă să te apropii de peşti şi să-i pescuieşti, fiindcă în aceste locuri ghiaţa, cu voia lui Allah, este foarte subţire. Cîteodată săniile cad sub ghiaţă şi se scufundă ; se mai întîmplă ca mulţi oameni să se înece cînd se dau cu săniile şi nimeresc peste locurile cu ghiaţă subţire.

---

[142] *Eflak Kâfiristanı.*

[143] Un cunoscut proverb turcesc: *O mahiler ki, derya içredir, deryayı bilmezler.*

[144] *Solugan.*

Gaziii de la Dunăre, îmbrăcînd haine de noapte, trec pe malul celălalt, în Ţara Românească şi Moldova, şi răpind valahi şi moldoveni, îi cinstesc cu trecerea la islamism. Cînd merg pe ghiaţă cîntînd, mulţi iau din fugă moneda de pe ghiaţă şi trec mai departe, iar mulţi alţii, mergînd cu iuţeala fulgerului, îşi ridică un picior şi dansează ca un mevlevi[145], care se învîrteşte în juru-i, încît nu li se văd feţele, şi totuşi merg fără să-şi piardă echilibrul. Cînd se dau pe ghiaţă, unii sar deodată peste un om ce stă culcat în calea lor, fără să-şi piardă echilibrul. Unii merg cîntînd din vioară; alţii trag cu puşca, iar unii fumează şi se dau pe ghiaţă în grupuri de cîte doi-trei şi în acelaşi timp, vorbesc. Mulţi alţii se adună în grupuri mari şi, aducînd pămînt şi aşezîndu-l pe ghiaţă, fac focuri şi frig oi şi vaci întregi şi apoi se ospătează şi petrec.

Altă nenorocire. De multe ori spărgîndu-se ghiaţa, unii oameni, înotînd cu putere, ajung pînă la mal, dar şi mulţi se îneacă.

Alt meşteşug. Unii oameni, cu greutatea în spinare, îşi pun sub tălpi două bucăţi de oase de vită şi, cu băţul în mînă, merg pe ghiaţa cristalină ca briliantul, parcurgînd într-o zi distanţa de cinci-şase popasuri.

335 // Dacă am descrie aşa cum am văzut toate calităţile voinicilor ce se dau în spectacol pe ghiaţa Dunării s-ar forma un volum întreg. Drept vorbind, Silistra are voinici iuţi ca veninul şi curajoşi. Locuitorii acestui oraş, fie mari, fie mici, nu se tem de frigul iernii.

Oraşul Silistra[146]. Dintre mahalalele sale, zece sînt mahalale[147] de ghiauri, una este mahala de evrei, iar celelalte sînt mahalalele musulmanilor. Cele mai însemnate dintre ele sînt: mahalaua Zulfikar aga, mahalaua Akkuyu[148], mahalaua Istanbulului, mahalaua Daragaç[149], mahalaua rugăciunilor[150], mahalaua tribunalului, mahalaua paşei, mahalaua tîrgului, mahalaua tributarilor,[151] mahalaua olarilor[152], mahalaua Zankoç[153], mahalaua Kurşunlu[154], mahalaua lui Derviş efendi.

În aceste mahalale se găsesc unsprezece seraiuri frumoase. Cel mai frumos este marele serai destinat vizirilor, care este aşezat în faţa porţii cetăţii, pe malul Dunării. Nu este însă o clădire masivă şi nici un serai trainic

---

[145] *Mevlevi*, ordinul dervişilor „învîrtitori" (tourneurs), care se rotesc în extaz; înfiinţat în secolul al XIII-lea la Konya, de Melvana Celaleddin Rumi, marele poet mistic.

[146] *Silistre şehrinin varoşu*, „cartierele oraşului Silistra".

[147] *Mahalle*, cartier, parte a oraşului.

[148] *Akkuyu*, Fîntîna albă.

[149] *Daragaç*, stîlp pentru spînzurarea celor vinovaţi; spînzurătoare.

[150] *Namazgâh* (cit. *Namazghiah*!)

[151] *Haradji*.

[152] *Çanakçı*.

[153] *Zankoç*, crisnic, ţîrcovnic, la bisericile creştine ortodoxe. Dar e vorba de porecla lui Zankoc Hasan aga (vezi mai departe).

[154] *Kurşunlu*, cu plumb, plumbuită; este vorba de o moscheie acoperită cu plumb.

ca seraiurile din Buda şi Bosnia. Este un serai scund, construit simplu şi din scînduri. Are, de asemenea, o curte mare, un mic divanhane[155], şaptezeci de încăperi speciale pentru tinerii slujitori[156] şi o baie simplă. Toate odăile au sobe, fiindcă iarna este foarte aspră. Toate clădirile sînt acoperite cu olane. Seraiul acesta, din Silistra, l-am văzut în anul 1061[157]. Dintre celelalte, mai însemnate sînt: seraiul lui Kadi efendi, seraiul lui Paşazade, seraiul beilor, seraiul lui Sürmelizade, seraiul lui Hasan aga bostangiul, seraiul lui Manav-Ahmed aga, seraiul lui Zankoç[158] Hasan aga şi seraiul Baldjizadeler. Toate sînt construcţii frumoase, acoperite cu olane. Celelalte sînt case acoperite fie cu olane, fie cu altceva. Mahalaua creştinilor[159] are toate casele acoperite cu şindrilă.

De jur împrejurul acestui mare oraş se află şanţuri, avînd o lărgime de cincizeci de arşini[160]. Cu timpul, în unele locuri, şanţurile s-au umplut cu pămînt şi au ajuns la acelaşi nivel cu exteriorul; în multe locuri însă ele sînt încă pline cu apa Dunării. În 1030[161], pe vremea domniei sultanului Osman[162], de jur împrejurul acestui mare oraş s-a săpat un şanţ; se spune că aici se afla o cetate umplută cu pămînt. Se văd şi azi, în unele locuri, turnurile de pămînt şi locurile unde erau podurile de trecere. Se vede chiar şi locul celor şapte porţi ale podurilor. Poarta dinspre lăcaşul de rugăciune priveşte însă spre apus, iar poarta denumită Mustafadjik este îndreptată tot spre apus. Poarta zisă Eflatar se deschide spre miazăzi, iar poarta Dunării dădea spre sud[163]. // Poarta Istanbulului era spre răsărit şi tot în partea aceasta 336
se deschideau şi Poarta Daye[164], precum şi poarta dinspre Daragaç. Urmele lor se mai cunosc încă şi sînt locuri de trecere pentru oameni mari şi pentru cei din popor. De jur împrejur, acest oraş[165] are o întindere de 10 060 paşi repezi. Partea din afara şanţului cuprinde văi şi lunci cu iarbă. În fiecare zi, spre seară, pe aceste pajişti se adună oamenii şi îşi petrec timpul cu felurite distracţii.

Geamiile[166]. În partea de sud a Dunării se află geamia denumită

---

[155] *Divanhane*, loc pentru adunare.
[156] *Gıylman*.
[157] 25 dec. 1650 — 13 dec. 1651.
[158] Copiat greşit: *Rankoç*.
[159] *Hıristiyan*, „creştin". Vezi şi *Călători*, V, p. 123.
[160] *Arşın*, unitate de măsurat lungimea; circa 0,75 m; pas mai lung.
[161] 25 noiembrie 1620 — 15 noiembrie 1621.
[162] Osman al II-lea (1618—1622).
[163] *Kıble*; vezi nota 138 bis.
[164] *Daye*, „doică".
[165] *Varoş*.
[166] În 1636 existau la Silistra 7 moschei (*Călători*, V, p. 123); la 1648 erau doar 5 moschei (*Cronici turceşti*, II, p. 112).

Kurşunlu[167], care are o cupolă mare şi e înaltă, cu minber[168], mihrab[169] şi mahfil[170], construite după model vechi. Zi şi noapte, nu este lipsită de un număr mare de enoriaşi... Aceasta este construcţia lui Sinan paşa[171], care a fost unul dintre vizirii osmanlîi. El a fost douăzeci de ani valiu în acest oraş şi aducîndu-i la supunere pe valahi şi moldoveni, i-a făcut tributari[172]...

Oraşul mai are o medrese; afară de aceasta, se ţin lecţii publice şi în fiecare geamie. Sînt patruzeci de şcoli pentru copiii mici...

337 *Băile publice*

Are trei băi publice, dintre care una este cea de lîngă seraiul paşei, zisă Baia lui Iskender paşa, avînd o construcţie bună şi un aspect foarte plăcut. Baia de la geamia Kurşunlu este construită de către albanezul Sinan paşa... Afară de acestea, mai sînt patruzeci şi opt de băi de case. În interiorul cetăţii nu există baie.

Cişmelele. Are, de asemenea, zece cişmele cu apă curgătoare. Cişmeaua de la Akkapu, cişmeaua de la Saradjhane, cişmeaua din bazar, cişmeaua de lîngă geamia Kurşunlu şi cea zisă Kuruçeşme sînt cele mai vestite. Deşi un asemenea oraş, aşezat pe malul Dunării, nu are nevoie de cişmele, totuşi binefăcătorii le-au făcut pentru uşurinţă. De asemenea, se găsesc douăzeci de fîntîni, de unde, în luna iulie, se serveşte tuturor, din partea vacufului, apă rece cu bucăţi de ghiaţă provenite din Dunăre...

...Are şi două hanuri, dintre care unul, mic, se află în centrul oraşului, fiind zidit de către Melek-Ahmed paşa în chip trainic şi frumos şi acoperit cu olane, iar celălalt este hanul intendentului[173].

În afară de aceste două hanuri, mai sînt şi dughene de potcovari de care se folosesc locuitorii. Hanurile au cîte două porţi. Uşile mici stau mereu deschise şi primesc pe cei care se îndreaptă într-acolo.

Bazarul şi tîrgul. Aici se află opt sute de dughene. Mai întîi, are un bazar cu două uşi pentru vînzarea ţesăturilor şi aici se intră dinspre sud, dar nu aduce foloase. Porţile fiind prevăzute cu lanţuri, călăreţii nu pot intra acolo.

---

167 Vezi nota 154.

168 *Minber*, loc înalt, cu trepte, de unde se ţine predica în timpul slujbei de vineri în moschei.

169 *Mihrab*, un fel de altar la moschei; nişa spre Mecca.

170 *Mahfil*, loc în moschei pentru femei sau pentru sultani.

171 Sinan paşa a fost de cinci ori mare vizir (1580—82, 1588—90, 1593—95, 1595 VI—XI, 1595—96); este cel care a condus expediţia împotriva lui Mihail Viteazul, în 1595.

172 *Haradjgüzar (haracgüzar)*. Datele istorice nu sînt exacte.

173 *Emin*.

În cele două părţi ale unei străzi principale se află o sută de prăvălii frumoase, toate fiind acoperite cu olane roşii ca rubinul.

Descrierea bazarului şelarilor[174]. Este pomana lui Melek-Ahmed paşa. Reprezintă un bazar frumos, avînd // la cele două capete porţi prevăzute 338
cu lanţuri.

Pe ambele părţi ale unei străzi principale sînt aşezate optzeci de prăvălii de şelărie, toate acoperite cu olane şi formează un tîrg curat şi frumos împodobit. Dat fiind că aici iarna e aspră, se găsesc, de asemenea, şi mulţi blănari. Sînt şi parfumerii frumoase.

Calităţile meşteşugarilor. Giuvaiergiii fac şei şi harnaşamente împodobite şi săgeţi frumoase cu înfăţişare de pasăre. Sînt şi foarte multe bazaruri de pescari. De aici se transportă peşte în toată Europa[175].

Alimentele şi băuturile. Sînt renumite: pîinea albă, carnea grasă de oaie zisă *kîvîrdjîk*[176], precum şi carnea de vacă. De asemenea, există ceva asemănător cu napul, denumită gulie[177], care este foarte gustoasă şi se serveşte cu carne grasă, fiind foarte hrănitoare şi uşoară la digestie. Are gustul ca napul, dar i s-a dat denumirea aceasta deoarece are culoare bălţată[178]; creşte cît capul omului. De asemenea, dintre peştii Dunării sînt renumiţi peştii: morun, nisetru, crap şi *lom*[179]. Dintre băuturile cu gust plăcut este siropul de miere, dar e foarte zaharos. Braga ce se face din meiul alb serveşte de purgativ. Mulţi dintre săraci pun bucăţi de pîine în bragă şi, mîncîndu-le, îşi uită de griji. De asemenea, se fac struguri zemoşi. Şi vişinele, ca şi cireşele, ce se produc aici, sînt renumite. Oamenii de aici sînt de statură mijlocie, sănătoşi la corp, darnici la mînă şi veseli. Aianii se îmbracă cu ţesături alese şi cu stofe simple. Majoritatea populaţiei o formează negustorii din Ţara Românească şi din Moldova. Săracii cu stare mijlocie poartă blănuri, căptuşite pe dinafară cu pînze de diferite culori, iar pe cap poartă căciuli tătăreşti.

Cetele ostăşeşti de aici călăresc, ca şi tătarii, pe cai cu şea, iau parte la expediţiile tătarilor şi sînt neamuri tătăreşti. Afară de aceştia, mai sînt şi neamurile dobrogene. Sînt neam de citaki[180], născuţi ⟨din amestecul⟩ tătarilor, al bulgarilor, valahilor şi moldovenilor. La început, ei au descins

---

174 *Saradjhane*.

175 *Avrupa*.

176 *Kîvîrdjîk (kıvırcık)*, „creţ" sau „răsucit", oi cu lîna creaţă sau cu coarne răsucite; oi de Rumelia.

177 *Alabaş*, „cap pestriţ".

178 *Rumi aladja (Rumî alaca)*, „pestriţă rumeliotă".

179 *Lom*, folosit probabil de Evlia în legătură cu numele rîului Lom, din Bulgaria, ce se varsă în Dunăre.

180 *Çitak*, aşa numeşte Evlia Celebi pe locuitorii Dobrogei.

din oastea lui Suleiman paşa[181], fiul gaziului Orhan[182]. După aceea, hanul Baiazid Ildîrîm a colonizat aceste locuri cu tătari. Mamele lor fiind bulgăroaice, valahe şi moldovence, ei au devenit pe urmă *citaki*[183]. Descrierea detaliată a limbii vorbite de aceşti citaki se va face, cu ajutorul lui Allah, în partea privitoare la vilaietul Dobrogea. Femeile lor au capul lat şi poartă
339 // feregea[184] din stofă de diferite feluri şi cu alb. Ele sînt foarte cinstite şi foarte bine educate. Toţi locuitorii de aici sînt de ritul sunnit[185] şi îşi îndeplinesc continuu slujbele religioase.

Fiind un oraş bogat, ei arată mult respect faţă de musafiri şi, poftindu-i, îi ospătează. Sînt foarte mulţi oameni blînzi, drepţi, cumsecade şi prietenoşi.

Clima. Fiind aşezat la mijlocul celei de-a cincea zone climaterice, iernile de aici sînt cumplite. Cu toate acestea, toţi locuitorii sînt sănătoşi...

Locurile de odihnă ale Silistrei. 〈Se enumeră toate locurile de recreere〉.

Insula de „Pastramă"[186] se află între cele două maluri ale Dunării, în mijlocul Dunării. În fiecare an sînt sacrificate aici şaptezeci-optzeci de mii de vite; făcîndu-se pastramă din carnea lor, se trimite în Rum[187] şi în Arabia[188] şi în Europa[189] multe sute de mii de poveri de pastramă. Dacă cineva merge pe această insulă în timpul sezonului de pregătire a pastramei, i se tulbură mintea cînd vede cum curge în Dunăre, ca un torent, sîngele a mii de vite, făpturi ale lui Allah. Umilul de mine chiar am văzut odată cînd, dintr-o vacă tăiată, despicîndu-i-se burta, a ieşit un viţel care a început să umble şi care a fost hrănit cu lapte. În timpul sezonului, vin pe această insulă, cu corturile lor, mii de negustori de pastramă. Într-o parte, în sute de cazane, se topeşte

---

[181] Suleiman paşa, prima căpetenie de oaste otomană care a trecut în Rumelia pe la 1354.

[182] Orhan, emir otoman.

[183] În realitate locuitorii Dobrogei erau în mare parte români, după cum o dovedesc ştirile strînse de C. C. Giurescu. *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne.* Muzeul regional de arheologie Dobrogea, Buc., 1966. Aceasta nu exclude, se înţelege, o oarecare influenţă a minorităţii bulgare asupra unor mici colectivităţi româneşti, influenţă exercitată mai puternic, şi invers, de români asupra bulgarilor, în timpul convieţuirii lor pe aceste meleaguri. Vezi Virgil Nestorescu, *Cuvinte româneşti în limba bulgară*, în *Studii de slavistică*, II, Buc., 1971, pp. 141—146 şi în „Studii şi cerc. lingvistice", 17, 1972, nr. 2, p. 264—277); Ion Moise, *Toponimice bulgăreşti de origină română* („Studii şi comunicări", Piteşti, 1972, pp. 247—250) etc.

[184] Feregea (ferece, pl. ferace), voal lung purtat de femeile musulmane, ca o pelerină.

[185] Turceşte: *Sünnî*; *Ehl-i sünnet*; cei ce se conduc în viaţă după tradiţia profetului Mahomed.

[186] Insula unde se prepara pastrama în cantităţi mari, după cum descrie autorul.

[187] *Rum,* aici în sens de Anatolia.

[188] *Arab.*

[189] *Frenkistan.*

seul scos din vite, care apoi se amestecă cu unt. În altă parte, se fac lumînări din cerviș[190]. Aceasta este o insulă demnă de vizitat.

Talianurile[191] de pești de pe fluviul Dunărea

Cînd vine primăvara și începe să se rupă ghiața Dunării, un intendent de la Înalta Poartă închiriază pescuitul în Dunăre, în schimbul a șaptezeci și șapte de poveri de aspri[191bis] arendă, // și apoi, venind la pașa din Silistra de 340
pe malul Dunării, îi dă lui zece pungi pentru înregistrare[192] și douăzeci de pungi drept cheltuieli și începe să pescuiască în Dunăre.

Mai întîi, el pune să se taie, din pădurile de la Galați, din țara Moldovei, stîlpi de brad, de stejar și de carpen, înalți de cîte optzeci de arșini[193] și, aducîndu-i, îi așază în fața orașului Silistra, cu ajutorul a două mii de oameni și cu multe sute de negustori meșteri; urcîndu-se pe corăbii de trecere, aceștia îi înfig în apa Dunării, începînd de la cele două maluri spre mijloc, și lasă loc doar pentru trecerea unui singur pește ... Apoi împletesc între acești stîlpi nuiele, începînd din fundul apei și pînă sus; împletiturile se văd deasupra apei. Apoi lasă o gaură, pe care o închid cu o ușă făcută tot din împletituri. Pentru trecerea corăbiilor, care vin din sus și din jos, deschid această portiță și apoi o închid la loc.

În fața acestei portițe, intendentul de pescuit pune să se construiască, pe stîlpii din apă, odăi și cafenele, cu interioare și exterioare care merită să fie văzute. Cu cei o sută sau două sute de oameni ai săi intendentul locuiește în acest serai. Intendentul își are o încăpere specială lîngă această strîmtoare, unde se află și talianul de pescuit. El stă acolo zi și noapte și, făcînd o portiță din împletituri, închide cu ea strîmtoarea aceea. Împletitura este făcută în așa fel încît nu poate să treacă prin ea nici măcar un pește lung cît o palmă.

La sosirea primăverii, cînd în Dunăre nu mai rămîn ghețuri, peștii din toți afluenții Dunării, începînd cu cei din țara germană, așa cum am arătat mai sus, vin pe Dunăre, spre a-și depune icrele în diferitele puncte ale Mării Negre, pentru a scoate pui și pentru a-și căuta hrana în apa Dunării[194], mergînd, astfel, pe cursul Dunării spre Marea Neagră. Cînd ajung la talianul din fața Silistrei, ei văd că apa este închisă și, pînă la urmă, se

[190] *Cerviș*, în loc de *çerviș*.

[191] *Daliyan*, instalație de pescuit. Despre originea greacă a termenului vezi H. și R. Kahane și A. Tietze, *The lingua franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, 1958, pp. 477—481. Vezi descrierea unei asemenea instalații de pescuit la Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916, pp. 419—424.

[191bis] *77 yük akçe*. 1 yük = 100.000 aspri *(akçe)*.

[192] *Kalemiye*.

[193] *Zira*.

[194] *Ton (Don)*, în loc de *Tuna*, Dunăre. Pentru comparație vezi descrierea talianurilor de la Chilia în vol. V, p. 222 și urm. *(Seyahat-name)*.

întorc, dar, cînd ajung la portiţa împletită de la strîmtoare, se înghesuie acolo, iar cînd încearcă să se întoarcă iarăşi, atunci împletitura este ridicată în sus cu funiile; după ce se iau toţi peştii, mari şi mici, împletitura este lăsată din nou în Dunăre. E ceva care nu poate fi descris şi explicat, dacă
341 nu este văzut de aproape cu ochii.

Intendentul îl invită pe paşa la talianul său de pe Dunăre, oferindu-i, pe ascuns, două mii de guruşi şi daruri preţioase. Socotind că va fi zi cu noroc, toată cantitatea de peşte prins în ziua aceea îi revine paşei. De aceea, paşalele îşi încearcă aici norocul. Dacă se prinde un peşte mare, socot aceasta ca un semn de bun augur.

Cu voia lui Allah, spre norocul lui Melek-Ahmed paşa, au căzut în plasă şaptezeci de moruni mari, numiţi muteferrika[195], încît unii oameni de bună credinţă au spus cu uimire: „De patruzeci sau de cincizeci de ani nu am mai văzut să iasă, ca astăzi, deodată, şaptezeci de moruni de mărimea aceasta". Pe cei şapte mii de peşti, mari şi mici, ce au fost prinşi în ziua aceea, spre norocul său, paşa i-a vîndut tot intendentului, cu unsprezece pungi, şi i-a dăruit un caftan de preţ, plecînd după aceea la seraiul său.

Morunii aceştia numiţi muteferrika sînt peşti aşa de mari încît fiecare are o lungime de opt-nouă arşini... Din burta fiecăruia se scot cîte cinci pînă la zece cîntare[196] de icre. Aceste icre se pun în butoaie de miere şi se sărează.

Negustorii cumpără peştii aceştia de la intendent cu cîte una sau două pungi şi, după ce îi pun pe măcelarii de peşte să le scoată icrele şi cleiul alb, zis clei de peşte, îi sărează şi-i duc, cu harabalele şi cu corăbiile, în ţara leşească, rusească[197], spre Don, în ţinutul Kirghiziei[198], în Danemarca şi pînă în fundul Europei[199]. Peştii aceştia ⟨denumiţi⟩ morun şi nisetru sînt peşti specifici pentru Dunăre şi pentru marea[200] de Azov[201], în alte ape nu se găsesc. Fiecare pare că este un balaur. Din burţile lor nu iese nici o murdărie sau
342 putreziciune... Peştii aceştia deosebiţi sînt prinşi în faţa Silistrei.

Unii dintre intendenţi stau pe Dunăre timp de opt luni şi cîştigă, dar mulţi alţii dau faliment, fiindcă aceasta este o bogăţie care atîrnă de noroc. Supuşii din cele patruzeci-cincizeci de cetăţi de pe malul Dunării, precum şi cei de la Chilia, Cetatea Albă şi ostaşii din cele cinci cetăţi ale Oceakovului

---

[195] *Muteferrika*, aici în sens „ales, select".

[196] *Kantar*, măsură de greutate echivalînd cu 120 de livre. *Livra*, variabilă, cca. 1/4 din kilogram. Cîntarul a fost utilizat şi în Ţara Românească şi Moldova, unde măsura 44 de ocale (circa 56—57 kg) (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, pp. 263 şi 271).

[197] *Moskov*.

[198] *Kırkız*.

[199] *Frenkistan*.

[200] *Nehir* (fluviu), în loc de *deniz* (mare).

[201] *Azak*.

trebuie să-şi ia soldele de la acest intendent al Dunării. În cazul cînd el pierde, atunci este închis şi i se ia din avere. Dar cînd îl ajută norocul, cîştigă şaptezeci-optzeci de mii de guruşi. Este, desigur, o îndeletnicire şi o privelişte uimitoare meştereala aceasta de a întinde în apa Dunării împletituri prinse şi legate de stîlpi şi de a pescui, ceea ce cu greu poate veni în mintea cuiva. Cel care vede această trecătoare înţelege cît de mare este puterea omului şi cît de mult a progresat mintea omenească în viclenii şi meşteşuguri.

În timpul primăverii însă, la Silistra se face mare noroi, încît se îneacă în tina neagră pînă şi elefantul-mamut[202]. În registrele de la judecătorie se vede scris chiar că un deliu[203] al lui Nasuh paşazade Husein paşa, fiind ameţit cu must de miere în maidanul din fundul bazarului, cînd a dat pinteni calului său, acesta s-a scufundat în noroi pînă la urechi şi s-au înecat în Dunăre, ducîndu-se cu noroi cu tot. Zece oameni n-au putut să-l salveze pe un nebun. Tot în registre se află scris că, pe cînd Kodja-Kenan paşa era valiu, acesta a pus să se transporte din oraş în Dunăre optzeci şi şapte de mii de butoaie cu noroi.

Pînă la urmă, efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, a cheltuit din averea sa douăzeci de pungi, construind hanul mai sus pomenit, bazarul de şei[204], sute de prăvălii şi o cafenea mare cu etaj... şi caldarîm de piatră... De 343
atunci a început să se facă în oraşul Silistra caldarîmul, care este o binefacere minunată, deoarece în oraşul acesta, vara şi iarna, se face tîrg mare, unde se strîng mii de harabale şi se formează o adevărată mare de oameni.

Morile de pe Dunăre ale Silistrei. Pe dealurile[205] şi pe văile de la Silistra sînt multe mori de apă ; însă ca morile de făină de pe Dunăre nu există altele pe nici o apă, doar poate în faţa oraşelor de pe malul Dunării. Totuşi, morile din faţa Silistrei sînt cele mai uimitoare dintre toate.

Forma lor : Întîi şi întîi, sînt aşezate, alături, două corăbii asemănătoare cu cele de tranzit de pe Dunăre şi sînt prinse între ele cu ajutorul unor grinzi mari. Între aceste două corăbii se află nişte cutii[206], făcute din scînduri groase, late de vreo zece arşini, şi din lemne aşezate perpendicular. Aceste cutii sînt puse în legătură cu nişte roţi dinţate, aşezate în corabia cea mare. În interiorul roţii celei mari se află o piatră mare, care poate fi trasă abia cu trei perechi de bivoli. Aceste mori, funcţionînd ziua şi noaptea, produc

---

[202] *Fil mahmudı.* Exagerare evidentă (figură de stil).

[203] *Deli,* „nebun", aici în sens de „brav" ; deliii formau şi o categorie de oaste otomană; este o deformare din delir, „viteaz".

[204] *Saradjhane* (sarachane).

[205] *Tag (dag),* înseamnă munte, pădure.

[206] *Dolab* (de unde românescul: dulap) ; *dolab* este şi scrînciob.

cîte cincizeci de chile[207] de Silistra de făină. Aceste roţi se învîrtesc cu atîta iuţeală încît omul nu le poate urmări. În fiecare moară locuiesc doi-trei oameni cu familiile lor. Fiecare din ele este acoperită cu scînduri, ca hanurile. Înăuntrul lor se află mai multe încăperi şi bucătărie; au ferestre şi coşuri. Multe din ele au şi cuptoare, unde se coace pîine şi plăcintă[208]. Aceste mori sînt aşezate în dreptul cetăţii Silistra şi fiecare îşi are locul fixat cu semne; în felul acesta, fiecare stă liniştit.

De fapt, Dunărea curge cu mare iuţeală prin faţa cetăţii, formînd o mare vîltoare. Dar şederea acestor şaptezeci-optzeci de mori pe Dunăre este un lucru de mirare. Două corăbii sînt prinse între ele prin nişte stîlpi mari, ca de corăbii. Apoi, se împleteşte un coş mare din trunchiu de viţă sălbatică şi se umple cu piatră, după care se închide bine. Apoi, tot din viţă sălbatică se împleteşte o funie groasă, cît corpul omului, avînd o lungime de cinci-
344 zeci-şaizeci de arşini. După aceea // corăbiile cu moară se deplasează pe Dunăre, iar cînd sînt aduse pe locul aparţinînd stăpînului morii, coşul plin cu piatră e lăsat în apă şi, în felul acesta, moara este fixată pe locul acela, deoarece un capăt al funiei rămîne legat de coş, în timp ce capătul celălalt e legat de corabie. Cînd se apropie iarna şi încep să curgă sloiuri de ghiaţă pe Dunăre, se taie funia aceasta a morii şi fiecare moară este dusă şi păstrată la adăpost.

La sosirea primăverii începe din nou meşteşugul. Acestea sînt nişte mori uimitoare şi fiecare aduce anual un venit de cinci pungi, încît sînt mai avantajoase decît un zeamet independent. Pe scurt, cîştigurile şi veniturile aianilor din Silistra provin, în cea mai mare parte, de la aceste mori...

⟨Mai departe se descriu locurile de vizitat din Silistra; se vorbeşte apoi de primirea unei porunci de la Poartă, adresată vizirului Melek-Ahmed paşa, aflat în acel oraş.⟩

345 *Plecarea noastră, în rebi ul-evvel al anului 1062*[209]*, pentru paza satelor şi oraşelor din eialetul Oceakov*

Cu voia lui Allah, plecînd cu mare alai din oraşul Silistra ... spre sud, am ajuns în satul Adali[210]. Locuitorii lui sînt valahi şi bulgari. Este has împărătesc. După aceea am poposit în satul Ceairli[211]. Într-adevăr, acesta

---

[207] *Kile*, unitate de măsurat capacităţi în Imperiul otoman; varia după epocă şi regiuni între 18 şi 22 de ocale (circa 22,50—25 l). Mai tîrziu este amintită şi chila de Dobrogea, care avea 88 de ocale, fiind mai mare de patru ori decît chila de Constantinopol (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, p. 206).

[208] *Pogaça* (azi *bogaça*), de la cuvîntul italian *focaccia*.

[209] 11 febr. — 11 martie 1652.

[210] *Adalı, Adaköy*, azi Ostrov, orăşel pe malul Dunării, la hotarul cu R. P. Bulgaria.

[211] *Çayırlı. Çayır* (rom. „ceair"), pajişte, cîmp cu iarbă, vale largă.

este un loc bogat în ierburi şi fîneţe. De acolo am sosit în satul Renkler[212]. Locuitorii lui sînt musulmani. Este zeametul alaibeiului[213], format din trei sute de case, cu geamie, în ţinutul cazalei Bazargic[214]. După aceea, mergînd mai departe, am sosit în cazaua Bazargic.

Descrierea oraşului Bazargic

I se spune tîrgul Hadjioglu din pricină că l-a adus în stare de propăşire viteazul cu nume de Hadjioglu, care era unul dintre emirii lui Ildîrîmzade[215], Musa Celebi. Se află aşezat pe teritoriul vilaietului Dobrogea şi este hassul paşei din eialetul Silistra. Cu şapte pungi, // plătite din venitul miriei, 346
aici guvernează un agă potrivit, dintre agalele paşei, împreună cu alţi cincizeci de supuşi ai săi. Este cadiat principal, cu rangul de trei sute de aspri soldă din partea Şeriatului. Are în total şapte comune şi saptezeci şi opt de sate înfloritoare şi anual se dau cîte şase pungi pentru cadii şi pentru voievod. Are un chehaia[216] de spahii, serdar de ieniceri şi muhtesib[217]. Neavînd cetate, nu are nici dizdar ; cu toate că nu există muftiu şi nici cadiu sau nakib[218], sînt totuşi aici mulţi aiani şi notabili.

Oraşul este aşezat pe un deal întins, fiind alcătuit din două mii de case, în majoritate acoperite cu olane, iar o parte cu şindrilă. Peste tot sînt vii şi grădini, dar nu se găsesc fructe în timpul iernii aspre[219]. Mahalalele sînt următoarele: Musalla efendi, Şeih efendi, Gazi-Baba, Hadji-Mehmed, Hadji-Hîzîr, Eski[220] şi Çavuş Bazarî.

Dintre geamii, cele mai renumite sînt: geamia din bazar, geamia ceauşului, geamia veche, geamia lui Şeih efendi. Celelalte sînt meceturi. Nu are medresele; în schimb se găsesc unsprezece şcoli pentru copii. Are, de asemenea, trei băi publice, trei hanuri şi vreo două sute de prăvălii.

Binefăcătorul Ibrahim aga, chehaiaua lui Köprülüzade Ahmed paşa, a construit pentru bazar, pe strada principală, vreo sută de prăvălii frumoase, care au făcut faimă acestui oraş. În cele două capete ale lor se găsesc porţi. Ele sînt construite din piatră şi au acoperişuri de olane. Allah să-l asigure de faimă pe veci!

---

212 *Renkler* (?) înseamnă „Culori"; neidentificat.

213 *Alaybey*, „beiul (şeful) unui alai"; *Alay*, odinioară batalion sau escadron, din veacul trecut este un regiment.

214 *Hadjioglu Bazari (Hacıoglu Bazarı)*.

215 *Ildîrîmzade*, fiul lui ⟨Baiazid⟩ Fulgerul *(Yıldırım)*.

216 *Kethuda yeri*.

217 *Muhtesib*, socotitor, are şi sensul de „şef de poliţie"; era însărcinat şi cu strîngerea dărilor.

218 *Nakib ül-eşraf*, demnitate importantă în ierarhia islamică; lui i se preda steagul în luptă.

219 S-ar putea să fie şi greşală, în loc de „nu fac fructe din pricina iernii grele".

220 În sensul de „vechi", „veche".

În apropierea bazarului, el a construit o baie publică de toată frumusețea. Acest oraș era vestit prin lipsa de apă. Toată populația era nevoită să se servească de puțurile cu apă sălcie. Chiar se află scris în registre faptul că pe cînd Derviș-Mehmed pașa era valiu de Oceakov, oastea sa, aflată la paza acestui oraș, băuse apă aici în valoare de patruzeci de mii de guruși. Această sumă a ieșit din buzunarele raielei și beraielei. Chiar și atunci cînd stăpînul nostru, Melek-Ahmed pașa, a fost acolo timp de trei luni, a cumpărat pentru oastea sa apă de băut de trei mii de guruși. Acesta este un oraș unde criza de apă era o nenorocire așa de mare, încît raialele cărau mereu la pașale apă cu butoaiele așezate în căruțe. În nici un ținut nu există o asemenea situație.

Cu toate acestea, în numele lui Allah, tot chehaiaua Ibrahim aga a lui Köprülüzade a cheltuit pentru acest oraș șaptezeci de mii de guruși și, cu ajutorul lui Babaoglu Bekir aga, care era slujbașul ruznamegiului[221] Ibrahim efendi, a pus să se găurească dealurile, șesurile și pădurile[222] la o distanță de două conace și, în răstimp de un an, a adus prin canale, pe sub pămînt, ca la o moară, apa dătătoare de viață în orașul acesta Bazargic. El a construit în nouă locuri cișmele curgătoare și, astfel, a îndestulat orașul cu apă și a scăpat, în felul acesta, populația orașului de chinurile căldurii și ale setei. Pe lîngă faptul că populația a fost îndestulată cu apă, au reînviat și toate viețuitoarele, precum și viile și grădinile, iar livezile și grădinile cu pomi au început să dea semne de roade. De data aceasta însă locuitorii orașului au început să se plîngă de acel binefăcător, zicînd că: „orașul nostru s-a umplut de torente și s-a făcut noroi". Atunci binefăcătorul acela a dat din averea sa încă trei mii de guruși și a pus să se construiască caldarîmuri pe drumurile cu cișmele, precum și pe celelalte străzi principale pentru circulația publicului. În felul acesta el a curățat orașul...

⟨Sînt date și versurile care indică anii de construire a cișmelelor: 1084 H.⟩[223]

348 Clima orașului Bazargic este foarte plăcută. Locuitorii de aici se îmbracă în general cu vestminte de stofă, cu contăși și poartă feregea. Sînt și mulți ieniceri și spahii, dar nu are învățați. Cei de stare mijlocie poartă blănuri din piei de miel, căptușite cu bogasiu, iar pe cap pun căciuli și merg cu tătarii în expediție, deoarece locuitorii din Dobrogea sînt oameni voinici, curajoși și renumiți. Ei cîștigă îndeletnicindu-se cu negoțul și cu luptele sfinte. Dintre alimentele și băuturile acestui oraș, sînt renumite pîinea albă și siropul de miere...

---

[221] *Ruznamegiu (Ruznameci)*, „jurnalier", slujbaș însărcinat cu ținerea evidenței zilnice a veniturilor și cheltuielilor sau altor evenimente.

[222] *Tagları ve deşt-i mahunları.*

[223] 18 apr. 1673 — 6 apr. 1674.

Dintre meşteşugurile lor, nu există în cele patru colţuri ale lumii tolbe cu fir de aur ca aici, lucrate cu fire de aur, presate pe marochin. Punînd să le fasoneze cu sidef ⟨în valoare⟩ de o sută de guruşi, aianii le trimit în dar la Istanbul.

În mijlocul oraşului se află un maidan întins. O dată pe săptămînă, mii de oameni din satele şi tîrgurile din împrejurimi se adună aici şi îşi prezintă mărfurile lor şi, astfel, fac vînzări şi cumpărări. Raialelor din acest oraş li se spune citaki de Dobrogea. Lăsînd la o parte limba, ei sînt oameni de o iscusinţă uimitoare.

De aici, mergînd tot spre răsărit, am ajuns în satul Kodoman[224]. Este un sat de musulmani, format din trei sute de case şi o casă de oaspeţi. Cînd bogătaşul Kodoman aga a dat un mare ospăţ în cinstea paşei, i-a oferit în dar şi trei cai buiestraşi.

De aici, mergînd tot spre răsărit, am sosit în şesul Batova[225]. Este un loc plăcut, cu grădini pline de flori, aşezat pe malul Mării Negre. Am stat aici timp de patruzeci de zile şi ne-am distrat în corturile noastre. Păscînd în lanurile de trifoi şi de lucernă şi de pir, toţi caii noştri s-au îngrăşat aşa de mult că nu se poate descrie. Venind şi locuitorii din oraşele din împrejurimi, s-a format un tîrg mare de ordie. Am fost însărcinaţi să apărăm trecătoarea Varna, de pe malul mării, împreună cu tîrgurile Balcic[226], Cavarna, Keligrad[227] şi Mangalia[228], de răutăţile cazacilor rebeli[229]. // 352

...De aici, luînd patruzeci-cincizeci de călăreţi, am mers la Morile Dunării[230]. Sînt patruzeci-cincizeci de mori de apă şi fiecare este mai avantajoasă decît un zeamet. Multe din ele aparţin lui Husein paşa, din familia lui Nasuh paşazade. În vilaietul Dobrogea nefiind mori, populaţia din Dobrogea are nevoie de aceste mori. Potrivit celor spuse de locuitorii de aici, apa de la aceste mori provine ⟨tot⟩ din Dunăre, fiindcă s-au găsit şi aci, de cîteva ori, aceiaşi peşti ca în Dunăre.

Plecînd de aici, am poposit la Batova. De aici am mers spre nord şi am sosit în satul Mumdjiki[231]. Este un sat de musulmani cu o geamie, şi formează un zeamet. De acolo, mergînd tot spre nord, am ajuns la schela Balcic. Pe cînd ne odihneam, dormind liniştiţi în corturile noastre, în locul numit Capul Balcicului, // a venit un om cinstit dintre raiale şi i-a spus 353

---

224 *Kodoman*. Mai departe se aminteşte de *Kodoman aga*, nume de persoană. Deci ar fi „satul lui Kodoman".

225 *Batova*, aproape de Bazargic.

226 *Yalçın*, copiat greşit.

227 *Keligrad*, în alte părţi *Keligra* (Capul Caliacra).

228 *Mankalya*.

229 *Kazak-ı âk*.

230 *Duna Degirmenleri*. Despre aceste mori Evlia mai vorbeşte în vol. V, p. 83.

231 *Mundjiki (Mumciki)*, în alte părţi Indjili, poate Muncil (între Balcic şi Varna).

pașei: „Stăpînul meu[232], pe mare umblă treizeci și șase de șăici căzăcești. Probabil că vor să devasteze portul Balcic, într-o zi cînd vremea va fi prielnică". ⟨Urmează descrierea prinderii celor 36 de șăici căzăcești și descrierea
4—355 localităților Balcic și Cavarna.⟩

355 De aici, mergînd iarăși spre nord, am ajuns în cetatea Keligra-Sultan. Descrisesem cu amănunte starea acestor locuri, pe care le văzusem cu prilejul unei întîmplări nenorocite, pe vremea întoarcerii noastre din Crimeea. Mergînd iarăși spre nord, am sosit în satul Ilanlîc[233]; este un sat de musulmani cu două sute de case și cu o geamie. Aici se găsesc însă mulți șerpi... De aici am ajuns în orașul Mangalia.

Descrierea orașului și marelui port Mangalia. Este un oraș foarte vechi. În prezent, partea înfloritoare a orașului se află spre nord, la intrarea în port, unde se văd și acum temeliile cetății. Deoarece Edje-Iakuboglu
356 Umurdja gaziul // a întîmpinat dificultăți cu prilejul cuceririi lui — care a avut loc în timpul domniei lui Ildîrîm Baiazid — el i-a dărîmat cetatea după cucerire. Astăzi orașul este frumos și înfloritor[234], fiind așezat pe malul mării, într-un șes nisipos. Face parte din vacufurile lui Esmahan-Sultan[235]. Are un cadiu și un mütevelli. Este un cadiat cu rang de 300 aspri, în eialetul Silistrei, pe teritoriul Dobrogei.

Din ținutul ei, cadiul primește anual șapte pungi. Există, de asemenea, un serdar al orașului, un muhtesib al orașului și un subași[236]. Sînt mulți negustori, care trăiesc în case solide, căci se tem de cazaci. Cei mai mulți dintre aiani fac parte din neamul laz[237], care cu toții sînt, din mamă, născuți kuloglii[238].

Printre lazi circulă și o glumă, în sensul că, dacă cineva nu are posibilitatea să se ducă la Kaaba[239], ei îi spun: „Bre, ignorantule, du-te la Mangalia, care este Kaaba pribegilor și a sărmanilor". Așa de mult respectă lazii acest oraș. Aici se află, de asemenea, mulți greci și evrei, dar, zi și noapte, la judecătorie n-ai loc de pricinile dintre lazi și evrei. În acest oraș, Mangalia, dacă un laz dă o palmă unui evreu, e sigur că cel care a lovit e pedepsit conform Șeriatului.

---

[232] *Sultanım.*

[233] *Yılanlı* (sat cu șerpi); Ilanlîc, jud. Constanța.

[234] La 1711, Mangalia decăzuse; era un sat locuit mai mult de români și bulgari („Arhiva Dobrogei", I, 1916, p. 100).

[235] *Esmahan-Sultan,* prințesă otomană, fiica lui Selim al II-lea.

[236] *Subașı,* căpetenie de oaste; aici în sens de căpetenie polițienească din orașele turcești; era însărcinat și cu strîngerea dărilor.

[237] *Laz,* populație din nord-estul Anatoliei, de obicei negustori.

[238] *Kuloglu,* descendent din sclavi; fii de ieniceri; oaste de pază.

[239] *Kaaba* (turc. *Kâbe,* citește „Chiabe"), lăcaș de pelerinaj la Mecca (Arabia).

Cea mai însemnată geamie este aceea a Esmahan-Sultanei[240]. Este o geamie strălucitoare şi cu mulţi credincioşi, cum nu se mai află în aceste părţi. Imamii[241], hatibii[242] şi muezzinii[243] toţi sînt din Istanbul, adică sînt persoane instruite şi înţelepte.

Aici se află şapte şcoli pentru copii, trei hanuri, vreo trei sute de prăvălii, un mic bazar[244] şi o baie mică. Toate lăcaşurile de binefacere sînt vacufuri ale Esmahan-Sultanei. De asemenea, se găsesc şapte cafenele şi vreo trei sute de magazii lîngă schelă şi în alte locuri, deoarece aici e un loc de negoţ. Cea mai bună clădire este hanul serdarului. În comparaţie cu ⟨mărimea⟩ oraşul⟨ui⟩, prăvăliile sînt puţine.

Fiind un port mare, se încarcă aici cu grîne o mie de şăici şi karamursel-uri[245] şi zabun-uri[246] care vin la Istanbul. Această trecătoare este schela vilaietului Dobrogea şi de aceea acolo se găsesc multe grîne şi alte cereale. Dar portul de acolo fiind deschis către miazăzi şi răsărit, se ivesc pe mare valuri cît munţii, care nu îngăduie şederea corăbiilor. Din această pricină, ele fug îndată ce-şi încarcă marfa, deoarece în fiecare an se scufundă şi pier aici multe corăbii. Se spune că în vechime, în locul acesta a fost şi un port mare, cu două ieşiri[247]. Şi acum se văd, în fundul mării, la lumină, pietre mari cît munţii. În prezent, corăbiile care pot să stea acolo acostează numai la adăpostul acestor temelii de la ţărm. Însă corăbierii neascultători descărcînd mereu pietre în port, acesta s-a umplut, încît nu mai există linişte şi siguranţă. În cazul cînd capudan paşa ar veni cu flota imperială şi ar curăţa portul şi nu s-ar mai arunca alte lucruri în el şi dacă s-ar aplica amenzi celor care aruncă asemenea lucruri, atunci portul şi-ar găsi liniştea. Allah să înlesnească curăţirea lui, căci e un port dintre cele mai necesare.

Acest oraş are pretutindeni vii şi grădini frumoase. Lîngă grădinile din partea de apus se află un mic lăcaş de vizitat, denumit Maharrem-Baba.

---

[240] Despre moscheia din Mangalia vezi N. Iorga, *Moschei pe pămîntul românesc*, în „Buletinul Com. mon. istorice", XXII, 1929, p. 187 şi H. Stănescu, *Monuments d'art turc en Dobroudja*, în „Studia et acta Orientalia", II, 1961, pp. 184—187.

[241] *Imam*, preot musulman, cel ce slujeşte la cele cinci rugăciuni zilnice.

[242] *Hatib*, orator, predicator; cel ce slujeşte la rugăciunile de vineri.

[243] *Müezzin*, cel care îi cheamă pe musulmani la slujbă, urcîndu-se pe minaret şi citind *ezan*-ul.

[244] *Bezestan* sau *bedestan*, denumirea părţii centrale a oraşului unde se vindeau obiecte de valoare.

[245] *Karamürsel*, un gen de corabie cu pînze.

[246] *Zabun*, idem ca mai sus.

[247] Este vorba de vechiul port Callatis, abandonat în secolul al VII-lea. Urme din vechea fundaţie a portului au fost remarcate şi de alţi călători. Vezi C. Preda, *Callatis*, ed. a II-a, Bucureşti, 1968, pp. 11, 25. Despre ruinele portului antic şi medieval de la Mangalia vezi V. Cosma, *Prospectări arheologice submarine* („Buletinul Monumentelor istorice", 1973, nr. 1, pp. 32—34), unde se reproduce şi o schiţă a vestigiilor portului.

Avînd mulţi pomi crescuţi ⟨în jur⟩, după amiezile, toţi bătrînii şi tinerii îşi petrec timpul lîngă acest lăcaş încîntător.

De aici am plecat spre miazănoapte şi am ajuns în satul Ghiuvenlia[248], unde, într-adevăr, afinele cresc cît prunele. Fiind un sat de musulmani, cu o sută de familii şi o geamie, este un zeamet, dar, fiind în interiorul Dobrogei, e lipsit de apă. Apa se scoate cu caii din puţuri adînci de optzeci de braţe[249]; şi aceasta e ceva de mirat.

Aceste teritorii fiind chiar în centrul Dobrogei, aici sînt citaki răi, dar pentru oaspeţi ei au pîine destulă şi dimineaţa şi seara. Cînd pleacă musafirii dintr-o familie, îi însoţesc 40—50 de călăreţi de-ai lor. Uşile lor sînt deschise; nu există „Yok"[250] pentru oaspeţi, deoarece e un ţinut bogat. Datorită faptului că ei au tot respectul faţă de oaspeţi, Allah le dă ⟨produse⟩ din belşug şi o chilă de sămînţă produce 50—60 de chile; de aceea, locuitorii nu refuză să dea în mod regulat dijma împărătească datorată zaimilor, dar sînt niţel învinuiţi şi blamaţi pentru că sînt dobrogeni[251]. Am însemnat aici cîteva din expresiile şi ⟨din⟩ vorbirea lor.

Limba dobrogeană[252], *adică a neamului citak.* După ce Ildîrîm Baiazid han a cucerit acest ţinut de la bulgari, valahi şi moldoveni[252bis], a aşezat acolo tătari şi cete de ostaşi din populaţia Anatoliei[253]. Acest grup[254] a rezul-
358 tat din încrucişarea ostaşilor // cu valahii şi a apărut un vocabular, pe care îl folosesc între ei şi pe care nu îl poate înţelege orişicine[255].

---

[248] *Güvemli*, „⟨sat⟩ cu afine"; fost Ghiuvenlia, azi Chirnogeni, jud. Constanţa.

[249] *Kolaç* sau *kulaç*, măsură populară, „braţe întinse".

[250] *Yok* (rom. *ioc*), în sens de „nu e", „nu există"; aici în sensul de „nu refuză".

[251] *Dobridjalî (Dobricalı).*

[252] Prin „limbă dobrogeană" se înţelege aici dialectul sau graiul vorbit de o parte a populaţiei Dobrogei.

[252bis] Despre împrejurările in care a fost cucerită Dobrogea la 1420, cînd se afla în stăpînirea Ţării Româneşti, vezi studiul publicat de Anca Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, Bucureşti, 1974, pp. 43—127.

[253] Despre aşezarea tătarilor în Dobrogea vezi Al. P. Arbore, *Contribuţiuni la studiul aşezărilor tătarilor şi turcilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei", II, 1919, pp. 203—251, unde se dă şi o listă a localităţilor dobrogene — unele amintite şi de Evlia Celebi. Vezi şi Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii", 1965, nr. 5, pp. 1102—1103 şi 1115.

[254] *Taife*, cuvînt intrat sub forma „taifa" în limba română din secolul al XVIII-lea.

[255] Vezi J. Hammer, *Sprachprobe der Tataren von Dobroudscha aus Ewlia's Reisebeschreibung*, in „Fundgruben des Orients-Mines", V, Viena, 1816, p. 84.

Iată cîteva cuvinte din acest limbaj:

Heşer	= pepene galben
Heşerka	= pepene verde
çogaç (Ciogaci)	= soare
Kalayık	= sclavă, roabă, slujnică
Kavra!	= adu!
Paytal	= cal
Paytalı akat!	= adapă calul!
Kopayın	= limba ta (sau: dorinţă)
Napayın?	= ce să lucrez? ce să fac?
Defke	= fiică de sclavă
Çalma	= turban
Meçekli	= ciumă
Börk	= kalpak (căciulă)
Ők (ön) beni!	= aşteaptă-mă!
Aydıver!	= spune repede!
Oçak	= foc
Küyin	= vatră
Oçak kavra!	= adu foc!
Keremin aydivireyim!	= să-ţi spun îndată binefacerea ta!
Selam ayındım[255a]	= salut vouă! (în sens de „Bună ziua")
Çorbadji (çorbacı) ne ayar, ayda!	= ce face stăpînul tău, spune!
Taherle	= cu amînare, cu întîrziere
Şikâst oldum	= m-am îmbolnăvit
Yundum kulunudır	= este mînzul iepii mele
Urb (sau *Ureb*)	= testiculele calului
Baytal djavi (cavı)	= bici pentru cai
Çiddidir	= este bun! este serios!
Kademil Murvat	= nume de om (*Mürüvvet*, „cel norocos".
Ay dogdı	= a răsărit luna[256]

Ei utilizează multe din aceste cuvinte folosite cîndva, acordîndu-le sens, dar numai ei le înţeleg. Ei vorbesc însă şi cu cuvinte binecunoscute de ceilalţi oameni. Cei din Dobrogea şi Deliorman sînt ca nişte popoare deosebite unul de altul, dar au voinici curajoşi şi viteji. Sfîrşitul lor să fie cu noroc!

[255a] Corect: *aytdım* = „am spus".

[256] Unele dintre aceste cuvinte, luate din limba arabă şi persană, sînt deformate, iar altele sînt luate din turca central-asiatică sau din tătară.

De aici am plecat spre nord şi, trecînd prin sate bogate şi înfloritoare, am ajuns în oraşul Constanţa[257].

Descrierea oraşului Constanţa. Înainte vreme, cetatea fusese ridicată de Kalvare[258], fiul craiului Dobrogei. Se spune că a fost o cetate puternică, trainică şi de temut. Deoarece ⟨Baiazid⟩ Ildîrîm han a întîmpinat multe dificultăţi la cucerirea ei, după victorie a dărîmat-o şi a pus ca pietrele să fie aruncate în mare[258bis]. Şi acum se văd, pe un deal înalt de lîngă mare, ruinele zidurilor dărîmate[259].

Pe atunci, locuitorii acestei cetăţi, îmbarcîndu-se pe corăbii, au fugit la craiul genovez[260] din cetatea Caffa[261], deoarece, în vremea aceea, toate cele şaptezeci de cetăţi[262] de pe ţărmurile Mării Negre erau în stăpînirea
359 genovezilor; numai cetăţile Terkos[263], Amasra[264], // Sinop[265] şi Trapezunt[266] rămăseseră în stăpînirea grecului Constantin[267].

Cînd sultanul Baiazid-Veli[268] a cucerit, cu ajutorul lui Ghedik Ahmed paşa, cetăţile Caffa şi Azov, genovezii au pierdut toate legăturile lor din jurul Mării Negre şi, trecînd cu învoire prin strîmtoarea de la Istanbul, s-au retras în insula Chios[269], unde au rămas pînă la domnia lui Suleiman han[270].

Deoarece, mai tîrziu, ei au călcat pacea şi au făcut prizonieri pe hagiii musulmani care mergeau la pelerinaj, Suleiman han a trimis împotriva lor,

---

[257] *Köstence Kasabasına.*

[258] *Kalvare*, personaj legendar.

De fapt cetatea e mult mai veche, fiind construită de greci şi romani. Despre originea ei vezi Radu Vulpe, *Note de istorie tomitană*, în „Pontica", II, 1969, pp. 149—167 şi idem, *De la Tomis la Constanţa*, în „Magazin istoric", 1972, nr. 6, pp. 2—8.

[258bis] După cercetări recente, Dobrogea nu a fost cucerită de Baiazid, ci de urmaşul său Mehmed I la 1420 (Anca Ghiaţă, *op. cit.*).

[259] Aceste ruine de ziduri au fost remarcate şi de alţi călători („Arhiva Dobrogei", I, 1916, p. 97).

[260] *Djineviz (Cineviz)*; este vorba de consulul genovez de la Caffa.

[261] *Küfe*, în loc de *Kefe*.

[262] Numărul este exagerat de mare. Evlia înregistrează aici o legendă ce aminteşte de dominaţia genoveză la Constanţa, vezi Radu Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfîrşitul sec. XIII şi în sec. XIV*, în „Pontica", III, 1970, pp. 301—302.

[263] *Terkos*, probabil în loc de *Bergos* sau *Burgoz*, pentru *Burgaz* (oraş în R.P. Bulgaria).

[264] *Amasra*, port la Marea Neagră (Anatolia, reg. Kastamonu).

[265] *Idem.*

[266] *Tarab Efzun*, azi *Trabzon*.

[267] *Constantin Rumi*. Evlia se referă la ultimul împărat bizantin, Constantin al XI-lea Dragases. Pe vremea lui Baiazid I (1389—1402), în Bizanţ era împărat Manuel al II-lea Paleologul.

[268] *Baiazid al II-lea Veli*, sultan otoman (1481—1512), confundat aici cu Mehmed al II-lea (1451—1481). Anul 1475.

[269] *Sakız.*

[270] Suleiman Magnificul.

cu ilustru firman, pe Kodja-Piale paşa cu o sută şaptezeci de galere care au ancorat la locul numit Ceşme, din faţa insulei Chios, în partea dinspre Anatolia...

Craiul ⟨insulei⟩ Chios, la rîndul său, sărutînd pămîntul în faţa padişahului, s-a cinstit // cu trecerea la islamism şi a spus: „Padişahul meu, pe 360
vremea domniei strămoşului tău, Ildîrîm Baiazid han, cetatea Constanţa, din apropiere de Babadag, aflat în partea rumeliană a Mării Negre, era a craiului nostru genovez. Cînd strămoşul tău a luat cu forţa această cetate, din mîinile noastre, toţi ai noştri, care scăpaseră de săbii, au fugit la Caffa. Atunci ei au îngropat şapte chiupuri de aur şi alte giuvaieruri în pragul cetăţii de la liman, de lîngă cetatea Constanţa. Să mă împuterniceşti pe sărmanul de mine ca să le scot. S-ar putea să vin la padişahul meu cu un tezaur mare". Îndată, Suleiman han a acordat rangul de capugibaşî[271] al Înaltei Curţi acestei persoane, care fusese onorat cu islamul, din situaţia sa de căpitan[272] al genovezilor, şi l-a trimis în oraşul Constanţa cu trei sute de supuşi. Această persoană, mergînd acolo, a scos tezaurul din locul acela, ca şi cum l-ar fi pus cu mîna sa. Afară de şapte chiupuri pline de florini, a mai scos şi multe mii de arme şi pietre scumpe, ca rubine, safire şi diamante, încît socoteala lor o ştie doar Creatorul. Venind cu aceste avuţii şi tezaure în faţa padişahului, a fost cinstit cu daruri din partea padişahului, ocrotitorul lumii. Cu avuţiile aduse, el (padişahul) a clădit geamiile Şehzade şi Suleimanie[273], iar cu restul a înfrumuseţat oraşul Constanţa.

Dar, fiind aşezată pe malul mării, Constanţa nu este prea bogată şi prosperă, căci adeseori a fost atacată, ruinată şi arsă de cazaci. Constanţa este un cadiat cu rang de 150 aspri, aşezat pe malul Mării Negre şi face parte din eialetul Silistrei, fiind dependentă de cadiul de Karasu. Cadiul primeşte anual trei pungi ⟨de aspri⟩ din ţinutul său.

Se găsesc în total vreo 150 case, acoperite cu olane şi cu şindrilă. Are o singură mahala, iar lîngă schelă se află o geamie simplă, dar folositoare. Mai sînt: un han, 40—50 de hambare, care seamănă cu nişte hanuri aşezate lîngă schelă, şi cîteva prăvălii; alte construcţii nu are.

În vechime, de teama împăratului din Istanbul, precum şi din cauza nenorocirilor cauzate de tătarii vînători de duşmani, ghiaurii săpaseră o vale mare de la fluviul Dunărea, de lîngă Karasu, şi pînă la Constanţa şi făcuseră ca Dunărea să curgă pe la Kara-Harman[274]. În felul acesta, cetă-

---

271 *Capugibaşi (kapucıbaşı)*, şeful păzitorilor Porţii, al capugiilor, un fel de şambelan.

272 *Kapudan*, aici în sens de comandant de cetate, căpetenie.

273 Ambele în Istanbul.

274 *Kara-Harman*, azi Vadu, jud. Constanţa. Evlia face o confuzie între valul ce taie Dobrogea în două şi canalul ce lega bălţile Karasu cu Dunărea. Vezi Ionescu-Dobrogeanu, *Valea Carasu*, în „Bul. Soc. de geografie", XXXVII, 1916; şi extras.

țile Babadag și Tulcea, cît și localitatea numită Beș-Tepe rămăseseră ca o insulă. Și acum, pe drumul public de lîngă vale, se văd urme de construcții
361 și de turnuri. Casele satelor de aici sînt făcute // cu pietrele din această vale. Aceasta este denumită „Constanța de la Marea Neagră"[275], iar cea de lîngă Sofia poartă numele de „Constanța de Bana"[276]. În vechime, Constanța de lîngă mare fusese un port mare; și acum se văd urme de construcții. În portul ei intră ușor o mie de corăbii. Dar umplîndu-se treptat cu pămînt și cu nisip, nu mai poate fi ferit de valurile mării. În unii ani se scufundă aici multe corăbii. Allah s-o facă să prospere, amin!

De aici, plecînd spre nord, am ajuns în satul...[277]; acesta este un sat tătăresc cu două sute de case, o geamie și cu meceturi. Face parte tot din ținutul Constanța. Mergînd mai departe spre nord, am ajuns în cetatea Kara-Harman.

Descrierea cetății Kara-Harman. Aceasta se află într-un loc cu aer plăcut și productiv. Sarî-Saltuk[278] bei făcuse aici agricultură cu sărmanii lui, iar cînd au treierat, i-au dat numele de Kara-Harman[279].

În vechime, Kara-Harman fusese un oraș și o trecătoare.[280] Și acest loc a fost cucerit de către Baiazid Ildîrîm de la genovezi[281]. El a dărîmat cetatea de aici, făcînd-o una cu pămîntul.

Mai tîrziu, pe vremea domniei sultanului Murad al IV-lea[282], s-a ivit necesitatea de a apăra aceste părți de atacurile cazacilor. De aceea sultanul Murad al IV-lea a dat firman și a trimis aici pe capudanul Regeb pașa cu o flotă imperială. Cerînd părerea aianilor din vilaiet, făcînd slujbe și rugîndu-se pentru bine, el a depus eforturi pentru a pune temelia unei cetăți, acolo unde brațul fluviului Dunărea se unește cu marea[283]. Cetatea a fost terminată în trei luni, înainte de a sosi iarna, cu ajutorul unei oști numeroase ca marea, precum și cu sprijinul multor mii de intendenți și arhitecți. În ea au fost puse toate munițiile necesare, un dizdar și trei sute de ostași pentru paza cetății, șapte tunuri balimeze. După aceea, trimițîndu-se sultanului Murad cheile cetății, precum și cheile geamiei Murad han al IV-lea, aflată în inte-

---

[275] *Karadeniz Köstendjesi (Köstencesi).*

[276] *Bana Köstendjesi*; Bana, cuvînt slavo-maghiar: *banya*, baie; *Küstendil.*

[277] Lacună în text.

[278] *Sari-Saltuk*, derviș turc și „Sfînt". După Evlia Celebi, numele său adevărat era Mehmed Buhari (*Seyahatname*, II, 134—5—6).

[279] Înseamnă „arie neagră".

[280] Vezi Tudor Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja-Karaharman*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi", Istanbul, 1971, pp. 297—343.

[281] Afirmație neconfirmată de alte izvoare.

[282] Murad al IV-lea (1623—1640).

[283] Pentru unele izvoare privind fortificarea cetății Karaharman de către capudanul Regeb pașa vezi Mustafa A. Mehmet, *Din istoria Dobrogei ...*, p. 1113.

riorul cetăţii, l-au felicitat, iar el s-a bucurat. Şi acum această cetate este în plină prosperitate, iar locuitorii sînt fericiţi[284].

Forma cetăţii Kara-Harman. Este o cetate de piatră, de formă pătrată, aşezată pe malul mării şi pe braţul fluviului Dunărea, pe un şes verde. Întreaga sa circumferinţă este de o mie şi o sută de paşi. Înăuntru are numai douăzeci de case. În fiecare seară, cei de acolo fac de pază, bătînd din tobe // 362
şi cîntînd din ţimbale şi din zurnale şi ridicînd în slavă strigătul de „Allah e unic, Allah e unic!".

Cetatea nu are şanţ, pentru că se află chiar pe malul mării, iar dacă loveşti pămîntul cu ceva tare, iese îndată apă.

Kara-Harman este o comună din cazaua Babadagului, în eialetul Silistra. Aici guvernează un naib; este şi un intendent de vamă[285]; alţi slujbaşi nu sînt. Se găsesc vreo trei sute de case[286] acoperite cu olane şi cu şindrilă, o singură geamie, lîngă schelă, şi şaptezeci-optzeci de hanuri de negustori, pline cu tot felul de mărfuri.

De cînd s-a construit această cetate, nu mai apar cazacii la această trecătoare şi nici la oraşul Babadag.

Apa se ia din Dunăre, iar aerul este greu. Se spune că şi aici se afla, în trecut, un port mare; azi e plin cu fel de fel de lucruri. Toate vasele de acolo iernează fără grijă şi fără teamă pe braţul fluviului Dunărea. Una din cele cinci guri ale Dunării este tocmai această gură de la Kara-Harman, fiind cea mai mică dintre toate. Se pare că este un canal săpat de mîna omului, în timpul ghiaurilor.

Mergînd iarăşi spre nord, am ajuns în satul Cikîrîkci[287] care este un sat de zeamet, bogat şi format din o sută de case, cu o geamie. Aici cresc pepeni galbeni foarte zemoşi şi gustoşi.

Am plecat din nou spre nord şi am ajuns la marele oraş Babadag.

Descrierea oraşului Babadag. Oraşul a fost numit Babadag deoarece aici se află înmormîntat Saltuk-Bay[288]. Se spune că altă dată era un loc păduros. Baiazid Veli, văzîndu-l pe Saltuk-Bay în vis, a făcut acest oraş vacuf pentru el. Cuceritorul acestui oraş a fost Baiazid Ildîrîm han şi apoi Baiazid Veli; dar cetatea lui a fost ruinată; şi zidurile ei sînt dărîmate.

---

[284] Oraşul a fost distrus în timpul războiului din 1768—1774 (Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi exploatările ei orientale*, Bucureşti, 1931, p. 128). La 1882 se mai vedeau ruinele cetăţii şi ale oraşului („Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 245).

[285] *Gümrük emini.*

[286] Autorul se referă la locuinţele din afara cetăţii propriu-zise.

[287] *Çıkrıkçı*, azi Sibioara, jud. Constanţa.

[288] Este vorba de Sari-Saltuk; pentru tradiţia despre Saltuk-Dede vezi Maior Ionescu-Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, p. 529 nota 1; J. Deny, *Sari Saltig et le nom de la ville de Babadaghi*, în vol. *Mélanges offerts a Ms. Emile Picot par ses amis et ses eleves*, II, Paris, 1913, pp. 1—15. Despre veneraţia ce-i purtau turcii lui Saltuk vezi şi relaţia lui Baksić, în *Călători ...*, V, pp. 221—222.

Cazacii veneau aici adeseori cu șăicile, pe Dunăre, prin localitatea Ienisala[289] și atacau Babadagul. Odată ei au devastat și au luat vasele[290] și tingirile și alte lucruri, aparținînd lui Saltuk-Bay, dar la plecare s-au rătăcit timp de o zi și o noapte, neputînd să-și găsească bărcile. Pînă la urmă, au adus la lăcaș toate obiectele de aramă, dar la întoarcere au căzut prizonieri în mîinile populației vilaietului; de asemenea, și corăbiile lor de pe mare au fost aruncate pe mal de valuri și sfărîmate. Atunci locuitorii au împărțit între ei prăzile ⟨luate de la cazaci⟩. De atunci încoace ghiaurii nu mai pot veni la Babadag. //

363 Cînd sultanul Murad al IV-lea a aflat despre aceasta, i-a trimis un hattișerif lui Kodja-Kenan pașa, ginerele sultanului Ahmed[291], soțul ⟨prințesei⟩ Atike-Sultan, care era însărcinat cu paza vilaietului Oceakov, poruncindu-i astfel: „Dacă vrei să-ți păstrezi capul, atunci să ridici într-un loc potrivit și înalt o cetate, pentru ca în orașul Babadag să fie liniște și aman, iar cheile ei să le trimiți la Poartă împărăției mele". Atunci, Kenan pașa, arătînd supunere și ascultare, a pus temeliile unei cetăți puternice, pe un deal înalt din partea de răsărit a orașului, la marginea viilor. Dar tocmai în momentul terminării cetății, Kenan a fost mazilit; de aceea atît cetatea propriu-zisă, cît și turnurile ei au rămas și azi fără dizdar și fără ostași[292].

Dacă această cetate s-ar termina, Babadagul ar fi în siguranță și în liniște. Efendiul nostru Melek-Ahmed pașa[293], dorind să termine această cetate, trimise un arz la scara împărătească, dar și pașa al nostru fiind mazilit, eialetul Oceakov a fost acordat lui Siavuș pașa, iar lui Melek-Ahmed pașa i s-a dăruit eialetul Rumeliei. Și acum Babadagul are nevoie de cetate, căci e o trecătoare și un oraș înfloritor. Acest oraș are un hass și pașă și un voievodalîk[294] în eialetul Oceakov. Este un loc bun, cu un venit de o sută patru pungi. Este un cadiat însemnat[295] cu rang de trei sute de aspri, dar cinci sute de aspri au fost dați ca obol molla-lelor. Are șapte naibi de comune.

Toate satele dependente de Babadag sînt în număr de o sută, dintre care menționez pe acelea prin care am trecut ca să procurăm zaherea cu bani.

---

[289] *Yeni-Sale*, jud. Tulcea.

[290] *Sahan*, blid mare de aramă, farfurie.

[291] Ahmed I (1603—1617).

[292] Acest „turn clădit de un pașă" împotriva incursiunilor căzăcești este amintit și de Baksić la 1641 (*Călători*, V, p. 221).

[293] Melek-Ahmed pașa, unchiul lui Evlia Celebi. După destituirea sa din demnitatea de mare vizir (aug.—sept. 1651), ajunse valiu de Silistra (sau Ozu).

[294] Pașalele administrau în general feudele lor prin slujbașii numiți „voyvoda", denumire împrumutată de la popoarele balcanice.

[295] *Șerif kaza*.

Ele sînt: Herghelegi[296], Zebil[297], Chiuciuc-Sarî[298], Donlak[299], Sabangia[300], Agighiol[301], Sarinasuf[302], Caraibil[303], Ahmed-Fakih[304], Ceamurlia[305], Sarîghiol[306], Congaz[307], Hagilar[308], Trestenlic[309], Nalbant[310], Kîzîl-Hisar[311], Camber[312], Armutlia[313], Carcaliu[314], Başchioi[315], Bahşaiş[316], Cineli[317], Atmagea[318], Ciucurova[319], Cail-Dere[320], Eschibaba[321], Ceagataiul de Jos[322], Ceagataiul de Sus[323], Cargalîcul de Jos[324], Cargalîcul de Sus[325], Aşagî-Demelek[326], Iukarî-Demelek[327], Ali-Bei Chioi[328], Sileli[329], Lutfi Bey[330], Türk Çamur-

---

[296] *Hergheledji* (tc. *Hergeleci*), dispărut; era lîngă Zebilul. O listă asemănătoare a satelor ce urmează se află şi în vol. V al operei lui Evlia (vezi mai jos p. 447—450).

[297] *Sebil-Ilyas*, jud. Tulcea.

[298] *Küçük-Sarı*, probabil Chiuciuc-Chioi sau Sari-chioi, jud. Tulcea.

[299] *Donlak*, poate Calica, azi Valea Nucilor, jud. Tulcea.

[300] *Sapandja*, jud. Tulcea.

[301] *Adji-Göl*, jud. Tulcea.

[302] *Sarı-Nasuh*, jud. Tulcea.

[303] *Kara-Habil*, jud. Tulcea.

[304] *Ahmed-Fakıh*, fost sat situat între Congaz, Zebil, Sarîchioi şi Sabangia, jud. Tulcea („Analele Dobrogei", 1921, nr. 3, p. 350).

[305] *Tatar-Çamurlusu*, Ceamurlia (de sus şi de jos), jud. Tulcea.

[306] *Sarı-Göl*, poate Sarighiol din Deal, jud. Tulcea.

[307] *Konkaz*, jud. Tulcea.

[308] *Hadjilar*, jud. Tulcea.

[309] *Tresnelik*, jud. Tulcea.

[310] *Nalbant*, jud. Tulcea. Despre ruinele de sat existente aici la 1884 vezi „Rev. arhivelor", 1967. nr. 2, p. 347.

[311] *Kızıl-Hisar*, locul unde se află comuna Slava Rusă. La 1919 se vedeau aici urme de cetate („Arhiva Dobrogei", 1919, p. 143).

[312] *Kamber*, azi Mihai Bravu, jud. Tulcea (vezi „Rev. arhivelor", cit., p. 244).

[313] *Armudlı*, azi Turda, jud. Tulcea.

[314] *Karka* (Karga), jud. Tulcea.

[315] *Başköprü*, în loc de Başchioi, jud. Tulcea.

[316] *Bahşayiş*, neidentificat.

[317] *Hineli*, în loc de *Cineli*, azi Iulia, jud. Tulcea.

[318] *Atmadja (Atmaca)*. Despre ruinele vechi vezi „Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 243.

[319] *Çukurluova*, jud. Tulcea.

[320] *Kayalı-Dere*, jud. Tulcea.

[321] *Eski-Baba*, jud. Tulcea.

[322] *Çagatay-i Zir*, neidentificat.

[323] *Çagatay-i Bâlâ*, neidentificat.

[324] *Aşagı Kargalık*, azi Corbu de Jos, jud. Constanţa (vezi „Rev. arhivelor" *op.* cit., p. 247).

[325] *Yukarı-Kargalık*, azi Corbu de Sus, jud. Constanţa.

[326] *Aşagı-Demelek*, în loc de *Aşagı-Melek*, neidentificat.

[327] *Yukarı-Demelek*, în loc de *Yukarı-Melek*, neidentificat.

[328] *Deli-Ali*, poate Alifaca, azi Războieni, jud. Constanţa, sau Alibei-chioi (Tulcea).

[329] *Sileli*, sau *Süleli*, poate Uzlina, jud. Tulcea.

[330] *Lutfi Bey*, neidentificat.

lusu[331], Azaclî[332], Arnabudli[333], Hagi-Ivaz[334], Coslugea[335], Casimcea[336], Caciamac[337], Eski[338], Koçi Bey[339], Inanceşme[340], Tocsof[341], Culelia[342], Ghevherli[343], Chirişlic[344], Congaz[345], Caugagia[346], orăşelul Esterul Mare[347], Pazarlia[348],
364 Ghelengic[349], // Bilarlar[350], Dana Hadji[351], orăşelul Caramurat[352], Chiostel[353], Caratai[354], Durhanlar[355], Cogealia[356], Caracoium[357], Cicracci[358], Şahman[359], Taşaulul de Jos[360], Taşaulul de Sus[361], Arnabudlî[362], Mustahfezan[363], ceta-

---

[331] *Türk Çamurlusu*, probabil Turcoaia de azi, jud. Tulcea.

[332] *Ayaklı Bey* (sau Ayaklı-Köy), probabil Azacliu, jud. Tulcea.

[333] *Arnabudlı*, neidentificat.

[334] *Hadji-Ivaz* (în vol. V: *Hadji-Ohi*), fost între Potur şi Hamangia, jud. Tulcea; la 1919 era numele unui izvor („Arhiva Dobrogei", 1919, p. 143).

[335] *Kızıldja-Veli (Kızılca-Veli)* (în vol. V: *Kozludja*); sub numele de Coşlugea se află dealuri şi văi lîngă Isaccea şi Măcin.

[336] *Kasımça*, jud. Tulcea.

[337] *Kaçamak*, azi Călugăreni, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 244).

[338] *Eski*, poate Eschi-Cale de lîngă Isaccea, sau Eschi-Sarai.

[339] *Koçi Bey*, poate Coci Tepe, deal în apropiere de Babadag.

[340] *Uzun Ine-Han*, azi Fîntînele, jud. Constanţa.

[341] *Tarak-Sofu*, Tocsof, azi Grădina, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 249).

[342] *Kuleli*, lîngă Tocsof, jud. Constanţa (azi Colelia).

[343] *Ghevherli* (tc. *Gevherli*), neidentificat.

[344] *Kireçlik*, azi Cheia, jud. Constanţa.

[345] *Conkar*, Congaz (?).

[346] *Karadjak (Karacak) Köy*, sau *Kavadjak*, jud. Constanţa (?).

[347] *Ester-i Azim*, fost pe locul satului Ester, jud. Constanţa. Vezi nota 411.

[348] *Pazarlı*, azi Tîrguşor, jud. Constanţa.

[349] *Ghirendjik* (tc. *Girencik*), azi Mireasa, com. Tîrguşor, jud. Constanţa.

[350] *Bilal Kışlası*, *Bilallar*, azi Dorobanţu, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 244).

[351] *Dana Hadji (Hacı)*, Danachioi (?); azi N. Bălcescu, jud. Constanţa.

[352] *Kara-Muratlı*, azi M. Kogălniceanu, jud. Constanţa.

[353] *Köstelli*, azi Castel, jud. Constanţa.

[354] *Karatay*, azi Nisipari, jud. Constanţa.

[355] *Durhanlar*, Duran Bayir, Duran Yük sau Duran Tepe, deal în apropiere de Constanţa, sau Durale în apropiere de Tulcea.

[356] *Hodja-Ali*, azi Valea Neagră, jud. Constanţa.

[357] *Kara-Koyunlu*, azi Năvodari, jud. Constanţa.

[358] *Çıkırıkcı*, azi Sibioara, jud. Constanţa.

[359] *Şeyh-Aman*, azi Luminiţa, jud. Constanţa (Vezi „Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 248).

[360] *Aşagi-Taşagılı*, azi Piatra, jud. Constanţa. (Vezi „Arhiva Dobrogei", 1919, p. 143).

[361] *Yukarı-Taşagılı*, jud. Constanţa.

[362] *Arnabudlı*, neidentificat.

[363] *Mustahfezan*, neidentificat.

tea Kara-Harman[364], Peletlia[365], Yuvadjî[366], Abdulbari[367], Tariverde[368], Cogealac[369], Aydîn[370], Sarichioi[371], Caranasuf[372], Casapchioi[373], Duingii[374], Sofular[375], Canlî Bugeac[376], Caraman-Chioi[377] şi cetatea Enisala[378], care este înaltă şi aşezată pe un deal pietros, dar în ea trăiesc numai ciobanii cu oile. Ea a fost cucerită de hanul Baiazid-Veli.

Aici se vede fluviul Dunărea care curge prin Kara-Harman. În împrejurimi se află sate înfloritoare. Pentru colindarea satelor mai sus menţionate, am luat de la judecătoria Şeriatului o dovadă de călătorie şi un mahzar[379] şi, cu cei cincizeci de slujitori ai mei, ne-am întors din nou în oraşul Baba⟨dag⟩, adunînd patru pungi de bani pentru paşa, patru pungi pentru umilul de mine şi două pentru slujitorii mei.

Din aceste sate, cadiului i se procură un venit de zece pungi. Unul dintre stăpînitorii oraşului Baba⟨dag⟩ este şi intendentul vacufului Baba-Sultan.

Aci se găseşte un chehaia de spahii, un serdar de ieniceri, un şeih ül-islam[380], nakib[381], un muhtesib şi chehaia de oraş. Acest oraş are o vale largă şi dreaptă, vii şi grădini şi e foarte frumos.

La Babadag se află trei mii de clădiri cu un cat şi seraiuri înalte cu două caturi, clădite din piatră, precum şi alte numeroase case[382].

---

[364] *Kara-Harman Kalesi.* Vezi p. 386 şi nota 280.

[365] *Karapelitli*, azi Săcele, jud. Constanţa. Există şi un sat Carapelit, azi Stejaru („Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 243).

[366] *Yuvadji* (la vol. V : *Kara Yuvadji*), poate Cavargic, azi Gura Dobrogei, jud. Constanţa.

[367] *Abdul-bari*, poate Abdullah, unde existau ruine de sat la 1884 („Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 243).

[368] *Tanrıverdi*, jud. Constanţa.

[369] *Kodjalak (Kocalak)*, jud. Constanţa.

[370] *Aydın*, fost între Sariyurt *(Sarıyurt)* şi Inan-Ceşme („Arhiva Dobrogei", 1919, p. 143).

[371] *Sarı-Köy*, jud. Constanţa.

[372] *Kara-Nasuh*, azi Istria, jud. Constanţa.

[373] *Kasaplı*, azi Sinoe sau Mihai Viteazul, ambele în jud. Constanţa.

[374] *Dügündji (Dügünci)*, azi Nuntaşi, jud. Constanţa.

[375] *Sofular*, azi Credinţa, jud. Constanţa. (Vezi „Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 248).

[376] *Gani-Budjak (Bucak)*, azi Lunca, jud. Constanţa.

[377] *Karaman*, în nordul Dobrogei; sau Karaorman.

[378] *Yeni-Sale*, jud. Tulcea.

[379] *Mahzar*, petiţie, raport de motivare.

[380] *Şeih ül-Islam*, aici echivalînd cu muftiul *(müftü)*, şef religios.

[381] *Nakib ül-eşraf.*

[382] Pentru comparaţie vezi şi descrierea lui Baksić, din 1641, care aprecia numărul caselor turceşti la peste 2 000, la care adaugă peste 60 de case de ortodocşi şi 20 de case de armeni (vol. V al colecţiei, pp. 221—222). Pentru istoricul oraşului vezi I. Negoescu, *Monografia oraşului Babadag*, Brăila, 1904.

Geamiile[383]: *Ulu-Djami*[384], care, fiind lipită de lăcaşul[385] lui Saltuk-Baba, este o ctitorie plăcută şi o geamie frumoasă, cu neputinţă de descris. A fost clădită de Baiazid-Veli, cînd a cucerit aceste ţinuturi. Cele patru colţuri ale ei sînt aşezate pe patru ziduri de piatră; tot la cele patru colţuri se găsesc bolţi de lemn; este o geamie plină de strălucire, fiind acoperită cu plumb, colorat albastru. Are două uşi laterale şi una în partea de sud. De la această uşă pînă la mihrab, în lung şi în lat, sînt o sută optzeci de picioare. Stîlpii interiori ai geamiei, de la un capăt la altul, sînt sculptaţi în diferite culori, demne de admirat. În partea dreaptă are un minaret. Mihrabul şi mimberul sînt în stil vechi. Aici vin mulţi enoriaşi. Are un imam evlavios, apropiat de rangul unui sfînt[386].

Geamia lui Ali paşa e aşezată în tîrg[387]... E o geamie frumoasă, în
365 patru unghiuri, acoperită cu plumb, şi e cu un minaret, avînd o uşă spre sud //
şi o poartă. De la sanctuar coboară douăzeci de trepte. Are robinete pentru spălare rituală. Sînt în total patruzeci de guri curgătoare. *Geamia lui Defterdar Derviş paşa* se află în mahala şi este o geamie mică, dar bună, cu un singur minaret. Afară de acestea, se mai află şi mai multe meceturi[388].

Are trei medresele[389], douăzeci de şcoli pentru copii şi opt hanuri. Toţi negustorii, vara şi iarna, stau în aceste hanuri. Sînt trei băi publice, dintre care cea mai măreaţă e aceea a lui Baiazid-Veli[390]. De asemenea, şi baia lui Ali paşa, din tîrg, este frumoasă[391]. În afară de acestea, se mai află vreo şaptezeci de băi de casă, care sînt băi particulare.

Sînt trei sute nouăzeci de dughene, dar nu există tîrg de stofe. Cele mai

---

383 La 1646 existau la Babadag 20 de moschei, iar la 1677 doar 4 moschei (*Călători străini*, V, p. 222 şi P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 79).

384 *Ulu-Djami (Ulu-Cami)*, „Geamia cea mare", acum complet ruinată; se mai văd doar temeliile zidurilor.

385 *Asitane-i âli* = „Înalta Poartă", în sensul de „lăcaş preţuit". La 1919 ruinele acestui lăcaş se mai vedeau încă alături de ruinele geamiei („Arhiva Dobrogei", II, 1919, p. 142). Este în curs de restaurare.

386 *Veli*.

387 Vezi descrierea moscheii lui Gazi Ali paşa — singura care se păstrează — la H. Stănescu, *Monuments d'art turc en Dobroudja*, în „Studia et Acta Orientalia", III, 1961, p. 181. A rămas mausoleul unde este înmormîntat Ali paşa. Se află o piatră cu inscripţia următoare: „Întemeietorul şi donatorul geamiei, Gazi Ali paşa; înmormîntat în anul 1029" (1620 e.n.).

388 *Mesdjid (mescid)*.

389 A rămas clădirea medreselei lui Ali Paşa, lîngă geamie.

390 Baiazid al II-lea. La 1919 se mai vedeau ruinele băii.

391 În stare de ruină; se află în partea de sud a oraşului, lîngă şosea.

multe dughene sînt raguzane[392] şi în ele se vînd stofe; sînt şi prăvălii de săgeţi şi de arcuri. Are opt cafenele şi tăbăcării şi unsprezece lăcaşuri. Cele mai bogate dintre ele şi cele care au cele mai multe vacufuri sînt următoarele: lăcaşul măritului Saltuk-Bay Mehmed Buhari, al lui Uzun-Imam şi altele.

Dintre produsele alimentare, mai însemnate sînt: strugurii, de opt feluri, din podgoriile de pe coaste, pîinea albă şi iaurtul. Dintre băuturi, e mustul de struguri; îl beau tătarii şi, întotdeauna, are faimă mare.

Locurile de recreere din Babadag. Viile de lîngă turnurile de la răsăritul oraşului, podgoriile din spatele casei lui Bekir aga, pădurea lui Dede-Saltuk-Sultan, bostănăriile şi locurile de vînat alcătuiesc numeroase colţuri cu flori şi plăcute. Din atîtea păduri, nimeni nu poate să ia nici măcar un lemn, decît cu învoirea stăpînului. Toate sînt vacufuri pentru curtea lui Saltuk-Sultan. Aceste locuri sînt pline de multe mii de oi şi vite şi cai şi iepe şi mînzi pentru măria sa Saltuk-Sultan.

Locul de odihnă Yeni-Sale. E un loc plăcut pentru vînătoare de potîrnichi, gîşte, raţe şi dropii. Aci se mai află: palatul de odihnă Kavadjik(?); palatul de odihnă a lui Kenan paşa; un izvor de apă, dătătoare de viaţă, copaci înalţi şi numeroase conacuri şi bucătării.

Aerul şi apa oraşului Baba⟨dag⟩ sînt foarte bune, dar iernile de aici
sînt aspre. Aianii poartă în general felurite blănuri. Fiind un oraş îmbelşu-
gat, locuitorii oferă bucuros pîinea lor celor care vin şi se duc. // Sînt vestite 366
zaiafeturile de fiecare seară, organizate pe rînd în nopţile de iarnă. Toţi
locuitorii sînt sărmani foarte prietenoşi şi se poartă amical.

Locurile de vizitat din Babadag. Mai întîi, nu este nici o îndoială că măria sa Sarî-Saltuk Mehmed Buhari, aflat în mijlocul oraşului, ca un izvor de taine şi fericire şi de credinţă şi adevăr, face parte din spiţă curată. Chiar şi Yazîdjîoglu[393] din Galipoli, autorul operei numită „Muhammediye"[394], a descris în cartea sa meritele şi nobleţea lui Saltuk-Bay-Sultan, pentru că ei, fiind din aceeaşi vreme cu Cuceritorul[395], au fost mai apropiaţi de Hadji-

---

[392] *Latin.* Aceste prăvălii „latineşti" erau foarte probabil ale unor negustori raguzani, găsiţi aici de Baksić la 1641 (*Călători străini*, V, p. 222) şi a căror amintire s-a păstrat în folclorul local (vezi Al. P. Arbore, *Cîteva însemnări etno-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc: Raguzanii*, în „Analele Dobrogei", III, 1922, pp. 36—47). Vezi, de asemenea, C. Şerban şi Victoria Şerban, *Rolul economic şi politico-militar al oraşelor din Dobrogea de nord în secolele XVI—XVIII*, în „Peuce", II, 1971, p. 283 şi urm.

[393] *Zidjioglu*, în loc de *Yazîdjîoglu* Mehmed Bidjan *(Yazıcıoglu Mehmed Bican)* (Cf. *Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara, III, p. 222).

[394] *Muhammediye*, carte închinată vieţii lui Mahomed, de Yazîdjîoglu Mehmed Bidjan (sec. XV).

[395] Mehmed al II-lea Cuceritorul, sultan otoman (1451—1481).

Bektaş[396] şi de Sarî-Saltuk şi, de aceea, au descris cu amănunte și viețile lor.

Pe cînd Kenan paşa[397] a fost valiu de Oceakov, el a stat cîţiva ani la Babadag pentru pază şi, adunînd una cîte una din opera lui Yazîdjîzade[398] şi din alte lucrări privitoare la cucerirea hanului Tohtamîş[399] toate ştirile despre viaţa lui Sarî-Saltuk-Sultan şi despre luptele sfinte pe care le-a purtat, schimbîndu-şi înfăţişarea, le-a descris pe patruzeci de pagini[400] în aşa fel încît nu poate fi explicat cu graiul. Este o istorie numită *Saltuk-Name*[401] uşoară, plăcută la citit, cu versuri şi cu însemnări şi plină de elocvenţă. De fapt, răposatul Kenan paşa fusese şi caligraf. ⟨Cartea⟩ scrisă ⟨cu litere⟩ înflorate, în formă de cuie de fierari[402], care par nişte rubine. Cei care îl tăgăduiau pe Sarî-Saltuk? au făcut multă zarvă în jurul celui preţuit şi au păcătuit, spunînd vorbe calomnioase precum că cel cu numele Sarî-Saltuk a fost un călugăr[403].

Este ştiut că în vilaietul polon, la schela Danţig[404], a fost un călugăr cu numele de Saltuk-Bay. Mergînd acolo, îl invitase la credinţa ⟨islamică⟩, dar pentru că acesta nu primise, Saltuk-Bey îl omorîse pe călugăr în chilia sa şi se îmbrăcase cu vestmintele lui. Apoi, el onorase pe ascuns cu trecerea la islam pe multe creaturi ale lui Allah care rămăseseră atîţia ani în rătăcire şi, răspîndind faimă prin călătoriile sale, a răposat lîngă Babadag. Aşa scrie în multe cărţi şi istorii şi îndeosebi în *Menakib*-ul[404bis], demn de încredere, al lui Yazîdjîzade.

...Cînd ⟨Baiazid al II-lea⟩ a pornit la cucerirea cetăţilor Chilia şi
Cetatea Albă şi a sosit la Babadag[405], atunci unii dintre cei demni de încre-
dere, venind la el, i s-au plîns astfel: „Padişahul nostru, aici se afla un
367 mausoleu strălucitor cu numele de Sarî-Saltuk, // dar cei care îl reneagă,
aruncînd peste el gunoi şi bălării, au făcut să dispară mormîntul său vene-
rat".

---

[396] Vezi mai sus p. 387.

[397] *Kenan paşa*, valiu de Oceakov (Silistra) pe vremea domniei sultanului Murad al IV-lea (1623—1640).

[398] Yazîdjizade. Vezi mai sus nota 393.

[399] Tohtamîş, han al Hoardei de Aur (1377—1395).

[400] *Kırk Kiraz*, „40 de cireşi", probabil greşeală de tipar.

[401] Carte despre Sarî-Saltuk-Baba.

[402] *Demirdji (Demirci) Kolu*, „braţ de fierar". Poate scrierea *kufi*.

[403] *Rahib*, călugăr creştin.

[404] *Vanska*, greşit în loc de *Danska*; este portul Gdansk *(Danzig)*.

[404bis] *Menakib* (pl. de la *menkabe*), povestire, panegiric, istorie despre viaţa unui sfînt sau a unei alte personalităţi; biografie.

[405] Este vorba de expediţia din 1484 pentru cucerirea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă.

⟨Mai departe se arată că Sarî-Saltuk i s-a arătat sultanului în vis, vestindu-i cucerirea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă şi victoria sa asupra Moldovei⟩.

Într-adevăr, Baiazid han, cucerind, fără lupte, cetăţile Cetatea Albă şi Chilia şi devenind cuceritorul tronului lui Salsal şi al ⟨cetăţii⟩ Kamer ul-Kamer[406], a venit victorios la Babadag. Atunci el, petrecînd o iarnă acolo, a făcut rînduială în cele patru părţi ale sale şi refăcînd oraşul Babadag, a dăruit toate construcţiile de binefacere şi toate veniturile de acolo ca vacufuri pentru Baba-Sultan. Acum Babadagul este hass pentru Baba Sultan.

⟨Evlia Celebi enumeră în continuare locurile socotite sfinte în oraşul Babadag, arătînd, de asemenea, că a poposit acolo timp de o lună⟩.

La sfîrşitul lunii zilhidjdje din anul 1062[407] Melek-Ahmed paşa a fost 370
mazilit din eialetul Oceakov şi i s-a făcut pomană eialetul Rumeliei, iar Siavuş paşa, fiind mazilit din Rumelia, a primit eialetul Oceakov[408].

Plecarea noastră din Babadag în eialetul Rumelia pe la sfîrşitul lui 371
zilhidjdje al anului 1062.

Mergînd din Babadag spre sud, am ajuns în satul Iaila[409], iar de acolo în satul Inan-Ceşme[410]. Are o pădure foarte mare. De aici am pornit înainte şi am ajuns în orăşelul Asterabad[411].

Descrierea orăşelului Asterabad (Ester).

Este un hass al capugiagalei de ieniceri ai Înaltei Porţi, scutit de dări şi independent[412], şi se află în districtul Babadag din eialetul Oceakov. Administratorii şi stăpînitorii lui sînt numiţi tot de aga de ieniceri. Are subaşî şi chehaia de oraş[413].

Clădirile sînt aşezate pe panta unei văi largi. Se găsesc grădini, vii şi o mie cinci sute de case frumoase acoperite cu olane şi cu şindrilă. Sînt

---

[406] Textul este greşit: *Kamer ul-kam.*

[407] 22 noiembrie — 1 dec. 1652.

[408] Această schimbare s-a produs în urma înlocuirii marelui vizir Mehmed paşa, în iulie 1652.

[409] *Yayla*, azi General Poetaş, jud. Tulcea.

[410] *Ine-Han Çeşmeşi*, azi Fîntînele, jud. Constanţa. Este de observat că drumul care merge de la Babadag spre *Inanceşme* nu trece prin Iaila, care este aşezată la vest.

[411] *Asterabad* sau *Esterabad*; *abad* înseamnă „cultivat, înfloritor, populat". Este vorba de un fost oraş, devenit sat şi inclus astăzi în com. Pazaralia, jud. Constanţa (vezi T. Mateescu, *Un oraş dobrogean dispărut: Ester*, în „Pontica", II, 1969, pp. 413—429).

[412] *Maktu el-Kalem, mefruz el-kadem*, corect: *Mefruz el-kalem, maktu el-kadem*, adică: „separat la cancelarie, oprit să fie călcat cu piciorul"; este vorba de imunitate feudală.

[413] *Şehir kethudası.*

puţini musulmani. Are, de asemenea, hanuri, cîrciumi, bragagerii şi vreo 200 de prăvălii. Biserici[414] sînt numeroase. Locuitorii, ducînd daruri paşei, au primit diferite alte favoruri de la el.

De aici, am pornit iar spre sud. Trecînd prin sate bogate şi înfloritoare, am ajuns în orăşelul Caramurat[415].

Orăşelul Caramurat. Este un orăşel de musulmani de vreo mie de case, aşezat într-un şes întins din ţinutul stăpînului Babadagului. Are o geamie acoperită cu şindrilă şi două hanuri. Alte feluri de construcţii de binefacere nu există. Se găsesc numai zece prăvălii şi trei şcoli pentru copii. Toţi locuitorii de aici sînt de neam tătăresc. Minaretul geamiei e acoperit cu scînduri, iar vîrful bolţii ascuţite este o construcţie artistică, de scînduri, răsucită spre înaltul cerului; e aşa de minunat încît, prin fineţea ei, nu-şi are egal în nici o ţară.

De aici, pornind iarăşi spre sud, am ajuns în orăşelul Karasu.

Orăşelul Karasu[416]

Locul acesta fiind în interiorul Dobrogei, este lipsit de apă. Dar în fiecare an, cu prilejul revărsării Dunării, se formează gropi cu apă neagră. De aceea i se spune Karasu. Se spune că în vechime acest loc a fost foarte frumos şi potrivit pentru vînătoare.

Musa Celebi, fiul lui Baiazid Ildîrîm, cucerind oraşul în urma unui atac de noapte, dărîmase unele părţi ale sale[417]. Mai tîrziu l-a reparat Baiazid-Veli.

Oraşul este acum separat de hassul împărătesc al vizirilor din eialetul
372 Oceakov. // Guvernatorii săi sînt: un agă al paşei şi un voievod. El guvernează cu vreo sută de supuşi, strîngînd şapte pungi ⟨de aspri⟩ pentru paşă şi patru pungi pentru el. Este un cadiat cu rang de trei sute de aspri. Din comuna sa, cadiul primeşte şapte pungi. Are chehaia de spahii[418], serdar de ieniceri, strîngător de taxe[419] şi muhtesib.

Este alcătuit din trei mahalale, cu o mie de case, simple şi cu etaj, acoperite cu olane şi cu şindrilă.

Aici fiind ţinutul Dobrogei, se produce grîu din belşug. Iarna este geroasă. Apa pentru oraş vine din braţul[420] Dunării.

Mai sînt: o geamie mică, dar folositoare, un han, o baie întunecoasă, şapte şcoli pentru copii, şapte depozite de apă, două cafenele, două prăvălii

---

[414] *Kilise*, biserică creştină.
[415] *Kara-Muratlı*, azi Mihail Kogălniceanu, jud. Constanţa.
[416] *Karasu*, „Apa Neagră", azi Medgidia.
[417] Autorul se referă la evenimentele dintre anii 1409—1413.
[418] *Sipah kethuda yeri*.
[419] *Badjdar (bâcdâr)*.
[420] *Haliç*.

cu vopsele, trei bragagerii şi vreo 40—50 de alte prăvălii. Dar cîntăreţelor li se spune aici *güvende*[421]. Ele sînt numeroase şi merg din casă în casă şi cîntă din dible acordate la întîmplare sau umblă prin grădini fluierînd; aceasta nu se consideră o ruşine. Toţi aianii sînt pasionaţi după aşa ceva. De aceea judecătorul Şeriatului şi dizdarul nu pot s-o înlăture şi nici populaţia nu le dă voie. Aceste femei destrăbălate au ruinat acum mii de oameni de familie şi, ducîndu-i la faliment, i-au făcut să le devină slujnici.

De aici, mergînd iarăşi spre miazăzi, am ajuns în satul Bülbül[422]; şi acesta este un sat de musulmani. De acolo, am sosit în satul Furnadjik[423] care, de asemenea, este un sat de musulmani. De acolo, ne-am dus în satul Dügündjiler[424], şi acesta este un sat de musulmani în ţinutul Karasu. De acolo, am ajuns în satul Ceardaklî[425] şi apoi la Kasaplî[426]. Şi acestea sînt sate de musulmani şi fac parte din ţinutul Bazargic...

...Cînd sultanul Suleiman Magnificul făcea expediţii în Ungaria, el nu trecea deloc ostaşi din Anatolia în Rumelia. Numai cu ocazia luptei de la Mohacs[427] a pus să treacă armatele din eialeturile Anatolia şi Maraş şi Karaman. Încolo, în toate ocaziile, oastea din Rumelia era desemnată pentru Rumelia, iar cea din Anatolia pentru Anatolia, într-atît de numeroasă este deci armata din Rumelia. Rămîne ca eialeturile: Bosnia, Buda, Agria, Timişoara să fie comparate cu aceasta. Potrivit legiuirii sultanului Suleiman, sangeacurile Moreea, Silistra, Ianboli, Cetatea Albă, Vidin, Oceakov, Tighina făceau parte din eialetul Rumelia.

Ulterior // în Marea Neagră au apărut cazacii; de aceea Silistra cu 396
împrejurimile sale a fost despărţită de Rumelia, devenind un vizirat aparte sub denumirea de eialetul Oceakov...

<Urmează cîteva ştiri despre cucerirea oraşului Szigetvár din Ungaria, unde a murit Suleiman Magnificul la 1566.>

...În timpul acela şi Pertev paşa, la rîndul său, a cucerit cetatea Gyula din ţara Ardealului. Încă circulă în gura poporului vorba cum că cetăţile Gyula şi Szigetvár au fost cucerite de cadavrul sultanului Suleiman...

---

421 *Güvende*, femeie de moravuri uşoare.

422 *Bülbül*, înseamnă „privighetoare"; azi Ciocîrlia (sînt două: „de Sus" şi „de Jos"), jud. Constanţa.

423 *Furnadjik (Furnacık)*, mai departe: *Kurnadjık*, neidentificat.

424 *Dügündjiler (Dügünciler)*, mai departe: *Düdükdji*; neidentificat.

425 *Çardaklı*, neidentificat.

426 *Kasaplı*, sat între Negru Vodă şi Bazargic.

427 În 1526.

VOLUMUL V

⟨EVLIA CELEBI ŞI MELEK-AHMED PAŞA PLEACĂ DIN ISTANBUL⟩

75 În a patra zi de Bairam[1] din anul 1066[2], a sosit din partea marelui
vizir Boinu-egri Mehmed paşa[3] vestea preţioasă că, deoarece Haidaragazade
Mehmed paşa, care era guvernator în eialetul Oceakov, nu plecase încă şi
76 stătea în cetatea Silivri[4], eialetul mai sus arătat fusese dăruit // efendiului
nostru, Melek-Ahmed paşa. De aceea s-a trecut la pregătiri de drum.

⟨Melek-Ahmed paşa a fost prezentat sultanului în legătură cu numirea sa în eialetul Oceakov.⟩

---

[1] *Iyd*, termen arab indicînd aici sărbătoarea de după luna *Ramazan*.
[2] 26 iulie 1656.
[3] Mare vizir între: aprilie—septembrie 1656.
[4] *Silivri*, orăşel în partea europeană a Mării de Marmara, la 60 km vest de Istanbul.

Plecarea noastră de la Istanbul în eialetul Oceakov la 4 şevval al anului 1066[5]

...De aici[6] am plecat din nou spre răsărit şi am ajuns în locul zis Morile Dunării[7]. Sînt numeroase mori aşezate în nişte locuri cu văi şi cu dealuri, iar apa, curgînd de la una la alta, învîrteşte pietrele. Locuitorii din Dobrogea şi din Deliorman au toţi nevoie de aceste mori. Fiecare din aceste mori e mai bună decît un zeamet. Cu adevărat, toţi aianii din vilaiet şi fiii de paşale îşi au morile lor de acest fel. Apa lor curge şi vara şi iarna. Cînd sultanul Celebi Mehmed a zidit cetatea Giurgiului[8], din dreptul Rusciukului, a pus să se arunce paie şi cărbuni în fluviul Dunărea; urmele lor au fost constatate la aceste mori Duna // Deghirmenleri în apele din Cekmedje[9] şi la Hisar-Pînar[10]. De aceea apele de la aceste mori nu contenesc niciodată... 83 84

Cu voia lui Allah, în timpul cînd eram la masa de prînz, a venit un om cu un cal de poştă şi, intrînd cu strigăt în cortul paşei, a descălecat şi, după ce a sărutat pămîntul, a spus: „Aman, stăpînul meu, douăzeci de şăici mari ruseşti au dat foc satelor noastre dintre Varna şi Balcic şi, o ştie Allah, merg spre oraşul Varna. Vino, stăpînul meu în ajutor!". ⟨Urmează o lungă relatare despre luptele cu cazacii care asediau Varna, luptă în care a fost rănit şi Evlia Celebi; prizonierii capturaţi au fost trimişi la Istanbul.⟩

...Mir-Mehmed aga a venit cu hatişerif la Varna, unde paşa a îmbrăcat şi caftanul trimis de padişah, după care s-a citit hatişeriful, la divan. În el se spunea: „...Cele treizeci şi şase de şăici, pe care le-ai capturat acum de la ruşii nefaşti, să le utilizezi pentru repararea cetăţilor Varna, Kara-Harman, Tulcea, Cetatea Albă, Oceakov, Hasanpaşa şi Kîlburun". 88

...În perioada cînd ne aflam la paza Varnei, Bazargicului şi Mangaliei, el (cadiul de Varna) s-a întreţinut tot timpul cu efendiul nostru Melek-Ahmed paşa, discutînd fără teamă... 92

...De aici[11] am ajuns în satul Indjili[12], care este situat în comuna cazalei Balcic şi este un sat de musulmani, înfloritor. De aici, mergînd tot spre nord, am ajuns în portul Cavarna. De aici, umilul de mine am mers în misiune în ţinutul Deliorman.

---

[5] 26 iulie 1656.

[6] De la Aidos.

[7] *Duna Degirmenleri* (vezi şi p. 326).

[8] Vezi mai sus p. 358.

[9] *Cekmedje (Büyük Çekmece)*, orăşel la 30 km la apus de Istanbul.

[10] *Hisar-Pînar*, „Fîntînă-fortăreaţă", probabil *Hisardjik*, localitate în partea asiatică a Mării de Marmara.

[11] De la Batova.

[12] *Indjili (Incili)*, în altă parte *Mumdjiki (Mumciki)*, poate Muncil (între Balcic şi Varna).

Mai întîi, am ajuns în satul Ceairli[13] cu o sută de case şi cu o geamie; este un sat de citaki. De aici am mers în satul Güllü[14]. De aici am luat patru-
93 zeci de mii de aspri şi o sută de oi. // Aceste comune şi sate fac parte din Deliorman. Oamenii de aici sînt săraci şi cinstiţi în afacerile şi cîştigurile lor. Satele de aici fiind pline de stejari palamut[15] şi de peri sălbatici, acestei regiuni i se spune Deliorman şi cuprinde o sută şaizeci de sate.

De aici, mergînd spre nord, într-o zi am ajuns la cetatea Silistra. De aici am plecat spre sud, trecînd prin satul Coslugea[16], prin satul Cuiugiuc[17], prin satul Regeb Kuyusu[18], prin satul Keci Deresi[19] şi Cavalcar[20]. Aceste sate fac parte tot din Dobrogea. Fiecare din sate are cinci-şase sute de case, hanuri, geamii şi odăi de musafiri, încît sînt sate înfloritoare şi frumoase... Aici nu sînt rîuri curgătoare, încît toate ⟨satele⟩ au nevoie de puţuri. Locuitorii lor ⟨sînt foarte ospitalieri, încît⟩ se ceartă între ei, zicînd că „musafirul să vină la mine". În fiecare gospodărie aleargă, în fiecare noapte, încolo şi încoace, cîte 2—300 de călăreţi. Allah, căruia ne rugăm, dîndu-le mult berechet, o chilă de grîu produce şaizeci de chile. Dar aici iarna este foarte aspră. Nu există însă munţi, vii şi grădini şi nici păduri. În special pîinea albă, ciulamaua de găină cu caimac şi murăturile de pepene galben sînt vestite.

Plecînd de aici din nou spre răsărit, am ajuns în oraşul Mangalia. Acesta a fost descris mai înainte[21]. Aici l-am găsit pe stăpînul nostru paşa şi am avut cinstea să mă întreţin cu el...

⟨La începutul anului 1067[22] soseşte vestea că Boinuegri Mehmed paşa a fost mazilit din postul de mare vizir[23] şi că în locul lui a trecut Köprülü Mehmed paşa.⟩

Paşa ⟨Melek-Ahmed⟩ s-a necăjit foarte tare şi, neputîndu-şi stăpîni furia, umbla aiurea prin casa lui Ghedikoglu Dişlen Mehmed aga, care era serdarul Mangaliei, şi spunea mereu: „O, Allah! O, Allah cel care ne hrăneşti! O, cel puternic". Cînd colo, în scrisoarea sosită de la Köprülü, acesta scria astfel: „Este adevărat că am crescut împreună cu tine, fiind educaţi

---

[13] *Ceairli (Çayırlı)* ceair, „vale"; neidentificat.

[14] *Güllü* (cu trandafiri) sau *Göllü* (cu lac); neidentificat.

[15] *Palamut* este un soi de stejar, a cărui coajă şi ghindă sînt folosite la tăbăcitul pieilor.

[16] *Kozludja (Kozluca)*, jud. Constanţa.

[17] *Kuyudjuk (Kuyucuk)*; sînt două localităţi sinonime, apropiate.

[18] *Regeb (Receb) Kuyusu*, azi Tudor Vladimirescu, jud. Constanţa („Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 243).

[19] *Keçi-Deresi*, aproape de satul Tudor Vladimirescu, la frontiera cu R.P. Bulgaria. Azi Pruciuk-Karadjievo, reg. Tolbuhin, R.P. Bulgaria.

[20] Kavlaklar, jud. Constanţa.

[21] Vezi mai sus p. 380—382.

[22] 20 oct. 1656 — oct. 1657.

[23] La 25 sept. 1656.

în seraiul împărătesc, şi că sîntem slujitorii înflăcăraţi ai sultanului Murad han al IV-lea. Dar să ştii că dacă de acum înainte ruşii nefaşti vor devasta un singur loc din porturile, satele şi oraşele din eialetul Oceakov, care se află sub guvernarea ta, te voi face bucăţi, ca exemplu pentru alţii, fără să-ţi dau aman sau răgaz şi fără să ţin seama de corectitudinea ta. Să fii cu mare băgare de seamă şi să-ţi păzeşti eialetul şi, luînd cantităţi îndestulătoare de zaherea din fiecare caza, potrivit firmanului împărătesc, să-ţi hrăneşti oastea"...

⟨Melek-Ahmed paşa se îmbolnăveşte, apărîndu-i o umflătură la gît.⟩ 95
Atunci au fost aduşi doctori chirurgi din sate şi oraşe şi chiar din Ardeal, Ţara Românească şi din Moldova[24]. Deşi fiecare a încercat să-l tămăduiască într-un fel, totuşi nu l-au ajutat cu nimic şi paşa s-a simţit din ce în ce mai rău. Atunci multe sute de agale au apucat calea fugii, pe apă şi pe uscat. Şi vocea paşei se stingea, iar el se văieta ca o albină.

Într-o zi, paşa şi-a spus din gura sa testamentul său în faţa agalelor rămase, zicîndu-le să fie înmormîntat la locul de recreere zis „Muharrem Sultan" din afara oraşului Mangalia... ⟨Rana lui Ahmed Paşa a fost operată şi s-a vindecat⟩.

Paşa a poruncit să se dăruiască săracilor din oraşul Mangalia zece 100
pungi. Umilul de mine, sărutîndu-i mîna şi luînd învoire, am plecat din Mangalia, cu cal de menzil, împreună cu trei slujitori ai mei, în satele Sarighiol[25], Gherengic[26], Tatlageac[27] şi, după aceea, am trecut pe la cetatea Provadia, unde am schimbat caii.

...A treia zi am ajuns la Kaya-Sultan...[28] şi i-am spus: „Prin mine, el a trimis stăpînei mele[29] şaptezeci de pungi, împreună cu tributul Ţării Româneşti şi Moldovei. Cu voia lui Allah, în opt zile va sosi şi tezaurul vostru...."

În a douăzecea zi a lunii safer din anul 1067[30] am pornit înapoi, spre 101
Silistra. Paşa fusese adus la Silistra. Acolo, plecîndu-mi faţa la picioarele
sale // i-am înmînat toate scrisorile. 102

...Afară de aceasta, în Silistra el a pus să se construiască nişte caldarîmuri, lungi de 3 000 de arşini, de la piaţă pînă la locul numit Poarta Istanbulului, aşternîndu-le cu piatră; şi a mai făcut să se deschidă multe

[24] Mai probabil din Transilvania de unde erau aduşi şi în celelalte ţări române.
[25] *Sarighiol (Sarıgöl)*, azi Albeşti, jud. Constanţa.
[26] *Ghelindjik (Gelincik)*, azi Pecineaga, jud. Constanţa.
[27] *Hasladjaklî (Haslacaklı)*, grafiat greşit în loc de *Tatlîdjak (Tatlıcak)*, *Tatlageac* (Mare şi Mic); azi 23 August şi, respectiv, Dulceşti, jud. Constanţa („Rev. arhivelor", 1967, nr. 2, p. 246).
[28] Kaya-Sultan, soţia lui Melek-Ahmed paşa, aflată la Istanbul.
[29] *Sultanıma*.
[30] 8 dec. 1656.

drumuri şi cărări pentru ape de ploi, încît oraşul Silistra a scăpat astfel de această mare de noroi. A mai construit o curelărie, o cafenea mare şi multe alte case, ale căror venituri le-a dat ca vacuf pentru întreţinerea caldarîmurilor şi a drumurilor publice.

Cu voia lui Allah, pe cînd el stătea în oraşul Silistra şi-şi petrecea timpul în veselii, la sfîrşitul lunii safer a sosit la paşa un sol cu plîngeri din partea craiului ţării leşeşti[31] şi cu o scrisoare în care se spunea: „Craiul Ardealului, Rákóczi-oglu[32], şi-a pus de gînd să vină în ţara mea leşească şi s-o ocupe, iar beii din Ţara Românească[33] şi Moldova[34] i-au trimis craiului Rákóczi cîte douăzeci de mii de ostaşi în ajutor[35]. Astfel, el este pe cale de a porni împotriva mea. Vino, prea fericite vizir, în ajutorul meu". Împreună cu această jalbă, au sosit şi darurile sale. Paşa l-a trimis îndată pe sol la Poartă, împreună cu un agă de al său, ca olac, iar Köprülü Mehmed paşa a făcut
103 ca solul să se întîlnească cu fericitul padişah. // Cuprinsul scrisorii sale era: „Aman, eu sînt robul ascultător şi supus al padişahului!" De aceea a sosit numaidecît de la Înalta Poartă un capugibaşî, numit Mustafa aga, dintre capugibaşiii Înaltei Curţi, cu hatişerif din partea padişahului. Hatişeriful a fost citit la Divanul din Silistra. În el se spunea: „Tu, care eşti Melek-Ahmed paşa, sfetnicul meu *(lala)*, la sosirea hatişerifului meu împărătesc, aducător de fericire, să nu zăboveşti nici o clipă, ci să pleci repede, în calitate de mare serdar, la expediţie în ţara leşească, împreună cu hanul tătar, Mehmed Ghirai[36]. Astfel, să porneşti cu toată oastea din eialetul tău, strîngînd pe toţi soldaţii cu *berat*[37], de la unul pînă la o mie şi de la o mie pînă la o sută de mii, precum şi cu trupele tale de gardă, echipate şi pregătite perfect, spre a veni în ajutorul craiului leşesc în vederea pedepsirii afurisitului de Rákóczi. Pentru aceasta a fost emis firmanul meu împărătesc şi ţi-am trimis o blană de samur, o sabie, un caftan, un surguci[38] împărătesc, două mii de puşti, din arsenalul meu împărătesc, o mie de săbii, o mie de suliţe şi alte arme şi muniţii. De asemenea, am trimis o sută de cămile, o

---

[31] Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

[32] Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660).

[33] Constantin Şerban (1654—1658).

[34] Gheorghe Ştefan (1653—1658).

[35] De fapt, contingentele au fost mult mai mici, de cîte 2 000 de oşteni. Despre această expediţie nefericită vezi şi relaţia lui Paul de Alep în acest volum.

[36] Mehmed Ghirai al IV-lea (în a doua domnie: 1654—1666).

Ştirile despre pregătirile făcute de tătari pentru expediţie erau cunoscute domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei încă din mai—iunie 1657, cînd ei se aşteptau să fie atacate ţările române, în care scop luaseră măsuri de apărare (Szilágyi S., *Transsylvania et bellum boreo-orientale*, II, pp. 398—399).

[37] *Beratlı*, „cu berat", adică avînd o diplomă împărătească prin care li se acordau imunităţi sau privilegii speciale.

[38] *Surguç*, „penaj", surguci.

sută de catîri, zece cai graşi, douăzeci de odale de ieniceri, dintre cei din oastea de Poartă[39], pe azapii de dreapta şi de stînga, pe spahiii din cele patru bulucuri, cu steag, precum şi un cort împărătesc. Trebuie să mergi în ajutorul craiului leşesc cu o clipă mai devreme, înţelegîndu-te cu hanul tătar".

După ce au fost citite, această poruncă împărătească şi scrisorile lui Köprülü Mehmed paşa, zicînd: „Padişahul meu a poruncit", Melek Ahmed paşa a pus să se scoată îndată tuiul viziral, iar strigătorii au anunţat din loc în loc că începe expediţia împărătească. Au fost trimise, îndată, sangeacbeilor şi agalelor de oraşe porunci cu tugraua de serdar a paşei.

De asemenea, au fost trimişi oameni pentru strîngerea oastei. În ziua aceea paşa şi-a scos cortul la locul de adunare pentru slujbă din Silistra şi timp de o oră a avut loc un mare alai. Paşa s-a retras în cortul său, iar a doua zi s-a ţinut un mare sfat, după care s-a pornit din oraşul Silistra...

Plecarea noastră în ţara leşească şi la expediţie împotriva craiului Rákóczi, în a douăsprezecea zi a lunii şaban din anul 1067[40] 104

Zicînd, mai întîi, „Cu numele lui Allah", am plecat din Silistra şi, mergînd spre miazăzi, am trecut prin satele Almalău[41], de acolo prin Cifud Pînarî[42], de acolo prin Kara-Agaci[43], de acolo prin Kilisedjik[44] de acolo prin Bozavurd[45], de acolo prin Sögütdjük[46]. Apoi, am ajuns în orăşelul înfloritor Bazargic. Cît timp am poposit pe cîmpia de aici, armata islamică s-a mărit din zi în zi, ca o mare, prin adunarea trupelor.

Prevăzătorul paşă i-a trimis de aici pe capugibaşii săi la hanul tătar, la aga de ţărmuri, la tătarii din Bugeac, la agalele de provizii, la îngrijitorii de cai, precum şi la beii din Ţara Românească şi Moldova, cerîndu-le: „Să fiţi gata!" Paşa a rămas trei zile la Bazargic. De dimineaţă, cînd i-am spus: „Allah ştie, dar curînd poate să vină un om de la Poarta fericirii cu o poruncă urgentă", chiar în clipa aceea capugibaşiul, intrînd în odaie, a şi anunţat: „Stăpînul meu a sosit un agă al agăi marelui vizir". Atunci paşa a poruncit: „Să intre", iar capugibaşiul, sărutîndu-i poala, i-a dat porunca.

---

[39] *Kapukulu*, ieniceri.

[40] 26 mai 1657.

[41] *Almalı*, jud. Constanţa.

[42] *Cifud Pınarı*; un sat cu numele de „Cifut-Cuiusu" se află în R. P. Bulgaria, lîngă hotarul cu Dobrogea. Nu se află însă pe drumul indicat de autor. *Çifut, Çufud*, este un termen dispreţuitor, pentru evrei. Poate *cift* (pereche), în sensul de „două fîntîni".

[43] Kara-Agaç, sînt două sate cu acest nume (Mare şi Mic), în apropiere de Küçük-Kaynardja.

[44] *Kilisedjik (Kilisecik)* sau *Kesedjik*, sat în Dobrogea de sud.

[45] *Bozavurd*, Bazaurt, sat în R.P. Bulgaria (Dobrogea de sud).

[46] *Sögütdjük*, *„Sügütcük"*, localitate în apropiere de Bazargic.

Cînd a citit-o, a văzut că i se poruncea: „Să porneşti fără nici o clipă de zăbavă".

⟨Urmează descrierea sosirii oştilor şi a muniţiilor trimise de la Poartă.⟩

În anul 1067, în prima zi a lunii ramazan[47], pornind spre miazănoapte, am trecut prin satele Harmanlî[48], Duiungii[49], Kurnadjik[50] şi Bülbüllü[51] şi am ajuns în marele oraş Ester[52]. Acest oraş este un hass al agalei de ieniceri de la Pragul fericirii şi toţi locuitorii săi sînt raiale[53]. De aici am trecut prin satele Inanceşme[54] şi Iaila[55] şi am ajuns în marele oraş Babadag. De acolo, am venit la Ienichioi[56] unde am îndeplinit ruga pentru sărbătoarea Bai-
105 ramului[57]. Pe zi ce trecea // trupele islamice deveneau ⟨numeroase⟩ ca marea dar sosise şi ştirea că craiul Rákóczi ajunsese în ţara leşească.

Plecînd de aici, am ajuns la ciftlicul Hadjiki paşa[58], iar de acolo am sosit la cetatea Tulcea. Această cetate fusese zidită din nou în anul 1044[59] de către chehaiaua Piyale, chehaiaua arsenalului împărătesc, în urma poruncii sultanului Murad al IV-lea şi a firmanului caimacanului Bairam paşa. Este o cetate cu o construcţie puternică, solidă, pe o stîncă joasă de pe marginea Dunării, de o formă pătrată alungită[60], avînd o circumferinţă de o mie şaizeci de paşi. Ea are uşa mică de fier în partea de miazăzi, iar în jurul ei nu se află şanţ.

Înăuntrul cetăţii sînt: o geamie, un hambar de grîu, magazie de muniţii, un drum de apă ce duce la Dunăre şi şaptezeci de case pentru ostaşi. În schimb, se găsesc trei sute de ostaşi, dizdar şi tunuri mari îndreptate spre Dunăre. Este o cetate preţioasă şi foarte necesară, dat fiind că este

---

[47] 13 iunie 1657.

[48] *Harmanlı*, Harman Kuyusu, în R.P. Bulgaria, dincolo de punctul de frontieră Negru-Vodă; azi Toşevo.

[49] *Düdükdji*, în altă parte: *Dügündji (Dügünci)*, neidentificat.

[50] *Kurnadjik*, în altă parte *Furnadjak (Furnacak)*, neidentificat.

[51] *Bülbüllü*, Ciocîrlia (de Sus şi de Jos), jud. Constanţa.

[52] Nu este vorba de Histria, cum credea F. Babinger (*Istros en XVII-e siècle*, în „Revue historique du sud-est éuropéen", 1942, pp. 449—450), ci de un oraş dispărut, Ester. Vezi mai sus nota 411, p. 395.

[53] *Raia (re'aya)*, aici în sens de „creştini".

[54] *Ine Han Ceşmesi*, jud. Constanţa.

[55] *Yayladjik (Yaylâcık)*, jud. Tulcea.

[56] *Ienikioi (Yeniköy)*, „Satu Nou", jud. Tulcea; un sat cu acelaşi nume se află şi în jud. Constanţa.

[57] 13 iulie 1657.

[58] *Hadjiki Paşa Ciftlighi, (Hacıki Paşa Çiftligi)* „Ciftlicul lui Hadjiki paşa"; poate Cişla, de lîngă Tulcea.

[59] 27 iulie 1634 — 16 iunie 1635. În *Cronici turceşti*, II, p. 119, se susţine că cetatea a fost zidită la 1619—1620, de sultanul Osman.

[60] La 1706 se spune că era o cetate mică, zidită pe o stîncă pe malul Dunării („Arhiva Dobrogei", I, 1916, p. 92). Vezi şi B. Cotovu, *Întemeierea şi dezvoltarea oraşului Tulcea*, Tulcea, 1909.

construită într-un loc foarte potrivit. Stăpînul ei este intendentul de vamă. Este un orăşel care se arendează cu zece pungi de aspri şi se bucură de scutire. Este un cadiat ⟨cu rang⟩ de o sută cincizeci de aspri. Din satele sale şi din comunele Beş Tepe se strîng anual trei pungi pentru cadiu, drept plată pentru că face dreptate. Depinzînd de eialetul Silistrei, alaibeiul, precum şi ostaşii de acolo au menirea să apere împrejurimile acestei cetăţi de atacurile ruşilor.

Oraşul Tulcea este format din şase sute de case valahe[61] şi bulgare, făcute numai din trestie şi papură. Pe dealuri sînt vii, iar în Dunăre se găsesc plase puse pentru pescuit. De asemenea, există o geamie mică şi îngrijită, în apropierea vămii, un han solid, construit din piatră şi acoperit cu olane, precum şi cîteva dughene, toate fiind fundaţii pioase ale intendentului vămii, Mustafa aga. Cînd noi ne aflam în această cetate, într-o dimineaţă, patruzeci şi şase de şăici ruseşti[62] au atacat-o venind în apropierea cetăţii dar, văzînd atîtea trupe islamice şi trăgîndu-se din cetate cu douăzeci de tunuri balimeze, ele au fugit pe Marea Neagră. Aici am poposit trei zile şi armata islamică a trecut pe insula Tulcei, în trei zile, cu cinci sute de şăici şi cu caice de tranzit.

Descrierea insulei Tulcei, adică Insula Şerpilor[63].

În partea de miazănoapte şi în partea de miazăzi ea este înconjurată de apa Dunării, iar lungimea ei, ce ajunge pînă la Marea Neagră, este de opt ore. Lăţimea e de cinci ore, de la oraşul Tulcea // pînă în dreptul oraşului 106
Izmail. Dar este o insulă acoperită cu pădure sălbatică, încît numai Allah ştie numărul animalelor sălbatice, al şoarecilor şi al păsărilor. Însă pasărea vulturul[64] trăieşte acolo în număr foarte mare; vînătorii le vînează şi întrebuinţează penele lor pentru aripi de săgeată. Pe această insulă, în fiecare an, se taie şaptezeci-optzeci de mii de vite iar din carnea lor se face „pastramă de Chilia"[65]. Există şi case speciale de măcelărie. Sînt atît de mulţi ţînţari, încît spre asfinţit, îi fac pe oameni şi pe cai să dorească mai degrabă moartea. Cînd femeile uşuratice din cetăţile Ismail, Chilia şi Tulcea sînt

---

[61] *Ulah.*

[62] De fapt, căzăceşti.

[63] Este foarte probabilă o confuzie a autorului între Insula Şerpilor, situată în largul Mării Negre, în faţa deltei Dunării, şi această deltă a Dunării sau o parte din ea, denumită Peuce sau Delta Peucină. Vezi R. I. Călinescu, *Insula Şerpilor. Schiţă monografică*, în „Analele Dobrogei", XII, 1931, pp. 1–62 (cu bibliografie) şi Gh. Năstase, *Contribuţii la cunoaşterea geografică-fizică şi omenească a deltei Dunării în antichitate*, în „Buletinul Soc. de geografie", LI, 1932, pp. 8–47. Delta Dunării a fost denumită insulă şi de alţi călători şi geografi (*Călători*, I, p. 473).

[64] *Guçugen* (?).

[65] *Kili pastırması.*

prinse, ele sînt aduse pe această insulă şi lăsate acolo dezbrăcate, încît mor într-o noapte, din pricina ţînţarilor, a ţînţarului zis „dilim"[66], precum şi a ţînţarului zis „Tatargic sineghi".

Într-un cuvînt, trecînd cu bine peste această insulă, în trei zile, am străbătut cu cinci sute de corăbii marea apă a Dunării, în faţa oraşului Izmail, şi am ajuns la cetatea Ismail.

Oraşul Ismail. El a fost construit de Salsal[67]. Acest oraş fiind cucerit de capudanul Ismail al sultanului Baiazid <al II-lea>, în anul 889[68], i s-a dat denumirea de „oraşul Ismail". În prezent, este un port ales şi constituie vacuf pentru Mecca şi Medina. Este un vacuf, cu harul lui Allah, liber de orice obligaţii. Administratorul lui fiind un om al agăi haremului împărătesc[69], acesta îl administrează cu patru sute de oameni ai săi. Este un post înalt, ce se arendează. Are şi intendent de vamă. Neavînd cetate, nu era dizdar, dar se află un beşliaga[70] şi şaptezeci de ostaşi. Stăpînul religios are rangul potrivit pentru trei sute de aspri. Pentru cadiul de acolo se încasează anual şapte pungi, iar pentru mütevelli[71] două zeci de pungi. De asemenea, are un chehaia de spahii, un serdar de ieniceri, agale de azapi şi de beşlii, un capudan, subaşiu şi muhtesib.

Oraşul acesta e compus în total din două mii de case. În el sînt trei mahalale locuite de musulmani; restul e plin de raiale dintre greci, armeni şi evrei[72]. Majoritatea caselor sînt acoperite cu trestie, sau papură. Casele au ziduri de piatră şi sînt acoperite cu olane, ca şi hanurile şi geamiile, toate se află în mahalalele musulmane. În oraş nu există clădire acoperită cu plumb. Are o baie publică care este atît de strîmtă, încît cine intră acolo se căieşte.

Are vreo opt sute de dughene, dar nu există bazar de ţesături. Majori-
107 tatea dughenelor sînt acoperite cu şindrilă. În oraş // nu se află deloc caldarîm. În portul său pot acosta sigur cinci sute de corăbii. Există miere de albine, unt, brînză, sare valahă[73], morun, nisetru uscat şi icre negre, iar

---

[66] *Dilim* înseamnă „felie".

[67] *Salsal*, uriaş legendar cu picioare de argilă, care ar fi domnit în sudul Rusiei. Despre numele şi vechimea oraşului vezi M. Ceachir, *op. cit.* şi N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 496—497.

Menţionăm că Evlia Celebi atribuie acestui personaj legendar şi construirea altor cetăţi, de pildă a Cetăţii Albe de care va fi vorba mai jos.

[68] 1484.

[69] *Dar-üs-Saadet Agası* era marele eunuc, şeful cadinelor din haremul împărătesc.

[70] *Belşi agası*, „agă de beşlii".

[71] *Mütevelli*, administrator de vacufuri, epitrop.

[72] Vezi şi relaţiile din 1651 şi 1659, unde sînt amintiţi printre locuitori şi moldovenii (*Călători*, V, pp. 411 şi 618).

[73] *Eflak tuzu*, sare provenită din Ţara Românească.

grîul şi orzul din sate sînt de calitate foarte bună; de aceea pîinea albă se găseşte din belşug. De asemenea, la tîrgul de robi de aici se găsesc multe sclave şi mulţi robi de culoare albă[74]. Toată populaţia trăieşte de pe urma negoţului, făcînd cumpărări şi vînzări cu valahii şi moldovenii.

Dintre aiani, Ermenioglu, Murad-oglu, serdarul de ieniceri, Kepce-Ali beşe, poartă blană de samur, iar ceilalţi poartă blănuri de miel şi de vulpe, cu gulerul închis, iar pe cap îşi pun căciuli tătăreşti, căci comunele şi satele sale sînt toate locuite de tătari.

În partea de răsărit, acest oraş se învecinează cu cazaua Chilia, iar în partea de nord spre graniţă cu Cetatea Albă. În partea de apus se învecinează cu satele Tobac[75] şi Scarlat[76], precum şi cu hotarul vilaetului Moldovei; cetatea Galaţi, din Moldova, de asemenea, se află în vecinătate.

În acest oraş sînt negustori de morun şi de nisetru, care posedă patruzeci de mii de guruşi. Ei trimit anual, în ţara leşească şi în ţările moscovite[77], două mii de care de peşte sărat. Pe malul Dunării sînt vreo două mii de cherhanale[78] de ale miriei. Dacă nu ar fi ţînţarii, acest oraş ar fi un loc minunat pentru afaceri.

Plecînd din acest oraş, împreună cu trupele islamice, am mers spre nord şi am ajuns în satul Cătlăbuga[79] care este un sat tătăresc în ţinutul oraşului Ismail. De acolo am ajuns în satul Kodja-Ghiolbaşî[80], care de asemenea este un sat tătăresc. Aceste locuri fac parte din vilaetul tătarilor din Bugeac. De aceea, autoritatea intendentului de la Ismail nu se întinde aici. Ele se află sub jurisdicţia unei agale de ţărmuri din eialetul Oceakov.

De aici, mergînd tot spre nord, am ajuns la cetatea Tatar Bunar[81], care este un cadiat cu rangul de o sută cincizeci de aspri, din eialetul Oceakov al Silistrei. În anul 1046[82], cînd Kenan paşa era guvernator în eialetul Oceakov, el a clădit din nou această cetate. Este o cetate mică, zidită solid, în formă de patrulater, avînd de jur împrejur o mie de paşi. Are o poartă, ce se deschide în partea de sud, iar în cele patru colţuri se găsesc patru turnuri înalte. Pe locul unde se află această cetate, se găsea, mai înainte, un

[74] Despre tîrgul de sclavi de aici vorbeşte şi Filip Stanislavov, care a cunoscut regiunea pe la 1659 (*Călători*, V, p. 618).

[75] *Tabak*, acum în raionul Bolgrad, în R.S.S. Ucraineană. Vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 85.

[76] *Iskerled*, probabil Taraclia sau Cairaclia, în R.S.S. Moldovenească.

[77] *Moskov*.

[78] *Balık kasabı dükkânı;* textual: „dughene de măcelărie de peşte", centre de prelucrarea peştelui.

[79] *Kaplı Bagı*, acum în raionul Suvorovsk, R.S.S. Ucraineană.

[80] *Kodja Ghiolbaşı (Koca Gölbaşı)*; în altă parte: *Köprübaşı*.

[81] *Tatar Pınarı*, acum reşedinţa raionului Tatar Bunar, R.S.S. Ucraineană. Ruinele cetăţii sînt amintite şi de D. Cantemir, *op. cit.*, p. 85.

[82] 5 iunie 1636 — 25 mai 1637.

loc mlăştinos şi plin de trestii, din care pricină haraminii moldoveni şi tătari atacau în aceste locuri caravanele. De aceea ea este o casă de salvare,
108 zidită într-un loc minunat. În prezent, înăuntrul cetăţii se află // o geamie, un hambar de grîu, locuinţe mici, dar utile, pentru o sută cincizeci de ostaşi, precum şi un dizdar. Dar în interiorul cetăţii nu există nici un fel de edificii de binefacere.

În oraşul din afara cetăţii se găsesc două sute de case sărăcăcioase acoperite cu stuf, un han, o baie strîmtă, vii şi grădini. Stăpînul ei este un om al vaacufului, trimis de către Abdullatif bei, unul dintre capugibaşii Înaltei Porţi, care, la rîndul său, a fost desemnat de către răposatul Kenan paşa. El încasează de la caravanele ce vin şi pentru prizonierii ce sînt aduşi, sau trec pe aici, taxele de negoţ şi de vamă[83] şi, plătindu-i pe soldaţii din cetate, se îngrijeşte astfel de paza drumurilor.

Plecînd de aici, am ajuns în satul Hagighiol[84], care este un sat tătăresc înfloritor. Plecînd şi de aici, am ajuns la Cetatea Albă, care este un loc de salvare, înfloritor şi renumit.

Cetatea Albă. Primul întemeietor al său a fost Salsal[85]. În timpul său, numele acestei cetăţi era Yergaz Konman[86]. În partea de răsărit a acestei cetăţi, spre Marea Neagră, întinzîndu-se locul zis Kumuralkum[87], plin de taine, de multe ori au fost înfrînte aici oştile dinastiei ginghizide, care veniseră pînă la zidurile sale. Această cetate era o fortăreaţă întărită, care a trecut de la un stat la altul.

Dar în anul 889[88], sultanul Baiazid-Veli, în urma îndemnului prealuminatului Kara-Şemseddin din Sivas, a început să asedieze această cetate cu o armată pe care nu o putea duce pămîntul. Cu lovituri de tun, trase pe rînd din trei direcţii, a provocat spărturi în toate părţile zidurilor, însă gaziii musulmani nu au îndrăznit să se apropie de zidurile cetăţii din pricină că şanţul era tăiat în stîncă, fiind adînc de şaptezeci de braţe. Pînă la urmă, ei au cărat pămînt pînă la marginea şanţului, aruncîndu-l apoi încet, încet în şanţ. Dar ghiaurii, ieşind prin porţile laterale, au luat pămîntul din şanţ şi l-au aruncat în apa Nistrului[89], care curge în partea de nord a

---

83 *Badj (bâc) ve bazar hakkı.*

84 Hadji-Ghiol, acum raion Tuzla, R.S.S. Moldovenească.

85 Vezi mai sus nota 67. În realitate cetatea a fost bizantină, apoi genoveză şi moldovească, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, fiind reclădită de domnii Moldovei începînd cu Iuga vodă şi terminînd cu Ştefan cel Mare, în vremea căruia a fost ocupată de turci (Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 175—177).

86 Mai departe: *Burgaz Konman.* Probabil deformare din Burgaz-Kerman (?).

87 *Kumralkum* (sau Kamerul-kam sau Kamr al-kum); este vorba de terenul cu dune de nisip din jurul Cetăţii Albe; *kumral,* „castaniu", *kum,* „nisip".

88 30 ianuarie 1484 — 17 ianuarie 1485.

89 *Turla.*

cetății, nelăsînd în șanț nici o bucată de piatră sau un pumn de pămînt; în felul acesta, ei i-au lăsat neputincioși pe ostașii islamici. Dar, cu voia lui Allah, hanul Crimeii, Mengli Ghirai[90], trecînd atunci apa Nistrului, cu două sute de mii de tătari, iuți ca vîntul, a venit la picioarele sultanului Baiazid. El a cerut îngăduință ca toată oastea tătară să facă prădăciuni, iar sultanul Baiazid dîndu-i această învoire, tătarii au ruinat Țara Românească și Moldova, săturînd, zi și noapte, oastea islamică cu prăzi[91], // în timp ce tru- 109
pele islamice băteau Cetatea Albă. Cînd au început să tragă de dimineață, cu tunurile, dintr-o spărtură a zidului, au ieșit afară doisprezece preoți care au adus într-o pungă încrustată cu nestemate cele zece chei ale cetății, împreună cu cheile cetății Burgaz Konman.

Astfel, fiind cucerită cetatea aceasta, ea a fost anexată țărilor islamice. Tătarii denumind „Kerman" această cetate, i s-a spus *Ak-Kerman*, adică „Cetatea Albă"[92]. După aceea sultanul Baiazid a întărit-o și, înglobînd-o în eialetul Silistrei, a făcut-o reședință pentru beiul de sangeac. Înlăuntrul cetății, sultanul a așezat zece mii de ostași și, dînd beiului trei mii de oameni, a plecat spre cetatea Chilia. În prezent hassul împărătesc acordat beiului de aici, din partea padișahului, potrivit orînduirii lui Baiazid han, este de 240 000 de aspri. Are 14 timarioți și 6 zaimi. În timp de luptă, împreună cu gebelii[93], se strîng de aci cinci sute de ostași. Guvernatorii de aici sînt mütevelii desemnați în numele lui Baiazid și Selim han. Cetatea are dizdar, agă de azapi, aga de beșlii, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, intendent de vamă și muhtesib. Este un cadiat vestit cu rangul de trei sute de aspri.

Descrierea cetății Akkerman. Această cetate este zidită pe malul fluviului Nistru, pe un loc stîncos. Apa Nistrului se varsă aci în Marea Neagră, fiind la o distanță de două trageri de tun, de cetate. Această cetate se află ca o perlă albă tocmai pe malul sudic al Nistrului, spre interior, în dreptul orașului Ismail, amintit mai sus.

Cînd am mers, împreună cu efendiul meu, Melek Ahmed pașa, să privim cetatea, au tras din cetate, spre apa Nistrului, cu tunurile, ghiulele de patruzeci de palme, avînd cîte douăzeci de ocale, care au sărit pe coastele Oceakovului, în locul numit Ot Yarîk[94], și s-au dus pe șesul de dincolo,

---

[90] Mengli Ghirai (1478—1514).

[91] O asemenea pradă nu este amintită în alte izvoare.

[92] Despre numele Akkerman vezi M. Ceachir, *Explicarea numirilor turco-tătare ale orașelor*, în „Rev. Soc. de ist. și arh. bis.", 1922, pp. 57—63.

[93] *Djebelü* (cebelü).

[94] Ot Yarık, „lumina focului" (*Ot*, înseamnă „iarbă" și „*od*" foc), Yarık, din djarık, în sens de „lumină", „flacără", denumire dată din cauza semnalelor de foc pentru a chema bărci de salvare. Loc de trecere pe Nistru, de la Oceakov spre Cetatea Albă. Localitatea se cheamă azi Perviimai („1 Mai"), raionul Ovidiopol, R.S.S. Ucraineană. Vezi și vol. VIII, p. 54 *(Seyahatname)*.

ridicînd praf şi pulbere. Atunci s-a tras şi din tunurile de pe uscat, aşezate pe turnurile şi zidurile înalte, încît cetatea Akkerman s-a acoperit de un fum negru, produs de explozia pulberei. Toţi soldaţii din cetate, punînd mîna pe arme, au tras şi ei odată cu tunurile şi au adus slavă lui Mahomed, încît strigătele de „Allah, Allah" răsunau în toată valea Cetăţii Albe, iar noi am continuat să privim cetatea.

Perimetrul acestei cetăţi este de trei mii şaizeci de paşi, însă am măsurat prin interior, deoarece în partea exterioară are trei rînduri de fortificaţii. Cei care au măsurat-o pe dinafară, au spus că are cinci mii şase sute de paşi. Zidurile dinspre Nistru sînt joase, dar au şi ele nişte turnuri solide şi întărite. Spatele ei, care dă spre uscat, este o cetate puternică, avînd trei rînduri de ziduri tari. În interiorul cetăţii, toate casele sînt construite cu faţadele spre răsărit, spre apa Nistrului, spre Marea Neagră şi spre Kumral-kum.

Sînt trei porţi, dintre care două, mai mici, se află spre apa Nistrului, iar una, ce se deschide spre răsărit, e făcută din trei rînduri de porţi de fier, fiind şi cea mai folosită. Lîngă această poartă mare sînt aşezate nişte tunuri mari, cu care a fost cucerită cetatea şi au cîte patruzeci de palme, încît încap în ele chiar şi doi oameni ; tunuri de felul acestora nu se află în nici o regiune de graniţă a ţărilor osmăneşti. Poate să fie ceva asemănător la cetatea Rhodos[95] sau la Dardanele[96] de la Marea Mediterană. Unul din aceste tunuri era încărcat şi acum.

În interiorul cetăţii se află în total o mie cinci sute de case în bună stare, acoperite cu şindrilă, dar deloc cu olane. Are şi o geamie frumoasă, cu un minaret, construită de sultanul Baiazid. În fortăreaţa de jos există o baie mică.

Cetatea din interior are patru turnuri minunate, ca şi turnurile de la Galata, fiind construite cu măiestrie, unul în altul. Ele sînt mari şi frumoase. În ele stau grămezi de mei, rămase poate de mai multe sute de ani.

În cetatea aceasta interioară se găseşte un serai crăiesc cu faţa spre Nistru ; acolo locuieşte dizdarul. Dacă aş încerca să relatez despre acesta şi să-l descriu aşa cum este, s-ar alcătui un volum aparte. Numai Allah ştie socoteala acelor sute de mii de cîntare de pulbere neagră ce se află în subsolul acestui palat. De asemenea, este cu neputinţă să stabileşti cantitatea diferitelor feluri de zaherea şi numărul muniţiilor şi armelor ce se găsesc în depozitele de aici.

Tot în cetatea aceasta interioară stau, îndreptate spre gurile Nistrului, şapte tunuri uriaşe balimeze care nu pot fi descrise. În total sînt o sută optzeci de tunuri mari şi mici.

---

[95] *Rados.*
[96] *Bogaz Hisar.*

În toate cele trei rînduri de fortificații se află turnuri mari, construite în diferite feluri ; unele din aceste turnuri // înalte sînt acoperite cu plumb. 111
În total se găsesc o sută de turnuri solide. Din punct de vedere al științei geometrice, această cetate e construită în patru colțuri și cu șase rînduri de fortificații separate. Pe două laturi ale ei curge apa Nistrului, pămîntul din această parte fiind înclinat în jos, iar pe celelalte două laturi sînt stînci înalte și sure. În aceste două laturi, stîncile de cremene au fost tăiate, iar șanțul celor trei rînduri de ziduri, așezate pe aceste stînci, este de cincizeci de arșini.

Umilul de mine am văzut și am vizitat în această lume șapte mii șaizeci de cetăți(!), dar nu am văzut un șanț atît de adînc și de grozav ca acesta, ce stîrnește uimirea. În împrejurimile șanțului erau stînci tăiate din piatră de cremene tare, încît nu aveau nici măcar o spărtură mică, de care să se poată agăța nici gheara unei păsări. Din cauza aceasta, cetatea nu permitea să se facă nici galerii, nici metereze și nici alte săpături. Cînd am fost în Ardeal, în timpul lui Seidi-Ahmed pașa[97], umilul de mine am ascultat cu urechile mele cînd în cetatea numită Făgăraș[98] se citea din istoriile maghiare despre înfățișarea cetății Akkerman. Nu le-am scris, fiindcă socoteam că sînt niște palavre...

Efendiul nostru Melek Ahmed pașa trebuia să aștepte sosirea știrii despre restul trupelor de ieniceri pedestrași, ce urmau să vină din partea hanului Crimeii și de la Pragul fericirii...

Orașul Cetatea Albă. Este format din treisprezece mahalale, alcătuite 112
din case frumoase, joase și cu etaj, acoperite cu scînduri, avînd curți și vii și grădini împrejmuite cu scînduri ; de asemenea, sînt numeroase case acoperite cu trestie, hanuri și cafenele.

Dintre geamiile de acolo, geamia sultanului Baiazid este un lăcaș luminat și simplu, dar frumos, fiind construită după model vechi. De asemenea, geamia hanului Mengli Ghirai, dintre hanii tătari, geamia predicatorului și geamia sultanului Selim sînt mari. Este și o medrese zisă a lui Selim han. În șaptesprezece locuri se află școli pentru copii ; îndeosebi școala din bazar este mare.

Dintre băi, baia sultanului Baiazid Veli, din apropierea Nistrului, este o baie murdară, veche și părăsită. Se găsesc însă multe băi în case. Aici se află și multe prăvălii pentru tot felul de pînzeturi. Viile și grădinile din partea de răsărit și din partea de miazăzi ⟨a orașului⟩ sînt nenumărate.

În partea de apus ⟨a orașului⟩ se află grămezi de nisip, formînd dealuri. Se spune că, pînă la urmă, acest oraș va fi înecat de nisip. Nu are locui-

[97] Autorul se referă la evenimentele din anii 1657—1660.
[98] *Kogaraș*, grafiat greșit în loc de *Fogaraș*.

tori dintre aiani bogaţi; toţi sînt negustori sărăcăcioşi şi luptători pentru Allah. Cei mai mulţi dintre ei poartă căciuli tătăreşti şi mănîncă carne de cal. Ei îmbracă blănuri din piei de miel şi beau bragă şi sirop de miere. Ei sînt nişte gazii care, odată pe lună, încredinţîndu-se lui Allah, fac incursiuni pentru „cinci tidve"[99], în vilaietul cazacilor şi se întorc plini de prăzi. Clima de aici fiind foarte plăcută, feţele oamenilor au o culoare rumenă şi
113 oamenii sînt sănătoşi. În portul său, vara // şi iarna, nu lipsesc corăbii din toate ţinuturile. Sînt renumite, în special, pîinea albă, untul de bivoliţă, grîul roşu, orzul şi nisipul pentru ceas.

Caracteristicile văii importante de la Kumral-kum.

Să se ştie că după potop[100] văile de la Cetatea Albă fuseseră complet acoperite de mare...

Pînă în prezent această vale a rămas plină de nisip, din care pricină este un loc înfricoşător, încît cine intră în ea rămîne uimit. Odată, cazacii rebeli au intrat în această vale Kumral-kum cu şaizeci de şăici, cu scopul de a ataca oraşul Cetatea Albă dar au pierit cu toţii. Apoi locuitorii din Cetatea Albă au pus mîna pe caiacele lor şi s-au umplut de prăzi. De atunci încoace, cazacii nu mai pomenesc de Cetatea Albă, care este asemenea unui ocean de nisip. La fiecare suflare de vînt, iau naştere o mulţime de dune de nisip, care apoi se prăbuşesc şi apar din nou în alt loc, încît oferă o privelişte uimitoare şi înfricoşătoare.

Odată, cu vreo zece prieteni, am îndrăznit să înaintăm pe întinsul nisipului, unii călare iar alţii pe jos, avînd în mîini snopi de trestii, din care am înfipt, din loc în loc, cîte unul pentru a însemna drumul spre a ne întoarce după ele. Astfel, am cutezat să mergem timp de o oră prin nisip, pînă ce am obosit peste măsură. Unii dintre noi am găsit arcuri şi săgeţi, iar alţii tăvi, beţe, farfurii şi crătiţi, precum şi suliţe ce au aparţinut locuitorilor vechi. Între timp însă, din pricina unui vînt puternic ce a suflat pe cînd mergeam prin nisip, trestiile puse au căzut şi astfel drumul nostru a dispărut. Îndată după aceea, încălecînd, ne-am înapoiat cu toţii şi ajungînd la Cetatea Albă, am arătat locuitorilor de aici toate obiectele pe care le-am
114 găsit. Ei au spus: // Şi noi avem o mulţime de lucruri ciudate de ale vechilor locuitori de aici"; şi au început să le descrie. Ne-au spus: „puneţi pe foc obiectele ce le-aţi găsit şi vedeţi dacă ele ard". Într-adevăr, noi am pus pe foc multe obiecte de ale lor, dar nu au ars, nici nu s-au prăjit, nici nu s-au rumenit. Deci căldura focului n-a avut vreun efect, iar cînd, scoţîndu-le din foc, le-am luat în mînă, am văzut că sînt ca şi cum ar fi dintr-o bucată.

---

[99] *Beş-baş*, adică incursiune pentru a lua cinci robi sau cinci tidve.
[100] Autorul se referă la potopul lui Noe.

Mai multe din ele i le-am dat paşii, iar el le-a trimis la Kaya-Sultan de la pragul împărăţiei. Şi acum sărmanul de mine mai am încă multe lucruri şi pace!

După aceea am plecat de la Cetatea Albă, împreună cu paşa efendi al nostru şi mergînd spre apus am ajuns la localitatea denumită Cîsla Hanului[101], unde se află reşedinţa guvernatorului tătarilor din Bugeac. Este un sat cu cinci sute de case, toate acoperite cu stuf. Se află la o distanţă de o oră de apa Nistrului şi este un sat înfloritor ca un tîrg, cu han, cu geamie şi cu baie. Stăpînitorul de aici, zis aga de ţărmuri, este numit de hanii tătari, însă el se află sub ascultarea valiului din eialetul Oceakov. Lor li se spune „tătari de Bugeac" şi sînt circa patruzeci şi cinci de mii de tătari, iuţi ca vîntul şi vînători de duşmani. În total, ei formează două sute de sate, avînd locuri de iernat[102]. Avuţiile, proviziile, vitele şi bogăţiile lor poate că nu există nici în vilaietul Crimeii. Aceştia sînt cei care îndestulează Istanbulul cu grăsime şi cu miere.

Locurile unde stau aceşti tătari se află între Dunăre şi Nistru, avînd o lungime de cinci popasuri de la răsărit spre apus, iar de la Dunăre la Nistru două popasuri întinse. Dintre ei se recrutează ostaşi foarte renumiţi, toţi fiind supuşi poruncii vizirului de Oceakov. Aceste locuri fiind stăpînite de către aga de ţărmuri al hanului tătar, ei dau atît agăi, cît şi paşei ⟨de Oceakov⟩, a zecea parte[103] din prăzile lor de război. Ei sînt nişte gazii foarte supuşi.

De aici, mergînd spre apus, am sosit la cetatea Yanîk Hisar[104].

Yanîk-Hisar. Este un turn puternic, avînd forma circulară, ca şi cetatea Galata. Şi în prezent are acoperiş din scînduri subţiri, fiind aşezat într-un loc de trecere pe albia Nistrului, pe pămîntul Cetăţii Albe. Înainte vreme, ea fusese o cetate mare. A fost zidită de sultanul Baiazid Veli. Ulterior, în timpul domniei hanului Mehmed Ghirai[105] cel gras, această cetate a fost invadată şi ruinată de către cazaci. După aceea, în anul 1025[106], guvernatorul Oceakovului, Şakşaki paşa[107], cu firmanul sultanului Ahmed[108] //, a zidit-o 115
din piatră, încît şi în prezent se află în bună stare. În partea exterioară,

---

[101] Han-Kışlası; acum Hanu-Cîşla, pe Limanul Nistrului (raionul Starokazat, R.S.S. Ucraineană).

[102] *Kışla*, „iernatic", adăpost pentru vite şi „cazarmă"; cu timpul a căpătat şi sensul de „moşie".

[103] *Aşer* sau *öşür*, zeciuială, dijmă; de aici „uşurul" tătarilor, dijma plătită de tătari în secolul al XVIII-lea.

[104] *Yanık-Hisar*, „Cetatea arsă", poate Tintul.

[105] Mehmed Ghirai al II-lea (1577—1584).

[106] 20 ianuarie 1616 — 8 ianuarie 1617.

[107] Sakşaki ⟨Ibrahim⟩ paşa.

[108] Ahmed I (1603—1617).

de jur împrejur are un fel de palancă fortificată, construită din lemn. Acei care se duc de la Cetatea Albă la Oceakov şi în ţara Crimeii trec apa Nistrului pe la această cetate. Fiind deci un loc trebuincios pentru trecere, are dizdar şi două sute de oşteni înarmaţi. Mai are depozit de muniţii, precum şi douăzeci de tunuri împărăteşti vechi. Cînd ne-am oprit lîngă această cetate, efendiul nostru, Melek Ahmed paşa, a pus îndată pe ostaşi de au curăţat şanţul cetăţii. Totodată, a făcut vacuf pentru cetate cincizeci de puşti italieneşti[109]. Fiind date în primire comandantului, ele au fost trecute în catastiful[110] de la Cetatea Albă.

De aici, multe mii de soldaţi musulmani au mers spre Cîşla Hanului, iar efendiul nostru paşa mergînd de-a lungul Nistrului, spre apus, am sosit împreună în satul Hagi-Hasan[111]. Aici se afla locul de iernat al lui Sefer aga, care este vizirul hanului tătar.

În acel loc, fiul lui Sefer aga, Islam aga, fiind agă de ţărmuri, a ieşit în întîmpinarea paşei cu patruzeci de mii de gazii tătari, viteji şi supuşi. El a dat un mare ospăţ în cinstea paşei şi a oastei islamice, tăind o mie de oi şi o sută de vite, încît i-a săturat peste măsură pe toţi gaziii.

De acolo am ajuns în satul Corcmaz[112], care este aşezat în apropierea Nistrului, avînd şi o geamie. Este un sat înfloritor de ţărm.

De aici am venit în satul Sultan Savati Han[113] care, de asemenea, este un sat de ţărm, în bună stare şi cu o geamie. Toate casele sînt acoperite cu stuf. De fapt, este cunoscută zicătoarea: „tătarii mănîncă mei, poartă blănuri, casele lor sînt acoperite cu stuf, iar ei sînt neînţelegători". Pornind de aici, am sosit în satul Purcari[114] care, de asemenea, este un sat de ţărm. După aceea, am ajuns în satul Tonal[115], care este un sat tătăresc înfloritor.

De aici, mergînd de-alungul Nistrului, spre apus, am sosit în tîrgul Ciobîrciu[116]. Acesta este un sat înfloritor de tătari şi de valahi[117], format din cinci sute de case acoperite cu stuf, cu geamie şi cu şaptezeci de dughene, fiind sub guvernarea agăi de ţărmuri şi făcînd parte din ţinutul cetăţii Tighina[117bis]. Odată pe săptămînă are aici loc un mare bazar. Dat fiindcă se află la marginea Nistrului, se găsesc multe vii şi grădini.

---

[109] *Daliyan*, din „italian"; Evlia utilizează şi termenul *dalyan* sau *talyan* pentru instalaţiile de pescuit.

[110] *Sidjil* (sicill), registru judecătoresc, condică.

[111] *Hadji-Hasan (Hacı-Hasan)*, poate satul Cara-Hasan, aproape de Corcmaz.

[112] *Korkmaz*, pe malul drept al Nistrului, spre vărsarea în mare (raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească).

[113] *Sultan Savatı Han*, neidentificat, în R.S.S. Moldovenească.

[114] *Porka*, raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească.

[115] *Tonal*, în R.S.S. Moldovenească.

[116] *Cioplige (Çöplüce)*, raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească.

[117] Vezi şi *Călători*, V, pp. 89, 508; N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 188—189.

[117bis] *Bender*.

De aici am plecat spre apus și am ajuns în satul Talmaz[118], care este
un sat de valahi. Mai apoi am sosit în satul Leontina[119], care face parte din
satele Tighinei. Raialele de aici sînt valahi[120]. Mergînd tot spre apus, am
ajuns în satul Copanca[121]. Raialele lui sînt toți moldoveni și se află sub
ascultarea agăi de țărmuri, dar ⟨satul⟩ este așezat pe pămîntul cetății // 116
Tighina și la marginea Nistrului. Are vreo două sute de case acoperite cu
stuf și o biserică. Partea de dincolo de Nistru este vilaiet curat căzăcesc.

De aici, mergînd trei ceasuri spre apus, am ajuns la Yenichioi[122]. Este un sat mare, așezat la marginea Nistrului și are raiale moldovenești. Aici am primit călăuze din partea stăpînului Tighinei și după un mers de trei ore spre apus, a apărut cetatea Tighina. Atunci au venit în întîmpinarea pașei nouă mii de ostași bine înarmați și complet echipați din oastea Tighinei. Ei au venit cu mare alai și cu strigăte de slavă lui Mahomed. Cînd am ajuns lîngă cetate, s-a tras cu tunurile și cu puștile, încît a răsunat cerul și pămîntul de bubuiturile lor. Efendiul nostru, pașa, a descins în încăperile ce i s-au destinat și a dăruit o pungă de bani ostașilor din cetate care i-au ieșit în întîmpinare. Stînd acolo timp de trei zile, au fost trimise caraule în toate părțile, pentru a se anunța să se strîngă oastea în cîmpia Tighinei căci aceasta se afla chiar în centrul ținuturilor ghiaure[123].

Descrierea cetății Tighina. În anul 889[124], cînd sultanul Baiazid a cucerit Cetatea Albă, Ghedik-Ahmed pașa[125] a zidit în locul acesta un turn mic, spre a servi pentru trecerea tătarilor, vînători de dușmani; dar, în timpul domniei sultanului Suleiman ⟨cel Măreț⟩, cazacii au dărîmat această cetate. Astfel, rușii (= cazacii) atacau oastea tătară cînd aceasta trecea Nistrul. De aceea hanul tătar l-a rugat pe sultanul Suleiman să zidească în acel loc o cetate și astfel, cu poruncă împărătească, a fost construită această cetate[126].

În prezent, este o fortăreață întărită în eialetul Oceakov și un obstacol asemănător cu Cetatea Albă. Este o reședință pentru un sangeac-bei în eialetul Oceakov, iar hassul înpărătesc al beiului este de 340 000 de aspri. Numărul timarioților este de 312 și al acelora cu zeamete este de 40.

---

118 *Talmaz*, raionul Căușani, R.S.S. Moldovenească.
119 *Loventa* (Leontievo), același raion.
120 Vezi și *Călători*, V, pp. 446—447.
121 *Kopan*, raionul Bender, R.S.S. Moldovenească.
122 *Yeni-Köy*, „Satul Nou"; neidentificat.
123 *Kâfiristan*, „creștinătate", „țara creștinilor".
124 1484.
125 Ghedik-Ahmed pașa, mare vizir între anii 1473—1477.
126 Cetatea Tighina *(Bender)* a fost construită de domnii Moldovei, care aveau aici un pîrcălab, fiind reclădită de Soliman Magnificul (1538—1540). Vezi N. **Stoicescu**, *Bibliografia*, pp. 854—855.

Potrivit legii, aici se află trei mii de ostaşi, împreună cu gebegiii. De asemenea, beiul are cinci sute de ostaşi. Mai sînt: ceribaşî, iuzbaşî, agale pentru nutreţ, agale vîrstnice, precum şi soldaţi pentru aprovizionarea cu nutreţ. Este un cadiat vestit, cu rang de o sută cincizeci de aspri. Din cele patruzeci de comune se încasează pentru cadiu cinci pungi, pentru dreptăţile făcute, iar pentru bei se încasează douăzeci de pungi. În cazul în care expediţiile asupra ghiaurilor de dincolo, denumite de tătari „cinci
117 tidve", // reuşesc, atunci se încasează pentru bei pînă la patruzeci sau cincizeci de pungi greceşti[127]. Sînt douăzeci de agale, împreună cu dizdarul cetăţii. Se găsesc şi trei mii de apărători azapi. De asemenea, sînt şi ostaşi de cetate dintre localnici şi voluntari, precum şi şapte odale de ieniceri, împreună cu aga de ieniceri, cu ciorbagii şi o campanie de gebegii şi de tunari. Mai sînt: muhtesib, subaşi şi un intendent de vamă; într-un cuvînt, în timp de asediu, înlăuntrul acestei cetăţi se adună 12 000 de ostaşi islamici, căci cel puţin odată pe săptămînă această cetate este asediată de ghiauri, cînd ei beau vin şi li se înroşesc ochii de sînge.

Descrierea formelor şi dimensiunilor cetăţii Tighina.

Este o cetate aşezată pe marginea Nistrului, fiind zidită pe un loc stîncos, cu ziduri de piatră; are forma pătrată şi se află pe un teren înclinat într-o parte şi ridicat în partea de miazăzi. Este o cetate solidă, construită din bucăţi de piatră, mari cît corpul unui elefant şi cît burta unei vite sau a unui cal.

Cînd Sinan aga, fiul lui Abdul-Mennan aga, bina-emini al sultanului Suleiman a zidit această cetate, s-a folosit de toată priceperea sa, făcîndu-i turnuri şi alte vîrfuri rezistente, cu măiestrie şi potrivit ştiinţei geometriei, încît cu greu pot fi descrise. Zidurile şi încăperile au o lăţime de cîte douăzeci de picioare. Celelalte ziduri sînt tot aşa de groase şi de solide. De jur împrejur, sînt două mii cinci sute douăzeci de paşi. Şanţul dinspre uscat este foarte adînc, însă pe malul Nistrului nu are şanţ; dar şi în partea aceea se află două rînduri de ziduri fortificate şi trainice, separate unul de altul. Nu are decît două porţi; una se găseşte în partea de miazăzi şi se deschide spre oraş; este o poartă de fier mare şi rezistentă. Podul suspendat deasupra şanţului se ridică în fiecare seară, cu ajutorul unei macarale cu lanţuri şi se reazimă de poarta cetăţii, devenind un fel de apărător al porţii.

Cetatea aceasta are două rînduri de ziduri în partea interioară a porţii mari. Mai are încă o poartă de fier care se deschide spre miazăzi. Deasupra ei, pe o marmură albă, cu patru colţuri, se află scrisă data ⟨zidirii ei⟩; fiind aşezată prea sus şi într-un loc strîmt, nu s-a putut citi şi, de aceea, nu

---

[127] *Kise-i-Rumi.*

s-a putut scrie[128]. În partea dreaptă a acestei date mai este o bucată de marmură albă pe care se află scris caligrafic: „Ah, scumpa mea, doamna Rukiye!...[129] Aşîki Madjar Mustafa"...

...În spatele acestei porţi de fier se mai află o altă poartă de fier, prinsă de arcada de sus, care, în timp de luptă, este lăsată în jos, în faţa porţii, ca un obstacol. În această despărţitură a cetăţii nu se află alte construcţii în afară de cele o sută de încăperi acoperite cu şindrilă. Partea aceasta de sus a cetăţii se compune din douăsprezece turnuri mari, rezistente, întărite şi acoperite cu scînduri, avînd fiecare cîte şase tunuri balimeze. Şi pe celelalte turnuri mari, din cele patru colţuri ale cetăţii, ⟨care sînt⟩ ca nişte cetăţi deosebite, se află încă o sută de tunuri împărăteşti, mari şi mici. Pe fiecare din ele (turnuri) sînt înfipte cîte o sută sau o sută cincizeci de ghiulele de tunuri pentru duşmani, deoarece ghiaurul de la ⟨Moscova⟩[130] a asediat de şase ori această cetate, cu o sută de mii de oşti ruseşti, dar, neputînd obţine vreo izbîndă, s-a retras ruşinat şi cu pagubă. Mai este o poartă de fier, înlăuntrul cetăţii, care dă spre fortificaţia de jos: este mică şi se deschide spre răsărit. Cetatea aceasta de jos se întinde pînă la marginea Nistrului.

Toate casele din cetate sînt îndreptate cu faţadele spre răsărit şi toate privesc, unele după altele, spre Nistru, fiind în total trei sute de încăperi acoperite cu şindrilă. În acest loc nu se află grădini şi vii. Toţi ienicerii, gebegiii şi tunarii locuiesc aici. Aceasta este, de asemenea, o despărţitură rezistentă şi solidă.

În cele şase turnuri tari ale acestei fortăreţe inferioare se află aşezate, cu faţa spre Nistru, tunuri balimeze, care nu scapă deloc şăicile ruseşti şi nu le lasă nici să treacă. Aceste cetăţi au fost acoperite cu şindrile din avutul personal al lui Melek ⟨Ahmed⟩ paşa. Bravo acelui vizir prevăzător!

Mai este o poartă şi spre răsărit, pe malul Nistrului, pentru aprovizionarea cu apă. Toată populaţia cetăţii îşi ia apa de acolo. Malul Nistrului fiind nisipos, cetatea nu are şanţ în partea aceea. Într-acolo cetatea este aşezată, pe alocuri, pe stînci...

Într-un cuvînt, aceasta este o cetate-trecătoare, care constituie o 119
cheie[130 bis] puternică a ţărilor otomane...

---

[128] Această inscripţie a fost publicată prima dată în 1883 de orientalistul rus N. I. Ilminski, în „Zapiski Imperatorskovo Odesskovo Obscestvo Istorii i Drevnosti", Odessa, XIII (1883), pp. 263—264. Cf. şi M. Guboglu, *Inscripţia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediţiei în Moldova (1538) 945*, în „Studii", 1956, nr. 2—3, pp. 107—123 şi *L'inscription turque de Bender relative à l'expedition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538—'45)*, în „Studia et Acta Orientalia", I, 1958, pp. 175—187.

[129] Spaţiu alb în text.

[130] Iaşi, probabil în loc de Moskov, deoarece mai departe se referă la ruşi; de fapt, cazaci.

[130 bis] În text: *kilit* (lacăt).

De jur împrejur, şanţul este împrejmuit cu un gard, sprijinit de stîlpi groşi, încît, în felul acesta, nu poate intra în el nici un animal, cal sau catîr; totodată, nimeni nu poate arunca ceva în şanţ, care este foarte adînc şi curat. În cele patru părţi ale acestei fortăreţe întărite se află cîmpuri de luptă. Aici nu există nici o urmă de clădire, iar tunurile din cetate stau îndreptate într-acolo.

În partea de răsărit a cetăţii nu se află nici un fel de oraş; în schimb, în partea de apus şi de miazăzi e un oraş mare, avînd şi el, de jur împrejur, un şanţ. În toate părţile se găsesc gropi şi locuinţe pentru caraule.

Oraşul cetăţii Tighina. În oraş sînt patru geamii, şapte mahalale musulmane şi şapte mahalale de valahi şi moldoveni. În total sînt o mie şapte sute de case, joase şi cu etaj, acoperite cu stuf şi cu scînduri. Multe din ele au curţi împrejmuite... Sînt două şcoli pentru copii; de asemenea şi două sute de prăvălii mici, dar folositoare. Străzile n-au deloc caldarîm. De asemenea, se găsesc vii puţine, fiindcă zilnic vin ghiaurii, iar în timpul luptelor ele sînt distruse. Dar în partea de apus a oraşului se află terenuri foarte roditoare şi cîmpii unde cresc multe plante, iar în sate se face multă miere şi unt. Aici clima este foarte plăcută.

Locuitorii sînt foarte viteji şi curajoşi; toţi poartă căciuli tătăreşti şi blănuri de cotmeni. În fiecare dimineaţă ei se luptă cu cazacii de dincolo de Nistru. În oraş există numai o baie strîmtă.

Într-o zi, ascunzîndu-se în locuri diferite, cîţiva gazii au prins şapte cazaci şi i-au adus 〈la paşă〉. Prevăzătorul paşă i-a pus să vorbească şi ei au grăit astfel: „În numele lui Allah, se spune că Rákóczi-oglu[131], craiul
120 Ardealului, a sosit cu o sută de mii de oameni // în cîmpia secuiască[132] din Ardeal, însă n-a intrat încă în ţara leşească. Craiul leşesc aşteaptă, cu două sute de mii de oameni, venirea voastră în ajutorul său. Dar beii din Ţara Românească[133] şi din Moldova[134], care sînt supuşii voştri, au trimis lui Rákóczi cîte două zeci de mii de soldaţi[135] şi sînt gata să vă atace". Cînd

---

[131] *Rákókci-oglu*, Gheorghe Rákóczi al II-lea.

[132] *Sekel*, ţara secuilor.

[133] Constantin Şerban.

[134] Gheorghe Ştefan.

[135] Aceste efective sînt exagerate; după G. Kraus, *op. cit.*, pp. 194 şi 217, G. Rákóczi al II-lea ar fi pornit cu un total de 60 000 de oameni, în timp ce polonii dispuneau de 80 000 de ostaşi; domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei au trimis în ajutorul principelui fiecare cîte 2 000 de oşteni (M. Costin, *Opere*, p. 176). Vezi şi acest volum.

Menţionăm că, în această epocă de efort militar maxim, efectivele armatei polone şi lituaniene, împreună, numărau circa 53 000 de oşteni (J. Wimmer, *Materialy do zagadnenia liczebnosci i organizacji armii Koronnej w latach 1655—1660* [Materiale privind contabilitatea şi organizarea armatei coroanei în anii 1655—1660], în „Studia i materialy do historii wojskowosci", IV, 1958, pp. 491—492).

a auzit acestea, paşa i-a trimis pe aceşti prinşi cu mare iuţeală, în cinci zile, la Köprülü[136].

Cînd prinşii au dat aceste ştiri triste, atunci ⟨capu⟩chehaia al Ţării Româneşti şi al Moldovei, aflat la Poarta fericirii, Uzun-Ali aga[137], a susţinut faţă de Köprülü astfel: „Stăpînul meu, această ştire este o calomnie pusă la cale de către Melek-Ahmed paşa. Dacă Ţara Românească şi Moldova vor da vreun ajutor craiului Rákóczi, atunci să mă omorîţi pe mine". Melek-Ahmed paşa a aflat la cetatea Tighina de curajul acestuia. De asemenea, el a înţeles că şi prinşii au fost omorîţi. Îngrijorat de urmări, prevăzătorul paşă a trimis îndată iscoade în Ţara Românească şi Moldova şi, în două zile, primind ştiri despre temeinicia acestei veşti, a pregătit trupele islamice şi a stat gata. A doua zi, a sosit de la Poartă un capugibaşî cu un hatişerif de rugă, în care se spunea: „Dascălul meu, Melek, Allah să te ajute şi să fii cu băgare de seamă şi să-l ajuţi pe craiul leşesc, prietenul nostru, împreună cu hanul tătar"[138].

Tot în ziua aceea, a sosit din partea hanului tătar un viteaz numit Aliş aga, cu scrisori[139], în care se scria aşa: „Frate, să fiţi gata! Cu ajutorul lui Allah, de Bairamul hagiilor[140] să ne întîlnim lîngă cetatea Hotin; de acolo măria-voastră să treceţi Nistrul, pe la cetatea numită Zwaniec[141], iar în ţara leşească să vă uniţi cu craiul leşesc, cu cracovienii şi cu cazacii fraţi[142]; în felul acesta, să-l atacăm pe blestematul Rákóczi, noi din spate şi voi din faţă, încît să nu-i fie de bine. Allah e generos; să mergeţi mai încet, căci eu l-am trimis pe fratele nostru nureddin-sultan[143], cu patruzeci de mii de oameni, ca să-l caute pe Rákóczi. Cu voia lui Allah, cînd ei vor ajunge în ţara leşească, vor afla de tabăra lui ⟨Rákóczi⟩ şi vă vor da de ştire". Primind acest răvaş de zăbovire din partea hanului, prevăzătorul paşă s-a sfătuit cu mulţi oameni şi a socotit că e bine să pornească cu un ceas mai devreme spre vilaietul Orhei[144] al ghiaurului.

---

136 Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661).

137 Capuchehăile erau recrutate de obicei dintre creştini, nu erau turci.

138 Mehmed Ghirai al IV-lea.

139 *Djarlık (carlık)* (tătară), în loc de *Yarlık* (turcă).

140 Hadjilar Bayramı, adică sărbătoarea sacrificiilor, cînd se face şi pelerinaj la Mecca. În fiecare an cade la 10 zilhidjdje, după lunile mahomedane; 10 Z. 1067 = 10 sept. 1657.

141 *Ridvanicsa*, Zwaniec.

142 Karındaş Kazagı, cazaci ucrainieni, denumiţi astfel pentru că se „înfrăţiseră" cu hanul Crimeii Mehmed Ghirai al III-lea (1623—1627).

143 *Nureddin-sultan*, al doilea moştenitor al hanului, primul fiind calgai (kalgay); era Adil Ghirai.

144 *Orhay*.

121 *Plecarea noastră de la cetatea Tighina în țara leșească*

Mai întîi, au sunat din zorii zilei trîmbițele din cetatea Tighina și trei mirimirani[145], cu trupele lor, și aga de țărmuri, Islam aga, fiul lui Sefer aga, cu patruzeci și șapte de mii de viteji tătari din Bugeac, călări pe caii iuți ca pasărea, au plecat înainte ca hărțuitori, în sunete de tobe și de trîmbițe. Dar s-a dat firman ca toți ienicerii, munițiile și tunurile și spahiii din bulucurile inferioare[146] să rămînă în cetatea Tighina. Numai Melek Ahmed pașa a pornit de la Tighina, cu ajutorul lui Allah, spre vest, de-a lungul Nistrului, împreună cu optzeci și șapte de mii șaizeci de ostași aleși.

Atunci, venind și iscoadele pe care le trimiseserăm mai înainte în Țara Românească și Moldova, acestea au spus: „Vai, stăpîne, aflînd că sînteți aici la Tighina, valahii și moldovenii s-au pregătit; au venit în Țara Românească și Moldova zece mii de maghiari din partea lui Rákóczi spre a-i ajuta. De aceea, mîine sau poimîine, cu siguranță vor ataca în momentul trecerii unei ape".

Cînd a auzit acestea, prevăzătorul pașă a trimis pe un agă al său împreună cu iscoadele venite la aga de țărmuri și la cei trei beilerbei, care erau cerhagii. Astfel și ei au stat pregătiți. În timpul acesta, Melek pașa a mers cincisprezece ore pe pămîntul Tighinei și, trecînd cu caii apa Iznovăț[147], am ajuns în satul Seyhare[148], care face parte din satele ținutului Tighina. Venind din munții Iskerled[149] și ai Moldovei, apa Iznovăț se varsă în Nistru în locul acesta. În satul acesta, Seyhare, ostașii musulmani nu au putut dormi pînă dimineața și nu s-au odihnit deloc, stînd cu armele în mîini. Dar, slavă lui Allah, nu s-a ivit nici un semn din partea dușmanului.

De acolo, în zorii zilei, au sunat tobele și trîmbițele și toată armata s-a pregătit și a pornit. Toate poverile veneau din urmă; așa am ajuns în satul Bubuiugi[150]. Acesta este hotarul ținutului Tighina și este un sat de șase sute de case cu grădini și vii; raialele de aici sînt moldoveni.

Trecînd prin acest sat, în ziua aceea, spre seară, am intrat în ținutul Orhei...

122 Acest ținut al Orheiului este un loc foarte înfloritor, care a aparținut înainte, și aparține și acum, vilaietului Moldovei și este așezat la marginea Nistrului. Dar, cîteodată, cazacii zaporojeni[151], de dincolo de Nistru, trec în partea Orheiului și-l ruinează.

---

[145] *Beylerbey.*

[146] *Așagı bölük sipahileri*, o categorie de oaste otomană.

[147] *Yeșnevidji (Yeșnevici).*

[148] *Seyhare*, probabil Sîngera.

[149] *Iskerled* este denumirea dată de turci pentru Scarlat. Nu există munți cu acest nume. Iznovățul izvorăște de lîngă Căpriana și se varsă în lacul Bîc.

[150] *Berbuyuz*, raionul Kriuleans, R.S.S. Moldovenească.

[151] *Dorojofka*, poate fi vorba și de Doroșenco, hatman căzăcesc.

Cu voia lui Allah, cînd eram în acel loc, cerhagiii agăi de țărmuri au adus șapte ghiauri prinși. Cînd Melek Ahmed pașa i-a pus să vorbească, ei au dat de știre: „Iată, ghiaurii vă vor ataca îndată”. Acești ghiauri au fost omorîți pe loc, fără a li se acorda aman. În clipa aceea am și văzut că au sosit cîțiva călăreți tătari, strigînd: „Aman, stăpîne, cale de un ceas mai încolo se dă o mare luptă. Nu trebuie însă să vă îngrijorați; veniți călare, încet, încet, în ajutor. Noi vom avea grijă ca să-i atragem pe ghiauri spre voi, încît să nu se termine cu bine pentru ei”.

De îndată ce acești voinici viteji au plecat la luptă, pașa cel priceput a pus să cînte meterhaneaua și a adunat optzeci de mii de ostași aleși și a pornit, bizuindu-se pe ajutorul lui Allah.... După o oră de mers, s-au auzit detunăturile de tunuri și de puști și strigătele gaziilor musulmani...

Atunci, am văzut fugind, aplecați pe cai, ostașii din trupele noastre de cerhagii trimiși spre cercetare. Dintre ele, tătarii din Bugeac ne făceau semne, strigîndu-ne: „Ghiaurii sînt foarte puternici”. Cînd colo, scopul lor era să-i atragă pe dușmani asupra oastei noastre.

Atunci prevăzătorul pașă a împărțit îndată trupele islamice în trei bulucuri și le-a așezat între dealurile de la capătul cîmpiei, în locurile din partea dreaptă a Orheiului. Cînd trupele noastre de țărm, care formau avangarda oastei noastre, s-au ciocnit, cu mîinile și brațele pline de sînge, în cîmpia Orheiului, cu ghiaurii, atunci agalele pașei, Arganalî Ahmed aga și Halil aga din Damasc, cel cu ceafa cîrpită, și multe sute de agale, cerchezi, kurzi și turcmeni, înarmați, ei au intrat printre ghiaurii valahi și moldoveni după cum lupul flămînd intră printre oi și au început să-i lovească cu săbiile. Dar ghiaurii blestemați erau neînfricați și, turbînd ca niște mistreți răniți, au ajuns, luptîndu-se, pînă în mijlocul cîmpiei Orheiului.

Cînd au venit și ghiaurii din urmă // iar lupta era în toi, deodată, dintre 123
dealuri, au ieșit trupele așezate de pașă, mai înainte, în locuri ascunse, înconjurîndu-i pe ghiauri din spate cu strigăte de „Allah, Allah!”.

Cînd au văzut că sînt prinși între tătarii din Bugeac și trupele otomane, ghiaurii au stat, crezînd că vor putea rezista. Dar, cu voia lui Allah, toți cei douăzeci și opt de mii de ghiauri au fost trecuți, într-o clipă, prin tăișul de foc al săbiilor, iar cei care au scăpat s-au aruncat în apa Nistrului. Atunci tătarii de la țărm au intrat cu caii în Nistru și, apucîndu-i pe ghiauri de părul lor negru și de pălăriile lor negre, i-au scos la mal și i-au făcut prizonieri.

Ghiaurii care au fugit pe dealuri nu au scăpat nici ei din mîinile trupelor pașei și, fiind prinși și zdrobiți, au început să se vaiete. Toate capetele tăiate au fost așezate ⟨în grămezi⟩ cît munții în fața cortului pașei, iar prizonierii au fost puși să jupoaie cele douăzeci și opt de mii de tidve, care au fost presărate cu sare. Acestea au fost trimise, prin Ahmed aga, la Înalta Poartă,

împreună cu cei două mii de prizonieri, douăsprezece tunuri şi cu muniţiile şi steagurile cu cruci, capturate, spre a fi prezentate lui Köprülü Mehmed paşa.

Cînd a văzut toate acestea, el a pus imediat să-i fie adus blestematul de Uzun-Ali aga, chehaia al Ţării Româneşti şi al Moldovei, căruia i-a spus: „Bre afurisitule, ce sînt capetele acestea de valahi şi de moldoveni? Nu ai spus tu, zilele trecute, că Melek Ahmed paşa calomniază Ţara Românească şi Moldova? Nu ai cerut tu atunci să te pedepsesc, pentru a fi exemplu în lume, dacă ele se răscoală?" Spunînd acestea, el a poruncit să fie ridicat îndată şi, astfel, l-a trimis în surghiun la Cipru[152], unde a pus de l-au omorît.

Melek Ahmed paşa a mai rămas în cîmpia Orheiului, în dreapta şi în stînga ei, fiind cu băgare de seamă. Atunci toţi oamenii cu slujbe s-au sfătuit şi, plecînd din cîmpia Orheiului, am ajuns în cetatea Hotin, după o zi şi o noapte de mers în trap.

Descrierea cetăţii Hotin. Cînd cetatea aceasta se afla sub stăpînirea craiului leşesc, sultanul Osman han al doilea[153] a asediat-o cu două sute de mii de oameni, dar nu a izbutit s-o cucerească. Această cucerire nu a fost cu putinţă din pricină că, sosindu-i trupele de ajutor din partea crailor din împrejurimi, au pierit multe mii de ostaşi. Afară de aceasta, în urma morţii lui Karakaş ⟨Mehmed⟩ paşa, vizirul de Buda, oastea s-a speriat. O altă cauză a fost faptul că sultanul Osman era supărat pe oaste. Din pricina aceasta şi armata s-a necăjit şi, astfel, cu nepăsări şi cu întîrzieri,
124 a aşteptat // să vină iarna; din această cauză, cucerirea nu a reuşit. După luptă însă, sultanul Osman a făcut pace[154] şi prietenie cu craiul leşesc, iar acesta a predat cheile cetăţii Hotinului cu tunurile şi muniţiile din ea, în semn de pace şi prietenie. Osman han, la rîndul său, a dat această cetate beiului Moldovei[155]. În prezent este o cetate mică, asemenea unei palănci mici, în „boiarlîcul" beiului Moldovei, avînd şaptezeci de sate.

Cînd am ajuns acolo, moldovenii din ea s-au grăbit să vină în întîmpinarea paşei. Din cetate s-au tras patruzeci-cincizeci de salve de tun în semn de veselie. Ne-am aşezat lîngă cetatea Hotin, pe malul fluviului Nistru. Au fost trimişi din nou cercetaşi şi caraule în cele patru părţi.

Hatmanul-pîrcălab[156] şi boierii cetăţii i-au adus paşei darurile lor: trei mii de oi, o mie de vaci, o sută de butoaie cu miere, o sută de butoaie

---

[152] *Kıbrız.*
[153] Osman al II-lea (1618–1622).
[154] La 9 oct. 1621 (Vezi Miron Costin, *Opere*, p. 84).
[155] Radu Mihnea (*ibidem*, p. 85).
[156] Pîrcălabi de Hotin în această vreme erau Ion Hăbăşescu (1656–1659) şi Andrei Abaza (1657).

cu unt, mari cantităţi de zaherele felurite, două harabale frumoase, trase de cîte şase cai cu hamuri speciale, avînd în ele cîte douăzeci de pungi ⟨de aspri⟩ şi zece blănuri de samur, o haraba plină cu dinţi de peşte[157], o mie de harabale de pesmeţi şi pîine albă specială, precum şi cai de rasă moldovenească. Toată armata purtătoare de victorie a intrat în stăpînirea avuţiei.

⟨Se arată mai departe că, pe vremea expediţiei lui Osman al II-lea la Hotin, la 1621, Melek Ahmed paşa era slujitor mic la Curtea sultanului.⟩

Forma cetăţii Hotin. Este o cetate mică, zidită din piatră rezistentă şi aşezată pe malul fluviului Nistru. De jur împrejur are o mie cinci sute de paşi, iar şanţul este foarte trainic[158]. Sînt două porţi, dintre care una se deschide spre malul Nistrului. Înlăuntrul ei se află o mănăstire mare, asemenea unei cetăţi, şi este denumită Ştefania[159]. Cetatea este foarte solidă, avînd optzeci de turnuri acoperite cu scînduri. Înlăuntrul cetăţii sînt numai şaizeci sau şaptezeci de case acoperite cu scînduri, fără grădini şi fără vii. De asemenea, se găsesc şi vreo cincizeci de dughene.

Oraşul exterior este alcătuit din dughene acoperite cu stuf, avînd faţadele spre apa Nistrului. Cînd ostaşii făceau vînzări şi cumpărături la aceste prăvălii, atunci stăpînii acestor dughene, strigînd şi ţipînd pentru ghiaurii omorîţi, le spuneau: „Voi, turcii, vă duceţi în ţara leşească, nu-i aşa? Şi craiul Rákóczi, principele Ardealului, vă va nimici!"

Aici, la Hotin, clima fiind foarte plăcută, sînt renumite: fetele-gazde[160] ale Moldovei, frumoasele de acolo, cu capul descoperit şi cu părul negru, grădinile şi viile, siropurile de orz, miedul[161], toate felurile de rachiu de horilcă[162], precum şi mierea şi untul.

Locurile de pelerinaj din cetatea Hotinului. Mormîntul luminat al martirului ⟨Mehmed⟩ Karakaş-paşa. Potrivit relatărilor efendiului nostru Melek Ahmed paşa, pe cînd sus-numitul Karakaş paşa era vizir de Buda, el a murit ca un martir în luptele de la cetate, fiind atins în frunte de un glonte. De asemenea, aici au sorbit cupa morţii încă şapte mii de ostaşi de la Buda...

Pe cînd ne odihneam cu toată armata islamică lîngă cetatea Hotin, cu voia lui Allah, a sosit o scrisoare prietenească din partea lui nureddin-sultan, fratele hanului tătar, care se afla în ţara leşească, alcătuită în felul următor: „Stăpînul şi efendiul meu, după îndeplinirea slujbei pentru sărbă-

---

157 *Balık dişi*; e vorba de dinţi de morsă, ce se aduceau din ţinuturile ruseşti şi din care se prelucrau obiecte preţioase de fildeş.

158 Despre cetatea Hotin, clădită probabil de Petru Muşat şi reclădită de Petru Rareş, vezi descrierile de călătorie şi bibliografia de la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 370—371.

159 *Istefani.* Este vorba de paraclisul cetăţii, clădit de Ştefan cel Mare şi refăcut de Petru Rareş (*ibidem*, p. 371).

160 *Kazda.*

161 *Puyumed* sau *pivmed* (de la *pivo* + *mied*).

162 *Holera*, în loc de *holerka*, horilcă.

toarea de după sfîntul Ramazan, am pornit în mare grabă, cu patruzeci şi şapte de mii de ostaşi tătari, iuţi ca vîntul şi vînători de duşmani, împreună cu noi fiind şi prietenii noştri dintre cazacii-fraţi, cazacul Şeremet, cazacul de Serka[163] şi cazacul de Andreia[164], cu patruzeci de mii de puşcaşi, adunaţi lîngă cetatea Ladyžin[165], de pe malul Bugului[166], din vilaietul cazacului Doroşenko[167], şi mergem asupra craiului Rákóczi ... Totodată, vă rog să-i trimiteţi îndată, în partea aceasta, pe tătarii din Bugeac, împreună cu aga de ţărmuri. Înălţimea voastră să staţi de pază la cetatea Tighinei sau prin satele de la ţărm sau în Cetatea Albă, deoarece aveţi cu domnia voastră ieniceri pedeştri, precum şi muniţii împărăteşti şi vă este greu să faceţi o expediţie cu oastea tătară. Numai să nu ne uitaţi în rugă pentru binele nostru. În cîmpia Orheiului aţi dat ghiaurilor valahi, moldoveni şi maghiari un crîncen satîr mahomedan, încît ghiaurii blestemaţi au suferit pierderi mari, pentru care craiul leşesc s-a bucurat foarte mult. Allah să ne ajute ca şi tabăra lui Rákóczi să o trecem prin sabie! Efendiul meu, să-i trimiteţi îndată pe toţi tătarii din Bugeac în partea aceasta".

126 Îndată după sosirea acestei scrisori din partea lui nureddin-sultan au început să cînte tobele şi trîmbiţele de plecare, încît toţi gaziii de lîngă cetatea Hotinului au pornit la drum.

După un mers de şase ore, înspre miazănoapte, am ajuns la cetatea Soroca de sub stăpînirea Moldovei. Aceasta este o cetate mică, zidită din piatră şi aşezată pe malul fluviului Nistru[168]. Oraşul său se compune din vreo mie de case, acoperite cu trestie, avînd biserică, grădini şi vii, astfel că este o cetate înfloritoare[169].

Lăsînd la dreapta noastră, în depărtare, un conac, toată armata a pornit de la Hotin[170] şi, după şase ore, am ajuns la menzilul paláncii Zwaniec[171]. ⟨Urmează descrierea drumului, precum şi a oraşelor Raşkov, Mohilev şi Zine⟩.

128 De acolo (de la Zine) am plecat spre nord, iar în drum ne-au sosit în ajutor zece mii de soldaţi leşi înarmaţi şi echipaţi, cîntînd din trompete şi cu şase mii de care cu muniţii şi cu tunuri. Ei au dat daruri agalei de ţărmuri şi agalelor de nutreţ, aducînd totodată ştirea că „Craiul Rákóczi

---

163 *Serke* sau *Serka*.

164 *Anderya*.

165 *Ladidjin*, Ladyžin, raionul Trostian, reg. Vinniţ, R.S.S. Ucraineană.

166 *Aksu*.

167 *Dorojofka*, Doroşenco, poate fi şi în sens de *zaporojeni*.

168 Pentru comparaţie vezi şi descrierea lui D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 79 şi bibliografia de la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 773. Cetatea a fost construită din lemn şi pămînt de Ştefan cel Mare, fiind refăcută de Petru Rareş (1543).

169 Vezi şi *Călători*, V, p. 600.

170 De fapt, Soroca, de care a fost vorba mai sus.

171 *Ridvaniçsa*.

a ieşit din vilaietul secuiesc[172] al Ardealului acum zece zile[173] şi, de aceea, să fim cu băgare de seamă". În noaptea aceea am dormit cu ei la locul numit cîmpia Bure, unde atît caii cît şi noi am petrecut bine. De acolo am plecat iarăşi, de dimineaţă, spre nord şi, străbătînd locuri păduroase şi sate înfloritoare, după nouă ore de mers, am ajuns la cetatea Cameniţa. Cînd am ajuns acolo, împreună cu toată oastea leşească şi tătărească, şi cînd am poposit lîngă ea, atunci s-au tras din patru părţi, din tunurile balimeze, ghiulele cît un cap de om. Am rămas cu toţii în cercul de foc şi ne-am înveselit. Atunci a venit din cetate comandantul ei cu cinci sute de care de zaherea şi cu toate darurile sale, pe care le-a predat agalei de ţărmuri, întorcîndu-se apoi iarăşi în cetate.

⟨Sfat între leşi, tătari şi cazaci pentru a nu-l lăsa pe Rákóczi să intre în ţara leşească.⟩

⟨Comandantul cetăţii Eşdjerez⟩[174], dînd daruri prinţului[175], i-a spus: 133
„Ajutor padişahule! Ieri am prins iscoadele craiului Rákóczi, care veneau cu voi şi care mergeau în grabă să-i anunţe sosirea tătarilor. I-am pus să vorbească. Ei au declarat că Rákóczi se află în apropierea vilaietului Lwow, la şapte conace de aici. Pe spioni i-am omorît lîngă cetate, aşa că Rákóczi, neprimind nici o veste, nu ştie despre venirea voastră. Du-te înainte, hanul meu, şi ajunge-i imediat din urmă, căci caii lor sînt obosiţi, iar oamenii pier de foame". După ce comandatul cetăţii a transmis lui ⟨nureddin⟩ sultan astfel de ştiri îmbucurătoare, i-a mai dat ca ajutor zece tunuri din cetate şi trei mii de ostaşi leşi aleşi. Atunci şi din partea craiului leşesc au venit aici multe daruri pentru ⟨nureddin⟩ sultan, împreună cu ştirea: „Prinţul meu şi noi venim cu o oaste de o sută de mii ⟨de oameni⟩ în ajutorul tău".

În faţa acestei ştiri, deşi armata tătară nu mergea niciodată noaptea, ⟨nureddin⟩ sultan a dat totuşi poruncă şi a pus să se sune trompetele, iar

---

[172] *Seykel.*

[173] De fapt, G. Rákóczi al II-lea se afla de mai multă vreme în Polonia (G. Kraus, *op. cit.*, p. 206 şi urm.).

Despre luptele pentru tronul Poloniei există o bibliografie foarte bogată (2440 de titluri), strînsă de Adam Przybas, *Polska w okresie drugiej wojny polnocnej 1655—1660*, Varşovia, 1957.

Ca izvoare — în afară de Kraus — amintim: *Rellazione dell'aggiustamento seguito tra le armi Polacche e Transilvane*, Veneţia-Bologna, 1657; Schmidt Vilmos, *II. Rákóczi György Lengyelorzágban, 1657, egykorúlengyel források után* [Campania lui G.R. II în Polonia în anul 1657 după izvoarele polone contemporane], în „Erdélyi Múzeum Egylet Evk.", III, 1866; *Occasio suscepti itineris et belli principis Rákóczi II in Poloniam*, în *Erdelyi Tört. Adatok*, IV, 1862, pp. 219—316; Szilágyi Sándor, *Erdély és az északkeleti háború. Transsylvania et bellum boreo-orientale*, II, Budapesta, 1891, etc.

[174] *Eşdjerez (Eşcerez)* neidentificat.

[175] *Nureddin-sultan.*

la apusul soarelui am pornit spre apus şi, mergînd în noaptea aceea la lumina lunii şi în goana cailor, am dat peste avuţiile lăsate de către valahii şi moldovenii care plecaseră în ajutorul lui Rákóczi, precum şi peste cîţiva ghiauri neputincioşi. I-am pus pe aceştia să vorbească şi, tăindu-le capetele şi picioarele, am trecut mai departe.

Astfel, am mers pînă spre ziuă în trap, iar în zorii zilei am dat peste muniţiile şi tunurile lăsate la marginea drumului de către ghiaurii din Ţara Românească şi Moldova. Le-am predat acestui comandant polon şi, gonind mai departe, am dat peste vreo zece mii de ostaşi spurcaţi, valahi şi moldoveni[176]. Oastea tătară s-a năpustit asupra lor ca nişte lupi flămînzi şi, nedîndu-le aman şi nici răgaz, i-a trecut într-o clipă pe toţi prin tăişul săbiilor aruncătoare de foc. Toţi caii şi banii din chimirele lor au fost luaţi de oastea tătară, iar avuţiile celelalte le-au prădat neamurile căzăceşti şi polonii, căci se făcuse înţelegere şi se luase obligaţia, prin jurăminte pe Coran, ca banii şi viaţa celor prinşi în luptă să aparţină tătarilor, iar celelalte tidve şi hainele vechi să le ia polonii şi cazacii înfrăţiţi.

De acolo, mergînd înainte timp de o oră în cîmpia Poraz[177], am zărit un loc de tabără cu şanţ, iar cînd ne-am apropiat am văzut că erau patru rînduri de şanţuri atît de mari, încît, din cauza adîncimii, nu puteai să le vezi fundul. Cînd colo, cu trei zile înainte, craiul Rákóczi pusese să se facă aceste şanţuri şi apoi se ridicase şi se retrăsese lîngă cetatea Lwów. Nureddin-sultan a chemat îndată pe agalele de nutreţ şi pe toţi cei de seamă şi a ţinut sfat cu ei . . .

Apoi, gonind timp de nouă ceasuri, am parcurs o distanţă de şase conace. Cînd am ajuns în cîmpia din faţa cetăţii Lwów, am slobozit caii să pască . . . Sosind ajutoarele rămase în urmă, am gonit din nou timp de vreo nouă ore, în care timp, am străbătut o distanţă de patru zile şi am ajuns într-o cîmpie unde am văzut că se strînseseră atîţia oameni, încît la fiecare fir de iarbă revenea cîte un om. Era o tabără atît de mare, încît nu putea fi înconjurată nici în două zile de mers ; în trei părţi avea şanţuri adînci, iar dintr-o parte curgea un rîu.

Craiul Rákóczi se întărise în această tabără cu oastea sa de două sute de mii de oameni, punînd să sape, de jur împrejurul ei, şanţuri de pămînt şi să lege între ele cu lanţuri cele şaptezeci-optzeci de mii de harabale, iar înăuntrul lor îşi preparau mîncărurile la focurile ce-şi înălţau fumurile lor spre cer.

În faţa acestei situaţii, nureddin-sultan a luat tabăra noastră şi a dus-o
135 // într-o pădure, unde a ţinut un sfat. S-au trimis scrisori, în ziua de cinci-

---

176 Şi aceste efective sînt exagerate ; participarea Ţării Româneşti şi a Moldovei la aceste operaţii a fost mult mai modestă.

177 *Poraz* (necunoscut) ; există satul Popaz, azi Popovo, raionul Bolgrad.

sprezece ale lunii zilhidjdje ⟨1067⟩[178], întîi către hanul tătar, apoi lui Melek-Ahmed paşa, de lîngă Hotin, iar după aceea craiului leşesc, cerîndu-le: „Să nu lăsaţi tabăra în cîmpie şi să veniţi în ajutorul nostru". Ele au fost trimise prin curieri destoinici şi călări pe cai iuţi. Pe de altă parte, în urma sfatului ţinut, s-au înţeles cu toţii ca să păzească tabăra, cu orice preţ.

Asedierea taberei craiului Rákóczi. În a cincisprezecea zi ale lunii zilhidjdje a anului 1067[178], în zorii zilei, nureddin-sultan şi tătarii de ţărmuri şi oastea leşească, venită în ajutor, şi cazacii fraţi au ieşit dintr-un loc din pădurea de pe şes, iar toţi gaziii şi-au împins caii ca fulgerul, cu strigăte de „Allah!, Allah!" ce se înălţau în cer; şi toată armata a asediat tabăra craiului Rákóczi. Şezînd la o distanţă oarecare, în noaptea aceea au fost puşi oameni de pază în împrejurimi şi am dormit liniştiţi. În noaptea aceea ghiaurii din tabără nu s-au odihnit deloc pînă dimineaţa, mişcîndu-se şi agitîndu-se tot timpul; pe semne că puneau la cale lucruri diabolice.

Cînd s-au ivit zorile şi am privit dintr-un loc înalt spre tabăra lor, am văzut că, în partea exterioară a şanţului taberei, ei mai săpaseră încă două rînduri de şanţuri şi făcuseră ca apa din rîu să curgă în ele. În faţa şanţurilor, ei săpaseră sute de mii de gropi, punînd între ele fel de fel de lucruri din lemn, legate între ele, iar sutele de mii de roţi de harabale le aşezaseră jos. De asemenea, trîntiseră jos şi sute de mii de copaci tăiaţi cu crengile lor. În cinci locuri făcuseră poduri suspendate şi, de jur împrejurul taberei, în unsprezece locuri, îngrămădiseră pămînt mult şi făcuseră întărituri mari; iar în fiecare întăritură aşezaseră cîte patruzeci sau cincizeci de tunuri baliamezza. De asemenea, în toate direcţiile erau puse bombarde[179], iar în partea exterioară a şanţurilor săpaseră şanţuri subterane pentru explozii cu pulbere. Într-un cuvînt, dacă descrii tot ce construise ei aici, cu viclenie şi născocire diabolică, aceasta va deveni o altă carte despre tabără[180].

---

[178] 24 sept. 1657.

G. Kraus (*op. cit.*, p. 221 şi urm.) povesteşte cu totul altfel evenimentele ce au urmat înţelegerii lui Rákóczi cu polonii din 24 iulie 1657; la 26 iulie (nu septembrie) a fugit G. Rákóczi al II-lea, iar luptele cu tătarii au avut loc în zilele următoare; el nu vorbeşte de o tabără întărită a oştirii maghiare, pe care o descrie Evlia.

O relatare asemănătoare cu a lui G. Kraus a publicat N. Iorga cu titlul *Primejdia cea rea şi cădearia ţărăi Ardealului într-acesta chip s-au tîmplatu*, în *Studii şi doc.*, IX, pp. 207–213. Vezi şi scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea către stările Transilvaniei, în care datele sînt aceleaşi ca la G. Kraus (G. Kraus, *op. cit.*, p. 267) şi Szilágyi S., *op. cit.*, p. 315 şi urm.

Despre oastea aflată sub conducerea lui I. Kemény la 1657 vezi Szádecky Lajos, *Egy adat az 1657-iki lengyel hadjárat történetehez* [O dată privitoare la campania polonă din 1657], în „Történelmi Tár", 1881, pp. 200–202.

[179] *Humbara.*

[180] *Taburname.*

Despre modul cum prezintă Evlia Celebi tactica de luptă a armatei transilvănene a se vedea Vojticzky Emanuel, *Evlia Celebi feljegyzései a magyarok harcmodordról és katonai*

Pe scurt, timp de două zile am asediat această tabără şi nu a fost cu putinţă să luăm nici o tidvă şi nici să prindem limbi şi nu a fost cu putinţă, în nici un fel, să obţinem vreo biruinţă.

Pînă la urmă, văzînd că din zi în zi lucrul întîrzie, nureddin-sultan a găsit bună următoarea măsură: a chemat la el pe toţi fiii de puşcăriaşi, pe toţi copiii din flori şi fiii de oameni pehlivani din oastea tătară şi, cu mii de promisiuni, le-a spus că, în cazul cînd reuşesc să prindă din tabăra inamică, prin prefăcătorii şi viclenii, cîţiva informatori, le va da daruri multe.

Atunci din rîndurile oastei au ieşit îndată trei sute de oameni de acest fel, dintre care unii, care ştiau bine limba maghiară, s-au travestit, prefăcîndu-se că vin în ajutorul ⟨celor asediaţi⟩, alţii că cerşesc, iar unii că aduc zaherele, pe cînd alţii s-au prefăcut că au dezertat din oastea leşească, încît, cu fel de fel de viclenii şi drăcovenii, cei trei sute de oameni curajoşi au reuşit, în noaptea aceea întunecoasă, să intre în tabăra duşmană, în grupuri, ţinînd în mînă cîte o făclie. Atunci în tabără au izbucnit ţipete disperate, încît, din rîndurile ghiaurilor demni de iad, s-a auzit pînă dimineaţa o zarvă nemaipomenită, ce nu se poate descrie.

Dis-de-dimineaţă am văzut că numai şapte inşi din cei trei sute lipseau, iar ceilalţi au sosit cu mari prăzi şi cu şaptezeci şi opt de ghiauri legaţi, pe care i-au dus în faţa nureddin-sultanului. S-a văzut că unii dintre ei erau beţi, iar alţii dormeau duşi. Cu ajutorul tîlmacilor[181], adică al terzimanilor[182], unii dintre ei au fost puşi să vorbească şi s-a aflat că în tabăra ghiaurilor sînt de două ori cîte o sută de mii de oameni şi optzeci şi şapte de mii de puşcaşi pedestraşi şi că nu le-au mai rămas zaherele. După aceea, la toţi aceştia li s-au tăiat capetele.

Apoi s-a mers în apropierea taberei inamice, pînă acolo unde abia ajungeau ghiulelele tunurilor. Oştile islamice, întinse ca marea, au împresurat de mai multe ori tabăra din cele patru părţi. Dar, în timpul acesta, pe malul celălalt al rîului, ghiaurii poloni şi cazaci, care veniseră în ajutorul nostru, dormeau fără să ştie ceva. În noaptea aceea, deschizînd porţile, ghiaurii din tabără au scos afară cele trei mii de bivoliţe care le trăgeau tunurile, ca să nu le mai fie o greutate pentru întreţinere. Tătarii le-au devastat îndată pe toate şi le-au mîncat fără să le frigă. Sărmanului de mine mi-au dat o vită pe care am mîncat-o, frigînd-o.

---

jeleméről [Însemnările lui E.C. cu privire la stilul de luptă al maghiarilor şi caracteristicile militare], în „Hadtörténelmi Közlémenyek", 1914, pp. 282 şi urm., 458 şi urm. Despre armata transilvăneană din această vreme vezi S. Schuller, *Soldatenbriefe aus dem 17. Jahrhundert*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes", 1922, pp. 91—100.

[181] *Talmaş*.

[182] *Terdjuman* (tc. *Tercüman*).

Cu voia lui Allah, după trei zile şi trei nopţi, ghiaurii din tabără au ajuns într-o stare ⟨atît de rea⟩ că nici un ghiaur din şanţuri nu putea să-şi mai ridice capul negru ca să-şi arate şapca neagră. În felul acesta, din pricina lipsei de zaherea, situaţia lor s-a înrăutăţit şi mai mult şi s-au strîmtorat
tot mai mult, iar tătarii se bucurau din zi // în zi şi zburau în jurul taberei 137
ca nişte corbi. Cu toate acestea, ei nu puteau să atace tabăra din nici o parte.

Pe de altă parte, şi ghiaurii erau cuprinşi de grijă ca să-şi salveze viaţa şi, în vîrtejul necazurilor, se buimăciseră de tot. Mirosul greu din tabără atrăgea roiuri de muşte. Ei aşteptau să le sosească zaherea din părţile Ardealului; dar ostaşii tătari, polonii şi cazacii, ascunşi în locuri ferite, păzeau cu atîta străşnicie şi partea aceea, încît nu numai că nu îngăduiau sosirea celui mai mic ajutor sau a vreunei zaherele, dar nu lăsau să zboare nici măcar o pasăre a cerului; iar dacă se întîmpla să vină cîţiva ghiauri, îi prindeau şi în nici un caz nu-i scăpau. Din pricina atîtor mii de tătari iuţi în a vîna ghiauri şi care nu scăpau pe nici unul, ghiaurii ajunseseră într-o stare atît de disperată încît au început să mănînce, în tabără, caii lor şi chiar propria lor carne. După cinci zile, ei au fost nevoiţi să mănînce şi cadavrele murdare ale morţilor lor.

Atunci, în ziua a douăzecea a lunii zilhidjdje din anul 1067[183], hanul Crimeii, Mehmed Ghirai, a sosit cu o armată de optzeci şi şapte de mii de tătari, iuţi ca vîntul şi înverşunaţi vînători de duşmani ... Atunci am ieşit în întîmpinarea hanului cu nureddin-sultan şi cînd i-am înmînat hanului scrisoarea stăpînului nostru Melek Ahmed paşa, i-am transmis totodată şi complimentele sale. Prealuminatul han m-a oprit, pe umilul de mine, lîngă dînsul, unde, zi şi noapte, am avut cinstea să fiu în preajma lui şi să mă bucur de atenţiile sale. Dat fiind că cunosc toată situaţia acestei expediţii, am avut curajul s-o descriu.

Îndată, prealuminatul han, cu oastea tătară, a asediat în mai multe rînduri tabăra, iar oastea tătară care venise cu noi s-a înviorat; pe de altă parte, ghiaurilor a început să le pară tabăra strîmtă.

⟨Urmează descrierea discuţiilor dintre oastea tătară şi cazacii care se
grăbeau să atace tabăra şi să pună mîna pe prăzi, iar hanul i-a sfătuit şi 138
i-a rugat să aibă răbdare⟩.

Cu voia lui Allah, în ziua aceea au sosit din partea craiului leşesc, ca ajutor pentru han, cincizeci de harabale cu daruri, zece harabale cu bani, o mie de harabale cu zaherea şi o sută şapte zeci de mii de oameni din vilaietul Cracovia, din Danţig[184], precum şi ajutoare din partea craiului Suediei[185],

[183] 29 sept. 1657. Vezi nota 178.
[184] *Danska*. Cifrele sînt exagerate.
[185] *Isvedj (Isvec)*.

a craiului Cehiei şi din partea banului Sloveniei, a banului de Korol[186], a banului de Tot[187] şi din partea a doisprezece hatmani cazaci, ca şi din partea mahomedanilor supuşi ai craiului leşesc şi din partea tribului lipcanilor[188], într-un cuvînt, din partea a patruzeci de bei, crai şi hatmani. De asemenea, ei au adus şaptezeci de tunuri balimeze, colomborne şi bombarde mari[189] şi tunuri salcime[190], încît trupele înarmate sosite au luat loc şi ele în jurul oştilor tătare şi au asediat tabăra. De fapt, armata tătară rămăsese între ghiaurii din tabără şi ghiaurii leşi din afară.

Prealuminatul han însă, fiind un om foarte prevăzător, se conducea după principiul că ghiaurii sînt un neam unit. De aceea, el a luat măsuri pentru ca ghiaurii, înţelegîndu-se între ei, să nu-i atace pe tătarii care se aflau între cele două oşti ghiaure.

A doua zi ... au sosit, dintre cele patruzeci de triburi de cazaci, optzeci de mii de puşcaşi în ajutorul hanului şi s-au aşezat în partea de apus a taberei maghiare, dincolo de rîu. Au început să sape îndată pămîntul ca nişte cîrtiţe şi au împresurat tabăra, punînd străji de jur împrejurul ei, iar pe un deal, dinspre tabăra lui Rákóczi, au săpat un rînd de şanţ. Cu patruzeci-cincizeci de tunuri, ei au făcut întărituri şi şi-au aşezat cele şapte
139 mii de care în jurul taberei lor, legîndu-le între ele cu lanţuri, // iar printre ele au aşezat mulţi ostaşi cazaci puşcaşi, care s-au întărit acolo.

Neamul acesta al cazacilor era, mai înainte, raiaua craiului leşesc, dar fiind înfrăţiţi cu hanul, ei au atacat împreună cu el ţara leşească, timp de şapte ani, devastînd toate locurile înfloritoare. De aceea cazacii se temeau de leşi, din care pricină au făcut tabără de jur împrejurul lor şi, aşezîndu-se în ea, s-au pus în gardă faţă de leşi. Totuşi, erau duşmani de moarte între ei.

Maghiarii răutăcioşi din tabără observau că, din zi în zi, oastea din afara taberei devenea tot mai numeroasă, iar în ceea ce-i priveşte pe ei, nesosindu-le ajutoare şi zaherea, erau pe punctul de a pieri de foame. Pînă la urmă, toţi maghiarii s-au dus la Rákóczi şi i-au spus: „Ce va fi cu noi pînă la urmă? Iată, sîntem împresuraţi din cele patru părţi de mai multe rînduri de duşmani. Membrii familiilor noastre sînt cuprinşi de jale şi plîng neîncetat. Care va fi situaţia noastră?" Atunci afurisitul Rákóczi le-a spus: „Iată, am primit scrisori din partea leşilor. Mîine dimineaţă ne vin în ajutor şaizeci de mii de ostaşi din Ardeal, o oaste de patruzeci de mii de oameni

---

186 *Korol*, neidentificat (cazaci?).

187 *Tot banı*, probabil căpetenia din părţile Slovaciei.

188 *Lipka kavmı*, tătari lipcani aflaţi sub ascultarea regelui Poloniei.

189 *Havan şâhî*, bombarde sau tunuri împărăteşti.

190 *Salçime topları*, „tunuri salcime"; necunoscut.

dintre secui şi douăzeci de mii de oameni din neamul haiducesc[191], precum şi zece mii de oameni de la maghiarii saşi[192]. Cu voia lui Isus, cînd vor sosi aceste ajutoare, vom ieşi afară ⟨din tabără⟩ şi vom da o luptă mare cu polonii şi cu tătarii, încît ori tronul, ori norocul!"[193].

Astfel, el i-a potolit şi, în noaptea aceea, s-a văzut că veneau nişte oameni dinspre tabăra blestematului de Rákóczi. Într-adevăr, au venit şaptesprezece oameni din tabăra duşmanilor, zicînd: „Aman, scapă-ne tu, Mehmed Ghirai han, care eşti din vestita familie a ilustrului Ginghiz han". Din tabără veniseră preoţii, episcopii şi patriarhul lor şi, mergînd în faţa hanului, cu prezentat poruncile ce le aveau şi au spus: „Padişahule, craiul nostru Rákóczi este supus padişahului Casei osmane. Noi mergem ca să-i venim de hac craiului leşesc, care luase două sute de pungi de la marele vizir Boinuegri Mehmed paşa şi care se răsculase şi nu voia să cedeze Casei osmane cetatea Hotin. Totodată, voiam să-i cucerim capitala şi s-o facem, ca şi vilaietul Ardeal, vacuf pentru Mecca şi Medina şi, de aceea, am pornit în expediţie cu porunca padişahului. Acuma, aşteptăm porunca voastră". Ei au arătat prin aceste vorbe că sînt plecaţi în faţa poruncilor.

Atunci prealuminatul han le-a spus numaidecît: „Boinu-egri[194] Mehmed paşa este acum mazilit. Acum este vremea lui Köprülü-Mehmed paşa, care are gîtul drept, dar dinţii strîmbi, aşa că el porunceşte. El m-a trimis pe mine cu armata tătară şi pe Melek Ahmed paşa, cu oastea Casei osmane, asupra voastră, // ca să vă împiedecăm să vă aşezaţi pe tronul leşesc şi ca 140
să vă întoarcem, trimiţîndu-vă în vilaietul vostru. Dacă nu, atunci nu vă vom ierta şi, azi sau mîine, vom da cu voi o mare luptă".

Atunci ghiaurii, stăruind în îndărătnicia lor, au spus: „Hane, mai înainte, cînd Köprülü era paşă la Agria, era duşmanul craiului Rákóczi, dar acum, ajungînd vizir, el vrea oare să se răzbune? Dacă vreţi, hane, vă dăm, dumneavoastră, zece harabale de guruşi, iar osmanlîului zece harabale de galbeni şi lui Köprülü cinci harabale de galbeni. Deosebit de acestea, vă mai dăm daruri nenumărate, iar în fiecare an să trimitem, din ţara leşească, cinci mii de pungi pentru vistieria otomană. Odată ce am venit în ţara leşească, să nu ne întoarcem cu mîinile goale, ci să ocupăm tronul de la Lwów şi pe cel de la Danţig, precum şi tronurile din vilaietul Cracovia şi apoi să trimitem Casei osmane cîte cinci mii de pungi în fiecare an. Faceţi arz aceasta la Curtea împărătească!" Vorbind astfel timp de şase ceasuri, ei au promis prealuminatului han sute de mii de lucruri. Hanul s-a arătat

---

191 *Hayduşak.*

192 *Saz-Madjarı (Saz Macarı).*

193 *Ya taht, ya baht ola!*, „ori tronul, ori norocul!", în sensul de „fie ce o fi!". Expresie folosită adeseori de Evlia Celebi.

194 *Boynu-egri*, în sens de „cel cu gîtul strîmb", porecla marelui vizir Boinu-egri Mehmed paşa.

că ascultă cele spuse de ghiauri, dar, în fond, nu a luat în seamă deloc palavrele lor şi, pînă la urmă, i-a gonit pe preoţii[195] şi pe mitropoliţii care veniseră[196].

Pe de altă parte, Rákóczi a aşteptat să se facă linişte şi, pregătindu-şi oamenii şi corăbiile, a zis că merge să întîmpine ajutoarele ce-i sosesc. El s-a urcat în corăbii[197] cu vreo cincizeci de oameni destoinici de ai săi şi cu cai buni de cătane şi a fugit în ţinutul secuiesc din Ardeal.

Dis-de-dimineaţă, ghiaurii, văzînd că Rákóczi a fugit din tabără, s-au adunat cu toţii şi au ţinut sfat. Ei au zis : „Toată intriga şi învrăjbirea erau din pricina lui Rákóczi al nostru. Iată că el a fugit! Pentru cine să mai luptăm acum şi să pierim, îndurînd această foame? Mai bine să dăm multe avuţii hanului tătar, lui aga de ţărmuri şi lui calgai-sultan şi lui nureddin-sultan şi, astfel, să ne întoarcem la căminele noastre cu bine şi sătui". Ei au găsit bună această părere, care a fost primită de către stăpînitorii a şaptezeci şi şapte de cetăţi şi de către preoţii care se aflau în fruntea lor şi de către prinţi[198], în frunte cu Şolom-Gargar[199], craiul Barcsai, Mihail Apafi[200], Stefan Rédey[201], stăpînitorul de la Caşovia[202], cel de la Hust[203], cel de la Sătmar[204], cel de la Ecsetvár[205], Zolyomi-oglu[206], Gabor-oglu[207], Bihar-oglu,

[195] *Kasis*, în loc de *Keşiş*.

[196] De o solie a lui Kemény la han vorbeşte şi G. K r a u s (*op. cit.*, p. 227), care afirmă că aceasta s-a întors „cu răspuns bun". Vezi şi N. I o r g a, *Studii şi doc.*, IX, p. 212.

[197] De fapt, G. Rákóczi nu a plecat cu corăbiile, ci pe uscat, însoţit de un grup mic de ostaşi, şi aceasta înainte ca oastea sa să fie atacată de tătari (*ibidem*, pp. 208—209 şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 222).

[198] *Kıralzade*.

[199] *Şolom-Gargar*, necunoscut.

[200] *Apopi Medjal*, grafiat greşit în loc de *Apafi Mihal (Mihail Apafi)*.

[201] *Redi Işvan*.

[202] *Kaşa*.

[203] *Husvar*.

[204] *Sakmar*.

[205] *Edjetvar (Ecetvar)*

[206] *Zolomi-oglu*.

[207] Adică fiul lui Gabriel Bethlen, care a murit însă fără urmaşi.

Numele celor căzuţi în robia tătarilor la 31 iulie 1657 îl aflăm de la G. Kraus ; în afară de I. Kemény, au fost prinşi : Francisc Kornis, Mihail Apafi (viitorul principe), Baltazar Apafi, Petru Huszár, Paul Beldi, Francisc Földvári, Sigismund Mikola, senatorul Valentin Gottzmeister (*op. cit.*, p. 228). Numele date de Evlia nu se potrivesc cu cele de mai sus. Vezi şi S. S z i l á g y i, *op. cit.*, pp. 367, 443, 485—489 etc.

Despre soarta prizonierilor capturaţi de tătari a se vedea: N a g y R., *A Krimiai tatár rabok történeteről* [Istoria prizonierilor luaţi de tătarii din Crimeea], Losonc, 1918.

Despre problema răscumpărării lor, discutată în Transilvania, a se vedea : B a r a b a s D o m o k o s, *A tatár rabok váltságdija az 1657. sept. 2-iki szamos ujvári partialis gyülésen* [Preţul de răscumpărare al robilor tătari la adunarea parţială din 2 sept. 1657 de la Gherla], în „Századok", 1887, pp. 427—434. Vezi de asemenea S z i l á g y i S á n d o r, *Kemény János és a Krimiai rabok levelei* [I.K. şi scrisorile robilor din Crimeia], în „Történelmi Tár", 1882, pp. 593—621.

Barkoczi-oglu şi de către alţi fii de crai ca aceştia. // Tocmai cînd ziceau: 141
„Să dăm bani şi să ne întoarcem acasă", s-a auzit deodată, din rîndurile oastei tătare, strigăte de „Allah, Allah", ce se ridicau în cer, şi atunci au încălecat şi oştile polone, cehe, suedeze şi cazace. Cînd hanul a văzut aceasta, a zis: „Cu voia lui Allah, de ar ieşi cu bine![208]"...

Cînd toată oastea islamică a ajuns aproape de tabără, pe locul de bătaie a tunurilor, atunci o sută de mii de tătari şi-au îndreptat arcurile spre tabără şi au slobozit săgeţile, încît au căzut în tabăra duşmană, ca o ploaie de blesteme, de două ori cîte o sută de mii de săgeţi. Mii de săgeţi s-au înfipt în caii care fugeau în toate părţile, lovind cu picioarele şi muşcîndu-i pe oameni. Săgeţile s-au înfipt în capetele maghiarilor ca nişte lalele, iar în tabăra duşmană s-a produs o mare zarvă.

Ghiaurii polonii, de asemenea, au tras din şapte locuri tunurile balimeze din tabără, iar cazacii, sosiţi în ajutorul nostru, au tras şi ei o ploaie de gloanţe în tabără, încît situaţia devenise foarte îngrijorătoare.

În ziua de 23 zilhidjdje din anul 1067[209], maghiarii din tabără au pornit şi ei la luptă, trăgînd un rînd de gloanţe şi unul de tunuri şi, astfel, timp de trei ore, s-a dat din ambele părţi o bătălie mare, încît fumul de pulbere împiedica vederea. Din afară, strigătele de „Allah, Allah" ale luptătorilor, iar din tabără strigătele de „Ya Jorj, Ya Jorj!"[210], precum şi sunetele de tobe şi de trompete umpleau văzduhul. Atunci multe mii de suflete au gustat din cupa morţii.

Armata tătară a pus, mai întîi, mîna şi i-a legat pe fiii de crai, care ieşiseră afară din tabără ca să caute scăpare şi au plecat de lîngă tabără. Ghiaurii din tabără, văzînd aceasta, au fost cuprinşi de o mare nelinişte şi, ieşind din tabără cu toate tunurile lor balimeze, au alergat după tătari şi au ieşit în cîmpie, strigînd: „Ya Jorj, Ya Jorj!". Atunci oastea cazacă şi cea leşească au intrat de îndată în tabără, prin spate, şi au început să devasteze. Atunci tătarii, strigînd: „Ajunge, întoarceţi-vă!", s-au năpustit şi ei asupra ghiaurilor maghiari ieşiţi din tabără. Rămînînd pe cîmp deschis,

---

[208] După izvoarele transilvănene, ar fi vorba de un vicleşug al tătarilor care au acceptat despăgubiri mari de la cei din tabăra asediată, precum şi promisiunea acestora că vor da sprijin şi ajutor împotriva cazacilor; apoi l-au chemat pe Kemény la han şi în timpul acesta „oarda toată năvăli cu mare grabă şi cu toţ cu odatî" (N. Iorga, *op. cit.*, pp. 212–213, 2 oct. 1657).

[209] 2 oct. 1657. După G. Kraus, lupta finală a avut loc la 31 iulie, după ce tătarii fuseseră respinşi de trei ori (*op. cit.*, p. 228). Aceeaşi dată la N. Iorga, *loc. cit.*

[210] „O Gheorghe!", în sensul de „Sfinte Gheorghe", invocaţia unui sfînt luptător. După unele izvoare, ostaşii „strigau de trei ori sfîntul nume al lui Isus" (Cronica lui B. Walther, ed. Dan Simonescu, în „Studii şi mat. de istorie medie", III, p. 79). Vezi şi N. Iorga, *Istoria armatei*, ed. II-a, vol. II, p. 13, care afirmă: „lupta începea cu strigătul de Isus repetat de trei ori". O părere asemănătoare are şi A. Antalffy.

ei au început să se lupte ca nişte cîini. Timp de peste o oră a avut loc o
încăierare atît de înverşunată, încît s-au dat lupte eroice nemaivăzute...
142 În această luptă înfricoşătoare au fost trecuţi prin tăişul săbiilor peste
măsură de mulţi maghiari... În această luptă, oştile polone şi cazace au
capturat nenumărate prăzi... În total, au fost luaţi patruzeci şi opt de mii
de prizonieri[211]... Din armata tătară, şapte sute de oameni au gustat din
cupa martiriului[212]... Din rîndurile polonilor şi cazacilor şi ale celorlalţi
ghiauri, veniţi în ajutor, au murit vreo şapte mii şi şaizeci de oameni...
În această luptă, patruzeci de mii de tătari din Bugeac, care se aflau împreu-
nă cu ilustrul han, s-au umplut de prăzi. În cele optzeci de mii de harabale,
143 capturate din tabără, // se aflau femei frumoase care au fost luate în robie
şi prinsoare. Deşi valorau cît tributul grecesc[213], ele au fost vîndute în schim-
bul unei lulele de tutun şi pentru o oca de pîine. Pentru han, au fost oprite
avuţii încărcate în trei care, dar nu ştiam în ce constau ele. Toate lucrurile
din cămara şi din tezaurul lui Rákóczi au fost luate pentru han...

Într-un cuvînt, umilul de mine, ⟨care⟩ de douăzeci şi şase de ani încoace am luat parte la zece lupte directe şi am servit cu oastea otomană la unsprezece asedii de cetăţi mari..., nu am văzut nicăieri atîta bărbăţie şi eroism, arătate de tătari, ca în această expediţie contra maghiarilor.

Blestematul de Rákóczi, fugind cu dibăcie, sub pretextul de a le aduce aju-
144 toare, în locul lui a fost prins şi legat // în lanţuri vizirul său, Ioan Kemény[214],
care era rănit. Vizirul acesta cunoştea toate ştiinţele filozofice şi avea multe
cunoştinţe extraordinare şi nemaipomenite. Deşi avea lanţuri groase, cît
mîna, după gît şi la picioare, totuşi, el zicea: „Dacă voi scăpa din acest
prizonierat şi voi ajunge să fiu crai în Ardeal, după Rákóczi, voi transforma
în cenuşe vetrele osmanlîilor ... Dar, ce folos, nu voi putea supravieţui,
căci mahomedanul vostru mă va omorî..."

De fapt, pînă la urmă, Ioan Kemény a fost eliberat din închisoarea hanului, în schimbul a optzeci de mii de galbeni[215], şi, întorcîndu-se în Ardeal,

---

211 Despre aceasta vezi vol. I, nota 180.

212 După Kraus, „au murit mulţi tătari", ceea ce înseamnă, în orice caz, mai mult de 700! (*op. cit.*, p. 228). Şi cronicarii turci dau pierderi mici pentru tătari; Silahdar Mehmed aga indică „doar" 90 de ostaşi, faţă de „cel puţin" 80 000 de ardeleni! (*Cronici turceşti*, II, p. 293).

213 *Rum haradjî (Rum haracı)*.

214 *Kemin Yanoş*.

215 După alte informaţii, hanul ar fi cerut pentru I. Kemény 100 000 de galbeni (*Cronici turceşti*, II, p. 310; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, pp. 119—121 şi *Monumenta Comitialia*, XII, pp. 289—290). Pînă la urmă, însă, hanul s-a mulţumit cu 100 000 de taleri (nu galbeni), din care 40 000 au fost plătiţi de Mihnea al III-lea. Vezi detalii la Lad. Makkai, *Intervenţia domnilor români pentru scăparea lui Ioan Kemény din robia tătarilor*, în vol. *Omagiu fraţilor Lapedatu*, Bucureşti, 1936, pp. 429—433. După G. Kraus (*op. cit.*, p. 229).

a ajuns din nou vizirul craiului Rákóczi. Gaziul Seidi-Ahmed paşa însă, atacîndu-l pe craiul Rákóczi lîngă cetatea Cluj[216], din Ardeal, l-a omorît. În locul lui, acest Ioan Kemény a ridicat pretenţii de crăiie. Atunci, cuceritorul Oradiei[217], Köse-Ali paşa, a fost desemnat serdar spre a porni asupra sa. El însă nu i-a putut veni de hac lui Ioan Kemény, iar pe cînd se întorcea la Timişoara, atunci, paşa de Oradea, Küciük-Mehmed paşa, a mers într-o zi pe neaşteptate şi în grabă la cetatea numită Odorhei[218], din Ardeal, şi, prinzîndu-l acolo pe Ioan Kemény şi pe cei şapte mii de supuşi ai săi, i-a măcelărit, trimiţînd capul lui la Poarta Devletului. Drept răsplată, i s-a dăruit lui Mehmed paşa eialetul Oradea...

...Într-un cuvînt, Ioan Kémény a fost un mare cunoscător al tuturor ştiinţelor, fiind şi un viteaz distins. Împrietenindu-se cu umilul de mine,
îmi dăduse o pictură despre felul cum au fost // înfrînţi şi nimiciţi şi despre 145
întăriturile şi şanţurile taberei lor, pe care o făcuse pe o farfurie în timpul prizonieratului său. Într-adevăr, era ceva uimitor...

Între cetatea Şehrut[219] şi cetatea Iaşi din Moldova şi cetatea Tighina 162
şi cetatea Soroca, care formează un triunghi, distanţele sînt de cîte un popas. Plecînd de lîngă această cetate şi mergînd spre sud, am ajuns la fluviul Nistru şi, după un mers de şapte ore de-a lungul apei, am dat pe neaşteptate de nişte corăbii cu care am trecut repede în partea cealaltă şi am păşit pe pămîntul Moldovei, care este loc de salvare.

De aici, mergînd spre răsărit, am ajuns la cetatea Soroca, care să află sub ascultarea unui boier[220] şi care e loc de vamă[221] sub stăpînirea beiului Moldovei. Cetatea sa, aşezată pe malul Nistrului, este mică şi zidită din piatră. Dar, în cinstea hanului, s-au tras din tunuri şi s-au dat ospăţuri. Totodată, i-au venit o sută de care cu daruri şi şaptezeci de blănuri de samur ..., precum şi cincizeci de pungi de guruşi, cu rugămintea: „Să raportaţi padişahului, din partea noastră, şi să-l rugaţi în sensul că oastea distrusă de către Melek-Ahmed paşa nu era oastea noastră moldovenească"[222]. Dar rugămintea lor nu a fost acceptată şi ei au pierdut toate avuţiile pe care le aduseseră[222bis].

---

[216] *Kolojvdr.*

[217] *Varat.*

[218] *Odvarhei* sau *Udvarhel* (ung. Udvarhely).

[219] *Şehrut*, Şargorod, reg. Vinniţ (U.R.S.S.).

[220] *Boyarlık.* Este vorba de pîrcălabul de Soroca, funcţie în care este amintit la 13 oct. 1657 Ion Hăbăşescu.

[221] *Vamoşluk.*

[222] După M. Costin (*Opere*, p. 178), Gh. Ştefan i-a dat hanului cîteva pungi, iar oastea tătară „au trecut spre Crîm pre la Orhei şi pe la Lăpuşna".

[222bis] Unul din motivele mazilirii lui Gheorghe Ştefan a fost participarea la expediţia din Polonia. Vezi relaţia lui Paul de Alep în acest volum.

De acolo, mergînd tot spre răsărit, de-a lungul fluviului Nistru, am ajuns într-o zi la cetatea Tighina a osmanilor... Era prima zi a lunii rebi-ul-evvel din anul 1068[223]. Deși în cinstea noastră s-au făcut, în cetate, petreceri și s-au dat ospățuri, totuși darurile au fost puține. Plecînd de acolo spre răsărit, tot de-a lungul Nistrului, am ajuns în satul Coslugeni[224] și de acolo la Cîșla-Hanului.

⟨Evlia Celebi relatează mai departe că s-au întors la Cetatea Albă unde s-au întîlnit cu Melek-Ahmed pașa, iar cînd acesta l-a felicitat pentru victorie, el i-a spus că pașa e cel victorios, căci el i-a înfrînt mai întîi pe muntenii și pe moldovenii care plecaseră în ajutorul lui Rákóczi⟩.

Ospățul dat hanului de către Melek pașa în cîmpia Cetății Albe. Mai întîi, Melek-Ahmed pașa a trimis de la Cetatea Albă, în întîmpinarea hanului, pe chehaiaua sa, cu un cal negru cu lanțuri de aur și cu șa încrustată cu
164 giuvaieruri, și // pe divan-efendi și pe chehaiaua capugiilor, împreună cu trei mii de ostași aleși și înarmați, precum și pe agalele a șapte steaguri de sarîgea și de seimeni. Cînd aceștia îl aduceau pe han, a ieșit și pașa spre cetatea Ianîk[225] cu supușii săi și l-a întîmpinat pe han. Acesta a descălecat de pe cal și ei s-au sărutat plîngînd...

165 Covoarele islamice au fost așternute în șaptezeci de locuri, iar în văile Cetății Albe au fost pregătite chebaburi și pilaf și iahnii, încît ostașii tătari au tăbărît unii peste alții și au mîncat într-o singură zi mîncărurile pregătite pentru șapte zile, umplîndu-și pînă și căciulile lor cu pilaf și cu zerde[226] și cu ciorbă, pe care apoi le-au dus în adăposturile lor. Despre acest ospăț se povestește și acum la Cetatea Albă și în Crimeea.

După ospăț, s-a dat învoire tătarilor din Bugeac și tuturor călăreților, fiind trimiși la locurile lor. Cînd prea luminatul han a rămas singur lîngă Cetatea Albă, cu optzeci de mii de soldați, pașa l-a rugat pe gloriosul han să rămînă încă trei zile și trei nopți... Atunci oastea crimeiană... a îndestulat așa de mult cu prăzi oastea pașei și populația din Cetatea Albă, încît nu se poate descrie...

166 A treia zi, după luminare, s-a cîntat din tobe și din surle și toată oastea tătară a mers la capătul podului de trecere peste apa Nistrului, iar prealuminatul han a rămas lîngă pașă, cu agalele sale cele mai apropiate și cu trupele sale de gardă. Cînd pașa și hanul și-au luat rămas bun unul de la altul, pașa i-a dat hanului o pungă de galbeni drept cheltuieli de drum...

După slujbă, cînd hanul a vrut să se ridice, pașa l-a ținut de braț // și
167 au mers spre cort pe jos. Atunci, prealuminatul han i-a dăruit pașei pe

[223] 7 dec. 1657.
[224] *Kosludjan* sau Kizildjan, R. S. S. Moldovenească.
[225] *Yanık*, „cetate arsă".
[226] *Zerde*, un gen de supă preparată cu orez și șofran; se servește rece.

vizirul Ioan Kemény, din tabăra craiului Rákóczi, precum şi pe Mihail Apafi. Atunci, paşa a răspuns: „Îi primesc, dar marele vizir, aflînd apoi de aceştia, mi-i va cere şi-i va închide la închisoarea Iedikule şi atunci la ce-mi folosesc ei mie?"...

După aceasta, şi paşa călărindu-şi calul murg, au mers timp de o oră împreună, de la Cetatea Albă spre nord, şi au ajuns pe malul Nistrului, lîngă cetatea numită Ianîk. Atunci hanul s-a pregătit să treacă apa aceasta, iar paşa, luîndu-şi rămas bun de la han, s-a întors la Cetatea Albă... Ast- 168
fel, hanul s-a despărţit de Melek-Ahmed paşa la Cetatea Albă şi pe malul fluviului Nistru...

Apoi, înţeleptul Melek-Ahmed paşa i-a vîndut stăpînilor lor, prin mij- 170
locirea tătarilor şi valahilor şi moldovenilor, la un preţ redus, cu cîte patruzeci-cincizeci de pungi, pe cei cincizeci de comandanţi maghiari, pe care îi dăduse mai înainte hanul, înainte ca ei să fi fost ceruţi de către Poarta Devletului. Pe cîte unii i-a vîndut cu cîte cinci sute de pungi, încît preţurile lor s-au ridicat la suma de o mie şase sute nouăzeci şi şase de pungi[227]. Cu aceste avuţii şi prăzi el s-a străduit să repare şi să întărească cetăţile Cetatea Albă, Chilia, Tighina, Ianîk-Hisar şi Oceakov, trimiţînd acolo cîte un agă de mare încredere...

...Cînd hanul a ajuns în Crimeea, el l-a eliberat pe Ioan Kemény, 171
vizirul craiului Rákóczi, cu douăzeci şi una de mii de galbeni[228], înainte de a fi fost cerut de Înalta Poartă. Atunci, blestematul acesta s-a dus îndată în Ardeal[229] şi, ajungînd iarăşi vizirul lui Rákóczi, a strîns o armată de două sute de mii de oameni, cu care a devastat ţinuturile şi cetăţile Lipova, Cenad, Şoimuş[230], Făget[231] din eialetul Timişoara.

Cînd această ştire a ajuns la Înalta Poartă, au fost însărcinaţi să pornească împotriva lui Rákóczi: vizirul de Buda, Gürdji-Kenan paşa, poreclit Şeih-Yahya, cu armata eialetului din Buda, în număr de patruzeci şi şapte de mii de oameni, şi vizirul-paşă al eialetului Timişoara, cu toată armata sa. Cele două oşti, întinse ca marea, au venit faţă în faţă lîngă cetatea Cenad,

---

227 Suma pare exagerat de mare, ţinînd seama de sumele indicate de G. Kraus (*op. cit.*, pp. 228—229), sume variind între 8 000 şi 12 000 de taleri de persoană. I. Kemény arată că tătarii cereau 10 000 de taleri pentru Ispán Ferenc, 25 000 pentru Nagy Tamás şi 50 000 pentru F. Kornis. Preţul de răscumpărare pentru unii robi a fost negociat chiar de I. Kemény (Szilágyi S., *op. cit.*, pp. 485—486).

228 Cu cîteva pagini mai înainte, Evlia afirma că I. Kemény a fost eliberat pentru 80 000 de galbeni! Vezi şi nota 215. S-ar putea să fie şi eroarea copiştilor sau editorilor.

229 De fapt, I. Kemény nu a fost eliberat aşa de repede; el a ajuns în Transilvania abia în august 1659, la doi ani după evenimentele la care se referă Evlia (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, pp. 99, 119—121). Vezi şi scrisorile sale din timpul robiei la tătari (Szilágyi S., *op. cit.*, II, pp. 443, 485, 489, 525).

230 *Solmoş*, Solymoş; localitate pe Mureş, lîngă Lipova.

231 *Façat.*

pe malul rîului, şi au început lupta. Atunci, cu voia lui Allah, oastea islamică fiind înfrîntă, toţi gaziii s-au înecat în rîul Mureş. Pînă şi Hasan paşa, care era guvernator[232] de Timişoara, s-a înecat în rîul Mureş, încît oastea duşmană s-a umplut de prăzi, capturînd multe avuţii, corturi şi care cu poveri[233].

Astfel, Rákóczi şi Ioan Kemény s-au răzbunat pe deplin pentru cele ce suferiseră din partea vizirului şi a hanului. După aceea ei s-au grăbit să asedieze cetatea Gyula, dar, fiind timp de iarnă[234], s-au întors în ţara Ardealului şi, atunci, în tot eialetul Timişoara şi Agria au fost puşi apărători. În Rumelia, otomanii nu suferiseră o asemenea înfrîngere; doar cea suferită în şesul Salontei de vizirul de Buda, Nasuhpaşazade // Husein paşa,
172 ⟨se poate compara cu aceasta⟩.

Apoi, din partea lui Köprülü ⟨Mehmed paşa⟩ i-a sosit hanului o scrisoare cu următorul cuprins: „Fiind împins de lăcomia de bani, l-ai vîndut pe blestematul Ioan Kemény cu o sută de mii de galbeni[235], cauzînd astfel ruinarea ţării otomane şi moartea a patruzeci şi cinci de mii de supuşi ai lui Allah. Să dea Allah ca ospeţele lui Melek, cu care te-ai îmbuibat la Cetatea Albă, să-ţi iasă pe nas, ţie şi fiilor tăi, încît, după aceste ospăţuri ale lui Melek[236], să ai parte de ospăţul diavolului. Astfel, supunîndu-te îndată poruncii padişahului, să porneşti în expediţie la Ineu[237], împotriva craiului Rákóczi şi a lui Ioan Kemény pe care l-ai eliberat..." Pînă la urmă, hanul, de frică, nu s-a dus în expediţia de la Ineu ca să se întîlnească cu Köprülü şi, întorcîndu-se din drum, a venit în Crimeea. Astfel, motivul mazilirii hanului, în timpul lui Köprülüzade Ahmed paşa[238], a fost neparticiparea la expediţia de la Ineu.

Potrivit zicalei: „Vorba atrage vorba", am ieşit oarecum din subiect. Melek-Ahmed paşa, despărţindu-se de han, a reparat şi a întărit cetatea Akkerman...

173 ⟨Pregătirea oştilor din sangeacurile: Nicopol, Vize, Akkerman, Bender, Silistra ş.a. pentru repararea cetăţii Tighina[238bis]⟩.

174 ...În ziua aceea, trimiţîndu-se scrisori beilor din Ţara Românească[239], Moldova[240] şi Tighina, li s-a poruncit: „Să expediaţi, de îndată, pentru

[232] *Mutasarrıf.*

[233] Este vorba de lupta din 26 iunie 1658, cînd, într-adevăr, turcii au fost înfrînţi şi „au pierit multe paşale de vază şi bei" (G. Kraus, *op. cit.*, p. 263). Vezi şi Szilágyi S., *op. cit.*, II, p. 506 şi Al. Ciorănescu, *Mihnea III*, pp. 94–97.

[234] Luptele au avut loc vara, nu iarna.

[235] Mai sus se vorbea de 21 000 sau 80 000 de galbeni plătiţi pentru răscumpărarea lui Kemény.

[236] *Melek* = înger.

[237] *Yanova.*

[238] Köprülüzade Ahmed paşa, mare vizir (1661–1676).

[238bis] Tighina = Bender.

[239] Constantin Şerban.

[240] Gheorghe Ştefan.

reparaţiile de la cetatea Oceakov, zece mii de grinzi, cuie şi şindrile de scîndură, precum şi alte materiale lemnoase pentru tunuri şi cherestea şi unelte şi, împreună cu o mie de arhitecţi şi salahori[241], să mai trimiteţi trei mii de valahi şi două mii de moldoveni". Halil aga din Damasc, cel cu ceafa cîrpită, a fost numit mubaşir[242] şi a fost trimis în Ţara Românească şi Moldova cu bani, pentru procurarea celor necesare.

Tot în ziua aceea a sosit de la Oceakov ştirea că: „Multe ziduri ale cetăţii sînt reparate şi acum sînt în curs de săpare şanţurile..." În ziua aceea au sosit de la cetăţile Ismail şi Chilia zece corăbii de cherestea şi o mie de ostaşi înarmaţi. A venit, de asemenea, ştirea că şi ele au ajuns cu bine, în trei ore, la cetatea Oceakov. Cu această bucurie, noi stăteam lîngă Cetatea Albă şi Melek-Ahmed paşa...

Ducerea scrisorii de cucerire a insulei Tenedos[243] *din Cetatea Albă la* 175
cetatea Oceakov.

Mai întîi, luîndu-ne rămas bun de la stăpînul nostru paşa, am plecat de la Cetatea Albă, cu douăzeci de supuşi şi cu douăzeci de călăuze renumite şi destoinice, dintre călăuzele Cetăţii Albe, şi, îmbarcîndu-ne în trei fregate şi profitînd de zile frumoase, am trecut, după un mers de şase mile, gura Nistrului, acolo unde acesta se varsă în Marea Neagră, ajungînd la menzilul Ot-Yarîk[244]. ⟨Urmează cîteva ştiri despre acest menzil⟩.

...Cînd ne căzneam să trecem apa[245] cu un vas mic, înfruntînd mii 177
de greutăţi, cu voia lui Allah, a sosit oastea din Cetatea Albă şi cei o mie de ostaşi ghiauri moldoveni, trimişi mai înainte, cu porunci, încît, pînă dimineaţa, am aşezat fără teamă bacurile şi bărcile şi am trecut de partea cealaltă, punînd caii să înoate...

...Cu voia lui Allah, cînd ne-am apropiat de cetatea Oceakov, cu o 178
mie de ostaşi din Cetatea Albă şi o mie moldoveni, am trimis beiului de Oceakov şi chehaiei paşei ştirea despre sosirea umilului de mine. ⟨Urmează descrierea cetăţii Oceakov⟩.

Relatare despre cetatea Kîlburun. Este reşedinţă de sangeac în eialetul 185
Silistra. Potrivit legii, paşa de Oceakov ar trebui să stea aici şi, cîte odată, dincolo, la Oceakov. Fiind însă stepă, pentru a putea asculta pricinile raialelor şi beraielelor şi pentru a face dreptate, paşalele stau cînd în reşedinţa lor de la Silistra şi cînd în oraşul Babadag, păzind regiunile înconjurătoare.

---

241 *Cerahor.*
242 *Mubaşir*, delegat, împuternicit, comisar.
243 *Bozdja-Ada (Bozca-Ada)*; e vorba de luptele turco-veneţiene (sept. 1657).
244 *Ot-Yarık*, „Lumina focului de iarbă" (vezi mai sus p. 409).
245 *Perezen*, Berezina.

Ulterior, prin firmanul lui Murad han al IV-lea[246], Piyale paşa a venit aici cu flota şi a zidit, în partea de apus a cetăţii Kîlburun, o cetate trainică, în formă de pătrat. În ea a aşezat o sută de soldaţi şi cetatea a devenit o fortăreaţă de piatră foarte puternică...

186 ...Vizitînd această cetate, Kîlburun, am fost ospătat de către dizdar şi am luat darurile sale ...

⟨Urmează ştiri despre repararea cetăţii Oceakov⟩.

187 ... Între timp, de la Cetatea Albă au sosit zece corăbii cu cherestea şi două mii de salahori dintre raialele Ţării Româneşti şi ale Moldovei, aducîndu-şi de mîncare şi de băut, întrucît ei veniseră pentru munca de reparare a cetăţii. Toţi aceştia au fost trecuţi în catastife în oraşul exterior şi, astfel, au început să fie folosiţi la această muncă.

188—196 ⟨Urmează descrierea luptelor de la cetatea Oceakov, dintre cazaci şi trupele otomane din Silistra ş.a., la care participă şi oştile din Ţara Românească şi Moldova⟩.

197 ... Cei din cetate au zis: „Aceasta este o cerere chibzuită[247]. Să ieşim numaidecît afară şi să ne ciocnim; ori vom cîştiga, ori vom pierde". Atunci chehaiaua Iusuf a spus: „Nu am poruncă să ies afară; aveam sarcina să întăresc numai cetatea prin reparaţii, însă voia lui Allah a fost altfel". Unii dintre bătrîni au spus: „Acestea sînt vorbe drepte, căci afară sînt ghiauri mulţi, iar ajutoare nu ne vin. Trupele noastre din cele şapte sangeacuri, precum şi oştile din Cetatea Albă, Ţara Românească şi Moldova, toate au fugit. Noi să stăm pe loc, în interiorul cetăţii, şi să vedem ce ne va hărăzi soarta..."

⟨Pînă la urmă, sosind oastea turcească de la Cetatea Albă şi oştile din Moldova şi Ţara Românească, care fugiseră mai înainte, cetatea Oceakov a fost despresurată. Urmează apoi întoarcerea la Cetatea Albă, răsplătirea beilor care luaseră parte la expediţie, discursul ţinut de Evlia Celebi cu acest prilej, aducerea prăzilor şi prizonierilor la Cetatea Albă şi trimiterea lor la Istanbul⟩.

214 ... Pe scurt ⟨Melek-Ahmed paşa⟩ m-a trimis pe umilul de mine ⟨la Istanbul⟩, dîndu-mi cele şaptezeci de scrisori şi o sută de galbeni, drept cheltuieli de drum, precum şi poruncile adresate voievodului de Babadag, în privinţa zaherelei ... Am plecat de la Cetatea Albă, cu încredere în Allah, cu un menzilgiu şi cu opt cai de poştă şi, ajungînd în ziua aceea la Ismail, am dat de ştire intendentului de acolo despre despresurarea Oceakovului. După ce am luat masa şi m-am odihnit, am trecut cu caii Dunărea şi am ajuns la Babadag, unde am tras la casa

---

[246] Murad al IV-lea (1623—1640).

[247] Oştile din Nicopol, Vidin şi Silistra, care erau afară, ceruseră ca cei împresuraţi să deschidă porţile şi să-i atace pe cazaci.

lui Bekir aga. Plecînd de acolo pe la miezul nopții, am trecut prin Bazargic[248], iar dimineața, înainte de răsăritul soarelui, am ajuns la Provadia...

Conacele pe unde am trecut în drumul nostru către Cetatea Albă. 220
... Cu multe sforțări, noi am trecut prin orașul Bazargic[249], și de 221
acolo am ajuns la Karasu[250], | de acolo la Babadag și de acolo am trecut prin orașul Tulcea. După aceea, trecînd prin orașul Ismail și prin Tatar Bunar, în a cincea zi am ajuns la Cetatea Albă, lîngă efendiul nostru, Melek Ahmed pașa. I-am predat scrisorile și i-am sărutat mîna, anunțîndu-l că vine și actul de rămînere[251], mai departe, ⟨în postul său⟩.

... A doua zi, stăpînul nostru pașa, ridicîndu-se cu toată oastea de la țărmuri, am plecat de la Cetatea Albă la cetatea Chilia pentru a o repara și a o întări.

Conacele prin care am trecut cînd am plecat de la Cetatea Albă ca să reparăm cetatea Chilia.

De la Cetatea Albă am ajuns la locul numit Köprü Bași[252], care se află la depărtare de un menzil, în partea de miazăzi. El este un sat
// tătăresc de două sute de case, cu o geamie și face parte din vacuful 222
de la Tatar-Bunar al lui Kodja-Kenan pașa. De acolo am ajuns la cetatea Tatar-Bunar, care a fost descrisă mai sus. Plecînd de aici, spre răsărit, am ajuns la cetatea Chilia.

Relatare despre fortăreața întărită a Chiliei[253]. Primul ziditor al ei a fost cineva cu numele de Kalibu, dintre ghiaurii Moldovei[254]. La început, Kalibu era un om sărac, dar pescuind morun și nisetru, a ajuns să posede o avere de o mie de milioane[255], devenind după aceea și crai. Atunci, gîndindu-se că localitatea aceasta Chilia a fost cauza îmbogățirii sale, în timpul guvernării sale, el a construit această cetate, care a fost denumită cetatea Kalibu. Ulterior, ea a devenit cunoscută sub denumirea de cetatea Chilia. Mai tîrziu, ea a trecut în mîinile multor crai. În cele din urmă,

---

248 *Hadji-oglu Pazardjigi (Hacı-oglu Pazarcıgı)*.

249 La înapoierea de la Istanbul.

250 *Karasu*, Medgidia.

251 *Mukarrer*.

252 *Köprü Bașı*, „Cap de pod".

253 Turcii îi spun *Kili*.

254 Personaj legendar, greu de identificat. De fapt, cetatea a fost bizantină, apoi genoveză, fiind ocupată de Mircea cel Bătrîn la sfîrșitul secolului XIV, apoi de Alexandru cel Bun la 1427, din nou de munteni, fiind recucerită, la 1465, de Ștefan cel Mare, care a întreprins aici mari lucrări de reconstrucție. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 182–183.

255 S-a trecut probabil „bin (o mie) miliyon", în loc de „bir miliyon" (un milion).

în anul 889[256], ea a fost cucerită de la ghiaurul din Moldova[257], prin înțelegere[258], de către Baiazid Veli în persoană. Data cuceririi ei, ca și a Cetății Albe, se arată prin cuvîntul „Fetahna"[259]. Stăpînul ei din eialetul Silistra primește șaptezeci de poveri de aspri. Toate pricinile precum și dreptul de a condamna, de a spînzura și de a încasa amenzile sînt în seama lui. Este un amanet foarte mare. Intendentul-agă pune pe Dunăre, în fața cetății, talianuri mari de pește, prinde multe mii de pești de diferite culori, apoi îi sărează și îi dă ca solde ostașilor de pază din cetățile Oceakov, Cetatea Albă, Ianîk, Ismail, Brăila, Isaccea și Tulcea; atît de mare e arenda. Dacă soarta este vitregă și nu se prind pești în Dunăre, atunci ostașii de la cetățile mai sus arătate îl aruncă în temniță pe aga-intendentul și-și procură soldele cu orice preț. În cazul cînd soarta îl ajută și se prind mulți pești, atunci el dă tuturor ostașilor din cetățile amintite soldele stabilite, luînd, în schimb, de la ei dovadă, pe care o prezintă, în caz de nevoie, lui defterdar pașa, spre socoteală, iar restul produselor îi rămîn lui.

Talianurile de pescuit[260]. Mai sus de cetatea Chilia, pe ambele maluri ale Dunării, se află așezate grămezi mari de stîlpi, avînd lungimea de cîte șaptezeci-optzeci de arșini. Vreo două mii de raiale valahe și moldovene, cu două sute de corăbii, încarcă acești stîlpi, ducîndu-i pe Dunăre. Ei încep să fixeze în fundul apei acești stîlpi, cu piroane, începînd de la ambele maluri ale Dunării și, tot înaintînd, vin spre mijlocul Dunării. În mijlocul apei,
223 //ei lasă un spațiu liber de vreo douăzeci de stîlpi, pentru a nu se împiedeca trecerea corăbiilor care circulă pe Dunăre. Cu ajutorul unor prăjini lungi, bifurcate, ei așază în fundul apei niște plase împletite din viță de vie și le prind de acești stîlpi. Cînd aceste plase ajung la suprafața apei, Dunărea capătă aspectul unei ape străbătute de niște rogojini, încît prin aceste plase nu poate trece nici măcar un pește mare de o palmă. Apoi, în partea interioară a acestui stăvilar, în mijlocul Dunării, se face o construcție cu mai multe odăi și o cafenea, avînd niște ferestre la nivelul apei, la ușa stăvilarului. Aga-intendentul, împreună cu trei sute de supuși și pescari ai lui, veghează

[256] 1484.

[257] Ștefan cel Mare.

[258] Cronicarii otomani susțin că locuitorii Chiliei au deschis porțile cetății după un asediu de 10 zile, în urma negocierilor purtate de pîrcălabul (dizdar) cetății, venit în tabăra sultanului (Așîk-pașa-zadé, *Tewarikh-i al-i Osman*, ed. Fr. Giese, pp. 187—188; vezi și *Istoria României*, II, p. 529).

[259] *Fetahna*, „am cucerit". După valoarea numerică a literelor respective rezultă anul Hegirei 539 (1144—1145), în loc de 889 = 1484.

[260] Despre aceasta vezi M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, în „Peuce", II, 1971, pp. 267—282 și relația lui Paul de Alep în acest volum, p. 284. Menționăm că Evlia a mai descris asemenea instalații de pescuit cînd a vorbit despre Silistra (vezi vol. III, pp. 339—341).

la stăvilar. De asemenea, la o adîncime pînă la brîul omului se află așezate și niște cuști împletite, avînd mărimea a cinci covoare. Ele sînt puse în fața stîlpilor și a plaselor.

Primăvara, peștii, împinși de cursul apei, vor să treacă prin acel braț al Dunării cu iuțeala fulgerului, spre a merge în marea de Azov precum și în largul Mării Negre. Atunci pescarii trag funiile și toți peștii rămîn închiși acolo. Ei omoară morunii de cîte zece-cincisprezece brațe și nisetrii de cîte opt și cinci brațe, înroșind cu sîngele lor suprafața apei Dunării. Ei sărează peștii pe care-i prind și-i vînd sub formă de pește sărat, cu bani de aur, miilor de negustori care, la rîndul lor, încărcîndu-i în harabale, îi trimit în țările ghiaure. Din unii moruni ies cîte cinci-șase cîntare de icre negre. Veghind zi și noapte la ușa stăvilarului, pescarii prind toți peștii care vin, căci peștele ce intră în acea strîmtoare nu se mai poate întoarce. Aceasta este o îndeletnicire foarte ciudată.

În cazul cînd vine un vas pe Dunăre, ei dau drumul funiilor stăvilarului, iar cînd trec repede aceste corăbii, sărmanii pești, găsind o cale, trec și ei și se duc apoi în Marea Neagră unde își depun icrele. Dar peștii ce vin din Marea Neagră în Dunăre nu pot trece dincoace. Nu se găsește stăvilar în partea cealaltă; dar aici se află totuși un zăgaz de nuiele. Cînd începe vremea rea de iarnă și cînd, după șapte luni de pescuit, nu mai rămîn pești, talianurile acestea, precum și toate construcțiile miraculoase se demontează, iar cherestelele provenite din ele se depun ca niște munți pe cele două maluri ale Dunării.

E drept că intendentul-agă cheltuiește, pentru aceste stăvilare, o sută de pungi, dar el dă lefurile oștenilor, cîștigînd cinci sute de pungi egiptene. // Cîteodată, după achitarea celor datorate, îi rămîne și un cîștig de la 224
o sută cincizeci pînă la două sute de pungi; dar cîteodată, intendentul-agă, arendașul, are și pierderi.

Cetatea Chilia are și un guvernator cu rangul de trei sute de aspri. Ea este un cadiat cu rang de o sută cincizeci de aspri, cu comune populate și înfloritoare. Majoritatea sînt sate tătărești. De la aceste sate se strîng anual șapte pungi pentru cadii, în schimbul dreptății pe care o fac. Ea are, de asemenea, muftiu, dizdar, douăzeci și unu de agale pentru ostașii din cetate, șapte sute de oșteni de cetate, serdar de ieniceri, chehaia de spahii, subași de oraș, muhtesibi și serdari de gebegii.

Forma cetății Chilia. Aceasta este o cetate de neprețuit, zidită din piatră și în trei etaje și așezată la vărsarea Dunării în Marea Neagră. Ea are aceeași formă ca cetățile Ismail și Cetatea Albă. Are un aspect plăcut, fiind așezată pe un loc drept și jos. În jurul ei se află cîmpii cu verdeață, grădini și vii. Zidurile dinspre miazăzi ale cetății sînt bătute de valurile Dunării; ele au o lungime de o mie de pași, iar zidurile dinspre uscat au o

lungime de două mii de paşi mari, ceea ce înseamnă că, de jur împrejur, sînt trei mii de paşi în cap.

În partea dinspre uscat se află trei rînduri de ziduri, iar spre Dunăre sînt două rînduri de ziduri, fără şanţ. Se găsesc, în total, o sută şaptezeci de turnuri. Dintre acestea, cele mai solid construite sînt următoarele: turnul lui Ghedik Ahmed paşa, după numele vizirului sultanului Baiazid Veli, turnul roşu[261], turnul comandantului de pază[262], turnul închisorii[263], turnul plat[264] şi turnul cu far[265], căci aici şi în prezent arde, în fiecare noapte, un felinar, ceea ce înseamnă o binefacere şi un semnal mare pentru corăbiile care circulă noaptea.

Turnul lui Melek Ahmed paşa, de pe malul Dunării, a fost reconstruit şi este foarte mare. Aci stau şi cele douăzeci de tunuri şi muniţiile capturate de la duşmanii din Oceakov. Tunurile sînt îndreptate spre Dunăre şi spre Marea Neagră. Acestea sînt turnuri acoperite cu scînduri şi au bolţi cu vîrfuri ieşite. Pe toate le-a refăcut efendiul nostru, Melek Ahmed paşa, acoperindu-le cu şindrilă şi înfrumuseţîndu-le. Zidurile cetăţii sînt ruinate, de-a lungul Dunării, pe o porţiune de patru sute de arşini. În partea dinspre cetatea cea mare are un şanţ adînc cît înălţimea omului, avînd însă şi
225 scobituri. Cînd Dunărea se // revarsă, apele ei curg prin acest şanţ şi se poate pescui în el.

Descrierea cetăţii mari din exterior. De jur împrejurul cetăţii exterioare se află în total patru porţi. Una se deschide spre apus, în exterior, spre oraşul mare. Este formată din două rînduri de porţi de fier. În stînga şi în dreapta se află două turnuri cu tunuri mari şi cu puşti. Mai sînt, în trei locuri, pe malul Dunării, încă trei porţi de ieşire, cărora li se zice „porţi dinspre apă". În partea interioară a acestor porţi şi a zidurilor cetăţii se găsesc şanţuri acoperite cu scînduri. Cel care le vede crede că e drum, căci pot umbla pe acolo cai, catîri şi alte animale, precum şi oameni. În interiorul cetăţii se află o sută cincizeci de străzi aşezate perpendicular unele faţă de altele, ca şi ornamentele de şah, şi toate sînt pavate cu lemne groase. Străzile sînt pline de şanţuri adînci, cît înălţimea omului, şi sînt acoperite cu scînduri.

În timpul asedierii cetăţii, fiecare om trage scîndurile lîngă casa sa şi, astfel, străzile dispar, iar apa Dunării le umple pînă sus, formîndu-se astfel din aceste şanţuri nişte străzi pline cu apă. De aceea duşmanul nu îndrăzneşte să intre în oraş, fiindcă acestea sînt nişte şanţuri foarte

---

261 *Kızıl Kule.*
262 *Dizdar Kulesi.*
263 *Zından Kulesi.*
264 *Yassı Kule.*
265 *Fener Kulesi.*

mlăştinoase şi adînci. Pe la casele din colţuri, precum şi în alte case se găsesc găuri de creneluri îndreptate spre drumuri. De asemenea, la capetele străzilor sînt case întărite ca nişte cetăţi şi prevăzute cu găuri pentru tunuri şi pentru gloanţe, încît, în cazul cînd duşmanii pătrund în oraş, atunci, din aceste case se trage cu tunurile şi cu puştile asupra duşmanilor, căci cetatea aceasta este construită ca să se poată arunca asupra lor toate acestea, ca o ploaie şi ca pietrele de blestem.

În interiorul cetăţii se află în total şapte sute de case nenorocite, fără curţi şi fără grădini. Acestea sînt nişte case făcute din şindrile, cu etaj şi fără etaj. În interiorul cetăţii se găseşte geamia sultanului Baiazid Veli şi alte şapte meceturi. Tot acolo este şi judecătoria Şeriatului profetului.

Dintre cele patru porţi ale cetăţii, poarta Lodja[266], de lîngă turnul închisorii, precum şi poarta dinspre oraş, tot dinspre uscat, sînt cele mai des folosite. În schimb, cele două porţi de pe malul Dunării sînt două porţi mici dinspre apă.

Cetatea interioară. În partea de răsărit a cetăţii mari, în colţul de pe malul Dunării şi la capătul cetăţii exterioare, se află o cetate mică şi frumoasă, în formă pătrată, avînd, // de jur împrejur, cinci sute de paşi. Ea 226
are numai o poartă mică de fier ce se deschide spre cetatea cea mare. În cele două rînduri de şanţuri adînci, din jurul ei, se găsesc mulţi peşti ce se joacă între ei. În interiorul cetăţii se află case numai pentru chehaia, pentru dizdar şi pentru imam, hambare de grîu, depozitele de muniţii şi cîteva încăperi pentru soldaţi. Altceva nu există.

În această cetate este o regulă bună, rămasă din timpul lui Baiazid Veli, şi anume: cetatea aceasta fiind cucerită într-o zi de vineri, în fiecare vineri, de dimineaţă, se pun în vîrful turnurilor steagurile şi se cîntă cîntece de rugă. Totodată, printr-o salvă de tun împărătesc, se anunţă populaţiei că e zi de vineri[267].

Oraşul cetăţii Chilia. În partea de apus a cetăţii celei mari, pe o vale dreaptă, se află oraşul cel mare, de formă pentagonală. El se compune din unsprezece mahalale, avînd două mii de case, simple şi cu etaj şi cu curţi îngrădite cu scînduri. Casele sînt acoperite cu şindrilă. Aici se găsesc, în total, şaptesprezece geamii[268], dintre care cea situată în bazar este foarte frecventată, fiind foarte frumoasă, plăcută, simplă şi solid construită. Cînd Melek Ahmed paşa a venit să facă rugăciunea de vineri în acea geamie, toţi ostaşii din cetate au cîntat, rugîndu-se pentru binele şi sănă-

---

[266] *Londja (Lonca) kapusu. Londja* are mai multe sensuri: *portic* (arată originea italiană a cuvîntului: *loggia*); breasla negustorilor; adunarea ienicerilor, a ostaşilor marinari.

[267] Vineri e zi de sărbătoare la musulmani.

[268] *Mihrab,* în sens de altar.

tatea padişahului, aducînd slavă lui Mahomed şi, printr-un rînd de salve de tunuri şi de puşti, au făcut să se cutremure pămîntul Chiliei.

Aci mai sînt şi multe şcoli pentru copii. În centru, pe malul apei, există o baie dublă care este acoperită cu plumb. În părţile acestea nu se află nici o altă clădire atît de frumoasă şi odihnitoare ca aceasta.

Mai sînt, de asemenea, cinci sute de dughene pentru toate felurile de bresle. De asemenea, se găsesc şi hanuri pentru negustori. Aici, prizonierii şi robii se vînd pe un preţ foarte ieftin, încît un rob ales se vinde cu douăzeci-treizeci de guruşi.

Populaţia de aici se compune din negustori şi căutători de robi. Raiaua este valahă şi moldovenească; unii sînt ruşi. Are şi grădini numeroase. Dintre lucrurile de laudă este pastrama de Chilia, iar din carnea de vacă şi de oaie se prepară mîncăruri foarte gustoase şi grase. Mierea, untul, grîul şi peştele se găsesc, de asemenea, în cantităţi mari. În partea de sud a oraşului există o insulă denumită Insula cu şerpi[269], care se întinde de
227 la Tulcea pînă la oraşul Ismail, fiind o insulă mare şi fertilă. Aici, // în fiecare an, se taie patruzeci-cincizeci de mii de vite care se trimit, apoi, sub formă de pastramă, în toate părţile.

În general, populaţia Chiliei nu stă la masă fără musafiri. Are un oraş foarte bogat, dar în jurul lui nu există cetate.

Mai înainte, pe cînd umilul de mine mă aflam la Poarta Fericirii[270], Mir-Mehmed aga, dintre capugibaşii Înaltei Porţi, i-a adus lui Melek ⟨Ahmed⟩ paşa hatişeriful dăruit de către fericitul nostru padişah, împreună cu scrisoarea de mucarer, ceea ce i-a făcut mare bucurie. Capugibaşiul Mehmed aga a fost trimis, a doua zi, la Poarta împărăţiei, dăruindu-i-se douăzeci de pungi, douăzeci de cai aleşi şi douăzeci de robi. El ⟨Melek Ahmed paşa⟩ s-a străduit să repare cetatea Chilia, iar pe umilul de mine m-a trimis după muniţii şi după alte lucruri trebuincioase, în şapte cadiate.

Locurile pe unde am mers pentru procurarea lucrurilor necesare

Mai întîi, am mers de la Chilia pe Insula cu şerpi[271] din mijlocul Dunării. Apa Dunării se varsă în Marea Neagră lîngă cetatea Chilia, în partea stîngă a acestei insule. În partea dreaptă a acestei insule se află Dunărea cea mică. În locul unde ea se varsă în Marea Neagră, prin braţul cetăţii Tulcea, se bifurcă, una din ele purtînd denumirea de braţul Sulina[272], iar celălalt braţ se numeşte Sf. Gheorghe[273]. Pe amîndouă aceste braţe trec vase mici. De la braţul Tulcea se separă încă o parte a Dunării şi, după ce

---

[269] *Yılanlı Adası*; ar fi Insula Şerpilor; de fapt e vorba de Delta Dunării, Peuce.
[270] *Asitane-i-Saadet*, adică Istanbul, Constantinopol.
[271] *Yılanlı Djezire (Cezire)*.
[272] *Suluna, Sünne-Bogazı*. Sînt date ambele forme.
[273] *Hızır-Ilyas-Bogazı*.

trece prin cinci comune, se varsă în Marea Neagră lîngă cetatea Kara-Harman. Corăbierii din Marea Neagră spun acestui rîu Portiţa[274]. Este un braţ mic unde iernează în fiecare an mai multe sute de vase. Astfel, această insulă cu şerpi este situată între cele două braţe ale Dunării, avînd lungimea, de la răsărit la apus, de zece mile, iar lăţimea de şase-şapte mile. Pe această insulă, caii noştri s-au necăjit din pricina muştelor de cai, iar noi înşine am suferit din cauza muştelor zise tătăreşti[275] şi // a ţînţarilor. 228

Trecînd astfel Dunărea, am ajuns în cetatea Tulcea, de unde am strîns în două zile două pungi de aspri pentru procurarea celor necesare, precum şi două pungi de aspri pentru costul zaherelei destinată paşei. A doua zi i-am trimis paşei banii strînşi, prin oamenii noştri şi prin oamenii intendentului din Tulcea. Umilul de mine a trebuit, vrînd-nevrînd, să iau o pungă de aspri, drept plată de întreţinere, din care am dat cinci mii de aspri cadiului, pentru costul scîndurilor. Plecînd de aci spre sud, am ajuns în cetatea Babadag. Dat fiind că acest oraş se află sub stăpînirea noastră, potrivit firmanului paşei şi conform legilor vechi, a trebuit să procurăm dovezi noi, sigilate, emise de către judecătoria Şeriatului, şi am plecat cu naibi în satele şi oraşele din cazaua noastră Babadag, în vederea strîngerii banilor pentru întreţinerea noastră şi pentru procurarea celor necesare cetăţii Chilia. În felul acesta, am plecat din Babadag, împreună cu naibii luminaţi, pentru strîngerea banilor.

Mai întîi, am mers în satele din apropierea Babadagului, cum sînt: Herghelegi[276], Zebil, Chiuciuc-Sarî, Donlak, Sabangia, Agighiol, Adji-Nasuh[277], Caraibil[277 a], Ahmed Fakih, Ceamurlia, Sarîghiol, Congaz[278], Hagilar, Turbence[279], Nalbant, Kîzîl-Hisar, Camber[280], Armutilia, Carcalia[281], Baschioi[282], Bahşaiş, Cineli[283], Atmagea[284], Ciucurova, Cail Dere[285], Eschibaba, Ceagataiul de Jos, Ceagataiul de Sus, Gargalîcul de Jos[286], Gargalîcul de

---

274 *Yurdiçsa*. Despre cele cinci braţe ale Dunării vezi şi p. 354; 360.

275 *Tatarcık sinegi*.

276 Pentru satele care urmează vezi vol. III al operei lui Evlia, notele 296 şi urm. Vom arăta aici numai deosebirile dintre cele două liste de localităţi.

277 Probabil *Sarînasuf*, cum apare în vol. III (vezi nota 302).

277 a *Kara—Habil*.

278 *Karankar*, în loc de *Konkaz*.

279 *Türbelik*, Turbencea, sat ruinat; poate fi şi Tresnelik, cum apare în vol. III (vezi nota 309).

280 *Kamberköy*; în vol. III: *Kamber* (vezi nota 312).

281 *Karkali*; în vol. III: *Karka* (vezi nota 314).

282 *Başköy*, în vol. III: *Başköprü* (vezi nota 315).

283 *Cinili*, în vol. III: *Hineli* (vezi nota 317).

284 *Revanmaça*, în loc de *Atmagea (Atmaca)*.

285 *Kapalı Dere*, în loc de *Kayalı Dere*.

286 *Kargalık-ı Zir*; în vol. III: *Aşagı Kargalık* (vezi nota 324).

Sus[287], Melek-Zir[288], Melek-Bala[289], Ali-Bei-Chioi[290], Sileli, Lufti Bey, Türk Çamurlusî, Azaclî[291], Arnabudli, Hagi Ivaz[292], Sarî-Göldjük[293].

Majoritatea acestor sate sînt productive, avînd cîmpii, grădini și vii nemaivăzute, încît ele sînt înfloritoare și frumoase și foarte populate. Cea mai mare parte a raialelor din aceste locuri fiind tătari, în cazul în care hanul tătar încalecă, în vederea unei expediții, atunci și aceștia încalecă îndată și, pornind împreună cu tătarii din Bugeac, merg și ei în expediție. Ei sînt bărbați curajoși și destoinici. În timp de război, din aceste locuri ies douăzeci de mii de voinici.

Chiar în timpul sultanului Murad al IV-lea[294], cînd hanul Kantemir,
229 din hanii Crimeii, pornise cu o sută cincizeci de mii // de tătari, iuți ca vîntul, spre Adrianopol[295], el se îngîmfase, zicîndu-și că: „în aceste locuri nu sînt cetăți rezistente și oști multe". Cînd a trecut însă Nistrul și Dunărea și a ieșit în partea aceasta, locțiitorul de chehaia de spahii din Babadag, numit Ayni-Gül aga, care era un biet agă, a strîns atunci îndată, din cele trei cazale din această regiunea, șaizeci de mii de voinici înarmați, cu care l-a atacat pe mai sus-numitul han în cîmpia Hadji-Pașa Köyü[296] din apropierea Babadagului. Lovindu-l ca un tun, el a măcelărit într-o clipă patruzeci-cincizeci de mii de oameni dintre tătarii lui, iar pe cei scăpați de sabie i-a azvîrlit în Dunăre și i-a înecat, fugărindu-i. Numai hanul Kantemir[297] abia a scăpat cu viață și a trăit după aceea multă vreme la Cetatea Albă, schimbîndu-și numele și ascunzîndu-și rangul într-un mod nenorocit. Astfel, din ziua aceea, arătîndu-se supuși și plecați, tătarii nu au mai dorit să treacă în partea aceasta.

Celelalte sate sînt următoarele: Cașlugea[298], Casimcea, Caciamac, Koçi-Bey, Eski, Enancișme, Tocsof[299], Culelia, Ghevherli, Karye-Bey[300], Chiriș-

---

[287] *Kargalık-ı Bâlâ*; în vol. III: *Yukarı—Kargalık* (vezi nota 325).

[288] *Melek-i Zir*, „Îngerul de jos", neidentificat; în vol. III: *Așagı-Demelek* (vezi nota 326).

[289] *Melek-i Bâlâ*, „Îngerul de sus", neidentificat.

[290] *Deli Ali Köy*; în vol. III: *Deli Ali* (vezi nota 328).

[291] *Ayaklı Köy*; în vol. III: *Ayaklı Bey* (vezi nota 332).

[292] *Hadji (Hacı) Avhi*, în loc de *Hadji Ivaz*, cum apare în vol. III (vezi nota 334).

[293] *Sarı-Göldjük (Gölcük)*, poate tot Sarî Ghiol (amintit mai sus).

[294] Vezi nota 246.

[295] *Edirne*.

[296] *Hadji-Pașa (Hacı Pașa) Köyü*, mai departe apare sub forma: *Hadji-Pașa Çiftligi*; Hagilar (?).

[297] *Demir*. Despre acest han tătar — prieten cu Ștefan Tomșa și M. Barnovschi — ucis de turci la Țarigrad, ne dă numeroase știri Miron Costin (*Opere*, indice).

[298] *Kozludja (Kozluca)*, în vol. III: *Kîzîldja-Veli* (vezi nota 335). Pentru localitățile ce urmează vezi vol. III, notele 336 și urm.

[299] *Sufi* sau *Sofu*, în vol. III: Tarak Sofu; Tocsof (vezi nota 341).

[300] *Karye-Bey*, poate în loc de *Saray Karyesi* sau Saraiu.

lic, Congaz, Caugagia[301], Ester, Bandarli[302], Ghelengic[303], Bilarlar, Dana-Chioi, Caramurat, Chiostel[304], Caratai, Durhanlar, Memayli[305], Cogealia, Caracoiun, Cicracci, Şahman, Taşaulul de Jos, Taşaulul de Sus, Arnabudli, Mustahfezan, Kara-Harman, Sultan-Kara[306], Peletlia[307], Kara-Yuvadji, Abdulbari, Tariverde, Cogealac, Aydin, Sarichioi [308], Caranasuf, Casapchioi, Duingi, Sofular, Canlî Bugeac şi Caraman Chioi.

Din aceste sate ale Babadagului am strîns şase pungi de aspri pentru cheltuielile noastre, pentru cele trebuincioase Chiliei şi pentru costul zaherelei paşei. De asemenea, umilul de mine am strîns trei pungi de aspri drept cheltuieli zilnice ale mele, pentru că eram mubaşir. O pungă am dat-o celor optzeci de vietăţi netrebnice ce ne însoţeau, iar nouă ne-au rămas restul de bani şi obrazul curat[309].

Cînd mă gîndeam să-i trimit lui Melek paşa cele şase pungi de aspri, a sosit în ziua aceea tuiul paşei cu conacciul, anunţînd venirea paşei, a doua zi dimineaţa, la Babadag.

// De dimineaţa, am ieşit în întîmpinarea paşei, împreună cu toată 230
populaţia, iar el, sosind cu mare alai, s-a aşezat la locul său de şedere din afara oraşului. Umilul de mine, ducîndu-mă la el, i-am sărutat mîna şi apoi am predat vistierului cele şase pungi de aspri. După ce a rămas timp de trei zile la conacul său de la marginea oraşului Babadag, paşa a pornit, a doua zi, spre Silistra.

Plecarea noastră de la Babadag la Silistra

Mai întîi, mergînd spre apus, am ajuns la satul Ienisala[310], iar de acolo am sosit în satul Hadji-Paşa Köy[311]. Plecînd de aici, am mers spre apus şi am ajuns în satul Saray Karyesi[312], iar de aici, mergînd tot spre apus, am sosit în orăşelul Daia Mare[313]. Este un tîrg asemănător unui oraş mare. Este înfloritor, fiind aşezat pe malul Dunării; are grădini şi e populat, avînd două sute de case. Raialele de aici sînt valahi şi moldoveni. El este aşezat

---

301 *Kavadjek (Kavacek)*, în vol. III: *Karadjak-Köy* (vezi nota 346).
302 *Bandarlı*; în vol. III: *Pazarlı* (vezi nota 348).
303 *Köprüdjük*, în loc de Ghelingic (vezi nota 349).
304 *Kösterli*; în vol. III: *Köstelli* (vezi nota 353).
305 *Memayli* sau *Mamayli*; Mahmudia (?), Mamaia (?).
306 *Sultan-Kara*, poate Sultan Tepe, deal lîngă Babadag.
307 *Pelitli*; în vol. III: *Karapelitli* (vezi nota 365).
308 *Kara Sarı*; în vol. III: *Sari-Köy* (vezi nota 371).
309 *Yüzümüzün karası*, textual înseamnă: „negreala obrazului nostru".
310 *Sule, Sula* (în vol. III: *Yeni-Sale*).
311 *Hadji-Paşa Köy*, Hagilar (?).
312 *Saray Karyesi*, poate Saraiu, jud. Constanţa.
313 *Daye-i-Kebir*, Daia Mare, Dăeni, jud. Tulcea.

în ţinutul Hîrşovei[314] şi are un bazar, precum şi un tîrg cu negustori înstăriţi; majoritatea caselor sînt acoperite cu stuf. Are o climă plăcută şi este un sat atrăgător, cît un orăşel. În prezent este în curs de înflorire. De aici, tot mergînd spre apus, am ajuns la cetatea Hîrşova.

Cetatea Hîrşova. Primul ziditor al ei a fost craiul numit Doyra[315] care, tăind de aici apa Dunării, o făcuse să curgă pe lîngă oraşul Karasu şi să se verse în limanul de la Kara-Harman. Şi acum i se văd urmele. Numele ei bulgăresc este Kalarabka. Ea a trecut sub mai multe stăpîniri, pînă ce sultanul Mehmed Cuceritorul[316], făcînd personal o expediţie asupra ei, a bătut-o timp de şase luni şi, vrînd-nevrînd, a trebuit să se dea o luptă mare. Atunci, la locul de iureş ar fi apărut, din şesul acestei cetăţi, cîţiva urşi şi sultanul cuceritor ar fi spus: „Vine hîrs din şes"[317], iar urşii, ducîndu-se, ar fi intrat în văgăunile cetăţii. Cînd avangărzile gaziilor musulmani i-au urmărit, au văzut că aceştia erau duşmanii care umblau îmbrăcaţi în piele de urs,
231 iar acum, scoţîndu-şi pieile, intraseră în cetate. Cu strigăte de „Allah, Allah" intrînd cu toţii prin aceste găuri, ei au cucerit astfel cetatea, dîndu-i totodată numele de Hîrşova, după vorbele sultanului cuceritor[318]. Deşi în limbajul popular i se spune Hîrşova, totuşi cadiii au trecut-o în registre sub forma de Harisova.

Acesta este un cadiar cu rangul de o sută cincizeci de aspri, în cadrul sangeacului Silistra şi are subaşi, muhtesib, dizdar şi optzeci de oşteni. Neavînd însă locuinţe în cetate, ostaşii locuiesc în afara ei. Numai dizdarul şi chehaiaua sa locuiesc în interiorul fortăreţei, în încăperi simple, dar îngrijite. În fiecare noapte ostaşii vin afară şi păzesc cetatea cu rîndul. Cînd umilul de mine am terminat vizitarea cetăţii, a vizitat-o şi paşa însuşi, care a fost cuprins de uimire.

Ţinînd, chiar în ziua aceea, un sfat cu populaţia locală, el a dat porunci şi a pus să se aducă, din împrejurimi, cinci sute de care de cherestea, precum şi şase sute de meşteri şi zidari, încît în ziua aceea au fost zidite, în interiorul cetăţii, zece case cu curţi. Într-un cuvînt, în interiorul cetăţii nu a rămas

---

314 *Hırsova.*

315 Probabil greşeală în loc de Dobra, socotit de Evlia craiul Dobrogei. De fapt, cetatea este bizantină, datînd din sec. X—XI (cetatea de sus) şi genoveză, din sec. XIII (cetatea de jos). Vezi mai nou Radu Ciobanu, *Un monument istoric puţin cunoscut: cetatea feudală de la Hîrşova*, în „Buletinul monumentelor istorice", 1970, nr. 1, p. 25 şi urm. şi Andrei Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hîrşova*, în „Pontice", IV, 1971, p. 351 şi urm.

316 Mehmed al II-lea (1451—1481); de fapt Mehmed I (1413—1421).

317 Turceşte: *„Ovadan hırs geliyor!". Ova*, cuvînt turcesc: „şes, cîmpie"; *hırs*, cuvînt persan: „urs".

318 Este o legendă otomană. După opinia savantului V. Bogrea, „Hîrşova aminteşte prea mult de anticul Carsium pentru a nu fi urmaşa lui" (*Note de toponimie dobrogeană*, în „Analele Dobrogei", II, 1921, nr. 1, pp. 36—37). După alte opinii, numele oraşului ar veni de la patronimicul Hîrsu („Arhiva Dobrogei", II, 1919, p. 163).

nici un loc liber, fiind zidite, în timp de o săptămînă, o sută zece dughene mici.

Într-o săptămînă au fost construite o sută zece dughene şi o cafenea de odihnă, în faţa porţii ce se deschide spre Dunăre. De asemenea, au mai fost înscrişi optzeci de ostaşi, soldele lor fiind asigurate din veniturile schelei...[319] El a mai scris în registru condiţia ca dizdarul să nu iasă afară din cetate nici măcar cît o aruncătură de săgeată. Apoi, a pregătit cele opt tunuri şi toate muniţiile şi a lăsat aci vreo sută de puşti dintre puştile luate de la Oceacov.

Forma cetăţii Hîrşova. Ea este o cetate întărită şi trainică pe pămîntul Babadagului, aşezată în partea dreaptă a Dunării, cu vîrfurile înălţate spre cer. De jur împrejur are trei mii de paşi. Omul nu îndrăzneşte să privească jos, spre Dunăre, din partea de apus a acestei cetăţi. Deşi este o cetate foarte importantă, nimeni nu i-a dat totuşi atenţia cuvenită, dat fiind că este aşezată în interiorul ţării. Numai Melek paşa i-a ştiut valoarea, deoarece partea cealaltă fiind locuită de valahi, importanţa ei se vedea de la sine.
Cetatea are două // porţi, dintre care una se deschide spre răsărit, iar cealaltă 232
spre apus...[320]

Oraşul. Se află în partea de sud a cetăţii, fiind compus din două mahalale, cu o mie şase sute de case. Casele sînt simple şi cu etaj şi sînt acoperite cu trestie şi cu şindrilă, dar sînt trainice. Aici se află şaptesprezece geamii[321], dintre care cea din bazar este renumită, fiind cea mai frecventată. Are o baie joasă şi trei hanuri, bazar şi un centru mic, dar clima este plăcută. Raialele de acolo sînt formate din valahi, moldoveni şi bulgari. În partea de miazăzi a oraşului se află multe grădini şi podgorii.

Plecînd de aici, am sosit în satul Băltăgeşti[322] care este un sat de zeamet din cazaua Hîrşova. După aceea am ajuns în satul Rahova[323], iar de acolo, mergînd spre apus, am sosit în satul Ghioldje[324]. De acolo, mergînd tot spre apus, am ajuns în satul Cernavodă[325]. Unul din satele mari ale Silistrei este şi acest sat înfloritor şi populat, fiind ca un oraş. Plecînd de aici, spre apus, în a cincea zi am ajuns în cetatea Silistra. Toată populaţia de aici, precum şi notabilii ţinutului, ieşind în întîmpinarea paşei, la douăzeci ale lunii

---

319 Punctele de suspensie există în text, probabil pentru cîteva cuvinte lipsă.
320 Punctele de suspensie există în text.
321 Cifra pare exagerată; în sec. XVIII exista o singură moscheie! („Ani", II, 1937, vol. II, p. 85).
322 *Baltadji, (Baltacı),* jud. Constanţa.
323 *Rahova,* Racova (?).
324 *Göldje (Gölce)* (?).
325 *Bogaz-Köy,* Cernavoda de azi.

safer a anului 1068[326], am intrat cu mare alai în palatul din Silistra. Efendiul nostru pașa a început iarăși să facă dreptate printre raiale și beraiale...[327]

În săptămîna aceea, sosind un agă din partea lui Köprülü Mehmed pașa, a adus din partea bătrînului Köprülü o scrisoare cu următorul conținut: „Să fie de bine lupta ta de la Oceakov și cucerirea insulei Bozdja-Ada[328] de către noi. Dacă ne-ai fi trimis nouă prizonierii și căpățînile, precum și munițiile și avuturile capturate, acestea ar fi produs bucurie în rîndurile gaziilor și, în felul acesta, trupele islamice ar fi căpătat un îndemn pentru luptă. În felul acesta ai fi obținut laude mari cerești și distincții deosebite. Dar, procedînd cu nesăbuință, l-am înștiințat pe fericitul padișah că înălțarea ta a ajuns la culme și ca să fii fericit. Iată că, eialetul vi se acordase fără știrea noastră. Dar, cînd noi ne-am întors din expediție și ne-am prezentat în fața padișahului cu telhis, preaînălțatul padișah v-a mazilit de la eialetul Oceakov și locul vostru a fost dăruit lui Silahdar Fazîl pașa. Să veniți numaidecît la Poarta fericirii și să vă petreceți timpul plăcut, împre-
233 ună cu doamna Kaya-Sultan[329], în vilele și grădinile voastre de aici //, căci așa glăsuiește firmanul împărătesc".

⟨Au mai sosit și alte scrisori de acest fel⟩.

De aceea, la 4 rebi-ul-evvel al anului 1068[330], am plecat de la Silistra la Istanbul. ⟨Urmează drumul pînă la Istanbul⟩.

234 ...În acest timp, sosind strigători după ajutoare din eialetul Ungariei și Timișoara și de la punctele de frontieră din părțile acelea, au anunțat că craiul Ardealului, Rákóczi[331], și Ioan Kemény, blestematul, au devastat serhaturile de la Lipova[332], Cenad[333], Gyula și Timișoara, luînd robi din rîndurile populației și cauzîndu-le suferințe. Cînd știrea a ajuns la sultanul Mehmed al IV-lea, el a ținut un sfat cu toți oamenii încercați și cunoscători ai stărilor de lucruri din acele ținuturi. Atunci, toți au spus că „este o obligație pentru fiecare de a porni la expediție asupra craiului Rákóczi din vilaietul Ardealului" și s-a citit Fatiha[334]. La Adrianopol a fost scos tuiul padișahal în fața porții împărătești și, ducîndu-se capugibașii în toate țările bine păzite, au adunat ostași mulți, ca marea.

---

[326] 27 noiembrie 1657.
[327] Puncte de suspensie în text.
[328] *Bozdja-Ada*, Bozcaada, în trecut: *Tenedos*.
[329] Soția lui Melek-Ahmed pașa.
[330] 10 decembrie 1657.
[331] *Rakofci-oglu*.
[332] *Puva* sau *Pava*.
[333] *Çenar*.
[334] *Fatiha*, primul surat *(Șure)* din Coran.

În anul 1068[335], cînd Köprülü <Mehmed> paşa, potrivit firmanului sultanului Mehmed al IV-lea, pornind la luptă spre Ineu[336], a ajuns la Timişoara cu o armată ca marea, el s-a sfătuit cu gaziii de la graniţă. Toţi gaziii musulmani au găsit potrivită pornirea unei expediţii şi atunci, fără a li se da posibilitate şi timp pentru rezistenţă, cucerind cetăţile Caransebeş[337] şi Lugoj, ale craiului Ardealului, din cîmpia Timişoarei, au fost puse în ele cantităţi îndestulătoare de muniţii şi trupe alese. // Cînd s-a pornit şi pentru 235
cucerirea celorlalte cetăţi din Ardeal, au izbucnit, în Anatolia, evenimente importante.

Cauza răscoalei lui Djelali Abaza Kara-Hasan paşa[338].

Abaza Kara-Hasan paşa s-a răsculat împreună cu şaptezeci-optzeci de mii de ostaşi şi supuşi ai padişahului, însărcinaţi să meargă la expediţie şi care nu au participat la expediţie. Afară de aceasta, el a început să devasteze ţara cu seimeni şi cu trupele de sarîgea... Capugibaşiul Înaltei Porţi, Zenghifli-zade, a fost însărcinat să-i ducă lui Hasan paşa următorul hatişerif: „Dascălul meu, marele meu vizir se află în război şi măcel cu ghiaurii. Şi tu, la rîndul tău, trebuie să ajuţi legea cea dreaptă; de aceea să mergi în expediţie cu oastea mea care se află lîngă tine şi să nu cumva să-i ajuţi pe ghiauri şi să nu porneşti asupra oraşului Brusa, spre a-i cauza pagube, ci, trecînd prin Dardanele[339], să porneşti îndată la lupta sfîntă de la Ineu şi să ajungi astfel un viteaz fericit". La sosirea hatişerifului, Hasan paşa nu s-a conformat însă deloc poruncii şi a trimis următoarea ştire: „Vreau capetele a şaptezeci de oameni, împreună cu al vizirului Köprülü. Altfel, ţara ghiaură a Rumeliei va fi a voastră, iar partea de dincoace de mare, Anatolia, va fi a mea"...

Atunci, padişahul a scris numaidecît un hatişerif către Köprülü, zicîndu-i: „Chiar dacă vei aduce în faţa mea pe craiul Ardealului şi pe împăratul Germaniei[340], legaţi de mîini şi de picioare, aceasta nu va avea nici o valoare, fiindcă ei nu sînt ghiauri[341]. Să vii îndată la Poarta mea împă-

---

[335] 9 oct. 1657—28 sept. 1658.

[336] *Yanova*. Expediţia a pornit din Adrianopole la începutul lunii iulie 1658 (*Cronici turceşti*, II, p. 298; N. Iorga, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 232).

[337] *Şiş*. Despre această expediţie vorbeşte şi Miron Costin, care a participat la ea cu un corp de oaste moldovească. Şi el arată că vizirul a trebuit să se întoarcă la Ţarigrad din pricina unor „amestecături la împărăţie" (*Opere*, p. 185).

[338] Despre această răscoală vezi şi relaţia lui Paul de Alep în acest volum, p. 280—281 şi Zinkeisen, *op. cit.*, IV, pp. 881—882.

[339] *Bogaz-Hisar*.

[340] *Nemse*.

[341] În comparaţie cu răsculatul Abaza paşa, care e socotit de sultan ca adevăratul necredincios.

Pentru comparaţie vezi textul aceluiaşi hatişerif reprodus altfel de Evlia Celebi în vol. I, p. 294 *(Seyahatname)*.

rătească şi să ne răzbuni asupra ghiaurului Abaza, care s-a ivit cu înfăţişare de musulman"...

Vizirul Köprülü nu a aşteptat nici o clipă, ci a pornit în mare grabă cu oastea numeroasă şi a asediat cetatea Ineu[341bis]. În ziua aceea el n-a dat răgaz celor din cetate şi, după răsăritul soarelui, a băgat trupele islamice în metereze. Totodată, punînd de jur împrejurul ei şapte viziri şi douăzeci de beilerbei, precum şi şaptezeci de sangeacbei, posesori de tobe şi steaguri, precum şi o sută zece alaibei, a împresurat cetatea Ineu cu mai multe rînduri de ostaşi. Apoi, zi şi noapte, a bătut-o din şapte părţi cu tunurile, izbutind, pînă la sfîrşit, să o cucerească[342]. Punînd îndată să se reconstruiască cetatea[342bis], a aşezat în ea încă douăzeci de odale de ieniceri, tunari şi gebegii, cu un paşă, ca muhafîz, lăsînd totodată, ca şi mai înainte, toată muniţia şi toate cele necesare.

⟨Sosirea lui Köprülü Mehmed, marele vizir, de la Ineu la Istanbul şi luarea măsurilor pentru reprimarea răscoalei lui Abaza paşa. Victoria lui Abaza paşa, răscoala din rîndurile ostaşilor lui Abaza paşa, din cauza foametei. Abaza le supune⟩:

242 „Bre, hei ghiauri! Din cauza vorbelor voastre nu m-am dus la expediţia de la Ineu şi din cauza necazurilor voastre m-am răsculat împotriva poruncii şi totuşi, una-două, îmi bateţi capul, zicîndu-mi: «cu puterea noastră ai devenit stăpînul atîtor avuţii». Iată avuţia! Puneţi-o pe cap, şi mai şi rămîne"...

242—276 ⟨Predarea lui Abaza Hasan paşa către oştile padişahului din Alep şi uciderea lui şi a altor ostaşi aflaţi cu el, deşi el îşi exprimase regretul. Această hotărîre a fost luată în urma unui sfat organizat la Aleb de Mustafa paşa, comandantul oastei sultanului. S-a apreciat că refuzul lui Abaza paşa de a merge la Ineu împotriva lui Rákóczi este o crimă şi pentru aceasta el trebuie ucis. Bucuria lui Köprülü că s-a răzbunat pe Rákóczi, craiul Ardealului, pedepsindu-i pe răsculaţi. Se mai arată că, în momentul plecării în Anatolia contra răsculaţilor, ostaşii lui Köprülü încălecaseră îndeosebi pe cai valahi, moldoveneşti, dobrogeni şi pe cai din Deliorman, Taşlîdja şi Herţegovina⟩.

[341bis] În vol. I se spune că cetatea fusese cucerită înainte de primirea hatişerifului

[342] Atît Silahdar Fîndiklîlî Mehmed aga cît şi G. Kraus arată că la Ineu nu au avut loc lupte, deoarece cei din cetate, înfricoşaţi de puterea asediatorilor, „au predat-o la prima cerere, printr-o înţelegere", la 2 sept. 1658 (*Cronici turceşti*, II, pp. 299—300 şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 271). Vezi şi I. Bethlen, *op. cit.*, pp. 61—63, precum şi scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea către regele Suediei, unde se spune că cetatea, „bene munita", a fost predată în mod ruşinos (turpiter) la 3 sept. 1658; asediul începuse la 31 august (Szilágy S., *op. cit.*, II, pp. 507—508). Comandanţii cetăţii au fost ucişi de Rákóczi sub acuzaţia de trădare.

[342bis] La această „tocmire" a cetăţii Ineu a luat parte şi Miron Costin, care a rămas aici pînă la 26 oct. 1658 (*Opere*, p. 185).

Relatarea scrisorii de plîngere[343] *a lui Mehmed Ghirai*[343 bis] *contra voievodului*[344] *Moldovei, Constantin Cîrnul*[345]

Într-o zi, i-au sosit lui Köprülü Mehmed paşa arzmahzaruri din partea lui Mehmed Ghirai, hanul Crimeii, şi din partea agăi de ţărmuri, Dedeş aga, şi de la mutevelli-ul de Ismail, Ahmed aga, anunţînd că: „În ţara Moldovei, unde locuieşte raiaua supusă a celor două oraşe sfinte[346], au intrat maghiarii blestemaţi ai craiului Rákóczi şi, împreună cu netrebnicul numit Cîrnul, au pus stăpînire pe oraşul Iaşi din Moldova[347]. Beiul Ghica[348], fugind din Moldova, se află în prezent la Bahcesaraiul[349] nostru din peninsula Crimeea. În Ţara Românească, Djivan bei[350] a aruncat în Dunăre pe Djan-Arslan paşa, împreună cu trupele sale, şi numai trei viziri s-au putut adăposti în cetatea Giurgiu"[351].

Cînd aceste scrisori de plîngere au fost citite în faţa viteazului vizir Köprülü, el s-a dus îndată la prealuminatul padişah şi, potrivit textului sfînt ⟨al Coranului⟩, s-a sfătuit cu el. După aceea au fost trimise porunci şi hatişerifuri către toţi beilerbeii şi sangeacbeii din eialetul Rumeliei[352], precum şi către aga de ţărmuri şi către hanul tătar. Totodată, s-a hotărît ca domnia Moldovei să fie dăruită lui Ştefan bei, cel Frumos[353], fiul beiului Lupul[354] care fusese mazilit de la domnia Moldovei şi era închis pentru toată viaţa sa la Iedikule. Dîndu-i-se, potrivit firmanului împărătesc, tug şi tobă şi steag, precum şi zece mii de ostaşi aleşi, iar Fazlî Kemankeş Ahmed aga fiind numit iskemle-agasî, a plecat în mare grabă în

---

343 *Feryadname*, „scrisoare de strigăt".

343 bis Mehmed Ghirai al IV-lea, hanul Crimeii.

344 *Mir*, în sens de *emir*, *bey*.

345 *Burunsuz* (fără nas); Constantin Şerban, domnul Moldovei în 1659.

346 Adică Mecca şi Medina.

347 Este vorba de evenimentele petrecute la sfîrşitul lunii octombrie 1659; C. Şerban a plecat din regiunea Braşovului la 22 octombrie (*Quellen*, VI, pp. 138, 173); la 26 octombrie principele Transilvaniei poruncea oraşului Bistriţa să dea liberă trecere trupelor viitorului domn al Moldovei (Hurmuzaki, XV/2, p. 1283).

348 *Ghifa*; Gheorghe Ghica (1658—1659).

349 *Bahcesarai*, capitala Crimeii.

Miron Costin, care povesteşte pe larg aceste evenimente (*Opere*, pp. 187—190), susţine că Gheorghe Ghica, învins de oastea lui C. Şerban, a chemat pe „el agasi de Bugeag" cu care s-a întîlnit la Căuşani, pe Botna; de aici Ghica a fost dus apoi de galga sultan domn în Ţara Românească.

350 *Djivan (Civan)*, „tînăr"; aşa e numit în izvoarele otomane Mihnea al III-lea, domnul Ţării Româneşti (1658—1659).

351 Despre aceste lupte vezi Al. Ciorănescu, *op. cit.*, pp. 135, 160—161.

352 *Rum*.

353 *Dilber Istefan*. Ştefăniţă Lupu (1659—1661).

354 Vasile Lupu.

oraşul Iaşi[355], capitala Moldovei. Imbrihorul sultanului, Musli aga, la rîndul său, a fost trimis la hanul tătar. Silahşorul[356] sultanului, Izzizade Ahmed aga, fiind desemnat agă de steag al beiului Ştefan, numit acum, a plecat şi el în Moldova împreună cu umilul de mine, care am avut grijă de toate cele necesare.

330 *Relatarea plecării noastre în ţara Moldovei, în ziua de sîmbătă 23 a lunii safer din anul 1070*[357], *împreună cu Ahmed aga, în urma dăruirii vilaietului Moldovei lui Ştefan cel Frumos, fiul beiului Lupul.*

Mai întîi, plecînd de la Adrianopol, înspre nord, am ajuns în satul Gülbaba, un sat înfloritor, format din două sute de case...

331 De aici[358], plecînd iarăşi spre nord, am ajuns la cetatea Provadia. Deşi
am descris aceasta în volumul nostru de mai înainte, totuşi, în prezent,
332 în acest oraş trupele ruseşti, // valahe şi moldoveneşti au făcut un aşa alai
încît nu se poate descrie cu vorba. De aici, mergînd spre miazănoapte, am ajuns la Kadiköy, care este un zeamet înfloritor cu raiale musulmane şi creştine. Apoi am ajuns în satul Körez-Ali, care este un zeamet cu vii şi grădini şi apoi în satul Ali-bey, care face parte din cazaua Bazargic şi apoi în satul Ciobăniţa[359]. Acesta este situat pe pămîntul Dobrogei şi este un sat de musulmani. Tot mergînd spre miazănoapte, am ajuns în satul Murfatlar[360], apoi în satul Ceradji[361], care este un sat tătăresc cu geamie, aflat la graniţa cazalei Babadag. Plecînd de aici, am ajuns în satul tătăresc Tariverde, iar de acolo, mergînd spre miazănoapte, am ajuns în oraşul înfloritor Babadag.

În acest oraş am intrat cu trupe şi alaiuri atît de numeroase încît nu se poate descrie. Aici am rămas timp de trei zile şi s-au înscris trei mii de ostaşi creştini, dintre greci, bulgari, valahi şi moldoveni. Slavă lui Allah, cu prilejul înscrierii acestor ostaşi n-au mai rămas haiduci în munţii Hemus[362]

---

[355] *Iaşka.* Numirea ca domn a lui Ştefăniţă Lupu s-a făcut la începutul lunii noiembrie 1659; la 12 noiembrie el pornea în mare grabă din Adrianopol spre Moldova (H u r m u z a k i, V/2, pp. 63, 67). Vezi şi C. A n d r e e s c u şi C. S t o i d e, *Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659–1661)*, Bucureşti, 1938, p. 36.

[356] *Silahşor*, în sens de spătar. În vol. I, p. 296, numele agăi de steag este Gazzaz-oglu Ahmed aga.

[357] 9 noiembrie 1659.

[358] Dincoace de munţii Balcani.

[359] *Çoban-ese*, la sud de Cobadin, jud. Constanţa.

[360] *Muruvvetli*, jud. Constanţa.

[361] *Çeradji*, ar fi Chiragi (azi Cotu Văii), dar nu era în drum.

[362] *Cenghe (Çenge).*

sau pe colinele Kopran şi Kazan[363] şi în pădurile Sudju[364]. Aceste locuri şi-au găsit liniştea şi au răsuflat uşurate.

Plecînd de aici spre miazănoapte, am ajuns în cetatea Tulcea. Din cele douăzeci de cetăţi din împrejurimile ei au venit şi s-au înscris vreo zece mii de ostaşi creştini înarmaţi. În ziua aceea am trecut Dunărea şi, mergînd spre interiorul insulei Tulcea[365], ne-am oprit pe malul Dunării. Am trecut din nou în grabă peste Dunăre, într-o singură zi, cu cincizeci de vase şi am ajuns în marele oraş Ismail[366]. Şi aici am rămas timp de trei zile, iar numărul contingentelor de bragagii, cîrciumari şi pescari, care au venit cu armele lor şi s-au înscris în rîndurile trupelor creştine, a trecut de douăzeci de mii.

Cu voia lui Allah, în timpul cînd ne aflam în acest oraş, a venit în oraşul Ismail, de la oraşul Iaşi din Moldova, în fugă mare, Kemenkeş Ahmed aga care, fiind numit agă de înscăunare, plecase mai înainte din Adrianopol în Moldova. În ziua aceea au sosit scrisori la Ahmed aga al nostru şi la noul bei al Moldovei, Ştefan-bei, trimise de aga de ţărmuri, de agalele de la Chilia, Cetatea Albă şi Tighina, de agalele de fîn ale tătarilor din Bugeac, precum şi de calgaiul Mehmed Ghirai sultan, cu următorul cuprins: „Cu voia lui Allah, în ziua de 20 a lunii rebi-ul-evvel din anul 1070[367] să ne
întîlnim cu voi // lîngă oraşul Iaşi, capitala vilaietului Moldovei, şi să ne 333
ciocnim de cîteva ori cu inamicul. Allah e generos. Ori reuşim, ori fie ce-o fi".

Chiar în ziua aceea am plecat din oraşul Ismail, în sunete de tobe şi de trîmbiţe, avînd cu noi şi pe cei douăzeci de mii de ostaşi creştini, şi am trecut prin satele Cîşla[368], Dundar[369], Ahpanoz[370], Sapan[371], Bostan[372] şi Tabac[373]. Aceste sate fac parte din cazaua Ismail şi sînt locuite de creştini valahi şi moldoveni. Mulţi dintre ei, oameni cu avere, s-au împrăştiat însă în oraşele Ismail şi Brăila, de teama lui Constantin Cîrnul, care a ocupat Moldova. Plecînd din satul Tabac, am ajuns la graniţa Moldovei şi ne-am

[363] *Zona Kazanlîk*, din R. P. Bulgaria.

[364] *Sudju*, neidentificat.

[365] Este vorba de Delta Dunării. Vezi nota 63.

[366] *Bender-i Ismail.*

[367] 5 decembrie 1659. Şi aici este o nepotrivire de date între Evlia şi alte izvoare, care precizează că lupta de lîngă Iaşi a avut loc la 11/21 noiembrie (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCCIV şi 278; idem, *Manuscripte din biblioteci străine*, pp. 59—60; vezi şi Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 165 şi C. Andreescu şi C. Stoide, *op. cit.*, p. 26.

[368] *Kışla*, sat în R.S.S. Moldovenească.

[369] *Dundar*, idem.

[370] *Ahpanoz*, idem.

[371] *Sapan*, idem. Localităţi greu de identificat.

[372] *Bostan*, probabil Bolgrad.

[373] *Tabak*, raionul Bolgrad, reg. Odessa, R.S.S. Ucraineană.

oprit mai întîi la cetatea Iskerled[374]. Aici am poposit şi s-au desemnat străji, cerhagii, precum şi cercetaşi, iar trupele înarmate au stat gata de luptă. De aici am ajuns la menzilul Bedjene[375]. Toată raiaua fiind plecată în ajutor la tabăra lui de lîngă oraşul Iaşi, satul a fost prădat şi i s-a dat foc. De aici am mers spre apus şi ne-am aşezat lîngă pădurea Kekeş[376], împreună cu străjile, iar în noaptea aceea au fost aşezaţi pe dealuri[377] zece mii de puşcaşi. În partea aceasta, toată oastea a dormit în linişte. De aici am sosit în satul Tebeceni[378], unde am poposit. Şi raialele de aici fiind plecate în ajutorul taberei ⟨moldovene⟩, tot satul a fost incendiat.

În acest loc, boierii demnitari ai Moldovei, pîrcălabii, vameşii, logofeţii şi spătarii[379] şi hatmanii, ridicîndu-şi steagurile cu cruce, au venit împreună cu zece mii de ostaşi moldoveni aleşi şi s-au supus beiului[380] nostru şi astfel ordia noastră a prins puteri. Plecînd şi de aici, am poposit la podul de pe rîul Prut, unde ne-am aşezat. Duşmanul distrugînd podul de aici, construit din împletituri, am întîmpinat multe dificultăţi la trecerea acestui mare rîu de partea cealaltă. Mai întîi, am trecut dincolo, cu ajutorul plutelor, cincisprezece mii de puşcaşi. Cînd aceştia s-au întărit în partea cealaltă, săpînd şanţuri, am trecut şi noi, cu restul armatei în partea aceea. Atunci au fost aduse din munţi cinci mii de oi, cinci sute de vaci şi o sută de care cu pîine pentru oastea noastră, trimise de raialele Moldovei. Toate acestea
334 distribuindu-se trupelor, // toţi soldaţii s-au săturat peste măsură şi s-au bucurat mult.

Rîul acesta Prut, fiind mare, este greu de trecut şi curge nebuneşte; este şi o apă dătătoare de viaţă[380 bis]. El izvorăşte tocmai din vilaietul leşesc, trece prin munţii secuieşti[381] din vilaietul Ardealului şi prin ţara Moldovei, vărsîndu-se apoi în Dunăre între oraşul Brăila şi Galaţi. Este un rîu foarte lat.

---

[374] *Iskerled*, probabil Taraclia sau Cairaclia, R.S.S. Moldovenească.

[375] *Bedjene* sau *Badjana*, probabil Beşalma, R.S.S. Moldovenească.

[376] *Keke*ş *Balkanı*, regiunea Tigheciului; *Balkan* înseamnă „munte", însă în acest caz trebuie înţeles „codru", „pădure" (pe deal).

[377] *Balkan dagı içine*, „în interiorul dealului muntos".

[378] *Tabeçen* (?), poate Bolota.

[379] *Şeta*.

[380] Ştefăniţă Lupu. M. Costin — care a participat la evenimente — susţine că G. Ghica „au dat supt mîna lui Ahmet aga ... pre toţi boierii cu cîtă gloată avea"; aceasta s-a petrecut la Bolota, mai jos de Ţuţora (*Opere*, p. 190). Cifra de 10 000 de ostaşi pare mult prea mare.

[380 bis] Calităţile apei Prutului, „cea mai uşoară şi cea mai sănătoasă apă", au fost recunoscute de D. Cantemir, ca şi de alţi străini (vezi *Descrierea Moldovei*, pp. 65 şi 70, nota 5).

[381] *Sekyel*. Probabil Carpaţii Transilvaniei. Informaţiile lui Evlia nu sînt prea exacte. Pentru comparaţie vezi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

Apoi, plecînd de la rîul acesta, Prut, am poposit la locul zis „Colina sultanului Suleiman"[382] ⟨Magnificul⟩.

Colina sultanului Suleiman

În locul acesta, sultanul Suleiman s-a războit crîncen cu şapte crai, înfrîngîndu-i pe duşmani. Atunci, strîngînd la un loc pe toţi martirii musulmani, el i-a acoperit ⟨cu pămînt⟩ şi a făcut deasupra lor un mihrab, ca loc de închinăciune. Este o colină foarte înaltă. Umilul de mine, zicînd că „acesta e un loc unde zac martirii şi este un loc preacinstit", m-am urcat pe jos pe vîrful ei şi, citind o „fatiha", am cinstit sufletul răposatului sultan Suleiman şi sufletele celorlalţi martiri îngropaţi aici. Atunci, privind mulţimea armatei lui Çemapur[383], ce se afla jos, am fost cuprins de admiraţie. Rugîndu-mă din toată inima, am zis: „O, Allah, în amintirea martirilor îngropaţi aici, ajută-ne şi fă ca oastea noastră să fie biruitoare, iar moldovenii răsculaţi să fie înfrînţi şi distruşi!". În clipa aceea am simţit că ruga mea a fost primită de bunul Allah şi am fost cuprins de o bucurie nespusă.

A doua zi, înaintînd cu trupele de cerhagii, am ajuns la rîul Siretul Mic[384]. Acest rîu izvorăşte din munţii Buzovei[385] şi din partea de sud a munţilor Braşovului, din Ardeal, şi se varsă în rîul Prut, în apropierea acestui loc. Apoi am sosit la locul de popas al satului Fălciu[386]; şi acesta a fost incendiat. Aici a sosit aga de ţărmuri cu patruzeci de mii de tătari, iuţi ca vîntul, şi, în iarna aceea cumplită, s-au aşezat acolo, făcînd corturi din păturile lor. Atunci beiul nostru, al Moldovei, i-a trimis agăi de ţărmuri o mie de oi, patruzeci de vite şi cinci pungi, drept cheltuieli de drum. Ahmed aga al nostru, de asemenea, l-a îmbrăcat pe aga de ţărmuri cu un caftan lucrat din aur peste aur, ca să-i fie de bun augur.

De acolo, dîndu-se porunci străjilor, am ajuns la biserica lui Ştefan[387], care este o mănăstire întărită, asemănătoare cu o cetate. Atunci toate zaherelele // şi poverile au fost depuse în oraş, iar oastea tătară de la ţărmuri 335

---

[382] *Sultan Süleyman Tepesi.* Este vorba, foarte probabil, de renumita Movila Răbiei, numită de tătari Han Tepesi, despre care există mai multe legende, înregistrate de D. Cantemir (*Descrierea Moldovei*, pp. 77 şi 94, notele 26—27), legende la care Evlia adaugă încă una, de provenienţă otomană.

[383] *Çemapur,* rege legendar în Orient; aici în sensul de oaste numeroasă.

[384] *Küçük Siret nehri,* rîul Siretul Mic; Sireţel.

[385] *Buzova* (şesul de gheaţă); grafiat greşit; probabil Bucovina.

[386] *Falcin.*

[387] *Istefan Kilisesi.* Este greu de spus care va fi fost această mănăstire întărită; ţinînd seama de direcţia de unde veneau trupele, ar putea fi vorba fie de mănăstirea Dobrovăţ, ctitoria lui Ştefan cel Mare, sau de Bîrnova, situată lîngă Iaşi, dar care nu este ctitoria marelui domn; Ştefăneşti (?).

s-a aşezat la un loc cu armata noastră. S-au trimis în patru părţi străji şi cetegii. A doua zi, cu voia lui Allah, au fost prinşi cinci informatori[388] din tabăra duşmană. Cînd au fost întrebaţi, ei au dat de ştire că: „În prezent tabăra noastră se află la locul numit Galata, în partea cealaltă a lacului de lîngă oraşul Iaşi; avem patruzeci şi cinci de mii de dorobanţi puşcaşi şi cincisprezece mii de ostaşi călări"[389]. Eliberîndu-i pe cei cinci informatori, am stat de veghe în noaptea aceea pînă dimineaţa, gata să pornim.

Lupta cu oastea cea mare, în cîmpia Iaşilor

Dis-de-dimineaţă, cînd toată oastea de ţărmuri şi oastea de Rum⟨eli⟩a a beiului nostru mergeau, cu încredere în Allah, spre tabără, a început, cu voia lui Allah, o furtună şi o ninsoare, încît cădeau fulgii cît capetele de vrăbii, dar tot voia atotputernicului a făcut să iasă apoi un soare cald şi să se îndrepte timpul. Cînd a sosit, dinspre răsărit, printre dealuri, oastea de patruzeci de mii de oameni a hanului Crimeii, cu calgai-sultan în frunte, toată armata s-a adunat la un loc şi s-a ţinut sfat. Atunci s-a zis: „Profitînd de această vreme prielnică, trebuie să luptăm fără a da duşmanului aman şi răgaz".

Tătarii de ţărmuri, cerhagiii, oastea din Crimeea, încadrînd în dreapta şi în stînga pe beiul Moldovei, care avea o oaste de treizeci de mii de puşcaşi, au ajuns, în sunete de tobe şi de trîmbiţe şi pe o zăpadă de cinci palme, în cîmpia oraşului Iaşi, cîntînd din tobe şi desfăşurînd steagurile. De îndată, armata noastră, cu strigăte de: „Allah, Allah", a făcut să răsune tot văzduhul. Nămeţii şi pulberea de zăpadă de sub picioarele cailor noştri de rasă, înălţîndu-se în văzduh, cădeau apoi iarăşi, de parcă ningea. Oastea noastră şi cea tătară s-au contopit. Inamicii, văzînd aceasta, au tras multe sute de ghiulele cu tunurile, dar nici un om nu a fost atins. Numai o ghiulea mare a atins un cal.

336 // Toate clopotele de la bisericile din Iaşi au sunat, pentru a întări inimile duşmanilor, încît toată cîmpia Iaşilor răsuna de zgomot. Din loc în loc lupta[390] s-a înteţit. Umilul de mine mă aflam lîngă Ahmed aga şi lîngă beiul Moldovei. Atunci beiul a spus: „De ar fi să mă aşez în scaunul Moldovei, căci am cheltuit pentru acest beilic exact trei mii de pungi".

---

[388] *Dil*, limbă, prinşi pentru informare.

[389] Efectivele sînt şi aici mult exagerate. După Miron Costin, „toată oastea ⟨lui C. Şerban⟩ va fi fost la 8 000 de oameni" (*Opere*, p. 192). Al. Ciorănescu admite un efectiv de 30 000 (*op. cit.*, p. 164), din care 10 000 trimişi de Mihnea al III-lea (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 139 şi N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 58) şi circa 10 000 de oşteni din Transilvania, din care 4 000 — 5 000 daţi de Gh. Rákóczi al II-lea (*Quellen*, VI, pp. 117, 179); restul era format din oastea lui Gheorghe Ghica, trecută de partea noului domn.

[390] E vorba de lupta din 21 noiembrie 1659 de la marginea Iaşilor.

Iar umilul de mine i-am zis: „Beiul meu, dacă Allah îţi va dărui scaunul Moldovei, atunci vei crede în prealuminatul profet?" El a jurat, răspunzînd: „Allah mi-e martor, voi crede în ascuns în profetul Mahomed; numai să mă instruieşti". Atunci umilul de mine i-am spus: „Îndată, beiule, n-avea grijă, căci minunea lui Mahomed va face ca scaunul Moldovei să fie al tău". Iar beiul mi-a zis: „Dacă va fi aşa, atunci, Evlia Celebi, îţi voi dărui cinci pungi, cinci cai, cinci robi, cinci sute de galbeni şi multe alte lucruri". Zicînd astfel, el a făcut promisiuni generoase.

În timpul acesta, lupta se tot înteţea. În sfîrşit, sosind timpul prînzului, oastea flămînzise şi simţea nevoia măcar a unei bucăţi de pîine. Atunci ceauşii de alaiuri au început să strige în toate părţile pentru ca fiecare ⟨oştean⟩, ţinîndu-şi calul de căpăstru, să se odihnească şi să mănînce în tihnă. Această odihnă s-a făcut pe cîmpia oraşului Iaşi, pe zăpadă, scară ⟨de şea⟩ lîngă scară şi fără corturi. Cu voia lui Allah, în ziua de vineri, 29 rebi-ul-evvel din anul 1070[391], pe cînd toată lumea stătea în podgorii în jurul focurilor, căci vineri „lupta era interzisă", s-a anunţat că „inamicul a ieşit din tabără şi vine, trăgîndu-şi tunurile". Atunci toate oştile islamice au încălecat într-o clipă şi au pornit în întîmpinare. Inamicul, strigînd: „O Sfinte Gheorghe!, Sfinte Gheorghe!", a tras mai întîi cu tunurile şi apoi cu puştile şi, în felul acesta, a continuat lupta[392].

Deodată însă, calgai-sultan, întorcîndu-se şi fără să se uite la inamic, s-a dus şi a intrat în tabăra de la Galata, începînd s-o devasteze. Văzînd aceasta, duşmanul s-a grăbit să se întoarcă în oraşul Iaşi. Astfel, pe cînd duşmanii fugeau, lăsîndu-ne tunurile, puştile, gloanţele, muniţiile şi alte poveri, armata noastră, împreună cu patruzeci de mii de tătari din Bugeac, i-au urmărit şi, fugărindu-i, i-au băgat în oraşul Iaşi. Cînd tătarii au incendiat împrejurimile // oraşului, locurile inamicului s-au transformat în iad 337
şi, astfel, împotrivirea lor s-a schimbat în fugă.

Între oraş şi Galata era un lac îngheţat. Mai înainte, mii de duşmani puteau să circule peste el între Iaşi şi Galata, dar cînd tătarii au dat foc oraşului, cinci mii de duşmani au ajuns în mijlocul lacului îngheţat, spre a scăpa cu viaţă şi atunci, ghiaţa rupîndu-se, am văzut cu ochii noştri cum cei cinci mii de duşmani s-au înecat cu caii lor şi au rămas sub ghiaţă. Acei dintre oşteni care n-au intrat în tabăra de la Galata au fugit în munţi, pe vremea aceasta de iarnă cumplită. Astfel, pe malul lacului ⟨de lîngă⟩ Iaşi, moldovenii au fost măcelăriţi, într-o clipă, atît de crîncen, încît într-o jumătate de oră douăsprezece mii şapte sute de oameni au fost trecuţi

---

[391] 14 dec. 1659. Data greşită (?).

[392] Pentru comparaţie vezi descrierea luptei la Miron Costin, *Opere*, pp. 192—193 şi *Cronici turceşti*, II, p. 306.

prin tăişul săbiilor[393], întinzîndu-se ca prundişul pe zăpada albă. Vreo zece mii dintre ei au căzut prizonieri, legaţi şi cetluiţi, spre nenorocul lor. Cu voia lui Allah, gaziii musulmani, fiind victorioşi, s-au umplut de prăzi, iar beiul Ştefan a fost înscăunat. S-a poruncit ca trei zile şi trei nopţi să fie veselie, iar padişahului cel fericit i s-au trimis veştile de biruinţă.

Tătarilor din Bugeac şi celor din Crimeea li s-au poruncit să-i urmărească pe inamicii înfrînţi[394], iar umilul de mine, avînd cai zdraveni şi simţindu-mă în toate puterile, am cerut voie lui Ahmed aga şi beiului[395] şi am pornit şi eu la drum cu opt cai şi cu cei şapte slujitori ai mei.

Plecarea noastră din Iaşi în Moldova şi Ţara Românească pentru devastare

Mai întîi, plecînd în trap, am dat peste trei mii de duşmani, pe şes, în vii şi prin păduri. Pe mulţi i-am trecut prin sabie, iar pre mulţi dintre ei i-am făcut robi, legîndu-i în lanţuri. În ziua aceea ne-am odihnit lîngă rîul Buzeni[396], fără grijă, iar a doua zi am ajuns la cetatea Suceava, situată pe înălţimi.

Cetatea Suceava[397]. Primul ei ziditor a fost craiul leşesc; mai tîrziu ea a trecut în mîinile moldovenilor[398]. În limba românească, Suceava înseam-
338 nă loc rîpos; a fost denumită astfel deoarece această cetate este aşezată // pe o stîncă mare[399]. Fiindcă eram în drum, nu am intrat în ea; de aceea nu ştiu cum arată. De fapt, în afară de aceasta, nu se află în Moldova altă cetate[400]. Pe cele dinainte le-a dărîmat sultanul Ildîrîm Baiazid[401]. Numai cetatea aceasta rămăsese atunci. Ea este aproape de cetatea Hotin, la o distanţă de o zi de mers, şi se află la o depărtare de două conace de cetăţile Zwaniec[402] şi Cameniţa, de dincolo de Nistru. Într-adevăr, în partea de miazăzi a cetăţii se află o vale întinsă. Comandantul acestei cetăţi, hat-

---

[393] Cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 165, care acceptă pierderea a circa 12 000 de oşteni din armata lui C. Şerban.

[394] Vezi şi M. Costin, *Opere*, p. 193.

[395] Ştefăniţă Lupu.

[396] *Buzay*. Probabil Bahluiul.

[397] *Sidjiova* sau *Saydjiova*.

[398] De fapt cetatea a fost construită de Petru Muşat şi a fost tot timpul a moldovenilor (N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 790—793).

[399] După opinia lui Gr. Ureche, numele Suceava vine de la „suci", care înseamnă cojocar (ed. C. Giurescu, p. 15). Pentru alte explicaţii ale originii numelui vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 101, nota 6. Cea mai plauzibilă dintre aceste explicaţii este aceia dată de V. Bogrea, după care Suceava, „are la bază pe soc".

[400] Informaţie inexactă; în Moldova existau şi alte cetăţi, unele descrise chiar de Evlia.

[401] Baiazid Ildîrim nu a ajuns în Moldova. În realitate, cetăţile—cu excepţia Hotinului — au fost „risipite" în domnia a doua a lui Alexandru Lăpuşneanu (Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 211).

[402] *Radvaniça*, Zvancea.

manul[403] și boierii numiți de beiul Moldovei aveau trei mii de soldați. Ei au adus agăi de țărmuri și lui calgai-sultan, drept dar, alimente și băuturi cu carele, trăgînd totodată din cetate șaptezeci de salve de tunuri. Mai înainte, Constantin Cîrnul, care se răsculase în Moldova, îi închisese aici pe trei negustori mahomedani pe care îi prinsese în orașul Iași. Cu voia lui Allah, i-am cerut pe toți de la hatman și el i-a eliberat fără șovăire, dîndu-le și cîte un cal; atunci au plecat și ei împreună cu noi la expediție.

Pornind de aici, spre apus, am ajuns în cîmpia Fălciului[404] și, de acolo, spre muntele Ocna[405]. Întreg muntele și stînca de aici sînt de sare, iar robii, găurind muntele, scot sarea din stîncă. Are și un vameș separat[406]. Aici am găsit vreo două sute de prizonieri mahomedani pe care i-am eliberat, scoțîndu-i din peșteri. Dar mulți dintre ei au murit cînd au ieșit la lumina zilei. I-am înmormîntat acolo. Alții au murit pe drum, cînd mergeau cu noi călare. Foarte puțini dintre ei au scăpat cu viață. Dacă aș descrie peșterile de la această ocnă, așa cum sînt ele, aș spune că sînt niște puțuri uriașe și seamănă cu infernul.

De aici, plecînd spre apus, am intrat în munți și, mergînd prin sate și orașe, în căutare de prăzi, ne-au ajuns din urmă capugibașii trimiși de către hanul tătar și de marele vizir Köprülü Mehmed pașa cu hatișerifuri, conținînd următoarea poruncă: „Tu, care ești calgaiul prealuminatului meu frate han, și tu, care ești supusul meu agă de țărmuri, după cucerirea țării Moldovei, cu patruzeci de mii de tătari iuți ca vîntul, să-i veniți de hac blestematului de Mihnea[407], care s-a răzvrătit în Țara Românească,
și, distrugîndu-i vilaietul, // să-i prădați toate avuturile și să vă bucurați 339
⟨de ele⟩. Cînd s-a citit acest hatișerif, fiecare ostaș din armata tătară a devenit ca un balaur cu șapte capete; chiar în ziua aceea, au și pornit spre Țara Românească optzeci și unu de mii de tătari, cu patru sute de mii de cai.

Plecarea noastră din Moldova în expediție contra Țării Românești.
Mai întîi, toată armata s-a adunat la un loc. Ținîndu-se sfat, toți au încălecat pe caii lor buni și apoi, omorînd pe malul rîului Scînteia[408] pe toți prizonierii ce-i luaseră mai înainte, au rămas singuri. În ziua aceea,

---

[403] Hatman în această vreme era Ilie Șeptilici (1659—1661). (N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 447). În această vreme exista însă și un portar de Suceava (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 250).

[404] *Kılıç*, care în turcește înseamnă sabie. Fălciu se află însă la sud de Suceava.

[405] *Okna*. Este vorba de Tîrgul Ocna, unde se exploata sarea. După M. Costin, tătarii „au purces pre la Huși în Țara Românească" (*Opere*, p. 193).

[406] Este cămărașul de ocne.

[407] *Mihne*, Mihnea Radu (Mihnea al III-lea), 1658—1659.

[408] *Sıkıntey nehri*.

mergînd năvalnic, am parcurs o distanţă de treizeci şi una de ore şi am ajuns pînă seara în orăşelul Scînteia[409]. Au fost incendiate numaidecît cele trei sute de case, capturîndu-se multe prăzi şi mulţi robi. De acolo, am năvălit spre apus şi, incendiind şi oraşul Vaslui[410], am luat multe prăzi. Am sosit ⟨apoi⟩ în orăşelul Bîrlad, ruinîndu-l şi pe acesta, am ajuns în oraşul Tecuci[411]. Populaţia de aici şi boierii venind în întîmpinarea noastră cu daruri, oraşul lor nu a fost incendiat.

Plecînd de aici în trap, am ajuns la marele menzil Focşani[412]. În acest oraş stăpînesc şi încasează taxele vamale doi boieri, unul din Moldova şi altul din Ţara Românească. Este un oraş mare, iar raiaua şi hatmanii (staroştii) săi, ieşind în întîmpinarea noastră, au adus daruri numeroase. Oraşul lor nu a fost devastat. A doua zi, am trecut cu caii rîul Focşani[413] şi am intrat în Ţara Românească. Am sosit în marele oraş Rîmnic[414], care a fost incendiat, căci raialele plecaseră la tabăra lui Mihnea[415]. Nu s-au găsit prăzi nici robi.

Plecînd de aici, chiar în ziua aceea, am mers prin munţii acoperiţi cu păduri şi, capturînd opt mii de robi aleşi, am ajuns în oraşul Buzău[416]. Era foarte înfloritor. În zori de zi tot oraşul a fost incendiat; de frica incendiului locuitorii nu şi-au părăsit casele, iar cei care au ieşit au fost luaţi robi.

340 Plecînd şi de acolo // spre apus, am ajuns în orăşelul Gherghiţa[417]. De dimineaţă, împresurînd acest oraş, am luat şapte mii de robi, înainte ca ei să iasă din casele lor. Au fost capturate atîtea prăzi încît toţi ne-am îmbogăţit. Nu am dat foc acestui oraş.

Plecînd în grabă în noaptea aceea, am asediat oraşul Tîrgovişte[418], marele centru comercial al Ţării Româneşti. Dimineaţa, cînd am trecut la atac, zicînd „Allah!, Allah!”, n-a ieşit nimeni în faţa noastră, fiindcă bărbaţii de aici fiind plecaţi în tabăra ⟨lui Mihnea⟩, în oraş nu rămăseseră decît douăzeci şi trei de mii de femei şi copii. De aici am luat numeroşi robi şi multe avuţii şi tezaure din biserici. În acel loc Gazi-Batîr aga a fost lăsat

---

409 *Iskıntey.* Evlia nu ne spune cum a ajuns de la Tg. Ocna la Scînteia, care se află pe drumul dintre Iaşi şi Vaslui.

410 *Vasilavdi.* Oraşul se află la sud de Scînteia.

411 *Tekûc.*

412 *Fohşan.*

413 Probabil că e vorba de Milcov.

414 *Rimlik.*

415 *Mehline.*

416 *Buzau.*

417 *Gergedjsa (Gergecsa).*

418 *Terkoviş.*

în urmă cu bogățiile, cu robii și cu tezaurele capturate, împreună cu zece mii[419] de voinici, și, astfel, armata islamică a fost ușurată.

De acolo, am mers, tot în grabă, spre miazăzi, parcurgînd într-o oră o distanță de nouă ceasuri și am ajuns în zorii zilei la renumitul oraș București[420], capitala Țării Românești, asediind acest tîrg. De dimineață, cînd oastea tătară a pornit la atac, toate femeiile, toți băieții și fetele au ieșit pe străzi cu vestminte de noapte, țipînd și văitîndu-se; mulți dintre ei au fost luați robi. Au mai fost capturate atît de multe lucruri, avuții și tezaure, încît nu se poate descrie. Au fost luați numaidecît douăzeci și șase de mii de robi aleși și șase sute de care cu diferite lucruri și mărfuri; prizonierii au fost predați tot lui Batîr aga, care se afla în urmă.

Rămînînd astfel iarăși fără poveri, cînd ne îndreptam în altă direcție, ostașii noștri de la Cetatea Albă au adus cincizeci de prinși <limbi>. Puși să vorbească, ei au spus: „Jurăm că beiul nostru, al Țării Românești, Mihnea bei, l-a înfrînt pe Fazîl pașa și pe conacciul Kara-Ali pașa și pe Merdjan-Arslan pașa[421], precum și pe multe alte pașale și pe mulți alți bei ai turcilor și, nimicind oștile lor, pe mulți i-a aruncat în Dunăre și i-a înecat. Pașalele lor s-au închis în cetatea Giurgiului, unde se dau și acum lupte mari. Dacă <Mihnea> va lua cetatea Giurgiului și Dunărea va rămîne înghețată, el va lovi sigur și orașele Nicopol, Rusciuk și Silistra". Cînd ei au vorbit astfel, cîtorva dintre prinși li s-au tăiat capetele, iar cinci dintre ei au fost lăsați liberi.

Îndată după aceea am pornit în mare grabă tot spre miazăzi și, pe
drumurile principale, // vedeam o mulțime de cadavre de ale mahomedanilor 341
circumciși. Blestematul de Mihnea lăsa astfel pe drumuri pe negustorii mahomedani, supușii lui Allah, pe care îi ucisese[422 bis].

Biruința asupra valahilor din cîmpia Giurgiului[422 bis]

Plecînd de aici, pe cînd mergeam printre dealuri, a apărut un steag alb și am văzut mulți dușmani și ghiauri care mergeau cu mîinile la spate și fără arme. Mulți dintre ei, venind, au căzut la picioarele prințului calgai și ale agăi de țărmuri, sărutînd copitele cailor lor. La întrebările puse, ei au răspuns: „Jurăm că noi sîntem raiale, boieri și hatmani din Țara Românească. Mihnea Djivan bei ne-a supus cu forța, iar cînd ne-a pus să luptăm

---

[419] La p. 241 este vorba de 1 000 de oameni.

[420] *Bükreș.*

[421] De fapt Djan-Arslan pașa. Vezi scrisoarea acestuia despre evenimentele din anul 1659 în *Török magyarkori történelmi emlékek.* [Monumente istorice din perioada dominației turcești în Ungaria], V, Pesta, 1870, pp. 458–459.

[422] Este foarte probabil că cei uciși nu erau negustori, ci ostași turci omorîți în lupta de la Frătești din 25 noiembrie 1659 (Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, p. 162).

[422 bis] *Yerkökü.*

cu osmanlîii la Giurgiu, am auzit că înălţimea voastră l-aţi înfrînt în Moldova pe Constantin Cîrnul şi că veniţi aici[423]. Atunci noi am fugit şi am venit la voi. Djivan bei nu ştie încă de sosirea voastră. El se luptă cu paşalele la Giurgiu".

Auzind acestea, calgai sultan a luat îndată pe cîţiva dintre aceştia drept călăuze şi cu toţii am călărit cu încredere în puterea lui Allah şi am mers repede la cetatea Giurgiu. Acolo am văzut că şapte rînduri de tabere împresurară cetatea Giurgiului, bătînd-o fără încetare şi fără teamă. Aducînd slavă lui Allah, cînd am dat un asalt, duşmanii cu pălării[424], sărind de pe locurile lor, au strigat: „Bre au venit tătarii!" şi, aruncîndu-se cu miile în Dunăre, s-au înecat. Mulţi dintre ei au fugit călare sau pe jos spre munţi.

Paşalele noastre şi trupele islamice au ieşit după ei din cetate şi au adus mulţumiri lui Allah. Atunci, calgai-sultan şi aga de ţărmuri au fost îmbrăcaţi cu blănuri de samur, iar umilului de mine mi s-a dăruit, de asemenea, o blană din cap de samur. Oastea paşei ⟨de Giurgiu⟩ a primit însărcinarea să-i urmărească pe duşmanii fugari.

Cu voia lui Allah, gerul iernii înăsprindu-se, Dunărea a îngheţat tun într-o singură noapte. Atunci oştile numeroase ca marea, care stăteau de pază în partea cealaltă a Dunării, au profitat de ocazie şi, răspîndindu-se
342 ştirea că // „inamicul este înfrînt", mahomedanii au trecut Dunărea pe gheaţă, pe la Giurgiu, şi, în trei zile şi trei nopţi, pustiind toate satele, nu au lăsat nicăieri, în ţinuturi muntoase şi cu vii, nici iarbă şi nici vreo vietate. Trupele islamice, purtătoare de noroc, au capturat avuţii, vite şi atîţia robi cum nu au luat niciodată[425]. Imediat după aceea, prin oamenii lor, Fazlî paşa şi calgai sultan au raportat şi au adus la cunoştinţă prea fericitului padişah această victorie aducătoare de bucurie. Plecînd cu oastea sa de patruzeci de mii de oameni, calgai-sultan a trecut prin Ţara Românească şi devastînd-o s-a îndreptat din nou spre Moldova.

Am găsit potrivit să descriu aici adevăratele cauze ale răscoalei din Ţara Românească.:

---

[423] Vestea înfrîngerii lui C. Şerban în Moldova se aflase în timpul luptelor de la Giurgiu (*Cronici turceşti*, II, p. 309).

[424] *Şapkalı düşmanlar*. În turca modernă *şapka* înseamnă pălărie. Evlia le spune astfel deoarece nu purtau turbane.

[425] Tătarilor li s-au dat voie să prade 7 zile în voie (Al. Ciorănescu, *Documente*). Cu acest prilej au robit şi au prădat ţara „foarte rău" (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 141). Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 307.

Cauzele răscoalei din Ţara Românească

Mai înainte, pe vremea cînd la Înalta Poartă era mare vizir Boynu-egri Mehmed-paşa[426], beiul Ţării Româneşti[427] refuzase să dea tribut vistieriei padişahului. Răsculîndu-se, el a fugit în ţara Ardealului[428], unde însă a fost omorît. Atunci s-a pus problema: „cui să fie acordată domnia Ţării Româneşti?" şi, în urma sfatului ţinut şi cu consimţămîntul tuturor, vizirul Köprülü Mehmed paşa a hotărît ca ea să fie acordată lui Mihnea Celebi[429], vestit sub numele de Djivan Celebi. El fusese crescut în conacul prinţesei Atike-Sultan[430] a lui Kenan paşa de la Istanbul şi îi mersese vestea de cunoscător al limbilor persană şi elină, de caligraf, poet, de om distins şi instruit. Astfel, domnia Ţării Româneşti fusese dăruită unei persoane care se bucura de mare trecere în ochii membrilor divanului. Afară de faptul că i se dăduse tug, tobă şi steag, Atike-Sultan îi dăruise şi ea o sută de pungi cu împrumut. Făcîndu-se toate pregătirile necesare, el a plecat din Istanbul cu mare alai, împreună cu muhzîr-aga[431] şi cu capugibaşii musulmani vestiţi şi s-a oprit la seraiul numit Topcilar al lui Melek-Ahmed paşa.

Plecînd de acolo şi trecînd prin popasuri şi menziluri, a strîns în jurul său la fiecare menzil nenumăraţi oameni fără căpătîi, pe care de asemenea îi scris capugibaşiul; mai multor sute de negustori bogaţi, pe care i-a întîlnit în cale, le-a făcut promisiuni //, pînă ce a ajuns în oraşul Bucureşti. Cînd 343
s-a aşezat acolo, a pus nart[432] asupra produselor raialei şi beraialei şi ale boierilor, obligîndu-i să le vîndă la preţuri mici şi arătîndu-se în felul acesta ca omul echităţii şi al dreptăţii. De asemenea, şi produsele sale le-a dat creditorilor săi pe preţuri de nimica. Tuturor şi în special negustorilor, făcîndu-le multe favoruri[433], le-a zis: „Veniţi cu toată averea voastră şi faceţi negoţ; vă voi da cu preţuri convenabile mărfuri nemaivăzute şi nemaicunoscute, ajutîndu-vă să obţineţi orice produs de la oricine veţi voi". În felul acesta, a arătat multă bunăvoinţă faţă de mahomedani.

El a scris şi la Poarta fericirii că „Slavă lui Allah, în ţara noastră se află acum mii de mahomedani. Să ne trimiteţi un molla, cu rangul de cinci sute de aspri, care să aibă grijă de treburile musulmanilor, căci un asemenea

---

[426] În apr.—sept. 1656.
[427] Constantin Şerban (1654—1658), aliat cu Rákóczi al II-lea.
[428] Vezi acest volum (alte pagini).
[429] Mihnea al III-lea Radu (1658—1659). Vezi şi alte pagini.
[430] Soţia lui Kenan paşa şi fiica sultanului Ibrahim I (1640—1648).
[431] *Muhzır aga*, uşier, portar, aprod.
[432] *Narh*, preţ maximal pentru mărfuri, alimente etc.
[433] Cf. şi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 136, unde se spune că Mihnea a chemat în ţară mulţi turci, pe care-i „socotea şi-i cinstea".

molla este absolut necesar. Cu voia padişahului, voi zidi o geamie sau voi construi o geamie împărătească. Să trimiteţi hatipi, muezzini, imami, ostaşi [434] şi îngrijitori pentru moschei"[435]. El a mai spus că „moneda să fie bătută în numele padişahului, iar slujba de vineri să fie citită tot în numele său". Trimiţînd oameni în acest scop, faima lui s-a răspîndit în toată lumea şi toţi credincioşii lui Allah s-au bucurat şi i-au adus mulţumiri.

Cînd vilaietul a devenit un loc de încredere, s-au dus în Ţara Românească atîţia oameni ⟨musulmani⟩ cu averile lor, încît acolo au fost duse avuţii în valoare de zece tezaure egiptene[436] şi vreo zece mii de oameni, trecînd la islamism, au format o mare comunitate. Dar iată că, într-o zi, pe neaşteptate, blestematul de Mihnea bei şi-a trimis în taină oamenii la toate schelele, poruncindu-le: „Să nu îngăduiţi să treacă nici un musulman; să nu lăsaţi să zboare nici măcar o pasăre". De asemenea, el a trimis porunci boierilor din toate oraşele din Ţara Românească, cerîndu-le: „Să omorîţi pe toţi musulmanii de sub stăpînirea voastră şi să-mi trimiteţi mie banii şi averea lor". Se relatează că, în trei zile, şaptesprezece mii de mohamedani au fost trecuţi prin sabie şi loviţi cu topoarele, iar în oraşele Bucureşti şi Tîrgovişte[437] şi în altele, o mulţime de mahomedani au fost închişi şi, după ce li s-au luat averile, au fost omorîţi cu mii de torturi[438]. Dar un steag de seimeni, un steag de sarîgea şi cîteva sute de ieniceri[439], strîngîndu-se la un loc, au refuzat să se convertească şi luptînd mereu au ajuns cu bine la cetatea Giurgiu.

344 // După aceea Djivan bei, punînd mîna pe atîtea avuţii şi tezaure, a strîns vreo sută de mii de ostaşi din Ardeal, Cehia, dintre nemţi, dintre suedezi[440], valahi, moldoveni şi cazaci. Astfel, el a hotărît să se răscoale. În urma refuzului său de a plăti tribut vistieriei împărăteşti, s-a aflat şi la Poarta Devletului de răscoala sa.

---

[434] *Mürtezika.*

[435] *Huddam.*

[436] *Mısır hazinesi*, aici în sens de „mulţi bani". Pentru a evalua anumite bogăţii, cronicarii turci se referă de obicei la sumele mari pe care provincia egipteană a Imperiului otoman le vărsa în vistieria sultanului. Vezi ed. A. Antalffy, p. 31 nota 3.

[437] *Tarkopeş* (greşeală de transcriere). Măcelul turcilor la Tîrgovişte a avut loc la 12 sept. 1659 (Hurmuzaki, IX/1, p. 148; *Monumenta Hungarica Historica*, XXIII, pp. 653—654 şi Al. Ciorănescu, *Mihnea III*, pp. 130—131).

[438] Cifra indicată aici de Evlia — 17 000 — nu este mult exagerată; în vol. I, p. 296, numărul celor ucişi este de „aproape zece mii de negustori", iar în vol. VII, p. 465, numărul lor creşte la „patruzeci-cincizeci de mii de negustori musulmani"! Mihnea se lăuda el însuşi că ucisese 12 000 de turci (Al. Ciorănescu, *Documente*, p. 95). Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 307.

[439] Prezenţa acestora în oastea lui Mihnea al III-lea este atestată şi de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 136, care vorbeşte de saragelele, deliii, beşliii şi seimenii din armata domnului. Baza oştirii sale o formau însă dorobanţii şi călăraşii de ţară (*ibidem*, pp. 138—139).

[440] *Isvedji (Isvec)*. Cifra este şi aici exagerată.

În acest fel, cu o armată numeroasă, el a început să atace părţile Silistrei, Rusciukului, Nicopolului, Orşovei[441], Vidinului şi Cladovei[442], prădîndu-le. Tot atunci şi Constantin Cîrnul a venit asupra oraşului Iaşi cu o oaste de optzeci de mii de oameni [443] iar beiul Moldovei, Ghica[444], neputîndu-se opune, a fugit la hanul Mehmed Ghirai din Crimeea.

Cu voia lui Allah, iată că acum, venind cu noi şi oastea tătară, am cucerit şi am reînviat, de la un capăt la altul, Moldova şi Ţara Românească. Cu voia lui Allah, din pricina asprimii iernii, apa Dunării a îngheţat. Toţi gaziii s-au bucurat de aceasta. Atunci, oastea islamică a intrat cete, cete, în Ţara Românească s-o devasteze şi s-o prade. Cu voia lui Allah, după zece zile ghiaţa Dunării s-a spart, iar sloiurile mari de ghiaţă au început să curgă.

În acest loc[445], un boier bogat din Ţara Românească a venit la calgai-sultan cu vreo trei sute de inşi dintre supuşii, rudele şi membrii familiei sale şi ridicîndu-şi degetul[446] în faţa umilului de mine, a adoptat credinţa islamică, ceea ce, după părerea sărmanului de mine, este o binefacere mai preţioasă decît toate prăzile. Calgai-sultan şi-a scos blana de samur şi l-a îmbrăcat cu ea pe acest ⟨nou⟩ musulman, iar umilul de mine i-am dat numele de „Mehmed". Calgaiul le-a dat trei sute de voinici şi cu toţii şi cu toate avuţiile lor s-au dus pe malul Dunării. Acolo, potrivit dictonului: „Fericirea credinţei şi a siguranţei este în partea Islamului", ei s-au îmbarcat pe corăbiile de tranzit şi au trecut în partea cealaltă, la Nicopol, unde, prezentîndu-se la nusellîmul Nicopolului, Mehmed aga, cu scrisorile lui calgai-sultan, şi-au întărit din nou credinţa, devenind oameni ai legii. Din rîndurile populaţiei acelui vilaiet, Cerkez-Omer aga şi alaibeii şi ceilalţi zaimi, precum şi meşterul de puşti Mustafa, au acordat multe binefaceri acestui musulman nou, dîndu-i saraiuri frumoase la Nicopol, unde a stat în siguranţă. Ei au avut un sfîrşit fericit, scăpînd de răutatea tătarilor.

Însă sfîrşitul blestematului de Mihnea, care s-a răsculat, n-a fost cu bine, fiindcă tot timpul, mergînd pe urmele sale cu patruzeci de mii de oşteni, l-am tot fugărit, încît am obosit. Acest om necurat, fugind zi şi noapte prin Ţara Românească, cu cai buni, // a trecut dincolo de munţii Braşovului[447], 345

---

441 *Erşovani*; de obicei: *Irşova*.

442 *Feth-ül-islam*.

443 Ridicarea lui Mihnea al III-lea contra turcilor şi cucerirea Moldovei de către C. Şerban s-au petrecut, într-adevăr, în acelaşi timp, după tratatul de la Rucăr, din 15 oct. 1659, dintre Mihnea şi G. Rákóczi al II-lea (Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, pp. 149–150).

444 *Gifa*; este vorba de Gheorghe Ghica.

445 Evlia nu precizează locul; este vorba de regiunea Dunării.

446 Gestul care însoţeşte formula mărturisirii credinţei mahomedane.

447 *Praşova*. Vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 309.

din Ardeal, cu multe giuvaieruri preţioase, crezînd că a scăpat. Dar cînd a ajuns acolo, craiul Rákóczi şi Ioan Kemény nu l-au ajutat ci, otrăvindu-l, i-au luat averea[448]. După aceea, beilicul Ţării Româneşti a fost dăruit unuia cu numele de Duca[449].

Călătoria noastră, împreună cu calgai-sultan, pe alt drum, în Moldova

Plecînd de la Giurgiu, ne-am îndreptat, la început, înspre miazănoapte. După ce am trecut prin Çölovasî[450], ne-am odihnit. I se spune Çölovasî din cauză că pămîntul său este mlăştinos. Pornind de aici, am ajuns în oraşul Tîrgovişte[451]. Oraşul abia începuse să se populeze din nou. Locuitorii care începuseră să se înapoieze au adus daruri şi au răscumpărat sute de robi dintre ai lor. De aici, ne-am dus la Bucureşti. Fiindcă locuitorii săi începuseră şi ei să se înapoieze, au răscumpărat cinci sute de robi de ai lor, plătindu-ne mulţi bani. De aici, am plecat în grabă tot înspre miazănoapte şi devastînd satele de pe malurile rîului Teleorman[452], am luat 300 de robi. De acolo, am prădat localitatea Curteanca[453]. După aceea, provocînd pagube mari satelor de pe malurile rîului Glavacioc[454] am luat o mie de robi. Apoi, jefuind şi prădînd ciftlicurile de pe malurile rîurilor Slurun[455], şi Darvai[456], am luat două mii de robi de pe malurile Argeşului şi am incendiat localitatea Iesece[457].

De aici, pe alt drum, am ajuns în oraşul Tîrgovişte. Pornind iar spre răsărit, am distrus localitatea Ciarpa[458]. Trecînd călare peste rîul Prahova[459], apoi prin localitatea Serabina[460] şi prin balta Ialomiţa[461], am ars un mare număr de sate. Apoi, cînd am trecut prin tîrgul Gherghiţa[462], am luat de acolo trei mii de robi, dar şaptezeci dintre tinerii noştri viteji au devenit martiri. Cadavrele lor le-am trimis în ţara Crimeii. De la izvorul rîului

---

[448] Mihnea al III-lea a fost otrăvit la Sătmar, la 5 aprilie 1660, de C. Şerban, cu ştirea lui G. Rákóczi al II-lea (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, pp. 172—173).

[449] *Duka*, în loc de Ghica, adică Gheorghe Ghica (nov. 1659 — sept. 1660; mutat din Moldova).

[450] *Çölovası* „cîmpie deschisă, şes".

[451] *Tîrkoviş.*

[452] *Deliorman*, „pădure nebună". Aceasta nu se află însă la nord de Bucureşti, ci la apus.

[453] *Kürtini*, jud. Argeş.

[454] *Lavaho.*

[455] *Slurun*, neidentificat.

[456] *Darvai*, neidentificat; Dîmbovnic (?).

[457] *Iesece (Yeseçe)*, neidentificat.

[458] *Ciarpa (Çapra)*, neidentificat.

[459] *Prava.*

[460] *Serabinayi*; poate *Saraybina.*

[461] *Yaloniçsa batagı.*

[462] *Göğiçsa*, lipsind litera r: *Görgiçsa.*

Prahova ne-am avîntat pînă la hotarele Ardealului şi, aducînd de acolo mulţi robi, două sute de mii de oi, şase mii de vite, // am pus cazanele pe 346
malul rîului Sir[463] şi ne-am ospătat cu chebab de vite şi am petrecut; străjile noastre stăteau în cele patru părţi. Trecînd peste rîul Buzău[464], am luat mai multe sute de robi precum şi mii de cai de herghelie. După aceea, dînd o luptă crîncenă pe dealurile Rîmnicului[465], deşi trecusem dealul Gühercile[466] şi făcusem deja un drum de o zi, totuşi, după obiceiul tătăresc, ne-am întors repede şi am răpit multe raiale, punîndu-le în lanţurile nenorocirii, împreună cu copiii şi cu rudele lor care coborau, fără nici o grijă, din munţi.

În acelaşi timp am prădat o sută şaptezeci de mii de vite şi cai şi patru sute de mii de oi[466bis]. A doua zi, amîndouă aripile, cea din dreapta şi cea din stînga, au ajuns în oraşul Focşani şi am trecut dincolo de rîu. Mai înainte, robii şi avuţiile prădate din Ţara Românească fuseseră trimise în ţara Crimeii, împreună cu Batîr aga şi cu alţi o mie de viteji[467]. Slavă lui Allah, în acest oraş ne-am întîlnit cu toţii şi am adunat toată oştirea la un loc. Dar cele zece mii de care cu avuţii au devenit piedici pentru picioarele noastre. În acest oraş am dormit o noapte. Aici fiind hotarul Moldovei, au sosit nenumărate daruri din partea beiului Moldovei, care venise cu noi[468], pentru calgai-sultan şi pentru aga de ţărmuri şi pentru oamenii de slujbă şi pentru agalele de furaje şi pentru bătrîni. El se ruga, cu scrisoare, astfel: „De aici începe ţinutul meu şi vilaietul meu; să nu mai prădaţi şi să nu mai jefuiţi". Cînd s-a citit scrisorile sale de rugă, atunci agalele de furaje şi telalii au strigat: „De acum înainte calgai-sultanul nostru îi va pedepsi aspru pe cei care vor face incursiuni şi vor pustii satele şi vor lua bani, vite de povară şi îmbrăcăminte". Pierzînd speranţa de a mai putea porni la jaf, fiecare a căutat să-şi ducă cu bine robii şi prăzile pe care le avea.

După aceea am plecat de la Focşani şi, urmînd drumul de ţară spre răsărit, am trecut prin oraşul Tecuci[469] şi prin tîrgul Bîrlad[470]. Trecînd cu multă greutate rîurile Bîrlad şi Vaslui, am ajuns la tîrgul Vaslui. Raialele şi boierii de aici, venind cu nenumărate daruri, au mai salvat 800 de robi şi 70 000 de oi, dîndu-ne multe avuţii. De aici, am înaintat de-a lungul luncii Bîrladului şi tot în ziua aceea am urmat şi cursul rîului Scînteia.

---

463 *Sir*, neidentificat.
464 *Gözova*, greşeală în loc de *Buzova*, adică Buzău.
465 *Rimlik*.
466 *Güherçile dagı*, adică „dealul cu salpetru", neidentificat.
466 bis Cifre exagerate.
467 La altă pagină se aminteşte de 10 000.
468 Adică cel care fusese adus din Constantinopol şi aşezat în domnie.
469 Teküdj.
470 Perladi; mai jos Berlad.

După multă trudă şi oboseală, am ajuns la tîrgul Scînteia. Şi aici au fost vîndute multe mii de oi şi vite. Dar nu s-au vîndut deloc nici cai şi nici robi, pentru că tătarii ţin mult la cai şi la robi.

De aici, urmîndu-ne drumul tot spre răsărit, noul bei al Moldovei, însoţit de 100 000 de ostaşi[471], a ieşit în întîmpinarea lui calgai-sultan, în sunetele meterhanelei sale, strigînd: „Biruinţa ta să fie binecuvîntată!";
347 // i-a pus pe umeri o blană de samur şi l-a încins cu o sabie împodobită cu pietre scumpe. De asemenea, i-a dat şi agăi de ţărmuri un caftan preţios, lucrat în aur. Pe toţi oamenii lui de frunte i-a îmbrăcat cu cîte un cekman[472] de postav şi cu nădragi[473].

Intrînd în Iaşi cu întreaga oaste islamică, în a patruzeci şi una zi, am avut cinstea de a vedea pe binefăcătorii noştri: Gazzaz-zade aga şi Kemankeş Ahmed paşa (sic!), al lui Fazlî paşa, şi încă alte multe sute de buni prieteni. Slavă lui Allah, căci eu am intrat în acest oraş cu zece feciori robi şi patru fecioare sclave şi cu şaptesprezece cai şi cu multe avuţii de pradă. Am oferit daruri lui Ahmed aga şi am primit daruri de la el, de la ⟨Ştefan⟩ bei şi de la ceilalţi. Apoi, am stat liniştit în conacul meu.

Hotărîndu-mă să descriu oraşul Iaşi, capitala Moldovei, l-am cercetat bine atît în interior cît şi în exterior.

În aceste zile, calgai-sultan a primit douăzeci de pungi de la beiul nostru din Moldova[474], Ştefan bei, ca răsplată pentru ajutorul ce-i dăduse pe calea dreptăţii. De asemenea şi el i-a dăruit ⟨lui Ştefan bei⟩ două sute de cai. Cînd mergeam cu atîţia robi şi cu atîtea prăzi în ţinutul Crimeii, el mi-a acordat umilului de mine cinci robi şi şase cai buiestraşi. Apoi, Ştefan bei i-a dăruit şi agăi de ţărmuri cinci pungi pentru cheltuieli de drum şi cinci cai. Aceştia, la rîndul său, întorcîndu-se în vilaietul Cetatea Albă, cu robi nenumăraţi şi cu multă pradă, mi-a dat şi el daruri sărmanului de mine.

Mai apoi, pe cînd stăteam liniştit şi petreceam în conacul meu, m-am înfăţişat într-o zi înaintea lui Ştefan bei. Fiind singuri în acel loc, l-am întrebat în cursul convorbirii: „Beiul meu, îţi mai aduci aminte ce fel de făgăduială solemnă mi-ai făcut în ziua luptei care s-a dat lîngă acest oraş. Iaşi?" „Ce anume?" zise el. Atunci, sărmanul de mine i-am răspuns: „În ziua aceea mi-aţi spus: «Dacă Allah cel preaînalt îmi va da norocul să mă aşez pe scaunul Moldovei, făgăduiesc că voi recunoaşte că Allah e unic şi voi trece la credinţa profetului Muhammed»[475]. Iată, acum Allah este

---

[471] Cifra este exagerată.
[472] *Çekman*, în paranteze şi *çepken*.
[473] *Don*.
[474] *Bulgar*, în loc de *Bogdan*.
[475] Este vorba de o făgăduială a domnului; vezi mai sus.

de față și vede tot. Păstrîndu-ți făgăduiala ta solemnă, spune formula de mărturisire a credinței și mărturisește că prea cuviosul Muhammed — pace lui ! — este adevăratul profet, pentru ca astfel Allah cel darnic să te mențină în această domnie, deoarece el ți-a încredințat această domnie în urma făgăduielii tale, iar dacă nu-ți respecți promisiunea, e sigur că îți va lua din mînă această domnie și, trecînd fără credință din lumea aceasta în lumea cealaltă, vei rămîne veșnic în focul iadului". Atunci el îmi zise : „Dar tatăl meu, stînd închis la Iedikule, m-a făcut bei, împovărîndu-se cu o datorie de
3 000 de pungi. Dacă devin musulman, // atunci ⟨moldovenii⟩ nu-mi vor 348
îngădui să-mi păstrez domnia. Care va fi atunci situația mea și a tatălui meu?" „Bre, beiul meu, — îi zisei sărmanul de mine — jur că taina aceasta nu o va ști nimeni. Tu să te duci mai departe în bisericile lor cu acest calpac verde al tău și să nu te lepezi de ritul lui Isus[476], dar să faci numai mărturisire pentru credința musulmană din tot sufletul și prin viu grai". La acestea beiul zise : „Atunci, Evlia Celebi, învață-mă cum se trece la islam ; dar, dacă-l iubești pe prea cuviosul Muhammed, taina aceasta aici să rămînă".

Zicînd acestea, slavă lui Allah !, el și-a ridicat degetul arătător și a rostit de trei ori, din tot sufletul, cuvintele mărturisirii. După ce s-a cinstit, în acest fel, cu islamul, am făcut spălarea rituală și am îndeplinit împreună cu el rugăciunea de amiază[477]. I-am mai dat sfaturi, l-am mai lămurit în punctele necesare practicii religioase a islamului. După aceea, m-am dus acasă și m-am odihnit. Slavă lui Allah !, în timpul acestei lupte sfinte, am săvîrșit o faptă foarte bună ca aceasta. Fața beiului s-a luminat, iar foarte multe din greutățile sale s-au ușurat și el a ajuns stăpîn pe o avere ca a regelui Karun[478]. După aceea și sărmanul de mine m-am apucat să descriu orașul.

Descrierea orașului călugărului Iașica

După informațiile istoricilor greci[479], cauza întemeierii acestui oraș a fost aceea că în aceste locuri trăise de mult un călugăr bătrîn care, ajungînd pînă la Isus, stătea și vorbea adeseori cu ucenicii, iar în veacul al șaselea de după Isus, el a găsit, încă în toată puterea sa, și pe măria-sa profetul ⟨Muhammed⟩. Acest călugăr se numea Iașica. Ajungînd un bătrîn neputincios, necredincioșii de pretutindeni îi trimeteau plocoane și daruri,

[476] *Isa.*

[477] Trecerea lui Ștefăniță Lupu la islamism nu este confirmată de alte izvoare. El a fost în tot timpul domniei un sprijinitor al bisericii ortodoxe, terminînd lăcașurile începute de tatăl său (C. Andreescu și C. Stoide, *op. cit.*, pp. 149—161).

[478] *Karun*, personaj legendar, socotit în Orientul musulman ca fiind foarte bogat.

[479] *Müverrihan-ı Rum.* Acești istorici nu se ocupă de originile orașului Iași, dar Evlia îi citează pentru a-și impresiona cititorii.

astfel că el a adunat o avere care trecea de o mie de milioane. Murind într-o zi acest patriarh fără credinţă[480], Iaşica, a fost înmormîntat acolo unde locuise, iar peste el au zidit cu banii lui, mulţi ca ai lui Karun, o mănăstire mare care a fost numită, după numele său, mănăstirea Iaşica[481]. Cu timpul, s-a întemeiat pe locul acela un oraş foarte mare[482], care a fost numit tot după numele acestui călugăr. Ulterior, printr-o pronunţare deformată a lui Iaşica, oraşul a devenit cunoscut sub numele de Iaşi.

Mai tîrziu, un rege numit ,,Kurtia''[483], unul din fiii regelui Salsal[484], împodobind acest oraş şi transformîndu-l într-un oraş înfloritor, a ridicat pentru el un palat foarte mare. Acestui palat, care a fost numit după numele regelui şi care serveşte de palat beilor, i se zice Curte.

Este un palat demn de a fi luat de model şi merită să fie văzut. În
349 anul 805[485] Ildîrîm Baiazid han[486], // venind ca un fulger, a trecut pe toţi necredincioşii prin ascuţişul sabiei şi a cucerit oraşul, impunîndu-i la haraci pe necredincioşii care scăpaseră de sabie. Apoi, el a trecut cu corăbiile pe malul de dincolo, la Sinop[487]. Încă în acel an, necredincioşii, adunîndu-se laolaltă, au făcut un zid tare în jurul oraşului Iaşi[488] şi s-au răsculat din nou. Ildîrîm han a venit iarăşi asupra lor şi, trecîndu-i pe necredincioşi prin sabie, a dărîmat cetatea zidită de ei. Cînd Ildîrîm han a trecut din nou în Anatolia, ei s-au răsculat iarăşi şi fiindcă, în cursul anului, ei s-au răsculat de şapte ori, Ildîrîm han, venind tot de atîtea ori ca un fulger, i-a pedepsit pe răsculaţi, a supus oraşul şi a făcut cuceriri; din cauza acestor victorii, înălţimea sa Emir-Sultan l-a poreclit pe Baiazid han cu numele de Ildîrîm han[489]. Răsculîndu-se şi după aceea în nenumărate rînduri, li s-a venit iarăşi de hac. La ultima cucerire, el (oraşul) a fost închinat ca vacuf pentru Mecca şi Medina[490]. Sultanul Suleiman Kanuni a instituit drept lege ca:

---

480 *Patrik bi-tarik.*

481 O mănăstire a lui Iaţco exista la Suceava.

482 Despre originea oraşului Iaşi s-a scris foarte mult, dar legenda înregistrată de Evlia nu se găseşte în alte izvoare. După opinia lui Bandini, Iaşii se numeau astfel ,,după un păstor cu acest nume'' (*Călători*, V, p. 327); după D. Cantemir, întemeietorul ar fi fost un morar numit Ioan sau Iaşi (*op. cit.*, p. 73). Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 403—405. După cercetări mai noi, numele Iaşi ar fi legat de alanii arcaşi refugiaţi aici, denumiţi jiasz (Dan Bădărău şi I. Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri*, Iaşi, 1974, pp. 29—30).

483 Personaj creat de Evlia Celebi pentru a explica originea curţii domneşti.

484 Alt personaj legendar, fără nici o legătură cu primul. Vezi nota 67.

485 1 aug. 1402 — 20 iul. 1403.

486 Baiazid Ildîrîm, sultan otoman (1389—1402). Eroare; este vorba probabil de Mehmed al II-lea (1451—1481) sau de Suleiman Magnificul (1520—1566).

487 *Sinab.*

488 Iaşii nu au avut niciodată zid înconjurător.

489 Ildirîm înseamnă ,,fulger''; este o încercare de a-i explica numele, care însă nu se leagă de Moldova.

490 Oraşul nu a fost niciodată vacuf.

numirea şi mazilirea beilor lui să fie în mîna Casei osmane[491]; ei să aibă steag şi tobe, pe steagurile lor să fie desenat un cap de bour[492], beii lor să meargă la expediţie împreună cu dinastia otomană, avînd o oaste alcătuită din douăzeci de corpuri[493] de călăreţi şi 3 000 dorobanţi[494] puşcaşi, iar atunci cînd li se conferă pentru prima dată domnia, beii lor să plătească padişahului 1 500 de pungi[495]; în fiecare an să dea cîte 150 de pungi pentru plata soldelor craiului[496] şi 40 000 de oi pentru bucătăria[497] padişahului şi pentru ieniceri; la începutul fiecărui an să dea, pentru arsenalul imperial, 1 000 de butoaie de seu pentru unsul galerelor şi alte o sută de butoaie de ceară curată, o sută de cîntare de ceară de albine şi 1 000 de piei de vită. Toate acestea trebuiau predate paşalei din vilaietul Oceakov.

Deşi, de la această rînduială încoace, ei (moldovenii) trăiesc în linişte, totuşi mai pun la cale, pe alocuri, cîte o răzvrătire, cu puterea banilor. Fiind însă pedepsiţi îndată cu asprime, li se devastează şi li se pradă ţinuturile şi vilaieturile. Beii lor, ca oricare mir-i-miran, au paharnici şi puşcaşi musulmani şi şatîri musulmani[498], cu coifuri aurite şi cu topoare în mînă. Ei au, de asemenea, o meterhanea formată din şase persoane, un divan-efendisi[499], doisprezece capugibaşî musulmani şi douăsprezece agale de tătari[500], din partea tătarilor. Aceştia sînt cei care au grijă de treburile lor cu hanul. În fiecare an, ei trimit hanilor ⟨tătari⟩ cîte cincizeci de butoaie de miere şi o sută de cai, ca dar[501]. Toate sînt după legea lui Suleiman han. Legea lui Suleiman han este în vigoare pînă astăzi.

// Beiul ei ⟨Moldovei⟩ are un venit anual de 8 000 de pungi greceşti[502], 350
2 000 de pungi obţine din daruri şi 2 000 de pungi pentru zaherea, încît

---

[491] Este vorba de supunerea Moldovei la 1538.

[492] Această stemă este mult mai veche decît dominaţia otomană în Moldova.

[493] *Djerd* sau *djirid*. Numărul oştenilor Moldovei nu a fost limitat printr-o dispoziţie specială.

[494] *Tarabans*.

[495] Pentru ocuparea tronului nu se plătea o sumă fixă, iar suma indicată de Evlia este foarte mare (Vezi *Istoria României*, II, pp. 781—783).

[496] Titulatura *(elkab)* sultanilor cuprinde şi titlul de *kral* (crai, rege). Vezi L. F e k e t e, *Einführung in die osmanische-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, p. LII.

[497] Despre aceste obligaţii de a aproviziona Poarta vezi *Istoria României*, II, pp. 785—787.

[498] Domnii Moldovei nu ţineau garnizoane otomane, decît în anumite împrejurări.

[499] *Divan efendisi* era unul dintre secretarii sfatului domnesc (divanului); redacta cererile prezentate către Poartă şi avea şi alte atribuţii. Vezi P. S t r i h a n, *Divan-effendi în Ţara Românească şi Moldova în sec. XVII—XIX*, în „Studii", 1968, nr. 5, pp. 881—896.

[500] *Tatar*, probabil curieri, lipcani.

[501] Cf. M i r o n C o s t i n, *Opere*, p. 45, care arată că de la Ieremia Movilă era obiceiul să se dea tătarilor „în toţi ani cîte... ⟨mii⟩ cîntare ⟨de miere⟩ şi alte daruri".

[502] *Kise-i Rumi*. A. Antalffy traduce cu pungi europene (p. 40). Despre veniturile domnului Moldovei vezi D. C a n t e m i r, *op. cit.*, pp. 265 şi 268, nota 15; el indică 600 000 de taleri; deci 1 200 de pungi.

ţările Moldovei şi Ţării Româneşti sînt cele care îi îmbogăţesc pe marii dregători de la divanuri, pe vizirii şi pe demnitarii din Istanbul[503]. Sărmanul de mine cunosc bine situaţia din aceste ţări. Demnitatea de domn în Moldova şi Ţara Românească este mai productivă decît cele din Bagdag şi din Egipt, dar ea este destinată numai beilor creştini.

Înfăţişarea teritoriului oraşului Iaşi. Oraşul Iaşi este aşezat la nord de Dunăre, la o distanţă de două conace, pe o mare întindere de pămînt care are, la nord-est[504], dealuri joase, iar partea dinspre sud-est este formată din şes şi cîmpie. Spre miazăzi, are un lac artificial, iar spre apus sînt dealuri păduroase şi lanuri de grîu. Cuprinde în total 20 000 de curţi înfloritoare[505]. Nu are deloc case acoperite cu olane sau cu plumb, dar ele sînt clădite din piatră[505bis]. Are numeroase palate şi mănăstiri.

Palatul curţii[506]. Acesta este un palat măreţ. Beii care au domnit au ridicat, fiecare, cîte o construcţie, încît s-au format mai multe rînduri. Cel care şi-a dat mai mult osteneală pentru a-i desăvîrşi înflorirea a fost tatăl lui Ştefan bei, Lupu bei[507], care este acum închis la Iedikule. Fiind stăpîn pe o avere ca cea a lui Karun, el a pus să se ridice palate cu două caturi şi cu un cat, băi, bazine de apă[508] şi săli de divanuri de nedescris. Ferestrele şi balcoanele sînt îndreptate spre lac[509]. De jur împrejur, palatul este înconjurat cu un zid frumos, de piatră, în formă de cerc, în felul unei cetăţi cu ziduri, ca cele ridicate de Şeddad[510]. De jur împrejur, se află şi un şanţ, iar spre nord are o poartă de fier. În faţa porţii sînt cinci-şase uşi[511]. Are şi o sală mare de divan[512], în care încap cinci mii de persoane[513]. Ferestrele sale privesc unele spre altele. Palatul cuprinde mai mult de o sută de încăperi pentru icioglani şi este acoperit cu ţigle smălţuite, puse unele

---

503 Observaţie justă.

504 *Poyraz*, Crivăţ. Despre întinderea oraşului în această vreme vezi D. Bădărău — I. Caproşu, *op. cit.*, pp. 91—92.

505 După Bandini, la 1641, erau 15 000 de case (*Călători*, V, p. 327). Despre numărul caselor în această vreme vezi D. Bădărău — I. Caproşu, *op. cit.*, p. 89.

505 bis Nu toate casele erau construite de piatră sau zid, după cum au remarcat şi alţi călători (*ibidem*, p. 102).

506 *Kurtiya*. Evlia nu foloseşte termenul turc serai.

507 Vasile Lupu. Despre lucrările făcute de V. Lupu vezi M. Costin, *Opere*, pp. 91, 119 şi acest volum. Despre curtea domnească din Iaşi vezi bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 407—413 şi 498—499.

508 *Şadırvam*.

509 Despre acest mare iaz sau heleşteu vezi C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, pp. 151—152.

510 Rege al Yemenului, vestit prin monumentele pe care le-a ridicat în timpul domniei sale.

511 *Bevvab* (pl. de la *bab*). A. Antalffy traduce cu „străji" (p. 41).

512 *Divan hane*. Sala se numea chiar divan.

513 Cifră evident exagerată.

peste altele. Apoi, are o pivniţă (chilar), o şelărie şi o vistierie[514], adică locul unde stă vistierul[515]. Este un palat asemenea unei cetăţi. Piaţa seraiului formează şi ea una din podoabele sale.

În faţa acestui palat să află un lac, care nu exista mai înainte. În anul o mie patruzeci şi cinci[516], Lupul bei, obţinînd învoire de la sultanul Murad han al IV-lea, a înălţat un zid între două dealuri. În felul acesta, din apele rîului Scînteia[517] s-a format un lac mare, iar în el a pus mii de feluri de peşti. Din arendarea lui în vremea aceea a obţinut 40 000 de galbeni. În prezent se dă tot cu arendă. Circumferinţa lacului măsoară 8 000 (sic!) de mile, // iar la capătul de jos se află mori de apă. Pe malurile acestui lac, 351
Lupul bei clădise o astfel de baie încît în toată Europa[518] nu există o baie atît de strălucitoare ca aceasta. Cînd sultanul Murad han a auzit despre splendoarea sa, a zis: „Nu cumva acest afurisit va pretinde, cu timpul, să devină crai?" Auzind aceasta, Lupul bei a trimis marelui vizir[519] Kara-Mustafa paşa[520] următoarea scrisoare, zicîndu-i: „Să mă chemaţi înaintea padişahului ca să mă cinstesc cu trecerea la islam în faţa sa şi cînd voi deveni vizirul[521] Moldovei, voi plăti padişahului meu 500 000 de galbeni, iar stăpînului meu[522] 100 000". Pecetea de pe scrisoare era aşa:

„Prietenul dinastiei lui Osman. Lupul, voievod la serhatul Bogdan"[523].

Murad han, văzînd această rimă, a trimis vorbă ca Lupul bei să vină fără întîrziere pentru a deveni musulman. Dar, înainte de sosirea sa, Murad han a trecut în lumea veşniciei, iar Lupul bei, întorcîndu-se din drum, a rămas în rătăcire.

Varoşul[524] *oraşului Iaşi*. Cuprinde 20 000 de case, acoperite cu stuf, la miazănoapte de palatul beiului, într-un loc întins. Printre aceste case se află vreo 700 de uliţe curate, largi şi acoperite cu scînduri[525]. Casele, cu acoperişuri de şindrilă sau de scînduri, aşezate unele peste altele, aparţin

---

[514] *Tesbarhane*, în loc de *vistiyarhane*.

[515] *Defterdar*.

[516] 17 iunie 1635 — 4 iunie 1636.

[517] *Iskınteu*; de fapt Bahlui.

[518] *Frengistan*, „ţara frîncilor".

[519] *Sadr-ı-a'zam*.

[520] Mare vizir între anii 1639—1644.

[521] *Vezir*, aici în sens de domn. De fapt Vasile Lupu era deja domn şi nu a trecut niciodată la islamism.

[522] Adică marelui vizir.

[523] *Muhibb-i hanedan-ı al-i Osman. Lupul, voyvoda-i serhadd-ı Bogdan.*

Despre sigiliul lui Vasile Lupu a se vedea Maria Dogaru, *Primul sigiliu cu text în limba turcă folosit de domnitorii români*, în „Rev. muzeelor", 1970, nr. 6, pp. 532—533.

[524] *Varoş* desemnează cartierele din afara zidurilor unei cetăţi.

[525] Cf. şi informaţia lui Cornelio Magni din 1672 („Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. istorice", s. II, t. XXX, 1910—1911, pp. 52—53).

boierilor[526], vameşului[527], logofătului[528], vistierului[529], hatmanului[530], cuparului[531] şi altor negustori bogaţi. În ogrăzile lor se află foarte puţine vii şi grădini. Gardurile sînt făcute de obicei din trestie, din nuiele şi din papură. Mulţi dintre negustori sînt de neam laz.

Mănăstirile. Se găsesc unsprezece mănăstiri care nu au nicăieri pereche, poate numai în ţinutul Kiev al moscovitului[532].

Prima dintre ele, destinată slujbelor ⟨domneşti⟩, se află chiar în faţa palatului beiului. Este o mănăstire clădită solid, dar nu este atît de ornată şi împodobită. Pe vremea lui Ildîrîm Baiazid această biserică devenise o moscheie a musulmanilor[533]; mai tîrziu, transformînd mirhab-ul ei într-o uşa, au făcut-o iar biserică. Fiind un vechi lăcaş de rugăciune, ea este foarte venerată. Tot în incinta ei se află şi mormîntul unui preot[534], despre care se spune că ar fi fost un contemporan al măriei sale Isus.

Apoi, afară din oraş, lîngă drumul care duce la schela Galaţi, pe malul lacului lui Barnovschi[535], pe un povîrniş, se află mănăstirea Minokula[536]. Este un locaş care merită să fie amintit şi seamănă cu o cetate. Se spune
352 că ar fi rămas încă de pe vremea lui Isus cel venerat. În ea trăiesc 500 // de preoţi, călugări[537], vlădici şi patriarhi necredincioşi[538].

Apoi, pe malul lacului oraşului Iaşi se află mănăstirea Galata. Şi această mănăstire a necredincioşilor este întărită ca o cetate. Constantin Cîrnul, închizîndu-se în această mănăstire, a pus să se sape în exterior o întăritură foarte mare, încît trebuie şase ore pentru a o ocoli. Avea fortificaţii în şapte locuri, precum şi porţi cu şanţuri şi cu macarale în cinci locuri. În interior era prevăzută şi cu galerii subterane, încît era o întăritură mare. Dar, slavă lui Allah, vitejii noştri i-au trecut repede prin sabie pe toţi, iar pe cei din mănăstire i-au făcut bucăţi, aruncîndu-i din turnul clopotniţei.

---

526 *Boia*, greşit în loc de *boiar* (boyar).

527 *Vamoş*. Este probabil ca Evlia să se refere la localul vămii sau carvasaralei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 427).

528 *Lakofet*.

529 *Pistiar*.

530 *Hatma*.

531 *Kupar*.

532 *Moskof*.

533 Informaţia nu corespunde realităţii istorice; la Iaşi nu a existat niciodată moscheie. Este vorba probabil de biserica Sf. Nicolae Domnesc, clădită de Ştefan cel Mare în apropierea curţii domneşti.

534 Aluzie la legenda călugărului Iaşca, eponimul oraşului Iaşi.

535 *Yurbuska*. Să fie Ciurbeşti?

536 După nume pare a fi mănăstirea Socola, situată în apropierea oraşului, construită probabil de Alexandru Lăpuşneanu (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 418). La A. Antalffy, Mnukulh (p. 43), identificată greşit cu biserica Sf. Vasile-Nicolina, construită la 1813.

537 *Kasis*, în loc de *keşiş*.

538 *Mugan*, plur. de la *mug*, *mag*, deci „idolatri, adoratori ai focului necredincioşi".

După aceasta, trebuie să fie văzută şi mănăstirea lui Lupul bei[539], din interiorul oraşului. Nu poate fi descrisă nici cu graiul, nici cu pana. Fiind clădită de curînd, pietrele de marmură strălucitoare lucesc şi scînteiază, încît par că ar fi frunzele de pe un pergament iluminat. El a construit această mănăstire timp de şase ani. Deşi plătise şi sultanului Murad[540] 100 000 de galbeni, atunci i s-a arătat sultanului Murad: „Padişahul meu, Lupul bei a zidit, cu învoirea ta, o cetate atît de puternică, încît ai întîmpina greutăţi pentru a o cuceri, chiar dacă ai merge tu însuţi cu oştirea ta cît marea". De aceea Murad han a trimis în taină o iscoadă. Cînd acesta a ajuns acolo a văzut că, într-adevăr, este o clădire foarte mare, dar nu o cetate, ci o patriarhie care nu-şi are pereche nicăieri pe faţa pămîntului. După ce acest om s-a uitat bine la frumuseţile şi la planul acestei biserici, a descris-o padişahului în amănunţime. Sultanul Murad, zicînd că „Dacă va fi voia lui Allah, vom face şi noi o geamie la fel!", a trecut-o cu vederea.

Dar, într-adevăr, este o biserică construită cu multă măiestrie[541]. Atît în interior cît şi în exterior, se află chipuri care se pot pune alături de picturile lui Mani şi Behzad şi Aga Riza[542], parcă sînt însufleţite, numai că nu vorbesc; dar felul lor de a zîmbi şi de a privi dă de gîndit. Pentru starea lor, se potrivesc mult următoarele versuri:

„Bine zugrăveşte trăsăturile frumoasei,

Dar ce vei face, — o, Behzad! — dacă te robeşte ispita şi farmecul ei?"

Într-adevăr aşa este, căci Allah cel preaînalt este cel care dă mişcare, mlădiere, zîmbet şi tăcere tuturor fiinţelor. Nu am mai văzut în nici o ţară astfel de opere de picturi cu miniaturi executate cu atît farmec şi după gustul frîncesc[543], cum sînt cele care se află pe bolţile şi pe cupolele acestei mănăstiri. Spre a-şi arăta măiestria, pictorul, a zugrăvit // în această biserică de o parte grădina raiului, iar de cealaltă parte iadul şi abisul[544]. El a desenat fecioarele[545] şi feciorii[546] din paradis, apoi cea mai înaltă treaptă a locuinţei eterne numită Ilbin[547] şi arborele „Sedre-i münteha"[548]: Într-o

353

[539] Mănăstirea Trei Ierarhi.

[540] Murad al IV-lea, sultan otoman (1623—1640).

[541] Descrierea bisericii a fost publicată şi separat de A. Antalffy, *Description turque du monastère des Trois Hiérarques de Iassy. Extrait du „Voyage d'Evliya Tchélebi"*, în „Studia et acta Orientalia", I, 1957, pp. 5—11. Pentru comparaţie vezi şi descrierea făcută de Paul de Alep în acest volum p. 46—50.

[542] Pictori miniaturişti din vechiul Iran.

[543] *Firenk*, european.

[544] *Derk-i esfel.*

[545] *Huri.*

[546] *Gılman.*

[547] *Ilbin*, în loc de *Iliyyun.*

[548] Pom din cerul al şaptelea, după eshatologia islamică.

parte a zugrăvit al nouălea cer, cu tronul ⟨lui Allah⟩ şi tabla[549] cu condeiul, înfăţişînd traiul şi fericirea celor din rai în tot felul de palate frumos împodobite, astfel încît celui care le priveşte îi vine să-şi dea sufletul chiar în ziua aceea, numai pentru a putea ajunge în grădina raiului. Tot astfel, zugrăvind în culori strălucite şi în foc şi fum locurile din infern, ca valea suspinelor, valea Ghaia[550], valea infernului, valea schingiuirii[551] şi trecătoarea flăcărilor[552], el i-a înfăţişat şi pe Nemrod[553], pe Faraon[554], pe Karun, pe Şeddad[555], pe defăimători, pe instigatori, pe denunţători, pe îndrăgostiţi, pe afemeiaţi, pe adulterini, pe ticăloşi, pe idolatri şi pe sodomiţi, desmorţindu-se unii pe alţii şi i-a înfăţişat aşa de bine pe aceştia, încît cel care îi vede, ruşinîndu-se de toate faptele lor, devine curat şi nevinovat.

Pictorul a înfăţişat impresionant şi zidul care desparte raiul de iad[556], arătînd de o parte cumpăna faptelor, iar de altă parte podul pe care merg cei drepţi[557], astfel încît cel care vede acestea tremură ca frunzele de toamnă. Pe partea dinspre uşă a acestei biserici, el a zugrăvit şi curtea cea mare în care se vor strînge sufletele în ziua de apoi şi, arătînd tumultuoasa învălmăşeală de oameni, vaietele, spaima şi groaza lor, el a realizat o pictură cu neputinţă de descris prin cuvinte; poate ⟨s-o descrie⟩ numai cel care cunoaşte tainele credinţei. Sărmanul de mine, privindu-le cu băgare de seamă, am rămas cu degetul în gură.

Chipul care mi-a produs cea mai mare plăcere decît toate celelalte a fost al diavolului cel afurisit. Chipul său era foarte comic şi urît şi-l tîrau cei din infern cu forţa, necăjindu-l foarte mult. Sărmanul de mine zîmbeam cînd îl priveam. Umilul de mine i-am spus atunci preotului care mă călăuzea: „De ce îi zugrăviţi astfel pe aceştia?" Iar preotul mi-a răspuns: „Jur, aga, că poporul nostru este neştiutor cînd îi ţinem predici de pe amvoanele noastre şi-l sfătuim, el nu înţelege cuvintele noastre. Noi nu-l putem face să înţeleagă vorbele noastre printr-un limbaj simbolic, cum pot face şeicii voştri. De aceea noi punem să se facă chipurile tuturor acestora şi, cînd

---

549 *Tabla* pe care ar sta scris prototipul Coranului şi care s-ar afla în cer (*Coran*, XIII, 39).

550 Puţ din Gheena.

551 *Sidjdjin*, „fundul iadului".

552 *Sa'ir beli*, „podul flăcărilor".

553 *Nemrud*.

554 *Fir'aun*, faraonul Egiptului.

555 Regele Yemenului.

556 *A'raf*, zidul care desparte raiul de iad, corespunzînd purgatoriului (*Coran*, VII, 44—46).

557 *Sırat-ı mustakim*. După credinţa islamică, e podul pe care vor trece oamenii la judecata de apoi şi care se întinde de la un capăt la altul al iadului. Fiind îngust ca muchea unei săbii, numai cei care au făcut fapte bune vor putea trece, păcătoşii căzînd în focul iadului. Vezi ed. A. Antalffy, p. 45, nota 8.

predicăm, îi arătăm: „raiul este aşa, iadul este aşa, purgatoriul este aşa, rebelii sînt aşa". Sărmanul de mine l-am mai întrebat: „Dar de ce vă închinaţi acestor idoli, spunînd că sînt Dumnezeu?" Iar el mi-a răspuns: „Doamne fereşte, noi nu spunem că ei sînt Dumnezeu; aceste chipuri sînt ale domnului Isus, ale Sf. Nicolae, ale lui Augustus[558] şi ale Apostolilor etc. // 354
Împreună cu acestea sînt şi chipurile ctitorilor acestei biserici, precum şi cele ale altor binefăcători şi fondatori. Cînd noi îi vedem ⟨astfel zugrăviţi⟩ şi trecem prin faţa lor, ne descoperim şi, şoptind o rugăciune, îi cinstim. Dar noi nu spunem niciodată că ei ar fi Dumnezeul nostru. Ce vorbă este aceasta? Văzînd că noi îi cinstim astfel, poporul ne aduce daruri, iar noi punem să se facă noi chipuri şi, astfel, cîştigăm".

Uşa dinspre apus, care dă spre tinda acestei biserici a lui Lupul bei, are canaturi lucrate în sidef curat şi cu fire de argint şi e lucrată cu argintărie frumoasă. Costul cădelniţelor împodobite cu pietre preţioase şi al diferitelor feluri de cruci scumpe, lucrate cu măiestrie, care se găsesc în acest sfînt locaş, nu poate fi calculat. Aproape de locul care corespunde mihrabului, se află un tron în chip de pupitru[559], împodobit cu dantelă[560], pe care se pune Evanghelia[561]. Numai acest tron preţuieşte cît un tezaur egiptean.

Pe pietrele făţuite ale pereţilor exteriori ai acestei biserici se află, ca podoabe, figuri şi înflorituri. Îndeosebi înfloriturile de pe o piatră sînt astfel încadrate în ornamente săpate cu discuri de soare, cu împletituri de linii, cu dantele de piatră şi cu inscripţii ornate, încît cel care le priveşte rămîne uimit de felul cum meşterul sculptor a cioplit marmora cu dalta sa. S-ar putea ca astfel de zugrăveli împodobite să existe doar la Atena, oraşul filozofilor şi al bărbaţilor de stat, în templul divinului Platon[562]. Templul lui Platon este acum geamia lui Ebu-l-Feth[563].

În jurul curţii vaste a acestei mănăstiri se află peste o sută de chilii, cu şi fără etaj, pentru preoţi, călugări şi monahi; în ele trăiesc nu mai puţin de 300 de asceţi. Toţi par foarte slabi şi sînt numai oase, ca şi papa de la Roma![564]

Această biserică avînd multe fundaţii pioase, în bucătăria sa creştinească se găsesc din belşug mîncăruri şi se împart cu multă dărnicie celor care trec pe acolo. Şi Lupul-oglu[565], noul bei, a trimis acestei mănăstiri

---

558 *Avustus*. Curioasă menţionarea sa aici.
559 *Rahle*.
560 *Cipa*; probabil *cipcă*, în sens de „dantelă".
561 *Indjil (Incil)*.
562 *Eflatun*.
563 Mehmed al II-lea Cuceritorul (1451–1481).
564 *Roma Baş-Papazı gibi*.
565 Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu.

un policandru care preţuieşte 3 000 de galbeni[566]. Zidurile din jurul acestei întinderi sfinte sînt făcute din blocuri ⟨de piatră⟩ ca la cetăţi.

Deasupra porţii se află o clopotniţă[567] înaltă, iar în vîrful ei se găseşte un clopot mare cît cupola unei băi[568]. Sunetul clopotului se aude de la o depărtare de un conac. În sfîrşit, după socotelile arhitecţilor şi meşterilor pricepuţi şi după cum au dat de ştire cunoscătorii situaţiei, pentru ridicarea acestei biserici s-au cheltuit zece tezaure egiptene, şi pace!

Aproape de această mănăstire se află Mănăstirea Doamnei[569]. Este o clădire a soţiei craiului Lupul[570], „Dona Banu"[571]. Doamna este de ori-
355 gină // circaziană. „Dona Banu" este fiica surorii lui Derviş Mehmed paşa[572], fost mare vizir, şi este mama lui Ştefan bei[573], beiul nostru actual. Ea a rămas în credinţa rătăcită. În timp ce Derviş-Mehmed paşa era valiu în Siria[574], el s-a rugat mult de sultanul Murad şi a făcut totul pentru a scăpa pe această fată din mîna lui Lupul. Dar Lupul, sacrificînd tezaure multe, nu a dat fata, numai din îndărătnicie, şi a avut apoi de la ea mai mulţi copii[575].

Această biserică fiind a acestei fete, are o înfăţişare foarte frumoasă şi este aşezată în apropiere de biserica soţului ei. În această biserică se află acum un lucru care trebuie amintit, căci este o minune ce-ţi dă de gîndit. În anul 1061[576], cînd Melek Ahmed paşa era mare vizir[577], unii oameni i-au relatat că într-o veche biserică din tîrgul[578] Kum-Burgaz, nu departe de cetatea Silivri[579], s-ar fi scos dintr-un sarcofag de marmură, sicriul unei fete cu numele Kiralensa[580], a lui Ianku bin Madean[581], primul înteme-

---

566 Cifră exagerat de mare.

567 *Çanlık kalesi*, în loc de: *çanlık kulesi*; *kale* înseamnă cetate iar *kule* turn.

568 *Hamam.*

569 *Dona Manastırı*; este mănăstirea Golia.

570 *Lupul kral.*

571 *Banu* în persană (şi poate în cercheză) înseamnă „doamnă". *Do⟨m⟩na Banu* este o reprezentare a aceleiaşi titulaturi, explicată româneşte. Este vorba de Ecaterina Cercheza, a doua soţie a lui Vasile Lupu, de care vorbeşte adesea şi Paul de Alep (vezi acest volum, p. 63–64, 289 ş.a.).

572 Suphi Mehmed paşa, mare vizir (1648–1649).

573 Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659–1661).

574 *Şam*; era valiu de Damasc.

575 Ştefăniţă, Ioan şi Alexandru.

576 25 dec. 1650 — 13 dec. 1651.

577 Ahmed paşa, mare vizir otoman (1650–1651).

578 *Kasaba.*

579 *Silivri*, Selymbria bizantină, localitate în Rumelia.

580 *Kiralensa*, din grec. *kira* (doamnă) şi Elenitza sau Lenitza; aici este vorba de Paraschiva.

581 *Yanku bin Madeyan*, după autor şi după alte izvoare narative otomane, ar fi întemeietorul legendar al Constantinopolului.

ietor, acum 3 000 de ani, al cetății Constantinopolului[582] și că trupul ei s-ar fi păstrat neputrezit, că sprîncenele, ochii, obrajii, nasul, urechile și chiar șuvițele de păr ar fi la locul lor. Atunci pașa m-a trimis pe mine, sărmanul, să cercetez acest fapt. Dovedindu-se că situația a fost așa cum o descriu, am prezentat un arz scris pașei în acest sens. În acea epocă ⟨Lu⟩pul bei domnea încă în Moldova. Plătind, cu mare jertfă, 20 000 de galbeni padișahului, vizirului și tuturor sfetnicilor, el a încărcat în care sarcofagul de marmură cu sicriul fetei și le-a strămutat și le-a așezat în această biserică a Doamnei, care era încă în construcție[583]. El a împodobit marmura sarcofagului ei, pe deasupra, cu rubine, cu diamante, cu topaze, cu pietre de Ceylon, cu ochi de pisică, cu ochi de pește, cu smaragde, cu agate[584] și cu alte pietre scumpe, după care l-a învelit în întregime cu atlas colorat în roșu și lucrat în fire de aur. Sicriul a devenit atît de frumos și strălucitor, încît orbea ochii celui care îl privea. Ca construcție, biserica aceasta este la fel ca mănăstirea lui Lupul bei. De fapt, amîndouă au fost clădite de un arhitect polon[585].

Tot în orașul Iași, pe lîngă mănăstirile amintite, mai sînt încă următoarele: mănăstirea craiului Ștefan[586], care este ca o cetate; mănăstirea „Sansar"[587]; mănăstirea Sf. Sava[588], mănăstirea Sf. Dumitru[589] și mănăstirea Constantin[590]. Deoarece și acestea sînt vestite, ele sînt tot atît de bogate și mari[591]. Avînd multe fundații pioase, în fiecare din ele vin și trec
zilnic cîte o mie de călăreți // și pedestri. 356

În afară de acestea, în mahalale se găsesc și multe biserici mici. Acestea sînt ca niște lăcașuri[592].

Piețele și bazarele. Aici se află în total 2 060 de dughene[593]. Ele sînt piețe și bazaruri, unele din piatră, iar altele acoperite numai cu stuf sau cu

---

582 *Istanbul.*

583 Moaștele Sf. Paraschiva au fost așezate de Vasile Lupu în biserica Trei Ierarhi, nu la Golia, Vezi acest volum, p. 49.

584 *Pașem,* în loc de *Yeșem.*

585 Vezi și descrierea făcută de Paul de Alep la p. 39—41.

586 *Istefan kıral manastiri.* Sf. Nicolae Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare.

587 *Sansar* (?). Greu de spus ce biserică poate fi aceasta; nu poate fi Sf. Sava, amintită separat.

588 *Isvet Sava.* Vezi descrierea lui Paul de Alep în acest volum, p. 33—35.

589 *Kasım,* Sf. Dumitru. Biserica Sf. Dumitru, a familiei Balș, nu era una din cele mai mari din Iași (N. Stoicescu, *Bibliografia,* pp. 461—462).

590 Biserica Sf. Împărați este amintită în secolul al XVIII-lea (*ibidem,* p. 464).

591 Datele lui Evlia despre bisericile ieșene nu sînt prea exacte.

592 *Tekke,* lăcaș pentru dervişi; aici, pentru călugări.

593 Cifra este exagerată; este greu de admis că Evlia a numărat toate dughenele! Despre dezvoltarea economică a orașului în această epocă vezi D. Bădărău și I. Caproșu, *op. cit.,* pp. 59—80.

scînduri[594]. Deşi nu are nici un bedestan de piatră, totuşi aici se găsesc lucruri de valoare din toate ţările. În dughene stau femeile şi fetele lor şi îşi oferă mărfurile spre cumpărare, după placul şi socotelile lor[595]. În acest bazar stă la intrare un vameş şi ia vamă de la negustori. Portul acestui oraş este Danzigul[596], de lîngă ocean, din ţara ⟨Polonia⟩...[597], astfel încît, orezul de India, piperul, scorţişoarele, cuişoarele, ardeiul negru lung[598], toate se aduc cu carele din oraşul Danzig, care se află spre nord, la o distanţă de 20 de popasuri de acest oraş.

În acest oraş, Iaşi, se află în total 1060 de pivniţe, deasupra cărora, aproape la toate, se află cîte un birt sau o casă de toleranţă[599]. Au vinuri puţine; fiind o regiune cu iarnă aspră, nu au podgorii[600]. Băuturile care îmbată sînt diferite feluri de zeamă de miere, diferite feluri de rachiuri, horilcă[601], bere[602], zeamă de orz[603], de ovăz[604], de secară[605] şi mied[606]. De aceea toţi locuitorii se îmbată pînă ameţesc şi se buimăcesc şi umblă apoi alene, fără nici o treabă[607].

La Iaşi se află şase mari case de negoţ bine înzestrate şi în care se găsesc tot felul de mărfuri scumpe[608].

Aici se găseşte şi o clădire specială de oaspeţi pentru agalele[609] care vin de la Poarta fericirii. Acesta este un sarai mare cu 40 de odăi, cu grajduri şi cu bucătărie. Slujitorii din sarai servesc pe oricine. Şi agalele tătari-

---

594 Despre înfăţişarea acestora, *ibidem*, pp. 79—80.

595 Informaţie identică cu cea dată de Paul de Alep (vezi acest volum, p. 52). Majoritatea negustorilor o formau însă bărbaţii (D. Bădărău şi I. Caproşu, *op. cit.*, p. 75).

596 *Daniska*. Autorul se referă la faptul că Iaşul avea legături comerciale cu portul Danzig. Vezi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 115.

597 În text sînt trei puncte de suspensie.

598 *Dar fülfül*, „poivre noir oblong".

599 Informaţie eronată; deasupra pivniţelor se găseau dughenele.

600 Informaţie inexactă; regiunea avea podgorii renumite; vezi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 119 şi D. Bădărău — I. Caproşu, *op. cit.*, p. 62, unde se spune că Iaşii deveniseră „o mare podgorie".

601 *Horelka*, foarte apreciată în Moldova.

602 *Piva*, de la termenul slav *pivo*; este berea.

603 *Arpa suyu*, adică „apă de orz".

604 *Yulaf suyu*.

605 *Çavdar suyu*.

606 *Hadd suyu*; probabil în loc de *med suyu*, adică mied.

607 Informaţie greşită. Vezi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 309.

608 Evlia are aici în vedere pe marii negustori ieşeni, de genul lui Enache Barbălată (vezi N. Iorga, „*Domnul Enachie Barbălată*" în „Rev. istorică", II, 1916, p. 80).

609 *Agalar*. Este vorba de aşa numitul „Beilic", unde erau găzduiţi reprezentanţii Porţii, amintit de alte izvoare în sec. XVIII (N. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 420).

lor conăcesc aici. Dar în acest oraş nu se află nici o cişmea ; toată populaţia bea numai apă adusă cu carele, în butoaie numite ciubăre[610].

Femeile uşoare[611] din acest oraş, zise „gazde"[612], stau în cîrciumi. Ele poartă un fel de rochii pestriţe din atlaz, din stofă de mătase şi de catifea şi se încalţă cu papuci cu tocuri înalte şi împodobite cu cuie cu capete mari şi aurite. Ele stau cu capul gol şi cu părul negru despletit. Oferind celor care le ies în cale frumuseţea lor şi plăcerile trupeşti, ele plătesc, ca dare, beiului Moldovei, şase pungi pe an[613].

Femeile cinstite poartă, peste fusta de mătase colorată, un şorţ[614]
albastru, ca cele de la marginea Istanbulului. // În felul acesta, şi după 357
îmbrăcăminte se cunoaşte dacă o femeie este sau nu de moravuri uşoare.

Locuitorii bogaţi se îmbracă cu postav şi poartă pe cap căciuli tătăreşti. Ei poartă şi dolmane cu nasturi de argint pe piept şi la mîneci. Cei mai mulţi dintre ei se îndeletnicesc cu negoţul. O parte din ei sînt ostaşi ; aceştia poartă, ca şi tătarii, tolbe cu săgeţi şi sînt buni călăreţi. Toţi fiind de neamul lui Mesia, citesc cartea Evanghelia *(Incil)*.

Alimentele şi băuturile. Au din belşug mîncăruri, băuturi demne de laudă şi miere şi ceară. Se găseşte chiar şi o varietate de ceară care iese din pămînt[615]. Din cauza căldurii, pămîntul crapă, iar albinele îşi fac acolo mierea care, topindu-se, intră în pămînt, iar ceara iese la suprafaţă şi o adună toată lumea. Numai Allah ştie numărul animalelor de acolo. Sînt vestite rachiurile de tot felul şi pîinea albă, franzela[616].

Lungimea (sic!) acestui vilaiet întins este de douăsprezece conace de la apus de Focşani şi pînă în oraşul Ismail. Partea de răsărit se mărgineşte cu pămîntul cetăţii Tighina din eialetul Oceakov. De acolo şi pînă la malul Dunării se învecinează cu cazacii înfrăţiţi. La miazănoapte se află cetăţile Hotin şi Oceakov[617]. Se mărgineşte şi cu Nistru[618] şi cu ţara leşească. În partea de apus se mărgineşte cu munţii şi podişurile împădurite ale vilaietului secuiesc[619] din Ardeal. La apus[620] se învecinează şi cu vilaietul Ţării Româneşti. În partea dinspre malurile Dunării se învecinează cu otomanii. De jur împrejurul vilaietului este o cale de patruzeci de zile.

---

610 *Ciber.* Cişmelele publice au fost înfiinţate în sec. XVIII (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 429—431).
611 *Fahişe.*
612 *Kazda.*
613 Informaţie neconfirmată de alte izvoare.
614 *Peştemal.*
615 Este vorba de ozocherită.
616 *Frandjila (francala).*
617 *Ova*, în loc de *Ozu*, Vozia, Oceakov.
618 *Tuna*, în loc de *Turla* (Nistru).
619 *Seykel vilayeti.*
620 De fapt la sud — vest, la apus fiind Transilvania.

Acest vilaiet are stăpîni pe boieri. Aici există atîta dreptate, încît chiar dacă ai purta în public giuvaieruri scumpe, puse pe cap într-o tipsie de aur, nimeni nu ar îndrăzni să se uite la ele[621]. Există o stăpînire de aşa fel încît, dacă un supus se răscoală, el este tras îndată în ţeapă prin coaste, fără iertare; nici nu este lăsat să vorbească. Fiecare sat are judele[622] său şi ostaşii săi. Nici un om nu tiranizează pe altul. La divanul domnesc[623] se ascultă pricinile şi nimeni nu poate face mărturii mincinoase.

Numele dregătorilor din conducerea Moldovei, după termenii folosiţi de ei înşişi:

Marele logofăt[624]. Fiind cel mai mare dintre toţi boierii, el are în mîna lui pecetea întregului vilaiet. *Primul vornic*[625]. El ascultă toate pricinile care se ivesc în ţinuturile aflate de la jumătatea vilaietului şi pînă la
358 cetatea Hotin şi pînă la malul rîului Nistru // şi pînă la vilaietul leşesc şi pînă la hotarele Ardealului şi Tighinei. *Marele hatman*[626] este căpetenia[627] oştirii din întregul vilaiet.

Hatmanul al doilea[628]. Acesta este comandantul oştirii din jumătatea vilaietului.

Postelnicul este chehaiaua capugiilor beiului; el introduce la bei pe raiale şi pe cei care au vreo pricină cu averea statului, unde beiul hotărăşte.

Paharnicul[629] şi *cuparul*. Aceştia doi sînt cei care întind beiului cupele; beii beau din mîna şi cu sfatul lor şi nu beau din mîna altora.

Spătarul[630] este un armaş care ţine spada pe lîngă bei.

Vistierul. Acesta, fiind *defterdar*[631], are în mîna sa toate avuţiile şi vistieriile.

Comisul[632] este starostele grajdurilor.

---

[621] Informaţie ce contrazice aserţiunile lui Paul de Alep (vezi p. 123).
[622] Este vorba de vătăman sau vornic.
[623] *Bey Divanı*.
[624] *Baş-logofet*.
[625] *Birinci vornik*. De fapt erau doi mari vornici: de ţara de sus şi de ţara de jos.
[626] *Baş-hatman*.
[627] *Baş-serdar*.
[628] *Ikinci hatman*. Este vorba de serdar, care conducea trupele din regiunea de răsărit a ţării.
[629] *Baharnik*.
[630] *Ihbatar*, în loc de *ispatar*.
[631] *Defterdar*, slujbaş însărcinat cu administrarea finanţelor din Imperiul otoman. *Başdefterdar* însemna ministru de finanţe.
[632] *Komisin*.

Jitnicerul[633] este un fel de arpa-emini[634].

Logofătul al treilea este teşcheregiul[635], dar în afară de ei mai sînt şi *divan efendii*[636] musulmani şi turci.

Uşarul[637] este başcapugibaşiul.

Şătrarul este mehterbaşiul[638] cortului.

Cămăraşul este vistiernicul beiului.

Armaşul este comandantul străjilor de noapte[639]. Allah să ne ierte, dar grozăviile pe care le săvîrşeşte omul acesta nu se fac nici chiar în ţinuturile Persiei !

Stolnicul[640] este ceaşneghirbaşî.
Vătaful[641] este chehaiaua ceauşilor.
Clucerul[642] este primul pivnicer[643].
Medelnicerul[644] este starostele ospătarilor[645].
Slugerul[646] este starostele măcelarilor.
Agaua dorobanţilor[647] este ca agaua ienicerilor.
Vameşul este intendentul vămilor[648].

Păstrînd legături de prietenie cu oamenii de căpetenie ai acestui oraş, am putut afla multe despre situaţia lor, în cele patruzeci de zile. Mîncam la ospeţe bogate şi petreceam în grădini frumoase, aflate la o depărtare de un sfert de ceas, spre nordul oraşului.

---

633 *Zeyenkiar (zeyenkâr)*; scris greşit.
634 *Arpa emini*, intendentul feudelor numite *arpalık*; jitnicerul se ocupa de aprovizionarea cu grîne a curţii domneşti.
635 *Tezkereci*, diac care transcria documentele. Evlia omite pe logofătul al doilea iar ordinea dregătorilor nu respectă rangul acestora. Despre aceasta vezi M. Costin, *Opere*, pp. 238—239 şi D. Cantemir, *op. cit.*, pp. 199—213.
636 *Divan efendileri.*
637 *Uşar.*
638 *Mehterbaşı* era şeful muzicii militare *(mehter, mehterhane)*. Şetrarul se ocupa de corturile domniei.
639 Armaşul aducea la îndeplinire execuţiile.
640 *Ustolnik.* Turcescul *çaşnigirbaşi*, şeful ceaşnighirilor, este corespondentul stolnicului: degustătorul mîncărilor sultanului, respectiv ale domnului.
641 *Vatah.* Nu exista un dregător cu acest nume, ci slujbaşi mărunţi. Vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, pp. 233—242.
642 *Kulçar.*
643 *Kilârcibaşi.* De fapt exista o dregătorie separată de pivnicer.
644 *Medetenkiar (medetenkâr).*
645 *Sofraci başi.*
646 *Sulçar.*
647 *Darabans agası.*
648 *Gümrük emini.*
Pentru comparaţie vezi şi lista dregătorilor din Ţara Românească în vol. VII, pp. 480—481 *(Seyahatname)*.

Oferind adesea ospeţe în cinstea efendiului nostru Ahmed aga, el (domnul) îi dădea totodată şi felurite daruri. Chiar într-o zi, scoţînd cadavrele ostaşilor care se înecaseră de curînd, în timpul luptelor, în lacul de lîngă Iaşi, el a dăruit ostaşilor noştri lucrurile lor de valoare şi armele lor. Apoi, în a patruzecea zi, el i-a dăruit lui Ahmed aga 40 de pungi de galbeni, 40 de cai buiestraşi, trei blănuri de samur, diferite postavuri ostăşeşti pentru zece perechi de nădragi, un harnaşament şi o şa tătărească, lucrate în argint, şi alte lucruri scumpe de tot felul. Afară de acestea, i-a mai dat şi teşcherele prin care să poată lua zilnic, de la oricare intendent din Moldova, cîte 50 de ocale de carne. Pentru toţi cei din suită, el a mai dat zece pungi, postav pentru un rînd de nădragi şi cîte un cal.

359 Sărmanului de mine //, cel plin de cusururi, mi-a dat trei pungi, cinci armăsari buiestraşi, doi cai, un ceasornic, un harnaşament şi o şa tătărească, lucrate amîndouă în argint, apoi tot felul de postavuri groase pentru cinci rînduri de haine, precum şi o teşcherea pentru cinci ocale de carne pe zi. Şi slujitorilor mei le-a dat cîte o sută de guruşi, cîte un cal şi postav pentru cîte un rînd de nădragi. Apoi, după un drum de un ceas depărtare de oraş, am pornit spre miazăzi, luîndu-ne rămas bun de la bei, de la toţi boierii, de la hatman[649], de la vistier[650] şi de la cupar.

Plecarea noastră din Moldova la Adrianopol, în ziua de luni, a treisprezecea zi a lunii rebi II, 1070[651]

Mai întîi, în ziua cînd am plecat din Moldova, stăpînul nostru Ahmed aga a pus să se taie capetele celor patru trădători, şi a poposit în satul Căpoteşti[652], care este un sat înfloritor cu pîrcălab. De aici am venit la popasul din satul Răbîia[653] şi de acolo la menzilul din satul Burteni[654]. De aici, stăpînul nostru Ahmed aga a mers în oraşul Ismail ca să ia prizonierii.

Umilul de mine am început atunci să vizitez cetăţile şi oraşele de pe malul Dunării. Am trecut prin satul Moiteşti[655], prin satul Cosmeşti[656] şi apoi prin satul Mateieşti[657]; acesta este aşezat într-o pădure, fiind un sat înfloritor cu o mie de case. Fiind aşezate aproape de malul fluviului, aceste sate nu fuseseră devastate şi incendiate de tătari şi de aceea erau

---

649 Hatman era în această vreme Ilie Şeptilici (1659—1661).
650 Vistier era Iordache Cantacuzino (1659—1661).
651 28 dec. 1659.
652 *Kapudan karyesi*, Căpoteşti, jud. Vaslui. Era satul mănăstirii Bîrnova.
653 *Roboya karyesi*, jud. Vaslui.
654 *Burten*, neidentificat; satele sînt greu de localizat.
655 *Moyteş* (?).
656 *Közmeşest*, jud. Galaţi.
657 *Matebeş*.

înfloritoare. De acolo am venit în satul Taşburun[658], care este ⟨la⟩ hotarul Moldovei. De aici încolo, spre apus, începe granița Țării Româneşti.

Mergînd de aici, spre răsărit, pe malul Dunării, am ajuns în satul Ilcița[659], care este o schelă mare pe malul fluviului Dunărea, pe pămîntul Moldovei. În vechime, el avea un izvor de ape termale[660], care acum nu mai există şi din care pricină i s-a dat denumirea de Ilcița. De aici, mergînd spre răsărit, am ajuns la cetatea Isaccea[661].

Cetatea Isaccea. În anul 1003[662], cînd sultanul Osman al II-lea[663] a trecut la cucerirea // cetății Hotin[664], a poruncit capudanului Celebi Ha- 360
san paşa: „Să zideşti, la locul numit Isaccea, o cetate, încît să se meargă la ea, peste Dunăre, cu şaizeci de corăbii de tranzit. De asemenea, să construieşti pe Dunăre, care are o lățime de şapte sute cincizeci de brațe, un pod trainic de lemn. La el să lucreze cincizeci de constructori de corăbii pentru ca, atunci cînd va trece oastea mea ca marea, să nu se necăjească deloc". De aceea, chiar în anul acela, Hasan paşa a construit această cetate, pe malul fluviului Dunărea.

O descriu mai jos: este o fortăreață puternică, de formă pătrată, aşezată la Dunăre, în rînd cu cetatea Tulcea şi se află pe pămîntul Babadagului[665]. Are patruzeci de ostaşi azapi, patruzeci de beşlii, patruzeci de ostaşi de pază. Aici e stăpîn dizdarul cetății. Se găsesc cantități suficiente de muniții şi de tunuri. Are o poartă rezistentă de fier ce se închide, în fiecare seară, în sunetele meterhanelei. În interiorul fortăreței sînt case gol-goluțe pentru ostaşi, precum şi magazii de provizii.

Oraşul se află în afara cetății, iar casele de aici sînt acoperite cu şindrilă şi cu trestie. El se găseşte în partea de sud a Dunării. Dintre geamii, geamia capudanului Hasan paşa este un lăcaş plăcut, cu un minaret. Deşi sînt destule dughene, totuşi nu are bazar de pînzeturi[666].

Potrivit obiceiului vacufurilor, clădirile de binefacere de aici se află în stăpînirea lui Omer aga, vechilul lui Hasanpaşazade Husein bei, Mehmed bei şi Ibrahim bei, întrucît cetatea aceasta, hanul, geamia, clădirea de binefacere, baia, piața şi bazarul, toate sînt binefaceri şi daruri ale tatălui lor, răposatul Hasan paşa. De aceea, administrația lor trece din tată în

658 *Taşburun*; probabil Taşbunar la nord de lacul Catlabuga (R.S.S. Moldovenească).

659 *Ilçisa*. Este vorba probabil de vadul de la Oblucița, aflat în apropiere de Isaccea, spre care se îndreaptă Evlia şi pe unde se trecea peste Dunăre.

660 *Ilıdja (Ilica)*.

661 *Ishakdji (Ishakcı)*.

662 16 sept. 1594 — 5 sept. 1595; de fapt, 1030 H. = 1621.

663 Osman al II-lea (1618—1622).

664 În 1621 (M. Costin, *Opere*, p. 85 şi *Cronici turceşti*, II, pp. 162—164).

665 Vezi şi *Cronici turceşti*, I, pp. 265, 307, 403, II, p. 113 şi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 92.

666 *Bedestan*.

fiu. După stingerea urmaşilor celor stipulaţi se administrează cu 6000 de guruşi arendă. Subaşiul de aici, fiind de sine stătător, deţine dreptul de a judeca şi de a pedepsi, iar cu ajutorul celor o sută de slujbaşi, el menţine paza şi ordinea. Raiaua sa este formată din creştini: valahi, moldoveni, greci, armeni şi bulgari.

Cadiul de aici are rangul unui dregător cu o sută cincizeci de aspri. În jur sînt comune întinse. Cea mai mare comună este satul Tomarova[667]. Mai înainte, acest ţinut era stăpînit de Moldova. Beiul Moldovei l-a dăruit sultanului Osman[668], în semn de „bun sosit", şi a fost alipit la cazaua Isaccea. Fiind înfloritor şi productiv, are cîteva prăvălii.

361 Cetatea Isaccea are chehaia de spahii, // serdar de ieniceri, capudan de Dunăre, muhtesib şi vameş[669]. Clima de aici fiind plăcută, grădinile şi viile sînt foarte numeroase. De aici pînă în satele Arakel[670], Ozan[671] şi Reni (Tomarova), pămîntul Isaccei este acoperit, de la un capăt la altul, cu grădini şi vii, cu bostănării înfloritoare. Acestea sînt sate mari de cîte 500 de familii. De aici am ajuns în satul Tomarova, la cişmeaua lui Mehmed aga şi la cetatea Tulcea. De acolo, mergînd spre sud, am sosit în satul Hadjiki-paşa[672], după aceea în oraşul Babadag, unde ne-am întîlnit cu efendiul nostru Ahmed aga.

Pornind din nou la drum, am trecut prin satele Ciftai[673], Tariverde[674], Caramurat[675], Osmanfacî[676], Alibeichioi[677]. Apoi am ajuns în oraşul Bazargic...

Plecarea noastră de la Adrianopol, împreună cu marele serdar Köse-Ali paşa, în a cincisprezecea zi a lui şaban 1070[678], *pentru cucerirea cetăţii Oradea din Ardeal...*

380 ...Pentru trecerea oastei în vederea luptei sfinte de la cetatea Oradea s-a construit pe Dunăre, în apropiere de Hisardjik[679], un pod mare de lemn, cu şaptezeci şi şapte de pontoane[680], pînă la cetatea Panciova, de pe pămîntul Timişoarei de pe coasta cealaltă...

---

667 Adică Reni.
668 La 1621 (M. Costin, *Opere*, p. 85).
669 *Bedjdar*, încasator de *badj* (taxa de tranzit).
670 *Arakel*, neidentificat.
671 *Ozan*, poate Uzlina de pe braţul Sf. Gheorghe.
672 *Hadjiki-paşa*, Hagilar (?).
673 *Çiftay*, poate Paşa Çiftligi, sau Paşa Cişla.
674 *Tanrı-Verdi*.
675 *Kara Muradlı*.
676 *Osman-Fakı*.
677 *Ali-Bey*. Despre aceste sate vezi mai sus pp. 389—391 şi pp. 447—450.
678 26 aprilie 1660. Trupele au ajuns la Oradea în iulie 1660.
679 *Hisardjik*, „Cetăţuia", la o oră mai jos de Belgrad.
680 *Tavlumbaz*, în loc de *tonbaz* sau *tombaz*.

Plecarea noastră pentru lupta sfîntă de la Oradea, după ce am îndeplinit 385
la Belgrad slujba de Bairam din anul 1070[681].

Trecînd pe podul cel mare de lemn construit peste Dunăre pe șaptezeci de corăbii de tranzit și pontoane, la cale de o oră mai jos de Belgrad, în apropiere de Hisardjik, am sosit întîi la palanca Panciova din vilaietul Timișoara. Aceasta este o palancă de lemn în formă pătrată și e așezată într-o luncă, din apropiere de vărsarea rîului Sava în Dunăre. De jur împrejur are o sută de pași. În ea se află un dizdar, cincizeci de neferi, suficiente depozite de muniții, o geamie, un han și un mic bazar, dar nu are baie. Casele sînt acoperite în cea mai mare parte cu stuf și cu nuiele. Rîul Timiș[682] vine tocmai din munții Ardealului și ai cetăților Caransebeș[683], Lugoj[684], Făget[685], Șoimuș[686] și, trecînd prin șanțul cetății Timișoara, se varsă în acest loc în Dunăre. Este o apă mică și mlăștinoasă. Orașul Panciova este un cadiat în vilaietul Timișoarei, scutit de obligații, iar cadiul are un venit de o sută și cincizeci de aspri.

De aici, îndreptîndu-ne spre miazănoapte, am sosit în satul Jebel[687]. Acest sat aparține alaibeiului. În cîmpiile de aici nu se găsește piatră nici măcar cît un bob de fasole, dar ierburile și bălăriile cresc așa de înalte, încît se pierd în ele chiar și un om călare. De aici, am ajuns la palanca Denta[688]. Și aceasta este o întăritură de formă pătrată, construită din nuiele; este așezată tot pe malul rîului Timiș[689], pe pămîntul Timișoarei. Are un dizdar și cincizeci de neferi, un depozit de muniții, o geamie, un han și cîteva dughene. Grădinile sînt roditoare. De aici am ajuns la cetatea Timișoara.

Descrierea puternicei cetăți a Timișoarei[690]. Pe vremea lui hudavendighiar[691], această cetate era o palancă mică, stăpînită de craiul Ardealu-

---

681 *Iyd* a fost sărbătoare de după luna *ramazan*, adică la *1 șevval* 1070 = 10 iunie 1660. Despre pregătirea marii expediții turcești condusă de Köse Ali pașa vezi *Cronici turcești*, II, pp. 189 și urm., 314–315; vol III (sub tipar).

682 *Nehr-i Temeșvar*, „rîul Timișoarei".

683 *Șeșey*.

684 *Lugoș*.

685 *Façat*.

686 *Soymoș*.

687 *Zedeș*, în altă parte apare: *Zepel*; de fapt Jebel, jud. Timiș.

688 *Danta*, jud. Timiș.

689 *Tamașvar*.

690 Această descriere a fost publicată de mai multe ori în „Katholikus Szemle", 1901; „Biserica și școala", 1905, pp. 85–86 și 94–95; G. Postelnicu, *Descrierea Timișoarei de către un călător turc în veacul al XVII-lea*, în „Analele Banatului", I, 1928, nr. 1, pp. 57–64; Egumenul Serapion, *Un călător turc prin Banat în veacul al XVII-lea*, în „Banatul", 1928 nr. 1, pp. 6–10; M. Guboglu, în „Studii de istorie a Banatului", II, 1970, pp. 31–40, etc.

691 *Hudavendigâr*, robul lui Allah", supranume dat sultanului Murad I (m. 1389) și, după el, celorlalți sultani otomani. De fapt, Suleiman Magnificul.

lui, Menaioş[692]. La apariţia gaziului hudavendighiar, craiul Ardealului,
386 Menaioş, care era unul dintre // ghiaurii demni de infern, întărind-o, a devastat şi a pustiit ţinuturile Ungariei centrale şi ţinuturile Austriei[693]. În urma acestui fapt, craiul austriac[694] a pornit împotriva Timişoarei, a luat-o, după şapte luni, fără a-i da aman, din mîna ghiaurului ardelean şi a numit pe un căpitan cu numele de Losonczi[695] comandant peste douăzeci de mii de ostaşi austrieci, pe care i-a aşezat în ea. Împăratul austriac, craiul Ferdinand, a distrus corăbiile care circulau spre Belgrad şi a închis drumurile, lăsînd Belgradul pradă foametei şi lipsurilor de tot felul. Atunci s-a dat poruncă împărătească ca cetatea Timişoarei să fie adăugată la provinciile binepăzite ale Islamului şi, în acest scop, Mehmed paşa, beilerbeiul Rumeliei, a fost numit mare serdar. El a intrat în Belgrad şi de acolo a trecut pe malul celălalt pe podul cel mare de pe rîul Sava. Străbătînd menziluri, pe cînd trecea fluviul Dunărea, pe poduri, pe la cetatea Vukovar[696], au sosit la ordia islamică două mii de ieniceri aleşi, cu o sută cincizeci de tunuri darbzenuri şi cincisprezece tunuri balimeze, trimise de padişah[697]. În ziua aceea a sosit şi oastea tătară, iar marele comandant[698] a trecut rîul Tisa în apropierea cetăţii Titel şi a împresurat cetatea Pece[699], care fusese cucerită în şapte zile de vizirul Mehmed paşa, în anul 958[700]. Ea a fost apoi refăcută şi înzestrată cu o garnizoană numeroasă.

De acolo, mergînd spre răsărit, am asediat[701] cetatea Becicherec[702]. Locuitorii acestei cetăţi, neputîndu-se împotrivi atacului islamic, au cerut aman şi au fost cruţaţi. După ce am ocupat cetatea Becicherec, am aşezat şi în ea oştiri suficiente şi apoi am ocupat cetatea Fenlac[703] şi, după ea,

---

[692] *Menaioş*, probabil stîlcit din Lajos = Ludovic, unul din regii Ungariei; poate Nagy Lajos = Ludovic cel Mare sau *Matayoş* = Mateiaş Corvinul. De fapt cel care a reclădit cetatea Timişoarei — amintită la 1212 — a fost regele Carol Robert, care a locuit uneori aici. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, pp. 162—164.

[693] *Nemçe*.

[694] Ferdinand I (1526—1564).

[695] *Loşandja*, e vorba de Ştefan Losonczi, apărătorul Timişoarei, în 1551—1552.

[696] *Volkovar*, Vukovar, în R.S.F. Iugoslavia.

[697] Suleiman Magnificul.

[698] *Sipehsalar*. Era Ahmed paşa, trimis de la Poartă (1552).

[699] *Peçe*, localitate în Banatul iugoslav lîngă Tisa, la apus de Becicherec. După M. Guboglu, Becei, jud. Timiş. O cetate Peci să găsea lîngă oraşul Orşova, dar este departe de locul indicat de Evlia.

[700] 9 ian.—28 dec. 1551.

[701] Evlia Celebi reproduce povestirile auzite de la tatăl său despre aceste evenimente din trecut (vezi mai departe).

[702] *Peçkerek*, sînt două: Becicherul Mare şi Mic.

[703] *Felak*, Fenlac, jud. Arad.

cetatea Cenad[704]. În această din urmă cetate, multe sute de creştini, neputîndu-se împotrivi unei oştiri ⟨numeroase⟩ ca marea, au trecut la dreapta credinţă musulmană şi au predat cetatea prin bună învoială[705]. În cetate a fost lăsată o oaste îndestulătoare. Ocupînd apoi cetatea Lipova, Ulama paşa a fost numit comandant al cetăţii. După aceea a fost asediată cetatea Timişoara[706].

Întreaga oştire musulmană a intrat, prin nouă locuri, în tranşee de asediu şi a luptat şi s-a bătut cu duşmanul; dar, cu voia lui Allah, pînă cînd să fie ocupate aceste cetăţi, a venit iarna cea aspră şi, căzînd ploi nemaipomenit de mari, toate şanţurile s-au umplut cu apă într-atîta încît ienicerii n-au mai putut rămîne în şanţuri // şi, zicînd: „orice lucru la 387
timpul său"[707], au ieşit toţi ostaşii din şanţuri şi din găurile de şoareci şi au părăsit cetatea, lăsînd armele şi toate muniţiile, aruncate în toate părţile. Raportîndu-se la Poarta Devletului despre această stare de lucruri, s-a dat firman ca numitul serdar să ierneze cu oastea musulmană în cetatea Belgrad.

Toate aceste întîmplări de seamă le-am aflat din povestirile răposatului meu tată, căci slăvitul meu tată, fiind de faţă la acele lupte sfinte[708], îmi povestea astfel: „În iarna aceea ghiaurii au ocupat cetatea Lipova. În lupta crîncenă ce s-a dat, fiind încercuit, Ulama paşa a gustat din nectarul martiriului. Era în anul 958[709]. Andrei Báthory[710], care înainte fusese căpitanul Lipovei, zicînd: „Cetatea Lipova este iarăşi a mea", a pornit de la Lipova cu oamenii săi, în număr de vreo sută de mii, împotriva cetăţii Cenad. Dar în drum s-a întîlnit cu Ali paşa, vizirul de la Buda, care a nimicit întreaga sa oaste. În urma acestui fapt, craiul Ardealului[711], găsind cetatea Lipova goală, a ocupat-o şi a trimis cheile la Înalta Poartă. Pentru acest serviciu, padişahul l-a cinstit cu o spadă aurită şi cu un caftan strălucitor.

În anul următor, sultanul Suleiman han a plecat la Adrianopol. De-

---

[704] *Çınar* în turceşte înseamnă „platan"; este însă Cenad, jud. Timiş.

[705] *Vire ile*, „prin dare", „prin predare" (condiţionat).

[706] Despre asediul cetăţii Timişoara, terminat cu ocuparea ei la 1552, vezi *Cronici turceşti*, I, pp. 189—190, 272—275, 283—286, 295—296 passim şi G. Postelnicu, *Asediul Timişoarei în 1551—1552 şi cucerirea ei de către turci*, în „Banatul", II, 1927, nr. 12, pp. 26—31.

[707] Zicală arabă: *al-umur marhunatu bi-awkatiha*, pronunţată turceşte: *el-umur merhûnetû bi-evkatihâ*.

[708] Tatăl lui Evlia Celebi a murit prin 1662, deci nu putea participa la evenimente petrecute cu peste 100 de ani în urmă. Poate fi vorba de bunicul său.

[709] 1551.

[710] *Patori Andraşi*. Despre cucerirea cetăţii vezi *Călători*, II, pp. 2—6 unde comandantul este numit Andrei de Brandis.

[711] Ioan Sigismund.

oarece mai înainte se făcuseră greşeli şi se produseseră întîrzieri la asediul Timişoarei, iar duşmanul smulsese din nou cetatea Lipova din mîinile craiului Ardealului, gloriosul padişah l-a numit comandant suprem pe serdarul Mehmed paşa[712], beilerbeiul Rumeliei, dîndu-i ca ajutor, împreună cu patruzeci de odale de ieniceri, pe segbanbaşi[713] şi pe agalele de bulucuri, şaptesprezece mirimirani, pe tunari şi pe gebegii, patruzeci de mirliva şi pe Ali paşa, vizirul de Buda.

În ziua de douăzeci şi şapte a lunii rebi ul-ahîr din anul 959[714] numitul serdar a plecat din Adrianopolul cel binepăzit cu oştirea cea glorioasă şi nesfîrşită ca apa mării şi, străbătînd menziluri şi parcurgînd distanţe şi împărţind peste tot dreptate şi împăciuindu-i pe oameni, şi-a instalat cortul în oraşul Belgrad. De acolo, trecînd peste podul de pe Dunăre, în a cincea zi a lunii ramazan[715], fără a da aman şi a lăsa vreun răgaz, a atacat din şapte părţi cetatea Timişoara, cu oastea sa şi cu cele şaisprezece tunuri balimeze şi, într-o singură zi, a spart zidul în şapte locuri, iar într-o noapte a stăvilit rîul Timiş, care se scurgea prin şanţul cetăţii, lăsînd astfel cetatea pe uscat. Blestematul de căpitan cu numele de
388 Losonczi, // care fusese asediat în anul trecut, s-a închis din nou în cetate, cu oastea sa de trei mii de soldaţi nemţi, leşi, spanioli, înarmaţi cu arme şi puşti, şi s-a luptat cu îndîrjire zi şi noapte. Dar emirii musulmanilor au arătat atîta bravură şi vitejie, încît nu l-au lăsat pe duşman să răsufle nici măcar o clipă, trăgînd mereu din tunuri şi din puşti. Fiecare ostaş devenind dalkîlîci[716], se grăbeau să pătrundă prin spărturi. Pe cînd ostaşii înaintau, calul lui Ahmed paşa, serdarul, a fost omorît de o ghiulea, dar acesta, sărind în grabă pe un alt cal, nu a rămas în urma iureşului, atît de mult curaj a arătat. Dar zilnic, cîte o sută, o sută cincizeci de ostaşi musulmani goleau aici cupa martiriului; locurile acestora erau luate de vitejii serdenghecitii[717], iar gaziii se înflăcărau pentru luptă.

Pe scurt, cetatea Timişoara, cerînd aman, a fost cucerită în treizeci şi cinci de zile, prin dibăcia lui Ahmed paşa, iar oastea islamică a intrat în cetate în grupuri. Dar tocmai cînd fiecare se gîndea să vîneze cîte ceva, duşmanii s-au închis din nou în fortăreaţa interioară, stricînd astfel pacea. De aceea, dîndu-se iarăşi lupte mari, mulţi duşmani au fost trecuţi prin sabie şi mulţi alţii au căzut în captivitate. Deoarece mai înainte

---

712 De fapt, cuceritorul Timişoarei a fost Ahmed paşa, aşa cum se arată şi mai departe.

713 *Segbanbaşı*, căpetenia unei categorii de ieniceri, denumiţi *segban* (seimeni).

714 22 aprilie 1552.

715 25 aug. 1552.

716 *Dalkılıç, dal* „dă buzna", „intră", *kılıç*, „sabie", „cel ce se năpusteşte cu sabia", ostaş de sacrificiu.

717 *Serdengeçti, ser*, „cap", *geçti* „cel care a renunţat", deci „gata să-şi dea viaţa"; o altă categorie de ostaşi de sacrificiu.

căpitanul cetăţii Lipova călcase înţelegerea, osmanlîii, drept răspuns, au călcat şi ei de astădată înţelegerea, trecînd prin ascuţişul săbiei pe cei din Timişoara şi, astfel, cetatea a fost ocupată"[717bis].

Fiind sub stăpînirea Islamului, de atunci, această cetate a înflorit şi a prosperat şi, potrivit conscripţiilor[718] lui Suleiman han, a devenit un eialet separat, al cărui paşă e un beilerbei cu două tuiuri, dar de multe ori a fost încredinţat şi unor viziri cu trei tuiuri. Hassul paşei este de 806 790 aspri; mai are în unsprezece locuri şi voievozi de hassuri; dar, în afară de aceste venituri, îi mai revine anual şi suma de 87 000 de piaştri din vama tîrgurilor, din amenzi, crime şi altele provenite din judecăţi. Dacă ar fi guvernată de un vizir de felul lui Seidi-Ahmed paşa, ar putea scoate şi 200 000 groşi. Este un eialet mare, cuprinzînd şase sangeacuri: ⟨Timişoara⟩, Lipova, Cenad, Gyula, Moldova Veche[719], Orşova[720]. În anul 1069[721] vizirul Köprülü, cucerind cetatea Ineu[722], Caransebeş[723] şi Lugoj[724], a anexat aceste trei sangeacuri la eialetul Timişoarei.

// *Cetatea Timişoara* însăşi este reşedinţa paşei, iar în eialetul ei sînt 389
59 de zeamete şi 290 de timare; împreună cu ostaşii gebegii, are de regulă 7 800 de ostaşi şi, împreună cu ostaşii paşei, se ajunge la un total de 10 000 de oameni înarmaţi. Are alaibei, ceribaşi şi iuzbaşi. Cînd sînt trimişi în expediţie, ei merg laolaltă sub drapelul paşei, iar dacă nu merg în expediţiile la care sînt angajaţi, atunci, prin arzul paşei, timarele şi zeametele lor se acordă altor îndreptăţiţi. În eialet se găsesc: defterdarul vistieriei, chehaia defterdarului, defterdarul de timaruri, chehaia de ceauşi, intendentul ceauşilor, intendentul de condici, intendentul orăşenesc[725]. Hassul defterdarului de vistierie este de 110 000 aspri, iar hassurile intendentului de zeamete, al chehaiei defterdarului şi al intendentului de defter sînt de cîte 6 488 aspri; judecătorul eclesiastic (după Şeriat) are rangul de cinci sute de aspri, iar molla obţine un venit anual de 20 de pungi pentru dreptăţile pe care le face.

Unul dintre stăpîni e şi dizdarul, care are în total douăzeci şi patru de agale cu tui şi cu steag, ca: azap-agasî, beşli agasî, gönüllü agasî[726],

---

[717bis] Pînă aici Evlia Celebi a reprodus cele auzite de el.

[718] *Tahrir*, recensămînt.

[719] *Morova*, în loc de *Moldova*.

[720] *Erşova*.

[721] 29 sept. 1658 — 17 sept. 1659. Evenimentul a avut loc în 1658.

[722] *Yanova*.

[723] *Şiş*, în loc de Sebeş.

[724] În vol. I al operei lui Evlia, sangeacurile sînt: Timişoara, Lipova, Cenad, Gyula, Moldova, Caransebeş, Lugoj, Ciacova, Arad şi Becicherec.

[725] *Şehir emini*, *şehremini*.

[726] *Gönüllü agası*, agă de voluntari.

martolos agasî[727], topci agasî, gebegi agasî, hisar agasî[728], pandur agasî[729] şi alţii. Ostaşii din cetate stau acolo zi şi noapte şi îşi primesc plata cuvenită anual din hassuri şi din haraci, iar soldele şi le iau de la defterdar. Unul dintre judecători e şeih-ül-islamul[730]; un alt judecător este nakibul[731]. Se mai află şi chehaia de spahii, serdar de ieniceri, care este aga peste trei odale de ieniceri. Atît serdarul gebegiilor cît şi cel al tunarilor sînt trimişi din Constantinopol, nu sînt ostaşi localnici. De asemenea, mai sînt: un intendent de vamă, un muhtesib-aga şi un intendent al hambarelor, un vameş (încasator de taxe)[732], un staroste al zidarilor[733], un subaşi[734] orăşenesc, un agă pentru haraci. Să găsesc 36 000 de creştini de la care se ia gizia[735], plătindu-se cu ea soldele şi drepturile <ostaşilor>.

Pămîntul cetăţii Timişoara. Podoaba acestei cetăţi constă în faptul că e aşezată pe un pămînt înverzit, mănos şi că e înconjurată de grădini şi parcuri de trandafiri. Pe aceste cîmpii nu se află piatră nici măcar cît un bob de fasole; pe un astfel de loc e construită această cetate. Rîul trece prin şanţul cetăţii şi pe la poalele cetăţii interioare, vărsîndu-se apoi în Dunăre, mai jos de cetatea Panciova; e o apă dătătoare de viaţă.

390 *Înfăţişarea cetăţii Timişoara*[736].

Această cetate e astfel aşezată în mlaştinile rîului Timiş încît seamănă cu o broască ţestoasă culcată în apă; cele patru turnuri stau ca cele patru picioare <ale broaştei>, cetatea interioară i-ar fi capul, iar corpul îl formează cetatea în totalitatea ei. Are formă pentagonală. Nu e <construită> nici din cărămidă şi nici din piatră, ci e o fortificaţie făcută în întregime din lemn gros de stejar şi de ulmi. Împrejmuirea este făcută din împletituri de nuiele şi pare un zid subţire şi lustruit. Meşterul constructor

---

[727] *Martalozi*; erau îndeosebi elemente creştine intrate în serviciul oastei otomane. Se îndeletniceau cu paza la hotare şi cu spionajul în ţările duşmane (N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, pp. 135—136).

[728] *Hisar agası*, agă peste oastea din cetate.

[729] *Pandur agası*, agă al oastei de panduri, alcătuită din creştini (sîrbi, croaţi, maghiari, ş.a.).

[730] *Şeih-ül-islam*, şeful clerului musulman; aici în sens de căpetenia clerului într-o provincie otomană.

[731] *Nakib ül-eşraf* are şi sensul de împuternicitul clerului de la Poartă, reprezentantul descendenţilor din profetul Muhammed.

[732] *Badjdar (bâcdâr)*.

[733] *Mimarbaşı*. Titlu existent şi în Ţara Românească în sec. XVIII.

[734] *Subaşı*, căpetenie peste garda de pază. Iniţial însemna: „comandantul suprem al oastei".

[735] *Cizye*, capitaţia pentru populaţia nemusulmană, sinonimă cu haraciul.

[736] Este cea mai amănunţită descriere a vechii cetăţi Timişoara, înainte de reclădirea ei de către austrieci în secolul al XVIII-lea. Pentru comparaţie vezi şi descrierea cetăţii la 1595 (*Călători*, III, p. 557).

a împletit această împrejmuire din viță sălbatică,pe care a tencuit-o apoi
cu argilă și cu var alb, construind astfel o cetate albă de tot.
Cetatea interioară, de pămînt, este construită din două rînduri de
trunchiuri înalte, iar îndemînaticul meșter a umplut spațiul dintre ele
cu ciment, var și argilă, pe care le-a bătătorit așa de bine, încît, chiar
dacă obuzele nimeresc între ziduri, nu se produc crăpături ca la cetățile
de piatră și cetatea nu se teme de nimic. Dacă cineva ar zice: „să
aprindem lemnul cetății", aceasta nu e cu putință, fiindcă nimeni nu se
poate apropia de cetate din cauza întinderilor nesfîrșite de apă și de
mlaștini; terenul fiind mlăștinos, nu se pot construi metereze.
Tunurile așezate în cetatea interioară și pe cele patru bastioane,
așezate în foarfecă, nu-l lasă pe om nici măcar să se apropie, nicidecum să
poată da foc palăncii. Astfel stînd lucrurile, ocuparea cetății e cu neputință;
în afară de asediere, alt mijloc nu există, căci cetatea e bine întărită.
S-ar putea obiecta: „Oare, cu timpul, cetatea de lemn nu putrezește?"
Dar stîlpii care încep să putrezească în decurs de zeci de ani sînt înlo-
cuiți unul cîte unul cu alți stîlpi, de cele șaptezeci de sate ⟨din jur⟩
care au în grije repararea lor. Dealtfel, în mlaștină bîrnele au devenit
cu timpul tari ca lemnul de abanos și ca oțelul de Nahcivan[736bis], iar zidul
de umplutură a devenit ca stăvilarul de la Șirvan[737].
Lățimea acestui zid e de cincizeci de picioare, în unele locuri chiar
de șaizeci de picioare; locul nu e prea îngust nici dacă soldații ar executa
pe el exerciții cu sulițe pe cai. De jur împrejur ⟨zidul⟩ e înconjurat cu
un șanț adînc, avînd în trei părți încăperi pentru observație, cu vederea
spre șanț; în toate serile cîntă nouă meterhanele și toți paznicii străjuiesc
pînă dimineața dînd semnal cu strigătul „Allah e unic, Allah e unic!".
În fiecare noapte, doisprezece din cele 24 de agale îi supraveghează con-
tinuu pe ostași și, Allah să-i țină!, așa este vechiul lor obicei.
Cetatea aceasta nu are creneluri, // nici turnulețe de pază, dar are 391
multe deschizătoare pentru tunuri. Se găsesc, în total, două sute de tunuri
frumoase ca: balimeza, darbzenuri, șaicale, colomborna și tunuri împără-
tești[738]. Numai bunul Allah știe numărul munițiilor și al altor lucruri tre-
buincioase, al alimentelor și al proviziilor din această cetate. Peste cele
cinci întărituri ale cetății, odăile ienicerilor strălucesc ca niște arici. Tunu-
rile topciilor stau gata pregătite pe care încît, în momentul cînd soarele
își aruncă razele pe aceste tunuri, ochii omului se întunecă.
Mergînd pe aceste bastioane, cetatea poate fi ocolită în timp de o
oră. În fiece noapte, cînd un agă înconjură în timp de o oră cetatea,

[736bis] *Nahcivan* sau *Nahicevan*, oraș în U.R.S.S., la frontiera cu Iranul.
[737] *Șirvan*, oraș în Iran.
[738] *Șahi darbzen*, în sensul de tunuri mari (împărătești).

ceauşul soldaţilor agalei strigă: „Un paznic de noapte!". Atunci ei stau şi, sculîndu-se un alt agă, înconjoară cetatea cu soldaţii săi. Iarna, ca şi vara, pînă în zorii zilei, aceasta este o regulă la ei; în alte cetăţi nu există acest obicei. Ba chiar şi în timpul zilei stau de pază alte agale, care scrutează cîmpia din împrejurimile cetăţii.

Cineva ar putea zice: „Dacă se dă atîta importanţă acestei cetăţi, de ce n-au construit-o din piatră şi cărămidă"? Dar în această regiune piatra trebuie adusă de la mari depărtări şi această piatră nu rezistă la bătaia tunurilor. Chiar dacă s-ar construi din cărămidă, locul acesta fiind noroios, din cauza ploilor abundente şi a pămîntului mlăştinos şi mişcător, de pe lîngă marele rîu din şanţuri, construcţia de piatră n-ar rezista nici măcar cîţiva ani şi s-ar scufunda în pămînt. De aceea meşterul constructor, prevăzător şi priceput, a făcut această cetate din lemn. El a pus toată ştiinţa sa inginerească în construirea acestei cetăţi şi a realizat o construcţie atît de desăvîrşită, încît cine o cercetează cu atenţie îşi dă seama că, sub atlasul ceresc, nici un constructor din vechime nu a săvîrşit o asemenea lucrare. Pe scurt, această cetate a fost construită pentru bătălie deschisă, căci nu are citadelă în nici o parte.

Cetatea are cinci porţi; acestea sînt nişte porţi de fier fixate în lemn, boltite, duble, puternice, înalte şi late. În faţa fiecărei porţi se află un pod de lemn, atîrnat cu macara. Porţile se închid în fiecare noapte, iar podurile sînt şi ele trase cu macarale şi aşezate înaintea porţilor pentru apărare.

Prima este Poarta Azapilor, pe care se află următoarea inscripţie:

392 // „Oricare duşman ar nutri gînd rău faţă de această cetate

Va fi înfrînt de sabia oamenilor lui Allah.

Abidi Hatif-i Kudsi a spus data:

Slavă lui Allah! Cetatea cea mare s-a sfîrşit în anul 1052[739].

Această poartă se deschide spre latura de miazăzi şi e o poartă foarte mare şi solidă. Spaţiul dintre două porţi e plin de felurite arme, iar paznicii sînt înarmaţi zi şi noapte. Cheile acestor porţi se păstrează, în toate nopţile, la agaua ienicerilor şi el nu le dă nici paşei, dacă acesta i le-ar cere. Poarta Azapilor are şi altă inscripţie:

„Fie că e mic, fie că e mare, acesta e un oraş minunat. Allah să dăruiească tuturor, în clipa cea din urmă, credinţa cea dreaptă.

Kevseri, împreună cu oamenii mari ai lui Allah, a spus data: Doresc ca păzitorul acestei cetăţi să fie în veci Allah. Anul 1053"[740].

---

739 1 april. 1642 — 21 mart. 1643.
740 22 mart. 1643—9 mart. 1644.

Această poartă dă spre răsărit; deasupra ei se află o clădire mică şi înaltă, iar spre şanţul cetăţii există o întăritură pe care este aşezată o odaie de ieniceri.

Inscripţia de pe Poarta Cocoşului[741]:

„Allah, să nu ne lipseşti niciodată de mila ta,
Să înveseleşti şi să dai din nou viaţă inimilor căzute în deznădejde.
Hatif şi Abidi, împreună cu oamenii mari ai lui Allah, au spus data:
Ajută Allah şi apără această cetate de viclenia duşmanului!".

Această poartă mare, fiind dublă, dă spre miazănoapte. Deasupra ei se află o clădire înaltă şi deschisă în toate părţile; deşi e construită numai din lemn, totuşi este lucrată cu multă măiestrie. Orice trecător sau musafir poposeşte acolo. Tot acolo e şi turnul cu orologiu, iar deasupra lui se află un cocoş de fier. Cînd vîntul atinge cocoşul, acesta se mişcă scîrţîind şi arată direcţia vîntului. E lucrat cu foarte multă măiestrie şi după el i s-a dat denumirea de Poarta Cocoşului.

Poarta dinspre apă[742] e o poartă simplă; i se zice Poarta Malului. Este trainică.

În cetate sînt patru mahalale. În mahalalele de la Poarta Azapilor, de la Poarta Cocoşului şi de la Poarta Malului sînt 1 200 de case mai
scunde // sau mai înalte, rînduri, rînduri, toate acoperite cu şindrilă; coşu- 393
rile lor sînt ţuguiate. Sînt case strîmte, construite în forme diferite, fără curţi şi fără grădini. În acest oraş, în afară de coşuri, nu există alte construcţii de piatră; toate casele au sobe.

În cetate sînt patru geamii: geamia lui Suleiman han a fost un lăcaş mare de rugăciune, dar ⟨acum⟩ e şubredă. E o clădire din calcar şi nu din piatră(!). În prezent, această geamie e plină cu grămezi de pesmeţi pentru gaziii musulmani. Mai sînt: geamia Gemgeme(?), geamia Şiket(?), patru lăcaşuri pentru dervişi[743], şapte şcoli pentru copii, trei hanuri şi patru băi frumoase, dintre care baia de la Poarta de apă şi cea de lîngă Poarta de la mal se află în interiorul porţilor.

În cetate se găsesc patru sute de dughene; bazarul este împodobit, iar toate străzile sînt pardosite cu scînduri; pavaj de piatră nu există, dar nici nu e cu putinţă. Prin interiorul cetăţii trece, prin două locuri, prin canale, rîul Timiş, şi toată populaţia de acolo ia apă şi-şi potoleşte setea; cişmele nu sînt deloc. Toate murdăriile se aruncă în rîul Timiş şi plutesc pe el. În această cetate se află şi cafenele, precum şi hambare pentru grîu.

---

741 *Horos Kapusu.*
742 *Su Kapusu.*
743 *Tekiye.*

Cetatea interioară a Timişoarei. Această cetate este o cetate frumoasă de piatră, de formă pătrată şi aşezată în colţul de miazăzi al cetăţii exterioare. E înconjurată de rîul Timiş şi de aceea cetatea stă oarecum ca pe o insulă de pămînt. E o clădire solidă, frumoasă şi simplă, iar prin şanţul ei curge rîul Timiş. Spre oraş se află trei rînduri de porţi de fier, boltite, iar între două porţi se găsesc poduri mobile (suspendate), ce se ridică cu macarale. Bolţile sînt construite din cărămidă. De jur împrejur această cetate interioară are cinci turnuri frumoase de cărămidă, care se termină cu vîrfuri foarte ascuţite, acoperite cu scîndură, iar în vîrf au steaguri. În această cetate se află, chiar în faţa palatului, o piaţă spaţioasă care e pardosită nu cu scînduri, ci cu un strat tare de mortar.

În afară de dizdar şi de chehaia şi de imam şi de muezzin, aici nu mai locuieşte nimeni. Turnurile şi magaziile sînt pline de comori, de echipament şi de provizii şi nimic altceva nu se mai află acolo. Un străin
394 nu poate intra nici măcar ca s-o vadă; // dacă cere voie să intre, poate intra numai după ce şi-a predat armele străjilor de la poartă. Aceasta este o cetate frumoasă şi atrăgătoare.

Oraşul — Timişoara[744].

E alcătuit cu totul, din zece mahalale. Are o mie cinci sute de case spaţioase, mai scunde sau mai înalte, acoperite cu şindrilă, avînd curţi împrejmuite cu scînduri. Fiecare casă are două porţi: printr-una circulă călăreţii şi căruţele, iar prin cealaltă intră şi ies pietonii; aceasta este poarta cea mică.

În acest oraş sînt zece lăcaşuri de închinare: mai întîi, în afara Porţii Cocoşului, la marginea şanţului, se află geamia lui Seidi-Ahmed paşa, lăcaş nou de rugăciune. Fiind situată în centru şi în bazar, are mulţi enoriaşi şi mulţi slujitori. Ferestrele-i fiind aşezate pe partea mihrabului, ele privesc spre rîul Timiş care curge prin şanţurile cetăţii. Deasupra porţii se găseşte această inscripţie:

„Cel care l-a ucis pe Rákóczi cel rău,
Adică vizirul cel milostiv şi biruitor,
A clădit această geamie pentru zi şi pentru
noapte, pînă la reînviere.
Luptătorii pentru credinţă vor preamări neîncetat bunătatea lui.
Cînd Kevseri l-a întrebat pe Hatif despre dată, acesta a spus: Geamia este a viteazului Seidi ⟨Ahmed⟩ paşa cel drept.
Anul 1070”[745].

N-are bazar de pînzeturi, dar se găsesc tot felul de mărfuri. Străzile acestui oraş sînt, de asemenea, toate, pardosite cu scîndură. Cînd plouă

---

744 *Şehr-i Temeşvarın varoşu.*
745 18 sept. 1659 — 5 sept. 1660.

în oraş, în locurile mocirloase din afara oraşului se înpotmoleşte pînă şi un elefant. Printre ciudăţeniile oraşului se numără şi faptul că nu are deloc ţînţari, după cum nu s-a pomenit pînă acum nici 〈un caz de〉 epilepsie.

Populaţia paşnică e formată din oameni simpli şi milostivi. Aici se află ostaşi veseli, negustori şi oameni învăţaţi. Locuitorii poartă mai ales haine de postav, şalvari de postav cu copci şi cu genunchii acoperiţi cu piele de saftian; pe cap poartă căciuli de postav verde, iar în picioare papuci groşi. Datorită apei şi climei bune, locuitorii sînt oameni veseli şi cumpătaţi.

// *Alimentele:* Oraşul este vestit prin pîinea ţipău[746], prin turta sa 395
cu unt, plăcinta cu miere, ciorba neagră, varza şi dovlecii umpluţi. Dintre băuturi, sînt vestite vişinata şi miedul. În această regiune e o ruşine mare să bei vin; se bea, de obicei, mied.

Completarea însemnărilor despre ciudăţeniile Timişoarei

Dintre speciile de animale care trăiesc în împrejurimi, caii, boii, bivolii, oile şi mieii sînt aşa de mulţi, că numai Allah le mai ştie numărul. Cînd văd catîri, cămile şi măgari, raialele se sperie de cămilă şi fug lîngă măgar. Ele privesc cu frică şi catîrul. Mierea şi untul de aici sînt vestite în toată lumea. Acesta este un ţinut foarte bogat, pe ale cărui dealuri cresc soiuri atît de diferite de vişini, fragi, pruni şi afini cum nu se mai află în alte ţări. Acesta fiind însă un ţinut rece, nu cresc aici smochini, măslini, rodii şi bumbac; în schimb, se găsesc mulţi peri.

Cazalele şi cetăţile din vilaietul Timişoara. Spre miazăzi, pe celălalt mal al Dunării, la depărtare de un conac bun, se află cetatea Belgrad, iar în sangeacul ei, lîngă Dunăre, este cetatea Panciova. Spre miazăzi, tot pe malul Dunării, la depărtare de un conac, se găseşte cetatea Moldova[747]; mai înăuntru, spre miazăzi, la poalele munţilor, e cetatea înfloritoare a Vîrşeţului[748]. La vreun ceas de Timişoara se află cetatea Denta[748a]. Spre răsărit, la o distanţă de un conac, se află cetatea Caransebeş[749], iar lîngă aceasta e cetatea Lugoj. Spre miazănoapte se găseşte cetatea Cenei[750]. De asemenea, tot la nord e şi cetatea Lipova. Tot la miazănoapte, spre apus, se află cetatea Cenad. Ele sînt aşezate la cîte un conac

---

746 *Sepu ekmegi*; poate din ungurescul *cipó*, „ţipău", pîine lungă, de 1 kg şi jumătate.

747 *Morova*, în loc de Moldova. Este vorba de cetatea Sf. Ladislau (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 107); Moldova—Veche(?).

748 *Varsa*, în R.S.F. Iugoslavia.

748a *Denta*, azi Deta.

749 *Şiş* sau *Şeyeş*, în loc de Sebeş. Despre cetate vezi *ibidem*, pp. 35—36.

750 *Yeçey*, probabil Cenei (spre vest de Timişoara).

depărtare. Tot la o distanță de un conac bun, spre miazănoapte, între munți, se află cetatea Șoimuș[751]. La apus, e cetatea Becicherec, iar la o depărtare mai mică de un conac e cetatea Arad. La miazănoapte, la o cale de două conace, se află cetatea Gyula[752]; tot la nord de ea sînt și cetățile Felnac[753] și Pîncota[754]. Vin apoi, spre apus, cetățile: Orșova[755], Moșdar[756] (?), Ilne[757], Margina[758], Batăr[759], cetatea Făget[760], Ciala[761], apoi Ciacova[762], apoi Küçük-Sadj[763], Sînmiclăuș[764], Büyük-Sadj[765], și apoi cetatea
396 Liubcova[766] // care aparținea sangeacului Moldova[767], aflat pe malul Dunării. La apus, aproape de Gyula, se află cetatea Salonta, cetatea Șoimuș, cetatea Șiria[768] și mica cetate Radna[769], situată în fața rîului Mureș, lîngă Lipova.

Vreau să spun că, în trecut, în sangeacul Timișoara erau șaptezeci și șase de cetăți puternice[770]; eu le-am însemnat pe cele pe care le-am văzut și despre care am aflat <cîte ceva>.

Locurile de pelerinaj. Locul de pelerinaj zis Büyük-Șehidlik[771] și locul de pelerinaj numit Șeih-Karabaș, de lîngă Poarta malului[772].

Am cercetat acest oraș, Timișoara, în toate privințele, apoi, luîndu-ne rămas bun de la caimacamul efendiului nostru pașă și de la ceilalți prieteni, am plecat din Timișoara cu două sute de ostași din Semendria, dar

---

751 *Solmoș*, înglobat în orașul Lipova, jud. Arad.

752 În R.P. Ungară.

753 *Fenla.*

754 *Bankona*, jud. Arad.

755 *Irșova* sau *Erșova*, acum în jud. Mehedinți. Se afla la răsărit.

756 *Moșdar*, greu de identificat. Să fie Mănăștur, jud. Timiș, unde a existat o cetate medievală?

757 *Ilne.* Cazanele de la Dunăre (*Inlik*, „peșteri"). Vezi și vol. VII, p. 443. Nu poate fi Ilia, care este amintită separat.

758 *Marçina*, jud. Timiș.

759 *Fekete Bator*, Batăr, jud. Bihor.

760 *Kaçar*, greșit, în loc de *Façat*, jud. Timiș, unde a existat o cetate (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 66).

761 *Çalia*, probabil Ciala, jud. Arad.

762 *Șakvan*, poate Ciacova, jud. Timiș, unde există încă un turn medieval (*ibidem*, p. 47).

763 *Küçük-Sadj*, poate Sacoșu Turcesc, jud. Timiș. Numele transcrise de Evlia nu seamănă cu acelea ale cetăților cunoscute din Banat.

764 *Șemkoloș*, azi Sînicolaul Mare, jud. Timiș; ung *Szent Miklós*.

765 *Büyük Sadj*, poate Sacoșu Turcesc, jud. Timiș, sau Șagu Mare?

766 *Lupukova*, jud. Caraș-Severin. La Karácson, p. 15, Cacova.

767 *Sedava* (în loc de *Madova* = Moldova), jud. Caraș Severin.

768 *Lagoș.* La Karácson, p. 16, Világos.

769 *Radna*, înglobat în orașul Lipova.

770 Numărul pare cam mare.

771 *Büyük Șehidlik*, „Cimitirul mare de eroi", loc de pelerinaj.

772 *Vam Kapusu*, probabil e o greșeală, în loc de *Yalı-Kapusu* (Poarta de la mal).

nu am mers pe drumurile umblate de serdarul <Köse> Ali paşa, ci am trecut numai prin locuri părăsite şi bune de pradă.

Plecarea noastră de la Timişoara pentru a lua parte la bătălia sfîntă de la Oradea

Rostind numele lui Allah, ne-am îndreptat, mai întîi, spre miazănoapte şi după cinci ceasuri am poposit în satul Ceribaşî care este satul lui ceribaşî[773], un sat de români[774], înfloritor, în sangeacul Timişoarei; are cinci sute de case şi este zeametul lui ceribaşi. De acolo, însoţiţi de douăzeci de ostaşi, am galopat înainte şi, mergînd spre răsărit şi străpungînd munţii prăpăstioşi şi drumuri prin păduri, am sosit, după multă trudă, la cetatea Făget[775].

Cetatea Făget.

A fost clădită de o femeie cu numele de Tilen[776]. Suleiman han[777] îi pusese pe Ulama paşa să o cucerească. E o construcţie în formă pătrată, frumoasă şi tare. La paus, se află o poartă care dă spre cîmpie. Are un dizdar, trei sute de ostaşi aleşi şi material de război îndeajuns; e acoperită în întregime cu şindrilă, dar nu are piaţă şi bazar sau altceva. Este doar un turn de serhat. Din această cetate, luînd ca însoţitor de drum pe Ali aga din Făget şi trecînd spre apus prin sate frumoase, am ajuns în cetatea Felnac.

// *Cetatea Felnac.* 397

A fost ridicată de un crai român, numit Fenlac[778], de credinţă rătăcită. A fost cucerită în vremea lui Suleiman han. Este hassul paşei de la Timişoara şi e administrată de voievodul acestuia. Se află în jurisdiţia naibului cadiului din Timişoara. Din acest hass paşa scoate un venit de două poveri[779] de aspri. Cetatea e aşezată pe malul rîului Mureş, pe o colină înaltă; e o cetăţuie destul de frumoasă, construită din cărămidă. Are doar patru sute de paşi în circumferinţă. De asemenea, are o singură poartă care dă spre miazăzi şi o mică geamie de pe vremea lui Suleiman han. În cetate sînt numai cinci case şi cinci tunuri împărăteşti. În faţa porţii se află un pod mobil (suspendat) cu lanţuri, iar în faţa acestuia se găseşte un chioşc. Are un dizdar şi cincizeci de oşteni. Dar oraşul din afară nu are palancă. În el se află vreo sută de case acoperite

---

773 Căpetenie de oaste otomană. Să fie Cerneteaz?

774 *Eflak*. Evlia Celebi le spune românilor din Transilvania şi Banat tot *Iflak*, *Eflak*, ca şi celor din Ţara Românească.

775 *Kaçat*, greşit, pentru *Façat*.

776 Nume legendar. Este vorba probabil de soţia lui St. Bekeş care a apărat cetatea la 1602. Cetatea exista în secolul al XVI-lea. (N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, p. 66).

777 Suleiman Magnificul.

778 *Fenlak*. Este o explicaţie proprie a lui Evlia; personajul nu a existat.

779 *Yük* = 100 000 de aspri *(akçe)*.

cu scînduri şi despărţite prin curţi. În afară de zece dughene, nu mai sînt alte clădiri, dar se găsesc foarte multe vii.

De acolo, mergînd pe malul rîului Mureş, spre răsărit, am sosit în două ceasuri în palanca Arad.

Palanca Arad.

A fost cucerită pe vremea lui Suleiman han, în anul 958[780], de către Ahmed paşa, al doilea vizir. Deoarece o ocupase apoi duşmanul, Sokollu Mehmed paşa[781] a cucerit-o din nou. Cu timpul, s-a ruinat, iar mai tîrziu, Köprülü Mehmed paşa[782], cucerind cetatea Ineu, a refăcut această cetate şi a azeşat în ea un dizdar cu cincizeci de ostaşi, precum şi muniţii. El a mai clădit apoi o geamie, un han mare, un ospiciu, o locuinţă pentru indendetul de vacufuri, şcoală, tekke, o clădire de utilitate publică şi o casă de oaspeţi, la care toţi călătorii, săraci sau bogaţi, sînt ospătaţi gratuit, zi şi noapte, cu mîncăruri alese. Are o baie mică şi o piaţă destul de mare, dar îngustă.

Cetatea se află în apropierea cetăţii Göl[783] de lîngă rîul Mureş şi este construită din ziduri cu umplutură de pămînt, avînd o circumferinţă de patru sute de paşi. Are două porţi tari de lemn ; una este poarta Ineului, înspre nord. În afara ei se găsesc două sute de case creştine. Alta e poarta Timişoarei; lîngă ea se află o mică palancă pătrată, care slujeşte drept fortăreaţă interioară. Aceasta are o singură poartă, dar solidă. La intrarea în această cetate interioară se percepe o taxă[784]. Are şi un mic pod cu caioşc.

În partea dinspre Timişoara a acestui pod se află două sute de case de creştini, cu acoperişuri de stuf sau scînduri ; pe malul rîului Mureş se
398 găsesc dughene în colibe sărăcăcioase, // acoperite cu stuf sau cu scîndură ; odată pe an, la aceste dughene se adună 70 000 — 80 000 de raiale şi beraiale ghiauri şi ţin un asemenea tîrg încît nu se poate descrie. Timp de zece zile şi zece nopţi, mütevelli guvernează peste această mulţime. Cu toate că se află în eialetul Timişoarei, tîrgul are administraţie proprie[785] şi cade sub jurisdicţia naibului cadiului de la Timişoara.

După aceasta am înaintat timp de şase ceasuri pe malul rîului Mureş. Cînd se răzvrătise craiul Ardealului, blestematul de Rákóczi[786],

---

[780] 9 ian. — 21 dec. 1551. Cetatea a fost cucerită în 1552, refăcută în 1554, eliberată de ardeleni la 1595 şi recucerită de turci la 1615, fiind arsă la 1658 şi refăcută apoi (M a r k i S., *Arad varmeagye*, I, p. 552, II, p. 71 şi I. T o t o i u, *op. cit.*, p. 14).

[781] Mare vizir (1565—1579).

[782] Mare vizir (1656—1661).

[783] *Göl-Kalesi*, „Cetatea Lacului", neidentificată. Cetatea se afla de fapt pe o insulă (G. A n g h e l, *Cetăţi medievale din Transilvania*, p. 119). Vezi şi ed. Karácson, p. 17, n. 6.

[784] *Badj (bâc)*.

[785] *Mefruz el-Kalem ve maktu el kadem* (vezi şi mai sus).

[786] Între anii 1657—1660. Este vorba de răscoala lui Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648—1660).

şi cînd fuseseră trimişi împotriva lui vizirul de Buda, Kîrcil (sic!) Kenan paşa şi Elci-Hasan paşa, acesta se ciocnise cu ei. Kenan paşa şi Hasan paşa fugind zdrobiţi, Alci (sic!) Hasan paşa se înecase în Mureş[787], împreună cu atîtea mii de oşteni musulmani. Trecînd pe aici, am vizitat mormintele tuturor martirilor. Apoi, timp de şase ore, am mers cînd pe malul rîului Mureş, cînd prin păduri; poposind puţin pe acest loc înverzit, am ajuns apoi în cetatea Lipova.

Cetatea Lipova.

Această cetate se numeşte astfel după frumuseţea sa, căci „Lipova" în sîrbeşte înseamnă „frumos"[788]. A fost clădită de Banter[789], craiul Ardealului. E o cetate foarte veche. Pe vremea lui Suleiman han, în anul 958[790], Mehmed paşa, vizirul Rumeliei, a ocupat această cetate prin predare[791] de la Andrei Báthory, căpitanul împăratului austriac[792] şi, ca valiu al ei, l-a numit mai întîi pe Ulama paşa. După aceasta, duşmanul ocupînd cetatea, Ulama paşa a devenit şi el martir.

Venind vorba, arătasem mai sus cum, în anii trecuţi, serdarul Mehmed paşa o cucerise din nou. Slavă lui Allah, din acel moment se găseşte în mîinile osmanlîilor şi, potrivit conscripţiei lui Suleiman han, este reşedinţa unui sangeacbei în eialetul Timişoarei. Hassul beiului este de 2 100 000 de aspri. În el se găsesc 31 de zaimi şi 455 de timarioţi; are ceribaşî şi alaibei. În timpul expediţiei se adună, de regulă, laolaltă cu gebegiii, două mii de soldaţi înarmaţi. Ei merg la expediţie sub steagul beiului lor. Fiind un cadiat cu rang de 150 de aspri, cetatea Lipova are şeih-ül-islam, nakib, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, serdar de gebegii şi serdar de tunari. Are dizdar, şaptesprezece agale de cetate, // un număr de 800 de 399
neferi viteji, bravi şi voinici; mai are muhtesib şi strîngători de dări şi de haraci.

Descrierea cetăţii Lipova. Aceasta este o cetate de piatră, frumoasă, în formă de pentagon[792bis], fiind aşezată la poalele muntelui Varovah[793] şi are o circumferinţă de vreo 10 000 de paşi de ai sărmanului de mine;

---

[787] Despre această luptă vezi mai sus, vol. I, pp. 291 şi urm. *(Seyahatname)*.

[788] În realitate, numele Lipova derivă din slavul *lipa* = tei (Iorgu Iordan, *op. cit.*, pp. 102—103).

[789] Evlia se referă probabil la Gheorghe de Brandenburg, care a refăcut cetatea înainte de cucerirea ei de către turci (N. Stoicescu, *Bibliografia Transilvania*, ms.).

[790] 1551.

[791] *Vire.* Vezi Kropf Lajos, *Lippa ostroma 1551-ben* [Asediul Lipovei în 1551], în „Hadtörtenelmi Közlemenyek", 1897, p. 225 şi urm.

[792] Împărat era în aceea vreme Carol Quintul (1530—1556), dar aici e vorba de fratele acestuia, Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei (1526—1564), care a ajuns împărat abia în 1556 şi de la care turcii au luat Lipova la 1552 (*Călători*, II, pp. 2—6).

[792bis] După cercetări mai recente, cetatea avea o formă dreptunghiulară (G. Anghel, *op. cit.*, p. 119). Vezi şi planul cetăţii în secolul al XVI-lea în *Călători*, II, pl. de la p. 10.

[793] *Varovah*, neidentificat. Conţine, se pare, cuvîntul unguresc *vár* = cetate.

atît de mare e această cetate. Rîul Mureş curge lovindu-i zidul dinspre miazănoapte şi, întrucît a făcut stricăciuni în unele părţi ale cetăţii, s-a construit acolo un puternic zid de umplutură. Are cinci porţi: la miazănoapte e Poarta podului; la vreo două sute de paşi de aceasta se află Poarta azapilor; la vreo cinci sute de paşi de la aceasta e Poarta apei, iar de la aceasta, la alţi cinci sute de paşi, se află Poarta Battal[794], iar de la aceasta, la vreo trei sute de paşi, se află Poarta Timişoarei[795]; apoi, în afară, se află Poarta martalogilor, numită astfel după agaua martalogilor, şi Poarta şarampo[796].

În această cetate se găsesc, în total, cinci geamii şi un mecet. Mai întîi, în centru, se află geamia cea mare, care datează din vremea lui Suleiman han. E acoperită în întregime cu plumb; are cupolă şi aici vin enoriaşi foarte mulţi. Apoi, e geamia Timişoarei, care are următoarea inscripţie:

„A fost construită de un meşter pentru închinăciune;

Şi data ei a fost: „Venerata geamie"[797].

În apropierea porţii Battal se află geamia alaibeiului, iar în mahalaua nemţească, mecetul Hagiului.

În această cetate sînt o mie cinci sute de case frumoase, mai scunde sau mai înalte; ele sînt acoperite cu şindrilă şi au grădini şi vii. De la un cap la altul, toate străzile sînt pardosite cu scînduri şi grinzi din lemn lucios. În total se găsesc două sute de prăvălii.

Locuitorii, în cea mai mare parte, aduc bolovani de sare din oraşul ardelean Turda[798], cu corăbiile, pe rîul Mureş şi fac comerţ[799]. De aceea, în afara cetăţii, se găsesc cîteva sute de depozite de sare. Încărcînd-o de acolo în corăbii, ei pornesc pe rîul Mureş, apoi pe rîul Tisa şi de acolo pe fluviul Dunărea, făcînd astfel ca în ţările islamice să se găsească sare din belşug.

În acest oraş nu se află cişmele publice, medresele, casă de interpretare a Hadisurilor[800], casă de citire a Coranului[801]. Porţile tuturor familiilor stau deschise, iar lumea e atît de primitoare faţă de călători, încît oraşul nu are nevoie de hanuri. Dacă sosesc oaspeţi sau cei din împrejurimi şi trag la casa celui mai modest dintre locuitori, pot să trăiască pe socoteala
400 lui şi un an de zile fără să-i pricinuiască vreo greutate //, întrucît oraşul

---

[794] *Battal* înseamnă gol, nefolosit.

[795] *Teşvar*, în loc de *Temeşvar*.

[796] *Şarampo*, din ung. *şarampó* = palisadă.

[797] *Djami-i-şerif*. După valoarea numerică a literelor rezultă anul Hegirei 704 = 1304—1305 (greşit).

[798] *Turra*, în loc de Turda.

[799] Vezi *Călători*, II, p. 34.

[800] *Dar-ul-Hadis*.

[801] *Dar-ul-Kur'an*. În text *Kurra* (greşit).

este foarte bogat şi, în fiecare an, vin multe mii de corăbii cu alimente din ţara Ardealului. Sînt şi şapte şcoli pentru copii. Deoarece e un oraş de graniţă, toţi feciorii doresc să facă incursiuni în cete şi în potere[802].

Sînt trei lăcaşuri afară din cetate. Pe drumul dinspre Timişoara, se află lăcaşul lui Yagmur Baba[803]. În cele patru laturi ale ei sînt încăperi pentru bektaşii [804], asemănătoare cu grădina raiului. În ea trăiesc dervişi neprihăniţi şi nevinovaţi, dreptcredincioşi, cu viaţa curată, învăţaţi şi cu frica de Allah.

Cetatea de mijloc. În partea de sud a acestei cetăţi mari se află cetatea de mijloc, în formă de pentagon, cu bastioane solide şi foarte tari ; ea are circumferinţa de vreo cinci mii optzeci de picioare. Dat fiind că sărmanul de mine am locuit în cetate, am făcut măsurătoarea după picior, nu după pas. Are un zid de umplutură, cu tavan şi e de vreo cincizeci de picioare. Nu e o construcţie pe piatră, ci o palancă solidă, construită în întregime din lemn. Are un şanţ ciudat, demn de admirat, prin care curge Mureşul[805]. Pescarii prind în şanţ tot felul de peşti. Are o singură poartă, spre răsărit, şi un pod mobil, foarte frumos. În jurul zidului cetăţii sînt cinci bastioane, iar pe aceste bastioane stau cincisprezece tunuri balimeze, tunuri lucrate cu măiestrie, fiecare avînd lungimea de şapte picioare şi greutatea de douăzeci de ocale[806]. În cetatea de mijloc sînt, cu totul, o sută cincizeci de locuinţe pentru oşteni. Cetatea aceasta are un colţ anumit unde cîntă în fiecare seară meterhaneaua.

Cetatea cea frumoasă. E o cetate frumoasă de piatră cu două turnuri ; prin şanţul ei curge apă. Are numai un pod mobil şi o poartă solidă. Înlăuntrul acestei porţi se află o închisoare care aminteşte de adîncimea iadului şi în fiecare noapte sînt aduşi şi închişi aici prizonierii din cetate, iar dimineaţa sînt scoşi şi puşi la treabă. În cetatea aceasta nu locuieşte nimeni, afară de dizdar, de imam şi de muezzini, pentru că atît vistieria, cît şi muniţiile şi magaziile se află în această cetate. Această cetate e situată la poalele colinei Varoh[807], într-un loc mai ridicat, unde se află viile Lipovei[808]. // Ce- 401
tatea nu poate fi însă lovită în nici un chip de pe deal, pentru că dealul acela se află în partea opusă cetăţii. Cu toate acestea, locul acesta nu e prea sigur.

Meşteşugurile şi curiozităţile, portul şi obiceiurile din această cetate. Aici se face un fel de curea, ca de bumbac, pe care locuitorii o pun sub

[802] *Potur.*
[803] *Yagmur Baba*, „Părintele aducător de ploaie".
[804] *Bektaşi*, veche sectă musulmană.
[805] *Muş*, în loc de Mureş.
[806] *Vekıye.* Adică aruncau ghiulele de 20 de ocale.
[807] *Varoh* sau *Varovah*, neidentificat.
[808] Despre aceste vii celebre vezi *Călători*, III, p. 558.

formă de curea uleioasă pe vîrtelnițe cu vălătuc. Toți locuitorii de serhat își fac din aceste curele funiile, hamurile și paivanele pentru priponit caii. Ei lucrează și un postav numit șaiac [809]. Locuitorii sînt toți bosnieci[810]. După obiceiul oamenilor de serhat, ei poartă haine strîmte și scurte. Luîndu-se după zicale că „haina cea mai bună e haina scurtă"[811], ei poartă haine de postav pînă la genunchi, scurteică de postav și de piele, cu nasturi de argint, cusuți pe piept și la mîneci. Mijlocul și-l încing cu brîu de mătase. Nădragii, cam strîmți, sînt făcuți din postav sau din piele albă. Pe cap nu poartă turbane, ci toți poartă căciuli din postav roșu și verde, în forma celor de samur, și pe ele pun coroane din aripi de șoim. Este un popor luptător pentru credință. Cinstesc foarte mult pe învățați și pe străini și le dau pomană și daruri. Femeile lor nu trec niciodată de pragul porții ; ies doar pe năsălie. În această privință ei sînt foarte habotnici, dar așa e bine în vremurile de azi.

Limba lor. Vorbesc limba bosniacă[812] și maghiara ...

Rîul Mureș, care vine în acest oraș, își adună apele din Ardeal și anume din munții de la Calciat[813], din podișurile Elina[814] și din munții dinspre Deva, și se varsă, mai întîi în rîul Tisa și apoi în Dunăre.

Locurile de pelerinaj ale martirilor. Mormîntul lui *Ulama pașa.* Acesta a fost unul dintre vizirii lui Suleiman han și a devenit martir într-o mare bătălie, deoarece, pe cînd se ducea, predînd cetatea cu învoială, afurisitul de muhafîz Török Ferenț[815] a mers în grabă după el și, ajungîndu-l din urmă, l-a făcut martir, printr-un șiretlic, și a ucis întreaga sa oștire. În apropierea acestui mormînt se află locul de pelerinaj al celor „O mie și unu de martiri".

Pe drumul spre Timișoara e locul de pelerinaj al lui Yagmur Baba, care se odihnește în propriul său lăcaș. Dincolo de rîul Mureș, pe colina lui
402 Murad, // se află locul de pelerinaj al martirilor de la Lipova. Oameni cucernici au văzut de multe ori aici strălucind un nimb divin. Apoi locul de pelerinaj al veneratului Șeih-Mehmed Efendi Hindi[816]. Acesta era de fel din orașul Agra, care se află în India, și, venind în acest oraș, a fost un cuvios

---

809 *Șaiac (Șayak)*, țesătură de lînă cu firul în diagonală.

810 Informație exagerată; aici existau mulți români, care aveau și o episcopie, doar o mică parte a locuitorilor fiind bosnieci. Vezi Teodor Trîpcea, *Despre „poturii" de la Radna—Lipova — o rămășiță de populație bosniacă* („Analele Soc. de limbă română", Panciova, 1973, nr. 3—4, pp. 605—611).

811 Zicală arabă: *Hayru'l siyabi kasiru.*

812 *Poturdja (poturca).*

813 *Kolçat*, Făget.

814 *Elina* sau *Alina*, poate în loc de Ilia. Mureșul izvorăște din depresiunea Ciucului, munții Harghita.

815 *Türk Frandj*, Török Ferencz. Prin 1551 — 1552.

816 *Hindi*, din India.

stăpînitor de zeamet şi luptător pentru credinţă pe calea lui Allah. În cele din urmă, el a sorbit paharul martiriului şi acum se găseşte ⟨îngropat⟩ pe colina cetăţii Lipova; călătorii hinduşi, ca şi locuitorii de la hotare, vin acolo în pelerinaj.

După ce am vizitat mormintele acestor persoane ilustre, ne-am luat rămas bun de la toţi prietenii noştri şi, îmbarcîndu-ne pe corăbii, la poalele cetăţii Lipova, am trecut rîul Mureş şi am ajuns la palanca Radna, situată pe celălalt mal al acestui mare rîu.

Palanca Radna.

Mai de mult, peste acest rîu se afla un pod suspendat cu lanţuri; această cetate fusese clădită atunci de Ulama paşa, gaziu şi mertir; acum însă e cam ruinată. În cetate sînt douăzeci de case de creştini; are comandant şi douăzeci de soldaţi martalogi. Toată populaţia Lipovei îşi avea aici cimitirul; acum însă acesta e spre cetatea Lipova.

Plecînd de aici am mers spre răsărit, pe malul rîului Mureş, vreme de un ceas şi am ajuns la cetatea Vefraş [817].

Cetatea Vefraş.

Este o întăritură de piatră, aşezată pe un deal înalt pe malul dinspre Radna al rîului Mureş. În prezent, este hassul beiului de la Lipova; este un subaşîlîc. Are dizdar şi şaptezeci de neferi şi cuprinde trei sute de case frumoase; aici se află multe grădini şi vii.

Apoi, urmîndu-ne drumul pe malul rîului Mureş, în sus, după şase ceasuri de mers am ajuns la cetatea Vărădia[818]. Şi aceasta este o palancă solidă, de formă mai lunguiaţă decît un pătrat, şi se află aşezată pe o colină înaltă de pe malul rîului Mureş, în sangeacul Lipovei. În ea se găsesc o sută cincizeci de case, un dizdar şi şaptezeci de neferi. Chiar în mijlocul acestei cetăţi bine întărite se află un turn de piatră. Acolo stă dizdarul; tot acolo se găsesc şi toate muniţiile. În aceste două cetăţi nu există bazar şi tîrguri, dar sînt multe vii. Din aceste cetăţi, alegînd ca însoţitori cinci // viteji des- 403
toinici, dintre ostaşii cunoscuţi de însoţitorul nostru Ali aga din Făget, şi mergînd timp de trei ceasuri prin văi şi prin munţi, mereu pe malul rîului Mureş, am sosit în cetatea Ilia[819] de la hotarul vilaietului Ardeal.

Cetatea Ilia.

A fost clădită, în vremurile de demult, de craiul numit Ştefan Bethlen[820]. În prezent, comandantul ei, numit de craiul Ardealului, este un căpitan cu numele de Semara (Szemere). E o cetate frumoasă de

---

[817] *Vefraş*, neidentificat. În apropiere de Radna, spre apus, este cetatea Şoimoş. După M. Guboglu (p. 46), este vorba de Chelmac. În ed. Karácson, p. 22, n. 1, Odvos (Ötvös).

[818] *Varadia* sau *Vardia*; Vărădia de Mureş, jud. Arad.

[819] *Ilia*, jud. Hunedoara.

[820] *Betlen Işvan*, principele Transilvaniei (1630). Bethlen a reconstruit cetatea din secolul al XVI-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, ms.).

piatră, pentagonală, aşezată pe un deal înalt, pe malul rîului Mureş. Deoarece de aici începe graniţa, ea are o mie de cătane alese ; în bazar sînt cîrciumi, iar la schelă se află magazii şi biserici mari.

Obţinînd de la căpitanul acestei cetăţi scrisoare de liberă trecere şi călăuze, ne-am urmat drumul mai departe pe malul rîului Mureş, spre răsărit, şi, trecînd peste munţi prăpăstioşi, am sosit în cetatea Deva[821].

Cetatea Deva. Se află sub ascultarea craiului Ardealului Ioan Kemény[822], dar în ea se găsesc cinci mii de cătane de ale împăratului german. De fapt, este proprietatea ereditară a soţiei craiului Barcsai[823]. Este o cetate solidă, prăpăstioasă, clădită pe malul rîului Mureş, pe o stîncă înaltă ce se ridică pînă la cer, încît nu pot fi săpate subterane din nici o parte şi nu poate fi ocupată deloc[823bis] ; doar să fie asediată şi silită să se predea prin înfometare. E drept că dincolo de Mureş se află ridicături, dar nici din partea aceea nu are teamă de nimic.

E o cetate în formă de pentagon, iar pe zidurile ei, pe bastioanele acoperite de iederă, străjuiesc tunuri înalte balimeze, ca ţepii unui arici, încît seamănă cu cetatea Van din Turcia[824]. În ţara Ardealului nu mai există o altă cetate ca aceasta, atît de înaltă şi aşa de bine întărită[825] ; parcă a fost creată de mîna atotputernicului. Toate casele sînt ca nişte cetăţi, fiind împodobite cu seraiuri acoperite cu olane strălucitoare ; ferestrele privesc spre rîul Mureş şi se acoperă unele pe altele.

De asemenea şi oraşul de jos, ce se află pe malul rîului Mureş, e foarte frumos şi înfloritor; te captivează prin frumuseţea lui. Cele cîteva biserici sînt o minunată podoabă pentru el ; acolo se află o mie de case frumoase. Sînt şi cinci sute de prăvălii pentru felurite bresle, se găsesc şi foarte multe cîrciumi. Acesta e un port mare, deoarece în fiecare an vin mii şi mii de corăbii de la Belgradul de pe Dunăre, de la Serem şi Semendria şi de la Buda şi cumpără de la populaţia acestei cetăţi De⟨va⟩ multe mii de ocale de sare, pe care o transportă în jos, la Lipova, iar de acolo o duc pe rîul Tisa, la
404 Dunăre, // cărînd astfel bolovanii de sare pe malurile Dunării. Această sare fiind foarte gustoasă, e cunoscută sub denumirea de „sare de Ardeal"[826].

Aici, în cetatea aceasta, căpitanul ne-a cinstit îndată cu un mare ospăţ şi s-a înveselit slobozind cincizeci de tunuri balimeze. Atunci, însoţitorul

---

821 *Deve*; în turceşte are sens de „cămilă".

822 Kemi Yanos; Ioan Kémeny, principele Transilvaniei (1661—1662).

823 *Acaţiu Barcsai*, principele Transilvaniei (1658—1660). Descrierea Devei a mai fost publicată în „Apulum", 1965, p. 372, şi în „Sargetia", VII, 1970, p. 107. Despre această cetate vezi mai nou Octavian Floca şi Ben Bassa, *Cetatea Deva*, Bucureşti, 1965 şi bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*,

823 bis Observaţie asemănătoare cu a lui Gromo (*Călători*, II, p. 341).

824 *Türkistan*, în sensul de Anatolia, unde se află cetatea Van.

825 Afirmaţie făcută şi de alţi călători.

826 *Erdel tuzu.*

nostru. Ali aga din Făget, l-a rugat pe căpitan să elibereze pe o rudenie a sa, care era prizonier acolo, şi astfel l-a salvat din prinsoare. Lui Lafizade, cel eliberat pentru hatîrul nostru, al tuturor, căpitanul i-a dăruit un rînd de vestminte şi un cal de cătană, bucurîndu-ne pe toţi.

În aceeaşi zi, făcînd calea întoarsă, ne-am dus din nou la cetatea Vărădia, iar de acolo, merînd prin munţi spre apus, am sosit în cetatea Şoimoş[827].

Cetatea Şoimoş.

Este o cetate îngustă şi înaltă pe pămîntul sangeacului Lipova şi se află aşezat lîngă rîul Mureş, pe o stîncă ce se înalţă pînă la cer. Fiind o cetate solid fortificată, are un dizdar, ostaşi, tunuri şi muniţii. Are o singură poartă, ce dă ceva spre apus, treizeci de case şi un şanţ adînc, săpat în stîncă, întocmai ca la o cetate. În cetate se găseşte o mică geamie a lui Suleiman han[828], în ea nu încap mai mult de zece oameni. ⟨Cetatea⟩ a fost ocupată de al doilea vizir Ahmed paşa în anul 959[829] la porunca lui Suleiman han. De la început, cetatea a fost clădită de craiul[830] Gabriel Bethlen[831]. În ea se afla un puţ adînc, săpat în stîncă; acest puţ parcă e tăiat de meşterul Ferhad cu sfredelul şi cu menghina, aşa este de lucios şi de rotund; cel care-l vede se minunează. Puţul acesta fiind la poalele unui munte atît de mare şi de înalt, apa lui se află la o adîncime doar de trei braţe[832]; parcă e un sloi de ghiaţă.

După ce am vizitat şi cercetat şi această cetate, am luat de aici, ca însoţitori, şapte viteji vrednici şi, înaintînd timp de şapte ceasuri spre miazănoapte, prin locuri mlăştinoase, am sosit la Şiria[833].

Cetatea Şiria.

E clădită de craiul numit Laioş[834]. Ahmed paşa, vizirul al doilea, a cucerit-o în anul 959, pe vremea lui Suleiman han, // izgonind populaţia 405
din ea. În prezent, se află la hotarul sangeacului Ineu. Este o cetate solidă, din piatră, şi e ridicată pe o stîncă roşie, strălucitoare. E mică întocmai ca un cuib de şoimi. În partea de apus a acestei cetăţi înalte se vede Dunărea[835], aflată la o depărtare de trei conace, şi cetatea Gyula,

[827] *Solmoş.*
[828] Suleiman Magnificul.
[829] 29 dec. 1551 — 18 dec. 1552.
[830] *Kiran*, greşeală de tipar în loc de *kıral* (sau *kral*).
[831] *Tebleş Gor*, în loc de *Bethlen Gabor*, adică Gabriel Bethlen (1613—1629). De fapt cetatea e mult mai veche, din secolul al XIII-lea, fiind refăcută de Iancu de Hunedoara şi de Matei Corvin şi întărită apoi de Ioan Zápolya. Cum cetatea era ocupată de turci în vremea lui Gabriel Bethlen, acesta nu avea cum să o construiască (vezi *Studii de istorie a Banatului*, 1969, pp. 69—74).
[832] *Kolaç sau kulaç*, ,,braţe întinse'' (măsură populară).
[833] *Lagoş*, din *Világoş*, azi Şiria, jud. Arad.
[834] *Lagoş*, Cetatea este mai veche de cît domnia lui Ludovic cel Mare, fiind amintită la 1331 (N. Stoicescu, *Bibliografia Transilvania*, ms.).
[835] Corect: *Mureş*.

iar la miazănoapte se vede cetatea Ineu. Această cetate a fost împresurată de cîteva ori de duşmani şi a căzut în mîna duşmanului. Deşi a fost stăpînită de el exact timp de şaizeci de ani, totuşi nu a putut scăpa de atacurile de noapte ale oştenilor *musulmani*. În cetate se găsesc şaizeci de case, o geamie şi un hambar; altfel de clădiri nu mai sînt. Are o singură poartă, care dă spre răsărit. Nu are bazar şi alte construcţii de binefacere. În faţa porţii cetăţii Şiria se află locul de pelerinaj al martirilor.

De aici, îndreptîndu-ne spre miazănoapte şi mergînd timp de patru ceasuri prin valea Sagighir[836], am sosit la cetatea Ineu[836bis].

Cetatea Ineu.

A fost întemeiată de craiul unguresc numit Ianovan[837], care se bucura de multă stimă şi era foarte învăţat. El are şi o cronică renumită, care e citită printre neamurile creştine. Locuitorii de margine numesc această cetate *Yanıova*[838]. A fost cucerită în anul 959 de Ahmed paşa, vizirul al doilea; apoi au ocupat-o creştinii ardeleni şi au locuit în ea[839]. Mai tîrziu, a ocupat-o Köprülü 〈Mehmed〉 paşa, la porunca sultanului Mehmed[840], fiul lui Ibrahim han[841]. Are următoarea dată: „Ineul a ajuns iar în stăpînirea Casei otomane. Anul 1061"[842].

În prezent s-a dat firman ca să fie reşedinţa paşei de Timişoara; cu şaptezeci de ani mai înainte, a stat sub 'stăpînira sangeacbeilor, iar acum se află sub stăpînirea vizirilor. Pe vremea cînd Köprülü Mehmed paşa a ocupat această cetate, 〈Abaza〉 Hasan paşa s-a răsculat în Anatolia şi a înaintat pînă la Brusa, devastînd şi pustiind. De aceea i-a sosit lui Köprülü,
406 chiar cînd se afla sub zidurile cetăţii, următorul hatt-i-humaiun: // „Dascălul meu! Chiar dacă l-ai aduce în faţa mea pe craiul Ardealului legat în lanţuri tot nu m-aş bucura; grăbeşte-te să vii în capitala împărăţiei ca să porneşti împotriva rebelului Hasan paşa". După aceasta, înţeleptul paşă, răspunzînd: „Am auzit şi m-am supus", s-a reîntors, mulţumindu-se doar cu cucerirea cetăţii Ineu[843]. Astfel, Köprülü paşa era hotărît ca, împreună

---

[836] *Sadjger* sau *Sadjker*; foarte probabil Cigherul.

[836bis] *Yanova*. După cum rezultă din alte izvoare, trupele turceşti au ajuns la Ineu la 4 iulie 1660 (*Cronici turceşti*, II, pp. 314—315).

[837] *Yanovan*. Ca şi în alte cazuri, Evlia caută explicarea originii cetăţii în însuşi numele ei, care ar trebui să fie acela al ctitorului. Un personaj cu acest nume nu a existat, iar numele Ineu are altă origine. Vezi N. Drăganu, *Toponimie şi istorie*, pp. 11—14, după care numele Ineu derivă din slavul iun = tînăr.

[838] *Yanıova*, textual: „alături e şes".

[839] Cetatea a fost ocupată de turci la 1566 (*Cronici turceşti*, I, p. 490), a fost recucerită de ardeleni la 1595 şi apoi din nou de turci la 1658 (eveniment povestit de Evlia).

[840] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[841] Ibrahim I (1640—1648).

[842] 25 dec. 1650 — 14 dec. 1651; de fapt Köprülü Mehmed paşa a juns mare vizir abia în 1656, iar expediţia a avut loc în 1658.

[843] Evlia repetă aceste ştiri şi în alte părţi ale operei sale.

cu oastea lui, cît marea, să cucerească, în afară de Ineu, şi cetăţile Oradea[844], Săcuieni[845], Sárospatak[846], Sătmar[847], Ecsed[848], Hust[849] şi Caşovia[850]. Slavă lui Allah, cetatea Ineu a rămas atunci în mîinile musulmanilor şi a devenit un oraş mare. Allah să-l păzească! Hassul împărătesc, al paşei, negustorii şi zeametele sînt trecute la descrierea Timişoarei. Acum, după ce a fost recucerit, el formează un cadiat[851] cu rang de cinci sute de aspri. Are un dizdar, o oda de ieniceri, un haseki aga[852], un chehaia de spahii, o oda de gebegii, o oda de tunari, un agă al cetăţii exterioare, un agă de aripă dreaptă[853], un agă de aripă stîngă[854], agă de azapi, agă de beşlii, agă de martalozi, agă de voluntari; în total sînt zece agale. Are vreo opt mii de ostaşi şi păzitori de cetate.

Înfăţişarea cetăţii Ineu. Este o cetate în formă pătrată, aşezată pe malul rîului Criş; are bastioane mici de piatră, care amintesc de zidul Ye'djudj[855], iar în fiecare din ele încap o mie de oameni; fiecare are şi cîte zece tunuri balimeze. E o singură poartă pe latura de miazăzi, iar cheia o păstrează aga al ienicerilor, care locuieşte în cetate.

Prin şanţurile cetăţii curge doldora rîul Criş. Înăuntru, aproape de poartă, se află geamia sultanului Mehmed[856]. Lîngă această geamie se găsesc un turn de ceas din scînduri şi o moară cu cai. În interiorul cetăţii se află cetatea nouă. E o mică cetăţuie frumoasă, în care, în afară de odalele ienicerilor, nu se mai află nimic altceva. În cele patru colţuri sînt patru turnuri solide cu acoperiş de scînduri şi cu ziduri late de douăzeci de picioare. Această cetate interioară are o poartă ce dă spre apus; şi şanţul acesteia e plin cu apa rîului.

Oraşul Ineu. Rîul Criş trece prin el. Pe malul drept // şi pe cel stîng 407
al acestui rîu se află un oraş mare, care, avînd forma curbată, se întinde pe pămînt ca un arc. De jur împrejur sînt vreo patru mii opt sute de paşi; în prezent e o palancă pe cale de dezvoltare. Are în total opt bastioane bine

---

844 *Varat.*
845 *Sekel-Hit.* Săcuieni, jud. Bihor.
846 *Şarbatag,* Sárospatak (R. P. Ungară).
847 *Sakmar,* Satu Mare.
848 *Eçetvar* (R. P. Ungară).
849 *Husvar,* Husztvár.
850 *Kaşa,* Kassa Kosiče.
851 *Mevleviyet.*
852 *Haseki aga,* aga de hasekii, căpetenie a corpului special de gardă din palatul sultanilor.
853 *Sagkol agası.*
854 *Solkol agası.*
855 *Sedd-i Ye'djudj,* marele zid construit în Caucaz de Alexandru cel Mare pentru a împiedica coborîrea spre sud a popoarelor nordice din Asia (legendă) Vezi şi ed. Karácson, p. 26, n. 7.
856 Mehmed al IV-lea (1648—1687).

întărite şi trei porţi, şi anume: spre miazăzi, poarta Timişoarei, spre apus, poarta Gyulei, spre răsărit poarta Oradiei; toate sînt de lemn. Şi şanţul acesteia (al palăncii) e plin cu apele, rîului Criş. Se adunaseră, zece mii de raiale care săpau un şanţ nou.

În acest oraş se află geamia lui Köprülü Mehmed paşa; e o geamie trainică şi foarte frumoasă, cu acoperişul de olane şi cu minaret de piatră; are mulţi enoriaşi. Geamia lui kaseki Osman aga; şi ea se află în centru; e o geamie frumoasă şi lucrată cu măiestrie; este acoperită cu olane şi are un minaret de scînduri. Deasupra porţii acestei geamii se află următoarea inscripţie:

„Allah cel prea slăvit fiind îndurător cu acest pămînt,
Din iubire faţă de el am clădit acest vestit lăcaş înalt,
<Hei Allah>, nu refuza mila ta de la cel care vine plîngînd la poarta ta!
Dintre robii tăi, Yazîdji-Osman aşteaptă iertare şi binefacere de la tine!
Grăind Hatif, i-a zis data prin cuvintele:
Acest lăcaş de închinăciune a fost terminat în anul o mie şi şaptezeci şi trei. Anul 1073"[857].

Geamia lui Sofu-Kenan paşa e acoperită cu olane şi are minaret de scînduri. În apropierea ei, tot la capătul podului amintit, se află geamia lui Köprülüzade Fazîl Ahmed paşa. În afară de acestea, mai sînt şi meceturi.

Are în total opt sute de case, cu şi fără etaj, acoperite cu olane şi înconjurate de grădini. Acesta este un oraş înfloritor, care şi acum e în plină dezvoltare[858]. Rîul Criş curge tocmai prin mijlocul oraşului; din toate ferestrele şi balcoanele se pescuiesc diferiţi peşti. Numărul mare de grădini şi parcuri de trandafiri din împrejurimi, mărimea diferitelor grădini, precum şi înfăţişarea şi aşezarea fiecărei grădini în parte, sînt de nedescris.

Dintre toate clădirile, cele mai frumoase sînt: saraiul paşei, aşezat lîngă poarta Gyulei; are tindă şi baie şi mai multe încăperi, cu şi fără etaj.
408 / Toate, fiind acoperite cu olane, sînt construcţii împodobite şi înfloritoare. Ferestrele balcoanelor acestor case privesc spre rîul Criş.

Fiecare sarai are bărci şi plute; toţi se suie în ele cu prietenii şi merg la viile din împrejurimi sau în grădinile din faţa locuinţelor lor, unde petrec şi se distrează. Prin vii, ei îşi hrănesc sufletele lor cu cîntecul melancolic al privighetorii, cufundîndu-se în plăceri şi voluptăţi. În livezile înconjurătoare, parfumul trandafirilor, zambilelor şi al feluritelor anemone îl îmbie pe om. Pe malul rîului sînt sădiţi pomi roditori şi nenumăraţi chipă-

---

[857] 16 aug. 1662 — 4 aug. 1663.

[858] După cum a arătat I. Totoiu (*op. cit.*, p. 22), tabloul prezentat de Evlia nu este veridic; oraşul nu era atît de înfloritor pe cît îl prezintă acesta, iar la 1660 sultanul dorea să-l mute de lîngă cetate.

roşi mlădioşi, care umbresc rîul Crişului, făcînd din el un loc tot aşa de umbros ca şi aleile persane. Aşezîndu-se în grupuri sub aceşti copaci umbroşi, locuitorii vilaietului spun poveşti, deoarece acest oraş fiind o cucerire nouă, guvernatorul vremii a dat locuitorilor drepturi depline şi voie totală. De aceea, dezvoltîndu-se în fiecare zi, vin aici raiale şi beraiale chiar şi din alte sangeacuri şi oraşe. Pînă acum, nu are decît o singură baie. La capătul podului de lemn de peste rîul Criş, Ahmed paşa, fiul lui Köprülü, a construit un han frumos, acoperit cu olane.

Aici se găsesc, în total, două sute de prăvălii; altfel de construcţii încă nu sînt. Este un oraş foarte, foarte bogat. Raialele de aici sînt ardeleni şi valahi[859]. Ostaşii de aici sînt poturi[860] şi bosniaci, care, după obiceiul trupelor de la Timişoara şi Lipova, poartă îmbrăcămintea locuitorilor din serhat.

După cercetarea Ineului, ne-am luat rămas bun de la caimacam şi de la ceilalţi notabili şi ne-am îndreptat, împreună cu însoţitorii noştri, spre miazănoapte; mergînd prin păduri, am sosit la palanca Batăr[861].

Palanca Batăr. Mai înainte, a fost o biserică mare. Mai tîrziu, fratele lui Siavuş paşa, Sarî-Husein paşa, a refăcut-o. El a pus în ea un dizdar şi o sută cincizeci de ostaşi de cetate şi, construind în ea şi o sută cincizeci de case de locuit, a făcut-o să înflorească. Biserica a transformat-o în geamie a sultanului Mehmed han[862]; el a raportat despre aceasta la Poartă. În prezent, // slujeşte ca loc de refugiu şi de salvare între cetatea Oradea şi 409
Ineu. Şi aici, rîul Criş curge pe la poalele cetăţii, iar copacii înalţi din cele patru părţi fac umbră deasă.

În acest menzil înspăimîntător, pe malul rîului Criş, s-a aşezat efendiul nostru, serdarul cel mare, Köse-Ali paşa, cu oastea sa nesfîrşită ca marea şi cu cîteva mii de corturi, punînd caraule în cele patru părţi ale ei. El aştepta sosirea hanului tătăresc şi a altor trupe otomane.

În acest loc, sărmanul de mine m-am dus îndată în cortul înalt şi strălucitor al efendiului nostru, serdarul Ali paşa, iar cînd m-am aplecat spre pămîntul de sub picioarele sale, el mi-a vorbit aşa: „Ei, Evlia, bine ai venit!" şi în prezenţa celorlalţi oameni din sfat mi-a arătat multă cinste şi onoare sărmanului de mine, lăudîndu-mă şi copleşindu-mă cu bunăvoinţa sa. Mi-a dăruit îndată un cort cu mai multe culori şi a poruncit să mi se servească o cantitate anumită de alimente şi de băutură, luîndu-mă printre agalele sale. Avînd cinstea să mă întreţin zi şi noapte cu el, îi descriam, cît ştiam, cetăţile şi fortăreţele pe care le vizitasem. El mă întreba şi afla

---

859 *Erdel ve Eflakh.*
860 *Potur*, sirbi (?).
861 *Fekete Bátor*, Batăr, jud. Bihor.
862 Mehmed al IV-lea.

adevărul asupra locurilor din împrejurimi şi asupra greutăţilor şi primejdiilor în legătură cu lupte şi bătălii şi războaie. Pe lîngă aceasta, el nu înceta să trimită la cetatea Oradiei iscoade dintre raialele de la margine.

Slavă lui Allah, oastea islamică se aduna din zi în zi, devenind ca marea; a sosit vestea că hanul tătăresc, Mehmed Ghirai, pustieşte şi pradă cu o sută de mii de tătari ţara Ardealului şi împrejurimile Oradiei şi Ungaria centrală. De aceea Ali paşa, serdarul, a poruncit îndată ca trîmbiţa să dea semnalul de plecare. Vizirul de Buda conducea avangarda şi a poruncit ca şi fratele lui Siavuş paşa, Abaza Husein paşa, să fie hărţuitor[863]. La mari depărtări, la stînga şi la dreapta, au fost orînduite caraule. La dreapta serdarului suprem mergea beilerbeiul Anatoliei, Çavuşzade Mehmed paşa, iar la stînga lui mergea paşa din Rumelia cu o oaste rumeliotă. În mijlocul acestei armate, nesfîrşite ca marea, mergea victoriosul serdar cu patruzeci de odale de ieniceri[864], cu patru corpuri de spahii din bulucurile de jos[865], cu douăzeci de beilerbei şi cu o sută cincizeci de sangeacbei şi, pînă la cîmpia Oradiei, această oaste nesfîrşită a înaintat în rînduri rînduri, fîlfîind steagurile şi
410 drapelele în vînt, iar zalele, // armele şi cuirasele orbeau lumea prin strălucirea lor. Cerul se cutremura de sunetele tobelor, trîmbiţelor şi ale surlelor, iar ostaşii toţi strigau ca nişte balauri cu şapte capete, însufleţindu-se unii pe alţii la luptă prin cuvinte de laudă către Allah.

Cînd însă cetatea Oradiei a apărut în zare, s-a spus că: „Gaziul Seidi Ahmed paşa a ieşit din cetate şi a plecat sub privirile populaţiei". Astfel de vorbe nesocotite s-au răspîndit, dînd prilej la tot felul de zvonuri. Dar prevăzătorul serdar nu le-a acordat atenţie şi, punînd să se bată tobele, a împresurat cetatea Oradea de la depărtare de o bătaie de tun; apoi, ziua-n amiază mare şi în văzul tuturor a poruncit ostaşilor musulmani să intre fără întîrziere în metereze[866]. Chiar în ziua aceea au schimbat şapte rînduri de metereze şi, înaintînd pe ici pe colo, prin galeriile subterane, ca de şoareci, au ajuns pînă sub bătaia tunurilor din cetate. Corturile stăteau pe cîmpia nemărginită din jurul cetăţii.

Pe vremea sultanului Mehmed al III-lea[867], cuceritorul cetăţii Agria, cînd vizirul Satîrdji Mehmed paşa asediase această cetate a Oradiei, în loc să intre în metereze, oastea islamică se instalase toată în cele şapte mahalale ale Oradiei şi îşi pierduse vremea bătînd cetatea cu trei tunuri mici, din casele ocupate, şi astfel, în a patruzecea zi, cînd a început iarna, cu inundaţii

---

[863] *Cerhadji (çerhacı).*

[864] *Kapukulu.*

[865] *Aşagı bölük.*

[866] Asediul Oradiei a început la 13 iulie 1660 (*Cronici turceşti*, II, pp. 315—317). Vezi şi *Călători*, V, p. 546.

[867] Mehmed al III-lea (1595—1603). Asediul a avut loc în anul 1598. (*Călători*, IV, pp. 108—110).

şi furtuni, au ieşit cu toţii din casele-metereze şi, răsculîndu-se împotriva lui Satîrdji Mehmed, s-au întors la Belgrad fără bucurie şi fără cucerire.

De aceea, prevăzătorul nostru serdar, Ali paşa, cunoscînd din istorii soarta tristă a lui Satîrdji Mehmed şi zicîndu-şi „să nu se întîmple aşa ceva", a aprins şi a ars toate varoşurile Oradiei ; lăsînd cetatea izolată pe cîmpul de bătaie, a înlăturat influenţa varoşurilor din afară şi ajutorul lor pentru cei asediaţi şi s-a străduit ca oastea să se pregătească din tot sufletul pentru bătălie. În ziua şi în noaptea aceea s-au tras din cetate, asupra oştirii islamice, opt sute de lovituri de tunuri balimeze. Oştirea otomană n-a tras nici cu tunurile, nici cu puştile, ci numai şi-a pregătit armele, iar zaimii şi timarioţii au săpat tranşee şi galerii şi, înaintînd, au împletit // contra 411
tunurilor garduri de mărăcini şi alte mijloace de apărare, pregătind totodată saci, traiste şi alte lucruri trebuincioase.

Începutul asedierii cetăţii Oradea[868]. Mai întîi, Ali paşa, spunînd: „în numele lui Allah", a intrat în tranşee, dintr-una din laturile acestei cetăţi puternice, cu şapte tunuri balimeze, cu douăsprezece odale de ieniceri, cu tunari, cu gebegii şi cu ostaşii săi. De asemenea şi Zileli Çavuşzade Mehmed paşa, vizirul Anatoliei, intrînd în tranşee, cu şapte tunuri balimeze şi cu şapte odale de ieniceri, stătea şi el gata. Çatalbaş paşa a intrat în tranşee din partea de apus a cetăţii, dinspre poartă, cu cinci tunuri şi cinci odale de ieniceri. Apoi, oştirea a intrat în tranşee şi prin partea de miazăzi a cetăţii. Din partea de miazănoapte, dinspre poziţiile ocupate de Çavuşoglu Mehmed paşa, de pe muntele Oradiei, înclinat spre cetate, Deli-Yenter Hasan paşa a început să bombardeze cetatea cu zece tunuri împărăteşti. Apoi au atacat cetatea din toate părţile şi, fără a da răgaz, s-au luptat zi şi noapte şi au sfărîmat cu tunurile interiorul odios al cetăţii, năpustindu-se asupra duşmanilor din cetate. Din pricina tunurilor lui Deli-Yenter Hasan paşa, nimeni nu mai putea să-şi arate capul. Din zi în zi, cu tranşee din toate părţile, se apropiau tot mai mult de şanţul cetăţii, luptîndu-se crîncen.

---

[863] Despre asediul şi ocuparea Oradiei de către turci la 1660 — moment important în istoria Transilvaniei — există o foarte bogată literatură, din care amintim: Déak Farkas, *Nagy-Várad elvesztése 1660-ban* [Pierderea Oradiei la 1660], Budapesta, 1877; Gyalokay Jenö, *Nagyvárad ostroma 1660-ban* [Asediul Oradiei la 1660], în „Hadtörtenelmi Közlemenyek", 1911, p. 31 şi urm.; Koncz József, *Nagyvdrad capitulatioja 1660-ban* [Capitularea Oradiei la 1660] *ibidem*, 1892, p. 390 şi urm.; Szendrei Janos, *Ali paşa levele a nagyvdradi táborból 1660 aug. 9-en* [Scrisoarea lui Ali paşa din tabăra de la Oradea din 9 august 1660], *ibidem*, 1888, p. 171 şi urm. etc. Ca izvoare mai pot fi consultate I. Betheln, *op. cit.*, pp. 167—190; G. Kraus, *op. cit.*,; *Cronici turceşti*, II, pp. 314—317 etc.

Relaţia lui Evlia Celebi despre acest eveniment a mai fost publicată de Nicolae Firu, *Evliya Celebi, călător turc, despre ocuparea cetăţii Oradea de către turci în anul 1660*, Oradea, 1937 (trad. din maghiară).

Dar cetatea are un şanţ ca o mare ; e atît de lat şi de adînc, încît şi galera lui capudan-paşa[869] s-ar putea plimba în el. Neputînd stăvili în nici un chip apa din el, se gîndeau să sape o galerie sub cetatea anexă şi să dărîme zidul cetăţii, dar nici aşa nu au găsit vreo posibilitate. E drept că tunurile balimeze dărîmau cetatea, dar nu se putea da iureş, datorită apei din şanţul cetăţii. De aceea, în aceeaşi noapte, duşmanii reparau locurile avariate,
412 cu garduri, cu stîlpi şi cu bîrne şi cu umplutură de pămînt. // Afurisiţii de duşmani îşi făceau torţe din pături şi din pînză îmbibată în păcură şi catran[870] şi, aşezîndu-le deasupra celor cinci bastioane ale cetăţii, se băteau zi şi noapte pentru credinţă.

Atunci serdarul Ali paşa i-a poruncit lui Seidi Ahmed paşa să bată cetatea din partea aceasta, iar Seidi Ahmed paşa, zicînd : „Am auzit şi m-am supus", a desfăcut toate corturile şi le-a aşezat în altă parte. El n-a venit între luptătorii musulmani, ci i-a trimis vorbă serdarului că : „Noi vom sta de pază în părţile acestea". Atunci, curajosul serdar, zicînd : „Să nu fie contrar binelui", a depus toate eforturile şi împărţind tuturor luptătorilor musulmani favoruri, timare şi zeamete, îi trata cu multă omenie şi bunătate şi, fără să iasă din metereze, îi însufleţea pe ostaşi la luptă.

În partea dinspre Çavuşzade Mehmed paşa cetatea fusese stricată foarte rău iar duşmanul nu putea să repare stricăciunile, căci, înainte de a înceta bubuitul unui tun, slobozeau în acelaşi loc alte zece obuze, care provocau stricăciuni. Dar nici duşmanul nu se lăsa mai prejos în vitejie şi, de repetate ori, slobozea dintr-odată o mie de puşti. În felul acesta, lupta devenea din zi în zi tot mai înverşunată şi ostaşii musulmani, oricît se străduiau, făcînd acte de vitejie, se vedeau totuşi stînjeniţi de mărimea şanţului cetăţii. În timpul acesta, serdarul suprem s-a sfătuit cu bătrînii încercaţi şi a poruncit paşei din Adana să taie apa din şanţul cetăţii. Au trecut aşa zece zile, iar între soldaţi tot mai des se repetau vorbele : „Se apropie şi zilele de iarnă".

Dar, după cum spune vorba : „Cînd Allah vrea ceva îţi pune la îndemînă şi mijloacele"[871], într-o noapte a venit la serdarul Ali paşa o unguroaică şi i-a vorbit astfel : „Stăpîne, dacă-mi eliberezi băiatul căzut în mîinile tătarilor, îţi arăt locul de scurgere a apei din şanţul cetăţii, iar dacă laşi să se scurgă apa din şanţ şi rămîne cetatea pe uscat, o cucereşti fără îndurare ; altfel, această cetate nu se teme de loviturile de tunuri".

Ali paşa a poruncit îndată să fie căutat fiul femeii şi, aducîndu-l, i l-a arătat. Atunci, femeia a spus ; „Am renunţat la ajutorul Fecioarei

---

[869] *Kapudan-paşa,* marele amiral otoman ; comandantul flotei.
[870] *Naft ve katran.*
[871] Proverb arab.

Maria[873]; trăiască turcii, căci de la turci am văzut bine". În aceeaşi noapte femeia, venind la marginea de sud a cetăţii, a spus: „Turcii aflaţi în partea de jos a cîmpiei să-şi ridice corturile, căci altfel se vor îneca". Atunci, // prin porunca serdarului, corturile au fost îndată mutate în altă parte. 413
Apoi femeia a cerut să se facă o groapă pe marginea şanţului şi, într-un loc, la o adîncime de vreo zece braţe, au dat peste o poartă mare de fier. După ce i-au sfărîmat zăvoarele, au legat de inelele de fier frînghii de tun şi cînd o mulţime de musulmani au tras, gîfîind, de frînghiile groase, atunci, Allah e mare!, n-a rămas nici o picătură de apă în şanţ. Peştii, cît trupul unui om, au rămas în noroi şi erau aşa de mulţi că numai Allah le ştie numărul. Dar în cîmpia de jos s-au înecat mulţi cai şi oameni; iar ostaşii musulmani s-au scîrbit de tot mîncînd peşti. Atunci, numitei femei i s-a dat feciorul, iar femeia, luîndu-l cu sine, a plecat la Ineu.

După aceasta, în zorii zilei, ostaşii musulmani au intrat în şanţ cu strigăte de „Allah, Allah"! Mai întîi au ajuns la parapetele zidurilor cetăţii cei de la aripa condusă de Çavuşzade, începînd să dărîme zidurile. Au urmat cei de la aripa condusă de Çatal-paşa, săpînd metereze prin şanţuri. Cînd duşmanii au văzut aceasta, au început să fugă din cetate, prin spărturile făcute în ziduri şi plîngeau, spunînd: „În cetate nu a mai rămas zaherea".

Într-una din zile, în partea dinspre aripa condusă de Çavuşzade, s-a săpat o subterană şi, dărîmîndu-se mare parte din zid, s-a deschis drum. Însă zidul cetăţii era foarte înalt, iar duşmanul din cetate căuta să respingă atacul inamic. De aceea, cei aflaţi în urmă la iureş n-au putut înainta, iar pe zid s-au urcat numai trei viteji serdenghecitii de la Semendria. Ei au văzut că cei din urmă nu veneau, dar au rămas totuşi la mijloc. Fiind în toate privinţele un trup şi un suflet, aceştia au intrat în oraş cu săbiile scoase, gonind şi zdrobind duşmanul prin oraş. Fiecare viteaz a tăiat două-trei capete şi a înaintat, războindu-se cu multă zarvă. Apoi, ieşind printr-o altă spărtură, cînd au venit în faţa serdarului, acesta le-a dăruit din belşug timare, zeamete şi bani. În urma acestora, ieşind din cetate vreo două sute de duşmani, au plecat cu aman, dar oastea tătară, întîlnindu-i, i-a prins. Şi, în ziua aceea, o oaste tătară de opt mii de oameni şi douăzeci de mii de cai a sosit la o depărtare de o bătaie de tun de cetate şi s-a aşezat acolo în tabără. Văzînd din cetate atîta ostăşime, duşmanul a început să se vaiete, zicînd: „Îndurare, mărite vizir"! Serdarul însă n-a luat în seamă aceste vaiete, ci a continuat să bată cetatea şi în noaptea aceea. // În acest 414
timp, ieşeau din ea sute de duşmani, cerînd o bucată de pîine.

---

[873] *Meryem Ana*, „Mama Maria". Evlia nu este singurul izvor care vorbeşte despre ajutorul dat de această femeie trupelor turceşti asediatoare; într-un mod asemănător prezintă lucrurile şi *Cronici turceşti*, II, p. 316, G. Kraus, *op. cit.*, p. 367, M. Costin, *Opere*, p. 195 etc.

În sfîrşit, la porunca vizirului Köprülü au mai venit în ajutor, din partea Porţii fericite, beilerbei cu alţi zece mii de ostaşi aleşi din Anatolia, iar duşmanul, văzînd că aceştia îşi aşează corturile în împrejurimile cetăţii Oradea, a tras asupra lor atîtea ghiulele de tun, de parcă făcea să cadă un potop de blesteme.

Ostaşii sosiţi de curînd au pornit, de asemenea, îndată la atac şi, în cîteva rînduri, au pătruns, ziua şi noaptea, prin locurile distruse ale cetăţii şi, luînd tigve şi prinşi, îi aduceau în faţa serdarului, de la care primeau înaintări în grad şi daruri.

Cei din cetate însă aveau cantităţi imense de arme şi provizii; ei înşişi semănau cu o sălbăticiune scăpată de două ori din mîna vînătorului şi, folosind tot felul de vicleşuguri şi şiretlicuri diabolice, trăgeau zi şi noapte necontenit din arme.

Aceasta fiind situaţia, fără a lăsa duşmanului timp şi fără a-i da aman, serdarul depunea cele mai mari eforturi pentru a bate cetatea. Pe scurt, se poate spune că nicicînd un serdar n-a poruncit un bombardament care să-l fi întrecut pe acesta. Într-adevăr, cum să nu depună eforturi mari ostaşii musulmani, cînd, de-a lungul tuturor meterezelor şi la fiecare spărtură, erau postaţi oameni pricepuţi, găsiţi de el? Numai Seidi-Ahmed paşa, cu eialetul de Buda, n-a fost numit în nici o parte. Poate chiar dacă ar fi fost trimis, nu s-ar fi dus, numai de ciudă pe marele vizir Köprülü. Cu viteaza sa oaste cît marea, el doar stătea în partea de nord a cetăţii, păzea oştirea islamică şi făcea incursiuni prin împrejurimi. Cu toate acestea, Ali paşa, serdarul, l-a ajutat în toate privinţele pe Seidi paşa. Ca să pricinuiască pagube duşmanului, el lăsă oastea de la Buda să prade, să distrugă şi să nimicească oraşele şi ţinuturile din jurul cetăţii Oradea.

Acest popor din Ardeal avea obiceiul să-şi îngroape toată averea în pămînt, însă ostaşii musulmani aflau de la prizonieri locul unde erau ascunsa comorile şi, găsindu-le, deveneau stăpîni de prăzi enorme. Ei au pus mîne pe atîtea covoare şi obiecte, încît nu le-a ajuns nici timpul, nici locul pentru transportarea lor şi, pentru ca ele să nu cadă în mîinile duşmanilor, obiec-
415 tele de valoare // erau arse, iar altele erau aruncate în apă. Ei luaseră şi mulţi prizonieri.

Zilnic soseau la oştenii care se aflau sub zidurile cetăţii cîte trei-patru sute de care cu prăzi, care erau împărţite asediatorilor cetăţii. De fapt, tătarii, iuţi ca vîntul, şi Seidi-Ahmed paşa, vînătorul de duşmani, îmbogăţeau ordia cu prăzi, dar şi la cetate lupta devenea din zi în zi tot mai înverşunată, iar încăierările, ciocnirile şi măcelul se înteţeau mereu. S-a transmis chiar, din gură în gură, zvonul că craiul Ioan Kemény[873] se pregăteşte să

[873] *Kemi Yanoş.*

atace ordia, noaptea, cu o sută de mii de ostaşi şi toată lumea a fost repede cuprinsă de buimăceală.

În sfîrşit, s-a ţinut un sfat şi, de faţă cu serdarul, bătrînii experimentaţi au început să spună, sub formă de aluzie, astfel de vorbe deşarte: „Sloboade-ţi puşca la Oradea; puneţi la sîn pîinea. Decît să rămîi pînă la iarnă, caută mai de grabă de pleacă mai de vreme". Mulţi grăiau astfel: „Allah să ne miluiască, dacă şi această campanie a noastră va fi ca aceea a lui Satîrdji Mehmed, ce vom putea răspunde atunci padişahului atît de măreţ şi unui vizir atît de mare cum e Köprülü?".

După încheierea acestui sfat, i s-a poruncit din nou lui Seidi-Ahmed paşa să atace dintr-o parte cetatea Oradea. Atunci, Seidi Ahmed paşa a răspuns astfel: „Sarcina mea este să păzesc ariergarda oastei islamice şi să pustiesc şi să devastez ţinuturile din împrejurimi. S-ar putea ca craiul Ioan Kemény să vină dintr-o parte. De aceea, cu voia lui Allah, voi să nu vă mişcaţi din poziţiile voastre, ci îngrijiţi-vă de cucerirea cetăţii, ca să nu se întîmple ceva neplăcut; eu voi sta de vorbă cu cei care vin din spate".

La acestea, bătrînii din sfat au răspuns: „Bre, Seidi paşa, padişahul nu ne-a spus: «Pustiiţi şi pîrjoliţi Ardealul». El ne-a zis: «Cer de la voi cetatea Oradea». E lucru ştiut! Pustieşte această ţară a Ardealului şi, zdrobind duşmanul, distruge-o! Fiecare îşi va lua ce are de luat. Ce va mai rămîne atunci în mîinile noastre ca să putem da padişahului? În ce va consta atunci cucerirea noastră pentru credinţa cea dreaptă? Şi, pînă la urmă, noi cu ce ne vom alege? Pentru pustiirea şi devastarea acestui ţinut a fost însărcinată oştirea tătară. Dacă craiul Ioan Kemény ar veni să atace oştirea ce se află sub zidurile cetăţii, avem în toate părţile, drept caraule, oştile mai multor eialete, iar oastea tătară se găseşte la două-trei conace[874]
// de aici. În orice caz, vom fi înştiinţaţi cu două-trei zile înainte ⟨de veni- 416
rea lui Ioan Kemény⟩. Aşadar, Seidi paşa intră în metereze cu oastea eialetului de la Buda!"

Neluînd deloc în seamă cuvintele lor, Seidi paşa zise: „Eu, cu cei din eialetul de la Buda şi cu toţi spahiii, sînt însărcinat să apăr pe ostaşii aflaţi în tranşee; altă poruncă nu am". Neavînd încotro, au început mai întîi cei din ogeacurile de ieniceri să zică într-o parte şi în alta: „E drept!"

Atunci toţi vizirii, beilerbeii, emirii şi ceilalţi bărbaţi pricepuţi, prezenţi la acest medjlis, au fost sfătuiţi astfel: „Începînd de acum, să luăm numaidecît cetatea în stăpînirea noastră, înainte de a sosi iarna şi înainte de a ne îngheţa mîinile şi picioarele".

După ce s-a citit *Fatiha*[875], fiecare s-a dus la locul său şi, aprinzînd fitilele, au slobozit dintr-odată douăzeci şi şapte de tunuri balimeze şi tot

---

[874] *Fersah.*
[875] Primul surat din Coran.

atîtea tunuri colomborna, şaica şi împărăteşti, nedînd răgaz duşmanilor zi şi noapte. Strigătele de „Allah, Allah" ! răzbeau pînă la cer, iar cele cinci părţi ale cetăţii s-au umplut de spărturi. Mai ales din partea de nord a cetăţii, de pe dealul înalt de dincolo de rîul Criş, Yenter-Hasan paşa, cîntînd: „Yontur, Yenter, terelelli, vay !"[876], a tras atîtea ghiulele în cetate, încît bubuitul lor se auzea pînă în ceruri.

Ghiulelele cădeau necontenit peste duşmanii care se găseau în cetate, în metereze şi pe ziduri, iar ienicerii slobozeau, zi şi noapte, o asemenea ploaie de gloanţe încît era cu neputinţă vreunui maghiar să-şi ridice capul. Dacă vreun duşman cerea iertare ridicîndu-şi degetul cel mare, ienicerii, ţintaşi îndemînateci, îl împuşcau chiar şi la degetul gros. Doar să-şi ridice în sus degetul arătător[877], ieşind afară; numai acela putea obţine aman. Deşi situaţia era aceasta, totuşi nimeni nu se putea apropia de spărturi. De aceea duşmanul, prin tot felul de şiretlicuri, cu meşteşug diabolic şi cu îndemînare, repara în fiecare noapte şi refăcea locurile distruse.

Cu înţelepciunea lui Allah, apa din şanţ fusese scursă, în urma îndrumărilor date de o unguroaică, dar în partea de răsărit rămăsese totuşi încă apă adîncă. Într-o noapte însă şi această apă şi-a găsit loc de scurgere prin galerii şi a produs o bubuitură atît de înfricoşătoare, încît ostaşii, uimiţi,
417 // au crezut că duşmanul a pornit la atac de noapte. Totuşi, viteazul popor şi neamul înarmat rămănînd pe poziţii, ostaşii musulmani au început iarăşi să pescuiască în şanţul cetăţii. Dar peştele acesta nu era gustos. Cînd colo, în mijlocul şanţului, din care apa se scursese mai înainte, se mai găsea încă un şanţ, avînd lăţimea de zece arşini şi adîncimea de douăzeci de coţi, încît părea că-i fundul iadului. În şanţul acesta erau să se înece mulţi ostaşi musulmani. După ce au scurs întîi apa, ostaşii noştri au aruncat în şanţ atîta pămînt, încît au format adevăraţi munţi. Dinspre partea lui Çavuşzade Mehmed paşa au săpat iarăşi gropi.

Tocmai de acolo au înaintat, zi de zi, mereu sub cetate şi trecînd şi peste şanţul de la mijloc, a cărui apă se scursese, au început din nou să asedieze zidul cetăţii, săpînd o subterană cît trei depozite de pulbere. Era o mină umplută cu şaptezeci de cîntare de praf de puşcă, cum nu s-a mai văzut la asediul nici unei cetăţi[878].

În timp ce se pregătea această mină, înţeleptul serdar i-a înştiinţat pe toţi ostaşii şi le-a împărţit cîteva sute de mii de săbii, pumnale, scuturi, halebarde, lănci din depozitul de arme, şi a promis înaintări în grad. Printre

---

[876] Aproximativ: „Suceşte-te, Yenter, tralala, vai !"; în sens de bravură.

[877] În semn de primire a credinţei islamice.

[878] Despre minarea zidurilor cetăţii „în trei părţi" vorbeşte şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 369. Acesta mai spune însă că Ali paşa a pus pe principele Barcsai să ceară celor din cetate să se predea, ceea ce aceştia au refuzat (*ibidem*, p. 372).

ostaşi s-a produs o mare bucurie şi voioşie şi ei se îmbărbătau unii pe alţii pentru luptă. Ziua lor s-a luminat ca de sărbătoare, iar nopţile lor, cu necazuri, au devenit norocoase. Veselindu-se între ei, s-au spălat şi au făcut rugăciuni şi, sărutîndu-se unii pe alţii, şi-au spus testamentele.

Cînd mina a fost gata, s-a dat semnalul pentru bătălie prin tobe şi trîmbiţe şi, deodată, s-au zguduit cerul şi pămîntul, deoarece dinspre aripa lui Çavuşzade Mehmed paşa sărise în aer zidul cetăţii, pe o lungime de cincizeci de arşini, iar locul în care se aflau duşmanii de pe zid a fost transformat în iad[879]. Ca urmare, izbucnind strigăte de „Allah, Allah", oastea islamică a început din nou un iureş puternic şi, luînd tidve şi dînd tidve, s-a bătut crîncen, iar Ali paşa, serdarul, călare şi cu sabia în mînă, cutreiera tabăra cu strigăte de îmbărbătare : „Ori cucerire, ori înfrîngere" ! şi, avînd la dreapta şi la stînga sa pungi de bani, împărţea daruri ostaşilor musulmani care aduceau capete sau prinşi. De asemenea, strigînd „Nu-i lăsaţi, fraţii mei lei", el îi înflăcăra pe toţi la luptă.

//Dar duşmanii, prin vicleşuguri şi uneltiri diabolice, au turnat în spăr- 418
turi păcură, smoală şi praf de puşcă şi toţi cei din cetate au alergat la locul unde explodase mina şi, străduindu-se din toate puterile, asemenea păsării salamandra[880], au stat în focul ca din infern, luptîndu-se şi războindu-se cu înverşunare, piept la piept, timp de patru ceasuri, cu ostaşii de acolo.

În cele din urmă, cîştigînd o mică victorie, duşmanii au ieşit din cetate, spre şanţ, prin locurile din subterane şi, învălmăşindu-se cu luptătorii pentru credinţă, s-au războit aşa de tare cum nu s-a mai văzut nici în bătălia lui Deli-Husein paşa. Cînd cei din luptă au văzut această situaţie, au strigat : „Bre gazii, să ne ajutăm tovarăşii !" şi, punîndu-şi viaţa şi capul pentru dreapta credinţă, au strigat într-un glas : „Allah, Allah" ! şi, avîntîndu-se în foc şi năvălind pe faţă, şi-au tras săbiile şi i-au gonit pe duşmani înapoi în cetate.

Între timp, pornindu-se un iureş şi din altă parte, au fost alese din şanţuri, dintre cadavrele duşmanului, corpurile neînsufleţite ale martirilor şi duse la mal. Dar şi asupra acestora gloanţele duşmanului cădeau ca un potop de blesteme şi mulţi dintre ei au sorbit cupa martiriului. După aceasta, victoriosul serdar a vorbit astfel către paşa Çatalbaş : „Frate, să facem şi dinspre poziţia ta o subterană şi să vedem ce imagine ne va arăta oglinda soartei. Frate, fii bun, îmbărbătează-i la luptă pe ostaşii musulmani de sub comanda ta, aşa cum ai văzut în luptele răposatului Küçük-Ahmed paşa. Fă-le favoruri şi dă-le daruri ; să mergem din nou. Dacă oastea se va da iarăşi înapoi, atunci nu va mai fi cu putinţă alt iureş". De aceea au

---

[879] După G. Kraus, explozia a distrus bastionul roşu şi a avariat bastionul de aur (*ibidem*, p. 373).

[880] *Mürg-i Semender.*

pregătit şi în partea aceasta o subterană mare, care o fost umplută cu şaptezeci de cîntare de praf de puşcă ; era cît un munte cu şapte găuri.

În ziua următoare a fugit din cetate un ungur şi, venind la serdar, i-a adus vestea că : „Şi din interior s-a pregătit o subterană sub voi". Dar, slavă lui Allah, pînă azi nu se făcuse din partea duşmanului nici subterane, nici vreo altă lucrare pe sub pămînt. După această veste înfricoşătoare, a doua zi, s-au pregătit de luptă, ca mai înainte, zicîndu-se : „Dinspre poziţia lui Çatalbaş paşa vor exploda mine", şi s-au bătut tobele pentru atac. Cînd toată lumea aştepta explozia minelor, deasupra porţii cetăţii a fost arborat steagul alb al capitulării, zicîndu-se: „Iertare, măriţilor viziri!" şi, dorind pace, ei au cerut îndurare.

419 Dar, Ali paşa, arătîndu-se // ca şi cum n-ar fi dispus să le acorde iertare, a continuat să bată cetatea cu toate puterile timp de încă un ceas. În sfîrşit, dintre cei şapte emiri maghiari asediaţi au venit ca ostateci fratele şi căpitanii[881] blestematului comandant Rákóczi şi un comandant german şi, prezentîndu-se fără arme în faţa lui Ali paşa, au cerut un răgaz de şapte zile. Dar serdarul, arătîndu-se grăbit, le-a vorbit astfel: „Nu, dacă ieşiţi azi, e bine; dacă rămîneţi pînă mîine, iată-i pe luptătorii pentru credinţă, ei sînt gata să vă atace nu o dată, ci chiar şi de patruzeci de ori şi, zdrobindu-vă pe toţi, vom duce în robie şi pe copiii voştri".

Astfel, s-au hotărît, în cele din urmă, să iasă cu toţii din cetate, fără arme, iar o mie de soldaţi din ogeacul ienicerilor şi din cele şapte bulucuri şi dintre oamenii serdarului au intrat în cetate şi au ocupat toate depozitele de armament, vistieria şi tunurile. Întreaga oştire stătea însă gata în tranşee, iar printre luptătorii pentru credinţă bucuria şi veselia erau atît de mari, încît parcă ar fi auzit fiecare vestea îmbucurătoare că : „Eşti pentru paradis !" Apoi, în ziua următoare, duşmanii au ieşit prin poarta cetăţii, cu răniţii lor şi cu toate rudele, iar data spusă fu aceasta :

„În cele din urmă ai fost vînat, hei satană ! Anul 1071"[882]

După aceasta, oastea islamică a intrat în cetate, iar sărmanul de mine, plin de cusururi, am avut norocul să citesc primul, sub steagul profetului de deasupra porţii, ezan-ul[883] victoriei, aşa cum făcusem şi în alte dăţi. Aceasta s-a întîmplat prin puterea celui măreţ. Slavă lui Allah şi iarăşi slavă lui Allah!

---

[881] *Yüzbaşılar.*

[882] 6 sept. 1660 — 26 aug. 1661. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 374, Oradea a capitulat la 27 aug. 1660. Vezi şi *Călători*, V, p. 546. După Silahdar Fîndiklili Mehmed aga, cu două zile mai tîrziu (*Cronici turceşti*, II, p. 316). Kraus vorbeşte şi de condiţiile capitulării, pe care Evlia nu le aminteşte. Vezi condiţiile capitulării în *Török magyarkori történelmi emlékek*, V, pp. 486—488.

[883] *Ezan*, chemare la rugăciune.

De îndată ce am intrat în cetate, am făcut rugăciunea de vineri, iar după aceea s-a tras din tunuri şi din puşti şi a răsunat strigătul mahomedan de „Allah, Allah" ! şi tobele au bătut din şaptezeci de părţi. S-a poruncit ca trei zile şi trei nopţi să fie sărbătoare. De aceea, în fiecare noapte aprindeau frînghiile corturilor, iar pe bastioane şi pe metereze ardeau păcură, smoală şi făclii. Vaietul duşmanului, care privea această veselie, din varoş, se înălţa pînă la cer.

După aceasta, victoriosul serdar a dăruit tuturor vizirilor, beilerbeilor, emirilor şi bărbaţilor vrednici caftane strălucitoare şi a acordat celor merituoşi avansările[884] promise. În afară de aceasta, cu propria sa mînă a pus pene de cocor pe capul a trei mii de viteji musulmani. Mai mult, pe capetele însoţitorilor noştri, Ali aga din Făget[885], Husein aga din Panciova şi Lafizade, eliberat de noi din cetatea Deva[886], a pus cîte o aripă întreagă de şoim, // pentru că în această luptă ei arătaseră o vitejie deosebită. Toate 420
averile, tezaurele şi muniţiile au fost înregistrate şi, predîndu-se apoi celor cărora li se cuveneau, au fost trimise măriei-sale sultanului, împreună cu vestea îmbucurătoare a victoriei. Data ocupării Oradiei :

„Oradea a fost ocupată, Ardealul a rămas fără inimă. 1071"[887].

Alta :

„Viteazul Ali paşa a luat Oradea de la duşmani".

Hasîm Mehmed paşa a fost numit să-i escorteze, pînă la cetatea Sîniob[888], pe duşmanii care, fiind iertaţi, părăseau dezarmaţi cetatea. El i-a condus la locul de destinaţie, dar, la întoarcere, locuitorii vilaietului numit *haiducime*[889] l-au atacat pe neaşteptate şi, dîndu-se o bătălie mare, în timpul luptei, Hasîm Mehmed a fost rănit de un glonte la coapsă.

Vestea acestei bătălii a sosit îndată la ordie şi luptătorii pentru credinţă, oferindu-se de bunăvoie, au încălecat pe cai şi au ajuns în ajutorul lui Hasîm Mehmed paşa încă în timpul bătăliei. Ei s-au întors apoi în tabăra islamică cu Hasîm Mehmed paşa aducînd cu ei şapte sute de tidve[890], trei căpetenii şi o sută optzeci de cătane. Am avut patruzeci şi cinci de martiri şi o sută de răniţi, pe care i-au adus, de asemenea, cu ei la ordie. Chirurgii l-au îngrijit pe Mehmed paşa, iar cadavrele glorioase ale martirilor

---

884 *Terakki* consta din adaosuri la timaruri, zeamete etc.

885 *Kaçatlı*.

886 *Dede*, în loc de *Deve*.

887 6 sept. 1660 — 26 aug. 1661. Vezi nota 882.

888 *Senköy* sau *Senkövi*, Szent-Jobb, „Sfînta Dreaptă" a primului rege al Ungariei, Ştefan cel Sfînt.

889 *Hayduşak*, Hajdúság, se referă la locuitorii din nord-estul Ungariei.

890 Despre această luptă vezi şi *Cronici turceşti*, II, p. 316, unde se dau alte efective şi pierderi decît cele indicate de Evlia.

au fost înmormîntate la marginea taberei. Cătanele aduse fiind dăruite lui Hasîm Mehmed paşa, el a primit poruncă să meargă la postul său.

La porunca milostivului serdar, materialul de război şi averile ce se cuveneau padişahului au fost depozitate în cetate şi au început, din loc în loc, să refacă şi să repare cetatea. Străduindu-se din răsputeri, toţi ostaşii dreptcredincioşi au împînzit ca nişte furnici împrejurimile cetăţii şi au curăţit bine şanţul cetăţii de mărăciniş şi de gunoaie şi l-au refăcut. Au închis din nou stăvilarul şanţului, deschis după îndrumările date de unguroaică; şi, astfel, şanţul cetăţii s-a umplut cu apa Crişului[891], cum fusese şi mai înainte.

S-a poruncit ca toate bisericile ce se găseau în oraş să fie prefăcute în geamii. În cetate au început să construiască ,,Geamia Hunkiar[892], iar în mahalale au început să se facă geamiile vizirilor şi aiaulilor. Deoarece a fost
421 cucerită prin predare[893], // toate prăvăliile şi casele au devenit vacufuri pentru Mecca şi Medina.

Întreaga oaste islamică s-a împrăştiat în cete în ţinuturile încă nesupuse din jurul Oradiei, pentru a le prăda şi pustii şi, în afară de prada aşa de multă, care nu se poate descrie cu condeiul, au mai fost luaţi pentru mirie şapte sute de prizonieri. I-am auzit pe ostaşii tătari, iuţi ca vîntul, zicînd: ,,Ostaşii noştri au 73 000 de prizonieri".

La asediul Oradiei, Ali paşa, serdarul, şi-a pus viaţa şi capul în joc. De aceea, celor douăsprezece mii de viteji, care luptaseră pentru credinţă pe calea lui Allah şi erau orînduiţi pentru paza cetăţii, oameni care spuneau: ,,Eu sînt; altul nu e ⟨ca mine⟩"[894], le-a dăruit, odată cu timare şi zeamete, şi casele rămase pretutindeni nedistruse, iar aceştia au organizat o iluminaţie.

Mai întîi, Rustemul[895] acestei epoci a fost Seidi-Ahmed paşa, pentru că în vremea noastră nu mai există un vizir care să fie viteaz ca el şi inimos ca un leu. El păzea împrejurimile şi, de frica lui, craiul Ioan Kemény nu s-a încumetat să vină sub zidurile cetăţii şi să atace noaptea. Gazi Sehrab aga din Fenlac era, de asemenea, unul dintre serdarii vitejilor. Ali aga din Făget era unul dintre vitejii tineri şi mîndria vitejilor curajoşi.

Dintre oamenii lui Seidi Ahmed paşa, Küçük-Şahin aga şi Ahmed aga, fost agă la Agria[896], apoi Hüsni bei din Panciova[897], un om scund de sta-

---

[891] *Kiriç.*
[892] *Hünkâr*, împărat, padişah, sultan.
[893] *Vire*, predare condiţionată, învoială.
[894] *Menem, diger nist!*, expresie turco-tătaro-persană.
[895] *Rustem*, rege legendar la perşi.
[896] *Egri.*
[897] *Pançak.* De fapt, Husein din Panciova (vezi acest volum).

tură; aceştia îi găseau pe răzvrătiţi ascunşi în munţii Szabolcs[898] şi prin văile Turdei[899] şi-i aduceau legaţi, ca prizonieri, în faţa serdarului Ali paşa. Ei puneau în lanţuri foarte mulţi unguri necredincioşi. Din mila atotputernicului Allah, victoria întorcîndu-se spre poporul islamului, iar fuga cea mare întorcîndu-şi faţa spre ticăloşii de necredincioşi, fiecare dintre ostaşii noştri îi culca la pămînt, cu glorie, pe necredincioşi.

Talismanele cetăţii Oradea. În faţa cetăţii interioare a Oradiei stăteau talismanele şi statuile unor domnitori vestiţi[899bis]. Mulţi erau din bronz şi stăteau călări. Ali aga din Făget zise : „Ce fel de idoli leproşi sînt aceştia ?" Şi dînd pinteni calului şi-a lovit sabia cu atîta putere într-una din numitele statui de bronz încît, dintr-o lovitură, i-a tăiat mîna dreaptă ca pe un castravete. Apoi şi alţii au tăbărît cu săbiile asupra acestui idol. Multora li s-au rupt săbiile în bucăţi, // dar Ali aga avea o veche sabie germană şi a 422
sfîrtecat cu ea mulţi idoli. Aceste statui erau atît de frumoase încît toate străluceau de polei de aur şi fiecare preţuia cît un haraci grecesc[900]. Aveau ochi din pietre care luminează noaptea, unghiile erau din diamante de douăzeci de carate, iar în mîinile unora se aflau buzdugane şi suliţi de bronz, încrustate cu pietre preţioase ; la mijloc erau încinşi cu brîu, iar umerii erau împodobiţi cu scuturi de apărare. Unii erau călări, iar alţii pedeştri ; cine privea caii credea că sînt vii. Fiecare din ei (idolii) erau înalţi cît doi oameni.

Despre aceste statui le-am vorbit astfel preoţilor luaţi în prinsoare : „Ce fericire pe aceste statui că nimic nu le poate strica !" Atunci un preot îmi zise : „Metalul de bază al acestora a fost adus de la Nahcivan din Persia. Bronzul se compune din două materii : jumătate cositor, jumătate aramă. Pentru ca bronzul să aibă culoarea galbenă, se amestecă în el zinc şi se obţine un bronz care seamănă cu aurul galben. În prezent, toate tunurile din ţinuturile ghiaure, precum şi cele trei sute de tunuri care se află în oraşul nostru Oradea sînt turnate, toate, din acest aliaj şi sînt galbene şi strălucitoare ca aurul. Statuile noastre din Oradea, pe care Ali aga le-a tăiat în bucăţi cu sabia, erau toate din bronz de Nahcivan şi nu se temeau de foc, nici de pilă, căci nu puteau fi sfărîmate în nici un chip. Dar acest Ali aga cum le-a mai sfîrtecat cu sabia !" Zicînd astfel, bătrînul preot tare se minuna de această ispravă.

L-am întrebat pe preot dacă aceştia sînt idoli şi dacă ei li se închină.

---

[898] *Sabodj*, poate fi Szabócs sau Szabolcs (ţinut).

[899] *Turda* sau *Torda* (ungureşte), se află în centrul Transilvaniei. E o confuzie a autorului.

[899bis] Aici se afla, printre altele, „splenditul mormînt" al regelui Ladislau cel Sfînt (*Călători*, II, p. 331).

Este vorba de statuile pedestre ale regilor Ştefan I, Emeric şi Ladislau, executate la 1370 din iniţiativa episcopului Demetrius, şi de statuia ecvestră a lui Ladislau cel Sfînt, turnată la 1390 (V. Vătăşianu, *Istoria artelor*, p. 319).

[900] *Haradj-i Rumi (harac-ı Rumî)*.

Preotul a răspuns astfel: „Este adevărat că neamul maghiar face parte din naţia Mesiei, dar nu se închină la idoli. În bisericile noastre, în afară de cruci, de candele şi de lumînări, nu avem nimic altceva important. Toţi pereţii sînt albi ca mărgăritarul. Dar pereţii şi uşile bisericilor nemţeşti şi ale celor din Dunkerque[901] şi Danemarca[902] sînt acoperite în întregime cu diferite desene şi cu cruci". Slavă lui Allah, în bisericile din Oradea nu se mai află nici un idol, căci toate au devenit lăcaşuri musulmane de închinăciune.

423 După victorie, serdarul Ali paşa a trimis pe toate agalele prin eialete // cu vestea biruinţei, iar sărmanului de mine mi-a dat scrisoarea de cucerire pentru eialetul Bosnia. De asemenea, mi-a încredinţat o scrisoare prietenească şi daruri valoroase pentru efendiul nostru Melek-Ahmed paşa, iar sărmanului de mine mi-a dăruit o pungă de bani, pentru cheltuieli de drum, trei cai şi şapte sclave şi mi-a poruncit să plec în Bosnia. În acelaşi timp, s-a dat poruncă tuturor ostaşilor şi toţi au pornit către vetrele lor. Serdarul Ali paşa a rămas la Timişoara, iar Çavuşzade în cetatea Vereş[903] şi s-a poruncit ca ceilalţi viziri şi berlerbei să plece la posturile lor.

Ali paşa n-a depozitat la Oradea prada de preţ adusă din Ardeal, ci voia s-o trimită la Belgrad cu un agă al său. De aceea el a inventariat, după cerinţele legii, şi a predat acelui agă diferitele tacîmuri de argint şi aur, sumedenie de cruci şi crucifixe, lucrate cu măiestrie şi împodobite cu pietre scumpe, salbe şi diademe aurite şi încrustate cu perle, diamante şi safire, diferite mărfuri, postavuri şi rufărie. Apoi a încărcat pe care trase de cîte douăzeci—treizeci de perechi de bivoli şi boi obiectele şi statuile ciudate, mai sus amintite, tablourile minunate, cele cîteva mii de clopote şi clopoţei, diferitele tunuri mari, tunurile aurite şi celelalte arme împodobite.

Cînd totul a fost gata, atunci şi sărmanul de mine mi-am luat şi eu rămas bun de la efendiul nostru serdarul Ali paşa şi de la ceilalţi viziri şi aiani şi, cu credinţa în Allah, am pornit la drum.

Călătoria noastră din cetatea Oradea spre Bosnia.

Am plecat de la Oradea împreună cu agaua lui Ali paşa şi cu vreo trei mii de ostaşi şi cu şapte sute de care cu bagaje şi, pornind, cu numele lui Allah, spre miazăzi, am sosit în cetatea Batăr[904]. De acolo am ajuns la cetatea Ineu[905]. Apoi, trecînd prin Timişoara şi prin palanca Denta[906], am sosit la palanca Panciova. De aici, timp de trei zile, am transportat pe vase mulţimea de care şi bagaje şi am sosit în cetatea Belgrad. Dîndu-se firman că în acest

---

[901] *Dunkarkir* (vezi şi vol. X din *Seyhatname*, p. 78).
[902] *Danimarka* (ibidem, pp. 77—78).
[903] *Vereş* sau *Verş*, poate Vîrşeţ.
[904] *Fekete Bátor*, Batăr, jud. Bihor.
[905] *Nanova*, în loc de *Yanova*.
[906] *Renta* sau *Ranta*, în loc de Denta, azi Deta, jud. Timiş.

oraş // va fi reşedinţa de iarnă a oastei numeroase a musulmanilor, telalii au strigat astfel. Aici au fost expuse prăzile aduse din Ardeal şi, astfel, s-au vîndut la bazarul din Belgrad diferite obiecte de argint şi aur, precum şi prizonierii. 424

Serdarul cel mare a poruncit ca, pentru campania ce se va porni împotriva cetăţii Sárospatak[907] şi Săcueni[908], să se toarne tunuri din statuile de metal aduse de la Oradea. Cu mare trudă şi greutate au spart o statuie cu ciocane uriaşe şi apoi au băgat-o în foc, dar a fost cu neputinţă s-o topească şi, în cele din urmă, au scos-o din foc şi au renunţat...

...După aceea, luîndu-ne rămas bun de la toţi prietenii din Semendria şi urcîndu-ne în corăbii, am pus piciorul pe pămîntul de la Sarp-Hisar[909], aflat în vilaietul Timişoara, din partea cealaltă a Dunării şi, mergînd de acolo cinci ceasuri, ne-am oprit pe malul rîului Timiş. 588

S-a arătat mai sus că el (Timişul) vine din vilaietul Ardealului şi se varsă în Dunăre mai jos de locul din faţa Belgradului, lîngă palanca Panciova. De acolo, mergînd încă cinci ore, am ajuns la cetatea Timişoara. Şi aceasta fusese descrisă amănunţit, atunci cînd am mers la lupta pentru cetatea Oradea...

Descrierea armatei islamice din cîmpia Timişoarei

Marele serdar Köse-Ali paşa se oprise lîngă cetatea Timişoara cu oastea
din eialetul Bosnia, // iar efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, se aşezase 589
cu oastea din eialetul Rumelia în partea cetăţii Denta[910]. Çavuşzade Mehmed paşa descinsese, cu oastea din Anatolia, înspre cetatea Vîrşeţ[911]... Vizirul de Buda, Ismail paşa, se aşezase, cu gaziii din eialetul său, în partea de apus a Timişoarei. Valiul de Timişoara, Sarî-Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, se aşezase în partea de nord. Paşa de Agria se aşezase, cu oastea sa, în partea Ineului[912]. Fiind mazilit de la Buda, Seidi-Ahmed paşa se aşezase în partea de nord; el avea însă o armată mare. Paşa de Oradea, Sinan paşa, se aşezase lîngă drumul cetăţii Caransebeş[913]. Yenter Hasan paşa, cu oastea din eialetul Varna, se oprise în partea de răsărit. Çatalbaş paşa, cu oastea sa de Karaman[914], se aşezase spre cetatea Lugoj... Küçük-Mehmed paşa, cu oastea din eialetul Oradea, se aşezase tot înspre cetatea Ineu...

---

[907] *Şarbatak.*
[908] *Sekel Hend*, în loc de *Sekelhid.*
[909] *Sarp-Hisar* „cetate fortificată"; neidentificat.
[910] *Dine*, în text greşit, în loc de *Deta* sau *Denta*, jud. Timiş.
[911] *Verşe* sau *Varsa.*
[912] *Yalovan* sau *Yalvan*, greşeală în loc de *Yanova*, Ineu.
[913] *Sis* sau *Seiş*, în loc de *Sebeş.*
[914] *Ferman* sau *Faraman*, în loc de *Karaman*, provincie în Anatolia.

Într-un cuvînt, şapte viziri şi douăzeci de beilerbei, precum şi o sută douăzeci de sangeacbei, potrivit legii padişahului, îşi luaseră locurile, cu trupele lor, în jurul cortului marelui serdar Ali paşa...

Cînd au fost aduşi, de către Ali aga din Făget, prinşii maghiari, ei au spus că „În vilaietul Ardeal, craiul Ioan Kemény a strîns două sute de mii de ghiauri". Atunci capetele lor au fost tăiate în faţa cortului, iar vizirii se sfătuiau zilnic cu toţii pentru a pătrunde în ţara Ardealului. S-a spus că : „Nu este potrivit să se intre pe pămîntul duşman înainte de sosirea armatei tătare". De aceea au zăbovit cîteva zile. Cu voia lui Allah, în timpul acesta, sosind poruncă din partea lui Köprülü Mehmed paşa şi hattihumaiun împărătesc, de care ascultă toată lumea, se ceruse capul lui Seidi-Ahmed paşa...

590 *Descrierea amănunţită a motivelor morţii de martir a lui Seidi-Ahmed*
595 *paşa, gazíul*

⟨Se aminteşte, printre altele, şi de refuzul de a pleca în Ardeal, pe motivul că ar fi fost mazilit de la Buda. Dorinţa lui Seidi-Ahmed paşa de a sluji o vineri la geamia sa din Timişoara, înainte de a porni spre Ardeal, simţind că i se apropie sfîrşitul, uciderea lui Seidi-Ahmed paşa, din porunca lui Ali paşa, serdarul, care primise firman de la Poartă[914 bis]. Agitaţie în rîndurile ostaşilor, pentru omorîrea lui Ahmed paşa. Ei spuneau⟩:

597 „Viteazul oastei noastre s-a dus! Cum vom intra noi în anul acesta în Ardeal şi cum vom lupta cu craiul Ioan Kemény şi cum vom face ca, numind un crai nou, să procurăm cele o mie două sute de pungi, reprezentînd haraciul pe doi ani, şi ce răspuns îi vom da padişahului?"

601 ... A treia luptă sfîntă a lui Seidi-Ahmed paşa, împreună cu mine, a fost aceea atunci cînd el a intrat în Ardeal prin Porţile de Fier[915] şi, în timpul unei ierni năpraznice, avînd douăsprezece mii de voinici dîrji şi rezistenţi, s-a ciocnit, în locul numit cîmpia Haţegului[916], pe locuri pietroase, cu optzeci şi şapte de mii (?) de oameni răi de ai craiului Rákóczi, încît, cu voia lui Allah, ghiaurii nedemni // fiind înfrînţi, am luat în total şaisprezece mii de capete şi douăzeci şi trei de mii de prizonieri. Atunci craiul Rákóczi fugise rănit.

602 A patra luptă am avut-o tot în anul acela[917], în zilele de primăvară,

---

914 bis Seidi Ahmed paşa a fost ucis la 18 iunie 1661 *(19 şevval 1071)* şi înmormîntat la Timişoara, lîngă Poarta Cocoşului (*Seyahatname*, V, p. 598).

915 *Demir Kapu*; e vorba de Poarta Orientală din Banat spre Haţeg.

916 *Hadjek*. Vezi Cronici turceşti, II, pp. 312–313.

917 1660.

în Ardeal, lîngă cetatea numită Cluj[918], cînd ne-am ciocnit tot cu craiul Rákóczi şi unde gaziul Seidi <Ahmed> paşa, cu patrusprezece mii de oameni, a dus o luptă crîncenă, timp de şapte ore, cu optzeci şi opt de mii de oameni ai lui Rákóczi şi, slavă lui Allah !, tot ei au fugit, fiind înfrînţi. Atunci, au fost luaţi vreo douăzeci de mii de prizonieri. Rákóczi însuşi, fiind rănit, a mers la cetatea Oradea şi, neputîndu-se opri nici acolo, s-a dus la cetatea Tamin[919], din apropierea Tisei, unde a şi murit[920] şi, astfel, împărăţia a scăpat de răutăţile lui. Gaziii devastaseră atunci tabăra sa şi, punînd mîna pe o sută cincizeci de tunuri de alai şi şaptesprezece tunuri balimeze şi pe muniţii şi alte lucruri, încărcate în mii de harabale, ajunserăm cu bine în cîmpia Timişoarei . . .

Acum, cînd eram pe punctul de a pleca din nou pentru lupta sfîntă în Ardeal, a fost omorît în mod tiranic acel ilustru vizir, ca un leu, încît nu ne-a mai fost dat să mergem cu Seidi pentru lupta sfîntă în Ardeal. . . Atunci au fost pregătite tuiurile autoritarului şi gloriosului serdar Ali paşa, spre a se porni în expediţie în ţara Ardealului, dar în oastea islamică nu se afla un vizir renumit şi priceput ca Seidi-Ahmed paşa. În cele din urmă, am mai rămas pe cîmpia Timişoarei, aşteptînd sosirea tătarilor, şi pace!

---

918 *Kolozvar*. Despre această luptă a se vedea: J á r m y J ó z s e f, *II Rákóczy György Szász-Fenesi csatája megsebesülésének és halálának körülményei* [Lupta de la Feneşul Săsesc a lui G. Rákóczi al II-lea şi împrejurările rănirii şi morţii sale], în „Erdelyi Múzéum", XIX, 1902, pp. 169—182, 221—235 şi G y a l o k a y J e n ö, *A szászfenesi ütközet* [Bătălia de la Feneşul Săsesc], în „Hadtörtenelmi Közlémenyek", 1914, p. 34 şi urm.

919 *Tamin* (?). Probabil Ecsed, unde a fost dus Rákóczi după moarte.

920 În realitate, Rákóczi a murit la Oradea.

VOL. VI

3 ... Iată! Supunîndu-mă poruncii marelui Allah şi a slăvitului său profet şi urmînd pilda măriţilor împăraţi, cînd împărăţia a pornit război, am dorit şi eu, umilul de mine, să lupt şi, la începutul lunii zilka'de a anului 1071[1], am pornit, pe calea arătată de Allah, la luptă pentru credinţă.

Cetăţile, oraşele mari şi cîmpiile pe care le-am văzut mergînd din şesul Timişoarei în expediţia împotriva Ardealului.

Mai întîi, Ismail paşa, vizirul de la Buda, împreună cu oastea eialetului
4 său, a fost orînduit ca cerhagi, iar stăpînul nostru, // Melek-Ahmed paşa, cu oştirea din Rumelia, a fost lăsat în ariergardă. Cerhagiul devenind avan-

[1] 28 iunie 1661.

garda oştirii, toţi vizirii şi mirimiranii au ridicat tuiurile şi au pornit la drum. A doua zi a plecat şi Ali paşa, serdarul, pornind de sub zidurile cetăţii Timişoara şi a sosit în cîmpia Jebel[2]. Raialele de aici sînt toţi români[3]. În locul acesta, Sarî-Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, a fost orînduit şi el la avangardă, alături de Ismail paşa, deoarece necredincioşii auziseră despre uciderea lui Seidi-Ahmed paşa şi ne-au sosit veşti neliniştitoare. De aici am mers la staţiunea de popas numită Podul Ordiei[4], iar de acolo, în cinci ceasuri, am ajuns la locul de popas Sinersig[5]. Acesta este un sat cu trei sute de case, un zeamet bine întocmit, ale cărui raiale sînt numai români. În nici o ţară nu se găsesc ca aici afine mari cît prunele.

De aici, am sosit, după cinci ceasuri de drum, la cetatea Lugoj. Aceasta a fost clădită de craiul ardelean Gabriel Bethlen[6], pe vremea lui Suleiman han[7]. Pe vremea lui Murad han al III-lea a fost ocupată de Ulama paşa, apoi necredincioşii au recucerit-o şi o vreme a rămas, ce-i drept, în mîinile necredincioşilor, dar, în cele din urmă, în timpul lui Murad han al IV-lea, Köprülü Mehmed paşa a pus stăpînire pe ea. Acum este reşedinţa unui sangeacbei aparte. Venitul beiului său e de 300.000 de aspri. Are 12 zeamete şi 300 timare. Are alaibei şi trei ciorbagii[8] pentru odalele de ieniceri, o oda de topcii, o oda de gebegii, dizdar, chehaia, muhtesib, strîngător de taxe. Împreună cu oastea beiului său, are în total o mie de ostaşi. E un cadiat cu rang de o sută cincizeci de aspri. Comunele lui n-au fost încă înregistrate, întrucît este un ţinut de curînd cucerit.

Cetatea. Este o cetate de lemn şi de pămînt, pătrată, aşezată într-o cîmpie întinsă pe malul rîului Jebel[9]. Şanţul din jurul ei e plin cu apa rîului Zepel. Acest rîu îşi adună apele din munţii Porţilor de Fier din Ardeal şi se varsă în rîul Timiş. Cetatea are o singură poartă. Deasupra şanţului cetăţii se află un pod mobil, împodobit, care este ridicat în fiecare noapte. În cetate sînt trei sute de case ale ungurilor, unele acoperite cu stuf, altele cu scînduri. // Deoarece această cetate e cucerită de curînd, nu are geamii, 5
hanuri, băi sau dughene. Cetatea interioară e, de asemenea, pătrată; e o cetate mică de piatră cu şanţ separat. Are o poartă de lemn care dă spre

---

[2] *Zepel*, în altă parte apare: Zepeş; de fapt Jebel, jud. Timiş.
[3] *Eflak.*
[4] *Ordu djisri (cisri)*; probabil Vărădia de azi.
[5] *Seresik*, jud. Timiş.
[6] *Bethlen Gabor* (1613—1629).
[7] Suleiman Magnificul, sultan otoman (1520—1566). Gabriel Bethlen nu putea fi contemporan cu Suleiman Magnificul. De fapt cetatea este mult mai veche, din sec. XIV, fiind reclădită de generalul Castaldo la 1552 şi de Ioan Sigismund (N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, p. 94 şi *Călători*, II, p. 329).
[8] *Ciorbagi* (çorbacı), căpetenie de oaste de rang inferior.
[9] *Zepel*, de fapt Timiş. Evlia Celebi îl pune în legătură cu localitatea Jebel.

răsărit. Şi deasupra acestui şanţ se află un pod mobil. În jurul oraşului pămîntul este roditor, acoperit cu vii şi cu grădini. Raialele sînt toţi români[10]. Dintre produse, sînt vestite prunele de aici, ca şi merele şi cerga albă. Raiaua de aici e înscrisă pentru a aproviziona oastea din Oradea. Zece poveri de aspri sînt vacuf pentru Mecca şi Medina şi, în fiecare an, pentru folosul mormîntului profetului, vine trimisul lui kîzlaragasî[11] ca să primească de la defterdarul Timişoarei cele zece poveri de aspri şi, luîndu-le, pleacă înapoi.

De aici, continuîndu-ne drumul, am ajuns, în patru ore, la Jdioara[12]. Şi aceasta a fost cucerită de Köprülü 〈Mehmed paşa〉. E o palancă de lemn, în formă pătrată, aşezată între munţi, pe malul rîului Timiş, în sangeacul Lugoj. Are dizdar şi ostaşi. Fiind cucerire nouă, nu are construcţii publice. De aici, îndreptîndu-ne spre răsărit, în două ceasuri am ajuns la Caransebeş[13]. Şi această cetate a fost construită de craiul Gabriel Bethlen. A fost cucerită de vizirul Köprülü şi de Seidi-Ahmed paşa, la porunca sultanului Mehmed. Este reşedinţă de sangeacbei în eialetul Timişoarei. Venitul beiului este de 300.000 aspri. Are 15 zeamete şi 105 timare. Are alaibei şi alţi demnitari; oastea lui se compune din o mie de oameni. Este un cadiat organizat de curînd cu rang de 150 de aspri. Are trei odale de ieniceri[14], subaşi de topcii şi gebegii, muhtesib, strîngător de taxe, chehaia de oraş, agă pentru haraci. Şi din haraciul acesteia zece poveri se trimit la Medina. Raialele sînt toţi români.

Cetatea. E o cetate frumoasă, de o construcţie trainică, aşezată pe malul rîului Timiş. Circumferinţa ei este de vreo patru sute de paşi; a spus-o meşterul constructor în timpul renovării ei. Are două porţi; şanţul nu este adînc. În cetate sînt trei sute de case de ale ungurilor, cu acoperişuri de lemn. Are o geamie scundă, făcută de defterdarul Ibrahim paşa. Fiind construită într-un loc foarte potrivit, e vizitată de multă lume. Este o geamie frumoasă, cu acoperiş de olane şi cu minaret înalt. Deasupra porţii are această inscripţie:

„Ascultînd isprăvile-i minunate, Zari i-a spus data:

Privirea oamenilor care se uită spre Kaaba se îndreaptă către această geamie, aşezată în loc bun".

În miijlocul acestui zid de apărare se mai află o puternică cetate interioară, în cinci colţuri, solid construită şi greu de pătruns. În afară de

---

[10] *Eflak*.
[11] *Kızlaragası*, şeful eunucilor din haremul sultanilor otomani.
[12] *Jedvar*, jud. Timiş. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 85.
[13] *Kevelaboş*.
[14] *Kapukulu*, „robii Porţii", „oastea Porţii".

dizdar, nu are nimic altceva. Este plină de tot felul de materiale de război şi de tunuri ungureşti, strălucitoare ca aurul. Această cetate interioară are o singură poartă mică, în partea dinspre nord. Ca să ajungi la această poartă, trebuie să urci treizeci de trepte de piatră. Printre coşurile de deasupra ei se află găuri pentru a arunca pietre, iar în stînga şi în dreapta se află găuri de creneluri, încît e o poartă foarte tare. Dar în oraşul din afară are bazar şi un tîrg frumos. Avînd apă şi aer bun, acolo se găsesc tineri voinici şi fete frumoase, care abia veniseră, şi e în plină refacere. Dintre produsele sale, sînt renumite: merele, prunele şi cerga pestriţă de cai. Are multe vii şi grădini. De acolo, după două ore de mers, am ajuns la cetatea Dezna[15].

Cetatea Dezna. Această cetate nu putuse rezista atacului oştirii, nesfîrşite ca apa mării, a lui Köprülü Mehmed paşa; cei care se aflau în ea fugiseră şi paşa aşezase acolo şapte sute de ostaşi islamici. Ţine de sangeacul Sebeş din eialetul Timişoarei şi este o cetate înfloritoare, în patru colţuri, aşezată printre păduri şi munţi pe malul rîului Timiş. Este o localitate cu naib[16], în cazaua Sebeşului. Nu se află în ea odale de ieniceri, ci numai un dizdar şi ostaşi de rînd; nu are tîrg şi bazar. La vreo trei ore depărtare de cetate, ne-am odihnit.

De aici, în trei ore am sosit la staţiunea Büyük Tabur[17]. Aici, oastea otomană dăduse cîndva o mare bătălie cu tabăra creştină; osemintele morţilor se mai văd şi acum[18].

De aici, după trei ore, am sosit în staţiunea Eski Tabur[19], unde ne-am oprit. Pe vremuri, craiul Rákóczi, vrînd să se bată aici cu Seidi-Ahmed paşa, pusese să se sape şanţuri noi pe locul acestei tabere vechi şi se pregătise de luptă. Aflînd însă că Seidi-Ahmed paşa gaziul se apropie cu o oaste ca nisipul mării, Rákóczi o luase la fugă şi, retrăgîndu-se prin Poarta de Fier, săpase de teamă această fortificaţie.

În timpul şederii noastre aici, un haseki aga[20] a adus de la măritul padişah o scrisoare, în care se spunea astfel: „Du-te neapărat în Ardeal şi înscăunează un alt crai. Cine spune cu trufie: «Craiul meu este Kemény», trebuie pedepsit. Strînge birul ce ni se cuvine din anul trecut şi procedează potrivit înaltului meu hatişerif". De aceea, plecînd de la Eski Tabur, în

---

[15] *Desna*, jud. Arad. Despre cetatea Dezna, existentă încă din sec. XIII, fostă în proprietatea familiilor Losoncsy şi Bebek, acum ruine deasupra văii Dezna, vezi Cornelia Bodea, *„Cetatea Desnei". De la primele dibuiri pînă la căderea în ruină*, Arad, 1937.

[16] *Niyabet*, unitate administrativ-judecătorească mai mică decit un cadiat; condusă de un *naib*, substitutul unui cadiu.

[17] *Büyük Tabur*, „Tabăra Mare"; vezi nota următoare.

[18] Aluzie la lupta de la Poarta de Fier a lui Iancu de Hunedoara cu turcii, în 1443.

[19] *Eski Tabur*, „Tabăra Veche"; vezi mai departe textul.

[20] *Haseki aga*, căpetenia corpului special de gardă din Serai.

7 patru ore am ajuns la locul numit Musek //Deresi[21]. Pe aici curge un rîu numit Musek, care izvorăşte din munţii Musek şi se varsă în rîul Timiş.

Numai Allah ştie cît am avut de suferit în această vale din cauza ploilor; toţi ostaşii erau disperaţi, fiindu-le în primejdie viaţa şi avutul, pentru că nu mai era nici de culcat, nici de stat în picioare şi, spre chinul întregii oştiri, această ploaie, ca un potop de blestem, ne-a bătut întruna.

De aici, mergînd mereu spre apus[22], am sosit, după cinci ceasuri, la un popas numit Katia[23]. Aceasta se află într-o vale cu verdeaţă împădurită. Aici ploaia a mai stat puţin; dar toate veşmintele şi corturile erau pline de apă. Aici, o unguroaică ucigînd şapte oameni care dormeau, a doua zi dimineaţa luptătorii pentru credinţă au omorît-o pe ucigaşă prin tot felul de cazne. În acest loc s-au stricat sute de harabale de apă, deoarece drumul era foarte prăpăstios. Ţinîndu-se aici un sfat, cinci mii de puşcaşi voinici au fost trimişi, în noaptea aceea, la Poarta de Fier, unde s-au aşezat la pîndă. În urma acestei cete, a fost trimis ca avangardă Abaza Sarî Husein paşa, cu oastea eialetului Timişoarei, şi după el plecînd şi Ismail paşa, cerhagiul, a mers şi el la Poarta de Fier. Cînd a sosit vestea că Poarta de Fier a fost ocupată, s-a veselit toată oastea. Pornind de aici, în trei ceasuri am sosit la vestita Poartă de Fier a Ardealului.

Poarta de Fier ungurească[24]. Pe vremuri, Poarta de Fier era un zid de apărare aşa de puternic, că n-avea pereche în toată lumea. Istoricii maghiari atribuie construirea ei lui Alexandru[25]. În vremea aceea, la vreo patru conace spre sud de acest loc, se întindea, printre munţi, pînă la Porţile de Fier ale Dunării, un zid înalt, de trei rînduri, avînd şi trei rînduri de şanţuri adînci. Rămăşiţele şanţului se văd bine încă şi acum. La vreo douăzeci de conace spre nord de această Poartă de Fier, pînă la rîul Tisa, a mai fost încă un zid, de trei rînduri. Şi ruinele tuturor acestor construcţii se pot vedea încă. Astfel, înconjurînd, cu întărituri, partea apuseană şi cea de miazăzi a Ardealului, această Poartă de Fier era la graniţa dintre Ardeal şi Ungaria[25bis]. Munţii de la Poarta de Fier sînt piscuri înalte care înconjură provinciile: Ardeal, Haiduşak[26], ţara saşilor ⟨şi⟩ a secuilor[27].

---

[21] *Musek Deresi*, „Valea Musek", poate Valea Miniscului; cătun al satului Bozovici.

[22] De fapt spre răsărit.

[23] *Katia*, neidentificat.

[24] *Madjar Demir Kapusu*. Vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 403.

[25] *Iskender*, Alexandru cel Mare; era un obicei să i se atribuie lui Alexandru cel Mare tot ce era măreţ în lume. Evlia citează „istoricii maghiari" pe care nu avea cum să-i citească (putea auzi de ei).

[25bis] Poarta de Fier nu forma un sistem de fortificaţii, ci era un loc de trecere; în plus, ea nu se afla la graniţa dintre Transilvania şi Ungaria, ci era o trecătoare între Banat şi Haţeg (între Zăicani şi Caransebeş). Vezi *Călători*, V, p. 48. Evlia se referă la lanţul Carpaţilor.

[26] *Hayduşak*, vezi vol. V din *Seyahatname*.

[27] *Sas Seykel diyarı*.

în Ardeal, duc numai patru drumuri principale: unul e la apus, // înspre 8
partea osmanlîilor, adică cel de la această Poartă de Fier, care este un drum mare; al doilea, cel de la nord, e drumul de la Nămény[28], care duce, pe malul rîului Tisa, în Ungaria de mijloc; al treilea, e drumul secuiesc care duce, spre nord-est, din vilaietul secuilor, în ţara leşească[28bis], iar al patrulea, cel de la răsărit, e drumul Braşovului[29], care duce în Ţara Românească. În ţara Ardealului nu se poate pătrunde pe alt drum larg, în afară de aceste patru drumuri principale, pentru că e înconjurată, de jur împrejur, de munţii care formează această Poartă de Fier şi acesta este motivul că, uneori, Ardealul se răscoală împotriva otomanilor. La apus de Poarta de Fier se află vilaietul Timişoarei; spre nord sînt cetăţile Ineu şi Oradea, nesupuse încă; la răsărit şi sud vilaietul Ardeal e înconjurat de Ţara Românească[30] şi Moldova[31], situate pe malul Dunării, care le este hotar. În părţile de nord şi de vest ale Ţării Româneşti şi Moldovei se întind ţinuturile Ardealului. Iată, aşa de mare este Ardealul acesta şi, cu voia lui Allah, nu voi avea lipsuri în a-l descrie după puterile mele.

În primul rînd, la Poarta de Fier întreaga oştire s-a odihnit două zile în păduri. Cu greu au putut trece trei mii două sute de căruţe şi tot atîtea mii de cai de povară şi cămile încărcate cu pulbere. De acolo, coborînd spre răsărit, am sosit, după cinci ore, la popasul Kuru Kilise[32]. Aici fusese mai înainte o biserică mare, pe care gaziul Seidi paşa o dărîmase, cînd venise pentru întîia dată aici. Pe cîmpia aceasta, întreaga oaste a intrat în stare de luptă şi toţi mirimiranii au primit poruncă de a orîndui caraule. Ostaşii au început să stea ziua şi noaptea gata pentru luptă. Înaintînd timp de o jumătate de oră pe această cîmpie nesfîrşită, am sosit la popasul Haţeg[33].

Pe această cîmpie a fost aşezată o astfel de tabără a Islamului, încît, după cum spuneau ostaşii de la serhat, n-a avut încă pereche. S-a anunţat că vom rămîne aici zece zile şi din nou au postat pază puternică, pentru că sosise vestea despre pornirea craiului Ioan Kemény, dar ce folos, căci oastea tătară nu sosise încă. Oastea nu era bine dispusă, pentru că Seidi paşa nu mai era cu ea. // Seidi Ahmed paşa, cu trupele sale de la Buda, Eger, 9
Timişoara, Kanizsa, tocmai în locul acesta avusese luptă cu ungurii, pe care îi învinsese. În acea bătălie fuseseră trecuţi prin sabie optzeci şi şapte

---

[28] *Namin*, Vásáros Námény, în nord-estul R. P. Ungare.
[28bis] De fapt în Moldova.
[29] *Berasu* sau *Berasov*.
[30] *Eflak*.
[31] *Bogdan*.
[32] *Kuru Kilise*, „Biserica Seacă"; e vorba de satul Grădişte, jud. Hunedoara.
[33] *Hasek*. Vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 404.

de mii[34] dintre diferiţi supuşi ai lui Rákóczi, iar craiul o luase la fugă cu vreo trei sute dintre oamenii săi.

Iată că, în timpul cît am zăbovit pe această cîmpie cu oastea islamică, a sosit Şah-Pulad, agă de ţărmuri, cu cincizeci de mii de tătari vînători de duşmani şi a primit de la serdarul suprem caftan de onoare şi, oprindu-se la o depărtare de un ceas de Ismail paşa cerhagiul, tabăra musulmană s-a umplut de prăzi în zece zile.

Mai întîi, aga de ţărmuri a fost însărcinat să aducă veşti despre tabăra lui Ioan Kemény şi să prindă limbi. Plecînd numaidecît, cu patruzeci de mii de ostaşi, el a mers la acea tabără. În aceeaşi zi, Djerrah Kasîm paşa a trimis zece prinşi dintre oamenii craiului Ioan Kemény; aceştia au fost cercetaţi şi apoi ucişi.

Întîia incursiune a sărmanului de mine în acest război sfînt. Pornind de pe cîmpia Haţegului, cu oastea de la Buda, am mers o zi şi o noapte spre apus şi, trecînd peste văile Deznei şi munţii Deznei, tocmai cînd umblam prin văi şi dealuri, am dat în munţii Deznei peste duşmanul care se dusese în ascunzişuri abrupte şi, cu trei mii de viteji, strigînd: „Allah, Allah", am pornit la atac. Cu multă trudă şi oboseală cucerind locul baricadat, slavă lui Allah, am luat şi o sută douăzeci şi unu de prizonieri şi multă pradă de război şi multe tidve. Apoi, nevătămaţi şi bogaţi, mergînd o zi şi o noapte prin văile Deznei, am ieşit pe cîmpie.

În ziua a patra, am sosit la ordia islamică aşezată pe cîmpia Haţegului şi, pe cînd vindeam prizonierii şi prada, Ali paşa, serascherul, auzind din întîmplare că am sosit cu această pradă, a zis: „Dacă toată lumea pleacă după jaf, tabăra islamică va rămîne goală". El a vestit prin crainici că: „Incursiunile sînt oprite". Şi a trimis la noi ceauşi cu înştiinţarea: „Cei care au sosit acum din incursiune să înapoieze toţi prizonierii stăpînilor lor, şi să-şi primească darurile; dacă nu vor face altfel, jur pe capul padi-
10 şahului // că îi voi omorî pe toţi cei care au plecat la incursiune". Deci eu, împreună cu tovarăşii mei, m-am dus în cetatea Colţ, situată la vreo jumătate de ceas spre răsărit de cîmpia Haţegului, spre a preda prizonierii şi, invocînd o sută de mii de binecuvîntări asupra regretatului Seidi-Ahmed paşa şi mii de blesteme asupra acestui serdar[35], am sosit la cetatea Colţ.

Cetatea Colţ. Aceasta se află sub stăpînirea crailor Ardealului. Afară de Seidi paşa, nici un vizir n-a mai fost în această provincie. Această cetate e proprietatea ereditară a lui Zólyomioglu[36] şi are o mie de ostaşi. Cetatea

[34] Cifră exagerată (Vezi *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIV, Budapesta, 1875, p. 578).

[35] Ali paşa.

[36] *Zolomioglu.* Cetatea Colţ din Rîu de Mori-Haţeg a fost construită de familia Cîndea-Kendeffy în sec. XIV-XV; cetatea funcţiona în sec. XVII de cînd datează meterezele (vezi bibliografia la N. Stoicescu, *op. cit.*).

e construită în valea podişului Colţ, pe malul rîului Colţ[37], pe o stîncă înaltă ; e o cetate solidă în cinci colţuri şi înaltă pînă-n cer. Are o singură poartă care priveşte către şesul Haţegului ; e o cetate frumoasă cu unsprezece turnuri. Are multe întărituri înconjurătoare, dar toate laturile îi sînt atît de abrupte, încît nu te poţi apropia[38]. Spre sud, în spatele munţilor, care formează întăriturile ei, se află Ţara Românească.

În valea de sub cetate se află un oraş frumuşel cu vii şi grădini, avînd şi multe biserici împodobite ; în rîul de acolo se găsesc multe feluri de peşti ; are ape bune şi aer bun ; de aceea, e vestită prin femei frumoase. Căpitanul acestei cetăţi s-a supus, aducînd serdarului daruri. De aceea, în piaţa cetăţii, i-am predat pe toţi prizonierii noştri cu liste şi, sub titlul de : „vestea sosirii prizonierilor", ni s-au dat trei pungi de bani, care au fost împărţite celor trei mii de ostaşi, revenind fiecăruia cîte douăzeci de guruşi, ca avuţie de război, şi, primind de la căpitan multe daruri, ne-am luat rămas bun şi ne-am întors din nou la ordia islamică.

În ziua aceea, în 18 ale lunii zilka'de din anul 1071[39], într-o zi de vineri, s-a dat poruncă pentru ca, în vederea supunerii răsculaţilor din ţara Ardealului, oastea tătară să pornească şi să înainteze cale de un ceas. Ismail paşa, cu oastea de la Buda, a fost orînduit ca avangardă, iar Çatalbaş paşa ca ariergardă. Îndată s-a dat, cu trîmbiţa, semnalul de plecare şi Djerrah Kasîm paşa, cu oastea sa, a primit sarcina de a se îngiji de conăcire. Pînă în ziua aceasta, am petrecut zece zile pe cîmpia Haţegului.

De aici, mergînd două ceasuri pe cîmpia Haţegului, spre răsărit, am ajuns în cetatea Seik[40]. Această cetate se află sub ascultarea crailor Ardealu-
lui, dar este proprietatea lui Solom Arar Pabudi[41], // care este beiul de Ineu 11
al craiului Barcsay[42]. Este o cetate de piatră, mică şi înaltă, pe malul rîului Kena[43] ; în ea se află numai zece case şi o biserică mică, dar jos, pe cîmpie, craiul Barcsay avusese un palat frumos, care era o clădire de toată frumuseţea, cu feluritele lui picturi. Ostaşii au dat foc acestui palat şi l-au lăsat pradă flăcărilor. Căpitanul cetăţii, înfricoşat, a sosit în tabără cu nenumărate daruri şi s-a închinat în faţa seraschierului. Plecînd de aici, am trecut peste

---

[37] *Kolçvar.*

[38] Vezi descrierea ei la R a d u P o p a, *Cetăţile din ţara Haţegului*, în „Buletinul Monumentelor istorice", 1972, nr. 3, pp. 57—59.

[39] 15 iulie 1661. Cetatea Colţ a fost ocupată la 1 iulie 1661 („Történelmi Tár", 1888, p. 56).

[40] *Seik* ; Şeica fiind prea departe, poate Zeicani sau Strei *(Zeykfalva)*-Haţeg. La răsărit de Haţeg se află cetatea de la Subcetate.

[41] Personaj greu de identificat.

[42] Textul este neclar. Ineul fusese ocupat de turci la 1658, astfel încît Barcsay nu putea avea un bei acolo.

[43] *Kenan.* Poate Cerna, dar aceasta se află la apus de Haţeg.

gura rîului Kena şi ne-am oprit pe malul rîului Someşul Mic[44], pe şesul cetăţii Kusvar[45].

În acea zi s-a dat ordin : „Oastea islamică poate prăda ; să se meargă, cete-cete, după jaf". Atunci şi eu, sărmanul de mine, zicînd că e un prilej de cîştig, am mers, împreună cu cincizeci de viteji înarmaţi, spre apus, prin munţi, timp de cinci ceasuri, dar n-am găsit nici o pradă ; am prins doar un român, drept limbă, dar, oricîte i-am promis, nu a dat totuşi ştire despre nici o pradă. Umblînd deci fără nici un folos în ziua aceea, ne-am întors la ordia islamică.

Tot în aceeaşi noapte, pornind împreună cu o sută de puşcaşi pedeştri şi o sută de viteji lăncieri călări, am mers, spre apus, o zi şi o noapte, iar într-un loc stîncos ne-am bătut multă vreme cu vreo patruzeci-cincizeci de duşmani ascunşi prin peşteri, dar, din cauza stîncilor abrupte n-am putut în nici un chip să-i învingem. Atunci, lăsîndu-i în pace, am pornit înapoi şi, fără să rîvnim la animalele aflate acolo jos, în vale, cînd ne întorceam prin valea Şebevar[46], am luat trei mii de vite grase şi, în cinci ore, am ajuns la cetatea Şebevar, adică oraşul Pesanvar.

Cetatea Şebevar adică oraşul Pesanvar. Se află în stăpînirea crailor Ardealului. Este o cetate puternică şi frumoasă, în patru colţuri, cu unsprezece turnuri şi cu marginile abrupte, construită la gura unei văi. Are două porţi în partea dinspre răsărit. Toate tunurile şi armele din ea erau în stare bună, dar locuitorii, speriaţi de zarva făcută de oştirea noastră, şi-au lăsat toate averile în cetate şi s-au ascuns cu copiii lor în peşteri. Noi, la rîndul nostru, vreo două sute de inşi, prinzînd curaj, am intrat încet-încet în cetate. N-am
12 găsit în ea // nici ţipenie de om. Am luat îndată obiectele de valoare şi, dînd foc cetăţii, am intrat apoi în oraşul Pesan, din afara cetăţii, şi, tocmai cînd luam şi de acolo obiectele de preţ şi rare, Allah e mare !, în acest timp, tunurile cetăţii, înfierbîntîndu-se de foc, s-au descărcat şi în toate părţile s-a produs o bubuitură atît de mare încît nu se poate spune.

Am dat apoi foc şi acestui oraş şi, după ce am trecut de viile oraşului, am prins un om, iar cînd l-am întrebat : „Unde s-au dus locuitorii acestei cetăţi ?", el a spus : „Iată-i, şi acum se duc în munţii din direcţia aceasta". Legîndu-i îndată mîinile la spate, l-am pus pe cal şi, dînd frîul unui servitor, ne-am îndreptat spre apus şi, după ce am mers timp de cinci ore în urmări-

---

[44] *Küçük Samos.* Someşul Mic nu curge prin această regiune.

[45] *Kusvar,* neidentificat; singurul nume apropiat de acesta este Cugir *(Kuszer)* unde exista un loc „la cetate" (Ioan Neda, *Urme vechi la Cugir,* în „Rev. ist. rom.", X, 1940, pp. 385—386).

[46] *Şebevar, Sebesvár* este numele localităţii Bologa, dar aceasta este situată în nord. Întrucît în acelaşi volum, p. 98, Evlia descrie cetatea Sebeş-Alba, situată pe şes, nu la gura unei văi ca aceasta, este vorba foarte probabil de o altă cetate. În ed. Karácson, p. 70, este identificată cu localitatea Boros-Sebeş, adică Şebiş.

rea duşmanului, ne-am întîlnit cu vreo sută de tătari, iuţi ca vîntul. Ne-am înţeles şi am hotărît să rămînem alături de aceştia, iar smeritul de mine, după ce am citit Fatiha[47], am pus pe oamenii noştri pedeştri să încalece pe caii liberi ai tătarilor. Erau acum trei sute de călăreţi cu totul şi, chiar în aceeaşi zi, ne-am întîlnit în munţi cu trei sute de unguri care fugeau în optsprezece căleşti strălucitoare, împodobite cu geamuri de cristal. Pregătindu-ne de luptă, am pus mîna pe trăsurile cu doi cai şi pe fetele unguroaice, care stăteau în ele, şi pe o mare cantitate de pradă. I-am legat pe cei o sută treizeci şi unu de prizonieri şi nu ne-am mai luat după cei fugiţi în munţi, înlesnindu-le astfel scăparea. Dintre noi, numai un om a căzut martir, dar şi pe acela l-am pus în căruţă. Doi oameni au fost răniţi, dar au scăpat.

Venind apoi, fără supărare şi îmbogăţiţi, înspre partea salvării, am adunat din împrejurimi opt sute de boi şi şase sute de oi. Pe şaptezeci de cai, pe care-i luaserăm ca pradă, i-am suit pe unii dintre ostaşii tătari şi dintre prizonieri şi, în aceeaşi noapte, continuînd călătoria, am ajuns, pe la miezul nopţii, în valea Serbaz[48]. Aici se află o trecătoare printre trestii, ceva ce nu se poate descrie. În noaptea aceea, am făcut o tabără din căruţe, am legat toţi prizonierii şi, de jur împrejur, am postat caraule. Cei trei sute de oameni au stat treji pînă dimineaţa şi gata pentru orice, păzind şi toate animalele. Dis-de-dimineaţă, am pornit iarăşi şi, mergînd timp de optsprezece ceasuri şi îndurînd o sută de mii de necazuri, trudă, teamă şi spaimă, am trecut peste munţii Paian[49] şi am dormit în faţa cetăţii Bahar Zedvar[50].

Cetatea Zedvar. În această ţară cuvîntul „var" înseamnă „cetate". Această cetate // aparţine crailor Ardealului şi este proprietatea lui Ioan Kemény. Este o cetate drăguţă, de piatră, cu trei bastioane, fiind clădită pe o stîncă abruptă, între păduri dese şi în munţi. Pe sub cetate curge rîul Zedvar, care, îndreptîndu-se spre răsărit, se varsă în rîul Someş[51]. Am stat la pîndă în apropierea cetăţii, printre copaci, împreună cu caraulele noastre. 13

Cum s-a luminat de ziuă, am trimis înainte caraulele cu caii. Făcuserăm drum de un ceas, cînd, deodată, caraulele noastre s-au întors, strigînd: „Ajutor! duşmanul a ocupat intrarea trecătorii şi, tăind copacii mari,

[47] *Fatiha*, primul surat din Coran; rugăciune de bun augur.
[48] *Serbaz Deresi*, probabil Valea Secasului, lîngă Sebeş.
[49] *Paian (Payan)*, probabil în loc de Poiana (în ung. Polyán).
[50] *Bahar Zedvar*. Singura cetate cu nume apropiat de acesta este Jdioara *(Zsidovár)*, aflată la răsărit de Lugoj, la poalele Poienii Ruscăi (N. Stoicescu, *Bibliografia Banat*, p. 85). Pentru Zidovar optează şi A. Decei („Sargeţia", VII, 1970, p. 113). Vezi şi ed. Karácson, p. 71.
[51] *Samoş*. Someşul nu curge prin această regiune.

stă gata de atac la stînga". Atunci, adunîndu-ne la un loc cu tătarii, ne sfătuirăm. I-am trecut prin sabie pe prizonierii care s-ar fi putut folosi de arme, am lăsat acolo boii şi oile şi, aşezînd căruţele în chip de tabără, ne-am dus în locul numit Borten Bogazî[52] şi acolo ne-am sfătuit din nou. În timp ce duşmanul păzea trecătoarea, o sută de viteji de-ai noştri au slobozit de pe munte, asupra duşmanului, o ploaie deasă de gloanţe, iar noi, două sute de oameni, strigînd „Allah!", am început lupta în vale şi i-am gonit pe duşmani din trecătoare. Călăreţii noştri i-au zdrobit pe călăreţii lor, iar pedestraşii noştri pe pedestraşii lor şi, prinzînd două sute de unguri şi două femei, ne-am despăgubit pentru prizonierii ucişi mai înainte.

Ducînd foarte multă pradă şi luînd şi boii lăsaţi acolo, am pornit la drum cu prizonierii şi, slavă lui Allah!, am scăpat de captivitate. Pe cînd mergeam aşa, fără grijă, doisprezece prizonieri unguri au vorbit astfel: „Dacă vă conducem pe un drum uşor, nevătămaţi, în tabăra voastră, ne lăsaţi liberi?" Noi le-am făgăduit cu jurămînt: „Vă lăsăm liberi" şi, încrezîndu-ne în ei, i-am luat călăuze. Pe vremea lui Seidi paşa fusesem de două ori în Ardeal, dar nu văzusem acest drum; nici printre tovarăşii noştri de acum nu era vreunul care să-l fi văzut. Iar tătarii nici înainte nu veniseră pe drumul obişnuit. Astfel, pornind după prizonieri, am mers timp de treisprezece ore şi, pe drum, am părăsit un mare număr de boi şi de oi. Am sosit la popasul Valea Streiului[53].

14 Rîul Strei curge printre munţi înalţi pînă la cer şi // se varsă în marele rîu Mureş[54], la vreo două conace de cetatea Deva. În noaptea aceea ne-am culcat cu pază în această vale. Dimineaţa, am trecut peste rîul Streiu de o sută treisprezece ori, încît ne-am săturat şi de viaţă. În cincizeci de locuri, am trecut pe lîngă mine de fier[55] şi, traversînd ape, căţărîndu-ne în sus şi în jos pe stînci, am pierdut din nou un număr de boi şi de oi. Două căruţe de ale noastre, rostogolindu-se de pe munte, s-au sfărîmat în bucăţi, şase dintre prizonierii noştri au murit, iar tovarăşul nostru, care devenise martir în lupta de mai înainte, umflîndu-se, răspîndea un miros neplăcut. Deasupra stîncilor ce se ridicau pînă la cer, pe cele două margini ale acestei văi, şi-au făcut cuib şoimii, uliii şi ereţii. Sînt douăzeci şi unu de ani de cînd călătoresc mereu, dar n-am văzut încă un loc atît de înfricoşător şi atît de primejdios şi de cumplit ca acesta. Am mers douăsprezece ceasuri prin această vale şi încă nici vorbă nu era de scăpare, încît pierduserăm nădejdea de a

---

[52] *Borten Bogazı*, „Gura Borten"; există Gura Bordului, jud. Hunedoara.

[53] *Şice Deresi*, Valea Şice, probabil Valea Streiului, ţinînd seama de cele spuse mai jos de Evlia că acest rîu se varsă în Mureş lîngă Deva.

[54] *Mureş*, forma românească.

[55] *Ma'den kârhanesi*, cherhanea de minereu. Aici erau minele de fier din regiunea Hunedoarei. Vezi D. Prodan, *Producţia fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. al XVII-lea* în „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, I—II, 1958—1959, pp. 29—124.

ne mai salva cu viaţă de aici şi am vorbit cu duşmanii care ne călăuzeau : „Hei, blestemaţilor, de ce ne-aţi adus în această vale cumplită ?”, la care, spre consolarea noastră, ei ne-au răspuns : „În alte trecători este primejdie, dar valea aceasta a rîului Streiu, chiar dacă e obositoare, nu e periculoasă”. Pe scurt, am mai mers tot aşa de greu timp de încă opt ore prin această vale, mereu spre sud-est şi, pe la miezul nopţii, am ajuns la cetatea Sicevar[56], aflată la gura acestei văi, Streiu.

Cetatea Sicevar. Ţine de Ardeal, dar şi împăratul german a aşezat în ea cinci sute de ostaşi. Proprietar i-a fost Rákóczi cel ucis de către Seidi-Ahmed paşa. După moartea acestuia, a rămas în stăpînirea mamei sale[56bis]. Cetatea, situată la gura văii Streiu, într-un loc larg, este o construcţie rotundă, din piatră, cu bastioane şi e frumoasă. Prin şanţul cetăţii curge rîul Streiu, iar noaptea, cînd zidul şi poarta cetăţii sînt luminate, e luminat şi şanţul cetăţii. Iată şi acum, pe o asemenea lumină, toţi duşmanii stăteau de pază în cetate şi se auzeau, din cetate, strigătele lor de alarmă : „Pa Jorj ! Pa Jorj !”[57], în timp ce noi ne pomenirăm deodată la poalele cetăţii. Surprinşi, ne-am zăpăcit cu toţii şi ne-am temut că nu vom mai scăpa de aici cu viaţă, dar, deodată, prizonierii care se aflau în căruţe şi pe lîngă
căruţe au început să strige. Îndată // ne-am revenit în fire cu toţii şi ne-am 15
dat seama peste ce anume däduserăm. Renunţînd la prada noastră, am dat cîte un satîr prizonierilor care strigau, tăind capetele celor care ne-au adus în locul acesta. Atunci, ţipetele şi văicărelile au încetat.

Pe cînd ne întrebam cum să facem ca să ieşim din această încurcătură, unul din prizonierii noştri a grăit astfel : „Oastea voastră se află în apropiere de aici ; dacă mă eliberaţi, vă conduc acolo fără să aveţi nici o supărare ; dacă nu vă voi duce acolo, să mă omorîţi şi pe mine şi pe aceştia. Pe drumul pe care vă voi duce eu, nu se poate merge cu căruţele, dar este foarte aproape”. După ce a jurat, l-am pus călăuză, iar prada de pe cele şaisprezece căruţe am aşezat-o pe caii deshămaţi de la căruţe ; la fel am procedat cu fetele şi cu băieţii, pe care cîţiva tătari i-au pus pe caii lor. Oile le-am părăsit acolo, boii i-am luat cu noi şi am mers din nou tot prin valea Streiului timp de o jumătate de ceas şi am ajuns, spre sud-est, pe o culme înaltă.

Pe cînd mergeam aşa prin pădurea deasă ce o acoperea, deodată, pe la miezul nopţii, am văzut un foc mare. „Ce-o fi asta ?”, îl întrebarăm pe

---

[56] *Siçevar.* La A. Decei *Şecevar* („Sargetia”, VII, 1970, p. 114). Cetatea poartă acelaşi nume ca rîul, dar la Strei şi Streisîngeorgiu nu se aflau cetăţi, ci două biserici vechi, clădite de cnezii din această regiune, astfel încît nu pare a fi vorba de Strei. În plus, Streiul nu se varsă lîngă localitatea cu acelaşi nume. După informaţiile lui Radu Popa, care a cercetat regiunea, pe valea Streiului nu se află nici o cetate. Vezi R. Popa, *op. cit.*

[56bis] Este vorba de Suzana Lorántfy. Vezi testamentul ei din 1659 în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XXIV, Budapesta, 1875, pp. 594—605.

[57] *Pa Jorj*, în alte părţi „Ya Jorj”, formulă de invocare pentru Sf. Gheorghe.

prizonier. „E Orăştia[58] — zise el, — pe semne că oastea voastră a atacat şi oraşul acela, dar de aici pînă acolo drumul ţine două zile". Auzind acestea ne-am liniştit. Dar în cetatea Sicevar, pe care am lăsat-o în urmă, s-a aflat că i-am omorît pe prizonieri. De aceea, toată noaptea, pînă dimineaţa, cei de acolo au slobozit o mie de focuri de tun, de s-au cutremurat şi cerul şi pămîntul. De jur împrejurul nostru erau prăpăstiile iadului şi aşa am ajuns, încă în acea noapte, pe malul rîului Keşt[59]. Acest rîu izvorăşte din munţii Lipan[60] şi se varsă în rîul Streiu, care trece prin şanţurile numitei cetăţi Sicevar, şi, împreună cu acesta, se varsă mai jos în rîul Mureş.

În noaptea aceea, am trecut peste acest rîu cu nespusă trudă şi, mergînd pînă dimineaţa, am ajuns, slavă lui Allah, pe drumul principal care duce la oastea musulmană şi ne-am întîlnit şi cu cîţiva soldaţi plecaţi după jaf, iar sub cetatea Deva am ajuns la oastea musulmană. Încă mai înainte, trimiseserăm în tabără trei mii de boi şi oi şi aceste vite au şi fost aduse, într-o zi, şi vîndute cu o mie de piaştri. Cînd am sosit aici, am găsit banii gata. Am vîndut, în tîrgul taberei, prizonierii şi prada adusă cu noi şi am
16 cîştigat, // în total, şapte pungi de bani pe care i-am împărţit frăţeşte cu tovarăşii mei, precum şi cu tătarii care ni se alăturaseră mai tîrziu. Smeritului de mine mi-au revenit patruzeci de piaştri şi un sclav.

Cetatea Deva[61]. Cînd mergeam pentru cucerirea Oradiei, Ali aga din Făget venise la cetatea Devei ca să-l elibereze din prizonierat pe fratele său Lafi zade şi, o noapte, fusesem oaspeţii căpitanului. Atunci am descris-o. Acum, căpitanul cetăţii, supunîndu-se lui Ali paşa, serdarul, a venit la el cu daruri şi a făcut mult aliş-veriş cu soldaţii musulmani şi, astfel, a stat liniştit. Plecînd de aici, am mers vreme de un ceas spre miazănoapte[62] şi am ajuns la cetatea Orăştiei[63].

Cetatea Orăştiei. Deşi este supusă crailor Ardealului, totuşi se află în stăpînirea ungurilor-saşi[64]. În ea aflîndu-se ostaşii împăratului austriac, aceştia nu capitulaseră, ci plecaseră, lăsînd cetatea goală. De aceea oraşul a fost ars[65]. Cetatea, de formă rotundă, se află însă la poalele unui deal şi era puternică; şanţul ei era plin cu apă[65bis]. Avea un oraş mare, împodobit

---

[58] *Sasvaroş*. Orăştia se află la răsărit de Strei.
[59] *Keşt*, necunoscut.
[60] *Lipan*, Lupeni; ung. Lupeny.
[61] *Devevar*.
[62] De fapt, spre răsărit.
[63] *Sazvaroş*.
[64] *Saz Madjarlari*; e vorba de saşii ardeleni.
[65] Despre arderea oraşului vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 404 şi „Törtenelmi Tár", 1888, p. 60. Descrierea Orăştiei de către Evlia a mai fost publicată în „Apulum", 1965, p. 353, „Sargetia", VII, 1970, pp. 115—116 etc.
[65bis] Vezi *Călători*, II, p. 340.

cu tot felul de palate, hanuri şi biserici, încît era un oraş frumos, cu vii şi grădini, cu tîrg şi bazar. Cînd a fost ars, s-au găsit în el atîtea bogăţii şi provizii, încît ostaşii islamici s-au îmbogăţit şi s-au îmbelşugat.

Pornind cu trei sute de ostaşi pe dealuri şi prin vii, am luat şi de aici prizonieri şi prăzi şi, vînzînd totul în tabăra islamică, am cîştigat, împreună cu cei trei sute de viteji, trei sute de guruşi, încît osteneala şi necazurile nu au fost în zadar. Plecînd a doua zi din această cetate, am mers şase ceasuri spre miazănoapte şi am ajuns la cetatea Vinţul de Jos[66].

Cetatea Vinţul de Jos. E dependentă de craii Ardealului, dar fiind proprietatea blestematului de Rákóczi, care a murit, cei o mie de luptători nemţi[66bis] n-au vrut deloc să se supună şi, trăgînd cinci sute de lovituri de tun, oastea musulmană n-a putut să se apropie de ea. Dar ce folos? Seraschierul nu fusese însărcinat să asedieze cetăţi în ţara Ardealului şi să le bată cu tunurile, ci doar să numească un crai şi să strîngă vistieria ⟨=haraciul⟩ pe trei ani[67].

Vinţul de Jos este o cetate puternică de piatră, pe partea cealaltă a Mureşului[68], // fiind aşezată pe vîrful unui deal înalt. Este înconjurată, 17
din cele patru părţi, cu văi, coline şi pădurice. Pe partea aceasta a Mureşului, la capul podului, are un oraş mare, împodobit cu biserici mari, case, hanuri, tîrguri şi cu bazaruri. Dar, într-o noapte, oastea tătărască, cea iute ca vîntul, i-a luat în prinsoare pe toţi oamenii din acest oraş şi a găsit aici nenumărate bogăţii şi foarte multe alimente; apoi a dat foc oraşului şi l-a nimicit.

Acest oraş e renumit şi cinstit de unguri ca şi cum ar fi mormîntul străbunilor lor. Dar tătarii fiind un popor care nu cunoaşte respectul şi pietatea, sărmanii locuitori s-au predat şi şi-au putut salva astfel viaţa.

Plecînd de aici, pe cînd mergeam către miazănoapte, oastea tătarilor s-a ciocnit cu tabăra craiului Ioan Kemény şi cînd s-au întors cu zece mii

---

[66] *Vinçazvar*, jud. Alba.

Despre cetatea Vinţul de Jos, fostă în stăpînirea lui Radu de la Afumaţi, reclădită de Martinuzzi, vezi A. Veress, *Acta et epistolae*, pp. 141—142 şi Gh. Anghel şi Ion Berciu, *Cetăţi medievale din sud-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1968, pp. 32—40.

Despre arderea oraşului la 1661 vezi Julius von Hannenheim, *Mathias Victors zeitgenössische Auszeichnungen aus dem 17 Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins", 1890, p. 688 şi urm.

[66bis] La 1656—1658, solul suedez Conrad Iacob Hiltebrandt găsea aici o companie de pedestraşi germani, comandaţi de căpitanul Conrad (*Călători*, V, p. 564).

[67] Din 1658, Transilvania trebuia să plătească haraciul, mărit de la 15.000 la 40.000 de galbeni, şi alte mari despăgubiri de război, dar, din cauza expediţiilor, nu fusese posibilă strîngerea acestor obligaţii către Poartă. Vezi şi vol. I, p. 181 *(Seyahatname)*.

[68] *Maroş*, formă ungurească.

de prizonieri în tabăra islamică[69], bucuria și veselia oastei islamice, precum și bogăția de prăzi au fost așa de mari, încît nu se pot descrie. Apoi, arzînd și pustiind satele, am ajuns pe malul Mureșului și întreaga oaste islamică a trecut rîul pe un pod frumos, iar oastea islamică, mergînd cu alai peste alai, s-a așezat la o bătaie de tun de Alba Iulia.

Alba Iulia[70]. Cetatea aceasta fiind clădită după ocuparea Belgradului de la Dunăre, i se dăduse numele de Belgrad. Aici se află reședința tuturor crailor Ardealului. Cetatea e așezată pe malul Mureșului, pe un șes întins și este o cetate puternică de formă pătrată. Are cinci bastioane de cărămidă[70bis], părînd că ar fi cetatea Oradiei. Se găsesc două porți: una privește spre sud-est, iar alta spre apus. În interior, cetatea are străzi mari, împodobite ca pătrățelele de șah, precum și biserici clădite cu atîta artă că nu se pot descrie. Și mai era împodobită cu han, cu clădiri de binefacere[71], seminarii[72], case pentru patriarhi și preoți, cu tîrg, bazar și bedestan.

Deasupra zidului dinspre sud al cetății, cu fața spre cîmpie, se află un palat nespus de frumos al crailor[72bis]. Toți pereții și toate ușile lui erau zugrăvite în fel de fel de culori și toate coloanele erau împodobite cu granit verde și cu marmură de Samaki[73]. Toate ferestrele aveau ramele de bronz și erau încadrate cu geamuri de cristal și oglinzi de Murano[74], iar podeaua
18 era acoperită, ca niște mozaicuri de India, cu pietre de marmură fină. / În diferitele încăperi joase și cu etaj se găseau bazine, rezervoare cu apă și șipote, din care țîșnește apă curată, încît îl împodobeau astfel diferite feluri de lucrări de artă.

Locuitorii cetății știau că nu se pot împotrivi oștirii otomane; de aceea, părăsind acest oraș puternic și frumos, ei au fugit cu toții în munți. Trupele tătarilor, care ocupaseră toate părțile cetății și care nu puteau fi

---

[69] Kraus nu spune nimic despre capturarea acestor prizonieri (*op. cit.*, p. 404). Oricum, cifra este exagerată.

[70] *Erdel Belgradı*, Belgradul ardelenesc; de fapt Bălgrad, cum îi spuneau românii. Nu există nici o legătură între ocuparea Belgradului (1521) și numele Bălgrad dat cetății Alba Iulia; cetatea de aici e mult mai veche, fiind amintită la 1206. Din vechea fortificație nu a mai rămas nimic deoarece a fost reconstruită în sec. XVIII. Vezi mai nou Al. Popa și I. Berciu, *Cetatea Alba Iulia*, București, 1965. Despre originea și vechimea numelui Bălgrad vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV*, pp. 505–520.

[70bis] De fapt avea 4 bastioane, clădite în secolul al XVI-lea și reclădite între 1614–1627 (Sebestyén, *Renașterea*, p. 98).

[71] *Imaret*; probabil bisericile din oraș

[72] *Medrese*; e vorba probabil de colegiul Bethlen (*Călători*, V, pp. 568–569). Pentru toate acestea vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Transilvania*, ms.

[72bis] Este vorba de fosta reședință episcopală catolică, restaurată de regina Isabela și transformată în reședință princiară (*Călători*, II, p. 343).

[73] *Samaki*, localitate în Asia Mică, vestită pentru cariere de marmură.

[74] *Muran djamlar (camlar)*, Murano, lîngă Veneția, localitate vestită pentru fabricarea de oglinzi și cristaluri.

înfrînte în nici un chip, au luat mai întîi clopotele de la biserici şi, mai găsind şi alte avuţii, au capturat prăzi nenumărate şi peste măsură ‹de mari›; apoi au dat foc acestui oraş frumos şi, astfel, acest oraş plăcut şi înfloritor fiind cuprins în flăcări, n-a rămas în el nici o clădire[75].

Mai înainte[76], cînd hanul Mehmed Ghirai se dusese la lupta sfîntă de la Ineu, el dăduse în drumul său peste acest oraş şi, împresurîndu-l, se luptase vîrtos timp de şase zile şi şapte nopţi dar, în cele din urmă, ridicînd asediul cetăţii, măria sa hanul dăduse foc oraşului său exterior şi plecase mai departe[77]. Deşi, de atunci încoace, ardelenii îşi refăcuseră în adevăr oraşul, totuşi, acum, fiind pîrjolit din nou, s-a nenorocit de tot.

Dacă populaţia din această cetate s-ar fi pregătit cum se cuvenea, ar fi putut duce lupte mari, făcînd ca multe mame să verse lacrimi, deoarece, la sud de cetate, locul e mlăştinos şi plin de smîrcuri. Dacă ar pătrunde în acest loc chiar şi cai înotători, tot n-ar putea să scape şi s-ar scufunda.

Acest oraş are aer plăcut şi apă bună şi grădini şi vii frumoase. Oastea islamică a poposit aici două zile. S-a dat din nou poruncă oastei tătare să plece pentru pradă, adică în incursiune, şi douăsprezece mii de ostaşi au pornit în urmărirea lui Ioan Kemény. Plecînd de acolo, după cinci ceasuri de mers, ne-am oprit pe malul rîului Mureş. Luînd ca pradă toate bogăţiile satelor înfloritoare, acestea (satele) au fost apoi incendiate.

De acolo, luînd-o spre miazănoapte, am ajuns, după trei ceasuri, la cetatea Aiud[78]. A fost clădită de banul Iezid[79]. Şi aceasta se află sub ascultarea crailor ardeleni, dar este posesiunea lui Rhedei Istvan[80]. Fusese o cetatea frumoasă, aşezată într-un şes, ceva mai departe de malul rîului Mureş, cu mănăstiri, palate frumoase, cu tîrg şi bazar, cu hanuri şi cu alte clădiri de binefacere. Oastea tătară, mergînd cu cerhagi Ismail paşa în avangardă, a jefuit toate proviziile şi avuţiile, iar oraşul l-a prefăcut în ce-

---

[75] Despre arderea oraşului la 1661 vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 404 şi Julius von Hannenheim, *op. cit.*, p. 700.

[76] În 1658.

[77] Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 270, unde se vorbeşte de dărîmarea „pînă la temelii" a oraşului, şi *Călători*, V, p. 569. Descrierea lui Evlia Celebi a mai fost publicată în „Apulum", V, 1965, pp. 353 354.

[78] *Anetvar*, grafie greşită în loc de *Enetvar*; ung. *Enyedvár-Nagyenyed*, Aiud.

[79] *Yezid ban*, personaj creat de Evlia; numele sub care apare prima oară în documente Aiudul este Enyed, iar cetatea este atribuită de V. Vătăşianu coloniştilor saşi (*Istoria artei*, p. 125). Vezi şi G. Anghel, *op. cit.*, p. 106, după care cetatea e din sec. XVI—XVII.

[80] *Redey Işvanoglu*; e vorba de urmaşul lui Francisc Rhédei, fost principe al Transilvaniei (1657—1658) (I. Nagy, *op. cit.*, IX, p. 744 şi urm.).

19 nuşe[81]. // Numai bunurile ascunse prin pivniţe şi cele din grădini şi vii au mai rămas, iar acestea au intrat în mîinile oştilor islamice care veneau din urmă.

De acolo, luînd-o din nou spre miazănoapte şi trecînd, timp de patru ceasuri, pe lîngă un turn şi peste rîuri şi prin multe păduri, am ajuns la locul de popas numit Ponciab[82], care fusese un ţinut foarte înfloritor, dar tătarii, mergînd în urmărirea taberei lui Ioan Kemény, au nenorocit acest ţinut şi, luînd cu ei douăzeci de mii de prizonieri, s-au întors victorioşi şi triumfători la ordie. Acolo a început să se vîndă un prizonier pentru un guruş. Apoi, după trei ceasuri, am ajuns la Turda.

Oraşul Turda. Se află sub stăpînirea craiului Ardealului, dar formează un district deosebit, care produce venituri cît vistieria egipteană. Din acest oraş se duce sare la toate cetăţile de serhat şi în alte ţinuturi. Locuitorii lui sînt toţi sărari. Cine n-a văzut ocnele de sare de aici înseamnă că n-a văzut încă ceea ce e o minune în lume, pentru că acestea sînt nişte subterane înfiorătoare şi primejdioase[83]. Fiecare ocnă este o groapă care ajunge în adîncurile pămîntului, pînă în fundul iadului, şi, ferească Allah, cei din poporul lui Mahomed[84] sînt băgaţi în aceste ocne, dacă ajung în robie; nu mai este cu putinţă nici o scăpare.

În locul acesta, stîncile de sare sînt îngrămădite ca nişte dealuri, iar caii, catîrii şi cămilele, boii şi oile ostaşilor au mîncat şi au lins sarea aceasta cu multă plăcere. Asemenea ocne de sare se găsesc numai în două locuri în toată lumea aceasta; unul este Turda aceasta din Ardeal şi al doilea este Ocna[85] din Ţara Românească. În alte ţări sarea se scoate din lacuri şi din mare. Sarea zisă „Hadji Bektaş Veli”[86] este ca o piatră de cristal, pe cînd sarea din Ţara Românească şi cea de la Turda formează stînci de mărimea elefantului.

În apropierea acestei ocne de la Turda din Ardeal se află un oraş mare, ale cărui grădini şi vii şi clădiri publice erau atît de frumoase încît ⟨oraşul⟩ semăna cu grădina Irem[87].

După ce am poposit o zi în acest oraş, i-am dat foc şi a fost distrus în aşa măsură, încît pe acest loc n-a mai rămas nimic, afară de o grămadă de ruine.

---

[81] Despre arderea Aiudului vezi D e b r e t z e n i S á m u e l, *Erdélynek s Nagyenyed városának ket rendben esett égetésének, satczoltatsának, raboltatásának rövid de hiteles históriája* [Istoria scurtă dar adevărată a arderii, jefuirii şi pustiirii în două rînduri a Transilvaniei şi a oraşului Aiud ...], Aiud, 1838.

[82] *Ponçab*, probabil Păgida, la nord de Aiud.

[83] Despre ocnele de aici vezi *Călători*, I, pp. 268—270 şi II, pp. 345—346.

[84] Adică musulmanii, mahomedanii.

[85] *Okya*, Ocnele Mari, transcris greşit în loc de *Okna*.

[86] Numele primului şeih al ienicerilor otomani.

[87] *Bag-i Irem*, grădini celebre din Arabia; în sens figurat: paradis pămîntesc.

Sărmanul de mine, plin de cusururi, am primit din nou învoire de la Melek-Ahmed paşa[88] şi, cu cincizeci de ostaşi bine înarmaţi, făcînd incursiuni prin munţi, timp de o zi şi o noapte, spre apus de acest oraş al Turdei, am ajuns la cetatea Şinteu[89].

Privind din depărtare această cetate, am crezut că este o cetate a duşmanului şi ne-am dus înainte ; // constructorii ridicau un minaret nou. 20
Cînd colo, această cetate se supusese de bună voie, cînd serascherul nostru, Ali paşa, ocupase Oradea şi, astfel, alipindu-se la ţinuturile islamice, devenise, din hass imperial, un voievodat al paşei de Oradea şi reşedinţa lui de ţinut. Cînd ne-au văzut oamenii lui Sinan paşa de la Oradea s-au mirat şi au început a se sfătui între ei, spunînd : „Cine oare sînt aceştia ?" Cînd au aflat că sîntem un alai de gazii cetegii, au zis : „Bre gaziilor, bine aţi venit ! De o lună de zile nu avem nici o ştire de la oastea islamică ; voi de unde veniţi şi unde mergeţi ? Unde se află oastea islamică ?" La întrebările lor, am răspuns : „Drept vorbind, noi am lăsat armata islamică în oraşul Turda, de unde se scoate sare, şi am venit în grabă încoace în timp de o zi şi o noapte, crezînd că cetatea aceasta este o cetate duşmană ; dar mulţumim lui Allah că am păşit pe pămînt islamic". Atunci, minunîndu-se, ei au zis : „Bre oameni buni ! Oraşul acela, de unde se scoate sare, se află la o distanţă de şase conace de cetatea noastră ; cum aţi trecut voi, cu patruzeci-cincizeci de ostaşi, prin această ţară de ghiauri ?" Şi, arătînd faţă de noi mult respect, ne-au ospătat, zicîndu-ne : „Băgaţi de seamă, fraţilor, să nu luaţi pe nimeni prizonier din acest ţinut şi să nu daţi foc satelor ; altfel, vă priveşte !". Şi ne-au dat foarte multe daruri, iar eu, umilul de mine, le-am vorbit astfel : „Luaţi seama gazii ! Întrucît noi am venit aici călare, sîntem o trupă care am pus la sorţi viaţa şi capul nostru. Noi nu am fost în acest ţinut, nu cunoaştem satele lui şi nici oraşele lui. Ca să nu ne întoarcem la ordia noastră cu mîna goală, trebuie să mergem şi noi la vînătoare, aşa cum lupul flămînd aleargă după oaie. Dacă aşa stau lucrurile, vă rugăm ca, din atîţia ostaşi cîţi aveţi, să ne daţi cinci sau zece călăreţi curajoşi care să ne fie călăuze şi să ne arate satele duşmane ce le putem prăda şi apoi să se întoarcă de la hotarul vostru". Atunci, cîţiva viteji au exclamat : „Ce-i drept, asta-i un lucru rezonabil" şi zece ostaşi s-au dus să se pregătească spre a merge cu noi.

Cetatea Şinteu este o palancă de lemn bine întărită. În ea se găsesc o mie de ostaşi aleşi, o geamie, depozite bogate de arme şi cele mai bune tunuri ungureşti[90]. Este o cetate foarte puternică, aşezată lîngă un podiş,

---

[88] Şi acesta participa la campania condusă de Ali paşa.
[89] *Solomkovar*, ungureşte : Sólyomkövár, jud. Bihor.
[90] *Şahane Macar topları*.

loc de întăritură, iar pe deal are vii; tîrgul şi bazarul şi celelalte clădiri de bine-
21 facere erau pe cale de înflorire. // Au venit apoi însoţitorii din această cetate şi, întorcîndu-ne de aici, ruşinaţi şi păgubiţi, am mers în acea zi spre răsărit şi, trecînd rîul Criş[91], am văzut că tocmai atunci, pe malul celălalt al Crişului, zece ostaşi inamici duceau şase prizonieri islamici. Am tras numaidecît săbiile din teacă şi într-o clipă i-am înconjurat pe cincisprezece dintre ei şi i-am prins. Am scos din lanţuri pe cei şase mahomedani, pentru care am apărut ca un sfînt salvator. I-am pus pe toţi să încalece pe caii duşmanilor, iar pe duşmani i-am mînat pe jos, trăgîndu-i cu funiile. Arzînd şi pustiind toate părţile, am luat patruzeci şi şase de prizonieri aleşi şi, după ce ne-am întors la oastea islamică, am vîndut prizonierii, revenind fiecăruia ⟨dintre noi⟩ cîte zece guruşi.

Plecînd şi de acolo, am mers către miazănoapte, printr-o cîmpie întinsă şi populată, pustiind şi nimicind totul, şi, mergînd timp de şase ceasuri, am ajuns la cetatea Gherla[92].

Cetatea Gherla. Numele său adevărat este Ugyvar[93]; se află sub ascultarea crailor Ardealului dar, înainte de domnia lui Suleiman han, era locul de negoţ şi de jalbe[94] al întregii Ungarii. Cetatea ei e o clădire în şase colţuri, puternică şi frumoasă, aşezată pe malul unui lac mare şi are şapte bastioane noi[95]. Are muniţii şi tunuri bine întreţinute şi se află în ea şase mii de ostaşi nemţi, luptători. Cînd toată oastea noastră glorioasă, ajungînd sub zidurile ei, s-a oprit acolo şi cînd, în zorii zilei, oştirea întreagă, ca nişte roiuri de albine, a dat năvală asupra cetăţii, din patru părţi, ghiaurii abia au putut să tragă o salvă de tun şi să sloboadă o salvă de puşcă; de altceva nici n-au mai fost în stare. Toţi preoţii lor, atîrnînd de bastioane drapelul de „aman", au început să se vaiete şi să strige: „Îndurare! îndurare!". În partea de apus a cetăţii, soldaţi rumelioţi, din aripa lui Melek-Ahmed paşa, s-au suit pe zidurile cetăţii cu scări şi funii şi mulţi serdenghecitii au intrat în metereze. Cînd crenelurile şi parapetele s-au umplut de ostaşi musulmani, sute de duşmani s-au aruncat în şanţurile cetăţii ca într-o groapă
22 şi au murit acolo. Neamul lui Mahomed // a deschis porţile cetăţii şi toţi gaziii au umplut cetatea.

---

[91] *Kriş*, forma românească.
[92] *Samoş-Uyvar. Szamos Ujvár.*
[93] *Ugyvar* sau *Ukvar.*
[94] În sens de reşedinţă unde populaţia îşi prezenta jalbele.
[95] Cetatea — construită începînd din anul 1535 de Ioan Zapolya, continuată de Martinuzzi, I. Sigismund şi Gh. Rákóczi I şi II, a fost avariată de tătari la 1658 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 270). La 1661 avea o garnizoană mică (*ibidem*, p. 405). Vezi şi A. Tatoş, *Cetatea Gherla. Spicuiri istorice*, Gherla, 1933, Sebestyén, *Renaşterea*, pp. 103—104 şi Gh. Anghel, *Cetăţi medievale din Transilvania*, Bucureşti, 1972, pp. 114—115, unde se reproduce şi un plan al cetăţii.

Nu s-a pomenit ca o cetate ca aceasta să fie ocupată fără ⟨a se construi⟩ metereze, fără subterane şi fără arme. Dar ce cetate puternică era! De teama oastei otomane, rămînînd fără scăpare, ei au cerut aman, dar cererea lor n-a fost împlinită şi cîteva mii dintre ei au fost luaţi prizonieri, iar avuţiile lor au fost luate ca prăzi pentru cei săraci. Sărmanul de mine şi şapte slugi ale mele am cîntat deasupra crenelurilor ezanul[96] lui Mahomed şi am arborat drapelele victoriei împărăteşti. N-am lăsat în nici o biserică idoli şi cruci şi am scos şi icoanele şi chipurile. Bisericile erau clădiri înalte şi artistice; toate se înălţau pînă la cer şi erau acoperite cu plumb albastru şi zugrăvite în tot felul de culori. S-a poruncit ca în şapte din aceste biserici să se pună mirhab şi minber şi mahfiluri pentru muezzini şi scăunele[97] şi s-a hotărît să fie prefăcute în lăcaşuri de rugăciune pentru gazii musulmani şi pentru trupele dreptcredincioase.

Dar efendiul nostru Melek-Ahmed paşa n-a găsit nimerit acest lucru şi de aceea aianii Devletului şi oamenii cinstiţi şi cîrmuitorii, precum şi comandanţii bătrîni ai gaziilor, s-au întrunit la sfat. Atunci Melek-Ahmed paşa a vorbit astfel: „Spuneţi că aţi alipit ţara Ardealului la ţările islamice, ⟨dar⟩ acest lucru n-au putut să-l facă nici Baiazid Ildîrîm[98], nici Sarî Gazi Suleiman han[99]. Ei au desemnat Dunărea ca hotar şi n-au privit în partea aceasta şi nu au incendiat-o, ci au zis doar ca aceasta să fie vacuf pentru Mecca şi Medina. Cetatea aceasta se află tocmai în mijlocul ghiaurimii[100] şi, în timp de douăzeci de zile, cu greu am ajuns pînă aici, de pe pămîntul islamic. Reparînd cetatea, veţi lăsa în ea un număr de slujbaşi ai lui Allah şi veţi pleca; cum veţi putea s-o apăraţi după aceea, de vreme ce, prin împrejurimi, nu există nici urmă de cetăţi islamice? Dacă răposatul Seidi-Ahmed paşa ar fi trăit acum, ar fi putut să pună aici oameni, căci el băgase spaimă în duşmani şi ucisese multe mii dintre ei. El ar fi putut să cucerească şi să alipească tot Ardealul". După ce el a spus aceasta şi a tăcut, atunci toţi gazii care au luat parte la sfat au zis: „Este un sfat înţelept. Cetatea aceasta este vechiul scaun al crailor şi chiar dacă o alipim la împărăţia Islamului, duşmanii tot ar ataca-o oricînd şi ar cuceri-o şi s-ar putea să îndurăm necazurile multor expediţii. E posibil ca să clădeşti în ea geamii şi moschei şi clădiri publice, dar nu e cu putinţă stăpînirea ei".

Din această pricină, renunţînd la această idee, au luat de prin case
şi biserici // tot ce era valoros şi apoi au dat foc acestui oraş înfloritor şi 23
astfel au pus mîna pe atîta pradă încît nu se poate descrie. Mai mult, în

[96] Cîntul de chemare pentru rugă.
[97] *Kürsi*, scaune de pus Coranul sau amvon pentru predică.
[98] Sultan otoman (1389—1402).
[99] Suleiman Magnificul; Sarı, „galben".
[100] *Kâfiristan*, propriu-zis „ţara ghiaurilor".

biserica înaltă, din fața palatului, destinat crailor, ostașii au găsit sarcofagurile multor crai. Unul din ei ședea într-un tron de argint împodobit cu pietre scumpe de mare preț. Ca și atunci cînd guverna, el avea pe cap o coroană și surguci din pietre scumpe, pe umeri o mantie prețioasă de mătase, mijlocul îi era încins cu un brîu și cu sabia lui Samsam[101], iar în mînă ținea sceptrul[102], împodobit cu pietre scumpe. În cele patru părți se aflau, în vase de porțelan aurit, diferite parfumuri, iar în cupe de aur și de sticlă stăteau vinuri roșii ca laleaua, iar la dreapta și la stînga se găseau o sută de pungi cu dinari.

În timpul jafului, ostașii s-au încăierat între ei și vreo șaptesprezece au devenit martiri în această luptă. Pentru martiri s-au săpat gropi în tabără și au fost înmormîntați în ele; deasupra lor am ars foc ca să nu li se cunoască locurile și ca nu cumva să-i găsească apoi dușmanul și să-i ardă.

În ziua următoare, plecînd din cetatea Gherla, ne-am îndreptat spre miazănoapte. În ziua aceea au venit iscoade la serdar[103] și i-au adus următoarea știre: „Craiul Ioan Kemény a strîns împreună cu toți herțogii și beii săi o sută de mii de ostași în ținutul Ecsedvár[104] și, azi sau mîine, va porni împotriva voastră. Inamicul e în mare fierbere, zicînd că Seidi-Ahmed pașa a murit. Atîta vreme cît oastea noastră n-a pătruns în mijlocul ghiaurimii, nici capul nu și l-a arătat. Fiți cu băgare de seamă!" După ce au adus aceste știri la cunoștința serdarului, ei au primit daruri bogate și au plecat din nou să iscodească.

S-a dat poruncă pentru ca, de acum încolo, să nu fie trimise poverile mai înainte și să nu se plece după pradă, iar tuiurile și poverile să meargă împreună cu noi. Toată oștirea islamică, bine înarmată, a pornit încet-încet la drum. Ismail pașa, cu oastea eialetului de Buda, forma avangarda, iar Hadji-Kasîm pașa ariergarda, Melek-Ahmed pașa, cu trupele rumeliote, stătea la dreapta, iar Çavușzade, cu trupele anatoliene, era la stînga. Fiind indispus de această știre îngrozitoare, lui Ali pașa, serdarul, îi părea rău că l-a ucis pe Seidi-Ahmed pașa și mergea înainte foarte trist, fumînd. Răposatul Seidi fusese sufletul oștirii și Azrailul[105] dușmanului. Mergînd
24 apoi vreme de cinci ceasuri, // am trecut printr-o cîmpie mănoasă, cu grămezi de grîu formate din sute de mii de snopi, și ne-am oprit într-o luncă de pe malul Someșului. De aci, serdarul a trimis zece mii de tătari, vînători de

[101] *Samsam*, erou legendar la arabi.

[102] *Asa*.

[103] *Serdardan*, „de la serdar".

[104] *Edjetvar*, Ecsed în R. P. Ungară. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 408, Kemény era la Hust.

[105] *Azrail*, îngerul morții la musulmani.

duşmani, ca să jefuiască şi să aducă ştiri despre craiul Ioan Kemény. Dar umilul de mine n-am mers cu ei.

Tătarii au umblat în ziua şi în noaptea aceea. În locul numit „ţinuturile Sătmarului”[106], cîteva mii de duşmani săpaseră şanţuri lîngă un lac mlăştinos şi intraseră în ele. De jur împrejur săpaseră gropi şi le împrejmuiseră cu crengi şi vreascuri şi se închiseseră în ele cu foarte multe lucruri de preţ. Cînd au aflat de aceasta, tătarii, împreună cu ostaşii viteji de serhat, care erau cu ei, anume două mii de pedeştri şi călăreţi aleşi, au pornit împotriva acelei tabere. Ghiaurii ieşind cu toţii din locul mlăştinos, au urmat măceluri şi lupte timp de trei ceasuri. În cele din urmă, tătarii retrăgîndu-se într-o parte, inamicii au crezut că ei au luat-o la fugă şi, ieşind cu toţii din tabără, au venit pe şes, gonindu-i. Acesta fiind un fel de bairam[107], ei s-au întors dintr-o dată şi, împreună cu gaziii de serhat, i-au împresurat pe duşmani şi, transformîndu-i în nişte maimuţe lovite cu mingea, pe mulţi i-au trecut prin ascuţişul săbiei şi au capturat toate avuţiile şi au luat prizonieri copiii şi femeile lor. În ziua a şaptea ei s-au întors la ordie cu multă pradă şi cu douăzeci de mii de prizonieri[108].

Cînd au fost duşi la tîrgul islamic, prizonierii erau de două ori mai numeroşi decît soldaţii noştri. Chiar şi slujitorii mei au adus trei dieci unguri[109], adică oameni care ştiau să scrie şi să citească, iar unul dintre ei cunoştea multă istorie. El era golesa[110], adică unul care cutreierase lumea în lung şi în lat.

Din pricina marelui număr de prizonieri, s-a iscat teamă în tabăra islamică şi, după porunca serdarului, copiii, fetele şi femeile tinere au fost oprite, iar dintre bărbaţi, nouă mii de inşi, în stare să lupte, au fost ucişi pe malul rîului Someş. Sărmanul de mine, mirîndu-mă de asemenea faptă, am zis: „O Creatorule!, nu te întrebăm de ce faci un lucru, dar datorită cărei taine trebuie să curgă aici sîngele a nouă mii de oameni?”. // Au fost 25
măcelăriţi de teamă că, dacă ar veni Ioan Kemény, ei ar putea să devină tot atîtea mii de duşmani în tabăra noastră şi ar putea provoca turburări.

În timpul acesta, venind iscoadele noastre, au adus ştirea că „Ioan Kemény a trecut Tisa şi s-a depărtat cu douăzeci de conace mai încolo”[111]. Ostaşii s-au bucurat mult de această ştire, dar acum le părea foarte rău că i-au ucis pe acei nouă mii de prizonieri.

---

106 *„Satmar nevahileri”.*

107 *Bayram*, sărbătoare, amuzament.

108 G. Kraus, *op. cit.*, p. 410, vorbeşte şi el de multe mii de creştini luaţi robi din părţile Sătmarului şi adunaţi la Domahida, unde tătarii s-au unit cu Ali paşa.

109 *Madjar diyaki.*

110 *Golesa*, poate în sens de „globtrotter”.

111 Fapt confirmat şi de G. Kraus, *op. cit.*, p. 410.

Plecînd de pe malul rîului Someş, am mers tot către miazănoapte în urmărirea craiului Ioan Kemény şi, după cinci ceasuri de mers, ne-am oprit tot pe malul rîului Someş. Mai înainte, de teama lui Seidi-Ahmed paşa, craiul Rákóczi făcuse aici o tabără mare care abia putea fi înconjurată într-o zi. Şanţul acelei tabere aminteşte de infern şi prin el curge apa rîului Someş. Într-o parte se afla rîul cel mare al Someşului şi, dincolo de şanţ, spre răsărit, era un loc mlăştinos şi plin de stuf. Craiul Rákóczi nu putuse să rămînă nici în această tabără.

Plecînd de acolo, am ajuns la locul de popas numit Turda Mică[112]. Şi acesta este un oraş populat, ⟨aflat⟩ sub oblăduirea crailor Ardealului. Şi aici se află o ocnă mare de sare care aduce venituri cît bogăţiile Egiptului. Este un ducat[113] aparte. Găsind pustiu şi oraşul acesta, am scos din el toate avuţiile aflate la îndemînă şi i-am dat foc. Am trecut apoi nestingheriţi rîul Someş şi, mergînd printre dealuri pline de culturi, am ajuns la cetatea Cluj[114].

Cetatea Clujului. A fost clădită de un crai cu numele de Laioş[115] care s-a născut în anul 1503 după Christos şi a ridicat această cetate, în al patruzecilea an, de teama lui Suleiman han[116]. În prezent este sub ascultarea crailor Ardealului. În ea găsindu-se şi trei mii de soldaţi[117] ai împăratului austriac[118], serdarul ei nu s-a predat. Astfel, a fost atacat oraşul, iar cînd ungurii din cetate, văzînd că cetatea a rămas pe seama bunăvoinţei, au arborat pe bastioane drapelele de capitulare[119] şi a venit la serdar şi căpitanul ei, numit Hereko[120], cu daruri şi s-a supus.

Cetatea Clujului este o construcţie puternică, în formă de pătrat, aşezată la poalele unui deal cu vii, avînd circumferinţa de patru mii de

---

112 *Küçük Turda.*

113 *Herseklik.*

114 *Kolojvar Koloszvár;* azi Cluj-Napoca.

115 *Layoş,* de la Ludovic, după obiceiul lui Evlia de a numi astfel pe regii maghiari. Despre existenţa unei cetăţi a Clujului se poate vorbi încă de la începutul secolului al XIII-lea, cînd castrum Clus este amintit în documente (1213). A rămas un fragment din zidul cetăţii ridicate după retragerea tătarilor (sec. XIII), în curtea fostului claustru al dominicanilor şi franciscanilor din Cluj. Cetatea a fost refăcută şi mărită apoi în mai multe rînduri. Vezi Hurmuzaki, I/2, p. 439. Vezi şi I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Cluj şi împrejurimi,* în „Acta Musei Napocensis", II, 1965, pp. 657—666, Ştefan Pascu — Viorica Marica, *Clujul medieval,* Bucureşti, 1969 şi Tröster, *Dacia,* p. 448 şi urm., unde se reproduce şi o gravură înfăţişînd oraşul şi cetatea în această vreme.

116 Suleiman Magnificul.

117 *Soltat.*

118 Leopold I.

119 *Vire.* G. Kraus, *op. cit.,* p. 416 vorbeşte şi de distrugerea părţilor mărginaşe din Cluj.

120 *Hereko,* greu de identificat. Vezi lista comandanţilor austrieci la G. Kraus, *op. cit.,* p. 432.

pași. Este o cetate cu un zid simplu, cu patruzeci de turnuri și cu patru porți, precum și cu șanț. // Cetatea are și întărituri în partea de apus, unde 26
se află una din porți. Spre poarta aceasta se găsește o moară de apă. La răsărit, se află poarta dinspre oraș, iar la miazăzi este poarta Cimitirului; în partea aceasta șanțul nu e adînc. Toată lumea, intrînd în cetate, a vizitat-o și a făcut negoț. Atunci, am intrat și eu, umilul de mine, și am privit-o. Are unsprezece mănăstiri frumoase și toate au clopotnițe înalte în formă de chiparos și sînt acoperite cu cositor, ca argintul, cu bronz sau cu tablă. Pe cupola fiecărei biserici se află cruci aurite de mărimea omului; pe lîngă biserici se găsesc și case preoțești ce servesc pentru școli, ca medresele. Se mai găsesc și case de negoț, tîrguri și bazaruri. Numai femeile cumpără și vînd; bărbații lor se îndeletnicesc și ei cu unele treburi.

De teama oștirii islamice, locuitorii satelor din împrejurimi au venit în cetate și era atîta lume, că nu găseai nici o palmă de loc unde să calci. Se mai aflau aici, gata echipați, și patru mii de ostași. Orașul are o climă foarte bună. După ce am vizitat totul, ne-am întors la ordie cu însoțitorii noștri.

Plecînd de acolo, am ajuns, după patru ceasuri de mers, la Fiz[121], care este un loc plin de verdeață. De acolo, în trei ceasuri, am sosit în cetatea Bologa[122].

Cetatea Bologa. Ziditorul ei este craiul numit Mihadi Laslo[123] care zace în cetatea...[124], aflată sub stăpînirea cezarului Austriei. În istoriile maghiare scrie că „fiul acestuia, episcopul[125], a fost un crai vestit". Și cetatea aceasta ține de craii Ardealului, dar este posesiunea ereditară a prințului Dișvan[126]. Arzînd orașul ce se află în afara cetății, dușmanii din cetate au predat și cetatea cu condiție. Slujbașii, ostașii[127] și nobilii[128] și lefegii[129], care se aflau în ea, ieșind din cetate, au venit la serdar cu plocoane. Ei au luat pentru paza lor o oda de ieniceri și spahii.

---

[121] *Fiz* sau *Febez*, neidentificat.

[122] *Sebeș Ujvar*. I se spune Sebesvar, Cetatea Sebeșului, după rîul de munte care se varsă în Criș. Este situată în satul Bologa, la apus de Huedin, jud. Cluj.

[123] *Mihadi Laslo*, personaj legendar; un asemenea crai nu a existat. Cetatea este amintită prima oară la 1322 și a fost un timp cetate regală.

[124] Spațiu alb în text.

[125] *Irșek* sau *erșek*; ung. *érsek* = episcop. Este posibil ca Evlia să se refere la Andrei Báthory, care a fost cardinal și principe.

[126] *Dișvan kralzade*, personaj inexistent: nume derivat poate din Iștvan (Ștefan). Cetatea a fost în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn și, pe acea vreme, se afla în stăpînirea familiei Bánffy (vezi „Cumidava", II, 1968, pp. 65—66).

[127] *Șakleri*, „oameni înarmați" (?).

[128] *Nemeș*, termenul maghiar pentru nobili.

[129] *Zadaș*, în loc de *zadoș*, popular pentru *zsoldos*, „lefegii"; *zsold*, leafa militarilor, solda; de aici cuvîntul jold.

Cetatea, aşezată pe malul rîului Criş, este o cetate frumoasă, de piatră, avînd şase laturi şi bastioane trainice. După ce s-a încheiat pacea, s-a tras cu tunurile în cinstea serdarului şi a fost veselie mare, făcîndu-se multe vînzări şi cumpărări. S-au găsit aici multe alimente, băuturi şi multe pot-
27 coave de cai şi cuie. Au fost lăsaţi în pace şi cei cinci mii // de soldaţi austrieci din cetate.

Mai sus, numitul rîu, Criş[130], izvorăşte din podişurile de la Bologa[131] şi, coborînd, se desface în două braţe. Unul din braţe curge pe lîngă Oradea[132], iar al doilea, primind denumirea de Criş[133], trece pe lîngă Oradea şi, mergînd la o depărtare de un conac mai la vale, trece pe lîngă cetatea Batăr[134], zidită de Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, şi, curgînd cu încă un conac spre apus, se varsă apoi în marele rîu Tisa, în apropierea Ciongradului[135] nostru.

Plecînd de la Bologa[136], am ajuns, în cinci ceasuri, la seraiul căpitanului de Utvar[137]. Aici este un palat construit cu atîta măiestrie, încît nu poate nici limba s-o spună, nici condeiul s-o descrie.

Devastatorii şi jefuitorii, aprinzînd într-o clipă acest palat, asemănător cu paradisul, l-au făcut una cu pămîntul. Aici, în această luncă verde, s-au întrunit la sfat toţi demnitarii.

Deoarece în Tîrgul Mureş[138] se răsculaseră ghiaurii şi întrucît nu am putut porni împotriva lor, am mers iarăşi spre miazănoapte, prin munţi prăpăstioşi şi drumuri grele, şi, în trei ceasuri, am ajuns la locul de popas numit Sindek[139]. Prin locul acesta nu puteau trece marea mulţime de care cu poveri şi carele de tunuri. De aceea, pentru paza întregii poveri, l-au însărcinat pe efendiul nostru Melek-Ahmed paşa, cu oastea eialetului Rumelia, şi am zăbovit două zile în locul acesta, pînă să treacă, prin munţii prăpăstioşi, multe căruţe. Dar numărul prizonierilor sosiţi în acest loc numai Allah îl ştie. Prizonierii în vîrstă de 15 ani se vindeau aici cu cîte o sută de aspri, iar caii cu cîte cincizeci de aspri.

În ordia islamică era aşa de multă pradă, încît toţi s-au scîrbit de prăzi. De aceea ei lăsau, pe locul unde se afla ordia, fel de fel de lucruri;

---

130 *Kereş*. Evlia utilizează forme diferite pentru Criş.
131 *Sebeşvar*; mai sus Sebeş Uyvar, Bologa.
132 Crişul Repede. Vezi *Călători*, V, p. 548.
133 *Kiş*, adică „Mic". Este Crişul Negru.
134 *Fekete Yator*, Batăr, jud. Bihor.
135 *Ciokrad (Çokrad)*, adică Csongrád.
136 *Sebeş Uyvar*.
137 *Utvar*, neidentificat.
138 *Vaşarhel*, mai tîrziu Maros Vásárhely. Aici începuseră secuii răscoala, în sprijinul lui Ioan Kemény.
139 *Sindek* sau *Sinedek*, necunoscut.

chiar şi unele femei şi copiii umblau de capul lor, pe locul taberii, fără nici o grijă.

Locurile acestea se cheamă ţinutul Bihorului[140]; sînt locuri foarte mănoase. De acolo, în cinci ceasuri, am ajuns în oraşul numit Dej[141].

Oraşul Dej. Este posesiunea[142] crailor Ardealului. Aceste locuri formează ţara Ardealului propriu-zis. Oraşul e situat pe un loc rîpos şi are douăsprezece mii de case de piatră, acoperite cu olane, încît cine le vede rămîne uimit. Ostaşii de avangardă ai lui Ismail paşa, luînd de aici multe prăzi, // au ars şi au distrus şi acest oraş plăcut[143]. Sărmanul de mine am trecut 28
pe acolo şi l-am privit împreună cu efendiul nostru Melek-Ahmed paşa. Deşi rămăsese cît o bucăţică, din Soare, şi cît o picătură, din mare, totuşi părea încîntător la ochi.

Plecînd de aici, în patru ceasuri, am ajuns la Madenghiah[144]. Poate fi numit, cu drept cuvînt, izvor de păşuni. Pe acest şes verde şi întins, oastea islamică s-a odihnit două zile, iar caii tătarilor şi vitele ostaşilor s-au săturat bine cu ierburile din această cîmpie.

De aici, mergînd timp de cinci ceasuri, printre dealuri şi mlaştini, ne-am oprit pe malul rîului Someş. Rîul acesta izvorăşte din muntele Sal[145], ce se află în munţii secuieşti din răsărit, şi, trecînd prin douăzeci şi una de cetăţi, se varsă în marele rîu Tisa, în apropierea cetăţilor Námény[146] şi Kalló[147]. E o apă foarte bună. Rîul acesta curge tocmai din centrul Ardealului şi scaldă multe văi, sate, oraşe, cetăţi şi ogoare şi apoi, mergînd spre miazănoapte, iar se întoarce.

Aici, sărmanul de mine am trecut cu optsprezece ostaşi Someşul şi, străbătînd pădurile dinspre răsărit, am făcut într-o noapte incursiune şi, cînd crăpa de ziuă, am atacat un sat şi am prins patrusprezece tineri destoinici şi am dus cu noi, ca pradă, o sută cincizeci de boi şi două sute de oi.

Sosind cu bine înapoi, pe malul rîului Someş, am vîndut aci prăzile şi mi-a revenit suma de 21 guruşi. Pentru partea ce mi se cuvenea, am păstrat un tînăr cu numele de Kiazim.

---

[140] *Bihar*.

[141] *Dizvaroş* sau *Dezvaroş*, cu un punct în loc de trei, care dă: Dejvaroş.

[142] *Hass*.

[143] După G. Kraus, *op. cit.*, p. 413, Ali paşa şi-a stabilit tabăra între Dej şi Beclean, de unde turco-tătarii plecau pentru pradă în regiunile învecinate; dintr-o scrisoare publicată de acelaşi (p. 416), aflăm că Dejul fusese prefăcut în cenuşe către sfîrşitul lunii iulie 1661. Vezi şi „Törtenelmi Tár", 1888, p. 61.

[144] *Madengâh* înseamnă „loc de minereuri". De la G. Kraus, *op. cit.*, p. 416, aflăm că turcii au plecat de la Dej în noaptea de 29 iulie spre Chioaru, după care au înconjurat Baia Mare.

[145] E vorba de munţii Rodnei. Numele dat de Evlia Celebi nu corespunde realităţii.

[146] *Namin* (ung. Vásáros Námény), oraş în R.P. Ungară, la 70 km nord-vest de Satu Mare.

[147] *Kallo* (ung. Nagy Kálló), cetate în R.P. Ungară, la vreo 70 km vest de Satu Mare.

După aceea, mergînd patru ceasuri către miazănoapte, ne-am oprit iarăşi pe malul rîului Someş, într-un loc verde, asemenea grădinii raiului. Cînd oastea, ca marea, s-a oprit aici, a prădat şi a ars toate satele din împrejurimi. Pentru pustiirea satelor şi cîmpiilor de aici, am zăbovit zece zile pe malul acestui rîu şi, în sfîrşit, toată oastea a trecut cu bine în partea cealaltă a rîului şi, mergînd, de acum spre răsărit, am mers cinci ceasuri peste văi şi dealuri, oprindu-ne într-un şes al cărui nume nu-l ştiam. S-a dat poruncă oastei ca fiecare să-şi păzească bine prizonierii din cort. De acolo, în două ore, am ajuns la cetatea Chioar[148].

29 //*Cetatea Chioar*. În maghiară înseamnă „cetate de piatră"[149]. Se află sub ascultarea crailor Ardealului. Este proprietatea lui Papali[150], fiul lui Rákóczi. Întemeietorul ei a fost un crai ce se cheamă Gorandi Mikloş[151]. Cetatea aceasta nu s-a supus, şi, trăgîndu-se peste o sută de ghiulele asupra oştirii noastre, au fost omorîţi mulţi oameni, dat fiind că era aproape de drum. Nimeni nu putea să se apropie de ea şi oştile dreptcredincioase au trecut pe departe ⟨de ea⟩. Dar ostaşii din cetate, aşezîndu-se mai dinainte la pîndă, au prins mulţi mahomedani în nenorocirea robiei şi i-au pus în lanţuri. Cînd această situaţie plină de necazuri a fost adusă la cunoştinţa serascherului, a fost numit atunci efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, ca să prindă „limbi" din cetate. Într-o noapte, el a pus la pîndă sub cetate două mii de viteji înarmaţi şi, dimineaţa, cînd s-a deschis poarta şi duşmanii au ieşit afară, fără nici o teamă, atunci gaziii noştri, care stăteau la pîndă, au tras îndată săbiile cu strigăte de „ah!" Ei au închis numaidecît poarta cetăţii şi, dintre ghiaurii rămaşi afară, au prins cinci sute, iar la patru sute le-au tăiat capul.

Atunci s-a tras din cetatea aceasta poate şi o mie de ghiulele, dar, mulţumită lui Allah, dintre ai noştri nici unul n-a fost vătămat. Toate bogăţiile care au putut fi găsite afară, le-au luat gaziii noştri din Croaţia[152], iar cei cinci sute de prizonieri au fost duşi cu alai la Melek-Ahmed paşa. Cîţiva dintre ei au fost aduşi la serdar ca prinşi pentru informare, iar după cercetare, au fost decapitaţi în afara cortului serdarului. După aceea prizonierii, împreună cu toată prada, au început să fie vînduţi. Dar şi afurisitul de

---

[148] *Kövar*. În româneşte, cetatea e numită popular Chioar, dar cărturarii folosesc şi denumirea de Cetatea de Piatră, traducerea literală a numelui maghiar; Remetea Chioarului, jud. Maramureş.

[149] *Taş Kale*.

[150] *Pápáli*, poreclă dată de turci lui Francisc Rákóczi, fiul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea.

[151] *Gorandi Mikloş* ar putea fi Gara Miklós, întrucît cetatea a fost zidită în timpul cînd acesta îndeplinea dregătoria de palatin al Ungariei (sfîrşitul sec. al XIV-lea şi începutul sec. al XV-lea). Vezi N a g y I v á n, *Magyarország családai*, III, pp. 329–330.

[152] *Hırvat*.

căpitan al cetăţii se travestise şi căzuse prizonier în lupta aceea. El tăcea, iar cînd, printre ostaşii de la margine, preţul lui s-a urcat pînă la patruzeci de mii de guruşi, abia atunci s-a aflat cine era el. De aceea, dînd şi o sută douăzeci din prizonierii care au fost luaţi mai înainte de la Islam, el a fost vîndut apoi locuitorilor ⟨cetăţii⟩ cu patruzeci de mii de guruşi; fiecărui gaziu i-au revenit cîte treizeci de guruşi.

Numita cetate a Chioarului e aşezată pe malul rîului Someş, pe un munte ce se înalţă pînă la cer, şi cuprinde două fortificaţii foarte puternice care stau faţă în faţă. În afară de cetatea Devei, nu se mai găseşte o cetate aşa de puternică. // De partea cealaltă a Someşului se află, ce-i drept, un 30
deal înalt, dar de pe dealul acela nu se poate face nici o stricăciune cetăţii. Locuitorii de pe graniţă numesc cetatea aceasta „Cetate-furcă"[153]. Poarta ei se află în partea de apus; împrejurimile sînt dealuri şi văi.

Plecînd de aici, am ajuns, în trei ceasuri, pe malul rîului Lăpuş[154]. Rîul acesta izvorăşte din muntele Halmaş[155] şi se varsă aci în rîul Someş. În apropierea acestui loc se găsesc minunate izvoare şi băi calde[156]. În sezonul cireşelor se adună aici pînă la douăzeci de mii de oameni, care petrec şi se înveselesc sub corturi.

De acolo, timp de trei ceasuri, ne-am continuat drumul, arzînd şi distrugînd sate mari ca nişte oraşe. Satul Tövar[157] s-a supus; de aceea s-a pus în el o oda de ieniceri şi n-a fost ars.

În locul acesta, ca să lăsăm urme, au fost luate o mie de oi şi s-a vîndut cu cîte şaisprezece aspri oaia. După socoteala judecătorului de oaste, Ramazan efendi, s-a înregistrat că în nici o expediţie nu s-a îmbogăţit oastea aşa de mult, ca în aceasta.

De acolo, mergînd cinci ceasuri, în ajunul de Bairam din luna zilhidjdje, anul 1071[158], cu vorba: „Cu voia lui Allah"[159] şi înarmaţi, am ajuns la cetatea Baia-Mare[160].

Cetatea Baia Mare. Prizonierii noştri ne-au spus că Nik Ban[161], adică „Craiul cel bun"[162], unul din urmaşii lui Menucehr[163], a venit pe pămîntul

---

153 *Çatal kale.*
154 *Lapuş;* este ung. *Lápos*, „Mlăştinosul".
155 *Halmaş.* Este vorba de munţii Lăpuşului.
156 Face aluzie, probabil, la Bicsad.
157 Probabil Remetea Chioarului, jud. Maramureş.
158 5 august 1661. *Arife* cade totdeauna în 9 ale lunii zilhidjdje, ajunul Bairamului.
159 *„Allahümme lebbeyk"*.
160 *Nik Ban Ezder*, în loc de Ejder. *Nik Ban* este o deformare a lui Nagy Bánya, numele maghiar al cetăţii Baia Mare.
161 *Nik Ban.* În persană *nik* înseamnă bun.
162 Turceşte *Iyi kral.*
163 *Menucehr*, rege al Persiei (Cf. Ch. Samy-Bey Fraschery, *Dictionnaire Turc-Français*, vol. VI, Constantinople, 1898, p. 4455). E socotit de Evlia Celebi strămoşul maghiarilor.

acesta din Persia[164] şi a omorît aici un balaur şi de acolo i s-a dat cetăţii numele de Nik Ban Ejder[165]. În prezent este una din reşedinţele speciale ale crailor Ardealului.

Este aşezată pe malul apei Îlîdja[166], într-o vale închisă din patru părţi de munţi înalţi. Are vreo patruzeci de mii de vii. Îndeletnicirea din care locuitorii îşi cîştigă pîinea este prepararea şi vînzarea vinului[167].

Cetatea se află în valea amintită mai sus şi e o cetate mare, pătrată, înconjurată cu ziduri înalte de piatră şi are o circumferinţă de cinci mii de paşi mari întocmai. Partea de apus este acoperită de o mlaştină artificială care serveşte ca loc de refugiu al orăşenilor. Şanţul cetăţii e lat, dar nu e adînc şi e plin cu apă. În partea de miazăzi se află poarta oraşului; alte trei porţi privesc în trei direcţii.

Cetatea aceasta nu e prea puternică, iar locuitorii sînt negustori vestiţi;
31 de aceea ei // s-au supus de frică şi beiul Seidi-Ahmed paşazade Mehmed bei fu pus de pază[168] în ea cu o oda de ieniceri şi, astfel, cetatea n-a fost arsă, fiind ferită şi păzită. Poposindu-se acolo două zile, s-a făcut mult aliş-veriş. Şi sărmanul de mine, mergînd în cetate ca să cumpăr potcoave pentru cai şi caiele, am cercetat-o. În ea se aflau o mie de ostaşi. Are unsprezece mănăstiri cu turnuri, şcoli de preoţi, ca la medresele. Tîrgul şi bazarul sînt bine orînduite şi frumoase. Alimentele sînt vîndute şi aici de femei. Şi dregătorii acestei cetăţi au venit cu plocoane la Ali paşa şi la Melek-Ahmed paşa şi toţi au fost bine primiţi. Apoi, cînd serdarul şi Melek paşa au venit în cetate, s-au tras, ca un fel de „bine aţi venit", o mie de salve din tunurile balimeze şi a fost mare veselie. Ei au adus numaidecît cinci pungi de taleri de reali[169] serdarului şi lui Melek <Ahmed> paşa, căci în oraşul acesta se găseşte o mină de argint vrednică de însemnat, deoarece nu seamănă cu minele de argint din nici o altă ţară. Ei spun că, din trei locuri, au scos nişte pietre scumpe, groase cît mijlocul unui om, dar că le scot cu uşurinţă.

---

[164] *Diyâr-ı Adjem (Acem).*

[165] *Ejder*, „balaur". Toată povestea e ticluită de Evlia. În realitate oraşul a căpătat dreptul de a construi zid împrejmuitor, şanţuri şi alte fortificaţii printr-un act de la Matei Corvin din 1469 (Aurel Socolan, *Un document inedit despre Baia Mare*, în „Marmatia", II, 1971, pp. 100—105).

[166] *Ilîdja (Ilıca)*, înseamnă apă termală. Prin Baia Mare curge rîul Firiza. Poate fi deformarea acestui nume.

[167] Informaţie inexactă; Baia Mare era un important centru minier şi meşteşugăresc în sec. XVII. Vezi *Baia Mare. Schiţă monografică*, Baia Mare, 1965, pp. 16—22.

[168] *Yasakci.*

[169] *Real taleri*; realul era monedă spaniolă de argint; probabil că aici e vorba de taleri renani.

N-am putut vedea mina, dar clădirea monetăriei[170] se află în centrul cetăţii, aproape de locul de executare a osîndelor. Merită să fie văzută. Aici se bat toţi galbenii şi guruşii[171] din ţara Ardealului.

În afara cetăţii se află un oraş mare, asemenea grădinii raiului ; oraşul este frumos, aşezat pe ambele maluri ale rîului, cu vii şi cu grădini împrejmuite de minunate garduri cu grilaj. Pe rîu sînt mori de apă de construcţie ungurească, lucrate cu măiestrie ; ele fac tot felul de făină, ba chiar şi cern făina şi aleg tărîţa din ea. Oamenii nici nu pun mîna pe aceste mori, ci doar toarnă grîul. Acest rîu, Ban Ezder[172], se varsă în Someş, dar rîul Bania[173], întrucît are apa caldă, nu e destul de răcoros şi plăcut la gust ; în schimb e folositor. Apa aceasta vine din munţii minelor de argint şi, fiindcă de aici beau apă locuitorii oraşului, la toţi, fie tineri sau bătrîni, le creşte la gît o guşă, adică un fel de umflătură. Oraşul fiind situat într-o vale, are un aer greu, dar locuitorii sînt zdraveni // şi oameni de petreceri. 32
Fiecare are în via sa un castel. Toţi oamenii învăţaţi, medicii şi oculiştii şi binefăcătorii din această ţară de ghiauri vin toamna în oraşul acesta şi se stabilesc în corturi lîngă apele acestea termale ; timp de o lună ei petrec şi se distrează la aceste ape termale.

Se spune că limba maghiară a luat naştere mai întîi în oraşul acesta[174]. Să dăm şi noi cîteva exemple din această limbă.

Limba maghiară — numerele :

ek (ehy)[175] — 1	*het* (hét) — 7
ketö (kettö) — 2	*nyolç* (nyolc) — 8
harom (három) — 3	*kilenç* (kilenc) — 9
nik (négy) — 4	*tiz* (tiz) — 10
öt (öt) — 5	*hus* (husz) — 20
hat (hat) — 6	*harminç* (harminc) — 30

---

170 *Darbhane.* Despre monetăria din Baia Mare vezi S. Goldenberg, *Contribuţii la o istorie a cămării şi monetăriei din Baia Mare,* în „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, I—II, 1958—1960, pp. 153—162.

171 *Guruş,* numele turcesc al piastrului. Poate fi însă şi o greşeală în loc de *gümüş,* care înseamnă „argint".

172 *Ban Ezder*; mai sus s-a spus că e vorba de rîul Ilîdja, care înseamnă „apă termală". Probabil că autorul se referă la rîul de la Ban Ezder, adică la rîul care trece prin Baia Mare.

173 Rîul *Banya* pare a fi acelaşi cu Ban Ezder.

174 După cum îi este obiceiul, Evlia inventează de multe ori diverse legende pentru a explica o serie de fenomene necunoscute lui. Afirmaţia de mai sus este un exemplu în acest sens.

175 Cuvintele din paranteze reprezintă forma corectă în ungureşte.

negvan (negyven) — 40
ötvan (ötven) — 50
hatvan (hatvan) — 60
hetvan (hetven) — 70
nyolçvan (nyolcvan) — 80
kilençvan (kilencven) — 90
saz (száz) — 100
ketsaz (kétszáz) — 200
kenir (kenyér) — pîine
viz (víz) — apă
şo (só) — sare
şait (sajt) — caş
vai (vaj) — unt
miz (méz) — miere
. . . (tej) — lapte
teifel (tejfel) — smîntînă
33 *alutei* (aludttej) — iaurt
hagima (hagyma) — ceapă
kanal (kanál) — lingură
keşer (kés) — cuţit
tal (tál) — blid, cratiţă, oală
pinçe (pince) — pivniţă
gergea (gyertya) — lumînare
lo (ló) — cal
tüz (túz) — foc
disno (disznó) — porc
hoza buzat! (hozza buzát!) — adu grîul!
lian (leány) — fată
germek (gyermek) — copil
ason (asszony) — femeie
sem (szem) — ochiu
zorot (orr) — nas[176]
say (száj) — gură
haş (has) — burtă
gyüvel! (jövel!) — vino!
erek! (eregy!) — du-te!
hamar hoz! (hamar hozz!) — adu repede!
seker (szekér) — car, căruţă
mojmeg (mosd meg!) — spală-l!
inik (ing) — cămaşă
hoça nekam ayandik! (hozzál nekem ajándékot!) — adu-mi daruri!
fokmeg! (fogd meg!) — prinde-l!
gyuk (tyuk) — găină
gyukmon (tyukom) — găina mea
förtvil (körtvély) — pară (*f* pentru *k*)
alma (alma) — măr
meki (meggy) — vişină
// *çereşne* (cseresnye) — cireaşă
hal (hal) — peşte
cionpo (?[177]) — crap
list (liszt) — făină
sölö (szöllö) — struguri
silva (szilva) — prună
fa (fa) — lemn
dio (dió) — nucă
amber (ember) — om
menaçke (menyecske) — nevastă, soţie tînără
kivan ot? (ki van ott?) — cine-i acolo?
nem tudon (nem tudom) — nu ştiu
nem latom (nem látom) — nu văd
hun lakol? (hun lakol?, hol lakol — hol laksz?) — unde locuieşti?
it lakom (itt lakom) — aici locuiesc

Iată, am scris aici cuvintele trebuincioase într-o călătorie.

---

176 *Zorot* este, desigur, o deformare a copistului după *orrod*, „nasul tău".
177 În ungureşte, la „crap" *(sazan balıgı)* se zice *harcsa*; poate csompó e dialectal.

În cuvintele lor, în felul de a se exprima, este multă frumuseţe şi elocvenţă. Notabilii, nobilii, ba chiar şi craii lor vorbesc cu supuşii lor cu respect, în felul acesta: puram[178], adică „agam"[179], „djanım"[180].

Cartea lor ⟨sfîntă⟩ este Evanghelia, iar religia lor este mesianică, dar, nefiind idolatri, în bisericile lor nu se găsesc nici un fel de chipuri cioplite. În bisericile ungureşti, în afară de cruce, nu se mai vede nimic altceva. Doctrina lor este cea luterană[181]. Ei nu fac parte dintre „papistaşi"[182], adică nu sînt din secta papei de la Roma. Dar cei din Ungaria de mijloc, pe care i-au supus austriecii, sînt cînd papistaşi, cînd luterani[183]. Aceştia şi numără altfel; tot cîte zece, e astfel:

tizvan (tiz) — 10
djusvan (husz) — 20
djarmih (harminc) — 30
negvan (negyven) — 40
ölvan (ötven) — 50
hatvan (hatvan) — 60
hetvan (hetven) — 70
noçvan (nyolcvan) — 80
kalendjven (kilencven) — 90
saz (száz) — 100

// După aceea, plecînd din oraşul acesta ⟨Baia Mare⟩ şi mergînd în 34
direcţia stelei polare, în trei ceasuri am ajuns într-un oraş ce se cheamă Seini[184]. Acesta ni s-a supus şi, dîndu-ni-se călăuze, ei ne-au arătat drumul. Locul acesta se numeşte ţinutul Szabolcs[185] şi ţine de vilaietul haiducimii[186] al ţării Ardealului. Acesta este un vilaiet foarte mare, iar locuitorii lui sînt bogaţi şi viteji; sînt supuşii craiului ardelean. De aici, în trei ceasuri, am ajuns la cetatea Medieşul Aurit[187].

Cetatea Medieşul Aurit. A fost întemeiată de craiul numit Laioş care s-a ciocnit la Mohács cu Suleiman han şi s-a înecat în mlaştină[188], iar

---

178 *Puram* (corect: *uram*), înseamnă: „domnul meu!"
179 *Agam* (turc), fratele meu mai mare!
180 *Djanım* (canım) (turc) = sufletul meu! dragul meu, scumpul meu!
181 *Luteryan.*
182 *Papişta.* Este forma ungurească: papista, papistaş.
183 Ca efect al contrareformei în Ungaria de sub Habsburgi.
184 *Şizvaria*, Jud. Maramureş.
185 *Sabolç*; de fapt, era partea dinspre Sătmar.
186 *Hayduşak.*
187 *Arakoş Mekeşvar* şi *Aranyoş Mekeşvar*, jud. Satu Mare. Era posesiunea lui Ioan Kemény, dobîndită prin căsătorie (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 413), iar la 1662 a soţiei lui M. Apafi. După acelaşi Kraus, turcii au fost mai întîi la Medieşul Aurit şi apoi la Baia Mare, pe care au cruţat-o.
188 Este vorba de Ludovic al II-lea, regele Ungariei (1516—1526). Este un obicei la Evlia de a atribui cetăţile ardelene regilor cu numele de Laioş. De fapt cetatea este mai veche, iar în sec. XVII i s-a mai adăugat un nou rînd de ziduri (F r a n c i s c P a l l, *Românii din părţile sătmărene în lumina unor documente din 1377*, în „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, XII, 1969, pp. 7—33, S e b e s t y é n, *Renaşterea*, p. 109 şi Gh. A n g h e l, *op. cit.*, p. 124).

Suleiman han i-a trimis corpul la Alba-Regală [189] şi acolo l-au înmormîntat, punîndu-i şi o cunună, pe deasupra. Nesupunîndu-se ⟨cei din cetate⟩, ei au aruncat aşa de multe ghiulele de tunuri, încît ele jucau pe şes ca nişte stele strălucitoare şi de nenorociri aducătoare. Cei cinci mii de soldaţi ai cezarului german, care se aflau în cetate, nu au cerut deloc aman. În afara zidului cetăţii se afla un oraş frumos. Deşi cetatea nu s-a supus, totuşi ostaşii de la Agria, Buda şi Kanizsa au ocupat acest oraş, au intrat în el, l-au prădat şi au luat prizonieri şi apoi i-au dat foc. Astfel, cetatea, aşezată într-un şes mare, a rămas pe loc deschis. Totuşi au tras din nou asupra oastei ghiulele grele de patruzeci-cincizeci de ocale.

Este o cetate albă şi puternică, în cinci colţuri, bine întărită, cu cinci bastioane şi cinci biserici. Fiind cu neputinţă să te apropii de ea, am privit-o numai din depărtare, căci, din cauza ghiulelelor de tunuri, ce băteau neîntrerupt, nimeni nu avea îndrăzneala să se apropie de ea.

De aici, mergînd patru ceasuri pe cîmp neted, am ajuns la locul numit Biserica Albă[190]. Acesta era un loc cu vii şi grădini care semăna cu un oraş. Ismail paşa îl ruinase cu trupele de la Buda şi pe locul lui nu rămăsese decît cenuşe. El mersese şi mai departe. Plecînd şi de acolo, am trecut pe partea cealaltă[191] şi, în patru ceasuri, am ajuns la cetatea Terepeşvar[192].

Cetatea Terepeşvar a fost întemeiată de craiul Ianoş[193], căruia, după lupta de la Mohacs, Suleiman han îi dăruise Buda.

În istoria maghiară a preotului episcop[194], se află scris amănunţit că el „a fost un crai ascultător care stăpînea // Polonia, Cehia şi Ardealul şi a clădit această cetate". Şi cetatea aceasta este sub ascultarea crailor Ardealului. A fost proprietatea lui Kralzade Zolyomioglu[195], iar cei zece mii şi mai bine de unguri răufăcători, ce se aflau în ea, fără a lua în seamă scrisorile noastre, trimise de noi prin soli, au început lupta.

---

[189] *Istolni Belgrad* (ung. Székesfehérvár) „Cetatea Albă de Scaun", Alba Regală, Stuhlweissenburg, Stolni Belgrad.

[190] *Ak Kilise*, necunoscut.

[191] Trecerea rîului Tur sau a Someşului (spre sud).

[192] Probabil Terebeşti pe rîul Tur, jud. Satu Mare. În ed. Karácson, p. 91, Turulung—Maramureş.

[193] Ioan Zápolya, regele Ungariei (1526—1540).

[194] *Irşek pap*, ung. *érsek pap*, episcop, preot; este vorba de Anton (Antal) Verancsics, din suita craiului Ioan Zápolya (cf. *Seyahatname*, VI, p. 35, nota 1). Verancsics a fost arhiepiscop, primat al Ungariei. Vezi biografia lui în volumul I al colecţiei de faţă, pp. 393—396.

[195] *Kralzade Zolomi-oglu*, fiul lui Zólyomi, fiu de crai; este Nicolae Zólyomi, ultimul descendent al unei vechi familii nobile, originară din Bihor. Era stăpînul cetăţii Hunedoara şi comite de Zarand. Ca partizan al lui Acaţiu Barcsay, fuge de teama lui Ioan Kemény în cetatea Hust. În 1661, Ali paşa a vrut să-l pună principe, dar nu primeşte. Mai tîrziu, fiind bănuit de Mihail Apafi că umblă după domnie, îşi pierde averea şi, pentru a-şi salva viaţa, e nevoit să fugă din ţară. Moare în Turcia.

Oastea islamică a dat numaidecît foc acestui oraş mare, în direcţia vîntului, şi vîlvătaia s-a întins şi asupra caselor acoperite cu scînduri din cetate, iar casele din cetate, ca şi pulberăriile ardeau aşa de tare, încît, cuprinşi de groază mare, ghiaurii cei demni de iad n-au mai rămas în cetate, ci parte din ei au ieşit afară pe poarta cetăţii, parte s-au aruncat de pe turnurile cetăţii. Unii au pierit, alţii au căzut în robie. Tunurile din cetate s-au încins de căldura focului şi multe din ele s-au slobozit de la sine. După ce focul a încetat, s-a găsit într-o biserică sicriul unei domniţe. Îmbrăcămintea ei întreagă era împodobită cu giuvaieruri şi avea pe ea brîu, coroană, brăţări, surguci, iar la degete avea inele cu diamante, rubine, safire şi smaragde, de cîte douăzeci-treizeci de carate, încît mormîntul era plin, iar celelalte podoabe de pietre scumpe şi de aur şi toate giuvaierurile ei valorau cît haraciul Rumului[196]. Mai erau puse în mormînt două lăzi cu capace de bronz, dintre care una era plină cu aur curat, iar cealaltă cu guruşi selian[197]. Cînd ostașii au văzut comorile acestea, fără a mai ţine seama de focul nimicitor, au tăbărît asupra cadavrului fetei şi, în lupta pentru pradă, mulţi musulmani s-au ucis între ei şi s-au liniştit abia după ce au prădat toate bogăţiile ei.

Clima acestui vilaiet este foarte plăcută, iar vitele de aici au multă faimă. Ele sînt mari, grase, cu coarnele cît două braţe şi cu ochii albaştri. Și oile sînt mari şi au coarnele încovoiate. În munţii de aici // se găseşte la suprafaţa pămîntului ceva ca ceara neagră, al cărui miros, asemănător 36
cu parfumul, limpezeşte creierul. Şesurile sînt foarte mănoase.

În timpul cît am zăbovit pe cîmpia aceasta, au venit iscoade şi s-a auzit că, prin Ungaria de mijloc, craiul Ioan Kemény, cu cei cincizeci de mii de oameni ai lui, umblă nestingherit în toate părţile[198]. De aceea paşa de Timişoara, Sarî-Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, a fost trimis împotriva lui cu trupele din Timişoara. După ce au plecat, au încălecat pe cai şi douăzeci de mii de tătari aleşi, pornind şi ei pe urmele lor[199].

De aici, în două ceasuri, am ajuns la cetatea Batăr[200]. Şi aceasta ţine de Ardeal, dar era proprietatea[201] arhiepiscopului[202] Ardealului, adică a unui preot care este cu trei trepte mai jos decît papa de la Roma. Era un oraş înfloritor şi toate bisericile aveau acoperişuri de plumb albăstrui. Întrucît nu s-au supus serdarului, au fost prădate toate avuţiile oraşului,

---

[196] *Rum haradjı*, haraciul Anatoliei sau Rumeliei sau grecesc.

[197] *Selya guruşu*; selian înseamnă *granat* (piatră preţioasă).

[198] Aceste ştiri circulau în Transilvania după cum mărturiseşte şi G. Kraus, *op. cit.*, p. 425, care dă aceleaşi efective.

[199] După Kraus, au pornit în urmărirea lui Kemény 5 000 de turci şi 16 000 de tătari (*ibidem*, p. 429).

[200] *Botar var*, poate Fekete Bator, pomenit mai sus.

[201] *Hass* feudă mare.

[202] *Baş irşek.*

fără să se ţină seama de starea lui înfloritoare şi frumoasă. Oraşul a fost ars ; numai vitele şi stupăriile de pe dealuri au scăpat, dar cei două sute de mii de oşteni au prădat şi ceara şi mierea de acolo.

Plecînd de aici, am mers timp de treisprezece ore şi am ajuns pe cîmpia Batăr[203]. Aceasta se află la marginea unui şes înfloritor şi plin de lalele. Sarî-Husein paşa a venit aici cu bine şi încărcat de pradă. El a zis : „Ioan Kemény, trecînd de cealaltă parte a rîului Tisa, a fugit, cu jumătate din armata sa, în Ungaria de mijloc, iar cealaltă jumătate, fugind spre ţinutul haiducimii, s-a risipit". El a adus cu sine şase sute optzeci de cătane, ca prinşi, care au fost puşi să vorbească. Multora dintre ei li s-a cruţat viaţa şi li s-au vîndut avuţiile aduse cu ei.

După cale de un ceas, am ajuns la cetatea Nyaláb[204]. Întrebînd pe prizonierii noştri despre întemeietorul acestei cetăţi, ei mi-au spus : „A fost clădită de regele Ferdinand[205], care, închizîndu-se în Buda, se războise cu Suleiman han"[206]. Şi cetatea aceasta ţine de Ardeal. Cei din Ungaria de mijloc, banii Caşoviei[207] şi maghiarii răufăcători, au asediat această cetate în mai multe rînduri, cîte cinci-şase luni în şir, dar n-au reuşit 〈s-o cucerească〉". Cetatea puternică de pe malul Tisei este o cetate de piatră, foarte trainică şi cu ziduri înalte. În jurul ei nu se găsesc ridicături în nici o parte. În cetate erau soldaţi germani, care, nevoind să se supună, au început lupta. Au fost slobozite atîtea tunuri mari, încît obuzele se ciocneau pe
37 pămînt unele cu altele, // iar bubuitul cuprindea lumea toată. În cele din urmă, în ziua a şaptea a Sărbătoarei sacrificiilor[208], din anul 1071[209], oastea glorioasă s-a aşezat într-o cîmpie largă de pe malul Tisei, la o bătaie de tun de cetate. S-a dat firman că vom rămîne aici cincisprezece zile şi nopţi şi s-au pus caraule. Celălalt mal al Tisei, partea de apus, este ţara cezarului austriac. Telalii fiind puşi să strige, s-au dat sfaturi straşnice ca „nimeni să nu treacă pe celălalt mal, iar cei care vor face incursiuni şi vor prăda vor fi pedepsiţi".

În locul acesta, pe Tisa, se află nişte mori construite după obiceiul unguresc. În timpul cît am petrecut aici, zece mii de viteji tătari, din oastea tătară, cea iute ca vîntul, şi zece mii de ostaşi de serhat, sub comanda lui Ak-Mehmed aga, dintre tătari, au pornit în urmărirea craiului Ioan Kemény, prădînd şi pustiind toate părţile.

---

[203] Potar este *Batăr* (amintit mai sus).
[204] *Nyalabvar*. Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 410.
[205] Ferdinand I, rege al Ungariei şi apoi (1556) împărat al Austriei (1526—1564).
[206] Suleiman Magnificul.
[207] *Kaşa*.
[208] *Iyd-i edha*, sărbătoarea „Kurban Bayramı".
[209] 12 aug. 1661.

Relatare despre conacele străbătute în timpul incursiunilor de pradă de la rîul Tisa în Ungaria de mijloc, ⟨la care am luat parte⟩ şi umilul de mine

Cu binecuvîntarea efendiului meu, Melek-Ahmed paşa, în anul 1071, în a opta zi a Sărbătorii sacrificiilor[210], odată cu douăzeci de mii de ostaşi tătari aleşi, care porneau la drum cu patruzeci-cincizeci de mii de cai iuţi ca vîntul, am încălecat şi eu, umilul de mine, cu slugile mele, pe cai iuţi ca vîntul, cu nădejdea în Allah, şi am ieşit din tabăra islamică, împreună cu agaua ţărmurilor[211], Şah-Pulad aga, oprindu-ne ici-colo. Într-o zi şi o noapte, arzînd şi distrugînd mai multe sute de sate şi oraşe de pe malul de dincoace, dinspre Ardeal, al rîului Tisa, am ajuns în ţinutul Solnocul Interior[212]. Ţinutul acesta era înfloritor şi populat, dar a fost aşa de pustiit, că nici urmă n-a mai rămas din starea înfloritoare de dinainte, iar locuitorii lui au fost luaţi în robie. În următoarele patru zile, am dat foc la patru oraşe şi am devastat mai multe ţinuturi, luînd o parte din locuitori în prinsoare. Unii dintre ei au pierit. Am trecut apoi, cu caii noştri inimoşi, prin
rîul Someş şi, în aceeaşi zi, gonind prin cîmpii, // am ajuns în ţinutul Săt- 38
marului[213].

Puterea lui Allah! Şesul acesta e aşa de întins şi ţinutul aşa de mănos, că nu se poate spune cu vorba şi nici scrie cu pana. Dar au fost pîrjolite şi pustiite aşa de mult, încît n-a mai rămas decît pămîntul, bisericile de piatră şi clopotniţele, iar ghiaurii şi necredincioşii au fost luaţi toţi prizonieri. Pînă ce am ajuns aici, am cutreierat partea de apus fără teamă, nimicind şi pustiind în dreapta şi în stînga şi mîncînd şi bînd.

Dar, cînd, în amurg, a apărut la orizont cetatea Sătmarului[214], întreaga oaste a fost sfătuită ⟨ca să se abţină de la prădăciuni⟩. Se spune că cetatea aceasta a fost întemeiată de craiul Maximilian[215], fiul aceluia care se luptase cu Suleiman han la Buda. Se află sub ascultarea crailor Ardealului, dar cînd trăia Rákóczi, el a fost trup şi suflet cu împăratul austriac şi a aşezat în cetatea aceasta cinci mii de soldaţi austrieci care, nu numai că nu s-au

---

[210] 14 august 1661.
[211] *Yalı agası.*
[212] *Beleşo*, de la ung. Belsö, „Interior", adică Belsö Szolnok, Solnocul Interior.
[213] *Sakmar.*
[214] *Kale-i Sakmar.*
[215] *Maksimiliyan.* Maximilian al II-lea, rege al Ungariei şi împărat al Germaniei (1564—1576), fiul lui Ferdinand I.

De fapt şi această cetate este mai veche; „castrum Zathmar" este amintit la 1213. Cetatea a fost refăcută în secolul al XVI-lea după planurile arhitectului Ottavio Boldigara. Vezi Bela Burai, *Despre cetatea de tip italian de la Satu Mare (1543—1705)*, în vol. *Satu Mare. Studii şi comunicări*, I, Oradea, 1969, pp. 125—148 şi G. Anghel, *Cetăţi medievale din Transilvania*, p. 118.

supus ci, dimineaţa, cînd afurisiţii de ghiauri au văzut cei douăzeci de mii de ostaşi ai noştri, au început să tragă din tunuri cu atîta îndîrjire, încît se cutremurau şi cerul şi pămîntul ca de puterea lui Allah.

Cetatea Sătmarului a fost cuprinsă de foc întocmai ca pasărea salamandră, iar de la noi au pierit mulţi cai; mulţi oameni au devenit martiri. Noi şi tătarii ne-am risipit din faţa tunurilor ca furnicile şi ca şerpii şi ne-am adunat la răsărit de cetate, pe o vale înverzită şi ferită de bătaia tunurilor. Ghiulelele aruncate asupra noastră atîrnau cîte patruzeci-cincizeci de ocale fiecare. Într-adevăr, o cetate mai mare şi mai puternică, cum e aceasta, nu se găseşte nici la leşi, nici la cehi, nici la austrieci şi nici la ardeleni. Aceasta este o cetate albă cu ziduri puternice, aşezată într-un şes întins şi nu pe vreo ridicătură de pămînt. E înconjurată din patru părţi de lac şi nu poate fi cucerită în nici un chip. În nici o parte nu se pot săpa şanţuri subterane şi metereze. Din pricina bubuiturilor de ghiulele, n-am putut cerceta cetatea ca să observ şanţurile şi zidurile şi bastioanele ei. N-am putut s-o vizităm după dorinţa noastră; se vedeau doar bisericile, clopotniţele şi palatele din ea. După aceea, distrugînd satele din şesul Sătmarului, am luat prizonieri şi apoi am dormit o noapte, cu caraule, în partea dinspre Oradea a acelui şes. Şi locul acesta poartă numele de ţinutul Sătmar.

Plecînd de acolo şi gonind în ziua aceea spre apus, am incendiat şi am luat prăzi şi prizonieri şi, trecînd peste un deal, am ajuns, în şapte
39 ceasuri, //la cetatea Carei[216].

A fost clădită de fiul craiului Ioan[217], craiul Ioan Sigismund[218], care se odihneşte în cetatea Praga[219].

Şi cetatea aceasta se află sub stăpînirea craiului ardelean, dar şi locuitorii ei erau, de asemenea, creştini. Duşmanul, nefiind cu băgare de seamă, seara, două mii de bei tătari, viteji, s-au strecurat sub cetate şi, pe cînd duşmanii din oraş dormeau în casele lor, au dat foc oraşului. Cînd duşmanii din cetatea Carei au aflat aceasta, au început să tragă din toate părţile cu tunurile, arzînd mulţi oameni din rîndurile noastre. Dar nu le-a fost de nici un folos, pentru că noi, cu douăzeci de mii de ostaşi voinici, puternici, victorioşi şi glorioşi, ne-am aşezat sub cetate ca să pustiim satele din împrejurimile Careilor.

---

[216] *Karolvar*, Nagy Károly.

[217] *Yanoş*, Ioan Zápolya.

[218] *Mateyanuş Jigmond*, Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya. Autorul face această afirmaţie fără vreun temei istoric.

[219] *Prak*. Ioan Sigismund a fost înmormîntat în catedrala catolică din Alba Iulia. Sarcofagul există, însă osemintele i-au fost scoase şi distruse în timpul persecuţiilor contra unitarienilor (S e b e s t y é n, *Renaşterea*, p. 73).

Cetatea este mică, clădită din piatră, dar e puternică, așezată la șes, fără nici un fel de ridicătură de pămînt. Construcția este solidă și șanțul foarte adînc.

Plecînd de aici, în opt ceasuri am ajuns la cetatea Ecsedvár ⟨Urmează descrierea cîtorva cetăți din Ungaria⟩.

...*Cetatea Ceghevar*. Ține de Ardeal, dar nu știu de cine a fost clă- 42
dită. Cetatea aceasta se vede de la mare distanță. În latura de miazăzi a cetății se văd, ca la un oraș mare, biserici și clopotnițe lucrate cu măiestrie. Am poposit cam la o milă de ea.

Aici a venit chehaiaua pașei de la Oradea, Sinan pașa, și a adus, de la Sinan pașa, serascherului tătar o scrisoare cu următorul cuprins: „Dacă luați în prinsoare pe raialele cetății Oradea, voi face plîngere la padișah împotriva voastră și acest lucru îl vom aduce și la cunoștința serdarului Ali pașa. Să predai chehaialei mele oamenii pe care i-ați luat prizonieri, altfel te privește!" După ce a citit scrisoarea, aga de țărmuri i-a vorbit astfel: „Pașa al tău să facă ce știe; noi sîntem niște ostași fără plată și, năvălind în țara dușmanului, am luat prizonieri și prăzi. De Oradea și de eialetul ei nu ne-am atins". Cînd i s-a dat un astfel de răspuns chehaialei lui Sinan pașa, acesta s-a dus spre Oradea.

Noi am făcut cale întoarsă pe alt drum și, pîrjolind și distrugînd, am capturat iarăși multe bunuri ca pradă și, într-o zi și o noapte, am ajuns pe malul rîului Someș. Locul acesta se numește ținutul Solnocului Interior[220]. A doua zi, trecînd rîul Someș, am mai mers o zi și o noapte și, în ziua a douăzeci și doua după Sărbătoarea sacrificiilor a anului 1071[221], ne-am întors, pe malul Tisei, la ordie cu un număr de patruzeci de mii patrusute de prizonieri și cu prăzi nenumărate. Aga de țărmuri, Șah-Polad aga, Ak-Mehmed aga, Dedeș aga și agalele de nutreț[222] au îmbrăcat caftane; umilul de mine n-am primit decît o cunună[223], pe care mi-a pus-o pe cap serdarul însuși cu mîna sa; mi-a produs o bucurie de nespus. Am scos îndată toată prada
și toți robii la vînzare // și i-am vîndut, dar n-au prea făcut parale. Mulți 43
prizonieri minunați s-au vîndut pe un guruș. Am primit fiecare cîte doi guruși și am zis: „E pradă de război. Mulțumim lui Allah!" Tabăra s-a îmbogățit într-atîta, încît nimeni nu mai dorea să ia prizonieri. În lupta aceasta sfîntă, sărmanul de mine am intrat în posesia a trei robi, iar trei slugi de ale mele și-au făcut rost, și ei, de cîte un rob. Smeritul de mine, întîlnindu-mă cu Melek-Ahmed pașa, am avut cinstea să vorbesc cu el. Toți gaziii și-au vîndut prăzile și s-au îmbogățit cu avuții de război.

---

220 *Belșösonlok*, Solnocul Interior.
221 *Iyd-i edha*. Cade la 2 muharrem 1072 = 28 aug. 1661.
222 *Ot agaları*.
223 *Çelenk*, un surguciu din pene sau din fire de argint sau cunună de flori.

Serdarul Ali paşa şi aianii împărăţiei şi oamenii cu slujbe au ţinut sfat şi au zis: „Potrivit firmanului padişahului, trebuie neapărat să punem un crai 〈în Ardeal〉 pentru ca, astfel, strîngînd cu el banii[224], să ne îndeplinim misiunea. Altfel, la ce foloseşte ţării distrugerea şi pustiirea vilaietului? Să-l aducem şi să-l facem crai, ori pe Zolyomioglu, care se află în oraşul Caşovia[225], ori pe Gabriel Haller[226], care se află în oraşul Hust. Altfel, dacă vine iarna, lucrurile vor întîrzia!" După această hotărîre, au fost trimişi, pentru a aduce un crai: Abaza-Husein paşa, fratele lui Siavuş paşa, cu trupele din Timişoara, şi Hasan aga, chehaiaua serdarului, cu patruzeci de steaguri de segbani şi sarîgea. Cu Husein paşa am plecat şi sărmanul de mine spre cetatea Hust.

Sărmanul de mine am mers cu cele trei slugi ale mele şi cu şase perechi de cai. Am ţinut sfat, zicînd: „Oare pe unde se poate trece rîul Tisa?" După ce am mers pe malul Tisei şase ceasuri, spre răsărit, ne-am zis: „Pe aci se poate trece". Încredinţîndu-ne sufletul lui Allah, fiecare şi-a luat rămas bun de la tovarăşul său şi şi-a legat armele în spate. Unii viteji încercaţi, care luaseră adeseori parte la cete, şi-au pus armele în burdufuri şi pe plute construite din trestie şi, după rugăciune, cei zece mii de viteji, cu douăzeci şi cinci de mii de cai, punîndu-şi nădejdea în Allah, au intrat veseli în Tisa, care era ca marea, şi, în timpul înotului, fiecare a avut grijă să-şi salveze sufletul. Husein paşa a trecut cu pluta. Sărmanul de mine, la rîndul meu, mi-am încărcat toate lucrurile în burdufuri şi, aşezîndu-mă între doi cai, m-am prins de ei, cum am văzut la tătari, şi, trecînd astfel Tisa, am adus mulţumiri lui Allah. E drept că nu-i aşa de lată şi de adîncă, cum e Dunărea sau Eufratul[227], dar e o apă mare care are un curs nebun de repede. Oastea
44 islamică //a trecut cu trudă mare şi numai şaptesprezece oameni au căzut de pe cai şi au devenit martiri. Aici ne-am odihnit puţin şi ne-am uscat hainele; apoi, încălecînd din nou, am mers spre răsăritul acelui şes mare, prin oraşe

---

224 *Hazine*, în sensul de *haraci* (tribut).

225 *Kaşa*.

226 *Haller Gábor* (1614—1662). Una din figurile de seamă ale istoriei Transilvaniei din secolul al XVII-lea. Fost căpitan de Ineu şi Oradea şi comite de Zarand, a fost folosit de principe ca sol în misiunile grele cu turcii. A fost executat de marele vizir la cererea lui Mihail Apafi, care-l bănuia că umblă după domnie (Nagy I., *op. cit.*, V, pp. 32—33).

Şi G. Kraus, vorbeşte despre această căutare de amatori pentru tronul principatului (*op. cit.*, pp. 411—412, 426—428). După aceea a avut loc alegerea lui Mihail Apafi.

Despre împrejurările alegerii principelui Transilvaniei la 1661 vezi Karácson Imre, *Erdélyi fejedelem-jelöltek 1661-ben* [Pretendenţi la principatul Transilvaniei la 1661], în „Századok", 1901, pp. 460—465.

227 *Fırat*.

înfloritoare, mănăstiri, sate, grădini şi vii şi, în opt ceasuri, am ajuns la cetatea Hust[228]. ⟨Urmează descrierea acesteia⟩

... După ce am privit, astfel, de la distanţă cetatea, ne-am oprit cu toţii cam la o bătaie de tun de ea. Apoi am trimis în cetate doi oameni încercaţi care ştiau bine ungureşte. Peste o jumătate de oră au apărut nişte nori de praf dinspre cetate. „Ce o fi asta ?", ne întrebam noi, şi, deodată, au apărut zece mii de oameni[229] înarmaţi care, fără teamă, venind în faţa lui Husein paşa, i-au zis : „Ei, turcilor ! Cum de aţi îndrăznit să veniţi aici ? Spuneţi-ne ce doriţi ?" Atunci, serdarul nostru, Husein paşa, zise : „Avem, pentru voi şi pentru căpitanul[230] vostru, scrisori de la juzii[231] din Ardeal şi de la biraii austrieci[232] şi avem scrisoare şi de la serdarul nostru Ali paşa. Vrem să ne întîlnim cu căpitanul cetăţii". Atunci, mai marele lor zise :
„Ce ar fi să vină cu noi cîţiva oameni de ai voştri, // dar voi să rămîneţi aici 45
pe loc şi să nu veniţi în bătaia tunurilor". Atunci, Husein paşa l-a ales pe odabaşiul Husein, unul din notabilii de la Buda, pe Mustafa, odabaşiul, şi pe umilul de mine şi, punînd încă zece oameni să încalece pe cai, ne-a dat scrisorile şi corespondenţele şi ne-a trimis. Ei mergeau înaintea noastră şi, cînd am sosit, au deschis porţile oraşului, iar noi, privind în dreapta şi în stînga, ne-am dus lîngă cetatea cea mare.

Ajungînd la marginea şanţului, am descălecat şi cinci dintre noi au rămas lîngă cai. Cînd am păşit pe pod, sute de ostaşi din garnizoană au ieşit înaintea noastră, ne-au luat armele la toţi cinci şi ne-au legat la ochi şi, ducîndu-ne de mînă, am urcat o sută de trepte în capăt şi apoi ne-au dezlegat ochii ; ne-am pomenit într-o sală de divan[233]. Şezînd pe scaune, priveam spre cîmpia Tisei, spre rîul Tisa, spre munţii, oraşele şi satele ce se vedeau. Cînd noi priveam astfel, deodată, a apărut căpitanul şi ne-a zis : „Bine aţi venit !" Atunci i-am înmînat corespondenţa şi scrisorile. Citindu-le şi aflînd ce scrie în ele, îl aduse numaidecît pe Zolyomioglu în faţa noastră, zicînd : „Acesta e omul pe care-l vreţi de crai ?" Noi ne-am uitat la Zolyomioglu şi am văzut că purta la picioare cătuşe grele de şaptezeci de ocale, iar mîinile şi gîtul îi erau legate. Sărmanul beizadea era stăpînul şi, totodată, prinzonierul cetăţii.

Căpitanul zise : „Cîţi bani va putea oare strînge împărăţia otomană punînd crai pe un nebun ca acesta ? Cum va putea el să păzească şi să apere Ardealul ? Dar ce are craiul nostru, Ioan Kemény ?" Atunci, Husein

---

[228] *Hustvar.*
[229] Evident că e exagerare.
[230] *Kapudan*, în sens de căpitan, comandant de cetate.
[231] *Erdel dojları* ; *doj*, în loc de *joj*, în sens de : jude, juzi.
[232] *Nemse virolari*, în loc de *birolari*.
[233] *Divanhane*, sală de consiliu, de sfat.

odabaşiul zise: „Padişahul nostru nu ştie de crăiia lui Ioan Kemény. El nu e un crai după lege, ci e un zurbagiu răzvrătit. Din pricina lui am venit la această expediţie, dar el n-a putut să ni se împotrivească şi fuge, pribegind, ici-colo. Noi nu vrem ca el să fie crai. Daţi-ni-l pe acest Zolyomioglu şi-l vom pune crai”.

Auzind aceasta, cumplitul căpitan s-a înfuriat într-atîta, încît a poruncit ca Zolyomioglu să fie aruncat de pe cetate, dar, în urma rugăminţilor stăruitoare şi a vaietelor şi la cererea căpitanilor, a episcopilor şi patriarhilor[234], l-a iertat. Cînd îl trimitea din nou la închisoare, Husein odabaşiul îl îmbrăţişă pe Zolyomioglu. Atunci căpitanul, cu sabia pe care o avea în mînă, îl lovi pe Husein aga în coapsă şi-l răni.

După aceasta, ne legară din nou la ochi şi ne scoaseră afară. Cînd
46 ne-au dezlegat la ochi, ne-au dăruit, la toţi, cîte o bucată de postav //şi cîte 50 de galbeni, iar slugilor noastre cîte 50 de guruşi şi apoi ne-au dat drumul.

Noi ne-am întors amărîţi la oastea cea de zece mii de oameni, rămasă cu Husein paşa, şi, ajunşi acolo, am pus numaidecît alifie pe rana lui Husein aga şi i-am povestit pe larg lui Husein paşa toate prin cîte am trecut.

Toţi oştenii s-au adunat la un loc; ei spuseră: „Cum să ne întoarcem noi la serdar fără crai?” Şi, după ce ne-am sfătuit, am zis: „Să-l cerem pe Gabriel Haller[235] din cetatea Caşoviei[236], mergînd din cîmpia cetăţii Hust spre miazănoapte timp de zece ceasuri”. Şi Mustafa odabaşi a plecat în solie, devenind serdar peste zece mii de ostaşi[237], iar Husein paşa a rămas pe şesul Caşoviei. Cu ceilalţi ostaşi rămaşi, m-am dus şi eu, sărmanul de mine, sub cetatea Caşoviei[238]. Mustafa era însoţit de cincizeci de viteji, iar cu sărmanul de mine, eram cincizeci şi unu şi, mergînd şase ceasuri
46–51 către miazănoapte, am ajuns, dimineaţa, la cetatea Caşoviei[239]. ⟨Urmează descrierea amănunţită a cetăţii şi oraşului Caşovia⟩.

52 *Să ne întoarcem la povestirea noastră.* Trupele serdarului Husein paşa au venit cu tovarăşii noştri lîngă oraşul Caşoviei, iar noi l-am cerut pe Gabriel Haller de crai. Dar comandantul Caşoviei ne-a trimis vorbă: „Afară bîntuie ciuma; se apropie naşterea lui Isus, fie-i numele binecuvîntat! Aveţi răbdare cîteva zile!” Dar, prin această amînare şi întîrziere, ei voiau să cîştige timp ca să se poată sfătui şi, sub pretextul naşterii lui Isus, să ne arate că au oaste

[234] Erau, desigur, simpli preoţi din oraş şi din împrejurimi.
[235] *Haler Gabor.*
[236] *Kaşa.*
[237] Mai departe se spune că au plecat 50 de oameni, cu Evlia Celebi fiind 51.
[238] Aici textul nu e clar, pentru că mai departe se spune că şi autorul a plecat cu solia.
[239] Distanţa de la Hust la Caşovia este de aproape 200 km.

cît marea. Aşa a şi fost. A cincea zi au venit la noi austriecii cu şepci negre şi împodobite cu pene de struţ şi ne-au spus să trimitem în cetate zece oameni de ai noştri cu scrisorile. Odabaşiul Mustafa a luat cu el zece oameni; m-a luat şi pe mine, sărmanul. Cu toţii fiind doisprezece, am mers în cetatea Caşoviei cu scrisorile serdarului. Ei ne-au legat la ochi; totuşi, din cînd în cînd mai zăream cîte ceva. Am fost conduşi, pe drumul cel mai drept, în palatul căpitanului, iar cînd ne-am aşezat pe scaune, a intrat şi căpitanul în sala de divan şi s-a aşezat pe scaun, la locul său. După ce-i înmînarăm scrisorile juzilor şi birăilor ardeleni şi ale serdarului nostru, el puse să i se citească şi să i se traducă şi apoi, înţelegînd cuprinsul lor, căpitanul, om inteligent, zise: // „Iată, omul care şade aici este beizadeaua Gabriel Haller. 53
Nu putem să vi-l dăm ca să-l puneţi crai, că ne temem de împăratul nostru, deoarece craiul de acum, Ioan Kemény, este supusul împăratului. El e om bun şi nu vi s-a opus, pentru ca raiaua să nu fie călcată şi, de aceea, s-a refugiat cu oastea lui în Ungaria de mijloc". Atunci, dintre noi, Omer aga din Buda, a răspuns îndată astfel: „Cum ar putea să ne reziste Ioan Kemény? Noi, cu Seidi-Ahmed paşa, l-am bătut şi l-am nenorocit. Dacă Ioan Kemény ar fi avut putere, ne-ar fi lăsat oare să intrăm în ţara aceasta a Ardealului? Ne-ar fi lăsat el să luăm două sute de mii de prizonieri? Ne-ar fi lăsat el să-i distrugem ţara şi vilaietul?" Duşmanii n-au ştiut ce să ne răspundă şi i-au scris serdarului următoarele: „Nu putem să-l dăm pe Gabriel Haller, dar, dacă ne aduceţi încuviinţare de la împăratul nostru, al germanilor, vi-l dăm bucuros". Şi dăruind fiecăruia dintre noi cîte o bucată de postav de catifea, cîte un pahar de argint, cîte un ceas şi cîte o sută de galbeni, ne-au lăsat să plecăm iarăşi, fără crai, la serdarul nostru Husein paşa.

Cînd am ajuns în cîmpia Korlad Kilisesi[240], ne-am întîlnit la oaste cu serdarul şi i-am povestit cele întîmplate. Omer aga zise: „În cetate mi-a spus un căpitan că în locul lui Gabriel Haller ne-au arătat un alt fiu de crai. Dacă ar fi aici Gabriel Haller vi l-ar da ei fără să-l întrebe pe cezar?". Atunci, Husein paşa ne trimise din nou la oraşul Caşovia ca să cerem pe celălalt fiu de crai[241]. Dar preotul cel mare al bisericii Korlad din Caşovia ne spuse: „Nu se poate; noi sîntem mulţumiţi de craiul nostru Ioan Kemény şi ne e frică de crai să vă dăm alt om. Mergeţi în Ardeal, sînt încă mulţi fii de crai; alegeţi pe unul din ei". Aşa ne-a vorbit preotul.

Privind din nou Caşovia, ne-am întors la Husein paşa şi i-am povestit cum stau lucrurile. Atunci, mîniindu-se, el a poruncit să sune trîmbiţele de plecare. Am pornit la drum de-a lungul Tisei. ⟨Urmează descrierea drumului⟩.

---

[240] *Korlad Kilisesi*, „Biserica lui Korlad".

[241] *Kralzade*, „fiu de crai", adică Gabriel Haller, care nu era fiu de principe.

54 ...I-am raportat serdarului că nu ni l-au dat pe crai şi, predîndu-i scrisoarea de la căpitanul Caşoviei, el a poruncit să fie citită. Dar ce folos, că nu se găsea nimeni care să poată fi crai.

Toţi demnitarii împărăţiei şi reprezentanţii puterii sultanului, întrunindu-se, au ţinut sfat. În cele din urmă s-a hotărît întoarcerea de la Caşovia şi, astfel, a avut loc plecarea.

Pornirea noastră de-a lungul Tisei, spre ţara secuilor, în prima zi a lunii muharrem din anul 1072[242]

De pe malul Tisei, am făcut calea întoarsă, îndreptîndu-ne, mai întîi, cu oastea noastră întinsă ca marea, către miazăzi şi trecînd prin cîmpii, ne-am oprit, după treisprezece ore, pe malul rîului Matar[243]. Plecînd de acolo, am ajuns la cetatea Terebeş[244] şi apoi, după opt ceasuri de mers, am ajuns la menzilul Biserica Albă[245]. De aici, umilul de mine, am plecat, cu şaisprezece
55 oameni, după pradă spre răsărit şi, în ziua aceea, //am adus din munţi douăzeci şi cinci de prizonieri. Oprindu-ne în faţa cetăţii Medieşul Aurit[246], oastea islamică s-a apropiat iarăşi de cetate şi a luat multe prăzi. S-a tras intens cu tunurile asupra soldaţilor din cetate.

Plecînd de aici mai departe, tot spre miazăzi, am făcut popas aproape de cetatea Baia Mare[247], pe malul rîului Ejden[248]. Potrivit obiceiului, căpitanul cetăţii, birául[249] şi preoţii[250], au venit cu daruri la serdar; toţi au fost reţinuţi şi predaţi lui muhzîr[251] Mustafa aga, spre a-i folosi drept călăuze.

Plecînd de aici, am poposit sub cetatea Chioar. Aici s-a iscat o ceartă pentru prada de război între segbanii şi sarîgealele efendiului nostru Melek-Ahmed paşa şi ieniceri. După ce au pierit în zadar cîţiva oameni dintre ei, s-au împăcat. De aici, mergînd din nou spre miazăzi, am ajuns la rîul Someş şi, după cinci ore, ne-am oprit în satul lui Ştefan Rhedei[252]. Pe malul Someşului se află un palat de care se minunează toţi cei ce-l văd. Ce-i drept, nu era locuit, dar în subsolul lui s-au găsit comori nenumărate. Acest palat frumos şi lucrat artistic a fost incendiat într-o clipă. Ostaşii au mîncat poamele din viile şi grădinile lui şi s-au săturat. Apoi trupele au năpădit viile ca nişte furnici şi au făcut una cu pămîntul plantaţiile gingaşe.

---

[242] 27 august 1661.
[243] *Matar*, poate greşit, în loc de Batar.
[244] *Terepeş*.
[245] *Ak Kilise*.
[246] *Aranyoş Megeş*.
[247] *Nagi-Banya, Nagy Bánya*.
[248] *Ejden*, în loc de *Ejder*; de fapt Firiza sau Săsarul.
[249] *Yero*, în loc de *biro*.
[250] *Şakleri*, în loc de *irşek*.
[251] *Muhzır*, aprod.
[252] *Deri Isvan*, în loc de Rhédei Iştvan. Vezi Nagy I., *op. cit.*, IX, p. 744 şi urm.

De aici, continuîndu-ne drumul timp de patru ore, tot pe malul stîng al rîului Someş, pe dealurile de dincolo de rîu au fost văzuţi cîţiva prizonieri. Atunci cîteva mii de oameni au înconjurat dealurile de jur împrejur şi, prinzîndu-i, i-au adus în tabără şi i-au vîndut. De aici, în nouă ceasuri, am trecut prin locurile pe care le pustiiserăm mai înainte. Aici ne-a ajuns, venind dinspre Oradea, un haseki[253] cu hatişerif, iar Ali paşa l-a găzduit pe haseki chiar în cortul său de comandant. După aceea s-a ţinut sfat şi s-a citit hatişeriful, ce cuprindea următoarele: „De îndată ce soseşte hatişeriful meu, să trimiteţi oastea în Ardeal. Să mergeţi pînă în ţinuturile austriecilor[254]. Prin mijlocirea trupelor tătare, să daţi lecţie acelor ţinuturi. Pe cei care săvîrşesc fapte împotriva obiceiurilor şi moralei să-i exterminaţi. Să pui neapărat un crai şi să strîngi cele două mii de pungi, care reprezintă haraciul[255] Ardealului. Să-i vii de hac lui Ioan Kemény pentru că pretinde domnia. Să dai crezare înaltului meu semn"![256].

De îndată ce a sosit acest firman împărătesc, ne-am oprit trei zile în această cîmpie, cu oştirile noastre//nenumărate, şi s-au ţinut sfaturi mari. 56
Cu voia lui Allah, căpitanii şi birăii cetăţii Baia Mare, mai sus arătate, fuseseră reţinuţi ca să ne fie călăuze. Cu chezăşia acestora au venit, nesupăraţi, mulţi ghiauri cu cerere de aman şi s-au întîlnit cu serdarul. Cînd-colo, ei erau nişte fii de crai[257].

În a doua zi a lunii muharrem din anul 1072[258], vineri, a sosit acolo fiul de crai Mihail Apafi[259], un descendent al acelui Bethlen[260] pe care răposatul sultan Suleiman[261] îl pusese crai la vîrsta de trei ani, lăsînd conducerea treburilor mamei sale, Elina[262]. Mihail Apafi şi-a luat obligaţia că va strînge avuţia padişahului, de două mii de pungi, şi că-i va veni de hac lui Ioan Kemény, ori unde îl va găsi. Dar el nu-i plăcu serdarului, care-l voia pe Gabriel Haller şi, vrînd să-l treacă cu vederea, zise: „Acesta nu poate fi crai".

Dar efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, grăi îndată: „Pentru numele lui Allah, acesta va fi un crai bun, deoarece privirea măriei-sale sultanului

---

[253] *Haseki*, om din corpul de gardă al palatului sultanilor otomani.

[254] *Nemse Memleketleri*.

[255] *Hazine*.

[256] Adică *tugralei* împărăteşti (monograma sultanului pe firman).

[257] Evlia Celebi numeşte „fii de crai" *(Kralzade)* pe toţi notabilii unguri.

[258] 28 august 1661.

[259] *Apafi Mihal*.

[260] *Botlen*. E vorba de Ioan Sigismund, pe care Evlia Celebi îl confundă cu principii din familia Bethlen (N a g y I., *op. cit.*, II, p. 68 şi urm.). Despre originea lui M. Apafi vezi *ibidem*, pp. 48–52.

[261] Suleiman Magnificul.

[262] *Elina*, în loc de Isabela, mama lui Ioan Sigismund.

Suleiman pe această familie s-a oprit" şi, Melek ⟨Ahmed⟩ paşa, luînd fassurlaua[263] de pe capul lui muhzîr aga, a pus-o pe capul tînărului desemnat să fie crai, zicînd: „În numele lui Allah"[264]. Apoi l-a pus să sărute mai întîi mîna serdarului şi l-a aşezat pe un scaun. Numaidecît s-a citit apoi Fatiha[265] şi astfel Mihail Apafi a fost proclamat crai.

Mai întîi ceauşbaşiul şi apoi ceilalţi ceauşi din divan i-au zis craiului: „Fii binecuvîntat!" Atunci, craiul, sculîndu-se de pe scaun, a sărutat mîna vizirilor şi mirimiranilor, iar căpitanii ⟨creştini⟩, care erau de faţă, au sărutat mîna craiului şi i-au arătat supunere.

După aceea telalii au strigat: „Craiul a fost numit. De acum înainte jafurile şi prădăciunile sînt interzise. Acelora care vor mai lua prizonieri şi prăzi li se va tăia capul, ca la oi!"

Mai înainte, cînd solii noştri se duseseră în ţara secuiască[266], secuii nu vroiseră să se supună. Noul crai îndemnîndu-l pe serdar să pornească o expediţie asupra lor, s-a primit să se meargă la luptă împotriva secuilor. Toată oştirea zicea: „Dacă nu mai putem face incursiuni, măcar să mergem la luptă împotriva secuilor". Astfel, s-au pregătit toţi pentru luptă.

Întorcîndu-ne de la răsărit spre stînga şi punîndu-ne nădejdea în ajutorul lui Allah, am pornit spre părţile secuilor. La această adunare, haseki-ului venit din partea padişahului i s-au dăruit patruzeci de pungi. I s-au mai dat două sute de prizonieri şi blănuri de samur. Craiul i-a dăruit şi el cinci pungi. Apoi, i se dădu o oaste de două mii de ostaşi ardeleni şi, fiind numit
57 şi Husein paşa, cu trupele de Timişoara, haseki-ul // a fost trimis spre Oradea.

S-a pus în mişcare şi oastea noastră, spre răsărit; apoi, străbătînd şi privind locuri înfloritoare, încă necălcate de picior de ostaş, am ajuns la cetatea Beclean[267]. A fost clădită de craiul Bethlen din vremea sultanului Suleiman[268]; de aceea a fost numită cetatea Betlenvar. Este proprietatea

---

[263] *Fassurla*, adică „fesul şi turbanul".

[264] *Bismillah.*

[265] *Fatiha*, cap. I din Coran.

G. Kraus, *op. cit.*, pp. 427—429, povesteşte altfel alegerea ca principe a lui Mihail Apafi. Mai întîi, alegerea s-a făcut la 14 septembrie — nu în august — iar întărirea în domnie a avut loc peste trei zile. Noul principe a fost ales mai întîi de nobilii ţării şi apoi de Ali paşa, căruia principele i-a plăcut. Kraus precizează şi locul alegerii: Tîrgu Mureş.

Pentru precizarea datelor vezi însemnările lui Mihai Apafi (*Apafi Mihály naploja*, în „Erdélyi Múzeum", XVII, 1900, pp. 84—85) şi *Török magyarkori történelmi emlékek* [Monumente istorice din perioada dominaţiei turceşti în Ungaria], V, pp. 500—501.

[266] *Seykel Vilayeti.*

[267] *Betlenvar*, Beclean, jud. Cluj.

[268] Cei doi nu au fost contemporani, dar întăriturile de la Beclean s-au construit într-adevăr în vremea lui Suleiman, la 1556 (*Monumenta Comitialia*, I, pp. 579—581). Vezi şi descrierea castelului la 1566—1567 în *Călători*, II, p. 348. Evlia nu spune că Becleanul fusese ars de turci la 1661 (G. Kraus, op. cit., p. 416).

ereditară a lui Mihail Apafi, de curînd devenit crai, şi atîrnă de craii Ardealului; dar această cetate se găseşte pe malul vilaietului ungurilor-saşi. Aici se sfîrşeşte stăpînirea ungurilor ardeleni. Locuitorii cetăţii s-au bucurat mult aflînd că stăpînul cetăţii lor a ajuns crai al Ardealului şi, trăgînd ziua şi noaptea o mie de salve de tunuri, au deschis porţile cetăţii şi au primit oastea islamică. Căpitanul cetăţii, juzii şi birăii, îmbogăţind ordia cu daruri, ne-au făcut servicii bune. În noaptea aceea au iluminat cetatea cu cîteva mii de lămpi cu ţiţei şi cu catran. Pînă a doua zi dimineaţa s-a tras din tunuri şi din puşti şi, lansîndu-se cartuşe colorate, a fost veselie mare. Cetatea este aşezată într-o cîmpie paradisiacă şi, de jur împrejur, pînă unde vezi cu ochiul, e podiş. Poalele dealurilor sînt împodobite cu sate şi cu nenumărate vii şi grădini. Într-adevăr, în ţinutul acesta sînt cetăţi ca raiul.

Zidurile ei[269] sînt scunde; are turnuri puternice, dar şanţul e foarte adînc; n-are decît două porţi, una se deschide spre răsărit, cealalta spre apus. Clădirile din cetate sînt toate acoperite cu olane roşii ca soarele. Cetatea are han, băi şi şapte biserici. Tîrgul şi bazarul sînt foarte frumoase. Căpitanul cetăţii, venind mai întîi la crai, i-a predat suma de zece mii de guruşi, reprezentînd tributul padişahului, şi a mai dat, apoi, încă cinci mii de guruşi craiului şi cinci mii de guruşi serdarului. Satele ei nu au fost pustiite şi nici jefuite.

De acolo, în două ceasuri, am sosit la rîul Someşul Mic[270]. Rîul acesta vine din munţii de la Besvard[271] şi se varsă în Someşul Mare. E un mic rîu, dar apa e bună. Mergînd de acolo tot spre răsărit, am ajuns din nou la rîul Someşul Mic. Şi aici au venit căpitani, care s-au întîlnit cu craiul. De aici am ajuns, după cinci ceasuri de mers, la cetatea Someşul Săsesc[272].

Cetatea aceasta a fost clădită de craiul Gabriel Bethlen. Căpitanii ei sînt supuşii crailor Ardealului. De aceea este proprietatea moştenită a craiului; dar se află pe pămîntul săsesc[273]. // E locuită de unguri-saşi, care nu s-au 58
răzvrătit niciodată. Cetatea aceasta e aşezată la poalele unei coline înalte, care formează un fel de fortificaţie, şi e o cetate mai mare decît cetatea Clujului. Mi s-a spus că în ea se găsesc zece mii de case, precum şi palate frumoase, lucrate cu multă măiestrie. Are han şi bazar. Locuitorii sînt negustori bogaţi. Fiindcă au venit toţi căpitanii şi birăii şi juzii şi s-au închinat craiului,

---

269 Ale cetăţii Beclean. Vezi *Călători*, II, p. 348.

270 *Küçük-Samoş*. Becleanul se află pe Someşul Mare. Evlia numeşte Küçük Samoş, nu Someşul Mic propriu-zis, ci mici afluenţi ai Someşului Mare, pe a cărui vale îşi urma drumul armata, iar mai jos chiar Mureşul.

271 *Besvard*, neidentificat. Eventual: Naszód, Năsăud, care însă e pe Someşul Mare.

272 *Saz Samoş*, „Someşul-Săsesc". Nu există o localitate cu acest nume. Singurul nume mai apropiat de acesta este Szászombor-Jimbor, unde se afla în vremea aceasta Kemény, urmărit de Ali paşa (G. Kraus, *op. cit.*, p. 429). În ed. Karácson, p. 114, Szás-Szamosvar.

273 Adică în districtul săsesc al Bistriţei.

s-a desemnat, pentru cetatea lor, o oda de ienicerii. Gazii, mergînd în cetate, au petrecut foarte bine. Cetatea aceasta n-are oraş, dar se găsesc multe vii şi grădini. Şi aici s-au predat craiului şaptezeci de pungi pentru birul [274] padişahului. Oastea craiului sporea de la o zi la alta. De aceea s-a dat firman ca ea să stea departe de ordie.

De aici, mergînd şase ceasuri, am ajuns la rîul Someşul Mic[275]. Aflîndu-se aici că căpitanul cetăţii Bistriţa[276] nu vrea să se supună, s-a renunţat de a se mai merge spre răsărit. Ca şi mai înainte, Ismail paşa, formînd avangarda, cu tui şi cu cerhagii, a plecat spre miază-noapte. S-a dat firman ca şi oastea tătară să meargă înainte.

Cetatea Bistriţei. Este o cetate a saşilor şi ţine de craii Ardealului[277]. În vremea lui Rákóczi, intraseră, într-un fel oarecare, în cetate, vreo cinci mii de soldaţi austrieci care erau de partea lui Ioan Kemény şi acum, deşi era crai Mihail Apafi, totuşi toţi locuitorii s-au închis în cetate şi au slobozit multe tunuri asupra armatei islamice.

Cetatea aceasta este mare şi clădită într-un loc mlăştinos, avînd şi o întăritură specială. E una din cetăţile mari ale Ardealului. Are unsprezece bastioane şi cinci porţi, dar n-are şanţ, pentru că se află în mlaştină. Este acoperită cu tot felul de olane în formă de mozaic. Are seraiuri, clădiri înalte şi biserici cu turnuri înalte[277bis]. Dealurile ce-i formează întăriturile speciale (naturale) sînt acoperite toate cu vii. Jos, pe marginea mlaştinii, se află grădini frumoase, aşezate în formă de tablă de şah. Cei din cetate, cînd au văzut că oastea noastră înaintează fără teamă şi frică, sub bătaia tunurilor, nu şi-au păstrat tăria sufletească şi, de frica puterii otomane, căpitanul lor a venit la crai şi i-a prezentat darurile aduse, iar în oraş a fost desemnată o oda de ieniceri sub conducerea lui Djan-Arslan paşa, pentru pază. Şi smeritul de mine, petrecînd şi eu o noapte în cetate, am cutreierat-o şi am cercetat-o de la un capăt la altul. Sînt atîtea fete frumoase în ea, că nu pot
59 fi descrise. Şi în casa în care am fost musafiri //se afla o fecioară tînără, cu obrazul ca bujorul şi cu buzele ca cireaşa ; cînd îşi desfăcea părul cu miros de mosc, şuviţele de pe frunte i se încreţeau din ce în ce mai mult, iar cînd

---

[274] *Mal.*

[275] Despre Someşul Mic vezi nota 270.

[276] *Bistriçe, de la Beszterce.*

[277] Bistriţa a avut o cetate pe un deal (Burg), dărîmată în sec. XV, precum şi întărituri ale oraşului, despre care vorbeşte Evlia. Vezi O. Kisch, *Geschichte von Bistritz*, Bistriţa, 1926, pp. 1—16 şi Ştefan Dănilă, *Contribuţii la cunoaşterea unor cetăţi din nordul Transilvaniei*, în vol. *File de istorie*, II, Bistriţa, 1972, pp. 70—78.

[277bis] Vezi şi Tröster, *Dacia*, p. 440 şi urm., unde se reproduce şi o gravură înfăţişînd oraşul şi cetatea. Turcii se aflau aici la 25 august 1661 („Törtenelmi Tár", 1888, pp. 61—62).

își îmbrăca rochia-i albă cu fire de aur și haina-i cu trenă și începea să umble, ne făcea să ne pierdem mințile.

Plecînd de aici, am ajuns, după patru ceasuri de mers, în locul de popas zis seraiul lui Zolyomioglu[278]. Era lăsat în părăsire și a fost ocupat de soldați, care au mîncat din fructele felurite ce se găseau în grădină, pustiind-o. Dar palatul, zidit din piatră, era așa de tare, încît n-a putut fi nici ars și nici dărîmat. Aici au fost executați, în fața cortului comandantului, cinci oameni care plecaseră după pradă și se întorseseră cu prizonieri. Pristavii au făcut din nou strigări că jaful este oprit. Aici a venit un căpitan de la Tîrgu Mureș[279]. De aici am ajuns în două ore la Tîrgu Mureș.

Cetatea Tg. Mureș. Fiind o cetate veche[280], are o singură poartă nouă și rezistentă, ce dă spre apus. Și la această cetate, pe latura de răsărit, se găsesc întărituri. Pe aici sînt numai dealuri și grădini.

Cetatea are cinci bastioane puternice, construite din cărămizi prinse în mortar. Dar cetatea ei este mică și șanțul puțin adînc. Seidi-Ahmed pașazade Mehmed bei efendi a fost pus în cetate, cu o oda de ieniceri, pentru pază, iar prin mijlocirea lui, am cercetat și noi cetatea. Are biserici frumoase, cu turnuri de clopote, case trainice, cu acoperișuri de scînduri, ulițe foarte frumoase și locuitori bogați. Ei au săturat oștirea cu tot felul de produse de ale lor.

Orașul Tîrgu Mureș. Pe latura de apus a cetății se întinde, de la miazănoapte la miazăzi, un oraș de zece mii de pași de jur împrejur. Nu este împrejmuit cu ziduri. Are un șanț adînc, cu poduri pentru intrare și hambare de lemn și două porți tari. Locuitorii sînt toți negustori bogați ; orașul fiind îmbelșugat, aici și-a cumpărat toată oastea cele de trebuință. Căpitanul și juzii au predat craiului o sută cinci pungi pentru birul padișahului, deoarece acest oraș Tîrgul Mureș este provincie cu comune mari, avînd o sută cincizeci de mii de raiale dintre sași[281]. Ridicîndu-ne de aici, s-a poruncit să facem un popas de 12 zile într-o luncă înflorită de la poalele cetății. Din locul acesta au fost trimiși, din partea craiului, //numeroși birari ca să strîngă bani de 60
la căpitanii din cele patru părți și, în timp de zece zile, au adus șaizeci de pungi de bani și, astfel, ochii serdarului s-au mai deschis. Toată această

---

278 *Zolyomioglu Sarayı.* Este vorba de castelul lui N. Zólyomi, despre care vezi mai sus nota 195.

279 *Vașarhel.* Distanța de la Bistrița la Tg. Mureș nu putea fi străbătută în 6 ore, cum spune Evlia Celebi.

280 Cetatea datează din sec. XV, dar a fost refăcută la începutul sec. XVII, după ce fusese arsă de trupele lui G. Basta. Vezi I. Chioreanu, T. Dușa și Gr. Ploeșteanu, *Cetatea Tîrgu Mureșului*, Tg. Mureș, 1968, precum și Balazs Orban, *Székelyföld leirása*, IV, p. 118 și urm., unde se găsește și un plan al cetății.

281 E vorba de scaunul secuiesc al Mureșului. Locuitorii nu erau numai sași, cum afirmă Evlia, ci români, secui și sași.

sumă a fost trimisă, prin Husein paşa, la Oradea. De acolo, în trei ceasuri, am ajuns la cetatea Sarai[282].

Cetatea Sarai. Palatul acesta aparţine celui care e crai în Ardeal. Nu e proprietatea moştenită a nimănui. A fost clădit de Ştefan Bethlen[283] cel mare în timpul domniei lui Ebul-Feth[284], în anul 857[285]. Cînd craii vin pe pămînt săsesc, aici îşi stabilesc reşedinţa; altfel, vechea lor reşedinţă este Alba Iulia[286], descrisă mai sus. Palatul acesta se află aşezat pe acest şes întins şi e înconjurat din toate părţile de Someşul Mic[287]; n-are nici o întăritură. E o cetate liniştită. A fost clădită după regulele geometrice, în formă pătrată, şi este în întregime din piatră. În exterior şi în interior, în lung şi în lat, sus şi jos, se găsesc vreo trei sute şi şaizeci de încăperi frumoase. Are săli spaţioase de divan şi chiar dacă intră o mie de oameni, tot nu se simt înghesuiţi. Pe pereţii sălii de divan, meşterul zugrav a scris multe fapte şi întîmplări din istorie, care toate sînt scrise cu scriere maghiară. Pe latura de apus a acestei săli de divan, stă scrisă istoria a cincizeci de crai ardeleni, arătîndu-se data înscăunării, mazilirii şi a morţii fiecăruia. În şaizeci de încăperi ale acestui palat se află, în fiecare, cîte zece tablouri felurite, foarte frumoase şi plăcute. Oastea s-a odihnit în apropierea acestui palat zece zile, iar în timpul acesta Çatalbaş a fost trimis cu firman, cu oastea eialetului său, să strîngă birul. De acolo, urmîndu-ne drumul spre miazănoapte, am ajuns, după patru ceasuri, la cetatea Ravotob[288].

Cetatea Ravotob. Este una din cetăţile săseşti ce ţin de Ardeal. În ea nu se găsesc soldaţi austrieci deloc; are vreo mie de oşteni saşi. Este o cetate mică de piatră şi are castel întărit; dar, spre răsărit, e mărginită de un şes, frumos ca raiul. Viile sînt mănoase, iar grădinile sînt nenumărate. Are biserici, iar casele sînt împodobite. Se găsesc, de asemenea, numeroase

---

282 *Saray* înseamnă „palat". Ar putea fi vorba de Iernut, unde se găsea un castel princiar, clădit de Gh. Rákóczi I (nu de Ştefan Bethlen, cum afirmă Evlia Celebi).

283 *Betlen Iştvan.* Ştefan Bethlen era fratele fostului principe al Transilvaniei, Gabriel Bethlen; a guvernat cîteva luni ţara (în 1630), după moartea fratelui său, şi a încercat, fără succes, să ocupe tronul împotriva lui Gh. Rákóczi I. Nu se cunoaşte un Ştefan Bethlen în timpul lui Mehmed al II-lea (1451—1481) (N a g y I., *op. cit.*, II, p. 68 şi urm.).

Familia Bethlen îşi avea castelul la Criş, lîngă Sighişoara; în aceeaşi regiune se mai află cetatea Albeşti a familiei Haller, pe unde a trecut Ali paşa (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 441).

284 *Ebul-Feth,* „Părintele Cuceririlor" , este numirea pe care o dau cronicarii turci sultanului Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Pe la 1630, sultan era Murad al IV-lea.

285 1453.

286 *Erdel Belgradı.*

287 Iernutul, însă, se află pe Mureş.

288 *Ravotob,* nume greu de identificat. Dacă admitem că palatul princiar denumit Sarai este Iernut, *(Radnót)*, aflat în această regiune, pe Mureş, ca să ajungă la Tîrnava Evlia trebuia să meargă spre sud, nu spre nord. Singurul oraş din această regiune este Diciosînmartin (Tîrnăveni), la sud de care este Cetatea de Baltă.

hanuri, tîrguri şi bazare; în dughene se vînd stofe minunate. Căpitanul cetăţii, toţi juzii, episcopul şi nobilii din cetate, venind la crai, i-au înmînat o sută douăzeci de pungi pentru birul padişahului.

Pornind de acolo, am ajuns, în patru ceasuri, pe malul rîului Tîrnava[289]. Locul acesta fiind foarte frumos, plin de flori şi acoperit cu verdeaţă şi grădini şi vii, am poposit aici într-o luncă. // Rîul Tîrnava, amintit mai sus, 61
izvorăşte din munţii secuieşti şi se varsă în rîul Someşul Mic[290]. De acolo, am ajuns, după patru ceasuri, la locul de popas Tîrnava[291].

Marele zaiafet dat oştirii de către craiul cel nou

Aici, craiul Ardealului a dat întregii armate otomane un ospăţ mare[292], ce nu s-a mai văzut. Cea mai mare parte a bunătăţilor o formau, mai ales, pîinea, turta, pogacea şi un fel de pîine numită ţipău[293], care-i tot aşa de curată ca şi calamcanul[294] de Alep[295]. Întinzînd pe pajişte covoare ungureşti, au aşezat frumos pe ele bucăţi de pîine. Au adus patruzeci de pîini albe, fiecare în cîte un car cu doi boi şi fiecare era lungă de douăzeci de paşi, lată de cinci paşi şi înaltă cît statura unui om. Allah ştie că aşa era! În afară de asta, numai Allah cunoştea numărul turtelor mai mici, preparate cu ou, chimen, cuişoare şi cu cardamom[296].

Umilul de mine am întrebat cum au frămîntat şi au copt aceste pîini şi iată ce mi s-a răspuns: „Aducîndu-se atîtea şi atîtea mii de chile de făină fină, o fac aluat în multe mii de albii şi, pe măsura pîinilor, sapă nişte gropi, în felul şanţului de cetate; apoi, foarte frumos, fac foc în ele şi varsă tot aluatul în gropi. Peste aluat presară cenuşe cernută cu sita, iar deasupra ei şi pe delături îngrămădesc jar. După şapte ceasuri, sting focul şi pun un număr de oameni ca să scoată pîinile din gropi, apoi curăţă, cu cuţitele, părţile arse şi apoi le duc la locul ospăţului".

În afară de aceste pîini, au mai fost aduse: trei sute de vite, măruntaie de tauri, de oaie şi de miel, găini şi porumbei şi chebaburi de vacă proaspăt fripte. Au fost, în total, trei mii de oi, trei mii de miei, şase sute de mii de pîini, o sută de cazane de pilaf de bulgur[297], o sută de cazane de

---

289 *Kokollo.*

290 *Küçük Samoş.* E, fireşte, o greşeală a lui Evlia; Tîrnavele, unite, se varsă în Mureş.

291 *Kokollo,* „Cetatea Tîrnavei", româneşte: Cetatea de Baltă; săseşte: *Kokelburg,* pe Tîrnava Mică.

292 *Ziyafet.*

293 *Sibu,* termen folosit dialectal şi de românii de pe Tîrnave.

294 *Kalamkan,* probabil *calaican.*

295 *Haleb,* oraşul Alep din Siria.

296 *Kakule.*

297 *Firik,* grîu măcinat mare.

„herise"[298], o sută de cazane de ciorbă de bulgur cu iaurt. În ţara aceasta
62 negăsindu-se orez, // nu s-a dat pilaf de orez.

Dar, pe masa cea mare, în faţa vizirilor şi a vechililor[299], erau aşezate, pe o mie de farfurii, toate felurile de mîncăruri alese, deoarece, cu trei zile mai înainte, bucătarii tuturor vizirilor şi vechililor, mergînd la crai, s-au străduit să pregătească acest ospăţ mare. Craiul a făcut cheltuieli mari cu această ocazie. La masa paşalelor au servit multe sute de craizadele şi feciori de căpitani, toţi tineri strălucitori, aducînd la masă, în ceşti de cristal şi de porţelan, apă şi şerbet. În mijlocul atîtor frumuseţi, Çavuşzade Mehmed paşa a rămas uimit în ziua aceea. Sărmanul de mine am măsurat cu paşi lungimea mesei vizirilor : era de cinci sute de paşi. Ospăţul a început de la prînz[300] şi s-a sfîrşit numai pe la chindie. După ospăţ, s-a servit gaziilor musulmani trei sute de butoaie de şerbet de miere. Craiul a dăruit celor şapte viziri cîte o trăsură cu geamuri, trase de cîte şase cai, şi în fiecare trăsură se găseau cîte cinci pungi de taleri, postavuri şi pînzeturi fine. Celorlalţi mirimirani le-a dăruit cîte cinci pungi de guruşi şi multe pînzeturi fine, iar emirilor cîte o pungă de guruşi, cîte un top de postav şi ţesături fine.

După ce toată oştirea musulmană a fost ospătată cu tot felul de mîncăruri, s-au rugat pentru trăinicia împărăţiei padişahului. Plecînd de acolo, am ajuns, în cinci ceasuri, la cetatea Mediaş[301].

Cetatea Mediaş. A fost construită de Gabriel Haller[302], dar se află pe pămîntul saşilor. Este proprietatea moştenită a Anei Bornemisza, soţia lui Mihail Apafi, actualul crai al Ardealului[302bis]. Cînd oastea islamică a sosit acolo, în cinstea craiului s-au tras o mie de salve de tun, de s-au cutremurat cerul şi pămîntul. Fiind aşezată între cetăţi şi văi şi dealuri, pe un şes întins, pe vîrful unui deal ascuţit, este o întăritură puternică şi o cetate foarte rezistentă, zidită din piatră cubică şi avînd multe bastioane.

---

298 *Herise*, mîncare de orez gătită cu zahăr şi apă de trandafir.

299 *Vükela* (sing. vekil), locţiitor, reprezentant. Aici în sens de mari dregători ai imperiului, demnitari.

300 *Çaşit* are sens de „iscoadă", „spion" ; probabil greşeală în loc de *Kuşluk*, care indică timpul de dinaintea prînzului.

301 *Mekişvar*, citibil şi *Megyeşvar*.

302 Cetatea e mult mai veche, fiind construită între 1490—1534 ; în secolul al XVII-lea i s-au făcut numeroase reînnoiri şi completări (1621, 1632, 1633, 1636, 1641, 1645), dar ele nu sînt legate de numele lui Haller. Vezi Eugenia Greceanu, *Monumente medievale din Mediaş*, Bucureşti, 1968, pp. 45—48.

302 bis Vezi Nagy I., *op. cit.*, II, pp. 176—186. De fapt ea stăpînea Medieşul Aurit cetatea Mediaş fiind a orăşenilor.

Nu are tîrg şi nici bazar. Se găsesc biserici multe şi case frumoase, acoperite cu şindrilă. Nu are decît o poartă, ce dă spre miazăzi[303], dar e o poartă dublă de fier, cu strajă permanentă. Nu-i înconjurată cu şanţ pentru că, fiind aşezată pe vîrful unui deal înalt, nu este loc pentru şanţ. // Are o 63
mie de soldaţi. Căpitanul ei, venind la crai cu daruri, i-a dat, sub formă de ajutor, zece pungi.

Oraşul e mare, fiind aşezat pe malul rîului Saz Patak[304] şi are, în total, zece mii (sic!) de palate trainice şi case acoperite cu olane de diferite culori şi cu şindrilă. Mai sînt unsprezece mănăstiri, cu turnuri înalte pentru clopote, clădite, fiecare, de către un crai. Toate au cupole învelite cu cositor alb. Se mai află tot felul de încăperi, case de ospăţuri şi locuinţe frumoase pentru musafiri. Mai sînt şi hanuri, o baie, clădiri în formă de mănăstiri şi case preoţeşti pentru învăţătură. Tîrgul şi bazarul sînt construite foarte frumos şi după regulă. Are o piaţă aşa de ordonată, că nu se poate descrie. Şi aici, negoţul îl fac fetele şi femeile. Se găsesc mărfuri preţioase din toate ţările, deoarece, la nord, în apropiere, se află portul leşesc Danzig, de pe ţărmul oceanului, iar înspre sud-est e oraşul Iaşi[305], capitala Moldovei; mai sînt şi oraşele Ţării Româneşti ca: Tîrgovişte[306] şi Bucureşti[307], aflate la distanţe de cîte zece conace. De aceea toţi locuitorii de aici sînt negustori şi oameni de afaceri foarte bogaţi.

Portul ardelenilor[308]. Şi aceştia poartă, ca şi ceilalţi unguri, tot felul de postavuri roşii şi verzi şi căciuli făcute din blănuri de samur şi de jder; nasturii de la piept sînt de argint, iar legăturile pentru nasturi le fac din postav frumos. Nădragii[309] şi cuşmele sînt făcute tot din postav colorat. În picioare poartă papuci din piele galbenă şi roşie, cum se obişnuieşte în ţinuturile de margine. Brîurile sînt de mătase şi le leagă pe corp, peste nădragi. Femeile însă poartă, toate, fuste de mătase şi tot felul de rochii; fetele şi femeile uşuratice îşi împodobesc părul şi capul cu felurite mărgăritare şi cu rubine, ca culorile mătăsurilor arabe. Şi ele se încalţă şi umblă cu papuci coloraţi de saftian galben sau portocaliu. Aşa e îmbrăcămintea

---

303 De fapt, cetatea avea trei porţi principale: poarta Forkesch, spre sud, poarta Zeckesch, spre est, şi poarta Steingässe, spre nord. Vezi şi T r ö s t e r, *Dacia*, p. 408 şi urm., unde se reproduce şi o gravură înfăţişînd oraşul şi cetatea în această vreme.

304 *San Bata*, în loc de *Saz Patag* = Pîrîul Sasului. Mediaşul este aşezat pe Tîrnava Mare şi probabil că la aceasta se referă Evlia Celebi. Vezi şi *Călători*, II, pp. 350–351.

305 *Yaş şehri*. De fapt, spre nord-est.

306 *Tirkoviş*.

307 *Bükreş*.

308 *Erdellilerin elbisesi*. De fapt autorul se referă la saşii din Mediaş.

309 *Çakşur*.

tuturor bărbaţilor şi femeilor din Ardeal[310]. Ei nu poartă şepci negre platoniene[311], ca austriecii sau ca frîncii. Toţi sînt de confesiune evanghelică şi creştini, iar legea lor se numeşte luterană.

64 // *Să revenim la subiect*: Oraşul acestei cetăţi, Mediaş, are două porţi: una spre miazănoapte, alta spre miazăzi[311bis]. În mijlocul oraşului se află un maidan larg. Acolo se află stîlpii de execuţie şi o spînzurătoare, încît, ferească Allah!, îl prinde groaza pe omul care vede cum îi schingiuiesc pe unguri pe locul acesta nenorocit. Încercînd să fure careva calul unui gaziu dintre trupele rumeliote din oastea islamică, pe cînd era priponit, acesta fusese rănit. Ungurul vinovat de aceasta a fost supus atîtor schingiuiri cum n-am văzut nici în Persia, în Daghestan sau în Arabia. Văzînd această pildă, ostaşii noştri au rămas înmărmuriţi.

În tîrg şi în bazarul oraşului, lumea făcea vînzări şi cumpărări. Ieşind la iveală stăpînii prizonierilor luaţi mai dinainte, ei au fost vînduţi foarte ieftin. A doua zi, Husein aga, chehaiaua serascherului, l-a condus pe crai cu alai în palatul său din cetate şi atunci cei din cetate au slobozit deodată cinci sute de tunuri, încît s-a cutremurat pămîntul. Cetatea a rămas în foc ca pasărea salamandră, în timp ce fumul negru al prafului de puşcă se ridica spre cer, asemenea stelelor din Calea Laptelui. Am vizitat acest oraş cum am dorit şi, vînzînd calabalîcul de prisos, am încasat trei mii şi trei sute de guruşi; astfel, slavă lui Allah!, ne-am mai uşurat, iar una din căruţe am ars-o. Rîul Sas[312], care trece prin acest oraş, izvorăşte din munţii Nisvan[313], care se găsesc în partea de răsărit[314] a vilaietului secuiesc, şi se varsă în Someşul Mic[315].

În ziua următoare, soţia craiului l-a invitat pe Ali paşa, serdarul, împreună cu şapte viziri, douăzeci şi doi de mirimirani şi şaptezeci de mirimirani[316] şi, într-o grădină paradisiacă, cu trandafiri, asemenea grădinii Irem, a dat un ospăţ pe care nu-l poate descrie nici un grai şi nici un condei. Şi deoarece ospăţul era dat de o femeie, au venit din împrejurimi toate fetele şi femeile cu feţe luminoase şi ochii negri şi cu hainele împodobite cu pietre scumpe şi au slujit şi au împărţit şerbeturi. Îmbătat de frumuse-

---

[310] Evlia nu se referă la portul românilor, de care nu aminteşte. Despre portul saşilor vezi Iulius Bielz, *Portul popular al saşilor din Transilvania*, Bucureşti, 1956. Pentru comparaţie vezi şi *Călători*, V, p. 51. Pentru portul românilor, *ibidem*, p. 586.

[311] *Eflatuniyye kara şapkalar*; *şapka* are şi sens de pălărie.

[311bis] Aici e vorba de oraş şi nu de cetate.

[312] *Saz.* E vorba desigur de Tîrnava Mare.

[313] *Nisvan*, pluralul arab de la cuvîntul nisa: „femeie", deci „femei". Tîrnava Mare izvorăşte din muntele Harghita şi, probabil, „Nisvan" este o deformare.

[314] De fapt la apus.

[315] *Samoş-i Sagîyr*, greşit: Tîrnavele se varsă în Mureş.

[316] Probabil greşeală, în loc de *emiri*.

ţea şi de drăgălăşenia acestor femei cu feţele ca luna şi de miresmele ameţitoare din juru-i, tătarul Şah-Polad aga zise, în glumă, către vizir: „Stăpînul meu, dacă mi-aţi îngădui măcar odată să merg în acest oraş şi, luînd pe una dintre fetele acestea frumoase, să mă satur şi apoi să merg sătul la soţia mea, n-aş regreta la moarte". // Cei de faţă au rîs mult de gluma 65
aceasta.

După prînz, s-au dat din partea crăiesei cîte un obiect de preţ serdarului, celor şapte viziri, tuturor mirimiranilor şi emirilor, spre amintire. Vizirii şi vechilii, încălecînd pe caii lor, au plecat şi, atunci, s-au tras din nou, din cetate, salve de tunuri şi a fost multă voie bună. Într-un cuvînt, n-am văzut nicăieri atîtea veselii şi voie bună ca în ţara aceasta.

Plecînd din această cetate a Mediaşului şi, mergînd către răsărit, am ajuns în oraşul Tîrnava[317]. Aici s-au adus la tabără tot felul de fructe gustoase şi a fost belşug din toate. De acolo, după trei ore de mers, am ajuns din nou la rîul Tîrnava[318]. De acolo, am luat-o din nou pe malul apei Tîrnava şi, în locul acesta, Omer aga din Buda, Pancio Husein aga din Oradea şi Ali aga din Făget, care fuseseră trimişi în solie în vilaietul secuiesc, întorcîndu-se din secuime, au spus: „Locuitorii nu se supun şi au rupt scrisoarea în bucăţi, iar noi înşine cu mare greutate am scăpat. În trecătoarea secuiască numită Kuta[319], ei au aşezat, de la un munte la celălalt, în trei tabere mari, douăzeci de mii de puşcaşi". La această ştire, s-a ţinut mare sfat, la care a fost de faţă şi craiul, cu toţi oamenii săi de seamă, şi s-a hotărît să fie pustiit vilaietul secuiesc.

Plecarea noastră din Ardeal în vilaietul secuiesc în ziua de 20 a lunii safer, anul 1072[320]

Cu ajutorul lui Allah, plecînd, cu oastea islamică, de lîngă rîul Tîrnava, ca să mergem împotriva secuilor, am luat-o către apus[321] şi, după două ore de mers, am ajuns la cetatea Odorhei[322].

---

[317] *Kokol*, „Cetatea Tîrnavei", Cetatea de Baltă.

[318] *Kokol*, germ. Kokel.

[319] *Kuta* sau *Kutve* (cum apare mai departe). Ar fi pasul *Tolvajos* prin care se trece din ţinutul Odorhei în Ciuc (Cf. Dr. Karácson Imre, *Evlia Cselebi magyarországi utazásai* [Călătoriile lui Evlia Celebi în Ungaria], vol. I, Budapesta, 1904, p. 121). Harghita(?)

[320] 15 oct. 1661. Data este confirmată de o scrisoare din 17 oct. 1661 a lui Lázár István către Petki István, prin care îl informează despre mişcările trupelor turco-tătare (*Székely Oklevéltár*, VI, Cluj, 1897, pp. 244—245). Vezi şi *Monumenta Comitialia*, XII, p. 536, unde se spune că tătarii au invadat regiunea secuiască la 17—18 oct. 1661.

[321] *Djanib-i garba*. Trebuie: *djanib-i şarka*, „spre răsărit".

[322] *Udvarhel*, mai tîrziu i s-a zis: *Székely Udvarhely*.

Cetatea Odorhei. A fost construită de Hel Ban Poram[323]. Pe vremea lui Suleiman han, Gabriel Bethlen[324] cel mare o cucerise de la secui şi o dăruise saşilor. În prezent, se află sub stăpînirea crailor Ardealului, dar se găseşte în mîinile saşilor. Are trei mii de soldaţi, toţi saşi. Dar, mai înainte, cînd oastea islamică înaintase pînă la marginea Tisei, ostaşii tătarilor ajunseseră pînă la locul acesta şi, neţinînd seamă nici că sînt saşi, nici că sînt lazi[325],
65 //nici că sînt mulţi sau puţini, găsindu-i, la întoarcere, în locuinţele lor, luaseră în robie pe toţi locuitorii din oraşul acestei cetăţi şi nu scăpase nici măcar un suflet. După aceea, cei zece mii de tătari legaseră, de vîrful a zece mii de săgeţi, pucioasă şi torţe de răşină şi trăseseră cu ele în cetate. Pucioasa şi torţele de răşină căzînd pe toate casele de lemn, luaseră foc casele din cetate şi din oraş. Atunci, toţi oamenii ieşiseră din cetate, iar tătarii îi măcelăriseră pe toţi acei care îşi ridicaseră mîinile împotriva lor, iar pe cei scăpaţi de săbii îi luaseră prizonieri. De aceea, cînd am ajuns la cetate, am găsit-o distrusă[326]. Numai în preajma oraşului mai rămăseseră vii şi grădini. Cînd s-a auzit prin sate că ţara are crai nou, oamenii s-au apucat să repare cetatea, precum şi oraşul, pe dinăuntru şi pe dinafară.

Sub această cetate, oamenii de conducere ai oştirii şi cei încercaţi în cunoaşterea urmărilor faptelor, adunîndu-se în cortul serdarului cel mare, au ţinut sfat mare şi, cu toţii într-un glas, au spus: „Stăpîne, noi nu putem merge în această ţară secuiască[327], deoarece avem atîtea mii de care, cămile, cai şi bagaje. Să mergem numai cu trupele uşoare, pentru că ţara secuilor[328] este înconjurată de munţi înalţi şi prăpăstioşi. Să se orînduiască, numaidecît, din oastea islamică, douăzeci de mii de viteji aleşi, din cavaleria uşoară, şi zece mii de puşcaşi pedeştri, iar în fruntea lor să fie pus serdarul Ismail paşa, vizirul de Buda. Pe Djerrah-Kasîm paşa să numim la avangardă şi pe Piri-Hasan paşa la ariergardă, iar Iusuf aga, chehaiaua lui Melek-Ahmed paşa, să fie caraulă cu douăzeci de steaguri. Să li se mai adauge zece odale de ieniceri kapukulu[329], o oda de tunari, o oda de cercetaşi, zece tunuri împărăteşti şi toate muniţiile trebuincioase,

[323] Personaj necunoscut, creat de Evlia Celebi. De fapt cetatea, amintită la 1301, a fost refăcută de Ştefan Báthory la 1480—1490 şi i s-au reînnoit zidurile de către Ioan Sigismund (N. Stoicescu, Bibliografia, ms. şi Orban B., *op. cit.*, II, pp. 55—60).

[324] Acesta nu a fost contemporan cu Soliman. Probabil că Evlia se referă la răscoala secuilor, petrecută în vremea lui Soliman, cînd principe era însă Ioan Sigismund.

[325] *Laz*, locuitori din nord-estul Anatoliei. Expresie folosită din cauză că rimează cu „*Saz*"; joc de cuvinte.

[326] După G. Kraus, *op. cit.*, p. 441, Odorheiul a fost ars „pînă la temelie" la 1661, din porunca lui Ali paşa.

[327] *Seykel Diyari*.

[328] *Seykel Memleketi*.

[329] Trupe de gardă.

iar dintre tătarii de țărmuri[330] să li se alăture zece mii de oameni cu cai iuți ca pasărea".

După sfat și după ce s-a făcut rugăciunea, s-au dat porunci tuturor ogeacurilor și a doua zi dimineața Djerrah-Kasîm pașa a plecat în avangardă. De asemenea, s-au bătut tobele și au sunat trîmbițele și pentru plecarea lui Ismail pașa. Atunci și sărmanul de mine, sărutînd mîna cinstită a lui Melek-Ahmed pașa, după ce-mi dădu binecuvîntarea sa, am luat cu mine cinci slujitori și un cal de povară și am plecat cu chehaiaua Iusuf în expediția contra secuilor.

//De la locul unde s-a ținut sfatul am mers spre răsărit șapte ore și am ajuns la satul Vandj[331]. Era un sat așezat la poalele podișurilor secuiești, între vii și grădini, și a fost ars. Dar de-a lungul pîraielor ce curg din podișurile secuiești, prin preajma acestui sat, erau felurite mori unguresti, lucrate cu meșteșug, pentru făină, încît trebuiau văzute. Erau și multe ferăstraie minunate, care tăiau mereu tot felul de scînduri. În munții aceștia crește un fruct ciudat, în trei colțuri, mai gustos decît alunele și abia e cît bobul de fasole; crește în pomi înalți pînă la cer și este un fruct uleios, cu gust ciudat[332]. 67

În locul acesta, ceaușii s-au culcat, sfătuindu-i pe cei din oastea islamică astfel: „Ne aflăm pe picior de război, nu fiți nepăsători; țineți caii lîngă voi; controlați-vă armele și nu vă culcați fără grijă". S-au pus străji în toate părțile. La fel și noi, care eram cu trupele lui Melek-Ahmed pașa în munți, am stat treji, ținînd caii de frîu, și am vegheat pînă dimineața. La ivirea zorilor, cînd toată oastea încă dormea, mulți dintre caii noștri pe care-i țineam de frîu s-au speriat și, din pricina nechezatului, a început să le tremure nările. Zicînd: „Ce o fi asta?", toți ne-am pregătit. Toți caii se frămîntau pe locurile lor și mulți dintre ei și-au rupt căpestrele și pripoanele de la picioare. De nevoie, toți vitejii au încălecat și au stat gata.

Avanposturile noastre, neaflînd despre această agitație a cailor, dormeau adînc și fără grijă. Am trimis numaidecît la ei cîțiva viteji. Mulți dintre aceștia stăteau de pază și mulți dormeau duși. Trezindu-se din somn, au sărit cu toții, înarmați, pe cai iuți și, într-o clipă, au venit lîngă noi. Dar caii noștri se schilodeau încă unii pe alții prin lovituri de copite. Se auziră, deodată, din munți, sunete de trompete și trîmbițe, de tobe și clopote ale dușmanilor unguri, care veneau cu gînd rău asupra noastră, și văzurăm apărînd steagurile lor cu cruci. Cînd ne-au văzut, s-au oprit

[330] *Yalı*, țărm. Tătarii crimeeni și cei din Bugeac erau numiți și *Yalı tatarı*, adică tătari de la țărmul Mării Negre.

[331] *Vandj*, loc necunoscut. Ar putea fi Capîlnița, unde se găseau pînă în zilele noastre herăstraie (Karácson, *op. cit.*, p. 123).

[332] Probabil că e vorba de jir, fructul fagului.

şi ei, dar caii noştri parcă înnebuniseră. Atunci, serdarul nostru, Melek-Ahmed paşa[333], zise: „Ei, viteji, ceea ce se petrece acum cu caii noştri e semn bun; numai să apucăm să ne ciocnim cu duşmanul şi apoi, ori tronul,
68 // ori norocul!"[334]. Atunci, oamenii lui Melek răspunseră cu toţii: „Orice s-ar întîmpla, cu Allah înainte!" şi ne-am repezit caii asupra ghiaurilor, ca săgeata care zboară dintr-un arc puternic.

Praful negru, răscolit de copitele cailor noştri, repezi ca vîntul, s-a ridicat pînă la cer, acoperind şi soarele care luminează pămîntul. Ziua cea luminoasă s-a făcut ca noaptea întunecoasă, iar răsunetul larmei răzbea pînă la cer. Oastea duşmană, strigînd „Pa Jorj, Pa Jorj!"[335], şi-a repezit caii asupra noastră.

Cele două oşti intrînd una în alta, s-a încins o luptă aşa de grozavă, încît şi caii noştri, înfuriaţi, s-au transformat în balauri cu şapte capete. Slavă lui Allah, după un ceas, înlăturîndu-se necazul care cuprinsese oastea noastră drept-credincioasă, vîntul biruinţei a bătut din partea musulmanilor şi, astfel, duşmanul a fost înfrînt şi nimicit. De asemenea şi cei care scăpaseră de săbii au luat-o la fugă. Luînd în total o mie şi şaizeci de tidve şi trei sute de duşmani înarmaţi, am ieşit învingători şi am triumfat.

Cînd ne întoarceam la oaste, din această luptă de avangardă, victorioşi şi triumfători, ne-au venit în ajutor cinci mii de soldaţi. Ei ne-au zis: „Măi oameni, cum a fost?", iar noi le-am răspuns: „Slavă lui Allah! Mulţumim că sîntem sănătoşi!" Şi, zicînd astfel, am venit din nou la oaste.

Noi ne-am dus direct la[336] Melek-Ahmed paşa, iar el, la rîndul său, s-a dus la serdar. Serdarul i-a dat efendiului nostru Melek paşa, din partea serascherului, o blană de samur, iar lui Iusuf, chehaia, un caftan cu fire de aur, zicîndu-i: „Bre chehaia Iusuf, fii fericit[337], dar spune-ne de ce nu ne-ai dat de ştire? Atunci, chehaiaua Iusuf zise: „Ghiaurii ne-au atacat noaptea, pe neaşteptate, dar nici noi nu i-am scăpat din vedere pe duşmani. Slavă lui Allah, ocrotiţi, sub conducerea ta, am învins şi am fost biruitori". S-au dăruit caftane şi celorlalţi bulucbaşi, iar smeritului de mine mi s-a dat un prizonier.

Soldaţii văzînd în aceasta un semn de bun augur, toată lumea vorbea cam aşa: „Cu ajutorul lui Allah, aceasta înseamnă noroc. Aşa a fost şi cu avangarda lui Melek-Ahmed paşa, aşa vom înfrînge şi tabăra duşmanului".

---

[333] De fapt Ismail paşa (vezi mai sus textul).
[334] *„Ya taht ola, ya baht"*, zicală turcească în sens de „fie ce o fi!".
[335] În alte părţi apare: „Ya Jorj", Sf. Gheorghe.
Despre conducătorul oştilor secuilor, partizan al lui I. Kemény, vezi Deák Farkas, *Uzoni Béldi Pál*, Budapesta, 1887.
[336] În text apare „cu".
[337] *Yüzün ak olsun!*, „Să-ţi fie faţa albă!".

A doua zi, dis-de-dimineaţă, toată oastea noastră a pornit deodată şi, după un ceas de mers, am ajuns pe cîmpul de luptă ce se cheamă trecătoarea Kutve[338] şi am stat aici fără coturi. Toată lumea sta cu frîul în mînă şi era gata pentru luptă şi bătălie.

Descrierea taberei secuieşti[339]. Această tabără era aşezată la marginea
vilaietului secuiesc, // într-un loc păduros, ce se cheamă strîmtoarea Kutve, 69
unde munţii înalţi, ce se pierd în nori, pe dreapta şi pe stînga trecătorii, sînt împodobiţi cu copaci de soi rar, ce se înalţă pînă la cer, încît, cine-i vede, se zăpăceşte. Ungurii, pentru a-şi salva viaţa şi familiile, căraseră şi îngrămădiseră, în valea acestei trecători a secuilor, de la un munte pînă la celălalt, grinzi înalte, ca nişte catarge de galeră şi ca minaretele, precum şi încă vreo cîteva sute de mii de trunchiuri de tot felul, săpînd şi o întăritură mare, în care intraseră douăzeci de mii de puşcaşi, gata de luptă. Ei aşezaseră în această tabără şaizeci-şaptezeci de tunuri mari, în şapte rînduri, iar în afara taberei, la depărtare de vreo jumătate de ceas de noi, îngrămădiseră, prin văi, pe dealuri, pe munţi şi prin vii, foarte mulţi copaci rupţi în bucăţi şi îşi ascunseseră soldaţii în aceste locuri. Slujindu-se de tot felul de vicleşuguri şi drăcovenii, ei umpluseră munţii şi văile cu adăposturi şi făcuseră drumuri către tabăra din spatele lor. Astfel era cu neputinţă nu numai să pătrunzi în tabăra lor, dar nici să treci măcar peste adăposturi.

Ostaşii noştri, văzînd această situaţie şi ştiind că nu pot face nimic pînă nu vor lua o măsură bine chibzuită, s-au adunat cu toţii şi s-au sfătuit. În cele din urmă, oastea tătarilor a fost trimisă în munţi, cale de trei ceasuri, iar călăreţii din eialetul Agria au fost trimişi spre partea dreaptă. Ei umblau în acele părţi, prin munţi, iar în partea aceasta, serdarul nostru, Ismail paşa, adunîndu-i la un loc pe toţi ienicerii pedeştri, pe ostaşii de gardă, precum şi pe ienicerii şi gebegiii de la Agria şi Buda, a format cu ei o aripă. Chehaiaua lui Melek ⟨Ahmed paşa⟩ a fost numit serdar peste segbanii şi sarîgealele celorlalţi viziri şi beilerbei şi, formînd astfel a doua aripă, a luat-o înainte; el însuşi, cu ceilalţi beilerbei şi cu oastea de călăreţi şi pedeştri, a stat la mijloc. Toţi gaziii, într-un glas şi o dorinţă şi cu strigătul de „Allah!, Allah!", scos din inimă, au pornit la atac din şapte părţi.

---

[338] *Kutve Bogazı*, numit mai sus *Kuta*. Probabil, Harghita. Ar putea fi şi toponimul: „Strîmtoarea Fîntînii". Vezi şi nota 319. În vol. I, p. 298, Evlia vorbeşte de lupta de la Strîmtoarea Secuilor *(Seykel Bogazı)*. Lupta s-a dat la Harghita. Vezi Benedek Fidel, *Tatárbetörés Csikba 1661-ben* [Năvălirea tătarilor în Ciuc în anul 1661], Cluj, 1945, unde se reproduce un plan al taberei şi al luptei.

[339] Este vorba de tabăra construită de secui în regiunea Ciucului; după G. Kraus, *op. cit.*, p. 433, erau două redute cu şanţuri pe drumurile care duceau în Ciuc şi spre Gheorghieni, precum şi „stavile din copaci doborîţi" la marginile pădurilor.

Din ambele părţi s-au slobozit atîtea tunuri şi atîtea puşti, încît armata islamică, rămînînd în focul lui Nemrod[340], i-a scos cu uşurinţă pe duşmani din adăposturi şi, în locul lor, au intrat trupele noastre. A început o
70 bătălie ca între cîini. Punînd în tunurile noastre ţiţei[341], catran şi cîrpe, // cînd am slobozit, de şapte-opt ori, tunurile asupra taberei duşmane, copacii de la marginea taberii au început, pe ici, pe colo, să ia foc, bătînd şi un vînt tare.

Pînă la urmă, cele două oştiri au ajuns la luptă piept la piept. Duşmanii, nemaiavînd putere să stingă focul, au luat-o la fugă şi s-au închis cu toţii în tabăra cea mare. Cu voia lui Allah, focul din adăposturile de afară s-a întins şi la brazii din tabăra cea mare, pe-alocurea începînd să ardă şi tabăra. Cînd au văzut aceasta, duşmanii din tabără au rămas uimiţi. Dar, străduindu-se din toate puterile lor, s-a dat, de ambele părţi, o luptă mare, dar nici tunurile noastre nu iau dat răgaz inamicului. După aceasta, înaintînd fără frică şi fără teamă, toţi gaziii noştri au dat năvală asupra taberii şi, pe alocuri, tîrîndu-se pe pămînt, au ocupat unele părţi din ea, pe cînd gloanţele lor cădeau asupra taberii ca un potop blestemat. Dar şi dintre bravii noştri viteji mulţi au sorbit atunci şerbetul martiriului.

În timpul luptei, paşalele îi îndemnau pe ostaşi la luptă, zicîndu-le: „Bre gazii, nu-i lăsaţi, căci e zi de prilej. Cu voia lui Allah, victoria şi biruinţa sînt de partea noastră!" Iar celor care aduceau tidve şi se distingeau prin fapte eroice le dădeau daruri din belşug.

Cei din tabără s-au luptat astfel cu noi timp de trei ceasuri în cap, dar tocmai atunci a răsunat şi un strigăt de „Allah, Allah!", atît din interiorul cît şi din partea de răsărit a taberei. Auzind aceasta, duşmanul a privit înapoi şi a văzut că, din vilaietele secuieşti, veneau ostaşi islamici cu steaguri verzi şi roşii, din altă parte veneau tătarii vînători de duşmani, iar din partea aceasta atacau osmanlîii[342]. Neputînd să mai stea pe locurile lor, ei s-au văzut nevoiţi să fugă şi, părăsindu-şi tabăra, s-au refugiat în munţi, iar noi, zdrobindu-i pe duşmani, în ziua de 28 ale lunii safer din anul 1072[343], am ocupat tabăra secuilor. Un vestitor a fost trimis la serdarul Ali paşa. A fost foarte ascuţită sabia pe care a trebuit s-o primească duşmanul în lupta aceasta. Copacii şi împletiturile care împrejmuiau tabăra erau pline de cadavre omeneşti. Între timp, au fost duse în faţa cortului lui Ismail paşa două mii şapte sute de tidve şi o mie patruzeci de prizonieri. Ei au

---

[340] *Ateş-i Nemrud*, după tradiţia musulmană, rege legendar al Caldeei.

[341] *Neft*.

[342] G. Kraus, *op. cit.*, pp. 443—444, arată că secuii din întărituri i-au respins pe turci dar au fost înfrînţi după ce cei 20 000 de tătari „au năvălit în ţărişoară pe o cale ocolită, pe la stînga, pe care nu călcase niciodată picior de om". Vezi şi Benedek Fidel, *op. cit.*,

[343] 23 octombrie 1661.

fost dăruiţi stăpînilor care îi aduseseră, iar gaziii au fost mulţumiţi cu daruri. Prin tabăra cucerită, ni s-au deschis drumurile şi am intrat în vilaietul secuilor.

//*Ţara şi cetatea secuilor*. Una dintre cele patru provincii[344] ale ţării 71
Ardealului este şi vilaietul acesta al secuilor[345]. De la tabăra ocupată, toate trupele islamice au mers înainte şi, în două ceasuri de trap, spre răsărit, au ajuns pînă în cîmpia secuiască dînd frîu liber cailor. Dar secuii, încredinţaţi că: „Turcii nu vor putea să ocupe tabăra şi să treacă peste ea", petrecuseră mult, bînd şi stînd de vorbă. În atacul dat numaidecît asupra lor, parte din ei au ajuns prizonieri, în cătuşe, iar mulţi alţii au fost trecuţi prin sabie. Cu gîndul de a fugi, mulţi au pornit în munţi. Dintre copiii şi familiile lor, mulţi s-au făcut musulmani. Satele şi oraşele rămase în urmă au fost pîrjolite şi devastate cu totul[346]. Tocmai spre seară, oprindu-se şi încetînd lupta, trupele au fost aşezate strîns, unele lîngă altele, şi tuturor beilerbeilor li s-au dat firmane, iar ei au orînduit caraule în toate părţile.

Descrierea cetăţii Beteştvar[347]. Şi cetatea aceasta aparţine crailor Ardealului, dar locuitorii sînt ţinuţi sub ascultarea crailor numai cu vîrful halebardei, deoarece este un ţinut plin de păduri greu de trecut şi un vilaiet aparte. Cu toate că au fost trimise scrisori de la craiul cel nou[348] şi de la serdar, totuşi ei nu s-au supus deloc.

Dar cetatea aceasta era o cetate de piatră, fără întărituri aşezată la marginea de miazăzi a cîmpiei secuieşti. Era o cetate de piatră, cu cinci laturi, şi avea cinci bastioane puternice şi două porţi noi şi trainice. În noaptea aceea, atacînd cetatea şi oraşul, trupele noastre le-au împresurat, iar cetatea a luat foc, rămînînd în focul mare al numărului nesfîrşit de tunuri. Chiar în noaptea aceea gaziii musulmani şi-au pus vestmintele de noapte şi, pe întunericul nopţii, nedînd răgaz oraşului, au distrus cetatea cu lovituri de tunuri. Strigînd: „Allah, Allah!", am cucerit oraşul şi, cărînd, pînă dimineaţa, toate prăzile mai de preţ, am luat partea ce ni se cuvenea. Întrucît duşmanii, părăsindu-şi avuţiile, se retrăseseră în cetate, în oraş nu rămăseseră decît bătrînii neputincioşi şi nebunii. După îndrumă-

---

[344] *Bölük*. Cele patru provincii la care se referă Evlia Celebi erau: ţara secuilor, regiunea locuită de saşi, comitatele nobile şi Partium (Crişana).

[345] *Seykel vilayeti*.

[346] Fapt confirmat şi de G. Kraus, *op. cit.*, p. 443.

[347] În această regiune există un sat cu numele Beteşti (Betfalău) — Odorhei, dar nu are cetate. Cum Evlia vorbeşte de un oraş cu cetate, el se referă, foarte probabil, la Miercurea Ciuc care a fost ars în cursul acestor evenimente (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 443—444 şi *Monumenta Comitialia*, XII, p. 536). Cetatea de aici se numeşte însă Mico şi ea a fost distrusă la 1661. Despre celelalte cetăţi din regiune (Both, Cetatea Păgînă, Ciceu, Szentlelek, Budvar, Firtos, Tartod, Varhegy etc.) vezi Orban Balasz, *Szekelyföld leirása*, passim şi T. Chindea, *Monumente istorice în Ciuc*, Gheorghieni, 1933, pp. 25—33.

[348] *Mihail Apafi*.

rile lor, s-au găsit, prin pivnițele orașului, atîtea comori, că numai Allah le știe numărul. După aceea am dat foc orașului și, cum vîntul de miazănoapte bătea foarte tare, el a ars cu atîta putere, încît, flăcările ajungînd
72 pînă la cetate, // s-au aprins și multe părți prospere ale cetății, iar focul a ținut pînă în zorii zilei. De cum s-a luminat de ziuă, ungurii[349] ce se aflau în cetate, luînd cu ei avuțiile grele și de preț, au cerut îndurare, împreună cu copiii și familiile lor și, cînd au ieșit din cetate, au fost făcuți prizonieri cu toții. Au căzut în prinsoare: căpitanul lor, două sute de preoți[350], judecătorii lor, împreună cu patru mii de oameni, iar avuțiile lor, pe care le aveau, le-au fost luate. Oastea islamică a pătruns în cetate prin spărturile din zidurile ei și a pus mîna pe multe comori și muniții. După aceea s-a dat foc și în părțile unde încă n-ajunsese pîrjolul și, luînd foc depozitul de muniții și tunurile, vreo treizeci de tunuri s-au slobozit de la sine. Cetatea și orașul au fost distruse. Luptătorii, purtători de biruințe, s-au bucurat și s-au veselit.

După aceasta trîmbițele au cîntat de plecare și, mergînd o jumătate de ceas, am conăcit în satul Namiegik[351]. S-au pus santinele în cele patru părți, și noaptea aceea am petrecut-o acolo. Cei care au mers în satele și orașele înfloritoare din cele patru direcții s-au întors nevătămați și plini de prăzi. Apoi, dimineața, s-a ținut sfat, iar crainicii au strigat: „În locul acesta de popas vom rămîne trei zile și trei nopți. Cei care merg în incursiune prin împrejurimi să meargă numai în cete și să fie cu băgare de seamă, iar în ziua a patra toată lumea să fie aici, în sat".

În ziua aceea am plecat și eu, umilul de mine, cu cincizeci de oșteni dintre oamenii lui Melek-Ahmed pașa, cu două sute cincizeci de gazii de la Timișoara, Agria și Kanizsa și cu cinci sute de tătari și, cu nădejdea în Allah, după ce am gonit vreme de o zi și o noapte, pe cîmpia secuiască[352], spre miazănoapte, am ieșit din hotarele ținutului secuiesc și ne-am oprit în apropierea uneia din întăriturile puternice care se vedea pe malul marelui rîu Nistru[353]. Dimineața, la lumină, am văzut că ne găseam lîngă orașul Lopovecise[354]...

73 ... Orașul acesta se află la o cale de un conac[355] de cetatea leșească
74 ce se cheamă Camenița[356]. // Punîndu-ne nădejdea în Allah și zicînd „pute-

---

[349] *Madjar (Macar).*

[350] *Irșek*; *érsek*, „episcop".

[351] Loc necunoscut. Poate Toplița-Ciuc (azi înglobată în orașul Miercurea-Ciucului). Vezi ed. Karácson, p. 128.

[352] *Seykel Sahrasï.*

[353] *Tuzla*, în loc de *Turla*, numele turcesc al Nistrului.

[354] *Lapovavecise*, oraș în Polonia(?). Oricît de tare ar fi gonit Evlia cu oștenii săi, ei nu puteau ajunge într-o zi și o noapte din secuime pînă la Nistru!

[355] *Merhalè*, măsură de distanță: cale de o zi de mers.

[356] *Kamanicise.*

re corbului şi mulţumiri picioarelor[357], am mers de aici, ziua şi noaptea, şi am ajuns în oraşul Sion[358]. Am aflat că acesta ţine de Ardeal, dar locuieşte în el un vameş al crailor leşeşti[359], deoarece oraşul acesta se află pe graniţa dintre ţara secuilor din Ardeal şi Polonia, pe malul rîului Nistru. Este o localitate cu vii şi grădini, asemenea grădinii raiului, aşezate la poalele unui podiş. În el nu se găsea însă nici un om. Toate străzile erau aşezate în felul tablelor de şah şi curgea apa prin ele. Palatele de piatră, mai mici sau mai mari, ce se găseau în oraş, nu puteau fi numărate. Unele erau acoperite cu bronz, altele cu plăci de cositor; avea case frumoase, acoperite cu olane de culoare albă, verde şi roşie. Căminele erau, toate, împodobite, iar gurile coşurilor erau făcute în formă de gură de balaur şi toate erau înalte. Se spunea că este un oraş cu climă foarte bună. Aflînd de apropierea trupelor osmăneşti, locuitorii fugiseră prin vii şi prin munţi, părăsind oraşul; de aceea, ai noştrii au dat foc oraşului.

Deşi am ajuns la locul de plecare, în două zile şi două nopţi[360], totuşi, pe locul unde se afla oastea am văzut suflînd vîntul. Atunci, noi, toţi, am fost cuprinşi de teamă. „Hai-hai–ziceam noi — serdarul ne-a lăsat în mijlocul duşmanilor", şi ne sfătuiam în fel şi chip. În cele din urmă, ne-am hotărît să lăsăm calabalîcul şi să căutăm să ieşim în vreo parte, măcar cu prizonierii pe care-i aveam. Umilul de mine am zis: „Bre, gazii! Aici au fost patruzeci-cincizeci de mii de ostaşi. Chiar dacă ei au plecat, trebuie să fi lăsat urme. Să le căutăm urmele şi să pornim şi noi pe drumul pe care s-au dus ei. Sigur, ei au plecat ieri sau astăzi". Toţi au fost de aceeaşi părere şi ne-am împrăştiat pe cîmpia secuiască şi am dat de urmele celor din armată. Ei plecaseră pe altă cale decît cea pe care veniserăm noi şi abia porniseră la drum. Zicînd că: „sînt pe aproape!", am luat-o repede, iar cînd am ajuns ariergarda, ne-am închinat, de mulţumire, lui Allah. Dar carele noastre rămăseseră acolo, deoarece erau locuri muntoase şi prăpăstioase. În cele din urmă, am luat de la ostaşii de Buda o căruţă şi, cu patru viteji tătari, am adus goală frumoasa noastră căruţă aurită, pentru a o împărţi cu ei. În ziua aceea, mergînd către miazăzi, am ajuns la cetatea Odorheiul-Săcuiesc[361].

//*Cetatea Odorheiul-Săcuiesc*. Şi aceasta se află sub ascultarea crailor Arde- 75
alului şi este întărită. Cînd Ismail paşa, serdarul, trimise sol ca să-i iscodească pe cei de acolo, ei l-au omorît pe sol, iar pe cei din suită i-au alungat, înju-

[357] „*Kuzguna kuvvet, kalçaya bereket*" e o zicală în limba turcă.

[358] *Sion* sau *Seyven* (?).

[359] *Leh kıralları*.

[360] Evident că această distanţă nu putea fi parcursă în zilele indicate de Evlia. Poate să fie o reconstituire greşită a faptelor din trecut.

[361] *Seykel Kalesi*. Odorheiul-Secuiesc.

rîndu-i şi bătîndu-i[362]. Atunci Ismail paşa s-a oprit numaidecît sub cetate, ca la o bătaie de tun, şi a asediat-o. Dar asediul simplu nu putea fi de nici un folos. Cetatea era bine întărită şi bine aprovizionată cu toate cele de trebuinţă, iar noi nu aveam decît o sută de tunuri mari şi o sută de ghiulele. Ca să fie numai de formă şi pentru arătare, am mai luat cu noi încă douăsprezece tunuri mari. De fapt, un singur bastion al acestei cetăţi, din faţa noastră, făcea cît toate celelalte cetăţi din Ardeal. Mai cu seamă, în şanţul adînc şi mare, de jos, curgea, ca o mare, rîul Seykel[363], înconjurîndu-i toate părţile. În cele patru laturi, cetatea era împodobită cu mai multe rînduri de turnuri înalte, care nu pot fi descrise. Mai mult chiar, cînd au fost iscodiţi cei cincizeci de oameni prinşi în preajma cetăţii, ei ne-au spus aşa: „În cetate se găsesc, laolaltă cu soldaţii a şapte comitate, optsprezece mii de ostaşi creştini, iar raialele şi beraialele sînt fără număr. Armele şi proviziile ce se găsesc în cetate sînt, de asemenea, fără de sfîrşit. O să întîmpinaţi mari greutăţi în cucerirea ei. Doar s-o atacaţi într-o noapte, pe neaşteptate, căci aşa i s-a întîmplat odată şi craiului leşesc, iar leşii au fost alungaţi de sub cetate".

Astfel, în căldurile cele mari, rînduind paza de jur împrejur, ne-am oprit sub cetate. În noaptea aceea, strigătul de „Ya Jorj!", al celor din cetate, se ridica pînă la cer, şi, în cele patru laturi ale cetăţii, deasupra tuturor zidurilor şi porţilor, luminau cîteva sute de mii de torţe, încît, în întunericul nopţii, ei umblau ca în plină zi şi, astfel, au slobozit peste două mii de salve de tunuri. Văzînd această situaţie şi dîndu-şi seama de greutăţile ce-i stau în calea cuceririi cetăţii, a doua zi, dimineaţa, Ismail paşa, nici nu şi-a mai aruncat ochii spre ea ci, luînd-o spre miazănoapte, prin cîmpia secuiască şi mergînd trei ceasuri, şi-a aşezat cortul pe o colină înaltă. Iar ostaşii, cu corturile şi cu tot calabalîcul lor, s-au aşezat pe cîmpie, în faţa cetăţii Mezdanvar[364].

Cetatea Mezdanvar. A fost zidită de un crai cu numele de Mezdan
76 Ban[365]. // Se află sub stăpînirea crailor Ardealului şi pe pămîntul vilaietului secuiesc; dar locuitorii nu prea ascultă de crai, cetatea lor fiind o zidire

---

[362] G. Kraus, *op. cit.*, p. 397, vorbeşte de o ciocnire între ostaşii lui Kemény şi cei turci la Săcueni „care este o cetate deosebit de însemnată".
Pentru reconstituirea drumurilor urmate de oastea turco-tătară vezi harta întocmită de Benedek Fidel, *op. cit.*, p. 47.

[363] *Seykel.*

[364] *Mezdanvar*, cetatea Mezdan. În regiunea Ciucului existau cetăţile Both, lîngă Gheorghieni, Mico, la Miercurea Ciuc (care a fost distrusă la 1661), Cetatea Păgînă, situată pe o stîncă, cetatea Ciceu, pe un deal de pe malul Oltului, etc. (T. Chindea, *op. cit.*, pp. 25—31, Orban B., *A szekelyföld leirasa*, I, pp. 60—63, 126—129, 131—133; II, pp. 57—64, 69 şi urm. şi passim).

[365] Personaj imaginat de Evlia Celebi pentru a explica numele cetăţii.

puternică de piatră, cu bastioane înalte. Şanţul cetăţii, zidurile şi bastioanele sînt împodobite cu crenele şi e plină cu arme de război. În latura dinspre apus, pe marginea unei mlaştini, avea un oraş înfloritor, în care se aflau mai multe biserici, lucrate cu artă, hanuri, tîrguri şi bazare. De îndată ce s-a aşezat sub această cetate, Ismail paşa, a trimis ca sol, la căpitanul cetăţii, pe ceauşul Hasan, unul din agalele de la Buda. Ceauşul Hasan a venit înapoi la paşă cu capul spart şi cu ochii scoşi. Atunci, crainicii oastei au strigat numaidecît, iar soldaţii au pus îndată mîna pe arme şi s-au pregătit.

Împresurînd cetatea şi oraşul, în revărsatul zorilor, oastea a pornit la atac, din toate părţile, mai întîi asupra bastioanelor şi, de pe înălţimile din împrejurimi, au slobozit numaidecît în cetate cinci sau zece salve de tunuri. Dar şi din cetate s-au tras vreo patruzeci-cincizeci de ghiulele. Pe cînd duşmanul era ocupat în partea aceasta, s-a dat foc oraşului de jos. N-au trecut nici două ceasuri şi, neacordîndu-i-se îndurare, cetatea a fost cucerită, iar ostaşii au intrat în ea şi au luat, în total, o mie şapte sute de prizonieri aleşi. Avuţiile au fost împărţite gaziilor. Ceauşul Hasan, la rîndul său, a scos ochii căpitanului care îl orbise pe el şi, după ce au fost torturaţi cei şaptezeci de birăi[366] şi preoţi şi toţi cei o mie şapte sute de prizonieri, căpitanul a fost tăiat în bucăţi la locul de pedeapsă.

Prizonierii au povestit apoi că acel căpitan era un om foarte crud, iar pe prizonierii turci şi musulmani, care îi cădeau în mînă, îi jupuia de vii, de piele, şi îi răstignea pe cruci. „Atunci nu s-a întîmplat o nedreptate cu el", am zis noi. Apoi, la acest conac, crainicii lui Ismail paşa au strigat astfel: „Vom poposi trei zile sub cetatea aceasta şi fiţi cu grijă! Toţi ostaşii să meargă în cete în incursiuni, prin împrejurimi, să prade şi să jefuiască". În tabără n-au rămas decît trei mii de ieniceri, două mii de ostaşi de la Buda şi două mii de la Agria şi alţi pedestraşi. Toţi ceilalţi au început să se răspîndească prin împrejurimi. Numai Allah ştie cantitatea prăzilor luate.

Nu numai în ţara secuilor, dar şi în Ardeal, pe o distanţă de cîteva zile de mers a început să dispară urmele de prosperitate. În nici o expediţie n-a fost atîta distrugere şi nu s-au pricinuit atîtea pagube ca în expediţia aceasta[367]. Cetele prădalnice au pustiit pînă în ţările leşeşti, ale Ungariei de mijloc[368], Austriei[369] şi Moldovei[370].

---

[366] *Biro.*

[367] Despre situaţia tristă în care ajunsese Transilvania în această vreme vezi: Pasko Kristóf, *Erdély országának pusztitásarol szóló siralom* [Cîntecul de jale despre ţara Transilvaniei prădate], Sibiu, 1663, Szalárdi János, *Siralmas magyar Krónika* [Cronica maghiară de jale], ed. Kemény Zs., Pesta, 1853, Iohannes Graffius, *Siebenbürgische Ruin, beschreibts in Warhrheit nach deme, was er wehrend der Belägerung in der Königlichen Herrmannstadt 1658—1661,* în *Deutsche Fundgruben,* II, 1840, pp. 141—234.

[368] *Orta Madjar (Macar).*

[369] *Nemse.*

[370] *Bogdan.*

77 //Iată că, prădînd tot aşa, timp de trei zile şi trei nopţi, cîţi prizonieri buni s-au găsit în ţinutul secuiesc[371] şi în alte părţi, toţi au fost ridicaţi. În sfîrşit, adunîndu-ne oastea pe cîmpia secuiască, niciunul din oamenii noştri n-a rămas în urmă şi, întorcîndu-ne din luptă, cu patru mii de care încărcate cu prăzi, am pornit să ieşim prin trecătoarea secuilor[372].

Încăierarea dintre ieniceri şi tătari

Toţi oştenii din Buda şi Agria, făcînd înţelegere deplină cu ienicerii, au ieşit prin acest Tabur Bogazî[373], spunînd astfel: „Se poate ca noi, pedestraşii, după ce am cucerit tabăra, să rămînem cu mîinile goale?"[374]. Zicînd astfel, ienicerii pedestraşi s-au năpustit asupra tătarilor şi a carelor. Năpustindu-se ca nişte lupi flămînzi, ei i-au trîntit pe tătari de pe cai şi le-au luat toţi robii şi toate prăzile.

Tătarii, sărind numaidecît pe cai, au zis: „Ienicerii aceştia ne caută ceartă. Să nu-i lăsăm să treacă mai departe de aici" şi s-au încăierat de-a binelea cu ienicerii. Dar ienicerii se găseau în tabără, iar tătarii pe cîmp deschis. Cînd cîţiva dintre tătarii de seamă au devenit martiri, atunci, serdarul Ismail paşa şi ceilalţi emiri şi beilerbei înţelepţi, precum şi ciorbagiii ienicerilor, intrînd numaidecît între ei, s-au rugat de gaziii celor două părţi, dar n-au izbutit ⟨să-i convingă⟩, şi tătarii, ruşinaţi şi păgubiţi, s-au îndreptat cu caii lor spre serdarul Ali paşa[375].

Slavă lui Allah, carele şi prizonierii noştri aflîndu-se lîngă gaziii de serhat[376], n-am pierdut nimic.

În ziua aceea, pe cînd treceau prin trecătoarea Tabur Bogazî atîtea mii de oşteni, noi am privit-o foarte atent şi cu de-amănuntul. Era o tabără ciudată. Nici un constructor din lume nu şi-a putut închipui o asemenea tabără. Aceasta era o tabără înconjurată din toate părţile cu fel de fel de meşteşuguri diavoleşti, ca un fel de plasă. Chiar acum, cînd era pace, abia am putut s-o străbatem într-o zi. În ziua următoare, formînd un alai mare cu prizonierii şi cu prăzile, am ajuns la oaste.

---

[371] *Leh* în loc de *Seykel*, secuiesc.

[372] *Seykel Bogazı*, „trecătoarea secuilor". Este vorba de pasul Ciucului, numit şi trecătoarea secuilor (*Călători*, V, p. 602). Vezi şi observaţiile lui P. Binder în „Rev. de istorie", 1974, p. 969.

[373] *Tabur Bogazı* „Trecătoarea taberei". Aceeaşi cu *Seykel Bogazı* (Trecătoarea secuilor de mai sus). Evlia o numeşte astfel pentru că acolo fusese tabăra secuilor, cînd a pătruns armata turcească în Ciuc, sub conducerea lui Ismail paşa.

[374] Rămînînd la „Mezdanvar" de pază, ei nu putuseră lua parte la incursiunile de pradă. Vezi mai sus textul.

[375] Ali paşa nu trecuse în Ciuc, ci aştepta, în scaunul Odorhei, întoarcerea trupelor trimise după pradă.

[376] Adică lîngă trupele de la cetăţile de margine ale imperiului. Evlia Celebi a mai descris aceste evenimente din 1661.

În fața cortului serdarului Ali pașa s-a ținut un sfat mare și Ismail pașa, serdarul[377], a primit în dar o haină împodobită, iar Djerrah-Kasîm pașa, Pir-Hasan // pașa și Husein pașa și ceilalți emiri și chehaiaua lui 78
Melek ⟨Ahmed⟩ pașa și ciorbagiii ienicerilor și alții au primit, în total, trei sute zece caftane cusute cu fire de aur și au fost îmbrăcați cu ele. I s-a dat un caftan și serdarului tătarilor, Șahpolad aga, dar acesta, refuzind să-l îmbrace, a vorbit așa: „Porunca e a legii Profetului. Într-adevăr, azi ești serdarul nostru cel măreț și înaltul nostru vizir. Să ne faci dreptate la acest divan al padișahului. Noi sîntem un alai de gazii pribegi fără soldă și venim în ajutorul credinței celei drepte și, părăsindu-ne țara, devenim viteji, ori martiri. Sîntem frați de aceeași credință, dar ienicerii, lovindu-ne, ne nimicesc ca pe niște dușmani!" Zicînd acestea, ei i-au depus pe cei șaptesprezece martiri ai lor pe locul unde se ținea divanul. Apoi, zicînd iară: „Ei ne-au luat mulți prizonieri și prăzile", dădu defterul[378] în mîna serdarului, iar mîrzacii, agalele de nutreț, atalîcii[379], trîntindu-și căciulile la pămînt, izbucniră în plîns.

Serdarul chemă îndată la divan pe agalele ienicerilor, pe Muhzîrbeizade Mustafa aga din Tekirdag[380] și pe ciorbagiii trimiși la expediție și le zise: „Priviți gazii! Ce-s cu martirii aceștia? De ce faceți asemenea fapte nedrepte? Oare luptătorii tătari nu ne sînt frați și tovarăși de drum și de luptă?" Atunci comandantul ienicerilor răspunse: „Stăpîne[381], mergînd la lupta aceasta, noi am vorbit cu tătarii și le-am spus: «Prieteni, noi, ca pedeștri, sîntem oameni cu picioarele legate și nu putem să alergăm. Dar voi, repeziți-vă cu caii voștri, strîngeți pradă, iar la întoarcere, să o împărțim laolaltă». Cu asemenea legăminte și condiții am plecat. Slavă lui Allah, țara dușmanului a fost cucerită, dar, la întoarcerea din expediție, cînd ne-am cerut partea din prăzi, unul dintre ei a strigat: «Lovește-l!» și, năpustindu-se asupra noastră, pe nouă dintre oamenii noștri i-au făcut martiri. Să se hotărască după Șeriat". Și martirii ⟨turci⟩ au fost aduși la locul acela.

Iar tătarii ziseră hotărît: „Ferească Allah! noi n-am spus să împărțim prada cu voi. Voi vă aflați în luptă sfîntă și primiți soldă, dar noi sîntem niște viteji pribegi. Voi ați omorît mai întîi oamenii noștri ca să ne luați avuțiile, iar noi am avut dreptate să vă vărsăm sîngele, pentru că voi ați devenit tîlhari de drumul mare și ați fost condamnați potrivit versetului: „Nimicește-i pe cei ce atacă poporul..."

---

377 Ali pașa era de fapt *seraschierul*, adică generalissimul corpului expediționar, iar Ismail pașa era *serdarul* (comandantul) detașamentului care prădase Ciucul.

378 *Defter*, listă, condică, catastif.

379 *Atalık*, bătrînii din oastea tătară.

380 *Tekirdag*, localitate în Turcia europeană.

381 *Sultanım*, formulă de politețe.

După răspunsul acesta aşa de tăios, Ali paşa zise: „Pe legea padişahului, o să vă reclam pe toţi padişahului şi vă voi ucide; să daţi numaidecît înapoi, acestor gazii, pe toţi prizonierii, după cum scrie în defter; altfel vă priveşte!" Dînd astfel de poruncă hotărîtă, luptătorii tătari au ieşit afară, aducîndu-i mulţumiri.

79 Dar mai este oare cu putinţă ca // vînatul căzut în gura balaurului cu şapte capete să scape, aşa, dintr-odată? În cele din urmă, s-a stîns cam jumătate din prizonieri şi din pradă şi li s-a restituit tătarilor. Pentru cealaltă jumătate, Ali paşa le-a dat tătarilor, din averea sa personală, douăsprezece pungi de bani, mulţumindu-i astfel. Ienicerii şi tătarii căzînd la înţelegere, serdarul cel prevăzător, pentru a încheia împăcarea, a pus să se ridice un cort aparte şi a dat un ospăţ aşa de mare că nu se poate descrie.

Venind vestea că pe ici pe colo secuii s-au întors în cetăţile şi satele lor şi au început să le repare, vestitul serdar, pentru a-i pedepsi pe tătari, i-a trimis din nou pe toţi tătarii în ţara secuilor şi, în două zile, oastea s-a îmbogăţit cu zece mii şi şase sute de prizonieri şi cu pradă nesfîrşită. Serdarul a plecat de aici şi, cotind de astădată spre apus, am trecut prin faţa cetăţii Odorhei[382].

În bătălia aceasta sfîntă, numai de mîna tătarilor au pierit treizeci de mii de oameni. O, Allah!, oare şi aceştia nu sînt locuitori ai pămîntului? Nu sînt şi ei creaturi scumpe? Nu sînt şi ei, ca şi toate făpturile, nişte călători ce vin şi pleacă din saraiul lumii? Ce-i cu necorocirea aceasta pe capul lor? Vorba răposatului Veysi efendi: „Cînd a fost lumea înfloritoare şi prosperă?"

Plecînd de aici, am ajuns în trei ceasuri la satul Seniak[383]. Aici, locuitorii secui, căpitanul, birăii şi juzii au arborat steaguri albe şi, cerînd iertare, au venit la crai şi, dînd o sută cincizeci de pungi de bani pentru vistieria padişahului, în contul birului neplătit de şase ani, au răscumpărat de la Ali paşa, cu suma de patruzeci de guruşi, pe căpitanul[384] cetăţii Beteştvar. De aici, mergînd mai departe, am ajuns la cetatea Rupea[385].

Cetatea Rupea. Şi aceasta e o cetate a saşilor de sub ascultarea crailor Ardealului. Toţi căpitanii, birăii, dregătorii şi fruntaşii[386] au adus craiului două sute de pungi pentru birul padişahului şi, predîndu-le, au luat dovadă scrisă pentru ele. În locul acesta, dîndu-se craiului un cort, s-a dat firman ca el să meargă şi să stea separat.

---

[382] *Udvarhel.*

[383] Ar putea fi satul Stena, situat la circa 5 km sud-vest de Rupea.

[384] Căderea lui în mîinile turcilor este amintită mai sus, la ocuparea cetăţii Beteştvar.

[385] *Kohalom*, după Köhalom (Movilă de piatră), româneşte: Cohalm, Rupea de azi. Despre cetatea Rupea, amintită la 1324, vezi îndeosebi H. Müller, *Die Repser Burg*, Sibiu, 1900.

[386] *A'yan.*

Discuția unui preot[387] binevoitor cu serdarul Ali pașa

Un preot din cetatea aceasta, venind în taină la Ali pașa, îi spusese: „Fiți cu băgare de seamă, // stăpîne! Iată, craiul Ioan Kemény stă gata, 80
la cinci conace de aici, sub cetatea Gilău[388] cu cincizeci de mii de soldați[389]. Strînge ostași din Austria, Polonia, Cehia, Suedia[390] și de la Karol[391] și are de gînd să vă atace în locul acesta. Iar ostașii voștri sînt risipiți prin munți după vînătoare de oameni și umblă pe acolo. Și am auzit că nici Siedi-Ahmed pașa nu e printre voi. L-ați ucis, la poruncă, pe acel viteaz războinic, iar dușmanul a ieșit la iveală. Dacă Ioan Kemény n-a scos capul pînă acum, a făcut-o pentru că trăgea nădejdea că: «pînă la urmă, turcii o să aibă nevoie de mine și, la rugămintea împăratului[392], mă vor numi crai». Auzind acum că ați pus alt crai în locul lui, el s-a supărat foc și cu siguranță că vă va ataca pe neașteptate".

Ali pașa nu l-a lăsat pe preot să plece, ci l-a dat în seama lui muhzîr aga, ca să-l țină sub supraveghere și, chemîndu-l pe crai la el, i-a pus tot felul de întrebări cu privire la situația lui Ioan Kemény. În timpul acesta, au venit de la pașa de Oradea două iscoade îmbrăcate ca negustori și i-au adus scrisori care se potriveau cu spusele preotului. Atunci serdarul îi dădu preotului daruri cu mărinimie și îl trimise la crai. Cu acest prilej, a aflat și craiul vestea cea înspăimîntătoare, și chiar în ziua aceea a trimis înștiințare în cetățile ce-i erau supuse.

În noaptea aceea, pînă dimineața, creștinii cu șepci negre au început să umple toate părțile. Melek-Ahmed pașa zise către serdarul suprem[393]: „Lucrul cel mai cuminte ar fi să așezăm oastea craiului în direcția de unde va veni Ioan Kemény și ceva mai departe de oastea noastră, iar între ele să fie așezați, dintre ai noștri, oștenii viteji al lui Çatalbaș pașa, ai lui dogan-

---

[387] *Papas*, popă.

[388] *Gâlu* (citește Ghialu) de la ung. Gyallu. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 429, tabăra lui Kemény se afla lîngă satul Corușu, la o milă de Cluj, unde Kemény a aflat de alegerea ca principe a lui M. Apafi. Tabăra lui Ali pașa se găsea lîngă Iernut (*ibidem*, p. 431), unde pașa a stat cîteva săptămîni, după care, la 26 sept., a plecat pe ruta Bahnea, Dej, Chendu Mic etc., ajungînd la Făgăraș (*ibidem*, pp. 436—437, 446), plecînd apoi pentru iernat la Timișoara, rămînînd în Transilvania Ibrahim pașa și Küçük Mehmed pașa.

[389] Din alte surse știm că, în toamna lui 1661, ostașii lui Montecucculi — aliatul lui Kemény — erau în număr de 36 000, în timp ce Kemény avea circa 10 000 de soldați (*Monumenta Comitialia*, XIII, p. 533). De la Kraus, *op. cit.*, p. 431 aflăm că turcii „sînt de patru ori mai mulți decît cele două oști ale lui Kemény". Austriecii retrăgîndu-se, Kemény a rămas cu o oaste de circa 9 000 de oameni (*ibidem*, p. 458).

[390] *Isfadj*; de obicei *Isfedj*, *Isveç*.

[391] Necunoscut. Probabil Cracovia; cazaci(?).

[392] *Çasar*, din ung. *Császár*, germ. *Kaiser*, „împărat". E vorba de Leopold I.

[393] *Serdar-i ekrem*, titlu ce se dă comandantului suprem al corpului expediționar, generalissim. Se acordă de obicei marelui vizir, în timpul expedițiilor.

djibaşî[394] Ibrahim paşa şi cei din eialetul Karaman, iar în faţa craiului să meargă şi să conăcească tătarii călăreţi". Toată lumea a găsit potrivit sfatul lui Melek ⟨Ahmed⟩ paşa, iar Küçük-Mehmed paşa zise: „Stăpîne, dacă m-ai primi şi pe mine ca comandant al avangărzii, aş înainta şi eu, făcînd cuceriri, şi n-aş rămîne în urma puternicilor noştri prieteni". Cînd el a spus aceste cuvinte, Melek-Ahmed paşa îi răspunse îndată: „Iată, aşa trebuie, aşa se face treabă!", şi, sărind de la locul lui şi desbrăcîndu-şi haina îmblănită, o puse, în numele serdarului, pe umerii lui Küçük-Mehmed paşa, zicîndu-i: „Mergi! Allah să-ţi dea noroc! Pe tine frate, serdarul te-a aşezat în avangardă, înaintea craiului". La aceste cuvinte ale lui Melek,
81 serdarul rămase uimit. Küçük-Mehmed paşa i-a sărutat mîna, // iar craiul şi Ibrahim paşa au ocupat numaidecît poziţiile, la depărtare de o zi de mers[395] de ordie, dar oastea cutreiera şesul oraşului Rupea, ca şi cînd ar umbla după prăzi.

In noaptea aceea, Küçük-Mehmed paşa, necunoscător al lumii străine, a dispărut, cu toată oastea sa, de lîngă tabăra craiului, iar corturile şi toate lucrurile lor au rămas pe loc, dar cît priveşte pe stăpînii lor, nu era nici o urmă. Cînd serdarul a auzit de aceasta, a rămas încremenit. De fapt însă, în noaptea aceea, Küçük-Mehmed paşa plecase în mare grabă numai cu cei şase mii de călăreţi şi viteji de serhat, hotărît să-l nimicească pe Ioan Kemény.

El a luat-o înainte cît a putut de repede şi, mergînd o zi şi o noapte, în zorii zilei, cu strigătul de „Allah, Allah!", pornit din suflet, şi-a repezit calul asupra a şaizeci de mii de duşmani ce zăceau morţi de beţi, îmbrăcaţi în armuri, şi, ciocnindu-se, s-a încins o luptă şi o bătaie mare şi, vrînd-nevrînd, îl lovi pe duşman aşa de tare, de nu s-a mai văzut aşa ceva. Craiul Ioan Kemény, aflînd de aceasta, vroi să scape cu fuga, dar oastea îl atacă şi, ucigîndu-l pe cîmpul de luptă, îi luă toate carele şi corturile[396].

---

[394] Căpetenie peste *şoimari*.

[395] *Fersah*, cale de o zi de mers.

[396] Evlia revine asupra evenimentelor. Ioan Kemény a fost înfrînt de Küçük-Mehmed paşa la 23 ianuarie 1662 şi nu în toamna anului 1661. Lupta s-a dat lîngă Sighişoara, la Seleuş. Evenimentele sînt povestite mult mai bine şi mai pe larg de G. Kraus, *op. cit.*, pp. 472—474, care dă numeroase ştiri despre acţiunile întreprinse de cele două oşti înainte de lupta finală.

Despre această luptă, la care au participat şi oşteni din Ţara Românească şi Moldova, vezi şi Radu Popescu, *Istoriile*, pp. 128—129.

Despre moartea lui I. Kemény vezi Rónay Elemer, *Kemény János fejedelem halála és nyugvohelye* [Moartea şi locul înmormîntării principelui I. K.], Cluj, 1929; Berweth Wilmos, *Egy sirkö a nagy-szöllösi csatatéren* [O piatră funerară pe cîmpul de luptă de la Seleuşul Mare], în „Századok", 1893, pp. 743—747; Persián Kálman, *Kemény János fejedelemsége* [Principatul lui K.J.], Cluj, 1907; *Cserei Mihaly Historiaja, 1661—1771*, Pesta, 1852, pp. 6—10, etc.

Strîngînd patruzeci de mii de capete şi şapte mii de soldaţi prizonieri[397] şi trompete şi clopote şi figuri de zeiţe cu cruci şi patruzeci de tunuri şi o mie şi şaizeci de trăsuri şi alte lucruri şi alimente, s-au întors la oaste, în a şaptea zi de la plecare, cu un alai mare şi purtînd tidvele pe prăjini, care păreau o pădure şi pe care le-au rostogolit înaintea cortului serdarului suprem.

Ali paşa, serdarul, de bucurie, a pus pe umerii lui Küçük Mehmed paşa două haine îmblănite, iar la brîu l-a încins cu o sabie şi cu un hanger, bătute în nestemate, precum şi cu un arc de săgeţi, iar pe cap i-a înfipt o pană de şoim, zicîndu-i: „Ei Küçük Mehmed, pui de leu, să-ţi fie de bine pîinea padişahului!" I-a dăruit şi un eialet. Apoi, au trimis la Poarta fericirii ştirea îmbucurătoare a omorîrii lui Ioan Kemény şi vestea numirii craiului[398].

Serdarul vorbi astfel: „Cine mă iubeşte să-l cinstească cu daruri pe Mehmed paşa". Şi Melek paşa, Çavuşzade, Djerrah-paşa, Ismail paşa, Husein paşa şi Pir-Hasan paşa i-au dăruit, cu toţii, cîte o haină îmblănită şi alte stofe scumpe. // Tot atunci şi craiul, de bucurie că rivalul său, 82
Ioan Kemény, era mort, i-a dat lui Küçük-Mehmed paşa cincisprezece pungi de bani, o mantie îmblănită, o sută de care de zaherea şi zece care cu postavuri. Bietul Küçük-Mehmed paşa, care nu era decît un simplu beilerbei, se pomeni deodată, datorită vitejiei sale, puternic ca şi Alexandru[399] şi stăpîn pe avere, căci, intrînd în stăpînirea lucrurilor luate de la Kemény: bani, bagaje, echipament, provizii, nimeni nu l-a întrebat şi nimeni nu s-a amestecat. Prizonierii puşi în lanţuri vorbeau: „Numai bani peşini erau două mii de pungi de guruşi — taleri şi o sută de pungi de galbeni ungureşti". Chiar şi ostaşii viteji ai lui Mehmed paşa au primit, fiecare, lucrurile unui căpitan şi o sută de pungi de bani[400], iar în faţa lui, zi şi noapte, stăteau numeroase slugi în picioare. Iată, aşa se îmbogăţeşte cu pradă cine e viteaz şi brav!

Expediţia aceasta a fost binevenită pentru craiul cel nou, dat fiind că rivalul său, Ioan Kemény, a fost omorît. Acum, craiul fiind liber, el a strîns într-o săptămînă birul rămas de trei ani, în sumă de două mii de

---

397 Kemény a avut în total 9 000 de ostaşi, din care au fost ucişi 575 de oameni (G. Kraus, *op. cit.*, p. 474). În vol. V, p. 144, Evlia Celebi susţine că Kemény a fost ucis la Odorhei, împreună cu 7 000 de oşteni.

398 După acelaşi Kraus (*op. cit.*, p. 475), Ali paşa se găsea în această vreme la Timişoara, unde a aflat vestea uciderii lui Kemény printr-un capugibaşi pe care-l trimesese cu scrisori către „stările ţării" să se informeze asupra situaţiei din Transilvania. La Evlia cronologia este greşită.

399 *Iskender*, Alexandru Macedon.

400 Exagerare evidentă. Evlia Celebi a mai descris aceste evenimente (*Seyahatname*, vol. V).

pungi, şi l-a predat vistieriei şi a jurat şi pentru strîngerea a o mie de pungi, cît mai rămînea de plătit padişahului[400bis].

Într-adevăr, planul acesta şi ducerea lui la bun sfîrşit s-au îndeplinit prin măsurile de prevedere ale strălucitului serdar Ali paşa şi prin binecuvîntata influenţă a lui Melek-Ahmed paşa. Căci Ali paşa era un comandant foarte bun, inteligent, prevăzător, om de suflet, înţelegător şi iscusit. El se trăgea cu adevărat din neamul lui Ebu Bekir es-Sîddîk[401], cel preţuit de Allah, şi era fiul lui Kara-Piri paşa, vizirul sultanului Selim[402], devenit cunoscut prin aşezămintele de binefacere, întemeiate de el la Silivri[403]. Lui îi lipsea o încheietură a degetului cel mare de la mîna dreaptă şi semnul acesta, după cum se spune, îl avea şi Ebu Bekir, cel preţuit de Allah. El a văzut lumina zilei la Kîrkkilise[404]. A crescut în slujba kapudanului Hasan paşa, apoi a fost sub ascultarea vizirului Tabanî-Yassî, fiind, după aceea, chehaiaua lui Derviş Mehmed paşa, defterdarul, chehaia al sultanei-valide[405] şi apoi, devenind capudan, a clădit o cetate la Dardanele[406]. După aceea a cucerit Oradea[407] şi apoi a fost numit serdar împotriva Ardealului. După aceea s-a dus la Ujvar[408], iar după cucerire, a murit lîngă această cetate...

83 // A fost un vizir generos şi prieten al celor învăţaţi şi retori, totdeauna vesel şi bine dispus, cronicar şi orator, vestit pentru faptele lui. Prin mii de măsuri şi iscusinţe, el a condus armata în ţara Ardealului şi, ducînd oastea la biruinţă şi triumf, a cîştigat faimă. Cînd lucrurile stăteau astfel, s-a ivit un eveniment neplăcut.

Evenimente triste şi neplăcute. Pe locul unde conăceam, sub cetatea Rupea, au venit din cetăţile noastre: Buda, Esztergom[409], Alba Regală[410], Simontorn[411], Kanizsa, scrisori sîngeroase, prin curieri, care cereau ajutor. În ele se spunea: „Stăpîne, vino repede, căci ţinuturile şi vilaietурile sînt pierdute!"

Cînd colo, împăratul Austriei[412] săvîrşise o laşitate, stricînd şi călcînd tratatul de pace. Socotind că e prilej de pradă şi găsind vilaietul Buda fără oaste, el zise: „Osmanlîii s-au dus să pustiască Ardealul; hotarele trebuie

---

400bis Despre banii trimişi Porţii vezi *Monumenta Comitialia*, XIII, p. 103 şi urm.
401 Prim calif, care a urmat după Mahomed.
402 Selim al II-lea (1566—1574).
403 *Silivri*, Selymbria, oraş în Turcia europeană, la vest de Istanbul.
404 *Kırkkilise*, oraş la nord-vest de Istanbul; azi: *Kırklareli*.
405 Valide-Sultan, sultana mamă.
406 *Bahr-ı Sefid Bogazı*.
407 *Varat*.
408 *Ujvar*, zis şi Neuhäusel; azi: Nové-Zamky, in Slovacia.
409 *Usturgon*.
410 *Istolni Belgrad*.
411 *Şimontorna*.
412 *Nemse çasarı*.

să fie goale, iar trupele lăsate pentru pază nu ni se pot împotrivi". Şi strîngînd împotriva cetăţilor noastre, din apropierea graniţei, o oaste de cincizeci de mii de oameni de diferite neamuri şi mai unindu-se şi cu principii Zriny[413], Batthyány[414], Kenanoglu[415], a atacat, în chip norocos, uşor şi fără teamă, palăncile, cetăţile şi oraşele din apropierea Budei, ca: Hamzabeg[416], Ercsi[417], Pentele[418], Djankurtaran[419], Zsánbék[420] şi Vörösvár[421], Palota, Csákvár, Bathyan Nádaj[422] şi, bătîndu-le fără teamă, le-a ocupat şi a luat toate comorile şi avuţiile, iar pe locuitorii musulmani i-a alungat ca pe turmele de oi. I-a trimis pînă la cetatea Belgradului şi la Masuturna[423] şi, luînd din cetăţi toate proviziile şi tunurile, a ars cetăţile şi apoi, nemaiputînd să stea pe loc, s-a pus pe fugă şi a fugit în ţara sa nenorocită.

Cînd află de vestea aceasta, Ali paşa îşi pierdu stăpînirea de sine şi, în zelul său, cuprins de dorinţa de a lupta, a chemat la divanul padişahului, în mare grabă şi fără a amîna măcar cu un minut, pe Ismail paşa, vizirul de Buda, şi-i zise: „Repede, frate, pleacă fără întîrziere şi numaidecît cu oastea vilaietului tău la Buda; fă un conac din trei şi caută să ajungi cît mai repede la hotarele Budei". Şi, dîndu-i poruncă prevăzută cu tugra, îl îmbracă cu un caftan.

Atunci Ismail paşa, strîngîndu-şi cortul şi calabalîcul de sub cetatea
Rupea din Ardeal şi // punînd trîmbiţele să sune de plecare, s-a dus îndată 84
la Buda cu oastea de Buda. În acest timp, înţeleptul serdar a convocat divanul cel mare şi, după sfat, îndemnat de setea de răzbunare asupra împăratului Austriei, a poruncit ca trupele vilaietelor Agria[424], Oradea, Timişoara, Semendria şi soldaţii din cetatea aceasta să meargă, cu toată oastea de tătari, nimicitori de duşmani, pe pămîntul Austriei şi să-l pustiască şi să-i robească pe locuitori. Ca serdar, l-a numit tot pe Küçük-Mehmed paşa.

---

[413] *Zirinoglu*, „fiul lui Zrinyi". Nicolae Zrinyi, distins comandant de oaste şi unul din cei mai de seamă poeţi maghiari (1618—1664). Era croat de origină. A lăsat o frumoasă epopee *(Zriniada)* despre apărarea cetăţii Szigetvár de către bunicul său cu acelaşi nume, în 1566. Din bogata bibliografie ce-i este dedicată vezi K l a n i c z a y T i b o r, *Zrinyi Miklós*, Budapesta, 1954; vezi, de asemenea, *Zrinyi Miklós összes müvei* [Operele complete ale lui N.Z.], 2 vol., Budapesta, 1958 şi *Zrinyi Miklós levelei*, ed. Márkó Arpád, Budapesta, 1950.

[414] Vezi N a g y I., *op. cit.*, I, p. 243.

[415] *Kenanoglu*. Nume deformat; neidentificat.

[416] *Hamzabeg*.

[417] *Erdjin*.

[418] *Penteli*.

[419] *Djankurtaran*. Sat turcesc în Ungaria transdanubiană.

[420] *Djanbek*.

[421] *Al-kızıl Hisar*.

[422] *Bakian Nadaj*.

[423] Sau *Mosotorna*, probabil: *Simontornya*.

[424] *Egri*, Erlau, azi Eger (R.P. Ungară).

Patruzeci de mii de tătari, plecînd de la Rupea şi trecînd dincolo de rîul Tisa, s-au dus în ţara austriacă. Allah să le dea uşurare!

Gloriosul serdar, cu oastea de optzeci de mii de rumelioţi şi anatolieni, a rămas la Rupea şi, fiind trup şi suflet cu craiul, s-a ostenit pentru strîngerea birului cuvenit padişahului, iar banii pentru padişah, împreună cu avuţiile cuvenite marelui serdar, ca şi alte avuţii ale vizirilor, le-a depus pe toate în cetatea Rupea, însărcinînd pentru paza uşii pe Kasîm[425]-Mehmed paşa, pe Çatalbaş paşa şi pe Piri-Hasan paşa. Dar cetatea fiind ocupată cu binişorul, toată oastea a intrat în corturi, lîngă cetate, iar oştenii s-au dus să viziteze cetatea, căci această cetate, fiind foarte puternică şi faimoasă, este cheia părţilor ardelene.

Este o cetate plăcută, bogată şi frumoasă, aşezată pe locul unde se întîlnesc hotarele celor trei vilaieturi: al saşilor, al Ardealului şi al secuilor. Este o cetate mare, de formă rotundă, clădită din cărămidă şi aşezată pe o colină înaltă dintre două gîrle, stînd acolo ca o lebădă albă. Are o poartă şi şapte biserici, fără întărituri anexe. Are multe arme de luptă şi e o trecătoare mare cu două rînduri de ziduri.

Oraşul. Se află într-un loc înverzit şi are vii şi grădini în partea de apus a cetăţii. Acolo se găsesc douăzeci de biserici zidite din piatră, fiecare din ele semănînd cu o cetate. Are trei băi, zece locuinţe pentru preoţi, două mii de dughene. După obiceiul creştinilor din alte părţi, şi aici mărfurile le vînd femeile şi fetele. Oraşul e înconjurat cu un zid de cetate foarte puternic, dintr-un singur rînd, avînd trei porţi, opt bastioane şi un şanţ lung, umplut, pînă sus, cu apă, iar în jurul şanţului se află un zid puternic cu palisade. Dat fiind că aci se produc foarte mulţi struguri, vinul e recunos-
85 cut şi vestit. De asemenea, băuturile, ca: rachiul, braga[426], berea[427], sînt multe. Locuitorii de aici i-au ospătat de multe ori cu pîine albă şi cu asemenea băuturi pe ostaşii mai stricaţi din oastea noastră. Ostaşii mai cu cap şi mai cinstiţi, temîndu-se, au zis: „S-ar putea ca în dorinţa acestora de a îmbia lumea să bea vin să se ascundă vreun şiretlic" şi s-au ferit să bea, dar s-au înşelat. Adevărul este că cetatea aceasta nu văzuse încă oaste otomană, nu suferise de pe urma lăcomiei tătarilor şi nimeni dintre aceştia nu fusese tîrît în robie, deoarece, fiind aşezată în loc prăpăstios, era cu neputinţă de ocupat.

Locuitorii acestei cetăţi erau aşa de naivi şi de neştiutori, încît mulţi copii şi tineri au murit de spaimă, numai la vederea măreţiei oastei islamice. Nimeni dintre ostaşii noştri n-a făcut pagubă în viile şi grădinile lor. De aceea ei au primit oastea prieteneşte şi au cinstit-o cu vin. Populaţia e

---

[425] *Hasm* pentru *Kasım*.
[426] *Boza*.
[427] *Piva*, urmată de *bira*, în paranteze, introdus de editor.

foarte bogată, iar belşugul nici nu poate fi descris. Prin satele şi pe ogoarele acestui oraş, pe dealuri înalte cît munţii, se află, în vreo cincizeci de locuri, grămezi de snopi de grîu, de o sută de ani, care stau acolo ca înălţimea cupolei Sfintei Sofii[428] şi ca piramidele egiptene. Snopii sînt aşezaţi în stoguri cu spicele înlăuntru şi cu paiele în afară, încît nu putrezesc nici vara, nici iarna. Astfel, oraşul are grîu din dijme, care se păstrează de ani de zile; atît de bogat este acest oraş, asemănător cu raiul. De aceea, serdarul s-a stabilit în acest oraş, în siguranţă, iar pe ostaşi i-a trimis în toate părţile, deoarece nemaiexistînd teamă, ameninţări şi tulburări din partea lui Ioan Kemény, Ardealul căpătase linişte şi pace.

În expediţia din secuime, cutreierasem şi eu ţinutul cu cei opt sute de viteji, iar prada pe care o luasem din oraşul Lapovecise[429], am dus-o în bazarul din Rupea, iar cele şapte pungi de guruşi pe care-i găsisem mai de mult sub pragul uşii palatului vistieriei[430], le-am împărţit frăţeşte[431] şapte inşi, aşa că am primit cîte o pungă fiecare. După aceea am început să vindem în bazar caii, prizonierii şi argintăriile de preţ. Mai întîi, am vîndut trăsura zugrăvită artistic şi cu geamurile de sticlă, cu şase cai foarte frumoşi la ea, pentru suma de o mie de taleri reali şi am vîndut şi celelalte obiecte, bucată cu bucată, la valoarea lor şi chiar peste preţ. În privinţa prăzii, pe care o adunasem cei şapte din palat, şi a altor avuţii, // ne înţelesesem cu cei patru 86
viteji de la Buda, care mînau căruţele, să le împărţim cu ei. Pentru aceste obiecte am căpătat în total unsprezece pungi, pe care le-am împărţit frăţeşte între noi, venind fiecăruia cîte o pungă; după aceea, am adus mulţumiri lui Allah.

Restul de prizonieri şi de pradă a fost vîndut de cei opt sute de viteji şi, din vînzare, s-a obţinut suma de patruzeci şi una de pungi. Dat fiind că această sumă a fost împărţită frăţeşte între cei optsute de ostaşi după socoteala făcută de mine şi pentru că am dat fiecăruia ceea ce i se cuvenea, după defter şi după lege, ei mi-au dăruit, umilului de mine, o sută de guruşi, un prizonier destoinic, un cal şi un mic sfeşnic de argint. Cînd s-a văzut acolo atîta avuţie, ostaşii din ordie ne invidiau că am putut strînge atîtea bogăţii şi ne spuneau cu părere de rău: „Păcat că noi am dat mai înainte lucrurile noastre pe nimic!"

Slavă lui Allah, în mîna sărmanului Evlia au intrat aici lucruri bunicele din prada de război!

Oastea a rămas zece zile sub cetatea Rupea şi, după ce a primit o mie şi şaizeci de pungi cu bani, pentru birul padişahului, marele serdar a pornit

---

428 *Aya-Sofya.*
429 *Laporcise.*
430 *Mal sarayı.*
431 *Kalenderi*, ordin religios mistic.

de acolo şi, mergînd spre sud, am conăcit pe malul rîului Olt. Toate satele de aici fiind în siguranţă şi pace, oamenii se îndeletniceau cu repararea locuinţelor lor. Aici se afla un oraş mare, care, după înfăţişare, nu fusese incendiat şi rămăsese neatins ; numele lui nu ne-a rămas în minte şi de aceea nu l-am putut scrie.

De aici, mergînd iarăşi spre miazăzi, peste cîmpuri roditoare, după două ceasuri am ajuns la cetatea Cacea[432] de pe malul Oltului.

Cetatea Cacea. Fiind clădită de o femeie cu numele de Cacea[433], i s-a dat această denumire. Se află sub ascultarea crailor Ardealului şi, fiind una din cetăţile saşilor, este proprietatea episcopului lor. Eu, sărmanul, nu m-am putut duce în cetate ca s-o vizitez. Zicîndu-se că : „Locurile acestea sînt de acum sigure şi paşnice"[434], s-au rînduit multe avangărzi, iar dogandji Ibrahim paşa a fost trimis înainte, cu firman, ca să pregătească conacele.

Tuiurile tuturor beilerbeilor au pornit către miazăzi, ca să se oprească lîngă cetatea Făgăraşului[435]. Peste cinci ceasuri, s-au slobozit, din direcţia Făgăraşului, cincizeci de tunuri balimeze. În tabără s-a iscat numaidecît zarvă şi frămîntare şi îndată s-au dus şi s-au întors oameni de prin părţile
87 Făgăraşului. S-a aflat că se răzvrătise căpitanul Făgăraşului // şi, nelăsînd să fie aşezat tuiul pe cîmpie, trăsese cu tunurile. Atunci, serdarul cel mare porni repede din loc şi, în patru ceasuri, ajunse la cetatea Făgăraş[436].

Cetatea Făgăraş. Se află sub ascultarea crailor Ardealului, dar se găseşte în stăpînirea saşilor[437]. Deoarece vistieria şi soldaţii lui Ioan Kemény se aflau aici, căpitanul ei nu s-a supus, ci a slobozit în ziua aceea focuri de tun asupra oastei. Oastea noastră, cea din partea lui Melek-Ahmed paşa, plecînd de acolo, s-a dus lîngă oastea serdarului, unde nu ajungeau ghiulelele ; ne-am oprit acolo. A doua zi, toată lumea fiind rînduită pentru incendierea întregului oraş, au fost înscrişi o mie de oşteni de sacrificiu, aleşi, şi toţi aceştia, desbrăcaţi şi cu sabia între dinţi, au trecut rîul Olt, ce curge pe lîngă cetate, şi au pătruns, fără teamă şi frică, în oraşul de peste apă şi au început să-i lovească cu săbiile pe duşmani. Pe cînd locuitorii, văzîndu-i pe aceşti oameni goi de tot, se mirau şi spuneau : „Ia priviţi, turcul a îne-

---

[432] *Kaça*. După nume pare a fi Caţa *(Kaca)*, situată însă la nord de Rupea, nu la sud, unde exista o biserică fortificată, cu aspect de cetate (G. Oprescu, *Bisericile cetăţi ale saşilor*, pp. 214—219). La sud de Rupea, pe malul Oltului — cum spune Evlia — se află Ungra, unde exista, de asemenea, o biserică întărită („Archiv des Vereins", 1910, pp. 434—435). În apropiere, dar nu pe malul Oltului, se află şi cetatea Micloşoara.

[433] *Faça*, cu un punct, în loc de două, pentru *Kaça* ; personaj legendar.

[434] Poate în sens invers (vezi mai jos).

[435] *Fograş, Fogaraş*.

[436] *Fograşvar*.

[437] Cetatea nu era în stăpînirea saşilor, ci fusese a lui G. Rákóczi I (G. Kraus, *op. cit.*, p. 83 şi *Călători*, V, p. 584). Despre domeniul Făgăraş vezi D. Prodan, L. Ursuţiu şi Maria Ursuţiu, *Urbariile ţării Făgăraşului*, I, Bucureşti, 1970.

bunit", vitejii noştri, nebuni şi goi, i-au lovit aşa de tare cu săbiile, încît mulţi s-au aruncat în rîu. Parte din ei, ajungînd la ţărmul de dincoace, au fost luaţi prizonieri, iar parte s-au înecat în apă, scăpînd astfel de ascuţişul sabiei. Ceilalţi s-au hotărît să fugă, iar cînd se revărsa de ziuă, ostaşii au dat foc oraşului[438] şi au luat prizonieri şi prăzi din locurile întărite[439] de lîngă cetate. Ostaşii cei goi, venind la malul apei, departe de tunuri, i-au trecut cu bine pe malul dinspre tabără pe cei luaţi în prinsoare, ca şi prăzile capturate, punîndu-le pe tot felul de lemne şi pe butoaie, iar oraşul l-au prefăcut în cenuşă. Cîţiva dintre tinerii noştri, trecînd din nou pe malul celălalt, au adunat pradă, după care au trecut înapoi rîul, veselindu-se, şi s-au întors în tabăra islamică plini de bogăţii.

După ce au ars oraşul, cetatea Făgăraşului a rămas într-un loc deschis şi, în ziua aceea, ai noştri au luat în prinsoare peste o mie de oameni. S-a dat firman că vom rămîne zece zile sub această cetate, deoarece trebuia să aşteptăm întoarcerea oastei tătare şi a lui Küçük-Mehmed paşa din vilaietul austriac. Dar oastea nu stătea liniştită, ci căuta să ia prizonieri dintre duşmanii ce locuiau pe locurile întărite de lîngă şanţul cetăţii. Din această pricină, cei din cetate slobozeau, ziua şi noaptea, o mie de salve de tunuri şi balimeze şi sute de viteji de ai noştri beau şerbetul martiriului şi îşi dădeau sufletul, iar gaziii rămaşi puneau mîna pe pradă şi se bucurau.
// Dar cetatea tot nu voia să se supună; cînd colo, se găseau în ea mulţi 88
soldaţi şi locuitori adunaţi din împrejurimi. Din această cauză s-a renunţat la asedierea cetăţii.

Cauza ridicării asediului. Cauza a fost că, deşi Ali paşa era mare serdar, nu i se dăduseră totuşi cele trebuincioase, ca muniţii şi arme pentru asediu, şi nu era însărcinat să asedieze cetăţi. Dacă, totuşi, ar fi început, i-ar fi fost uşor s-o cucerească. Numai că, ziua de Sf. Dumitru[440] fiind aproape, iarna devenise atît de aspră, încît din pricina multor ploi şi zăpezi şi din pricina noroaielor nesfîrşite şi a băltoacelor nu mai puteai să-ţi mişti mîinile şi picioarele deloc, iar soldaţii nu puteau să mai iasă din corturi. Aceasta a făcut să fie ridicat asediul cetăţii. Nu mai era nici o nădejde de cucerire.

Era tocmai ziua a cincea, cînd au apărut trupele lui Küçük-Mehmed

---

[438] Aceasta s-a întîmplat la 1 nov. 1661, deci înainte de moartea lui I. Kemény (*Monumenta Comitialia*, XII, p. 536). Despre asediul cetăţii vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, pp. 446—447, care povesteşte evenimentele altfel decît Evlia.

Vezi, de asemenea, *Török magyarkori történelmi emlékek*, V, pp. 510—511, de unde aflăm că şi M. Apafi a fost la Făgăraş între 2 şi 6 nov. 1661.

[439] *Şerampo.*

[440] *Ruz-i Kasım* (la creştini Sf. Dumitru) corespunde zilei de 7 noiembrie. În această zi se încheiau în general campaniile, la turci. În vol. I, p. 293, Evlia susţine că la Făgăraş s-ar fi dat o „bătălie mare". Şi aici vorbeşte de lupte.

paşa. De la vremea de dinaintea prînzului şi pînă la chindie nu s-a sfîrşit şirul lung de prizonieri şi de care încărcate cu prăzi, pe care le aduceau ostaşii lui Mehmed paşa şi trupele tătarilor. Vreo sută şi şaptezeci de căpitani vestiţi erau acum prizonieri în lanţuri şi, spre necazul făgărăşenilor, fiind împărţiţi în cete, ei mergeau în sunete de trompete şi tobe, purtînd steaguri şi cruci, şi aşa au ajuns la oaste, împreună cu prada cea bogată. Faţă de banii şi prăzile pe care le-am strîns noi în opt luni de zile, ei au adus peste de trei ori mai mulţi prizonieri şi nesfîrşit de mulţi bani, încît un prizonier se vindea cu un aspru. Toţi băieţii destoinici şi toate fetele frumoase erau de neam austriac.

Un tătar cu numele de Alemşah vorbea astfel: „Fraţii noştri au întocmai şaizeci şi una de mii şaizeci şi şase de prizonieri. Pe cînd treceam pe malul Tisei, auzirăm că şi în tabăra otomană a lui Küçük-Mehmed se găsesc trei mii de robi". Slavă lui Allah, ostaşii musulmani, venind cu atîta pradă, au răzbunat prădăciunile şi pustiirile făcute mai înainte de austrieci prin împrejurimile Budei şi s-au luminat din nou feţele celor din trupele biruitoare. Văzînd aceasta, căpitanului cetăţii Făgăraş, cu toate că nu era în toate minţile, i-a venit totuşi de astă dată mintea. Ridicînd numaidecît pe cetate, în şapte locuri, drapelul alb al predării, zise: „Îndurare, hei ostaşi a Casei lui Osman!". Şi căpitanul cetăţii, împreună cu un preot[441], s-au suit în barcă şi, venind pe malul celălalt, i s-au supus craiului şi, dînd o sută şi şaptezeci
89 de pungi de bani pentru birul padişahului, // au fost lăsaţi să plece.

Iusuf bei, beiul de Scutari[442], a fost numit în cetatea lor pentru pază. Cetatea fiind pe malul celălalt al rîului, nu s-au dus prea mulţi ca s-o viziteze.

Plecarea noastră din locul acesta spre cetatea Braşovului[443]

Întîi, ţinîndu-se sfat, patru mii de soldaţi din eialetul Rumeliei, al lui Melek-Ahmed paşa, aripa dreaptă, pusă sub comanda lui Mustafa, şi aripa stîngă, sub comanda lui Celebi, au pornit spre cetatea Braşov ca să strîngă birul padişahului. Atunci, cu învoirea lui Melek-Ahmed paşa, am plecat şi eu, sărmanul, de sub cetatea Făgăraşului şi, mergînd şapte ceasuri spre miazăzi, ne-am oprit pe malul rîului Braşov[444]. Rîul acesta izvorăşte din munţii Moldovei şi ai Ardealului şi, în apropiere de Făgăraş, se varsă în Olt[445]. Aci se află marele oraş al Braşovului. Cînd valiul Silistrei, Kadri

---

[441] *Irşek.*
[442] *Iskenderiye.* Oraş în Albania, azi Shkodra.
[443] *Braşo*; poate fi citit şi *Braşov.*
[444] *Braşova*, probabil rîul Bîrsa.
[445] Denumirile şi topografia date de autor nu corespund realităţii.

paşa, şi Mehmed Ghirai[446], hanul Crimeii, merseseră la lupta de la Ineu[447], atunci, trecînd prin apropierea acestui oraş, îl arseseră şi-l prădaseră[448].

Descrierea marelui oraş şi a trecătorii vechi Braşov[449]. Prizonierii mei îmi povesteau că a fost clădit de un crai cu numele de Andrei[450]. Stă sub ascultarea crailor Ardealului şi este reşedinţa căpeteniilor[451] bisericii saşilor. Aceşti saşi nu s-au răzvrătit niciodată împotriva otomanilor, pentru că sînt nişte negustori bogaţi, oameni cu cap şi prevăzători. Căpitanii, episcopii, birăii acestei cetăţi au venit cu toţii înarmaţi şi călări, avînd în mîini sceptre de argint, în întîmpinarea soldaţilor noştri şi ne-au dat sălaş în mahalaua oraşului. Pe ceilalţi ostaşi i-au condus într-un loc din partea de apus a oraşului, unde aceştia şi-au aşezat corturile. După aceea, numărîndu-i numaidecît pe cei patru mii de soldaţi ai noştri, au dat fiecăruia cîte o jumătate de oca de carne şi cîte o oca de pîine şi au mai adus diferite alte mîncăruri şi băuturi, pe care le-au dat fiecăruia, zicînd: „Zece zile sînteţi oaspeţii
noştri. Cu voia lui Allah, vom strînge birul padişahului şi // în a unsprezecea 90
zi vă vom lăsa să plecaţi"[452]. Ne-au dat această veste bună şi numaidecît s-au apucat să strîngă birul, iar eu, sărmanul, am început să cercetez cetatea în toate părţile ei.

Forma cetăţii[453]. Este o cetate mare, aşezată pe un loc înalt, într-o regiune de dealuri, avînd o întăritură separată. Dar, aflîndu-se pe locul cel mai înalt, construiseră, în partea dinspre miazănoapte, ca măsură de prevedere, alte două bastioane puternice, în formă de cetate, astfel că cetatea se izolase de deal. Cetatea este o construcţie rezistentă şi are bastioane mari, iar pe fiecare din ele se află cîte patruzeci-cincizeci de tunuri balimeze. Are o garnizoană de două mii de soldaţi[454]. Între ei nu se găsesc absolut deloc austrieci[455] şi nici nu-i primesc.

---

[446] Mehmed Ghirai al IV-lea, hanul Crimeii (1641—1644 şi 1654—1666).

[447] *Yanova* (în 1658).

[448] Este vorba de expediţia de pedepsire din 1658, cînd a fost arsă Ţara Bîrsei, dar Braşovul s-a răscumpărat cu o însemnată sumă de bani (Cf. *Quellen*, VI, p. 591; H u r m u z a k i, XV, p. 1285; G. K r a u s, *op. cit.*, p. 268, „Törtenelmi Tár", 1888, p. 37 etc.).

[449] Descrierea a mai fost publicată de M i h a i G u b o g l u, *Evliya Tschelebi im Süden Siebenbürgens. Beschreibung der Städte Fogarasch, Kronstadt und Hermannstadt*, în „Forschungen", 1966, nr. 1, pp. 119—130.

[450] Prima menţiune a oraşului Braşov datează din anul 1235. Din bogata literatură privind începuturile oraşului vezi mai nou P a u l B i n d e r, *Unele probleme referitoare la prima menţiune documentară a Braşovului*, în „Cumidava", III, 1971, pp. 125—130.

[451] *Irşek*, episcop, preot.

[452] Despre supunerea oraşului vezi şi *Călători*, V, p. 589, unde se dă şi o descriere a sa. Vezi, de asemenea, T r ö s t e r, *Dacia*, p. 394 şi urm., unde se reproduce şi o gravură înfăţişînd oraşul şi cetatea în această vreme.

[453] Despre cetate vezi M. N i s t o r, *Cetatea Braşovului şi fortificaţiile din ţara Bîrsei*, în „Anuarul Muzeului judeţean Braşov", I, 1967 şi bogata bibliografie de la N. S t o i c e s c u, *op. cit.*

[454] Cifre, evident, exagerate.

[455] În înţelesul de soldaţi imperiali: *Nemse*.

În cetate se află în total zece mii de odăi, căci în toate palatele sînt cîte cinci, pînă la zece, locuinţe joase şi cu etaj, zugrăvite în culorile cameleonului. Toate sînt palate frumoase, clădite după regulile geometriei şi acoperite numai cu olane de culoare verde, galbenă, albastră şi albă. Cîteva mii de case sînt acoperite cu şindrilă şi au tot felul de ferestre şi de balcoane şi încăperi cu cristal şi sticlă lucioasă. Este un oraş minunat, cu case frumoase şi dese, aşezate în rînduri, unele după altele. Are şaptezeci de biserici, dar douăzeci şi două din ele sînt mănăstiri şi în fiecare din acestea locuiesc cîte două sute de vlădici[456] şi popi[457]. Toate au acoperişuri făcute din bronz galben şi din cositor, iar crucile din vîrful clopotniţelor strălucesc ca aurul. Birăii au zis că: „Oraşul are patruzeci de mii de odăi". Şi acesta e înconjurat de un singur rînd de ziduri. În nici o ţară nu se mai găsesc asemenea palate, zugrăvite în atîtea culori strălucitoare ca raiul şi înzestrate cu vii şi grădini, ca cele de aci.

Tîrgul oraşului, bazarul şi toate străzile sînt construite în forma tablelor de şah; are două mii de dughene, dar nu sînt toate pe strada principală. Meşteşugarii lucrează în casele lor şi, după obicei, femeile şi fetele vînd produsele la piaţă. Pe străzi abia te poţi mişca de mulţimea oamenilor. După socotelile birăilor, în cetate se află o sută de mii de oameni, deoarece, cetatea
91 fiind oarecum ferită de primejdia otomană, //foarte mulţi negustori s-au strîns în ea. Cu toate că în bazarul ei nu se află, ca în oraşele greceşti, bedestane cu cupole[458], în bazarul ei poţi găsi totuşi cele mai multe din mărfurile pe care le produc arabii, persanii, indienii, cei din Buhara, Malta[459], moscoviţii, leşii, cehii, suedezii[460], austriecii.

Diferitele aromate parfumate îţi îmbie creierul, iar mirosul de talatin[461] te ameţeşte. Are vreo şaptesprezece hanuri. Negustorii străini trag la aceste hanuri şi aici se întîlnesc negustorii din cele şapte zone ale pămîntului, pentru că oraşul acesta este Egiptul Ardealului[462].

Clima este plăcută. Are nenumărate vii[463] şi grădini; strugurii au gust dulce. Prunele, merele, perele şi pîinea albă de aici sînt vestite. Oraşul se află la marginea zonei a cincea a pămîntului. Stînd de vorbă cu notabilii, cu cărturarii şi cu medicii acestui oraş, am petrecut mult cu ei. Am încărcat

---

[456] *Ladika.*

[457] *Irşek.*

[458] Braşovul avea o „casă a comercianţilor" (Kaufhaus), o clădire mare cu numeroase prăvălii (Sebestyén, *Renaşterea*, p. 98).

[459] *Moltay*, probabil Malta.

[460] *Isfadj.* Fapt confirmat cu puţin timp înainte şi de Hiltebrandt, care spune: „se face aici un negoţ intens de către tot felul de naţiuni, ca turci, români, greci şi germani" (*Călători* V p. 588).

[461] *Talatin*, piei ruseşti.

[462] *Misr-ı Erdel.*

[463] Afirmaţie infirmată de Hiltebrandt (*Călători* V, p. 588).

şi de aici, în căruţe de grîu, cincizeci de mii de guruşi, ca bir al miriei[464], iar unii dintre agale şi alaibei au primit cîte o bucată de stofă[465] şi ţesături[466]. Şi mie mi-au dat două bucăţi de stofă şi două bucăţi de pînzeturi şi un ceas smălţuit. Odată cu banii, au pornit din cetatea Braşov şi o sută cincizeci de birăi şi preoţi[467] şi, mergînd spre apus, am trecut, în cinci ceasuri, printr-o luncă netedă din apropierea cetăţii Făgăraş şi, după nouă ceasuri de mers, am ajuns la cetatea Făgăraş. Cînd am predat banii serascherului, şaptesprezece dintre noi am fost cinstiţi cu haine de onoare la divanul serascherului. Căpitanul cetăţii Braşov a predat serascherului şi craiului plocoanele aduse şi a fost îmbrăcat cu caftan de toată frumuseţea.

Pe cînd ne petreceam vremea sub cetate, a sosit de la Poarta fericirii, cu hatişerif, chehaiaua capugiilor împărăteşti aducînd un caftan, o sabie, de o frumuseţe rară, şi o blană de samur pentru Ali paşa, o blană pentru Melek Ahmed paşa, iar celorlalţi viziri şi beilerbei li s-au dat cîte un caftan; totodată, ne-a făcut cunoscut că Köprülü Mehmed paşa a murit, iar în locul lui a fost numit mare vizir fiul său, Fazîl-Ahmed paşa[468]. Lui Melek-Ahmed paşa i s-a mai adus ştirea că fiica sultanului Ahmed[469], sultana Fatime, se va cununa cu el. De moartea lui Köprülü s-au bucurat toţi vizirii şi ceilalţi emiri, dar n-au fost deloc mulţumiţi că mühür-ul[470] va rămîne în mîna fiului lui Köprülü, zicînd: „Oare mühür-ul se moşteneşte?" Vorbele de gîlceavă s-au răspîndit tot mai mult, zicîndu-se că „Cu ajutorul lui Allah, // mühür-ul 92
îi va reveni serdarului, ba nu, i se va da lui Melek, ba nu, i se va da lui Çavuşzade". Pe scurt, pînă la beiul de Çirmen[471], toţi se aşteptau să li se ofere pecetea vizirală.

După aceea am plecat de sub cetatea Făgăraşului cu toate tuiurile şi, la revărsatul zorilor, cînd căldura zilei începea să se simtă, toate corturile au fost ridicate şi încărcate pe animalele de povară, iar surlele au început din toate părţile să cînte de plecare. Chehaiaua capugiilor şi serdarul mergeau alături, cu un alai mare, şi, după două ceasuri, am descins pe o cîmpie din sudul Făgăraşului.

I-am întrebat pe prizonierii mei cum se numea acea cîmpie, dar n-au ştiut. În locul acesta, cătanele[472] din Făgăraş ne-au luat cîţiva prizonieri,

---

464 *Mal-ı miri.*
465 *Çuka.*
466 *Kumaş.*
467 *Şak*, în loc de *irşek* (episcop, preot).
468 Oct. 1661.
469 Ahmed I (1603—1617).
470 *Mühür*, pecetea împărătească aflată în păstrarea marilor viziri.
471 *Çirmen*, localitate în Bulgaria.
472 *Katana.*

dar ai noştri i-au prins numaidecît, iar cei care fuseseră luaţi de către ei au fost eliberaţi.

De acolo, mergînd patru ceasuri, am ajuns la rîul Oltul Mic[473]. Acesta izvorăşte din munţii Braşovului şi se varsă în rîul Oltul Mare[474]. Mergînd de acolo patru ceasuri către sud, am ajuns din nou la Oltul Mic[475]. Aici a început să domnească Sf. Dumitru[476] şi, în cortul său de judecată, cadiul oastei[477], Ramazan efendi, a scris în catastif ca Pir-Hasan paşa să fie desemnat pentru pedepsirea celor care fugeau fără voia serdarului, sub pretextul că: „Ne întoarcem din expediţie".

După trei ceasuri, ne-am odihnit în apropierea cetăţii Sibiu[478]. Toţi birăii şi preoţii şi căpitanii Sibiului, venind, s-au închinat şi au plătit o sută şaptezeci de pungi pentru birul padişahului şi, dînd şaptezeci de pungi serdarului şi patruzeci de pungi craiului[479], au respectat, prin tot felul de daruri, hatîrul tuturor celor din oaste, mari şi mici, şi apoi, îmbrăcînd caftanele, s-au întors la Sibiu. Pentru ziua următoare, s-a poruncit să se organizeze un mare alai şi, de dimineaţă, toate trupele islamice, înarmate şi îmbrăcate în întregime în armuri şi cu coifuri pe cap şi acoperite cu arme, din creştet pînă în tălpi, călăreau pe cai arabi, iuţi ca vîntul, care erau împodobiţi cu frîie şi bice de argint, cu şei tivite cu catifea, precum şi cu pături strălucitoare ca oţelul de Nahcivan[479bis] şi cu ciucurele de hotas[480]. Toţi vizirii, mirimiranii, alaibeii mergeau pe locurile lor obişnuite, cu trupele lor, şi înaintau în ordine strînsă, armă lîngă armă, scară lîngă scară de şea, rînduri după rînduri şi alai după alai, iar cînd cetatea Sibiului a început să se zărească în depărtare, serdarul Ali paşa şi-a împins calul său iute ca vîntul,
93 tul, // împodobindu-şi dreapta şi stînga sa cu slujitori[481] şi tineri[482]. După el, au trecut cinci sute de aprozi cu arme strălucitoare. În urma lor, au venit cîntînd nouă rînduri de meterhanele. Cînd au ajuns, cîntînd, lîngă cetate, au slobozit dintr-odată o mie de tunuri balimeze, încît s-a părut că a venit ziua de apoi. În felul acesta, gloriosul vizir s-a oprit în cortul său de coman-

---

473 *Küçük Olt*, e vorba de un afluent al Oltului, probabil Cibinul.

474 *Büyük Olt*.

475 Toată partea aceasta a textului e foarte încurcată. Evlia mergea spre Sibiu, deci spre apus, nu spre sud. Dealtfel, toată partea în care se povesteşte călătoria din secuime pînă la Făgăraş, apoi drumul de la Făgăraş spre Sibiu este extrem de confuză.

476 *Ruz-i Kasım*; e vorba de sosirea iernii. Vezi nota 440.

477 *Monla* sau *molla*.

478 *Sibiu* sau *Sebin*.

479 Sumele par cam mari.

479 bis *Nahşivan*, Nahcivan, Nahicevan, oraş în Iran.

480 Păr de yak din Tibet.

481 *Şatır*, clovn, şătrar.

482 *Gulam*, servitori tineri.

dant şi, după obicei, pregătindu-se mîncărurile, toată lumea s-a retras în corturi.

Cetatea Sibiului[483]. Fiind o cetate a saşilor, se află sub ascultarea crailor Ardealului şi este reşedinţa episcopului şi a căpitanului suprem[484] al saşilor. În monetăria ei se bat nişte taleri numiţi „kiaghiz nertan". Cetatea este o întăritură puternică[485], cu şaptezeci şi patru de turnuri, aşezată pe malul rîului, într-un loc mlăştinos peste tot. Are unsprezece bastioane mari de cărămidă şi pe fiecare sînt aşezate cîte patruzeci-cincizeci de tunuri balimeze şi colomborna. Bastioanele sînt aşa de largi, încît, chiar dacă s-ar aduna pe unul din ele o mie de oameni, nici unul n-ar spune că-i înghesuit. Este o cetate mare, în care stau, în total, şase mii de soldaţi şi şaizeci de mii de oameni. Are cinci porţi. Cetatea fiind aşezată pe un loc deluros, spre poarta din partea de apus s-au construit ziduri şi şanţuri duble. Balimezele cele mari, toate sînt îndreptate în direcţia aceasta, deoarece numai de aici are a se teme cetatea; în celelalte părţi n-are şanţ. În partea dinspre răsărit, miazăzi şi miazănoapte se găsesc mlaştini artificiale, care însă nu sînt nici întinse, nici adînci; glonţul ajunge de la o margine la cealaltă, ba chiar în mijlocul mlaştinii se găsesc, pe ici pe colo, mici grădini de varză şi dovleac. Dacă osmanlîii ar asedia această cetate, ar fi uşor să transforme mlaştina într-un drum bătătorit într-o singură zi. Dar, în starea actuală, este cu neputinţă să pătrunzi în metereze prin partea mlăştinoasă.

Deasupra porţii dinspre miazănoapte se găsesc nişte figuri înalte de demoni[486], încît cel care le vede îşi pierde mintea. Poarta aceasta e numită Poarta Demonilor. Eu, sărmanul, mergînd pe jos, am cercetat cetatea, de jur împrejur, timp de o oră şi jumătate. A doua zi, intrînd în cetate cu intendentul[487] lui Ali paşa, am văzut-o şi pe dinăuntru.

Este cîrmuită de zece birăi şi juzi. Pe aceştia i-am întrebat şi am aflat că sînt // şaptezeci de parohii[488], adică mahalale. Are şaptezeci de biserici, 94
dintre care şapte sînt mănăstiri ce se aseamănă cu cetăţile. În fiecare se află

---

[483] Şi această descriere a fost publicată de M. Guboglu, în „Forschungen", 1966, nr. 1, pp. 119—130. Vezi şi A. Decei, *La ville de Sibiu dans les sources historiques turques*, în „Revue roumaine d'histoire", 1969, nr. 3, pp. 575—591.

[484] *Başkapudan.* Este vorba de judele „provinciei" Sibiu (*Istoria României*, II, p. 269).

[485] Vezi şi alte descrieri ale cetăţii în *Călători* II, p. 351, V, p. 583, Tröster, *Dacia*, p. 364 şi urm., unde se reproduce şi o gravură înfăţişînd oraşul şi cetatea.

Despre cetate vezi mai nou Sebestyén, *Renaşterea*, p. 98; Nicolae Lupu, *Cetatea Sibiului*, ed. a II-a, Bucureşti, 1968 şi planurile publicate de Cristian Moisescu, *Documente cartografice din sec. XVIII privind dezvoltarea sistemului de fortificaţii al oraşului Sibiu*, în *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare*, II, 1967, pp. 188—194 şi bogata bibliografie de la N. Stoicescu, *op. cit.*

[486] *Djinn (cin)* duhuri rele. Probabil că e vorba de statui aşezate deasupra porţii.

[487] *Vekil-i hardj (harc).*

[488] *Papaslık.*

cîte patruzeci-cincizeci de călugări. Are clopotnițe înalte cu cîte șapte-opt etaje, de unde vocea se aude de la o depărtare de o zi. Străzile sînt așezate ca tablele de șah și sînt pardosite cu piatră. Lîngă Poarta Demonilor se află, deosebit, o poartă mică de cetate și, în afara acestei porți, sub o mică cupolă, avînd lățimea și înălțimea cam de un pas, se găsește o statuie de mare preț, foarte frumoasă, lucrată din marmură roșie, care înfățișează pe sfîntul Isus[489] răstignit pe cruce. Sfîntul Mesia[490] parcă cere ajutor, plîngînd, iar sculptorul a făcut-o cu multă artă, arătînd pînă și lacrimile curgînd picătură cu picătură din ochi. Cine o vede rămîne uimit de asemenea lucru[491].

În orașul acesta Sibiu se mai găsesc multe lucruri minunate și de o măiestrie rară. Sînt palate cu balcoane, construite cu măiestrie, iar meșterii zugravi au făcut la toate diferite lucrări de artă[492]. Casele sînt acoperite cu șindrilă. Fiind un oraș bogat, are din belșug mai ales vin și ouă. Pe străzile lui, oamenii par un ocean. În el locuiesc peste o sută de mii de suflete[493]. Pe scurt, acesta a fost unul dintre marile orașe pe care le-am văzut în călătoriile noastre. Allah să-i ajute pe otomani să-l cucerească cu ușurință.

Are șaptezeci de hanuri și toate sînt pline de negustori din cele șapte zone ale pămîntului. Se află patruzeci de case bisericești folosite ca medresele; în ele preoții îi învață pe tineri religia și artele. În multe biserici sînt fecioare fermecător de frumoase, care duc o viață retrasă și care n-au auzit glas de bărbat și n-au văzut obraz de bărbat. Din dragoste pentru Isus, părinții lor le-au dăruit lăcașurilor de închinăciune. Cu timpul, îmbătrînind, ele se vestejesc acolo și se cufundă în rătăcire. Mulțumim lui Allah că la noi nu există călugărițe[494] și nu se pomenește de astfel de păsări fără rod.

Dacă am descrie pe larg și în amănunt acest oraș al Sibiului s-ar umple un volum gros. Cît de grozav de rezistentă este cetatea aceasta se vede din aceea că, în 1065[495], cînd Köprülü Mehmed pașa, cucerind cetatea Ineului,

---

[489] *Hazret-i Îsa.*

[490] *Hazret-i Mesih.*

[491] Sculptura aceasta, din secolul al XV-lea, se află azi în capela din Piața Gării, în locul unde fusese mănăstirea dominicanilor, azi dispărută.

[492] Vezi Ludwig Reissenberger, *Ueberreste der Gothik und Renaissance an Profanbauten in Hermannstadt*, în „Archiv des Vereins", XXII, 1887, pp. 461—514 + 2 pl. și ilustrații și Sebestyén, *Renașterea*, passim. Fațadele caselor din această vreme erau, într-adevăr, colorate (*ibidem*, p. 90).

[493] Despre populația Sibiului în această vreme vezi Karl Albrich, *Die Bewohner Hermannstadts im Jahre 1657*, în „Archiv des Vereins", XVII, 1879, nr. 2, pp. 256—290.

[494] *Ruhbaniyet*, „călugărie, monasticism". Aici e vorba de călugărițe.

[495] *1065 H.* corespunde anului 1655. Trebuie să fie o greșeală de transcriere; Ineul a fost cucerit în anul 1068 al Hegirei, adică în 1658.

pusese crai al Ardealului pe un principe cu numele de Barcsai[496] îl trimise pe acesta la Sibiu ca să strîngă birul[497]; cînd acesta veni aici, Mehmed pașa, fostul chehaia al lui // Haidar-agazade Mehmed pașa, se afla în această cetate 95
ca muhafîz[498]. Atunci, craiul Rákóczi, venind cu o sută de mii de ostași, împresură pe craiul Barcsai și pe Mehmed pașa în această cetate a Sibiului și-i ținu sub asediu exact timp de șapte luni. El a bătut zidul și basticanele cetății cu o sută de mii de ghiulele de tunuri balimeze, dar n-a putut face nici o spărtură în cetate. Într-o noapte, oastea lui Mehmed pașa și oastea craiului au ieșit deodată împreună din cetate și, atacîndu-l noaptea pe Rákóczi, prin surprindere, l-au bătut așa de tare, că i-au sleit toată puterea și i-au prădat averea[499].

Rákóczi a scăpat cu fuga numai cu șaptezeci de călăreți[500]. Ostașii din Sibiu au devenit biruitori, luînd trei mii de prizonieri și nenumărată pradă de război. Materialele de luptă rămase după el și tunurile balimeze le-au dus ca pradă în cetate. Tunurile le-am văzut acum și noi. Într-un cuvînt, atît de rezistentă, solid clădită și puternică este această cetate a Sibiului. Osemintele dușmanilor înfrînți acolo mai zac și acum grămadă pe cîmp.

Cînd serdarul prevăzător s-a dus să viziteze cetatea, odată cu strigătul de „Bine ai venit!", au slobozit din cetatea Sibiului, dintr-odată, o mie de tunuri, încît totul a fost cuprins de foc. În aceeași zi, căpitanul cetății le-a dăruit vizirilor, vechililor, mirimiranilor, emirilor oastei islamice și ogeacurilor de ieniceri, gebegii și topcii, zece mii de oi și o sută de mii de pîini albe și a îndestulat tabăra, aducînd totodată și o sută de pungi pentru birul padișahului. Apoi, luîndu-și rămas bun, a plecat.

În ziua următoare a pornit și serdarul cu oastea islamică și, după patru ore, a conăcit în satele ce țin de cetatea Sibiului. Aici, intendentul de condici a încheiat actele în vederea perceperii cincimei[501] pentru două sute de

---

[496] Acațiu Barcsai (1658—1660).

[497] *Hazine.*

[498] Comandant de pază.

[499] De fapt asediul Sibiului a avut loc în 1659—1660. Vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 320 și urm., Karl Albrich, *Demetrius Kereszturi de Dobo, Acta dierum sub quibus Georgius Rákoczi et Achatius Bartsai una cum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Szeben, super regimine regni Transylvaniae contendunt (1659 Nov. — 1660 Jan)*, în „Archiv des Vereins", XIX, 1884, pp. 126—325, Iohannes Graffius, *Siebenbürgische Ruin, beschreibts in Wahrheit nach deme, was er wehrend der Belägerung in der Königlichen Herrmannstadt 1658—1661*, în *Deutsche Fundgruben*, II, 1840, pp. 141—234; însemnările zilnice ale lui Johannes Lutsch (*ibidem*, I, pp. 330—332). După Kraus, împresurarea a durat „din ianuarie pînă în luna mai" (p. 328).

[500] De fapt, Rákóczi a plecat la 15 mai cu oastea în întîmpinarea lui Seidi-Ahmed pașa (cu care s-a ciocnit la Feneș în 22 mai), lăsînd la Sibiu doar o oaste de acoperire.

[501] *Pendjik* (de la *pendj* = 5, *yek* = 1; adică „cinci la unu"; taxă ce se percepea de la stăpîni pentru robii pe care îi posedau; o cincime din robi putea fi luată în contul statului.

mii de prizonieri și s-au strîns șase sute de pungi pentru vistieria padișahului. Numai oștenii tătari aveau peste o sută de mii de prizonieri, dar de la ei nu s-a luat taxa de *pendjik*. A doua zi, s-a poruncit tătarilor să meargă înainte.

Plecînd de aici, am ajuns, după patru ceasuri, la satul Sibin[502]. Aici s-a primit știrea că toți ghiaurii ardeleni, aianii și căpitanii, au trimis craiului vorbă, spunîndu-i: „Potrivit legii rămase de la stăpînul nostru Ban Ezder[503], să ne supunem craiului nostru".

96 // Cînd a ajuns această știre la pașă, înțeleptul serdar a poruncit ca Husein pașa, Küçük-Mehmed pașa și Han Nasi[504] pașa, cu trupele lor și cu oastea tătară, să-l însoțească pe crai pe cîmpia cetății Șeica[505].

În ziua următoare serdarul, mergînd zece ore, a poposit pe șesul Toron[506]. Acesta este un șes așa de mare de parcă ar fi cîmpia Kîpceacului[507]. În jurul acestui șes înflorit s-au așezat soldații cu corturile lor, pe grupe. Chiar la mijloc a stat oastea craiului; aceasta a fost înconjurată de pașalele desemnate pe lîngă crai și de oastea tătară. Cu ogeacurile mari și cu corturile colorate s-au format drumuri pentru crai, iar după ce, dimineața, craiul s-a așezat cu demnitate, s-a pus, pe un loc mai ridicat al cîmpiei, un scaun înalt și solid, făcut din marmură curată, germană[508], cu patruzeci de trepte asemănător cu un tron, numit „Scaunul Ardealului"[509]. Dacă am descrie acest scaun ne-am întinde prea mult cu vorba. E de ajuns să vă spunem că dacă ar vedea acest tron și aceste trepte vreun om simplu și neștiutor ar crede că sînt făcute de mîna atotputernicului.

Către revărsatul zorilor, au venit pe cîmpia aceasta întinsă pedestrași și călăreți cu șepci negre și cu căciuli și cu pieptare din postav colorat și tot cîmpul s-a umplut de creștini. Atunci s-a dat firman din dosul perdelei[509 bis] ca să încalece călăreții pe cai și patruzeci de mii de ostași au stat gata în jurul craiului, fără a descăleca. După aceea craiul se așeză pe un scaun cu pietre prețioase, iar Ibrahim pașa i-a adus daruri din partea serdarului

---

502 *Sibin*, poate Sibiel.

503 *Ban Ezder*. Despre el vezi mai sus descrierea orașului Baia Mare.

504 *Han Nasi*; trebuie să fie greșeală de grafie, în loc de Djerrah pașa.

505 *Sendjan*, Șeica (Mică și Mare). Aici s-a ținut dieta din 20 nov. 1661, prin care s-a dat formă legală alegerii lui Mihail Apafi (G. Kraus, *op. cit.*, p. 449 și *Monumenta Comitialia*, XIII, p. 75 și urm.).

506 *Toron* e desigur ung. *torony*, „turn", însă localitatea e de neidentificat. Poate fi și *turvin*, „adunare".

După G. Kraus, *op. cit.*, p. 450, Ali pașa și-a așezat tabăra „lîngă satul românesc Săliște", în timp ce ostașii lui Ibrahim pașa — ce urmau să rămînă mai departe în Transilvania — au fost așezați în Cisnădie și Cisnădioara; aceasta se întîmpla pe la 20—25 nov. 1661.

507 Cîmpia din sudul Rusiei.

508 *Alaman*.

509 *Erdel Kürsisi*.

509 bis Adică pe ascuns.

Ali paşa. Craiul îşi puse mai întîi pe cap cuca[510] aurită, cu surguciu cu pene, înmînată de muhzîr aga[511], şi-a pus apoi pe umeri cabaniţa de samur, primită în dar, şi, încingînd peste mijloc brîul cu pietre preţioase, a luat în mînă buzduganul[512] trimis de padişah şi a aşezat cele trei tuiuri împărăteşti deasupra treptelor amintite. Steagurile, drapelele şi tobele au fost puse lîngă tron. După aceea, doi viziri, unul din dreapta şi altul din stînga, l-au ridicat de subsuori pe crai, iar mehterbaşiul[513] cortului a luat scaunul împărătesc de sub crai şi l-a aşezat sus pe o estradă. Atunci craiul, sprijinit de subsuori de cei doi viziri, s-a urcat încet pe estradă şi s-a aşezat pe scaunul domnitorilor, iar cei doi viziri vrednici de cinste s-au aşezat pe estradă cu o treaptă mai jos decît craiul[514].

Atunci, craiul, // punînd pe genunchi buzduganul din mînă, bătut cu 97
nestemate, şi ridicîndu-şi mîinile către cer s-a rugat mai întîi pentru padişahul otoman, sultanul Mehmed al IV-lea[515].

Marele Allah! Cînd mulţimea de creştini, pe care abia putea să-i poarte pămîntul, au auzit numele de „otoman", au căzut cu toţii în genunchi, iar craiul, ridicîndu-se în picioare, îşi scoase cuca cu surguciu din cap şi, cu capul gol, s-a rugat pentru otomani. Cînd toţi cei de faţă se prosternau adînc, mi-au dat şi mie, sărmanul de mine, lacrimile şi m-am rugat pentru dăinuirea în vecii vecilor a împărăţiei otomane.

Sculîndu-se din nou în picioare, craiul luă în mînă buzduganul trimis de padişah şi, arătîndu-l celor de faţă, li se adresă cu glas tare, zicînd: „Veţi da ascultare padişahului otoman?" La aceasta ei, închinîndu-se cu capul descoperit, răspunseră: „Am auzit şi ne-am supus!" Craiul se întoarse către asistenţa din dreapta şi din stînga lui şi, făcînd promisiuni şi jurîndu-se, zise: „Am luat asupra mea cele trei mii şaizeci de pungi ce mi se cer. Să facem rost de aceşti bani şi să trăim în pace cu otomanii şi să nu devenim nesuferiţi, îmbătîndu-ne". Atunci toţi cei de faţă, descoperindu-se, au promis, spunînd: „Să dăm birul padişahului!" Craiul le mai dădu apoi multe alte sfaturi şi, mulţumind în dreapta şi în stînga, a coborît de pe estradă. Cei

---

510 *Muma*, în loc de *kuka*; copiat greşit.

511 Aprod, maestru de ceremonii.

512 *Topuz*.

513 *Mehterbaşi*, şeful muzicii militare.

514 Însemnele primite de Mihail Apafi erau: o sabie, un buzdugan, un steag şi un tron (*Monumenta Comitialia*, XIII, p. 75). Vezi şi *Török magyarkori történelmi emlékek*, V, p. 56. După G. Kraus, *op. cit.*, p. 449, întărirea lui M. Apafi a avut loc la 22 nov. la Şeica Mică, unde principele a primit din partea lui Ali paşa steagul, buzduganul, sabia, calpacul cu un surguciu preţios şi un cal cu întregul harnaşament. În timpul acesta Ali paşa se afla la Sibiu.

515 Mehmed al IV-lea (1648—1687).

doi viziri, luîndu-l din nou pe crai de braţ, îl conduseră jos şi-l aşezară pe scaunul împodobit cu pietre preţioase.

Toţi ardelenii au venit grupuri-grupuri să i se închine, pe cînd mehterhanelele otomane, cu surle şi tobe şi trîmbiţe, cîntau nişte cîntece de luptă, de răsunau împrejurimile. Pe scurt, în ziua aceea toată lumea s-a închinat craiului şi nu se mai sfîrşea cu sărutul mîinii, cu sfaturile şi cu poveţele. După ce s-au sfîrşit toate acestea, craiul a dat supuşilor săi un ospăţ atît de mare încît şi acum se mai vorbeşte despre aceasta. S-a dat la masă mai ales pîine, chebab şi vin. Zicînd că: ,,a fost ce a fost", ei au adus cîteva mii de căruţe cu vin şi l-au băut. Noi am petrecut toată noaptea, cît a fost de lungă, pînă dimineaţa, călare. Dimineaţa, fiecare s-a dus la locul său şi cîmpul a rămas pustiu[516].

Plecînd de acolo, în nouă ceasuri, am ajuns la oastea serdarului de lîngă Sebeş Alba[517]. În ziua aceea craiul a dăruit chehaiei capugiilor de la Înalta
98 Poartă, serdarului, tuturor vizirilor şi mirimiranilor // o sută şi zece pungi de bani şi două sute de prizonieri, iar craiul devenind acum de-sine-stătător, numitul agă a fost trimis la Poartă cu vestea îmbucurătoare că ,,s-au strîns două mii de pungi din darea către padişah". De acolo, mergînd două ceasuri, am ajuns la cetatea Sebeş.

Cetatea Sebeş Alba. A fost construită de Gabriel Bethlen[518]. Nefiind prea veche, se mai găsesc mulţi preoţi[519] şi călugări care îşi amintesc de zidirea ei. Stînd sub ascultarea crailor ardeleni, se află în stăpînirea saşilor. Cetatea, aşezată în şes, se mărgineşte dintr-o parte cu un loc mlăştinos. E o cetate mare, pătrată, înconjurată cu un zid simplu şi scund. Unele porţiuni din zid sînt construite din cărămidă, iar altele din piatră; dar e mai mare decît cetatea Sibiului. Puţini oameni se află în ea şi locuitorii ei sînt mofluzi[520] şi foarte săraci. Se puteau vedea şase mii de case acoperite cu stuf şi cinci mănăstiri cu clopotniţe. N-are bastioane; neavînd decît puţine tunuri şi material de război, n-au putut slobozi, în cinstea serascherului, decît zece tunuri mari de ,,bun sosit". Şanţul cetăţii nu-i prea adînc şi e năpădit de mlaştini şi păpuriş. În oraş, lumea era ocupată cu repararea dughenelor şi a caselor,

---

516 E o inversare între dimineaţă şi seară, pentru că ceremonialul de inscăunare s-a desfăşurat ziua.

517 *Sebeş*. Azi Sebeş Alba, pe rîul Sebeş, numit mai înainte Sebeşul Săsesc.

518 De fapt şi această cetate e mult mai veche; încă din 1387 Sigismund de Luxemburg dăduse dreptul orăşenilor să fortifice Sebeşul cu ziduri (Hurmuzaki, I/2, pp. 301—302); fortificaţiile au fost refăcute apoi în sec. XVI, la 1552 şi 1571 (*ibidem*, II/4, p. 688 şi *Monumenta Comitialia*, II, pp. 375—376). Vezi şi R. Heitel, *Monumentele feudale din Sebeş—Alba*, Bucureşti, 1969 şi Tröster, *Dacia*, p. 435 şi urm., unde se reproduce şi o gravură din această epocă. Evlia se referă, probabil, la unele reparaţii.

519 *Patrik*, ,,patriarh".

520 *Müflis*, falit.

deoarece cu opt luni în urmă[521], cînd oastea se îndrepta spre rîul Tisa, orașul fusese distrus. Locuitorii acestei cetăți, neștiind pe atunci cît de slab era orașul lor, nu se supuseseră și, venind cetegiii oastei, pe la miezul nopții, pătrunseră în cetate și, luînd o mie de prizonieri, îi dăduseră foc. Slavă lui Allah, după alegerea craiului, hotărîndu-se să se supună, ei și-au reparat orașul. Deoarece căpitanul și birăii de aici n-au dat mai mult de șaptezeci de pungi de bani, craiul a pus să se taie capul căpitanului și ale birăilor și a numit alt căpitan și alți birăi, primind și o sută de pungi de bani.

Ținutul acesta fusese ars de tot mai înainte și, astfel, pe vreme de iarnă cumplită, greu se găseau zaherele. De aceea, pentru ca oastea tătară, cu numeroșii ei prizonieri, să nu pricinuiască foamete în tabără, i-au dăruit lui Ialî-agasî, Șahpulad aga, o blană de samur, trei cai arăbești și alte lucruri și, dîndu-i scrisori către hanul tătar, l-au lăsat să plece. Atunci Șahpulad aga mi-a dăruit și mie, sărmanul, un sclav voinic, de neam slovac[522], și două fete austriece, și // toată oastea tătară a plecat spre Cetatea Albă, îndreptîndu-se către Poarta de Fier. 99

Între timp, venind iarna, s-au lăsat geruri mari și, cum mergeam numai prin locuri pîrjolite, nu se găsea nimic de mîncare și de băut, din care pricină începuse să se arate foametea. S-a ajuns pînă într-atîta că zece dirhem[523] de pîine se vindea cu un aspru, iar ocaua de tutun costa zece guruși, deoarece cu oastea erau două sute de mii de prizonieri, o sută de mii de ostași și vreo sută de mii de soldați ardeleni[524]. Ivindu-se de-a binelea foametea, ochii ostașilor s-au holbat și au căutat să înainteze cu o zi mai de grabă, dar nu li s-a dat voie. În schimb, serdarul, cu înțelepciunea unui Asaf[525], a împărțit soldaților noștri toată zahereaua pe care o avea oastea craiului, iar craiului i-a dat voie să se întoarcă. Craiul a fost îmbrăcat cu o blană de samur, iar după ce a luat asupra sa obligația de a da la primăvară și cele o mie de pungi de bir, cît mai rămăsese de plătit, s-a întors, luîndu-și rămas bun de la viziri și de la vechili.

De acolo, mergînd șapte ceasuri, am trecut rîul Olt[526] și am ajuns în orașul Săsciori[527].

---

521 Corect: cu cinci luni în urmă. Despre arderea orașului vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 404 și A. Amlacher, *Zur Geschichte der zweiten Zerstörung Mühlbachs durch die Türken im Jahre 1661*, în „Korrespondenzblatt", IX, 1886, pp. 5—7. Din alte izvoare se știe că Sebeșul a fost ars la 21 iulie 1661 („Törtenelmi Tár", 1888, p. 60).

522 *Tot.*

523 Unitate de măsură pentru greutăți; 1 dirhem = 1/4 oca (o litră).

524 Cifre evident exagerate.

525 *Asaf*, sfetnicul legendar al regelui Solomon, considerat summum al înțelepciunii.

526 Oltul nu curge pe la Sebeș. Ar putea fi vorba de rîul Sebeș, care curge chiar prin Sebeș Alba.

527 *Saz șehri.* O localitate cu acest nume nu există. Probabil Săsciori, adică „oraș săsesc", după cum crede A. Decei („Sargetia", VII, 1970, p. 116). Localitatea se află la sud de Sebeș.

Oraşul Săsciori. Cetatea se vede pe un deal de la marginea acestui comitat; aici se află oraşul. Fiind prea prins de grija atîtor prizonieri şi avuţii, cît aveam cu mine, n-am putut să-l vizitez. Se vedea însă că e o cetate frumoasă şi înfloritoare[528]. Aici s-a trecut în condică precum că cinci dirhem de pîine s-a vîndut cu un aspru. Mergînd de aici către miazăzi[529] şase ceasuri, am ajuns la cetatea Orăştie[530].

Oraşul Orăştie. Este primul conac. I se spune cetatea Orăştiei. Această cetate bogată părea acum ceva mai reparată[530 bis], iar judele şi căpitanii ei au venit să se închine, aducînd, în semn de închinare, şi o sută de căruţe de zaherea. Ordia fiind îmbelşugată toţi şi-au procurat zaherele din oraş.

De aici, mergînd şapte ceasuri către miazăzi[531], am ajuns la cetatea Deva. Cînd trecusem, mai înainte, pe acolo, aceasta nu se supusese; acum însă, în urma instaurării craiului, căpitanul cetăţii, venind la serdar cu două sute de care cu zaherea, a făcut act de supunere totală şi a împărţit zahereaua la oaste. Unii oameni s-au dus în cetatea Devei ca să se aprovizioneze cu zaherele.

Plecînd de aici, după nouă ceasuri, am ajuns la Lena Bogazî[532]. Trecînd, într-o zi, prin trecătoare, în partea cealaltă, am ajuns în şase ceasuri la cetatea Sarai[533]. Aceasta fusese arsă mai înainte. De acolo, mergînd mai departe,
100 // am poposit în şesul Haţegului. În locul acesta, toată oastea şi-a întins corturile pe zăpadă şi în noaptea aceea, căzînd zăpadă multă, corturile au rămas sub zăpezi. Telalii au strigat în oaste: „Aici vom sta două zile"; apoi ne-am oprit în partea interioară a Porţii de Fier[534]. Cînd am trecut mai înainte prin Poarta de Fier, ⟨în Ardeal⟩, aveam treisprezece mii şi două sute de căruţe, dar, fiind vreme de primăvară, trecerea fusese uşoară şi ţinuse doar o zi şi o noapte. Acum erau optsprezece mii opt sute de căruţe şi două sute de mii de prizonieri şi de zece ori o sută de mii de vite. Cu mare greutate am

---

[528] Cetatea de la Săsciori, numită şi „castrum Petri", este amintită la 1309; se păstrează curtinele de piatră, întărite cu două turnuri (Th. B. Streitfeld, *Die Sastschorer Burg*, în „Siebenbürg. Viertel.", LX, 1939, pp. 126—144 şi 257—278).

[529] De fapt spre apus. Evlia se orienta greu într-o ţară necunoscută.

[530] *Sazvaroş.*

[530 bis] Oraşul fusese ars la 1661 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 404).

[531] Corect, spre apus.

[532] *Lia Bogazı* sau *Lena Bogazı*, trecătoarea Lia sau Lena. *Lena* e deformarea Cernei (?).

[533] *Saray*, neidentificat. Între Deva şi Haţeg se află cetatea Hunedoara, pe care Evlia nu o aminteşte. Menţionăm că tot „sarai" numeşte Evlia şi palatul princiar de la Iernut (vezi mai sus p. 580).

[534] *Demir-Kapu.*

trecut în trei zile şi trei nopţi. Nu se ştie numărul celor care au trecut vite cornute, catîri şi cai de povară. La Poarta de Fier, în cele trei zile, au pierit de foame şi de asprimea iernii peste cinci mii de prinşi şi, văzînd aceasta, slujitorii lui Allah au trăit zile triste. Multe sute de căruţe cu bagaje şi prinşii încă în viaţă au fost părăsiţi acolo, căci fiecare se gîndea să-şi salveze propria-i viaţă. Mulţumesc lui Allah că eu, Evlia cel umil şi plin de cusururi, am trecut prin Poarta de Fier sănătos şi cu bine, împreună cu treisprezece prizonieri ai mei şi cu doisprezece cai şi cu o căruţă de bagaje şi, către sfîrşitul lunii djemazi ül-ahîr al anului 1072[535], am ajuns sănătos şi cu bine în satul Museke[536], de pe pămîntul vilaietului Timişoarei, ce ţine de ţara islamică, şi am tras la casa unui prieten creştin.

Pe prizonierii şi servitorii mei nu i-am lăsat să se aşeze numaidecît lîngă cuptor, ci mai întîi am pus pe gazdă să spele hainele şi lucrurile slujitorilor şi după ce au mîncat mîncăruri calde, slujitorii toţi şi-au deschis ochii şi au început să se veselească. În locul acesta, serdarul a dat permisiune tuturor ostaşilor şi într-o zi nici urmă n-a mai rămas din oaste, căci toţi au plecat la vetrele lor.

Apoi, după opt ore, în apropierea cetăţii Caransebeş[537] s-a dat firman tuturor vizirilor, vechililor şi emirilor să meargă la cîşlalele lor. Potrivit poruncii, Ali paşa s-a dus să ierneze la Timişoara, Çavuşzade Mehmed paşa la Vers[538], iar efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, la Belgrad; de aceea am plecat numaidecît la Belgrad, pentru a petrece iarna.

De sub cetatea Caransebeş am pornit cu oastea lui Melek-Ahmed paşa şi, mergînd patru ceasuri spre miazăzi, am ajuns la satul Jebel[539]. Aici Melek-Ahmed paşa a împărţit soldele de şaptezeci şi nouă de pungi celor // două 101
mii de segbani, două mii de sarîgea şi două mii de ostaşi[540] ai săi şi, cu excepţia servitorilor[541], i-a slobozit pe ostaşii săi, trimiţîndu-i pe toţi la vetrele lor. De acolo, în cinci ceasuri, am ajuns în satul Ghilad[542], apoi în satul Sînmihai[543], apoi în satul Alibunar[544], de acolo în satul Jeldes[545], apoi în satul

---

535 10—19 febr. 1662.

536 *Museke* sau *Musike*, probabil Valea Miniscului. Tot în vol. VI, p. 21, Evlia amintea de *Musek Deresi*. O localitate Mîsca *(Muszka)* se află în Arad, dar ea nu este pe drumul indicat de Evlia. Între Poarta de Fier şi Caransebeş nu se află un sat cu acest nume.

537 *Şebeş*.

538 *Vers* sau *Veres*, probabil Vîrşeţ.

539 *Jebel*, jud. Timiş. Satul se află la sud de Timişoara, nu de Caransebeş.

540 *Kul*, de la *Kapukulu*, oaste de poartă sau de gardă.

541 *Karakullukçi*.

542 *Kîlad*, jud. Timiş, la sud de Jebel.

543 *Semihal*, jud. Timiş. Satul se află la nord de Ghilad.

544 *Alibunar*, „Fîntîna lui Ali"; un sat cu acest nume se află la sud de Vîrseţ, dar el este departe de Sînmihai. Se pare că Evlia nu înşiră localităţile în ordinea în care le-a străbătut.

545 Neidentificat.

Iabuca[546]. Pe acestea le descrisesem mai înainte. Iabuca e pe sîrbeşte şi înseamnă „Satul cu mere"[547]. Este un sat frumos cu trei sute de case şi e un zeamet locuit de valahi, bulgari şi sîrbi, fiind aşezat pe malul unui pîrîu, separat de Dunăre, în faţa Belgradului. Toată cîmpia aceasta se află în eialetul Timişoarei. În ziua următoare, trecînd Dunărea cea mare pe trei sute de vase, am ajuns în Belgradul cel frumos ca un rai, locul nostru de iernare...

103 ⟨Sosirea unui hatişerif prin care Melek-Ahmed paşa era chemat la Poartă pentru a fi numit caimacam. Pregătiri de plecare⟩.

Soarta şi minunile cereşti. Melek-Ahmed paşa, chemîndu-l pe umilul de mine, îmi vorbi astfel: „Dragă Evlia, ştii că în expediţia din Ardeal l-am împrumutat pe beiul de Scutari[548], Iusuf-beioglu Mehmed bei, cu trei mii de guruşi, iar beiului de Dukaghin i-am dat împrumut zece pungi de galbeni[549], lui Arslan bei, beiul de Preveza[550], i-am dat cinci pungi de riali, iar lui Memi bei din Buhur o mie de galbeni. Te numesc ⟨împuternicit⟩ pentru încasarea lor, cu toate dovezile şi hogeturile cuvenite. Iată douăzeci de tineri bravi care te vor însoţi şi două pungi pentru cheltuielile de drum. Ia aceste acte şi du-te în grabă la Scutari din Albania[551] şi la beii sangeacului Oceakov[552], şi să iei aceşti bani numai în aur, pentru că tu îi poţi aduce uşor. Am scris ca în sangeacurile lor beii să-ţi dea însoţitori şi să aibă grijă de tine. Eu mă duc la Istanbul. Am nevoie de bani pentru nunta cu sultana Fatime şi pentru alte cheltuieli, deoarece în expediţia din Ardeal am cheltuit, în nouă luni, o mie şi şaizeci de pungi de bani. Fă, băiete, ca banii aceştia să mă ajungă din urmă, neapărat, înainte de intrarea mea la Istanbul. La aceste vorbe eu am rămas înmărmurit şi mi-am zis: „Iaa Allah! Tu ştii!
104 // Sărmanul de mine mă bucuram şi eram fericit că mă duc la Istanbul, iar tu m-ai făcut să merg în cine ştie ce alte ţări"...

154 *Cauzele expediţiei sfinte de la Györ*[553]

Pe vremuri, Rákóczi-oglu, craiul Ardealului, răsculîndu-se în Ardeal, devastase multe oraşe şi sate de la graniţa Budei şi Timişoarei, legînd cu lanţurile robiei un mare număr de mahomedani. Afară de aceasta, timp de trei ani de zile, el nu trimisese haraciul către osmanlîi şi din această cauză eialeturile Oradiei şi Rumeliei fuseseră desemnate, împreună cu sangeacu-

---

546 *Pabuka.* Cuvîntul *Iabuka (Yabuka)* este o deformare din sîrbescul *Iabloka*, „Meriş".
547 *Elma köy* (ung. Almás); un sat cu numele de Măru este lîngă Caransebeş.
548 *Iskenderiye*, în Albania; astăzi: Shkodra.
549 *Solta rial.* Solta e zlot, „galben".
550 *Preveza*, port la Adriatică, pe coasta Epirului.
551 *Arnavut Iskenderiyesi.*
552 *Oz*, în loc de *Ozu.* Vozia, cunoscut şi sub numele de *Djankerman.*
553 *Yanık*, cetate cunoscută şi sub numele de Györ sau Raab.

rile lor[554], pentru expediţia sfîntă în Ardeal. Toate oştile din eialeturile: Anatolia, Sivas, Maraş, Karaman, Adana, Alep, Damasc, Urfa şi Diarbekir fuseseră însărcinate să meargă la hotarele Ardealului. De asemenea, mai fuseseră numite, pentru expediţia sfîntă din Ardeal, douăzeci de odale de ieniceri, cinci odale de tunari, cinci odale de trupe cu zale[555] şi patru odale de trupe, pentru aripa stîngă şi dreaptă, dintre spahii.

Astfel, timp de nouă luni, devastînd Ardealul şi numindu-l crai pe cel cu numele de Mihail Apafi, ele încasaseră haraciul neplătit de trei ani. Totodată, Ioan Kemény fusese trecut prin tăişul sabiei împreună cu toată armata sa nedemnă, făcîndu-se ordine în ţara Ardealului.

Tocmai cînd armata islamică se pregătea să plece în ţările islamice, sosiseră, prin strigătorii lui Ali paşa, pe cînd el se găsea încă în Ardeal, depeşe scrise cu sînge, de la punctele de serhat ale Budei şi de la hotarele Kaniszei, avînd următorul cuprins: „Ajutor, prea luminate serdar, căci a sosit armata împăratului Austriei la graniţa noastră şi, devastînd şi distrugînd cetăţile Val[556], Han Beyi[557], Erdjemen, Pentily[558], el a asuprit şi a făcut să se jeluiască populaţia din ele".

La sosirea acestor arzumahzaruri din partea caimacamului de Buda şi din partea agalelor rămase acolo, serdarul cel prevăzător trimisese imediat oameni la împăratul Austriei. //Apoi, un sol al împăratului Austriei, numit 155
Ruz[559], a venit la serdar, lîngă Timişoara, şi au fost citite scrisorile sale. Cuprinsul lor era acesta: „Voi aţi devastat şi aţi prădat eialetul creştinilor noştri din Ardeal şi aţi trecut prin sabie pe ciracul[560] nostru Ioan Kemény, crai numit de noi, împreună cu toată armata sa, ruinînd totodată cincizeci de vilaieturi. Aţi luat şi foarte multe prăzi. La rîndul nostru, şi noi, dînd dovadă de zel, demni de urmaşii lui Menucehr[561], şi respectînd cinstea coroanei lui Alexandru[562], am comis, drept răzbunare, fapte contrare păcii şi, mergînd asupra Budei voastre, am pus mîna pe cetăţile sale pline cu avuţii şi cu prizonieri. Am pus stăpînire chiar şi pe muniţii".

După ce a fost citită scrisoarea cu acest cuprins, serdarul Ali paşa a spus: „Bre afurisiţilor, ce legături aveţi voi cu ţara Ardealului? Ardealul este al nostru încă din timpul lui Baiazid Ildîrîm[563], iar raialele lui, potrivit

---

554 Adică cu oştile din acele sangeacuri.

555 *Gebegi (Cebeci)*.

556 *Val*, în loc de *Vadj*.

557 *Han Beyi* = Zsámbék.

558 *Pentele*.

559 *Ruz* sau *Roz*, în loc de *Joj* (Contele de Souches?).

560 *Çırak*, „supus", „slujitor".

561 *Menuçehr;* vezi vol. VI, nota 163.

562 *Iskender*, Alexandru cel Mare.

563 Baiazid „Fulgerul", sultan otoman (1389—1402). Fapt inexact.

legămîntului încheiat, sînt raialele celor două oraşe sfinte[564], încît ele s-au angajat să plătească acestor două oraşe, în fiecare an, cîte o mie de pungi. Cele o mie şi şaizeci de cetăţi din Ardeal sînt toate ale otomanilor, iar raialele lor ne sînt tributare nouă. După aceea, cînd ele s-au răsculat, am încasat haraciul pe trei ani şi, numind peste ele un crai nou, am devastat vilaieturile lor pentru a-i pedepsi pe locuitorii ardeleni care nu s-au supus şi, astfel, le-am dat o lecţie".

Atunci solul austriac a zis: „Şi noi am pedepsit, ca şi voi, vilaieturile voastre şi poate am făcut mai mult ca voi". Atunci serdarul, mîniindu-se, l-a scos pe sol din divan şi a trimis îndată cu alai, la Poarta împărătească, scrisoarea adusă de el. La sosirea scrisorii, întrunindu-se divanul, s-a citit scrisoarea şi, ţinîndu-se sfat, s-a rostit *Fatiha*[565] pentru a se răzbuna pe cezarul Austriei. Mai întîi, gaziul sultan Mehmed Han[566], zicînd: „Am de gînd să pornesc la lupta sfîntă", şi-a încins sabia la brîu, în două locuri, la Ebu-Eyub-i Ensari[567], şi a doua zi a plecat din Constantinopol[568] cu un mare alai şi s-a oprit, potrivit vechiului obicei, la locul numit Davud Paşa, cu o armată întinsă ca marea; aici şi-a aşezat cortul împărătesc. Atunci el a acordat tuturor oamenilor din oaste binefaceri şi daruri.

A opta zi, ajungîndu-se la a doua capitală, Adrianopol[569], s-au ţinut acolo mari sfaturi, hotărîndu-se să se pornească la expediţie în Austria, împotriva cetăţilor Győr[569a] şi Ujvár, fiindcă primul care a încălcat condiţiile păcii, prin fapte contrarii, a fost cezarul Austriei.

După sfatul de la Adrianopol, s-au trimis scrisori şi soli la împăratul
156 Austriei, zicîndu-i-se: „Să te // pregăteşti!" Tot în ziua aceea, în faţa padişahului, au îmbrăcat trei sute şaizeci şi şase de caftane preţioase împodobite cu aur: marele vizir Köprülüzade Fazîl Ahmed paşa, aga de ieniceri Salih paşa, reis efendiul[570] Şamizade efendi[571], precum şi toţi cei opt viziri desemnaţi să meargă în expediţie şi mirimiranii din cele optsprezece eialeturi şi ceilalţi emiri şi membrii divanului şi oamenii din oaste.

După aceea, s-a pornit de la Adrianopol, toţi aducînd mulţumiri fericitului padişah şi rugîndu-se pentru el.

---

564 Mecca şi Medina.
565 *Fatiha*, primul surat din Coran.
566 Mehmed al IV-lea (1648—1687).
567 Cartier în Istanbul, pe Cornul de Aur, numit *Eyub*.
568 *Kostantiniyye*.
569 *Edirne*.
569a În text: *Yanova* (Ineu), în loc de *Yanık* (Győr, Raab).
570 *Reis ül-Küttab*, şeful cancelariei otomane în problemele externe; ministru de externe.
571 Şamizade Mehmed efendi (1651—1652 (?) şi 1655—1663?).

Plecarea noastră din Adrianopol la expediția sfîntă de la Győr 156—161

⟨Printre altele, Evlia Celebi relatează și luptele duse de cetele ostășești cu haiducii, la trecerea pasului Șipca⟩.

Cetatea Vidin. Aceasta este zidită de către Baiazid[572] fiul, hanului Cuceritor[573], în anul 880[574]... 167

...În fiecare an sosesc aici, din Țara Românească[575], mai multe sute de mii de chile de sare, în bulgări. De asemenea, se aduc sute de mii de pești : morun și nisetru, plătindu-se vamă de către toți cei care îi aduc.

...În mijlocul cetății există o mică poartă de fier, de unde se merge 168
în închisoarea cu zăbrele de fier, asemenea iadului. Pe toți vinovații îi închid aici. Punctul cel mai înalt al acestui turn se ridică așa de sus, încît se poate vedea toată cîmpia Vidinului și toată valea din Țara Românească, de dincolo de Dunăre...

...Locuitorii de aici, fiind oameni primitori, nu se așează la masă 170
fără musafiri... Limba lor este cea bosniacă, bulgară, sîrbă și valahă. Avînd o climă plăcută, populația este binevoitoare și prietenoasă față de alții, iar străzile principale sînt pavate și curate...

Descrierea cetății Buda[576], puternicul zid din țara ungurească 214

⟨La început, se face un scurt istoric al cetății, pînă la ocuparea ei de sultanul Suleiman Magnificul în 1526 și apoi în 1540—1541⟩.

Apoi, cînd ieșeau din vistierie, el[577] a văzut un tablou. Luîndu-l, cînd a pus să i se traducă scrisul de pe tablou, a aflat de următorul testament al craiului[578] : // „Hei, cel care, luînd în stăpînire, după mine, acest loc, vei 215
pune aci piciorul! Să nu mă uiți în rugile tale și, pentru renumele meu, să faci binefaceri și să nu stingi neamul meu, iar pe fiul meu, Ianoș[579], să-l numești crai. Pe mine și pe fiul meu să ne înmormîntezi la Alba-Regală[580]. Să iei multe cetăți și să fii ca mine pe această lume. Eu sînt craiul Lavoș[581] cel vestit și unic în toată lumea. Sînt fiul craiului Laslo[582]. Mama mea este

---

572 Baiazid al II-lea (1481—1512).
573 Mehmed al II-lea (1451—1481).
574 1475—1476. În acest timp domnea Mehmed al II-lea.
575 *Eflak.*
576 *Budin.*
577 După cucerire, sultanul Suleiman Magnificul vizitase cetatea Buda.
578 Ludovic al II-lea (1509—1526).
579 *Ianoș,* Ioan I Zápolya, rege al Ungariei (1526—1540), nu era fiul, ci urmașul lui Ludovic al II-lea.
580 *Ustolni Belgrad,* Stolny Belgrad, Stuhlweissenburg, Székesfehérvár.
581 *Lavos* și *Layoș,* Ludovic al II-lea, căzut la Mohács, în 1526.
582 *Laslo* (ung. László), adică Vladislav al II-lea (1490—1516).

doamna Anna[583], fiica craiului Galiei. Să nu stingi spiţa mea; nici Isus, fiul lui Dumnezeu, să nu stingă neamul tău!"

⟨Mai departe se arată că sultanul Suleiman Magnificul l-a înmormîntat pe rege la Alba Regală, iar pe soţia şi pe fiul minor al acestuia, Ianoş, i-a numit la Buda⟩[584].

218 ...Armata islamică plecînd de la Buda, cei care fuseseră însărcinaţi cu paza ei au rămas lîngă Ianoş, craiul Budei. Herţegovinenii, împreună cu beii din Croaţia, au venit în faţa Budei cu şapte sute de mii de oameni şi cu şapte sute de tunuri balimeze şi, după ce au săpat metereze, au aruncat atîtea ghiulele de tun asupra Budei, încît se părea că era ploaia blestemului. Craiul Ianoş, după ce a rezistat timp de patruzeci de zile la asediu, s-a descurajat, văzînd că este încă timp de iarnă şi că din nici o parte nu-i sosesc ajutoare şi că, chiar dacă îi vor veni, vor sosi cu întîrziere. Atunci, sfătuindu-se cu trupele islamice de pază din cetate, el a fost nevoit să înfigă pe cetate drapelele. Astfel, craiul Ianoş a scăpat cu viaţă şi, ieşind cu armele din Buda, a trecut pe podul cetăţii Pesta şi, mergînd la socrul său, craiul Poloniei[585], a dat de ştire prealuminatului padişah starea sa plină de necazuri, prin preoţii[586] din Ardeal, şi a început să adune o oaste de vreo sută de mii de oameni, în Ardeal. Cînd această veste înspăimîntătoare a ajuns la urechile fericitului padişah, tuiul împărătesc a fost scos îndată în faţa arsenalului imperial.

Astfel, chiar în primăvara aceea, întreaga armată islamică, străbătînd distanţe şi traversînd popasuri, a intrat în Sofia, trimiţînd totodată, cu un capugiu, o scrisoare împăratului Austriei, Ferdinand[587], zicîndu-i-se: „Dacă eşti bărbat, vino, ca şi craiul Lavoş[588], să ne întîlnim şi să ne măcelărim, fie la Mohács, fie pe şesul Kile[589] de lîngă Buda". De asemenea i-a trimis o scrisoare şi craiului de Buda, Ianoş, care fugise în Ardeal, cerîndu-i: „Să vii cu două sute de mii de oameni la ordia mea împărătească". De asemenea, a trimis o scrisoare şi douăsprezece mii de galbeni, drept bani de cizme[590], şi hanului tătar, cerîndu-i să vină cu o armată de două sute de mii de oameni la Buda...

---

[583] *Anna Asson*, din ung. Anna Asszony. De fapt, se numea Anne de Foix, contesă de Candele; „doamna Ana".

[584] De fapt, este vorba de Izabella, soţia lui Ioan Zápolya, şi de fiul lor, Ioan Sigismund-Zápolya (1540–1551, 1556–1571). Evlia contopeşte evenimentele din anii 1526 şi 1540–41.

[585] *Erdel*, în loc de *Leh* (Polonia); socrul lui Ioan I Zápolya era regele Poloniei, Sigismund cel Bătrîn.

[586] *Irşek*, episcop; aici în sens de „demnitari", „notabili".

[587] Ferdinand I de Austria.

[588] *Lavoş*, adică Ludovic al II-lea.

[589] *Kile* sau *Kele*, Kelenföld, lîngă Buda.

[590] Adică de cheltuială.

...În felul acesta, în ziua de douăzeci şi nouă rebi-ul-ahîr 948[591], el[592] a scăpat cetatea Buda de asediu şi, punînd oastea islamică să o repare şi să o refacă, a făcut din ea o cetate puternică. Hanul Suleiman a scăpat Buda pentru a patra oară de încurcătură şi, văzînd că devine un lucru greu pentru armata islamică să meargă într-una în ajutorul Budei, s-a gîndit să acorde cetatea Budei unui vizir. După sfat, el a scos catafalcul craiului mort din Seraiul Roşu şi l-a trimis la Istolni Belgrad[593]. Apoi, făcînd un divan, a spus să fie aduse la divanul împărătesc mama şi soţia craiului, numită doamna Izabela[594], şi fiul ei, Ioan Sigismund[595], un minor în vîrstă de trei ani. Atunci el a poruncit astfel soţiei craiului : „Craiul tău Ianoş a fost ciracul şi fiul meu de suflet, deci şi acest mic fiu al lui să devină supusul şi fiul meu ; acestui băiat i-am dăruit crăiia vilaietului Ardeal ; tu eşti mama lui şi, în acelaşi timp, fiica craiului Poloniei[596]. Tatăl tău este acum craiul Ardealului[596a], dar, fiind bătrîn şi infirm, nu poate să stăpînească ţara. Tu să fii vechila fiului tău şi, în acelaşi timp, să veghezi asupra vilaietului, trimiţînd în fiecare an haraciul Ardealului şi, luînd-o pe soacra ta cu tine, să mergeţi în Ardeal". 224

După ce a dat aceste sfaturi femeii, sultanul a dăruit fiului ei un surguciu împodobit, un scaun încrustat cu aur şi un sceptru împodobit cu pietre scumpe, punînd totodată şi pe capul reginei[597] o coroană încrustată, iar soacrei[598] ei i-a oferit caftane lucrate cu aur, zicîndu-i : „Du-te, Allah să-ţi uşureze treburile !"

Atunci femeia i-a spus : „Padişahul meu, fiul meu, care-ţi este cirac, este încă mic ; nu se poate să mergem singuri în Ardeal. Fiul meu este ciracul unui padişah glorios ca tine şi fiu al craiului Budei[599] şi acum este craiul Ardealului. Dă-ne patruzeci sau cincizeci de mii de oameni care să-l însoţească pe fiul meu în Ardeal şi să-l ducă cu mare alai". Cînd hanul Suleiman a auzit aceste vorbe frumoase ale femeii l-a numit pe Kasîm paşa să-l conducă pe
craiul Ardealului cu toată oastea eialetului Rumeliei. // Sultanul, apreciind 225
această măsură a femeii, i-a dăruit un caftan de preţ şi i-a dat denumirea de „crăiasa Ianoş". Crăiasa pornind spre Ardeal, hanul Suleiman a pus stăpînire pe Buda...

---

591 24 iulie 1541.

592 Suleiman Magnificul.

593 Székesfehérvár, Alba Regală. E vorba de Ioan Zápolya.

594 *Izabela Asson*, Izabella Asszony, „doamna Izabella", adică Izabella, mama lui Ioan Sigismund şi soţia lui Ioan Zápolya.

595 *Jigmund Yanoş*.

596 *Erdel*, în loc de *Leh*. Izabella era fiica regelui Poloniei, Sigismund I cel Bătrîn (1506–1548).

596a Prin moştenire, după moartea ginerelui.

597 *Melike*.

598 Jadwiga, fiica ducelui de Ciezyn, din neamul Diaştilor.

599 Ioan Zápolya, principele Transilvaniei (1510–1526), rege al Ungariei (1526–1540).

Într-un cuvînt, hanul Suleiman, terminînd treburile din această cetate, a plecat spre Înalta Curte în anul 948, în ziua a opta a lunii şaban[600]. Ştirile atît de amănunţite despre Buda le-am auzit de la tatăl meu; le-am arătat pe scurt, aşa cum s-a văzut mai sus, fiindcă în cronici nu s-au descris toate faptele în mod amănunţit cu toate întîmplările în parte. Tatăl meu, care a luat parte la aceste expediţii, era bijutierul[601] Înaltei Curţi, adică Derviş Mehmed Zîlli bin Kara-Ahmed bin Kara-Mustafa bin Yavuz-Eren Edje-Yakub bin Ghermiyan-zade Yakub bei, care, la rîndul său, face parte din spiţa lui Hodja-Ahmed Yesevi, care este turc, neam de turc...

258 ⟨În treacăt, se aminteşte de un asediu al Timişoarei de către ardeleni, pe vremea sultanului Suleiman Magnificul⟩.

Cetatea Párkány[602]. Primul ei ziditor a fost craiul Gabriel Bethlen[603], unul dintre craii ardeleni şi supus otomanilor. Apoi, Suleiman han, cucerind Estergonul, la întîi muharrem din anul 950[604], construise un pod mare, cu şaptezeci de corăbii, lîngă cetatea Estergon şi, pentru a ocupa şi a lua în stăpînire partea cealaltă şi pentru a supune cele şapte sute de sate din jurul Ujvárului, construise şi această cetate, dîndu-i numele de Djigherdelen...

304 ...*Asediul cetăţii Ujvár*

305 ...În anul 1035[605], în timpul sultanului Murad al IV-lea, Kara-Murtaza paşa[606], împreună cu craiul Ardealului, Gabriel Bethlen, cu banul cetăţii Caşovia[607], cu banul curuţilor, cu banul Ungariei de mijloc, palatinul[608], venind cu o sută de mii de oameni, asediaseră timp de şapte zeci de zile Ujvárul, dar toţi creştinii care veniseră în ajutorul armatei islamice, de îndată ce a venit ştire din partea papei[609] de la Roma, apucaseră calea fugii, lăsîndu-l pe Murtaza paşa lîngă cetatea Ujvár.

Văzînd această situaţie îngrijorătoare, Kara-Murtaza paşa pornise spre cetăţile Léva, Komarom[610] şi Vádj şi, ducîndu-şi toate muniţiile şi

---

[600] 27 noiembrie 1541.
[601] *Serzergiran.*
[602] *Djigerdelen*, textual înseamnă „care străpunge plămînii". Semnificaţia acestei denumiri rezultă din scopul pentru care a fost construită cetatea Párkány.
[603] Confuzie la autor.
[604] 6 iunie 1543.
[605] 3 oct. 1625 — 21 sept. 1626.
[606] E vorba de paşa de Buda, Murtaza paşa.
[607] *Kaşa.* E vorba probabil de căpitanul Caşoviei, Ioan Bornemisza.
[608] Nicolae Esterházy, ales palatin al Ungariei la dieta din Bratislava (25 oct. 1625).
[609] Urban al VIII-lea (1623—1644).
[610] *Komran.*

tot praful de pușcă, se așezase la Buda. Atunci, Forgách[611] întărise îndată puternic palanca Ujvár și pregătise șapte fortificații tari. Acum, în anul 1074[612], el a fost asediat din nou.

⟨Urmează descrierea desfășurării luptelor din timpul asediului⟩.

...Dar marele vizir[613] era foarte supărat și îndurerat din pricina că 313
hanul Crimeii, Mehmed Ghirai[614], nu venise pînă atunci în ajutorul armatei, precum și din pricina că nu sosiseră nici domnii Ardealului[615], Țării Românești[616] și ai Moldovei[617]...

Pînă la urmă el a format șapte grupe de cîte cinci mii de viteji, sub comanda lui Kurt pașa din Dobrogea[618], Alemșah bei, Hadjiki[619]-pașaoglu din Babadag[620], Kînalîoglu din Bolu[621], precum și sub comanda multor gazii încercați în lupte. Astfel, a trimis o oaste de treizeci și cinci de mii de oameni ca să devasteze, să incendieze și să ruineze ținuturile germane[622], pînă la Viena[623], Praga.

⟨Se descrie sosirea oastei tătarilor din Crimeea și a cazacilor, care deschid alaiul⟩.

În urma acestora a început să treacă alaiul moldovenesc[624]. 320

Alaiul moldovenilor. Au trecut, în cete, douăzeci de mii de ostași[625] mol-

---

[611] *Forgaç*, Forgách Sigismund, căpitanul cetății Ujvár. (Nagy I., *op. cit.*, IV, pp. 203–208).

[612] 5 aug. 1663 — 24 iul. 1664.

[613] Köprülü Fazîl Ahmed pașa, mare vizir (1661–1676).

[614] Mehmed Ghirai al IV-lea (1654–1665).

[615] Mihail Apafi (1661–1690).

[616] Grigore Ghica (1660–1664).

[617] Eustratie Dabija (1661–1665).

Despre luptele din această vreme și participarea țărilor române vezi: Girolamo Brusoni, *Le campagne dell'Ungheria degl' anni 1663 e 1664*, Veneția, 1665; Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 900 și urm.; G. Kraus, *op. cit.*, p. 542 și urm.; N. Iorga, *Expedițiile din 1663–4 și o scrisoare cu privire la cea dintîi*, în *Studii și doc.*, IX, pp. 129–140; Idem, *Note despre oastea noastră în 1663–4*, *ibidem*, XX, pp. 165–171; C. I. Karadja, *Notiță despre oștirea română în veacul al XVII-lea*, în „Arhivele Olteniei", IV, 1925, pp. 212–214 etc.

[618] *Dobrudjalı*.

[619] *Hadjikibi*, în loc de Hadjiki.

[620] *Babadaglı*.

[621] *Bolu*, oraș în Anatolia.

[622] *Alaman*.

[623] *Bedj*.

[624] *Bogdan alayı*.

[625] Cifra pare exagerat de mare față de aceea dată de alte izvoare: 3 000 (*Monumenta Comitialia*, XIII, p. 265), 5 000 (N. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 135) sau 6 000 (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 533, 569). I. Neculce nu precizează efectivele; spune doar că domnul a fost cu turcii la oaste în Ungaria Superioară, de unde oastea a venit cu carele încărcate (*Letopisețul*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 33).

doveni aleşi, înarmaţi şi cu cai iuţi[626], îmbrăcaţi toţi cu contăşe şi avînd căciuli pe cap[627]. După ei au trecut, îmbrăcaţi foarte bine, în total şaptezeci de hatmani şi căpitani, vameş[628], logofăt, vistier[629], cămăraş[630], cupari, postelnic[631],
321 armaş, pîrcălab, vornic, pişlek[632](?), // paharnic[633], spătar[634], comis[635], jitnicer[636], uşier[637], care sînt posesori de ranguri şi demnitari şi căpetenii de vilaiete.

Pe steagurile lor sînt chipuri de sfinţi de-ai lor şi poartă desenul unui cap de bou[638], zicînd că boul este ⟨animalul⟩ care a ieşit din rai odată cu Adam. După aceea au trecut divan-efendi, numit de Poartă în slujba beilor Moldovei, împreună cu o sută de capugibaşi, îmbrăcaţi bine. După ei au trecut trei mii de puşcaşi pedeştri, iar în urma acestora au trecut o mie de segbani şi sarîgea, musulmani[639], apoi au trecut aghiotanţii[640], slujitorii[641], sacagii[642], puşcaşii şi după ei a trecut Ghica bei[643], cu blana lui de samur şi cu căciula lui de samur pe cap, curat şi înarmat şi cu cei două sute de aprozi[644] ai lui. Mehterhaneaua sa, primită în dar de la otomani, cînta, iar tuiul, steagul şi drapelul fîlfîiau. După el, au trecut, în două căruţe, ceilalţi slujitori ai lui.

Alaiul valahilor. Este o oaste de douăzeci de mii de soldaţi bine înarmaţi[645], cu cai iuţi, îmbrăcaţi cu haine de postav, cu căciuli din blană

---

[626] *Çatal at*, *Çatal*, înseamnă „bifurcat"; are şi sensul de „cal de rezervă", dar expresia amintită înseamnă şi „cal de poştă", în sens de „iute".

[627] Despre armamentul şi echipamentul oştilor moldovene vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 252 şi urm. Despre drumul parcurs prin Transilvania şi Ungaria, idem, *Studii şi doc.*, IV, pp. 250—251 şi *Monumenta Comitialia*, XIII, pp. 265—267.

[628] *Vamoş*.

[629] *Kastiar*, în loc de *vistiar*, adică *vistier*.

[630] *Kamarates*.

[631] *Poşnenik*.

[632] Neidentificat.

[633] *Baharnik*.

[634] *Isıtar*, în loc de *ısbatar*, adică spătar.

[635] *Komin*.

[636] *Zienkiar*, deformat.

[637] *Uşar*.

[638] De fapt era cap de bour.

[639] *Segban* şi *sarîgea*, slujitori înarmaţi pe lîngă diverşi dregători otomani. Unii dintre ei, musulmani, se aflau şi pe lîngă domnii români; se numeau *seimeni*.

[640] *Yedek*, înseamnă: odgon, funia de la căpăstru; are şi sensul de rezervă.

[641] *Şatır*, slujitori care mergeau pe lîngă calul suveranului; are şi sens de „bufon"

[642] *Mataradji*.

[643] Grigore Ghica (1660—1664); de fapt, el domnea în Ţara Românească, în Moldova fiind Eustratie Dabija.

[644] *Içoglan*.

[645] Şi aici efectivele apar exagerat de mari faţă de alte izvoare care indică cifre mult inferioare: 4 000 (*Monumenta Comitialia*, XIII, p. 265), 6 000 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IX, pp. 137—138) sau 6 600 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 529). Despre drumul urmat prin Transilvania vezi *ibidem*, pp. 532—533. Cronicile ţării nu spun cu ce efective a plecat domnul în expediţie.

de samur şi de veveriţă ; au tolbe de săgeţi. Ei au şi mulţi ostaşi pedeştri şi dorobanţi[646] cu puşti. Vilaietul Ţării Româneşti, fiind întins, are boieri[647], zabiţi şi slujitori mulţi şi împodobiţi. Au trecut mai întîi, împreună cu aprozii lor, următorii dregători, bine îmbrăcaţi : marele logofăt[648], primul vornic[649], al doilea vornic[650], marele hatman[651], postelnicul[652], paharnicul[653], cuparul, spătarul[654], vistierul[655], comisul, jitnicerul[656], logofătul al doilea[657], uşierul[658], şătrarul, cămăraşul, armaşul, stolnicul, vătaful, clucerul, medelnicerul[659], slugerul[660], daraianisul[661], vameşul[662]. Pe steagurile acestora este înfăţişat chipul unui şoim; chiar şi pe banii lor de aramă, numiţi ,,penez"[663], ei pun chipul şoimului. După ei, au trecut capugibaşiii şi divan-efendiul, numiţi de la Poartă în slujba ⟨domnului⟩. După aceea au urmat vreo opt mii de dorobanţi puşcaşi pedeştri, iar după ei a trecut vestitul ,,emir"[664] Grigoraşco[665], îmbrăcat în blană de samur, cu căciula roşie tătărească de samur, însoţit fiind de şase aghiotanţi[666], cu slujitori[667], cu armurieri, cu sacagii[668] şi cu trei sute de aprozi[669]. După el a trecut, cîntînd, mehterhaneaua ce-i

---

646 *Tarayaniş*, în loc de *tarabans*, adică dorobanţ.
647 *Hakim*, stăpînitor, judecător, suveran; aici are sens de boier.
648 *Başlogofet*.
649 *Dirindji vornik*.
650 *Ikindji vornik*.
651 *Başhatman*.
652 *Poştenik*.
653 *Bahranik*.
654 *Isıtar*, în loc de *isbatar* sau *ispatar*.
655 *Reşiar*, în loc de vistier.
656 *Zihenkâr*, deformat.
657 *Orta logofăt*, logofătul mijlociu, adică cel de-al doilea.
658 *Uşbar*, în loc de *uşiar*.
659 *Medenenkâr*.
660 *Sulçar*.
661 *Darayanis*, deformare din dorobanţ; căpetenie de dorobanţi.
Lista dată de Evlia cuprinde pe unii mari dregători despre care ştim sigur că nu au fost la Ujvár. De pildă, Stroe Leurdeanu mare vornic (1661—1665) şi Dumitraşco Cantacuzino mare vistier (1663—1664) au fost lăsaţi în ţară ca ispravnici de scaun (R. P o p e s c u, *Istoriile*, p. 130 şi *Istoria*, p. 148). Din aceleaşi cronici şi din alte izvoare ştim numele cîtorva din boierii care au mers la Ujvár cu Ghica vodă: Radu Creţulescu mare logofăt, Mareş Băjescu fost mare vistier, Drăghici Cantacuzino mare paharnic, Şerban Cantacuzino al doilea logofăt, Constantin (II) Cantacuzino al doilea postelnic. Vezi şi N. I o r g a, *Doc. Cantacuzino*, p. 67.
662 *Damoş*, în loc de *vamoş*.
663 *Penez*.
664 *Emir*, aici în sens de domn, voievod.
665 *Ligoraşki*, Grigore Ghica.
666 *Yedek*.
667 *Şatır*.
668 *Mutarra*.
669 *Gulam*.

fusese dăruită după vechiul obicei de Casa otomană, iar în urma ei au trecut
322 alții, cîntînd, // după obiceiul lor, din surle și din tobe și trompete.

Alaiul craiului ardelean Apafi. Întîi a trecut comitele[670] maghiarilor-sași cu cinci mii de cătane unguri aleși; apoi a trecut comitele secuilor[671] cu cinci mii de ghiauri, iar după ei comitele ținutului Haidușak[672] cu cinci mii de călăreți. Apoi, a trecut banul Ardealului[673] cu cinci mii de călăreți. Aceștia erau mai bine îmbrăcați și înarmați decît toți ceilalți, pentru că fiecare avea la mîneci, în mîini și pe brațe cîte cinci-șase puști de mînă cu rotile și cîte o carabină italienească[674], puști lungi și cu rotile. În urma lor au trecut stăpînitorii celor șapte sute șapte zeci și șase de cetăți din Ardeal, înarmați și îmbrăcați în chip desăvîrșit.

După aceștia au urmat cei zece mii de ostași ai craiului înarmați și îmbrăcați în armuri frumoase din fier, de culoare albastră, apoi slujitorii[675], pușcașii și mataragiii lui. El însuși a venit pe un cal de rasă arabă, cu blană de samur și cu căciulă ungurească de samur și împodobită cu pene, iar în urma lui au trecut cinci sute de aprozi cu plete lungi, după care a cîntat mehterhaneaua[676].

Tătarii din Bugeac. Oastea tătară, care trecuse mai înainte și cea care venea după ea[677], a intrat formînd un alai și încadrînd astfel între două oștiri musulmane oștile moldovene, muntene și ardelene, potrivit obiceiului. Tătarii din Bugeac formează o oaste aleasă, puternică, vitează și falnică de 47.000 de oameni. Cînd sultanul Baiazid Veli[678] ocupase Cetatea Albă de la ghiauri, îi așezase pe acești patruzeci de mii de tătari în Bugeacul de la Cetatea Albă și îi scutise de orice obligații, ca să fie zid în părțile valahilor,

---

670 *Hakim.*

671 *Seykel hakimi.*

672 *Haydușak hakimi.*

673 *Erdel banı.*

674 *Daliyan karabinasi.*

675 *Șatır.*

676 Și efectivele ardelene au fost mai mici decît cele indicate de Evlia. M. Apafi a arătat turcilor că-i este „cu neputință" să meargă cu toată oastea, dată fiind primejdia austriacă la hotarele Transilvaniei, ca și garnizoanele austriece existente încă în țară; turcii i-au îngăduit să vină doar cu un număr mic de oșteni, cu care principele a plecat la începutul lui septembrie 1663 (G. Kraus, *op. cit.*, pp. 528, 551—553). Vezi și: jurnalul lui Rozsnyay Dávid, *Történeti maradványai*, ed. Szilágyi Sándor, Pesta, 1867, pp. 468—490; *Zrinyi Miklós, levelei*, ed. Markó Arpád, Budapesta, 1950, p. 111 și urm.; „Történelmi Tár", 1881, pp. 125—132; *Monumenta Hungarica Historica. Scriptores*, VIII, pp. 263—313, 359—385; Karácson Imre, *Az 1663-ik évi török hadjárat* [Campania militară turcă din anul 1663], în „Hadtörtenelmi Közlemenyek", 1896, p. 73 și urm. etc.

Despre drumul urmat vezi *Apafi Mihaly naploja* [Însemnările lui A. M.], în „Erdélyi Múzeum", XVII, 1900, pp. 87—88.

677 După oastea ardeleană.

678 Baiazid al II-lea (1481—1512).

moldovenilor, cazacilor, polonilor, muscalilor[679], cehilor şi maghiarilor; de aceea li se spune „tătarii din Bugeac".

Măria sa Kara-Şemseddin Sivasi şi hanul Baiazid ⟨Veli⟩ i-au binecuvîntat pe tătarii aceştia din Bugeac. De aceea ei stau şi acum aparte de tătarii din Crimeia, bucurîndu-se de privilegii şi scutiri. Ei ascultă de vizirii de Oceakov. Au şapte zeci şi patru de agale de nutreţ[680], precum şi bătrîni de seamă[681] şi mîrzaci. În cazul cînd ei pleacă într-o expediţie, serdar peste oastea lor este numit un agă al vizirului din Silistra[682] şi aga de ţărmuri[683]. În prezent, serdar peste ei este agaua ţărmurilor, Ahmed paşa, care, defilînd în fruntea unei oştiri de patruzeci de mii de oameni, // a stîrnit o admiraţie 323
ce nu se poate descrie.

În timpul cînd avea loc trecerea acestor oştiri prin faţa cortului marelui vizir, căpitanul Forgács, văzînd din cetate mulţimea acestor trupe, a căror trecere a ţinut de dimineaţă pînă spre seară, îşi smulgea barba şi ofta, zicînd: „Vai, cetatea noastră şi ţinuturile noastre germane şi ungureşti sînt pierdute de azi încolo!" Această ştire a fost relatată de către cei care au fugit din cetate şi au ieşit afară.

După trecerea tuturor alaiurilor prin faţa marelui vizir, primul care a sărutat poala marelui vizir în cortul său a fost Ahmed Ghirai sultan, fiul hanului, iar marele vizir i-a arătat multă atenţie, bunăvoinţă şi cinste, aşezîndu-l pe scaunul din dreapta sa. După aceea a sărutat poala hainei sale Ibrahim aga, ceauşbaşî, care-l adusese din Crimeia pe fiul hanului; iar după el agaua ţărmurilor şi apoi mîrzacii, şirinii şi mansurii[684] crîmleni şi toţi beii pomeniţi mai sus au stat într-o parte, după ce i-au sărutat poala mantiei. Apoi, craiul Ardealului, Apafi, acel crai binevoitor şi supus, a sărutat pămîntul de la picioarele marelui vizir şi s-a aşezat pe un scaun. După aceea, cînd s-au închinat la pămîntul din faţa marelui vizir beiul Moldovei şi beiul Ţării Româneşti, marele vizir, ca să-l audă şi fiul hanului şi agalele tătarilor, le zise: „De ce aţi venit aşa de tîrziu? De cînd vi s-a trimis firman împărătesc? De cînd bat eu această cetate? Aţi merita să vă ucid, şi pe voi şi pe ceilalţi!". Apoi, întorcîndu-se către toţi, i-a certat cu cuvinte aşa de aspre, încît au tremurat ca frunzele de toamnă şi au încremenit de spaimă. Apoi, venind toţi cei şaptezeci de hatmani cazaci şi sărutînd poalele mantiei, au stat la rînd, în picioare, ca şi beii din Ţara Românească şi Moldova...

---

679 *Moskö.*
680 *Ot agaları.*
681 *Atalık.*
682 Identic cu cel de Oceakov.
683 *Yalı agası.*
684 Dinastii de tătari.

324 ...Apoi s-a dat un mare ospăţ în cortul marelui vizir, în cinstea fiului hanului[685], a craiului ardelean şi a aianilor din Crimeia, încît nu poate fi descris. Cît priveşte ospăţul din afara cortului marelui vizir, şi acesta a fost un ospăţ mare, dat în cinstea beilor din Moldova şi Ţara Românească, precum şi în cinstea tuturor tătarilor şi tuturor ghiaurilor, încît toţi oştenii, alungîndu-şi oboseala, au adus mulţumiri lui Allah.

La acest mare ospăţ de pe pajiştea verde din faţa cortului marelui vizir, fuseseră pregătite trei sute de oi, cincizeci de vaci, trei mii de găini, cincizeci de cazane cu pilaf, cincizeci de cazane de ciorbe şi de două ori cîte o sută de mii de pîini. În faţa acestor bunătăţi, atîtea mii de oşteni au tăbărît peste chebaburile de oaie şi de vacă, făcîndu-le bucăţi. În unele chebaburi
325 de vacă // bucătarii puseseră iepuri şi porumbei vii, încît, în clipa cînd le desfăceau, unii zburau, alţii fugeau. Tătarii şi creştinii, mîncîndu-le, se înveseleau şi, alungîndu-şi oboseala, îşi vădeau buna dispoziţie prin glume. Apoi, încălecîndu-şi caii, fiecare a trecut la locul său. Înainte de ospăţ, marele vizir dăduse sfatul următor: „După ospăţul dat pentru fiul hanului, toţi puşcaşii, cîţi sînt în corturi, să tragă un rînd de salve şi să sloboade tunurile şi să se cînte cîntece islamice pentru înveselire”.

Într-adevăr, după ospăţ, s-a dat foc, dintr-odată, celor şaptezeci de tunuri balimeze şi celor trei sute şaizeci de darbuzanuri împărăteşti, aflate în ordie, şi s-au cîntat cîntece islamice, încît numele lui „Allah” s-a înălţat la ceruri.. Maghiarii, valahii, moldovenii, tătarii şi cazacii, care nu mai văzuseră vîlva produsă de armata otomană, se înspăimîntară, fiind cuprinşi de uimire, iar caii multora, speriindu-se de detunăturile tunurilor, au fugit peste cîmp.

Inamicii ce se găseau asediaţi în cetate, văzînd această zarvă de pe cîmpul de bătaie, au zis: „Ei, turcule, nu mai poţi lua cetatea! Iată că ajutoarele craiului nostru au venit împotriva voastră şi vă măcelăresc”. La aceasta, gaziii noştri au răspuns: „Oştile ce au sosit sînt oştile noastre tătăreşti şi oştile craiului din Ardeal, precum şi cele sosite din Ţara Românească, din Moldova şi de la Cetatea Albă şi oastea hatmanului căzăcesc. Blestemaţilor, predaţi repede cetatea de bună voie! Iată că zidurile cetăţii voastre sînt dărîmate de tunuri şi, poimîine, dînd un iureş general, vă vom nimici pe toţi”. Atunci, duşmanii au întrebat: „Spuneţi, mahomedanilor, dacă cei care au venit sînt într-adevăr tătari”. Unii dintre voinici le-au răspuns: „Jurăm că ne-a venit, împreună cu tătarii, o armată de o sută cincizeci de mii de oameni şi vor mai sosi ajutoare de la Erzurum[686], Diarbekir[687] şi

[685] *Hanzade*, fiu de han.
[686] *Erzurum*, provincie şi oraş în Anatolia.
[687] *Diyarbekir*, provincie şi oraş din Asia Mică, azi *Diyarbakır*.

Siria"[688]. Atunci, duşmanii, auzind acest răspuns, s-au întristat, iar cei din metereze nu şi-au mai putut scoate capul. Ei au început să se sfătuiască pentru a preda cetatea de bunăvoie. Dar ilustrul mare vizir, îndată după ospăţ, l-a trimis pe beiul Moldovei în părţile Komáromului, iar pe valahi i-a aşezat spre Léva[689]. Prinţul Ahmed Ghirai şi cazacii[690] şi tătarii din Bugeac au fost desemnaţi să pornească împreună spre cetatea Nytra. În cele patru părţi ale trupelor // islamice au fost aşezaţi păzitori puşi în mai multe rîn- 326
duri. Pentru paza podului de la Esztergom a fost desemnat Çavuşoglu Mehmed paşa care a plecat la Djigherdelen[691] primind această poruncă: „Să-i omorîţi pe cei care fug din armată, iar avuţiile capturate să fie trecute pe seama miriei". A doua zi, s-a întors şi Kurt paşa cu prăzi din ţinuturile germane, unde plecase pentru pradă. Dar mai înainte, în ziua de joi, douăzeci şi trei ale lunii muharrem[692], sosise ştirea îmbucurătoare despre cuceririle lor şi o oaste de zece mii de oameni plecase în timpul nopţii în întîmpinarea armatei ce venea dinspre munţi.

⟨Urmează descrierea sosirii celor şapte grupuri de oşti plecate în devastare⟩.

Grupul al patrulea. Aceştia erau în majoritate luptători gazii care 327
veniseră cu caii iuţi din Dobrogea, de la Babadag şi din vilaieturile Deliorman şi Karasu. Mergînd spre apus, peste patruzeci de menziluri, ajunseseră pînă în ţara frîncă din vilaietul Isfadj[693] şi, găsindu-i pe ghiauri, într-o zi de sărbătoare, pe la casele lor, s-au întors cu vreo cinci mii de prizonieri şi cu multe prăzi capturate, încît numai ei le cunosc socoteala...

...În ziua de douăzeci şi opt a lunii muharrem[694], prinţul Mehmed Ghi- 328
rai[695] a primit porunca să devasteze, împreună cu toţi tătarii, vilaieturile cu mine de aur şi de argint, trecînd dincolo de Ak-Yayla[696]. Astfel, fiul hanului a pornit în incursiune cu patruzeci de mii de tătari. În locul lor au rămas tătarii din Bugeac. Beiul Ţării Româneşti, cu oastea valahă de zece mii de oameni[696 bis], fiind însărcinat să devasteze tot ţinutul pînă la cetatea Széchény[697], a pornit împreună cu un agă desemnat de către marele vizir ca nazîr

---

[688] *Şam*, Damasc (în Siria). Vezi şi descrierea oştirii turceşti, apreciate la 200 000 de oameni, la G. Kraus, *op. cit.*, pp. 541, 545–546.

[689] *Leva*.

[690] *Kardaş Kazak*, „Cazacii fraţi", astfel sînt denumiţi de turci cazacii zaporojeni.

[691] *Djigherdelen (Cigerdelen)*, Párkány.

[692] 27 aug. 1663.

[693] Isfadj, *Isvedj*, Suedia; aici trebuie să fie vorba de *Isviçre*, adică Elveţia. Este evident că autorul exagerează proporţiile acestei incursiuni.

[694] 1 sept. 1663.

[695] Mai sus apare Ahmed Ghirai.

[696] *Ak-yayla*, „Podiş alb".

[696bis] Mai sus era vorba de 20 000 (vezi p. 630; probabil, nu i-a luat pe toţi).

[697] *Siçan* sau *Seyçan*.

peste ei. După aceea şi beiul Moldovei, cu oastea sa de zece mii de oameni, şi beiul de Ilbasan[698], au fost însărcinaţi să incendieze părţile cetăţii Komárom
329 // şi au pornit la drum. De asemenea, şi Hadjiki-paşazade, cu cei cincisprezece mii de voinici de sub comanda sa, a plecat să devasteze ţinuturile austriece pînă la vilaietul Löcse[699]. Apoi, s-a poruncit ca Seferagazade Islam aga, vizirul han-zadelei, să atace şi să distrugă împrejurimile cetăţii Pojon, cu zece mii de viteji aleşi, trecînd peste rîul Vác[700].

Beii sangeacurilor de Lipova, Cenad şi Gyula, împreună cu craiul Ardealului, fiind însărcinaţi să ruineze vilaieturile de pe malul rîului Vác, au plecat într-acolo cu o armată de douăzeci şi şapte de mii de oameni. Apoi, unii după cinci zile şi cinci nopţi de devastare a vilaieturilor din împrejurimi iar alţii după zece zile şi zece nopţi de devastare, s-au întors la oaste cu bine şi plini de prăzi.

Avuţiile şi bogăţiile, precum şi prizonierii capturaţi de această armată ce se întorcea din şase direcţii erau fără număr. Simţind o mare bucurie, marele vizir a pus în faţa alaiurilor acestora să se tragă din oaste cu tunurile şi cu puştile pentru înveselire. Fiului hanului i s-a dăruit blană, iar celorlalţi bei caftane de preţ. S-a constatat că, potrivit socotelii, o cincime, după şeriat[701], din prizonierii aduşi de cele şase grupe de oşti atingea cifra de o sută şaptesprezece mii...

⟨Urmează descrierea fortăreţii cetăţii Ujvár, atacurile repetate şi ocuparea fortificaţiilor din împrejurimi⟩.

...A doua zi, miercuri[702], douăzeci de mii de tătari, zece mii de cazaci şi zece mii de valahi şi de moldoveni[703], sub comanda marelui spătar[704], au mers ⟨de la Ujvár⟩ să apere părţile cetăţii Komárom...

⟨Urmează descrierea bombardării cetăţii şi dărîmarea zidurilor ei⟩.

336 ...Tot în ziua aceea[705], valahii şi moldovenii au fost însărcinaţi să care pămînt şi atunci am înţeles — O, marele Allah, — tîlcul zicalei care spune: „Străduinţa omului mută munţii din loc"[706]. Allah mi-e martor că oştile valahe şi moldovene au cărat într-o zi pămîntul adunat în douăzeci de zile de oastea otomană şi care forma un munte cît Demavend[707];

---

698 *Ilbasan* sau *Elbasan*, fortăreaţă şi ţinut în Albania.

699 *Lonçat*.

700 *Vag*.

701 *Hams-ı-şer'i*, „O cincime după şeriat", a cincea parte din robii ce se cuveneau statului otoman; se numea şi *Pendjik (pencik)*.

702 19 sept. 1663.

703 Voinian, în loc de Bogdan, adică moldoveni (vezi mai departe).

704 *Baş ispatar*.

705 22 sept. 1663.

706 După o zicală arabă.

707 *Demavend*, vîrful cel mai înalt din munţii Elburz din Persia.

era ca şi cînd s-ar fi mişcat o mare de pămînt, aproape să înece cetatea Ujvárului. Dar au murit atunci peste două mii de ostaşi valahi, moldoveni şi cazaci...

Atunci // tătarilor şi boierilor valahi şi moldoveni, care se aflau în 337—338
părţile cetăţii Komárom, li s-au dat buiurultiuri[708] aspre de acest fel: „Fiţi cu băgare de seamă, să nu încetaţi de a lua tidve şi de a prinde limbi, căci altfel o păţiţi!”.

...Apoi, zicînd că în partea porţii dinspre Komárom a cetăţii Ujvár nu se află decît Kaplan paşa, au pus în partea aceea încă cîteva mii de hatmani[709], dintre valahi şi moldoveni, şi mai mulţi ostaşi pentru ca în cetate să nu poată pătrunde iscoade şi ajutoare dinspre Komárom, iar din cetate să nu poată ieşi spioni şi nici cei trimişi să ceară ajutoare....

// Luni, douăzeci şi unu safer, anul 1074[710], deasupra porţii dinspre 341
Viena, în dreptul aripei de sub comanda marelui vizir, au pus steaguri albe şi, zicînd: „Cerem aman, hei, otomani!”, ei au predat cetatea în mod condiţionat[711] ...

⟨Sosirea solilor din cetate pentru a discuta condiţiile de predare⟩.

Ei au obţinut cu greu un termen de trei zile şi au zis: „Toţi să plecăm din cetate înarmaţi şi cu caii noştri şi cu trei mii de harabale şi să mergem direct în cetatea noastră Komárom, dar să ne conducă pînă la Komárom trei viziri de ai voştri, cu cincizeci de mii de oameni, căci tătarii, valahii şi moldovenii ne măcelăresc”. Atunci marele vizir le-a răspuns: „Cu voia lui Allah, n-o să vă omoare nimeni şi vă ajung trei sute de harabale cu care veţi fi duşi la cetatea Komárom. Să nu duceţi grijă în privinţa asta. Iertarea mea rămîne iertare”...

...Valahii şi moldovenii au cărat marile grămezi de pămînt, cît un 343
munte, din spatele porţii dinspre Viena a cetăţii Ujvár. Tăindu-se animale de sacrificiu, multe mii de gazii au pătruns în cetate, îndată ce porţile cetăţii au fost deschise...

...Pe cînd toată armata vizita şi cerceta bastioanele şi interiorul 344
cetăţii, înainte de prînz, deodată, de la bastionul dinspre Nytra a sărit în aer un şanţ subteran. Şi mari cantităţi de muniţii, arme şi alte lucruri sărind în aer, un mare număr de oameni din Moldova, care curăţau cetatea, au fost aruncaţi în aer. Din armata islamică însă nimănui nu i s-a întîmplat nimic, dar toată oastea a strigat odată: „Hai, duşmanul a pus la cale viclenie; el a nimicit prin foc atîţia gazii; să fie omorîţi duşmanii care ies din cetate!”...

---

[708] *Buyurdumlar*, „porunci” date de marele vizir.
[709] *Hatman*, aici în sens de căpitani (exagerare).
[710] 24 sept. 1664.
[711] *Vire ile*.

348 ...În ziua aceea s-au dat firmane întregii armate islamice, tătarilor, cei iuţi va vîntul, ardelenilor, valahilor, moldovenilor, hatmanilor cazacilor celor răi ca să scoată din şanţuri pămîntul care fusese adus acolo, ca nişte munţi, şi să-l împrăştie pe şes şi să curețe toate şanţurile...

358 ...În timpul cînd se repara şi se refăcea cetatea Ujvár, terminîndu-se zahereaua umilului de mine, precum şi a cailor mei, am plecat într-o zi norocoasă, împreună cu alaiul de Alep, de sub comanda lui Gürdjü-Mehmed paşa, lîngă cetatea Komárom pentru fîn, nutreț şi zaherea, devenind călăuză ostaşilor dreptcredincioşi. Noi am plecat de sub cetatea Ujvár spre Komárom cu zece mii de oameni, în cîntul mehterhanelei. În timp ce mergeam, umilul de mine, cu cei patru cai şi patru servitori ai mei, am dat peste vreo douăzeci de mii de ostaşi valahi, moldoveni şi tătari şi cinci mii de slujitori călări, care stăteau acolo. Cînd această oaste de adunătură m-a văzut pe umilul de mine s-a îndreptat spre noi, zicînd că e ocazie bună, şi au mers cu toţii împreună cu noi. De acolo am mers timp de patru ore de-a lungul rîului Nyitra[712] şi Gürdjü-Mehmed paşa a descălecat într-un loc înverzit de pe malul rîului Nyitra şi a spus chehaielei sale, dîndu-i drapelul şi mehterhaneaua: „Duceţi-vă voi", iar el a rămas în acel loc plăcut.

Oastea aceasta fără căpătîi a mers încă trei ore pe cîmpie, spre Komárom. Cînd cetatea Komárom a început să se zărească la orizont, ca o lebădă albă într-o insulă înfloritoare, pe fluviul Dunărea, atunci şi chehaiaua lui Gürdjü paşa a descălecat pe un deal şi a mers fără a pune mehterhaneaua să cînte....

359—360 ⟨Sosirea unui grup de duşmani şi începerea bătăliei⟩.

361 ...Cu voia lui Allah, în clipa aceea sosind armata tătară, ea a tras cu arcurile un rînd de săgeţi asupra duşmanilor. În partea aceasta, şi armata noastră, înfrîntă, trecînd la atac, a nimicit într-o clipă trei mii de duşmani. Deşi la acest măcel sfînt luau parte o mulţime de viteji renumiţi, totuşi au fost însărcinate, drept caraule, oştile moldovene şi valahe, din armata noastră, pînă la apariţia, într-un loc păduros dinspre cetatea Komárom, a celor şaptezeci de steaguri cu cruci ale duşmanului, iar noi am stat liniştiţi. Dar cînd caraulele noastre au văzut oastea duşmană, au fugit şi, astfel, vicleanului duşman i s-a dat răgaz. Atunci duşmanul a tras asupra tătarilor o salvă de foc din tunuri şi puşti. Tătarilor însă neplăcîndu-le lupta cu tunuri şi cu puşti, au fugit şi au plecat spre Estergon. Atunci duşmanul, prinzînd curaj, i-a atacat, cete după cete, pe slujitorii noştri veniţi pentru fîn şi nutreț. Astfel, în această vale nenorocoasă s-a dat o mare luptă timp de peste o oră şi, pînă la urmă, multe sute de gazii au gustat din şerbetul morţii de martir ...

---

712 *Nitre*, Nyitra.

// *Caracteristicile puternicei cetăți Ujvár.* Ujvár, în limba maghiară, înseamnă „cetatea nouă". Într-adevăr, în anul 1005[713], cînd a avut loc lupta de la Agria[714], această cetate era o palancă de lemn. În anii aceia, cînd craiul Ardealului, Bethlen Gabor, și Kara-Mustafa pașa[715], precum și mulți alți viziri o bătuseră și plecaseră să o cucerească, tatăl blestematului de Forgács[716] zidise această cetate așa de solidă și de puternică. După aceea și Forgács adăugîndu-i, de șaizeci de ani încoace[717], unele construcții, ea a devenit o fortăreață foarte trainică... 379

// *Plecarea noastră de la Ujvár în rebi I al anului 1074[718] la expediția sfîntă de la Leva și Novigrad...* 387

...Umilul de mine, am mers și eu împreună cu alaiul marelui vizir 388
timp de două ore și am ajuns în satul Selceat[719], care fusese incendiat mai înainte. Aici, valiul de Alep, Gürdjü-Mehmed pașa, a fost numit la ariergardă, iar vizirul de Rumelia, Kara-Mustafa pașa, a primit firman pentru a trece în avangardă. Beiul de Bozok[720] și Mihal bei din Plevna, împreună cu oștile sangeacurilor lor, precum și beii Țării Românești și Moldovei, au fost însărcinați să ducă tunurile balimeze, cu ajutorul cailor[721] și otgoanelor...

Rezumatul expediției împărătești și cucerirea cetății Szigetvár. Aceste 503
evenimente le descriu potrivit celor relatate de răposatul meu tată.
// Cauzele luptei pentru Szigetvár constau în aceea că, mai înainte, cînd hanul 504
Suleiman[722] cucerise Buda, cetatea aceasta a Szigetvárului rămăsese necucerită. Deși vizirul de Buda, Arslan pașa, a înștiințat de cîteva ori Curtea sultanului precum că cei de la Szigetvár devastează și ruinează vilaieturile ce se aflau în mîinile osmanlîilor, totuși acestea au fost trecute cu vederea de împărăție. Mai tîrziu, craiul Ardealului[723] a înștiințat Curtea împărătească în sensul că dușmanii devin din ce în ce mai îndrăzneți și că, cucerind orașele noastre din Ardeal și cetățile desemnate ca hass-uri pentru Mecca

---

[713] 25 aug. 1596—13 aug. 1597. Mai sus fusese vorba de 1625—1626 *(1035 H.).*

[714] *Egri*, Eger, Erlau.

[715] De fapt, Kara-Murtaza pașa, căci în 1596 Gabriel Bethlen nu era încă principe al Transilvaniei.

[716] Căpitanul cetății Ujvár.

[717] Mai puțin, dacă socotim de la 1625—1626.

[718] 3 oct.—1 nov. 1663.

[719] *Selçat* (?).

[720] *Bozok*, localitate în Anatolia.

[721] *Yürük*, cal de cursă.

[722] Suleiman Magnificul.

[723] Ioan Sigismund Zápolya.

şi Medina, cum erau Săcueni[724], Satmar, Arad, Oradea, Tokaj, Kalló, Gyula, au aşezat trupe în ele.

Între timp, hanul Suleiman, fiind bătrîn, se îmbolnăvise. Totuşi, el a dat dovadă de străduinţă şi de grijă, cînd, în anul 976, luna şevval, ziua a noua[725], şi-a aşezat cortul său solomonesc în locul numit Cirpidji Ceairî[726]. În ziua aceea, el a trimis în Ardeal pe vizirul al doilea, Kodja-Pertev paşa, cu optzeci şi şapte de mii de oameni, numindu-l serdar, spre a veni în ajutorul craiului Ioan Sigismund[727], banul supus al Ardealului. A doua zi, l-a trimis şi pe marele vizir Sokollu-Mehmed paşa[728], cu cincizeci de mii de oameni, la cetatea Szigetvár, numindu-l mare serdar. Şi ei au pornit spre Szigetvár, parcurgînd distanţe. În acelaşi timp el a dus la expediţia de la Szigetvár şi pe vizirul al treilea, Ferhad paşa, pe vizirul al patrulea, Ahmed paşa, pe vizirul al cincilea, Kîzîl Ahmed paşa..., pe tatăl sărmanului de mine, Evlia, kuyumdjibaşiul[729] Derviş Mehmed aga...

Prealuminatul padişah, fiind slăbit din pricina bătrîneţii şi suferind,
505 călătorea totdeauna pe un tron. // Cînd a trecut pe la cetatea Belgrad, peste Sava, şi cînd şi-a aşezat cortul în cîmpia Zemun[730], toată armata islamică s-a adunat cît întinderea mării şi padişahul a plecat astfel cu oastea numeroasă la luptă pentru Agria[730a]. Mai înainte, împăratul german, craiul Ferdinand, cucerind cetăţile Sătmar şi Tokaj şi celelalte cetăţi din Ardeal, padişahul se străduise să le scape, dar cu voia lui Allah, cei trei sangeacbei însărcinaţi cu paza cetăţii Pécs[731], aşezîndu-şi corturile lîngă cetatea Siklós[732], adormiseră în corturile lor, neputîndu-şi deschide ochii din cauza ploilor mari.

Chiar în ziua aceea, banul cetăţii Szigetvár, numit Nicolae Zrinyi[733], i-a atacat pe neaşteptate pe aceşti bei, cu cinci mii de călăreţi şi cu trei mii de creştini pedeştri, în timp de ploaie şi zăpadă, zicînd că ei nu ştiu nimic despre cei din afară. Făcîndu-i martiri pe bei şi pe multe sute de gazii, pe alte sute de oameni i-a legat în lanţurile robiei. El s-a dus în cetatea Szigetvár cu toate prăzile luate de la gazii şi, aşezîndu-se acolo, s-a înveseli .

---

[724] *Seykel-Hit.*
[725] 27 mart. 1568; de fapt în 1566.
[726] *Çırpıcı Çayırı*, loc de popas în apropiere de Constantinopol (în Rumelia).
[727] *Jigmun Ianoş*, Ioan Sigismund Zápolya.
[728] Sokollu Mehmed paşa, mare vizir (1565—1579).
[729] *Kuyumcubaşı*, staroste de bijutieri.
[730] *Zemun*, sîrbeşte: Zemlin.
[730a] *Egri*; de fapt Szigetvár.
[731] *Peçuy*, după sîrbeşte; ulterior, turcii au pronunţat *Peçevi* (Fünfkirchen); oraş în Ungaria.
[732] *Şiklóş.*
[733] *Zirneski Mikloş*, Nicolae Zrinyi, apărătorul Szigetvárului în 1566.

Această veste înfricoşătoare ajungînd la urechea padişahului, el a renunţat la cucerirea cetăţii Agria şi la recucerirea cetăţilor din Ardeal, ocupate de inamici, şi a trimis pe chibzuitul Sokollu Mehmed paşa, cu armata de avangardă, împotriva cetăţii Szigetvár. Totodată, el a trimis pe Dunăre şi pe capudanul numit Ali Portok, mutasarrîful sangeacului de Karlî Ili[734], cu flota imperială de trei sute de fregate şi transe şi cu patruzeci de galere[735], numindu-l serdar pe rîul Drava.

Într-un cuvînt, parcurgînd popasuri, padişahul s-a oprit la poalele marelui deal numit Erşan[736], din cîmpia Pécs. În clipa aceea a pus de l-au omorît numaidecît, în faţa cortului împărătesc, pe beilerbeiul de Buda, Arslan paşa. Motivul omorîrii sale este că, atunci cînd hanul Suleiman a plecat în expediţia împotriva Agriei şi în părţile Ardealului, craiul german[737], aflînd de această expediţie a sultanului Suleiman, a strîns o armată numeroasă şi s-a pregătit de luptă.

În timpul acesta, Arslan paşa, cu armata Budei, se preocupa de asediul cetăţii Palota şi Cearka, din apropierea cetăţii Alba Regală[738], şi le bătea. Atunci craiul Ferdinand // l-a atacat numaidecît pe Arslan paşa, 506
cu oastea de lîngă el, şi, nimicind oastea de Buda, a luat prizonieri o parte din ea. Punînd stăpînire pe multe muniţii şi fugărindu-l pe Arslan paşa, el a venit pînă la cetăţile Tata şi Papa. În felul acesta duşmanul a ocupat, fără greutate, aceste două cetăţi rezistente. De aceea a fost omorît şi Arslan paşa. Eialetul Budei a fost dăruit lui Mustafa paşa, fiul unchiului marelui vizir Sokollu Mehmed paşa. Acesta a fost numit în avangardă, împotriva Szigetvárului.

După aceea, a doua zi, hanul Suleiman însuşi aşezîndu-şi cortul său împărătesc lîngă cetatea Szigetvár, la o distanţă de bătaia tunurilor, pe malul unui lac, în anul 974, luna muharrem, ziua 20[739], adică în a cincea zi a lunii august[740], vizirul Ferhad paşa şi vizirul de Anatolia au asediat cetatea din partea de sud, cu o armată întinsă cît marea, fără să lase cetatea Szigetvár nici măcar să răsufle. Vizirul al cincilea, Mustafa paşa, şi beilerbeiul de Rumelia, Şemsi paşa, au asediat cetatea prin partea de nord.

Într-un cuvînt, prin străduinţa sultanului Suleiman şi sîrguinţa vizirului Sokollu, toate oştile islamice au asediat cetatea din toate părţile şi,

---

734 *Karlı Ili*, în Albania.
735 *Kadirga*.
736 *Erşan* sau *Irşan*.
737 *Nemse kıralı*.
738 *Istolni Belgrad*.
739 7 aug. 1566.
740 *5 aug. 1566*, în anii Hegirei era: *18 muharrem 974*.

aşezînd metereze din douăzeci şi şapte de locuri ale cetăţii şi, intrînd în ele, au început s-o bată fără încetare cu tunurile balimeze. Herţogul Nicolae Zrinyi[741], care era închis în cetate, şi cei şapte mii de soldaţi, simţind că sînt într-adevăr asediaţi, au început şi ei să lupte din cetate. Această cetate era însă ca o insulă în mijlocul mlaştinilor rîului Rike[742], asemenea unui zid al lui Alexandru. Atunci toţi gaziii, potrivit firmanului împărătesc, au tăiat numaidecît apa acestei mlaştini, iar în ziua a şasea a fost cucerit varoşul său exterior. Fiind trecuţi prin tăişul săbiilor vreo mie şi şase sute de duşmani nedemni, s-a pornit la atac asupra cetăţii de mijloc. Însă cetatea aceasta de mijloc era aşezată în centrul unui şes întins şi nimeni nu se putea apropia de ea din pricina apelor ce o înconjurau...

〈Urmează descrierea luptelor şi cucerirea Szigetvárului de către turci în 1566〉.

511 ...După cucerire, toţi vizirii şi vechilii s-au dus să viziteze cetatea şi au reparat-o şi refăcut-o... În timpul cînd pornise pentru lupta sfîntă la Szigetvár, hanul Suleiman îl numise pe vizirul al doilea, Pertev paşa, mare serdar împotriva ţării Ardealului, trimiţîndu-l cu optzeci de mii de oameni în ajutorul craiului Ardealului, Ion Sigismund[743]. Pertev paşa, la rîndul său, în urma unui asediu de mai puţin de 40 de zile, cucerise cetatea Gyula, prin predare, cu ajutorul craiului ardelean, al trupelor de gardă, al spahiilor şi al ulufegiilor[744] şi cu trupele de călăreţi zise *bölük halkı* şi împreună cu un mare număr de beilerbei şi sangeacbei şi, îndeosebi, cu ajutorul valiului de Timişoara, Mustafa paşa, şi al hanului tătăresc[745], precum şi cu toate oştile din Ţara Românească şi Moldova...

---

[741] *Zirinski Mikloş.*
[742] *Rike.*
[743] *Jigmun Ianoş.*
[744] *Ulûfe*, „leafă"; *ulûfedji (ulûfeci)*, „lefegii".
[745] Devlet Ghirai I (1551—1577).

VOL. VII

DESPRE CONVORBIRILE DIN TIMPUL EXPEDIȚIEI ÎMPOTRIVA CETĂȚII LEVA ȘI A CETĂȚII NYTRA[1] 133

...Solul ⟨austriac⟩ a mai făcut o rugă- 134
minte, zicînd: „În vilaietul Ardeal, în apropierea cetății voastre Oradea, există o cetate numită Săcuieni[2]; totdeauna se adună acolo călăreții[3] noștri austrieci și maghiari și lovesc împrejurimile cetăților voastre, Oradea și Ineu. Astfel, ei ar putea comite, într-o zi, fapte contrare păcii și din nou pacea noastră s-ar putea strica. De aceea să dărîmăm cetatea aceea Săcuieni". Cînd solul s-a rugat astfel, cei de la serhaturi au găsit numaidecît bună această părere.

Atunci umilul de mine, nemaiavînd răbdare, am spus îndată în mod amănunțit și limpede la divan: „Aceasta va fi contrar păcii; zicînd că le

---

[1] *Litra*, grafia obișnuită turcească.
[2] *Sekel-Hit*.
[3] *Katana*, cătană.

e teamă, ei sînt sinceri numai în aparenţă, dar, de fapt, vor să dărîme această cetate foarte rezistentă din pricină că ea se află în apropierea cetăţii noastre Oradea. Ghiaurii gîndesc că poate vor cuceri-o şi pe ea[4] şi vor pune astfel stăpînire pe Ungaria de mijloc şi pe vilaietul Ardeal, în urma dărîmării acestei ⟨cetăţi⟩ Săcuieni. Ei vroiau să dărîme această cetate Săcuieni încă dinainte, cu prilejul discuţiilor de pace".

135 Atunci marele vizir a exclamat: „Aferin, Evlia; // fii fericit, căci cetatea aceea este a Ardealului. Dacă ar fi a voastră[5], v-aş fi zis şi eu s-o dărîmaţi". Astfel, marele vizir, spunînd ca ea să rămînă, n-a acceptat ca cetatea Săcuieni să fie dărîmată ...

⟨Încheierea păcii turco-austriece pe 22 de ani⟩.

161 ... Dar această cetate Agria a trecut prin mîinile multor crai ghiauri şi, în timp de opt sute de ani, a înflorit sub stăpînirea Ungariei de mijloc. I se spune Mărul Roşu[6] al Ardealului, dar în anul 959[7], cînd cuceritorul Timişoarei, vizirul al doilea Ahmed paşa, a fost numit, din porunca sultanului Suleiman[8], mare serdar împotriva cetăţii Agria, el a cucerit patruzeci şi şase de cetăţi din jurul Timişoarei şi apoi, ocupînd o cetate ca Solnoc, ce constituia un obstacol năprasnic, s-a năspustit asupra cetăţii Agria, vrînd s-o supună[9]. A bătut-o timp de patruzeci de zile, dar ghiaurii, mulţi la număr, n-au lăsat, timp de patruzeci de nopţi, armata islamică să-şi deschidă ochii. În a patruzeci şi una zi, din pricina asprimii iernii şi a zăpezii mari, n-au mai rezistat mîinile şi picioarele ostaşilor. Atunci, toţi gaziii, renunţînd la cucerire, au plecat şi au ajuns la Timişoara. Allah voise ca sultanul Suleiman să nu se bucure de această cucerire. Pînă la urmă, în anul 1004 , în a 24-a zi a lunii şevval[10], sultanul Mehmed al III-lea a pornit la luptă împotriva Agriei, iar în anul 1005, prima zi a lunii safer[11], sultanul Mehmed al III-lea a asediat în persoană cetatea Agria...

347 ⟨Urmează descrierea asedierii şi cuceririi Agriei de către turci în acel an⟩.

Plecarea noastră din Buda, în control, la sangeacurile cetăţii Hatvan şi a cetăţii Solnoc şi a cetăţii Seghedin, din eialetul Agria, şi în sangeacul

---

[4] Adică Oradea.
[5] Adică a austriecilor. Marele vizir se adresează de astă dată solului.
[6] *Kızıl Elma*, prin care se înţelegea, de obicei, Roma.
[7] 1551—1552.
[8] Suleiman Magnificul.
[9] *Sarılup dogrutmak*, „a se încolăci (de ceva) pentru a o îndrepta". S-a tradus prin: „s-a năpustit... s-o supună".
[10] 21 iunie 1596.
[11] 24 sept. 1596.

Cenad și sangeacul Lipova și în sangeacul Moldova[12] // *și în sangeacul* 348
Gyula, din eialetul Timișoara, și în sangeacul Sîniob[13] *și în alte cetăți, din eialetul Oradea, și localitățile văzute cu acest prilej.*

⟨Se repetă unele mențiuni referitoare la faptele celui de al doilea 349
vizir, Ahmed pașa, cel care cucerise Timișoara sub Suleiman Magnificul⟩.

Caracteristicile cetății Titel 362

... Fiind o schelă foarte înfloritoare, acolo se află trei sute de depozite de sare, precum și alte clădiri pentru produse, deoarece, din orașul Turda[14], unde sînt minele de sare din țara Ardealului, se aduc cu corăbiile, pe Mureș, bulgări de sare la cetatea Deva[15] din Ardeal, iar de acolo la cetatea Lipova[16]. După aceea, corăbiile de sare, intrînd pe Tisa, sînt trase la locurile de depozitare din orașul acestei cetăți Titel. De acolo, bulgării de sare din vilaietul Ardeal se trimit pe Dunăre în toate vilaietele, îndestulîndu-le. De aceea locuitorii acestei cetăți, Titel, sînt negustori de sare, între ei aflîndu-se persoane foarte bogate, de pe urma comerțului ...

Relatare despre menzilurile și toate cetățile prin care am trecut, de cînd 368
am pășit pe pămîntul sangeacului Cenad, din eialetul Timișoarei, în drumul nostru de cercetare a cetăților.

Mai întîi, plecînd de la fluviul Tisa la cetatea Cenad și mergînd spre răsărit cît o aruncătură de săgeată, se ajunge pe malul marelui rîu Mureș. Rîul acesta, Mureș, izvorăște tocmai din podișurile cetății Colț[17], din vilaie-
tul Ardeal, // trece prin multe orașe și tîrguri, printre care și cetatea 369
Huzde[18] și cetatea Deva, și apoi, adunîndu-se în apele sale multe alte ape curgătoare, merge spre vest și, trecînd prin cetatea Lipova[19], din vilaietul Timișoara, se varsă, după aceea, în apropierea cetății Seghedin, în fluviul Tisa ; iar amîndouă, curgînd ca o mare, se varsă în marele fluviu Dunărea, lîngă cetatea Titel, mai sus amintită și mai sus descrisă.

După aceea, umilul de mine, trecînd Mureșul cu corabia, pe partea cealaltă, am mers timp de șase ore, cînd pe un șes, cînd prin pădure și cînd pe malul rîului Mureș.

---

[12] *Modavva*; Moldova Veche (sau Nouă), în Banat, pe Dunăre.
[13] *Senkövi.*
[14] *Tuzda.*
[15] *Deve*, „cămilă".
[16] *Linova.*
[17] *Kolçavar, Koltvar.* Mureșul nu izvorăște din locul indicat de autor, ci din munții Harghita.
[18] *Huzde* sau *Hozde*, necunoscut (poate Alba Iulia).
[19] *Keyuva*, iar la nota 2, *Libova* (după alt mss.).

Descrierea cetăţii de lupte, adică fortăreaţa puternică Cenad. În limba vorbită aici înseamnă ...[20] Ziditorul ei a fost Doybangur[21], unul din urmaşii lui Menucehr[22], dar, trecînd de la un stăpînitor la altul, a ajuns o cetate înfloritoare. Apoi, în anul 958[23], sultanul Suleiman han[24] a ocupat-o de la craiul Ardealului, Gabriel Bethlen[25], prin al doilea vizir, serdarul Ahmed paşa. A fost dată în grija lui Ulama paşa, ajutat de gaziul Küçük-Bali bei. Apoi, a căzut iarăşi în mîna duşmanului, iar în anul 1007[26], pe vremea lui Mehmed han al III-lea[27], a ocupat-o Satîrdji Mehmed paşa, iar pe ghiaurii care voiau să fugă i-a măcelărit şi i-a luat în robie.

Acum, potrivit conscripţiei lui Suleiman han, este reşedinţa unui sangeacbei separat din eialetul Timişoarei. Hassul mirlivalei[28], dat de împărăţie, este de 400.000 de poveri[29] de aspri. Are zece posesori de zeamete şi 600 timare. Toţi sînt gazii înarmaţi. Are alaibei, ceribaşî, iuzbaşî. Împreună cu cei 1000 de oameni ai beiului şi cu toţi gebegii zaimilor şi timarioţilor se adună, în timp de război, 6000 de ostaşi. Are, de asemenea, chehaia de spahii, serdar de ieniceri, comandant de cetate, trei sute oşteni înarmaţi şi curaţi pentru paza cetăţii, şeih ul-islam[30], nakib[31], cadiu cu o soldă de o sută şi cincizeci de aspri şi şapte căpetenii de comune şi două
370 sute // patruzeci de sate ale comunelor, muhtesib, strîngător de dări şi intendent de vamă, toţi dintre supuşii din Timişoara. Şi intendentul de haraci ţine de Timişoara. De asemenea, mai sînt: un arhitect pentru

---

[20] Lacună în text. Lisan-ı Erdelce.

[21] După unele informaţii, numele localităţii ar veni de la Cinad, un sfetnic apropiat al lui Ahtum, trecut apoi de partea regelui Ştefan al Ungariei (G. Cotoşman, *Din trecutul Banatului*, Timişoara, 1934, pp. 58–66). Vezi şi Iosif Bălan, *Numiri de localităţi*, Caransebeş, 1898, pp. 21–22 şi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV*, pp. 227–229.

[22] După obiceiul său, Evlia inventează unele legende pentru a explica vechimea — necunoscută de el — a localităţilor. În realitate, „oraşul de pe Mureş" (urbs Morisena), cum i se spunea Cenadului la c. 1030, este mai veche decît venirea ungurilor în aceste părţi; el a fost centrul politic al lui Glad, apoi al lui Ahtum, care a înfiinţat aici o mănăstire de „călugări greci", adică ortodocşi, transformată în sec. XI în episcopie catolică. Asupra etimologiei numelui Cenad părerile sînt împărţite. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale din Banat*, Timişoara, 1973, pp. 42–43.

[23] 1551

[24] Suleiman Magnificul.

[25] *Bethlen Gabor* a domnit mult mai tîrziu decît Suleiman Magnificul. De fapt, e vorba de domnia lui Ioan Sigismund Zápolya.

[26] 1598–1599.

[27] Mehmed al III-lea (1595–1603).

[28] *Mirliva*, sangeacbei.

[29] *400 000 yük* (evaluare exagerată, pentru că numai un singur *yük* avea 100 000 de aspri *(akçe)*.

[30] *Şeih ul-islam*, aici în sens de muftiu de provincie.

[31] *Nakib ül-eşraf.*

construcții și o mie de agale pentru oști, cu tui[32], aiani, topcibași, gebegibași, aga al martalogilor. Nu sînt însă agale de ai oastei de Poartă, cu odalele lor.

Forma cetății Cenad. Se află într-o cîmpie, la o depărtare de o aruncătură de săgeată de rîul Mureș. Cetatea ei interioară este pătrată, avînd ziduri tari de șapte sute de pași de jur împrejur. Este o cetate puternică și un loc bun de salvare. Înlăuntrul cetății se află patru geamii mari, cu minaretele transformate din clopotnițe ⟨de biserică⟩. Geamia Hunkiar și casa imamului și a muezzinului și a chehaiei și a șefului mehterhanelei se află în cetatea interioară. Depozitul de muniții, magazia de grîne, tunurile mari balimeze sînt tot aici, în cetatea interioară. Cetatea interioară are două rînduri de porți de fier și sînt foarte trainice. Între ele și șanț se află o temniță adîncă, sub pămînt, de parcă ar fi în fundul iadului. Lipit de temniță se găsește turnul cel mare, clădit în întregime din cărămidă.

Descrierea orașului Cenad. În afara șanțului de lîngă cetatea interioară se află un mecet destul de populat și judecătoria șeriatului profetului. Această cetate-varoș este o palancă împrejmuită cu un zid din pămînt bătătorit ; are o poartă spre apus. De jur împrejur, cetatea aceasta are o mie de pași ; se găsesc în ea o sută optzeci și cinci de case încăpătoare, mai scunde și mai înalte, acoperite cu șindrilă sau olane. Cea mai deosebită dintre toate este casa beizadelei ; lîngă acest serai se află o mănăstire în ruine. Are opt dughene. Toate străzile din această cetate de mijloc sînt podite cu scîndură, deoarece aici iarna e aspră, iar din pricina ploilor se face noroi foarte mult.

Descrierea orașului cel mare din exterior. E un loc mai întins decît 371
toate celelalte și e frumos și roditor. E o palancă de pămînt înconjurată de un singur zid din grinzi mari de *yalvan*[33]. Are trei porți trainice : prima se deschide spre răsărit, a doua spre apus, iar a treia spre miazănoapte. Are trei sute cincizeci de case încăpătoare, făcute din piatră și cu acoperișuri din olane roșii, ca trandafirii, avînd și porți[34]. Sînt și ogrăzi înfloritoare și cu grădini întinse. Unele case sînt acoperite cu trestie și stuf. Ele sînt locuințe, ca niște văgăuni de cîini, ale săracilor. Are în total douăsprezece mihraburi[35]. Geamia lui Hadji-Osman aga este o geamie frumoasă, clădită de curînd. În fața porții de la cetatea de mijloc se află geamia gaziului Küçük-Bali bei, cuceritorul cetății; el este înmormîntat acolo, sub o cupolă

[32] Aici textul este confuz ; probabil că e vorba de un singur agă cu un tui peste o mie de ostași.

[33] Acest termen nu figurează în toate manuscrisele.

[34] *Porta kapulu,* adică „cu ușa mare cît o poartă".

[35] În sens de lăcașuri de rugăciune *(moschei).*

de piatră. Celelalte sînt meceturi. Lîngă această geamie se află saraiul beiului de Cenad, care are o ogradă minunată[36]. Mai sînt trei medresele, trei mănăstiri de dervişi, patru şcoli pentru copii şi trei sute de prăvălii de meseriaşi. Nu are bazar, dar poţi găsi aici toate felurile de mărfuri, fără de sfîrşit. Are o baie mică şi trei hanuri pentru negustori, dar n-are hanuri ca chervanseraiuri[37], căci, uşile oamenilor de seamă din oraş fiind totdeauna deschise pentru musafiri, ei nu-i lasă pe străini să tragă la han. În acest oraş sînt mai mulţi stăpîni de case decît în oraşul de mijloc. Şi în afara oraşului mai sînt multe case, dar nu ştiu cîte; acestea nu sînt înconjurate cu palănci, dar au multe vii şi grădini. Toată populaţia oraşului îşi cară apa din Mureş. Avînd o climă foarte plăcută, aici sînt mulţi băieţi destoinici şi multe fete frumoase. Se găsesc însă şi multe femei de moravuri uşoare...

372 ...Este un vilaiet foarte bogat; în nopţile de iarnă, locuitorii organizează mari petreceri unii la alţii. Toţi sînt gazii, negustori şi hagii care vorbesc tot limba bosniacă şi se îmbracă întocmai ca cei de la serhaturi şi umblă cuminţi, ca vitejii. Cei bravi merg totdeauna în incursiune la hotare. Sărmanul de mine am cercetat cu de-amănuntul acest oraş, iar pentru inspectarea cetăţii am primit trei sute de guruşi. De aici, împreună cu tovarăşii mei, am luat-o iarăşi spre sud şi, în trei ceasuri, ⟨am ajuns la cetatea Beşenova⟩.

Descrierea cetăţii Beşenova[38]. Cauzele denumirii...[39] A fost clădită de Mihail Apafi[40], craiul Ardealului. A cucerit-o Kodja-Mehmed paşa, vizirul sultanului Suleiman. Acuma este un voievodat[41] în sangeacul Cenad. Cetatea este o palancă mică, pătrată, pe malul unui lac mlăştinos, format din revărsările Mureşului, iar de jur împrejur abia are o mie de paşi. Are dizdar şi optzeci de oşteni de pază şi un naib al cadiului de Cenad. Alţi judecători nu sînt. Are o geamie, transformată din biserică, două mecete, o medrese, un tekke, două şcoli, o mică baie şi un han şi opt dughene şi două hanuri acoperite cu scînduri. Pepenii verzi şi galbeni, ce se cultivă în grădinile de aici, sînt aşa de mulţi şi de gustoşi cum nu se poate spune. O căruţă de pepeni de aceştia, verzi şi galbeni, se vinde cu un beşlik[42]. Dar cînd se revarsă Mureşul şi îneacă bostănăriile şi băltoaca de lîngă cetate, atunci pepenii galbeni şi verzi sînt scumpi. Dar e o palancă înfloritoare.

---

[36] *Garib* are şi sens de „pribeag, sărăcăcios, părăsit, ciudat" ş.a.

[37] *Kârban saray hanları.*

[38] *Beşova*, Beşenova (Veche sau Nouă), acum Dudeşti, jud. Timiş.

[39] Nu se indică motivul denumirii (care derivă din forma maghiară: Besenyö, denumire utilizată pentru pecenegi).

[40] *Afon Madjal.*

[41] *Voyvodalık*, unitate administrativă.

[42] *Beşlik*, monedă otomană de 5 piaştri.

De aici, trecînd printre sate bogate şi prin cîmpii, am mers spre sud pe malul rîului Tisa timp de opt ore.

// *Caracteristicile plăcutei cetăţi Peciu*[43]. În limba latină înseamnă...[44] 373
A fost clădită de Iunak Stefan[45], craiul Ardealului. A trecut de mai multe ori în mîinile otomanilor, dar, în cele din urmă, a fost ocupată de Kodja-Mehmed paşa, în anul 958[46], sub domnia sultanului Suleiman han. Este un voievodat din sangeacul Cenad, dar face parte din vacufurile lui Tavil-Mehmed paşa[47]. Are un naib din partea cadiului de Becicherec. Are comandant, patruzeci de ostaşi de pază, muhtesib, serdar al ienicerilor de Agria şi intendent de vamă, care o dă în arendă cu şapte mii de aspri, pentru garnizoana din Timişoara. Cetatea, aşezată pe malul Tisei, este o cetate frumoasă, din cărămidă, de formă pătrată şi n-are mai mult de cinci sute de paşi de jur împrejur. Prin şanţul cetăţii curge apa Tisei. Are poartă spre schelă şi o altă poartă dosnică[48]. În schelă se găsesc un han şi cincizeci de magazii. Are o geamie înfloritoare, transformată din biserică, o medrese, trei şcoli, un tekke, o baie, patruzeci de prăvălii şi vreo sută de case joase, acoperite cu olane sau stuf. Schela fiind mare, locuitorii se îndeletnicesc mai ales cu negoţul de sare şi peşte. Sînt oameni gospodari şi bogaţi şi foarte prietenoşi. Cei mai mulţi sînt hadjii. Toţi se îmbracă întocmai ca locuitorii de serhat şi poartă pe cap căciuli. Cu viile şi grădinile lui multe, acesta este un oraş foarte plăcut şi bogat. După ce am luat şi de aici darea cuvenită pentru inspecţie, am apucat spre răsărit şi, trecînd prin sate şi cîmpuri înfloritoare, am ajuns în şase ceasuri 〈la palanca Becicherec〉.

Caracteristicile marelui vacuf, palanca Becicherec[49]. I se spune şi *Beş Kelek*. În limba turcească înseamnă „cinci pepeni". Mai înainte, pe vremea ghiaurilor, era o palancă mică. A fost ocupată la 958[50], în timpul lui Suleiman han, fiind luată din mîinile ardelenilor de către Kodja Sokollu Tavil Mehmed paşa; potrivit firmanului împărătesc, numitul vizir a lărgit
cetatea şi a făcut-o să prospere, // iar printr-un hatişerif locuitorii au fost 374
scutiţi de orice dări şi sarcini, dat fiind că era un loc primejdios şi un cuib pentru cătane...

În oraşul acesta toate clădirile publice, hanurile şi băile şi casele de

---

[43] *Becey*, *Bedja* sau *Bedji*, Peciu-Nou, jud. Timiş.
[44] Spaţiu alb. Cuvîntul nu e de origine latină.
[45] *Yunak Istefan*, adică Ioan Sigismund.
[46] 1551.
[47] Tavil (cel Lung) Mehmed paşa; adică Sokollu Mehmed paşa, mare vizir (1565—1579).
[48] *Ugurun* sau *Ogrun*; în limba turcă, *ugur* înseamnă „direcţie, noroc", iar verbul *ugurlamak* are şi sensul de „a ascunde" şi „a fura", pe lîngă cel de „a ura noroc", „a petrece" (pe cineva).
[49] *Beş Kelek*, „cinci pepeni galbeni".
[50] 1551.

oaspeţi şi medreselele şi lăcaşurile de sfinţi şi şcolile şi meceturile şi tîrgul şi bazarul, toate sînt făcute de Sokollu-Mehmed paşa, care le-a clădit pe toate din cărămidă. Taxele de negoţ şi vama şi tot haraciul şi dijmele împărăteşti sînt, toate, vacuf şi se află în stăpînirea intendentului de vacufuri. Cu toate că se află pe pămîntul sangeacului Cenad, totuşi, sangeacbeiul de aici nu se amestecă deloc. Este un cadiat cu rang de o sută cincizeci de aspri... Din cetatea aceasta n-am luat nici un aspru pentru efendiul nostru hanzade beiul, dar nici n-ar fi dat. Rîul Bega[51], care curge pe lîngă cetatea aceasta, vine din Ardeal şi, după ce udă multe mii de grădini şi vii cu bostănării, se amestecă mai jos cu rîul Mureş, iar de acolo se varsă în rîul Tisa care, la rîndul ei, se varsă în Dunăre. Clima de aici e plăcută... Locuitorii se bucură de privilegii şi, de aceea, între ei se găsesc foarte mulţi negustori bogaţi, hagii... Toate raialele şi beraialele sînt valahi şi sîrbi.

De aici, mergînd spre răsărit, am trecut, timp de opt ceasuri, cînd prin cîmpii, cînd prin păduri de stejar şi ⟨am ajuns la cetatea Fenlac⟩.

Descrierea cetăţii Fenlac.

Aceasta a fost ocupată de Kodja-Mahmud paşa[51 a]. Este hass-ul cu două
375 poveri şi // voievodalîcul vizirului de Timişoara. Că este o cetate mică, clădită pe culmea unui deal, a fost arătat cu prilejul expediţiei sfinte de la Oradea, la care m-am dus împreună cu serdarul Ali paşa[52]. De aceea nu este acum nevoie să mai fie descrisă încă o dată. Acum, luînd doar taxa cuvenită pentru controlul cetăţii, am mers de aici două ceasuri, pe malul Mureşului, spre răsărit.

Descrierea cetăţii Aradul-Nou[53]

În anul 958[54] o luase de la craiul Ardealului Sokollu Mehmed paşa; apoi, cînd Köprülü Mehmed paşa plecase la cucerirea Ineului[55], o zidise din nou în alt loc. Am descris-o pe larg cînd ne-am dus cu Ali paşa în anul...[56] la lupta de la Oradea. Această localitate a luat o mare dezvoltare şi e vacuful lui Köprülü Mehmed paşa[57]. De acolo, mergînd tot prin păduri, am înaintat timp de şase ore.

---

[51] *Teki* sau *Tekey*, în loc de *Begi* (cit. *Beghi*), *Begey (Beghey)*.

[51 a] Corect: Kodja — Mehmed paşa (Sokollu).

[52] Vezi vol. V, p. 397 *(Seyahatname)*.

[53] *Yeni Varat*. Pentru topografia oraşului şi cetăţii Arad vezi planul din 1752 la Lakatos Ottó, *Arad története*, II, Arad, 1881, planşa de la finele volumului.

[54] 1551.

[55] *Ianova*.

[56] Lacună în text (1660). Vezi vol. V, pp. 397—398.

[57] Defterul din 1665 aminteşte de palanca de la Aradul Nou, de geamie, de şcoală, de hanul bine aşezat, construit pentru drumeţi şi lăsat ca vacuf, ca şi de toate celelalte vacufuri ce se găsesc în numita palancă (A. Mehlan, *Die Handelstrassen des Balkans während der Türkenzeit*, în „Südostdeutsche Forschung", 1939, p. 283).

Caracteristicile cetății înfloritoare Lipova

Şi despre aceasta s-a vorbit mai sus, amănunţit[58], cu prilejul expediţiei de la Oradea, că a fost cucerită tot pe vremea lui Suleiman han de către vizirul al doilea, marele serdar Ahmed paşa şi că aici a devenit martir Ulama paşa și că este loc de reşedinţă separată pentru sangeacbei, în eialetul Timișoarei.

De aceea nu e nevoie să mai fie descrisă încă o dată. Apoi, de la Lipova aceasta, urcîndu-ne în corabie, ne-am dus pe malul celălalt al rîului Mureş.

Descrierea palăncii Radna[59]

Şi aceasta a fost descrisă mai înainte aşa cum este[60]. De aici, mergînd spre răsărit, prin munţi, jumătate de ceas, am umblat, cînd pe cai, cînd pe jos, întîmpinînd multe necazuri şi supărări.

Descrierea cetății Șoimuș[61]*, oglinda lumii*

Şi despre aceasta s-a spus cu amănunte, în volumele trecute, că a fost cucerită în anul 959[62], prin firmanul lui Suleiman han, de către vizirul al doilea, Ahmed paşa, de la ardeleni şi că este o cetate mică, dar înaltă, pe malul rîului Mureş. //De aceea nu e nevoie să se repete descrierea ei. De acolo, 376
am mers spre miazănoapte timp de opt ceasuri şi cu atenţie, trecînd prin stufării şi mlaştini şi prin păduri de stejar şi prin locuri primejdioase, care formau locuri de ascunziş pentru ghiauri.

Descrierea cetății Șiria[63]

Şi despre aceasta s-a spus în volumele anterioare că a fost supusă, în anul 959, de la ardeleni, de către vizirul al doilea Ahmed paşa şi că este o cetate mică, de piatră, dar înaltă, pe pămîntul Ineului[64]. Să se cerceteze în acele cărţi. De acolo am mers spre nord timp de patru ceasuri.

Descrierea cetății înfloritoare Ineu... Vizirul de la Ineu, Djerrah-Kasîm paşa, ne-a făcut daruri ; am primit şi taxele pentru inspectarea garnizoanei. De aici, am plecat însoţiţi de o sută şi cincizeci de viteji înarmaţi.

---

[58] Vol. V, p. 398–402 *(Seyahatname)*.
[59] *Radna*, iar în notă *Zadna*.
[60] Vol. V, p. 402.
[61] *Solmos*, iar în notă: *Solmoș*.
[62] 1552. Vol. V, p. 404.
[63] *Vilagoș*, Şiria, jud. Arad.
[64] Vol. V, p. 404–405.

Conacele din drumul nostru spre cetatea Gyula

De la Ineu, mergînd la început un ceas spre apus, am ajuns în satul numit Şicula[65]. Este un sat ce atîrnă de Ineu. De aici, trecînd tot spre apus, prin locuri netede, am ajuns în satul Zărand[66]. Acesta este un sat de valahi şi e un zeamet foarte înfloritor pe teritoriul sangeacului Ineu. De aici, trecînd prin cîmpii netede, către apus, am ajuns în satul Sederkin[67]. Este un sat frumos şi un zeamet independent în sangeacul Gyula, locuit de raiale valahe şi maghiare. În satul acesta, de teama ghiaurilor cătane din Ungaria
377 de mijloc, //am pus străji de încredere deasupra caselor şi, cosind iarbă pentru caii noştri, ne-am odihnit puţin, iar pe la miezul nopţii, încălecînd din nou şi cu armele gata pentru orice împrejurare, am mers opt ceasuri prin şesuri primejdioase şi prin locurile de ascunziş ale ghiaurilor.

Caracteristicile puternicei fortăreţe cu patru turnuri, adică a cetăţii Gyula

...Cînd fericitul Suleiman han a pornit cu oaste împotriva cetăţii Szigetvár, reşedinţa lui Zrinyi[68], şi cînd, în drumul lui, a ajuns la Belgrad, a venit la el trimişi, cu plîngeri, de la Ahmed paşa, mutasarrîf în eialetul Timişoarei, şi i s-au plîns de ghiaurii ardeleni din cetatea aceasta, Gyula. Atunci, uimindu-se tare Suleiman hanul, a dat îndată lui Pertev paşa, al treilea vizir, optzeci de mii de soldaţi şi patruzeci de ⟨tunuri⟩ balimeze, sute de tunuri mari şi multe sute de mii de alte arme de luptă de tot felul, numindu-l serdar împotriva Gyulei. Apoi, l-a trecut în partea cealaltă a fluviului Dunărea, spre Timişoara, iar el s-a dus cu oaste şi cu steagul profetului lui Allah asupra Szigetvárului şi a început să-l bată. Dincoace, Pertev paşa l-a rînduit pe vizirul Timişoarei, Ahmed paşa, la avangarda armatei şi, în cea mai mare grabă şi fără a da răgaz, a împresurat cetatea Gyula şi a
378 bătut-o cu străşnicie // timp de patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi, făcînd spărturi în multe varoşuri ale cetăţii... În cele din urmă, printr-o spărtură făcută de tunuri, în cetate, luptătorii pentru credinţă au dat asalt şi, sfărîmîndu-i pe duşmani, au ocupat cele trei fortificaţii din afara cetăţii, cîntînd ezanul[69] mahomedan. Se spune că ghiaurii rămaşi în viaţă s-au închis în cetate şi, dornici să continue lupta, au început să vorbească din cetate astfel : „Ei, ostaşi turci ! padişahul vostru, Suleiman han, s-a îmbolnăvit şi a murit sub cetatea Szigetvár. Noi nu sîntem dintre aceia care să vă predăm cetatea asta !”.

---

[65] *Cikula* sau *Cikola*, în notă *Djikolo*; Şicula, jud. Arad.
[66] *Saranda*, la notă: *Sarand*, jud. Arad.
[67] *Sederkin*, Szederkeny (?), sat în R. P. Ungară.
[68] *Zirinoglu*, Nicolae Zrinyi, apărătorul Szigetvárului în 1566.
[69] *Ezan*, chemare la slujbă.

Atunci Pertev paşa, judecînd înţelept, zise: „Vorba duşmanului poate fi adevărată; poate fi însă şi mincinoasă. Dar noi să ne vedem de treaba noastră". Şi fără a da răgaz, zi şi noapte, au atacat cetatea din şapte părţi şi, în sfîrşit, în cea de a patruzeci şi cincea zi, duşmanul şi-a plecat steagul cu cruci şi a ieşit din cetate. Astfel, cetatea interioară a fost ocupată prin predare condiţionată[70], iar toate întăriturile exterioare au fost luate prin sabie.

Cînd cheile cetăţii au fost trimise la cetatea Szigetvár, Suleiman han murise, cu voia lui Allah... După aceea, Pertev paşa a făcut reparaţiile necesare la cetatea Gyula şi a aşezat în ea o garnizoană de douăsprezece mii de ostaşi, aprovizionaţi cu toate cele necesare. După cucerire, au făcut din ea reşedinţa unui sangeac deosebit în eialetul Timişoarei, apoi s-au dus de-a dreptul la cetatea Szigetvár...

...Este o privelişte interesantă să vezi cum toată lumea merge[71] cu 383
barca, dacă vrea să treacă dintr-o grădină în alta, de la o moară la alta sau dacă vrea să-şi viziteze un prieten sau o cunoştinţă...

Toţi locuitorii din oraş nu cunosc obstacol pentru credinţa în Allah, 384
dar cunosc puţin limba turcească. Ei formează un alai de gazii şi de negustori care ştiu mult româneşte şi ungureşte, se îmbracă întocmai ca cei de la serhat şi poartă căciuli de postav.

...Dintre curiozităţile oraşului, sînt vestiţi dovleceii, pepenii şi pru- 387
nele cultivate în grădinile lor, precum şi pîinea albă, zisă ţipău. Toate raialele sînt dintre unguri şi valahi, care fac ca viaţa în oraş să fie foarte ieftină, pentru că ghiaurii valahi, unguri şi moldoveni[72] sînt plugari harnici şi oameni sîrguincioşi şi binevoitori...

...După ce mi-am luat rămas bun de la toţi prietenii mei din această cetate, am luat cu mine 150 de însoţitori înarmaţi şi, ieşind prin Poarta tunarilor şi pornind spre miazănoapte, am tot mers timp de şapte ceasuri prin cîmpii şi păduri ⟨şi am ajuns în oraşul Salonta⟩.

Caracteristicile varoşului palăncii Salonta[73]... Aici a fost înfrînt Nasuh paşa-zade Husein paşa, vizirul de Buda[74] cu oastea de Buda şi cu alte oşti cînd s-au luptat cu maghiarii din Ungaria de mijloc şi cu ungurii curuţi şi cu ungurii ardeleni şi cu ungurii din Săcuieni şi cu ungurii din Haiduşag...

...În aceste serhaturi e lege ca, în locurile de luptă, raialele să adune 388
cadavrele musulmanilor şi pe ale creştinilor şi, îngrămădindu-le ca pe nişte munţi, să aşeze pe ele pămînt în formă de movilă. Deasupra morţilor musul-

---

[70] *Vire ile.*
[71] La Gyula.
[72] *Eflakan ve Madjar ve Bogdan kefereleri.*
[73] *Salanta.*
[74] În 1658.

mani ei atîrnă un steag, pe o prăjină din scîndură vopsită în verde, iar pe movilele de creştini pun cruci de lemn. Acestea sînt semnele care deosebesc cimitirele credincioşilor de ale necredincioşilor... Din timpul acela, cetatea Salontei a rămas în ruină; oraşul însă este foarte înfloritor.

Lăudarea oraşului Salonta. Este un oraş frumos şi înfloritor. Are două mii de case de raiale, valahi şi unguri, cu doi ghiauri birăi, judecători, trei biserici, cîteva prăvălii şi cu grădini şi vii nenumărate. Este un oraş înfloritor şi împodobit şi cu unguroaice frumoase. Face parte din ţinutul garnizoanei cetăţii Gyula. De aici am mers spre nord timp de cinci ceasuri.

Descrierea cetăţii Batăr[75]. Se spune că în această cetate trăise, multe sute de ani, un preot. După moartea sa, a fost clădită, cu averea acestui preot, o mănăstire care, după numele lui, a fost numită mănăstirea Fekete Bator[76]. Apoi, în anul 1071[77], cînd am mers cu serdarul Ali paşa să ocupăm Oradea, s-a oprit aici fratele lui Siavuş paşa, Abaza Sarî Arslan Husein paşa[77bis], cu armata din eialetul Timişoarei, care, pentru a uşura circulaţia oastei, a construit din nou, într-o săptămînă, cetatea aceasta, Batăr, care s-a dezvoltat şi s-a populat, devenind, de atunci încoace, o palancă de salvare pentru credincioşi, între cetatea Ineu şi Oradea. Este acum o cetate puternică, de formă pătrată, aşezată pe malul Crişului Negru, între păduri şi cîmpii, şi se află pe teritoriul dependent de Oradea. Are ziduri de pămînt iar circum-
389 ferinţa ei este de 500 de paşi. // Este o palancă întărită. Are un dizdar, o garnizoană de cincizeci de oameni, depozit de muniţii de război şi tunuri mari. Se mai găsesc în ea cinci dughene mici şi un han, tot mic, dar foarte bun. Acum, Husein paşa a transformat mănăstirea sus-numită a lui Fekete Bator în geamia sultanului Mehmed... E un loc de trecere între Ineu şi Oradea. Crişul Negru, care curge prin şanţurile acestei cetăţi, vine din munţii cetăţii Clujului[78] şi din văile cetăţii Bologa[79] din Ardeal şi, după ce scaldă cetatea aceasta, Batăr, precum şi cetatea Gyula, se varsă apoi în Tisa, lîngă cetatea Solnoc, din eialetul Agria. Nu e o apă prea bună.

Ieşind din cetatea aceasta, am luat-o către miazănoapte şi, trecînd prin codri întinşi şi prin locuri primejdioase, care formează adăposturi pentru ghiauri, am mers timp de cinci ore.

---

[75] *Fekete Bator*, Batăr, jud. Bihor. Se află la sud-est de Salonta, nu la nord cum spune Evlia. Vezi vol. V, pp. 408—409.

[76] Legendă inventată de Evlia.

[77] 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

[77bis] În vol. V, numele paşei este doar Sarî Husein.

[78] *Kolojvar.*

[79] *Sidjevar*, în loc de Sebeşvar, lîngă satul Bologa, jud. Cluj. Din locul indicat de Evlia Celebi vine Crişul Alb.

Descrierea puternicei fortăreţe de luptă, adică a Kerman[80]-saraiului care este cetatea Oradea

Slavă lui Allah, în anul 1071[81], acest rob umil de mine participînd, împreună cu marele serdar Köse Ali paşa, la cucerirea ei, ezanurile[82] de cucerire au fost citite de umilul de mine şi am fost de multe ori în interiorul ei. Dar, pe cînd nu se făcuseră încă reparaţii şi pe cînd noi, împreună cu toţi gaziii musulmani, vizitam şi cercetam chipurile pehlivanilor din vremurile vechi, ce se găseau turnate din bronz în interiorul fortăreţei, şi eram cuprinşi de mari bucurii, serdarul victorios Ali paşa, stăpînul meu, m-a trimis, pe umilul de mine, în mare grabă, în ţara Bosniei, cu scrisoarea de cucerire a cetăţii Oradea, la efendiul nostru Melek-Ahmed paşa. Atunci, primind multe daruri din partea stăpînului meu, am rămas lîngă Melek-Ahmed paşa. După ce am plecat din Bosnia, şi am vizitat vilaietūrile lui Zrinyi[83], precum şi vilaieturile Moran(?) şi Dodoşca(?), aflate la veneţieni, stăpînul meu a fost mazilit din Bosnia, dîndu-i-se iarăşi Rumelia.

Pe cînd mergeam astfel, împreună cu serdarul mai sus numit, Ali paşa, la expediţie, în vilaietul Ardealului, într-o zi de vineri, Ali paşa l-a omorît lîngă Timişoara, în cortul său, pe Seidi ⟨Ahmed⟩ paşa, trimiţîndu-i capul la Poarta împărătească. Apoi, am intrat prin Porţile de Fier în ţara Ardealului // şi am cutreierat ţara Ardealului zece luni de zile întoc- 390
mai. După aceea l-am numit crai în Ardeal pe ghiaurul numit Mihail Apafi[84] şi, luînd de două ori cîte o sută de mii de prizonieri din vilaietul Ardealului, am făcut linişte şi pace. Apoi, am încasat cele trei mii de pungi, rămase de la Rákóczi[85], care fusese mai înainte înfrînt şi omorît de către Seidi-Ahmed paşa. Am iernat cu bine, atunci, la Timişoara[86].

Umilul de mine am venit cu Melek-Ahmed paşa la Istanbul[87], unde Melek-Ahmed paşa, devenind ⟨vizir⟩ de cupolă[88], a luat în căsătorie pe Sultana-Fatima, fiica sultanului Ahmed, în anul ... luna ...[89] Melek-Ahmed paşa a murit pe cînd se afla la Poarta împărătească şi eu am rămas singur.

---

[80] *Kerman*, aici în sens de fortăreaţă, cetate.

[81] 6 sept. 1660—26 aug. 1661. Vezi vol. V, pp. 411—421.

[82] *Ezan*, chemare la slujbă.

[83] Nicolae Zrinyi.

[84] *Apofi Mihal*. Autorul reia anumite relatări.

[85] *Rakofdjioglu*, Gh. Rákoczi al II-lea (1648—1660).

[86] *Demeşvar* şi *Temeşvar*.

[87] *Islambol*, adică „⟨oraş⟩ plin de musulmani"; una din denumirile date de turci Constantinopolului.

[88] *Kubbe nişin*, „cel care stă sub cupolă", termen prin care sînt desemnaţi vizirii de divan, care se intruneau „sub cupolă", în sala de divan.

[89] Nu se indică anul şi luna.

Apoi, umilul de mine, alăturîndu-mă marelui vizir Köprülü-zade Ahmed paşa, în anul 1073[90], am participat la cucerirea Ujvárului şi, după aceea, în anul 1074[91], luna..., am luat parte la înfrîngerea, cu voia lui Allah, din timpul expediţiei nefaste de la Raab. Umilul de mine scăpînd cu bine din această înfrîngere, cînd am sosit sănătoşi lîngă Ujvár, împăratul Austriei a înclinat spre pace şi, trimiţînd un sol mic, am sosit cu toţii la Belgrad.

De acolo am plecat şi eu la împăratul Austriei, împreună cu solul nostru Kara-Mehmed paşa. Apoi, cu un înscris din partea împăratului, am vizitat ţinuturile austriece timp de doi ani şi jumătate şi, aşa cum s-a arătat mai sus, străbătînd teritoriile celor şapte crai[92], în anul al treilea ne-am întors la vizirul Budei, Gürdjü-Mehmed paşa. Cînd ne-am onorat cu prietenia vizirului, el mi-a acordat, umilului de mine, misiunea de a face control prin cetăţile eialeturilor Agria, Timişoara şi Oradea.

Astfel, aşa cum s-a arătat mai sus, am vizitat toate cetăţile eialeturilor mai sus arătate şi, traversînd popasuri şi parcurgînd distanţe, am mers la Viena[93] şi Praga[94] şi la Oceanul Atlantic[95] şi la Dunkerque[96] şi în Danemarca şi Suedia[97] şi în Cehia şi Slovacia[98].

În al treilea an, slavă lui Allah, am ajuns cu bine în cetatea Oradiei, la cucerirea căreia luasem parte, mai înainte, în anul 1073[99]. Am poposit în saraiul lui Arnavud Hasîm-Mehmed paşa, care era valiul Oradiei, fiind apoi onorat, zi şi noapte, de prietenia şi tovărăşia sa.

Am vizitat cetatea Oradiei, oraşul ei, viile şi grădinile ei frumoase.
391 Cînd o cucerisem, ea fusese ruinată de oştile islamice. // Dar acuma devenise atît de înfloritoare şi avea atîţia locuitori, încît cetatea ei, drumurile, mahalalele, geamiile, precum şi grădinile şi viile arătau frumoase ca raiul

Relatare despre trăsăturile cetăţii bine întărite a Oradiei, demnă de vizitat

În anul 1071[100], în timpul domniei sultanului Mehmed al IV-lea, fiul lui Ibrahim han, cetatea Oradiei a fost cucerită de către Köse-Ali paşa, cu ajutorul lui Seidi-Ahmed paşa, al lui Çavuşzade Mehmed paşa,

---

[90] 16 aug. 1662—4 aug. 1663.
[91] 5 aug. 1663—24 iul. 1664.
[92] Cele şapte electorate ale Germaniei.
[93] *Bedj.*
[94] *Prak.*
[95] *Bahr-i Muhit.*
[96] *Dunkarkiz.*
[97] *Isfadj. (Isfac).*
[98] *Tot* (din ung. Tót, „slovac").
[99] 16 aug. 1662—4 aug. 1663.
[100] 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

al lui Çatalbaş paşa, al lui Hasîm-Mehmed paşa, al lui Djerrah-Kasîm paşa, al lui Abaza Sarî-Husein paşa, al lui Ienter-Hasan paşa[101] şi cu ajutorul multor altor viziri şi mirimirani.

Data, în versuri, despre cucerirea ei de către Ali paşa este: „Viteazul Ali paşa a cucerit Oradea de la duşmani".

O altă dată: „Oradea a fost luată şi Ardealul s-a făcut de rîs".

Sînt versuri multe, întocmite cu măiestrie. Noi ne-am mulţumit cu atîtea. În prezent, această cetate, potrivit conscripţiei hanului Mehmed al IV-lea, constituie un eialet de vizirat de sine stătător. Hassul vizirului de aici, ca şi hassul vizirului de Rumelia, este stabilit de către padişah la ⟨suma de⟩ unsprezece ori o sută de mii de aspri.

Are defterdar de venituri[102], defterdar de timar, intendent de defter, defterdar de timar[103], chehaia de ceauşi, intendent de ceauşi, diac[104] de ceauşi, chehaia de defter, intendent de hîrtii, grămătic pentru locuri vacante[105], teşcheregiu de cetate[106], cronicar[107], efendiu pentru arenzi[108], intendent al oraşului[109], intendent al fiscului, grămătic al fiscului, naib al fiscului, mimar aga[110], intendent al vămii, intendent de haraci, agă pentru socoteli, încasator de dări, naib al socotitorului, şeih al oraşului, chehaia de spahii şi şase odale de ieniceri şi un haseki-aga[111], de rang înalt, un aga de ieniceri, un gebegibaşî a celor trei odale de gebegii, un topcibaşî pentru cele trei odale de tunari, un şef al lagîmgiilor[112], o căpetenie a grenadierilor[113], un mehterbaşi, un alaibei, un ceribaşî, un iuzbaşî, precum şi opt sute de timarioţi // şi cincisprezece zaimi. 392

Potrivit legii, ostaşii cu zale, ai timarioţilor, împreună cu oastea paşei, se ridică la opt mii. Totodată, sînt în total douăsprezece agale de cetate cu tuiuri şi cu mehterhanele. De exemplu: aga pentru paza cetăţii, aga aripei drepte, aga aripei stîngi, aga de beşlii, aga de martalogi, aga aripei drepte a voluntarilor şi aga aripei stîngi a voluntarilor. De asemenea, are

101 Aici, editorii operei lui Evlia Celebi au adoptat forma *Yantur*; există şi varianta *Yenter*.

102 *Mal defterdarı*, încasator pentru dările cuvenite fiscului.

103 Se repetă.

104 *Kiatib (Kâtib)*, secretar, scrib.

105 *Mahlul kâtibi*; se ocupă de administrarea feudelor vacante.

106 Secretar oficial pe lîngă comandant.

107 *Tarihçi efendi* are şi sensul de cel ce compune diferite versuri pentru cucerirea de cetăţi sau pentru diverse opere de binefacere publică.

108 *Mukataadji efendi.*

109 *Şehir emini.*

110 *Mimar-aga*, starostele constructorilor de binale, arhitect şef.

111 *Haseki-aga*, agă peste ostaşii de gardă din Serai.

112 *Lagîmdji*, ostaşii care lucrează la tuneluri, pionieri.

113 *Kumbaradjibaşi.*

şi agale de: topcibaşî al oştilor locale, gebegibaşî al localnicilor sau kumbaragibaşî. În fiecare seară, aga pentru paza cetăţii încredinţează cheile de la porţile cetăţii agalei ienicerilor oştii de Poartă.

Potrivit datelor din registre, sînt trei mii de oşteni pentru paza cetăţii, încît nu există asemenea trupe alese nici la cetăţile Buda, Agria sau Kanisza. Potrivit acestei socoteli, în caz de asediu, se formează două zeci de mii opt zeci de soldaţi înarmaţi, iar alţi două zeci de mii de ostaşi vin în ajutor de la cetăţile din eialetul Oradiei, în caz de asediere din partea duşmanilor. Potrivit legii, mai sînt şeih-ul-islamul, nakibul[114]. Este un cadiat cu rang de trei sute de aspri.

În cele nouă districte se găsesc trei sute patruzeci de sate, dintre care unele sînt supuse, iar altele se află în stare de răzvrătire. În fiecare an, cadiului i se plătesc şase pungi pentru dreptăţile pe care le face. Paşa primeşte patruzeci şi opt de mii de guruşi din veniturile obişnuite. El mai încasează opt mii de guruşi din amenzi şi din veniturile tîrgurilor şi bazarelor. De aceea i s-a poruncit să întreţină trei mii de ostaşi. Este un eialet scutit de plata către padişah a darului de Bairam. Aceste scutiri nu sînt anulate nici acum.

Este un eialet nou cucerit şi formează un hotar îndepărtat. În partea de răsărit, el se mărgineşte cu ghiaurii vilaietului Ardeal, în partea de nord cu maghiarii curuţi şi cu Ungaria de mijloc, iar în partea de apus se află ghiaurii austrieci. Este un punct de graniţă foarte întărit; să-l păzească Allah!

Eialetul Oradiei cuprinde în total patru sangeacuri: sangeacul Sîniob[115], cetatea Pomezeu[116], sangeacul cetăţii Beiuş[117], sangeacul cetăţii Şinteu[118]. Hasîm-Mehmed paşa a făcut arz la Poarta împărătească pentru desemnarea localităţii Biharea[119] ca reşedinţă pentru beiul de sangeac şi curierul[120] Nasuh abia a plecat ca olac la Adrianopol. Acesta va deveni un sangeac foarte populat. Districtul Bihorului este un loc ales din ţara Ardealului
393 şi cuprinde şapte sute de sate. // Celelalte sangeacuri sînt mici. Raialele de aci sînt de neam slovac şi maghiar[121]. Sînt foarte supuşi, fiindcă i-am

---

[114] *Nakib ül-eşraf.*

[115] *Senkövi* sau *Senköy*. Vezi şi vol. I, p. 181.

[116] *Pammez*, iar la nota 4: *Papmező, Panperő, Pammező.*

[117] *Belnoş* sau *Belnuş.*

[118] *Işlenkör*, iar la nota 5: *Şelenkör* (Solyomkő).

[119] *Bihar*, forma maghiară. Bihor se numeşte regiunea.

[120] *Tatar*, aici în sens de curier.

[121] Informaţie inexactă; regiunea Bihorului constituie unul din vechile centre româneşti din Transilvania. Vezi C. Pavel, *Şcoalele din Beiuş, 1828—1928*, Beiuş, 1928, pp. 6—68; Şt. Manciulea, *Graniţa de apus a românilor din vechea Ungarie*, Vălenii de Munte, 1939, 39 p.; David Prodan, *Domeniul Beiuşului la 1600*, în „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, 1962, p. 35 şi urm. etc.

bătut timp de trei ani, pe aceşti ghiauri, împreună cu Seidi-Ahmed paşa, şi i-am supus cu greu. De asemenea, în eialetul Oradiei se mai află peste cincizeci de cetăţi, care se supun la două săbii[122], adică plătesc haraci şi către ghiauri. Este arătată bunăvoinţă în privinţa aceasta. Douăsprezece mii de case[122bis] plătitoare de haraci constituie vacuful lui Köprülü. Celelalte sînt înscrise pentru mirie şi se află la dispoziţia trupelor de la cetatea Oradiei. În tot eialetul Oradiei s-au înscris douăzeci şi două de mii de plătitori de haraci, ceea ce a fost înregistrat în defterul padişahului. Pentru agaua de haraci s-a alocat cîte jumătate guruş de fiecare plătitor de haraci.

Despre înfăţişarea cetăţii Oradea[123]. Cetatea Oradea constituie cea mai puternică stavilă a ţării Ardealului[123bis]. Ea a fost reşedinţa craiului Rákóczi[124]. Acum, aflîndu-se în mîinile musulmanilor, e dată ca vacuf pentru Mecca şi Medina şi s-a orînduit să se trimită la Medina douăsprezece mii de galbeni. Cetatea în sine este aşezată la poalele muntelui Olosig[125] şi se află pe o vale întinsă, peste rîul Criş, la poalele muntelui mai sus numit, în partea de sud a acestuia, la o distanţă de o aruncătură de tun, avînd formă pentagonală. Este o construcţie solidă, zidită din cărămizi, avînd cinci bastioane, încît este o cetate foarte întărită, ca şi cum ar fi cetatea Famagusta[126]. Are întărituri solide şi ziduri trainice. De fapt, muntele Olosig, mai sus arătat, îi slujeşte de întăritură. Prin el trece rîul Crişul Repede[127] care curge tocmai de pe cetatea Bologa[128] din vilaietul Ardealului şi de acolo, trecînd pe lîngă cetatea Oradiei, curge prin şanţurile ei şi apoi, mergînd spre apus, se varsă în rîul Tisa între cetatea Gyula şi cetatea Solnoc. Mai sus numitul munte Olosig este o ridicătură înaltă în partea de sud[129] a Oradiei, încît în timpul asedierii, Ienter[130]-Hasan paşa

---

122 Adică cetăţi care plăteau haraci turcilor, dar rămăseseră sub stăpînirea principelui Transilvaniei (ex. Şimleul, Cehul Silvaniei, ş.a.). Cifra este însă exagerată.

122 bis După cum a arătat I. Totoiu (*op. cit.*, p. 25), cifra este exagerată; la 1662 în tot ţinutul Oradiei existau doar 9454 de case.

123 Pentru comparaţie vezi descrierea cetăţii la 1598 (*Călători*, IV, pp. 108—110), la 1632, publicată de Paul Gyulai, *Inventarul cetăţii Oradea la 1632*, în „Acta Musei Napocensis", X, 1973, pp. 665—675, ca şi descrierea făcută de I. Bethlen, *Rerum Transylvanicarum*, pp. 167—168, reprodusă de Hiltebrandt (*Călători*, V, p. 546).

123 bis Cetatea era considerată „cheia Ungariei şi Transilvaniei" (*Călători*, V, p. 545).

124 N-a fost reşedinţa lui Rákóczi, dar era centrul administrativ al comitatelor exterioare, căpitanul Oradiei fiind al doilea demnitar, după principe. De această cetate s-a folosit mult şi Rákóczi în luptele cu turcii.

125 *Olasi*.

126 *Magosa*, oraşul Famagusta din insula Cipru.

127 *Kereş Şebeş*.

128 *Şebeşvar*.

129 De fapt spre nord.

130 *Yenter-Hasan paşa*, supranumit şi Mansur-Hasan paşa, adică Hasan paşa cel victorios.

a bătut această cetate cu şapte tunuri tocmai de pe acest munte înalt, fără însă a putea pricinui mari stricăciuni cetăţii, căci era o distanţă destul de mare. Aflîndu-se peste apă şi dincolo de şanţurile pline cu apă, cît marea, ghiulelele de tun ajungeau răcite la cetate şi nu-i făceau stricăciuni mari, căci ele se afundau.

394 Şanţurile cetăţii au o lăţime de o sută douăzeci de paşi. Fiind pline cu apa rîului Crişul Repede, seamănă cu o mare // şi au o adîncime de patruzeci şi şapte de arşini, încît şi galerele pot merge şi umbla pe ele. În mijlocul şanţurilor atît de mari şi pline cu apă mai există un şanţ îngust, ce înconjoară cetatea, avînd o adîncime de şaptesprezece arşini. Apa din acest şanţ este de-sine-stătătoare; chiar dacă apa celor două şanţuri se va tăia de la rîul Criş, totuşi apa din şanţul cel mic, de la mijloc, va continua să rămînă. În acest şanţ se află multe specii de vieţuitoare de apă.

De jur împrejurul zidurilor, cetatea are două mii cinci sute de paşi. În total sînt cinci bastioane mari, iar pe fiecare din ele se găsesc cîte douăsprezece tunuri balimeze aşezate pe harabale cu acoperiş roşu. Dar nu se poate trece de la un bastion la altul, ca în celelalte cetăţi. Fiecare bastion îşi are porţile lui, muniţiile lui, căpitanii lui şi trupele lui de pază. Fiecare bastion avînd formă triunghiulară, în fiecare colţ există locuinţe de pază, construite din piatră şi prevăzute cu cîte o boltă. Fiecare bastion are trei tunuri mari balimeze, îndreptate spre apa din şanţuri. Zidul cetăţii este mai sus de nivelul şanţurilor, avînd o înălţime de patruzeci de arşini de arhitect şi o lăţime de zece arşini şi este construit solid din cărămizi. Există şi pămînt îngrămădit ca muntele Demavend[131], a cărui înălţime se ridică la douăzeci de arşini faţă de zid. Pe acest cîmp se mai află un şanţ adînc, avînd o lăţime de zece arşini şi fiind prevăzut cu mii de drăcii. Mai sus de temelia întăriturii, la jumătatea zidului cetăţii, îndreptată spre sud, există o centură de piatră lucrată cu măiestrie, ce înconjoară cetatea şi cuprinde tot zidul, de jur împrejur. Zidul cetăţii e făcut, în întregime, din cărămizi şi din piatră cioplită.

Este o cetate foarte solidă şi rezistentă, căci în anul 1007[132], în timpul domniei sultanului Mehmed al III-lea[133], Satîrdji ⟨Mehmed⟩ paşa[134] bătuse această cetate a Oradiei timp de cinci luni, făcînd-o una cu pămîntul; însă, toată armata dedîndu-se la petreceri, în cele şapte suburbii ale

---

[131] *Demavend*, piscul cel mai înalt al munţilor la nord de Teheran, în Iran.

[132] 4 aug. 1598—23 iulie 1599.

[133] Mehmed al III-lea (1595—1603).

[134] În 1595, cu prilejul expediţiei lui Sinan paşa împotriva lui Mihai Viteazul, acest paşă fusese numit beilerbei în Ţara Românească, declarată „paşalîc”, ceea ce a durat însă pînă la înfrîngerea lui Sinan paşa.

Oradiei, frumoase ca nişte grădini de rai, în a cincea lună, din pricina
zăpezii şi ploilor căzute în cantităţi mari şi a gerului iernii ce se lăsase,
mîinile şi picioarele ⟨ostaşilor⟩ n-au mai rezistat, iar în rîndurile armatei
a apărut criza de provizii. De asemenea, şi hanul tătar, la rîndul său,
supărîndu-se pe Satîrdji paşa, // plecase în Crimeea. Atunci, oastea isla- 395
mică răsculîndu-se împotriva serdarului, acesta plecase ruşinat şi cu pier-
deri de sub zidurile cetăţii Oradiei, fără să fi reuşit să o cucerească. În
timpul acestei ierni cumplite, ostaşii au ajuns cu bine la cetatea Timişoa-
ra, ducînd muniţiile şi tezaurul Casei otomane, şi s-au aşezat acolo pentru
iernare. Ghiaurii, aducînd mii de mulţumiri, au reparat numaidecît cu
pietre şi cu cărămizi locurile dărîmate ale cetăţii Oradea, făcînd din ea
o cetate şi o fortăreaţă foarte rezistentă, ca şi cum ar fi fost nouă.

Această cetate are o singură poartă, în partea de apus, dar este formată din trei rînduri de porţi noi şi trainice. Deasupra porţii se văd capete de vaci lucrate de meşteri mari în marmură, încît par însufleţite. În cele două părţi ale acestor chipuri, mai sînt altele lucrate în piatră cu multă măiestrie şi care se află acum deasupra porţii, reprezentînd mîini şi picioare de om, tobe şi goarne, precum şi diferite feluri de muniţii. În interiorul porţii, în partea stîngă a ei, există turnul cu ceas; bătaia lui se aude la o distanţă de un conac.

În cetate se află zece dughene, două băi, două sute cincizeci de odăi, cu etaje, pentru ostaşi, lucrate solid din piatră şi acoperite cu scînduri; sînt construcţii clădite cu măiestrie. De asemenea, în trei locuri se află mori, trase de cai, iar în faţa turnului agăi de ieniceri există o închisoare, asemenea iadului. Alte construcţii nu sînt. Mai are şi cîteva locuri libere de mică întindere.

Descrierea cetăţii interioare.

În interiorul acestei cetăţi exterioare, mai sus arătate, există o cetate
interioară care are, de jur împrejur, o mie de paşi, mergîndu-se pe lîngă
zid. Două din cele cinci turnuri mari şi înalte au bolţile acoperite cu olane
roşii, iar celelalte trei turnuri sînt pline cu muniţii şi cu unelte trebuin-
cioase, precum şi cu zaherea. În această cetate interioară stau: aga ieni-
cerilor şi ienicerii, comandantul trupelor de armurieri[135] şi trupele sale,
comandantul tunarilor cu tunarii săi, precum şi trupele localnice[136]. Există
însă construcţii frumoase de piatră, lucrate cu multă măiestrie. Ele sînt
cu etaj. Se află, de asemenea, saraiuri înfloritoare acoperite cu olane şi
cu şindrilă. Aici locuiesc, în majoritate, cete de ostaşi. În jurul acestei
fortăreţe interioare nu se află deloc // şanţuri, ea fiind aşezată în mijlocul 396

---

[135] *Gebegibaşı (Cebecibaşı).*
[136] *Yerli kulu.*

cetăţii celei mari. Ea are în total patru porţi, dintre care numai una e folosită; celelalte trei stau închise. Deasupra porţii deschise se află geamia sultanului Mehmed al IV-lea; mai înainte fusese o biserică. În prezent este luminoasă, fiind lăcaş de închinăciune pentru musulmani. Are un turn frumos, înalt şi trainic, fiind lucrat cu măiestrie, încît pare o construcţie masivă şi armonioasă. Geamia este acoperită cu olane roşi şi e lucrată cu multă pricepere, încît pare o operă aleasă. În afară de construcţiile acestea, mai sus arătate, nu mai sînt alte clădiri în fortăreaţa din mijloc; în centrul acestei cetăţi interioare se află un teren liber.

Descrierea oraşului exterior

Mai întîi, în oraşul exterior se merge, din cetate, pe un pod de lemn care, în fiecare noapte, se ridică din trei locuri cu ajutorul macaralelor, cetatea rămînînd ca o insulă. Cînd se merge însă în oraş, pe pod, spre vest, pe partea stîngă a podului se vede un castel[137], construit cu măiestrie şi acoperit cu scîndură. Fruntaşii oraşului, precum şi cei străini de localitate se adună în acest castel şi îşi petrec timpul, căci acesta este un loc foarte plăcut şi foarte odihnitor. La capătul podului se află un loc pentru bazarul oraşului, adică în faţa cetăţii se găseşte o întindere mare ce înconjoară, de jur împrejur, cetatea de-a lungul şanţului. În fiecare zi, pe această vale se adună foarte mulţi oameni şi fac tîrg.

Slavă lui Allah, am găsit oraşul Oradea înfloritor, căci în timpul cuceririi îl lăsaserăm în ruină. Mai înainte, cînd această cetate a Oradiei se afla în mîinile ghiaurilor şi cînd Melek-Ahmed paşa devenise mare vizir, umilul de mine, cu ocazia plecării mele, de două ori, în olăcie la craiul Ardealului, Rákóczi, avusesem prilejul să vin la cetatea Oradiei şi să o văd.

În cele patru părţi ale cetăţii se găsesc şapte suburbii[138] mai frumoase decît grădinile raiului, iar în fiecare din ele, adunîndu-se mulţimi mari de oameni, ca marea, se făceau tîrguri. Şi acum se obişnuieşte ca, zilnic, să aibă loc bazare în locul deschis din faţa cetăţii, unde toate raialele şi beraialele, precum şi fetele şi femeile drăgălaşe, aduc pe ascuns îmbrăcăminte şi le vînd. În partea dinspre cetate a acestui loc, se află,
397 // de la un capăt la altul, cafenele, bragagerii, precum şi dughene ale breslelor[139], unde se vînd de-ale mîncării, băuturi, precum şi alte obiecte de negoţ. În acest oraş sînt în total cinci băi mici; una din ele se află în interiorul porţii dinspre Olosig, iar celelalte patru sînt băi frumoase, aşezate în bazarul cel mare al oraşului.

---

[137] *Köşk.*
[138] *Varoş.*
[139] *Esnaf.*

În total are șaptesprezece mirhaburi[140]; trei din ele sînt geamii, în care se fac slujbele de vineri, avînd și mulți enoriași. Prima dintre ele este geamia lui Köse-Ali pașa, cuceritorul Oradiei; este o geamie nouă, acoperită cu olane și are un minaret zidit în întregime din piatră și e acoperit. N-are însă curte, deoarece este situată într-un loc strîmt. Locuitorii din piață și bazar fiind aproape, are mulți enoriași. O altă geamie este aceea a lui Köprülü Mehmed pașa, aflată în mahala; este o geamie înfloritoare, acoperită cu olane roșii, ca soarele, avînd un minaret zidit din piatră și e acoperit. Are și o curte mare. Sosind însă, de curînd, firman de la Köprülü[141], vroiau s-o acopere cu plumb... Afară de acestea, în orașul acesta sînt și meceturi de mahala .... În total sînt trei medresele, ca niște case, pentru învățarea științelor. De asemenea, se găsesc patru școli pentru copii mici. Există în două locuri lăcașuri de cult pentru derviși. De asemenea, are trei hanuri pentru negustori. Mai există și o clădire de binefacere, care este o casă de ospăț pentru săraci, înființată de Köprülü Mehmed pașa ...

În total, se găsesc o mie de case mari din piatră, cu și fără caturi, acoperite cu olane și cu șindrilă. Mai înainte, în timpul ghiaurilor, văzusem că, în cele șapte suburbii, existau douăsprezece mii de seraiuri împodobite, mari și frumoase. De asemenea, erau în total trei sute de dughene. Dar, în prezent, sînt înfloritoare prăvăliile din bazarul spahiilor și cele din bazarul cetății.

Saraiurile demnitarilor. Dintre acestea, se numără saraiul pașei și al defterdarului Ahmed Efendi și saraiul agăi de ieniceri, din cetatea interioară, saraiul lui Panço Husein aga din suburbia dinspre Olosig și saraiul lui Ali Beșe din Karaman, precum și o mulțime de case mari cu sobe și cu băi. Noi am descris numai pe acestea. În împrejurimile acestui oraș
sînt numai grădini și vii, // dar, mai înainte, cînd trupele islamice asedia- 398
seră această cetate, ele distruseseră toate aceste grădini și casele frumoase. Slavă lui Allah, în cinci ani s-au făcut din nou grădini și vii.

Orașul cel mare. Acest oraș mare, de formă pătrată, are toate străzile sale în formă de pătrățele de șah, făcute încă de pe timpul ghiaurilor, potrivit regulilor științei geometriei. De jur împrejur are zece mii cinci zeci de pași întinși. Acest oraș cuprinde doar partea de răsărit și de sud a cetății mari; încolo, celelalte locuri ale sale sînt înconjurate de acest oraș. Și prin șanțul acestuia curge rîul Criș.

---

[140] *Mihrab*, aci în sens de moscheie.
Despre situația Oradiei în cele trei decenii de ocupație turcească vezi B u n y i t a y V i n c z e, *Nagyvárad a török-foglálas korában 1660—1692* [Oradea în timpul stăpînirii turcești, *1660—1692*], Budapesta, 1892.

[141] Köprülü Ahmed pașa, mare vizir (1661—1676).

De jur împrejurul lui se află un zid din umplutură, formînd palancă rezistentă, încît deasupra zidului poate merge şi carul. În total, de jur împrejur, are douăsprezece bastioane trainice, acoperite cu şindrilă; sînt şi case pentru paznici. Dintre toate, e, mai întîi, fortificaţia cadiului cel mare; apoi e bastionul lui Ali paşa şi bastionul lui Küçük-Mehmed paşa, al agăi de ieniceri, al lui Hasîm-Mehmed paşa, al lui Sinan paşa, precum şi alte multe fortificaţii, asemenea celor făcute de Alexandru <cel Mare>[142]. Ele înconjoară această cetate de jur împrejur. În fiecare bastion se află cîte cinci-şase tunuri mari şi colomborne şi darbzenuri[143].

Acest oraş are în total patru porţi. Prima este cea dinspre est, denumită „Poarta lui Ali paşa". Este o poartă rezistentă, fiind făcută din piatră şi avînd canaturile din scînduri. Tot în partea de răsărit, mai spre sud, la capătul podului se află poarta ce se deschide spre varoşul Olosig. Aceasta e simplă, adică nu este din piatră. Poarta din partea de vest este făcută din piatră, deoarece e o poartă mare şi trainică. Şi poarta din sud, numită „Poarta dinspre moară", este simplă, fiind făcută din scînduri.

Prin şanţurile din cele patru părţi ale acestui oraş curge rîul Criş, astfel că în faţa acestor porţi se găsesc poduri de lemn pentru trecere, iar fiecare poartă este păzită de cîte două sute de oşteni de cetate înarmaţi şi care veghează. Ei stau în chioşcurile lor din faţa acestor porţi, unde fac serviciul de pază, cu „hai, hui". Pe lîngă şanţuri şi în multe alte locuri se rotesc mori de apă, pe rîul Criş, unde se face făina cea fină şi albă.

399 *Descrierea bazarului-panair*[143bis] *din Oradea*

În afara porţii dinspre moara mai sus amintită, la o distanţă de o mie de paşi spre sud de cetate, se află o mare piaţă şi prăvălii de bazar şi hanuri, cunoscute sub denumirea de „bazarul Sölöş"[144]. Dar multe dughene din acestea sînt făcute din adunături, ca şi culcuşurile de cîini, adică nu sînt dughene construite din piatră.

Vara şi iarna, odată pe săptămînă, în ziua de duminică se face un bazar mare, unde se adună patruzeci-cincizeci de mii de raiale şi beraiale. Cînd începe acest bazar mare, vin aci, în fiecare zi de duminică, oastea paşei, subaşiul şi toate trupele de ieniceri, înarmate, şi stau acolo, iar la asfinţitul soarelui toţi se împrăştie şi se duc iarăşi la căminele lor. Din

---

[142] *Iskender*, Alexandru cel Mare.
[143] Tunuri de diferite calibre.
[143bis] *Panayır (panayur)*, cuvînt de origine greacă, înseamnă expoziţie de mărfuri.
[144] *Sölöş*, este ung. *Szölös*, „Viile cu struguri".

taxele de tîrg de aici se strînge un venit pentru mirie, care este trecut pe seama soldaţilor cetăţii. În total sînt patru mii de dughene, ale căror drumuri late au forma tablei de şah.

În locul acesta, la începutul anului, cu patruzeci de zile mai înainte de sărbătoarea de ouă roşii a ghiaurilor, se face un bazar anual, cînd se adună negustori ghiauri din India[145], din Yemen, din Arabia şi din Persia[146]; într-un cuvînt, din toate cele şapte „clime", vin sute de mii de oameni, printre care şi maghiari şi alte fiinţe care vorbesc diferite limbi, încît această cîmpie a Oradiei se umple de corturi şi de căruţe, împodobindu-se cu ele. Timp de douăzeci de zile şi douăzeci de nopţi, ei petrec în beţii, făcînd aliş-veriş şi obţinînd cîştiguri mari, căci se desfac şi se vînd mărfuri de mii de poveri. De asemenea, multe alte mii de poveri de mărfuri diferite se fac baloturi, fiind cumpărate. Astfel se obţin mari sume de bani, cît vistieria egipteană şi cea grecească. Dar în locul acesta sosesc, cu patruzeci de zile înainte, trupele înarmate de la Ineu şi de la Oradea şi din eialetul Oradiei şi păzesc corturile din cîmpia Oradiei pînă la spargerea tîrgului, iar după aceea, trupele islamice, venite pentru pază, se întorc la vetrele lor cu voia vizirului din Oradea. În Imperiul otoman, asemenea tîrguri se fac la cetatea Osjek. Tot aşa sînt şi tîrgurile de la Dolian[147], de la Alesonia[148], de la Maşkolor[149] şi de la Ianina[150]; dar tîrgul acesta de la Oradea, atrăgînd foarte mulţi oameni, este neobişnuit de mare.

Descrierea varoşului Olosig[151]. În partea de sud a oraşului cel mare, 400
despre care s-a amintit, şi dincolo de rîul Criş se află marele oraş, căruia i se zice Olosig. Pe vremea ghiaurilor, şi acesta era un loc rîvnit de stăpînitori, căci avea grădini frumoase ca cele din rai. În prezent, el este din nou în plină dezvoltare. Are dizdar aparte, precum şi ostaşi pentru paza cetăţii. În total sînt şase agale. Se găsesc trei sute de soldaţi şi martalogi. Are formă de arc, fiind aşezat la poalele munţilor şi întinzîndu-se pînă la malul rîului Criş. Are un zid de umplutură în formă de palancă. De jur împrejur sînt o mie opt zeci de paşi mari. Dar şanţurile, fiind noi, nu sînt încă curăţate; de aceea nu sînt adînci. Prin partea sa dinspre Oradea curge rîul Criş; pe malul acestui rîu nu se află un zid

---

145 *Hindistan.*
146 *Adjem (Acem).*
147 *Dolian* (?), neidentificat.
148 *Alesonia* sau *Elesonia* (?), probabil Aleşd.
149 *Maşkolor* (?), neidentificat.
150 *Yanya*, Ianina, oraş în Grecia.
151 *Olasi* (ung. Olaszi). Este partea de nord (nu de sud) a oraşului, dincolo de Crişul Repede. Vezi planul vechiului oraş, în *Bihar vármegye és Nagyvarad*, p. 177.

de palancă; nici nu trebuie. Dar în spate, în partea unde sînt viile şi valea, se găsesc o palancă şi cîteva hanuri[152]. De jur împrejur se află şapte bastioane trainice şi are două porţi; una este poarta cea mare, care se deschide spre sud şi care duce de la capătul podului şi de la malul rîului Criş spre oraşul cel mare şi spre cetate; cealaltă este poarta dinspre răsărit şi se numeşte „Poarta Seykovi"[153]. Şi aceasta este o poartă cu canaturi de lemn. În acest oraş se află trei sute de case frumoase, din piatră, avînd cîte două etaje. Ele sînt acoperite cu scînduri şi şindrilă. Panço-Husein aga locuieşte aici.

Mai înainte, pe vremea ghiaurilor, în acest oraş viile erau foarte înfloritoare. După cucerirea cetăţii Oradea, ghiaurii, atacînd iarăşi noaptea, au incendiat oraşul, din care pricină abia a început să se refacă. Are doar două cafenele, cinci prăvălii, un han, două şcoli, o geamie şi trei meceturi de mahala. Mai înainte, pe vremea ghiaurilor, toate casele din Oradea erau acoperite cu olane; însă acum cea mai mare parte din ele sînt acoperite cu şindrilă. Dealurile din spatele oraşului Olosig sînt pe de-a-ntregul acoperite cu vii şi grădini frumoase.

Despre clima Oradiei. Clima acestui loc fiind foarte plăcută, locuitorii de aici sînt sănătoşi, iar băieţii şi fetele au chipurile tot aşa de frumoase ca şi clima. De asemenea, femeile maghiare de moravuri uşoare sînt renumite. Dar locul acesta fiind de curînd cucerit, majoritatea populaţiei o formează oamenii din Rumelia[154]. De asemenea, sînt şi puţini bosniaci de la serhaturi.

401 *Relatare despre cereale şi alte produse.* Aici nu lipsesc niciodată, atît vara cît şi iarna, plantele şi legumele. Se produce o varietate de grîu ce seamănă cu grîul denumit „dinte de cămilă", din care se face o pîine albă ca şi calaicanul de Alep, încît străluceşte. Strugurii, prunele, perele, varza, pepenii galbeni şi pepenii verzi se produc în cantităţi aşa de mari încît o haraba plină cu pepeni galbeni şi cu pepeni verzi se vinde cu doi beşlici[155], iar o oca de carne pe un ban[156]. Într un cuvînt, a fost cucerit un vilaiet foarte bogat. Să dea Allah ca aceste locuri să rămînă sub stăpînirea islamică! Toată raiaua de aici o formează însă valahii, slovacii şi maghiarii.

Descrierea rîurilor şi a apelor pentru vite.

S-a mai spus că rîul Criş, ce curge prin şanţul cetăţii şi prin oraş, vine din ţara Ardealului şi se varsă în Tisa. Dar nu este o apă atît de

[152] În alte manuscrise: *tabiye*, adică „întărituri".
[153] *Seykovi*, probabil „Poarta dinspre Sîniob".
[154] *Rum*.
[155] *Beşlik*, monedă otomană de 5 piaştri.
[156] *Penez*, „monedă", „ban"; circula şi în Ungaria; echivala cu asprul *(akçe)*.

lăudabilă, fiindcă în gîtul celui care o bea timp îndelungat apare gușă[157], adică o tumoare[158]. De aceea oamenii pricepuţi beau de obicei apă curată din puţuri.

Despre părerile astronomilor maghiari. Potrivit științei „astrolabice", acest oraș se găsește în zona a cincea climaterică ... Am vizitat acest oraș așa cum am dorit.

După aceea a sosit o poruncă împărătească trimisă lui elci-pașa de către marele vizir Köprülü. Ea a fost citită la divanul din Oradea. În ea se arăta că, atunci cînd fusese citită scrisoarea împărătească în faţa împăratului Austriei[159] și cînd se încheiase pacea, în urma rugăminţii împăratului Austriei, se dăduse firman pentru dărîmarea cetăţii Săcuieni[160], din vilaietul Haidușag, de lîngă cetatea Oradea. Cînd s-a citit acest firman, stăpînul Oradiei, Hasîm-Mehmed pașa, și toate trupele de serhat au spus: „Nu ne vom lua după această poruncă și nu vom lăsa să fie dărîmată cetatea Săcuieni, care ne este foarte folositoare. Cu voia lui Allah, o vom cuceri și pe aceasta din mîinile ardeleanului și cînd vom așeza trupe în ea, cetatea Oradea va reînvia, căci va rămîne în interiorul ţării și va deveni un zid alexandrian. Atunci și graniţa islamică va fi în liniște". Astfel, ei nu s-au supus nici poruncii împărătești, nici firmanelor vizirului de Buda, Mehmed pașa, nici scrisorilor stăpînului nostru elci-pașa și nici tratatelor de pace ale împăratului Austriei. Astfel, ne-supunîndu-se poruncilor padișahului, ei nu au îngăduit să fie dărîmată cetatea Săcuieni[161].

Cu voia lui Allah, a treia zi // după această nesupunere la porunca împărătească și după refuzul de a dărîma cetatea Săcuieni, a venit un capugibașî din partea padișahului cu un hatișerif către valiul Oradiei, Hasîm-Mehmed pașa. Cînd, la divanul împărătesc, a fost citit înaltul iarlîc al padișahului, s-a văzut că cuprinsul hatișerifului era următorul: „Tu, care ești vizirul Oradiei, Mehmed pașa, cînd vei primi hatișeriful meu, să mergi cu toată oastea ta din eialetul Oradiei și să dărîmi cetatea Săcuieni, făcînd-o una cu pămîntul, ca urmare a rugăminţii prietenului nostru, împăratul Austriei. Cetatea aceasta se află în vilaietul Haidușag din ţara Ardealului, în apropierea cetăţii Oradea. S-a auzit, de asemenea, că cetatea Adrian[162] din Ardeal, care, potrivit prevederilor păcii stabilite cu ocazia cuceririi Oradiei de către noi, urma să rămînă dărîmată, a fost 402

[157] *Kușka*, în sens de *gușcă*; deformat din „gușă".
[158] *Ur*.
[159] Leopold I.
[160] *Seykel Hit*, „podul Secuilor".
[161] Nici garnizoana din Săcuieni nu voia să părăsească cetatea și a cerut lui Mihail Apafi să amîne dărîmarea ei. Vezi *Monumenta Comitialia*, ed. Szilágyi S., vol. XIV, pp. 65, 69–71.
[162] *Adorban*. Cetate veche, azi în ruină, lîngă Sălard, jud. Bihor.

reparată şi întărită din nou de blestematul de crai al Ardealului[163], care, contrar păcii, a aşezat în ea şi trupe ghiaure: austriece, ardelene şi din haiducime. De aceea acum, la sosirea acestui hatişerif, să porneşti cu armata din eialetul Oradea, ce se află sub guvernarea ta, şi, ducînd cu tine muniţiile şi tunurile balimeze, să dărîmi cetatea Săcuieni, potrivit rugăminţii prietenului nostru, craiul cezar, iar din partea noastră să dărîmi cetatea Adrian".

Cînd acest hatişerif, această poruncă împărătească, a fost citită, atunci au fost scoase îndată, în partea dinspre Olosig a Oradiei, tuiurile vizirului din Oradea, cortul său, precum şi celelalte lucruri ale sale. Punîndu-se să strige crainicii, în trei zile s-au adunat douăzeci de mii de ostaşi, iar a cincea zi a venit şi s-a alăturat armatei de la Oradea şi Djerrah-Kasîm paşa cu oastea din eialetul Ineu, douăzeci de mii de soldaţi, şi cu douăzeci de tunuri mari şi cu trei tunuri balimeze. Sfătuindu-se şi cu comandanţii de la serhat, cei doi viziri au pornit încrezători în ajutorul lui Allah, cu şapte tunuri balimeze şi cu patruzeci de tunuri mari şi cu patruzeci şi şapte de mii de ostaşi înarmaţi.

Descrierea conacelor pe unde am trecut în drumul nostru, din vilaietul Oradiei spre vilaietul haiducimii din ţara Ardealului şi spre alte cetăţi.

Mai întîi, au venit la Hasîm-Mehmed paşa, lîngă Oradea, toţi birăii[164], adică toţi guvernatorii ghiauri, toţi episcopii[165], adică preoţii de frunte[166], toţi nemeşii, adică spahii, precum şi toţi jodoşii[167], adică trupele de lefegii din vilaietul Ardealului şi din districtul haiducimii şi din vilaietul curuţilor[168],
403 // din vilaietul Ungariei de mijloc şi din eialetul Oradea, făcîndu-i urări cu ocazia expediţiei şi prezentîndu-şi darurile lor. Toate cetele acestea de ghiauri, devenind călăuze ale armatei islamice, îl conduceau pe Mehmed paşa la cetăţile ce nu erau încă supuse.

Mai întîi, am pornit din Oradea spre apus şi, în ...[169] ore de mers, am trecut prin sate înfloritoare.

Menzilul Valea Morii Craiului[170]

Cînd, mai înainte, în anul 1071[171], fusese cucerită, cu voia lui Allah, cetatea Oradea, ghiaurii care ieşiseră dinlăuntrul fortăreţei şi se predaseră

---

[163] Mihail Apafi.
[164] *Biro.*
[165] *Îrşek.*
[166] *Başpapasları.*
[167] *Jodojları*, popular: *zsódos.*
[168] *Kurus*, curuţi.
[169] Lacună în text.
[170] *Kıral Degirmeni Vadisi*, neidentificat.
[171] 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

fuseseră aduşi cu bine la cetatea Sîniob[172] unde fuseseră daţi în primire. Primind daruri de la căpitanul lor, pe cînd Hasîm-Mehmed paşa se întorcea, ieşiseră dintr-un loc ascuns vreo trei mii de ghiauri şi îl atacaseră pe Hasîm Mehmed paşa în acest loc numit Moara Craiului. Trebuise să dăm aci o mare luptă, care ţinuse trei ore. Atunci, Hasîm-Mehmed paşa, fiind atins la coapsă de un glonte, stătuse într-un loc, din pricina rănii, dar, nearătînd nimănui că e rănit, îndemnase oastea la luptă şi, slavă lui Allah, ghiaurii fuseseră înfrînţi, iar noi deveniserăm biruitori. Numai cînd am ajuns la armata islamică de lîngă Oradea, cu un mare număr de tidve şi prizonieri, atunci Mehmed paşa spuse că este rănit. Sute de meşteri chirurgi se adunară, dar nu putură să scoată acel glonte din coapsa lui Mehmed paşa. Cu voia lui Allah, acum am venit din nou la locul unde Mehmed paşa fusese rănit în expediţia aceea. Umilul de mine pusesem pe rana lui Mehmed paşa grăsimea de la o inimă de iepure cu un fitil. Sosind în acel loc, Mehmed paşa a început îndată să ţipe de durere. Cînd a venit Djerrah-Kasîm paşa, l-a întrebat ce are şi a băgat de mai multe ori o pensă în rana lui Mehmed paşa. Atunci a ieşit un glonte de puşcă de mînă, greu de şase dirhem, ca şi cum ar fi fost de curînd înfăşurat în hîrtie. Văzînd că a scăpat de durerile rănii, Mehmed paşa a tăiat, drept mulţumire, patruzeci de oi şi a împărţit la săraci trei pungi
de riali. Cu voia lui Allah, el fusese rănit // în acel loc cu şase ani mai 404
înainte şi, timp de şase ani, a umblat cu durere, pentru ca, la începutul celui de al şaptelea an, să scape tot lîngă Moara Craiului.

A doua zi, am plecat de acolo spre apus, tot cu mare alai, printre munţi şi păduri de stejar şi am mers timp de cinci ore cu băgare de seamă prin locuri primejdioase.

Descrierea cetăţii întărite Sîniob[173]

I se spune şi Senköbi, care în limba maghiară înseamnă...[174]. Este zidită de către craiul Báthori[175], strămoşul nefast al lui Gabriel Bethlen[176]. A fost cucerită în anul 1071[177] de către Arnavud Sinan paşa. În prezent, este reşedinţă de sangeacbei, de-sine-stătătoare, în eialetul Oradea. Potrivit legii lui Mehmed al IV-lea, i s-a dat de către padişah un hass de 300.000 de aspri. Are şapte zeamete şi şase sute de timarioţi. De aseme-

---

[172] *Sekbovi*, în loc de *Senkövi* sau *Senköy*.

[173] *Senköy* sau *Senkövi*. De fapt Szentjobb. Ea se află la nord de Oradea.

[174] Lacună în text. Szentjobb înseamnă „sfînta dreaptă" a regelui Ştefan cel Sfînt. Vezi *Bihar vármegye*, p. 150.

[175] *Batagor* sau *Betegor*, în loc de Báthori.

[176] *Bethlen Gabor*. Sînt două familii diferite.

[177] 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

nea, are un alaibei, ceribaşî, iuzbaşî şi chehaie de spahii, precum şi serdar de ieniceri, dizdar, cinci agale de cetate, trei mii de ostaşi şi muniţii bune. Are şi un cadiu cu rang de o sută cincizeci de aspri. Potrivit regulilor stabilite, ostaşii timarioţilor, soldaţii în zale, precum şi trupele beiului formează, toate la un loc, în timp de expediţie, şase mii de ostaşi.

Forma cetăţii. Este o construcţie de piatră în formă pentagonală, aşezată într-un loc mlăştinos, între munţi, la o distanţă de şase ore, în partea de nord-vest a cetăţii Oradea, avînd şi întărituri. Este o cetate mică, dar foarte trainică, avînd un perimetru de o mie şapte sute de paşi şi o poartă de fier ce se deschide spre răsărit. În interiorul ei se află geamia lui Sinan paşa, un mecet, muniţii, hambare de provizii, precum şi zece dughene mici. Alte construcţii, precum şi băi, nu sînt. Nu este nevoie de o descriere amănunţită a acestei cetăţi, căci cine a văzut cetatea Oradea poate considera că a văzut-o pe aceasta. Aşa cum cetatea Cluj[178] seamănă cu cetatea Kanisza, tot aşa şi aceasta seamănă cu Oradea, de parcă ar fi fiica ei. Oraşul nu este încă înfloritor.

De acolo am mers cinci ore spre miazănoapte prin sate prospere şi prin păduri de stejari.

Descrierea graniţei Ardealului, adică a cetăţii Săcuieni[179]

I se spune şi Sekel-Hit. Din trecut şi pînă azi a făcut parte din
405 cetăţile vilaietului Ardeal. Nu se ştie cine a zidit-o[180]. // La cucerirea Oradiei, cu ocazia înscrierilor făcute de Ali paşa, această cetate a rămas în vilaietul haiducimii din Ardeal şi toate cele şase sute de sate ale ei au fost înscrise în districtul Bihor, devenind sate dependente de Oradea. Această cetate fiind aproape de cetatea noastră Oradea, cu ocazia încheierii păcii, împăratul Austriei, de teamă, a solicitat ca ea să fie dărîmată, fiindcă ghiaurii prevăzători, care se tem de urmările evenimentelor, au socotit că otomanii, după ce au cucerit cetatea Oradea, dacă vor pune mîna şi pe această cetate Săcuieni şi vor apuca să aşeze trupe într-o cetate atît de tare, vor pune stăpînire pe tot vilaietul Ardealului şi pe tot ţinutul haiducimii şi pe întreg vilaietul Ungariei de mijloc. De aceea el s-a rugat din vreme ca această cetate Săcuieni să fie dărîmată.

Atunci serdarul nostru, Hasîm-Mehmed paşa, cu patruzeci de mii de soldaţi, a ajuns lîngă cetate. Au mai venit şi din partea împăratului Austriei patruzeci-cincizeci de mii de raiale şi beraiale cu cazmale, cu lopeţi

---

[178] *Kopoşvar*, în loc de *Kolojvar*, Cluj.

[179] *Seykel-Hit*.

[180] Cetatea a fost a lui David Zólyomi, de la care a luat-o G. Rákóczi I la 1632 (G. Kraus, *op. cit.*, p. 86). Vezi istoricul ei la Ecaterina Sasu, *Cetăţi în stilul Renaşterii în Ţara Crişurilor*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, pp. 542—552.

şi cu sape şi cu trei mii de cîntare de pulbere neagră şi cu două mii de grenade. Ele stăteau gata în jurul cetăţii. Trupele austriece ce se găseau în interiorul cetăţii, transformîndu-se îndată în pedestraşi, au plecat înarmate la cetatea ungurească.

Toţi oamenii dintre raiale şi beraiale care îşi aveau casele în cetate şi-au luat membrii familiilor lor şi au ieşit din cetate, plîngînd şi ţipînd, iar ghiaurii săraci au spus cu toţii: „Hei, cetate, Săcuieni, otomanul n-a ştiut să te preţuiască! Mai bine era dacă ai fi fost în mîinile otomanului!" Atunci, cei patruzeci-cincizeci de mii de raiale austriece, tăbărînd îndată asupra cetăţii Săcuieni, ca furnicile, au săpat subterane în douăzeci şi şapte de locuri şi, cu ajutorul pulberii negre, au aruncat în aer zidurile cetăţii puternice şi frumoase. Toate construcţiile au căzut în acea mlaştină adîncă, încît cetatea a fost ruinată şi distrusă într-o singură zi[181].

Atunci, douăsprezece mii de soldaţi din haiducime, purtători de săbii, şi raialele de acolo, răsculîndu-se îndată, au spus: „Din moment ce cetatea noastră a fost ruinată, noi ne supunem de acum încolo împăratului Austriei şi nu vrem să mai fim sub ascultarea cetăţii Oradea". Şi nu s-au mai supus. Astfel, renunţînd să mai fie raialele Oradiei, douăsprezece mii de raiale cu săbii şi douăsprezece mii de ostaşi ghiauri au plecat şi s-au risipit într-o clipă. În felul acesta, blestematul de împărat al Austriei a devenit stăpînul unui mare număr de raiale printr-o dibăcie minunată. Ce folos însă! Allah le ştie pe toate! Căci, atunci cînd, împreună cu elci-paşa al nostru, ne-am întîlnit cu împăratul Austriei în cetatea Viena şi
cînd, // în timpul discutării ⟨încheierii⟩ păcii, împăratul Austriei a solici- 406
tat de la elci-paşa dărîmarea acestei cetăţi, Săcuieni, umilul şi sărmanul de mine i-am spus în taină lui elci-paşa să nu accepte aceasta. Cu voia lui Allah, propunerea mea avînd influenţă, paşa nu acceptase şi nu dăduse voie ca această cetate să fie dărîmată. Pînă la urmă, împăratul Austriei a cerut aceasta la Pragul împărătesc, prin solii săi. Atunci ei au obţinut aprobarea preafericitului nostru padişah şi, astfel, hatişeriful padişahului a sosit la Oradea. Pe baza firmanului împărătesc, am distrus această cetate, dar am pierdut douăzeci şi patru de mii de raiale înscrise la cetatea Oradea. Porunca şi firmanul aparţin padişahului.

Cetatea Săcuieni se afla într-un loc mlăştinos şi adînc, la graniţa noastră ungurească, unde constituia un obstacol puternic, avînd formă rotundă şi fiind prevăzută de jur împrejur cu nouă bastioane. Ea era o

---

[181] Despre aruncarea în aer a cetăţii şi dărîmarea ei pînă la temelie vezi şi G. Kraus, *op. cit.*, pp. 592—593 şi 595. Despre utilajul cetăţii la această dată vezi Koncz József, *Szekelyhid várának hadi készlete 1665 február 6-an* [Disponibilităţile de război ale cetăţii S. la 6 febr. 1665], în „Hadtörténelmi közlemenyek", 1890, p. 598 şi urm.

cetate bine întărită şi o fortăreaţă foarte rezistentă, fiind construită din cărămizi roşii şi avînd o poartă spre apus.

Atunci cînd, cu gloriosul gazi Seidi-Ahmed paşa, efendiul nostru, puseserăm stăpînire, cu puterea braţelor, pe o sută şaizeci de cetăţi din ţara Ardealului şi cînd, supunîndu-le pe toate, luaserăm daruri de la fiecare, intrînd în ele, şi cînd toate cetăţile fuseseră aduse la ascultare, numai această cetate Săcuieni, fiind tare şi puternică, nu-i dăduse lui Seidi-Ahmed paşa nici măcar un mangîr de Creta[182] şi nu-l lăsase să se apropie deloc, slobozind asupra sa cele o mie şaptezeci de tunuri[183] cu bătaie lungă. Pînă la urmă, Seidi-Ahmed paşa, stînd în munţi, zise: „Ah! Cetate ghiaură, Săcuieni, sfîrşitul tău nu va fi bun!" şi plecase în munţi ruşinat şi umilit. Aşa de puternică era cetatea aceasta, aşezată într-o mlaştină adîncă. Ea putea să cadă uşor în mîinile otomanilor dacă, atunci cînd am intrat în ea pentru a o ruina, trupele islamice n-ar mai fi ieşit din ea; astfel ar fi fost cucerită. Ea ar fi devenit acum, în mîinile musulmanilor, o cetate de batjocorire ⟨a ghiaurilor⟩. Dar acum sărmana cetate a fost dărîmată peste tot cu ajutorul tunelurilor, încît i-au rămas doar temeliile. Într-un cuvînt, în Ardeal nu exista o a doua cetate ca aceasta. Numai cetatea Carei[184] şi cetatea Gilău[185] pot fi asemuite cu ea.

Pornind de acolo spre nord, am raportat la Poarta împărăţiei despre dărîmarea acestei cetăţi. Apoi, am plecat cu toată armata islamică spre nord şi, timp de trei ore, am trecut prin munţi şi locuri stîncoase şi apoi, mergînd încă timp de trei ceasuri spre nord, am intrat în cîmpia Pomezeu[186].

Descrierea micii cetăţi Pomezeu[187]. Pe cînd eram în vilaietul Ardeal, la cucerirea Oradiei, ghiaurii de aici, de teama Casei // otomane, predaseră
407 cetatea aceasta de bună voie. Toate muniţiile ei fuseseră duse la Oradea. Acum, şaptezeci şi nouă de sate înfloritoare, împreună cu cetatea, toate fiind în mîinile musulmanilor, satele şi raialele sale arată supunere.

Forma cetăţii. Această cetate este aşezată la poalele muntelui Pomezeu, cu faţa spre cîmpia Pomezeului; are formă pătrată. Deşi este o cetate mică, din piatră, totuşi e înaltă.

De acolo, plecînd spre nord, am mers timp de patru ore[187a].

---

[182] În sens de nici un ban.

[183] Şi aici se pare că Evlia exagerează; după G. Kraus, cetatea avea numai 130 de tunuri care au fost duse la Kálló (*op.cit.*, p. 595). Vezi şi K⟨oncz⟩ J., *Szekelyhid vdrfelszerelesenek elszdllitdsa 1667-ben* [Transportarea utilajelor cetăţii S. la 1667], în „Hadtörténelmi közlemenyek", 1890, p. 709.

[184] *Karol.*

[185] *Gâlu* (cit. *Ghialu*).

[186] *Papmező*, jud. Bihor. Pomezeu se află la o distanţă mare de Săcuieni, spre sud, nu spre nord.

[187] Vezi *Bihar vdrmegye*, p. 131.

[187a] Spre sud.

Descrierea ținutului și a cetății Beiuș[188]

Este o comună mare cu o mie de raiale, dintre unguri și valahi, înstărite și cu sate înfloritoare. La înscriere, această comună a fost trecută la cetatea Oradea. Fiind un ținut foarte bogat, oameni mai arătoși decît cei de aici nu se întîlnesc în alte ținuturi.

Forma fortăreței. Este o construcție din piatră, în formă hexagonală, așezată la poalele unui deal. A fost zidită, în timpul domniei sultanului Suleiman[189], de către craiul Gabriel Bethlen[190], căruia poporul maghiar îi spune Bethlen-Gor. În limba maghiară Belnosvar însemnează. . .[191] În prezent, raialele și beraialele de aici, împreună cu districtul, aparțin Casei otomane. Cetatea aceasta se află în mîinile raialelor care, la rîndul lor, sînt o populație supusă față de osmanlîi.

Plecînd de acolo, am mers timp de cinci ore spre răsărit.

Ținutul Huedin[192] *și descrierea cetății* Bologa[193].

Ținutul Huedinului[194] are trei sute de sate înfloritoare. Soldații ghiauri de aici sînt ⟨recrutați⟩ din rîndurile populației haiducimii. Dar mai sus numita cetate Bologa, ce se află în acest district, este așezată pe o cîmpie netedă și la poalele unui munte acoperit cu păduri. În anul 1072[195], cînd am mers cu serdarul Ali pașa în expediția împotriva Ardealului și cînd, omorîndu-l pe craiul Ioan Kemény[196], l-am pus crai pe Mihail Apafi[197], în anul acela am ars această cetate Bologa. Faptul acesta, precum și acela că am luat atunci multe prăzi fiind descrise amănunțit printre evenimentele din acel an nu mai este nevoie să fie repetate[198]. De acolo, am plecat din nou spre nord cu oastea islamică și am mers timp de șase ore.

---

[188] *Belnuș*, iar la nota 2: *Pelanuș*, Beiuș, jud. Bihor. Se află la sud de Pomezeu, nu la nord cum se spune în text.

[189] Suleiman Magnificul.

[190] *Bethlen Gabor* (1613—1629) nu a fost contemporan cu Suleiman Magnificul (1520—1566), așa cum spune Evlia și în alte locuri. De fapt cetatea este mult mai veche, datînd din sec. XIII. Ea era situată pe un deal lîngă satul Finiș, fiind numită și „castrum Fenes" sau „Béla-vár" (C. Pavel, *Școalele din Beiuș, 1828—1928*, Beiuș, 1928, pp. 74—76).

[191] Lacună în text. Despre originea numelui Beiuș (Beinș) vezi Marius Sala, *Cu privire la etimologia toponimicului Beiuș*, în „Studii și cercetări de lingvistică", 1960, nr. 3, pp. 699—700.

[192] *Henot* sau *Hunot* (de la Bánffy Hunyad). Așa numeau turcii ținutul Clujului.

[193] *Șebeșvar*, jud. Cluj.

[194] *Hebot*, sau *Hebut*, iar la nota 3: *Hunot*.

[195] 27 aug. 1661—15 aug. 1662. Vezi vol. VI, pp. 26—27 *(Seyahatname)*.

[196] *Kemiyanoș*.

[197] *Apafi Madjal*.

[198] Vezi vol. VI, pp. 26—27.

408 *Descrierea ținutului Solnocul de Mijloc*[199] *și a cetății Hodod*[200]. Și acest mare ținut a fost înregistrat cu ocazia cuceririi Oradiei. Raialele sale, șaptesprezece mii de maghiari și valahi, din cele trei sute de sate înfloritoare, se supuseseră Oradiei, aflată sub stăpînirea islamică, iar cetatea rămăsese în mîinile ghiaurilor[201].

În prezent, ea este o cetate mică, dar puternică, așezată la poalele unui munte înalt și se află sub stăpînirea Ungariei de mijloc[202]. N-am putut intra spre a o vedea, din pricină că în ea se aflau ghiaurii. Căpitanii lor însă, aducînd lui Hasîm-Mehmed pașa daruri, au dat ospățuri mari în cinstea trupelor islamice. Manifestîndu-și bucuria lor prin salve de tunuri, ei au arătat în felul acesta supunere.

De acolo, mergînd tot spre nord, prin munți, am trecut prin sate înfloritoare.

Descrierea cetății Cehul Silvaniei[203] *și a comunei Solnocul Interior*[204]

Din cele două sute de sate înfloritoare, au fost înregistrate șapte mii de raiale alese, cu ocazia înscrierii lor ca raiale la cetatea Oradea. Dar cetatea fiind în mîinile ghiaurului din Ardeal, înăuntrul ei se află armata austriacă. Ne-am oprit cu toată oastea islamică lîngă cetate și, așezîndu-ne corturile și echipamentele, s-au tras salve de tun din cetate. Aducîndu-se daruri serdarului Hasîm-Mehmed pașa și lui Djerrah-Kasîm pașa, s-au dat ospățuri mari. După aceea, s-au făcut daruri multe căpitanului din cetate, precum și notabililor[205] de acolo.

Descrierea formei cetății Cehul Silvaniei. Ea a fost descrisă mai sus, în legătură cu evenimentele din timpul lui Ali pașa. Apoi am plecat de acolo spre vest, prin munți.

Descrierea cetății Șimleu[206] *și a districtului său*

După descrierile făcute cu ocazia cuceririi Oradiei, cetatea și districtul au rămas în mîinile ghiaurilor ardeleni. ⟨Șimleul⟩ are o fortăreață trainică

---

[199] *Koza Sonlok*, ar fi jud. Sălaj.

[200] *Hadatvar*, lîngă Cehul Silvaniei, jud. Satu Mare.

[201] Sub jurisdicția principelui Transilvaniei, avînd garnizoană ardeleană.

[202] Cetatea este amintită la 1368, fiind refăcută în sec. XVI, cînd era a familiei Wesseleny (vezi Petri, *Szilágy vármegye*, II, pp. 61–105).

[203] *Cehivar.* Cehul Silvaniei, jud. Sălaj, se află la răsărit de Hodod, nu la nord. Vezi Petri M., *Szilágy vármegye*, II, pp. 29–60.

[204] *Beșo Sonlok*, de la Belsö Szolnok, ținutul din jurul Dejului.

[205] *Irșek ve șaklarına.*

[206] *Șomlu* sau *Șomlo*, iar la nota 4 : *Șomlovar*, Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj. Se află la sud-vest de Cehul Silvaniei. Vezi Petri M., *op.cit.*, II, pp. 137–234 și planul cetății la Szilagyi S., *II. Rákóczy György*, p. 24.

şi puternică. Deşi se află în mîinile ghiaurilor, totuşi, în anul 1071[207], // cînd 409
am cucerit Ardealul, împreună cu Ali paşa, această cetate Şimleu se supusese lui Ali paşa. Şi acum, supunîndu-se serdarului Hasîm-Mehmed paşa, cei de acolo au tras salve de tun în semn de bucurie şi, dînd ospăţuri armatei şi celor doi viziri, ei le-au oferit şi daruri. Acest Şimleu este însă un district mare în mîinile ghiaurilor, iar armata sa e alcătuită dintre cei din neamul haiducimii ...

De acolo, am plecat spre apus şi, în cinci ore de mers, am trecut prin mai multe sate de pe malul Tisei[208].

Descrierea cetăţii Sătmar[209] şi a ţinutului ei

S-au descris mai sus că, dintru început, ea a fost sub stăpînirea craiului Ardealului, fiind aşezată pe malul rîului Tisa[210], iar în anul 1071[211], cînd cuceriserăm, cu vizirul Budei, Ismail paşa, vilaietul secuiesc din ţara Ardealului, şi cînd ne reîntorseserăm victorioşi la oastea islamică, atunci atacaserăm, împreună cu oastea tătară, această cetate a Sătmarului, de pe malul Tisei, şi luaserăm din districtul său înfloritor şapte mii de prizonieri.

De acolo am mers cu oastea tot spre nord, de-a lungul rîului Tisa[212].

Descrierea cetăţii Medieşul Aurit[213] şi a districtului ei Şi aici se găsesc ţinuturi înfloritoare. Dar, în prezent, se află sub stăpînirea Ardealului. Şi pe aceasta o supuseserăm în anul 1071, în timpul lui Ali paşa, ruinînd-o. În prezent, arătînd din nou supunere, căpitanii ei au adus daruri. De asemenea, dînd ospăţuri mari, au tras salve de tun în semn de bucurie.

De acolo, am pornit iarăşi cu toată armata islamică, mergînd cînd de-a lungul Tisei, dînd prin munţi şi păduri de stejar, după nevoie. Am ajuns la cetatea Ecsed[214] care se află în districtul Sătmar. De acolo am ajuns la cetatea Carei[215] care, de asemenea, se află în districtul Sătmar. De acolo am mers la cetatea Kálló[216] şi în districtul ei. De acolo am mers la cetatea Gilău[217] şi în districtul ei. Aceste patru cetăţi şi districte mai sus arătate au

---

207 6 sept. 1660—26 aug. 1661. După G. Kraus, *op.cit.*, p. 341, cetatea ar fi fost dărîmată la 1660.

208 Este vorba probabil de Crasna.

209 *Sakmar*. Se află la nord de Şimleul Silvaniei. Vezi vol. VI, p. 38. *(Seyahatname)*.

210 De fapt pe Someş. Vezi vol. VI, p. 38.

211 6 sept. 1660—26 aug. 1661.

212 De fapt spre răsărit, iar apa este Someşul.

213 *Aranyos Megeşvar*. Vezi vol. VI, p. 34.

214 *Eşetvar* sau *Eştevar*, Ecsed, R.P. Ungară.

215 *Karol*.

216 *Kalu* sau *Kalo*.

217 *Gâlu* (cit. *Ghialu*), Gilău, jud. Cluj.

fost descrise. În volumul anterior am descris cu detalii cum, în anul...[218], cînd am pornit în expediția împotriva Ardealului, cu Ali pașa, cetățile și districtele lor mai sus numite nesupunîndu-se, am ruinat casele lor și le-am
410 făcut una cu pămîntul, luîndu-i prizonieri pe ghiaurii lor // și făcîndu-i chebab[219]. De aceea nu e nevoie ca ele să fie descrise din nou.

De la ruinarea lor de către Ali pașa și pînă acum ele au înflorit și, astfel, căpitanii lor, venind la serdarul Mehmed pașa și la Djerrah-Kasîm pașa, le-au adus daruri și au dat ospățuri mari, în timp ce se trăgeau salve de tun, în semn de bucurie. De acolo am plecat din nou cu oastea islamică ⟨Urmează descrierea cetăților: Ibrany, Bolgar, Hust, Sárospatak⟩.

Caracteristicile cetății Adrianul Mare[220]. În limba ardeleană înseamnă...[221] Nu știu cine a fost ziditorul ei[222]. Cetatea aceasta este așezată
412 într-o cîmpie întinsă // în ținutul Bihor, fiind zidită din piatră și avînd o formă ovală; este o cetate întărită. Seidi Ahmed pașa incendiase orașul său exterior. În prezent ea este mai înfloritoare decît înainte, iar toate trupele ghiaure de acolo sînt supuse cetății Oradea. Dar cetatea aceasta se află tot în mîinile ghiaurilor din haiducime. Are sate foarte populate, dar noi n-am intrat în cetate. De departe pare o cetate frumoasă și înfloritoare, avînd o mănăstire arătoasă și fiind înzestrată cu turle și bastioane. Căpitanii cetății și birăii de acolo au adus daruri și provizii multe, trăgînd totodată salve de tun în semn de veselie. De acolo, am mers din nou spre nord[223] timp de cinci ore[224] ...

414 ...Apoi am mers de la cetatea Tatar spre nord timp de trei ceasuri.

Caracteristicile cetății Cherechiu[225]. În limba ardeleană înseamnă...[226] Ziditorul ei este, de asemenea, unul dintre fiii lui Menucehr, adică Sek Ban Ejder[227], care a făcut o mulțime de construcții. Intrînd sub mai multe stăpîniri, în prezent este o cetate întărită, așezată într-o cîmpie mănoasă, din districtul Haidușag și se află în stăpînirea craiului ardelean, Mihail Apafi. Răposatul gazi Seidi-Ahmed pașa, atacînd această cetate, dăduse

---

218 Lacună în text. 1660—1661.

219 În sensul de a-i măcelări. Vezi vol. VI, p. 39.

220 *Büyük Adorban.*

221 Lacună în text.

222 Cetatea este foarte veche, fiind amintită la 1284, cînd se spune că fusese ocupată de un anume Nicolae, dușmanul regelui (*Documente,* C, veac. XIII, vol. II, p. 254).

223 *Yıldız rüzgârı,* „vînt de nord”.

224 În alt manuscris: 4 ore (Cf. vol. VII, p. 413, nota 1).

225 *Keş Kereki,* Cherechiul Mic, jud. Bihor.

226 Lacună în text. Numele satului derivă din ung. *Kerek* = roată (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV,* p. 169).

227 *Yekban* sau *Yeknan,* în loc de Nyék Ban Ejder, adică Nagy-Bánya, care ar fi eponimul imaginar al orașului Baia Mare (vezi vol. VI, pp. 30—32).

foc oraşului său mare, fără să-i dea răgaz, iar noi capturaserăm atunci o mie de prizonieri şi multe prăzi. Dar, după cucerirea Oradiei, această cetate şi raialele sale supunîndu-se, ea devenise vacuful lui Köprülü Mehmed paşa.

De acolo am mers timp de cinci ore spre apus, trecînd prin sate populate şi înfloritoare şi cu case frumoase şi prin cîmpii şi munţi, precum şi printre grădini şi vii. ⟨Urmează ştiri despre oraşul Debreczen şi cetatea 416 Pocsaj⟩.

Caracteristicile cetăţii Adrianul Mic[228]. Cu ocazia încheierii păcii de la Oradea, făcîndu-se înscrierea eialetului, cetatea, aflată pe un deal, fusese dărîmată, iar districtul său fusese înscris ca hass pentru vizirul cetăţii Oradea. Acum însă, contrar prevederilor păcii, craiul Ardealului, Mihail Apafi, apucîndu-se să repare această cetate Adrianul Mic şi punînd în ea trupe, se făcuse arz la împărăţie, după care a sosit îndată hatişerif de la prealuminatul padişah, către Hasîm-Mehmed paşa, prin care se cere ca cetatea aceasta, Adrianul Mic, să fie luată din mîinile ghiaurilor şi dărămată, iarăşi, pînă la temelie. Venind numaidecît lîngă cetate, serdarul Mehmed paşa s-a aşezat acolo şi, nedînd răgaz, toţi gaziii au intrat în metereze în zorii zilei. Cînd doar patru tunuri balimeze au început să lovească cetatea, atunci zidurile, precum şi tunurile ei au început să sară în aer din mai multe locuri.

Astfel, văzînd că cetatea începe să fie dărîmată, ghiaurii au cerut îndurare, zicînd: „Daţi-ne aman, voi, oştile otomane alese". Ei au ridicat îndată steaguri albe de predare şi, plecîndu-şi steagurile lor cu cruci, au predat cetatea. Cînd toţi ghiaurii au plecat, fără arme, la cetatea Pacsaj[229], scăpînd cu viaţă, armata islamică a intrat în cetate şi, în două zile, potrivit firmanului împărătesc, a dărîmat-o pînă la temelie. Toate muniţiile, toate tunurile, precum şi celelalte arme de luptă au fost trimise la cetatea Oradea.

Apoi, cînd capugibaşiul[230] Înaltei Porţi, Mustafa aga, care sosise cu hatişeriful pentru dărîmarea acestei cetăţi, a fost învoit să plece la Înalta, Poartă, umilul de mine, zicînd: „Intîi tovarăşul de drum şi apoi la drum", am luat şi eu învoire de la serdarul Mehmed paşa şi de la Djerrah-Kasîm

---

Din nou o creaţie a fanteziei lui Evlia Celebi, care nu avea cum să cunoască vechimea aşezărilor din ţara noastră. În realitate, regiunea Baia Mare este o veche vatră de locuire daco-romană, iar oraşul — apărut în sec. XIII—XIV în această regiune minieră — s-a numit, începînd de la 1329, „civitas Rivuli Dominarum", iar Baia Mare de la 1585 (C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I, s.v.). Oraşul nu are nici o legătură cu personajul legendar de care vorbeşte Evlia. Despre vechimea aşezării vezi *Baia Mare. Schiţă monografică*, Baia Mare, 1966 (Muzeul Regional Maramureş).

[228] *Küçük Adorban.*

[229] *Poçay*, în R.P. Ungară.

[230] *Ser bevvaban.*

pașa. Fiecare din noi primind cîte o pungă pentru cheltuieli de drum, trei cai, trei robi unguri, precum și o mulțime de daruri, am luat cu noi și un mare număr de însoțitori. Capugibașiul a plecat spre Timișoara, iar umilul de mine am dorit să merg la craiul Ardealului. Atunci am luat de la ser-
417 darul Mehmed pașa și de la Kasîm pașa scrisori de prietenie către // craiul Ardealului. Mi-am luat rămas bun de la ei pe cînd oastea islamică, victorioasă, se îndreapta cu serdari spre Oradea, iar Djerrah-Kasîm pașa pleca spre Ineu.

Relatare despre conacurile întîlnite în drumul nostru de la cetatea Adrianul Mic și pînă la craiul Ardealului, cînd umilul de mine am mers la el.

Mai întîi, am plecat cu toți însoțitorii noștri de la cetatea Adrianul Mic, amintită mai sus, spre sud și, timp de opt ore, am trecut printre munți și stînci și pe drumuri prăpăstioase.

Satul Merfat[231] *din ținutul Bihorului*

Acesta este un sat de sași[232], cu o mie de case, asemănător unui orășel. În prezent depinde de cetatea Oradea. De acolo am mers tot spre răsărit și timp de șapte ceasuri, trecînd prin munți înalți și prin cîmpii, am ajuns în comuna Savadji[233] din districtul Carasi.

Mai înainte, satul Savadji, aflat într-un mare distric înfloritor, aparținea Ardealului. În prezent, el este supus cetății Oradea. De acolo am luat-o spre răsărit și, timp de opt ore, am trecut prin multe sate și am ajuns la cetatea Halmaș[234].

Nu știu cine a zidit-o ... În anul 1071[235] o distrusesem și pe aceasta, împreună cu Seidi-Ahmed pașa. În prezent, ea este înfloritoare și depinde de Oradea. În ea se află ghiauri. Are un district mare, care este înscris în întregime la Oradea. Cetatea ei are formă triunghiulară și, fiind zidită din piatră, este o fortăreață puternică. Fiind așezată pe podișul Halmaș, locurile de bastioane sînt acoperite cu vii. Spre apus, se află districtul Cehi Kiad[236], care este mare și supus ghiaurilor haidușaci. De cînd am dărîmat cetatea Săcuieni, raialele mai sus numitului Cehi Kiad nu mai vin la Oradea. Atunci s-au supărat ghiaurii din ținutul haidușacilor și s-au supus împăratului Austriei.

De acolo, am mers spre răsărit timp de șase ore.

---

231 În nota 1 din volum: *Ferhat* sau *Farhat*. Neidentificat.
232 *Saz-Madjarı*. Sașii nu locuiau în această regiune.
233 Neidentificat. În această regiune nu se află sate cu asemenea numiri.
234 Probabil Halmăsd-Crișana.
235 1660—1661.
236 Neidentificat. Poate Cehul Silvaniei.

Caracteristicile marelui şi vechiului oraş, varoşul Biharia (?)[237]. În vilaietul Ardealului nu există un alt oraş atît de mare şi un district atît de vechi şi înfloritor ca raiul. Aici sînt case vechi de locuit, rămase din timpul fiilor lui Menuceher . . . Eu nu am văzut o altă ţară cu o vegetaţie şi cu produse atît de bogate. La început, cu Seidi -Ahmed paşa şi apoi, de două ori, cu serdarul Ali paşa şi cu Küçük-Mehmed paşa, am luat de la acest mare district cîte şaptezeci-optzeci de mii de prizonieri şi multe prăzi. De asemenea, multe mii de oşti islamice, precum şi trupele tătare se aşezau în cîmpia lui şi mîncau din produsele îmbelşugate de aici, dar cu toate acestea, nu scădea nimic, nici cît o picătură de apă din ocean sau nici cît o bucăţică din soare. 418

În anul . . .[238], cînd veniserăm cu Ali paşa, noi distruseserăm acest oraş, Bihar. De şase ani încoace[239] a devenit mai frumos şi mai înfloritor decît mai înainte; unele sate ale sale sînt supuse cetăţii Oradea. Oraşul însă se află pe malul rîului Someş[240] şi este ca o grădină de rai.

Potrivit celor spuse de căpeteniile de acolo, se găsesc douăzeci şi trei mii de case nefaste, acoperite cu şindrilă. Are şaptezeci de mănăstiri mari, precum şi trei sute cincizeci de mori. Este un oraş cu două mii de dughene şi înfrumuseţat cu şaptezeci de mii de vii şi grădini frumoase. Are o climă dulce, din care pricină bărbaţii şi femeile de aici sînt de o frumuseţe ce nu se poate întîlni în niciun alt ţinut. Toate femeile sînt frumoase, graţioase şi modeste, astfel că femeile şi fetele sînt plăcute şi atrăgătoare. Cînd încep să grăiască, ele pronunţă cuvinte alese.

Dintre merindele de laudă, pîinea cea albă şi curată, diferitele feluri de fructe şi în deosebi merele felurite sînt foarte vestite. Locuitorii trimit, ca dar, în celelalte regiuni, fructe, şi gustul delicios al acestora se menţine timp îndelungat, iar frumuseţea lor nu dispare. De jur împrejurul acestui oraş se află vii şi grădini, încît ei stau în umbră în mijlocul florilor şi pe malul apelor şi petrec cu băuturi. În aceste vii, cîntecul plăcut, şi-n acelaşi timp trist, al privighetorilor încîntă sufletul omului.

De asemenea, dintre lucrurile de laudă, care se fac din pămîntul binefăcător de aici, se numără şi diferitele pahare şi farfurii şi ulcioare frumoase, asemănătoare cu cele chinezeşti şi care nu se văd în nici o altă ţară. // Umilul 419
de mine am adus cîteva din aceste vase şi căni în Rum[241], încît cei care

[237] *Bihar* sau *Bahar*, deci Bihor, cum apare mai departe. Cum însă Evlia mergea spre răsărit, nu poate fi Biharia. Din descrierea lui Evlia rezultă că este vorba de un oraş mare. La răsărit de Halmăsd este Zalăul.

[238] Lacună în text. E vorba de 1660—1661.

[239] De aci rezultă că Evlia Celebi şi-a scris această parte a operei sale după şase ani de la expediţia lui Ali paşa în părţile Oradiei, respectiv prin anul 1667.

[240] Şamoş, iar la nota 3: *Samoş.*

[241] *Rum*, aici în sens de Anatolia.

le-au văzut au crezut că sînt portocale. Într-un cuvînt, între ghiauri şi femeile lor sînt oameni cunoscători a mii de feluri de ştiinţe şi meşteşuguri. În acest oraş mi s-a arătat mult respect umilului de mine, încît mi-au dat două sute de însoţitori ghiauri înarmaţi, iar însoţitorii ce-mi fuseseră daţi de către Hasîm-Mehmed paşa au plecat înapoi. Apoi am pornit din acest oraş, Bihar, şi, timp de cinci ore, mergînd spre sud, am trecut prin sate înfloritoare.

Descrierea din nou a Solnocului şi a districtului său.

Mai înainte, timp de douăzeci de zile, poposiserăm cu armata islamică în acest district şi într-o parte a acestui Solnoc. Acum ne-am oprit în apropierea satului Frau[242]. Cuvîntul Frau este denumirea ce se dă soţiilor de crai. Acest sat fiind un hass al soţiei craiului, i se zice satul Frau. Este un sat îmbelşugat şi atîrnă de Ardeal. Aici se sfîrşesc satele ce aparţin cetăţii noastre, Oradea, iar ţinutul şi vilaietul prin care am trecut, de la Oradea încoace, fac parte din Ardeal, dar raialele şi numeroase sate sînt înscrise ca zeamete şi timare pentru eialetul Oradea, precum şi hassuri pentru viziri, pentru defterdari şi pentru intendentul de defter.

De acolo, am mers spre răsărit timp de cinci ore.

Caracteristicile cetăţii Chioar[243]

În limba maghiară înseamnează „cetate de piatră", dar locuitorii de la graniţă îi spun cetatea Çatal[244]. Într-adevăr, se găsesc două cetăţi faţă în faţă, aşezate pe două părţi ale unui munte înalt şi se poate merge de la una la cealaltă ; e o cetate puternică. În anul 1069[245], ea nu se supusese serdarului Ali paşa şi au tras de peste o mie de ori cu tunurile. Dar în noaptea aceea stăpînul nostru Melek-Ahmed paşa, fiind stăpînul eialetului Rumelia, aşezase, în miezul nopţii, într-un loc ascuns, trei mii de ostaşi înarmaţi din armata de Rumelia.

În zorii zilei, cînd el s-a arătat, în persoană, ghiaurilor, aceşti ghiauri nedemni au ieşit numaidecît din cetatea Chioar, ca nişte turme de porci,
420 şi, sărind asupra trupelor noastre, care se vedeau //, s-au luptat şi s-au războit. Apoi trupele noastre, întorcîndu-se într-o parte, s-au prefăcut că fug, iar ghiaurii blestemaţi au început să urmărească oştile noastre, fugărindu-le. Cînd ei s-au depărtat mult de cetatea lor, ostaşii islamici, aşezaţi din timpul

---

[242] *Frau*, din l. germană; înseamnă „soţie", „femeie" sau „doamnă".

[243] *Kiovar*.

[244] Forma *Çatal* apare la nota 4 din volumul tipărit şi înseamnă „bifurcat", „despărţit în două". În text: Hayal (grafiat greşit).

[245] În text e spaţiu alb, iar la nota 5 din volum se indică anul 1069 (după alt manuscris) = = 1658—1659. De fapt, în 1661. Vezi mai sus vol. VI, pp. 29—30 şi mai departe.

nopții în locuri ascunse de către efendiul nostru Melek-Ahmed pașa, au ieșit deodată din ascunzătoare, ca niște balauri cu șapte capete, cu strigăte de „Allah, Allah", iar ghiaurii au rămas între două oști ca niște maimuțe prinse între focuri de tun. Astfel, tot măcelărindu-i pe ghiauri și nelăsîndu-i să scape cu viață, gaziii din Rumelia au dat foc orașului de pe malul rîului de mai jos, după ce s-au săturat de multe prăzi capturate.

Am rămas în ea[246] timp de două nopți și, pe cînd schimbam cîteva cuvinte cu căpitanul, i-am amintit de felul cum Melek-Ahmed pașa i-a măcelărit. Ei înșiși s-au mirat, zicînd: „Nici Seidi pașa nu ne-a putut veni de hac, dar ce folos, Melek pașa, tatăl, ne-a dat lovituri puternice cu sabia și a luat multe avuții".

Eu, la rîndul meu, cercetînd cetatea, am fost cuprins de admirație pentru felul în care fusese construită. Era o cetate minunată și solidă, ca un zid alexandrin. Această cetate aparținea de fapt Ardealului dar, fiind o moștenire a lui Rákóczi, era a mamei[247] lui Rákóczi, cu cei trei mii de soldați ai ei. Dar peste rîul Someș, în partea de miazăzi, într-un loc destul de îndepărtat, are bastioane.

După ce am vizitat această cetate, am mers timp de cinci ore spre miazăzi și am ajuns la popasul numit Ghiure[248], care este un sat de maghiari. De acolo, mergînd timp de patru ore tot spre miazăzi, am ajuns la locul de popas numit satul Oraniar[249], de pe malul rîului Someș, adică în satul zis Agalar[250]. Este un oraș mare[251], foarte înfloritor și frumos.

De acolo, mergînd tot spre sud, am trecut, pe malul rîului Someș, timp de șase ore, prin sate înfloritoare, prin munți prăpăstioși, precum și prin văi și dealuri cunoscute.

Descrierea popasului care este cetatea Gherla[252]. Nici aceasta nesupunîndu-se, în anul 1069[253], lui Ali pașa, orașul ei fusese incendiat; însă în prezent, ea este mai înfloritoare ca mai înainte. Cetatea ei se află în mijlocul unui lac // dar nu în acea parte a rîului Someș unde se află cetatea noastră Oradea. 421

[246] Adică în cetate. Despre aceste împrejurări vezi Koncz Jozsef, *Hadi edictum Kövár vara részére 1665-ben* [Edict de război pe seama cetății Chioarului din 1665], în „Hadtörténelmi közlemények", 1891, p. 428 și urm.

[247] *Obasa* (fără sens), iar la nota 5 din volum apare forma: *anasına*, adică „mamei sale". Era Suzana Lorantffy.

[248] *Köre* sau *Gore*, neidentificat.

[249] *Oranyar* sau *Oranbar*, neidentificat.

[250] *Agalar-Köyü*, sau Aga-Köyü.

[251] *Kend azim*, oraș mare.

[252] *Samoș*, iar la nota 9 din volum: *Samos* și *Samaș*, de la *Szamos Ujvár*.

[253] 1658—1659. De fapt 1661. Vezi vol. VI, pp. 21—23. În același volum, pp. 57—58, Evlia vorbește de un alt oraș Saz Samoș.

Ea este situată în partea Ardealului şi se găseşte în districtul Solnoc[254]. Dar este o cetate puternică, aflată într-o mlaştină, ca şi Sárospatak[255] şi Săcuieni[256] şi Kanisza. Are însă bastioane, la distanţe mari.

De acolo, timp de şapte ore, am mers spre răsărit.

Descrierea oraşului Dej[257]. Şi pe acesta îl incendiaserăm împreună cu Ali paşa, în anul 1069[258], în aşa fel, încît, cei care îl vedeau, se întrebau dacă a existat acolo vreo urmă de clădire. În prezent, el a devenit atît de înfloritor, încît, cu viile şi cu grădinile sale, a căpătat aspectul unui oraş nou, cu mănăstiri asemănătoare unor cetăţi, cu hanuri, cu seraiuri şi cu dughene, astfel încît a devenit un oraş foarte frumos şi înfloritor. Neavînd cetate, locuitorii au făcut, de jur împrejurul oraşului, un rînd de palănci de nuiele[259] şi au săpat şanţuri adînci făcînd, totodată, în şapte locuri porţi cu poduri.

De acolo, mergînd iarăşi spre sud[260], am trecut prin locuri înfloritoare şi am văzut locuri minunate, timp de şapte ore.

Caracteristicile cetăţii Cluj[261]

Umilul de mine, am avut parte să vin la această cetate de şapte ori. De trei ori am fost atunci cînd stăpînul nostru, Melek-Ahmed paşa, fiind mazilit, în anul 1062[262], din funcţia de mare vizir, fusese numit în eialetul Silistrei. Atunci Rákóczi, răsculîndu-se, plecase să cucerească ţara leşească, iar noi, pornind în grabă de la Silistra, intraserăm în vilaietul Ardealului. Găsindu-l în acest Cluj pe Rákóczi, eu primisem scrisori de la stăpînul nostru Melek-Ahmed paşa şi apoi de la Rákóczi. Cu acest prilej mai venisem încă de două ori.

În sfîrşit, a patra oară am venit în anul 1071[263], împreună cu gaziul Seidi-Ahmed paşa, cînd, venind în cîmpia cetăţii Cluj, trecuserăm prin tăişul săbiilor un mare număr din cei o sută optzeci de mii de luptători ai lui Rákóczi[264]. Blestematul crai Rákóczi, fugind din această luptă, rănit,

---

[254] *Sonlok.*
[255] *Şarbatak.*
[256] *Seykel-Hit.*
[257] *Dejvaroş.* Dejul se află la nord de Gherla, nu la răsărit.
[258] 29 sept. 1658—17 sept. 1659. De fapt 1661. Vezi vol. VI, p. 27.
[259] La 1655 oraşul Dej avea fortificaţii de lemn (*Monumenta Comitialia*, XIV, p. 126)
[260] *Kal'a*, „cetate", în loc de *Kıble*, „sud".
[261] *Foporvar*, iar în nota 2: *Kolojvar.*
[262] 1651—1652.
[263] 1660—1661.
[264] Este vorba de lupta de la Feneşul Săsesc din 23 mai 1660.

a murit în cetatea Nameny[265], a mamei sale, iar sufletul său a zburat în iad. În felul acesta, serhatul împărăției otomane de la Timișoara căpătase liniște și siguranță. A cincea oară am venit în acest Cluj cu marele serdar Ali pașa, în anul 1072[266]. A șasea oară am dat pe aici // la întoarcerea noastră, 422
tot cu Ali pașa. Acum am venit în acest Cluj pentru a șaptea oară.

Umilul de mine am călătorit atît de mult în țara Ardealului și în țările ghiaurilor leși și moscoviți și le-am vizitat atît de mult, încît mi-e lehamite să le mai văd odată.

Cu voia lui Allah însă, am făcut din nou o călătorie pe aici, dar în capitolele anterioare se află descrierea amănunțită despre faptul că această cetate a Clujului se găsește în mijlocul Ardealului și că este mare, solidă și puternică[267]. Această cetate este însă departe de rîul Someș și se află în acea parte a rîului Someș unde se află și cetatea noastră Oradea, fiind situată la o distanță de trei popasuri de Oradea și la granița maghiară. Cetățile ardelenești descrise pînă acum se află în partea de răsărit a Oradiei. De la această cetate a Clujului și pînă la Alba Iulia[268] se merge spre sud.

Umilul de mine am auzit în cetatea Cluj că Mihail Apafi, craiul, a plecat în vilaietul haidușacilor. De aceea și noi, întorcîndu-ne, a trebuit să mergem în părțile acelea. Atunci, am mers, de la Cluj, cînd spre nord, cînd spre vest și cînd spre sud, încît, umblînd timp de o săptămînă, am vizitat și am văzut o mulțime de sate, orașe și cetăți. Pentru că relatarea celor neînsemnate nu prezintă interes, numele multor popasuri ne-au rămas necunoscute, din care pricină nu le-am descris. Plecînd de la primul menzil, al cărui nume nu-l cunosc, am mers timp de cinci ore.

Caracterizarea cetății Gilău[269].

În limba maghiară înseamnă...[270]. S-a relatat mai sus, în capitolul despre Ali pașa, // că, mai înainte, aici fusese tronul blestematului Rákóczi. 423
Această cetate întărită și puternică nesupunîndu-se lui Ali pașa, orașul său fusese incendiat, capturîndu-se prăzi și avuții nenumărate și nemăsurate. Acum am văzut-o înfloritoare. Cetatea se află într-o vale întinsă și este o construcție solidă și puternică, avînd o formă pentagonală, dar

---

[265] *Namir*, iar la nota 4: *Namin*, ung. Nămény. De fapt G. Rákóczi al II-lea a murit la Oradea (G. K r a u s, *op. cit.*, p. 345).
[266] 1661—1662.
[267] Vezi vol. VI, pp. 25—26.
[268] *Erdel Belgradı*, „Belgradul ardelenesc".
[269] *Gâlu* (cit. este Ghialu).
[270] Lacună în text.
După opinia lui V. Bogrea, Gilău (Gyalu) derivă din rom. Dealu (*Contribuții onomastice*, în „Dacoromania", 1924—1926, p. 866. Vezi și N. D r ă g a n u, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 109 și i d e m, *Românii în veacurile IX—XIV*, pp. 430—431).

este mică. Rîul Someş curge pe aici dinspre răsărit şi este o apă dătătoare de viaţă. În această cetate am rămas o noapte şi, luînd de la căpitanul ei daruri şi însoţitori, am trecut rîul Someş călare.

Timp de şapte ore am străbătut sate înfloritoare şi cîmpii frumoase şi am ajuns la satul Lense[271]. De acolo, am mers spre apus timp de cinci ore.

Caracteristicile oraşului Samodji[272].

Şi pe acesta, ruinîndu-l, îl distruseserăm pe vremea lui Ali paşa. În prezent, a înflorit ; oraşul său se află într-un loc plin de grădini şi vii, fiind un oraş foarte plăcut, pe malul rîului Someş ; merită să fie vizitat.

Rîul acesta, Someş, de care s-a amintit, izvorînd din munţii Sinal[273], curge în apropierea rîului Tisa şi udă cetăţile : Sătmar[274], Carei[275], Ecsed[276], Nämény[277], Kalló[278], precum şi o mulţime de alte oraşe şi de sate ale districtelor din cîmpiile acestor cetăţi. Mai sus s-a arătat cu detalii că el se varsă în rîul Tisa, în districtul cetăţii Kalló. De acolo am mers timp de cinci ore.

Caracterizarea oraşului Turda[279]. Din munţii de aici se scoate sare sub formă de bolovani. Cine n-a văzut acest lucru plin de învăţăminte să nu spună că a umblat în lume. Ferească Allah, în galeriile adînci din pămînt sînt băgaţi criminalii şi hoţii, care sînt puşi să taie sarea. Ei sînt o categorie de fiinţe ce nu seamănă deloc cu oamenii ; sînt nişte ticăloşi în chip de sălbatici. Ei sparg munţi nesfîrşiţi cu ciocane mari şi scot sarea făcînd peşteri şi gropi. De aici se obţin patruzeci de mii de galbeni, ceea ce constituie un venit mare. Din acest oraş, Turda, sarea se trimite la toate punctele
424 de graniţă. Este o sare foarte gustoasă şi toţi locuitorii de aici // sînt negustori de sare. În volumul de dinainte s-a arătat amănunţit că, în anul 1071[280], Ali paşa, ruinînd acest oraş, luase de aici cîteva sute de prizonieri. Acum oraşul este frumos şi înfloritor. Şi noi am vizitat galeriile de sare ; ferească Allah !

---

[271] *Lense*, neindentificat.
[272] *Samodji*, iar la nota din volum : *Şamoh* şi *Samoh* ; estc Gherla.
[273] *Sinal* sau *Senal*, iar la nota : *Senial;* neidentificat. Someşul izvorăşte din muntele Vlădeasa (S. Cald) şi din Muntele Mare (S. Rece).
[274] *Sakmar*, Satu Mare.
[275] *Kalo* sau *Karul.*
[276] *Ehtevar* sau *Ehatvar.*
[277] *Benamin* sau *Yenamin.*
[278] *Kaluk*, iar la nota 6 din volum : *Kalo.*
[279] *Tuzda.* Vezi şi vol. VI, p. 19.
[280] 1660—1661 ; în alte părţi : 1072 H. = 1661—1662.

De acolo, timp de şase ore, am mers spre sud. Satul prosper Dejle[281] înflorise de curînd şi semăna cu un oraş. De acolo, timp de cinci ore, am trecut prin cîmpii şi sate înfloritoare.

Caracteristicile cetăţii Aiud[282]. În anul...[283], cînd venisem aici, şi aceasta era o cetate mică, înfloritoare şi frumoasă, avînd un oraş mare şi fiind în plină prosperitate. S-a arătat mai sus că vizirul de Buda, Cerhadji-Ismail paşa, ruinîndu-l şi incendiindu-l, îl devastase cu armata Budei, iar pe locuitorii ei îi luase în prinsoare şi îi măcelărise. Acum a devenit de o mie de ori mai înfloritor şi mai frumos decît înainte, dar cetatea era în curs de reparare şi de întărire. Munţii, ce constituie bastioanele cetăţii, sînt în întregime acoperiţi cu vii. Bărbaţi arătoşi şi femei frumoase se găsesc aici în număr mare, iar locuitorii sînt sănătoşi şi voioşi, căci clima e plăcută. De asemenea, sînt şi numeroase construcţii şi terenuri cultivate.

Caracteristicile oraşului Zenvar[284]. Mai înainte fusese o cetate. În anul 1070[285], hanul tătar şi cazacii, venind aici, distruseseră această cetate. În prezent, ea a rămas în starea aceea. Are un oraş mare şi e atît de înfloritor şi de frumos, încît poate fi comparat cu oraşul Debreţin[286] din Ungaria de mijloc. În timpul lui Ali paşa fusese incendiat, dar acum e refăcut. Umilul de mine nu-l văzusem mai înainte. Se află aşezat la poalele munţilor şi, fiind un oraş înconjurat de vii şi de grădini frumoase şi avînd o climă foarte plăcută, este un loc foarte prosper şi de nepreţuit şi fără seamăn.

De acolo, timp de...[287] ore, am mers spre sud şi, străbătînd munţii, am trecut călare rîul Criş, pe la izvoarele sale. El curge prin cetatea noastră Ineu şi prin cetatea noastră Gyula. De acolo, am mers spre sud şi, traversînd munţii, am ajuns la popasul numit satul Jedek[288], care nu este un sat atît de înfloritor. De acolo, timp de două ore, am mers spre sud.

Caracteristicile cetăţii Bologa[289]. Atunci cînd veniserăm aici, cu serascherul Ali paşa, o pustiiserăm; acum însă am găsit-o de o mie de ori // mai 425
înfloritoare şi mai prosperă ca mai înainte.

De acolo, mergînd timp de patru ore, am ajuns la popasul zis satul

---

281 *Dejle* sau *Dijle*; neidentificat. Poate Decea, aflat între Turda şi Aiud.
282 *Enetvar.*
283 Lacună în text. 1660—1662.
284 *Zenvar*, neidentificat. În vol. VI, p. 12—13, se vorbeşte de cetatea Zedvar.
285 18 sept. 1659—5 sept. 1660.
286 *Doprodjin.*
287 Lacună în text.
288 *Jedek*, neidentificat.
289 *Şebeşvar.* Vezi vol. VI, pp. 26—27 (*Şebeş Uyvar*).

Kalapsen[290], care este satul hass[291] al craiului Barcsai[292], ciracul vizirului Köprülü cel decedat[293].

De acolo am mers timp de o oră şi am trecut printr-un oraş mic, al cărui nume nu-l ştiu. Mergînd încă cinci ore, am ajuns la popasul numit satul Ionaci[294], aflat între munţi. Acesta este un sat înfloritor, iar raialele de aci sînt ghiauri valahi[295]. De aici pînă la vilaietul saşilor, toată raiaua o formează valahii, deoarece, beii lor din Ţara Românească făcînd foarte multe tiranii, toate raialele s-au aşezat în Ardeal[296], zicînd că acolo este dreptate şi echitate; plătesc craiului cîte un galben drept haraci, nefiind supuse la alte dări. Dar raialele valahe nu sînt curate; raialele maghiare însă, precum şi oştile lor sînt curate. De acolo, mergînd tot spre sud, timp de opt ceasuri am trecut prin munţi şi păduri.

Descrierea reşedinţei craiului Ardealului, adică a cetăţii Alba Iulia[297]. Pe suprafaţa pămîntului sînt patru Belgraduri: Belgradul albanez din Rumelia[298], Belgradul de la Dunăre, Belgradul de scaun[299] şi acest Belgrad ardelenesc, care era foarte înfloritor. Mai înainte, în anul 1069[300], cînd hanul Crimeii, Mehmed Ghirai han, se dusese cu cazacii-fraţi să cucerească Ineul, asediind acest Belgrad şi cucerindu-l, după o zi, îl incendiase[301]. După aceea, în anul 1071[302], împreună cu Seidi-Ahmed paşa, am pustiit-o din nou. După aceea, a fost refăcută. Tot în anul 1071, cînd am venit aici cu serdarul suprem Ali paşa, l-am distrus din nou, lucruri despre care s-a scris amănunţit în volumul de mai sus.

Acum însă, cetatea lui Mihail Apafi şi bisericile, piaţa, tîrgul, precum şi băile, hanurile şi seraiurile dinastiilor, pînă la malul rîului Mureş, pre-

---

290 *Kalapsen* sau *Kalbesen*; neidentificat.

291 *Hass*, feudă.

292 Acaţiu Barcsai (1658—1661). Despre averea lui A. Barcsai vezi Koncz József, *Barcsai Akosné lefoglalt javai összeirása* [Inventarierea bunurilor confiscate ale lui A.B.], în „Történelmi Tár", 1887, pp. 375—391.

293 Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661).

294 *Yonaci* sau *Bunaci*; neidentificat. Despre satele din această regiune vezi „Cumidava", II, 1968, pp. 53—77.

295 *Kara Eflak*. Valahia Neagră, uneori se referă la Oltenia, iar alteori la toată Ţara Românească.

296 Situaţia iobagilor din Transilvania fiind mai grea, mai mult aceştia emigrau în Ţara Românească şi Moldova. Vezi David Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea, Studiu critic*, Cluj, 1944.

297 *Belgrad-i Erzel*, adică „Belgradul cel nenorocit", în sens de oraşul care se răzvrăteşte; în loc de „Erdel Belgradi".

298 *Arnavud Belgradı*.

299 *Ustolni Belgrad*, Stolni Belgrad, Stuhlweissenburg, adică Alba Regală, ung. Székes Fehérvár.

300 1658—1659. Mehmed Ghirai IV (1654—1666).

301 La 5—6 sept. 1658 (G. Kraus, *op.cit.*, p. 270 şi *Călători*, V, p. 569).

302 1660—1661. Vezi vol. VI, pp. 17—19.

cum şi o altă parte, pînă la locul de spînzurătoare, sînt atît de înfloritoare, încît nu pot fi descrise. Palatul nefast al crailor, ce fusese incendiat, a devenit atît de frumos şi înfloritor, încît nu-i poate fi asemuit decît palatul lui Ferandun[303], craiul ceh din vilaietul Cehiei.

Mulţumesc lui Allah că l-am găsit aici pe crai, care m-a primit la un divan mare şi, arătînd faţă de umilul de mine mult respect, mi-a zis: „Hei, Evlia Celebi, bine ai venit!". În anul...[304], cînd merseserăm, împreună cu Ali paşa, în ţara Ardealului, pînă la malul rîului Tisa, în vilaietul secuimii, // şi ne întorseserăm, atunci, efendiul nostru, Melek-Ahmed paşa, apucîndu-l de mînă pe acest ghiaur, lîngă cetatea Odorhei[305], îl dusese la serdarul Ali paşa. 426

Devenind astfel crai independent la divanul cel mare, el era supusul devotat al efendiului nostru, Melek-Ahmed paşa. De aceea, pentru legăturile din trecut, el m-a tratat acum cu respect şi m-a aşezat lîngă el pe un tron. În clipa cînd i-am înmînat craiului scrisorile de prietenie ale vizirului de Oradea, Hasîm-Mehmed paşa, şi ale vizirului de Ineu, Djerrah-Kasîm paşa, şi cînd ele au fost citite, el s-a sculat în picioare, bucurîndu-se mult, şi a spus: „De ce au dărîmat cetatea Săcuieni din apropierea Oradiei voastre şi cetatea mea Adrian? Căci într-o zi veţi avea nevoie de ele. Îmi pare rău de ele".

Atunci umilul de mine i-am zis: „Dărîmarea cetăţii Săcuieni s-a făcut în urma rugăminţii cezarului Austriei, împăratul; de aceea am dărîmat-o. Iar cetatea Adrian o dărîmase Ali paşa, în urma păcii, dar voi aţi refăcut-o iarăşi. De aceea am dărîmat-o, în urma hatişerifului trimis de padişah". Atunci el s-a necăjit foarte mult. Apoi, scoţînd-o din sîn, am predat craiului ardelean scrisoarea pe care mi-o dăduse cezarul Austriei către cei şapte crai.

Atunci craiul, văzînd aceasta, s-a buimăcit de tot şi, sculîndu-se în picioare, a arătat tuturor ghiaurilor din divan scrisoarea cezarului, iar toţi ghiaurii şi-au scos din cap căciulile felurite, privind cu veneraţie la hîrtia dată de mine şi au adus mulţumiri. Am observat că ochii craiului s-au umplut numaidecît de lacrimi. Tălmacii citind scrisoarea cezarului, cînd craiul a luat cunoştinţă de conţinutul ei, s-a sculat imediat şi m-a luat de braţ, zicîndu-mi: „Bine ai venit vechiul meu prieten!".

Apoi m-a luat şi m-a dus în locuinţa sa şi m-a tratat cu mare cinste, punînd să mi se pregătească trei încăperi în seraiul său. Mi-a acordat, cu mare generozitate, toate tainurile, din care n-au lipsit zahărul şi scorţişoara

---

[303] Ferandun, în loc de *Ferânduş*, Ferdinand I de Habsburg. Pentru palatul princiar din Alba Iulia vezi mai nou M a r g a r e t a B e n k ö, *Despre castelele transilvane cu cornişă crenelată*, în „Buletinul Monumentelor istorice", 1970, nr. 1, pp. 16—24.

[304] Lacună în text; este vorba de anul 1661.

[305] *Udvarhel*, Udvarhely.

şi cuişoarele, încît am petrecut ziua şi noaptea cu el şi cu soţia sa, precum şi cu multe fete drăgălaşe ale vremii, dintre unguroaice. Allah ştie că nopţile le-am petrecut ca noaptea de Kadir[306], iar zilele le-am petrecut ca *Bayramul* şi ca Anul nou al şahului Horezmului. Cu toate acestea, împreună cu cei din suita mea, am îndeplinit cele cinci rugăciuni zilnice şi nu ne-am împiedecat să cîntăm cu voce tare chemarea la slujbă a lui Mahomed[307]. Dar cînd am fost în vilaietul ceh, am fost împiedecaţi să cîntăm ezanul cu voce tare,
427 în palatul crăiesc, // dar citeam totuşi ezanul islamic cu voce scăzută. Lîngă craiul acesta al Ardealului, însă, am petrecut foarte bine.

A doua zi, scoţînd din coşul meu, i-am dat craiului Ardealului scrisorile vizirului cezarului Austriei[308], marele Rudolf[309], ale vizirului palatin[310], ale vizirului Joja[311], ale vizirului Montecucculi[312], precum şi ale primului lor episcop[313] şi ale altor personalităţi. Atunci, el s-a bucurat foarte mult. Cînd m-a întrebat despre întîlnirea solului nostru Kara-Mehmed paşa cu cezarul şi despre felul cum a fost tratat cu respect şi cu dărnicie, umilul de mine am dat răspunsurile cuvenite la întrebările craiului. Apoi uşierii[314] m-au dus iarăşi la conacul meu, unde am petrecut împărăteşte, timp de trei săptămîni încheiate, luînd parte, zi de zi, la vînătoare şi petreceri. După aceea, el mi-a dăruit, umilului de mine, trei sute de galbeni ardeleneşti, o pungă de guruşi de Baia Mare[315] şi stofă de postav, zece topuri de pînzeturi, zece puşti-carabine şi cinci ceasornice, iar soţia sa, *Meine Frau*[316], mi-a dăruit şi ea multe alte lucruri minunate; pînă şi pajii mi-au făcut o mulţime de daruri.

De asemenea, craiul a dat unele daruri şi scrisori pentru beii[317] Ţării Româneşti şi Moldovei şi pentru dregătorii lor, pentru craiul leşesc, pentru

---

306 A 27-a noapte a lunii Ramazan; se petrece în veghe. *Kadir* sau *Kadr*.

307 *Ezan-ı Muhammedî*.

308 Venceslas Eusebiu Lobkowicz (1659—1677), preşedintele Consiliului aulic de război şi apoi ministrul împăratului Leopold I (1668), sau Giovanni Ferdinando Porcia (Portia), care cîrmuia în Imperiul habsburgic în numele împăratului Leopold I.

309 *Rudolfuş*, în loc de Rudolfus; de fapt Leopold I (1655—1687).

310 Francisc Wesselényi (1605—1667), palatin al Ungariei (1655—1667).

311 *Joja*, probabil Contele de Souches, generalissimul armatei imperiale în Ungaria.

312 *Manti Kukula*, Raimundo Montecucculi (1609—1680), general, comandantul armatelor imperiale împotriva suedezilor în campania din Polonia (1657—1658); în calitate de mareşal de cîmp a comandat armata imperială în războiul contra turcilor (1663—1664), pe care i-a înfrînt la Raab. Din 1668 a fost preşedinte al Consiliului aulic de război.

313 *Başirşak*.

314 *Uşarlar*.

315 *Nekban Ejder*.

316 *May Frau*, Ana Bornemisza, soţia lui Mihail Apafi.

317 *Bey*, în sens de domn, voievod.

craiul Varşoviei[318], pentru craiul din Cracovia, pentru vizirul din Timişoara, pentru aga de ţărmuri[319], pentru prinţul calgai[320], pentru nureddin-sultan[321] şi pentru însuşi hanul Crimeii, Mehmed Ghirai. Totodată, el a dat scrisori pentru beii Ţării Româneşti şi Moldovei. De asemenea, dîndu-ne sute de ghiauri destoinici, ca însoţitori, ne-am luat apoi rămas bun de la crai şi de la ceilalţi demnitari.

Despre conacurile întîlnite în drumul nostru de la Alba Iulia[322] *pînă la vilaieturile Timişoarei, Ţării Româneşti şi Moldovei.*

Mai întîi, am mers în ziua aceea timp de opt ore.

Caracteristicile cetăţii Vinţ[323]. La început, era un oraş mare, aşezat pe malul rîului Mureş, şi asculta de craii Ardealului. Îl incendiase, mai întîi, în anul 1068[324], Ismail paşa. În prezent nu este aşa de înfloritor, iar cetatea sa se află pe vîrful unui munte înalt şi stîncos ce se înalţă spre cer, în partea cealaltă a rîului Mureş, fiind zidită solid, // din piatră, în formă 428
de pătrat. Deşi am îndurat multe greutăţi şi m-am urcat în cetate, totuşi nu m-au lăsat s-o vizitez. Căpitanul cetăţii, ieşind afară, ne-a dat un ospăţ şi unele daruri, după care am plecat. În prezent, ghiaurii din această cetate se află în stare de răscoală împotriva craiului Ardealului. De acolo, plecînd spre apus, am mers timp de nouă ceasuri.

Descrierea cetăţii Orăştie[325]. Cetatea sa, aşezată pe malul unei ape şi la poalele unui munte, este zidită din piatră şi era, deci, o cetate puternică, cu un oraş întins. Ali paşa a incendiat-o şi pe aceasta. Acum se află din nou într-o stare mai înfloritoare decît în trecut, fiindcă este un loc foarte productiv, avînd o cîmpie mănoasă, vii şi grădini.

De acolo, am plecat spre apus şi, mergînd timp de şapte ore de-a lungul marelui rîu Mureş, am trecut prin sate înfloritoare şi prospere.

Caracteristicile cetăţii Deva[326]

Este o cetate puternică, ale cărei vîrfuri se înalţă spre cer şi se află situată în partea cealaltă a rîului Mureş. În vilaietul Ardealului, în Cehia şi în ţara leşească, nu există o asemenea cetate puternică. Trecînd pe podul

---

318 *Varsalga.*
319 *Yalı-agası.*
320 *Calgai-sultan (Kalgay-sultan)*, prinţul moştenitor al hanilor tătari.
321 *Nureddin-sultan*, primul sfetnic al hanilor tătari.
322 *Erdel Belgradı.*
323 *Viçan* sau *Veyçan*, iar la nota 3: *Vinçaj* şi *Vinçaz*; foarte probabil Vinţul situat între Alba Iulia şi Orăştie. Vezi descrierea din vol. VI al operei lui Evlia, pp. 16—17.
324 10 oct. 1657—28 sept. 1658.
325 *Sazvar.* Vezi vol. VI, p. 16.
326 *Devevar.*

Mureşului, am rămas o noapte în cetate şi am vizitat-o aşa cum am vrut. De fapt, munţii înalţi din partea de vest sînt adevărate bastioane pentru această cetate; aceştia nu-i dăunează cu nimic şi nimeni nu se poate apropia de această cetate. Se află descris în mod amănunţit mai sus, cum, în anul 1071[327], cînd intrasem în Ardeal, cu Ali paşa, această cetate, nesupunîndu-se deloc, nu lăsase ca armata islamică să bea din apa Mureşului. După aceea, în drum spre cetatea Oradea, veniserăm din nou, de la cetatea Lipova[328], la cetatea aceasta Deva, pentru ca Ali aga din Oradea[329] să-şi salveze fratele din prizonierat.

Acum am vizitat din nou, aşa cum am dorit, această cetate şi, după ce am primit daruri de la căpitanul ei, am mers spre sud, timp de trei ore, prin cîmpii şi, după ce am trecut prin strîmtoarea Cernei[330], am ajuns la popasul zis cătunul craiului Barcsai[331], care este un sat mare şi înfloritor, locuit de maghiari şi de valahi.

După aceea am mers timp de şase ore şi am trecut printr-o cîmpie denumită Haţeg[332] căreia i se zice şi „Hacek". De acolo, am mers din nou spre apus şi am trecut cu bine, slavă lui Allah, prin Poarta de Fier, zidită de Alexandru cel Mare[333]. Dar în anul 1071, cînd ne întorceam din expe-
429 diţia împotriva Ardealului, împreună cu Ali paşa, // poposiserăm pe zăpadă, în partea interioară a acestei Porţi de Fier, pe cîmpia Haţegului, din care pricină, timp de trei zile şi trei nopţi, pînă cînd am trecut prin munţii şi pădurile acestei Porţi de Fier, pieriseră zece mii de prizonieri de gerul iernii şi se ivise o mare foamete. Toate acestea sînt relatate mai sus. Slavă lui Allah, acum am trecut cu bine prin Poarta de Fier şi am intrat în ţara islamică, mergînd spre apus şi la vale.

Descrierea cetăţii de popas numită Caransebeş[334]. Mai înainte, ea a fost

---

[327] 6 sept. 1660—26 aug. 1661. Vezi vol. V, p. 403.

[328] *Litova*, în loc de Lipova.

[329] *Varatle*, în loc de *Façatlı* (din Făget). Nota 4 din volum: *Vahatlı*.

[330] *Lena*.

[331] *Karye-i Barçay Kral*, satul Bîrcea, jud. Hunedoara. Vezi I. Bănăţeanul, *Cel din urmă ban al Caransebeşului şi Lugojului. Hunedoreanul Acaţiu din Bîrcea Mare (Barcsai Akos) — ca stimulator al progresului cultural-bisericesc*, în „Mitropolia Banatului," X, 1960, nr. 3—6, pp. 29—35.

[332] *Hacek*.

[333] *Iskender Zülkarneyn*, nume dat lui Alexandru cel Mare de turci şi de arabi.

[334] *Sebeş*. Evlia îi spune în mod constant Caransebeşului, Sebeş, nume întîlnit în unele documente mai vechi. În această vreme numele oraşului era Caransebeş = tîrg de caravane pe apa Sebeşului, după cum a arătat V. Bogrea în „Dacoromania", II, 1921—1922, pp. 666—667.

descrisă de două ori[334 bis]. De acolo, am plecat tot spre vest, mergînd timp de şase ore.

Descrierea cetăţii Lugoj. Se află descris mai sus că, pe cînd Köprülü Mehmed paşa, în anul 1069[335], a mers să cucerească Ineul, a cucerit şi această ⟨cetate⟩ şi că de două ori am trecut prin ea. Acum însă nu am poposit la Lugoj, ci am mers timp de patru ore spre apus.

Caracteristicile cetăţii Timişoara[336]. Djerrah-Kasîm paşa, valiul vilaietului, stînd la Ineu, am dat scrisorile şi darurile craiului Ardealului caimacamului său, Ahmed aga, care se afla la Timişoara, şi am rămas aici o noapte. Apoi, dis-de-dimineaţă, am plecat de la Timişoara, primind daruri şi însoţitori, precum şi scrisori de la mai sus numitul Ahmed aga.

Relatarea despre conacele prin care am trecut cînd am mers în Ţara Românească[337]

Mai întîi, pornind de la Timişoara, cu însoţitori, am mers timp de o oră şi am trecut pe „Podul Ordiei"[338]. Acest pod are şase piloane[339] şi este un pod de lemn mare şi trainic. Rîul Timiş[340] ce curge pe sub el izvorăşte din ţara Ardealului. Pîraiele ce curg prin şanţurile cetăţii Caransebeş şi Lugoj se varsă în acest rîu Timiş[341]. O parte a acestui rîu curge şi prin şanţul Timişoarei şi, trecînd prin palanca Panciovei, se varsă apoi în Dunăre. Trecînd „Podul Ordiei", am mers timp de şapte ore spre sud, prin şes. ⟨Urmează descrierea cetăţilor Vîrşeţ şi Palanca Nouă din R.S.F. Iugoslavia. Se arată că beiul de Moldova stă în această ultimă cetate⟩.

...În partea de vest a acestui oraş ⟨Palanca Nouă⟩ curge rîul Caraş[342], 432
care este o apă plăcută şi care se varsă în Dunăre aproape de acest loc. Este însă mic şi izvorăşte din munţii Caraş ai vilaietului Ardeal şi, curgînd pe la cetatea Vîrşeţ şi prin cîmpia Cetăţii-Noi, se varsă în Dunăre. Rîul Nera[343] vine din podişul Çalemsaş[344] şi se varsă şi el în Dunăre, în partea de răsărit a acestui oraş...

[334 bis] Vezi vol. VI, p. 5 *(Seyahatname)*.

Despre această cetate, fost castru regal din sec. XIII—XIV, înconjurat apoi de o cetate bastionară de generalul Castaldo la 1551—1556 şi refăcută parţial de Gabriel Bethlen şi G. Rákóczy I, vezi *Călători* II, p. 329; G. Anghel, *Cetăţi din Transilvania*, pp. 119—120.

[335] 29 sept. 1658—17 sept. 1659. Vezi vol. VI, pp. 4—5.

[336] Vezi vol. VI, pp. 4—5.

[337] *Eflak*.

[338] *Ordun*; greşeală în loc de *ordu*, adică „oaste", „tabără". Mai jos e vorba de *ordu*.

[339] *Göz*, ochi.

[340] *Tamışvar* sau *Temeşvar*.

[341] *Tamış* sau *Temiş*; se poate citi şi Timiş.

[342] *Kraşova* sau *Kraşu*. Se varsă în Dunăre mai sus de Baziaş.

[343] *Terçal* sau *Nerçal*.

[344] *Çalemsaş* sau *Calmaş*; neidentificat. Nera izvorăşte din munţii Semenicului.

⟨Urmează vizitarea şi descrierea cetăţii Ahram din sudul Dunării⟩.

439 *Caracteristicile cetăţii Duna Varad*[345]. Aşezată pe o stîncă de pe malul Dunării, în prezent ea se află în eialetul Timişoara şi este o cetate la care
440 cu greu se poate ajunge. // Mahmud paşa, după ce a cucerit cetatea Golubaţ[346], a bătut-o timp îndelungat cu tunurile balimeze, din cetatea Golubaţ. Atunci afurisiţii de ghiauri ce se aflau în interiorul Varadului au ieşit din cetate şi au cerut îndurare de la trupele otomane. După ce au ajuns în ţara Ardealului şi au rezidit cetatea Oradea, ce se află în prezent în mîinile noastre, i-au dat denumirea de Oradea, după numele acesteia. Potrivit unei versiuni din popor, i s-a mai zis Varat[347], din Var atlar[348], după caii de bronz împodobiţi cu aur şi făcuţi de către fiii lui Menuceher şi aşezaţi în interiorul cetăţii Oradea ca simbol. Dar în timpul acela Duna Varadul se afla la ghiauri...

După ce am vizitat-o, ne-am îmbarcat din nou în corabie şi, privind spre cele două maluri ale Dunării, am mers, pe Dunăre în sus, iarăşi la cetatea Moldova. Aici am primit de la comandant însoţitori care să ne călăuzească şi, încălecînd pe cai, am coborît cu ajutorul lui Allah, în cinci ceasuri, prin trecătoarea gaziului Ali bei[349], pe malul Dunării, trecînd prin mai multe sate.

Palanca Liubcova[350]. Aceasta a fost clădită de otomani; se află pe malul Dunării, în vilaietul Timişoarei, fiind hassul beiului de Moldova[351]. Stăpînul ei e subaşiul; are şi naib[352]. Are un dizdar, şaizeci de oşteni, dar n-are chehaia şi nici serdar de ieniceri. Cetatea este o palancă mică în patru colţuri, într-o luncă largă, la două sute de paşi de la Dunăre. În ea se află numai cinci case; alte clădiri nu mai sînt. Are comandant, mehterhane de cetate, chehaia; alte construcţii nu sînt. Are şanţ dublu. Se spune că pe vremea ghiaurilor era foarte înfloritoare; în prezent se găsesc cinci tunuri. În faţa porţii, dincolo de şanţ, se află o geamie cu acoperişul şi cu minaretul din scînduri. În oraş se găsesc vreo sută de case de musulmani, cu
441 grădini şi cu vii, şi o sută // de case de ghiauri. Toate sînt case de ⟨oameni⟩

---

[345] Oradea de la Dunăre. Este vorba de cetatea Sf. Ladislau, situată la 7 km de Moldova Veche, construită de Sigismund de Luxemburg la 1427—1428 (*Studii de istorie a Banatului*, 1969, p. 49).

[346] *Güverdjinlik*, pe malul sîrbesc al Dunării; Golubaţ.

[347] Adică Oradea.

[348] *Var atlar*, adică „sînt cai".

[349] Trecătoarea „Ali bei".

[350] *Lebkova*.

[351] *Modova*, localitate în Banat, pe Dunăre; Moldova-Veche.

[352] *Niyabet*, în sens de unitate administrativ-judecătorească aflată sub jurisdicţia unui *naib*, adică ajutor de cadiu (uneori şi cadiu).

săraci, acoperite cu şindrilă şi împrejmuite cu garduri de scînduri. N-are baie şi han şi nici bazar, dar sînt foarte multe vii şi grădini...

⟨Urmează vizitarea cetăţii Dobrenova de peste Dunăre⟩.

Întorcîndu-ne la Liubcova, comandantul ne-a dat ostaşi drept călăuze, cu care am mers timp de cinci ceasuri spre răsărit şi, trecînd peste cîteva stînci prăpăstioase, ne-am aşezat corturile pe malul Dunării, într-o cîmpie largă cu vii şi grădini. Raialele din satele vecine au adus oi, miei şi alte merinde şi băuturi, iar pe cînd slugile noastre pregăteau mîncarea de prînz, sărmanul de mine, împreună cu cîţiva însoţitori, urcîndu-ne într-o corabie, am trecut pe partea cealaltă a Dunării.

⟨Descrierea Drencovei[353] din sangeacul Semendria⟩.

... După vizitarea oraşului, urcîndu-ne din nou în corabie, am tre- 442
cut iarăşi la Dobrenova de dincoace şi, primind de la comandant călăuze, am mers patru ceasuri spre răsărit.

Descrierea locului de vizitat Tahtalî Ghirdab[354]. În fiecare an, în această vîltoare se fac bucăţi cel puţin 70—80 de corăbii de pe Dunăre şi pier multe mii de oameni. Deşi nu-i o strîmtoare îngustă, totuşi, din orînduirea lui Allah, de pe malul acesta al Dunării şi pînă în partea cealaltă pietrele şi stîncile stau în mijlocul Dunării ca nişte spinări de peşti şi ca nişte poduri de scînduri. De aceea se şi numeşte locul acesta Tahtalî-Ghirdab[355]. În locul acesta cursul apei şi zgomotul pe care-l face aceasta sînt de nesuportat, iar corăbiile de tranzit sînt trase, de pe uscat, de mii de oameni cu funii numite ştreanguri[356] şi cu greu le trec fără a produce accidente. Unele corăbii se sfărîmă în mii de bucăţi, stricîndu-li-se meşteşugăriile. Cînd trec printre aceste stînci, ameţesc în Dunăre chiar şi morunii şi crapii, iar unii cad pe uscat, frîngîndu-li-se mijlocul. Pe scurt, aceasta este] o vîltoare foarte primejdioasă pe Dunăre şi Allah să ferească corăbiile şi pe oameni de ghirdapul acesta. Dar mai la vale de aceste ghirdapuri se merge în siguranţă.

Privind de aproape şi acest spectacol, am mers apoi, împreună cu însoţitorii noştri, timp de cinci ceasuri, tot pe malul Dunării, spre răsărit.

Trei Turnuri[357]. Se spune că această localitate, Trei Turnuri mari, de pe pămîntul ⟨cazalei⟩ Moldova, era mai de mult în bună stare, dar

---

[353] *Drencova*; o localitate cu acest nume se află şi în nordul Dunării, în jud. Timiş.

[354] *Tahtalı Girdab*; e vorba de ghirdapurile de la Cazane, de la Porţile de Fier.

[355] *Tahta* înseamnă „scîndură".

[356] *Iştrank ipler*, în sensul de „funii numite ştreanguri".

[357] *Üç Kule*; este vorba de cetatea Trei Cule sau Trei Turnuri, zidită în sec. XVI de Petru Petrovici. Ruinele ei se mai văd încă lîngă satul Sviniţa (vezi *Studii de istoria Banatului*, 1969, pp. 45—47).

ghiaurii din Ardeal au distrus-o, deoarece munţii şi dealurile ce se află la nord de Kule sînt podişurile cetăţii Colţ[358] din vilaietul Ardeal.

Sărmanul de mine, urcîndu-mă, din Trei Turnuri, într-o corabie, am trecut pe malul celălalt al Dunării, spre cetatea Kladovo[359].

443 ...Vizitînd şi cetatea aceasta[360], am trecut apoi înapoi la Trei Turnuri şi, luînd călăuze cu noi, am mers de acolo pe malul Dunării cinci ceasuri spre răsărit.

Caracteristicile cetăţii Inlik[361]. În locul acesta Dunărea se îngustează în chip de necrezut, iar pe cele două maluri, pe stînci înalte pînă la cer, stau două cetăţi, faţă în faţă, încă din timpul ghiaurilor. Nu mai locuiesc însă astăzi oameni în ele. Pentru ca, atunci cînd trec pe aici vasele de pe Dunăre, ele să nu fie atacate de tîlharii de la Dunăre, în această strîmtoare, beiul din Orşova[362] şi beiul din Vidin au pus puşcaşi în cetatea Inlik şi în cetatea de pe dealul din faţă, iar capudanul Dunării a rînduit şi el douăsprezece corăbii, la această trecătoare, şi toţi beii şi capudanii au poruncit pentru a trece corăbiile în siguranţă...

444 ...Pe vremea ghiaurilor, ei trăseseră de la o cetate la alta // un lanţ de fier, gros cît braţul unui om şi bine legat de o parte şi de alta, încît nu numai corăbiile, dar nici bărcile nu puteau trece pe acolo. Şi acum se mai pot vedea pe stîncile de pe cele două maluri găurile unde erau prinse lanţurile...

445 ...Se spune că pe vremea ghiaurilor la această trecătoare se lua vamă de la toate vasele. Într-un cuvînt, sînt locuri deosebit de ciudate şi merită să fie văzute. Apoi, sărmanul de mine, trecînd prin această strîmtoare de la Inlik, am mers de aici mai departe spre răsărit, pe malul Dunării, timp de patru ceasuri.

Caracteristicile vechii cetăţi Orşova. A fost ocupată în anul...[363], de la ghiaurii ardeleni, de gaziul Bali bei, în timpul lui Ebulfeth[364], şi mulţi ani a stat goală.

---

[358] *Koldjevar, Kalcevar* sau *Kuludjvar;* cetatea Colţ. Aceasta este destul de departe de Trei Cule, în Haţeg.

[359] *Fethislam.* Kladovo se află în faţa oraşului Drobeta-Turnu Severin, la o distanţă destul de mare de Sviniţa.

[360] *Poradja* sau *Poraça.*

[361] *Inlik,* „peşteră", „văgăună". Azi Peştera Veterani.

[362] *Irşova* sau *Erşova.*

[363] Lacună în text. Cetatea Orşova, existentă în secolul al XIII-lea, refăcută de Ludovic cel Mare la 1372—1373 şi de Pippo Spano după 1408, a fost ocupată şi avariată de turci la 1524 (H u r m u z a k i, II/3, p. 488). Vezi istoricul cetăţii în *Studii de istorie a Banatului,* 1969, pp. 42—44.

[364] Mehmed al II-lea (1451—1481). De fapt în 1524.

Pe vremea lui Suleiman han, în anul 933[365], cuceritorul Timişoarei, Ahmed paşa, al doilea vizir, a reparat-o, iar cînd s-a făcut recensămîntul[366] vilaietului Timişoarei, Orşova a devenit reşedinţa unui sangeacbei. În prezent, după legea lui Suleiman han, venitul beiului este de 310 000 aspri. În sangeacul lui se găsesc 13 zaimi şi 556 timarioţi. Are un alaibei şi un ceribaşî, precum şi un iuzbaşî. În timp de război oştile beiului, laolaltă cu gebeliii, se ridică la 3000 de soldaţi aleşi. După regulă, se mai află în acest sangeac: chehaie de spahii şi serdar de ieniceri, dizdar, 150 de ostaşi pentru paza cetăţii, agă de azapi, agă de martalogi, intendent de vamă, muthesib, strîngător de taxe, intendent de haraci, agă de construcţii, chehaia al oraşului, iar din partea Şeriatului profetului are şeihul-islam, nakib şi cadiu, cu rang de 150 aspri. Mai are şi 70 de sate şi comune.

Cetatea este o palancă frumoasă, în patru colţuri, înconjurată cu ziduri de pămînt, pe malul Dunării. De jur împrejur sînt 800 paşi. Are două porţi: prima, o poartă mică de lemn, dă spre răsărit, pe malul Dunării; a doua este la apus, tot pe malul Dunării, şi dă spre oraş. Partea de sud a cetăţii e scăldată de apele Dunării, dar spre nord se află înălţimi şi şanţuri adînci. În cetatea aceasta palatul beiului e mai frumos decît toate celelalte case. Deasupra zidului de pe malul Dunării se află numeroase locuri de recreiere şi fel de fel de palate de petrecere. Are, în total, 50 de case acoperite cu şindrilă. Lîngă poarta cea mare se află o mică geamie plăcută, cu faţa spre Dunăre şi cu mulţi enoriaşi.

Descrierea cetăţii interioare. Este o cetate mică, zidită din piatră, cu patru laturi, rezistentă, rămasă din timpul ghiaurilor. În interiorul ei locuiesc numai: dizdarul, imamul, muezzinul şi mehterbaşiul. Lîngă turnul
închisorii, // deasupra porţii cetăţii interioare, există un turn cu orologiu, 446
acoperit cu scînduri; bătaia ceasului se aude la o distanţă de un fersah[367]. În partea de apus a cetăţii interioare, pe o cîmpie întinsă, se află oraşul.

Caracteristicile oraşului cel mare. În total se găsesc trei sute de case, cu şi fără etaj, unele din piatră, iar altele din lemn, toate fiind acoperite cu scînduri. Are o geamie, o moscheie, o medrese, o şcoală şi zece dughene; nu are prăvălii de pînzeturi, dar se găsesc tot felul de produse. La marginea şanţului cetăţii se află o baie şi un han pentru negustori. Pe malul Dunării se găsesc casele mari şi frumoase, cu grădini, ale ghiaurilor greci[368]; au şi o biserică a lor.

---

[365] 8 oct. 1526—26 sept. 1527. Mai probabil după cucerirea Timişoarei (1552).
[366] *Tahrir*, în sensul de înregistrare în condică (defter) a locuitorilor şi averilor lor.
[367] *Fersah*, măsură de lungime echivalentă cu distanţa de o oră de mers cu calul la pas obişnuit.
[368] *Rum keferesi.* Locuitorii erau în marea lor majoritate români.

Dealurile ce formează întăriturile cetății sînt acoperite în întregime cu vii, iar locuitorii cîştigă de pe urma năvoadelor, deoarece toţi se ocupă cu pescuitul. În partea de răsărit a acestui oraş se află Ţara Românească, încît oraşul acesta, fiind punctul de graniţă, formează hotarul cu Ţara Românească.

Umilul de mine luînd de la beiul de aici scrisoare prietenească către beiul Ţării Româneşti, ne-am sfătuit să mergem în Ţara Românească, pe aici, prin partea Orşovei. Ni s-a spus atunci : ,,Ghiaurii valahi din partea aceasta se află încă în stare de răscoală ; de aceea să treceţi Dunărea, în partea cealaltă, acolo unde se află Kladovo şi să mergeţi în Ţara Românească prin Vidin sau prin alte schele".

Găsind bună această părere, umilul de mine, împreună cu ceilalţi şi cu caii noştri, ne-am suit îndată în corăbii şi am trecut Dunărea. Am mers cu bine, timp de...[369] ore de-a lungul Dunării, spre sud.

Relatare despre curiozităţile ghirdapurilor de la Porţile de Fier[370]. Este un loc ciudat şi înfricoşător şi e ca o insulă. Aici se află ghirdapurile Dunării, vestite printre toţi corăbierii din Anatolia, din ţinuturile arabe, persane şi printre corăbierii din celelalte ţări frînce[371]. Avînd parte să călătoresc de 36 de ani în cele 7 zone ⟨ale lumii⟩, umilul de mine am văzut în optsprezece împărăţii şi crăii un număr de...[372] porţi mari de fier...

447 ...De asemenea, una este Poarta de Fier a Ardealului, prin care am trecut în această lună...[373] şi pe unde trecusem, mai înainte, de mai multe ori...

...Dar, dintre toate porţile de fier mai sus menţionate, cea care pricinuieşte cele mai mari greutăţi este această Poartă de Fier a Dunării, unde pier în fiecare an sute de corăbii şi mii de oameni. Într-un cuvînt, această Poartă de Fier a Dunării este mai năprasnică decît obstacolul de pe fluviul Şat-el-Arab[374]. Dar această Poartă de Fier nu a fost zidită de către Alexandru cel Mare.

448 *Relatare despre formele construcţiei Porţilor de Fier de la Dunăre.* Mai întîi, în apa Dunării ce curge în locul acesta numit Porţile de Fier se află mai multe rînduri de stînci mari cît turlele de băi, încît, în cursul lunii iulie, cînd apele Dunării scad, flăcăii voinici şi iuţi ca vulturii, sărind de pe o stîncă pe alta, pot trece din partea aceasta dincolo şi de dincolo

---

369 Lacună în text.
370 *Demir Kapu.*
371 *Firenk*, veneţieni, europeni.
372 Lacună în text.
373 Idem.
374 *Şat el-Arab*, fluviu ce se formează la confluenţa Tigrului cu Eufratul.

în partea aceasta. Stîncile acelea mari nu se văd însă totdeauna, ci numai cînd Dunărea scade foarte mult. De aceea, din cauza acestor stînci, multe corăbii se distrug.

Toate corăbiile încep să treacă cu bine numai atunci cînd apele Dunării cresc şi stîncile mai sus arătate rămîn cufundate în apă, dar şi atunci există teamă, căci corăbiile dunărene de tranzit ce trec prin această vîltoare năprasnică sînt dintre acele numeroase corăbii care intră opt paşi ⟨în apă⟩[375], fie că merg în direcţia cursului ei, fie că merg în direcţie opusă. Ferească Allah!

Cînd unele corăbii se lovesc de stînci sau, rupîndu-li-se odgoanele de tras, se izbesc de mal, atunci pier cu toţii, atît corabia, cît şi oamenii. Din pricina aceasta, mulţi negustori grijulii coboară din corăbii şi merg pe uscat, iar după ce corăbiile trec cu bine prin ghirdapuri, se urcă din nou în ele. Omul nu poate să reziste în faţa vuietului asurzitor şi năprasnic produs de apa Dunării în locul acesta al ghirdapurilor. Vuietul se aude de la o distanţă de un conac.

Corăbiile care trec pe aici spre vale merg cu iuţeala fulgerului. Corăbiile care merg în sus descarcă o parte din încărcăturile lor înainte de a ajunge în acest loc năprasnic. Ele (mărfurile) sînt încărcate în harabale şi în bărci mici şi transportate şi aşezate, ca nişte munţi, dincolo de Porţile de Fier. Corăbiile sînt trase goale, una cîte una şi cu mari chinuri, prin Porţile de Fier, de către o mie sau o mie cinci sute de oameni, cu ajutorul funiilor groase, pînă ce sînt scoase în partea de sus, unde sînt din nou încărcate cu mărfurile respective, în timp de cinci-şase zile. După aceea, fiecare corabie pleacă în ţinutul dorit.

În locul acesta sînt anumiţi oameni meşteri în trecerea corăbiilor. Ei cunosc locurile tuturor pietrelor din această vîltoare şi toate întortochelile de temut; ei îşi iau obligaţia de a trece corăbiile cu bine prin zona periculoasă. Oamenii ce fac pe călăuzele şi ajută la trecerea corăbiilor prin aceste
locuri de neuitat sînt de obicei oameni din Moldova[376] şi din orăşelul // 449
Drencova[377]. De la fiecare corabie se ia, de la caz la caz, cîte cinci sute sau cîte două sute de guruşi, iar în cazul cînd corăbiile suferă vreo stricăciune, aceşti oameni sînt puşi, potrivit legii, să dea despăgubiri...[378]. Vîltoarea de lîngă cetatea Inlik, precum şi vîltoarea Tahtalî-Ghirdab-ul, mai sus amintită, de pe Dunăre, toate sînt înfricoşătoare. Dar trecătoarea de aici, de la Porţile de Fier, este mai năprasnică şi mai necruţătoare chiar şi decît

---

[375] *Sekiz adam* (opt oameni), în loc de „sekiz adım" (opt paşi). Se referă la partea corăbiei ce se scufundă în apă.

[376] *Mora Hafsali*, în loc de *Morovalı* sau *Modovalı*, adică Moldova-Veche.

[377] *Diriva vakiye* sau *Diriv ova*, în loc de *Drenkova*.

[378] Autorul enumeră apoi mai multe vîltori de acest fel din Rusia, Asia etc.

vîltoarea din ocean. Ea nu este făcută de puterea lui Allah, ca strîmtoarea de la Inlik sau ca cea de la Tahtalî; această strîmtoare a Porţilor de Fier a fost făcută de oameni, din pietre scufundate.

455 *Relatare despre cauzele ghirdapurilor de la Porţile de Fier...*[379]

... În anul 1061[380], cînd stăpînul nostru Melek-Ahmed paşa fusese mazilit de la marele vizirat, dăruindu-i-se eialetul Oceakov, umilul şi sărmanul de mine fusesem trimis, de la cetatea numită Rusciuk, să controlez socotelile nazîrului din Vidin. Atunci călătorisem pe malurile Dunării de mai multe ori, iar în anul acela Dunărea scăzuse într-atîta, încît se vedeau pietrele acelea cît turlele de băi şi cît elefanţii de mari, aruncate în Dunăre, la Porţile de Fier, de către mai sus arătatul crai Ianovan[381]. Stînd pe malul Dunării cu cîteva sute de oameni, privisem atunci Porţile de Fier. Locul unde se află aceste Porţi de Fier şi ghirdapurile din Dunăre se găsesc pe marginea unei rîpe, din partea cetăţii Kladovo, şi formează o poartă de fier cît poarta unui serai, fierul avînd grosimea corpului omenesc. Dar cu timpul, jumătate din poartă s-a scufundat în noroi. Partea de sus, rămasă afară, este cît statura omului.

Dacă padişahul dinastiei otomane ar dori, ar fi uşor să cureţe acum drumurile şi să facă să curgă Dunărea prin Aksaraiul din Istanbul[382]. Aceasta ar costa însă mulţi bani şi nu ar aduce foloase mari. Allah să se miluiască de sultanul Mehmed[383], de sultanul Baiazid[384] şi de sultanul Suleiman[385], pentru că nu au lăsat locuitorii Istanbulului să aibă nevoie de apa Dunării sau de alte ape. Voia lui Allah a fost ca locuitorii din Istanbul să nu bea apă din Dunăre, dar dacă ar fi băut, membrii familiilor lor, mari şi mici, ar fi avut alte feluri de caractere şi ar fi fost greu de stăpînit, iar femeile ar fi fost nesupuse.

În fine, cînd mai sus numitul crai Ianovan a văzut că apa Dunării se retrage înapoi, a făcut un gest de desperare, dîndu-şi sufletul. Craiul Iancu a îngropat corpul neînsufleţit al lui Ianovan în mănăstirea Zeyrek-

---

[379] Evlia Celebi vorbeşte, la început, de încercările unor împăraţi bizantini de a schimba cursul Dunării, spre Constantinopol, prin Macedonia.

[380] 25 dec. 1650—13 dec. 1651.

[381] Potrivit relatărilor lui Evlia Celebi, acest Ianovan — personaj legendar — ar fi fost un rege învăţat, frate cu „Iancu bin Madeyan", întemeietorul oraşului Constantinopol, după izvoarele otomane. (Cf. *Seyahatname*, vol. VII, p. 449).

Este posibil ca Evlia Celebi să fi auzit şi unele poveşti despre Iorgovan, personaj legendar de prin aceste locuri, care ar fi gonit un balaur din cetatea Deva, care s-a refugiat apoi în peştera de la Porţile de Fier, unde Iorgovan l-ar fi ucis.

[382] *Islambol,* adică „oraş cu mulţi musulmani".

[383] Mehmed al II-lea (1451—1481).

[384] Baiazid al II-lea (1481—1512).

[385] Suleiman Magnificul.

bași[386] și a rămas de pe urma sa istoria sa, numită „Cronica lui Ianovan”, precum și marea vîltoare de la Porțile de Fier, unde el stăvilise Dunărea.

Aceste Porți de Fier au ajuns vestite printre toți corăbierii din lume. Începînd de la aceste Porți de Fier, în jos, pînă la cetatea Kladovo[387], pe Dunăre, între insule, se află cîte două trei sute de talianuri de pescuit. Pînă la o distanță // de două ceasuri nu scapă nici un pește ce se află în Dunăre; 456
nu scapă nici măcar un pește de o palmă. Toate soldele celor din cetățile de pe malul Dunării sînt asigurate prin aceste talianuri de pescuit. Este un izvor mare ⟨de cîștig⟩, fiind arendat beiului din sangeacul Vidin cu șaptezeci de poveri de aspri. Pînă și ostașii cetăților din Oceakov capătă tainuri fixate din aceste arenzi. Umilul de mine, privind toate acestea, am mers de-a lungul Dunării, timp de șase ore, spre răsărit...

... Toți locuitorii[388] știu să vorbească limbile: bosniacă, turcă și 457
valahă. Toți locuitorii poartă căciuli roșii și se îmbracă întocmai ca cei de la graniță. Toți au fețele roșii, fiind cu toții, cu soțiile și cu membrii familiilor lor, înclinați spre petreceri. ... Locuitorii de aici petrecîndu-și timpul în veselii, nu se găsesc printre ei oameni instruiți. Tinerii cîntă pe la piețe din diferite instrumente. În afara orașului sînt nenumărate grădini și vii. În acest oraș am stat timp de trei zile și trei nopți și am mers de mai multe ori la vînătoare cu Çalîk-Osman pașa. De acolo ne-am urcat într-o corabie, împreună cu caii noștri, și am trecut Dunărea.

Caracteristicile vilaietului Țara Românească cea răzvrătită[389]

Umilul de mine am trecut de mai multe ori prin acest ținut Țara Românească și l-am vizitat în repetate rînduri. De trei ori am participat la războaie sfinte, capturînd diferite prăzi în cantități mari. Aici vor fi însă descrise satele și orașele pe care nu le văzusem încă în părțile acestea.

Mai întîi, pe malul fluviului Dunărea, în fața cetății Kladovo, se află menzilul[390] numit satul Cerneți[391]. Poposind aici, am văzut că are în total două sute de case nefaste[392]. De asemenea, sînt două biserici și trei mănăstiri[393]. Acest sat este cîrmuit de un boier ghiaur, numit de către beiul

---

386 *Zeyrekbașı*, o veche mănăstire bizantină în Istanbul.
387 *Feth ül-Islam*.
388 Din Kladova.
389 *Eflak-ı âk*.
390 *Menzil*, loc de popas, localitate.
391 *Cernas* și *Cernaș*.
392 În sensul de case de necredincioși.
393 Cifră exagerată; în Cerneți exista la această dată o singură mănăstire (N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, I, pp. 150—151).

Țării Românești[394]. Boier înseamnă un fel de voievod. În aceste comune, dreptul de a judeca și de a spînzura, precum și acela de pedepsire a delicvenților și criminalilor, aparține boierului[395]. El are cinci sute de ostași ghiauri. Este stăpîn peste o sută cincizeci de sate, asemănătoare tîrguri-
458 lor. Ghiaurii însă sînt tirani față de raiale, // dar în ținutul lor este liniște și siguranță. Am plecat din acest sat, călări pe caii noștri, luînd cîțiva însoțitori ghiauri, și am mers o distanță de o aruncătură de săgeată.

Caracteristicile vechii cetăți Severin

În anul...[396] gaziul Bali bei, fiind transferat de la cetatea Semendria, a devenit serascher pentru a cuceri această cetate și, cucerind-o, a ruinat-o în mare parte cu ajutorul șanțurilor subterane săpate. Totodată, pietrele din ziduri, porțile de fier, munițiile și tunurile din această cetate au fost transportate în partea cealaltă, reconstruindu-se cu ele cetatea Kladovo. Și acum stau unele turnuri ale cetății Severin pe malul Dunării.

Motivul construirii acestei cetăți, potrivit celor scrise în istoria lui Ianovan[397], a fost după cum urmează : pe vremea aceea, vilaietul Țării Românești se afla sub stăpînirea ungurilor ardeleni[398]. Cetățile denumite Kladovo, Vidin, Bielova[399], Serbova[400], Leskovce[401], Lofcea[402], Nicopol, Rastova[403], toate se aflau în mîinile ghiaurilor valahi și ale fiilor lui Lazăr[404].

Mai tîrziu, banul Țării Românești[405], banul Kodja-Mihalko[406], a construit pe Dunăre un mare pod[407], cu douăsprezece arcuri[408], pentru a ușura

---

[394] Este vorba de căpitanul de Cerneți, numit mai tîrziu mare căpitan de margine (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 258).

[395] Evlia pare a se referi la marele ban al Olteniei, singurul care putea pronunța și condamnări la moarte.

[396] Lacună în text. Bali beg a cucerit cetatea în anul 1524 și a distrus-o la 1526. Vezi istoricul cetății în *Studii de istorie a Banatului*, 1969, pp. 29—31 și bibliografia de la N. Stoicescu, *Bibliografia*, pp. 667—668.

[397] Vezi nota 381.

[398] Evlia se referă la vremea cînd Severinul se afla în stăpînirea regilor Ungariei (sec. XIII).

[399] *Bilevo.*

[400] *Sirbovi* sau *Sirmovi* ar fi Serem.

[401] *Leskofce*, Leskove, în R.P. Bulgaria.

[402] *Lofce*, Loveț, idem.

[403] *Rastova*, *Reștova* sau *Destova*; de fapt Șiștov (azi *Sviștov*).

[404] *Lazogulları*, urmașii despotului sîrb Lazăr.

[405] *Eflak banı*. Evlia îi dă acest titlu și domnilor Țării Românești.

[406] *Kodja-Mihalko*, personaj legendar, creat de Evlia; Kodja Mihal îi spune Evlia lui Mihai Viteazul (vol. VII, p. 461).

[407] Podul de pe Dunăre de la Turnu Severin — ale cărui urme le-a văzut Evlia Celebi — este fără îndoială cel construit din ordinul împăratului Traian de către Apolodor din Damasc. Vezi *Călători*, II, p. 338. Urmele podului sînt semnalate în același timp (1663) de Miron Costin, care știa însă că podul este făcut de Traian (*Opere*, p. 257). Vezi D. Tudor, *Podul lui Traian de la Drobeta*, Craiova, 1931.

[408] *Göz*, înseamnă „ochi" sau „ochiuri"; mai jos e vorba de *kemer* în sens de „arcuri".

trecerea de la cetatea Severin în varoşurile şi oraşele mai sus menţionate, situate de partea cealaltă a Dunării, încît arcurile acestui pod erau tot atît de înalte şi late ca şi arcurile de la Sf. Sofia. La capătul celălalt al podului, adică în partea cetăţii Kladovo, el a construit şi o cetate mare, dîndu-i denumirea de cetatea Severin[408 a]. În prezent, din cetatea Severan, precum şi din cetatea Severin, din faţă, şi din cele douăsprezece arcuri ale minunatului pod, aşezate pe Dunăre, n-au rămas decît urmele construcţiilor. Ele sînt însă demne de admirat.

Dar, în vremea aceea, pentru a putea construi aceste cetăţi şi acest pod mare, cu douăsprezece arcuri, peste apa unui fluviu ca Dunărea, trebuia să dispui de o putere capabilă să învingă toate greutăţile şi numai aşa a ţinut sute de ani[409] acest pod mare, pe Dunăre, pînă cînd, în anul 761[410], gaziul hudavendighiar[411] a trecut din Bursa în ţările din Rumelia.

Cucerind cetatea Adrianopole din mîinile craiului grecesc Edrone[412], gaziul hudavendighiar a cucerit şi oraşul Filipopoli[413], din Macedonia mică, şi oraşul Sofia şi cetatea Skoplie[414] şi încă alte cîteva sute de cetăţi rezistente. Imediat după aceste cuceriri, ghiaurii nedemni, aflînd că el va veni şi la cetăţile de pe malul Dunării, // s-au pregătit pentru luptă şi au stat 459
gata în cetăţile Severan şi Severin.

Cu voia lui Allah, gaziul hudavendighiar, luptîndu-se cu şapte regi ghiauri la Kossovo[415] şi cu armatele celor şapte regi, a ieşit biruitor, iar cînd craiul Ţării Româneşti[416], care fusese înfrînt, fugea cu restul trupelor sale, scăpate de săbii, fiii gaziului Mihal[417] din Plevna[418] i-au tot măcelărit cu oastea, pînă ce ghiaurii au ajuns la podul de la cetăţile Severan şi Severin[419] de la Dunăre. Pe ghiaurii care n-au putut să treacă din pricina înghesuielii de pe pod, gaziii musulmani i-au trecut prin tăişul săbiilor, încît mai multe mii de ghiauri şi-au încredinţat sufletele lor murdare focului iadului.

---

408 a Mai jos e denumită *Severan*.

409 *Nice yüz bin*, „multe sute de mii", fără „yıl", adică „ani", în loc de *Nice yüz yıl*, „multe sute de ani".

410 23 nov. 1359—10 nov. 1360; e anul urcării pe tron a sultanului Murad I.

411 Autorul se referă aici la sultanul Murad I (m. în 1389).

412 *Edrone*; după cronicarii otomani stăpînul Adrianopolei se numea Androne.

413 *Filibe*.

414 *Üsküb*.

415 *Kosova*; e vorba de bătălia din 15 iunie 1389.

416 Mircea cel Bătrîn (1386—1418) nu a luat parte la bătălia de la Kossovopolje. Evlia face confuzie cu lupta de la Nicopol (1396).

417 *Mihaloglu*, vestiţi comandanţi de akîngii în Rumelia. Aici e vorba de Köse-Mihaloglu Mehmed bei, înmormîntat la Plevna. (Vezi *Seyhatname*, III, p. 305).

418 În text *Belevbeli*, iar la notă *Belevieli*.

419 *Sevederin*.

Astfel, cînd n-a mai rămas nici un ghiaur în stare să ridice sabia, trupele islamice, încrezătoare în ajutorul lui Allah şi cu mîinile pe săbii, au trecut podul de peste Dunăre în partea cealaltă, unde, timp de şapte zile şi şapte nopţi, au ruinat şi au devastat Ţara Românească şi ţările Moldovei şi Ardealului. Ei s-au întors cu bine şi încărcaţi de multe prăzi la cetăţile Severan şi Severin, unde au dat partea cuvenită gaziilor pe care îi aşezaseră ca păzitori în cele două cetăţi.

Totodată ei au ruinat de tot aceste două cetăţi, iar cînd au sosit cu bine şi încărcaţi de prăzi în cîmpia Kossovo au văzut că, pe cînd gaziul hudavendighiar îi vizita pe cei căzuţi pe cîmpul de luptă, un ghiaur cu numele de Miloş Kobilici[420], ridicîndu-se dintre soldaţii ghiauri căzuţi, îl lovise cu cuţitul pe gaziul hudavendighiar, făcîndu-l martir. Deşi soldaţii l-au tăiat imediat în bucăţi pe ghiaur, totuşi n-a folosit la nimic căci padişahul glorios fusese pierdut. Atunci trupele islamice, împrăştiindu-se, au dus corpul neînsufleţit al gaziului Murad han la Brusa şi l-au înmormîntat în curtea geamiei de lîngă Eski Kaplîdja[421].

Mai tîrziu, ghiaurii au regretat că au construit acest pod pe Dunăre, zicîndu-şi: „Printr-o măsură necugetată am deschis calea armatei otomane să treacă în partea aceasta, în vilaieturile Ţării Româneşti". De aceea, strîngînd oaste, ei au distrus podul mai sus amintit de pe Dunăre. Cînd au auzit însă de moartea lui Murad han la Kossovo, ei s-au căit, de data aceasta, că l-au distrus. De atunci pînă acum, podul acesta se află într-o stare de ruină. Dar în luna iulie, cînd apa Dunării scade, se văd
460 zidurile puternice ale celor douăsprezece picioare ale podului din Dunăre.
// Toate sînt zidite din cărămidă, călită cu mortar, şi se văd pînă şi astăzi. Umilului de mine mi-a fost dat să văd aici picioarele acestui pod. După picioarele sale, se poate închipui cum au fost construite cele douăsprezece arcuri ale podului.

Admirînd încă o dată aceste cetăţi, Severan şi Severin, am mers timp de cinci ore spre răsărit, tot pe pămîntul Ţării Româneşti, pe o cîmpie acoperită cu pădure de stejar, ajungînd la locul de popas numit satul Filordin[422]. De aici, mergînd tot spre răsărit, timp de patru ore, am ajuns la menzilul portului Poroşak[423], iar după alte trei ore de mers, am sosit la menzilul schelei Calafat. Acesta este un sat înfloritor, cu o sută de case şi aci stăpîneşte un alt boier[424]. Toate cazurile de judecată şi de pedepsire din

---

[420] *Miloş Koblaki*. După o tradiţie epică sîrbă, Murad I ar fi fost ucis de Miloş Obrenovici, ginerele cneazului Lazăr, cînd a fost primit de sultan.

[421] Murad I a fost înmormîntat lîngă Hudavendighiar Djami'i pe care o ridicase la Cekirge, azi cartier la Bursa.

[422] *Filordin* sau *Filordan*; Florentin la nord de Vidin (*Călători*, II, p. 339).

[423] *Poroşak* sau *Poroşuk*; Broscari, Broşteni, sau Pristol?

[424] *Boyar*.

schelele de pe malul Dunării, din partea vilaietului Țării Românești, se află în mîinile acestui boier[425]. Umilul de mine, lăsîndu-mi caii la acest boier, m-am îmbarcat pe o corabie și am mers la cetatea Vidin, de pe malul celălalt al Dunării. . .

Apoi, plecînd de aici iarăși în partea Țării Românești, am dormit în satul Calafat. Dis-de-dimineață, luînd însoțitori de la boier, am pornit spre răsărit, mergînd prin țara ghiaură, și am trecut prin satul Poiana[426], după aceea prin satul Băilești[427], iar de acolo prin satul Pesencola[428] și de acolo prin satul Vîrîți[429]. Toate aceste sate se află în stăpînirea boierului din schela Calafat și sînt sate ghiaure înfloritoare, avînd mănăstiri mari, grădini și vii, și sînt formate din cinci-șase sute de case.

Apoi, după trei ore de mers prin cîmpii acoperite cu stejar, am ajuns la menzilul numit satul Bîrca[430], iar după aceea în satul Comoșteni[431], care este un tîrg înfloritor, cu trei mănăstiri și cu o mie de case[432], pe malul rîului Jiu[433]. Rîul Jiu, venind din țara Ardealului, se varsă în Dunăre, lîngă cetatea Rahova care se află în apropiere de acest loc.

// După aceea am trecut prin satul Sadova[434] și apoi prin satul Ocolna[435]. 461
În satul acesta, într-o pădure de stejar, se află clădirile impunătoare ale mănăstirilor craiului Matei[436]; sînt ca niște grădini de rai. Plecînd de acolo, am mers timp de trei ore spre răsărit.

Menzilul schelei Jiu. Este un sat cu cinci sute de case și cu cinci mănăstiri[437] frumoase, fiind așezat pe malul rîului Jiu. Rîul Jiu vine din munții Brașovului[438] din Ardeal și se varsă aci în fluviul Dunărea. Este o schelă înfloritoare, unde stă un alt boier. Am lăsat în acest sat caii la boier, iar umilul de mine, împreună cu cîțiva oameni din suită, urcîndu-ne pe o corabie, am trecut pe partea cealaltă.

---

425 Informație exactă (?).
426 *Boyana*, jud. Dolj.
427 *Poyeşti*, Băilești.
428 *Pesenkola* sau *Pes-Nikola*, Pencula (?), Piscu (?). Greu de identificat.
429 *Urci* sau *Ureci*. Vîrîți sau Urîți-Dolj?
430 *Berka* sau *Berak*, Bîrca.
431 *Komeştin* sau *Kameştiz*, Comoșteni.
432 Cifre evident exagerate.
433 *Jil*.
434 *Sadoka*, Sadova.
435 *Fokolna* sau *Fokolina*, Ocolna, sat dispărut, fost lîngă Dăbuleni.
436 *Mani Kralın*, în loc de *Matey Kralın*, adică a lui Matei Basarab. Este vorba de mănăstirea Sadova.
437 *Divarli* (cu zid), în loc de *dîrli*, care înseamnă „cu mănăstiri". Evlia trecuse Jiul între Comoșteni și Sadova; aici este vorba de Bechet, unde Jiul se varsă în Dunăre.
438 *Brasu*. De fapt Jiul izvorăște din munții Paring și Godeanu.

Caracteristicile cetății Rahova

... În timpul domniei sultanului Ahmed[439] ea a fost foarte înfloritoare, dar cînd beiul Țării Românești, ghiaurul Mihai Viteazul[440], s-a răsculat în momentul înghețării Dunării și a devastat, cu o sută de mii de ostași ghiauri, o sută șaptezeci de cetăți și orașe de pe malul Dunării, aparținînd Casei osmane, el ruinase și această cetate, luînd-o în stăpînire. De aceea, de atunci și pînă acum, interiorul acestei cetăți nu a fost refăcut...

462 ... Vizitînd și aceasta, ne-am îmbarcat din nou pe o corabie și am trecut dincolo, în partea Țării Românești. De acolo, luînd însoțitori de la intendentul boierului acestei regiuni și mergînd timp de patru ore spre răsărit, am ajuns în satul Dăbuleni[441] și de acolo ne-am oprit în satul Ianca[442].

Cînd ghiaurii pe care boierii ni-i dăduseră ca însoțitori au cerut cai de olac, toți ghiaurii din sat au sărit asupra noastră cu coase, lopeți și cu săbii, încît ne-am luptat cu ei timp de o oră și, pînă la urmă, de la noi a fost rănit un cal, iar de la ei a fost omorît un slujitor. În cele din urmă, zicînd că este o greșeală să te împotrivești norodului, am renunțat la luptă. În locul unui cal care murise de la ei reținuseră un cal de la noi.

Slavă lui Allah, tocmai atunci a sosit boierul lor, care ne-a înapoiat calul, spunîndu-le: „Voi opriți cai și vă bateți, pe cînd noi eram cît pe aci să fim robi la tătari și la osmanlîi; abia am scăpat". Zicînd astfel, el l-a spînzurat de păr pe intendentul[443] satului. După aceea, mergînd cu noi, ne-a sfătuit astfel: „Să nu mai luați cu forța cai de olac, pentru că acești ghiauri valahi sînt răzvrătiți".

Mergînd timp de cinci ore spre răsărit, am ajuns la menzilul numit satul Ejlen[444] și de acolo în satul Gîrla[445], de unde, urcîndu-ne pe o corabie, am trecut marele rîu Olt și ne-am oprit puțin pe partea cealaltă. Acest rîu culege, din podișurile țării Ardealului și pînă în Țara Românească, trei sute de rîuri mai mici[446]. El se varsă în Dunăre, care este mama rîurilor, în dreptul cetății Nicopole și-n apropierea cetății Turnu[447]. Pe apa Oltului navighează unele corăbii mici și caice și bărci ușoare, care duc și aduc diferite mărfuri din Țara Românească înspre vilaieturile otomane. După ce

---

439 Ahmed I (1603—1617); după context ar fi Mehmed al III-lea (1595—1603).
440 *Kodja Mihal*, Mihai cel Mare sau cel Bătrîn.
441 *Doboleni*, jud. Dolj.
442 *Banka* sau *Batka*, Ianca, sat lîngă Corabia.
443 *Kethuda*; este vorba de pîrcălabul satului.
444 *Ejlen* sau *Ejler*, probabil Orlea sau Izlaz(?).
445 *Kırla*, Gîrla (Mare și Mică).
446 Exagerare vădită.
447 *Hul* sau *Hol* = Holovnik, Turnu.

am trecut acest rîu cu corabia, am mers din nou spre răsărit jumătate de oră.

Caracteristicile cetăţii Turnu[448]. În anul şapte sute patruzeci şi cinci[449], 463
cînd Ildîrîm Baiazid a cucerit cetatea Nicopole, ghiaurii din Ţara Românească s-au revoltat din nou şi, după ce a cucerit din nou Ţara Românească, el (Baiazid-n.n.) a pornit să construiască această cetate din Ţara Românească[450], aflată în dreptul Nicopolului. Dar, fiind un loc foarte mlăştinos şi plin de băltoace, toate raialele, precum şi toată oastea au cărat, cu sute de mii de saci şi cu traiste, pămînt şi alte lucruri de au umplut pînă la gură acea mlaştină. Din pricina aceasta, populaţia de acolo a dat acestei cetăţi denumirea de cetatea „Çuval", <adică sac>.

De jur împrejur are cinci sute de paşi şi, fiind o cetate mică, i s-a zis acestei cetăţi şi Turnu[451]. Mai tîrziu, în afara ei, sultanul Mehmed[452], fiul lui Baiazid, a întemeiat un orăşel, ridicînd de jur împrejurul lui un zid trainic de pămînt. El a pus să se facă şi două porţi : una se deschide spre uscat, iar cealalta spre malul Dunării, încît această cetate, Turnu, a rămas la mijloc ca o cetate interioară. Ca şi turnul de la Galata, are un turn rotund, zidit cu măiestrie şi e acoperit cu şindrilă, iar vîrful său are formă de boltă. În ea nu se află altceva decît păzitorii, hambare şi muniţii. În partea de răsărit, în faţa unei porţi mici de fier, se află un pod atîrnat.

Oraşul său din exterior are însă trei sute de case şi raialele stau liniştite. Este hassul prinţesei Ayşe-Sultan şi aduce un venit de zece pungi de aspri. Deşi se află pe pămîntul Ţării Româneşti, face parte din sangeacul Nicopolului fiind un niyabet. Are totuşi destul pămînt bun pentru agricultură, ce aparţine de vilaietul Ţării Româneşti. Apoi îmbarcîndu-ne din nou, cu caii noştri, pe o corabie, am trecut Dunărea în partea cealaltă.

Caracteristicile cetăţii Nicopol. Ea este o cucerire a lui Baiazid han[453] în anul şapte sute patruzeci[454] şi a fost descrisă amănunţit în volumul. . .[455], unde s-a arătat că este trecută ca reşedinţă de sangeacbei. Acuma însă, după ce am petrecut timp de trei zile şi trei nopţi la Celebi Hasan Paşalî

---

[448] *Çuval* = sac. Cetate construită cu pămîntul cărat în saci.
[449] 15 mai 1344 — 3 mai 1345. Data este greşită. Vezi nota următoare.
[450] S-a păstrat inscripţia din 1397—1398, în care se spune că Baiazid a înnoit cetatea Holăvnic (H. Chircă şi C. Bălan, *O inscripţie din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „Studii şi mat. de istorie medie", III, 1959, pp. 359—364).
[451] *Kule*, turn.
[452] Mehmed I, 1413—1421.
[453] Baiazid Fulgerul.
[454] 9 iul. 1339—26 iun. 1340; de fapt 1397.
[455] Lacună în text.

464 Omer aga, am luat de la el // şi de la mutesellimul de Nicopol, Mehmed aga, daruri şi scrisori de prietenie către beiul Ţării Româneşti, precum şi însoţitori. După ce ne-am luat rămas bun de la toţi prietenii, ne-am îmbarcat iarăşi pe o corabie şi am trecut dincolo, la cetatea Turnu[456]. Am luat apoi însoţitori şi de la comandantul acesteia.

Relatare despre conacele prin care am trecut în drumul nostru spre oraşul Bucureşti[457], capitala Ţării Româneşti

Prin această ţară am călătorit de mai multe ori şi, de asemenea, ne-am războit în repetate rînduri, capturînd prăzi. Dar pe drumurile acestea nu trecusem deloc. Mai tîrziu, plecînd de la Turnu, spre răsărit, am ajuns în trei ore în satul Movila[458] care face parte din comunele Turnului nostru. De aici am mers din nou spre răsărit, sosind în satul Ologi[459], iar de aici am sosit în satul Comişani[460]. Sînt sate valahe înfloritoare. Trecînd prin ele, am mers timp de cinci ore prin sate înfloritoare şi am trecut prin Palosen[461]. Este aşezat pe malul rîului Palosen[462], care vine din munţii Ardealului şi se varsă în marele fluviu; este o apă mică. De acolo, am mers puţin spre vest.

Menzilul care este un oraş înfloritor: Varşani[463]. Acesta face parte din comuna unui alt boier şi este unul din ţinuturile foarte înfloritoare din Ţara Românească, încît ceara de albine se găseşte în pămînt. De pildă, din pricina dogoarei mari, pămîntul crapă şi albinele intră în aceste crăpături, unde îşi depun mierea. În timpul iernii, din pricina ploilor numeroase, pămîntul se umflă şi, închizîndu-se crăpăturile, ceara de albine iese afară. Aceasta este explicaţia vorbei care circulă în privinţa faptului că în Ţara Românească ceara de albine iese din pămînt. Ce-i drept, este o comună foarte productivă, boierului de aici revenindu-i optzeci de pungi; el administrează cu şase sute de oameni şi circulă mereu în toate părţile vilaietului său. Oraşul este aşezat pe un şes întins şi acoperit cu verdeaţă, avînd o mie de case, şapte mănăstiri, una cu clopot, precum şi trei sute de dughene[464].

În acest oraş se ţine o dată pe an un panair mare, adică bazar, unde, timp de patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi, negustori din India, China, Arabia, Persia şi Grecia aduc diferite mărfuri spre vînzare, luînd totodată

---

[456] *Çuval.*
[457] *Bükreş.*
[458] *Movila.*
[459] *Olodj,* Ologi.
[460] *Komşan,* Comişani(?).
[461] *Palosen* sau *Polosin.*
[462] *Palosen* sau *Palos.*
[463] *Varşani,* neidentificat. Nu există un asemenea oraş mare în preajma Bucureştilor.
[464] Cifrele sînt evident exagerate.

alte mărfuri. S-a întîmplat ca, atunci cînd umilul de mine eram aici, să fie tocmai zilele lor de mare adunare. Tot locul din bazar era împodobit de ghiauri // cu şepci[465] negre şi cu căciuli ca nişte turnuri. Timp de trei zile 465
şi trei nopţi i-am admirat pe ghiaurii de diferite soiuri, adunaţi aici, precum şi pe fetele cu feţele strălucitoare şi femeile de moravuri uşoare. Plecînd şi din această regiune, am trecut, în şapte ore, prin locuri înfloritoare.

Menzilul oraşului Teleorman[466]. Rîul de aici, venind tocmai din Ardeal, trece prin acest oraş şi se varsă în fluviul Dunărea[467]. Ţinutul acesta, Teleorman, cuprinde sate; nu e un oraş separat. Fiind însă un ţinut înfloritor, formează o administraţie boierească separată.

Plecînd de aici, am trecut prin satul Gheorteni[468] şi, pornind şi de aici, am mers timp de...[469] ore prin codri frumoşi, acoperiţi de copaci, şi, trecînd peste rîul Lavaho[470] şi rîul Rajovi[471], am ajuns într-un loc plin de verdeaţă, la menzilul zis satul Prisiceni[472] de pe malul rîului Argeş. Toate rîurile amintite vin din podişurile din partea Ardealului şi, trecînd prin Ţara Românească, se varsă în fluviul Dunărea.

Pornind de acolo, am mers cinci ore.

Descrierea marelui oraş Bucureşti[473], *capitala Ţării Româneşti*

Mai înainte, în anul...[474], în timpul sultanului Mehmed al IV-lea[475], cînd Köprülü Mehmed paşa era mare vizir[476], Constantin Cîrnul[477] se răsculase în ţara Moldovei şi se refugiase în oraşul Iaşi, după ce prădase şi distrusese oraşele Ismail, Brăila[478] şi Isaccea[479].

Cînd în vilaietul Ţării Româneşti a devenit bei blestematul Mihnea Celebi[480], un tînăr grec care era fiul adoptiv al lui Kenan paşa şi care era

---

465 *Şapka.*
466 *Deliorman* (Pădure nebună); mai jos se spune că e ţinut.
467 *Çuyana*, în loc de *Tunaya.*
468 Curteni(?)
469 Lacună în text.
470 Probabil Glavacioc.
471 Sau *Rajovay*, probabil Neajlov, situat în regiunea pe unde trecea Evlia.
472 *Isaceni*, foarte probabil Prisiceni, situat pe malul Argeşului.
473 *Bukariş* sau *Bukureyş.*
474 Lacună în text. E vorba de anul 1659.
475 Mehmed al IV-lea (1648—1687).
476 Köprülü Mehmed paşa, mare vizir (1656—1661), amintit adeseori de Evlia.
477 *Burunsuz* „fără nas". Este Constantin Şerban, domn al Moldovei (2—21 nov. 1659).
478 *Ibrail.*
479 *Ishakdji.* Informaţia nu corespunde realităţii.
480 Mihnea al III-lea Radu, domn al Ţării Româneşti (mart. 1658— nov. 1659). Evlia Celebi il numeşte cînd Mihnea Celebi, cînd Djivan Celebi. Faptele sînt povestite pe larg în vol. V, p. 341 şi urm.

considerat ca un prieten al dinastiei otomanilor, întrucît fusese crescut de Atike-Sultan, acesta s-a răsculat, iar după ce a trecut prin sabie şi foc, în Ţara Românească, vreo patruzeci-cincizeci de mii de negustori musulmani[481], a închis în cetatea Giurgiu mai multe paşale ca : Fazîl paşa, Djan[482]-Arslan paşa şi Konakci Kara-Ali paşa şi multe alte paşale, luptîndu-se cu o mare înflăcărare.

Auzind de revolta beiului din Moldova, Köprülü Mehmed paşa a numit ca domn al Moldovei pe viteazul[483] Ştefan bei[484], care era fiul lui Lupul bei[485], fost domn al Moldovei, închis la Yedikule. Gazzaz-zade Ahmed aga a fost numit agă de steag[486], iar efendiul nostru Fazîl aga, care era kîzlar
466 agasî[487], // alăturîndu-mă şi pe sărmanul de mine la suita lui Gazzaz-zade Ahmed aga, am pornit de la Adrianopol[488] şi, străbătînd menziluri, în timp de 17 zile, am ajuns la Ismail, împreună cu Ştefan bei. Toţi ostaşii noştri se ridicau atunci la 20.000 de oameni, dar semănau cu armata lui Cemapur[489], căci ⟨oastea⟩ era alcătuită din oameni de diferite neamuri şi de diferite soiuri : ghiauri şi armeni, băcani şi bragagii şi cîrciumari, dar între oşteni nu existau evrei.

Plecînd din oraşul Ismail cu o armată atît de împestriţată, la al doilea popas am întîlnit, prin graţia lui Allah, patruzeci de mii de oşteni tătari, iuţi ca vîntul, dintre tătarii din Bugeac, conduşi de Mubarek Ghirai, calgai sultanul hanului Mehmed Ghirai ⟨al IV-lea⟩.

Prin voia lui Allah, mergînd în galop o zi şi o noapte, în luna... şi ziua...[490], lui Cîrnul[491], care se închisese în oraşul Iaşi, i-am dat lovituri de satîr mahomedan, aşa de tari, încît cadavrele murdare ale ghiaurilor au fost aruncate, într-o clipă, pe zăpada albă, iar trupurile nenumărate ale ghiaurilor au fost îngrămădite unele peste altele. Supravieţuitorii au fost bine legaţi de mîini şi de cap, iar calgai sultanul s-a pus în urmărirea multor mii de ghiauri fugari.

Sărmanul de mine, fiind obişnuit cu călătoriile, am gonit şi eu împreună, iar după trei zile şi trei nopţi am pus piciorul pe pămîntul Ţării Româneşti.

---

481 Cifră evident exagerată; în vol. I, p. 296 este vorba doar de aproape 10 000!
482 În text greşit: *Han*.
483 *Dilber*, „frumos", iar la notă *Delir* „viteaz".
484 Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659—1661).
485 Vasile Lupu.
486 *Sandjak agasî (sancak agası)*.
487 *Kızlar agası*, şeful eunucilor din Sarai.
488 Evlia Celebi părăsise Adrianopolul la 23 safer 1070 H. (8 nov. 1659).
489 *Çemapur* (figură legendară). Este vorba de oaste de strînsură.
490 Lacună în text. Este vorba de lupta de la Iaşi din 21 nov. 1659. Vezi mai sus.
491 Constantin Şerban (Cîrnul).

De aici, devastînd şi incendiind aceste ţinuturi, tot în trei zile şi în trei nopţi, am atacat prin surprindere oraşul Bucureşti, de unde am luat...[492] prizonieri şi pradă, după care am dat fără milă foc marelui oraş. Un oraş atît de mare s-a făcut, într-o clipă, una cu pămîntul. După aceasta am atacat oraşul Tîrgovişte[493] de unde am luat unele avuţii.

Apoi, în faţa cetăţii Giurgiu, distrugînd tabăra necurată a amintitului Djivan Mihnea[494], beiul Ţării Româneşti, alcătuită din 40.000 de soldaţi, ea a fost trecută prin ascuţişul săbiilor, iar ceilalţi ghiauri scăpaţi de săbii s-au înecat cu toţii în Dunăre, aruncîndu-se în ea. Amănuntele acestor lupte sfinte au fost arătate cu prilejul descrierii evenimentelor din anul ...[495]; să se urmărească de acolo. Nu e nevoie să le mai repetăm.

Pe scurt, în vremea aceea pîrjolisem oraşul Bucureşti. De atunci pînă astăzi trecînd...[496] ani, acesta a ajuns un oraş atît de bogat şi atît de frumos şi de populat, încît părea că este un fel de grădină din rai.

Descrierea oraşului Bucureşti[497] 467

După părerea istoricului maghiar arhiepiscop[498], întemeietorul oraşului Bucureşti ar fi Djebel-i-Himme, din tribul Beni Kureyş[499], care a fugit la Antiohia[500] în timpul domniei califului Omar[501] şi s-a refugiat la împăratul bizantin[502], deoarece nu se supusese, fiind condamnat, conform legii Şeriatului, să i se aplice talionul. Din Antiohia, el s-a dus în interiorul ţării şi s-a stabilit în munţii de piatră de pe ţărmul mării, în împrejurimile oraşului Damasc, unde a clădit cetăţi[503]. Ţinutul acesta se numeşte, chiar şi în momentul de faţă, munţii Djebel-i-Himme.

Cînd califul Omar a cucerit Ierusalimul, Djebel-i-Himme n-a rămas, de frică, în localitatea Djebel[504], ci, urcîndu-se într-un vas, împreună cu familia sa, formată din 17 copii, şi străbătînd Marea Mediterană, a debarcat

---

492 Lacună în text. În vol. V, p. 340, Evlia apreciază numărul prizonierilor la 26 000.
493 *Bukoriş*, iar la nota 5 : *Berkoviş*, în loc de *Terkoviş*, adică Tîrgovişte.
494 *Mihba Djivan*. E vorba de Mihnea „cel Tînăr".
495 Lacună în text. Este vorba de anul 1659. Vezi vol. V, p. 341 şi urm.
496 Lacună în text. Din 1659 în 1664 sînt 5 ani.
497 *Bukureyş*.
498 *Irsak*, iar la notă *Irşak*, din *irşek*, adică arhiepiscop. Este vorba de Verancsics.
499 *Beni Kureyş*, trib arab. Se presupune că ar fi vorba de un oarecare Djebele care primise islamismul sub califul Omar, dar fugise apoi la împăratul bizantin.
500 *Antakya*.
501 *Omar*, al doilea calif (m. 644).
502 Herakleios (610—641) sau Constantin al II-lea (641) sau al III-lea (648).
503 Ar fi întemeiat, potrivit legendei, oraşul Djebel în Sinai.
504 J. Deny, *Le Muezzin Evliya Tchelebi en Roumanie*, în „Mélanges N. Iorga", p. 214, crede că e o confuzie de nume cu legenda lui *Zat-el-Himme*.

în Spania[505]. Acolo li s-a dat ca loc de așezare muntele numit Korileș din munții Avloniei[506]. Unii dintre copiii săi s-au dus la Constantinopol[507], la craiul genovezilor. Unul dintre ei, cu numele de Kureyș, după ce a trecut Dunărea și a colindat cîtva timp, s-a așezat într-un loc care i-a plăcut, acolo fiind un pămînt curat care răspîndea un parfum ca de chihlimbar și pe care el l-a făcut să dea roade. Acest oraș fiind întemeiat de Ebu-Kureyș, se numește Bukureyș[508], printr-o pronunțare greșită.

Istoricul lumii, episcopul maghiar de care am amintit, dă multe detalii în această privință. Chiar în anul în care am iernat în vilaietul Ardeal, împreună cu Seidi-Ahmed pașa, în cetatea Sibiu[509] aveam un prizonier maghiar care mi-a citit în mod amănunțit istoria aceea și eu am redat-o întocmai.

Apoi, orașul acesta, București, a trecut de la un rege la altul și, în cele
468 din urmă, în anul 793[510], a fost cucerit din mîinile valahilor // de către sultanul Ildîrîm Baiazid[511]. Cetatea lui a fost dărîmată complet[512] și după aceea n-a mai putut fi locuită, căci nu se află nici o urmă de cetate printre construcții. În timpul domniei lui Baiazid, ghiaurii din Țara Românească s-au răsculat de unsprezece ori, dar, într-un an, răsculîndu-se de șapte ori, Ildîrîm-han a trecut din cetatea Sinope în Țara Românească și i-a învins pe ghiauri în toate cele șapte răscoale. Deoarece într-un an s-a dus și s-a întors de șapte ori, ca un fulger, Emir Sultan i-a spus: „Baiazid al meu, tu ai devenit, în acest an, ca fulgerul". Pentru aceste motive i s-a zis: „Yildırim Bayezid"[513]. În răscoala a șaptea chiar și oastea tătară era alături de ghiaurii din Țara Românească, căci în acel veac hanii nu erau supuși și nu ascultau de poruncile dinastiei otomane...

---

[505] *Ișpaniya.*

[506] *Avlonya,* Albania.

[507] *Islambol.*

[508] *Bukureyș,* de la *Ebu-Kureyș* (tatăl lui Kureyș).

Este o poveste inventată de Evlia. Despre originea numelui orașului București vezi mai nou Paul Cernovodeanu și Paul Simionescu, *Consemnări și tradiții privind întemeierea cetății de scaun a Bucureștilor,* în „Revista de etnografie și folclor", 1974, nr. 3, pp. 189—206, unde se expun toate opiniile mai vechi, începînd cu această poveste a lui Evlia.

Despre modul cum a luat naștere orașul vezi Ștefan Olteanu, *Geneza orașului București în lumina cercetărilor recente,* în „Materiale de istorie și muzeografie", II, 1965, pp. 17—30.

[509] *Sin,* în loc de Sibin sau Zibin, cum apare în alte părți.

[510] 9 dec. 1390—28 nov. 1391.

[511] Baiazid „Fulgerul" (1389—1402). Precum se știe, prima mențiune București datează din anul 1459.

[512] Orașul București nu a avut cetate, ci curte domnească întărită.

[513] Adică Baiazid Fulgerul. Este o explicație a numelui lui Baiazid (pe care Evlia o reproduce și în altă parte a operei sale), care nu se leagă însă de țările române.

⟨Evlia Celebi relatează discuția dintre Mehmed al II-lea și patriarhul Constantinopolului⟩. 473

Sultanul Mehmed îi spusese: „Bre popă[514], ne-ai dăruit o lume nouă! Cere-mi ce vrei, după cum îți este dorința!"

După ce și-a dus capul la pămînt și a sărutat pămîntul în fața sultanului, patriarhul a zis: „Pe padișahul meu îl rog astfel: Cînd sublimul vostru strămoș, Ildîrîm Baiazid han, — țărîna să-i fie curată și parfumată! — cucerise, în anul 789[515], vilaietul Țării Românești și îl supusese, prin voința lui Allah și a lui Muhammed, pe atunci el găsise de cuviință și numise pe fratele meu ca bei al Țării Românești[516], dar raialele, năpustindu-se cu toții asupra fratelui meu, s-au răsculat împotriva lui Ildîrîm han și n-au plătit în acel an haraciul. Atunci Ildîrîm han, venind îndată în grabă din Anatolia în portul Sinope și îmbarcîndu-se de aici pe 500 de vase, a trecut pe neașteptate și a atacat, în timpul nopții, vilaietul Țării Românești, unde au fost trecuți prin sabie și foc mai multe mii de creștini, iar mai multe mii dintre ei au fost făcuți prizonieri. Atunci a căzut prizonier și fratele meu, care se află închis pînă și astăzi în cetatea Bursa, fără nici o vină. Îl rog pe padișahul meu și cer ca, din respect față de mîna sacră a lui Mahomed și față de harul divin, care vă este încredințat vouă, fratele meu să fie slobozit din închisoare și să i se dea iarăși, ca milostenie, domnia Țării Românești".

După ce el a sărutat din nou pămîntul, sultanul Mehmed i-a răspuns: „În cazul cînd fratele tău s-ar revolta iarăși, care ar fi atunci situația ta?" Patriarhul a răspuns următoarele: „Împăratul meu, măria voastră acordați-i această favoare, iar în cazul cînd se va răscula din nou, atunci să mă
spînzurați, ca pildă pentru alții..., // de lanțul clopotniței bisericii Sfînta 474
Sofia. Dacă fratele meu va fi numit din nou, garantez că nu se va răscula și voi da o poliță pentru haraciul[517] Țării Românești înainte de anul nou, în sumă de 300 de pungi, așa cum e legea".

Foarte mulțumit de acest răspuns plin de credință, Ebulfeth Mehmed hanul, scriind îndată un iarlîc împărătesc, l-a eliberat pe fratele lui din

---

[514] *Papas*, preot, popă. Este vorba de patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios, care a avut, într-adevăr, discuții (dar de altă natură) cu Mehmed al II-lea. Vezi Aurel Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmet. II*, Sibiu, 1940.

[515] 1387; data e greșită căci Baiazid Fulgerul a domnit între 1389—1402. În plus, Baiazid nu a cucerit Țara Românească, unde domnea pe atunci Mircea cel Bătrîn.

[516] Din nou o nepotrivire de date; fratele patriarhului Constantinopolului de după cucerirea acestuia de către turci (1453) nu putea să domnească în vremea lui Baiazid Fulgerul, cînd domnul țării era Mircea cel Bătrîn. Este posibil ca Evlia Celebi să se refere la Vlad Dracul, întemnițat de sultan la 1442.

[517] *Hazine*, „vistierie", în sens de tribut.

închisoarea din Bursa, iar cînd acesta a venit, el a văzut că e un bătrîn înțelept. Astfel, el a devenit iarăși beiul Țării Românești. Ajungînd acolo, a început să guverneze cu dreptate și s-a grăbit să trimită la Poarta Devletului tezaurul care i se cuvenea padișahului. El a făcut ca orașele București și Tîrgoviște[518] să propășească așa de mult încît au devenit ca orașele Belgrad și Adrianopol. După un an de zile, Kodja-Bei moare și, tot prin chezășia patriarhului din Constantinopol, fiul nenorocit al acestuia ajunge bei independent[519].

Pe scurt, se spune că sub domniile lui Ebulfeth[520], Baiazid han[521] și Selim han I[522], beii Țării Românești fiind numiți prin grația, chezășia și protecția patriarhilor din Istanbul[523], în vilaietul Țării Românești nu aveau loc răscoale, iar dinastia otomanilor trăia în liniște. Pe vremea lui Baiazid han și Selim han I, beii Moldovei erau numiți prin rugămințile hanilor tătari și trăiau așa în stare de liniște.

În epoca lui Suleiman han[524], atît Moldova cît și Țara Românească s-au răsculat din pricina măsurilor rele luate de lacomul Rustem pașa[525], care le-a cerut mai mult decît îngăduia legea lui Baiazid han. De aceea Suleiman han însuși făcînd expediție în Moldova[526], cu mare greutate a putut s-o cucerească și a construit o moscheie în orașul Iași, care este acum transformată în biserică[527]. Dar la ce bun, căci din tot zelul pentru Islam nu a rămas nimic. De asemenea, cînd fusese cucerită Țara Românească, și aci se construiseră cîte o moscheie la Tîrgoviște și lîngă rîul Besende[528], dar n-au rămas nici temeliile lor.

Cu voia lui Allah, să ne întoarcem iarăși la povestea noastră. Într-adevăr, acest vilaiet al Țării Românești a fost cucerit, mai întîi, de Baiazid
475 han. Dar pe vremea lui Suleiman, // propășind mult mai mult, beii de acolo erau respectați și li s-a acordat din partea padișahului, cu rang de pașă de Moreea[529], două tuiuri și steag și drapel și suită[530] și mehterhanea și

518 *Berkoviș*.
519 În Țara Românească.
520 Mehmed al II-ea (1451—1481).
521 Baiazid al II-lea (1481—1512).
522 Selim I (1512—1520).
523 Afirmație inexactă.
524 Suleiman Magnificul.
525 Rustem pașa, mare vizir (1555—1561).
526 În 1538.
527 Afirmație inexactă. Turcii nu aveau dreptul să construiască moschei pe teritoriul țărilor române. Vezi nota 546.
528 *Besende* și *Yestede*, probabil Dîmbovița, care trecea prin București. Este vorba de improvizări vremelnice.
529 Evlia Celebi face comparație cu aceste pașale.
530 *Yedek*.

mataragii[531] şi puşcaşi[532] şi şetrari[533] şi imbrihor[534], om de tîrguieli[535], şase ciohodari[536], şase curelari[537], un divan-efendisi[538], zece bulucbaşii de seimeni[539], toţi musulmani daţi de padişah[540].

S-au acordat libertăţi atît de mari beilor Moldovei şi Ţării Româneşti încît, slavă lui Allah, beii ghiauri, domnind în chip măreţ, cu ostaşi musulmani, percepeau birul[541] cuvenit padişahului. Îi privea pe ei numărul ostaşilor pe care doreau să-i înscrie pentru paza ţării, dintre ostaşii pedeştri, cu puşti, care se numeau dorobanţi[542]. Potrivit legii, şi acum cîntă mehterhaneaua dinastiei otomane în spatele steagului, iar în faţă, la o depărtare oarecare, cîntă trompetele[543] şi tamburele[544] ghiaurilor. Acum, după lege, are şi un cadiu[545] pentru dreptate, cu rang de 150 de aspri, deoarece acolo se găsesc foarte mulţi negustori musulmani şi se ivesc multe pricini de judecată după Şeriat.

De asemenea, potrivit legii, pentru agalele musulmane, se află imami şi muezzini[546], beii au şi cîte un dascăl[547]. Pentru diferite treburi ale lor, mai au, dintre ghiauri, 70 de dregători: hatmani, căpitani, cupari, vameşi, logofeţi. Toţi vor fi amintiţi la locul cuvenit, după rangurile lor. În eialete există 670 de boieri, vameşi şi judecători. Sub guvernarea sa se află 3600 de sate[548] bogate, cu moşii[549]. În fiecare din ele se află case mari şi cîte un

---

531 *Mataradji*, un fel de sacagiu; aici ar avea şi sensul de „paharnic".

532 *Tüfenkci*. Tufecciii sînt amintiţi mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea în armata Moldovei şi Ţării Româneşti.

533 *Şatır* are şi sensul de „bufon". Şetrarii se ocupau de corturile domneşti.

534 *Emir-i ahor*.

535 *Pazara gideni*.

536 *Çukadar*.

537 *Saradj*; e posibil să fie vorba de saragele (ostaşi).

538 *Divan efendisi*, secretar de divan.

539 *Segban*, seimeni. Bulucbaşii de seimeni sînt amintiţi în documente începînd de la mijlocul secolului al XVII-lea (N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, p. 273).

540 Domnii Moldovei şi Ţării Româneşti nu au avut decît rareori asemenea dregători şi slujbaşi otomani la curtea lor.

541 *Mal*, avuţie, haraci.

542 *Tarnas* şi forma: *Taranans*.

543 *Boru*.

544 *Tabıl* sau *tabl*.

545 Cadiul din Giurgiu judeca în Ţara Românească unele pricini dintre turci şi creştini.

546 *Imam*, preot musulman pentru slujbe zilnice, iar *müezzin*, cel care cheamă pe credincioşi la slujbă.

După cum arăta Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, p. 67, „în toată Valahia, ca şi în Moldova, nu se găseşte nici o moscheie cît de neînsemnată, aşa că, pentru rugăciunile lor, turcii sînt nevoiţi a se aduna într-un loc mai retras, unde şi le fac cu toată discreţia".

547 *Hodja (hoca)*. Informaţie inexactă.

548 După cercetări recente, numărul satelor din Ţara Românească era în această vreme de circa 2 800—3 000 de sate (Lia Lehr, *Factori determinanţi în evoluţia demografică a Ţării Româneşti în secolul al XVII-lea*, în „Studii şi mat. de istorie medie", VII, 1974, p. 163).

549 *Çiftlikli*, „cu ciflicuri".

loc pentru bîlci. Mai sînt, în total, o sută douăzeci de orașe[550]. De la fiecare din ele se obține o vistierie întreagă. Toate vor fi menționate mai jos.

Dar în vilaietul acesta, al Țării Românești, nu există cetăți: toate au fost distruse de tătari și de otomani[551], deoarece, acest ținut fiind un vilaiet bogat în produse, raialele care locuiau aici stăpîneau bogății mari, iar din cauza fierbințelei produse de întrebuințarea, fără rușine, a vinului, toți ghiaurii se răsculau[552]. De aceea tătarii și turcii, nimicindu-i mereu și făcîndu-i prizonieri cu miile, prădau provincia și distrugeau cetățile lor.

Fără să ia în seamă revoltele lor, dinastia otomană numea totuși alți bei, deoarece mazilirea și numirea beilor acestui vilaiet se află în mîinile padișahului. Dar cel numit la rugămintea hanului tătăresc nu se poate
476 răscula, căci, în caz // de răscoală, hanul tătarilor vine din Crimeea, în trei zile și trei nopți, cu 100.000 de ostași și, intrînd în vilaietul Moldovei și Țării Românești, trece populația prin foc și sabie și ia multe mii de prizonieri și îi leagă în lanțuri și pîrjolește orașele.

Lungimea acestui vilaiet este de 15 conace, începînd de la cetatea de la hotarul turcesc, zisă cîmpia Islaz[553], prin care am trecut zilele trecute, spre răsărit, pînă în orașul Focșani[554]. Dar cealaltă parte a orașului Focșani este hotarul Moldovei. Lățimea vilaietului Țării Românești, începînd de la nord spre sud, variază între trei-cinci și șase conace. La nord se învecinează cu vilaietul Ardeal, iar la sud cu Dunărea. Acum, acest vilaiet este populat și foarte înfloritor, iar raialele sînt supuse dinastiei otomanilor.

În trei locuri se află mine de aramă, argint, smaragde, aur, sare și de var. Dar minele de sare, numite ocne, sînt foarte mari și aduc în fiecare an venituri cît vistieria egipteană.

De asemenea, în afară de minele de smoală, de petrol și catran și de miere, care iese din pămînt, mai sînt și alte șaptezeci și șase de feluri de mine și alte produse[555].

Ca mierea, untul, pastrama și alimentele de aici se află doar în districtul Bihor[556] din vilaietul Ardeal. Numărul cailor, vitelor, bivolilor și oilor din acest vilaiet îl poate ști doar marele Allah cel atotștiutor; dar aici nu există deloc cămile, catîri și măgari. Se întîlnesc însă, pretutindeni, capre.

---

550 Cifră exagerată. Vezi *Istoria României*, III, pp. 66—67.

551 De fapt cele trei cetăți de la Dunăre: Turnu Severin, Turnu Măgurele și Giurgiu fuseseră ocupate de turci, iar alte cetăți (cetatea Dîmboviței, Poienari, etc.) se ruinaseră și fuseseră părăsite.

552 *Motivul acestor „răscoale" nu era beția, ci dorința legitimă de a recîștiga libertatea, dorință pe care Evlia nu o putea înțelege.*

553 *Issîz ova.*

554 *Kodjsan* și *Fohșan.*

555 Pentru comparație vezi relația lui Paul de Alep din acest volum.

556 *Behar* sau *Bihar.*

Descrierea formei orașului Ebu-Kureyș adică a trecătorii București[557]. Orașul acesta este așezat pe un loc deluros și prin el trece rîul Dîmbovița[558], orașul întinzîndu-se pe ambele maluri ale acestui rîu. Dintr-o parte în cealaltă se trece pe poduri de lemn așezate în douăzeci și unu de locuri. Orașul este mare, dar nu are fortăreață.

În schimb, se găsesc patrusprezece mănăstiri mari, fiecare fiind asemenea unei cetăți puternice. Mai întîi, vine mănăstirea lui Mihai Vodă[559]. Ea este așezată pe un deal, avînd o sută de încăperi din piatră. Apoi vine mănăstirea Sf. Dumitru[560], mănăstirea Sf. Nicolae[561], // mănăstirea Sf. 477
Constantin[562], mănăstirea Radu Vodă[563], mănăstirea Sarî-Saltuk[564] și mănăstirea Sf. Maria[565]. Toate aceste mănăstiri sînt asemenea unor cetăți cu porți de fier; în special Curtea domnească, adică „saraiul beiului", căruia în țara aceasta i se spune curte.

Descrierea palatului domnesc[566]. Se află așezat în mijlocul orașului și e un palat cu un etaj, avînd de jur împrejur o palancă cu ziduri de stejari groși. În partea interioară a saraiului sînt odăi de diferite mărimi, zidite din piatră, numeroase săli pentru divan[567] și o mănăstire cu ornamentații.

De asemenea, în cele patru părți ale palatului se află două sute de odăi, joase și cu etaj, ale pușcașilor dorobanți[568], adică odăi de ieniceri, iar în mijlocul palatului există un mare loc liber. Într-o parte se află grajdurile mari, iar în partea interioară a sălii divanului se găsesc încăperile pajilor[569] și diferite încăperi speciale, odăi de harem, precum și odăile doamnei, adică ale soției beiului, și băile. Curtea aceasta este un palat împodobit cu multe sute de construcții, avînd de jur împrejur și grădini frumoase.

---

557 *Bukariș.*
558 *Dembobicisa.*
559 *Kodja Mihal* (Mihai cel Mare sau cel Bătrîn), adică Mihai Viteazul. Mănăstirea Mihai vodă, situată, într-adevăr, pe o înălțime pe malul Dîmboviței.
560 *Kasım voyevod.* Nu există o mănăstire cu acest hram, ci o biserică, numită și biserica „de jurămînt", situată în spatele Muzeului de istorie al R.S.R. (N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor din București*, pp. 275—276).
561 *Esbot Nekula.* În București existau mai multe biserici cu acest hram, astfel încît este greu de spus la care se referă Evlia (*ibidem*, pp. 290—294).
562 Probabil biserica mitropoliei care avea hramul Sf. Constantin și Elena (*ibidem*, pp. 241—250).
563 *Radul bey*; se numea astfel după Radu Mihnea, cel care a refăcut mănăstirea (*ibidem*, pp. 259—264).
564 Probabil una din bisericile cu hramul Sf. Nicolae.
565 *Meryem Ana.* Greu de identificat.
566 *Bey Sarayı.*
567 *Divan hane*, săli pentru sfatul domnesc.
568 *Tarbans.*
569 *Içoglan*, copil de casă, paj.

Cînd dinastia osmană porneşte o expediţie într-o parte, atunci, potrivit legii, beiul Ţării Româneşti se alătură la expediţie cu douăsprezece mii de ostaşi. În faţa curţii domneşti, pe partea cealaltă a apei, se află o baie foarte plăcută.

Oraşul acesta se compune, în total, din douăsprezece mii de case, acoperite cu stuf sau şindrilă, majoritatea fiind joase şi încăpătoare[570]. Sînt puţine încăperi zidite din piatră, deoarece, ghiaurii de aici răsculîndu-se la fiecare şapte-opt ani, tătarii şi osmanlîii dau foc acestui oraş şi tot în anul acela ei îşi fac case joase şi utile. În cele vreo mie de dughene joase stau numai fete frumoase, care vînd mărfurile din prăvălii. Sub dughene au pivniţe, unde ei ţin diferite feluri de vinuri de culoarea rubinului şi siropuri de miere, precum şi băuturi, ca holerca[571] şi miedul[572]. Dar nu au vii, din pricină că iernile sînt foarte friguroase, iar de fiecare dată cînd ei se răscoală, tătarii şi osmanlîii le ruinează oraşele, grădinile şi viile, încît ele nu sînt de lăudat, iar viile care se găsesc produc struguri acri. Se mai află cu totul şapte hanuri pentru negustori, precum şi case de vămi. În prezent, oraşul acesta se construieşte pe zi ce trece.

Lăudarea casei de musafiri pentru musulmani[573]. Pentru musulmanii
478 veniţi din partea padişahului, a marelui vizir // şi din alte părţi, în afara oraşului se află un caravan-serai, asemenea unui han, cu cincizeci de odăi, aşezat, dincolo de rîul Dîmboviţa[574], la capătul unui pod de lemn. Acesta este un serai în interiorul căruia se află un mecet[575], un cimitir separat şi o grădină frumoasă. Are îngrijitori aparte, iar bucătarii[576] sînt ghiauri. Tainurile trimise din partea beiului le prepară bucătarii. În partea cealaltă a apei, lîngă acest palat, se află o baie frumoasă pentru femei.

Clima de aici fiind foarte plăcută, sînt foarte mulţi bărbaţi arătoşi şi femei frumoase. Îndeosebi cînd omul vede fetele necăsătorite umblînd cu capul gol şi cu părul despletit fir cu fir şi cu papucii galbeni în picioare, la drept vorbind, i se împrăştie mintea ca părul răvăşit. Dar majoritatea acestora sînt nişte sărmane cu moravuri uşoare[577]. Toate nelegiuitele de aici umblă cu faţa descoperită şi poartă fuste[578] de stofă şi de mătase aurită, în diferite culori.

---

[570] Vezi *Istoria României*, III, p. 68.
[571] *Horelga.*
[572] *Medonyo* sau *Madonyo.*
[573] Este vorba foarte probabil de aşa-numitul „Beilic", amintit în alte izvoare în sec. XVIII (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 95).
[574] *Bomboviçsa.*
[575] *Mesdjid (Mescid)*, lăcaş de rugăciune pentru musulmani.
[576] *Asarlari*, iar la notă: *aşbazları.*
[577] Informaţie eronată.
[578] *Fisdan.*

Toţi ghiaurii de aici poartă dulmane albastre, contăş de postav şi veşminte ca cei de la serhat, iar pe cap îşi pun căciulă tătărască. Mari şi mici, toţi îşi atîrnă de gît o cruce de aur, de argint sau de bronz, fiindcă aceşti ghiauri sînt din neamul lui Mesia, iar cartea lor este Evanghelia[579]. Au datini eretice şi, în loc de bairam[580], au unele zile nefaste, adică sărbătoarea de ouă roşii[581], care este aceeaşi ca la ghiaurii greci. Ei trăiesc în bune relaţii cu cei din neamul armenesc; nu le plac însă deloc evreii.

Au foarte mulţi ghiauri cărturari. Se îndeletnicesc mult cu ştiinţa matematicii, cu filozofia şi cu astronomia[582]. Pentru a prevedea chiar şi soarta oraşului lor, ei l-au cercetat şi pe zeul Marte[583], din zodia Scorpionului[584]. De aceea, pentru ei, tătarii, vînători de duşmani, sînt zeul Marte, deoarece aceştia vin o dată pe an şi-i lovesc cu săbiile. Potrivit ştiinţei astronomice, oraşul lor se află în a cincea zonă, la latitudinea...[585] şi longitudinea...[586] şi la gradul şi secunda...[587].

Dintre produse, cele mai renumite sînt: mierea, untul, ceara, tot felul de rachiuri zise horilca, apoi, băieţii destoinici şi fetele frumoase şi pîinea albă, numită franzelă[588]; toate sînt vestite şi demne de laudă.

În caz de mazilire sau de numire a unui nou bei, se dau o mie de pungi sultanului, două sute de pungi marelui vizir şi alte două sute de pungi pentru toţi ceilalţi demnitari[589]. Beiului îi rămîn o mie cinci sute de pungi, iar două mii de pungi se scot pentru căpeteniile[590] de la vilaieturi, pentru boieri, hatmani şi pîrcălabi[591]. În fiecare an se varsă în vistieria padişahului trei sute de pungi[592].

Potrivit legii sultanului Suleiman han, // se trimit bucătăriei imperiale: 479
miere, unt, ceară şi sare, în valoare de trei sute de pungi. În fiecare an se trimit la arsenalul împărătesc[593] piei de vită şi seu[594], în valoare de trei

[579] *Indjil (Incil)*.
[580] *Iyd*.
[581] *Kızıl Yumurta*, adică Paştele.
[582] Afirmaţie exagerată.
[583] *Merih*.
[584] Burdj-i Akreb.
[585] Lacună în text.
[586] Idem.
[587] Idem.
[588] *Frandjila* sau *frandjala*.
[589] Cifrele sînt exagerat de mari; la ocuparea tronului nu se plătea o sumă fixă (*Istoria României*, III, pp. 18–19).
[590] *Zabit*, comandant, căpetenie de oaste, etc.
[591] *Kapudan*; poate fi şi căpitani.
[592] În această vreme haraciul Ţării Româneşti era de 130 000 de taleri, deci 260 de pungi (*Istoria României*, III, p. 14).
[593] *Tersane-i amire*.
[594] *Don yagı*.

sute de pungi, pentru ungerea corăbiilor, iar pentru prizonieri dau pînză neagră de cînepă care serveşte la confecţionarea cămăşilor.

În fiecare an se trimit paşalei de Silistra, în dar, zece pungi ⟨de aspri⟩ şi postavuri şi atlasuri şi cîte o căruţă împodobită şi încărcată cu tot felul de mărfuri. De asemenea, ei trimit daruri şi sangeacbeilor[595] care ocupă posturi. În fiecare an, se trimite hanilor tătari cîte o haraba-trăsură[596], încărcată cu diferite daruri, împreună cu 50 de cai de rasă şi 20 pungi de bani. În afară de aceasta, hanul tătăresc trimite în fiecare an un agă din ţara sa şi îşi procură o sută de butoaie de miere. De asemenea, şi agăi respective îi dau zece pungi pentru acest serviciu şi-l trimit în Crimeea cu mierea. Acesta este un agalîc cu numele de bal agasî[597].

Şi la Istanbul[598], pentru bucătăria sultanului, dau...[599] oi, iar pentru marele vizir, capuchehăile lor trimit mereu o mie de ocale de carne; alte 3000 ocale de carne trimit cadiascherului şi ulemalelor, cadiului de Istanbul, marilor demnitari şi tuturor celor mari, ca tainuri. Ce-i drept, au cheltuieli ca acestea de multe mii, dar în vilaieturile de acolo se produc avuţii de cinci ori cît vistieria egipteană.

Am aflat foarte multe lucruri despre acest oraş, dar fiind cu neputinţă să relatez toate aceste lucruri, ca unul care scrie despre toate, m-am mulţumit numai cu atît, ocupîndu-mă de ale mele.

Într-o zi, încălecînd pe cai, cu beiul şi cu mai multe mii de ostaşi, şi privind într-o parte şi în alta, am mers spre răsărit vreun ceas şi am ajuns pe malul rîului Colentina. Nu este o apă mare. Izvorînd din partea de nord, din munţi, izvorul său e foarte aproape. Pe malul acestui rîu se află un palat mare[600] pentru bei, făcut în întregime din calcar[601]. Toţi craii petrec şi se distrează aici împreună cu doamnele[602] şi cu boierii, vameşii şi logofeţii lor. Din lacul mic de acolo şi din braţele pe care le formează acest rîu se pescuiesc tot felul de peşti, iar cei care aduc beiului peşte, în dar, se bucură de favoruri. Astfel, ei petrec foarte frumos pe malul acestui rîu înviorător. Într-adevăr, e un loc acoperit cu trandafiri, cu ierburi, avînd şi livadă plină de lalele, iar miile de feluri de cîntece ale păsărilor dau omului o viaţă nouă.
480 Într-o parte cîntă din gură matrapazii[603] // şi cîntăreţii, iar în altă parte

---

[595] *Mirliva.*
[596] *Hinto araba*, „căruţă în formă de trăsură".
[597] *Bal agası*, „agă pentru miere".
[598] *Islambol.*
[599] Spaţiu liber.
[600] *Kasr-ı ali.*
[601] *Djebes*, ipsos; probabil că autorul se referă la culoarea albă a palatului; calcar(?).
[602] În text *Roya*, iar în notă apar formele: *Dobalari* şi *Doya*; evident, e scris greşit, în loc de *Domna*, adică doamna, soţia voievodului, în cazul de faţă.
[603] *Matraban*, în loc de *matrabaz*; aci în sens de „oameni de veselie".

se aud glasurile triste ale privighetorilor din livezi. Toate produc o armonie minunată. Clima este într-adevăr plăcută, iar grupurile alcătuite din musulmani şi nemusulmani, care sînt cu toţii făpturi ale lui Allah, se strîng cete-cete la umbra pomilor fără de sfîrşit, unde nu se vede soarele, şi petrec cu atît mai bine cu cît sînt mai mulţi şi aduc mulţumiri padişahului, a cărui bunăvoinţă este nemărginită. Pe scurt, o astfel de livadă pentru petreceri nu am mai văzut în ţara valahă[604]. Allah să-i ajute în propăşire şi să-i facă fericiţi pe robii săi!

Acolo s-a dat un ospăţ atît de îmbelşugat, încît fiecare flămînd a mîncat cît a vrut, umplîndu-şi burta. După zaiafet, pentru a uşura digestia, am încălecat pe cai şi ne-am dus la vînătoare spre apus, iar seara, la mănăstirea Colentina, marele vornic[605] a dat un ospăţ care, de asemenea, a fost minunat.

Aici s-au dat daruri la 300 de persoane, iar umilului de mine mi s-a oferit ca dar un cal buiestraş. După aceasta, iar călare pe cai, am venit în oraşul Bucureşti, cu mare alai şi cu mii de torţe, cîntînd din mehterhaneaua dinastiei otomane şi din mehterhaneaua afurisiţilor[606], şi ne-am odihnit la locuinţele noastre.

Capitolul de informaţii de completare despre oraşul Bucureşti[607]. *Capitolul despre denumirea rangurilor şi numele posesorilor de ranguri.*

Dintre toţi, unul e *marele logofăt*[608]. Acesta este căpetenia tuturor boierilor, adică a boierilor stăpîni[609]. În mîna lui se află pecetea întregului vilaiet.

Apoi vine *vornicul cel mic*[610]. Jumătate din întregul vilaiet se află sub jurisdicţia lui şi el judecă toate pricinile care se ivesc. *Al doilea vornic* judecă toate pricinile din cealaltă jumătate a vilaietului.

Primul hatman[611] este comandantul suprem[612] al oştirii din întregul vilaiet.

---

604 *Ulah.*

605 *Baş vornik.*

606 *Efrasiyab.*

607 *Bukariş.* Sub o însemnare cu asterisc se arată că în manuscris se află aici un spaţiu liber de 4 rînduri.

608 *Baş logofet.*

609 *Hakim beyler.* Informaţie inexactă; cel mai mare dregător era marele ban, urmat de marele vornic şi apoi de marele logofăt.

610 *Küçük vornik.* Este posibil ca Evlia să se refere la marele vornic care judeca pricinile ivite între locuitorii din Ţara Românească, cu excepţia Olteniei, unde judeca marele ban numit probabil de Evlia al doilea vornic).

611 *Baş hatman.* În Ţara Românească nu exista hatman ca în Moldova; aici comandantul armatei era marele spătar.

612 *Baş serdar.*

Hatmanul al doilea[613]; acesta strînge armata din întregul vilaiet.

Postelnicul[614] este chehaiaua beiului.

Paharnicul[615] şi *cuparul*; aceştia doi sînt oamenii de încredere ai beiului şi el bea totdeauna vinul dat de ei.

Spătarul[616] e cel care ţine spada beiului, ca şi siihdarii.

481 // *Vistierul*[617] e defterdarul întregii avuţii.

Comisul[618] este imbrohorul[619].

Jitnicerul[620] este intendentul bunurilor de consum[621].

Logofătul al treilea[622] e teşcheregiul, dar are aparte şi un divan-efendi musulman.

Uşierul este primul portar[623].

Şătrarul este căpetenia slujitorilor pentru cort.

Cămăraşul este vistierul beiului.

Armaşul este şeful paznicilor[624]. Allah să-i ierte, dar cînd aceştia schingiuiesc pe vinovaţi, nici în ţinutul Ardealului nu se pot da asemenea pedepse!

Stolnicul[625], adică iskemledji[626].

Stolnicul[627], adică çaşneghir-başî[628].

Vătaful[629] este intendentul ceauşilor.

Boierii[630] sînt „beii" de ţinut.

Pîrcălabii sînt tot stăpînitori.

---

613 Funcţie inexistentă.

614 *Postellik* sau *Postilek*.

615 *Behrail* şi *behranik*.

616 *Isbatar* şi *isbartar*.

617 *Vistier* şi *sitiar*.

618 *Komisin*.

619 *Emir-i ahor*. Imbrohorul era „mai marele grajdurilor" (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 159).

620 *Ziyenkâr* (cit. *zienkiar*). Dregătoria a existat în Ţara Românească numai între 1672—1674 (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 289).

621 *Arpa emini*. El se ocupa de aprovizionarea cu grîne a curţii.

622 Evlia omite pe logofătul al doilea, funcţie mai importantă decît a logofătului al treilea, care — în plus — este foarte rar amintit în documente.

623 *Başkapudjibaşi*. În Ţara Românească dregătorul se numea mare portar, nu uşier.

624 *Ases başı*.

625 *Ustolnik*.

626 *Iskemledji*, „cel care se îngrijeşte de scaunul domnesc"; de fapt de masa (СТОЛЬ) domnului.

627 *Ustunik*.

628 *Ceaşneghiarbaşi*, „starostele celor care gustă mîncarea domnească".

629 *Vatah* şi *tah*. Dregătoria de vătaf nu avea importanţa atribuită de Evlia.

630 *Boyar*.

Clucerul[631] este şeful magaziilor[632].
Medelnicerul[633] este şeful celor care servesc la masă.
Sulgerul[634] este şeful măcelarilor.
Agaua dorobanţilor[635] este ca agaua ienicerilor.
Vameşul[636] este administratorul vămii[637].
Au multe denumiri ca acestea, dar noi ne-am mulţumit numai cu atît.

Dregătorii menţionaţi mai sus sînt stăpîni în numele padişahului, pentru buna rînduială a vilaietului.

Dregătorii pomeniţi mai sus cu titlurile lor sînt, toţi, oameni cinstiţi şi oşteni înarmaţi. Au mulţi ostaşi dorobanţi. Pe toate steagurile acestora se află, ca semn, un vultur cu aripile întinse şi ei merg sub comanda unui demnitar, înarmaţi, alai după alai, cîntînd dintr-un fel de tobe.

Despre scrisul de pe monedele lor denumite penez[638]. În vremurile vechi, înainte de apariţia dinastiei otomane, aceştia, la rîndul lor, aveau o crăiie aparte. Şi avînd mine de argint şi de aur, băteau beşlici zişi başeca[639] şi monede de aur zise „yüzkat"[640] şi guruşi numiţi taică[641]. După ce au trecut sub stăpînirea dinastiei otomane li s-au ridicat monedele[642] şi au numai bani de aramă[643] numiţi *penez*. Aceştia se băteau în oraşele Bucu-

---

[631] *Kulçar.*
[632] *Kilardjibaşî.*
[633] *Medenenkâr* (cit. *medenenkiar*).
[634] *Sulçar.*
[635] *Darabas agası* şi *darabans agası.*
[636] *Amoş* sau *amuş.*
[637] *Gümrük emini.*
Comparînd lista dregătorilor din Ţara Românească cu cea din Moldova (vezi vol. V, p. 358), observăm că Evlia a copiat aproape aidoma pe prima după cea de a doua, fără a remarca deosebirile existente între dregătoriile din cele două ţări; aşa se explică faptul că marele logofăt este considerat cel mai mare dregător în ambele ţări (deşi avea această situaţie numai în Moldova), că sînt trecuţi la Ţara Românească unii dregători existenţi numai în Moldova (hatmanul, jitnicerul, logofătul al treilea, uşarul etc.), ca şi ordinea aproape identică în care sînt înşirate dregătoriile, ordine diferită în cele două ţări. Din aceste liste lipsesc unii dregători importanţi (banul, pitarul, serdarul), dar sînt trecuţi în schimb vătafii, slujbaşi mici care nu erau consideraţi dregători.
[638] *Penez.*
[639] *Başeka* sau *başka*, iar la notă: *patka* sau *pateka*; probabil, în loc de zlot.
[640] *Yüzkat* sau *Yozkat*; probabil în loc de ducat.
[641] *Tayka* sau *tayeka*; probabil o deformare din taler.
După cum se ştie, domnii Ţării Româneşti din sec. XIV—XV au bătut ducaţi, dinari şi bani, pe lîngă care circulau numeroase monede străine, de aur şi argint. Vezi Octavian Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, pp. 13—23.
[642] Ultimul domn care a emis monedă în sec. XV a fost Basarab Laiotă (1473—1477) (*ibidem*, p. 23).
[643] Asemenea bani mărunţi de bronz a bătut Mihnea al III-lea (1658—1659), în vremea căruia s-a reluat pentru scurtă vreme emisia de monedă proprie *(ibidem)*.

reşti şi Tîrgovişte[644]. Acum, nu-i mai bat nici pe aceştia, ci fac aliş-veriş numai cu vechile lor monede[645] sau cu banii ardeleneşti.

Pe o parte a banului lor e scris numele beiului, iar pe partea cealaltă se află chipul lui Isus Christos[646] şi data.

482 *Despre limba neamului valah cel rău*[647]

E adevărat că aceştia sînt creştini ca şi cei din neamul moldovenilor, dar există unele deosebiri şi nepotriviri în riturile lor.

De asemenea, şi limba lor este aceeaşi, dar diferă unele denumiri şi au unele expresii de fineţe. De exemplu, ei zic: unu (1), doi (2), tri (3), patru[648] (4), tinsi[649] (5), şase[650] (6), şapte[651] (7), opt (8), nouă[652] (9), zece[653] (10) şi una[654] (11) şi doi[655] (12) şi trei[656] (13) şi patri (14) şi şase[657] (15) şi şese (16) şi şapte (17) şi opt[658] (18) şi novi (19), doi zeşi (20), tri zeşi (30), patrizeşi (40), sinşi zeşi (50), şesi zeşi (60), şapte zeşi (70), opt zeşi (80), novi zeşi (90), o suta (100).

Aceste socoteli se aseamănă cu cele din limba polonă şi cu cea a valahilor din Ardeal şi cu limbile celor de neam slovac şi korol.

...[659]e numele lui Allah.

...[660]e numele Profetului.

Pîine[661], apă[662], carne, brînză[663], caş[664], mel (sau med)[665], unt, farina[666],

---

644 *Berkoviş.*
645 *Birler*, în loc de *nenez.*
646 *Hazret-i Isa.*
647 *Eflak-ı ak.*
648 *Patri.*
649 *Tins* sau *nins* sau *sinşi.*
650 *Seşe.*
651 *Sapti* sau *sapte.*
652 *Novi.*
653 *Zeş.*
654 *Şuvna*, în loc de „zece şi una".
655 *Şu doi.*
656 *Şu trei.*
657 *Seş* sau *şis* şi *tetes*, în loc de *şinşi*, adică „zece şi cinci".
658 *Şi obt.*
659 Lacună în text.
660 Idem.
661 *Pıyna.*
662 *Aya*, în loc de apă.
663 *Prınza.*
664 Se referă la caşcaval.
665 În loc de *miere, miel* sau *mied.*
666 Adică *făină.*

oțetu[667], lapte acru[668], oaie, prune, meri, peri, scoruși[669], porumberk[670], cioma[671], piersici[672], cireși[673], vișine[674], nuca, ou, gaină, ganoroșca[675], gîscă, porumbel[676], zincoci șed[677], scoală-te și du-te[678], dad-i orci (adu-orz), // 483
nu-i duce (nu aduc), adu cîru (adu grîul), adu ovăz, adu pai, adu malai, vacă, bog (bou), bipol (bivol), bițel[679] (vițel), capra[680], miel, ursu, lup, hulpe, iepule[681], ogarcă, fată, baba, purunc (prunc), nevastă, gazta (gazdă), doj[682], fu... te-n p... măta-ta[683], fu... te-n cu.ul[684], culcă-te, fu...te[685] sor-ta, un-te duci jupun (unde te duci jupîne?), scol (scoală!).

Au multe sute de mii de cuvinte și expresii ușoare de acest fel, dar noi nu le-am scris pe toate. Persoanele care sînt obligate, ca mine, să călătorească prin lume trebuie să cunoască cîte ceva din fiecare limbă, ca să fie atente, înțelegînd cele ce spun împotriva lor, în caz că nu le va fi pe plac.

Călătorii trebuie să știe cîteva cuvinte despre băutură și mîncare, spre a-și putea satisface nevoile stomacului și chiar să se salveze, la nevoie. În orice privință, știința este mai bună decît ignoranța, mai ales dacă nimerești într-o țară păgînă ca aceasta. De aceea e nevoie să știi, mult sau puțin, limba lor, dar e mai bine să nu le spui asta...

După ce am vizitat acest oraș, București, am primit scrisori și daruri de la bei, adresate beiului Moldovei, caimacamului de Tighina[686], agalei de țărmuri[687], agalelor din Cetatea Albă, beiului din Oceakov[688] și însuși

---

667 *Oçetu.*
668 *Layte acru* (grafiat greșit), iaurt *(yogurt).*
669 *Uşkuruşa* și *uskuruşa.*
670 *Porumberk* sau *porumbedel* e dat cu sens de afine *(güvem yemişi)*, dar e vorba de porumbel, pentru că mai departe „porumb" e dat cu sensul de porumbel.
671 *Çuma* sau *çoma*, e dat cu sensul de *struguri (üzüm).*
672 *Persiş.*
673 *Şireş.*
674 *Pişne.*
675 În sens de „curcă" *(Mısır tavugu)*. În turca modernă: *Hindi.*
676 În text: *Porumb*, iar la nota 18 din volum: *porump.*
677 În loc de „vino-ncoace, șezi!".
678 „*Skoli-de, duçi*".
679 *Biçel.*
680 *Payra*, iar la notă: *capra*. La literele *f* și *y* lipsește cîte un punct (alfabet arab).
681 În loc de *iepure, vulpe.*
682 *Doj* sau *voj* sau *voz*, în sens de „*soț*".
683 Expresie de înjurătură. Este transcrisă de autor în întregime, iar traducerea în l. turcă e aluzivă.
684 Idem.
685 În text: *be.*
686 În text: *Yelder*, iar la notă *Belder*, în loc de Bender.
687 *Yalı agası.*
688 *Ozu.*

efendiului nostru, hanul Mehmed Ghirai, hanul Crimeii, şi fiului său, prinţul serdar Ahmed Ghirai, şi prinţului calgai şi prinţului nureddin.

484 // Beiul Ţării Româneşti mi-a dat şi sărmanului de mine, în dar, o pungă cu guruşi, o blană de samur, doi cai buieştri şi alţi doi cai, iar slujitorilor mei le-a dăruit cîte 20 de galbeni şi postav şi pînzeturi, dîndu-ne şi însoţitori.

Despre conacele prin care am trecut în călătoria noastră, începînd din oraşul Bucureşti, din Ţara Românească, şi pînă în vilaietul Crimeii.

Mai întîi, pornind din oraşul Bucureşti, spre nord, am trecut prin şaptezeci de sate locuite şi bogate, prin cîmpii, dealuri, livezi şi vii, care semănau cu nişte raiuri pămînteşti, iar după cinci ore am ajuns în oraşul Tîrgovişte[689].

Despre a doua capitală, marele oraş Tîrgovişte

În limba valahă înseamnă[690]... Întemeietorul acestui oraş este tot Ebu-Kureyş, fiul lui Djebel-i Himme.

Apoi, oraşul de fundaţiuni religioase[691] care este Tîrgoviştea a trecut în stăpînirea craiului Ardealului şi a craiului leşesc şi apoi a trecut de la un stat la altul[692].

A fost ars o dată de Timur han[693] şi o dată de Tohtamîş han, iar hanii tătari au incendiat acest oraş în mai multe rînduri[694], dar ⟨locuitorii⟩ iarăşi l-au reparat.

Apoi, în anul 782[695], Ildîrîm Baiazid han[696] l-a luat din mîinile ghiaurilor valahi[697], dar a trecut din nou sub stăpînirea ghiaurilor şi, în cele din urmă, în anul 975[698] a fost cucerit de Suleiman han.

Acesta, de asemenea, este o altă capitală a beilor valahi. În trecut fusese un oraş mare. În acest ţinut înfloritor şi fericit se află mult fier[699] şi cărbune[700]. Nu văzusem încă acest oraş, dar l-am găsit dărăpănat. Îl reconstruiau încă.

---

689 *Terkoviş* sau *Terkuş*.

690 Lacună în text. Numele indică locul unde a fost un tîrg sau tîrg părăsit (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 162; Em. Constantinescu, *Cîteva date şi păreri despre fondarea şi numele oraşului Tîrgovişte*, în „Tîrgoviştea", I, 1939, nr. 1, p. 10.)

691 *Vakuf.*

692 Informaţie inexactă; Tîrgoviştea a fost tot timpul în stăpînirea Ţării Româneşti.

693 Adică Timurlenk. De fapt e vorba de expediţiile urmaşilor lui Ginghiz-Han.

694 Informaţie inexactă; oraşul s-a format la sfîrşitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea.

695 7 april. 1380 — 27 mart. 1381 (greşit).

696 Baiazid I (1389—1402).

697 *Ulah.* Informaţie inexactă.

698 8 iul. 1567 — 25 iun. 1568 (greşit). Soliman (1520—1566) nu a cucerit Tîrgoviştea.

699 *Tek.*

700 *Pomez.* Informaţie greşită.

În anul 1071[701], cînd s-a răsculat beiul Țării Românești, Mihnea Djivan bei[702], el a ucis pe toți negustorii musulmani, le-a prădat toate mărfurile și cînd, închizînd pe serdarul Fazîl pașa și pe alți trei viziri în cetatea Giurgiu, se lupta cu ei, în timpul acesta, sărmanul de mine mă aflam, împreună cu armatele tătare, în vilaietul Moldovei, în orașul Iași, unde îl nimiciserăm pe numitul creștin Constantin Cîrnul[703]. După aceea, noi am făcut incursiune în țara valahilor, pe care am pîrjolit-o; după aceea am devastat-o și am luat multă pradă și mii de prizonieri.

Atunci, acest oraș al Tîrgoviștei fusese atacat, prin surprindere, de armatele lui Konakdji Kara-Ali pașa și de oștile din Dobrogea și din // Deliorman, care, luînd nenumărate prăzi și multe bogății, dăduseră foc 485
orașului.

Acum se reparau cele vreo 500 de case acoperite cu șindrilă și cu trestie. Au rămas în total nouă mănăstiri, clădite din piatră și care erau ca niște cetăți. Atît viile cît și grădinile erau și ele în ruină. Are, în total, vreo 50 de dughene și două hanuri. Orașul este așezat într-un loc înalt, iar apa și aerul sînt foarte plăcute, căci acest oraș este foarte aproape de podișurile[704] vilaietului Ardealului.

Allah a făcut ca, într-o zi, cînd noi locuiam și petreceam în casa unui boier al beiului, să vină un curier ghiaur de la Poarta fericirii și să comunice că beiul a fost mazilit, iar domnia vilaietului Țării Românești a fost acordată lui Esir Debedji-oglu[705]. Atunci toți creștinii, caimacamul și boierii au rămas uimiți. Ei l-au trimis îndată pe curier la București pentru a-l înștiința pe beiul cel mazilit.

A doua zi, a venit îndată noul bei al Țării Românești, beiul Esir Debedji aga, în a doua capitală, Tîrgoviște, împreună cu aga de înscăunare[706] și cu aga de steag[707] și s-a suit pe scaunul dăruit de sultan și adus de aga de înscăunare și, primind steagul și tuiurile și luînd în mîna sa sceptrul, a convocat marele divan unde i-au arătat supunere toți boierii cu dregătorii și, fiecare păstrîndu-și rangul, au început să strîngă birurile.

În aceeași zi, cînd am ajuns acolo și noi, umilul de mine și însoțitorii mei, el ne-a spus: „Hei, scumpul meu, Evlia efendi, bine ai venit la noi!

---

701 Greșit 1071H. = 1660/61. Este vorba de anul 1659.

702 Mihnea al III-lea Radu (1658—1659).

703 Kostantin *Yürüviș*, în loc de *Burunsuz*; Constantin Cîrnul, adică Constantin Șerban (1659, nov.).

704 *Yaylak*.

705 Eustratie Dabija (?). Acesta n-a domnit în Țara Românească, ci în Moldova (1661—1665), ceea ce ne face să credem că întrevederea povestită de Evlia nu corespunde realității. În Țara Românească domnea Radu Leon (1664—1669).

706 *İskemle agası*.

707 *Sandjak (sancak) agası*.

Noi am auzit că, după ce ai fost la craiul de la Viena[708], ai plecat prin provinciile germane[709]. Bine ai venit printre noi!" El s-a bucurat foarte mult cînd i-am povestit aventurile mele şi că în doi ani şi jumătate am străbătut tot pămîntul care aparţine celor şapte crăii. Atunci el a pus să mi se pregătească un conac, mi-a dat bani şi mi-a fixat un tain şi am petrecut cu el timp de o săptămînă întreagă.

După aceea, luînd şi de la el scrisori către beiul Moldovei, către hanul tătarilor şi către hanzadele, am pornit la drum, după ce mi-a dăruit doi cai buiestraşi, alţi trei cai, două bucăţi de postav şi două de pînzeturi, trei sute de guruşi, precum şi însoţitori.

486 *Despre conacele prin care am trecut în drumul nostru spre Crimeea, prin vilaietul Moldovei.* Mai întîi, ieşind din Tîrgovişte, am mers şapte ceasuri spre răsărit.

Conacul zis localitatea Cerpa[710], fiind hassul beiului Ţării Româneşti, este un sat alcătuit din 500 de case, populat şi cu grădini înfloritoare.

Despre o minune a lui Allah. În acest sat am văzut un ghiaur cu o faţă ciudată şi înspăimîntătoare, avînd o formă curioasă. Toate părţile trupului său erau la locul lor, dar capul îi era turtit şi lat ca o scîndură, de la gît spre ceafă. O ureche, un ochi şi o sprînceană se aflau pe o parte a „scîndurii", iar pe cealaltă parte a ei se găseau cealaltă ureche, o altă sprînceană şi un ochi. Acolo unde trebuia să fie fruntea şi gura, nasul şi bărbia, era de fapt marginea „scîndurii". În cele două părţi ale „scîndurii" avea cîte doi dinţi scoşi afară, ca de cămilă; partea gîtului, lată ca o scîndură, era mai groasă decît capul. Urechile îi erau aşezate pe cele două părţi şi păreau ca urechile de elefant. Ele se mişcau întotdeauna, de parcă ar fi fost nişte evantaie, pentru că, din urechile lui curgînd un lichid galben, ca grăsimea de petrol, muştele se îngrămădeau în urechi, din care pricină el le mişca încontinuu.

Ochii îi avea rotunzi, ca de porumbel, şi erau atît de plăcuţi şi de desăvîrşiţi şi cu gene ca narcisele, încît cel care îi vedea rămînea uimit. Sprîncenele i se amestecau cu mustăţile de la gură, ca şi cum sprînceana ar fi fost creată în loc de mustăţi. Bărbia i se afla pe marginea „scîndurii" late şi avea numai 40—50 de fire.

El mînca tot ce găsea. Stînd la colţul unei mănăstiri, toţi trecătorii creştini îi aduceau mîncăruri şi băuturi de tot felul. Mînca mai ales grîu, orz şi multe paie[710bis] şi bea apă cît un elefant şi cît un bivol. După aceea umbla prin frig. Pronunţa cuvinte care semănau cu un bîzîit de albine.

---

708 *Beç.*
709 *Alaman.*
710 *Çurpa* sau *Çarpa.*
710bis Aşa e în text.

Cînd dormea, se culca pe spate şi nu putea dormi decît în acest fel. Era o făptură ciudată. Allah e în stare de toate!

După ce am văzut şi acest lucru, am trecut prin valea Prahovei[711] şi am ajuns la conacul zis satul Serina[712]. Este un sat populat, cu boier. Are o mănăstire mare. După aceasta, mergînd încă cinci ore tot spre răsărit, am trecut cu caii rîul Ialomiţa[713] şi am mers alte şase ore tot spre răsărit.

Descrierea tîrgului Gherghiţa[714]. Îl văzusem mai înainte în stare prosperă, iar în anul 1071[715], cînd se răsculaseră Ţara Românescă şi Moldova,
//umilul de mine şi armatele tătare plecaserăm din oraşul Iaşi şi, făcînd 487
incursiune, cînd ajunseserăm în această localitate, o prădaserăm, iar după ce luaserăm prăzi şi toată avuţia acestui oraş, Gherghiţa, îi dăduserăm foc. Acum era în curs de refacere.

Oraşul este aşezat pe o cîmpie şi are grădini şi vii. E un oraş valah cu două mănăstiri şi cu 50 de dughene. Boierul-stăpîn, respectînd înscrisul beiului Ţării Româneşti, ne-a dat tot ce ne trebuia: mîncare şi băutură, cîte un guruş pe zi, precum şi bani pentru cheltuială de drum. Am fost bine primiţi şi cinstiţi. După aceasta, trecînd din nou rîul Prahova şi încă o altă cîmpie, am mers patru ore spre răsărit.

Despre oraşul Buzău[716]. Şi acesta este al unui alt boier. Stăpînul lui, boierul[717], primindu-ne şi el cu mare cinste, ne-am odihnit aici o noapte. Acest oraş este aşezat pe un şes cu cîmpii întinse. Are şase sute de case şi două mănăstiri, una de construcţie nouă, iar cealaltă veche[718], precum şi o sută de dughene. Este un oraş foarte plăcut, împodobit cu vii şi cu grădini. Sînt şi mulţi bărbaţi arătoşi şi multe femei plăcute.

De aici, mergînd tot spre răsărit, am trecut rîul Buzău, de la marginea oraşului, călare pe cai şi, timp de cinci ore, am mers prin cîmpii înfloritoare.

Despre frumosul oraş Rîmnic[719]. Şi acesta atîrnă de un boier. Boierul acestui oraş, conăcindu-l pe sărmanul de mine într-un serai frumos, ne-a

---

711 *Pırahova.*

712 *Serina,* iar în notă: *Serbena* şi *Perina,* Periş? (?)

713 *Yalomiçsa.*

714 *Gergiçsa* sau *Gergeçse.*

715 1660–1661. Vezi vol. V, p. 345.

716 *Buzo* sau *Buzeu* sau *Pozavi.*

717 În această epocă oraşele nu aveau alt stăpîn decît pe domnul ţării. Probabil Evlia se referă la un dregător local, reprezentantul domnului.

718 Este vorba de episcopie, refăcută de Matei Basarab la 1649, şi de mănăstirea Banu, clădită la sfîrşitul sec. XVI (N. Stoicescu, *Bibliografia Ţara Românească,* I, pp. 112–113).

719 *Rimlik* sau *Remlik.*

primit bine şi cu cinste. Acest oraş frumos este aşezat pe malul rîului Rîmnic, la poalele unui podiş, avînd grădini şi vii înalte. Aci se află şase mănăstiri[720] şi vreo cinci sute de prăvălii, unde vînzarea o fac fetele.

După ce am luat soldă, însoţitori şi două harabale telega[721] de la boierul acestui oraş şi ne-am aşezat lucrurile noastre în harabale, care formează casa noastră călătoare, ne-am îndreptat spre răsărit şi, în timpul celor şase ore de mers, ne-a apucat o ploaie care ne-a făcut să străbatem cu multă greutate o cîmpie întinsă. În sfîrşit, am ajuns la menzilul minei de silitră. Odată cu sosirea noastră acolo, a încetat şi ploaia, iar vremea s-a limpezit de tot, astfel că am putut să vizităm împrejurimile.

În cîmpia nemărginită pe care am străbătut-o avusese loc, mai înainte,
488 o mare bătălie între craii Ţării Româneşti şi ai Moldovei[722], // care ţinuse
patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi. Aici ei se măcelăriseră aproape complet. Cadavrele stau îngrămădite ca un munte şi sînt acoperite cu pămînt. Şi acum e înalt ca un munte.

Pe povîrnişul acestui deal, într-o colibă, stă de pază un intendent. Toate raialele din acest sat sînt scutite de corvezi[723], dat fiind că aceste raiale scot silitră din deal. În această privinţă, aici se află însă o minune a lui Allah. Scoţînd oasele îngropate în trecut în acest deal, se vedea că ele se transformaseră în silitră. După ce se fierb în cazane, acestea devin silitră albă. Chiar eu însumi, sărmanul de mine, văzusem, în călătoria mea prin provinciile regelui Suediei[724], cum creştinii din aceste locuri ardeau în foc oseminte umane, iar din cenuşa lor făceau iarbă de puşcă albă şi, cînd se descărca arma, nu ieşea deloc fum negru şi nici zgomot, dar glontele atingea ţinta.

M-am mirat foarte mult cînd am văzut că oamenii din vilaietul Ţării Româneşti extrag silitră din oseminte omeneşti. Un intendent aparte este pus peste această mină de salpetru şi el obţine venituri însemnate. După ce am văzut şi acest fapt, am mers patru ceasuri spre răsărit.

Despre marele oraş Focşani[725]. E format din două oraşe mari, aşezate faţă în faţă, ⟨iar⟩ între ele curge rîul Milcov[726]. Partea dinspre Ţara Românească este administrată de un stăpîn care atîrnă de beiul Ţării Româneşti[727].

---

[720] Cifră exagerată; singura mănăstire, Adormirea, a fost construită mai tîrziu de C. Brîncoveanu. La acea dată existau în oraş două biserici (*ibidem*, pp. 536—538).

[721] *Paliza*, iar în notă: *talika*, teleagă.

[722] Matei Basarab şi Vasile Lupu.

[723] *Tekâlif-i şakka*, „munci (dări) forţate".

[724] *Isfadj (Isfac)*.

[725] În text: *Nofşan*, iar în notă: *Fohşan*.

[726] *Boval*, iar în notă: *Noval*.

[727] Este vorba de marele căpitan de margine, dregătorie înfiinţată de Matei Basarab (N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, pp. 257—258).

Stăpînul oraşului aşezat de cealaltă parte a podului e boierul care administrează oraşul în numele beiului Moldovei[728].

În cele două oraşe s-au clădit case noi care înfrumuseţează oraşul, deoarece tătarii distruseseră, în anul 1071[729], aceste două oraşe. Participînd la aceste evenimente, luasem şi eu, umilul de mine, multe prăzi.

Această apă formează hotarul dintre Ţara Românească şi Moldova, de la Focşani pînă în munţii Braşovului, dinspre nord, din ţara Ardealului.

Partea cealaltă, adică partea dinspre răsărit a apei, este vilaietul Moldovei, iar partea de apus, adică partea de dincoace, este Ţara Românească, ce se termină aici. Rîul acesta, Milcov, vine tot din munţii vilaietului secuilor din ţara Ardealului şi, trecînd prin oraşul Focşani, pe sub poduri, se îndreaptă spre sud şi formează hotarul dintre //Moldova, la răsărit, şi Ţara Românească, 489
la apus, pînă la vărsarea sa în Dunăre.

La capătul cestălalt al podului de la Focşani stă un vameş pus de beiul Ţării Româneşti, care încasează taxele vamale de la cei care se duc şi se întorc, iar pe cealaltă parte a podului se află un vameş al beiului Moldovei, care percepe dările vamale. Acestea aduc venituri foarte mari, căci de la toţi ghiaurii care trec pe acolo iau haraci[730], încît veniturile acestea se ridică la suma de 200 000[731] de guruşi.

În cele două părţi ale acestor două oraşe se află construcţii foarte frumoase. Chiar acum e în refacere şi mai mare. Aceste două oraşe fuseseră arse de noi mai înainte, dar, mulţumită lui Allah, acum le-am văzut reconstruite. În cele două oraşe sînt cu totul cîte 5.000 de case acoperite cu şindrilă şi cu trestie, joase şi cu etaj, dar cele mai multe sînt joase.

Fiecare oraş are cîte şapte mănăstiri, clădite din piatră[732], încît, în timpul atacului de noapte, deslănţuit împreună cu tătarii, împotriva acestui oraş, mai multe mii de ghiauri se refugiaseră în interiorul acestor mănăstiri şi se luptaseră un timp destul de îndelungat. În cele din urmă, cucerind aceste mănăstiri, făcuserăm prizonieri pe unii dintre călugări şi pe alţi creştini, iar pe alţii îi trecuserăm prin sabie.

Acum bisericile lor sînt mult mai bine refăcute ca în trecut; mai ales spre hotarul dinspre Ţara Românească, beiul Ţării Româneşti, beiul creştin, Grigoraşcu[733], a zidit o mănăstire foarte bogat împodobită şi cu multe fun-

---

[728] Dregătorul moldovean era starostele de Putna.

[729] 1660–1661. De fapt în 1659 cînd se răsculase Mihnea al III-lea.

[730] *Haradj*, aici în sensul de vamă.

[731] *İki kere yüzbin* (2 × 100 000).

[732] Cifră exagerată; în Focşani existau la acea dată cel mult 7 biserici şi o mănăstire, de care va fi vorba mai jos (N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, pp. 310–314).

[733] În text: *Lioroşli*, iar la notă: *Ligoroşti*, adică Grigore Ghica, domn al Ţării Româneşti (1660–1664).

daţii pioase[734]. În interiorul ei a săpat ⟨o fîntînă⟩ cu apă dătătoare de viaţă şi a construit un aşezămînt de binefacere, unde se fierbe în fiecare zi ciorbă de grîu, care se serveşte pentru sufletul Sfintei Maria[735] şi se distribuie din belşug cîte o strachină de ciorbă[736] şi cîte o bucată de pîine creştinilor sărmani, precum şi călătorilor musulmani şi nemusulmani.

După vizitarea ţinuturilor germane[737], umilul de mine am trecut prin şapte crăii, pînă ce am venit în acest oraş, dar aici am văzut[738] aşezăminte de binefacere. Dar în provincia[739] germană, în provincia Dunkerque[740] şi în provincia Danemarca[741] sînt multe instituţii de binefacere unde se distribuie mîncare.

Satele din împrejurimile Focşanilor, dinspre Ţara Românească, sînt bogate şi frumoase şi, deoarece aceste sate sînt foarte aproape, oraşul Focşani devine tot mai bogat şi mai frumos.

Descrierea bîlciului din oraşul Focşani. În oraşul din partea Ţării Româneşti are loc, o dată pe an, un bîlci, în timpul verii, iar în oraşul din partea Moldovei se ţine un astfel de bîlci tot o dată pe an, dar toamna. Întîmplîndu-se să nimeresc în timpul bîlciului din iulie, care are loc în oraşul dinspre Ţara Românească, l-am vizitat şi am văzut multe lucruri curioase.

490 Peste o sută de mii de oameni cu căciuli negre şi de postav, // în diferite culori, veniţi cu mărfuri din cele patru unghiuri ale celor şapte zone, chiar şi din Melirak[742], din vilaietul Turan[743], din China[744], din vilaietul Mahan[745], ridicaseră la marginea oraşului, pe lîngă dughenele de piatră, mii şi mii de dughene din nuiele, din corturi şi din covoare. Negustorii mari vînd aici stofe de mătase albă, ţesute cu fire de aur, atlasuri şi pînzeturi. Timp de patruzeci de zile şi nopţi, ei strîng mărfurile lor seara şi le desfac dimineaţa, spre a fi expuse vînzării. Fiecare îşi vinde mărfurile preţioase. Dar şi în

---

[734] Mănăstirea Sf. Ioan, construită la 1663—1664 (*ibidem*, p. 312). Vizita lui Evlia a avut loc după domnia lui Grigore Ghica.

[735] *Meryem Ana.*

[736] *Çobra.*

[737] *Alaman.*

[738] În text: *gördüm* (am văzut), iar la notă: *görmedim* (nu am văzut).

[739] Autorul întrebuinţează termenul de *vilayet.*

[740] *Dunkarkiz.*

[741] În unele pasagii din *Seyahatname* (I, p. 299; VII, p. 390 şi 495—496). Evlia Celebi afirmă că a călătorit doi ani şi jumătate în Occident, vizitînd: Boemia, Prusia, Polonia, Suedia, Danemarca, Olanda şi Flandra, pînă la Dunkerque şi „pînă la Ocean". Evlia pretinde că ar fi plecat cu ambasadorul Spaniei, ducînd scrisori de la împăratul Austriei.

[742] *Melirak*, iar la notă: *Kılberak* şi *Kalverak*; după grafie poate fi vorba de *America.*

[743] În text: *Mevaran (Maveraunnehr* n.n.), iar la notă: *Turan*, Asia centrală.

[744] *Çin-i Maçin.*

[745] *Mahan*, o regiune în India. Exagerări evidente.

dughenele vechi dinspre Țara Românească, precum și în cele dinspre Moldova, în număr de cîte 500, se vînd mărfuri ca mai înainte. În aceste prăvălii se găsesc foarte multe mărfuri lucrate cu fire de aur.

Din cele patruzeci de zile, trei zile și trei nopți se luminează tîrgul cu mii și mii de candele, felinare, făclii, torțe și cu lumînări de ceară. În fiecare colț, cîntăreții și muzicanții din diferite țări cîntă din gură și din instrumente, iar lăutarii din trompete. Mai multe mii de femei de moravuri ușoare cîntă din gură și din instrumente, petrecînd astfel în toate părțile, încît așa ceva nu e caracteristic nici unei alte țări.

Vizitînd toate acestea, timp de trei zile și trei nopți, sărmanul de mine, am trecut apoi dincolo de vilaietul Țării Românești și am luat însoțitori de la boierul orașului ce atîrnă de Moldova.

Descrierea hotarului vilaietului Moldova.

Mai întîi, din orașul Focșani am mers trei ceasuri spre răsărit și am trecut cu caii rîul Putna[746]. Rîul acesta, venind din munții Sucevei[747], se varsă în Dunăre[748]. De acolo, am mers încă cinci ceasuri. Rîul Siret, izvorînd dintre vilaietul Ardeal și țara leșească, curge prin vilaietul Moldovei, spre miazăzi, și se varsă în Dunăre în apropiere de cetatea Galați, de pe marginea fluviului Dunărea. Cînd am trecut acest rîu, Siret, sărmanul de mine am îndurat multe necazuri și, trecînd cu bine, am mers timp de patru ceasuri.

Despre orașul Tecuci[749]. Aici locuiește un boier moldovean. Are grădini și vii, dar nu sînt nici dughene și nici mănăstiri. // Este un orășel așezat pe 491
malul rîului Bîrlad[750], dar satele și localitățile din împrejurimile sale sînt foarte bogate. Rîul Bîrlad izvorăște din țara[751] Moldovei și se varsă în rîul Siret.

După aceasta, mergînd pe malul rîului Bîrlad, timp de șase ceasuri, spre răsărit, am trecut printr-o vale largă în care se află o sută de sate înfloritoare cu grădini și vii.

Aspectul orașului Bîrlad. Și stăpînul acestuia este tot un boier moldovean. Așezat pe un deal cu rîpe, orașul este format din 200 de case acoperite cu scînduri și șindrilă și cu trestie. Dughenele se ridică cu totul la două sute, iar o mănăstire frumoasă, ca o cetate, se află așezată la poalele unui deal. Acest oraș nu are însă vii și grădini.

Luînd și de aici călăuze și harabale, am mers timp de șase ore tot pe valea rîului Bîrlad, acesta rămînînd în partea stîngă, spre munți. După ce

---

746 *Pukna.*
747 *Sedjova* sau *Südjova.* Putna izvorăște din munții Vrancea.
748 *Tuna.* De fapt în Siret.
749 *Tekudj.*
750 *Bulad.*
751 *Denizinden* (din marea), în loc de: *diyarından* (din țara)

am mers încă patru ore prin această vale, am ajuns la rîul Vaslui. Şi acest rîu vine din munţii Moldovei şi se varsă în Dunăre[752]. Este o apă mică ce poate fi trecută călare, dar este o apă dătătoare de viaţă. Apoi, am tot mers pe malul acestui rîu.

Povestea oraşului Vaslui. Este un oraş de sub stăpînirea unui boier din ţara Moldovei. E aşezat pe deal; n-are vii, nici grădini şi nici loc de tîrg. E un oraş alcătuit din 300 de case acoperite cu scînduri şi cu trestie. Are o mănăstire bogată. Nici pînă aci nu s-a terminat valea rîului Bîrlad. Luînd călăuze şi harabale de la boierul din acest oraş, ne-am sculat în miezul nopţii şi am pornit la drum.

După şase ore de mers prin valea Bîrladului, dimineaţa, valea Bîrladului a rămas din nou în partea stîngă, iar spre răsărit, în faţa noastră, a apărut rîul Scînteia[753], care se varsă în rîul Bîrlad. Şi prin valea Scînteii am mai mers timp de două ceasuri.

Despre tîrgul Scînteia. Şi aici stăpîneşte un boier moldovean. Clădi-
492 rile sînt aşezate pe povîrnişul unui deal înalt. // Sînt 300 de case acoperite cu şindrilă şi cu trestie. Are dughene şi mănăstiri[754]. Dar, deoarece toţi locuitorii din oraş fugiseră în munţi din cauza ciumei[755], nu am putut fi găzduiţi în acest oraş, deşi eram foarte obosiţi de drum. De aceea, mergînd din nou spre răsărit, am străbătut munţi şi păduri, timp de patru ore, fiind lipsiţi de puteri.

Despre menzilul zis orăşelul Galata. Acest orăşel e un alt boiarlîc[756] şi se află în partea dinspre eleşteul oraşului Iaşi, capitala Moldovei. Are case frumoase, loc de tîrg, grădini şi vii şi o mănăstire înfloritoare. De aici am mers o oră, ocolind lacul.

Despre reşedinţa ţării ghiaure a Moldovei înşelătoare[757], adică vechiul oraş înfloritor Iaşi

Am descris în amănunt oraşul Iaşi atunci cînd am relatat că, în anul menţionat mai înainte...[758], numindu-l bei în Moldova pe Ştefan bei[759],

---

[752] De fapt în Bîrlad, şi aceasta chiar lîngă Vaslui.

[753] *Iskıntey*. D. Cantemir nu-l aminteşte printre afluenţii Bîrladului. Tîrgul Scînteia se află pe rîul Rebricea.

[754] De fapt o singură biserică, amintită şi de Paul de Alep.

[755] *Ta'un*. Ciuma este amintită în documentele din perioada 1658—1661.

[756] *Boyarlık*, în sens de teritoriu administrat de un boier-dregător.

[757] *Kallaş*.

[758] Lacună în text. 1659. Vezi vol. V, pp. 348—357.

[759] *Istefan bey*. Ştefăniţă Lupu.

fiul lui Lupul bei[760], împreună cu oştile tătare, îl bătuserăm lîngă oraşul acesta, Iaşi, pe Constantin Cîrnul[761], iar în oraşul Iaşi devenise stăpîn Ştefan bei, după care noi prădaserăm şi ruinaserăm ţara Moldovei şi vilaietul Ţării Româneşti.

Dar la sosirea noastră de astă dată m-am întîlnit cu beiul...[762] şi i-am dat scrisorile primite de la beiul Ţării Româneşti[763] şi de la musellimul[764] din Nicopol, precum şi scrisoarea de graţie pe care mi-o dăduse împăratul Austriei din cetatea Vienei[765], precum şi condicile de tainuri. După ce şi-a frecat de faţă şi de ochi scrisoarea împăratului Austriei, beiul Moldovei, sculîndu-se în picioare, ne-a făcut toată cinstea şi ne-a arătat respect, iar după aceea ne-a pregătit un conac lîngă locuinţa lui Mehmed efendi, care era divan-efendiul său. Apoi ne-a dat bani şi tainurile cuvenite şi ne-am odihnit trei zile.

În ziua a patra, dîndu-ne scrisori de călătorie adresate boierilor săi şi către beiul cetăţii Tighina şi către aga de ţărmuri[766], el ne-a dat şi daruri şi scrisori de supunere (închinare) către însuşi hanul tătarilor. Ne-a dat şi 50 de ghiauri înarmaţi ca însoţitori şi căruţe, o pungă de bani pentru cheltuielile de drum şi o sută de galbeni slujitorilor.

Despre conacele pe unde am trecut începînd din ţara Moldovei şi pînă în vilaietul Crimeii.

Mai întîi, mergînd din Iaşi trei ore spre răsărit, am ajuns la rîul Jijia[767], care vine tocmai din vilaietul leşesc[768]. // În acest loc, el se desparte de rîul 493
Prut[769], iar după aceea se întîlneşte din nou cu rîul Prut. Este o apă mare. Trecînd aceste două rîuri cu vase, după ce am mers două ceasuri, am ajuns la marele rîu Prut[770], care vine tocmai din vilaietul leşesc...[771] şi se varsă în Dunăre, la localitatea numită...[772]. Este o apă limpede şi mare, iar pe malul ei se află aşezat satul înfloritor numit Ţuţora[773], care are o mănăstire

---

[760] Vasile Lupu.

[761] *Burunsuz Kostantin.*

[762] Lacună în text. Este greu de spus cine era domnul din această vreme: Eustratie Dabija a domnit pînă la 11 sept. 1665, iar după această dată a urmat Gheorghe Duca.

[763] Radu Leon (1664—1669).

[764] *Musellim,* dregător otoman de provincie, vice-guvernator.

[765] *Bedj (Bec).*

[766] *Balı agası,* în loc de *Yalı agası.*

[767] *Jota.*

[768] Inexact. Jijia izvorăşte din fostul ţinut Dorohoi, lîngă Pomîrla.

[769] *Pejen,* iar la notă: *Pezend* şi *Perend;* Prut. Jijia se apropie de rîul Prut şi merge aproape paralel o mare distanţă. Evlia aminteşte însă separat rîul Prut mai departe.

[770] *Burut.*

[771] Lacună în text.

[772] Lacună în text. Prutul se varsă în Dunăre între lacul Brateş şi oraşul Reni. În vol. V, p. 334, Evlia afirmă că Prutul se varsă în Dunăre între Brăila şi Galaţi.

[773] *Susura* sau *Sosora.* Mai jos: *Çoçora.*

formată dintr-o clădire înaltă. Toți ghiaurii care vin din vilaietul cazacilor poposesc aici. Este un sat bogat și un punct de trecere, dar pîrcălabul acestui sat nu ne-a dat găzduire, iar vameșul aducînd îndată vase, am trecut cu acestea marele rîu Prut, unde au ieșit, întru întîmpinarea noastră, ghiaurii ca : pîrcălabul, vameșul și boierul e acolo.

Despre vechiul oraș distrus Țuțora[774]. Caravanele și negustorii care pleacă din orașul Iași sau se duc spre Iași poposesc în orașul acesta Țuțora, deoarece, fiind așezat pe malul Prutului, aci se încasează toate taxele vamale. Acesta este un obicei vechi. Este o arendă ce aduce un venit de șaptezeci de poveri de aspri. Se spune că, în timpurile străvechi, acest oraș Țuțora era un oraș de trecere. Și acum se mai văd urmele saraiurilor și ale mănăstirilor și ale tîrgului și ale pieții, precum și ale străzilor. Dar, pe vremea sultanului Murad al IV-lea[775], cuceritorul Bagdadului și Erevanului, armatele cazacilor răufăcători și cele ale moldovenilor porniseră tocmai în acest loc într-o luptă mare cu valahii[776], dar tocmai cînd beiul Moldovei, Lupul bei, era să obțină biruință asupra valahilor[777], sosiseră dis-de-dimineață tătarii, iuți ca vîntul, și-i loviseră așa de tare cu satîri ginghizizi pe cazaci și pe moldoveni, încît chiar și acum se mai văd ca niște munți mormanele de oseminte ale ghiaurilor[778].

În acest loc cazacul adusese o oaste așa de mare, încît trebuia o zi întreagă ca s-o înconjori. După ce oștirea tătară a învins această puternică tabără a cazacilor și a intrat în orașul Țuțora, pe care l-a ars, a plecat apoi spre Crimeea cu avuții de pradă.

De atunci încoace orașul se află în ruină. În prezent are aspectul unui tîrgușor de legătură. Aci sînt o sută de case, două biserici, vreo 50 de dughene și cîteva case, așezate pe malul Prutului, care servesc pentru vămuire.

De aici, sărmanul de mine, pornind din nou, am trecut muntele mare zis Dilsevar[779], mergînd spre răsărit prin dealuri și munți, iar după aceea am mai mers încă opt ceasuri printr-o vale, pe malul gîrlei mici numită
494 Neșron[780] // care, izvorînd din munții țării leșești[781], se varsă în rîul Siret.

---

[774] Vezi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, pp. 313—314.

[775] Murad al IV-lea (1623—1640).

[776] Cuvîntul *Bogdan* (Moldova) e urmat de *Kanlak* (la notă *Fanlak*), care nu are sens. Probabil că e o deformare a cuvîntului *Eflak* (Țara Românească, valahi).

[777] *Kazak*, în loc de *Eflak*, adică asupra „muntenilor", în bătălia de la Finta (1653).

[778] Aici descrierea lui Evlia Celebi nu este clară. Poate fi vorba mai curînd de lupta de la Țuțora, din 19 sept. 1620, dintre oștile moldo-polone și cele turcești.

[779] *Dilseva*, iar la notă: *Dilsevaz* sau *Delsevaz*, neidentificat. În această regiune nu sînt munți.

[780] *Neșron*, iar la notă: *Teșrevan*; probabil rîul Nerova, afluent al Prutului, sau Isnovăț, aflat în drumul spre Chișinău către care se îndrepta Evlia.

[781] Inexact.

Am trecut pe lîngă satul Pîrcălab[782], care a rămas în partea stîngă, şi am mai mers iarăşi trei ceasuri spre răsărit.

Despre oraşul Chişinău. Şi aici stăpîneşte un boier aparte cu îndatoriri[783]. Se află aşezat pe malul rîului Nistru[784] şi este un oraş foarte bogat, ca şi cum ar fi un oraş înfloritor[785]. Are şaptesprezece biserici[786], dar e fără mănăstiri; prăvălioarele sale sînt însă numeroase. Toate casele sînt acoperite cu trestie. De fapt, casele din satele acestui vilaiet sînt de obicei acoperite cu trestie. Chiar şi în grădinile şi în viile lor sînt construite chioşcuri de lemn, unde vin femeile de moravuri uşoare şi se aşează pe genunchii omului[787].

După ce am trecut şi de acest oraş, am ajuns, după cinci ceasuri de mers spre răsărit, în satul Barboşi[788], iar după aceea în satul Sehara[789], sat bogat pe malul rîului Beşnogi[790]. Şi acest rîu, venind din vilaietul leşesc, se varsă în marele rîu Siret[791].

Am găzduit o noapte în sus-numitul sat Sehara, unde am petrecut de minune. Pornind de aci, am mers spre răsărit şi, trecînd prin satul Luci[792], am ajuns apoi în satul Bunareş[793], care este un sat bogat. Lăsîndu-se aici seara, am petrecut pînă dimineaţa, deoarece acest sat este ultimul la hotarul Moldovei şi formează hotarul comun cu sangeacul Tighinei, din care pricină raialele acestui sat sînt foarte ascultătoare şi supuse. De acolo am mers încă trei ceasuri spre răsărit.

Descrierea vilaietului islamic, sangeacul[794] cetăţii Tighina[795].

Punînd piciorul pe acest pămînt, am ajuns în satul Paşa, care este un sat osmănesc, bogat şi alcătuit din 300 de case şi două biserici. Este hassul beiului din Tighina. Stăpînul lui este voievodul beiului de Tighina. Dar toată raiaua, formată din ghiauri moldoveni, este supusă şi ascultătoare.

---

782 Neidentificat.

783 Este vorba de pîrcălabii de Chişinău sau Lăpuşna. În această vreme pîrcălab era Onofrei, amintit la 1665 iunie 19.

784 *Nistrul* sau *Tistrul*. Inexact; Chişinăul se afla pe rîul Bîc. Pentru Nistru Evlia foloseşte de obicei denumirea turcească Turla.

785 Chişinăul a devenit „tîrg mare" în vremea lui Dabija vodă (G. Chibănescu, *Surete*, X, p. 207).

786 Cifră exagerată. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Moldova*, pp. 186—187.

787 Afirmaţie eronată.

788 *Borboj*, iar la notă: *Bopoj* şi *Boboj*, neidentificat.

789 *Sehara*, poate Zăhăicani (Zăicani), care este însă spre nord-est.

790 *Beşnodji*, iar la notă: *Yeşnodji* şi *Beşneredji*; neidentificat.

791 Inexact; rîul se află între Prut şi Nistru.

792 *Luci*, *Lucen* sau *Ghiocen*, Luciun, raionul Bulbok, R.S.S. Moldovenească.

793 *Bunareş*, *Bunaş* sau *Nofariş*, raionul Bulbok, R.S.S. Moldovenească.

794 *Liva*.

795 *Bender abad*.

Este un sat înfloritor aşezat în apropierea rîului Nistru[796]. De acolo am mers...[797] ore spre răsărit prin cazale productive.

495 *Menzilul cetăţii lui Suleiman han[798], adică fortăreaţa Tighinei cea socotită loc de salvare.*

Motivul construirii acestei cetăţi şi forma ei au fost arătate amănunţit în volumul...[799], de mai sus, în timpul descrierii evenimentelor de mai înainte, adică din anul 1067[800], atunci cînd plecasem în ţara leşească în luptă împotriva lui Rákóczi. Aici m-am întîlnit cu toţi prietenii care mai trăiau şi am luat însoţitori de la agaua cetăţii.

În timp ce mergeam spre răsărit, am trecut prin Satu Nou[801], prin satul Copan[802], prin satul Leontina[803] şi prin satul Livada[804], în timp de şapte ore, ajungînd apoi la menzilul zis satul-tîrg Ciobîrciu[805]. De acolo, am trecut prin satul Sultan-Savati[806], de acolo prin satul Corcmaz[807], iar de acolo prin cîşlaua Hadji-Hasan[808]. Aceste sate înfloritoare şi asemănătoare unor tîrguri au fost descrise mai sus, printre evenimentele din şaizeci şi şapte[809], în repetate rînduri, cu toate caracteristicile lor, arătîndu-se că sînt aşezate pe teritoriul cetăţii noastre Tighina şi că se află sub stăpînirea agalei de ţărmuri[810]. Acum vine însă locul numit:

Menzilul Han-Kîşlasî[811]. Cînd am ajuns aici, am văzut că acolo locuieşte agaua de ţărmuri. Am mai văzut că prea luminatul han, Mehmed Ghirai[812], care este hanul vilaietului Crimeii, pornind în expediţie, se aşezase în acest Han-Kîşlasî. Atunci umilului de mine mi-a venit numaidecît inima la loc şi, fără mijlocitori, m-am prezentat prea luminatului meu padişah, hanul Mehmed-Ghirai, iar după ce l-am salutat în limba tătară, mi-am scos turbanul[813] de pe cap şi, curgîndu-mi lacrimi din ochi, i-am sărutat mîna.

---

796 *Turla.*
797 Lacună în text.
798 Suleiman Magnificul.
799 Lacună în text. Vezi vol. V, pp. 116–120.
800 20 oct. 1656 – 8 oct. 1657.
801 *Yeni Köy*, „Satu Nou".
802 *Koban* sau *Kopan*, raionul Bender, R.S.S. Moldovenească.
803 *Loventa* şi *Leventa*, acum Leontieva, raionul Căuşani, R.S.S. Moldovenească.
804 *Livaza.*
805 *Çoplidje*, raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească.
806 *Sultan-Savati*, neidentificat.
807 *Korkmaz*, raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească.
808 *Hadji-Hasan Kışlaşı*, Hasan Cişla; poate satul Cara Hasan.
809 Adică *1067 H.* = 1656–1657.
810 *Balı agası*, în loc de *Yalı agası*.
811 *Han Kışlası*, Hanul Cişla de pe lîngă limanul Nistrului.
812 Mehmed Ghirai al IV-lea 1654–1666 (în a doua domnie).
813 *Çalma* (cit *Cealma*).

Atunci hanul mi-a spus: „Bre frate Evlia, bine ai venit! De unde vii acum? Am auzit că, împreună cu fiul meu, prinţul Ahmed Ghirai, ai luat parte la expediţia de la Ujvár şi la înfrîngerea din expediţia de la Győr, după care ai plecat împreună cu elci-paşa la craiul Austriei. Acum de unde vii?".

Atunci umilul de mine i-am spus: „Padişahul meu, am trecut, drept vorbind, prin multe peripeţii în aceste expediţii şi călătorii. Dar, primind de la craiul Austriei unele lucruri, am cutreierat Dunkerque-ul[814] de pe ţărmul Oceanului Atlantic, vilaietul Danemarca, vilaietul Lonçat[815] şi Amsterdamul din vilaietul Olandei[816] şi vilaietul Suediei[817], ţara cehă şi
vilaietul Slovaciei[818], // ţara ungurească şi ţinutul Ardealului. De acolo, 496
am mers în ţinuturile otomane, iar de acolo în vilaietul Ţării Româneşti, iar de acolo în vilaietul Moldovei. Într-un cuvînt, padişahul meu, de la expediţia de la Ujvár încoace, am străbătut, în timp de trei ani, cele şapte crăii, precum şi multe vilaiete care au bani şi herţogi. Slavă lui Allah, aici am văzut din nou faţa luminată a padişahului meu. De acum încolo, chiar dacă voi muri, nu-mi va părea rău". Apoi, sărutînd din nou mîna hanului, am discutat cu el îndelung.

După aceea hanul mi-a spus: „Evlia, şi noi am venit aci din porunca cuprinsă în hatişerif, ca să-i ducem în Crimeea pe tătarii din Bugeac, din ţinutul Cetăţii Albe şi pe tătarii nogaiului Adil[819], însă Allah ştie, căci se pare că tătarii vor să se războiască cu noi".

Atunci, umilul de mine i-am zis: „Cu voia lui Allah ei nu vor putea înfrunta armata voastră crimeeană, ce deţine hatişeriful de Mecca şi Medina. În caz că vi se vor opune, atunci să citim îndată patruzeci de inşi suratul[820] „Ve-l-adiyat"[821] şi să suflăm asupra oastei nogailor. Cu voia lui Allah şi cu ajutorul Coranului cel măreţ, ei vor fi zdrobiţi şi noi vom fi victorioşi".

Hanul, fiind mulţumit de acest răspuns drept, mi-a dăruit, umilului de mine, doi cai, un cojoc, o pereche de nădragi din blană de samur şi o sută de galbeni. Mi-a mai dat şi un loc pentru conăcire lîngă Ahmed aga, agaua de ţărmuri, iar Ahmed aga a devenit gazda mea.

Într-un cuvînt, timp de trei zile şi trei nopţi, prealuminatul han a ţinut sfaturi şi a purtat discuţii aprinse cu tătarii nogai şi cu tătarii din

---

[814] *Dunkarkiz.*
[815] *Lonçat,* poate în loc de London (Londra).
[816] *Felemenk.*
[817] *Isfadj (Isfac).*
[818] *Tot.*
[819] Adil Ghirai, hanul Crimeii (1666–1671).
[820] *Sure,* capitol din Coran.
[821] *Ve-l-adiyat* (surat 100, verset 1), înseamnă: „fugari, fără să respire măcar!"

Bugeac, fiindcă tătarii nu acceptau deloc să meargă în Crimeea, părăsindu-şi căminele din locurile mai sus arătate. Atunci hanul le-a spus: „Noi, potrivit hatişerifului ce a sosit zilele trecute, vă vom bate şi vă vom duce în Crimeea". Dar tătarii nogai şi cei din Bugeac, au zis: „Dacă poţi, du-ne în Crimeea; noi ne vom război cu tine pînă vom pieri cu toţii, însă ne vom bate atît cu tine, cît şi cu armata ta; fă cum vrei!". Zicînd astfel, ei au plecat.

A doua zi, a venit în zorii zilei la han un tătar dintre nogai şi i-a spus: „Padişahul meu, iată că tătarii nogai şi cei de la ţărmuri sînt deja călări şi, luîndu-şi armele, vin asupra hanului meu". Înştiinţîndu-l despre aceasta pe han, tătarul a dispărut.

497 *Relatare despre lupta crîncenă purtată de către hanul Mehmed Ghirai împotriva tătarilor nogaiului Adil*[822] *şi a celor din Bugeac, în anul...*[823], *în apropiere de*

În ziua de...[824] a lunii arătate, hanul a fost gata de luptă cu armata Crimeii... Astfel, optzeci şi şapte de mii de voinici viteji, aleşi şi devotaţi legii, s-au înarmat îndată şi au pregătit caii lor, iuţi ca păsările, fiind gata de luptă. De partea cealaltă, şi tătarii nogaiului Adil şi cei din Bugeac, cu o oaste de patruzeci-cincizeci de mii de oameni, au mers în întîmpinarea armatei hanului. Oastea nogailor încălecînd pe cai, a început numaidecît lupta cu strigăte de „yu, yu!", atacînd trupele de gardă din armata gloriosului han.

De ambele părţi trupele islamice încăierîndu-se, au slobozit săgeţi, încît lumina soarelui a fost împiedicată să ajungă la pămînt, iar ţipetele oamenilor şi ale cailor au umplut tot văzduhul. S-a dat o bătălie împărătească timp de trei ore.

Pînă la urmă, partea hanului a ieşit învingătoare, în virtutea suralei: *Ve'l-adiyat*[825], iar tătarii nogai, fiind zdrobiţi, au fugit spre ascunzătorile lor. Atunci trupele crîmlene i-au urmărit pe cei din neam nogai, dar cînd au ajuns la familiile nogailor şi la triburile[826] lor, s-au ruşinat faţă de soţiile lor. Atunci s-a produs o mare gîlceavă şi au ieşit atîtea strigăte, încît asemenea bătălie şi asemenea ciocnire nu se mai văzuseră de pe vremea şahului Huşenk, a lui Ginghiz-han, a lui Tohtamîş-han, a lui Timur-han şi a lui Mengli Ghirai-han, căci, pe de o parte, oastea lui Adil Ghirai, iar pe de

---

822 Vezi nota 819.
823 Lacună în text.
824 Idem.
825 Vezi nota 821.
826 *Sba*, trib, familie, sat.

altă parte femeile şi copiii din aceste triburi au sărit asupra lor[827], astfel că din armata crimeeană, printre aceste triburi, au băut din cupa martiriului chiar mai mulţi luptători decît în prima ciocnire. Hanul însuşi nu a putut să-i împiedice, în nici un fel, dar pînă în timpul prînzului n-a mai rămas nimeni din oastea nogailor în stare să mai ridice mîna. Au fost devastate şi distruse toate triburile nogailor, punîndu-se mîna pe mii de fete şi femei...

Relatarea cauzelor duşmăniei dintre cele două părţi 498

<Autorul descrie împrejurările aşezării nogailor în părţile cetăţii Oceakov şi Cetatea Albă>.

... În părţile acestea ei au stat liniştiţi, dînd daruri beiului din Tighina, 499
lui aga de ţărmuri şi agalelor de furaje[828] ai tătarilor din Bugeac. După cîteva luni însă, ei nu au mai stat liniştiţi şi au început să fure de la raialele şi beraialele din Moldova şi Cetatea Albă multe mii de vite şi să atace oamenii la drumul mare. De aceea drumurile au devenit periculoase.

Toate raialele s-au plîns prea fericitului padişah împotriva lor şi îndată a sosit la hanul tătar, prea luminatul han Mehmed Ghirai, de la Înalta Poartă, hatişerif, prin capugibaşî[829], zicîndu-i: „Tu, care eşti Mehmed Ghirai, să-i ridici pe nogaii răufăcători de pe pămîntul Cetăţii Albe şi să-i aşezi în vilaietul Crimeii". Îndată după aceea, hanul Mehmed Ghirai l-a trimis din Crimeea pe prinţul calgai cu o armată de patruzeci de mii de oameni.

Dar cei de neam nogai nu s-au mişcat cîtuşi de puţin de pe locurile lor, zicîndu-i calgaiului: „Noi am intrat sub ascultarea padişahului şi, distrugîndu-ne harabalele, toţi tinerii au fost înscrişi ca familişti şi am trecut la Cetatea Albă în rîndurile raialelor sultanului Baiazid han". În acelaşi timp, ei au arătat prinţului calgai // poruncile şi hatişerifurile pe care le aveau.

Prinţul calgai a adus la cunoştinţa hanului că tătarii nogai au răspuns 500
în felul de mai sus şi că nu s-au învoit să plece, dar nu i-a spus că ei posedau poruncă şi hatişerif.

Atunci gloriosul han a pornit îndată din Crimeea cu o armată de optzeci şi şapte de mii de oameni, potrivit hatişerifului sosit mai înainte, şi, războindu-se, lîngă Cetatea Albă, cu cei din neamul nogailor, i-a înfrînt, devastîndu-le avuţiile şi provocîndu-le pierderi mari.

Acestea sînt, pe scurt, cauzele acestei bătălii crîncene. Cu voia lui Allah, la această luptă crîncenă am luat parte şi eu, însă Allah mi-e martor,

---

[827] Asupra oştilor hanului Crimeii.

[828] *On* sau *Un agaları*, probabil greşeală în loc de *ot agaları*, adică agale de furaje, expresie des amintită de Evlia Celebi, ca şi în alte izvoare otomane.

[829] *Ser bevvabin*.

nu am pus mîna pe nimic din lucrurile celor de neam nogai, deşi am fost acolo unde se găseau cele mai alese prăzi. I-am pus chiar pe slujitorii mei să restituie lucrurile pe care le luaseră, nelăsîndu-i să ia nici un bob şi nici un dinar. Mehmed Ghirai, fiind prevăzător, nu a lăsat să fie devastate satele trupelor de la Cetatea Albă. Apoi sărmanul de mine am pornit împreună cu hanul cel slăvit.

Relatare despre popasurile prin care am trecut în drumul nostru de la Cetatea Albă pînă la vilaietul Crimeii

Mai întîi, plecînd de la Han-Kîşlasî, am ajuns la cetatea Yanîk...[830]

501 ... Umilul de mine, // invocînd ajutorul lui Allah, am trecut apa 〈Nistrului〉 cu doi cai, iar cînd am ieşit de partea cealaltă, cu voia lui Allah, am văzut că atît cartea sfîntă[831], cît şi celelalte cărţi, precum şi scrisorile şi darurile predate de către beii Ţării Româneşti şi Moldovei către han nu se udaseră deloc. Cînd i-am predat acolo hanului darurile şi scrisorile, el a simţit o mare mulţumire, încît m-a întrebat despre buna stare a beilor din Ţara Românească şi Moldova, iar eu i-am spus că sînt bine şi pe calea cea dreaptă...

521 *Caracteristicile puternicei fortăreţe şi stavile Gazi-Kerman, adică cetatea Dogan*[832]

522 ... Cînd sultanul Baiazid Veli[833] a cucerit cetatea Chilia şi Cetatea Albă din mîinile moldovenilor şi cazacilor[834], au venit cîţiva ghiauri cazaci pe rîul Oceakov şi au prădat Cetatea Albă şi Chilia. Mai tîrziu, în locul acesta Dogan Ghecidi, mai sus amintit, sultanul Baiazid 〈II〉 a pus să se clădească pe vechile temelii o cetate mare, denumită Gazi-Kerman. După aceea cetăţile Cetatea Albă şi Chilia au fost puse la adăpost de răutăţile ghiaurilor cazaci...

523 ... În anul 1076[835], în timpul domniei sultanului Mehmed al IV-lea, fostul mare vizir, Suleiman paşa[836], după porunca marelui vizir Köprülü Mehmed paşa[837], a zidit din nou cetatea de la Dogan Ghecidi şi a făcut din ea o fortăreaţă foarte bine întărită şi foarte trainică, cu ajutorul trupelor hanului

---

[830] *Yanık*, „Cetatea Arsă", raionul Olăneşti, R.S.S. Moldovenească.

[831] Coranul *(Kur'an)*.

[832] *Dogan-Kale, Gazi-Kerman* sau *Dogan Ghecidi*, raionul Berislav, R.S.S. Moldovenească.

[833] Baiazid al II-lea (1481–1512).

[834] Cazacii nu aveau nici un amestec la Chilia şi Cetatea Albă.

[835] 14 iul. 1665 – 3 iul. 1666; de fapt 1067 H. (= 1656–1657), care coincide cu viziratul lui Köprülü Mehmed Paşa, menţionat mai jos.

[836] Suleiman paşa, mare vizir (1655–1656).

[837] După anul de mai sus (1665–1666) ar fi trebuit să fie Köprülü Ahmed paşa (1661–1676).

tătar, al celor din eialetul Rumelia, al celor din eialetul Oceakov, al tătarilor din Bugeac, al ghiaurilor din eialetul Țării Românești și al celor din eialetul Moldovei, care formau la un loc o armată de o sută cincizeci de mii de oameni, întinsă ca marea...

⟨Urmează descrierea cetăților Dogan Ghecidi, Ghiorlo (Gorealov) și Kermandjic (Kremenciug)⟩.

... *Relatare despre scrisoarea de cerere de ajutor trimisă din cetatea* 555
Oceakov.

Aici, venind la han trei sute de voinici înarmați, dintre agalele și beii de la cetatea noastră Oceakov, i-au adus vestea următoare: „Cazacii de Anderia[838], cazacii Serka[839] și cazacii de la Sarî-Kamîș[840] au răspîndit
zvonul cum că padișahul nostru, // plecînd în expediție, a fost înfrînt și 556
că de acum încolo norocul hanului a apus și că otomanii nu-l mai sprijină. Astfel, ei au ocupat reședința agalei de țărmuri, de la Cetatea Albă, de sub supunerea hanului, și au dat foc tuturor cîșlelor[841] sale.

De asemenea, zicîndu-și: «A sosit prilejul ca și noi să jefuim avuțiile trupelor de la cetatea Oceakov», zece mii de ghiauri au venit în zorii zilei și, luîndu-ne toate vitele și lucrurile, au pornit spre insula Anderia. Ei însă nu prea pot să ducă vitele, iar dacă padișahul[842] nostru dorește, poate, cu atîtea mii de ostași, să pornească în grabă și, scăpînd avuțiile noastre, să fie victorios".

Atunci hanul le-a spus: „Chiar dacă otomanul ne-ar lua slujba de la Cetatea Albă și chiar dacă ne-ar mazili pînă și de la hanat, luîndu-ne toată averea, totuși eu sînt fiul distins al hanului Selamet Ghirai[843] și nu-mi întorc fața de la otomani. De aceea, fără să ne uităm la ceea ce a făcut dinastia otomană, noi să pornim în numele padișahului la expediție pentru această treabă", și a plecat la drum, zicînd: „Cu credința în sprijinul lui Allah, frații mei, să încălecați pe cai!"

⟨Urmează descrierea luptelor și victoria tătarilor⟩.

Despre mazilirea, cu voia lui Allah, a hanului Mehmed Ghirai, fiul 692
lui Selamet Ghirai...

... Sosind scrisori de la Köprülü-oglu Fazîl-Ahmed pașa, precum
și poruncă împărătească, ele au fost citite pe scaunul hanului. // S-a văzut 693

[838] *Anderia* sau *Andreia* (?).
[839] *Sereke, Sirke* sau *Serka* (?).
[840] *Sarı-Kamaş*, cazaci zaporojeni.
[841] *Kışla*, „loc de iernare", „moșie".
[842] Aici în sens de hanul Crimeii.
[843] Selamet Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1608—1610).

atunci că în aceste scrisori şi porunci se scriau pe scurt următoarele : „Mehmed Ghirai, fost han al Crimeii, fericitul padişah peste Mecca şi Medina, mazilindu-te de la hanatul Crimeii[844], a dăruit hanlîcul lui...[845] Ghirai, fiul lui Cioban-Ghirai...; oastea din eialetul Oceakov şi oştile din Ţara Românească şi Moldova sînt pe cale de a porni în Crimeea..."

La aflarea cuprinsului acestei scrisori, s-au produs tulburări între locuitorii din Crimeea şi s-au ţinut sfaturi. Unii dintre ei au zis ca să nu primească pe noul han în Crimeea şi nici pe oamenii lui şi să se bată cu otomanii. Alţii au fost de părere ca, în timp ce otomanii vînează iepuri în munţii de la Iamboli, Provadia etc., ei să pornească din Crimeea şi să meargă spre Adrianopol şi Salonic ca să vîneze oameni...

696 ... *Despre motivele mazilirii hanului Mehmed Ghirai*

... Al treilea motiv este că atunci cînd, în anul 1076[846], beii ghiauri
697 din Ţara Românească şi Moldova s-au plîns // de tătarii lui Adil Nogai, care veniseră la Cetatea Albă, din pricina calmucilor, şi cînd a sosit la han capugibaşiul Halil aga, cu hatişerif, în care i se cerea să ducă în Crimeea pe tătarii din Bugeac şi pe tătarii nogai ai lui Adil Mîrza, hanul nu s-a străduit să-i ridice pe tătarii nogai de lîngă Cetatea Albă, trimiţînd împotriva lor un prinţ. Otomanii i-au înscris pe nogai ca raiale pe seama geamiei Valide, clădită de curînd, iar nogaii şi-au distrus harabalele. Cînd hanul a aflat că ei s-au înscris ca raiale, a pornit potrivit hatişerifului din anul trecut şi a purtat lupte mari cu nogaii la Cetatea Albă şi i-a adus cu forţa pe toţi nogaii în Crimeea. Otomanii au socotit şi aceasta drept o vină...

716 ... Apoi, de la gaziul Ebulfeth[847] şi pînă la Suleiman Han gaziul[848], dinastia otomană a făcut mereu cuceriri, distrugînd şi ruinînd căminele celor şaptezeci şi şapte de neamuri creştine din ţinuturile numite Anatolia şi Rumelia, neamuri vechi ca : albanezi... şi genovezi şi francezi[849]... şi valahi[850] şi moldoveni...[851]

813 ... Pe faţa pămîntului nu există alte ape mai mari şi mai adînci ca Nilul şi Volga[852]. Fluviul Dunărea este şi el adînc în faţa ţinuturilor de la Isaccea, Silistra şi Brăila, dar fluviul Volga are, în unele locuri, o lăţime

---

[844] La 1666. Mehmed Ghirai IV (1654—1666).
[845] Lacună în text; e vorba de Adil Ghirai (1666—1671).
[846] 1665—1666.
[847] Mehmed al II-lea (1451—1481).
[848] Suleiman Magnificul (1520—1566).
[849] *Fransa*.
[850] *Eflag*, iar în notă : *Eflak*.
[851] *Bogdan*.
[852] *Itil*.

de douăzeci sau douăzeci şi cinci pînă la treizeci de mile, după cum relatează unii...

... Neamul acesta al tătarilor a făcut expediţii în ţările ghiaurilor
cazaci, poloni[853], cehi, suedezi, moscoviţi şi mujici[854] şi asupra celor din 816
Cracovia[855], din Ardeal, din Ungaria de Mijloc, în ţinutul curuţilor, în
Austria[856] şi asupra ghiaurilor flamanzi[857], devastînd toate aceste ţinuturi
locuite de ghiauri şi distrugîndu-le prin surprindere, cu lovituri de sabie.
Ghiaurii mari şi mici care scăpau de tăişul sabiei, intrînd unii după alţii
în rîndurile celor din ţările islamice, au devenit adepţi ai legii islamice...

... Apoi această coroană <a Ungariei> a ajuns în posesia lui Mandjar, 819
// unul dintre fiii lui Menucehr. Fiind în duşmănie cu fraţii săi, Mandjar 820
şi-a părăsit patria cu toată oastea sa. În anul 1005[858], cuceritorul Agriei, sultanul Mehmed han[859], înfrînsese pe cei şapte crai în apropierea cetăţii Agria şi măcelărise de şapte ori cîte o sută de mii de ghiauri[860] în cîmpia Keresztes[861]. Aici se aşezase sus-numitul Mandjar[862], fiul lui Menucehr. Prin deformare, din Mandjar a ieşit Madjar[863].

Apoi coroana acestui Menucehr-oglu Mandjar a trecut de la maghiari la cezarul german. Şi acum, în Germania i se spune „coroană"[864] acestui „tadj"[865]. După aceea, cînd această coroană se afla în cetatea Vişegrad, sultanul Suleiman[866] a cucerit această cetate şi, odată cu cetatea Vişegrad, a căzut în mîinile sultanului Suleiman şi această coroană, fiind pusă apoi spre păstrare în tezaurul împărătesc. Ulterior, în anul 936[867], sultanul Suleiman, cucerind Buda, a acordat domnia ei craiului Ianoş[868], care era

---

[853] *Leh.*

[854] *Mujik.* Evlia aminteşte şi de un oraş cu numele de *Muzik*, în Rusia, pe malul Volgăi (vol. VII, p. 832).

[855] *Krakok.*

[856] *Nemşe.*

[857] În text: *Fenamek*, iar în notă: *Felemenk*. Tătarii nu au ajuns în această regiune.

[858] 1596.

[859] Mehmed al III-lea (1595—1603).

[860] Cifra este mult exagerată.

[861] *Harastoş*, iar în notă: *Hristos*.

[862] Este vorba de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

[863] *Madjar*, adică *maghiar*. Legendă creată de Evlia Celebi.

[864] *Gorona.*

[865] *Tadj (tâc)* înseamnă „coroană".

[866] Suleiman Kanuni (1520—1566).

[867] 1529—1530; de fapt în 933 H. = 1526.

[868] *Ianoş*, Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei (1510—1526), rege al Ungariei (1526—1540).

banul Ardealului. Atunci el a scos coroana din tezaur şi a dat-o craiului Ianoş ca să stăpînească Buda, făcîndu-l crai independent[869]. Astfel, graţie otomanilor, Ianoş a intrat în posesia coroanei, care, potrivit obiceiului ghiaurilor, era dată în păstrarea unui ban. ⟨Mai departe autorul vorbeşte de trecerea din nou a coroanei respective în mîinile otomanilor, fiind apoi predată împăratului habsburg cu prilejul încheierii unei păci turco-austriece. Urmează apoi ştiri despre o solie moscovită la Poartă şi despre relaţiile lui Evlia cu solul, ca şi despre săparea unui canal între Don şi Volga, operaţie la care ar fi luat parte şi trupe din Ţara Românească şi Moldova⟩.

---

[869] Este vorba de formarea principatului autonom al Transilvaniei (*Istoria României*, II, p. 799).

VOLUMUL VIII

⟨Se amintește de prezența oștilor otomane 36
din Silistra, Nicopol, Vize, Tighina, Bugeac și Dobrogea în Crimeea, la Bahcesarai, cu prilejul mazilirii hanului Mehmed Ghirai și instalării lui
Cioban Ghirai. Vorbindu-se de hanii care au stăpînit în peninsula Crimeii, 42—46
se amintește și de următoarele⟩:

...În anul 690[1], Menghertin oglu ⟨Tag-Tugag Han⟩ a devenit han. 47
Acesta era înclinat mereu spre intrigi și gîlcevi, avînd porniri lăuntrice. De aceea ghiaurii genovezi și alți crai ai ghiaurilor moscoviți, poloni, ai celor din Constantinopol și Adrianopol și craii ghiaurilor sîrbi, bulgari și valahi[2] și moldoveni[3], precum și alți crai ghiauri, prinzînd curaj, au început să devasteze și să prade multe părți ale Crimeii.

---

[1] 1291.
[2] *Eflak.*
[3] *Bogdan.*

⟨Urmează descrierea răscoalei populației din Crimeea, fuga lui Tag-Tugag Han la Mangup, la genovezi și moartea acestuia⟩.

54 *Menzilul Ot Yarîk*[4]

Este locul unde fac focul toți olăcarii[5] și călătorii ce sosesc aici. De aceea a și fost denumit Ot Yarîk. Faptul că acesta se află așezat pe malul Nistrului, ca și formele și așezarea conacelor din împrejurimi, toate au fost descrise, în repetate rînduri, rînd pe rînd, cu ocazia trecerii noastre, de mai multe ori, spre Oceakov, la cetatea Dogan Ghecidi și în vilaietul Crimeea, cît și cu prilejul întoarcerii noastre. Locul acesta numit Ot Yarîk se află pe un loc abrupt de pe malul Nistrului. Este un loc primejdios, căci acolo se ascund ghiaurii cazaci. Înainte vreme, acolo fusese o cetate. În fața lui, pe partea cealaltă, se află Cetatea Albă...

Descrierea reședinței de domnie a lui Salsal, necredinciosul, adică fortăreața Cetatea Albă

Lîngă această cetate puternică, Iusuf pașa, care fusese muhafîz de Oceakov[6] și care se ridicase din demnitatea de bostangibașî, a ieșit, cu armată numeroasă ca marea, în întîmpinarea lui Ak-Mehmed pașa. Fiecare fiind găzduit în cortul său, s-au tras din Cetatea Albă, de bucurie, multe salve de tun, încît răsuna tot cerul și pămîntul. Aici am poposit timp de trei zile și, în fiecare zi, s-a dat cîte un mare ospăț în cinstea lui Ak-Mehmed pașa, iar a patra zi, la locul de plecare, Iusuf pașa i-a dat lui Ak-Mehmed pașa douăzeci de pungi pentru cheltuieli de drum și cincizeci de cai, precum și douăzeci de robi ruși, cerînd totodată scuze și arătîndu-i mare respect din pricină că Mehmed pașa era vizir cu rang mai vechi. De asemenea, el a dat tuturor comandanților cîte un cal, iar umilului de mine mi-a dăruit doi cai și o sută de guruși. Apoi, dîndu-i însoțitori, cei doi viziri și-au luat rămas bun unul de la altul și am pornit de la Cetatea Albă tot spre miazăzi. După trei ore, am ajuns la menzilul Eșek Deresi[7], iar de acolo, după patru ore, am ajuns la Benli Deresi[8], iar după cinci ore, am ajuns la Adji Dere[9]. Plecînd și de acolo, după patru ore, am ajuns la Oru Deresi[10], după care am mai mers patru ore.

---

[4] *Ot Yarık (Djarık)*, „Lumina focului de iarbă". Vezi vol. V, p. 110.

[5] *Ulak*, în românește „olăcar" înseamnă „curier". Cuvîntul acesta nu are nimic de-a face cu Ulah, Ulac, Oláh, în sensul de „valah".

[6] *Oru*, în loc de *Ozu*.

[7] *Eșek Deresi*, „Gîrla Măgarului"; neidentificat.

[8] *Benli Deresi*; neidentificat.

[9] Adjı Dere, „Valea Amară".

[10] *Odu Deresi*, în loc de *Oru Deresi*, „Valea Perecopului".

Locul de pelerinaj Sarî Ata-Sultan[11]

Neamul tătar spune acestui sfînt Sarî Ata-Sultan. El face parte dintre apropiaţii profetului Mahomed şi, după trecerea trimisului lui Allah în lumea veşniciei, acest Sarî Ata-Sultan[12] şi prea luminatul Malik Eşter[13] 55
şi prea luminatul Baba Mansur[14], trei luptători puternici şi destoinici, au venit să lupte împotriva ereticului şi nelegiuitului crai Salsal[15]. Atunci blestematul de Salsal l-a omorît pe Sarî Ata-Sultan, care a fost înmormîntat în acel loc.

De jur împrejur, mormîntul său luminat este de douăzeci de paşi, avînd la căpătîi şi la picioare cîte un semn de delimitare. De jur împrejur se află un şanţ, iar pentru a împiedica intrarea vitelor, mai are şi o împrejmuire. Alte semne de construcţii de binefacere nu sînt. Prea luminatul Malik Eşter rămînînd cu prea luminatul Baba Mansur, Malik Eşter s-a luptat cu blestematul Salsal timp de trei zile şi trei nopţi, folosind toată ştiinţa sa de luptător, dar pînă la urmă şi prea luminatul Malik Eşter a fost rănit de ereticul Salsal. Atunci Malik Eşter l-a rănit şi el cu o săgeată pe nelegiuitul Salsal, al cărui suflet s-a şi dus în iad. Mormîntul nefast al acelui blestemat se află la Cetatea Albă, dat fiind că aici era şi tronul său. Mormîntul lui are un perimetru de patruzeci de arşini, semănînd cu un turn. Deasupra porţii Cetăţii Albe există un dinte de porc ce stă legat de un lanţ subţire şi cîntăreşte cinci sute şaptesprezece dirhemi[16]. Cînd efendiul nostru, răposatul Melek-Ahmed paşa, m-a însărcinat pe umilul de mine cu repararea Cetăţii Albe am cîntărit acel dinte, cînd am făcut lucrările de construcţie. De asemenea, deasupra porţii se mai află şi un os de coastă, care era lung de un braţ...

⟨Se relatează că Baba-Mansur Sultan a murit la Bahcesarai şi că el este înmormîntat pe malul unui rîu lîngă cetatea Çufud[17]⟩.

Acest sat, denumit Sarî-Ata Köy, este un sat tătăresc cu cinci sute de case şi cu o geamie. Satele Cetăţii Albe, mai sus descrise, sînt, de asemenea, înfloritoare, avînd geamii şi lăcaşuri de cult şi li se spune „sate tătăreşti din Bugeac", de unde se recrutează şaptezeci-optzeci de mii de soldaţi aleşi bucegeni.

Apoi, plecînd din satul Sarî-Ata Sultan, am trecut rîul Kurunduh[18]. 56

---

[11] *Sarı Ata-Sultan*, Sarî-Saltuk Baba-Sultan, al cărui mormînt se află la Babadag.

[12] E vorba de Sarî-Saltuk.

[13] *Malik Eşter*; neidentificat.

[14] *Baba Mansur*; neidentificat.

[15] *Salsal*, colos cu picioare de lut, ce ar fi stăpînit în sudul Rusiei (legendă).

[16] 400 dirhem = 1 oca.

[17] *Çufud* (cit. Ciufud) sau *Çifud*, nume dat de turci evreilor (popular). E vorba de un cartier evreiesc la Bahceserai.

[18] *Kurunduh*, iar în notă: *Kurundurak*; neidentificat.

Acest rîuleţ vine din munţii vilaietului Moldovei şi trece în acel loc pe sub podul lui Suleiman paşa...

Menzilul marelui oraş Ismail. Tuturor satelor, cu geamii şi meceturi înfloritoare şi cu mulţi locuitori, pe care le-am descris de la Cetatea Albă şi pînă aici, li se spune „satele tătarilor din Bugeac". Ele sînt vacufurile sultanilor Baiazid[19] şi Selim[20] şi din ele se recrutează patruzeci de mii de ostaşi aleşi. Acum însă au mai venit şi douăzeci de mii de nogai mari[21] şi, înscriindu-se cîte cinci familii la fiecare sat, ei şi-au distrus harabalele şi s-au înscris ca raiale pentru geamia Valide. Motivele mazilirii hanului Mehmed Ghirai au fost tocmai aceşti tătari care, deşi deveniseră raiale[22] pentru geamia Valide, fuseseră totuşi duşi în Crimeea de hanul Mehmed Ghirai, din care pricină el fusese mazilit din hanat şi fugiserăm[23] împreună în Daghestan.

Oraşul Ismail este descris amănunţit în volumul...[24] de mai sus. Apoi, intendentul oraşului Ismail dîndu-i lui Mehmed paşa multe daruri, ne-am îmbarcat de acolo pe corăbii şi am trecut cu vasele de la Dunăre pe insula din faţă. După ce am umblat timp de trei ore pe insulă, ne-am îmbarcat din nou pe vasele de pe Dunăre şi am trecut în partea cealaltă.

Menzilul oraşului Tulcea, adică graniţa vilaietului Dobrogea. Mehmed paşa a fost găzduit în casa intendentului de Tulcea, iar armata, toată, a poposit în hanul lui Budjaklî Mustafa aga, care este un serai de popas, construit într-adevăr la locul lui. Pornind de acolo spre sud, după cinci ore, am ajuns la:

Menzilul tîrgului Babadag[25]. Sultanul Sarî-Saltuk, adică ilustrul Mehmed Buhari, fiind înmormîntat în acest oraş, s-a arătat în volumul al doilea, de mai sus, cum că oraşul acesta[26] este destinat să fie vacuf pentru el.

Acum, petrecînd cu Mehmed paşa cele trei zile ale sărbătorii de Ramazan[27] din anul 1077[28], ne-am întîlnit cu toţi prietenii şi ne-am întreţinut cu ei. Slavă lui Allah, aveam un prieten devotat pe care nu-l văzusem de

---

[19] Baiazid al II-lea (1481—1512).

[20] Selim I (1512—1520).

[21] *Ulu Nogay*, „nogaii mari".

[22] În text: *hass*, feudă, dar aici în sens de raiale, aşa cum a pomenit Evlia Celebi în paginile anterioare.

[23] Şi Evlia Celebi plecase împreună cu hanul mazilit.

[24] Lacună în text. Vezi vol. V, pp. 106—107 *(Seyahatname)*.

[25] *Babadagı*.

[26] Autorul aminteşte de mai multe ori de Babadag. Vezi vol. III, p. 362 şi urm.

[27] *Ramazan Iydi*.

[28] 27—29 martie 1667.

douăzeci de ani. Venind la conacul nostru, am avut astfel prilejul să mă întîlnesc cu el. ⟨Urmează cîteva versuri⟩.

De acolo, mergînd tot spre sud, după cinci ore de mers, am ajuns la 57
menzilul satului Tariverde[29], iar de acolo, mergînd timp de şase ore, am ajuns la satul Kara-Murad[30]. Plecînd de acolo, după patru ore de mers, am ajuns în satul Murfatlar[31], iar după alte patru ore de mers, în satul Ciraci[32]. Pornind de acolo, după patru ore, am ajuns în satul Alibeichioi[33]. Pornind de acolo, după cinci ore de mers, am ajuns la:

Menzilul oraşului înfloritor Bazargic[34]

De la cetatea Tulcea pînă în locul acesta se socoteşte vilaietul Dobrogea. Localitatea aceasta e numită Hadjioglu Bazarî. În vechime acest oraş aparţinuse lui Hadjioglu, iar cetatea Provadia era reşedinţa craiului Dobrogei. Sultanul Isa-Celebi[35], fiul hanului Ildîrîm Baiazid, care în anul...[36] a fost padişahul Adrianopolului, a cucerit acest oraş al lui Hadjioglu din mîinile craiului Dobrogei, dărîmîndu-i cetăţile pînă la pămînt. Descrierea acestui oraş s-a făcut în volumele anterioare[37].

Pe timpul acela, în orăşelul Hadjioglu nu era deloc apă, iar vizirii care erau păzitorii Oceakovului poposeau în acest Hadjioglu cu oştile lor. Atunci cînd ei aveau în pază cetăţile, oraşele şi satele de pe malul Mării Negre, populaţia acestui oraş aducea cu harabale apă pentru viziri de la distanţă de o zi. În registre se află cheltuielile pentru apă făcute de către Derviş-Mehmed paşa, pe cînd acesta era muhafîzul acestui oraş. Ele însumează patruzeci de mii de guruşi.

În prezent însă chehaiaua vizirului Köprülüzade Fazîl-Ahmed paşa, binefăcătorul Ibrahim aga, cheltuind cincizeci de mii de guruşi[38], a făcut opt cişmele în orăşelul acesta al lui Hadjioglu şi a umplut orăşelul de apă. Astfel el a scutit o mulţime de credincioşi ai lui Allah şi pe viziri de cheltuielile pentru apă, săturînd sute de mii de vieţuitoare cu apă şi făcîndu-le,

---

[29] *Tanrı Verdi*, jud. Constanţa.
[30] *Kara Muradlı*, zis şi Kara-Murad; astăzi Mihail Kogălniceanu.
[31] *Mürüvvetli*, adică Murfatlar.
[32] *Çıraçı*, în loc de Kiradji, azi Cotu Văii (?), dar nu era în drum. *Çekrıkçı* (?).
[33] *Ali bei*.
[34] *Hadjioglu*, Bazargic, azi Tolbuhin.
[35] *Isa Celebi*, de fapt Suleiman Celebi (1403—1410) sau Musa Celebi (1410—1413).
[36] Lacună în text.
[37] Vezi vol. III, pp. 345—348.
[38] Aceste fapte sînt povestite şi în vol. III, unde suma cheltuită pentru cişmele este de 70 000 de guruşi, iar numărul cişmelelor este nouă, nu opt, ca aici.

în felul acesta, o mare pomană. Fie ca atotputernicul să-i dăruiască în raiul său apa cea curată şi apă de Kevser[39]. Acestea sînt datele scrise pe pietrele aşezate lîngă acele cişmele ce constituie binefacerile sale:

Versuri:

„Bedihi însuşi a spus data ei,
Eu sînt doar un mijlocitor,
Iar apa e binefacerea şahului.
Această dată este spusă de chehaia însuşi".

Data cealaltă de la altă cişmea:

58 „A curs apa vieţii de la cişmea".

O altă dată e compusă de Tedjelli Celebi:

„Ei, Tedjelli a spus data, ilustrînd binefacerea înaltă.
A curs din loc în loc apa Zemzem[40] din ochii lui Ibrahim".

O altă dată:

„A spus Evlia data sfîntă,
Cînd a curs apa din cişmea"[41].

Într-un cuvînt, datele celor opt cişmele sînt arătate în mod amănunţit mai sus. În afară de aceste cişmele, a mai fost înfiinţat, prin dărnicia sultanului, un bazar pentru pînzeturi şi a fost zidită o baie frumoasă, datorită cărora oraşul Hadjizade[42] a devenit înfloritor. În acest oraş se termină teritoriul vilaietului Dobrogea.

[39] *Kevser*, „izvor de apă în rai" (după credinţa islamică).

[40] *Zemzem*, apa unui puţ din Mecca (Arabia), venerat de musulmani. Izvorul profetului Ibrahim (la creştini Abraham).

[41] După valoarea numerică a literelor din aceste versuri rezultă că cişmelele au fost construite prin anii 1075—1076 H. = 1665—1666.

[42] *Hadjizade*, Hadji-oglu.

VOL. X.

ÎMPĂRĂŢIA CASEI GINGHIZHANIDE[1] 47

. . . Apoi, cînd sultanul Baiazid al II-lea[2], 48
din Dinastia osmană, a cucerit Cetatea Albă şi Chilia, hanul Mengli Ghirai[3], venind din Crimeea, s-a supus osmanlîilor. Ei au rămas fideli acestui angajament, întotdeauna, venind în ajutorul Casei osmane. Astfel, ei şi-au bătut monedă pe numele lor[3a] şi au citit hutbeaua[4] spunînd întîi numele ⟨sultanilor⟩ Casei osmane şi apoi pe cel al hanului...

Despre statul maghiarilor din Ardeal. Şi aceştia sînt descendenţii lui 76
Menucehr. Craii lor sînt denumiţi Yoramder[5] şi Betlen Gabriel[6], ceea ce

[1] Ginghiz-Han, han mongol (m. 1247).
[2] Baiazid al II-lea (1481—1512).
[3] Mengli Ghirai (1467—1474), cu întreruperi (1475—1514).
[3a] Pe numele sultanilor otomani.
[4] *Hutbe*, predica religioasă de vineri la musulmani.
[5] *Yoramder*; neidentificat.
[6] *Betlen Gabor.*

înseamnă crai mare. În popor sînt cunoscuţi sub numele de crai. Ţara lor este supusă osmanlîilor şi este împărţită în patru (sic!) ţinuturi: unul este
77 ţinutul Haiduşak[7], iar celălalt este Ardealul. O ramură a acestui neam o formează saşii[8], iar o altă ramură este neamul secuiesc[9]. Toată raiaua o formează valahii. Au moneda lor; moneda *guruş* este bătută în cetatea Baia Mare[10]. Aici sînt vilaieturi înfloritoare; umilul de mine, participînd la multe lupte din această ţară, am descris-o mult. A se vedea la evenimentele din anul...[11]

Craiul Ţării Româneşti[12]. Ei[12a] aveau un stat mare, dar, slăbind, sînt încă tributari sub stăpînirea Dinastiei otomane. Vilaieturile lor se află pe malul Dunării. În partea de nord se învecinează cu Ardealul. Oraşele de reşedinţă sînt: Bucureşti[13] şi Tîrgovişte[14].

Statul Moldovei[15]. Şi acesta a fost un stat mare. Sultanul Baiazid[16] a luat din mîinile lor[16a]. Cetatea Albă şi Chilia în anul exprimat prin cuvîntul „Fetahna"[17]. Astfel ei au devenit tributari. În ţările ghiaure din Rumelia au fost mulţi crai ale căror state au decăzut sub gloria împărăţiei otomane, şi, astfel, popoarele, ţinuturile, precum şi celelalte regiuni ale lor au fost anexate ţărilor islamice...

90 ...Apoi, în ţinutul denumit Rumelia se aflau douăsprezece neamuri ghiaure ca de exemplu: greci[18], bulgari[19], lehi[20], valahi[21], sîrbi, voinuci[22], croaţi[23], latini, bosniaci şi lazi[24]. Devastînd şi ruinînd ţinuturile acestor

---

7 *Hayduvşah.*
8 *Saz.*
9 *Seykel.* Cifra de patru rezultă din două ţinuturi şi două neamuri.
10 *Banya,* Baia Mare, unde era într-adevăr monetărie.
11 Lacună în text.
12 *Kıral-ı Eflak.*
12 a Adică muntenii.
13 *Bükreş.*
14 *Terkoviş.*
15 *Devlet-i Bogdan.*
16 Baiazid al II-lea (1481—1512).
16 a Ale moldovenilor.
17 *Fetahna* „Am cucerit", începutul unui surat din Coran. După valoarea cifrică a literelor rezultă: 539 H. = 1144—1145. De fapt cucerirea a avut loc în 889 H. = 1484.
18 *Rum.*
19 *Bulgar.*
20 *Li,* în loc de Leh. leah, polon.
21 *Eflak.*
22 *Voynuk,* oaste auxiliară otomană formată de obicei din elemente creştine.
23 *Hırvat.*
24 *Laz,* urmaşii lui Lazăr, despotul Serbiei.

ghiauri, dar nedîndu-le nici un răgaz, ⟨turcii⟩ s-au întins pînă la malurile Dunării, punînd mîna pe multe prăzi şi avuţii. 91

Totodată, din încrucişarea cu progenitura aleasă a localnicilor, s-au născut fii vestiţi, cu trupuri de argint, care, la rîndul lor, le-au dat lovituri de foc cu săbiile bunicilor lor ghiauri, încît nu-şi puteau găsi loc în ţinuturile lor şi astfel au fost cucerite nenumărate sate, tîrguri şi oraşe mari de-ale lor...

Apoi, fiul său[25], gaziul Ildîrîm[26], a ajuns bei, domnind timp de şaisprezece ani. Într-adevăr, el a fost un padişah viteaz şi puternic. Într-un an, făcînd din Anatolia o expediţie asupra ghiaurilor valahi şi moldoveni, din Rumelia, i s-a zis „Hanul *Yıldırım*". De fapt Ildîrîm Baiazid era destoinic, dar n-a trăit decît şaizeci de ani şi n-a domnit decît şaisprezece ani. Cauza morţii sale a fost înfrîngerea sa în lupta cu Timur[27]... Fiul său, sultanul Celebi Mehmed[28] a ajuns urmaşul său, domnind timp de treizeci de ani[29]...

⟨Vorbindu-se de împrejurările urcării pe tron a sultanului Selim 99
I(1512) se spune⟩:

...Statul era ameninţat să se destrame, căci şi craii ghiaurilor din Ardeal[30], Ţara Românească[31] şi Moldova[32] erau pe cale de a se răscula, iar oştile se încăierau între ele...

---

[25] Al sultanului Murad I (1360—1389).

[26] Baiazid Fulgerul (1389—1402).

[27] Adică Timurlenk.

[28] Mehmed I Celebi (1413—1421).

[29] Chiar dacă am calcula din 1402, cînd au început luptele pentru domnie după Baiazid, tot nu se împlinesc 20 de ani pînă la moartea lui Mehmed I (1421).

[30] Ioan Zapolya (1510—1526).

[31] Vlad cel Tînăr (1510—1512) sau Neagoe Basarab (1512—1521).

[32] Bogdan al III-lea (1504—1517).

GLOSAR*

ab, numele arab (sirian) al lunii august (?).

absidă, extremitatea estică a bisericii care adăpostește altarul; cele două brațe ale crucii cînd biserica este de plan treflat.

adar, numele arab (sirian) al lunii martie (forma coruptă din: *Hızır Ilyos*).

aga, căpetenie militară, ofițer, titlu militar ce se adăuga la numele propriu, grad inferior în oastea otomană; frate mai mare, stăpîn, șef, domn, om avut, fruntaș la sate.

agemoglan (acemioglan), fecior străin, viitor ienicer, paj.

akçe, „alb", monedă otomană de argint, denumită de europeni aspru (gr. ἀσπρόν), a cărei valoare era 1/50 *guruș* sau piastru. În cursul secolului al XVII-lea s-a depreciat, titlul său fiind redus la 70% și apoi la 50% (rom.: *acceea*).

aian *(a'yan)*, notabil, fruntașul unui sat sau oraș; demnitar, om avut care se angaja să presteze unele servicii pentru stat, în schimbul anumitor avantaje; categorie socială în Imperiul otoman.

---

* Glosarul a fost întocmit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet.

akîngi (akıncı) trupe neregulate de cavalerie, folosite pentru incursiuni peste hotarele Imperiului otoman.

alai (alay), de la gr. ἀλλάγιον, trupă, regiment, paradă (militară) etc., cortegiu, ceremonie, grup, mulțime, ironie.

alaibei (alaybeyi), căpetenie de oaste de provincie sub comanda sangeacbeilor; comandant de spahii, comandant de district; colonel (de jandarmerie etc.).

Alaman, denumire dată de turci atît germanilor cît și austriecilor.

Al-i Osman, Casa osmană (otomană), dinastia sultanilor otomani.

aman, iertare, îndurare, protecție, se folosește și în sens de salv-conduct.

amil, intendent, administrator, factor, arendașul veniturilor Porții.

anafora (de la termenul grec ἀναφορά) sau *antidor* (de la gr. ἀντίδωρων), pîine neconsacrată care se împarte credincioșilor la sfîrșitul liturghiei.

antimis (de la ἀντί = în loc de, și μίνσα, μίνσιον = masă), năframă de in sau de mătase pe care este reprezentată scena punerii lui Isus în mormînt.

araba (rom. haraba), car mare cu patru roți folosit ca mijloc de transport.

Arabistan, țara arabilor, denumire folosită pentru a desemna provinciile de limbă arabă ale Imperiului otoman.

arc, element de arhitectură care leagă între ele două ziduri sau doi piloni, construit din piatră sau din cărămizi etc.

arpa emini, intendentul de feude numite „arpalık"; corespunde jitnicierului.

arpalik (arpalık), feudă sau apanagiu care se acordă unor slujbași otomani (din serai, cărturari etc.); pensie.

arșin (arşın), unitate de măsură pentru lungimi, echivalînd cu 0,68 m; cot.

arz, expunere, prezentare, memoriu, ofertă, cerere, jalbă, latitudine (geogr).

arzumahzar, petiție colectivă, jalbă, memoriu (rom. *arzumahzar*, *arzmagzar* ș.a.).

așagı-bölük (aşagı-bölük), „bulucul inferior", denumirea unor categorii de oști otomane (de cavalerie). Făceau parte din „*Altı-Bölük*" (cele șase divizii).

aşagı bölük sipahileri, spahii din „bulucurile inferioare".

așer (aşar, öşr), zeciuială, dijmă, a zecea parte, impozit perceput pentru produse (rom.: *uşur*).

aşçi (aşçı), bucătar.

atalik (atalık), bătrîn din oastea tătară.

atlas, țesătură de mătase cu luciu și cu desen special pe o singură față; satin.

azab (azap, azeb, azep), celibatar, categorie de oaste otomană, arcaș, trăgător în vechea marină otomană, păzitor de cetate.

Azrail, îngerul morții în credința musulmană; Azrael.

B

badj (bâc), taxă de negoț; taxă de vînzare pentru mărfuri vîndute în piață, taxă de tranzit, vamă, vezi și *gümrük*.

badjdar (bâcdâr), strîngătorul taxei de badj, vameș.

Bairam (Bayram), sărbătoare la turci; erau două sărbători principale: *Ramazam Bayramı* sau *Küçük Bayram* sau *Şeker Bayram* şi *Kurban Bayramı* (Sărbătoarea sacrificiilor), cînd se face pelerinaj la Mecca; zi venerată, veselie, bucurie.

bal agasî, „agă pentru miere", căpetenie tătară care strîngea miere pentru hanii Crimeii; împuternicit cu strîngerea de miere şi ceară pentru Poartă.

balimiez (de la ital. *ballimezzo*) denumit de turci şi *balyemez*, („care nu mănîncă miere"); tun de mare calibru folosit la asedii de cetăţi.

balîk dişi, „dinte de peşte", dinte de morsă din care se prelucrau obiecte preţioase, ca de fildeş.

baş-hatman, „primul hatman", „hatmanul şef", căpetenie de oaste la cazaci etc.

baş papas „primul popă", starostele preoţilor, episcop, mitropolit, papă.

baştarda, un gen de corabie.

bazar (pazar), tîrg, loc pentru negoţ, bîlci, piaţă. *duminică (pazar)*.

bedestan (bezestan), bazar (tîrg) de pînzeturi (de obicei acoperit) în centrul oraşelor.

bei (bey), şef, prinţ, căpetenie, notabil, titlu dat unor guvernatori de provincii; denumire care se dă şi unor notabili sau comandanţi creştini, inclusiv domnilor români.

beilerbei (beylerbeyi), „beiul beilor", guvernator de provincie în Imperiul otoman, cu rang de vizir; denumirea rom. veche: *beglerbeg*.

beilic (beylik), stat, mirie, fisc; clădire pentru găzduirea trimişilor otomani în ţările române.

beizade, fiu de bei, titlul dat fiilor domnilor români, prinţ.

bektaşi, sectă musulmană după numele cărturarului Hadji-Bektaş Veli (sec. XIV); musulman mai puţin mistic, om cu convingeri liberale.

beraia (beraya), categorie de supuşi privilegiaţi (în Imperiul otoman); se folosea şi pentru a desemna boierimea din ţările române, spre deosebire de *raia (re'aya)*, care se folosea pentru ţărănime şi pentru masele populare în general.

berat, diplomă, brevet imperial (de privilegiu pentru decoraţie etc.), act de investitură pentru domnie; diplomă de consul, de guvernator de provincie etc.

beratlî, „cu berat", denumire dată unor negustori care posedau berate pentru comerţ în ţările române (vezi şi *fermanlı*).

beş baş, „cinci capete" sau „cinci tidve", incursiune de pradă, mai ales la tătari.

beşli, cavalerie uşoară, călăreţ, corp de oaste (turci, tătari) pentru paza localităţilor, pieţelor etc.

beşliaga (beşli agası) „agă de beşlii", căpetenia corpului de beşlii.

beşlik, monedă otomană de 5 piaştri.

beyt ul-mal, „casa tezaurului", denumire dată tezaurului de stat (miri). Se aplică şi unor anumite categorii de venituri, precum şi unor categorii de proprietăţi confiscate, căzute în desherenţă sau nerevendicate.

bezestan, v. *bedestan*.

bina, clădire, construcţie, edificiu.

bina-emini, „intendent de binale", intendent de construcţii, arhitect.
biro (magh. *biró*), birău, primarul unei localităţi (sat), jude, magistrat, judecător.
Bogdan, denumirea dată de turci Moldovei.
boiarlîc, v. *boyarlık*
bolilaon, *al.* (gr. πολυέλεος), policandru (la Paul de Alep).
bölük, unitate militară otomană alcătuită din 100—300 de oameni; companie (de obicei la ieniceri).
bölük-aga, comandant de *bölük*.
bölük-başi, comandantul unui bölük.
boyarlık, rang boieresc, posesiune de teren cît o moşie boierească.
Burdj-i Akreb, zeul Marte.

C

cadiat (kaza), v. *caza*.
cadiu (kadı), dregător otoman însărcinat cu aplicarea dreptului religios *(şer')* într-o circumscripţie judiciară *(kadılık)* şi cu controlul administraţiei.
caftan, mantie orientală cu mîneci lungi, cusută pe margini cu fire de aur şi argint. Era dăruit de sultan ca veşmînt de cinste marilor dregători otomani şi domnilor români (sin. cu *hil'at*).
caimacam (kaymakam), „locţiitor", interimar, viceguvernator, locţiitorul unui dregător.
calgai-sultan (kalgay), prinţul moştenitor al hanului Crimeii; locţiitorul lui.
calpac (kalpak, ar. *kalbak)*, căciulă mare sferică de catifea verde îmblănită cu samur; căciulă cilindrică de blană şi purtată de domn şi de boieri, căciulă (obişnuită).
Capan (Kapan), piaţă, tîrg, Halele din Constantinopol.
Capan-emini, inspectorul Capanului.
capudan (kapudan), amiral, comandant de flotă, comandant de cetate, căpetenie militară.
capudan-paşa (kapudan-paşa), amiral al flotei otomane; comandantul suprem al marinei otomane.
capugibaşi (Kapucıbaşı), „şeful portarilor"; se numea şi *ser-bevvabin* (persan); şambelan; erau folosiţi şi pentru solii şi corespondenţă oficială.
caraulă (karavul), patrulă, sentinelă, gardă, corp de strajă.
cathisma (gr. κάθισμα), pasaj din psaltire.
caza (kaza, kadilik), unitate administrativă-judiciară în Imperiul otoman, condusă de un judecător musulman numit cadiu *(kadı)*.
ceauş (çavuş), corp de olaci, curieri, bătrînii ienicerilor, căpetenie de rang inferior, sergent, aprod.
ceauş de alai (alay çavuşu), ceauşul desemnat pentru un corp de oaste (*alay*-regiment).
ceauş-başi, căpetenia ceauşilor, divanului, aprodul marelui vizir sau al unui dregător otoman.

ceauş-emini sau *ceauş-kethudası*, intendentul ceauşilor.
ceauş-kiatibi, secretar al ceauşilor.
cekdiri, corabie cu pînze şi lopeţi.
cekman, un gen de vestă cu mîneci lungi şi desfăcute.
celenk (çelenk), cunună de flori, coroană.
cerahor, salahor, lucrător.
cerhagi (cerhacı), trupă de avangardă, cercetaş, hărţuitor.
ceribaşı, „şef de oaste", rang în oastea otomană.
cerviş (çerviş), grăsime topită (de vacă, bou, bivol) scoasă din oase.
cetegi (ceteci), cel care participă la incursiune în grup (ceată).
chehaia, v. *kethunda*
chehaiaua capugiilor, v. *kapucular kethudası*
chilă (kile), unitate de măsură pentru cereale; varia între 18—22 ocale.
chinonic (gr. κοινωνικόν), imn ce se cîntă în timpul liturghiei.
chioşc (köşk), palat, construcţie impozantă, pavilion.
chiup (küp), vas de forma unei amfore pentru miere etc.
chise, v. *kise (kese)*
choros (de la termenul gr. Χωρός), sau solea, centrul bisericii de la întretăierea navei cu absidele, deasupra căruia se înălţa turla. Paul din Alep denumeşte choros şi absidele, narthexul şi chiar policandrul.
ciftlik (*çiftlik*, de la *çift* = pereche); suprafaţă de pămînt care putea fi arată cu o pereche de boi; moşie, fermă ţărănească şi acareturile de pe moşie, casă; întinderea ciftilicului varia între 80 şi 150 dönüm (40 paşi).
ciftlikli (çiftlikli), „cu ciftlik", cel care posedă un ciftlic (moşie).
cifut (çifut), nume dat de turci evreilor, zgîrcit.
ciorbagi (çorbacı), titlu militar purtat de comandanţii de regiment *(orta)* din corpul ienicerilor; notabil la sate, domn, stăpîn.
citak (çitak), denumire dată de Evlia Celebi locuitorilor Dobrogei (după el şi D. Cantemir).
cîntar, v. *kantar*.
cîşlă (kışla), loc de iernare (pentru vite), acareturile de pe o moşie; construcţii destinate pentru odihnă, cazarmă.
conac (konak), clădire pentru conăcire, palat; case de pe o moşie, loc de popas, staţionare.
conacciu (konakçı), om însărcinat cu asigurarea găzduirii (oastei etc.).
columborna (*kolumborna* sau *kolomborna*), o categorie de tunuri.
contoş, haină bărbătească, de obicei îmblănită (scurtă pînă la brîu), pe care o poartă ţăranii (var. *contăş*).
cotmen (kotmen) un fel de cuşmă.
çapul, *ceambul*, incursiune de pradă (de mici proporţii, îndeosebi ale tătarilor).
çavuşlar-emini (kethudası), intendentul ceauşilor, căpetenie în oastea otomană.

çorba, preparatul numit *ciorbă* (rom.).
çukadar (rom. *ciohodar*), slujitor însărcinat cu veşmintele sultanilor sau ale unui demnitar; agent cu diverse misiuni pe lîngă demnitari.

D

dalian (daliyan), instalaţii pentru pescuit; talian *(taliyan)*.
dalkılıç, „cel care se aruncă cu sabia în luptă", ostaş de sacrificiu, categorie în oastea otomană.
darbzen (darbuzen, darbuzan, darbzan), tun greu de asediu.
dar-ul-hadis (Casa tradiţiei), şcoală în care se învăţau tradiţiile privitoare la profetul Mahomed *(Muhammed)*.
dar-ul kur'an, „casa Coranului", şcoala unde se învăţa citirea Coranului şi interpretarea lui *(tefsir)*.
dar-üs saadet agası, „Aga de la Poarta fericirii", agaua haremului împărătesc, şeful eunucilor.
dărăbani, slujitori şi lefegii pămînteni în ţările române.
defter, registru, condică, catastif, caiet.
defter-emini (kethudasi), intendentul de condici, şeful arhivei.
defterdar, perceptor, încasator de dări, slujbaş însărcinat cu probleme financiar-contabile.
defterdar paşa, înalt dregător otoman, însărcinat cu administraţia finanţelor.
delir, viteaz, curajos, categorie de oaste otomană, ostaş de sacrificiu; vulgar *deli* (nebun).
Der-devlet, „Poarta împărăţiei", nume dat Constantinopolului.
Dersaadet, „Poarta fericirii", nume dat Constantinopolului.
derviş, călugăr musulman, cărturar, sfînt, sărman, om simplu şi de suflet.
Devlet, stat, împărăţie, putere, fericire, noroc.
Devlet-i aliyye, „Înaltul devlet", denumire dată Imperiului otoman.
dil, limbă, iscoadă, spion, informator.
dirhem, dram, drahmă, măsură de greutate, echivalent cu un sfert de oca (*oca* = 400 dirhem); veche monedă de argint în sistemul monetar arab.
disc (δίσκος), vas liturgic în formă de tavă mică rotundă pe care se pun sf. daruri.
divan, consiliu imperial, viziral etc., întrunire, colecţie (de opere), sfat, curtea imperială; sofa aşternută cu covoare, canapea orientală.
divan çavuşu, „ceauş de divan", însărcinat cu buna desfăşurare a divanului.
divan efendisi, secretar de divan, scribul care nota hotărîrile divanului (imperial al marilor viziri etc.); secretar otoman pe lîngă domnii români (rom. *divan — efendi*).
divanhane, „casa de divan", sala de consiliu unde se întrunea divanul.
dizdar, comandantul unei cetăţi, căpitan de cetate.
djineviz (cineviz) genovez, denumire dată de turci genovezilor, antic, vechi.
don yagı, seu, grăsime topită şi apoi întărită.
dönüm, unitate de suprafaţă de 1600 paşi pătraţi (919,3024 m^2).

E

Ebulfeth, „părintele cuceritorilor", „Cuceritorul", supranume dat sultanului Mehmed al II-lea (1451—1481), cuceritorul Constantinopolului.
ectenie (ἐκτενής sau συναπτμ), rugăciune pentru împlinirea mai multor cereri.
efendi, domn, stăpîn, patron, om de cuvînt.
Eflak, denumire dată de turci Țării Românești.
efrendj (*efrenc*), termen turc pentru european (vezi și *frenk*).
eialet (eyâlet), provincie, unitate administrativă în Imperiul otoman (vezi și vilaiet = *vilâyet)*.
elçi, sol, trimis, om de legătură, ambasador (rom.: *elciu*).
emin, intendent, administrator; sigur, cinstit, asigurat, fidel.
emir, căpetenie, comandant, șef, prinț.
emir-i ahor (rom. *imbrohor*), șeful comisilor, marele comis (vulg. *mirahor*).
epitrabil (gr. ἐπιτραχήλιον sau περιτραχή Λιον în limba vulgară πετραχήλι), stolă purtată de episcop și preot în timpul slujbei.
Erdel, denumire dată de turci Transilvaniei (Ardeal).
esir (pl. *üsera*), prizonier de război, rob.
esnaf, „clase", breaslă, corporație, artizani, negustori.
evhologiu (grec. εὐχολόγιον), carte ce cuprinde rînduiala slujbelor bisericești.
ezan, „chemare la slujbă", cîntarea müezzinului de pe minaret, invitîndu-i pe musulmani la slujbă.

F

falaka, instrument de tortură făcut din lemn, cu care se băteau la tălpi condamnații.
farsakh, vezi *fersah*
Fatiha, primul capitol din Coran.
fatom, măsură de lungime (1,62 m.)
felon (de la gr. φελόνιο, φαιλ νόκιον), veșmînt bisericesc, care amintește de hlanuida cu care a fost îmbrăcat Isus în curtea lui Pilat.
feregea (ferace, ferece), văl lung, ca o pelerină, purtat de femeile musulmane.
fersah, măsură de lungime; o oră de mers călare, la pas obișnuit (5,985 km).
firkata (fırkata), fregată, un gen de corabie.
firman (ferman), poruncă emisă în numele sultanului purtînd monograma acestuia numită *tugra*; ordin, ordonanță.
fisdan (fistan), fustă, fustanelă.
Frenghistan (Frenkistan), „țară frîncă", Europa, Franța.
frenk (firenk), frînc, european, venețian, creștin (vezi și *efrendj*).
funt, măsură de greutate de ½ kg.

G

garib (garip), pribeag, străin, sărăcăcios, părăsit, ciudat, călător.
gazal (tc. *gazel*) *efendi*, cîntăreţ la biserică, de muzică lirică.
gaziu (gazi), luptător pentru religia musulmană, erou.
geamie (cami), moscheie, loc de adunare, lăcaş de cult (mai important).
gebegi (cebeci), ostaş în zale, cuirasier, chesonar, categorie de oaste otomană.
gebegibaşî (cebecibaşı), căpetenia corpului gebegiilor; intendentul arsenalelor militare.
gebeli (cebeli), „ostaş cu zale", armurier, cuirasat.
gelalii (celâli), răsculaţi, calificativ atribuit mişcărilor care au zguduit Imperiul otoman în sec. XVI-XVII.
gelepkeşan (celebkeşan), negustori de oi, vite etc.
gemazi-ul-ahîr (cemaziyelahır), a şasea lună musulmană.
gemazi-ul-evvel (cemaziyelevvel), a cincea lună musulmană.
ghiaur (gâvur), forma populară din *kâfir* (citeşte „*kiafir*"); necredincios, creştin (în sens peiorativ).
gherdap (girdap), vîrtej de apă; loc îngust şi stîncos în cursul unei ape; cataractă.
gizie (cizye), capitaţie, tribut plătit de supuşii nemusulmani din Imperiul otoman (vezi şi *haraci*).
gönüllü, voluntar, categorie de oaste otomană.
gönüllü agası, căpetenia voluntarilor (categorie de oaste).
gulam (gûlâm), om tînăr, adolescent, slujitor, sclav tînăr (în slujba unui dregător).
guruş (kuruş), de la termenul german *Groschen;* monedă turcă echivalentă cu piastru (= 40 parale). În sec. XVII cîntărea 6 dirhemi (19,24 gr.) de argint.
guzzat, pl. din *gazi* (vezi *gaziu*)
gümrük, vamă, taxă vamală.
gümrük emini, intendent de vamă, vameş.
güvende, femeie uşuratică, fără căpătîi.

H

Hadjilar bairamî (Hacılar Bayramı), „Sărbătoarea hagiilor", cînd se face pelerinaj la Mecca (vezi *Bairam*).
Hadis, tradiţia şi maximele profetului Mahomed transmise de succesorii săi; tînăr, proaspăt, nou.
hadîm (hadım), servitor, slujitor, eunuc (pl. *huddam*).
Haidusâg (Hayduşak), regiune în zona superioară a Tisei, locuitorii din regiunea respectivă; corp de oaste din Transilvania şi Ungaria.
hak, ceea ce se cuvine de drept, dreptate. A veni de hac, a pedepsi, a condamna, a ucide.
han, prinţ, împărat, monarh, chervansarai; loc de adăpost pentru călători.
hanzade, „fiu de han", prinţul moştenitor (al hanului Crimeii etc.).

haraci (kharadj, harac), tribut, dare (plătită de supușii nemusulmani ai unui stat musulman); haraci plăteau și țările române către Poartă; vezi și *gizie*.
haradjgüzar (haracgüzâr), „plătitor de haraci", tributar, supuși nemusulmani care plăteau tribut.
haradj-i rumi (Harac-ı Rûmî), „haraciul grecesc", în sensul de „sumă mare".
haramini (harami), aramini, răufăcători, hoți.
haseki (rom. *hasechiu*), vechiul corp de gardă al Seraiului, sfetnic.
haseki-aga, căpetenia hasekiilor (vezi *haseki*).
haseki-sultan, sultana favorită.
hass, feudă cu venit anual de peste 100.000 de aspri. Era de trei feluri: hass împărătesc *(hass-ı hümayun)*, hassuri vizirale *(hass-ı vüzera)* și hassuri emirale *(hass-ı ümera)*.
hatihumaiun (hatt-i hümayun), „scris împărătesc" (vezi *hatișerif*).
hatip, predicator, orator, preot musulman care pronunță la slujba de vineri predica zisă *hutbe*.
hatișerif (hatt-ı șerif), „scris ilustru", firman împărătesc purtînd monograma sau scrisul sultanului cu formula „să se procedeze ca atare" sau altă formulă (vezi și *hatihumaiun*).
hazine, vistierie, tezaur, magazin, depozit.
hazine defterdarı, defterdar de vistierie, slujbaș însărcinat cu evidența și strîngerea dărilor cuvenite vistieriei otomane (vezi și *mal defterdarı*).
haziran, numele lunii iunie.
hediye, dar, cadou.
Hegira (Hedjira, Hicret), fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina (622 e.n.).
hilat (hil'at), caftan, mantie, veșmînt de onoare ce se acorda drept răsplată sau la începutul unei misiuni (vulg. *halat*).
hisar agası, „agă de fortăreață", comandant de cetate.
Hîzîr-Ilias (Hızır Ilyas), ziua de „Sf. Gheorghe" la musulmani; salvatorul (de pericol).
hogea (hodja, hoca), preot musulman, cărturar, profesor, domn.
hoget (huccet), document, act, dovadă (emisă de obicei de autoritățile judiciare otomane).
holercă (holerka), rachiu, băutură preparată din cereale (var. *horilcă, horincă*).
humbara, grenadă, bombă.
hutbe, predică rostită la slujba de vineri în moscheie.
hudavendighiar (Hudavendigâr), împărat, suveran, monarh; supranume dat și sultanilor otomani.
huddam, vezi *hadîm (hadım)*.
huzmet (hızmet), slujbă, servici, obligație, prestație.
hükümdar, titlu arabo-persan dat sultanului otoman etc.
hünkiar (hünkâr), prescurtare din *hudavendighiar (Hudavendigâr)*.

I

Ialı agası, v. *Yalı agası*.
iamac, vezi *yamak*.
icioglan, *(içoglan)*, „copil de casă, paj, slujitor.

iedec, v. *yedek*.
Iedikule (Yedikule), închisoarea celor şapte turnuri la Constantinopol.
ienicer (yeniçeri), „ostaş nou", oaste permanentă din Imperiul otoman, formată prin recrutarea şi islamizarea unor copii ai anumitor popoare creştine din Imperiul otoman.
ilit (gr. εἰλτὸν, de la εἰλέω, a înveli, în lat. *corporale*), năframă de in în care e învelit antimisul aşezat pe masa din altar.
ilul, v. *Eylül*
imam, preot musulman care slujeşte la cele cinci rugăciuni zilnice.
imaret, instituţie de binefacere, cu bucătărie pentru săraci, călători etc.; azil.
imbrohor, vezi *emir-i ahor*
Indjil (Incil), evanghelie, cartea sfîntă a creştinilor.
irmos (gr. εἱρμός), primul imn bisericesc al unui *canon*.
irsalie (irsaliye), trimitere, expediere, dare, corespondenţă.
irşek (ung. *érsek*), episcop, cler de seamă, creştin.
iskemle agasî (iskemle agası), „agă de înscăunare", împuternicitul Porţii care asista la înscăunarea domnilor români; se numea şi *iskemle ceauş (iskemle çavuşu)*.
Islam (Islâm), „resemnare", religia musulmană iniţiată de Mahomed (570—622).
Işbat, vezi *Şubat*.
iuc, v. *yük*.
iuzbaşî (yüzbaşı), comandant peste 100 de ostaşi (companie), căpitan (rom. *iuzbaşă*).
Inaltul-Devlet, Imperiul otoman, statul otoman.
îyd (Iyd), denumire arabă pentru *bairam (Bayram)*.
jodoj (ung. *zsoldoş*), mercenar (pop. *zsódos*).

K

Kaaba (Kâbe), Templul de la Mecca, venerat de musulmani.
kadeh kethudası, chehaia de pahare, intendentul (şeful) paharnicilor.
kadirga (kadirga), de la gr. κάτεργον, catargă, galeră mare.
kal'a (kale), cetate, fortificaţie, întăritură.
kalemiye, slujbaşii care lucrează cu pana, cărturari, dregători ai cancelariilor otomane.
kalita, un gen de corabie (pentru comerţ).
kantar, măsură de greutate echivalentă cu 44 ocale sau 56,443 kg.
kânun el-evvel (kanun el-awwal), denumirea lunii decembrie.
kanun-el-sani, denumirea lunii ianuarie.
kapudan, v. *capudan*.
kapucular kethudası, chehaiaua capugiilor, intendentul portarilor din Serai etc.
kapukulu, „oastea de Poartă", oaste permanentă în Imperiul otoman, corpul ienicerilor.
karamürsel, un gen de corabie cu pînze.
Karun, personaj legendar din Orient, vestit pentru bogăţiile sale.

Kasîm (Kasım), ziua de „Sf. Gheorghe".
kavm, popor, trib, familie mare, gintă, neam.
kaza, v. *kaza*.
kazak-ı âk, „cazaci rebeli", poreclă dată cazacilor.
keşiş, călugăr, preot creştin (mai de seamă).
kethuda (sau *kehaya*), intendent, staroste de breaslă.
kethuda-i defter, v. *defter kethudası*.
kethuda yeri, „locţiitor de kethuda", rang în organizarea militară otomană.
kevser, „izvor de apă de rai", nectar.
kiatib (kâtib), secretar, scrib, diac.
kile, v. *chilă*.
kilise, biserică, lăcaş de cult creştin.
kise (kese), pungă, sumă de 500 piaştri (guruş).
kise-i-Rumi „pungă grecească", sumă de bani reprezentînd haraciul grecilor; sumă mare.
Kîble (Kıble), direcţia în care se afla *Kaaba (Kâbe)* de la Mecca.
kışla, v. *cîşlă*.
kîvîrgik (kıvırcık), „răsucit", un soi de oi din Rumelia, cu lînă răsucită.
Kızıl Elma, „Mărul roşu", denumire dată de turci Romei şi altor oraşe importante ale lumii creştine din Europa (Viena ş.a.).
Kızıl Yumurta, „Oul roşu", Sărbătoarea Paştilor.
kızlar agası, şeful eunucilor din Serai.
kolaç (kulaç), unitate de măsură pentru lungime (braţele întinse).
konakçı, v. *conacciu*.
kors, populaţie în Ungaria; răsculaţi împotriva Austriei, purtînd cruce (rom. *curuţi*).
koyun emini, intendent al oilor (aduse pentru aprovizionarea Constantinopolului etc.).
köşk, v. *chioşc*.
kral, crai, principe, rege, împărat.
kral-zade, „fiu de crai", fiu de principe etc.
kuloglu, „fiu de rob", denumire dată urmaşilor robilor sau ienicerilor; categorie de oaste otomană.
kumbara, v. *humbara*.
kumbaragibaşi (humbaracibaşı), şeful grenadierilor.
kurta, Curte; denumire dată curţilor domneşti din Ţările Române.
kürsi, pupitru pe care se pune Coranul, loc pentru predică.

L

lagîmgi (lâgımcı), „cel care sapă tunel", pionier, categorie de oaste otomană.
laz (Laz), populaţie din nord-estul Anatoliei, de regulă negustori.
Leh, polon, leah.
litanie, slujbă care se face după vecernie la ortodocşi.

litia (λιτή), rugăciune în comun, săvîrşită în pevuoas.
liva, denumire persană pentru *sangeac (sancak)*.
lumininda (φωταγωγικόν), imn bisericesc cîntat la utrenie.

M

mahala (mahalle), cartier, parte a unui oraş, avînd denumire specială.
mal, loc special din moscheie pentru sultani, pentru femei, loc de adunare pentru muezin *(müezzin)*; cerc, societate.
mahlûl kâtibi, secretar pentru bunuri libere (vacante), fără moştenitori.
mahzar, jalbă adresată de locuitorii unei provincii către sultan sau alţi dregători, petiţie colectivă.
mal, avuţie, tribut, haraci, vistierie, avere, bunuri, bogăţie, bani, mărfuri.
mal defterdarı, defterdar pentru dări (cuvenite miriei, adică fiscului); vezi şi *hazine defterdarı*.
mal-ı Karun, „avere ca a lui Karun", foarte bogat.
mal-ı padişahi defterdarı, defterdar pentru avuţia padişahului, pentru fiscul otoman.
malik (melik), titlu cu dublu înţeles de rege şi împărat, corespunzător titlului bizantin βασιλεύς.
mangîr (mangır), veche monedă mică de aramă, monedă metalică, obol.
mantie (de la gr. μανδύας), veşmînt arhieresc larg şi lung de culoare purpurie folosit în timpul liturghiei.
matrabaz, acaparator, negustor înşelător, maestru de scrimă (rom. *matrapaz*).
martolos (martaloz) (gr. ἁρματολός), ostaşi voluntari în armata otomană (formată îndeosebi din elemente balcanice), spion, iscoadă.
mecet (mescid), locaş religios, moscheie mai mică (de cartier).
medjlis (meclis), adunare, sfat, consiliu.
medrese, lăcaş de cultură religioasă musulmană, seminar mahomedan, şcoală.
mehterbaşı, şeful muzicii militare (imperiale, domneşti, vizirale etc.).
mehterhane, muzica curţii împărăteşti otomane, orchestra palatului sau a marilor dregători, inclusiv de la curţile domnilor români (rom. *meterhanea*).
meidan (meydan), piaţă publică, cîmp de luptă, loc liber (rom. *maidan*).
melchiţi (de la *melkoya* = regalişti), ortodocşi din patriarhatul Anatoliei care au primit hotărîrile conciliului din Chalcedon (451 e.n.) recunoscute de împăratul Marcian.
melek, înger, om liniştit şi bun.
memleket, ţară, provincie, principat.
menakib (pl. de la *menkabe*), calităţi, virtuţi, talente, biografie.
menzil, loc de popas, staţie de poştă, loc de descindere a oastei; drum parcurs într-o zi.

menzilgiu (menzilci), conducătorul unei stații de poștă, slujitor la poștă, curier, poștaș, cel care se îngrijește de aprovizionarea locurilor de popas.
merhale, distanță parcursă într-o zi, stație, conac.
mesgid, v. mecet.
meterhanea, vezi *mehterhane*.
metanie (gr. μετάνοια), închinare cu fața la pămînt în timpul slujbelor religioase.
mevlana (mevlâna), doctor în teologie, mare cadiu, cărturar.
mevlevi, „derviș învîrtitor", sectă musulmană inițiată de Mevlana Djelaleddin—Rumi (sec. XIII).
mevleviyet, funcția de cadiu *(kadı)*.
mihrab, nișă așezată în peretele din față a unei moschei și orientată spre Mecca; loc destinat preotului musulman *(imam)*; are și sensul de moscheie.
mimar aga, „agaua arhitecților", arhitect-șef, șeful constructorilor.
minaret (minare), turnul unei moschei, din care *müezzinul* cîntă chemarea la slujbă, numită *ezan*.
minber, treptele din interiorul moscheiei (dreapta) de unde se predică în timpul slujbei de vineri și a altor sărbători.
mir (prescurtare din *emir*), comandant, căpetenie, prinț, șef.
mirahar, vezi *emir-i ahor* și *imbrohor*.
mir-i-liva, căpetenia unui sangeac; denumire persană pentru *sangeacbei* (presc. *mirliva*).
mir-ı-miran, „emir al emirilor", denumire persană pentru *beilerbei (beylerbeyi)*.
mirie (miri), fisc, stat, tezaur public, ceea ce aparține statului.
mirimiran, vezi *mir-i-miran*.
mirliva, vezi *mir-i-liva*.
mîrzac (*mırza*, mir-zade), nobil tătar, căpetenie a unui trib sau a unei cete militare.
mitra (gr. μίτρα), acoperămînt de cap sferic purtat de patriarhi și episcopii ortodocși.
mirimosynon (gr. μνημόσυνον), parastas.
molla, aspirant la teologie islamică, judecător musulman mai de seamă, mare cadiu (vezi *mevlana*, *mevleviyet*).
Mosko, Moscova, moscovit, Rusia, ruși.
mubașir, comisar, însărcinat cu rezolvarea unei pricini, delegat, împuternicit.
mucarer, v. *mukarrer*.
muezin, v. *müezzin*.
muftiu, *(müftü)*, cel care dă sentința juridico-religioasă numită *fetva*; mare cadiu; *șeihul-islam (șeyh-ul-islam)*, interpretul legii musulmane *(șeriat)*, șeful clerului mahomedan.
muhafîz (muhafız), cel care păzește (ceva), păzitor, comandant de cetate.
muharrem, prima lună musulmană.
muhtesib, vechi dregător otoman care exercita simultan misiunea de primar și de șef al poliției; încasator de dări, socotitor.
muhzır, aprod care prezintă pe împricinați în fața judecătorului.

muhzîr aga (muhzır-aga), şeful aprozilor.

mukarrer, „ceea ce s-a hotărît", rămînere la post, darea pe care o plăteau domnii români pentru reînnoirea domniei *(mucarer)*.

mukataa, arendă, fermă, surse de venituri ale fiscului otoman care puteau fi arendate pe diferite termene.

mukataagi (mukataacı efendi), şeful muhataagiilor, căpetenia celor însărcinaţi cu arendarea *mukataalelor*.

musellim (müsellim), vezi *mutesellim (mütesellim)*.

mutasarrîf (mutasarrıf), vice-guvernator al unei provincii, stăpînul unor bunuri, dregător otoman.

muteferrika (müteferrika), diferit, selectat, garda imperială călare, o categorie de slujbaşi din Serai.

mutesellim (mütesellim), cel convertit la islam, vice-guvernatorul unei provincii, reprezentantul unui paşă într-un oraş sau district (vezi şi *musellim, mütesellim*).

müezzin, dascălul care cîntă din minaret chemarea *(ezan)* musulmanilor la slujbă.

mühürdar, slujbaş însărcinat cu păstrarea şi aplicarea sigiliului unor demnitari otomani; secretarul particular al unui vizir etc.

mütevelli, epitrop, intendent de fundaţii pioase numite vacufuri.

myrobolan (gr. μυροβάλανον), fruct din familia cambretaceelor, originar din India.

N

nahie, subdiviziunea administrativă a unei cazale *(kaza)* împărţită în sate *(karye)*.

naib (naip), ajutor de cadiu, cadiu.

nakib (nakib-ül eşraf), demnitar de seamă în ierarhia cărturarilor otomani, căpetenia ulemalelor dintr-o provincie, împuternicitul clerului la Poartă, considerat ca reprezentantul descendenţilor din familia profetului Mahomed.

nart (narh), preţ maximal pentru produse (mărfuri).

nazır, inspector, supraveghetor, intendent însărcinat cu controlul financiar în oraşele mai mari din Imperiul otoman, comandant de cetate la turci.

nefer, ostaş, om, persoană.

Nemçe, Austria, austriac, supus austriac.

nevahi (pl. din *nahiye*), comune, ţinuturi, provincii; ţări.

nimb (lat. *nimbus*, gr. μηνίσκος), aureolă în formă de semicerc care înconjoară capul sfinţilor.

nisan, numele lunii aprilie.

niyabet, funcţie de judecător religios al unei provincii; locţiitor; regiune administrativ-judiciară cîrmuită de un naib.

nureddin-sultan, sfetnicul hanului Crimeii; comandantul oastei tătare (făcea parte din familia ghiraizilor).

O

oba, trib, familie, comunitate, sat.
oca (okka), măsură de greutate reprezentînd 400 dirhem, respectiv 1,2828 kg.
oda, odaie, cameră, încăpere, unitate militară de ieniceri (companie), cazarmă.
odabaşî (odabaşı), căpetenia unei companii numită *oda*; gardian, portar, paznic, cămăraş.
ogeac (odjak, ocak), vatră, cămin, familie, dinastie, corpul ienicerilor.
olak, vezi *ulak*.
omofor (gr. ὠμοφόριον), veşmînt în formă de eşarfă purtat de arhiereu în timpul liturghiei.
ordie (ordu), oaste, trupă, armată, hoardă.
orta, mijloc, centru, jumătate; companie de ieniceri.
ortac (ortak), asociat, părtaş.
ot agalarî (ot agaları), „agale de fîn", căpetenii tătare care se ocupau cu procurarea de nutreţ.
öşür, vezi *aşer*.

P

padişah, titlu de origină persană purtat de sultanii otomani (padişah-ı al-i Osman), suveran, monarh, împărat.
palanca (palanka), o întăritură făcută din lemn şi pămînt.
pandur (pansur), ostaş pedestru, lefegiu, creştin.
pandur agası, agă al oastei de panduri alcătuită din elemente creştine.
para, monedă turcească echivalentă cu a 40-a parte dintr-un guruş.
paraclis (gr. παρακλησία), capelă unde se fac acte de cult publice sau particulare.
paramonie (gr. παραμονή), ziua de post care precede sărbătorile Crăciunului şi Bobotezei.
pastırma, pastramă, preparat din carne de oaie, de capră etc.
paşa, titlu oficial al vizirilor şi marilor demnitari militari otomani; guvernatorul unei provincii.
paşalık, provincie cîrmuită de un paşă.
Pavecerniţa (sl. повечерие), rînduială bisericească de seară care se săvîrşeşte după vecernie.
pazar, piaţă publică, tîrg.
peic (peyk), valet, ostaş din garda sultanului; la români: ostaşi din garda domnului; satelit.
pelit (pelid), ghindă, fruct de stejar, copac de esenţă tare.
pendjik (pencik), dare reprezentînd o cincime din prada de război (robi, vite, bunuri), ce se cuvenea statului sau sultanului.
penez (ung.), monedă, ban; circula şi în ţările române; echivalent cu asprul *(akçe)*; monedă depreciată, falsă.

peşkeş (pişkeş), daruri (oferite şi de domnii români sultanului şi marilor dregători otomani); dar, plocon.

piastru, vezi *guruş*.

pir (pîr), bătrîn, starostele unei comunităţi religioase, patronul sau protectorul (sfîntul) unei corporaţii *(esnaf)*.

Poarta Devletului *(Der Devlet)*, denumire dată oraşului Istanbul.

Poarta fericirii (Asitane-i Saadet), denumire dată oraşului Istanbul.

policroniu (gr. πολυχρόνιον), rugăciune pentru viaţă îndelungată.

Policleu (gr. πολύς şi ἔλεος), adică „multă milă", cîntare bisericească ce cuprindea psalmii 134 şi 135 în care la fiecare vers se repetă refrenul „Că în veci e mila lui, Alleluia".

potur, nume dat bosniecilor.

Pragul fericirii (Südde-i Saadet), denumire dată oraşului Istanbul.

proscomidie (gr. προσκομιδή), prima parte a liturghiei Sf. Vasile cel Mare şi a Sf. Ion Gură de Aur.

Proschinitar (gr. προσκυνητάριον), *tetrapod*.

psaltire (gr. ψαλτήριον), carte liturgică ce cuprinde cei 150 de psalmi ai lui David şi ai altor bărbaţi credincioşi pomeniţi în Vechiul Testament.

pungă, vezi *kise*

R

rahib, călugăr, preot, creştin de seamă.

rahle, pupitrul pe care este aşezat Coranul în geamii.

raia (re'aya), turmă, gloată, populaţie, supuşi care plătesc dări, locuitori, ţărănime (musulmană şi creştină); începînd din secolul al XVIII-lea a desemnat doar populaţia creştină din Imperiul otoman.

ramazan, a noua lună musulmană; postul din luna respectivă.

rebi-ul-ahır (rebi II), a patra lună musulmană.

rebi-ul-evvel (rebi I), a treia lună musulmană.

regeb (receb), a şaptea lună musulmană.

reis, şef (de stat, de asociaţie etc.), căpetenie, căpitan de corabie.

rendjber (rencber), om sărac, nevoiaş, necăjit, ţăran, negustor.

Rum, denumire dată iniţial Anatoliei şi apoi Rumeliei (partea europeană a Imperiului otoman).

rum (urum), grec, ortodox.

ruznamegiu (ruznameci), slujbaş însărcinat cu ţinerea evidenţei de venituri-cheltuieli, de călătorie etc.

saccos (gr. σάκκος), veşmînt arhieresc în formă de tunică scurtă care se pune deasupra stiharului.

sadr-ı-a'zam (sadrazam), titlu purtat de marele vizir otoman.

safer, a doua lună musulmană.

sahib-i Devlet, „stăpînul împărăției", denumirea marelui vizir otoman el fiind împuternicitul absolut al sultanului.

salat, rugăciune rituală la musulmani.

sandal, barcă, luntre, lotcă, şalupă.

sangeac (sandjak, sancak), steag, drapel, unitate administrativ-militară otomană, condusă de un *sangeacbei* (vezi şi *liva*).

sandjak agasî (sancak agası), „agă de steag", trimisul Porții, care aducea steagul la înscăunarea domnilor.

sangeacbei (sancakbeyi), bei de sangeac, căpetenia unității administrativ-militare numită sangeac.

saradj (sarac), curelar, şelar, cel care confecţionează sau vinde curele, harnaşamente etc.

sarai (saray), palat (rom. *serai*).

sarigea (sarıdja, sarıca), vechi corp de oaste neregulată de cavalerie aflată în slujba unor dregători otomani.

sarîkcibaşî (sarıkçıbaşı), starostele slujbaşilor care se îngrijesc de turbanul padişahului, vizirului sau altor dregători otomani.

satırdjı (satırcı), slujitor din garda de onoare a sultanului sau a domnilor; halebardier (rom. *satiraş*).

satîrdjibaşî, căpetenia saterdjilor, şeful cortului domnesc; curier, călăraş.

savanon (gr. σάβανον), pînză cu care se acoperă episcopul înainte de sfinţirea altarului şi la slujba spălării picioarelor.

segban (rom. *seimeni*), corp special din oastea otomană de ieniceri, corp de oaste care se îngrijea de cîinii de vînătoare din Serai; oaste neregulată aflată în slujba unor dregători otomani (vezi şi *seimeni*).

segbanbaşî, căpetenia oastei de segbani *(seimeni)*; unul dintre comandanții de frunte ai oastei otomane permanente (ieniceri).

seimeni, corp de infanterie ce alcătuia garda curţii domneşti, format din lefegii străini (sîrbi şi bulgari); vezi şi *segban*.

seraschier (serasker), comandant de oaste în timpul unei expediţii otomane (sin. cu *serdar*).

ser bevvabin, „capul uşierilor", şeful portarilor; denumire persană pentru *capugibaşi (kapucubaşı)*.

serdar, căpetenie, comandant (de oaste, de cetate etc.), vezi şi *seraschier*.

serdengheciti (serdengeçti), „cel care renunţă la capul său", ostaş de sacrificiu, corp special în oastea otomană, cu soldă mărită.

serhat (serhad), hotar, graniţă, margine de ţară, provincie de margine (a Imperiului otoman).

sesamon, plantă tropicală, originară din Africa din a căror seminţe se extrage un ulei gălbui.

sigil (sidjill, sicill), condică, registru, catastif, defter.

silahdar, „purtător de armă", dregător militar care se îngrijeşte de armele unui suveran; corp special în armata otomană.

silahşor, „omul cu armă", purtător de spadă, spătar, muşchetar din garda sultanului (vezi şi *silahdar*).

sinaxar (gr. συναξάριον), descrierea vieţii sfîntului pentru pomenirea căruia se face o slujbă.

sipahi, „spahiu", denumirea a două categorii distincte în organizarea militară otomană (de cavalerie): 1) *cu solde*, care aparţineau oastei permanente *(Kapukulu)*; 2) *cu feude*, care făceau parte din oastea de provincie (timarioţi, zaimi etc.).

sipahi kethudası, intendentul sipahiilor deţinători de feude (timar) din Imperiul otoman.

solak, „stîngaci", corp de arcaşi din garda sultanului.

sotnic, comandantul unui corp de 100 de ostaşi la cazaci.

spolocanie, spălarea vaselor după lăsatul de sec.

stihar (gr. στιχάριον), veşmînt liturgic în formă de tunică lungă purtată de toate gradele preoţeşti.

styrax, plantă din a cărei scoarţă se extrăgea smirna.

subaşi (subaşı), căpetenie de oaste sau poliţie; dregător însărcinat şi cu strîngerea dărilor în provincie; iniţial, a fost comandantul suprem al oastei; comandant de rang inferior.

subaşîlîc (subaşılık), funcţia de subaşî sau teritoriu aflat sub autoritatea unui subaşî.

sultan, prinţ, suveran, monarh, titlu dat împăraţilor şi principilor tătari, otomani. După un nume propriu înseamnă prinţ *(Selim-sultan)* sau prinţesă *(Fatma-sultan)*.

surat (sure), capitole din Coran (cartea sfîntă a musulmanilor).

surguci (surguç), egretă, ornament de pene, penaj, împodobit cu pietre preţioase, purtat de sultani, viziri etc. Domnii români primeau acest însemn de domnie de la Poartă şi îl purtau pe cuca domnească (var. *sorguci, sorguç*).

Ş

şaban, a opta lună musulmană.

şabr, măsură de lungime echivalentă cu o palmă.

şadirvan (şadırvan), fîntînă arteziană, jet de apă, instalaţie specială de apă (în curtea moscheielor etc.), pentru abluţiune sau pentru alte scopuri.

şahi, „împărătesc", ceea ce se cuvine suveranului; tun cu ţeavă lungă şi de calibru mare.

şatir (şatır), şătrar, cel care se ocupă de cortul împărătesc, viziral etc.; slujitor în escorta sultanului, vizirului etc.

şăică (şayka), barcă, luntre, lotcă, corabie mică.

şehir, oraş.

şehir emini, *şehir kethudası*, „intendentul oraşului", administratorul treburilor unui oraş, un fel de primar.

şeic (şeyh), bătrîn venerat, cărturar de seamă, stareţul unui lăcaş de cult numit *tekke*, sfînt, şeful unui trib (arab).

şeih-ül-islam (şeyh-ül-Islâm), şeful clerului mahomedan, interpretul cel mai autorizat al legii musulmane, căpetenia clerului dintr-o provincie (vezi şi *muftiu*, *müftü*).

şeriat (şer'), legea sacră musulmană, totalitatea legislaţiei islamice.

şerif kaza, „cadiat ilustru", unitate administrativ-judiciară de seamă, în comparaţie cu altele similare.

şevval, a zecea lună musulmană.

Şubat, numele lunii februarie.

T

tahrir, înscriere, înregistrare, recensămînt, conscripţie, înscris.

taife, ceartă, tagmă, neam, naţie.

tain (ta'yin), desemnare, numire, stabilire, fixare, raţie (zilnică, lunară etc.).

talian, v. *dalian*.

tamuz (Temmuz), numele lunii iunie.

tarih, inscripţie, dată, cronogramă.

tarihçi efendi, cronicar sau cel care scrie datele unor evenimente în inscripţii, de obicei în versuri.

tatar, tătar, poştaş, curier.

ta'un, epidemie de ciumă, pestă.

tekialif-i şakka (takâlif-i-şakka), dări apăsătoare, impozite grele, corvezi, prestaţie în muncă.

tekke, lăcaş de cult musulman; casa dervişilor.

telal (tellâl, dellâl), strigător public, care anunţă o veste (în sat etc.), pristav, crainic.

telhis, raport scris, expunere pe scurt, rezumat, referat.

terdjuman (tercüman), dragoman, traducător, tălmaci, interpret.

Tersane-i amire, Arsenalul împărătesc, şantier naval imperial, depozit de muniţii.

teşrin el evvel. numele lunii octombrie.

teşrin el-sani. numele lunii noiembrie.

tetrapod (gr. τετράποδον). măsuţă cu patru picioare pe care se pune evanghelia şi alte cărţi de cult.

tezkere (rom. *teşcherea*). răvaş. înscris. dovadă.

tezkeredji (tezkereci). diacul care întocmeşte documente *(tezkere)*.

timar. feudă cu venit anual pînă la 20 000 de aspri. deţinută de tinariot (spahiu cu feudă).

timar defterdarî. defterdar de timar. cel care se preocupă de problemele financiare ale timarelor.

timariot. v. *spahiu*.

top. tun, minge.

topci (topçu). tunar. jucător cu mingea.

topci agasî. agaua tunarilor. căpetenia corpului de tunari.

tot (ung. *tót*). slovac.

trichir (gr. τριχήριον: arab. *al-trikari*). sfeşnic mic cu trei picioare şi lumînări, simbolizînd Sfînta Treime.

trisaghie (gr. τρισάγιον sau χερουβικός ὕμνος). moment din slujba religioasă ortodoxă cînd se rosteşte de trei ori ..sfînt. sfînt. Domnul Savaoth''.

tug (tui). semn distinctiv în ierarhia militară otomană. format din păr de coadă de cal fixat pe o prăjină. Numărul tuiurilor varia după rang: sangeacbeiul avea un tug. beilerbeii două sau trei. marele vizir pînă la cinci. iar tuiurile sultanului ajungeau pînă la 7 sau 9. Domnii români primeau de obicei două tuiuri. dar unii au avut trei tuiuri (Gheorghe Duca. D. Cantemir ş.a.).

tugra (tura). monograma sultanului. aplicată pe documente oficiale (firmane. hatişerifuri. berate etc.).

tüfenkçi. puşcaş. cel care poartă armă: categorie în oastea otomană.

türbe. mauzoleu la turci. capelă. mormînt venerat de musulmani.

U

ulak. curier. poştaş (rom. *olac*).

utrenie (gr. ὄρθρος). slujbă bisericească săvîrşită dimineaţa. înaintea liturghiei.

üsküf, cucă. însemn de domnie

V

vacuf (vakuf, vakıf, vakf), fundaţie pioasă, instituţie de binefacere publică (la musulmani).

vadră, măsură de capacitate care avea în Oltenia 12 ocale, iar în restul Ţării Româneşti, vadra dreaptă sau domnească avea 10 ocale (= 12,88 l.).

valide, mamă, sultana-mamă *(valide sultan)* a sultanului domnitor.

valiu (vali), guvernatorul unei provincii numite vilaiet *(vilâyet)*.

vameşlic (vamoşluk), dare de vamă, taxă vamală, vamă.

varoş, (ung. *varos*), cartierul unei cetăţi, foburg, oraş.

vartobed, arm. călugări învăţaţi, magistru la armeni.

vecernie (gr. 'Εσπερινός, lat. *vesperae*), slujbă bisericească de seară în ajunul duminicilor şi marilor sărbători.

vechil (vekil), reprezentant, locţiitor, mandatar, împuternicit, vătaf.

veli, sfînt, tutore, binefăcător.

vilaiet (vilâyet), provincie, unitate administrativ-militară în Imperiul otoman, condusă de un valiu *(vali)*. Vezi şi *eialet (eyalet)*.

vire, capitulare condiţionată, predarea unei cetăţi etc., cu anumite condiţii.

vizir, titlu purtat de marii dregători otomani, membri ai divanului.

vizirat, cel care deţine rangul de vizir, de mare vizir; instituţia marelui vizirat.

voievod (voyvoda), intendentul sau administratorul unor unităţi teritoriale numite „voievodolîc" *(voyvodalık)*.

voievodalîk, (voyvodalık), unitate administrativă otomană din cadrul unui sangeac, cîrmuită de un împuternicit numit voievod. *(voyvoda)*. Administra în numele demnitarului pe care îl reprezenta.

voinici, ostaşi creştini din armata otomană folosiţi pentru servicii auxiliare.

vükelâ (pl. de la *vekil*), marii demnitari ai statului otoman, viziri, defterdari etc.).

yalî, mal, ţărm, marginea unei ape.

Y

Yalı agasî, (Ialı, agası), „agă de ţărm", căpetenie tătară pe ţărmul Mării Negre, în partea Bugeacului.

yaya, „pedestru", pedestraşi din armata otomană organizaţi în unităţi de 10 sau 100 sau 1 000 de oameni.

yamak, recrut, trupe auxiliare.

yaylâk, podiş, văratec (pentru oi, vite etc.).

yedek, funia de la căpăstru, cal de rezervă (de paradă), obiect de rezervă, rezervor (de apă etc.); rom. *iedec*.

yerli kulu, „rob local", garnizoană locală, oaste recrutată dintr-o regiune şi stabilită acolo.

yıldız rüzgârı, „vîntul dinspre stea", vîntul de nord.

yurd (yurt), cort, vatră, ţinut natal, patrie.
yük, „povară", greutate, încărcătură, sumă de 100 000 de piaştri (*guruş*), măsură de greutate (150—205,4 kg).
yüzbaşı, vezi *iuzbaşî*
yüzünüz ak olsun!, „să vă fie faţa albă", în sensul de „fiţi fericiţi", pentru succesul unei acţiuni.

Z

zabit, „cel care stăpîneşte", ofiţer, căpetenie militară, zapciu, comandant de oaste.
zabun, un gen de corabie.
zahire, cereale, furnituri, în special grîu şi orz pentru aprovizionarea Istanbulului şi a trupelor otomane (rom. *zaherea*).
zaim, posesor de feudă numită *zeamet*, cu un venit anual între 20 000—100 000 de aspri; o categorie a oastei otomane de provincie.
zeamet, feudă cu venit anual între 20 000 şi 10 000 de aspri.
zemzem, apă venerată de musulmani; apa unui puţ din Mecca. Izvorul profetului Ibrahim.
zerde, desert preparat cu orez şi cu şofran; se serveşte rece.
zilhidjdje (zilhicce), a douăsprezecea lună musulmană.
zilka'de, a unsprezecea lună musulmană.
zira, unitate de măsură pentru lungimi (vezi *arşin*).

LISTA ILUSTRAȚIILOR

11 Văl de tîmplă brodat reprezentînd pe cei trei sfinţi Ierarhi, dăruit de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi (Muzeul de Artă, clişeu 11320).
12 Ferecătură dăruită de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi (1640—1641) (Muzeul de Artă, clişeu 19267).
13 Vasul de mir dăruit de patriarhul Partenie lui Vasile Lupu (Muzeul de Artă, clişeu 5026).
14 Scene din viaţa Sf. Paraschiva (*Cartea de învăţătură a mitropolitului Varlaam*, Iaşi 1643. Biblioteca Academiei R.S.R. Secţia de manuscrise şi cărţi vechi II/45).
15 Sf. Ioan cel Nou de la Suceava (*Cartea de învăţătură a mitropolitului Varlaam*, Iaşi 1643. Biblioteca Academiei R.S.R. Secţia de manuscrise şi cărţi vechi II/45).
16 Racla Sf. Ioan de la Suceava. Biserica Sf. Gheorghe din Suceava (Corina Nicolescu, *Arta metalelor preţioase din România*, Bucureşti, 1973, p. 100—101).
17 Tîrgovişte. Curtea Domnească şi Turnul Chindiei (Muzeul de Artă, clişeu 390).
18 Matei Basarab şi Danciu Pîrîianu (frescă din mănăstirea Polovragi, Muzeul de Artă, clişeu 4851 M.I.).
19 Sigiliul şi semnătura lui Matei Basarab (Szilágyi S., II. *Rákóczi György 1621—1660*, Budapesta, 1891, p. 103—104).
20 Piatra de mormînt a lui Matei Basarab în Biserica Domnească din Tîrgovişte (Muzeul de Artă, clişeu 308).
21 Constantin Şerban (frescă din mănăstirea Govora. Casa Scînteii, Fototeca clişeu 674358).
22 Doamna Bălaşa şi Constantin Şerban (Mănăstirea Bistriţa, clişeu Institutul de Istoria Artei).
23 Semnătura şi sigiliul doamnei Nedelea (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului*... XI, p. 30).
24 Constantin Cantacuzino, mare postelnic (gravură contemporană, Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bilderarchiv, reprodusă de A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului*... XI, fig. 1).
25 Preda Brîncoveanu şi jupîniţa sa (frescă din mănăstirea Hurezi, Muzeul de Artă, clişeu 206).
26 Pocal din mănăstirea Negru Vodă, Cîmpulung (1642) (Muzeul de Artă, clişeu 8439).
27 Racla Sf. Grigore Decapolitul din mănăstirea Bistriţa (Institutul de Istoria Artei, clişeu 2764).
28 Ferecătura Evangheliarului lui Nicodim (1404—1405) din mănăstirea Tismana (Muzeul de Artă, clişeu 14585).
29 Evangheliarul lui Nicodim (1404—1405). Frontispiciul evangheliei după Matei (Muzeul de Artă, clişeu 10097).
30 Portretul lui Nicodim (Muzeul de Artă, clişeu 11340).
31 Racla de moaşte a lui Nicodim din mănăstirea Tismana cu scene din viaţa lui Nicodim (Muzeul de Artă clişeu 7923).
32 Racla de moaşte a lui Nicodim din mănăstirea Tismana cu scene din viaţa lui Nicodim (Muzeul de Artă, clişeu 7924).
33 Cădelniţă din mănăstirea Tismana (Muzeul de Artă, clişeu 17453).
34 Potir dăruit de Matei Basarab şi Doamna Elina Mănăstirii Brîncoveni, făcut de Alexandru al lui Acrivis din Trikka (Grecia) în 1636 (Muzeul de Artă, clişeu 8444).

35 Mihnea al III-lea (Gravură contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe Daco-Romanica G. 01. 17/Somer H-1).

36 Bucureşti (gravură fantezistă din sec. XVII în G. Olszewski, *Bucureşti. Note istorice şi stampe*, Bucureşti, 1926. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe St. III 1613).

37 Evlia Celebi (*Türkiye Ansiklopedisi*, III, Ankara, 1956, p. 44—45).

38 Pagină din manuscrisul lui Evlia Celebi (ms. Istanbul, Topkaıp Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bagdad Köşkü nr. 304, reprodus de R. F. Kreutel, *Neues zur Evliya-Çelebi-Forschung*, în „Der Islam", Bd. 48, Heft 2, 1972, p. 270—271, facs. B).

39 Harta Dobrogei (Kiatip Celebi, *Djihannuma* (Oglinda lumii), Istanbul, Topkapi Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, ms. 1651).

40 Mehmed al IV-lea (Gravură contemporană, Biblioteca Academiei, Cabinetul de Stampe G.S I/Moncornet B-12).

41 Han tătar (*A Magyar Nemzet Története*, VII, Budapesta, 1898, p. 71).

42 Francisc Rhedey (*A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 55).

43 Acaţiu Barcsay (Gravură contemporană în *A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 87).

44 Scutul şi buzduganul lui Acaţiu Barcsay (*A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 73).

45 Cluj (1617) (Gravură contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S III Hoefnagel, G-3).

46 Scenă de luptă între Ioan Kemény şi turci (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S II/Meyssens C-1).

47 Ali paşa (Szilágyi S., *A Magyar Nemzet Története* VII, p. 101).

48 Kuciuk Mehmed Paşa de Oradea (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S I/Meyssens, C-6).

49 Oradea (Gravură contemporană (*A Magyar Nemzet Története* VII, p. 81).

50 Timişoara (Gravură contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe G S I/91 (498 Timişoara — 3).

51 Braşov (Gravură olandeză contemporană. Biblioteca Academiei R.S.R. Cabinetul de Stampe G S I/91 (498 Braşov — 1).

52 Sibiu (Gravură contemporană la Deák Farkas, *Uzoni Béldi Pál 1621—1674*, Budapesta, 1887, p. 176, fig. 37).

53 Aga ienicerilor (Thallóczy Lajos, *Csömöri Báró, Zay Ferencz*, Budapesta, 1885, p. 19, fig. 6).

54 Timariot (Thallóczy Lajos, *op. cit.*, p. 20 fig. 7).

55 Beglerbeg şi Agemoglan (Paul Coles, *The Ottoman Impact in Europe*, Londra, p. 44, fig 28 şi 29).

56 Ostaşi turci de la graniţă (Paul Coles, *op. cit.*, p. 104, fig. 67, 68).

57 Kadiasker (Paul Coles, *op. cit.*, p. 42, fig. 25).

58 Azab şi sipahi (Paul Coles, *op. cit.*, p. 49, fig. 33).

59 Tüfenkdji (Karl Teply, *Kaiserliche Gesandschaften ans Goldene Horn*, Stuttgart, 1968, p. 53).

60 Negustori în tabăra otomană (Halil Inalcik, *The Ottoman Empire*, Londra, 1973, fig. 34).

61 Popas într-un caravanserai (H. Inalcik, *op. cit.*, fig. 42).

62 Femei turce dansînd (*A Magyar Nemzet Története*, VII, p. 28).

63—67 Monede care circulau în țările române în sec. XVII (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul Numismatic):

63 a, 63 b: Taler Olanda, 1641.

64 a, 64 b: Taler, Ungaria, Ferdinand III, Imp. rom.-germ. 1650.

65 a, 65 b: Scud, Veneția, Francesco Erizzo (1631—1646).

66 a, 66 b: Gros, Boemia, Ferdinand III, Imp. rom.-germ. 1642.

67 a, 67 b: Gros, Tirol, Ferdinand Carol, arhiduce al Austriei, 1646.

INDICE*

A

---

* Indicele a fost întocmit de Cristina Bulgaru, cercetător la Institutul de studii sud-est europene.

B

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Ş

T

Ţ

U

V

W

Y

Z

CUPRINS

REDACTOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDACTOR: OLIMPIU POPA
COLI DE TIPAR: 52,50. PAG. PLANŞE: 40.
TIRAJUL: 2.300 EX. BUN DE TIPAR: 25.XII.1976.

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
MUNICIPIUL CLUJ-NAPOCA, STR. BRASSAI NR. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
COMANDA NR. 441/1976

Lei 53,—